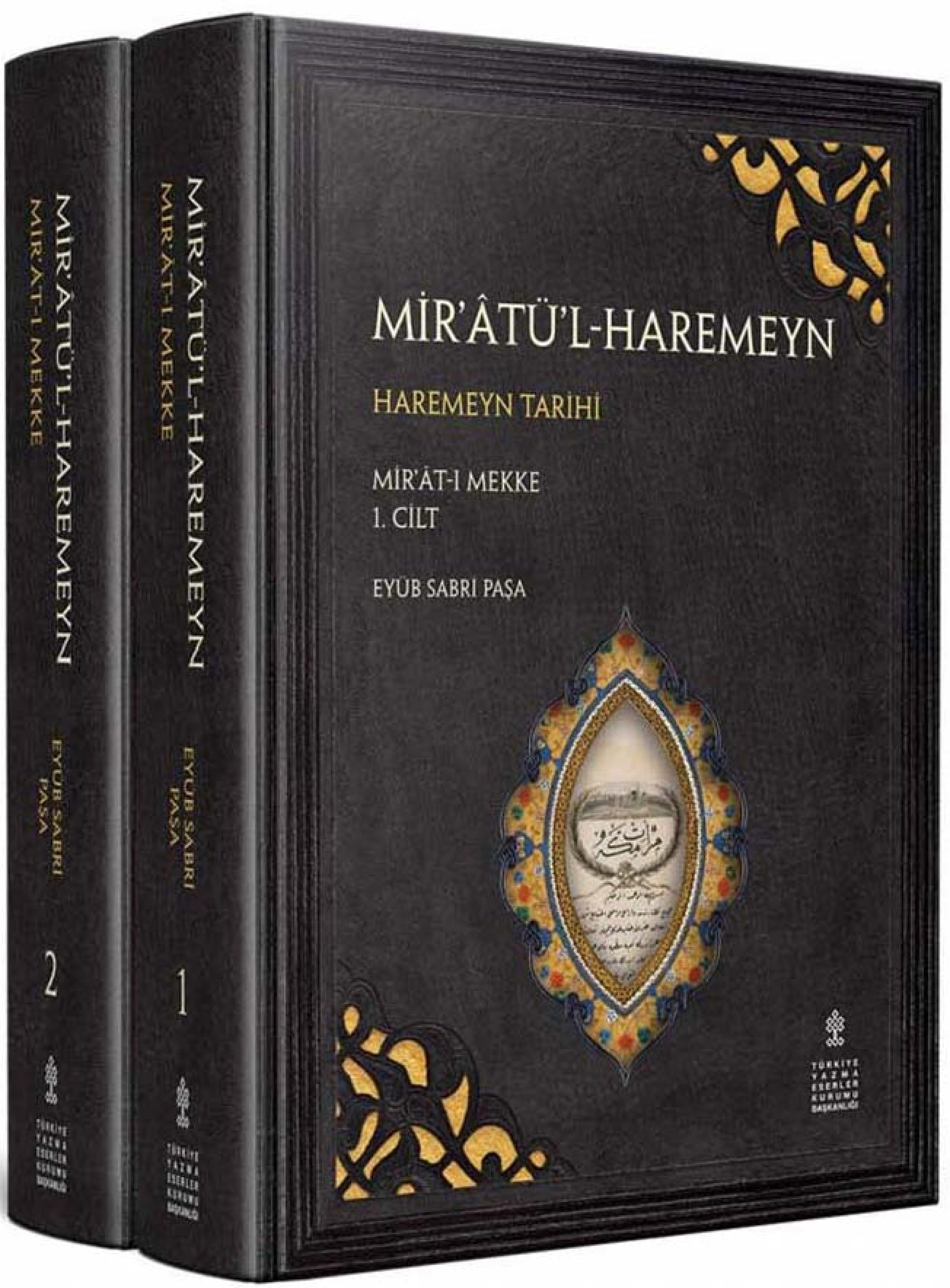

MİR'ÂTÜ'L-HAREMEYN
MİR'ÂT-I MEKKE
EYÜB SABRİ PAŞA
2
MİR'ÂTÜ'L-HAREMEYN
MİR'ÂT-I MEKKE
EYÜB SABRİ PAŞA
1
MİR'ÂTÜ'L-HAREMEYN
HAREMEYN TARİHİ
MİR'ÂT-I MEKKE
1. CİLT
EYÜB SABRİ PAŞA
TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI

MİR'ÂTÜ'L-HAREMEYN

Haremeyn Tarihi

EYÜB SABRİ PAŞA

MİR'ÂT-I MEKKE
2. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 97

Tarih ve Toplum Bilimleri Serisi : 13

Kitabın Adı : MİR'ÂTÜ'L-HAREMEYN: MİR'ÂT-I MEKKE
Haremeyn Tarihi

Müellifi : Eyüb Sabri Paşa (ö. 1308/1890)

Hazırlayanlar : Ömer Fâruk Can
Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Araştırma Görevlisi

F. Zehra Can

Editör : Dr. Göker İnan (Yazma Eser Uzmanı)

Proje Koordinatörü : Arafat Aydın (Yazma Eser Uzmanı)

Arşiv Kayıt : *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*,
Bahriye Matbaası, Kostantiniye 1301/1884, 2 cilt.

Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke,
İÜ Nâdir Eserler Kütüphânesi, nr. T6082, 618 s.

Kitap Tasarım : AS-64 Basın-Yayın Tanıtım, Org. ve Paz. Ltd. Şti.
Divanyolu Cad. No: 48/203, Sultanahmet-İstanbul
Tel: 0212 513 39 90 / www.as64.org • info@as64.org

Baskı : Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.
Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul
Tel: 444 44 03   www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 31345

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2018
Baskı Miktarı : 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Eyüb Sabri Paşa
Haremeyn Tarihi, *Mir'âtü'l-Haremeyn*

1. Tarih, 2. İslâm Tarihi, 3. Haremeyn Tarihi, 4. Mekke, 5. Eyüb Sabri Paşa

ISBN: 978-975-17-4017-5 (2. Cilt) / ISBN: 978-975-17-4015-1 (Takım)

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

MİR'ÂTÜ'L-HAREMEYN

HAREMEYN TARİHİ

MİR'ÂT-I MEKKE

(İNCELEME – METİN)

2. CİLT

EYÜB SABRİ PAŞA
(ö. 1890)

Hazırlayanlar
Ömer Fâruk Can
F. Zehra Can

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

VECHE-İ SÂLİSE

SŪRET
«1»

SŪRET
«2»

SŪRET
«3»

SŪRET
«4»

SŪRET
«5»

SŪRET
«6»

VECHE-İ RÂBİ‘A

SŪRET
«1»

SŪRET
«2»

SŪRET
«3»

SŪRET
«4»

VECHE-İ HĀMİSE

SŪRET
«1»

SŪRET
«5»

SŪRET

«6»

VECHE-İ SÂBİʿA

SŪRET

«1»

SŪRET

«2»

SŪRET
«3»

HĀTİME:

VECHE-İ SÂLİSE

Altı sūreti şâmil olup Mescidü'l-Harâm harem-i hürreminin kaç kerre ve kimler tarafından, ne sūretlerle tevsî‘ ve tezyîn edilmiş, ahâlî-yi kirâm-ı Haremeyn'e surre irsâli ne vakitler usūl ittihāz olunup sonraları ne esbâb üzerine tezyîd kılınmış, şimdi kimlere ne mikdâr surre ve hubûbât gönderilmekde ve kimlere ne sūretlerle şehâdet-nâme ve ikrâmiyye verilmekde bulunmuş olduğunu ve Haremeyn-i şerîfeyn'in mahrûkāt ve levâzımât-ı sâ'iresi ve kanâdîl ve şümû‘-ı mütenevvi‘ası ne cins ve ne mikdârdan ibâret bulunduğunu ve Ayn-ı Zübeyde kimin eseri olup mecrâ ve kanavâtı bu âna değin kaç kerre ve kimler tarafından ta‘mîr ve ıslâh ve tesviye kılındığını ta‘rîf ve beyân eder.[703] **[610]**

703 [Buraya "Şekil 12" ifâdesi eklenmesine karşın, bu kısma derç edilecek münâsip bir şekil yâhud resim bulamadık.]

SŪRET

«1»

Tevsî‘ ve ta‘dîl-i Harem-i şerîf der-def‘a-i ûlâ

Mescidü'l-Harâm harem-i mukaddesini birinci def'ada Ömer b. el-Hattāb *–radıye anhüllâhi'l-vehhâb–* efendimiz tevsî‘ buyurdular.

Ömerü'l-Fârûk *–radıyallâhu anh–* efendimizin hilâfet-i bâ-sa‘âdetleri zamân-ı adâlet-nişânına gelinceye kadar Mescidü'l-Harâm dâ'ire-i fâhiresi, etrâfı açık sahrâmsı ve kumlu bir mevkı‘-i dil-ârâm olup şimdiki gördüğümüz binâların hiç biri yok idi. Etrâf-ı erba‘asında bulunan hānecikler ise mesâkin-i gurebâ vü fukarâdan, ya‘nî otdan, hasırdan ma‘mûl birtakım kulübelerden ibâret olup Kâ‘be-i mu‘azzama harem-i şerîfine girilmek içün zikr olunan hāneciklerin aralarında câ-be-câ yollar var idi.

Mescidü'l-Harâm harem-i cennet-tev'eminin ol vakitki hey'etinin hudûdu, Makām-ı İbrâhîm'in arka tarafına kadar idi. Hattâ el-yevm mevcûd olan minber-i şerîf önündeki "Bâbü's-Selâm-ı Atîk" denilen kemer, Harem-i şerîf'in eski hudûduna nişâne olmak üzere vaz‘ edilmişdir.

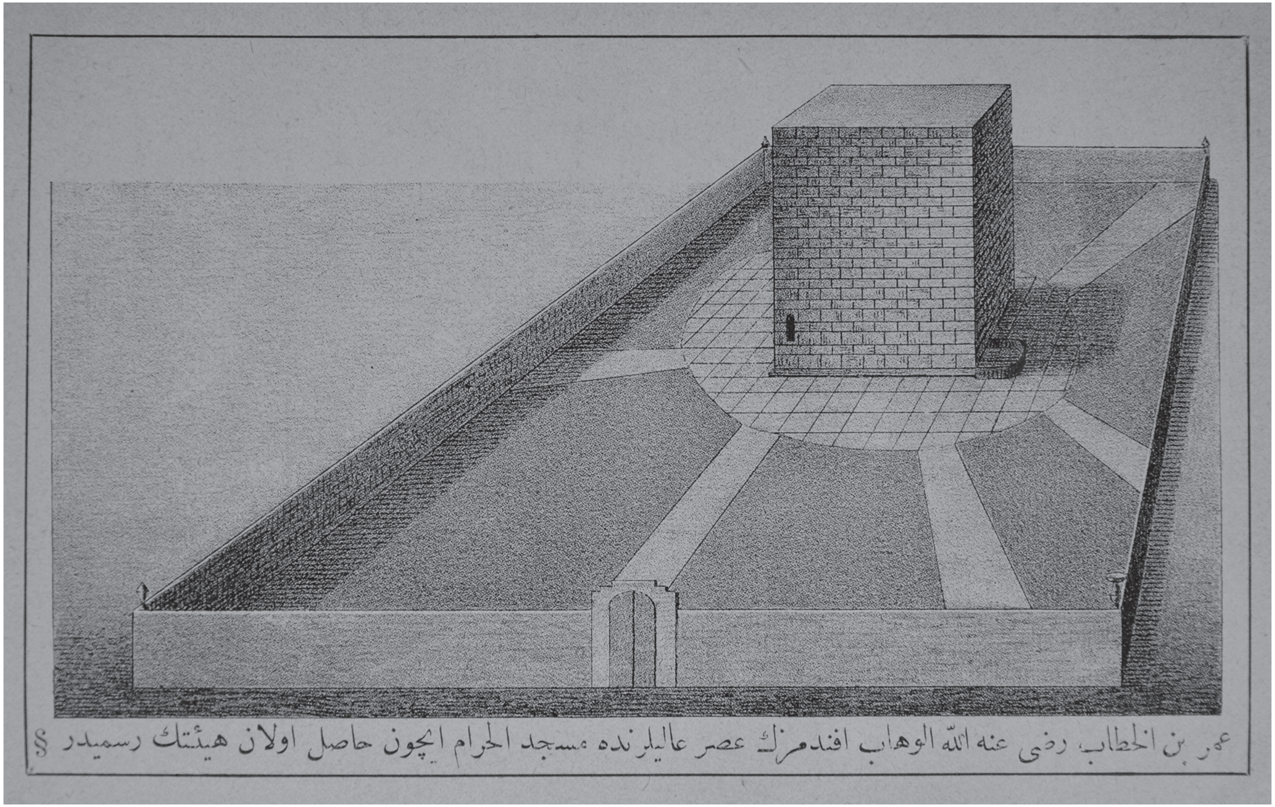
Harem-i şerîf'in vaz‘iyyet-i kadîmesi, ehl-i îmânın azlığı cihetle, eğerçi Sıddîk-ı a‘zam efendimiz hazretlerinin devr-i hilâfetlerinde tağyîr olunmayıp eski hey'etinde terk ve ibkā kılındı, ya‘nî Mescidü'l-Harâm dâ'iresi eski hâliyle Cenâb-ı Sıddîk'ın ahd-i âlîsinde bulunan müslümânları istî‘âba kifâyet eylediği cihetle tevsî‘ edilmedi **[611]** ise de aded-i İslâm asr-ı ibâdet-hasr-ı Cenâb-ı Fârûkī'de harem-i Mescidü'l-Harâm istî‘âb edemeyecek derece artdı ve dâ'ire-i füyûzât-zâhire-i Beytullâh'ın tevsî‘ ve tefsîhi mertebe-i vücûbu geçdi idi. Binâ'en-aleyh Ömer b. el-Hattāb *–radıye anhüllâhi'l-vehhâb–* efendimiz hazretleri, Mescidü'l-Harâm'ın etrâfında, ya‘nî Metāf-ı sa‘âdet-ittisāf-ı âlî ittisālin-

de bulunan hānecikleri, kulübeleri bi'l-iştirâ Mescidü'l-Harâm'a katdı. Lâkin aranılan vüs'at, zikr olunan büyût arsalarının harem-i Mescidü'l-Harâm'a ilhâk ve ilâvesiyle dahī hâsıl olamadığı ve binâ'en-aleyh etrâfdan biraz büyût u menâzilin daha alınıp Harem-i şerîf'e katılması lâzım geldiği ecilden, Cenâb-ı Halîfe münâsib olan daha birtakım hānelerin ahz ü iştirâsına kalkışdı idi.

Ashâb-ı büyût def'a-i sâniyede i'tā-yı menâzile râzı olmadılar ve bi'l-ittifâk ba'zı sözler îrâdıyla îkā'-ı fesâda bile çalışdılar ise de Ömer b. Hattāb *–radıyallâhu anh–* efendimiz hazretleri i'tā-yı büyûta muhālefet edenleri bi'l-ihzār, "Beytullâh sizin evlerinizin ortasında yapılmış değildir. Siz cevânib-i erba'a-i Kâ'betullâh'da te'sîs-i büyût u mesâkin edip buk'a-i mukaddese-i Kâ'betullâh'ı tazyîk eylediniz!" dedikden ve menâzil-i münâza'un-fîhâ içün ehl-i hibre tarafından takdîr ve tahmîn kılınan mebâliği bi't-tedârik, hazîne-i Kâ'betullâh'a vaz' u nihâde eyledikden sonra, büyût-ı mezkûreyi hedmle Mescidü'l-Harâm'a ilhâk ve ilâve edip harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm'ı alâ-vechi'l-matlûb büyültdü ve üzerine şümû' u kanâdîl vaz' olunmak içün dâ'iren-mâ-dâr Harem-i şerîf etrâfına 2 kademden az yüksek olmak üzere kısacık bir dîvâr çevirterek, Kusayy b. Kilâb'ın Metāf-ı sa'âdet'e girilmek içün bırakdığı yollara nâzır birer dervâze açdırdı.

Büyût-ı münhedime sāhibleri hitâm-ı ameliyyâtda gelip Hazret-i Fârûk'a arz-ı **[612]** nedâmet vü peşîmânî edip kendilerine tedârik-i süknâya kâfî akça verilmesini niyâz ve istirhâm eylediler ve Cenâb-ı Halîfe evvelce tahmîn edilip hızâne-i Beytullâh'a konulmuş olan mebâliği bi'l-i'tā, cümlesini iskât u irzā buyurdular; fî sene 17 (m. 638).

Zeyl: Mescidü'l-Harâm'ın şu tevsî'i, Ümmü Nehşel seyl-i deryâ-mesîli zuhûrundan beş sene sonra idi.

Şekil 11: Ömer b. el-Hattāb –*radıye anhüllâhi'l-vehhâb*– efendimizin asr-ı âlîlerinde Mescidü'l-Harâm içün hâsıl olan hey'etin resmidir.

Hikmet:
[Mekke'de vukū'a gelen seller]

Mekke-i mu'azzama'da her on senede yâhūd her on iki senede bir kerre hasbe'l-hikme dehşetli ve korkunç seyller zuhûr eder ve akab-ı seyl-de azīm bereket ve ucuzluk hâsıl olup cibâl ve bevâdîde sâkin bulunan ibâdullâhı ni'am-ı ilâhî ve kerem-i nâ-mütenâhîye müstağrak ve mazhar eyler. (İntehâ)

İmâm Fâsî merhûm, Mekke-i mükerreme'nin savâ'ık u emtārı hak-kında yazmış olduğu bir risâlede İmâm Ezrakī'den ve İmâm Ezrakī dahī Muhammed b. Yahyâ'dan ve İbn Yahyâ an'ane ile Abdülazîz'den nakl ü rivâyet ederek demişdir ki:

Mekke-i mükerreme'ye zikri âtî seyller gibi birçok seyller inip ol bel-de-i mu'azzama-yı mukaddeseyi harâb ve sekenesini çâre bulmak emrin-de bî-tâb eylemişdir.

1. Seylü'l-Fa're:[704] Süyûl-i meşhûrenin biri "Seylü'l-Fa're"dir. Bu seyl, vakt-i Câhiliyye'de ve Benî Huzâ'a yâdigârlarının zamân-ı hükûmetlerin-de dehşet-res-i zuhûr olmuş idi. bömer

Seyl-i Fa're, gāyet dehşet ve sür'atle zuhûr ve harem-i şerîf-i Mesci-dü'l-Harâm'a dühūl etmiş ve reh-güzârında bulunan gāyet büyük bir ağacı söküp şehr-i şehîr-i **[613]** Mekke'nin hudûd-ı müntehâsına kadar getirmişdir ki bu seylde bir erkek ile bir kadının boğulmuş olduğu mer-vîdir. Zikr olunan erkeğin cenâzesini bulamadılar ise de kadının na'aşını buldular. Merkūmenin ismi "Fa're" olmak ve kendisi Benî Bekir kabîle-i meşhûresine mensûbe, kerâyim-i nisvândan bulunmak hasebiyle, seyl-i mezkûra "Seylü'l-Fa're" nâmını verdiler.

704 [Metinde sehven «قاره».]

Etrâfdan gelen suların inkıtâ'ında, sanâdîd-i Benî Huzâ'a, Harem-i şerîf'i temizledip ba'd-ezîn zuhûr edecek seyl sularından Kâ'betullâh'ı vikâye içün "Hicr-i İsmâ'îl"[705] dâhilde kalmak üzere, Beytullâh'ın etrâfına bir dîvârcağız çekdiler. Dîvârçe-i mezkûr, Kureyşîlerin zamân-ı hükûmetine kadar mevcûd idi.[706]

2. Süyûl-i Mekke'nin meşhûrcalarından biri de Seylü'l-Fa're'yi müte'âkıb zuhûr eden seyl-i azīmdir. Bu seyli ta'rîf zımnında, İmâm Ezrakī, Sa'îd b. Müseyyeb *–radıyallâhu anh–*dan nakl ü rivâyetle demişdir ki:

Zamân-ı Câhiliyye'de dehşetli bir seyl daha vukū' buldu. Seyl-i mezkûr Seylü'l-Fa're'den daha kuvvetli idi. O kadar bir kuvvet ve dehşetle zuhûr etmiş idi ki mâbeyn-i cebeleyn su ile dolup büyût-ı belde görünmez oldu.

3. Seyl-i Ümmü Nehşel:[707] Mekke-i mu'azzama'ya hücûm eden seyllerin üçüncüsü Seyl-i Ümmü Nehşel'dir. **[614]** Bu seyl, 11'inci sâl-i hicret hilâlinde ve emîrü'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattāb *–radıyallâhu anh–* efendimizin ahd-i hilâfetinde Ebû Süfyân b. Harb'ın hānesi cihetinden, ya'nî Mekke-i mu'azzama şehrinin Mu'allâ'ya müntehî olan câddesi tarafından dehşet-res-i zuhûr olup Harem-i şerîf'e girerek Makām-ı şerîf'i yerinden söküp vâdîye kadar getirmiş ve Abdüşems b. Abdümenâf kızlarından Ümmü Nehşel binti Ubeyde b. Sa'îd b. el-Âsī b. Ümeyye'yi kat-ön ederek gark u telef eylemiş olduğundan, Seyl-i Ümmü Nehşel nâmıyla yâd edilmişdir.

Seylin dehşet-i zuhûr ve savlet-i hücûmu, güzerân ve derûn-ı şehirde birikip kalan sular batn-ı vâdîye cereyân eyledikden sonra, umûm ahâlî

705 Altınoluk'un altına denir.

706 [Buraya "Şekil 14" ifâdesi eklenmesine karşın, bu kısma derç edilecek münâsip bir şekil yâhud resim bulamadık.]

707 [Metinde «أم نشهل» (Ümmü Neşhel). Bununla birlikte, doğrusu "Ümmü Nehşel" olmalıdır. Müteber kitaplarda da bu şekilde zikredilmektedir. Meselâ bkz. el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, I, s. 61; Takıyyüddîn el-Fâsî, *Şifâ'ü'l-ğarâm*, II, s. 315.]

yek-dest-i ittifâk olup Mekke-i mu'azzama'nın esvâk[708] u pazarını tanzîf ve tathîr eylediler ve Makām-ı şerîf meâ'sir-i latîfini esfel-i vâdîde bulup Harem-i şerîf'e getirdiler ise de Makām-ı şerîf hacer-i sa'âdet-cevherinin mahall-i kadîmini ta'yîn edemediklerinden, keyfiyyeti cânib-i seniyyü'l-cevânib-i hilâfet-i İslâmiyye'ye arz u iş'âr eylediler idi.

Fârûk-ı a'zam hazretleri, vak'a-i câriyeden müstağrak-ı deryâ-yı ıztırâb ve alâ-niyyeti'l-umre Mekke-i mufahhame'ye inân-tâb-ı şitâb olup vüsūlünde bilâ-tevakkuf Makām-ı şerîf'in ta'yîn makāmına muktedir bir âdem cüst [ü] cûsuna başladı ve Makām-ı şerîf-i mezkûrun, makām-ı kadîmini ta'yîn edebilmesi melhûz olan Muttalib b. Ebû Vedâ'a-i Sehmî'yi celble, istifsâr-ı keyfiyyet eyledi.

Muttalib b. Ebû Vedâ'a, meğer bâb-ı mu'allâ-cenâb-ı Kâ'be'den Makām-ı şerîf ve Bi'r-i Zemzem-i latîf dîvârından, kezâlik makām-ı münîf arasını bir sicimle ölçmüş ve böyle bir hadîse vukū' bulur ihtimâli üzerine, mezkûr sicimi hānesinde bir mahall-i mahsūsa vaz' u hıfz eylemiş imiş. Hazret-i Fârûk, Muttalib b. Ebû Vedâ'a'yı huzūr-ı hilâfet-nüşûr-ı âlîlerinde iclâs ve haber verdiği sicimi getirdip **[615]** ba'de'l-mesâha nokta-i kadîm-i makāma vaz'-ı esâs ederek ilâ-hâze'l-ân, "Makām-ı İbrâhîm" ıtlâk edilen ebniye-i âliyyeyi yapdırdı.

Fârûk-ı a'zam efendimizin yapdırdıkları ebniye-i mes'ûde derûnunda mahfûz olan seng-i şerîf, Hazret-i İbrâhîm *–alâ nebiyyinâ ve aleyhi't-ta'zîm–* efendimizin Kâ'be-i mu'azzama'yı te'sîs buyurdukları esnâda, pâ-nihâde-i su'ûd u nüzûl oldukları hacer-i latîf olup bu mübârek ve müteyemmen taşın nerede bulunduğu ve bu âna kadar ne sūretle, nerelerde hıfz edilmiş olduğu, Nebî-yi celîlü'l-kadr-i müşârun-ileyhin Mekke-i mükerreme'ye sūret-i azîmetleri bâbında ta'rîf ve hey'et-i mer'iyyesiyle ebniyesi hakkında bilinmesi elzem olan ma'lûmât dahī du'â kabûlü mercû olan me'âsir-i şerîfe bahsinde tafsīl olunmuşdur.

---

708 [Metinde «ازقاق».]

İbn Hattāb *–radıye anhüllâhi'l-vehhâb–* hazretleri, Makām-ı şerîf ebniyesinin hitâm-ı ameliyyâtında, harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm'ın sâ'ir yerlerini ve "Redm-i Benî Cumah" denilen seddin harâb olan mahallini dahī ıslâh ve ta'mîr eylediler idi.

[Vâdî-i İbrâhîm seyli:] Benî Cumah seddi ta'mîr edildikden sonra zuhûr eden seylâb, sedd-i mezkûr cihetinden geçerek, Vâdî-i İbrâhîm düzlüğünde biriken gölümsü sular insıbâb etmeğe başladığından, bu tarîk ile vürûd eden seyle "Vâdî-i İbrâhîm seyli" tesmiye edilmişdir.

Ol vakit cibâl-i Mekke'den nüzûl eden yağmur suları iki seyl-i azīm teşkîliyle derûn-ı şehre cereyân ve ahyânen harîm-i Haremullâh'a kadar girip mahâll-i mukaddese-i Mescidü'l-Harâm'ı yıkıp vîrân eder idi. Vâdî-i İbrâhîm seyli diye ta'rîf etdiğimiz seyl, işte bu iki seyl-i azīmin biridir ki Benî Cumah seddi tarafından zuhûr ve sâlifü'z-zikr Vâdî-i İbrâhîm'den mürûr ederek şimâl tarafına akıp giderdi. **[616]**

Seyl-i Ciyâd: Ta'rîf olunan seyl-i azīmin biri de "Seyl-i Ciyâd" denilen seyl-i mahūfdur. Seyl-i Ciyâd, cibâl-i cenûbî-i Mekke'den nüzûl ve mahallât-ı Ciyâd tarîkıyle şehrin içine kadar dühūl edip birke-i Yemâniyye'ye ve oradan dönerek esfel-i memlekete doğru cereyân ederdi.

Redm-i Benî Cumah seddi, zamânımızda "Müdde'â" [مدعا] denilen mahallât arasında kalmışdır. Evâ'il-i zuhûr-ı İslâm'da kāmet-i zîbâ-hırâm-ı Beytullâh, uşşâk u züvvâra daha sedd-i mezkûr yanında iken arz-ı endâm-ı dil-ârâm eder idi. Rü'yet-i Beytullâh'da olunan du'â hedef-res-i icâbet-gâh-ı Hudâ olacağı rehîn-i sübût olduğundan, bu mahalle ayak basan hüccâc-ı zevi'l-ibtihâc, pâ-ber-câ-yı du'â olurlar idi.

Sonraları, mahall-i mezkûrda yapılan büyût u menâzil, eğerçi Beyt-i a'zam'ı rü'yet ve müşâhedeye mâni' ve hâ'il olmakda ise de Sāhib-i şerî'at *–aleyhi ekmelü't-tahiyyet–* efendimiz hazretlerinin, bu mevkı'-i enverde du'â içün tevakkuf buyurdukları muhakkak olduğundan, mahall-i şerîf-i mezkûrdan geçenler, behemehâl du'â ederler. Hattâ yolun iki tarafına birer alâmet-i mahsūsa vaz'ıyla, burasının mahall-i du'â olduğu gösterilmişdir.

Rivâyet

Hâfızüddîn Nesefî, sāhibü'l-*Hidâye*'den nakl ile kitâb-ı nâfi'inde şöyle demişdir:

Ben îfâ-ı hacc içün Mekke-i mu'azzama'ya gitmek niyyetinde olduğumu şeyhime arzla, ahz-ı icâzet eylediğim zamân, "Dâreynde nâfi' olacak bir vasıyyet istirhâmına cür'et eyledim idi" buyurdular ki Mekke-i mükerreme'de Sûku'l-Kürâ' **[617]** denilir şerîf bir mahal vardır ki bu mahall-i şerîfden Kâ'betullâhi'l-müte'âl arz-ı cemâl-i bî-misâl eder. O mahall-i mübâreke vâsıl ve müşâhede-i cemâl-i Beytullâh şeref-i azīmine nâ'il olduğun anda, "Yâ Rabb, beni müstecâbü'd-da've olan kullarından eyle" diyerek du'â etmelisin. Zîrâ rü'yet-i Beytullâh zamânında olunan du'â, rehîn-i icâbet ve kabûl olur. (İntehâ)

Mekke-i mükerreme ahâlîsi vukūf-mendânı tarafından verilen ma'lûmâta göre, Seyl-i Ciyâd her on senede bir kerre fevka'l-âde bir şiddetle dehşet-nümâ-yı zuhûr olarak, Vâdî-i İbrâhîm seyli vücûdunu imhâ ve Mescidü'l-Harâm harem-i muhteremini çamur ve moloz ile imlâ eder. Eşrâf u a'yân-ı eslâf, birtakım mecrâlar hafriyle nüzûlü mervî olan Seyl-i Ciyâd sularının, tahte'l-arz icrâsına pek çok himmetler ve gayretler etmişler ise de yapılan yerler mürûr-ı zamânla dolup kalmış ve keyfiyyet, derbâr-ı meberrât-karâr-ı hilâfete arz u iş'âr edilmediğinden, seyl-i revân el-ân mecrâ-yı kadîminden cereyân ve şiddet-i fevka'l-âde izhâr eylediği senelerde birçok büyût u menâzili yıkıp vîrân etmekde bulunmuşdur.

4. Seylü'l-Cuhâf:[709] Mekke-i mufahhame ahâlîsine dehşet veren seyllerin dördüncüsü, "Seylü'l-Cuhâf"dır. Seylü'l-Cuhâf, Abdülmelik b. Mervân asrında, ve sâl-i hicretin 80'inci târîhi hilâlinde zuhûr etmişdir. Seyl-i

709 [Metinde sehven «حجاف».]

mezkûrun vakt-i zuhûru Terviye günü sabâh namâzı olup ol vakit hüccâc-ı zevi'l-minhâc, Vâdî-i Mekke'de idi. Sular sabâh namâzdan evvelce cereyâna başlayıp yavaş yavaş çoğaldığından, mahall-i vakfede vâdî-nişîn olan hüccâcı ve bunların esbâb u eskāl ü ahmâllerini kat-ön ederek Mescid-i **[618]** harâm'a getirdi ve Beyt-i mu'azzam'ı ihâta edip vâdî cihetinde kâ'in büyût u dekâkîni hedm ü harâb ve birçok nüfûsu gark u helâk eyledi idi. Halk, canlarını kurtarmak içün emvâl u eşyâlarına bakmayarak dağlara ilticâ eylediklerinden, seyl-i mezkûra Seylü'l-Cuhâf denildi.

Bu haber-i dehşet-eser, Abdülmelik b. Mervân'a îsāl olundukda, Mekke-i mu'azzama'ya me'mûrîn-i mahsūsa irsâliyle, yıkılan evleri yeniden te'sîs ve mecrâ-yı seyli hafr u ta'mîk ile îcâb eden mevkı'lere iri ve çetin taşlar ile dîvârlar i'mâl ve ahâlîye mâl-i firâvân ve eşyâ-yı bî-pâyân i'tāsıyla, ibrâz-ı semâhate isti'câl etmişdir.

5. [Seyl-i Ömer b. Abdülazîz]: Seyl-i Mekke'nin beşincisi, Seyl-i Ömer b. Abdülazîz'dir. Seyl-i mezkûr, 97 yâhūd 98 sene-i hicriyyesinde (m. 716-17) zuhûr etmiş ve buna Ömer b. Abdülazîz'in du'âsı sebeb olmuşdur. Çünki sene-i merkūmede Ömer b. Abdülazîz, îfâ-yı farîza-i hacc-ı şerîf niyyetiyle Şâm'dan çıkıp Hicâz-ı mağfiret-tırâz cânib-i feyz-câlib-i âlîsine müteveccih olmuş idi. Mekke-i mu'azzama'ya az bir mesâfe kaldıkda, eşrâf u a'yân-ı ahâlî bi'l-istikbâl, yağmursuzlukdan bahisle, "Efendim, bu sene hıtta-i Hicâziyye'de kuraklık vardır. Kaht-ı mâ zuhûrundan korkulur. Ahâlî-yi Haremeyn, bu husūsda gâyet muztar ve mevsim-i hacda hüccâc-ı müslimîn susuzluk çekeceğinden, halk ale'l-umûm mükedderdir" deyip Ömer b. Abdülazîz'i yağmur du'âsı etdirmeğe mecbûr eylediler.

Ömer b. Abdülazîz hazretleri hâsıl olan ittifâk üzerine bulunduğu kâfile hüccâcı berâber olarak, Mekke-i mu'azzama'dan kendisini istikbâl içün gelmiş olan zevâtla hemen o mahalde gâyet ihlâs ve i'tikād-ı hāssu'l-hāsla du'âya çıkdı **[619]** ve hasbe'l-hikme o kadar yağmur yağdı ki hıtta-i Hicâziyye sekenesi öyle bir yağmur yağdığını daha görmemiş-

ler idi. Her tarafdan büyük büyük seyller gelip Mekke-i mu‘azzama’nın cevânib-i erba‘asını sîrâb etmiş ve Ömer b. Abdülazîz’in du‘âsı berekâtıyla ol sene Hicâz’da fevka’l-âde bereket ve ucuzluk olmuşdur.

6. [Seyl-i Ebû Şâkir]: Seyl-i Hicâziyye’nin altıncısı, Seyl-i Ebû Şâkir’dir. Seyl-i Ebû Şâkir hicretin 120’nci (m. 738) senesinde ve Hişâm b. Abdülmelik’in devrinde zuhûr etmiş idi. Ecille-i ricâl-i devletden Ebû Şâkir isminde bir zât, sene-i merkūme hüccâc kāfilesinde bulunmuş ve seylin şiddet-i hücûm u satvetinden haylice telâş ve ıztırâb göstermiş olduğundan, seyl-i azīm-i mezkûr bir müddet Seyl-i Ebû Şâkir nâmıyla yâd olundu.

7. [Seyl-i Muhabbil]: Mekke-i mu‘azzama’yı harâb eden seyllerin biri de “Seyl-i Muhabbil”dir.[710] Seyl-i Muhabbil, 184 (m. 800) târîhinde vukū‘a gelmiş ve gāyet bir dehşetle Mescidü’l-Harâm’a girip haylice fenâlık etmişdir. Yıkılan evlerin, gark u telef olan âdemlerin ise hesâbı yokdur.

8. [Seyl-i İbn Hanzale]: Mekke-i mükerreme seyllerinin sekizincisi, Seyl-i [İbn] Hanzale’dir. Seyl-i [İbn] Hanzale, 202 (m. 817-18) târîhinde ve Me’mûn Halîfe asrında zuhûr etmişdir. Seyl-i mezkûr, bir dehşet-i fevka’l-âde ile zuhûr etdiğinden, Makām-ı hümâm-ı İbrâhîm *–aleyhi’s-selâm–*ı söküp götürür havfıyla yerinden çıkarıp mürtefi‘ bir mevkı‘e nakl etdiler idi. **[620]** Fi’l-vâki‘ Mescidü’l-Harâm’ı harâb ve birçok hâneleri yıkıp bî-had nüfûsu helâk ve gark-âb etmişdir. Seyl-i [İbn] Hanzale’nin sâl-i zuhûrunda Mekke-i mükerreme vâlîsinin ismi İbn Hanzale olduğundan, seyl-i mezkûrun ismi “Seyl-i [İbn] Hanzale” kalmışdır.

9. İbn Hanzale seylinden altı sene sonra (h. 208/m. 823-24), büyük bir seyl daha zuhûr edip harem-i şerîf-i Mescidü’l-Harâm’ın ekser yerlerini söküp yıkmış ve ehl-i Mekke’ye haylice mazarrat verdikden başka, Harem-i şerîf’e getirdiği çamur ve kumun çokluğu harem-i hürrem-i Mescidü’l-Harâm’ın tathîri hizmetine kadınları dahī teşrîk eylemişdir. Seyl-i mezkûr, Me’mûn Halîfe’nin asrında zuhûr etmiş ve İbn Hanzale

710 [Metinde sehven «مخيل».]

seyli ile bu seyl-i azīmin arasında, halka bir maraz-ı şedîd ârız olarak, hesâbsız âdemler vefât eylemişdir.

10, 11. Hıtta-i Hicâziyye'ye dehşet vermiş olan seyllerin onuncusuyla on birincisi, 253 (m. 867) ve 266 (m. 879-80) senelerinde zuhûr eden seyllerdir. 253 (m. 867) senesi vekâyi'-i mühimme-i Hicâziyye'sinden ma'dûd olan seyl, Mescidü'l-Harâm'a girip Hacerü'l-esved'e kadar irtifâ' etmiş ve mescid-i şerîfe hasâr-ı azīm îrâs eylemiş ise de on beş sene sonra zuhûr eden seyl gāyet dehşetli idi.

Bu seyl, uğradığı yerlerde önüne gelen hāneleri, mektebleri, dükkânları yıkıp harâb etdikden mâ'adâ, Harem-i şerîf'de mefrûş olan kumları söküp getirdi. Kuvvet-i cereyânında ol derecede savlet var idi ki önüne her ne kadar ecsâm-ı sakīle rast gelse, bilâ-pervâ kat-ön eder idi. Harem-i Mescidü'l-Harâm içinde hiçbir taş bırakmayarak söküp çıkardı. **[621]**

Bu vak'adan, ya'nî 266 (m. 879-80) seylinden sonra, dört yüz otuz dört sene kadar zuhûr eden seyllerin hangi târîhlerde zuhûr eylediği, târîh nazarında mazbût değil ise de müddet-i merkūme zarfında cibâl-i etrâfdan Mekke-i mu'azzama'ya hücûm etmiş olan seylâbın yedi sekizi, fevka't-ta'rîf dehşetli olduğunu ve Harem-i şerîf'e getirdiği toprak ve hayvân kemikleri ile eşyâ-yı sâ'ireden Mescidü'l-Harâm dâhili dağlara döndüğünü ve ahâlî-yi Mekke bunların naklinde ve harâb olan yerlerin ta'mîr ve termîminde haylice zahmet çekdiğini rivâyet ederler.

Letāyifü'l-ahbâr mü'ellifi, müddet-i merkūme esnâsında nüzûl eden seyllerin en şiddetlisi 683 zi'l-ka'desinin 14'üncü çehârşenbe günü dehşet-nümâ-yı zuhûr olan seyl-i deryâ-mesîl olduğunu, ol vakit Mekke kādîsı bulunan Burhâneddîn b. Zuheyr'den hikâyeten nakl ü rivâyet eder.

Kādī Burhâneddîn'in haber vermiş olduğu seyl, Mescidü'l-Harâm dâ'ire-i füyûzât-ı bâhiresini imlâ edip esâtīn-i mevcûdenin bir çoğunu yıkıp harâb etmiş ve Harem-i şerîf'in dâhil ve hāricinde beş yüz yetmiş âdemi gark-âb-ı bahr-i memât eylemişdir.

Bu seyl dört gün kadar Harem-i şerîf dâhilinde kalmış, ya'nî çehâr-şenbe gününden cum'a-ertesi gününe kadar çoğalmağa devâm edip cum'a-ertesi günü azalmağa yüz tutmuş idi. Mekke-i mükerreme ahâlîsi, seylin dehşet-i zuhûr ve müddet-i devâmından fenâ hâlde ürkmüş ve hattâ Kādī Burhâneddîn b. Zahîre, Mısır'a yazdığı mektûbunda seylin sūret ü zamân-ı zuhûrunu ve Harem-i şerîf'de ne kadar müddet kaldığını beyân ve ta'rîf etdikden sonra, "Mekke-i mu'azzama ihtiyârlarının beyân ve ifâdelerine göre, böyle bir seylin misli ne a'sār-ı Câhiliyye'de ve ne de edvâr-ı İslâmiyye'de görülmüşdür. Harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm dâhilinde biriken sular **[622]** tamâm 7 arşın, 3 rub' irtifâ'ında idi" hâtimesiyle ehl-i Mekke'nin bir dereceye kadar havf u telâş etmekde haklı olduklarını îmâ etmişdir.

12. Târîh-i vürûdu mazbût olan süyûl-i Mekke'nin on ikincisi, sene-i hicriyyenin 738'inci (m. 1337-38) senesinde zuhûr etmiş olan seyl-i azīmdir. Seyl-i mezkûr, sene-i merkūme cemâziye'l-evvelinin 10'uncu pencşenbe gecesi Bathâ tarafından zuhûr ve harem-i şerîf dâhiline hücûm eylemiş idi. Harem-i Mescidü'l-Harâm'a giren seyl suları, Beytullâh eşiğinden bir arşın yukarı kadar irtifâ' etmiş ve Mescidü'l-Harâm kapılarının çoğunu yıkıp yerlere yatırmış idi.

Gark u telef olanların hesâbını ve o âna kadar öyle bir seyl-i azīmin daha vukū'unu ehl-i Mekke'den bilip haber veren yok idi. Eğer inâyet-i Hakk'la yağmur dinmese idi, Mekke-i mu'azzama şehrinin pek çok mahalli harâb olacağına şübhe yok idi.

13. Meşhûr seyllerin biri de on ikinci seylden altmış dört sene sonra zuhûr eden seyl-i deryâ-mesîldir. Bu seyl, 802 senesi cemâziye'l-evvelinin 10'uncu pencşenbe gecesi (m. 8 ocak 1400) zuhûr edip Vâdî-i İbrâhîm cihetinden Mescidü'l-Harâm'a girmiş ve kapılarının çoğunu koparıp parçalamışdır. Bu seyl, kesret-i bârân nüzûlünden hâsıl olmuş

idi. Çünki o kadar yağmur yağmış idi ki âsumândan nüzûlünü görenler kırba ağzından dökülür zann ederler idi.

Mescidü'l-Harâm içinde 5 arşın kadar su birikmiş ve bâb-ı mu'al-lâ-elkāb-ı **[623]** Kâ'betullâh eşiğinden 1,5 arşın yukarıya çıkmış idi. Dâhil-i Harem'e giren suların kuvvet-i cereyânından iki büyük direk yıkılmış ve bu direklerin üstünde bulunan sakıflar dahī çöküp altında altmış kimse telef olmuşdur.

14. Mekke-i mu'azzama ahâlîsini ızrâr eden süyûlun on dördüncüsü, on üçüncü seylden sekiz sene sonra dehşet-res-i zuhûr olan seyldir. Bu seyl, 810 târîh-i hicrîsinin 22'nci şehr-i zi'l-hiccesinde, bir öğlen vakti zuhûr ederek, mecrâ-yı uyûn kanavâtıyla, zuhûru melhûz olan seyl sularını men' içün yapılmış olan sedleri hedm ü harâb ve dâhil-i memleketi gark-âb etdikden sonra, harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm'a fevka'l-âde bir dehşetle girdi ve az bir zamân içinde minber-i şerîfin ku'ûd-ı hutabâya mahsūs olan kademesine kadar çıkdı. Bi'l-âhare vâlî ve zât-ı âlî-yi emâret-penâhî taraflarından keyfiyyet, makām-ı celîl-i hilâfete arz u istîzân olunmuş ve iktizā-yı hâlin îcrâsı emrinde mîrâhur-ı hazret-i pâdişâhî bi't-ta'yîn i'zâm kılınmış olduğundan, müşârun-ileyh Mekke-i mu'azzama'ya vüsūlü ânında hedm ü harâb olan sedleri ta'mîr ve teşyîd ve Ayn-ı Zübeyde kanavât ve mecrâsını ta'mîk u tecdîd etmişdir.

15. Ehl-i Mekke'yi perîşân eden seyllerin on beşincisi,[711] 880 (m. 1475-76) senesi hilâlinde, ya'nî on dördüncü[712] seylden bir sene mürûrunda hücûm eden seyl olup bu seyl gerek edvâr-ı Câhiliyye'de ve gerek a'sār-ı İslâmiyye'de zuhûr etmiş olan seyllerin hiçbirine şebîh değil idi.

İmâm Semhûdî merhûmun rivâyetine nazaran, seyl-i mezkûr hüccâcın Mekke'ye vüsūlünden evvelce zuhûr edip mâbeyn-i cebeleyni doldurmuş ve Mu'allâ tarafında bulunan büyût-ı mürtefi'a sütūhuna kadar

711 [Metinde "on dördüncüsü".]
712 [Metinde "on beşinci".]

irtifâʿ ederek fevkaʾt-taʿrîf bir savletle harem-i Mescidüʾl-Harâmʾa girip pek çok hasâr îrâs eylemişdir. **[624]**

Yıkılan evlerin, zarar-dîde olan âdemlerin, telef olan cânların, aded ü hesâbını Allâhʾdan gayrı bilen yokdur. Hîn-i tanzīfinde yalnız Mescidüʾl-Harâm yıkındıları altından yüz seksen âdem cenâzesi çıkarılmış ve o güne gelinceye kadar Mekke ihtiyârları bu seyle muʿâdil bir seyl-i azīm görmemişdir.

16. Ahâlî-yi Mekketullâhʾı raʿşe-yâb-ı ıztırâb eden seyllerin biri de 887 sene-i hicriyyesi ziʾl-kaʿdesinin 14ʾüncü günü (m. 25 aralık 1482) vârid olan seylâbdır. Bu seyl, gāyet azīm ve korkunç olduğu hâlde, yevm-i mezkûrede ansızın zuhûr ederek, doğruca Mescidüʾl-Harâmʾa ve az bir müddet mürûrunda dahī Beytullâh içine girip dâhil-i cennet-mümâsil-i Kâʿbetullâhʾda bir âdem boyu kadar yükseldi. Memleketin uğradığı yerlerinde hesâbsız evler, dükkânlar, mektebler yıkmış ve Harem-i şerîfʾden birçok esâtīn dahī devirmiş ve bu aralık bir de cumʿa namâzı kılınamamışdır.

Mescidüʾl-Harâmʾın etrâf u cevânibinde ve münhedim olan dekâkîn ve büyût ve mekâtib altlarında telef olan nüfûsun adedi gayr-ı muʿayyen ise de Mescidüʾl-Harâm dâhilinden yetmiş cenâze çıkarılmış ve sene-i merkūme hilâlinde Mekke kādīsı bulunan zât, Mısır hükûmetine yazdığı tahrîrâtında; "Bu defʿa zuhûr eden seyl pek dehşetli idi. Mescid-i şerîfin cüdrân-ı erbaʿası su içinde kalıp, olunan mesâha üzerine Harem-i şerîfʾin cânib-i yemîn ü şimâlinde yedişer arşın üçer rubʿ irtifâʿında su birikdiği anlaşıldı" demişdir.

17. Mekke-i muʿazzamaʾya îrâs-ı hasâr eden büyük seyllerin on yedincisi, 888 sene-i hicriyyesinde (m. 1483) dehşet-nümâ-yı zuhûr olan seyl-i azīmdir. Bu seylin hangi ayın kaçıncı günü zuhûr etmiş olduğuna kesb-i vukūf **[625]** edemedik ise de çöller, sahrâlar, dağlar, taşlar su içinde kalmış ve biʾl-âhare Mescidüʾl-Harâm harem-i hürremini taşlar ve çamurlarla doldurarak, birçok dükkânlar, hāneler, kâleler yıkıp harâb eylemişdir.

Seyl-i mezkûrda zarar-dîde olanların zarar u ziyânları takrîb u tahmîn edilemediği gibi sular çekildikden sonra yüz kadar cenâze bulup defn olunmuş ve bu seylin zamân-ı Câhiliyyet'den beri zuhûr eden böyle mahūf seyllerden ma'dûd olduğu rivâyet edilmemişdir.

18. Süyûl-i Mekke'nin on sekizincisi, on yedinci seylden bir sene sonra zuhûr eden seyl-i azīmdir. Bu seylin hangi ayın kaçıncı gününde zuhûr eylediği ma'lûm değilse de ehl-i Mekke'ye büyük bir mazarrat îrâs etmiş ve pek çok telefât vukū'unu intâc eylemişdir.

19. Meşhûr seyllerin on dokuzuncusu, on sekizinci seylin vukū'un-dan yüz elli sene sonra (h. 1039/m. 1629-30) dehşet-nümâ-yı zuhûr olan seyldir. Bu seylde ehl-i Mekke'den hesâbsız âdemler gark u telef olmuş ve ol belde-i mes'ûde sekenesi hadd ü tahmînden ziyâde hasâr u ziyâna uğramışdır. Kâ'be-i mufahhame ebniye-i mes'ûdesini hedm ü ıskāta dahī seyl-i mezkûr sebeb olmuşdur.[713]

20. Ta'dâd olunan seyllerin yirmincisi, 1090 (m. 1679) senesinde zuhûr eden seyldir. **[626]** Bu seylde gark olan hüccâcın adedi, add ü ihsādan hâric olduğu gibi sekene-i Mekke'nin zarar u ziyânı, kābil-i tahmîn değildir.

21. 1090 (m. 1679) senesi seylinden bir sene sonra büyük bir seyl daha zuhûr etmişdir ki bu seyl ehl-i Mekke'ye îrâs-ı hasâr eden süyûlün yirmi birincisidir. Mekke-i mükerreme müverrihlerinin haber vermiş olduklarına göre, seyl-i mezkûr hicret-i nebeviyye –*aleyhi efdalü't-tahiyye*–nin 1091'inci senesi zi'l-hiccesinin 23'üncü günü (m. 14 ocak 1681) zuhûr eylemiş idi. Bu seyl-i deryâ-mesîl yevm-i mezkûrun zuhr namâzı edâsını müte'âkıb, yarım sâ'at kadar âdî bir yağmur nüzûlünden sonra cibâl-i müteselsile etrâfından yürüyüp gelmiş ve esnâ-yı zuhûrunda yağmur bütün bütün kesilmiş idi.

---

713 Bu seylin Kâ'betullâh'ı ne sūretle yıkdığı ve Harem-i şerîf'e idhāl eylediği şeylerin ne vechile çıkarıldığı ikinci vechenin on üçüncü sūretinde muharrer olmağla, burada tekrâra hâcet görülmemişdir.

İbtidâ-yı zuhûrunda kuvvetsizce göründü ise de refte refte çoğalıp izdiyâd ve hücûm u cereyânı bir dehşet-i acîbe-i mahūfe ile haylice zamân imtidâd eylediğinden, harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm'a girmiş olan seyl suları, Kâ'be-i mu'azzama bâb-ı sa'âdet-me'âbının üst eşiğinden bir arşın yukarıya kadar çıkıp yirmi dört sâ'at bu hâlde kaldıkdan sonra azar azar azalmağa başladı ve cereyânı munkatı' oldukda, Harem-i şerîf sâhasında yirmi beş kadar cenâze bulundu.

Mu'allâ tarafında, altına müte'addid kahve-hāneler yapılmış bir ceviz ağacı var idi. Suların ibtidâ-yı seyelânında, kahve-hānelerde bulunan halk ki yüz elli neferden ziyâde olduğunu rivâyet ederler, hevl-i cânla mezkûr ceviz ağacının üstüne çıkmışlar idi.

Seylin seyelân u cereyânı kesb-i şiddet eylediği sırada, gölgesinde beş on **[627]** bâb kahve-hâne bulunan koskocaman ceviz ağacını kökünden söküp Bâb-ı Safâ önüne kadar sürdüğünden, ağacın ağsān-ı himâyetine ilticâ etmiş olan bî-çârelerin kâffesi garîk-ı seyl-i memât olmuşlardır.

Bunlardan başka, seylin tarafeyn-i mecrâsına tesādüf eylemiş olan büyût u dekâkînin yüz elli kadarı münhedim ve bunların içinde bulunan nüfûs-ı mechûlü'l-mikdârın cümlesi boğulup mün'adim oldular.

Mekke-i mu'azzama şehr-i şehîr-i mukaddesinin cihet-i cenûbîsinde kâ'in birke-i Yemâniyye ise devâbb-ı mütenevvi'a lâşeleriyle dolmuş ve mecrâ-yı seylde beş bin kadar hayvân, telef olduğu derece-i sübûta varmış idi.

Seylin inkıtâ'-ı dehşetinde Mekke-i mükerreme emîrinin ikdâm u gayretiyle Metāf-ı sa'âdet'de tavâf edilebilecek kadar bir yol açılıp bu çığırdan yavaş yavaş Harem-i şerîf'in her ciheti tathîr ve tanzīf edildi ise de nezāfet-i matlûbe bu tathîr ile hâsıl olmadığı ve mecrâ-yı seyl ile Ayn-ı Zübeyde kanavâtı bütün bütün harâb olup isti'mâlden kalmış bulunduğu cihetle, vukū' bulan arz u istîzân üzerine cânib-i seniyyü'l-cevânib-i hazret-i hilâfet-penâhîden me'mûr ve i'zâm kılınan mîrâhur-ı pâdişâhî Süleymân Ağa

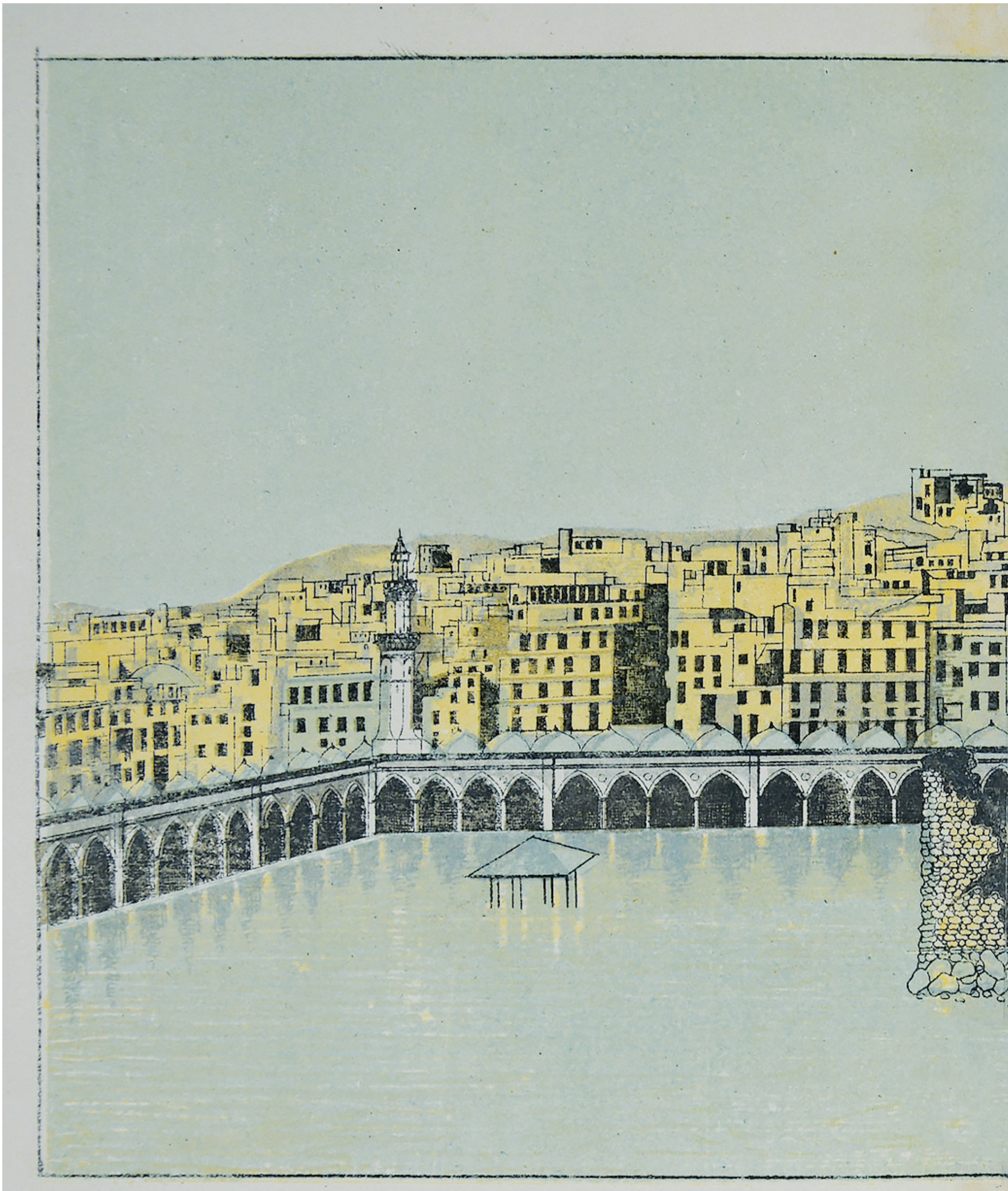
nezāretiyle, hem harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm, alâ-mâ-hüve'l-matlûb tanzīf ve tathîr ve hem de harâb olan mecrâ-yı seyl ile Ayn-ı Zübeyde yolları ta'mîk u ta'mîr edilmişdir; fî sene 1092 (m. 1681).

22. Mekke ahâlîsini zarar-dîde eden süyûlün yirmi ikincisi 1278 (m. 1861-62) senesi hilâlinde, ya'nî cennet-mekân Sultān Abdülazîz Hān merhûmun evâ'il-i saltanatlarında zuhûr eden seyldir. **[628]** Ba'zı ihtiyâr Mekkîlerden alınan ma'lûmâta nazaran, seyl-i mezkûr 1091 (m. 1680) senesi seylinden daha mahūf, daha şiddetli idi. Bir gece halk uykuda iken dehşet-res-i zuhûr olup birdenbire Harem-i şerîf'e girmiş ve tamâm bir hafta kadar bahr-i muhît-i mevvâc gibi Kâ'be-i mu'azzama'yı ihâta ederek dalgalanmışdır.

Bâbü's-Selâm aralığında garîk-ı lücce-i memât olan gurebânın adedini bilen yokdur. Mecrâ-yı âbın Mekke-i mu'azzama'ya iki üç sâ'at yakın olan yerlerinde iki üç ay kadar ara sıra cenâze zuhûr etmiş ve medreselerle dükkânların içinde ise pek çok insânlar boğulmuşdur. Bâbü's-Selâm'ın iç kapısıyla dış kapısı arasından ibâret olan mermerlikde[714] bulunan bu bî-çârelerin kâffesi gark u telef olmuş ve Mes'â-yı şerîf çarşısı dükkânlarında beytûtet eden esnâfdan ferd-i müteneffis kalmamışdır. Harem-i şerîf dâhilî kubbelerinin altında geceleyen zevâtın dahī çoğu boğulmuş ise de birazları kıbâb üzerinden sarkıdılan iplere tutularak hezâr ta'ab ve zahmet ile bâlâ-yı kıbâba çıkıp canlarını kurtarabilmişdir.

Sular bir hafta sonra yavaş yavaş çekilmeğe başladığından, ahâlînin vazī' u şerîfi tathîr ve tanzīf-i Harem-i şerîf emrinde dâmen-i dermeyân-ı gayret olup seylin dâhil-i harem-i Mescidü'l-Harâm'a getirmiş olduğu, seng ü hāk ve sâ'ireyi üç ay zarfında güç hâl ile tathîr edebildiler.
Seylâbla Harem-i şerîf'e girmiş olan has ü hâşâk ve türâb u hākden Harem-i **[629]** şerîf'in her cihetinde yer yer püşteler, dağlar gibi tepeler

714 Burası sahhâf çarşısı olup gurebâ ve mesâkîn-i züvvâr ve se'ele bu mahall-i mübârekde geceli gündüzlü otururlar.

Şekil 12: Mescidü'l-Harâm'a dühūl eden seylâb sebebiyle Kâ'betullâh'ın sukūt eylediğini gösterir bir resimdir.

husūle gelmiş ve ahâlî-yi kirâm-ı Mekke'nin her biri, bu dağları, tepeleri delip dağıtmakda ve türâb u ahcârı hāric-i beldeye taşımakda birer Ferhâd-ı kûh-ken kesilmiş idi. Telef olan nüfûs-ı insâniyyenin mikdârı ve boğulan hayvânât ile mahv u tebâh olan emvâl u eşyânın aded ü hesâbı nâ-ma'lûmdur.

23. Mekke'ye hücûmu i'tiyâd eden seyllerin yirmi üçüncüsü, 1293 (m. 1876) senesi zuhûr eden seyldir. Bu seyl dahī mahūf bir seyl idiyse de on beş sene evvelki seyle mesîl olmadığından, ahâlî pek o kadar hasâr-dîde olmamışdır.

Hātime

Mes'â-yı şerîf câddesi ki mecrâ-yı seyldir, ta'mîr ve îcâbı kadar ta'mîk olunmadıkça, bu gibi seyllerin zuhûru tabî'îdir. Her ne vakit gökyüzünde bir sehâb-pâre görülse, iki sâ'at sonra bir seylin vürûdu beyne'l-ahâlî mücerrebdir. Zuhûr eden seyller, eğer gündüze tesādüf eder ise ahâlîye o kadar hasâr vermez ise de geceye tesādüfünde, hem insân ve hem de mâl ve hayvânca büyücek hasâretler, ziyânlar îkā' eder.

Böyle iki üç senede bir kerre zuhûr eden seyl sularıyla Mekke-i mu'azzama ahâlî-yi kirâmının hasâr-dîde olmaları âdet-i belde hükmünü almış ise de yukarıdan beri zikr u tafsīl olunan ve husūsıyle Hazret-i Fârûk-ı ekremin devr-i hilâfetlerinde zuhûr eden Ümmü Nehşel seyliyle, bu seylden altmış dokuz sene sonra dehşet-nümâ-yı vukū' olan Seyl-i Cuhâf'dan ve 888 (m. 1483) ve 1039 (m. 1629-30) ve 1090 (m. 1679) senelerinde hücûmu nakl ü rivâyet olunan seyllerin ehl-i Mekke'ye **[630]** pek çok zarar ve hasârı dokunmuş ve hele 1090 (m. 1679) ve 1278 (m. 1861-62) seneleri seyllerinde gark u telef olan hüccâc ve ahâlînin adedi, dâ'ire-i add ü ihsāyı geçmişdir.

SŪRET
«2»

Tevsî'-i harem-i Mescidü'l-Harâm der-def'a-i sâniye

Ânifen nigâriş-pezîr-i ta'rîf ve beyân olan Nehşel seyli vürûdundan on beş sene sonra ki hicret-i müstelzimü'l-mefharet-i Cenâb-ı Peygamberî'nin 27'nci senesi idi, Osmân b. Affân *–radıye anhüllâhi'l-mennân–* efendimiz hazretleri, Kâ'betullâh harem-i şerîfini biraz daha tevsî' ve tefsîh eylemek murâdıyla, birtakım büyût u menâzil-i münâsibe iştirâsını tasvîb buyurdular idi.

Ahz ü bey'i iktizā eden hānelerin sāhibleri feryâd ve menzil ü süknâlarını vermekde izhâr-ı tereddüd ve inâdla berâber, zikri müstehcen sözler îrâd eylediler ise de Cenâb-ı Halîfe, "Sizi bağırıp çağırdan bendeki hilm ü hayâdır; selefim zamânında bed-zebânlık edemediniz" makālesiyle cümlesini ta'zîr ve bu yolda haylice müddet idâre-i zebân-ı teşnî' u tekdîr eyledikden sonra, Harem-i şerîf'i tevsî' içün hānesini vermemek isteyenlerin habs u te'dîb edilmeleri emrini verdiklerinden, muhāliflerin cümlesi toplanılıp hemen habs u tevkīf edildi idi. Mu'ahharan Abdullâh b. Hālid, bast-ı bisât-ı şefâ'at edip eşhās-ı muhālifeyi kâmilen istihlâsa muvaffak oldu. Hazret-i Osmân, muhālifîn-i merkūmeden alınan hānelerin arsalarını Mescidü'l-Harâm sâhasına bi'l-idhāl, Harem-i şerîf'in tūlünü 228 kadem, 8 pusa ve arzını dahī 212 kadem, 6 pusa iblâğ ile Fârûk-ı a'zam zamânında **[631]** yapılan dîvârları terfî' ve birçok sundurmalar ilâvesiyle Mescidü'l-Harâm dâ'ire-i füyûzât-fâhiresini bir sūret-i muntazama vü matlûbede tevsî' eyledi ve bu imâreti resîde-i hadd-i gāyet ü ikmâl edip tehiyye-i esbâb-ı avdet eyledikde, huzūruna çıkan ehl-i Mekke tarafından "Şu'aybiyye" sâhilinde vâki' iskelenin Cidde'ye nakl ü tahvîli niyâz ve istirhâm edildiği ve fakat Cidde'nin iskele olmağa elverişli bir mahal olup olmadığı aynen müşâhede edilmeğe vâbeste bulunduğu

ecilden, mahall-i mezkûru bi'z-zât keşf u mu'âyene zımnında Cidde'yi teşrîf buyurdu.

Cenâb-ı Halîfe, Cidde sâhilinin Mekke-i mufahhame'ye Benî Şu'aybiyye sâhilinden daha yakın ve yolu muhâtaradan hâlî ve her vechile emîn olduğunu görüp anladılar ve bu husūsda tedkīkāt-i amîka vü mükemmele icrâsından sonra, Şu'aybiyye iskelesinin terk ve ibtāliyle Cidde limanının iskele ittihâz edilmesini emr u irâde ve denizde yıkanmanın vücûda fâ'idesi olmağla, ma'iyyet-i me'alî-menkabet-i hilâfet-penâhîlerinde bulunanların denize girip gusl etmelerini ba'de'l-ifâde, kendileri dahī girip yıkandılar ve bi'l-âhare Asfân tarîkıyle hicret-sarây-ı Cenâb-ı Risâlet-penâhî'ye avdet buyurdular.

Bu imâretden bir müddet sonra[715] Hazret-i Mu'âviye, Dârü'n-Nedve'yi satın alıp harem-i şerîfe ilhâk etmiş ve 75 (m. 694-95) senesi Abdülmelik b. Mervân ve 91'de (m. 710) dahī Abdülmelik'in oğlu Velîd, Harem-i şerîf'i birer parça ta'mîr eylemişdir. Velîd tarafından Mekke vâlîsi olan [Hālid b.] Abdullâh el-Kasrî'ye birçok mermer direkler göndermiş ve Harem-i şerîf'in lâyıkı vechile ta'mîr edilmesi sūretini yazmış idi. Velîd'den evvel harem-i Mekke'yi ta'mîr içün mermer direk gönderen âdem yokdur. **[632]**

---

715 Hicretin 44'üncü (m. 664-65) senesindedir.

SŪRET
«3»
Tevsî'-i harem-i Mescidü'l-Harâm der-def'a-i sâlise

41 sene kadar harem-i Mescidü'l-Harâm'a bakılmadığı, ya'nî Velîd b. Abdülmelik imâretinden sonra Harem-i şerîf'in hiçbir ciheti ta'mîr ve termîm olunmadığı cihetle, Osmân b. Affân hazretlerinin eseri olan sundurmalar ve Abdullâh b. Zübeyr tarafından yapdırılan yerler ve Abdülmelik'in oğlu Velîd'in gönderdiği mücellâ taşlar eskimiş ve ehl-i îmânın adedi çoğalıp Mescidü'l-Harâm hareminin biraz daha tevsî'i iktizā eylediği, Ebû Ca'fer Abdullâh el-Mansūr Bağdâdî'ye arz u iş'âr edilmiş olduğundan, Ebû Ca'fer, Harem-i şerîf'in dîvâr-ı Şâmî'si cihetini Hanefî makāmı hizâsından bed' ile Dârü'n-Nedve'ye değin tevsî' ve Bâb-ı Umre tarafındaki ciheti dahī Bâbü'l-Umre'ye kadar tezyîd eyledi; fî sene 139 (m. 756-57).

Ebû Ca'fer, mesîl-i vâdîye muttasıl olan dîvâr-ı cenûbî tarafını da yenilemek istedi ise de buranın ta'mîri gayr-ı kābil göründüğünden, orasını hey'et-i asliyyesi üzerinde bırakıp dîvâr-ı şarkīye yakın bulunan hāneleri ahz ü iştirâ ve bu hāneleri yıkıp harem-i Mescidü'l-Harâm'a ilâve ile yerlerine bir minâre-i bî-hemtâ binâ eyledi.

Ebû Ca'fer, müte'âkıben zeheb ve fıdda-i hālise ve füseyfisâ-i[716] nefîse ile Mescidü'l-Harâm'ın cihât-ı erba'asını bi't-tezyîn, Hatīm-i kerîm dâhilini mücellâ mermerlerle tefrîş **[633]** ü tezyîn ederek, üç sene zarfında ikmâl ve zamânında her ne yapılmış ise bir mermer taşına yazdırıp Bâb-ı Safâ tarafında kâ'in Benî Cumah[717] Kapısı tākına ilsāk eyledi.

---

716 Füseyfisâ [çini], birtakım elvân u rengîn camlardan ma'mûl ve nukūş-ı gûn-â-gûnla menkûş olarak büyük ebniyelerin dîvârlarına konulan şeylere denir.

717 Bu kapı, Bâb-ı İbrâhîm ittisālinde kâ'in Bâb-ı Hayyâtîn'e muttasıl olan kapı idi. Muktedir-billâh-i Abbâsî, Bâb-ı İbrâhîm ziyâdesini Harem-i şerîf'e ilâve eyledi-ği vakit (h. 311/m. 923-24) bu kapıların arsaları[nı] Harem-i şerîf'e katdılar.

İmâret-i mebsûtanın resîde-i hadd-i ikmâl ü gāyet olduğu sene, Ebû Caʻfer bi'z-zât îfâ-yı hac ve ziyâret zımnında Haremeyn'e seyâhat ederek, Mescidü'l-Harâm'ın tevsîʻ ve tezyîd olunan yerlerini görüp izhâr-ı alâyim-i mesârr u huzūz eyledi. Kendileri denâ'et-i buhl ü imsâkla mevsūf u müteʻârif idiler. Buhl ü imsâkları hadd-i gāyede olduğu hâlde, hasbe'l-hikme, sükkân-ı Haremeyn ve mücâvirîn-i mescideyn-i şerîfeyne fevka'l-âde ve kendinden akdem zuhûr eden ashâb-ı berr ü ihsân atāyasından ziyâde[718] ikrâm u ihsân edip baʻdehû Kudüs-i şerîf'i ziyârete gitdi.

Mansūr'un buhl ü imsâkıyla berâber zulm ü gadri dahī var idi. Hattâ halkı kendine ısındırmak ve ashâb-ı servet ü nüfûzu sındırmak içün müddet-i saltanatı olan yirmi iki sene zarfında, eli bağlı olmak üzere 600 bin aded müslümân öldürdüğünü rivâyet ederler. Evâhir-i saltanatında meşâhîr-i evliyâullâhdan Süfyân b. Sevrî hazretlerine dahī sû-i kasd eylemek niyyetiyle Mekke-i mükerreme'ye kadar gitmiş ise de ezvâc-ı kirâm-ı nebevîden Meymûne *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizin kabr-i şerîfleri nezdinde lebbeyk-zen-i daʻvet-hān-ı rahmet-i bî-intihâ ve Makbere-i Muʻallâ'da mütevârî-i halvet-hāne-i inzivâ oldu; fî sene 158 (m. 775).

140 (m. 757-58), 144 (m. 761-62), 147 (m. 764-65), 152 (m. 769) senelerinde dahī hacc eylediğinden, müddet-i **[634]** ömründe beş defʻa hacc etmiş ve beşinci haccının yevm-i Terviye'sinden iki gün evvel vefât eylemişdir.

Mansūr'un sebeb-i mevti, Süfyân-ı Sevrî hazretlerine sû-i kasd etmek istemesidir. Çünki beşinci defʻa îfâ-yı hacc-ı şerîf niyyetiyle Mekke-i muʻazzama'ya müteveccihen yola çıkıp Hazret-i Meymûne *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizin defîn-i hāk-i ıtır-nâk olduğu mevkıʻ-i muhtereme vâsıl olduğu zamân, Süfyân b. Sevrî içün bir dâr ağacı tehiyye vü tedârik edilmesini Mekke vâlîsine emr u işʻâr etmiş ve ber-mûceb-i işʻâr, Cenâb-ı

---

718 Eşrâf-ı Kureyş'in her birine biner filori vermiş idi ki ol vakte değin bu kadar paranın bir şahsa verildiğini bilen Mekkeli yok idi.

Süfyân içün musalleb-i mahsūs tehiyye vü tedârik edilmiş idi. Bu haber Mekke'de şâyi' olduğu esnâda, Cenâb-ı Süfyân başını Fudayl b. İyâz hazretlerinin ve ayaklarını dahī Süfyân b. Uyeyne hazretlerinin dizleri üzerine koyup Kâ'be-i mu'azzama'ya karşı uzanmış idi.

Muhibb-i evliyâdan biri,[719] "Ey Süfyân! Mansūr, seni salb ü i'dâm eylemek kasdıyla Bi'r-i Meymûne'ye kadar geldi ve seni salb içün bir dâr ağacı hâzırlanmasını Mekke hükûmetine yazdı. Hattâ öyle bir musalleb dahī tehiyye vü tedârik edildi, ma'âzallâh, ol adüvv-i kîne-cû eğer vücûd-ı şerîfinize dest-dırâz-ı cevr olur ise bizler şemâtet-i a'dâya mübtelâ ve bu vesîle ile üftâde-i renc u belâ oluruz" demiş olduğundan, Hazret-i Süfyân hemen yerinden sıçrayıp Kâ'be-i mu'azzama'nın sitâre-i şerîfesine yapışdı ve savt-ı bülendle, "Eğer Mansūr buraya gelir ise ömrüm oldukça Kâ'be'yi hātırıma getirmem" dedikden sonra, başını yine Hazret-i Fudayl'ın ve ayaklarını Cenâb-ı Süfyân'ın dizlerine koyup uzandı idi. Müte'âkıben Mansūr'un ata binerken düşüp helâk olduğu haberi Mekke-i mükerreme['ye] vâsıl olup ağızdan ağıza yayıldı. Meğer Hazret-i Süfyân'ın du'âsı rehîn-i kabûl ve icâbet olduğundan, Mansūr, Bi'r-i Meymûne'den kalkıp "Hacûneyn" **[635]** denilen iki küçük dağın arasına, ya'nî Makbere-i Mu'allâ hizâsına vüsūlde atdan düşüp boynu altında kalmış ve müte'essiren vefât etmişdir.

Letāyifü'l-ahbâr mü'ellifi, Ömer b. Fehd'den rivâyetle der ki:

Mansūr halk aleyhinde olduğundan, vefâtında ahâlî Mansūr'un na'aşından ahz-ı intikām içün mezârını nebş ederler fikri üzerine, yüz kadar mezâr kazdılar ve yüzüncü kabre defn edip fakat hangi kabre defn edilmiş olduğunu ahâlîden ketm ü ihfâ etdiler. Mansūr'un Hazret-i Süfyân'ı i'dâm etmek istemesi, Cenâb-ı Süfyân'ın verdiği nasīhatin kendisine ağır gelmiş olmasıdır.

---

719 Bu zât Süfyân b. Uyeyne olup Fudayl b. İyâz ile bi'l-ittifâk Süfyân b. Sevrî hazretlerini Ebû Ca'fer-i kîne-verin azm ü niyyetinden habîr eylemişdir.

Cenâb-ı Süfyân, yevmen-mine'l-eyyâm,[720] Mina'da Ebû Ca'fer-i Mansūr'a mülâkī olup "Ey Mansūr! İttikā üzere bulun; Hudâ-yı kâ'inâtın seni bu menzilet-i âlîye nâ'il eylediğini düşün! Senin bu menzilete vüsū-lün, Muhâcirîn ve Ensār ve onların evlâdları olan ahyârın süyûf-ı sa'y ü gayretleri sâyesindedir. Şimdi müşârun-ileyhimin evlâd ü ahfâdından birçoğu perîşân-ı rûzgâr oldular. Sen ise buhl ü imsâk-i[721] fevka'l-âde emrinde ısrâr etmekdesin. Ömer b. el-Hattāb esnâ-yı haccında ancak 15 dînâr infâk edebildi ve efrâd-ı hüccâc gibi bir ağaç gölgesinde ikāmete kanâ'at eyledi idi. Ben bir racül bilirim ki eğer hilye-i ilm ü amel ile tez-yîn-i zât etmiş olsa, bütün ümmeti ıslâh etmiş olur. O âdem ise muhā-tabım olan zât-ı muhteremdir" demiş ve Mansūr'un kemâl-i hiddet ve gazabla, "Acâyib! Beni kendin gibi bir hâlde bulundurmak mı istersin?" demesine, "Yok yok! **[636]** Bulunduğun menziletin dûnunda, ya'nî benim bulunduğum hâlin fevkınde bulunmalısın" cevâbını vermekle, Mansūr-ı müşârun-ileyhi meclisinden koğmuş idi.

Süfyân hazretleri, Abdümenâf b. Üded b. Tābiha'ya mensûb olan Sevr b. Menât kabîlesinden Sa'îd b. Mesrûk Kûfî'nin oğlu olup kün-yesi Ebû Abdullâh'dır. 95 (m. 713-14) senesi tevellüd edip 160'ıncı se-ne-i hicriyyesinde (m. 776-77) da'vet-i hakka icâbet etmişdir. Basra'da medfûn olduğunu rivâyet ederler ise de kabr-i şerîfleri Necef-i eşref'de olup ziyâret ve teberrük edilmekde olduğuna göre, Necef-i eşref'de vefât etmiş olması lâzım gelir; *–rahmetullâhi aleyh–*.

---

720 Mansūr'un evvelki haccında idi.

721 Bundan Süfyân b. Sevrî'nin maksadı Ebû Ca'fer'in buhl ü hıssetini anlamak idi. Zîrâ Mansūr o kadar mümsik ve hesâbî bir âdem idi ki her şeyin hesâbını dâniki kadar arardı. Onun içün Mansūr-ı Dânikī lakabıyla iştihâr etmişdir.

SŪRET
«4»

Tevsî' ve tezyîn-i Mescidü'l-Harâm der-def'a-i râbi'a

Mescidü'l-Harâm'ı def'a-i erba'ada Muhammed el-Mehdî-i Abbâsî tevsî' eyledi. Bunun sebebi de hacc eylediği sene, Mescidü'l-Harâm'ın muhtâc-ı tevsî' olduğuna kesb-i vukūf eylemiş olmasıdır.

Kendileri Ebû Ca'fer-i Mansūr'un imâretinden 21 sene sonra edâ-yı hacc-ı şerîf ve ziyâret-i Ravza-i mutahhara-i latīf niyyetiyle Hicâz-ı mağfiret-tırâz cânib-i feyz-câlib-i âlîsine azîmet ve Mekke-i mükerreme'ye vüsūlünde, ol vakitler hulefâ-yı Abbâsiyye ikāmetlerine mahsūs olan Dârü'n-Nedve dâ'iresine bast-ı kālîçe-i ikāmet eylemiş ve Harem-i şerîf'in muhtâc-ı tevsî' ve ta'mîr olduğunu görüp muktezāsının îfâsı arzûsuna düşmüş idi. Bu sırada Kâ'be-i mu'azzama hademesinden Abdullâh b. Osmân **[637]** b. İbrâhîm şeref-yâb-ı izz-i müsûl olup "Pâdişâhım! Size bir hediyye arz ederim ki zât-ı şâhânenizden evvel hiçbir halîfeye takdîm olunmamışdır" mukaddimesiyle, li-ecli'z-ziyâre "Makām-ı İbrâhîm" hacer-i mübâreğini arz u teslîm etdi.

Muhammed el-Mehdî, Abdullâh b. Osmân'ın vaz'-ı meşrûhundan memnûn olup hacer-i me'âlî-gevher-i mezkûru yüzüne gözüne sürüp öpdü ve kadem-i sa'âdet-tev'em nişânesine zemzem-i şerîf koydurup içdi. Ba'dehû harem-i sarâyına gönderip ziyâret etdirdikden sonra mahall-i mahsūsuna vaz' olunmak üzere, Abdullâh b. Osmân'a i'âde eyledi. Müte'âkıben hademe-i Beytullâh'dan mer'iyyü'l-hâtır birkaç kimse daha gelip "Pâdişâhım! Kâ'betullâh üzerinde kisveler çoğaldı. Cüdrân-ı Kâ'be ihtimâldir ki kisve-[hâ]-yı şerîfe ağırlığından harâb u tebâh olsun" zemîniyle, tecdîd-i kisve zamânı geldiğini arz u îmâ eylediklerinden, halîfe-i müşârun-ileyh, "Beytullâh'ın üzerinde birikmiş olan kisveleri bi'l-ihrâc sath-ı şerîf-i Kâ'be'den bed' ile ol buk'a-i mübârekenin içini dışını misk

u anber ve mu'attarât-ı sâ'ire-i muvakkar ile ba'de't-ta'tîr biribiri üzere üç kıt'a kisve-i gālî-bahâ ta'lîk ve iksâ ile Kâ'betullâh'ın tevkīr ve kanâdîl-i dâhilîsi zincîrlerinin sırf altına tahvîl olunmasını" emr u fermân ve birtakım atāyâ vü hedâyâ-yı firâvân ihsân etmiş ve ba'dehû mescid-i şerîfle Mes'â-yı latīf beyninde bulunan büyût u menâzilin ahz ü iştirâsıyla Harem-i şerîf'e ilhâk ve ilâve edilmesini emr u irâde ederek avdet eylemişdir.

Mehdî'nin o sene ehl-i Mekke'ye tevzî' ve infâk eylediği atāyâ-yı mülûkânenin cins ü mikdârını zabt u ihbâr eden müverrihlerin rivâyât-ı vâkı'alarına göre, müşârun-ileyh, sene-i merkūmede 600 bin zer-i Ca'ferî ve 3 milyon dirhem ve 15 bin top kâlâ-yı fâhire-i Bağdâdî ve beş yüz deve yükü kar ve buz infâk ve bu cihetle sükkân-ı Mekketullâh'ı kayd-ı girân-fâka vü ihtiyâcdan ıtlâk eylemişdir. **[638]**

Mehdî tarafından sādır olan irâdenin îfâ-yı muktezāsı içün Harem-i şerîf binâ emânetine ta'yîn edilmiş olan zât, Mehdî'nin avdetini müte'âkıb, iştirâsı iktizā eden büyût ashâbını celb ü ihzār ile kendilerini 58 bin miskāl altına bi'l-irzā menâzil-i müşterâyı yıkıp arsalarını Mescidü'l-Harâm'a ilhâk ve ilâve ederek, Harem-i şerîf'in dîvâr-ı garbîsini Bâbü'l-Umre'ye ve dîvâr-ı cenûbîsini dahī "Kubbetü'l-Abbâs" nâmıyla müte'ârif olan Kubbetü'ş-Şerrâbe'ye kadar tevsî' eyledi; fî sene 161 (m. 777-78).

Binâ emîni, eğerçi Harem-i şerîf'in cenûb cihetini biraz daha genişletdirmek istediyse de ilâvesi lâzım gelen mahal, mesîl-i vâdîye muttasıl ve mecrâ-yı seylde temel tutdurmak gāyetü'l-gāye müşkil olduğundan, orasını tevsî' edememiş ve ma'a-hâzâ Kâ'be-i mu'azzama ile Harem-i şerîf'in dîvâr-ı cenûbîsi beyninde 63 kadem kadar bir vüs'at hâsıl olmuş idi.

Binâ emîni, Harem-i şerîf'in dîvârca olan nevâkısını ba'de'l-itmâm, Mısr-ı Kāhire'den 480 aded amûd-ı sengîn celbiyle, mahall-i lâzımeye rekz edip üzerlerine 498 kıt'a kubbe yapdırdı ve Harem-i şerîf'in revâk-ı

gerdûn-nitākını ol vechile tarsīn ve tahkîm eyledikden sonra, Mes'â-yı latīf'le Harem-i şerîf arasına "Dârü'l-kavârîr" nâmında bir buk'a-i nefîse-i müzeyyene inşâ edip hitâm-ı imâretde makām-ı âlî-yi hilâfete arz-ı keyfiyyet eyledi.

Bu imâretde mescid-i şerîfle Mes'â-yı latīf arasında küçük bir meydâncağız kalmış idi. Hârûnu'r-Reşîd'in vezîri Ca'fer-i Bermekî, ibtidâ meydân-ı mezkûru mukāta'aten alıp birtakım mesâkin ve menâzil ve mu'ahharan Dâr-ı kavârîr arsasını dahī istiktā' ile yerine bir hāne-i bî-mu'âdil yapdırdı idi. Bir müddet sonra Dâr-ı kavârîr'den gayrısı ale'l-umûm yıkılıp harâb ve giderek esâsları **[639]** bütün bütün münderis ve nâ-yâb olup yerlerine müstahkem ribâtlar tarh edilmiş ve mürûr-ı zamân, menâzil-i mezkûre yerlerine yapılan ribâtları dahī vîrân eylemiş olduğundan, Sultān Kayıtbay-ı Mısrî 883 (m. 1478-79) senesi, sâlifü'z-zikr ribâtların arsalarını kâmilen ahz ü iştirâ ve âsâr-ı mütebâkıyyesini yıkıp el-ân mevcûd ve nâm-ı müşârun-ileyhe mensûb olan medrese ile ribâtı binâ etdi ve icâreleri, bu medrese ile ribâtın ta'mîr ve termîmine meşrût olmak üzere birtakım akār vakıflar vaz' u te'sîs eyledi.

Dârü'l-kavârîr arsası üzerine tarh edilmiş olan hāne-i bî-misâl dahī mürûr-ı zamânla Cevâd Berberî'ye intikāl etmiş ve Cevâd Berberî zikr olunan hāne dâhilini zücâc-ı mülevvene ve hāricini ruhām-ı musaykala-i gûn-â-gûn ile tefrîş ü tezyîn eylemiş idi. Lâkin Cevâd'ın irtihâlinde dâr-ı mezkûr elden ele geçerek i'tibârdan sukūt etmiş ve bir aralık yıkılıp yerine ribât ve medreseler yapılmışdır.

Mehdî-i müşârun-ileyh, ebniye-i âliyye emîni tarafından, hitâm-ı imârete dâ'ir vukū' bulan arz u iş'âr üzerine, imâret-i cedîde-i Mescidü'l-Harâm'ı ziyâret kasdıyla Mekke-i mu'azzama'ya azîmet edip mesîl-i vâdî tarafını tevsî' edilmemiş, ya'nî buk'a-i mukaddese-i Beytullâh ile Harem-i şerîf'in dîvâr-ı cenûbîsi arasında epeyce bir fâsıla bırakılmış olduğunu gördükde, bu cihetin biraz daha tevsî'i takdîrde mescid-i şerîfe

başka bir revnak, başka bir letāfet geleceğini ve ma'a-mâ-fîh Beyt-i a'zam ebniye-i murabba'asının Mescidü'l-Harâm harem-i şerîfinin tamâm orta yerinde kalacağını anlayıp ebniye-i âliyye me'mûrlarını celb ü ihzārla efkâr-ı şâhânesini beyân ve orasının behemehâl ta'rîf etdiği hey'et üzere tecdîd edilmek lâzım geldiğini emr u fermân buyurdu.

Me'mûrîn-i binâ, eğerçi "Mesîl-i vâdînin karşı yakasındaki büyût kâmilen yıkılıp yeni bir mecrâ açılmak ve mesîl-i kadîm bütün bütün Harem-i şerîf'e **[640]** ilâve ve ilhâk olunmak iktizā eder. Bu ise emr-i müşkil ve belki müstahîldir. Çünki Vâdî-i İbrâhîm'den vârid olan seylâbın tebâdül-i mecrâ cihetiyle, yapılacak olan binâları esâsından hedmle Mescidü'l-Harâm'a girip dîvârları tebâh u harâb etmesi melhûzdur. Bu takdîrce, mecrâ-yı seylde inşâ olunacak dîvârın temelini tutdurmak içün pek çok büyût u menâzil daha alınıp yıkılmak ve bu yolda hesâbsız paralar sarf u istihlâk olunmak lâzım gelir" mugālatasıyla efkâr-ı Mehdî'yi muhâle ta'lîk etmek istediler. Lâkin Cenâb-ı Mehdî yine evvelki sözünde ısrâr ve re'y-i sâbıkını tekrâr edip "Orası benim düşüneceğim şeydir. Size ta'rîf etdiğim vechile yapılmak içün hemen şimdi mesâha edilsin ve harîtasıyla keşif varakasının tanzīmine şürû' u mübâşeret olunsun" emrini verdi.

Me'mûrîn-i binâ gördüler ki Cenâb-ı Halîfe sözünden dönmez, bi'z-zarûre ölçüp harîtasını çizdiler ve mevâkı'-i lâzimeye kazıklar rekz ederek ipler çekip Harem-i şerîf'in ne sūretle tevsî' olunacağını ta'yîn ve irâ'e içün yapdıkları keşif mazbatasıyla çizdikleri harîtayı arz u takdîm etdiler. Halîfe hazretleri dahī Cebel-i Ebû Kubeys zirvesine çıkıp Kâ'be-i mu'azzama ebniye-i mufahhamesinin çekilen iplerle rekz edilen kazıkların vasatında, ya'nî Mescidü'l-Harâm harem-i muhtereminin tamâm orta yerinde kaldığını ve ne mikdâr büyût alınıp yıkılmak iktizā edeceğini görüp tanzīm olunan harîta mûcebince, tecdîd-i dîvâra müsâra'at edilmesini ba'de'l-irâde avdet eylediler. Onun üzerine îcâbı kadar amele

celb ü ihzār ve ilâvesi lâzım gelen mahallerde bulunan hāneleri serî'an ahz ü iştirâ ve nakz u hedmine ibtidâr ile mescid-i şerîfi Bâb-ı Hâşim'den Bâb-ı Ümmühânî'ye kadar tevsî' eylediklerinden Kâ'be-i mu'azzama buk'a-i mukaddesesi ile Mescidü'l-Harâm harem-i hürreminin dîvâr-ı cenûbîsi arasında 127 kadem, 6 pus arzında bir fâsıla hâsıl oldu. **[641]**

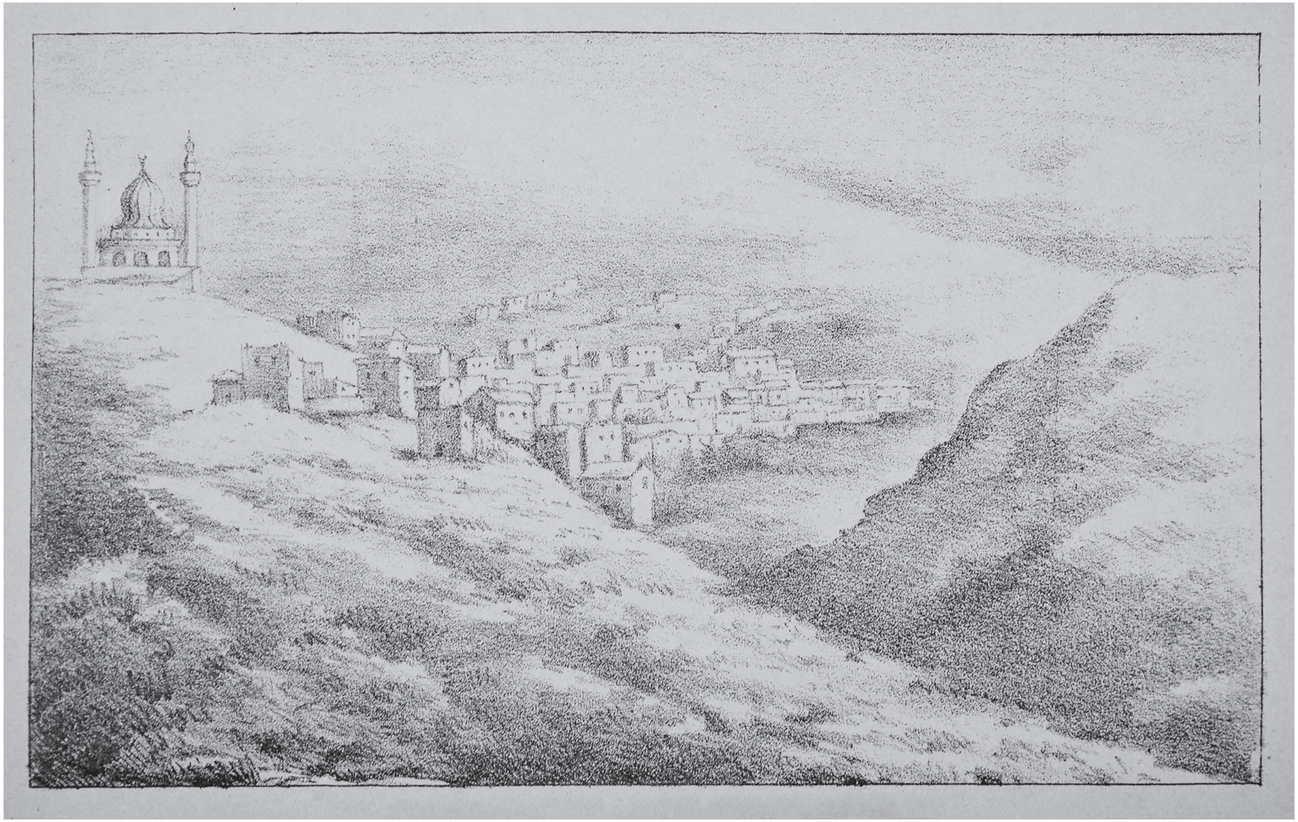
Bu imâret tamâm dört sene zarfında rehîn-i hitâm ve gāyet olup "Dâr-ı Ezrak" ile Hayre binti Sâlim el-Huzâ'î ve Cübeyr b. Mut'im ve Şeybe b. Osmân'ın hāneleri büyût-ı müşterâ dâhilinde olmağla, bunların dahī arsaları Harem-i şerîf sâha-i füyûzāt-mesâhasına ilâve ve ilhâk ile Harem-i şerîf'in vüs'ati şimdiki râddeye îsāl olundu.

Mehdî Halîfe'nin bünyân-ı ömrü, ebniye-i âliyye imâreti tamâm olmaksızın resîde-i hadd-i gāyet ü intehâ oldu ise de oğlu Mûsâ el-Hâdî cülûs etdiği anda Mescidü'l-Harâm ebniye-i mukaddesesinin emr-i itmâmını ta'cîl ve 169 senesi evâhirinde (m. 786) tekmîl etdi.[722]

[642]

---

722 Mehdî Halîfe 169 (m. 785-86) senesi evâ'ilinde vefât eylemişdir. Kendileri birr ü ihsânı ve ale'l-husūs Haremeyn ahâlîsini pek severlerdi. Bağdâd'dan Mekke-i mükerreme'ye müntehî olan tarîk-ı hacc-ı şerîfin on iki mahallinde havuzlar kazdırıp şeker şerbetleriyle hüccacı şîrîn-mezâk etmiş ve dâhil-i Beytullâh kandîllerine altın zincîrler geçirmişdir.
158 (m. 775) senesi libâs-ı köhne-i Beytullâh'ı tebdîl ve ol leylâ-yı cihân-ârâyı hülle-i tâze ile tebcîl eylediğinden o seneden i'tibâren her sene Kâ'betullâh kisvesinin değişdirilmesini âdet edinmişdir.
Hicr-i İsmâ'îl'i ve menâzil ü merâhil-i hacda bulunan emyâli tecdîd ve iktizā eden mevki'lerde kuyular kazdırmağa sa'y-ı mezîd eylediği gibi beyne'l-hulefâ Haremeyn ahâlîsine sıra düşürdükçe surre irsâli âdetini vaz' eylemişdir. Ondan evvel Haremeyn'e surre gönderilmezdi.
Halîfe-i müşârun-ileyh hacc eylediği sene sath-ı şerîf-i Kâ'betullâh'a âdemler çıkarıp misk ü anber ü gāliye ile her cihetini ta'tīr etmiş ve ba'dehû biribiri üstüne Kâ'betullâh'a üç kıt'a sevb-i dîbâ giydirmişdir.

Şekil 13: Mekke-i mükerreme şehrinin Cebel-i Ebû Kubeys eteğinden görünüşüdür.

SŪRET
«5»
Mescidü'l-Harâm'ın ta'mîrât ve tezyînât-ı müteferrikasını irâ'e vü beyân eder.

Bâb-ı mu'allâ-cenâb-ı Kâ'betullâh'ın altın kaplı söveleri 251 (m. 865) fitnesinde ve levâyih-i zehebiyyeleri dahī 261 (m. 875) vak'a-i müdhişesinde hükûmet-i mahalliyye ma'rifetiyle sökülüp def'-i fitne vü âşûb içün sarf u istihlâk olunmak üzere eridilmişdir.

Câhiliyye-i Arab devrinde ekâsire-i A'câm ve mülûk-ı etrâf taraflarından ta'zīm ve tefhīm-i Kâ'betullâh kasdıyla Mekke-i mükerreme'ye gönderilmiş olan emvâl-i nefîse yağma-gerân-ı eşrârdan muhâfaza içün bir çâh-ı amîka konulup üzeri örtülmüş idi.

Hazret-i İbrâhîm *–aleyhi's-salâtü ve't-teslîm–* efendimizin asrından beri ihdâ kılınmış olan mücevherât-ı mütenevvi'a dahī çâh-ı mezkûr içinde olup fakat bu çâh, Hazret-i Halîl'in kazdığı Ahsef değil, başka bir çukur ise de o dahī Kâ'betullâh içinde idi. Serdâr-ı mücâhidîn *–aleyhi ve alâ âlihî selâmullâhi'l-mu'în–* efendimiz hazretleri şehr-i mukaddese-i Mekke'yi feth etdiği zamân-ı sa'd-iktirânda çâh-ı amîk-i mezkûru bulup açdırdılar ve mülûk-ı eslâf hedâyâsı cümlesinden olarak add ü ihsādan hāric altın ve sâ'ir kıymetdâr eşyâ-yı mütenevvi'a çıkarıp Beyt-i a'zam hazînesinde hıfz edilmesini tasvîb buyurdular idi. Sultānü'l-enbiyâ efendimiz hazretlerinin bundan maksadları emvâl-i Kâ'betullâh'a el uzadılmamak iktizā edeceğini ümmetine ta'lîm idi. Nitekim kulûb-ı Kureyş'i te'lîf içün Beytullâh'ı yıkıp yeniden yapmadılar. **[643]**

Haydar-ı kerrâr *–radıye anhüllâhi's-settâr–* efendimiz bir def'a Asr-ı sa'âdet'de ve bir def'a dahī Sıddîk-ı ekber *–radıye anhüllâhi'l-ekber–* efendimizin devr-i hilâfetlerinde emvâl-i mezkûrenin hızâne-i Beytullâh'dan çıkarılıp umûr-ı cihâda sarf edilmesini tasvîb etdiler ve keyfiyyeti bi'l-münâ-

sebe Sultānü'l-enbiyâ ile ser-defter-i hulefâ efendilerimizden birer def'a arz u istîzân ederek cevâb-ı "lâ" aldıklarından ihtiyâr-ı sükûta mecbûr oldular idi. Fârûk-ı a'zam *–radıye anhüllâhi'l-a'zam–* efendimiz hazretleri dahī zamân-ı hilâfetlerinde beyne'l-müslimîn tevzî' u taksîm edilmesini istediler ise de Ebû Şeybe b. Osmân *–radıye anhüllâhi'l-mennân–* tarafından "Yâ Ömer! Nebî-yi mükerrem ve Sıddîk-ı muhterem hazerâtının eserinden nasıl çıkabilirsin? Müşârun-ileyhümâ efendilerimiz mâdâmü'l-hayât emvâl-i mezkûreyi hızâne-i Beytullâh'da bulundurmak fikrinde pâ-ber-câ-yı sebât oldular", hātırası arz u ifâde olunması üzerine, "Evet! Müşârun-ileyhümâ hazerâtı kıdve-i enâm iki imâm-ı hümâm-ı vâcibü'l-ihtirâm olduklarından, onların eserine iktidâ edilmelidir" tasdîkıyle emvâl-i mezkûrenin kemâ-kân hazîne-i Kâ'betullâh'da hıfz edilmesine karâr verdiler.

Vâkı'â bu karâr üzerine birçok zamânlar hızâne-i Beytullâh'a el uzadılmadı ise de hayfâ ki birtakım kesânın teşvîkāt-ı mütevâliyeleri üzerine sene-i merkūme hilâlinde alem-efrâz olan Hüseyin Eftas Mekke-i müşerrefe'yi istîlâ ve feth-i Mekke gününden beri hızâne-i Beytullâh'da mahfûz kalmış olan emvâli ahz ile, "Bu emvâlin Kâ'be'ye ne fâ'idesi olabilir? Ben umûr-ı cihâda sarf içün alıp harc edeceğim" diyerek istediği gibi infâk ve tevzî'a ibtidâr eylemiş ve mülûk-ı asra dahī, "Öyle bir müstevlî daha zuhûr eder ise gönderilecek hedâyâyı ahz eder" fikri galebe eylemiş olduğundan, vak'a-i mezkûreyi müte'âkıb hızâne-i Kâ'betullâh'a hedâyâ-yı behiyye ve emvâl u eşyâ-yı nefîse takdîmi munkatı' olmuşdur. **[644]**

Mülâhaza

Hüseyin Eftas'ın hazîne-i Kâ'be'den çıkardığı emvâl u eşyâ Resûl-i ekrem efendimiz hazretlerinin çıkarmakdan vaz geçdiği hazînenin gayrı olmak gerekdir. Zîrâ Muhyiddîn-i Arabî *–kuddise sirruhu's-sâmî–*nin haber verdiğine nazaran, bu eşyâ, Hazret-i Mehdî içün bırakılmışdır. Cenâb-ı Muhyiddîn, *Fütûhât*'ında der ki:

"Ben Tunus'da iken –598 (m. 1201-02) senesinde– o hazînede mahfûz olan eşyâdan bana bir levha ihsân buyuruldu. Bu levha bir karış tūl ve arzında idi ve üzeri benim bilmediğim bir hatla mastūr u menkūş idi. Eğer meydâna çıkarmış olsam idi, mûcib-i fitne olurdu. Cenâb-ı Hakk'dan o levhanın yine yerine redd edilmesini ricâ etdim. Maksadım, Hazret-i Peygamber'e ittibâ' ile dâ'ire-i edebde bulunmak idi. Zîrâ onlar terk eylemişdir; Hazret-i Peygamber'in bundan maksad-ı kerîmleri âhir zamânda gelip rûy-i zemîni nûr-ı adl ile imlâ edecek olan halîfeye çıkartmakdır ki bu halîfenin ismi Mehdî'dir". (İntehâ)

Hüseyin Eftas'ın hızâne-i Beyt-i mu'azzam'da müddehar olan emvâli ahz ü infâkından elli iki sene sonra İsmâ'îl-i Seffâk fitnesi rû-nümâ-yı zuhûr olmuşdur ki seffâk-ı merkūm bağteten alem-efrâz-ı hurûc u hücûm olup Mekke vâlîsini ol şehr-i mukaddesden kaçırdı. Ba'dehû hükûmet konağını basıp vâlînin ve etbâ' u eşyâ'ının emvâl u eşyâsını ve Beyt-i şerîf'in muhterem kisvesiyle hazîne-i Kâ'betullâh'ı yağma eyledikden ve ahâlîden 200 bin altın cem' u gasb etdikden sonra, Medîne-i münevvere hâkimine sû-i kasd niyyetiyle Dârü'l-hicre-i aliyyeye gidip fakat hâkim-i Medîne evvelce duyup ihtifâ etmiş olduğundan, me'yûsen avdet ve ehl-i Mekke'yi müddet-i medîde tazyîk ve muhâsaraya sarf-ı kudret ederek, birçok bî-günâhın açlık ve susuzluk ihtiyâcıyla helâk olmasına sebebiyyet verdi. **[645]** Bir aralık Cidde'ye dahī gidip emvâl-i tüccârı gasb u gāret ve tarîk-ı feyz-refîk-ı Mekke'yi kat' u sedd ile Arafât'a çıkmış olan hüccâc-ı zevi'l-minhâca bi'l-muhâceme îkā'-ı cidâl u harbe cür'et ederek bin yüz nefer nüfûsu ihrâm-pûş olarak şehîd eyledi ve bu kargaşalıkda şevâhik-i cibâle dağılan ibâd-ı müslimînin emvâl u eşyâsını gasb u gāret eyledi; fî sene 251 (m. 865).

Bu şûriş mâni'asıyla yirmi bir sene kadar Mescidü'l-Harâm'a bakılamadı idi. Binâ-ber-în Mescidü'l-Harâm harem-i şerîfinin dîvâr-ı garbî-

sinde eser-i za‘af u harâbî zāhir ve nümâyân ve Hârûnu'r-Reşîd'in zevcesi Zübeyde Hātûn'un “Bâb-ı Hanâtīn” kurbunda kā'in hāne-i meşhûresi dahī köhneleşip vîrân olmuş idi. Zübeyde Hātûn'un zikr olunan hāne-si Harem-i şerîf'in dîvâr-ı garbîsi ittisālinde ve gāyet köhne bir hâlde olduğu cihetle, birgün ansızın yıkılıp Harem-i şerîf'in dîvâr-ı garbîsini bütün bütün hedm ü harâb ve hattâ on kadar nüfûsu buk‘a-i bekāya sevk u isrâb eylediğinden ve keyfiyyet bâ-arz-ı mahzar Bağdâd hükûme-tine beyân ve ifâde edildiğinden Muvaffak-billâh-i Abbâsî yıkılan dîvârı temelinden hedm etdirip matlûb vechile tecdîd ü teşyîd etdirdi; fî sene 272 (m. 885-86).

Giderek hulefâ-yı Bağdâdiyye ikāmetine mahsūs olan Dârü'n-Ned-ve önündeki meydân ise mürûr-ı zamânla mezbelelik hükmüne girmiş ve Dârü'n-Nedve ebniyesi yıkılıp harâbesi fenâ bir manzara peydâ ey-lemiş olduğundan, ara sıra vürûd eden seylâb bu meydânda biriken mühmelâtla sâha-i sa‘âdet-mesâha-i Mescidü'l-Harâm'ı imlâ ve harâb etmeğe ve sukūf-i Harem-i şerîf köhneleşip nüzûl-i bârânda damlama-ğa ve mecrâ-yı seylin ba‘zı yerleri dolup yükseldiğinden, vârid olan seyl suları Harem-i şerîf dâhiline girmeğe ve Kâ‘betullâh dîvârlarının iç yüzü sıvaları ile sath-ı latîf ve Harem-i şerîf mermerleri fenâ-pezîr olup Mes-cidü'l-Harâm harem-i şerîfi içinde namâz kılınamayacak dereceye vardı-ğını îhâm etmeğe başladı. **[646]**

Bâb-ı füyûzāt-me'âb-ı Kâ‘be'nin def‘-i fitne zımnında sökülmüş olan levâyih-i zehebiyyeleri yerine geçirilen sîm levhaların dahī yaldızları te-vessül-i hüccâcla mahv olup bâb-ı mu‘allâ-elkāb-ı Kâ‘betullâh'ın yukarısı başka, aşağısı başka bir renge girmiş ve Hatīm-i kerîm mermerleriyle Metāf-ı sa‘âdet'in mefrûşât-ı ruhāmiyyesi bozulup Beyt-i a‘zam'ın dâ-hil ve hārici ve harîm-i harem-i Mescidü'l-Harâm'ın her bir ciheti âdetâ yangın yerine dönmüş idi.

Şerîf Acc b. Hacc, Mekke mollası Muhammed b. Abdullâh Efendi ittifâkıyla keyfiyyeti Mu'tazıd-billâh-i Abbâsî'ye iş'âr ve hademe-i Kâ'betullâh'dan birtakımları dahī Bağdâd'a giderek şifâhen nakl ü beyân-ı ahvâle ibtidâr ederek, bu hâlin imtidâdıyla ehl-i îmânın dilhūn ve biraz daha müsâmaha gösterilir ise ileride büyücek bir masraf kapısı açılacağı vâreste-i kayd-i zunûn olduğunu ilâve-i makāl etdiler. Vak'a-i ma'rûzadan, Halîfe Mu'tazıd-billâh ziyâdesiyle mütehayyir ve müte'essir olduğundan, Mescidü'l-Harâm'ın ve buk'a-i mukaddese-i Kâ'betullâh'ın iktizā eden yerlerini ta'mîr ve Dârü'n-Nedve'yi hedmle, yerine ayrıca bir mescid te'sîs ve zuhûru melhûz olan seyl sularından Harem-i şerîf'i muhâfaza içün şark ve cenûb dîvârları ittisālinde kâ'in mecrâ-yı seylin zemîn-i atîkına değin hafr u tathîr edilmesini emr u irâde etmiş ve me'mûr-ı mahsūsla birçok mebâliğ dahī göndermiş idi.

Bağdâd'dan çıkarılan me'mûrlar, Mekke-i müşerrefe'ye vâsıl olmalarıyla berâber, sene-i merkūme hilâlinde ta'mîr-i Mescidü'l-Harâm'a tîşe-zen-i ibtidâr (sene h. 281/m. 894) olup evvelâ bâb-ı bülend-cenâb-ı Kâ'betullâh'ı zeheb-i hālisu'l-ayārdan ma'mûl levhalarla kapladılar. Ba'dehû cihât-ı meşrûhayı hafre başlayıp mecrâ-yı seyle nâzır olan nerdübânlarının yedişer kademesi toprak içinde kalmış bulunan kapıların zemîne mülâsık olan son kademeleri zâhire çıkıncaya kadar kazdılar. **[647]** Dârü'n-Nedve ebniyesini dahī yıkıp arsası üzerine ayrıca bir mescid yapdılar ve işbu mescid ile Harem-i şerîf'in arasında kalan dîvârı bi't-taksîm, her biri on yedişer kadem irtifâ'ında ve yedişer kadem, birer pus arzında olarak altı aded dervâze-i kebîr küşâd ve bu kapıların her ikisi mâbeyninde de on birer kadem dörder linye irtifâ'ında ve üçer kadem dörder linye arzında birer de küçük kapıcağız te'sîs ü bünyâd eylediler. Mescid-i Nedve'den dışarı çıkılmak içün dahī şimâl cânibinden iki ve garb tarafından bir kapı açıp bu kapıların üzerlerini âlî tāklar, metîn revâklarla örtdükden sonra, bir de minâre ilâve etdiler.

İşbu imâret, 284 (m. 897) senesi hilâlinde resîde-i hadd-i itmâm u gāyet olup 22 sene kadar ol tarz u hey'et üzere kaldı idi. Bi'l-âhare görülen lüzûm üzerine, daha muntazam bir resme konulmak içün Mekke-i mu'azzama vilâyet-i celîlesi vâlîsi Kādī Muhammed b. Mûsâ cânib-i âlî-yi hilâfetden aldığı emr u irâde üzerine Dârü'n-Nedve mescidini tecdîd ve Harem-i şerîf dîvârından açılmış olan ebvâb kemerlerini ta'mîr ve te'yîd eyledi. Bir hâlde ki Dârü'n-Nedve ziyâdesi dâhilinde bulunan kimseler, Kâ'be-i mu'azzama buk'a-i mufahhamesini lâyıkı vechile görebilirler idi. Ba'dehû siyâh yonma taşlardan müdevver direkler dikilerek, aralarına metîn ve müstahkem kemerler yapılıp sâc ağacından ma'mûl ve elvân-ı gûn-â-gûn ile mülevven ve menkūş tavanlar i'mâliyle Dârü'n-Nedve mescidini harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm sâha-i füyûzāt-mesâhasına ilâve ve idhāl etdiler; fî sene 306 (m. 918-19).

Harem-i şerîf, Muktedir-billâh-i Abbâsî asrına değin ta'rîf olunduğu hey'etde kaldı; ya'nî hiçbir mevkı'i tezyîd ü tenkīs sūretiyle tebdîl ü tağyîr edilmedi ise de halîfe-i müşârun-ileyh cülûs eylediği sene, Bâb-ı İbrâhîm ziyâdesinin arsasını **[648]** bi'l-iştirâ, Harem-i şerîf'e ilhâk ve Haremeyn-i muhteremeyn sükkânıyla muhtâcîn-i züvvâra 315 bin 426 aded filori[723] altını infâk edip her sene ol mikdâr surre irsâlini mu'tâd edindi; fî sene 311 (m. 923-24).[724]

---

723 Bu asrın meskûkâtına göre 15 milyon 771 bin 300 kuruş demek olup filori altınının nasıl bir sikke olup evâ'ilde kaç kuruşa tedâvül etmiş olduğunu, "Meskûkât" bahsinde beyân edeceğiz.

724 Haremeyn ahâlîsine seneden seneye surre irsâli, Muktedir-billâh Halîfe'nin eser-i hayrıdır. Kâtib Çelebi'nin tahkīkıne nazaran, müşârun-ileyhin asr-ı hilâfetine değin sükkân-ı Haremeyn'e sene-be-sene surre gönderilmesi âdet olmadığından, fukarâ-yı ahâlî Hicâz kıt'asında müstahdem hükûmet me'mûrları içün bilâd-ı etrâfdan müretteb olan 1 milyon 500 bin kuruş ile idâre olunurlardı ki bu paranın 100 bini Yemen'den ve 500 bini Bahreyn'den ve 300 bini Umân'dan ve 600 bini Yemâme memâlikinden müretteb idi.

İlâve

Bâb-ı İbrâhîm, birçok zamânlar ittisālinde icrâ-yı san'at eylemiş olan İbrâhîm nâmında bir terziye mensûbdur. Bu zâtın bâb-ı mezkûr arsası yanında büyücek bir dükkânı ve san'at-ı hıyâtetde şöhret ü şânı var idi.

Bâb-ı İbrâhîm ziyâdesi Harem-i şerîf'e ilâve olunmazdan akdem, Bâb-ı Hazvere kurbunda Harem-i şerîf revâkına muttasıl Hanâtīn Kapısı ve bu kapının yanında dahī Hucec isimleriyle meşhûr diğer iki kapı ve bu kapıların hāricinde Hârûnu'r-Reşîd'in zevcesi Zübeyde Hātûn'un hāneleri var idi.

Menâzil-i Zübeyde ile Bâb-ı Hucec'in arası, mürûr-ı zamânla harâba yüz tutmuş ve imâret-i bâ'isü'l-mefharet-i Osmâniyye esnâlarında bütün bütün yıkılıp oraları başka bir tarza girmişdir. Şimdi ne Zübeyde Hātûn'un hānelerinden eser ve ne de ta'rîf olunan meydân-ı vâsi'den bir karış yer kalmışdır. (İntehâ) **[649]**

Muktedir-billâh-i Abbâsî ta'mîrinden sonra Harem-i şerîf elli sene kadar bir hâl ü hey'etde kalmış ve bu müddet zarfında ta'mîr ve ıslâhı iktizā eden yerler termîm u tesviye edilmemiş olduğundan, Metāf-ı sa'âdet-ittisāfın ekser mermerleri harâb olmuş ve bunların üzerinde namâz kılınıp seyr u meşy edilmek, derece-i istihâleye varmış olmak hasebiyle, Müstansır-billâh-i Abbâsî devrinde zikr olunan mermerlerin çoğu tebdîl edilerek, Metāf-ı şerîf fevka'l-âde denecek bir hâlde ta'mîr ve bir mermer üzerine;

﴿بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

أمر بعمارة هذا المطاف الشريف، سيدنا ومولانا الإمام الأعظم مقتضي الطاعه على سائر الأمم، أبو جعفر منصور المستنصر بالله أمير المؤمنين – بلغه الله آماله وزيّن بالصالحات أعماله-. وذلك في شهور سنة إحدى وستين وثلاثمائة. وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم.[725]

---

725 [Rahmân ve Rahîm olan Allah te'âlâ'nın ismiyle (tilâvete başlarım).

ibâresi tahrîr olunarak, Kâʻbetullâh'ın Makām-ı İbrâhîm cihetinde kâ'in Makām-ı Cibrîl hufresine mülâsık olan dîvâr-ı şarkīsine taʻlîk u ilsāk edilmişdir; fî sene 361 (m. 971-72).

Müstansır-billâh-i Abbâsî imâretinden altı sene sonra, Emîr Şerefed-dîn nâmında ehl-i hayrın biri, Bâbü's-Selâm'dan giren şahsın sağ tarafında kalmak üzere, maʻa-kütüb-hāne bir medrese-i bî-bahâne binâ ve kütüb-i mütenevviʻa-i lâ-tuhsā vazʻıyla dolablarını imlâ eyledi; fî sene 367 (m. 977-78).[726]

Muktefî-billâh-i Abbâsî, yetmiş beş sene sonra sath-ı Kâʻbetullâh'a çıkılacak nerdübânı taʻmîr etdi; fî sene 542 (m. 1147-48). **[650]** Muktefî-billâh-i Abbâsî'nin nerdübân-ı şerîfi taʻmîrinden on sene sonra, bâb-ı saʻâdet-me'âb-ı Kâʻbetullâh'ın safahâtı eskimiş ve tahtaları meydâna çıkıp taʻmîr ve ıslâh edilmesi derece-i vücûbu geçmiş olduğundan, 552 (m. 1157) senesi hilâlinde müşârun-ileyhin emr u irâdesiyle bâb-ı muʻallâ-cenâb-ı mezkûrun kaplamaları safahât-ı zerrîn ve levâyih-i sîmîn geçirilerek tezyîn edilmiş ve yedi sene mürûrunda vukūʻ bulan zelzele üzerine, Beyt-i muʻazzam'ın dîvâr-ı şerîf-i Yemânî'si mâ'il-i sukūt u inhidâm olmak hasebiyle, Muktefî-billâh'ın oğlu Müstencid-billâh der-akab ıslâh ve taʻmîr etdirmişdir; fî sene 559 (m. 1164).

Bu Metāf-ı şerîf'in îmârını, seyyidimiz efendimiz, en büyük imam, diğer milletlerin itâat etmesi iktizâ eden, Mü'minlerin emîri Ebû Caʻfer Mansūr el-Müstansır-billâh –*Allah onu emellerine ulaştırsın ve amellerini güzelliklerle süslesin*– emretti. Bu îmar 361 senesi aylarında (gerçekleştirildi). Allah teʻâlâ, Efendimiz Muhammed'e ve onun âl ü ashâbına salât etsin.]

726 Bu medrese ile kütüb-hāne sonraları harâb olduğundan kütüb-i mevcûde bi'l-âhare tarh u te'sîs edilmiş olan ribât ders-hānelerine nakl olundu idi. Hayfâ ki 461 senesi (m. 1069) hilâlinde kütüb-i menkūlenin kâffesi târâc-ı dest-i yağma-gerân-ı inkılâb ve bir müddet mürûrunda ribât-ı mezkûr dahī ders-hānesiyle berâber yıkılıp harâb olmuşdur.

Vukū'-ı harîk der-harem-i şerîf-i Beyt-i atîk

802 sene-i hicriyyesi şevvâli evâhirinde (m. 15-24 haziran 1400) bir cum'a-ertesi gecesi idi ki nâgehân, Bâb-ı Hazvere'ye "Bâbü'z-Ziyâde-i İbrâhîm"e muttasıl olan Ribât-ı Râmeşt hücrelerinden bir âteş-i şu'le-feşân zâhir u nümâyân olup Harem-i şerîf'in şimâl ve garb cihetleri sukūfunu 136 aded mermer sütûnuyla berâber yakıp Bâb-ı Acele yanında intıfâ-pezîr oldu.

Çünki harîk-ı mezkûr vukū'undan evvelce vürûd eden seylâb, Mescidü'l-Harâm dâhiline kadar girerek, bâb-ı sâlifü'z-zikre yakın iki sütûn-ı mevzûn kemerlerini yıkıp harâb etmiş olduğundan, mahall-i mezkûrda husūle gelen fâsıla, intıfâ-yı harîka güzel bir vesîle oldu. Eğerçi fâsıla olmasa idi, âteşin daha ileri gitmek ihtimâli var idi. Gerek me'mûrîn-i hükûmet ve gerek ahâlî-yi memleket, ikdâmât-ı fevka'l-âde ve himemât-ı mütevâliye ibrâzıyla intıfâ-yı harîka gayret eylediler ise de fâ'ide vermedi ve yanan yerlerde müddet-i medîde namâz kılınamadı. **[651]**

Ba'zı ehl-i dikkat, Bâb-ı Acele kurbunda iki sütûnu ıskātla zikri sebk eden fâsılayı hâsıl eden seyl-i azīmin zuhûrunu, harîk-ı sâlifü'z-zikrin vukū'una bir mukaddime-i sarîha add eyledilerdi. Zîrâ seyl-i mezkûr, Harem-i şerîf'e dühūl ile Metāf-ı şerîf'i muhît olan direklerde mu'allak bulunan kandîllerin hizâsına kadar irtifâ' edip bâb-ı mu'allâ-cenâb-ı Kâ'betullâh'ın kanadları aralığından Beyt-i muhterem dâhiline girmiş ve Bâb-ı Acele yanında kemerleriyle berâber iki sütûn ve büyût-ı şehirden haylice menâzil-i rasānet-nümûn yıkıp harâb eylemişdir.

Bu harîkın sūret ve sebeb-i zuhûrunu ta'yînde müverrihlerin ba'zıları tevakkuf etdiler ve ba'zıları da, "Ribât-ı Râmeşt hücre-nişînlerinden biri, hücresinin çerâğını uyandırıp dışarıya çıkmış ve akabinde hücre-i mezkûreden âteş zuhûruyla etrâfa sarıp Harem-i şerîf'i yakmışdır. Bu hâle bakılır ise çerâğ-ı şu'le-dârın fitilini fâre alıp sakf-ı hücreye çıkardığı

ve fitil-i mezkûr etrâf-ı sakfa şerâre-pâş-ı sirâyet olmağla, îkā‘-ı harîka sebeb olduğu anlaşılır", dediler.

Mütāla‘a

Bu rivâyetin sıhhatini kabûl ve tasdîk etmek câ'iz değildir. Lâkin ol zamânlar ehl-i basīretin kesreti ve derece-i velâyeti hâ'iz olan zevât-ı kudsiyyet-sıfâtın vefreti müsbet olduğundan, rivâyet-i mezkûre ashâb-ı mükâşefeden bir zâtın ihbârı olmak ve ihbârât-ı keşfiyyenin tasdîk ve kabûlü emr-i zarûrî bulunmak mülâbesesiyle tekzîb dahī olunamaz.

Tecdîd-i harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm

Harîk-ı Mescidü'l-Harâm haber-i sûziş-eseri bilâd-ı İslâmiyye'ye münteşir ve bu vak‘a-i ciğer-hırâşın şüyû‘ u intişârından herkes müte'el-lim ve müte'essir olduğundan, mülûk-ı **[652]** Çerâkise'den Berkuk-ı Mısrî'nin oğlu Melik en-Nâsır "Ebü's-Sa‘âde Ferec", Harem-i şerîf'in muhterik olan cihetlerini tecdîd ve mahâll-i sâ'iresini ıslâh ve te'yîd eyle-mek üzere, Emîr Beysak[727] Zāhirî, emîrü'l-hâc nasbıyla uhdesine binâ-yı mukaddese emâneti me'mûriyyet-i âliyyesini bi't-tevcîh, Mekke-i mü-kerreme'ye göndermişidi; fî sene 803 (m. 1400-01).

Emîr Beysak, Mekke-i mu‘azzama'ya muvâsalat ve ta‘lîmât-ı müs-tashabesi vechile arsa-i muhterika-i Mescidü'l-Harâm'ı tathîr ve tanzīf ve hufre-i esâsı hafr u ta‘mîk eyledikden sonra, iktizā eden haccâr[728] ve neccârı celble, tecdîd-i binâya mübâderet ederek 804 senesi evâhirinde (m. 1402) dîvârları ve üç sene zarfında dahī sakıfları bitirip ta‘lîk-ı kanâdîle mahsūs olan zincîrleri tecdîde başladı. Ve bu zincîrleri kâ-milen değişdirdikden sonra, tehiyye kılınan kandîlleri bi't-ta‘lîk, e'im-

727 [Metinde «بيسق».]
728 [Metinde «احجار».]

me-i erba'a makāmâtı[729] ile ta'mîre ihtiyâcı olan mevâkı'-i sâ'ireyi lâyıkı vechile ıslâh ve ta'dîl edip avdet etmiş ve sukūf-ı şerîfeye sarf eylediği kerestenin kâffesini Mısr-ı Kāhire'den celb ü tedârik eyledi; fî sene 807 (m. 1404-05).

Emîr Beysak-ı Mısrî, Ribât-ı Râmeşt'in arsa-i muhterikasını alâ-hâlihî bırakmış idi. Bu arsanın hâl-i harâbîde kalması, hem etrâfında bulunan mahallâta mezbelelik olmasını ve hem de Mekke-i mu'azzama'ca aranılan nezāfet ve intizāmın husūle gelememesini intâc edeceği cihetle, Şerîf Hasan b. Aclân hem Mekke-i mükerreme sokaklarını nev'ammâ **[653]** nizāmına koymak ve hem de muhtâcîn-i mücâvirîni iskân u îvâ eylemek niyyet-i hayriyyesiyle ribât-ı mezkûru tecdîd ve etrâfını tathîr ve tanzīf edip mesken ve menâzil-i gurebâ olmak şartıyla vakf etdi; fî sene 807 (m. 1404-05).

Sultān Gıyâseddîn-i mu'azzam, bu parayı Yâkūt isminde bir me'mûr ile göndermiş ve onu sarf ile medrese, ribât inşâ etmeğe ve bir mikdârını fukarâya tasadduk ve infâk eylemeğe, me'mûr-ı mûmâ-ileyhi terhīs eylemiş idi. Yâkūt'un elinde Şerîf Hasan b. Aclân'a takdîm olunmak üzere bir de mektûb var idi ki mektûb-ı mezkûrda Yâkūt'un me'mûriyyeti ve akçanın sarfına me'zûniyyeti olduğu muharrer idi.

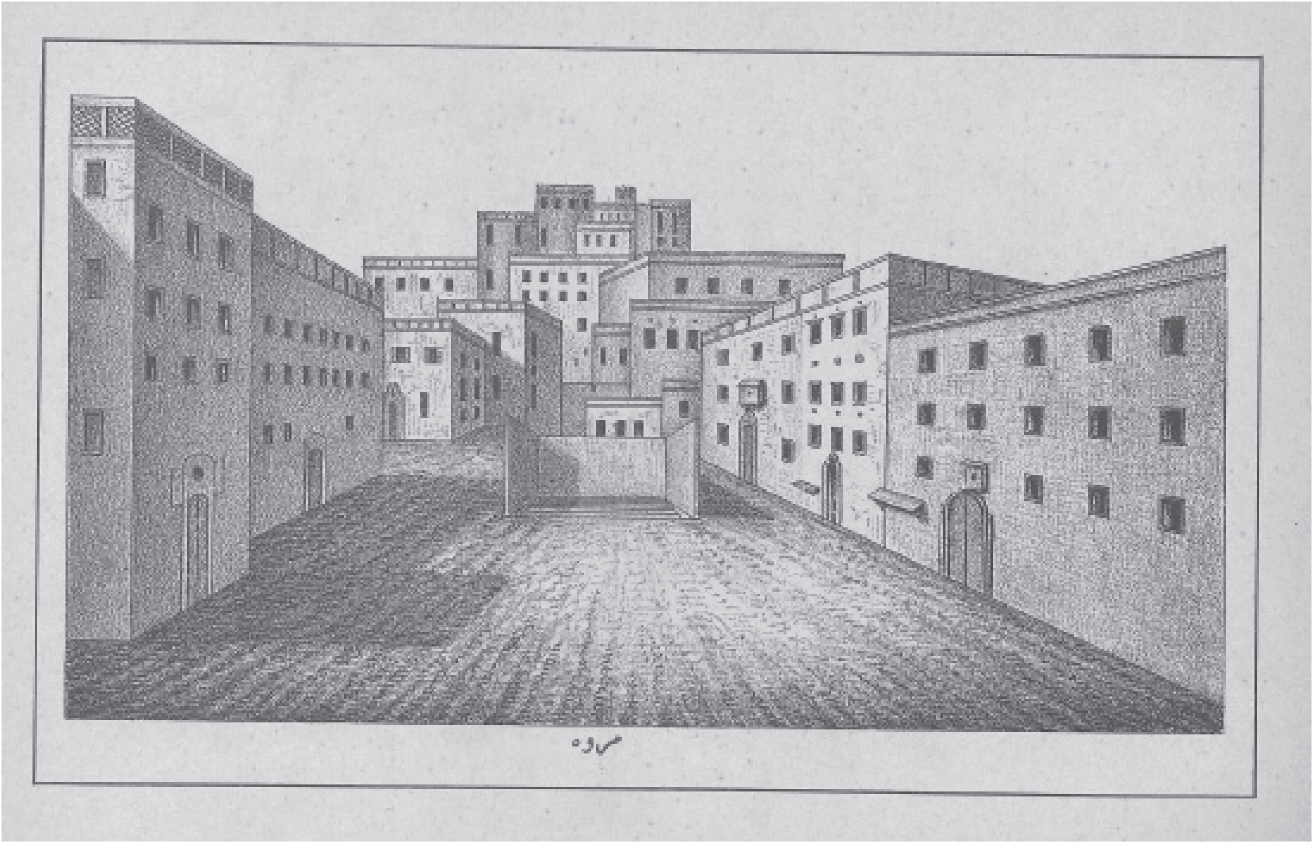
729 Hanefî makāmını 807 (m. 1404-05) senesi Berkuk-ı Mısrî'nin oğlu ve 843'de (m. 1439-40) Melik Çakmak-ı Mısrî ve 923'de (m. 1517) Sultān Murâd Hān-ı sâlis ve yirmi altı sene sonra 949'da (m. 1542-43) Sultān Süleymân ve 1017'de (m. 1608-09) Sultān Ahmed Hān ve 1043'de (m. 1633-34) Sultān Murâd Hān-ı râbi' ve 1259'da (m. 1843) dahī Sultān Mecîd Hān hazerâtı tecdîd ü ta'mîr etmişlerdir.
Berkuk devrinde ta'mîr ve Çakmak asrında kezâlik ta'mîr ve 923 (m. 1517) ile 1017'de (m. 1608-09) ta'mîr ve tevsî' edilip 1043'de (m. 1633-34) hacer-i şemsîden tecdîd edilmiş idi.
Makām-ı Şâfi'î dahī 707'de (m. 1307-08) Berkuk-ı Mısrî tarafından ta'mîr edilmiş ve Makām-ı Mâlikî ile Makām-ı Hanbelî 1043'de (m. 1633-34) Sultān Murâd Hān-ı râbi' tarafından ve hacer-i şemsîden yenilenmişdir.

Yâkūt, Mekke-i mu'azzama'ya vüsūlünde, mârru'z-zikr mektûbu Şerîf Hasan b. Aclân'a verip sarfına me'zûn olduğu paraları önüne bırakmış ve Şerîf Hasan bu paranın bir sülüsünü ayırıp kusūrunu fukarâya tevzî' eylemiş olduğundan, Yâkūt, sülüs-i mevkūfeyi sarfla bir imâret ve bir medrese ile bir ribât yapdırıp mezâhib-i erba'a ulemâsından dört nefer müderris ile altmış nefer talebe tertîb ve onlara kâfî mu'ayyenât-ı mütenevvi'a ta'yîn etdi ve Şerîf Hasan tarafından ta'yîn kılınan Şihâbeddîn'in ta'rîfi üzere "Ayn-ı Bâzân" yollarıyla Mu'allâ'da olan harâb birkeyi ta'mîr edip ayn-ı mezkûrun suyunu işbu birkeye icrâ etdi.

Şerîf Hasan b. Aclân'ın Yâkūt'dan Sultān Gıyâseddîn-i mu'azzam nâmına yapdırdığı ribâtla medrese içün 7 bin ve ta'mîr etdirdiği uyûn için dahī 5 bin miskāl altın ruhsatıyye aldığını ve Medîne-i münevvere ahâlîsine gönderdiği sadakātı dahī kâmilen ahz ü zabt eylediğini rivâyet ederler. Bunun **[654]** sebebi ise ol asrın usūlü ve Medîne muhâfızının şerîf-i Mekke kumandası altında bulunmamak efkârında musırr olmasıdır.

Şerîf Hasan b. Aclân'ın zamân-ı emâreti âdât-ı câriyesinden biri de Cidde, Şu'aybiyye sâhilleri sularında karaya düşen sefâ'in-i ticâriyyeden hārice çıkarılabilecek emvâl u eşyânın rub'unu alıp beyne'ş-şürefâ paylaşmak idi. Gıyâseddîn-i a'zam şâhın Medîne ahâlîsine tevzî' olunmak üzere gönderdiği emvâl u eşyâyı hâmil olan sefîne, hasbe'l-hikme Cidde kurbunda kazāya uğramış ve çalışılıp hamûlesinin çoğu kurtarılmış olduğundan, Şerîf Hasan b. Aclân kurtarılan eşyânın rub'unu aldı ve hasbe'l-kā'ide usūl ve âdet-i beldeye ri'âyet eyledi ise de Dârü'l-hicre-i âliyyeye irsâli iktizā eden emvâl ü nukūdu kâmilen gasb u zabtla ehl-i Medîne'ye hiç birşey göndermediğinden, Medîne ahâlîsine gadr u zulm etmiş oldu.

Şerîf Hasan b. Aclân'ın bu husūsda âdât-ı eşrâfa muhālif bir hareket îkā'ına cür'et etmesinin sebeb-i mutlak ve müstakili ise Medîne-i münevvere muhâfızı Seyyid Hicâz b. Hüseyin'in eser-i tuğyân u isyânı olup bu isyân hayfâ ki umûm ehl-i Medîne içün mûcib-i özr ü hızlân olmuşdur.

Şekil 14: Merve kemerinin resmidir.

Ribât-ı mezkûrun tecdîdinden dört sene sonra tāk-ı âlî-nitāk-ı Merve sukūt etmiş idi. Mülûk-ı Çerâkise-i Mısriyye'den Nâsır Ferec, bi'l-istihbâr tarz-ı kadîmi üzere tecdîd ve i'mâr etdi; fî sene 811 (m. 1408-09).[730]

[655]

Tāk-ı Merve sukūt eylediği sene, Bengale şâhı Gıyâseddîn-i a'zam b. İskender Şâh, Bâb-ı Ümmühānî ittisālinde iki bâb hāne iştirâsıyla, mezâhib-i erba'a ulemâsı içün dört bâb medrese ile bir bâb ribât te'sîs ve birçok akār ve evkāf tedârik ve tertîb ve her mezheb ulemâsından birer müderris ile on beşer nefer talebe tavzīf ederek medâris-i mezkûreye yerleşdirdi. Harâb olan Ayn-ı Arafât, Ayn-ı Bâzân yollarıyla Mu'allâ birkelerini dahī alâ-vechi'l-matlûb ta'mîr ve tathîr ile Mekke-i mükerreme'ye icrâ-yı âb eyledi; fî sene 811 (m. 1408-09).

Lâzıme

Bengale bilâdı, şimdi İngiltere'nin müstemlekât-ı şarkıyyesinden 16 derece ile 31 derece arz-ı şimâlî ve 47 derece ile 96 derece tūl-i şarkī beyninde vâki' 358.769 mîl-murabba' mesâha-i sathıyyeyi ve 9 milyon 710 bin nüfûsu hâvî gāyet büyük ve ehemmiyyetli bir vilâyet olup "ulyâ, vustâ, süflâ" unvânlarıyla üç kısım arâzīyi ve Kalküta, Patna, Mürşid-âbâd, Daka, Benari, Berili, Assam, Arakan bilâd-ı cesîmesini şâmildir.

Bilâd-ı mezkûre, şimâlen Napol [Nepal], Butan ve şarken Assam, Cenih vilâyâtıyla ve cenûben Bengale körfezi, Urya [اوريا], Arakan memâliki kıt'asının bir kısmıyla, garben dahī Bihar vilâyeti arâzīsiyle mahdûd ve muhât olarak Ganc nehri, bu memâliki garb-ı şimâlden şark-ı cenûba doğru fasl u tefrîk eder.

---

730 Bu tāk-ı (kemer) âlî, Merve denilen dağcağızın üzerindedir. İklîm-i Hicâz feth u teshīr olunduğu zamânlar te'sîs edilmiş olmak hasebiyle, âsâr-ı atîkadan ma'dûddur.

Kalküta şehri ki Bengale vilâyetinin kürsî-i bilâdı ve Hind vâlîliği-nin makarr-ı hükûmetidir, Ganc nehrinin şu'be-i garbîsi olan Hotemli [Huglî] deresinin taraf-ı şarkīsinde ve sâhil-i deryâdan takrîben 100 mîl kadar içeride olup 1842 sene-i mîlâdîsi tahrîrine nazaran 700 bin nüfûsu şâmildir. **[656]**

Kötemen ma'bedinin burada bulunması, ya'nî Hindûların ilâhe-i kadîmelerinden olan "Kālî" nâm sanem-i a'zam içün bu belde içinde Kötemen denilen ma'bedin inşâ edilmiş olması, şehr-i şehîr-i mezkûra "Kalküta" tesmiyesini iktizā etmişdir. (İntehâ)

Tāk-ı Merve sukūtundan üç sene sonra, sath-ı şerîf-i Beytullâh ta'mîr ve Mescidü'l-Harâm'ın ba'zı yerleri ıslâh ve termîm olundu; fî sene 814 (m. 1411-12). Buna sebeb, buk'a-i mukaddese-i Kâ'betullâh sathının ve harem-i Mescidü'l-Harâm'dan haylice bir mahallin harâb olmağa yüz tutmuş olması idi. Çünki sath-ı şerîf-i Kâ'betullâh 153 sene kadar ta'mîr ve termîm olunmadığı cihetle, fevka'l-gāye sakatlanıp nüzûl-i bârânda ba'zı yerleri akmağa başlamış ve Harem-i şerîf'den ekser mevkı'in ıslâh ve tesviye edilmesi vâcib hükmüne girmiş olduğundan, hem sath-ı latīf ve hem de muhtâc-ı ıslâh ve ta'mîr olan sâ'ir emâkin-i münîf keşf u mu'â-yene etdirilerek, sūret-i muntazama-i matlûbede ıslâh ve te'yîd edildi.

Kaht: Ta'mîr-i ma'rûzdan bir sene sonra, şehr-i mukaddese-i Mekke, âteş-i şu'le-keş-i kaht ü galâ içinde kalıp mu'tedil bir deve yükü buğday tamâm yirmi altına çıkmış ve hattâ karpuzun beher adedi bir altına satıl-mışdır; fî sene 815 (m. 1412-13).

Garîbe

Şehr-i zi'l-hicce evâhirinde, devesine tahammülünden ziyâde yük tahmîl etmek sıfat-ı mezmûmesiyle mevsūf ve "Kārûnî" lakabıyla ma'rûf olan bir şahsın devesi, dest-i cefâ-peyvest-i mâlikinden kurtulmak içün

her nasılsa Mescidü'l-Harâm'a **[657]** fürce-yâb-ı dühūl olup Beytullâh'ı devr u tavâf etmeğe başlamış[731] ve Kâ'be-i mu'azzama'yı tamâm 21 def'a devr ile Hacerü'l-esved'e yüz sürdükden ve Makām-ı Hanefî önünde, ya'nî Mîzâb-ı zer muhâzîsinde bir mikdâr durdukdan sonra, olduğu yere çöküp gözlerinden nohud dânesi gibi yaşlar dökerek teslîm-i rûh eylemişdir. Keyfiyyet, beyne'l-ahâlî müstelzim-i hayret ve intibâh olmağla, devenin cüssesi kaldırılıp Merveteyn câddesinde, ya'nî Mes'â-yı şerîf'in orta yerinde bir mahalle defn edildi; fî sene 815 (m. 1412-13).

Garîbe-i mebsûta vukū'undan bir yıl sonra, Şerîf Hasan b. Aclân, Mustansır-billâh-i Abbâsî'nin dîvâr-ı şimâlî-yi Mescidü'l-Harâm cihetinde kâ'in bîmâr-hānesi arsasını iştirâ ile tecdîd ü ihyâ edip merzā-yı fukarâ tedâvîsine vakf etmiş ve Harem-i şerîf'in dîvâr-ı cenûbîsinde vâki' ve sukūt u inhidâma mütemâyil olan iki bâb kapının kemerlerini ıslâh ve te'yîd eylemişdir; fî sene 816 (m. 1413-14). Bâb-ı bülend-cenâb-ı Kâ'betullâh kanadlarının levhaları dahī sene-i merkūme hilâlinde Melik Mü'eyyed tarafından tezhîb u tezyîn edildi; fî sene 816 (m. 1413-14).

İlâve

Şerîf Aclân'ın tecdîd eylediği hasta-hāne, takrîben yüz on sene sonra **[658]** yıkılıp harâb olmuş idi. Selâtīn-i izām-ı Osmâniyye'den Sultān Süleymân Hān, hasta-hāne-i mezkûr arsasıyla selâtîn-i Hindiyye'den Ahmed Keçrâvî [كچراوى] ve Hāce Tāhir ribâtları harâbelerini ve bunların ittisālinde bulunan büyût u menâzili ahz ü iştirâ ve mezâhib-i erba'a

731 Bu hayvân, Kâ'be-i mu'azzama'yı devr u tavâf ederken gözlerinden yağmur gibi yaş akıdır idi. 1299 (m. 1882) senesi mevsim-i haccında Medîne-i münevvere'de dahī böyle bir deve bir sabâh Mescid-i sa'âdet Bâbü's-Selâm'ına rûmâl olmuş ve sāhibine parası verilmeyince çökdüğü yerden kalkmamışdır. Hükûmet parasını verip beğlik anbâra gönderdiğinden, ömrü tamâm oluncaya kadar hiçbir işde kullanılmadı. Rivâyet-i vâkı'aya göre onun dahī sāhibi ziyâdesiyle eziyyet edip ma'a-mâ-fîh karnını dahī doyurmaz imiş!

ulemâsına mahsūsen dört bâb medrese-i cesîme binâ ederek vakf eyledi. Aşağıda nakl olunacağı üzere, medâris-i erba'a-i mezkûre, el-yevm mevcûd ve ma'mûrdur.

Çelebi Sultān Mehmed b. Sultān Bâyezîd Yıldırım Hān *–aleyhime'r-rahmetü ve'r-rıdvân–* hazretleri, kendi evkāfı müsakkafâtı hâsılâtından olarak, Haremeyn-i şerîfeyn ahâlîsine surre-i[732] mahsūsa irsâlini mu'tâd edinmiş ve necl-i necîl-i hümâyûnları Sultān Murâd Hān dahī peder-i cennet-makarlarının eserine ıktıfâ'en ahâlî-yi müşârun-ileyhime tevzî' ve i'tā olunmak üzere, senevî 3 bin 500 filori altını surre gönderilmek usūlünü kānûn ittihāz eylemişdir; fî sene 817 (m. 1414-15). Sultān Murâd-ı sânî dahī 855 (m. 1451) senesi, Haremeyn ahâlîsinin umûmuna olmak üzere 801 kîse akça göndermişdir.

İki sene mukaddem, bâb-ı sa'âdet-me'âb-ı Kâ'betullâh'ı tılâ-yı zerrîn ile tezhîb u tezyîn etmiş olan Melik Mü'eyyed, bir minber-i bihîn ve bir de nerdübân-ı nev-âyîn göndermiş olduğundan, nerdübân-ı mezkûr sath-ı şerîfe su'ûd olunmak üzere derûn-ı Beytullâh'a ve minber dahī mahall-i mahsūsuna vaz' u nihâde olunmuşdur; fî sene 818 (m. 1415-16).

Dört sene sonra mezheb-i Şâfi'iyye zullesi, ya'nî Bi'r-i Zemzem kubbesi birdenbire **[659]** yıkılıp pâre pâre olduğundan, kârgîr olarak gāyet güzel ve matbû' bir hey'etde[733] tecdîd edildi; fî sene 822 (m. 1419). Mâ-i zemzem havuzlarıyla seylden harâb olan Ayn-ı Bâzân dahī sene-i merkūmede tathîr ve tevsî' ve ayn-ı mezkûrun hāk ü türâbla dolmuş olan kanavât ve mecrâsı tanzīf ve ta'mîk edildi; fî sene 823 (m. 1420).

---

732 Ol vakit diyâr-ı Arab, zamîme-i memâlik-i Osmânî olmadığı ve bu surre bilâd-ı Rum'dan gönderilmekde bulunduğu cihetle, Haremeyn ahâlîsi şehriyâr-i müşârun-ileyhin surresine "Sadaka-i Rûmiyye" ıtlâk etdiler.

733 Bu zulle, Zemzem kapısının üzerinde olup mü'ezzinlerin oturup mü'ezzinlik etmeleri içün 702 (m. 1302-03) senesi hilâlinde melik-i Mısır tarafından taskīf etdirilmiş idi.

On dört sene mukaddem ta‘mîr ve termîm edilen sath-ı şerîf tecdîd ve lâzımü’t-ta‘dîl olan mevâkı‘-i sâ’ire-i Mescidü’l-Harâm ıslâh ve te’yîd ile Beytullâh dâhilinde mefrûş mermerlerin ve cüdrân-ı Kâ‘be’nin iç yüzü sıvalarında bulunan safhaların eskileri tebdîl ve kābil-i ıslâh olanları bi’t-ta‘dîl, vaz‘iyyet-i kadîmeleri üzere yerli yerine yerleşdirildikden sonra, üstuvânât-ı dâhiliyye yaldızlarının tahvîl edilmesini Sultān Barsbay-ı Mısrî arzû edip keyfiyyeti Mekke vâlîsine iş‘âr ve binâ-yı mukaddese emâneti tevcîhiyle, Emîr Mukbil’i cânib-i seniyyü’l-menâkıb-ı Hicâz’a i‘zâm u izbâr eylemiş idi; fî sene 824 (m. 1421).

Emîr Mukbil, sene-i merkūme evâ’ilinde Mekke-i mükerreme’ye bi’l-vüsūl Mekke vâlîsinin mu‘âvenet-i mâddiyye vü ma‘neviyyesiyle îfâ-yı me’mûriyyete şürû‘ u ibtidâr edip Harem-i şerîf’in ıslâh ve ta‘mîre muhtâc olan yerlerini termîm u te’yîd ve sath-ı Beytullâh’ı alâ-mâ-hüve’l-matlûb ıslâh ve teşyîd eyledikden sonra, Kâ‘betullâh’ın içindeki mermer döşemelerle dîvârlarının iç yüzü sıvalarını kal‘ edip eskilerini tebdîl ve isti‘mâle kābil olanlarını ta‘mîr ve ıslâhla, her birini yerli yerine vaz‘ u nihâde ve hey’et-i kadîme-i Beytullâh’ı bir sūret-i müstahsene-i cedîdeye i‘âde etdi. **[660]**

Emîr Mukbil, Kâ‘betullâh’ın dâhilinde bulunan sütûn-ı mevzûnları dahī yaldızlatıp Hatīm-i kerîm’in dâhil ve hāricindeki mermerleri ba‘de’t-tecdîd “Bâbü’l-Cenâ’iz” kemerlerini ıslâh ve tecdîd eyledi. Bâbü’l-Cenâ’iz’e, akdemleri “Bâbü’l-Abbâs” ıtlâk olunur idi. Tâbûta mevzū‘ cenâzelerin Harem-i şerîf’e bu kapıdan idhāli âdet-i belde hükmüne girdiğinden, “Bâbü’l-Cenâ’iz” tesmiye etdiler. Haremeyn ahâlîsi cenâzelerini, ibtidâ Harem-i şerîf’e idhāl ile namâzını edâ ve ba‘dehû makbereye getirip tehiyye kılınan kabre ilkā ederler.

Mekke-i müşerrefe tâbûtları, bizim diyârımızda müsta‘mel olan tâbûtlara müşâbih değildir. Onların tâbûtları, kendi i‘tirâflarına nazaran, zamân-ı Câhiliyye’den kalma âdî bir sal tarzında olup emvât-ı zükûrun üzeri düz ise de kadın cenâzeleri mukavves bir pûşîde ile örtülür.

Emîr Mukbil, bi'l-âhare Mescidü'l-Harâm'ın şimâl tarafından birkaç kemeri ve Bâbü'l-Abbâs ile Bâb-ı Alî medhalelerini ve Bâb-ı Safâ'nın orta medhalesini ve Bâbü'l-Acele [باب العجلة] ile Bâb-ı Ziyâde-i Nedve'nin birini tecdîd ve Bâb-ı Ziyâde-i Nedve'ye üç aded kemer ilâvesiyle, bunları hâmil direkleri ve ebvâb-ı sâ'irede lâzımü't-tesviye olan yerleri ta'mîr eyledikden sonra, sitâre-i dâhiliyye-i hamrâyı değişdirdi ve Sultān Barsbay nâmına olarak tertîb ü tezhîb etdirmiş olduğu levha-i müzeyyene-i ruhāmiyyeyi dîvâr-ı Kâ'betullâh'a ta'lîk u telsīk ile ikmâl-i me'mûriyyet ederek 825 senesi saferü'l-hayrında (m. 25 ocak-22 şubat 1422) avdet eyledi.

Barsbay-ı Mısrî, Emîr Mukbil ma'rifetiyle dâhil-i Beytullâh mermerlerini ve Kâ'betullâh'ın iç yüzü sıvalarını tebdîl ve tecdîd ve Bâbü'l-Cenâ'iz'i ta'mîr eylediği **[661]** gibi Mısır tarîkından hacca giden kavâfil ahâlîsine birçok in'âm u ihsân edip hattâ Mahmil-i Mısrî ile sâyebânlar gönderir ve konak yerlerinde kurdurup hüccâcı gölgelendirir idi. Bu zâtın konak yerlerinde hesâbsız koyunlar kesdirip ekmek ve beksimâd ile berâber hüccâca tevzî' eylediğini dahī rivâyet ederler.

Emîr Mukbil'in avdetinden bir sene sonra mülûk-ı münkariza-i Yemâniyye'den Melik Muzaffer iktizāsı kadar meblağ i'tāsıyla bir me'mûr-ı mahsūs gönderip Harem-i şerîf'de îcâb eden mevâkı'in ta'mîrini ricâ etmiş idi. Me'mûr-ı mersûl Mekke-i mu'azzama vâlîsine mürâca'at ve bu vâsıta ile hükûmet-i Mısriyye'den istihsāl-i me'zûniyyet ederek o aralık ıslâh ve tesviyeye ihtiyâcı olan sath-ı şerîf-i Kâ'betullâh mermerlerini ta'mîr ve keyfiyyeti mermer bir levhaya yazdırıp bu levhayı Kâ'be-i mu'azzama'nın dîvâr-ı garbîsine ta'lîk u telsīk eyledi; fî sene 826 (m. 1423).

Emîr Mukbil'in ta'mîri on sekiz sene kadar ol hâl üzere kaldı ve müddet-i mezkûre zarfında ta'mîr ve ıslâha lüzûm-ı şer'î görünmedi ise de sonraları yine ba'zı yerlerin ta'mîri derece-i vücûba vardığından,

mülûk-ı Çerâkise-i Mısriyye'den Melik Çakmak Alâ'î, sath-ı Kâ'betullâh mermerlerini ve Harem-i şerîf'in sâ'ir iktizā eden yerlerini ıslâh ve termîm eylemek üzere, ümerâ-yı Mısriyye'den Sevdûn el-Muhammedî'yi Mekke-i mükerreme'ye i'zâm u irsâl etdi idi; fî sene 843 (m. 1439-40).

Sevdûn el-Muhammedî, Mekke-i mufahhame'ye vâsıl oldukda, sath-ı şerîf mermerlerini değişdirdi ve sakf-ı âlî-yi Kâ'betullâh'da isti'mâle gayr-ı sālih olan kirişleri tebdîl edip harâb u inhidâma mütemâyil olan minâreleri ta'mîr ve teşyîd eyledi. Ba'dehû kisve-i şerîfe-i Beytullâh'ı çıkarıp derûn-ı feyz-meşhûn-ı **[662]** Kâ'betullâh'a vaz'la, iki gün kadar ol buk'a-i latīfe dîvârlarının dış tarafını güzelce bir hâlde derz u tesviye etdirdi. Hatīm-i kerîm mermerlerini yeniledikden sonra, bâb-ı mu'allâ-cenâb-ı Kâ'be'nin âsitâne-i sa'âdet-âşiyânesini ve Harem-i şerîf'in muhtâc-ı ıslâh ve termîm olan kâffe-i sukūf u rufûfunu bi't-ta'mîr, Makām-ı Hanefî ile Makām-ı İbrâhîm ve Bâbü'z-Ziyâde-i İbrâhîm kubbelerini ıslâh ve tathîr eyledi.

Mes'â-yı şerîf câddesinde Dârü'l-Abbâs'a mülâsık ve Bâb-ı Bâzân'a mukābil olan mahalle dahī iki mîl-i ahdar[734] ve bu mîller ile Safâ ve Merve kemerleri üzerlerine dahī birer kandîl-i enver vaz' u ta'lîkıyle Mes'â-yı şerîf câddesini tezyîn ve tenvîr eyledi ve ondan sonra Makbere-i Mu'allâ'dan Cebelü'r-Rahme'ye müntehî olan tarîk-ı Arafât üzerindeki mesâcid-i me'sûre-i nebeviyyenin kâffesini ta'mîr ve tarîk-ı Me'zimeyn hizâsında bulunan eşcâr u eşvâki kat' ile Arafât câddesini tanzīf ve tathîr

---

734 Mahall-i mezkûra vaz' olunan mîller, orasının, ya'nî Bâb-ı Bâzân ile Dâr-ı Abbâs arasının "Mîleyn-i ahdareyn" nâmıyla rehîn-i iştihâr olmasına sebeb olmuşdur. Şimdi bu kandîllerin biri Bâbü'l-cenâ'iz denilen kapının ittisālinde, ya'nî yeni yapılan muvakkıt-hāneye yakın bir yerde ve biri de Bâb-ı Alî'nin alt tarafındadır. Hazret-i Hâcer'in su aramak üzere Cebel-i Safâ'ya giderken koşarak geçtiği mahall-i şerîf, işte bu iki mîl-i ahdarın arası olduğundan, ilâ-yevminâ-hâzâ sa'y eden hâcîlar bu mevkı'-i şerîfde koşarak yürürler.

edip ebnâ-yı sebîli ve bi'l-hāssa hüccâc-ı müslimîni eşkıyâ-yı habâset-intimâ-yı urbân tasallutundan kurtardı.

Mu'tasım-billâh-i Bağdâdî, halkı mazarrat-ı eşkıyâdan muhâfaza içün ol asra göre tedbîr-i münferid nev'inden olarak, Arafât kavâfilinde birer meş'ale yakılmasını emr eylemiş idi; sene 219 (m. 834). O âna değin her devenin şuğdüfünde birer mum yakılır idi.

Sevdûn el-Muhammedî'nin kesdirdiği eşcâr, çalı çırpı gibi yabânî **[663]** ağaçlardan ibâret idiyse de gāyet sık ve gür olduğundan, hüccâcın deve üzerinde oturmaları içün yapılmakda olan şeğādif pûşîdelerini temzîk ve mârrîn u âbirîne îsāl-i dest-i hasâr ve mazarrat eden harâmîler dahī bu ağaçların içine gizlenip kavâfil-i hüccâcı tefrîk eder idi. Sevdûn el-Muhammedî, tarîk-ı mezkûrun ahcâr ve eşcârını kat' u kesr ederek, Me'zimeyn yolunu tevsî' ile ebnâ-yı sebîli halecân-ı kalbden kurtardı.

Emîr Sevdûn'un kat' eylediği ağaçlar, ba'de-zamânin büyüyüp yine orman şekline girdiği ve eşkıyâ-yı kabâ'il-i urbân yine burasını merkez-i ihtişâd u ictimâ' ittihāzıyla, sinîn-i sâbıka gibi ebnâ-yı sebîle dest-dırâz-ı ta'addî vü hasâr olmağa başladığı ecilden, Cidde-i ma'mûre mutasarrıfı Hoşgeldi Beğ, eşcâr-ı mezkûreyi kat' ve arkalarında barınılması mümkün olan büyücek kayaları kesr u kal' ile Me'zimeyn câddesini evvelkinden ziyâde tevsî' edip harâmîlere tahassun edecek mahal bırakmadı; –*rahimehumallâh*–, fî sene 950 (m. 1543-44).

Zeyl

Ashâb-ı mütāla'aya ma'lûm olduğu üzere, şuğdüf, "içinde oturulmak içün" ihtirâ' olunmuş bir şey olup bunun üç nev'i vardır.

Şuğdüfün birinci nev'ine, cevher vezninde "hevdec", ikinci nev'ine mi'de vezninde "mihfe", üçüncü nev'ine de 'şın'ın zammı ve 'ğayn'ın sükûnu ve kezâlik 'dâl'in zammı ve 'fâ'nın sükûnu ile şuğdüf denir. Lâkin lisân-ı Türkî'de şuğdüfe tahrîfle "şutuf" ıtlâk edilmekdedir. Şuğdüfün

nâm-ı sahîhi "şuğzüf" ise de aktār-ı Hicâziyye ahâlîsi, galat olarak şuğdüf demeğe alışmışlardır.

Hevdec, üzeri kubbelice olarak nisvân tâ'ifesine, "mihfe" dahī hevdec **[664]** tarzında olup fakat üzeri kubbesiz olmağla, ricâl kısmına münhasırdır. Şuğdüf ise hem ricâl ve hem de nisvân rükûbuna mahsūsen tertîb ü ihtirâ' edilmiş bir merkebdir. Hevdec ile mihfe tahtadan yapılır. Fakat şuğdüf, rub' kadem kalınlığında, doğramacı vâsıtasıyla keresteden iki ayaklı perge[l] gibi çatılıp oturulacak yeri sandalyelerin içleri gibi hurma dalı kabuğuyla nesc ü i'mâl olunur ve üzerine nısf kubbe şeklinde öküz arabası gibi kalın yelken bezinden yâhūd deri veyâ kilim veyâhūd hasır nev'inden bir pûşîde yapılıp örtülür.

Şuğdüfler, ta'rîf olunduğu vechile i'mâl olunur ise de bunların ikisi bir deve üzerine rabt olunmadıkça kābil-i isti'mâl olmadığından, ikisi bir yere getirilerek devenin üzerine rabt olundukdan ve bunun üzerine de kilim yâhūd sâ'ir bir pûşîde örtüldükden sonra içlerine ikişer hâcı tahmîl olunur.

Bu şuğdüfler, ta'rîf olunduğu vechile deveye tahmîl olundukda, iki nısf kubbenin iltisākıyla taht-ı revân kubbesi gibi düz ve bütün birer kubbe şekli hâsıl olur ve bunlara deve ayakda olduğu hâlde dörder beşer kademeli birer nerdübân ile girip oturulur. Şuğdüf, Haremeyn ve hevdec ile mihfe dahī Mısır, Şâm tarîklerinde müsta'meldir. (İntehâ)

Melik Çakmak'ın bundan başka Haremeyn'e daha pek çok hizmeti olduğu gibi 806 (m. 1403-04) senesi hilâlinde el-ân mevcûd olan Mu'allâ birkesini yapdırmışdır. Zikr olunan birke sonraları harâb oldu ise de Sultān Süleymân'ın kerîme-i muhteremeleri Mihrümâh Sultān ihyâ etdiler. **[665]**

Sevdûn el-Muhammedî, Mescidü'l-Harâm'ı ta'mîr ve termîme me'mûr ve i'zâm kılındığı sırada, Kâ'betullâh'ı iksâ içün Acem şâhı Şâh-

ruh tarafından Mısr-ı Kāhire'ye müzeyyen bir kisve gönderilmiş idi. Kisve-i mezkûre o sene Mısır kāfilesiyle Mekke-i mükerreme'ye gönderilip ıyd-ı Adhâ'da Kâ'betullâh'ın içine ta'lîk edildi ki bunun sebebi Melik Çakmak'ın Acem şâhıyla ittifâk etmiş ve müşârun-ileyhin bu ittifâkdan memnûn kalmış olması idi. Zîrâ Melik Eşref-i Mısrî'nin mîrâhuru Mîr Çakmak müsâ'ade-i baht u tāli' ile serîr-i saltanat-ı Mısriyye'ye çıkmak şerefine muvaffak olduğu esnâda, ümerâ-yı Çerâkise'den Çiç Keyufa[735] nâmında bir zâtı Herat'a gönderip şâh-ı Acem'le akd-i ittifâk etmiş idi; fî sene 842 (m. 1438-39).

Şâhruh, Arab ve Acem hükûmetleri beyninde hâsıl olan ittifâkdan fevka'l-had memnûn olduğu cihetle, semere-i şükrâniyyet olmak üzere, Kâ'be-i mu'azzama'ya ta'lîk olunmak içün kisve-i sâlifü'z-zikri göndermiş ve sükkân-ı Haremeyn'e dahī surreler irsâliyle istihsāl-i de'avât eylemişdir; fî sene 843 (m. 1439-40).

Mekke şehri dâhilinde çeşmelerin azlığı ve mevâsim-i hacda tevârüd eden hüccâc-ı müslimînin çokluğu cihetle, gerek hüccâc, gerekse ahâlî su muzāyakasına dûçâr ve bu yüzden tevellüd eden fenâlığın def'i zımnında ta'ab u meşâkka giriftâr olmuş idi. Harem-i şerîf nâzırı Hāce Bayram, hem hüccâc-ı kirâmı su muzāyakasından kurtarmak ve hem de Mekke'de mikdâr-ı kifâye su bulundurmak içün Mu'allâ mahallesine bir sebîl ve Arafât sâha-i feyz-mesâhasına birkaç aded havz-ı bî-adîl yapdırıp su ile imlâ ve itāş-ı mü'minîni irvâ vü iskā eyledi; fî sene 853 (m. 1449).

Hāce Bayram'ın yapdırdığı sebîl ile havuzlar mürûr-ı zamânla harâb ve kavâfil-i vâride hüccâcı susuzluk beliyyesiyle bî-tākat u bî-tâb olmağa başladığından, Mihrümâh Sultān ki Yemen fâtihi Rüstem Paşa'nın zevcesidir, nukūd-i bî-pâyân ve emvâl-i **[666]** firâvân sarf u istihlâkıyla 967

735 [Matbu nüshada «چيچ كيوقا» şeklinde yazılan bu isim, el yazması nüshada «چيچ كيوفا» şeklindedir. Bkz. Eyyûb Sabrî Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn : Mir'ât-ı Mekke*, İÜ Nâdir Eserler Kütüphânesi, nr. T6082, s. 343.]

(m. 1559-60) senesi mezkûr havuzlar ile sebîli ta'mîr etmiş ve Ayn-ı Zübeyde'nin sûret-i ihyâsı ta'rîfinde zikr u tafsīl olunduğu vechile, Mekke-i mükerreme derûnunda birçok çeşmeler inşâsıyla sükkân-ı Beldetullâh'ı ihyâ eylemişdir.

Hāce Bayram havz-ı mezkûru ikmâlden iki sene sonra Harem-i şerîf'in ba'zı yerlerini ta'mîr ve ba'zı havuzları ıslâh ve tecdîd etdi. 852 (m. 1448) ve dört sene sonra dahī hükûmet-i Mısriyye cânibinden vukū' bulan emr u iş'âr üzerine, Arafât sâhasında türâb u hākle dolup bir hâl-i harâbîde kalmış olan birkeler ile Ayn-ı Huneyn mecrâlarını bi't-tathîr, Mescid-i Nemire[736] ve Mescidü'l-Hayf ma'bed-i mübâreklerini ıslâh ve ta'mîr eyledi ve Mescidü'l-Harâm'ın taraf-ı şarkīsinde kâ'in Sultān Kayıtbay Ribâtı mukābelesindeki dîvârını ve şimâl cihetinden yedi kıt'a revâk-ı gerdûn-nitākın müsta'idd-i sukūt olan kemerlerini ve Şeyh Afîfüddîn b. Es'ad el-Yâfi'î ve Şeyh Cemâleddîn Muhammed b. İbrâhîm el-Mürşid'in halvet-hāneleri şebekelerini değişdirip sūret-i matlûbe üzere yeniledi; fî sene 856 (m. 1452).

Dokuz sene sonra dahī mülûk-ı Mısriyye'den Melik Zāhir Hoşkadem, etrâf-ı erba'ası som sırmadan ve Beytullâh'ın şark ve şimâl cihetlerine müsādif olan tarafları beyâz harîrden ma'mûl bir kisve-i müzeyyene-i gālî-bahâ gönderdiğinden, yevm-i vüsūlünde Kâ'be-i mu'azzama'ya ta'lîk olundu; fî sene 865 (m. 1460-61).

Melik-i müşârun-ileyh, üç yıl sonra sath-ı şerîf-i Kâ'be'ye su'ûd olunmak üzere, gāyet musanna' ve zarîf bir de nerdübân göndermiş idi. **[667]** Nerdübân-ı mezkûr, Mekke-i mu'azzama'ya vüsūlünde eşrâf u a'yân-ı memleket ve kâffe-i me'mûrîn-i hükûmetden mürekkeb bir

---

736 Nemire, Arafât'ta bir mevzı'in ismidir yâhūd bir cebelin adı olup alâmet-i Harem olan mîller bu dağın üzerindedir. Me'zimeyn'den Arafât'a müteveccihen yola çıkmış olanların sağ taraflarında kalır. Mescid-i Nemire denilen ma'bed-i latīf, işte bu mevkı'dedir. Arefe günleri, hüccâc bu mescidde namâz kılarlar.

cem'iyyet-i müdebdebe tarafından ihtirâmât-ı lâyıka ve ta'zīmât-ı fâ'ika ile istikbâl edilip mahall-i mahsūsuna vaz' u nihâde olundu; fî sene 868 (m. 1463-64).

Dört sene mürûrunda Sultān Kayıtbay-ı Mısrî, Mekke emîri Şerîf Muhammed b. Berekât b. Ahmed b. Aclân ve sâ'ir eşrâf u a'yâna birer takım hıla'-i fâhire ile miyânelerinde taksîm olunmak üzere nukūd-ı vefîre gönderdi ve bir nâme-i mahsūs irsâliyle, mezālim ve ta'adiyyâtın ilgā ve keyfiyyetin Bâbü's-Selâm'a mukābil sütûnların birine ketb ü imlâ edilmesini ve Sultānü'l-enbiyâ *–aleyhi ve aleyhimü't-tehâyâ–* efendimize mensûb olan mesâcid ve me'âsirin ve emâkin-i sâ'ire-i mukaddese ile Ayn-ı Arafât mecrâsının tahkîm ve ta'mîr ve tathîr olunmasını emr u iş'âr eyledi; fî sene 872 (m. 1467-68).

İki sene sonra dahī Mescidü'l-Hayf'la Mescid-i Hamza ve Mescidü'l-Harâm ve bi'l-cümle uyûn u âbâr ile Arafât birkelerini ıslâh ve tecdîd etdi (h. 874/m. 1469-70) ve beş sene sonra da Mescidü'l-Harâm'a vaz' olunmak üzere gāyetü'l-gāye müzeyyen ve musanna' ve zeheb-i sâfî ile mutallâ ve müşa'şa' bir minber gönderdi (h. 879/m. 1474-75) ve iki sene sonra dâhil-i Bâb-ı Selâm sukūfuyla Hicr-i İsmâ'îl ve Metāf-ı şerîf mermerlerini ve Beytullâh'ın içinde bulunan mermer döşemeleri Bâbü'n-Nebî minâresini ta'dîl ve ıslâh ve ta'mîr etdirdi (h. 881/m. 1476-77) ve keyfiyyeti bir mermere yazdırıp Harem-i şerîf dâhilinde bir mahalle ilsāk etdi.

Bir sene sonra dahī Harem-i şerîf dîvârına muttasıl bir arsa iştirâsıyla, dört bâb medrese ve bir bâb ribât inşâ eyledi; fî sene 882 (m. 1477-78). Medâris-i mezkûre ile ribâtın ikmâl-i nevâkısı iki sene kadar imtidâd ve ba'de'l-itmâm iktizā edenler îvâ vü iskân edilmişdir. **[668]** Sultān Kayıtbay, zikr olunan ribât ve medreselerin hitâm-ı ameliyyâtında, Mekke-i mu'azzama emâret-i celîlesine hitâben, "Ben bir vâkı'a görüp ulemâya ta'bîr etdirdim. Dediler ki Kâ'be'nin derûn u bîrûnunu yıkatmak ge-

rekdir. Gönderdiğim âdemlerin vüsūlünde Beyt-i muhterem'in dâhil ve hāricini bi't-tathîr tanzīf edesiniz" me'âlînde bir mektûb göndermiş idi; fî sene 884 (m. 1479-80).

Şerîf-i Mekke hazretleri, eşrâf u a'yân-ı beledullâh muvâcehesinde, Sultān Kayıtbay'ın irâde-nâmesini feth u kırâ'at ve ahkâm-ı mündericesini icrâ vü infâza müsâra'at ile Kâ'betullâh'ı hāric ve dâhilinden bir âdem boyu irtifâ'ında yıkayıp Metāf-ı şerîf ve sâ'ir mahâll-i harem-i latîfi tathîr ve tanzīf ve keyfiyyeti nâme-i mahsūs ile Sultān Kayıtbay'a beyân ve ta'rîf eylemiş olduğundan, sultān-ı müşârun-ileyh, Kâ'betullâh'ın kendi re'y ü irâdesi ile yıkandığı sene ıskāt-ı farîza-i hac niyyetiyle Mekke-i mükerreme'ye azîmet ve Bâbü's-Selâm'dan râkiben dühūle cür'et eyledi. Lâkin atının ayağı kayıp başından imâmesi düşdüğü cihetle başı açık kaldı. Zîrâ harem-i Kâ'betullâh'a ihrâm-pûş olduğu ve başı açık bulunduğu hâlde girip icrâ-yı nüsük-i tavâf etmesi lâzım gelirdi. Bu cesâret ise mülûk-ı Çerâkise âdetinden ileri gelmiş bir belâhet eseridir. Çünki Çerâkise-i Mısriyye'nin şekl ü kıyâfetleri gâyet tuhaf bir hey'etde olduğundan, birinci def'a görenleri bi'z-zarûre güldürürdü.

Çerâkise-i mülûk-ı Mısriyye'nin elbise-i resmiyyeleri

Mısır['da] sandalî-nişîn-i hükûmet olan selâtîn-i Çerâkise, elbise-i resmiyyeyi eğerçi mülûk-ı Eyyûbiyye'ye taklîden tertîb eylemişler ise de fakat indî olarak ba'zı şeyler ilâvesiyle kılıklarını gülünç bir hey'ete koymuşlar idi. Ma'a-mâ-fîh âdet-i belde **[669]** olmak üzere, bir memleketde ittihāz olunan usūl, diğer memleket ahâlîsince mûcib-i dıhk u temeshur olmamak gayr-ı kābildir.

Mülûk-ı Çerâkise, gâyet uzun birer sarık sararlar ve bu sarığın üzerine altı aded boynuz takarlar idi. Lâkin boynuzlar karn-ı âdî olmayıp boynuz şeklinde yapılmış sivri sivri dülbendden ibâret idi. Selâmlık resimlerinde selâtīn-i Çerâkise'nin başları üzerinde çadır tarzında birer

şemsiyye tutulup bu şemsiyyenin ortasında kanadlarını açmış bir kuş resmi bulunur idi.[737]

Mezkûr şemsiyyenin hâmili, ümerâ-yı Mısriyye'nin en rütbelisi olup veliyyü'l-ahd unvânını hâ'iz idi. Ol vakit Mısır'da emîr-i kebîr nâmıyla yirmi dört vezîr olup bunların sabâh ve akşam kapılarında nevbet-sâzları çalınır ve her biri dörder boynuzlu birer imâme sarınırdı.

Emîr-i kebîr rütbesini hâ'iz olmayan ümerâ dahī ikişer boynuzlu imâme sararlar ve bunlardan dûn rütbelerde bulunan zābitān boynuzsuz olarak sarındıkları imâmelerin uçlarını boğazlarına dolarlar idi. Askerî zābitānı ise kırmızı çukadan ma'mûl "şubara" giyerler ve rikâb-ı selâtīnde yayan yürürlerdi.

Selâtīn ve ümerâ-yı Mısriyye'nin libâs-ı saltanat-iltibâs-ı resmiyyeleri, işte bu tarz u hey'etde olup boynuzlu imâme sarınmak iktidâr-ı resmîsini hâ'iz olanlar, başlarından sarığını çıkarmak ve çıplak vücûda ihrâm bürünmek **[670]** husūsunu mu'ayyebâtdan add ederler idi. Onun içün Sultān Kayıtbay, esnâ-yı haccında ne ihrâm iktisâsını ve ne de atından inip yaya yürümesini nefsine kabûl etdirebilmişdir. (İntehâ)

Mülûk-ı Çerâkise-i Mısriyye'den Sultān Gavrî, Bâb-ı İbrâhîm üzerine tek ve fakat gâyet büyük bir kemer inşâ etmiş ve bu kemerin üstüne bir kasr-ı müzeyyen ve bu kasrın iki tarafına da birer mesken ve ittisāline birkaç bâb hâne yapdırıp vakf eylemiş idi; (h. 888/m. 1483). Hâlbuki harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm fevkınde olmak hasebiyle, ekser-i ulemâ

737 Arafât'a gidip gelirken Mekke-i mükerreme emîri başına tutulan şemsiyye dahī büyücek şemsiyye ise de bunun üzerinde kuş ve sâ'ire resmi yokdur. Bu şemsiyye yeşil kumaşdan masnû' olup sırma işlemeli ve kezâlik sırma püskküllü gâyet müzeyyen ve büyücekdir ve bu şemsiyyenin isti'mâli mutlakā Mekke emîri bulunan zâta münhasırdır.

vakf-ı mezkûrun sahîh olmadığına fetvâ verdiler. Bu kasr ve meskende şimdi müste'cirler ikāmet eyler ve ba'zen hüccâc dahī istîcâr ederler.

Sultān Gavrî, tarîk-ı Mısır'da kâ'in akabeleri ta'mîr ve Hicr-i şerîf-i İsmâ'îl'i dahī termîm[738] etmişdir ki Cidde hisārının bânîsi dahī kendileridir.

Haremeyn'e surre irsâli

Sultān Gāzî Bâyezîd Hān-ı sânî ibnü's-Sultān Fâtih Mehmed Hān hazretleri nısfı Mekke ve nısf-ı diğeri Medîne ulemâ-yı a'lâmına tevzî' ve i'tā olunmak şartıyla, beher sene 14 bin altın surre irsâlini i'tiyâd eyledi; fî sene 886 (m. 1481-82).

Müşârun-ileyhin semâhat-ı hulkīsi Haremeyn ahâlîsi beyninde iştihâr etmiş olduğundan, şu'arâ-yı Medîne'den Ahmed b. Hüseyin el-Uleyf nâmında bir şâ'ir, sitâyiş-i ber-güzîde-i hilâfet-penâhîlerini mutazammın bir kasīde-i senâ-nazīde tanzīm ve bi'l-vâsıta arz u takdîm eylemiş idi.

Şâ'ir-i mûmâ-ileyh, "Asrının Hassân'ı" olan Şeyh Şehâbeddîn Ahmed b. **[671]** Hüseyin el-Uleyf hazretleri olup Mekke hatîblerinden Şeyh Muhyiddîn b. Abdülkâdir b. Abdurrahmân el-Irâkī ile berâber Dersa'âdet'i teşrîf buyurmuşlar idi.

Hāk-pây-i şâhâneye arz u takdîm etdikleri kasīde-i belîğa *ed-Dürrü'l-manzūm fî menâkıbi's-Sultān Bâyezîd melik-i Rûm* ser-levhalı bir te'lîf-i nefîs-merbût olup matla'-ı bedî'i;

خذوا من ثنائي موجب الحمد والشكر *** ومن در لفظي طيب النظم والنثر[739]

beyt-i belâgat-sebti idi.

---

738 [Metinde «ترخيم».]

739 [Hamd ve şükrün gereği olan övgülerimi kabul ediniz.
Zîrâ nazm u nesrin en güzeli, benim lafzımın incilerindendir.]

Pâdişâh-ı dil-âgâh-ı müşârun-ileyh hazretleri, şâʻir-i mûmâ-ileyhe bin altın câ'ize izbârıyla beher sene 100 dînâr surre dahī irsâl kılınacağını beyân ve işʻâr etdiklerinden, şâʻir-i müşârun-ileyh ilâ-âhiri'l-ömr senevî yüzer dînâr Surre-i hümâyûn aldılar.

Dînâr, ol vakitler eyâdî-i tedâvülde bulunan bir nevʻ altın olup bu sikkenin zamânımızda kaç kuruş kıymeti olmak lâzım geleceği ve hangi târîhde darb u katʻ edildiği, Surre-i hümâyûn bahsi zeylinde mufassalan taʻrîf edilmişdir.

Kıbel-i âlî-yi pâdişâhîden Ahmed b. el-Uleyf'e tahsīs kılınan senevî yüz altın surre, şâʻir-i mûmâ-ileyhin inkıtâʻ-ı nesline kadar ahfâd u ensâbına dahī ihsân buyurulduğunu mevsûkan rivâyet ederler.

Mürûr-ı zamânla Hatīm-i kerîm mermerleri muhtâc-ı tesviye vü termîm olmak hasebiyle, Ebü'n-Nasr Gavrî ale'l-umûm değişdirip Hatīm-i şerîf'in dâhil ve hāricini fevka'l-matlûb tezyîn ve tefrîş eyledi; fî sene 917 (m. 1511-12).

Sultān Selîm b. Sultān Bâyezîd Hān hazretleri, vâlid-i kesîru'l-mehâmidleri tarafından Haremeyn ahâlîsine tahsīs buyurulmuş olan mebâliğin birkaç mislini irsâl **[672]** ve Dersaʻâdet'e vürûd eden sükkân-ı Haremeyn'in atāyâ-yı mukarreresine zamm ile hadd-i kifâyeye îsāl eyledi; fî sene 918 (m. 1512-13).

Şehriyâr-i müşârun-ileyh hazretleri, Mısr-ı Kāhire iklîmini feth u teshīr ile memâlik-i Mısriyye ve sâ'ire ahâlîsini emr u fermân-ı cihân-mutāʻ-ı şâhânelerine münkād ve Haremeyn-i muhteremeyn bilâd-ı mukaddesesini havza-i tasarrufuna bi'l-idhāl, neşr-i envâr-ı adl-i vedâd eylediği sırada, mülûk-ı Mısriyye arasında yalnız nüfûz-ı rûhânîsi kalmış, yaʻnî tebâdül-i saltanat vukūʻunda kendisinden resmen ahz-ı icâzet edilmesi âdet hükmüne girmiş olan Mütevekkil-alellâh-ı[740] sâlis-i Abbâsî

740 Müşârun-ileyhin ismi Abdurrahîm ve alâ-rivâyetin Muhammed b. el-Müstemsik-billâh Yaʻkūb'dur. Sultān Selîm Hān hazretleri kendilerini evlâd ü iyâl ü etbâʻıyla Dersaʻâdet'e gönderdiler idi.

ki Sitte Nefîse[741] vezā'if-i vakfiyyesiyle evkāt-ı güzâr idi, mevdû'-ı uhde-i emâneti olan emr-i celîl-i hilâfeti, Sultān Selîm Hān hazretlerine tevdi'le sâye-i himâyetine girdi.

O esnâda eben-an-ceddin Haremeyn-i muhteremeyn hâkimi olup fakat hasbe'l-merbûtıyye Çerâkise-i mülûk-ı Mısriyye tâbi'iyyetinde bulunan Şerîf Seyyid Berekât on üç yaşında olan oğlu Şerîf Ebû Nümey'i Mısır'a gönderip ba'zı teberrükât-ı mes'ûde-i nebeviyye ile miftâh-ı Beytullâh'ı bi't-teslîm, Sultān Selîm Hān'ın hilâfetini tasdîk ve arz-ı kâlâyı bî'at içün birtakım hedâyâ-yı Hicâziyye takdîmiyle îfâ-yı merâsim-i tebrîk ü tehniyet eyledi; fî sene 913 (m. 1512-13).

Seyyid Berekât, Sultān Selîm'e takdîm eylediği arzuhâlde Cidde vâlîsi Emîr Hüseyn-i Kürdî tarafından eşrâf-ı kirâma olunan cevr u izdirâdan iştikâ eylemiş **[673]** idi. Pâdişâh-ı müşârun-ileyh hazretleri, Emîr Hüseyin'in katlini fermân buyurdukdan sonra, Şerîf Ebû Nümey'e gāyetü'l-gāye ikrâm ve pederi Seyyid Berekât ile kendilerine birer kat hil'at-i gālî-bahâ in'âmıyla kadr u meziyyetlerini tevkīr u i'zām ederek i'âde buyurdular.

Ehl-i Mekke, Şerîf Ebû Nümey'in Mekke'ye gireceği gün esvâk[742] u pazarı donatarak icrâ-yı şehr-âyîn etdiler ve Seyyid Berekât, oğluyla kendine ihsân buyurulan hil'atleri giyip ba'de't-tavâf Makām-ı Hanefî'de bir mahalde oturduklarından halk gelip tebrîk eylediler. Seyyid Berekât, bu tebrîk akabinde Emîr Hüseyn-i Kürdî'yi celble irâde-i şâhâneyi teblîğ ve bir sünbûka irkâb ile Süveyş'e gönderdi ise de "Beytü'l-acîn" denilen mahalde herîfi denize atıp gark etdiler.

---

741 Gerek müşârun-ileyhâ, gerekse Sitte Zeyneb ve Sitte Rukiyye ve Sitte Sükeyne hazerâtının türbeleri Mısır'da olup Hazret-i Zeyneb ile Cenâb-ı Rukiyye, İmâm Hüseyin efendimizin li-ebeveyn hemşîre-i muhteremeleri ve Sitte Sükeyne dahī Rebâb binti İmruülkays b. Adî el-Kelbî'den olma kerîme-i celîleleridir.

742 [Metinde «ازواق».]

Lâzıme

Şerîf Ebû Nümey hazretlerinin Sultān Selîm b. Bâyezîd Hān hazretlerine arz u takdîm eylemiş olduğu teberrükât-ı mukaddesenin cins ü mikdârını mu'arrif bir târîhe zafer-yâb olamadık ise de Devlet-i Aliyye'ye mevhibe-i Hakk alâmeti olmak üzere Hırka-i sa'âdet dâ'ire-i meyâmin-fâhiresinde cem' olan teberrükât-ı celîle-i cemîle, eşyâ-yı âtiyye-i nefîseden ibâret olup bunların birazları şerîf-i müşârun-ileyh hazretleri tarafından takdîm olunmuş ve birazları da sonradan tedârik edilmişdir.

Hırka-i şerîf dâ'iresinde bulunan teberrükâtın cins ü mikdârı

Dendân-ı rubâ'iyye-i sa'âdet	Kadem-i sa'âdet-nişânesini hâmil hacer-i şerîf	Na'leyn-i sa'âdet
Aded 1	Aded 1	Tek 2 [743]

[674]

Hırka-i şerîf-i nebevî	Seccâde-i latîf-i peygamberî [744]	Seccâde-i Sıddîk
Aded 1	Aded 1	Aded 1

743 Bir teki, asr-ı âlî-yi Abdülazîz Hānî'de vürûd etmişdir.

744 Hırka-i şerîfe-i mübâreke, ashâbdan Kâ'b b. Züheyr *–radıyallâhu anh–*a ihsân buyurulan hırka-i sa'âdetdir. Ashâb-ı kirâm kendi zamânlarında teberrüken ziyâret ve suya dokundurup istişfâya müsâberet ederlerdi. Alî el-Kārî tedkīkıne nazaran, Cenâb-ı Kâ'b'dan vârislerine kalmış ve Hazret-i Mu'âviye bunlardan satın almış idi. Emeviyye devleti münkariz oldukda, selâtîn-i Mısriyye'ye ve bunların inkırâzında dahī Sultān Selîm Hān hazretlerine intikāl etmişdir. Evâ'ilde selâtîn-i adl-âyîn-i Osmâniyye yevm-i mahsūsunda ziyâret ederler ve eteğini su ile memlû bir kazgana batırdıkdan sonra, bu suyu teberrüken şîşelere doldurup mühürlü olarak ricâl-i devlete gönderirler idi. Böyle bir şîşe suya mazhar olanlar ise mâ-i mezkûru mânend-i zemzem ta'zīm ve tefhīme i'tinâ ve oruc tutup onunla iftār ve istişfâ ederlerdi.

Livâ-yı sa'âdet-ihtivâ-yı Cenâb-ı Risâlet-penâhî [745]	Seyf-i Nebî	Kavs-i latīf-i Hazret-i Peygamberî
Aded 1	Kabza 1	Aded 1

Asā-yı şerîf [746]	Tencere-i Hazret-i Nûh	Kazgan-ı Hazret-i İbrâhîm
Aded 2	Aded 1	Aded 1

[675]

Kamîs-i hūn-âlûd-ı Hazret-i Yûsuf	Re's-i şerîf-i Hazret-i Zekeriyyâ	Seyf-i Hazret-i Dâvûd
Kıt'a 1	Aded 1	Kabza 1

Kamîs-i hūn-âlûd-ı Seyyidü'ş-şühedâ	Kamîs-i Hazret-i Fahru'n-nisâ	Livâhâ-yı Cihâr-yâr
Kıt'a 1	Kıt'a 1	Aded 4

İmâme-hâ-yı Cihâr-yâr	Tesâbîh-i Hazret-i Cihâr-yâr	Süyûf-ı Hazret-i Cihâr-yâr
Aded 4	Aded 4	Kabza 4

745 Sancak-ı şerîf, evâ'ilde selâtīn-i Mısriyye idâresinde olarak Şâm hükûmeti hazînesinde hıfz olunurdu. Adn-âşiyân Sultān Selîm hazretleri, iklîm-i Arabı feth eylediği zamân, ziyâret edip yine mahallinde muhâfaza edilmesini tasvîb buyudular ise de ekseriyâ muhârebelerde getirilip mazhar-ı nasr u zafer olunduğu ecilden, Sultān Murâd Hān-ı sâlis 1000 (m. 1591-92) senesi hilâlinde Dersa'âdet'e getirtip Hırka-i sa'âdet odasına koydurdular.

746 Bu asānın biri, Hazret-i Şu'ayb *–aleyhi's-selâm–*ındır.

Süyûf-ı Aşere-i mübeşşere	Seyf-i sārim-i Ca'fer-i Tayyâr	Seyf-i Hālid b. Zeyd
Kabza 6	Kabza 1	Kabza 1

Seyf-i Mu'âz b. Cebel	Seyf-i Şurahbîl b. Hasene[747]	Seyf-i Ebû Talha
Kabza 1	Kabza 1	Kabza 1

Livâ'eyn-i İmâmeyn	Tâc-ı Veys el-Karanî	Kelâm-ı kadîm bâ-hatt-ı Osmân b. Affân
Aded 2	Kıt'a 1	Kıt'a 1

[676]

Kelâm-ı kadîm bâ-hatt-ı İmâm Alî	Mushaf-ı şerîf bâ-hatt-ı Zeyne'l-âbidîn	Miftâh-ı Beyt-i a'zam
Kıt'a 1	Kıt'a 1	Aded 1

Mîzâb-ı zer	Bâbü't-Tevbe kanadı	Makām-ı İbrâhîm'in sîm kapağı
Kıt'a 1	Kıt'a 1	Aded 1

Balçık	Gasl-i nebevî suyu
Parça 1	

Zikr olunan emânât ve teberrükât-ı celîlenin her biri, birer gılâf-ı sîmîn içinde ve hırka-i şerîfe-i mübâreke dahī gümüş bir sandûkça derû-

747 [Metinde « حسن ».]

nunda olarak taht odasında ve emânât-ı sâ'ire dahī bu odanın rufûf u cüdrânında birer mahall-i ta'zīme vaz' u ta'biye olunmuşdur.

Zeyl

1022 (m. 1613) senesi değişdirilen Mîzâb-ı zer'in eskisi ile Hücre-i mu'attara'da birçok zamân mazca'-ı sa'âdete mücâveretle iktisâb-ı şeref-i azīm etmiş olan "kevkeb-i dürrî" ve sath-ı Kâ'betullâh ta'mîrinde çıkarılan kereste eskilerinden, Sultān Ahmed Hān içün i'mâl olunan asā-yı şerîf hediyye-i nefîsesi dahī taht odasında yapdırılmış olan mahâll-i ta'zīmde mahfûzdur.

Kapudân-ı deryâ Gāzî Hüseyin Paşa, Mısr-ı Kāhire ihtilâlini def' u ref' eylemek me'mûriyyetiyle Kāhire-i Mısır'a i'zâm buyurulduğu zamân, Sultān Gavrî türbesinde teberrükât-ı mes'ûde-i nebeviyyeden bir kıt'a kamîsle bir aded asā-yı şerîf ve bir de mîl-i sa'âdet bulunduğunu istihbâr eylediğinden 1203 senesi rebî'u'l-evveli (m. aralık 1788) hilâlinde **[677]** teberrükât-ı mezkûreyi Mısır mahkemesi dâ'iresine celble ziyâret ve teberrüken tatyîb u ta'tîre müsâra'at edip ba'de'z-ziyâre bir boğça içine ve bu boğçayı bir kürsî-i müzeyyene üzerine vaz' ederek alay-ı mahsūs ile i'âde eyledi.

Ol güne mahsūsen tertîb kılınan âlây-ı vâlâda, ulemâ-yı Mısriyye'nin kâffesi bulundular ve kemâl-i ta'zīm u ihtirâm ve salât ü selâmla teberrükât-ı mezkûreyi baş üzerinde götürerek, mahall-i kadîminde bulunan sandûka-i mahsūsasına koydular. Emânât-ı mezkûre, el-ân Sultān Gavrî türbesinde mahfûz olup istek edenlerin ziyâret edebilmekde oldukları *Cevdet Paşa Târîhi*'nde mastūrdur. (İntehâ)

Sultān Selîm hazretleri, emânât-ı mebrûke-i nebeviyyeye mazhariyyetinden dolayı pek aşırı mahzūz olduklarından, Şerîf Muhammed Ebû Nümey'e fevka'l-gāye ri'âyet ve ilbâs-ı hil'at ile mutayyeben i'âde ve pederleri

Şerîf Ebü'l-Berekât hazretlerine dahī atāyâ-yı vefîre gönderip Haremeyn-i şerîfeyn sükkân-ı kirâmını alâ-vechi'l-matlûb taltīf etmek efkârında bulunduğunu beyân ve ifâde eylediler. Binâ'en-aleyh 923 arefesinin hutbesi, nâm-ı şevket-irtisâm-ı şâhânelerine kırâ'at ve umûm Hicâz ve Tihâme ahâlîsine i'lân-ı keyfiyyet edildi. Pâdişâh-ı vâlâ-câh hazretleri dahī Arafât hutbesinin kendi nâmına okunduğuna şükrâne-i mahsūsa olmak üzere Haremeyn ahâlîsine 200 bin filori altınıyla mikdâr-ı kâfî hubûbât-ı mütenevvi'a irsâl ve li-ecli't-tevzî' iki mütedeyyin kādī refâkatiyle Emîr Muslihuddîn nâmında bir me'mûr-ı mahsūs i'zâm u isbâl buyurdular ve bu me'mûra bir de yazılmış defter verdiler ki bu defterin bâlâsını tevşîh eden Mevlânâ Şerîf Ebû Nümey hazretleri nâmına beş yüz altın âtiyye yazılmış idi.

Sultān Selîm hazretleri, zikr olunan filori altının her sene Surre-i **[678]** şâhâne irsâlini ve mülûk-ı Çerâkise tarafından beher sene gönderilmesi mu'tâd olan Sadakāt-ı Mısriyye'nin[748] Hazîne-i Âmire hesâbına mahsûben kemâ-fi's-sâbık gönderilmesini dahī usūl ittihāzıyla, icrâ-yı iktizāsı emrini verdiler idi. Hicâz ahâlîsi, şehinşâh-ı müşârun-ileyhin işbu vaz'ından fevka'l-gāye memnûn kaldıklarından, saltanat-ı seniyye tarafından irsâline karâr verilmiş olan Surre-i hümâyûn'u Sadakāt-ı Mısriyye'den tefrîk için "Sadakāt-ı Rûmiyye" nâmıyla yâd eylediler.

Sultān Selîm b. Bâyezîd Hān tarafından gönderilen surrenin sūret-i tevzî' u taksîmi

Emîr Muslihuddîn, Mekke-i mükerreme'ye vüsūlünde kendisiyle gönderilen Sadakāt-ı Rûmiyye akçasını ber-mûceb-i defter tevzî' u taksîm ve ahz-ı atāyâ edenlerin du'â-yı vâcibü'l-edâ-yı hazret-i pâdişâhîye devâm etmelerini tavsiye ve tefhîm eylediği cihetle, defter-i sâlifü'z-zikrde isimleri muharrer, ya'nî "Sadakāt-ı Rûmiyye" ahzına mazhar olan ulemâ-yı a'lâm

748 Çerkes tā'ifesi, bu surreyi "zahīre" nâmıyla yâd ve müstehakkīn-i ulemâya tevzî' ve i'tā olunmak üzere irsâlini i'tiyâd eylemişler idi.

ve bi'l-cümle a'yân u eşrâf-ı kirâm, Hatīm-i kerîm içinde akd-i cem'iyyet ve hatemât-ı şerîfe tilâvetiyle, izdiyâd-ı ömr ü şevket-i hazret-i hilâfet-penâhî de'avât-ı hayriyyesini arz-ı kabûl-gâh-ı Rabb-i İzzet eylediler.

Emîr Muslihuddîn, dâhil-i Hatīm'de indirilen hatemât-ı şerîfe akabinde, hâmil olduğu ta'lîmât-ı âlî ahkâmı üzere, sulehâ-yı huffâzdan otuz kimse tefrîk ve bunları senevî on ikişer altınla tavzīf edip beher gün bir hatm-i şerîf tilâvetine ve kezâlik birtakım ulemâyı dahī intihāb ve tavzīfle *Buhārî* ve *Şifâ-i* **[679]** *şerîf* kırâ'atine devâm etmelerini beyân ve ta'rîf eyledikden sonra, ihtiyâc-ı hakīkîleri haber verilen fukarâyı celble, isimlerini defter-i sadakāta yazıp beherine üçer altın atıyye-i sultānî i'tā ve beher sene üçer altın surre gönderileceğini dahī zikr u inbâ eyledi. Ba'dehû büyût-ı fukahâ nüfûsunu sebt-i defter ve her birine üçer altın verilmesini mukarrer edip nüfûs-ı müşârun-ileyhime i'tāsı lâzım gelen mebâliği "Surre-i Büyût" nâmıyla kayd u işâret eyledi. İstirhâm-ı atāyâ zımnında arz-ı ihtiyâc ve iftikār edenleri dahī vâsi' bir mahalle celb ü cem'le, her birine birer altın verip bu mebâliği defterinde "Surre-i Âmme" diye gösterdi ve şehr-i zi'l-hicce evâhirinde bi'l-cümle ulemâ vü sulehâ-yı Mekke ile Cebel-i Ten'îm'e giderek, şehriyâr-i ma'delet-girdâr-ı müşârun-ileyhin vâlideleri nâm u niyyetine ihrâm-pûş olup bir umre çıkardı ve bu umre cem'iyyetinde bulunan zevâta verdiği atāyâyı "Sadakātü'l-Umre" nâmıyla derc-i sahîfe-i defter eyledi.

Cem'iyyet-i umre, sâha-i hitâma resîde olduğu esnâda, cânib-i mekârim-menâkıb-ı saltanat-ı seniyyeden sefâ'in-i Mısriyye'ye tahmîlen gönderilmiş olan mürettebât-ı Hicâziyye hubûbât ve sadakātının Cidde-i ma'mûre iskelesine vârid olduğu ve hubûbât-ı mezkûrenin sūret-i tevzî' u taksîmini hâvî emîr-i sâbıku'z-zikre hitâben, bir kıt'a da fermân-ı âlî bulunduğu haberi vârid olup hubûbât-ı mersûlenin lede't-tahkīk 2 bin irdebi Medîne-i münevvere ve 5 bin irdebi Mekke-i mükerreme sükkân-ı kirâmına mahsūs olmak üzere 7 bin irdeb zahīreden ibâret idi.

Zeyl

İrdeb, Arabistân'a mahsūs 6 "veybe" istî'âb eder bir ölçekdir. Lugâviyyûn indinde 1 veybe, 6 sā'; 1 sā', 4 müd; 1 müd, "1 rıtıl ile rıtl-ı vâhidin sülüsü"dür.

Bu ta'rîfe göre, 1 irdebin 153 kıyye 100 dirhem olması iktizā eder **[680]** ise de Arabistân'da irdebin sūret-i isti'mâli muhtelifdir. Mısriyyûn, 1 irdebi 12 veybe ve 12 veybeyi 6 eski İstanbul kilesi, 1 veybeyi[749] 10 kıyye i'tibâr edip "1 irdeb, 120 kıyyedir" dediler. Hicâziyyûn ise 1 irdebi 11 kıyye 100 dirhem[750] i'tibâr eylediler ve memâlik-i sâ'ire ahâlîsi dahī irdebin tahdîd-i mikdârı ihtilâfında daha ileri gitdiler. Onun içün irdebin mikdâr-ı sahîhi ta'yîn olunmak müşkil ve belki müstahîl ise de hubûbât-ı Hicâziyye Mısır'dan müretteb olduğuna nazaran, beher irdebi 120 kıyye olmak lâzım gelir.

Esbak Hicâz vâlîsi Takıyyüddîn Paşa'nın 1291 (m. 1874) senesi Mekke-i mükerreme evzân u ekyâlini dahī sâ'ir memâlik-i mahrûse-i şâhâne evzân u ekyâline tahvîl eylediği işidildi idi. Fakat bu usūlün, hāk-i Hicâz'da ta'mîm u ibkāsına imkân yokdur zann ederiz. (İntehâ)

Hubûbât-ı vâridenin tevzî' u taksîminde nev'ammâ hatā ve haksızlık vukū'a getirilmemek içün Emîr Muslihuddîn eşrâf-ı kirâm ve a'yân-ı zevi'l-ihtirâm ittifâkıyla Mekke-i mükerreme nüfûsunu bi't-tahrîr tüccâr ve hâli vakti hoş olanlarla askerî takımından gayrı ricâl-i pîr ü bernâ vü etfâl-i zükûr u nisâ olarak 12 bin nüfûs buldu ve şerîf-i Mekke Seyyid Cemâleddîn Muhammed Berekât hazretlerinin re'y ü tensîbi üzerine hubûbât-ı mârru'z-zikri nüfûs-ı mezkûre nisbetinde taksîm edip beher

749 İbn Fazl ki Mısır müverrihlerindendir, 1 veybeyi 14 rub' ve 1 rub'u 4 kadem ve 1 kademi 232 dirhem olmak üzere ta'rîf etmişdir.

750 Şimdi Mekke'de 1 irdeb, 108 kıyyedir.

nüfûsa birer rubʿ irdeb hınta ile birer aded altın verdikden sonra, mezâhib-i erbaʿa müftîlerine üçer irdeb[751] zahīre daha iʿtā ederek, kāʿide-i riʿâyet ve adâleti icrâ eyledi. **[681]**

Selâtīn-i izām-ı Osmâniyye tarafından Haremeyn-i muhteremeyn ahâlîsine en evvel irsâl ve tevzîʿ buyurulan erzâk, mûmâ-ileyh Muslihuddîn Efendi'nin tevzîʿ u taksîm eylediği sâlifü'z-zikr 7 bin irdeb hubûbât-ı mütenevviʿadır. Bunun mikdârı, giderek ihtiyâcât-ı zamân ilcâsıyle seneden seneye artıp Sultān Mahmûd Hān-ı Adlî devrinde 17 bin irdeb hıntaya, yaʿnî Haremeyn ahâlîsini idâreye kâfî bir dereceye resîde olmağla, sükkân-ı Haremeyn bi'l-mecbûriyye bekā-yı devlet-i ebed-müddet-i Osmânî duʿâ-yı bî-riyâsını vird-i zebân-ı musādakat eylemişdir.

Sonraları cerbezeli olanlar birer tarafa intisâbla, beher nefer ikişer yüz irdeb hınta almağa muvaffak olup ekser-i fukarâyı açıkda bırakdılar ve bu zahīrenin Mısır'dan celb ü ihzārı derece-i istîhâleye varmağla, herkes kendisine â'id olan hıntanın parasını hazîne-i devletden almağa başladılar.

Taʿmîr-i Makām-ı Hanefî

Emîr Muslihuddîn, Harem-i şerîf'i dahī taʿmîr ve termîme me'mûr olduğundan, mezheb-i Hanefî makāmının taʿmîr ve ıslâha derkâr olan ihtiyâcını görüp aʿyân-ı izām-ı beledullâha hitāben, "Hanefî mezhebinde bulunan e'imme-i kirâma mahsūs olarak yapılmış olan işbu[752] makām-ı mübârek, dört direk üzerine müsakkafen binâ edilmiş bir binâ-yı müteberrek olup mihrâbı orta yerindedir. Cümlenizin maʿlûmu olduğu üzere, makām-ı mezkûr 811 (m. 1408-09) senesi te'sîs edilip 843'de (m. 1439-40) Sultān Çakmak-ı Mısrî tarafından kubbesi kurşun ile kaplatdırılmış idi. Hey'et-i hâzırasına ale'l-husūs Hanefî cemâʿatinin kesret ile hacca

---

751 Bu 3 irdeb, müftîlerin bi'n-nisbe verilen hisselerinden fazla olarak hasbe'r-riʿâye iʿtā kılınmış olması, ol vakit hoşnûdî-i umûmiyyeyi mûcib olmuş idi.

752 Burada Muslihuddîn Efendi, parmağıyla Makām-ı Hanefî'yi gösterir idi.

vürûd etmekde olduklarına bakılır ise hadd-i kifâyeye iblâğı zımnında ebniyesinin tevsî'iyle üzerine bir de kubbe inşâsı **[682]** lüzûmu derece-i vücûbu geçmişdir. Evkāt-ı salât hulûlünde mezâhib-i sâ'ire e'immesine iktidâ eden cemâ'atin namâzlarını ifsâd etmemek ve içine girip edâ-yı salât eylemek üzere, Hanefî mezhebinde bulunan cemâ'at içün büyücek bir makāmın tedârik ve tehiyyesi iktizā eder" zemîniyle, beyân-ı mâ-fi'z-zamîr edip Makām-ı Hanefî ebniyesini tecdîd edeceğini meydân-ı müzâkereye koydu. Lâkin o gün istihsāl-i muvâfakat edemediğinden, ertesi günü bir komisyon-ı mahsūs teşkîliyle makām-ı mezkûr ebniyesini harîta-i efkârına tatbîkan yapdırmak zımnında, umûmun muvâfakatini tahsīl eylemiş olduğundan, endâze-hāne-i hayâlinde mürtesem olan resm-i matbû' ve şekl-i mergūb mûcebince bir makām-ı bihîn ve üzerine bir de kubbe-i nevîn yapdırdı ve ta'mîre ihtiyâcı olan ba'zı mevâkı'i dahī ıslâh ve tesviye ile Harem-i şerîf'in o zamânki tarz u hey'etini teşyîd eyledi; fî sene 923 (m. 1517).

Muslihuddîn Efendi'nin yapdırdığı makām, eğerçi müddet-i medîde devâm eylemiş ise de mürûr-ı zamânla muhtâc-ı ta'mîr ve termîm olduğundan, Cidde-i ma'mûre mutasarrıfı Hoşgeldi Beğ, makām-ı mezkûru esâsından yıkıp yerine murabba' ve fevkānî olmak üzere bir makām-ı bî-müdânî te'sîs ederek üst tabakasını mü'ezzinlere ve alt tabakasını da cemâ'at-i Hanefiyye'ye tahsīs eyledi.

Makām-ı mezkûr, el-ân Hoşgeldi Beğ'in yapdırdığı resm-i güzîn-i mergūb üzere mevcûd ve nümâyân olup fakat beşinci vechenin ikinci sūretinde beyân olunduğu üzere, 1017 (m. 1608-09) senesi tevsî' vechile tecdîd ve 1259 (m. 1843) senesi dahī ıslâh ve ta'mîr edilmişdir.

Hoşgeldi Beğ'in tecdîdine muvaffak olduğu Makām-ı Hanefî ebniye-i âliyyesi hakkında Gubârî Efendi merhûmun söylemiş olduğu târîh-i latīfdir: **[683]**

Şekil 15: Şekl-i Makām-ı Hanefî

Kıtʻa:

مقام خاص سلطان الأئمه *** چو شد معمور با چندين محامد

رسيد از عاكفان كعبۀ انس *** بگوشم نام او «خير المساجد »

اگر خير المساجد نيست او را *** چرا تاريخ شد «خير المساجد»

[سنة] 949 (m. 1542-43)[753]

[684]

753 [İmamların sultânının has makâmı medihlerle mâmur olunca, Üns Kâʻbe-si'nin âkiflerinden onun adı kulağıma "Hayru'l-mesâcid" şeklinde duyuruldu. Câmilerin en hayırlısı onunki değil ise peki o hâlde bu câmînin târihi neden "Hayru'l-mesâcid" oldu.
Sene 949 (m. 1542-43)]

Emîr Muslihuddîn, Makām-ı şerîf ebniyesini ta'mîr ve tevsî' ve iktizā eden sâ'ir mevâkı'i ıslâh ve ta'mîr etdikden sonra, Medîne-i münevvere'ye giderek tahrîr-i nüfûsa başladı ve ba'de'l-ikmâl sebt-i defter edilmiş olan 4 bin nüfûsa, sâbıku'z-zikr 2 bin irdeb zahīreyi tevzî'le, pâdişâh-ı âlî-câh hakkında isticlâb-ı de'avât-ı hayriyye eyledi; fî sene 923 (m. 1517).

Emîr Muslihuddîn'e tevzî' etdirilen hubûbât-ı Hicâziyye, 923 (m. 1517) senesi mevcûd olan Haremeyn ahâlîsini belağan-mâ-belağ idâre eyledi ise de ahâlî-yi kirâm-ı Haremeyn, gün-be-gün çoğalmış ve saltanat-ı seniyye cânib-i meberrât-ı menâkıb-sâmîsinden irsâli mu'tâd olan mürettebât-ı Hicâziyye idâre etmemeğe başlamış olduğundan, Emîr Muslihuddîn tarafından tevzî' kılınan zahīrenin târîh-i tevzî'inden üç sene sonra (h. 926/m. 1520), Sultān Süleymân b. Sultān Selîm Hān hazretleri, mürettebât-ı Hicâziyye'yi hadd-i kifâyeye îsāl etdiler ve her sene Surre Emâneti vâsıtasıyla sevk u isbâlini âdet edindiler. Hâlâ ol sūretle gönderilmekde ve beher sene ba's u irsâl olunan Surre-i seniyye, sükkân-ı Haremullâh'a Beyt-i şerîf muvâcehesinde tevzî' ve i'tā edilmekdedir. Bir hâlde ki atāyâ-yı mahsūsalarını ahz edenler, bekā-yı devlet-i sultān-ı zamân ve rahmet-i rıdvân-ı âl-i Osmân içün du'â eder ve ol sene içün etdikleri düyûnu te'diye edip evlerine sevine sevine giderler.

Haremeyn ahâlîsinin "Sadakāt-ı Rûmiyye" ıtlâk eyledikleri mebâliğ ki beldeteyn-i tayyibeteyn sükkân-ı kirâmının mâddetü'l-hayâtlarıdır, selâtīn-i mâziyye zamânlarında dahī gönderilmiş ise de gerek mülûk-ı Çerâkise ve hulefâ-yı Abbâsiyye ve gerek selâtīn-i eslâf-ı Osmâniyye içinde pâdişâh-ı me'âlî-câh-ı müşârun-ileyh hazretleri kadar surre irsâline muvaffak olmuş bir pâdişâh daha yokdur.

Sultān Süleymân zamânında tahsīs buyurulan sadakāt ashâbından biri **[685]** vefât etse, onun sadakāt-ı mukannenesi, evlâdına intikāl eder. Müteveffâ eğer bilâ-veled ise ashâb-ı fakr u ihtiyâcdan birine tevcîh olunur.

Mekke-i mükerreme'de hubûbât-ı mürettebe vaz'ına mahsūs müte'addid anbârlar vardır. Zehâ'ir-i mürettebe-i maktū'a, vürûdunda bu anbârlara konulur ve Bâb-ı Acele yanında kâ'in Şerîf Aclân Medresesi odalarında, ya'nî Harem-i şerîf dâhilinde vâki' Harem-i şerîf müdîriyyeti kaleminden tanzīm kılınan istihkāk pusulaları ashâb-ı matlûba verilip mezkûr anbârlara gönderilir. Anbâr emîni dahī müdîriyyet idâresinden mevrûd istihkāk pusulaları mûcebince herkesin mukannen olan hakkını i'tā eyler ki bu kā'ide ilâ-yevminâ-hâzâ bâkī vü mer'îdir.

Fî-zamâninâ Haremeyn'e irsâli mu'tâd olan Surre-i seniyye'nin mikdârı

Haremeyn ahâlîsi tezâyüd ve mücâvirîn-i vâride tekâsür ü tevâfür eyledikçe, Surre-i hümâyûn zamâ'imi dahī çoğalıp idrâkiyle müftehir bulunduğumuz asr-ı meberrât-hasr-ı hazret-i pâdişâhîye gelinceye kadar, sadakāt-ı seniyyenin mikdârı tamâm 3 milyon 503 bin 613 kuruşa bâliğ olmuşdur. Buna yüzde otuz beş[754] hesâbıyla 1 milyon 226 bin 264 kuruş iskonto dahī ilâve olunur ise Surre-i seniyye'nin mikdârı 4 milyon 729 bin 877 kuruşa bâliğ olur ki takrîben 9 bin 459 kîse 377 kuruş demekdir.[755] **[686]**

Bu mebâliğden, ma'a-zamâyim-i cedîde 1 milyon 74 bin 860 kuruş Mekke-i mükerreme ve 2 milyon 416 bin 701 kuruş Medîne-i münevvere ahâlî-yi kirâmına ve 11 bin 547 kuruş dahī Kudüs-i şerîf ve tarîk-ı feyz-refîk-ı hacda bulunan birkeler me'mûrlarıyla mahâll-i sâ'ire hademesine tevzî' ve i'tā edilmekde ve bunlardan başka ba'zı zevât içün "sūf, şâlî"den müretteb birer boğça hedâyâ dahī gönderilmekde idi. Şimdi bu

754 Bu uskunta [iskonto], Haremeyn'de mütedâvil olan meskûkât i'tibârına göre hesâb edilmişdir.

755 Mahmil-i şerîfi getirip götürmek ve esnâ-yı tarîkde i'tāsı mukannen olan meşâyıha verilmek üzere Surre Emâneti'ne i'tā kılınmakda olan bin kîse akça, zikr olunan 7 bin şu kadar kîse paranın hāricindedir.

hedâyâ boğçaları aynen gönderilmeyip mukannen olan bahâları, herkesin surre-i maktūʻasına zamla, nakden irsâl olunmakdadır.

Sükkân-ı Mekke surresi olan 1 milyon 74 bin 865 kuruşun 207 bin 69 kuruşu mürettebât-ı kadîme ve 867 bin 796 kuruş zamâ'im-i cedîdedir. Medîne ahâlîsi muhassasāt-ı seneviyyesi bulunan sâlifü'z-zikr mebâliğin de 749 bin 246 kuruşu surre-i kadîme olup 1 milyon 667 bin 455 kuruşu sonradan zamm u ilâve edilmişdir. Kudüs-i şerîf ve tarîk-ı hacda bulunan birkeler ile mahâll-i sâ'ire me'mûrlarının muhassasāt-ı seneviyyeleri ise kâmilen surre-i kadîmedendir. Çünki tarîk-ı hac günden güne kesb-i emniyyet eylemekde olduğundan, öyle lüzûmsuz yerlere surre iʻtāsına hâcet kalmamışdır.

Mebâliğ-i mezbûre bütün bütün Haremeyn-i şerîfeyn evkāfı hazînesinden tesviye olunmadığı cihetle, hem sūret-i tevzîʻ ve sarfı anlaşılmak ve hem de kangı [hangi] hazînelerden tertîb ü te'diye olunduğu meydâna çıkarılmak içün âtîde bend bend gösterilmiş ve beyne'l-hazâ'in cereyân eden muʻâmelât-ı kuyûdiyyeyi nâtık olarak dest-res olduğumuz ilmühaberin bu mes'eleyi tahlîl emrinde derkâr olan ehemmiyyetine binâ'en aynıyla, bu mahalle kayd u tastīri istisvâb edilmişdir. Mezkûr ilmühaber müfâdından müstefâd olacağı üzere, zikr olunan mebâliğin 14 bin 976 kuruşu Dersaʻâdet'de bulunan baʻzı zevâta verilmekde ve 3 milyon 488 bin 617 kuruşu dahī sâye-i ihsân-vâye-i hazret-i pâdişâhîde, nakden ve havâleten gönderilmekdedir. **[687]**

Mekke-i mu'azzama ahâlîsinin surre-i mürettebesi

Kuruş	Cins-i Vakf	Mahall-i Sarf
72.313	Haremeyn-i şerîfeyn hazînesinden	Mekke-i mükerreme ahâlîsine kadîmen tahsīs buyurulmuş ve bi'l-âhare evlâddan evlâda ve nesli munkatı' olanlardan bi'l-istid'â ashâb-ı ihtiyâc ve istihkāka intikāl eylemekde bulunmuşdur.
37.544	Evkāf-ı hümâyûn hazînesinden	
332,5	Nezāreti nâ-ma'lûm evkāfdan	
323	Mâliyye hazîne-i celîlesinden	
300	Haremeyn-i şerîfeyn hazînesinden	
47.153	Havâlî-yi Şâm emvâlinden	
12.373,5	Hazîne-i hāssa-i hazret-i pâdişâhîden	
171.339		
65.466	Mâliyye hazîne-i celîlesinden	Surre-i kadîme ve zamâyim-i cedîdeden olup müdîriyyet idâresi me'mûrlarıyla, Harem-i şerîf ağalarının ve e'imme ile hutabâ ve Mescid-i Bey'a-ti'r-Rıdvân hademesinin ve eşrâf-ı kirâmla sâ'ir zevâtın ve hademe-i sâ'ire ile kayyûmîn-i Harem-i muhterem'in vezâ'if ve ma'âşât-ı seneviyyeleridir.
171.900	Evkāf-ı mazbûtadan surre-i kadîme	
321.912	Mâliyye hazîne-i celîlesinden	
82.090	Evkāf-ı meşrûtadan surre-i kadîme	
812.707		
2.000	Sultān Abdülmecîd Hān vakfından;	Mekke-i mükerreme ve Tā'if'de kâ'in kütüb-hāne ve muvak-kıt-hāne hâfız-ı kütübleriyle sâ'atçileri ve mükebbirler ile mü'ezzinân-ı Harem-i şerîf ve tathîr-i helâ me'mûrları vezâ'ifine ve hâfız-ı kütüblerin îcâr-hānelerine ve ba'zı tekâyâ ile muhtâcîn ve mücâvirîne ve Gurebâ Hasta-hānesi mürette-bâtına verilmekdedir. **[688]**
12.200	Kezâlik	
4.635	Kezâlik	
4.560	Kezâlik	
16.680	Kezâlik	
3.492	Kezâlik	
6.180	Kezâlik	
15.600	Kezâlik	
7.200	Kezâlik	
885.254		
885.254	Nakl-i yekûn	

Kuruş	Cins-i Vakf	Mahall-i Sarf
3.600 3.840 480 4.500 1.500 960 2.100	Sultān Mahmûd-ı sânî vakfından Bezm-i Âlem Vâlide Sultān vakfından Kezâlik Kezâlik Kezâlik Kezâlik Kezâlik	Hanefî makāmı altında ve mahâll-i sâ'irede her gün sabâh namâzı akabinde eczâ-yı şerîfe kırâ'at edenlerin ve Cenâb-ı Meymûne *–radıyallâhu anhâ–* türbedârının ve makām-ı sâlifü'z-zikrin mükebbir ve mü'ezzinlerinin ve mevsim-i hacda zemzem-i şerîf sebîl edenlerin ve Mes'â-yı şerîf'e ferrâşlarının vezâ'if-i mahsūsalarıdır.
902.234		
2.496 1.248 128.813 40.074	} Karşılık tedârikine meşrût evkāfdan Ta'vîzan Mâliyye hazînesinden Mâliyye ve Haremeyn hazînelerinden	Evkāf-ı müteferrikadan olup Hasekî Sultān *–tābe serâhâ–* hazretlerinin imâretleri erzâk bahâsıyla ba'zı muhtâcîn ve mücâvirîne ve Mekke-i mükerreme mollası ma'âşlarına verilmekdedir.
1.074.865		

Cedvel-i mezkûrda gösterilen mebâliğin mecmû'-ı yekûnu olan 10 yük 74 bin 865 kuruşun, 8 yük 4 bin 796 kuruşu zamâ'im-i cedîde ve 2 yük 70 bin 69 kuruşu surre-i kadîme olup bunun 6 yük 96 bin 339 kuruşu kîse-bend olarak irsâl edilmekde ve 374 bin 530 kuruşu dahī havâleten Şâm emvâlinden verilmekde ve 3 bin 996 kuruşu dahī Dersa'âdet'de ba'zı zevâta te'diye olunmak üzere Haremeyn evrâk odasında tevkīf olunmakdadır. **[689]**

Medîne-i münevvere ahâlîsinin surre-i mürettebesi

Kuruş	Cins-i Vakf	Mahall-i Sarf
148.501,5 43.108 4.207,5 886 17.648 106.852 321.203	Haremeyn-i şerîfeyn vakfından Evkāf-ı hümâyûn hazînesinden Nezāreti nâ-maʿlûm evkāfdan Mâliyye hazîne-i celîlesinden Hazîne-i hāssa-i hazret-i pâdişâhîden Havâlî-yi Şâm içün taʿvîzan Mâliyye'den	Kadîmen Medîne-i münevvere ahâlî-yi kirâmına tahsīs buyurulmuş olan Surre-i hümâyûn olup evlâddan evlâda intikāl ve nesli munkatıʿ olanların surreleri lede'l-arz, muhtâcîn-i sâ'ireye verilmekdedir.
168.000 99.900 92.880 681.983	Evkāf-ı mazbûtadan Mâliyye hazîne-i celîlesinden Evkāf-ı hümâyûn hazînesinden	Zamâyim-i cedîde ve kadîmeden olup şeyhü'l-harem-i nebevî ile Harem-i şerîf müdîriyyeti idâresi ve hazîne-i nebevî rûznâmçesi me'mûrlarının muhassasāt-ı seneviyyeleri olarak Bağdâd ve Basra'da kâ'in Haremeyn-i şerîfeyn evkāfı hâsılâtından istihsāl olunmakdadır.
549.600 553.860 67.005 2.400 2.400 1.857.248	Mâliyye ve Evkāf hazînelerinden Kezâlik Abdülmecîd Hān vakfından Evkāf-ı hümâyûn hazînesinden Evkāf-ı mazbûtadan	Evkāf-ı mahlûtadan olarak Harem-i şerîf huddâm ve ağavâtıyla sâdât-ı Benî Alevî ve Mescid-i Fârûk-ı aʿzam ve Mescid-i Kubâ hademelerinin vezā'if-i seneviyyeleriyle Harem-i şerîf'de hatm-i şerîf ve *Şifâ* ve *Buhārî-i şerîf* hānların maʿâşât-ı seneviyyeleridir.

Kuruş	Cins-i Vakf	Mahall-i Sarf
1.857.248	Nakl-i yekûn	
13.680 4.380 29.940 1.500 264.588 40.978	Evkāf-ı meşrûtadan Sultān Hamîd vakfından Sultān Mahmûd-ı sânî vakfından Nezāreti nâ-ma'lûm vakıfdan Hazîne-i hāssa-i hazret-i pâdişâhîden Kezâlik	Evkāf-ı mahlûta-i mazbûtadan olarak Hamîdiyye Medresesi müderrisliğinin ve ba'zı müstehakkīn ve fukarâ-yı sulehânın vezā'if ve muhassasāt-ı seneviyyeleridir. **[690]**
2.212.314		
2.212.314	Nakl-i yekûn	
4.437,5 1.437,5 8.530	Sultān Mahmûd-ı sânî vakfından Kezâlik Kezâlik	Mahmûdiyye Medresesi hâfız-ı kütübleriyle müderrisliğinin ve Mecîdiyye Hasta-hānesi tîmârcı ve havâncı ve sâ'ir me'mûrîn ve hademesinin mürettebât-ı seneviyyeleridir.
2.226.719	Yekûn	
3.000 48.000 34.560 31.734 4.992	Abdülmecîd Hān vakfından Kezâlik Kezâlik Kezâlik Kezâlik	Sultān Abdülmecîd Hān hazretlerinin medresesi hâfız-ı kütübleriyle ferrâşiyyet-i şerîfesi vekîlinin ve müceddeden inşâ buyurdukları mekâtib hademesinin ve maslaklar sakālarıyla hasta-hāneleri tabîb ve eczâcı ve cerrâh ve mekâtib-i mezbûre nezāretinin ma'âşât-ı seneviyyeleridir.
2.349.005	Yekûn	
19.720 47.976	Bezm-i Âlem Vâlide Sultān vakfından Mâliyye ve Evkāf hazînelerinden	Ecri Bezm-i Âlem Vâlide Sultān hazretlerinin rûhuna ihdâ olunmak üzere, sûre-i Tebâreke ve sûre-i Yâsîn kırâ'at edenler ile Medîne-i münevvere mollalığının vezā'if ve ma'âşât-ı seneviyyeleridir.
2.416.701	Yekûn	

İşbu cedvelde murakkam mebâliğin mecmû‘-ı yekûnu olan 24 yük 16 bin 701 kuruşun 16 yük 67 bin 455 kuruşu zamâ’im-i cedîde ve 7 yük 49 bin 246 kuruşu dahī surre-i kadîme olup bu akçanın 15 yük 66 bin 203,5 kuruşu kîse-bend olarak Surre Emâneti’ne teslîmen isrâ ve 8 yük 39 bin 517,5 kuruşu Şâm emvâlinden havâleten i‘tā edilmekde ve 18 bin 980 kuruşu dahī Dersa‘âdet’de bulunan zevâta verilmekdedir. **[691]**

Kudüs-i şerîf ve tarîk-ı hacda bulunan birke me’mûrlarının surreleri tertîbâtı

Kuruş	Cins-i Vakf	Mahall-i Sarf
7.780,5	Evkāf-ı mazbûtadan	Kudüs-i şerîf ve tarîk-ı hacda kâ’in birke me’mûrlarıyla memerr-gâh-ı menâzilde bulunan meşâyıh-ı urbâna ber-mu‘tâd verilmekde olan
10	Ömer Beğ vakfından	
675	Haremeyn-i şerîfeyn vakfından	
600	Hâcı Edhem Efendi vakfından	
1.934	Evkāf-ı mazbûtadan	
400	Sultān Hamîd vakfından	
147,5	Mâliyye hazîne-i celîlesinden	
11.547	Yekûn	

Min-haysü’l-mecmû‘ Surre-i hümâyûn’un yekûnu

Surre-i kadîme	Surre-i cedîde	Yekûn-ı surre
270.069	804.796	1.074.865 Mekke-i mükerreme’ye gönderilmekde olan
749.346	1.667.455	2.416.701 Medîne-i münevvere’ye gönderilmekde olan
11.547	....	11.547 Kudüs-i şerîf’e gönderilmekde olan
1.030.862 [756]	2.472.251	3.503.113 Cem‘an Yekûn

756 [Cedveldeki sayılar hesap edildiğinde toplamın –müellifin zikrettiğinin aksine– 1.030.962 kuruş tuttuğu anlaşılmaktadır.]

Sūret-i ilmühaber

Haremeyn-i muhteremeyn ve Evkāf-ı hümâyûn hazîneleriyle hazâ'in-i sâ'ireden müretteb olup Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere cânib-i eşreflerine ve mahâll-i sâ'ireye irsâli mu'tâd olan **[692]** surre-i kadîmenin ..... senesine ve mahâll-i âliyyelerinde ashâbına mâh-be-mâh i'tā olunmak üzere, nizāmı vechile peşîn olarak irsâli lâzım gelen mürettebât-ı cedîdenin ..... senesine mahsûben Surre-i hümâyûn emâneti'ne tevdî'an irsâli zımnında Evkāf rûznâmçesinden tanzīm olunan bir kıt'a hulâsa defterinin bend-i evvelinde gösterildiği vechile, Mekke-i mükerreme *–şerrefehallâhu te'âlâ ilâ yevmi'l-kıyâme–* taraf-ı eşrefine irsâli lâzım gelen ma'a-zamâ'im-ı cedîde 10 yük 74 bin 865 ve bend-i sânîde muharrer olduğu üzere, Medîne-i münevvere *–nevverahallâhu te'âlâ ilâ yevmi'l-âhire–* cânib-i âlîsine irsâli iktizā eden 24 yük 16 bin 701 kuruş ve bend-i sâlisde beyân olunduğu vechile, Kudüs-i şerîf ve tarîk-ı hacda bulunan birkelerle mahâll-i sâ'irenin ..... senesine mahsûben surresi bulunan 11 bin 547 kuruş ki cem'an 35 yük 3 bin 113 kuruş olup mebâliğ-i mezkûrenin ne mikdârı ..... senesine mahsûben surre-i kadîme ve ne mikdârı ..... senesine mahsûben mürettebât-ı cedîde olduğu ve kangı [hangi] seneleri mürettebi bulunduğu bendleri bâlâsında ve yekûnları cenâhlarında ta'rîf kılınmış ve mebâliğ-i mezkûreden îrâd ve masraf vechile tesviye edilen 14 bin 976 kuruşun tenzîliyle mâ-adâsı olan 34 yük 86 bin 139 kuruşun sâye-i me'âlî-vâye-i hazret-i pâdişâhîde nakden tehiyye vü istihzār olunmakda bulunmuş olduğundan, mebâliğ-i mezkûrenin ber-minvâl-i muharrer yekûn cenâhlarında gösterildiği vechile, vakıfları mahalline masraf kayd olunmak üzere, Haremeyn-i muhteremeyn ve Evkāf-ı hümâyûn hazîne-i celîlelerinden nakden i'tāsı içün Evkāf muhâsebesine kayd ile sūretlerinin ve mebâliğ-i mezkûrenin hazînece mahallerine masraf ve ta'vîz kaydı ve icâbât-ı sâ'irenin icrâsı zımnında vâridât idâresiyle rûznâmçe ve sergi kalemlerine ve keyfiyyet ma'lûm olmak içün

Hicâz vilâyet-i celîlesine iktizā eden bâlâsı defterli **[693]** ilmühaberlerinin i'tāsı mücerred emr u irâde-i aliyye-i vekâlet-penâhîye mütevakkıf idüğünü Evkāf-ı hümâyûn dâ'iresi müsteşârı ..... hazretleri takrîr etmeğin, icrâ-yı iktizāsı tensîb olunmuş ve mezkûr hulâsa pusulası[757] leffen i'âde kılınmış olmağla, îfâ-yı muktezāsına himmet olunmak bâbında, sādır olan fermân-ı âlî mûcebince iktizā-yı tesviyesi rûznâmçeden lede's-su'âl hazîneteyn-i mezkûreteyn câniblerinden mürettеb olup Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere cânib-i âlîlerine ber-mûceb-i defter irsâl kılınacak 35 yük 3 bin 113 kuruşdan bâ-inhâ hazîne-i Evkāf-ı hümâyûn'dan ashâbına i'tā kılınmak üzere, 14 bin 976 kuruşla, Hazîne-i hāssa ve Mâliyye'den istihsāl kılınan 10 yük 42 bin 516 kuruşun îrâd ve masrafının icrâsıyla Evkāf-ı hümâyûn ve Haremeyn-i şerîfeyn hazînesine â'id olan 24 yük 60 bin 593 kuruşun i'tāsı içün Evkāf muhâsebesine kayd ile sūreti ve keyfiyyeti ma'lûm olmak üzere rûznâmçe ve sergi odalarıyla mahâll-i âlî-yi mübârekelere irsâl kılınacak ilmühaberleri leff olunarak, Cidde vilâyet-i celîlesiyle şeyhü'l-harem-i nebevî ile Medîne-i münevvere ve Mekke-i mükerreme harem-i şerîf müdîrlerine tahrîrât tastīri içün Mektûbî Odası'na ve îrâd masrafı îcâb eden 10 yük 42 bin 516 kuruşun zimmet pusulası yazılmak üzere tahsīlât odasına ilmühaberlerinin i'tāsı iktizā eylediği derkenâr olundukda, bâ-fermân-ı nezāret-penâhî kayd ve diğer ilmühaberleri verilmekle, ber-minvâl-i muharrer rûznâmçe defterine dahī işbu ilmühaber verildi; fî sene ...... [İntehâ]

757 Bu pusulanın hulâsaten müfâdı, yukarıda bulunan cedâvilden ibâretdir.

Haremeyn ahâlîsine irsâli mu'tâd olan Surre-i hümâyûn'ca hazîneler beyninde mer'iyyü'l-icrâ olan mu'âmelât-ı kalemiyye sūreti bâlâda muharrer ilmühaberler müfâdından **[694]** ibâret olup fakat mahrûkât ve levâzımât-ı muktezıyye-i sâ'ire parası bu hesâba dâhil değildir. Haremeyn'in bir sene-i kâmile zarfında sarfı mu'tâd olan mahrûkât ve levâzımât-ı sâ'iresi, aşağıda gösterildiği üzere ayrıca ve aynen gönderilir. Bunların esmân-ı bâliğası dahī hesâba katılmak lâzım gelir ise surrenin mikdârı tahmînen 4 yük kuruş kadar daha artacağından, o hâlde beher sene içün Haremeyn-i muhteremeyn'e gönderilmekde olan mebâliğin mikdâr-ı yekûnu 3 milyon 903 bin 113 kuruşa ve mürettebât-ı sâ'ire, bahâsı olan 4 milyon 136 bin 576 kuruşla berâber tamâm 8 milyon 39 bin 889 kuruşa varır ki 16 bin 79 kîse 389 kuruş demekdir.

Mürettebât-ı sâ'ire denilen 4 milyon 100 bin bu kadar kuruş ise surre emînleri muhassasātıyla mübeşşirlere ve müjdecilere ve haftân ağalığına ve Mekke-i mükerreme emâreti mürettebâtıyla ba'zı me'mûrîn muhassasātına ve ayrıca gönderilen buhūr ve sâ'ire bahâsına ve Medîne'den mahmil-i şerîfi istikbâl eden şerîflerin harcırâhlarıyla deve ücretlerine ve surre emînlerine i'tā kılınan çadır bahâsına ve zevrak tobralarıyla ferrâşiyyet tobralarını vaz'a mahsūs olan hurçların ta'mîrâtına ve Mekke emîrine gönderilen ferâcelerin masārifât-ı i'mâliyyesine ve Şâm-ı şerîf'den Mekke-i mu'azzama'ya değin yollarda verilen hil'atlerle eşyâ-yı sâ'ire ve atāyâ ve rub'iyye bedellerine ve cevâlî nâmıyla mürettеb olan Haremeyn ahâlîsi vezā'ifine ve Kilâr-ı hac ve Cerde-i seniyye tahsīsātına i'tā kılınan mebâliğ olup bunun kemmiyyet ve keyfiyyeti, umûm Surre-i hümâyûn mürettebâtını hâvî olan cedvel-i âtîde ayrıca ayrıca gösterilmişdir. **[695]**

Surre-i hümâyûn mürettebât-ı umûmiyyesi

Kuruş	Para	Mevâd
523.250		Surre ümenâsı muhassasātı
201.483		Müjdeciler muhassasātı
47.856		Mübeşşir muhassasātı
22.750		Haftân ağalığı muhassasātı
35.023		Emâret-i celîle-i Mekke-i mükerreme mürettebâtı
18.061	20	Ba'zı me'mûrîn muhassasātı
24.875	20	İrsâl olunan buhūr ve sâ'ire bahâsı
26.741		Mahmil-i şerîfi Medîne'den istikbâl içün Mekke-i mükerreme'den gönderilen şerîfin harcırâh ve deve ücreti
19.570		Beher sene surre emînlerine verilen çadır ile ferrâşiyyet ve zevrak tobraları içün hazînede bulunan hurçların masārif-i ta'mîriyyesi
34.958		Zât-ı Hazret-i emâret-penâhî içün beher sene Dersa'âdet'den gönderilen iki aded ferâcenin masārif-i i'mâliyyesi
564.640		Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere ve tarîk-ı hac ve Şâm ahâlîsi hıla' ve eşyâ-yı sâ'ire ve atıyye-i rub'iyye bedelleriyle cevâlî nâmıyla müretteb vazîfeleri [758]
3.600.000		Kilâr-ı hac ve Cerde-i seniyye tahsīsâtı
984.908	16	Mekke-i mükerreme mürettebâtı } [759]
1.922.373	30	Medîne-i münevvere mürettebâtı } [759]
11.399	20	Kudüs-i şerîf mürettebâtı } [759]
8.039.889	26	Yekûn [760]

[696]

758 Bunun başlıca kalemleri Hasene ve Veled-i Alî ve Gazze ve Benî Sahr ve Revle kabîleleri meşâyıhı ve hayme-nişîn olan urbân-ı mu'tâdiyyesiyle mürettebât-ı sâ'ireden ibâretdir.

759 Bunlar Evkāf-ı hümâyûn hazînesinden mahsūs olup surre-i kadîme ve zamâyim-i cedîdeyi hâvî olan cedvellerde keyfiyyet ve kemmiyyeti muharrerdir.

760 [Cedveldeki sayılar hesap edildiğinde toplamın –müellifin zikrettiğinin aksine– 8.037.889 kuruş 26 para tuttuğu anlaşılmaktadır.]

Mürettebât-ı Hicâziyye ıtlâk olunan zehāyir ki Hicâz ahâlî-yi kirâmı içün mülûk-ı Osmâniyye taraflarından îcâbına göre tasadduk buyurulmuş ve el-ân Mâliyye hazîne-i celîlesi nâmına olarak mübâya'a edilip beher sene Hicâz-ı mağfiret-tırâz cânib-i feyz-câlib-i âlîsine gönderilmekde bulunmuşdur. Surre-i hümâyûn cedveli yekûnundan ibâret olan 8 milyon 39 bin 889 kuruş 26 paranın hāricinde olarak i'tā edilmekdedir. Bunun mikdârı 18 milyon 498 bin 803 kuruş olduğu, ya'nî mürettebât-ı Hicâziyye içün Mâliyye hazîne-i celîlesinden senevî 36 bin 996 kîse 103 kuruş verilmekde bulunduğu, mülgā *Vakit* gazetesinin 1422 numrolu nüshasında münderic büdce bend-i mahsūsunda gösterilmişdir. Bu meblağ dahī Surre-i hümâyûn yekûnuna idhāl kılınır ise devlet-i ebed-müddet-i Osmâniyye hazînesinden beher sene Hicâz ahâlî-yi kirâmına 26 milyon 538 bin 692 kuruş 26 para irsâl edildiği, derece-i sübûta peyveste olur.

Surre-i hümâyûn cedvelinde, Haremeyn ahâlîsiyle Kudüs-i şerîf'de vâki' tarîk-ı hac birkeleri me'mûrlarına münhasır olmak üzere gösterilen mebâliğ ile Evkāf-ı hümâyûn cedvellerinde muharrer mürettebâtın mikdârı arasında, 584 bin 431 kuruş 14 para kadar bir tefâvüt var ise de bu tefâvüt, Mekke-i mu'azzama ve Medîne-i münevvere müdîriyyeti me'mûrlarıyla Haremeyn-i şerîfeyn ağavâtının ve kütüb-hānelerle muvakkıt-hāne ve Gurebâ Hasta-hānesi me'mûrlarının ve Hasekî Sultān İmâreti'nin erzâk bahâsıyla, Haremeyn mollalarının ve hazîne-i nebeviyye rûznâmçesi ve Mecîdiyye Hasta-hānesi me'mûrlarıyla Hamîdiyye ve Mahmûdiyye medreseleri hâfız-ı kütüb ve müderrisliklerinin ma'âşâtı olup Surre-i hümâyûn cedveline bunların muhassasātı dahī zamm u ilâve kılındığı takdîrde, iki cedvelin yekûnu tekābül ve tevâzün eder. **[697]**

Şehâdet-nâme

Ahâlî-yi kirâm ve mücâvirîn-i zevi'l-ihtirâm-ı Haremeyn içün Evkāf-ı hümâyûn hazîne-i celîlesinden "şehâdet-nâme bedeli" nâmıyla dahī beher sene 4 yük 13 bin 410 kuruş i'tā olunmakdadır. Bu paranın karşılığı,

2 bin 500 kuruş aylık alan ve bundan yukarı ma'âşı bulunan bi'l-cümle me'mûrîn-i saltanat-ı seniyye mart aylıklarının öşrüdür. Evkāf-ı hümâyûn hazînesi her sene devâ'irden gönderilen mart aylıklarının öşrünü kendi vâridâtına zamm u ilâve ederek, bununla şehâdet-nâme bedelâtını te'diye eder.

Bu akça, şehâdet-nâmesini ibrâz edebilen Haremeyn ahâlîsine, Haremeyn tercümânlığı vâsıtasıyla ve fakat şehâdet-nâme ashâbı memnûn olamayacak bir usūl ile tevzî' olunur ve bin dürlü sû-i isti'mâl vukū'una meydân verilir idi. Bu hâlden, Hicâz ahâlîsinin kâffesi dil-gîr olup makāmât-ı âliyyeye istid'âlar vererek şikâyet eylediler ve âvâze-i şikâyetlerini sâmi'a-i hümâyûna kadar îsāl ve ismâ' etdiler.

Merâhim [ü] eşfâk-ı şâmilü'l-âfâk-ı hazret-i pâdişâhî, Haremeyn ahâlîsinin şikâyete mecbûr olacak derece iz'âc edilmelerine kā'il olmadığı cihetle, şehâdet-nâme içün me'mûrîn-i devlet ma'âşlarından senevî kat' olunan mebâliğin ahz ü tevzî'i ve bu akçanın hüsn-i idâresi emrinde, husūsī bir komisyon teşkîli irâde buyuruldu; fî sene 1297 (m. 1880).

Teşekkül eden komisyon, gerek vâridâtın ve gerek sarfiyyât ile bir müddetden beri birikip kalmış olan borcun mikdârını bi'l-muvâzene vâridâtdan senevî 1 yük 87 bin 998,5 kuruş fazla verilegeldiğinden, Evkāf hazîne-i celîlesinin, ahâlî-yi kirâm-ı Haremeyn'e şehâdet-nâme ve ikrâmiyye bedelinden **[698]** birçok kuruş medyûn kaldığını ve bu hâl ile bedelât-ı mezkûrenin sene-be-sene i'tāsı değil, terâküm eden borcun bile tesviyesi kābil olamayacağını anlayıp hem Haremeyn ahâlîsi şikâyete mecbûr edilmeyerek â'idât-ı seneviyyeleri vakt ü zamânıyla verilmek ve hem de bu âna değin biriken borçları[761] ba'de't-te'diye, tezyîd-i vâridât

761 Terâküm eden borç, sû-i isti'mâl netîcesidir. Şehâdet-nâme bedelâtının i'tā ve tevzî'inde o kadar mübâlâtsızlık var idi ki şehâdet-nâme bedeli verilmek üzere defter-i mahsūsuna yazılan isimlerden çoğunun cisimleri mevhûm olmağla, Haremeyn'de öyle isimde âdem bulmak mümkün değil idi.

emeliyle îrâdın fazlasını bir sandık-ı mahsūsa vaz'la hüsn-i idâre etmek üzere, şehâdet-nâme ve ikrâmiyye bedelâtının mikdâr-ı umûmîsi olan 7 yük 34 bin 750 kuruşdan senevî 2 yük 46 bin 200 kuruş tenkīh edilmesini, Şûrâ-yı Devlet'le bi'l-muhābere taht-ı karâra alıp iktizā eden mazbatasını tanzīm ve eskiden i'tā edilen avâ'id ile ba'de't-tenkīh verilmesi lâzım gelen mebâliğin mikdârını hâvî Şûrâ-yı Devlet Dâhiliyye Dâ'iresi'nden tertîb kılınan cedvel merbût olduğu hâlde, huzūr-ı şevket-mevfûr-ı hazret-i hilâfet-penâhîye arz u takdîm etdi.

Komisyon tarafından arz olunan karâr mazbatası arîz u amîk mütâla'a vü tedkīk ve mevâdd-ı mütercemesi istîzâh ve tahkīk buyuruldukdan sonra, icrâ-yı iktizâsı husūsuna irâde-i isābet-âde-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-sünûh ederek, îfâ-yı muktezâsı bâ-tezkere-i sâmiye Evkāf-ı hümâyûn nezāret-i celîlesine bildirildi; fî sene 1298 (m. 1881). Nezāret-i müşârun-i-leyhâ dahī Haremeyn tercümânlığı vâsıtasıyla tevzî' edegeldiği mebâliği, komisyon-ı mezkûr ma'rifetiyle tevzî' u taksîm etdirmeğe başladı.

Mart ma'âşlarından kesilen öşrün mikdâr-ı yekûnu, [12]97 (m. 13 mart-12 nisan 1881) senesi Şûrâ-yı Devlet Dâhiliyye Dâ'iresi'nden bi't-tertîb arz olunan karâr mazbatasında **[699]** gösterildiğine göre, 5 yük 46 bin 751,5 kuruşa bâliğ olup bunun 25 bin kuruşu, bâ-irâde-i seniyye teşekkül eden komisyon idâresinden evvel terâküm eylemiş olan borçlara karşılık ve 12 bin 141,5 kuruşu mevkūf tutulup 15 bin kuruşu komisyon-ı mezkûr baş-kitâbeti ve 5 bin 700 kuruşu odacı ve hademe ile mütekā'idîn ma'âşlarına ve 300 kuruşu dahī komisyonda sarf olunacak kırtāsiyye bahâsına verilmek üzere tefrîk edilmişdir. Ma'a-mâ-fîh, vâridât-ı mezkûrenin mikdârı seyyân olmayıp ba'zen artar ve ba'zen eksilir. Hattâ [12]98 sene-i mâliyyesi martında (m. 13 mart-12 nisan 1882) kat' olunan ma'âşâtın yekûnu 6 yük 6 bin 986 kuruşa bâliğ olmuş idi ki bu hesâba göre [12]97 senesi martında (m. 13 mart-12 nisan 1881) tevkīf kılınan öşür, ma'âşât yekûnundan 60 bin 234 kuruş 20 para fazla demek olur.

Şehâdet-nâme bedelâtının tertîb cedvelidir

Beher sınıfın mikdâr-ı senevîsi		Tenkīhât	Beher neferin mikdâr-ı senevîsi		Tenkīhât	Neferât		
Atîk kuruş	Cedîd kuruş		Atîk kuruş	Cedîd kuruş				
82.500	54.900	27.600	5.500	3.660	1.840	15	Sınıf-ı evvel şürefâ	Mekke-i mükerreme'ye mahsūsdur.
126.500	84.180	42.320	5.500	3.660	1.840	23	Sınıf-ı evvel	
45.500	30.290	15.210	3.500	2.330	1.170	13	Sınıf-ı sânî	
100.000	66.400	33.600	2.500	1.660	840	40	Sınıf-ı sâlis hademe	
40.000	26.600	13.400	2.000	1.330	670	20	Sınıf-ı sâlis ahâlî	
12.000	8.000	4.000	1.500	1.000	500	8	Sınıf-ı sâlis mücâvirîn	
406.500	270.370	136.130	……..	……..	……..	119		
145.000	69.540	75.460	5.500	3.660	1.840	19	Sınıf-ı evvel	Medîne-i münevvere'ye mahsūsdur.
56.000	37.280	18.720	3.500	2.330	1.170	16	Sınıf-ı sânî	
32.500	21.580	10.920	2.500	1.660	840	13	Sınıf-ı sâlis	
16.000	10.640	5.360	2.000	1.330	670	8	Sınıf-ı sâlis ahâlî	
6.000	4.000	2.000	1.500	1.000	500	4	Sınıf-ı sâlis mücâvirîn	
662.000	413.410	248.590	……..	……..	……..	179		

[700]

İşbu cedvelde gösterilen 413 bin 410 kuruş şehâdet-nâme bedeli, beş sınıf üzerine müretteb olan şehâdet-nâme ashâbına mahsūsdur.

Birinci sınıfda bulunan elli yedi neferin beherine senevî 3 bin 660 ve yirmi dokuz nefer i'tibâr olunan ikinci sınıf ashâbının her birine senevî 2 bin 330 ve elli üç nefer olan üçüncü sınıfın beherine senede bin 660 ve yirmi sekiz neferden ibâret olan dördüncü sınıf efrâdının her birine bin 330 ve beşinci sınıfa idhāl kılınan on iki neferin beherine dahī bin kuruş verilmekdedir.

Birinci sınıf ashâbı, şürefâ-yı kirâm ve sâdât-ı zevi'l-ihtirâmla, e'imme ve hutabâdan ve ikinci sınıf ashâbı, "hānedân" ta'bîr olunan güzîdegân-ı ahâlîden ve üçüncü sınıf ashâbı, hademe-i Harem-i şerîf'le sınıf-ı sâlis ahâlî ve mücâvirînden ibâret olup sınıf-ı sâlis ahâlî ile sınıf-ı sâlis mücâvirîn, ayrıca birer sınıf add olmuşdur.

Sunûf-ı merkūmeyi teşkîl eden yüz yetmiş dokuz neferin yüz on dokuz neferi Mekkî ve altmış neferi Medenî'dir. Evkāf-ı hümâyûn nezāret-i celîlesi ma'rifetiyle beher sene ol mikdâr "şehâdet-nâme" evrâkı basdırılıp her sınıfa mahsūs olan sunûf, mühürleriyle komisyon-ı mezkûr tarafından temhîr olunur ve bâ-kur'a-i şer'iyye tevzî' olunmak üzere, Surre-i hümâyûn emâneti'ne verilerek, Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere cânib-i âlîlerine gönderilir ki evrâk-ı merkūme, gerek Mekke-i mu'azzama ve gerek Medîne-i tāhire'de, usūlüne tevfîkan tevzî' olundukdan ve numroları konulup zîrleri Haremeyn-i muhteremeyn müdîriyyetleri taraflarından temhîr kılındıkdan sonra, ashâbına verilir. **[701]**

Mekke-i müşerrefe'ye mahsūs olan 119 kıt'a şehâdet-nâmeden 15 kıt'asının sūret-i tevzî'i, emâret-i celîlenin re'y ü tasvîbine müfevvazdır. Makām-ı celîl-i emâretde her kim bulunur ise Dersa'âdet'den gönderilen evrâkın 15 kıt'asını şürefâ-yı kirâmdan münâsib olanlara i'tā

eder. Kusūru olan 104 kıt'ası, ahâlîye bâ-kur'a-i şer'iyye tevzî' olunur ki kā'ide-i mer'iyye-i kadîme iktizāsınca, bir âdem dört senede bir def'a kur'aya idhāl edilir.

Medîne-i münevvere içün gönderilen 60 kıt'a şehâdet-nâme evrâkının dahī yirmi beş parçası, sâdât-ı Aleviyye ve Hasaniyye ile e'imme ve hutabâya münhasır olup bunlar nöbet usūlüyle verilir. Evrâk-ı mezkûrenin 45 kıt'ası, dört senede bir def'a çekilen kur'ada isimlerine kur'a isābet eden zevâta i'tā olunur ve nöbet usūlüyle şehâdet-nâme ahzına münhasır sunûfda bulunanların her biri, hasbe'l-usūl on iki senede bir kerre şehâdet-nâme alır.

Beher sene, gerek şerîf-i Mekke re'yiyle ve usūl-i münâvebeye ri'âyetle ve gerek bâ-kur'a-i şer'iyye, şehâdet-nâme verilen zevâtın isimleri sebt-i defter edilip ashâbı vürûdunda tatbîk kılınmak üzere Evkāf-ı hümâyûn nezāret-i celîlesi masārifât-ı umûmiyye kalemine gönderilip buradan komisyon-ı mahsūsuna havâle olunur ve bunların ma'âşât ve â'idât-ı sâ'iresi dahī olabilir.

Şehâdet-nâmeler, Haremeyn-i muhteremeyn'de usūl-i mer'iyye üzere ashâbına verildikden ve defteri yazılıp masārifât-ı umûmiyye kalemine gönderildikden sonra, sunûf-ı hamse efrâdının ba'zıları şehâdet-nâme bedelâtını bi'z-zât Evkāf-ı hümâyûn hazînesinden almak üzere, Dersa'âdet'e müteveccihen hareket ederler ve ba'zıları satıp işlerini görürler **[702]** ve birtakımları da vekîl gönderirler. Her kim Dersa'âdet'e gelip şehâdet-nâmesini ibrâz eder ise komisyon-ı mezkûrca ba'de't-tatbîk müzekkeresi yazılıp masārifât-ı umûmiyye idâresinden sūreti i'tā olunmak üzere Evkāf-ı hümâyûn nezāret-i celîlesine gönderilir.

Şehâdet-nâme ve ikrâmiyye bedelâtı, Haremeyn tercümânlığı vâsıtasıyla tevzî' olunduğu evânda, tevzî'âtın işte bu cihetlerinde sû-i is-

ti'mâlât vukū' bulur idi. Tevzî' komisyonu, sâye-i şâhânede tevzî'âtda sû-i isti'mâl vukū' bulmayacak bir usūl-i sâlime ittihāz etmiş ve öşr-i ma'âşâtdan vukū' bulan irsâlâtı cins ü mikdârı ve bi'l-hāssa meskûkâtı fî'âtları ile kayd u zabt etmekde bulunmuş olduğundan, fî-mâ-ba'd ne Haremeyn ahâlîsinin sızlanması ve ne de Evkāf-ı hümâyûn hazînesinin –eğer sandık idâresi, ya'nî komisyon-ı mezkûr müzâkerâtı lağv olunmaz ve mart aylıkları öşründen gelen mebâliğ tevkīf ve tenkīs edilmez ise– borçlanması me'mûldür.

İkrâmiyye

Haremeyn ahâlîsine senevî 75 bin 100 kuruş da "ikrâmiyye" bedeli verilir ki bu mebâliğin dahī karşılığı mart aylıklarının öşrüdür.

Hicâz sekenesinden ikrâmiyye bedeli alanlar, kezâlik beş sınıf olup sunûf-ı hamse-i mezkûreyi teşkîl edenler, seksen neferi "Mekkî" ve kırk neferi "Medenî" olmak üzere yüz yirmi kimsedir. **[703]** Bunların birinci sınıfı altı, ikinci sınıfı yirmi iki, üçüncü sınıfı kırk üç, dördünü sınıfı otuz yedi, beşinci sınıfı dahī on iki neferdir. İçlerinde mücâvir bulunmak dahī meşrût olduğundan, gerek Mekkîlerin ve gerek Medenîlerin beşinci sınıfını mücâvirler teşkîl eder.

Birinci sınıf ashâbının biner ve sınıf-ı sânî ashâbının sekiz yüz otuzar ve sınıf-ı sâlis ashâbının altı yüz altmışar ve sınıf-ı râbi'in beş yüzer ve sınıf-ı hāmis ashâbının üç yüz otuzar kuruş â'idât-ı seneviyyeleri vardır.

[12]96 sene-i mâliyyesi şubatı gāyetine kadar (m. 13 şubat-12 mart 1881), ikrâmiyyenin sarfiyyât-ı seneviyyesi mahdûd ve mukannen olmadığından, Dersa'âdet'e gelenlerin ve daha doğrusu ismini tevzî' defterine yazdırmak usūlünü bilenlerin mikdârına nisbetle verilir idi. Cedvel-i âti'z-zikrde mastūr olduğu üzere, [12]97 sene-i

mâliyyesi martından (m. 13 mart-12 nisan 1881) i'tibâren ikrâmiyye bedeli olarak, 75 bin 100 kuruş i'tāsı tertîb buyurulmuş ve komisyon tarafından basdırılan evrâk mûcebince, tevzî' olunmak içün mebâliğ-i merkūmenin Surre-i hümâyûn emâneti'yle Haremeyn-i muhteremeyn'e gönderilmesine irâde-i seniyye şeref-sânih olmuş idi. Komisyon evrâk-ı mezkûreyi tab' etdirip gönderdi ise de mârru'z-zikr 75 bin 100 kuruş vakt ü zamânıyla gönderilemediğinden, ikrâmiyye bedelâtının yine te'âmül-i kadîmi vechile Dersa'âdet'de i'tāsına karâr verilip irâde-i seniyyesi istihsāl olundu; şimdi buraca verilmekdedir. İkrâmiyye ahzına kesb-i istihkāk eden zevâta, Mekkî ise Hicâz vilâyet-i celîlesinden, Medenî ise Medîne-i münevvere muhâfızlığı cânibinden birer kıt'a mürûr tezkeresi verilmek kā'ide-i mevzū'a ahkâmındandır. Ma'a-mâ-fîh ellerinde mürûr tezkeresi bulunmayanlara ve bulunsa dahī âtîde muharrer şerâ'iti hâ'iz olmayanlara, ikrâmiyye i'tāsı memnû'dur. **[704]**

[12]97 (m. 1881) senesinden i'tibâren i'tâsı lâzım gelen bedelâtın tertîb cedvelidir

Beher sınıfın mikdâr-ı senevîsi		Tenkīh Edilen	Beher neferin mikdâr-ı senevîsi		Tenkīh Edilen	Neferât		
Atîk kuruş	Cedîd kuruş		Atîk kuruş	Cedîd kuruş				
6.000	4.000	2.000	1.500	1.000	500	4	Sınıf-ı evvel	Mekke-i mükerreme'ye mahsūsdur.
17.500	11.600	5.900	1.250	830	420	14	Sınıf-ı sânî	
29.000	19.140	9.860	1.000	660	340	29	Sınıf-ı sâlis	
18.750	12.500	6.250	750	500	250	25	Sınıf-ı râbi'	
4.000	2.640	1.360	500	330	170	8	Sınıf-ı hāmis	
75.250	49.880	25.370	....	....	....	80		
3.000	2.000	4.000	1.500	1.000	500	2	Sınıf-ı evvel	Medîne-i münevvere'ye mahsūsdur.
10.000	6.640	3.360	1.250	830	420	8	Sınıf-ı sânî	
14.000	9.240	4.760	1.000	660	340	14	Sınıf-ı sâlis	
9.000	6.000	3.000	750	500	250	12	Sınıf-ı râbi'	
2.000	1.320	680	500	730	170	4	Sınıf-ı hāmis	
113.250	75.080	38.170 [762]	....	....	....	120		

762 [Cedveldeki sayılar hesap edildiğinde toplamın –müellifin zikrettiğinin aksine– 41.170 kuruş tuttuğu anlaşılmaktadır.]

İkrâmiyye varakasının sūreti

Mesleği	Boy	Levn	Göz	Sakal	Bıyık	Sin
Evlâd-ı ulemâ	Kısa	Beyâz	Elâ	Siyâh	Siyâh	30

Rü'esâsı: es-Seyyid Hüseyin Cemâlü'l-leyl 1297 (m. 1880)	Sene 1299 (m. 1882) Numro 9	Mekke-i mükerreme Harem-i şerîf müdîri .....

Sınıf-ı sânîye mahsūs ikrâmiyye varakası

İdâre komisyonu ma'rifetiyle Harem-i şerîf müdîriyyeti hazîne-i celîlesinden, ikrâmiyye-i dâ'iyânem olan yalnız ..... kuruşu tamâmen ahz eylediğimi mübeyyin işbu mahal temhîr kılındı. **[705]**

Bâlâ-yı cedvelde muharrerü'l-eşkâl sınıf-ı sânî ashâbından ve evlâd-ı ulemâdan Abdurrahmân b. Muhammed-i Fakīh dâ'îleri, bu kerre hasbe'l-îcâb derbâr-ı seniyyeye azîmet edeceğinden, emâret ve vilâyet-i celîle taraflarından dahī ruhsat i'tā kılınmış olmağla, bâlâda muharrer ikrâmiyye-i mahsūsası olan ... kuruş efendi-yi mûmâ-ileyhe ma'rifet-i âcizânemizle Harem-i şerîf müdîriyyeti hazîne-i celîlesinden i'tā ve teslîm kılınmış olmağla, Der-aliyye'ye vüsūlünde Haremeyn-i muhteremeyn idâre komisyonu cânibine teslîm edip îcâbı hâlde mürûr tezkeresinin i'tā buyurulması bâbında, emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir; fî ..... cemâziye'l-âhir sene .....

A'zā	A'zā	A'zā	A'zā	Müftî	İdâre re'îsi
....	....	....	....	....	....

Nizām-nâme sūreti

Sekene-i Haremeyn-i muhteremeyn'den berây-ı isti'tāf, derbâr-ı seniyyeye gelecek olanlara mahsūs olup mûmâ-ileyhimden, şürefâdan ise

nakībü'l-eşrâf ve sâdâtdan ise nakībü's-sâdât ve e'imme ve hutabâdan ise şeyhü'l-hutabâ ve mutavviflerden ise delîlbaşı ve zemzem-i şerîf sakālarından ise sakābaşı ve Harem-i şerîf hademe-i sâ'iresinden bulunanlar nâ'ibü'l-harem ve ahâlî ve mücâvirînden ise muhtesib taraflarından mahall-i mahsūsu temhîr kılınacakdır. Der-aliyye'ye vüsūllerinde ikrâmiyye taleblerine hakları olmayacakdır.

Hicâz vilâyet-i celîlesiyle müdîriyyet hazînesi me'mûr ve ketebe ve sâ'iresine ve sağīru's-sin bulunan etfâle ve abd ü huddâm ve ticâretle me'lûf olan ahâlî ve mücâvirîne, işbu ikrâmiyye verilmeyecekdir. Sene-i mezkûreye mahsûben, şehâdet-nâme bedeli verilenlere ikrâmiyye verilmeyecekdir. Ve işbu ikrâmiyyeyi ticâret add **[706]** ederek her sene berây-ı isti'tāf geleceklere verilmeyip iki senede bir def'a geleceklere verilecekdir.

İşbu ikrâmiyye varakaları, ashâbına tevzî' olundukda, şehâdet-nâme misillü ism ü şöhretleriyle numrosunu hâvî bir kıt'a defteri, komisyon ve müdîriyyet cânibinden bi't-tanzīm kuponları ile berâber Evkāf-ı hümâyûn nezāret-i celîlesine takdîm kılınacakdır.

İhtār

Haremeyn'e en evvel surre irsâli, Muktedir-billâh-i Abbâsî asrında, ya'nî 311 (m. 923-24) senesinde âdet ittihâz olunmuşdur. Muktedir-billâh'ın gönderdiği surrenin mikdârı 315 bin 426 filori altını idi.[763]

Muktedir-billâh'dan tahmînen seksen bir veyâ seksen iki sene evvel Vâsık-billâh tarafından dahī fukarâ-yı Haremeyn'e ihsân ve ikrâm edilmiş ise de sene-be-sene gönderilmeyip yalnız esnâ-yı hacda tevzî' edilmişdir. Vâsık-billâh, Me'mûn gibi sâdât-ı Aleviyye ve eşrâf-ı Hasaniyye'yi i'zâz eder idi. Hacc eylediği sene tevzî' eylediği atāyâ, fukarâ-yı Haremeyn'i iğnâ edecek derecelerde olup bu kadar para bezl etmesinin

---

763 Bu zâtın zamânında fukahâ-yı asra senevî 69 bin 110 altın tasadduk edildiğini *Gülşen-i Hulefâ* mü'ellifi *Târîh*'inde yazmışdır.

sebebi, Haremeyn ahâlîsi Hasaneyn evlâdının hemşehrîleri olmasından idi; *–rahmetullâhi aleyh–*.

Muktedir-billâh-i Bağdâdî'den sonra, Çelebi Sultān Mehmed Hān ikinci def'a olmak üzere mikdâr-ı kâfî surre göndermiş ve bu yolda üçüncülük şerefine de firdevs-âşiyân-ı müşârun-ileyhin necl-i necîl-i şehriyârîleri mazhar olmuşdur. **[707]**

Üçüncü def'a gönderilen surrenin mikdârı 35 bin filori olup bu mikdârın beher sene gönderilmesi usūl ittihāz edilmişdir. Dördüncü def'ada (h. 717/m. 1317), Sultān Murâd Hān-ı sânî hazretleri göndermiş ve beşinci def'ada gönderilen surre, 855 (m. 1451) târîhine tesādüf eylemişdir. 855 (m. 1451) senesi gönderilen surrenin mikdârı 801 kîse olup bundan, ya'nî 843 (m. 1439-40) târîhinde Acem şâhlarından Şâhruh dahī bir mikdâr surre irsâl etmişdir.

886 (m. 1481) senesinde Sultān Bâyezîd Hān-ı sânî b. Sultān Mehmed Hān hazretleri, nısfı ehl-i Mekke ve nısf-ı diğeri ehl-i Medîne'ye mahsūs olarak, senevî 14 bin altın surre irsâlini mu'tâd edinmiş ve ondan sonra surrenin mikdârı tezâyüd ede ede şimdiki râddeye varmışdır.

Mütāla'a

Haremeyn içün i'tā edilmekde olan mezkûru'l-mikdâr parayı, ehemmiyyet-i mevkı'iyyeye tamâmıyla vâkıf bulunanlar ile hasbe'd-diyâne Haremeyn-i muhteremeyn'e muhabbeti olanlar içün çok görmek mümkün değildir. Hâlbuki bu iki fırka efrâdından herhangi bir kimse, mürettebât-ı mezkûrenin evkāt ve esbâb-ı tahsīsi cihetini taharrîde azıcık it'âb-ı efkâr etse, mürettebât-ı mebsûtanın pek çok tenzîlât ve ta'dîlâta muhtâc olduğunu i'tirâf eder.

Sâye-i teshîlât-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde a'sār-ı sâbıka müşkilâtı fevka'l-gāye teshîl ve turuk-ı mevâride tas'îbâtı nihâyet derecelere kadar tehvîn ve ta'dîl edilmiş olduğundan, mevkib-i şerîfin azîmet ve

avdetinde birtakım vâhî vü beyhûde masrafların vukū'una mahal kalmamışdır. **[708]**

Meselâ, Surre-i hümâyûn emînlerinin 500 bin kuruş tahsīsāt-ı mukanneneleri var iken bunlara 20 bin kuruş ester bahâsı ve 3 bin 250 kuruş da konakçı harcırâhı verilmekdedir. Eğer Surre Emâneti, Kilâr-ı hac muhâfızlığı me'mûriyyetiyle birleşdirilir ve Surre-i hümâyûn yükleriyle ferrâşiyyet-i şerîfe tobralarını tahmîli içün lüzûmu olan deve ücûrâtıyla sâ'ir avâ'idât bu muhassasātdan tesviye ve muhâfızlığa mahsūs olan 60 bin kuruş harcırâhla, muhâfızlık-ı mezkûr ma'âşât ve mu'ayyenâtı kemâ-fi's-sâbık Kilâr-ı hac tertîbâtından te'diye olunmak üzere, 150 bin kuruş daha i'tā olunur ise 350 bin kuruş Surre Emâneti muhassasātından ve 20 bin kuruş ester bahâsından ve 3 bin 250 kuruş dahī konakçı harcırâhından ki cem'an 373 bin 250 kuruş bir tasarruf husūle getirilmiş olur.

Surre-i hümâyûn cedvelinde 201 bin 483 kuruş bir meblağ görünür ki bu muhassasātın 109 bin 830 kuruşu harcırâh olup kusūrunun 19 bin 62 kuruşu, sakāyân masārifi ve 9 bin kuruşu Mekke-i mükerreme ferrâşiyyet tobralarının nakliyyesi ve 5 bin kuruşu atıyye ve 54 bin kuruşu deve ücreti ve 4 bin 591 kuruşu dahī bunların mu'tâdiyyeleridir. Muhassasāt-ı mezkûre, müstakil ferrâşiyyet ve zevrak tobralarını nakl ü îsāl içün verilmekde olduğu cihetle, eğer bunların Surre-i hümâyûn'la nakli usūl ittihāz edilir ise mebâliğ-i mezkûre kâmilen tasarruf edilmiş olur.

Cedvel-i sâlifü'z-zikrde 49 bin 856 kuruşda bir kalem olarak, ayrıca gösterilir ki bu paranın 35 bin 544 **[709]** kuruşu harcırâh ve bin kuruşu mu'tâdiyye ve 13 bin 312 kuruşu atıyye olmak üzere verilmekdedir. Bu parayı alan me'mûrun vazīfesi ise Surre-i hümâyûn ile Mekke-i mükerreme'ye gitmek ve esnâ-yı avdetde yoldan ayrılıp neccâb-ı mahsūsla birlikde Şâm-ı şerîf'e gelerek, taraf-ı emâretden Sûriye vilâyetine hitâben yazılmış olan tahrîrâtı bi'l-i'tā Dersa'âdet'e avdet eylemekdir.

Neccâb-ı merkūm, zikr olunan tahrîrâtı cânib-i vilâyete yalnızca dahī getirebileceği ve el-ân cârî olduğu üzere cânib-i vilâyetden Dersa'âdet'e bâ-telgraf teblîğ-i keyfiyyet edilebileceği ecilden, bu me'mûriyyetin dahī bekāsına lüzûm yokdur. Ta'rîf olunan me'mûriyyetin lağvıyla, tahrîrât-ı mezkûre Sûriye vâlîsine bir neccâb ile gönderilir. Ve keyfiyyet oradan dahī bâ-telgraf Dersa'âdet'e arz u tebşîr olunur ise me'mûr-ı mezkûra mahsūs olan 49 bin 856 kuruş dahī hazîne-i celîle-i Mâliyye'de kalır.

Surre-i hümâyûn cedvelinde 22 bin 750 kuruş daha gösterilmişdir ki bu paranın 15 bin kuruşu harcırâh ve 7 bin 750 kuruşu mu'tâdiyye olmak üzere bir me'mûra i'tā edilmekdedir. Me'mûr-ı merkūmun asıl vazīfesi, zât-ı âlî-yi emâret-penâhîye mahsūs olarak, beher sene i'mâl et-dirilen hil'atleri ve Evkāf-ı hümâyûn hazînesinden 13 bin kuruş har-cırâh i'tāsıyla gönderilen revgan-ı zeyti istishâb ederek, deniz tarîkıyle gidip teslîm etmekdir. Sâye-i teshîlât-vâye-i hazret-i pâdişâhîde, şimdi öyle me'mûrun vücûduna dahī hâcet kalmamışdır. **[710]** Me'mûr-ı sâ-lifü'z-zikr, 22 bin 750 kuruşdan mâ'adâ Mekke-i mu'azzama emâret-i celîlesi cânibinden atıyye-i mahsūsa ile Mısır hazînesinden dahī 25 bin kuruş bahşîş alır.

Evkāf-ı hümâyûn tarafından gönderilmesi usūlden olan yağlar, bun-dan akdemleri evkāf-ı merkūme hazînesinden me'mûr-ı mahsūs ma'rife-tiyle gönderilir idi. Bundan sonra dahī evkāf-ı merkūme tarafından bir me'mûr ta'yîniyle gönderilse ve hil'atlerin dahī surre ümenâsıyla irsâli usūl ittihāz edilse, hem mebâliğ-i merkūme tasarruf edilmiş ve hem de emânet-i müşârun-ileyhâdan atıyye-i mahsūsa i'tāsına ve Mısır hazîne-sinden başkaca 20 bin kuruş para verilmesine mahal kalmamış olur.

Surre-i hümâyûn cedvelinde irâ'e kılınan 35 bin 23 kuruş, emâret-i celîle-i Mekke mürettebâtına ise hiç lüzûm ve îcâb olmadığından, onun irsâlinden dahī sarf-ı nazar edilmelidir ki ol mikdâr tasarruf da buradan husūle gelsin. Bu mürettebâtın irsâli, kā'ide-i kadîme îcâbından ise de

fî-zamâninâ bu gibi kavâ'ide ri'âyet edilmese becâdır. Çünki mebâliğ-i merkūmenin 5 bin 200 kuruşu esb bedeli olup kusūrunun 15 bin 371 kuruşu, iki aded gümüş raht bedeli ve 4 bin 22 kuruşu on iki aded pastal çuka bedeli ve 2 bin 407 kuruşu fevâkih bahâsı nakliyyesi ve 3 bin 23 kuruşu dahī şekerleme bedeli ve 5 bin kuruşu atıyye olduğundan, bunların hiçbiri gönderilmemelidir.

Hele ba'zı me'mûrîn muhassasâtı olarak gönderilmekde olan 18 bin 61,5 kuruşun i'tāsına hiç münâsebet kalmamışdır. Bu akçanın 3 bin 610 kuruşu, Hicâz vilâyeti vâlîsine Dersa'âdet'den beher sene gönderilmekde olan sırmalı sakonun masārif-i i'mâliyyesi ve 8 bin **[711]** 577 kuruşu Surre Emâneti ve müjdeciler ve me'mûrîn-i sâ'ire içün Dersa'âdet'den gönderilen kürklerle, cebelerin masārif-i i'mâliyyesi olup 214,5 kuruşu Medîne-i münevvere'den Surre-i hümâyûn emâneti'ne gönderilen me'mûrun meyve bedeli ve bin 919,5 kuruşu hacc-ı şerîf mevkibini istikbâl eden şerîf ile ihrâm me'mûrunun ziyâfet bedeli ve 814 kuruşu mevkib-i hacc-ı şerîfi teşyî'e me'mûr olan şerîfin erzâk bedeli ve 2 bin 926,5 kuruşu Mekke-i mükerreme'den Surre-i hümâyûn emînlerine irsâl edilen şâl ve ihrâm bahâsıyla, bunları getiren me'mûrun harcırâhıdır. Mebâliğ-i merkūmenın irsâli, eğerçi kā'ide-i kadîmeden ise de bundan sonra irsâlinden sarf-ı nazar olunsa, mebâliğ-i merkūme tasarruf edilmiş olur.

Surre-i hümâyûn defterinde bir de irsâl olunan buhūr ve sâ'ire bedeli olmak üzere, 24 bin 875,5 kuruş vardır ki bundan 7 bin 875,5 kadar bir tasarruf husūlü dahī mümkündür. Çünki zikr olunan 24 bin küsûr kuruşun 2 bin kuruşu buhūr bahâsı ve 5 bin 250 kuruşu, hazîne kîseleri içün mübâya'a edilen atlâs bahâsı ve bin 875,5 kuruşu sehhâre ta'mîrâtıyla kilîd bahâsı ve masārif-i müteferrika olup bin 200 kuruşu Mekke-i mükerreme'ye gönderilmekde olan 400 miskāl gül yağı bahâsı ve 3 bin 750 kuruşu dahī miftâhdâr-ı Beyt-i mu'azzam

olan Şeybe Efendi'ye gönderilmesi i'tiyâd edilmiş bulunan ûd u anber bahâsıdır.

Zikr olunan gül yağıyla ûd u anberin irsâline lüzûm-ı sahîh var ise de sehhâre ta'mîrine ve kilîd bahâsı i'tāsıyla masārif-i müteferrika verilmesine hâcet yokdur. **[712]** Bu mebâliğ tamâmıyla ve hazîne kîseleri içün alınacak atlas bahâsı içün dahī bin 250 kuruş derece-i kifayede göründüğünden, bundan 4 bin kuruş tasarruf edilmek ve buhūr bedeli olan 2 bin kuruş ise bütün bütün gönderilmemek iktizā eder. Mârru'z-zikr 24 bin küsûr kuruşdan, bu mikdârın tenzîli takdîrde, yukarıda beyân olunduğu vechile, 7 bin 875,5 kuruş kadar tasarruf hâsıl olur.

Haremeyn'e buhūr irsâli derece-i vücûbda ise de Evkāf-ı hümâyûn hazînesinden beher sene külliyyetli buhūr gönderildiği muhakkak olduğundan, işbu buhūr bedelinin ayrıca irsâline ve sehhâre masrafı eşyâ-yı ayniyye içün lüzûmu derkâr olan masrafdan ise de eşyâ-yı mezkûre bedele rabt u tahvîl kılınmış olduğundan, ba'de-mâ bu makūle masārif i'tāsına hâcet kalmamışdır.

Mâliyye hazîne-i celîlesi mahmil-i şerîfi Medîne'den istikbâl içün Mekke'den gönderilen harcırâh ve deve ücreti olarak 26 bin 741 kuruş daha vermekde olduğu dahī Surre-i hümâyûn cedvelinde ayrıca gösterilmişdir. Bu mebâliğin 6 bin 391 kuruşu deve ücreti olup kusūrunun 10 bin 175 kuruşu azîmet ve 10 bin 175 kuruşu da avdet harcırâhı olmak üzere tahsīs edilmişdir.

Avdet ve azîmet harcırâhı verilen bir me'mûra başkaca deve ücreti dahī verilmek tasarruf-ı hazîne kā'idesine münâfî olacağından deve ücretinin tenzîli ve kusūrunun dahī tasarrufâta ri'âyeten, Hicâz hazînesinden i'tāsı usūl ittihāz olunur ise zikr olunan 26 bin 741 kuruş tasarruf edilmiş olur. **[713]**

Surre Emâneti, Kilâr-ı Hac Emâneti'yle birleşdirilir ise buradan çadır i'tāsına hâcet kalmayacağından, beher sene surre emînlerine verilen ça-

dırların masārif-i taʻmîriyyesi olmak üzere, iʻtāsı mukannen olan 18 bin 100 kuruşun tamâmıyla tasarruf edilmesi ve bununla berâber mevcûd çadırların satılması ve bir de ferrâşiyyet ve zevrak tobraları içün hazînede bulunan hurçların masārif-i taʻmîriyyesi olarak verilegelen bin 470 kuruşun bin kuruşa tenzîliyle bundan dahī 470 kuruş kadar tasarruf husūle getirilmesi umûr-ı mümkineden olup bu hâlde 18 bin 570 kuruş daha hazîne-i celîlede kalmış olur.

Kilâr-ı hac ve Cerde-i seniyye tahsīsātı olarak, Mâliyye hazîne-i celîlesinden verilmekde olan 3 milyon 600 bin kuruşdan dahī 111 bin 215 kuruşun tenzîli mümkündür. Karîn-i nazar-ı mütālaʻamız olan Kilâr-ı hacc-ı şerîf defterlerinde görüldüğüne göre, bir nefer hazîne kâtibine 34 bin 30 kuruş ve bir taʻyînât kâtibine 9 bin 990 kuruş maʻâş ile harcırâh ve Kilâr-ı hac kitâbetine 30 bin 324 kuruş ve bunun refîkine 2 bin 850 kuruş maʻâş ve 19 bin kuruş tarîk-ı hacc-ı şerîf harcırâhı ve bin 271 kuruş kırtāsiyye bahâsı ve 6 bin 750 kuruş mahmil-i şerîf akkâm-başısıyla[764] akkâmân efrâdı harcırâhı ve 126 bin kuruş Mezârîb'den Medâyin-i Sālih'e kadar şaʻîr nakli içün deve ücreti ve 9 bin kuruş Cerde-i seniyye kitâbeti harcırâhı ve 4 bin 500 kuruş Kilâr-ı hacc-ı şerîf içün istikrâ olunan mahal îcârı verilmekdedir.

Hazîne kâtibi tarîk-ı hacda vukūʻ bulan sarfiyyât defterlerini tutmakla **[714]** muvazzaf olduğu ve müddet-i me'mûriyyeti dört beş aydan ibâret bulunduğu cihetle, bunun muhassasātı, sarfiyyâtıyla mütenâsib değildir. Binâ'en-aleyh bu kâtibin maʻâşı bin kuruşa ve harcırâhı 13 bin

764 [Deveci, deve ile yük taşıyan kimse… Osmanlı Devleti'nde her yıl Mekke ve Medîne'ye gönderilen âidat, bahşiş ve hediyeleri götürmek için düzenlenen surre alayında hizmetçilik yapan Hicazlı, Şamlı, Halepli Araplar Bunlar fakir hac yolcuları olup İstanbul mahallelerini dolaşır, dümbelek çalıp oynayarak, duâlar okuyarak sadaka toplarlardı. Halk arasında bunlara "hakkâm" denirdi. Bkz. İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı*, I, s. 77.]

kuruşa tenzîl olunmak iktizā eder. Eğer bu tenzîlât icrâ olunur ise bundan dahī 12 bin 30 kuruş tasarruf edilmiş olur.

Ta'yînât kâtibi istihdâmına ise pek de lüzûm ve ehemmiyyet olmadığından, bunun ma'âşının 250'ye ve harcırâhının 3 bin kuruşa tenzîliyle, istihdâm edilmesinden 3 bin 990 kuruş tasarruf hâsıl olur.

Kilâr-ı hac kâtibi dahī Hicâz'a gitmemek üzere me'mûr olduğundan, bunun vazīfesi surrenin Şâm'dan hareketi zamânında levâzımât takrîrlerini yazmak ve senede bir kerre muhâsebe-i vilâyete hesâb vermekdir. Bu vazīfenin muhassasāt-ı cedîdesine bir mikdâr şeyin zammıyla, hazîne kâtibine tahmîli mümkün olmak mülâbesesiyle, bundan 6 bin 324 kuruş hazîne kâtibine verilip kusūru olan 24 bin kuruş tasarruf edilmelidir.

Kilâr-ı hac kâtibi refîkinin işini zâten kilâr kâtibi görmekde olduğundan ve bu işlerin umûmiyyetle hazîne kitâbetine tahmîli lâzım geleceğinden, bu kâtibin dahī istihdâmından sarf-ı nazarla, ma'âşı olan 2 bin 850 kuruşun tasarrufu îcâb eder.

Tarîk-ı hacc-ı şerîf harcırâhı olmak üzere i'tā edilmekde olan 19 bin kuruşdan 9 bin ve fazla görünen kırtāsiyye bahâsından 771 ve mahmil-i şerîf akkâm-başısıyla akkâmân harcırâhları olan 6 bin 750 kuruşdan ve Mezârîb'den Medâyin-i Sālih'e nakl olunan şa'îr içün **[715]** mukannen sūretiyle verilegelen 126 bin kuruş deve ücretinden, 63 bin kuruşun ve Cerde-i seniyye kâtibi istihdâmına lüzûm ve ihtiyâc olmadığından, bu me'mûriyyetin ref' u ilgāsıyla, bundan hâsıl olacak 9 bin kuruşun ve Kilâr-ı hacc-ı şerîf eşyâsının muhâfazası emrinde hükûmet dâ'iresinde yâhūd kal'a derûnunda münâsib bir mevkı' tahsīsiyle, ol bâbda verilmekde olan 4 bin 500 kuruşun kat' u tenzîli sūretiyle dahī 88 bin 28 kuruş tasarruf hâsıl olabilir.

Beher sene, zât-ı hazret-i emâret-penâhî içün Dersa'âdet'den bi'l-i'mâl kā'ide-i kadîme üzere irsâl edilmekde olan iki kıt'a ferâcenin masārif-i i'mâliyyesi içün 34 bin 958 kuruş verilmekdedir. Ve bu ferâcelerin

biri sırmalı olarak ağırca olup 33 bin 259 kuruşa ve diğeri cum'alık olduğundan bin 699 kuruşa i'mâl ve irsâl edilmekdedir. Bundan sonra bunların dahī irsâllerinden sarf-ı nazar buyurulur ise bu mikdâr akça dahī Mâliyye hazîne-i celîlesinde kalmış olur.

Sâlifü'z-zikr Surre-i hümâyûn cedvelinde Haremeyn ve tarîk-ı Haremeyn-i muhteremeyn ile Şâm ahâlîsine mahsūs hıla' ve eşyâ-yı sâ'ire ve atıyye ve rub'iyye bedelleriyle cevâlî vezâ'ifi olmak üzere, ayrıca bir kalemde 5 yük 64 bin 640 kuruş gösterilir.

Mebâliğ-i mezkûrenin 172 bin 351 kuruş Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere ahâlî-yi kirâmına münhasıran tahsīs buyurulmuş olan cevâlî vazīfesi ve 7 bin 355 kuruş Mekke-i mükerreme ve 23 bin 635 kuruş Medîne-i münevvere sekenesine Sadâret-i uzmâ tarafından **[716]** mahsūs rub'iyye bedeli olup 173 bin 820,5 kuruş Medîne-i münevvere ve 80 bin 497 kuruş Mekke-i mükerreme ve 66 bin 350 kuruş tarîk-ı hac ve 40 bin 631,5 kuruşu dahī Şâm tertîbâtı olarak i'tā edilmekdedir.

Vezâ'if-i mürettebe-i ma'rûza ta'rîf olunduğu ve Evkāf-ı hümâyûn nezāret-i celîlesiyle cânib-i teşrîfâtdan tanzīm olunagelen defterlerde irâ'e kılındığı vechile, Mâliyye hazîne-i celîlesinden verilmekde ise de kimlere ne mikdâr şey verildiğine dâ'ir hazîne-i merkūmece zerre kadar vukūf u ma'lûmât yokdur.

Bu paradan 750 kuruş, me'mûriyyeti lağv edilmiş olan bir mübeşşire ve 250 kuruş, meyve bahâsı nâmıyla şeyhü'l-harem-i Hazret-i Nebevî tarafından surre emînlerine gönderilen kesâna ve 200 kuruş, Surre-i hümâyûn akkâm-başılarına verilmekde olduğu tahkīk kılınmış ve böyle mükerrer ve lüzûmsuz yerlere akça i'tāsı gayr-ı câ'iz bulunmuş olduğundan, zikr olunan üç kalemde muharrerü'l-mikdâr mebâliğ, mârru'z-zikr 564 bin 640 kuruşdan tenkīs edilmeli ve ba'de't-tenkīs verilecek mebâliğ hakkında dahī tedkīkāt-ı mükemmele icrâsıyla, tebeyyün edecek hâlin

iktizāsını icrâ eylemelidir. Zîrâ bu akçaya Dersa'âdet ahâlîsinden ba'zı kimselerin hissedâr oldukları ve urbâna verilmesi mu'tâd olan atāyâ dahī râyic fi'âtıyla sarf olunup bundan hâsıl olan iskontoyu birtakım zevât, kîselerine koymakda bulundukları, sıhhatine emniyyet olunacak zevât-dan işidilmişdir. Bu akça hakkında icrâ-yı tedkīkāt cihetine gidilir, hazînece mültezem olan tasarrufât kazıyye-i mühimmesi, bu noktada dahī gözedilir ise bundan dahī bir yük kuruş kadar tasarruf husūlü me'mûl-dür. **[717]**

Kilâr-ı hac ve Cerde-i seniyye tahsīsātı olan 3 milyon 600 bin kuruşa nakl-i kelâm edelim: Bu akçanın 133 bin 559 kuruşu, Hasene kabîlesi şeyhinin ve 235 bin 99 kuruşu Veled-i Alî ve Aneze şeyhinin ve 133 bin 785 kuruşu Benî Sahr kabâ'ili şeyhlerinin ve 193 bin 575 kuruşu Mezârîb Kal'ası'ndan ileriye doğru hayme-nişîn olan urbân meşâyıhı-nın mürettebât-ı kadîmesi ve 27 bin 700 kuruşu dahī Revle şeyhi Ta'lâ-lü'ş-Şa'lâ'nın [طعلال الشعلا] mu'tâdiyyesidir.

Mürettebât-ı mezkûre nisābından ziyâde olduğu, ya'nî Hasene kabîlesine 80 bin ve Veled-i Alî ile Aneze kabîlesine 140 bin ve Benî Sahr kabîlesine 80 bin ve hayme-nişîn olan urbâna 120 bin ve Revle şeyhine 20 bin kuruş i'tāsıyla iktifâ edilmek mümkün olacağı, Kilâr-ı hacc-ı şerîf muhâfızı Sa'îd Paşa'nın re'y ü ifâdesiyle müsbet bulunduğu cihetle, bu mikdârın i'tāsına karâr verildiği takdîrde, zikr olunan beş kalemden tamâm 283 bin 718 kuruş tasarruf hâsıl olur ve bu tasarrufâtın mikdâr-ı cem'ü'l-yekûnu 1 milyon 254 bin 500 kuruşa resîde olup buna biraz daha ehemmiyyet verilir ise tasarrufât-ı ma'rûza yekûnunun mikdârı bir o kadar daha tezâyüd ü terakkī eylemiş bulunur. (İntehâ)

Şâm kāfilesiyle Mekke-i mu'azzama emâret-i celîlesine hitâben bir de nâme-i hümâyûn gönderilmesi usūl-i mukarrere-i kadîmedendir.

Bundan 35 sene mukaddem vâlid-i kesîrü'l-mehâmid-i hazret-i hilâfet-penâhî cennet-mekân Sultān «Abdülmecîd» Hān **[718]** Gāzî cânib-i seniyyü'l-menâkıb-ı sâmîsinden Şerîf Muhammed[765] b. Avn hazretlerine hitāben, zîbâyiş-bahş-ı harîr-i sutūr olan nâme-i hümâyûn-ı iltifât-meşhûnun bir sūreti ele geçirilmiş olduğundan, işbu mahalle derc u tastīr edildi.

Sūret-i münîf-i nâme-i hümâyûn

Cenâb-ı emâret-me'âb, eyâlet-nisâb, sa'âdet-iktisâb, siyâdet-intisâb, zü'n-nesebi't-tâhir ve'l-hasebi'z-zāhir, müstecmi'-i cemî'u'l-me'âlî ve'l-mefâhir, kâbiran-an-kâbir, cemâlü's-sülâleti'l-Hâşimiyye, fer'u'ş-şecereti'z-zekiyyeti'n-nebeviyye, tırâzu'l-isābeti'l-ulviyyeti'l-Mustafaviyye, zübde-i âl-i Resûl, kurre-i ayni'z-Zehrâ'i'l-Betûl, el-mahfûf bi-sunûfi avâtıfi'l-Meliki'l-hālıkı'l-kevn, Şerîf Muhammed b. Avn *–dâme sa'dühû–;* tevkī'-i refî'-i hümâyunumuz vâsıl olıcak ma'lûmunuz olsun ki, siz ki şerîf-i nebâhet-elîf-i müşârun-ileyhsiz, unsur-ı fıtrat-ı asliyye vü mâye-i hilkat-i nesliyyenizde muzmer u merkûz olan nakā-yı cevher-arâfet-i Adnâniyye ve safâ-yı taviyyet-asālet-i Kahtâniyye muktezāsınca, makām-ı ulyâ-yı siyâdet-intimâya ku'ûd ve süllem-i refî'u'l-müntehâ-yı emâret-i Mekke-i mükerreme'ye su'ûdunuzdan berü, Haremeyn-i muhteremeyn'in hüsn-i îfâ-yı levâzım-ı tevkīr u ihtirâmı ve ahâlî ve mücâvirîn-i izāmın istikmâl-i refâh-ı hâl ve ferâğ-ı bâlleri emr-i ehemminde ve'l-hâsıl hıtta-i Hicâz-ı mağfiret-tırâzın ikāme-i de'âyim-i nizām ve idâme-i zavâbıt u intizāmıyla, ol aktār-ı meyâmin-istizhâra ﴿مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ﴾[766] zâmile-bend-i azîmet-i müstelzimü't-tevfîk olan kavâfil-i hüccâc-ı hidâyet-minhâc ve züvvâr ve ebnâ-yı sebîl ve tüccârın, karîn-i emniyyet ve

765 El-yevm Mekke-i mu'azzama emîri bulunan Şerîf Avnürrefîk Paşa hazretlerinin pederleridir.

766 ["… her bir geniş, uzak dağ yollarından …" Hacc, 22/27.]

selâmet ve rehîn-i âsûde-gî vü istirâhat oldukları hâlde, iyâb u zehâbları husūs-ı mu'tenâ-bihâsında ibrâz-ı mesâ'î-i cemîle ve izhâr-ı me'âsir-i hamîdeye derkâr olan ikdâm ve dikkatiniz nezd-i ilhâm-vefd-i şehriyârânemizde bedîhî vü azher **[719]** ve bundan böyle dahī ol mehâmm-ı vâcibetü'l-ihtimâmın kemâ-yenbağī hüsn-i rü'yet ve tensîki husūsunda tarafınızdan bezl-i himmet ve icrâ-yı merâsim-i gayret u kiyâset olunması me'mûl ve muntazar olmakdan nâşî, hakkınızda mehâsin-i teveccühât-ı şâhânemiz berâber ve âfitâb-ı kîtî-sitânî-i mekremet-i mülûkânemiz ezser-i nev ziyâ-dâr olmak hasebiyle, bu def'a cânib-i sütûde-menâkıbınıza yakası sırma ve inci ile müzeyyen olarak pırlanta kopçalı bir sevb-i ferâce-i hadrâ-yı meymenet-intimâ ihdâ ve şeref-bahşâ-yı sudûr olan işbu nâme-i hümâyûn-ı mülâtafet-makrûnumuzun iblâğ u îsāli hizmetine ta'yîn kılınan hācegân-ı dîvân-ı müşeyyedi'l-erkânımdan Dîvân-ı hümâyûn'um kalemi baş deftercisi iftihāru'l-emâcid ve'l-ekârim Hâfız Ahmed Vâhid –*dâme mecduhû*– ile ba's ü isrâ olunmuş olmağla, öteden berü hānedân-ı azīmü'ş-şân ve dûdmân-ı rasînetü'l-erkânımıza olan meziyyet-i safvet-i serîret ve vüfûr-ı husūsiyyet ve istikāmetiniz mübteğāsınca, hil'at-i behiyye-i mersûle taraf-ı şerîfinize lede'l-vüsūl ri'âyet-i rüsûm ve tevkīr-i iclâl ve mürâ'at-ı sunûf-ı tefhīm u ibcâl ile telâkkī ve istikbâl ve dûş-ı istihkāk ve istîhâlinize pûşiş ve iktisâ ile merâsim-i mübâhât ve müfâharet ve vezā'if-i sıdk u ihlâs-ı taviyyet edâ ve ikmâl kılındıkdan sonra cebîn-i mübîn ve nâsıye-i necâbet-rehîninizde sâtı' u dırahşân ve lâmi' u tâbân olan envâr-ı asālet ve pertev-i fütüvvet ve emâret-i muktezāsı, herhâlde ibrâz ve izhâr-ı müsâberet ve hâlâ Şâm vâlîsi ve mîr-i hâcı, düstûr-ı mükerrem, müşîr-i mufahham, nizāmü'l-alem, vezîrim Osmân Nûrî Paşa –*edâmallâhu te'âlâ iclâlehû*– ile bi'l-muhābere, aktār-ı ma'mûre-i bilâd-ı İslâmiyye'den tavâf-ı Beyt-i şerîf ve ziyâret-i zarîh-i mukaddes-i Nebî-yi bâhirü't-teşrîf içün hâdiyân-ı nâka-i teveccühe ve azîmet ve sâ'ikān-ı rekb-i şitâb u sür'at olan hüccâc-ı hidâyet-minhâc ve

tüccâr ve züvvâr-ı meyâmin-ibtihâcın vücûh-ı şettâ ile himâyet ve sıyânetleri ve te'mîn-i turuk-ı Haremeyn-i muhteremeyn ve tahsīl-i refâh-ı kuttān ve mücâvirîn-i makāmeyn-i münîfeyn husūslarına sa'y ü gayret ve zât-ı hilâfet-simâtımız içün ol emâkin-i meşhûnetü'l-mehâsinde sâkin sulehâ vü ahyâr ve ubbâd u zühhâd ve ebrârın ed'iye-i **[720]** hayriyyeleri isticlâbına ve kātıbe-i umûr ve mesālih-i aktār-ı Hicâziyye'nin tavr-ı hasen ve veche-i vecîh-i müstahsen üzere tesviye vü tanzīmine ve husūsen hüccâc-ı müslimînin Medâyin-i Sālihiyye'den istikbâl ve yine mahall-i mezkûra kadar teşyî'leriyle eşkıyâ-yı urbân ve sâ'ire tâ'ife-i muzırra ve mûziyyesinin itāle-i eyâdî-i ta'arruz ve ta'addîlerinden mümârese ve vikāyelerine icâle-i cevâd-ı dikkat ve tehzîz-i rimâh-ı hamâset ve teşmîr-i sâ'id-i miknet ve kâffe-i umûr u husūsun ber-vefk-ı matlûb itmâm u ikmâline bezl-i iktidâr ve ol vechile şân-ı şevket-unvân-ı saltanat-ı seniyyemize ve hıdâmet ve şehâmet-i Hâşimiyye'nize muvâfık mesâ'î-i cemîle ve me'âsir-i celîle vücûda getirmeğe sarf-ı rü'yet ve a'kâb-ı salât u evkāt-ı icâbet-âyâtda müteşerrifîn-i zemzem ve makām-ı mu'tekifîn-i Beyt-i harâm olan ahlas-ı ibâd ve meşâyıh-ı salâh-i'tiyâdla devâm-ı ömr ü devlet ve kıvâm-ı fer ü şevketimiz de'avâtına bi-hulûsi'l-bâl iştigāl ve muvâzabet ve herhâlde celb-i hātır-ı kerâmet-mezāhir-i mülûkânemize himmet eyleyesiz; tahrîren fî evâ'il-i şehr-i cemâziye'l-âhire, li-seneti hamse ve sittîn ve mi'eteyn ve elf; be-makām-ı Dârü's-saltanati'l-aliyye, be-mahrûse-i Kostantıniyye; sene 1265 (m. 1849).

Haremeyn-i şerîfeyn'in mahrûkāt ve levâzımât-ı sâ'iresinin mikdârı

Kâ'be-i mu'azzama harem-i şerîfinde îkād olunmak üzere, beher sene Dersa'âdet ile Şâm-ı şerîf ve Mısr-ı Kāhire taraflarından gönderilmekde olan revgan-ı zeyt ile şem'al mumu ve mühimmât-ı sâ'irenin müfredâtı zîrde gösterildiği vechiledir:

Dirhem	Kıyye	Aded	Sandık	
	13.432			Dersa‘âdet’den revgan-ı zeyt
	4.459			Mısır’dan revgan-ı zeyt
	145	446		Şem‘al kâfûru
120	580			İspermeçet mumu **[721]**
300				Gül yağı
			1	Kurs
		2.500	6	Buhūr } [767]
		2.500		Mangır } [767]
	10	40		İspermeçet mumu } [768]
		110		Kadehli karpuz kandîl } [768]
	150	200		İspermeçet mumu [769]
12	310			Ufak âdî şem‘-i ispermeçet [770]
	16			Revgan-ı zeyt. Eyyâm-ı âdiyyeye mahsūsdur. } [771]
	271			Leyâlî-yi cum‘a ve isneyn ile şühûr-ı selâseye mahsūsdur. } [771]

Harem-i şerîf-i Hazret-i Nebevî’de îkād olunmak üzere beher sene Dersa‘âdet ve Şâm-ı şerîf’le hıdîviyyet-i Mısriyye câniblerinden irsâl buyurulmakda olan revgan-ı zeyt ve mühimmât-ı sâ’irenin mikdârı ile Harem-i sa‘âdet ve etrâb-ı münîfeye mâh-be-mâh sarf u i‘tā kılınmakda bulunan eşyânın mikdâr ve kemmiyyeti:

767 Harem-i muhterem-i Mescidü’l-Harâm’la mesâcid-i me’sûre-i sâ’ireye mahsūsdur.

768 Tā’if’de Mescid-i Seyyidinâ Abdullâh b. Abbâs’a mahsūs olup mumların beher adedi yüzer dirhemlikdir.

769 Mezâhib-i erba‘a makāmlarına mahsūs olup beher adedi üçer yüz dirhemlikdir.

770 Mezâhib-i erba‘a makāmlarına mahsūsdur.

771 Tā’if’de kâ’in Mescid-i Seyyidinâ İbn Abbâs’a mahsūsdur.

Dersa'âdet'den isbâli mu'tâd olan

Dirhem	Kıyye	Aded	Sandık	
100	4.431			Revgan-ı zeyt
		4.680	60	İspermeçet mumu **[722]**
			9	Buhūr
		57		Kâğıd kurs
108				Gül yağı
		714		Şem'al mumu
		2		Mihrâb mumları
		380		Süpürge
		177		Sünger
		2.500		Buhūr
112,5				Gül yağı miskāl 75 } Tertîb-i diğerdir.
300		1.400		Kâğıd kurs } Tertîb-i diğerdir.

İdâre-i hıdîviyye cânibinden irsâli mukannen olan

Dirhem	Kıyye	Aded	Sandık	
		344	8	Şem'al mumu [772]
		41		Şem'al mumu [773]
	20			Şem'al mumu [774]
	2	2		Şem'al mumu [775]
		400		Hasır-ı münîf (Deste: 100)
	4,722,5		12	Revgan-ı zeyt
				Sırça kanâdîl
		30		Bal mumu [776]

772 Beheri kırk üçer adeddir.
773 Bunların beheri birer kıyyelikdir.
774 Beheri beşer kıyyelik olarak tertîb-i diğer olup Abbâs Paşa vakfındandır.
775 Tertîb-i diğer olup mihrâb-ı Süleymânî'nin büyük mumlarıdır.
776 Bu mumların yedisi birer ve kusūru birer buçuk kıyyelikdir.

Şâm-ı şerîf'den gönderilmesi mukarrer olan

Dirhem	Kıyye	Aded	Sandık	
	4.941,5			Revgan-ı zeyt
		8		Şem'al mumu [777]

Hücre-i mu'attara ve derûn-ı Harem-i sa'âdet ile mesâcid-i sâ'ireye beher mâh sarf u i'tā kılınan revgan-ı zeyt ve sâ'irenin mikdârı:

Revgan-ı zeyt [778]		**Revgan-ı zeyt** [779]	
Kıyye		Kıyye	
698	Harem-i şerîf ile Hücre-i mu'attara'ya	989	Harem-i sa'âdet'e
		1.116	Harem-i sa'âdet minârelerine
223	Mesâcid-i şerîf ile etrâb-ı münîfeye	204	Mesâcid-i sâ'ire minârelerine
		223	Mesâcid ve etrâb-ı münîfeye
17	Muhtâcîn-i fukarâya	17	Muhtâcîn-i fukarâya
18	Harem-i sa'adet kumluğuna	18	Harem-i sa'âdet kumluğuna
956	Yekûn	2.567	Yekûn

Beher adedi 1,5 kıyye olmak ve her üç ayda bir kerre i'tāsı şart-ı vâkıf iktizāsından bulunmak üzere, zîrde muharrerü'l-esâmî mesâcid-i şerîfeye verilmekde olan şem'al kâfûru mumu: **[724]**

777 Seyyidinâ Abbâs ve Hamza türbe-i münîfeleriyle mihrâb-ı Süleymânî'ye mahsūsdur.

778 Eyyâm-ı âdiyyeye mahsūsdur.

779 Ramazān-ı şerîfe mahsūsdur.

Mum

Aded	
2	Mescid-i Hazret-i Peygamberî'ye
2	Mescid-i Seyyidinâ Ebû Bekir es-Sıddîk'a
2	Mescid-i Seyyidinâ Ömerü'l-Fârûk'a
2	Mescid-i Seyyidinâ Osmân b. Affân'a
2	Mescid-i Seyyidinâ Aliyyü'l-Murtezâ'ya
2	Mescid-i Seyyidinâ Abbâs'a
2	Mescid-i şerîf-i Kubâ'ya
2	Mescid-i Bilâl-i Habeşî'ye
2	Mescid-i Şeyh Sivâsî'ye
2	Mescid-i Şeyh Bâhūrî'ye
20	[Yekûn]

Mihrâbü'n-Nebî ile mihrâb-ı Süleymânî'ye beher mâhda üçer def'a vaz' olunmak üzere i'tā kılınan küçük mum	4 aded
Mihrâbü'n-Nebî'ye vaz' olunmak üzere senede birer def'a olarak verilmekde olan büyük muma	2 aded

Hücre-i sa'âdet'le Harem-i şerîf'de tebhīr olunan

Anber	**Ûd ağacı**	**Kâğıd kursu**	**Buhūr**	
Dirhem	Dirhem	Aded	Deste [780]	
8 0	300 257	4 0	21 0	Şeyhü'l-harem hazretlerine Buhūrculara
8	557	4	21	

[725]

780 Bu destelerin beheri on dokuzar adeddir.

Hücre-i sa'âdet'de mu'allak olan kanâdîl, akşamdan sabâha kadar îkād olunur ve beher kandîl içün yirmi beşer dirhem revgan-ı zeyt verilir.

Harem-i şerîf derûnunda mu'allak kanâdîl, akşamdan sâ'at üçe kadar ve sülüs-i ahīr-i leylden Hanefî namâzı vaktine kadar îkād olunur ve beher kandîl içün yirmişer dirhem revgan-ı zeyt i'tā kılınır.

İşbu kandîllere on sekizer revgan-ı zeyt konulduğu, hazîne-i nebeviyyede mukayyed ise de min-gayrı-kıyâsin bir ölçü ile konulduğundan, bu yağın 20 dirhem kadar olması maznûndur.

Derûn-ı Harem-i sa'âdet'de mu'allak âvîzelerle, şam'dânlarda îkād olunmak içün gün aşırı üç yüz on üçer aded ispermeçet mumu verilir ve ba'zı zevâta dahī beher sene ramazān-ı şerîfinde bin 41 aded mum tevzî' olunur.

Eşyâ-yı âtiyye dahī Hücre-i mu'attara-i nebeviyye gaslinde verilmek üzere mürettebdir.

Gül yağı	**Anber**	**Kâğıd kurs[u]**	**Buhūr**	**Ûd ağacı**
Dirhem	Dirhem	Aded	Deste	Dirhem
170	2	7	1	90

Hücre-i mu'attara ve Ravza-i mutahhara-i Cenâb-ı Risâlet-penâhî ile derûn-ı envâr-meşhûn-ı Harem-i sa'âdet'de mevcûd şam'dânlar, billûr âvîze ve şecereler, karpuz şeklinde billûr kandîller ile minârelerde mu'allak şîşe kandîllerin mikdârı: **[726]**

Bal mumu ile îkād olunan;

Şam'dân

Aded	
2	Mücevher ile murassa' gāyet müzeyyen ve musanna'dır. } Hücre-i mu'attara'dadır.[781]
2	Sırf altından masnû' olup büyücekdir.
1	Kezâlik altından ma'mûl olup bu dahī büyücekdir.
5	

Bu şam'dânlar birer mumluklu olup subh u mesâ Hücre-i mu'attara derûnunda huzūr-ı fâ'izu'n-nûr-ı Seyyidü'l-beşer'de iş'âl olunur. Hücre-i sa'âdet'e mahsūs on aded sîm şam'dân daha var ise de bunlar ramazān-ı şerîf gecelerinde îkād olunur.

Şam'dân

Aded	
2	Mihrâbü'n-Nebî'nin büyük mumlarına mahsūsdur. }[782]
2	Mihrâbü'n-Nebî'nin küçük mumlarına mahsūsdur.
2	Mihrâb-ı Süleymânî'nin büyük mumlarına mahsūsdur.
2	Mihrâb-ı Süleymânî'nin küçük mumlarına mahsūsdur.
8	

Bu sekiz kıt'a şam'dân birer mumluklu olarak, beher gece îkād olunur. **[727]**

---

781 Merkad-i âlî-yi Hazret-i Fâtıma –*radıyallâhu anhâ*–dadır.

782 Mihrâbü'n-Nebî'nin büyük mumlarına mahsūs olan iki büyük şam'dân sîm-i hālisu'l-ayârdan ma'mûl olup Bezm-i Âlem Vâlide Sultān'ın teberrükâtındandır.

Fânûslu döğme şam'dân

Aded	
8	Bu şam'dânlar birer mumluklu olup her gece Ravza-i mutahhara dâhilinde îkād olunur.

Billûr şam'dân

Aded	
1	Ravza-i mutahhara-i Hazret-i Peygamberî'de olup yirmi sekiz mumlukludur.
1	Kezâlik Ravza-i mukaddese-i nebeviyyede olup bu dahī yirmi sekiz mumlukludur.
1	Mihrâb-ı Süleymânî pîşgâhında olup otuz bir mumlukludur.
1	Üç ayaklı bir kürsî üzerine mevzū' olup sekiz mumluklu ve Hindî Gāzî'nin teberrükidür.
4	

Bu şam'dânlar ispermeçet mumu ile îkād olunur.

Billûr âvîze

Aded		
1	Harem-i şerîf'de mu'allak ve kebîr olup yetmiş dört mumlukludur.	786
1	Kadem-i sa'âdet taraf-ı zî-şerefinde mu'allak ve kebîr olup yirmi dört mumlukludur.	786
2	Mihrâb-ı Süleymânî pîşgâhında mu'allak olup on altı mumlukludur.	
2	Mihrâb-ı Süleymânî pîşgâhında mu'allak olup kezâlik on altı mumlukludur.[783]	
1	Ravza-i mutahhara'da mu'allak olup bir tek mumlukludur.[784]	
1	Bâbü'l-vüfûd pîşgâhında mu'allak olup bir tek mumlukludur.[785]	
8		

783 Bu âvîze, şecere tarzındadır.

784 Bu âvîze kırmızıdır.

785 Bu âvîze de şecere tarzındadır.

786 Bunlar Mısır vâlîsi esbak Abbâs Paşa merhûmun teberrükidür.

Bu âvîzeler ispermeçet mumu ile her gece îkād olunur. **[728]**

Sîm âvîze

Aded	
2 1 1	Harem-i şerîf derûnunda ve Muvâcehe-i sa'âdet önünde mu'allakdır.[787] Harem-i şerîf derûnunda ve Muvâcehe-i sa'âdet önünde mu'allakdır.[788] Harem-i şerîf derûnunda ve Muvâcehe-i sa'âdet önünde mu'allakdır.[789]
4	

Bu âvîzeler her gece iş'âl olunur.

Billûr âvîze

Aded	
3 15 16	Bunlar Mısır vâlîsi esbak Abbâs Paşa merhûmun teberrüküdür.[790] Ba'zı ashâb-ı hayr tarafından takdîm olunmuşdur.[791] Ba'zı ashâb-ı hayr tarafından takdîm olunmuşdur.[792]
34	

Bunlar ispermeçet mumu ile îkād olunur.

---

787 İşbu iki âvîze Bezm-i Âlem Vâlide Sultān'ın hediyyesi olup ispermeçet mumu ile îkād olunur.

788 İşbu tek âvîze, Nâ'ile Sultān'ın teberrükü olup ispermeçet mumu ile îkād olunur.

789 Mısır vâlîsi esbak Abbâs Paşa merhûmun hediyyesi olup ispermeçet mumu ile îkād olunur.

790 Hurma ağacı şeklinde yek-pâre billûrdur.

791 Bunlar her gece îkād olunur.

792 Bunlar yalnız cum'a geceleri îkād olunur.

Sîm âvîze

Aded	
1	Mihrâb-ı Osmânî önünde mu'allak olup mühdîsi mechûldür.
1	Kubbe-i Osmânî'de mu'allak olup otuz altı mumluklu ve Hākān Sultān Mahmûd'un teberrüküdür.
1	Muvâcehe-i sa'âdet'de mu'allak olup otuz mumluklu ve Hākān Sultān Mahmûd'un teberrüküdür.
2	Muvâcehe-i sa'âdet'de mu'allak olup sekizer mumluklu ve Hākān Sultān Mahmûd'un teberrüküdür.
1	Muvâcehe-i sa'âdet'de mu'allak olup iki mumluklu ve Hākān Sultān Mahmûd'un teberrüküdür.
6	

Bunlar ispermeçet mumu ile her gece îkād ve iş'âl olunur. **[729]**

Billûr âvîze

Aded	
1	Otuz iki mumluklu olup merhûm Rızā Paşa'nın teberrüküdür.
2	Kırkar mumluklu ve kırmızı renkli olup vâkıfı mechûldür.
1	Hindî-kârî bir âvîze olup vâkıfı nâ-ma'lûmdur.
4	

Bunlar Harem-i şerîf dâhilinde mu'allak ise de mumları gönderilmemekde olduğundan îkād edilmemekdedir.

Revgan-ı zeyt ile tesrîc olunur karpuz şeklinde billûr, şîşe kandîllerin mikdârı:

Kandîl

Aded		
70	Altın zincîrli karpuz billûr	Bu kandiller Hücre-i mu'attara dâhilinde olup her gece îkād olunur. Kâffesinin zincîrleri adn-âşiyân Hākān Mahmûd-ı Adlî Hān merhûmun cümle-i teberrükâtındandır.
2	Altın zincîrli şîşe	
2	Gümüş zincîrli şîşe	
10	İki aded sîm şecerede şîşe	
84		

Mescid-i sa'âdet minârelerinde kandîl şîşe

Aded	
227	Re'îsiyye minâresinde
312	Azîziyye minâresinde
228	Mecîdiyye minâresinde
186	Bâbü'r-Rahme minâresinde
216	Bâbü's-Selâm minâresinde
1.169	

[730]

Kandîl

Aded		
452	Gümüş ve sarı zincîrli karpuz	793
16	Âdî zincîrli karpuz resminde olup Harem-i şerîf ebvâbında mu'allakdır.	
84	Harem-i sa'âdet derûnunda mu'allak âvîze ve şecerelerde şîşe	
21	Harem-i sa'âdet derûnunda vâki' donanma tablalarında şîşe	
24	Hāric-i etrâf-ı erba'a-i Harem-i sa'âdet'de mu'allak şîşe	
11	Mahâll-i sâ'irede mu'allak şîşe	
608		

Min-haysü'l-mecmû' şam'dân ve âvîzelerle kanâdîlin mikdârı:

Aded	
35	Şam'dân
60	Billûr ve sîm şecere ile âvîze
1.861	Karpuz ve şîşe kandîl
2.431	Umûm kanâdîl ve mumların yekûnu

793 Bu kandîller Harem-i şerîf derûnunda mu'allak olup zincîrleri cennet-mekân Sultān Mahmûd Hān teberrükâtındandır ki her gece tesrîc olunur.

Ayn-ı Zübeyde

Ayn-ı Zübeyde: Sultān Süleymân b. Sultān Selîm b. Sultān Bâyezîd Hān *–aleyhimü'r-rahmetü ve'l-ğufrân–* hazretlerinin, Haremeyn'de ihyâya muvaffak oldukları e'âzım-ı hayrâtın biri de "Ayn-ı Zübeyde" mecrâsının ta'mîr ve ihyâsıdır.

Mekke-i mükerreme şehrinde Zübeyde Hātûn'un Cebel-i Müşel-şel'den getirdiği suyun ba'zı çeşmeleriyle, etrâf-ı şehirde suyu içilir birkaç kuyu var **[731]** idiyse de gerek çeşmelerin ve gerek tatlı su kuyularının adedi az olmak hasebiyle, Sultān Süleymân "Ayn-ı Zübeyde"yi tamâmıy-la Mekke-i mu'azzama şehri dâhiline icrâ edinceye kadar, ehl-i Mekke tatlı su tedârikinde su'ûbet çekerler idi.

Ayn-ı Zübeyde, âtîde ta'rîf olunduğu üzere, Ümmü Ca'fer Zübeyde binti Ca'fer b. el-Mansūr'un, ya'nî Hârûnu'r-Reşîd'in zevcesi Zübeyde Hātûn'un mebâliğ-i kesîre sarfıyla üç günlük mesâfede vâki' bir vâdî-den şehr-i şehîr-i Mekketullâh'a getirmiş olduğu âb-ı nâb olup 926 (m. 1520) senesi tathîrinden sonra yollarına bakılamadığından kanavât [ve] mecrâsı harâb ve binâ'en-aleyh ol âb-ı hayvân mahv u nâ-yâb olmuş idi.

Mâ-i latîf-i mezkûr, gāyet gür ve lezîz ve ta'mı İstanbul'un Taksîm suyuna mânend ü şebîh olup asıl ismi "Ayn-ı Arafât" idiyse de Zübeyde Hātûn'un eser-i ber-güzîde-i himmeti olduğundan, "Ayn-ı Zübeyde" ıt-lâk edilmişdir.

Zübeyde Hātûn, Ca'ferü'l-ekber denilen Ca'fer b. Ebû Ca'fer sâli-fü'z-zikr kerîmesi ve hulefâ-yı Abbâsiyye'nin ikincileri olan Ebû Ca'fe-rü'l-Mansūr'un hafîdesi ve zevci Hârûnu'r-Reşîd'in amca-zâdesi olup nâm-ı kadîmi "Ümmetü'l-Azîz" idi. Sıgar-ı sinninde büyük pederi Mansūr'un huzūrunda raks ederek dedesini eğlendirmeği mu'tâd edin-miş ve Mansūr'un, "Kızım sen Zübeyde'sin" demesi, ol nâm ile be-nâm ve müte'ârif olmasına sebebiyyet vermişdir.

Zübeyde Hātûn, menâkıb-ı celîle-i meberrât ve me'âsir-i memdûha-i lutf u ihsânât ashâbından bir kadın olup takrîben 213 sene-i hicriyyesi (m. 828) hilâlinde hazâ'in-i vefîre sarf u istihlâkiyle "Ayn-ı Huneyn"i Mekke-i mufahhame'ye kadar getirmiş idi. **[732]**

Mekke-i mükerreme şehr-i cesîm-i mukaddesi miyâh-ı câriyeden hâlî birtakım siyâh ve kuru cibâl-i müteselsile arasında vâki', zirâ'ate gayr-ı sālih bir dere içinde bulunmuş olduğundan, sükkân-ı Haremullâh Ayn-ı Huneyn ihyâsından akdem ol vâdî-i gayrı zî-zer'e nüzûl eden miyâh-ı emtārla idâre ederler ve bu mülâbese ile ekser zamânlar su muzāyakası çekerler idi.

Zübeyde Hātûn, müverrihler tarafından verilen ma'lûmâta göre, 1 milyon 700 bin[794] miskāl altın sarfıyla, Huneyn cibâl-i râsiyâtını deldirerek, arz-ı Hil'den Mina sâhasında vâki' bir cebelin eteğine değin icrâ-yı mâ ve dil-teşne-gân-ı Haremullâh'ı bu sūretle iskā vü irvâ etmişdir.

Hikâyet

Vâdî-i Huneyn suyu, Mekke-i mükerreme'ye getirildikden ve yolları rasānet ve metânet-i fevka'l-gāye üzere yapılıp ikmâl edildikden sonra, hizmet-i mebrûre-i mezkûre nezāretinde bulunan me'mûr bu yolda harc u sarf olunan mebâliğ müfredâtını mutazammın zeyli mazbatalı bir kıt'a defter tanzīm ve ale'l-usūl muhâsebesinin rü'yet ve tesviyesi niyâzıyla Zübeyde Hātûn'a arz u takdîm eylemiş idi.

Defter-i mezkûr, Zübeyde Hātûn Dicle nehri üzerine binâ edilmiş olan kasrında iken takdîm edilmiş olduğundan, işbu defteri alıp deryâçe-i Fırat'a ilkā etmiş ve me'mûr-ı mûmâ-ileyhi celble, "Ben bu hesâbın rü'yet ve tesviyesini yevmü'l-hesâba bırakdım. Eğer senin zimmetinde kalmış mebâliğ var ise sana bahş etdim. Yok, eğer matlûbun var ise şifâhen taleb eyle. İ'tāsını emr edeyim" dedikden sonra, gerek me'mûr-ı

794 2 milyon 550 bin dirhem altın demekdir.

mûmâ-ileyhe ve gerek refâkatinde istihdâm olunan sâ'ir zevâta hıla'-ı fâhire ilbâsıyla alâ-vechi'l-matlûb taltīf eylemişdir. (İntehâ) **[733]**

Mütāla'a

Ol muhaddere-i ismet-me'âbın şehristân-ı Mekke'ye üç günlük yoldan icrâ-yı âb-ı nâba teşmîr-i sâ'id-i ihtimâm etdiği, kâffe-i müverrihīnin musaddakı ise de mecrâ-yı âb dâmen-i Cebel-i Arafât'a vüsūlde, bağbân-ı ecel sedd-i feyâza-i hayât etmiş, ya'nî Cenâb-ı Zübeyde Hātûn bu hāk-dân-ı fenâdan dâmen-çîn olup şebistân-ı istebrak-ı tutuk-ı cennâta doğru hırâm eylemiş (sene h. 212/m. 827-28) olduğundan, eser-i mezbûr Sultān Süleymân b. Sultān Selîm Hān zamânına değin nâ-tamâm kalmış idi.

Nevbet-i saltanat şehinşâh-ı müşârun-ileyh hazretlerine intikāl etdikde duhter-i sa'd-ahterleri Mihrümâh Sultān, peder ve mâderi imdâdıyla ol eser-i celîl-i hayrın ikmâl-i kusūruna sarf-ı makdûr ederek, Mes'â-yı şerîf'de müte'addid çeşmeler binâ ve bu cihetle beledullâhi'l-emîn ahâlîsini ihyâ eyledi. Nitekim aşağıda ta'rîf olunacakdır. Bu takdîrce, rü'yet-i muhâsebe hakkında müşârun-ileyhâya takdîmi rivâyet olunan defterin aslı olmamalıdır.

Tafsīl

Zübeyde Hātûn'un Mekke'ye getirtmiş olduğu Huneyn suyunun menba'ı, Tā'if tarîkında vâki' Cebel-i Seniyye'den Cebel-i Tād denilen gāyet büyük ve yüksek dağın eteğindedir. Bu su, menba'ından feyezānla Huneyn karyeleri tarlalıklarına doğru cereyân eder ve mecrâsı kenârında vâki' karyelerin hurmalıklarını suvardıkdan sonra, hâ'it-ı Huneyn'e kadar akıp gider idi.[795]

---

795 Kurâ-yı Huneyn bostânlarını şâmil olan vâdîye "Hâ'it-ı Huneyn" ıtlâk olunup Huneyn gazve-i celîlesi, zikr olunan besâtîne müntehî olan sahrâda dehşet-efzâ-yı vukū' olmuşdur.

Zübeyde Hātûn, kurâ-yı mezkûre tarlalarını kâmilen iştirâ ve besâtîn-i mevcûdeyi bi'l-ibtāl, etrâfında bulunan dağların **[734]** münâsib yerlerine metîn metîn benderler yapdırmış ve yağmurdan hâsıl olacak suların bir bendden diğer bende seyelânı içün birer de mecrâ hafr etdirmiş olduğundan, zikr olunan bendler miyâh-ı bârânla dolup her biri Ayn-ı Huneyn gibi birer dere olarak kanavât [ve] mecârî vâsıtasıyla, Meşşâşî,[796] Meymûne,[797] Za'ferân, Bürûd,[798] Tārıkī,[799] Sakbe, Hazyân nehirlerine ve bunların cümlesi birleşip Huneyn deresi mecrâ-yı vesî'ine ve buradan Mina sahrâ-yı safâ-efzâsında kazdırılmış olan "Bi'r-i Zübeyde" maksemi hazînesine cârî olur idi.

Zübeyde Hātûn, Ayn-ı Huneyn'i Mina'ya icrâ etdikden sonra, sa'y-i belîğle Vâdî-i Na'mân suyunu dahī Arafât'a getirmiş ve ba'dehû Huneyn suyuyla Vâdî-i Na'mân suyunu birleşdirip Me'zimeyn arkasında kâ'in Zāb[800] tarîkı dağından Müzdelife ve Gār-ı Mürselât yoluyla Mina sahrâ-yı rûh-efzâsı cibâlinden bir dağın arkasında hafr etdirdiği bi'r-i amîk-i kebîre akıtmışdır ki bu su, Cebel-i Kürrâ'dan [كرا] (buna Cebel-i Kurâ dahī denir)[801] sâha-i feyz-mesâha-i Arafât'a kadar yapdırılmış olan mecrâ-yı kebîr-i vâsi'den cereyânla, Cebe-

---

796 [«مشاش» (Meşşâş) şeklinde de geçmektedir. Bkz. Abdülmelik b. eş-Şâfi'î Âsımî, *Samtü'n-nücûm*, II, s. 325.]

797 [«ميمون» (Meymûn) şeklinde de geçmektedir. Bkz. Abdülmelik b. eş-Şâfi'î Âsımî, *Samtü'n-nücûm*, II, s. 325.]

798 [«بارود» (Bârûd) şeklinde de geçmektedir. Bkz. Abdülmelik b. eş-Şâfi'î Âsımî, *Samtü'n-nücûm*, II, s. 325.]

799 [«طان» (Tān) şeklinde de geçmektedir. Bkz. Abdülmelik b. eş-Şâfi'î Âsımî, *Samtü'n-nücûm*, II, s. 325.]

800 Şimdi buraya Tarîk-ı Muzlime denir ki Arafât'dan Müzdelife'ye avdet edenlerin sol taraflarında kalır.

801 [Bâzı kaynaklarda "Kirâ" ve "Kerâ" şeklinde de geçmektedir. Meselâ bkz. Abdülmelik b. eş-Şâfi'î Âsımî, *Samtü'n-nücûm*, IV, s. 96.; Ahmed İbrâhim Şerif, *Mekke ve'l-Medîne fi'l-Câhiliyye ve ahdü'r-Resûl*, s. 21.]

lü'r-Rahme birkelerini ve ba'dehû sâlifü'z-zikr Bi'r-i Zübeyde maksemini imlâ eder idi.

Bi'r-i Zübeyde, Arafât ve Huneyn sularına maksem ittihāz edilmiş olduğundan, üzeri bir tarafdan diğer tarafa nakl ü taklîbi tavk-ı beşerden hāric denilecek kadar büyük büyük kayalar kapadılıp urbân-ı bâdiye garaz-kârları mazarratından te'mîn edilmişdir.

Vâdî-i Na'mân'dan getirilen su, beyne'l-ahâlî Cebel-i Kurâ denilen Kedâ yâhūd Kürrâ Dağı eteğinden inficâr eder. Bu dağ, Cebelü'r-Rahme irtifâ'ında iki dağ üzerinde vâki' ve fevka'l-gāye mürtefi' olup zirvesinden **[735]** Tâ'if'e yarım günlük mesâfedir. Cebel-i mezkûra bir kerre su'ûd veyâ hübût edenler ol kadar yorulurlar ki ol gün bir daha hübût veyâ su'ûda kudretleri kalmaz. "Ayn-ı Arafât" nâmıyla ma'rûf olan su, Vâdî-i Na'mân çölünden geçirilmiş olduğundan, mecrâsının te'sîr-i rutūbetiyle vâdî-i mezkûrun nevâhî-i mütecâviresi tarâvet-yâb olup envâ'-ı eşcâr ve aksâm-ı nebâtât u ezhâr ile riyâz-ı muntazamaya dönmüşdür.

Vukūf-mendân-ı müverrihīnin tahmîn ve ta'yîn eylediklerine göre, Zübeyde Hātûn'un bu sular içün açdığı mecrânın tūlü 143.038 kadem, 4 pus olup bunun hafr ve i'mâli emrinde ânifen beyân olunduğu üzere, tamâm 1 milyon 700 bin miskāl altın harc u sarf edilmişdir.

Latīfe

Sulehâdan biri, Zübeyde Hātûn'u vefâtından[802] bir müddet sonra, rü'yâsında ve fakat riyâz-ı cinân içinde görüp "Ey Zübeyde! Seni Hakk sübhânehû ve te'âlâ hazretleri, Mekke-i mükerreme'ye getirdiğin su içün mi mağfiret buyurdu?" su'âlini îrâdla, "Hayır! Benim zikr olunan su içün sarf etdiğim mebâliğ, hukūk-ı ibâd imiş! Ondan hâsıl olan ecr u cezâ, ashâb-ı hukūka tevzî' ve i'tā kılındı! Lâkin birgün işret ederken ezân-ı Mu-

802 Müşârun-ileyhâ, 212 (m. 827-28) ve alâ-kavlin 216 (m. 831-32) senesi vefât etmişdir.

hammedî okunduğunu duydum ve hemen terk-i işretle, mü'ezzin efendiye ittibâ'en şehâdet getirdim idi. Bu vaz'ım rızā-yı merâhim-irtizā-yı ilâhiyye tevâfuk etmiş ve melâ'ike-i kirâma hitāben, 'Eğer Zübeyde'nin kalbinde tevhîd-i ilâhiyyem rüsûh bulmamış olsa idi, şu hâlinde terk-i işretle benim vahdâniyyetimi i'tirâfa müsâra'at etmez idi. Şâhid olun ki ben ondan râzı olup kendisini yarlığadım' hitāb-ı celîli şeref-sudûr eylemiş **[736]** olmasına mebnî, bu merâtib-i âliyyeye nâ'il oldum! Şimdi pek güzel bir hâldeyim" cevâbı alınmışdır. *(Rûhu'l-beyân)*

Zübeyde Hātûn, zikr olunan suları getirterek Mekke ahâlîsini bir dereceye kadar su muzāyakasından kurtardı ve hüccâc-ı zevi'l-minhâca dahī büyücek bir hizmetde bulundu ise de dağlardan inen seylâb mürûr-ı zamânla, bu suların kanavât ve mecrâsını yıkıp harâb etmiş ve kesret-i takallübât-ı dehrle kıllet-i emtār yapılan yolları bütün bütün mahv u nâ-peydâ ederek, sükkân-ı Mekke'yi uzak uzak yerlerden su getirmeğe mecbûr kılmakla berâber, 241 (m. 855-56) senesi, kuyuların dahī suları çekilmeğe başlamış olduğundan, ahâlînin susuzluğu derece-i gāyetü'l-gāyeye varmış idi. Bir aralık, Mütevekkil-billâh-i Bağdâdî, Zübeyde Hātûn'un Arafât'a kadar getidiği suyu, mecrâ-yı diğer hafrıyla dâhil-i Mekke'ye kadar getirtdi ve binâ-ber-în cîrân-ı Kâ'betullâh'ı yeniden ihyâ eylemişçesine nâ'il-i ecr u mesûbât oldu[803] ise de iki yüz elli sene sonra onun hafr etdirmiş olduğu mecrâ dahī bozulup harâb ve sükkân-ı Beldetullâh yine susuzluk beliyyesiyle bî-tâb olmuş idi.

Bu suların mecrâ ve kanavâtını 594 (m. 1198) senesi Melik Muzaffer b. Kevkebürî b. Alî ve 605 (m. 1208-09) senesi sāhib-i Erdebil Muzafferüddîn ve 625 (m. 1228) ve 633 (m. 1236) seneleri Müstansır-billâh-i Abbâsî ve 726 (m. 1326) senesi Irâk pâdişâhı Ebû Sa'îd Hudâbende

---

803 Mütevekkil-billâh'ın Mekke şehrine getirdiği su içün 100 bin altın sarf eylediği mervîdir.

[737] ümerâsından Emîr Çoban[804] ve 811 (m. 1408-09) senesi Mekke-i mu‘azzama emîri Şerîf Hasan b. Aclân ve 821 (m. 1418) senesi mülûk-ı Çerâkise-i Mısriyye'den Ebü'n-Nasr Şeyh Mahmûd ve 775 (m. 1373-

---

804 Emîr Çoban, Ayn-ı Zübeyde mecrâsını ta‘mîr ve ıslâh etdikden sonra Ayn-ı Bâzân denilen suyun dahī yollarını ıslâh ve tesviye ederek, Mekke-i mu‘azzama şehr-i mu‘azzamı içine getirtmiş (sene h. 726/m. 1326) olduğundan, ehl-i Mekke sîrâb-ı safâ olmuşdur.
Müverrih İbnü'l-Verdî, Ayn-ı Bâzân'ın Mekke'ye icrâsı haberini duyduğu vakit;

Arabî:

هل لي إلى مكة من عودة *** فأبلغ السؤل وأقضي الديون
غير عجيب جري عين بها *** فقد جرت شوقًا إليها العيون

kıt‘asını tanzīm etmişdir.
Bu manzūmenin Türkçesi; "Keşke Mekke-i mükerreme'ye bir daha avdet ile nâ'il-i merâm olup borçlarımı ödeyeydim. Ol buk‘a-i mu‘azzamaya bir aynın (su) cereyânı istiğrâb olunamaz. Zîrâ hâsıl olan iştiyâkdan, ona uyûn (gözler) teveccüh etmişdir", demek olur.
Ayn-ı Bâzân'ın Mekke'ye icrâsından sekiz sene sonra, Cebel-i Hirâ civârında vâki‘ Ayn-ı Celîl nâmındaki su dahī 5 bin dirhem sarfıyla Mekke-i mu‘azzama'ya getirdilip Ayn-ı Bâzân ile birleşdirilmişdir; fî sene 734 (m. 1333-34).
Emîr Çoban, selâtīn-i Cengîziyye'den Bağdâd hâkimi Sultān Ebû Sa‘îd Bahâdır b. Sultān Muhammed Hān'ın emîrü'l-ümerâsı idi. Ebû Sa‘îd kendine muhabbet edip kalem-rev-i hükmünde bulunan memâlik ve büldân hükûmetini evlâdlarına ihâle eylemiş idi. Bi'l-âhare vezîri Melik Nasreddîn iğvâsıyla Emîr Çoban'dan yüz çevirmiş ve Emîr Çoban, Ebû Sa‘îd'in iğbirâr-ı kalbine mukarrebânından olan oğlu Hâce Dımaşk vâsıtasıyla kesb-i vukūf u ıttılâ‘ eylemiş olduğundan, zikr olunan vezîr-i pür-tezvîrin iktidârsızlığından bahisle vezâretden azl etdirdi ve az bir müddet sonra oğlu Hâce Dımaşk dahī tesvîlât-ı erbâb-ı ağrâz ile katl edildiğinden mikdâr-ı kâfî asker ile pâdişâhın mu‘asker-gâhına azîmetle Şeyh Alâüddevle vesâtatıyla Hâce Dımaşk'ın kātillerinin kısās olunmalarını adâlet-i Ebû Sa‘îd'den talebkâr olup fakat mes'ûlü karîn-i kabûl olmadığından harbe girişdi ise de hempâları başından dağıldıkları cihetle harbi terk ile Horâsân tarafına firâr ve Herât vâlîsi Gıyâseddîn'e, hukūk-ı sâbıkasına istinâden arz-ı ilticâ eyledi. Gıyâseddîn ise Ebû Sa‘îd'in sādır olan fermânı üzerine kendisini katl edip na‘aşını vâki‘ olan ricâsına mebnî Medîne-i münevvere'ye gönderdi; fî sene 730 (m. 1329-30).

74) senesi Sultān Kayıtbay-ı Mısrî ve 917 (m. 1511-12) senesi Sultān Gavrî taraflarından birer kerre **[738]** ta'mîk u tathîr ve bozulan yerleri tanzīf u ta'mîr edilerek, Mekke-i mu'azzama ahâlî-yi kirâmı nev'ammâ su muzāyakasından kurtarıldı idi.

Bir zamân sonra takallübât-ı dehr-i pür-kahırla suların mecrâsı büsbütün harâb ve mâ'ü'l-hayât-ı Huneyn ve Arafât mütevârî-i zulmet-i türâb olup ehl-i Mekke ol derece susuzluk çekdi ki Arafât günlerinde gā-yet uzak vâdîlerden su getirtmeğe mecbûriyyet-i sahîha hâsıl oldu. Öyle uzak ve mahūf vâdîlerden su celbi ise ifrât-ı servet ü gınâya mütevakkıf olduğundan, gürûh-ı fukarâ vü zu'afâ mutālebe-i nân-pâreden sarf-ı nazarla yalnız su dilenirler idi. Ma'a-mâ-fîh zengin olan muhtekirler, sakāların getirdiği suları yed-i inhisāra alarak, ağır ağır fi'âtlarla satıp imlâ-yı kîse-i hırs u az ederler idi.

930 senesi evâhirinde (m. 1524) hasbe'l-hikme uzak vâdîlerdeki kuyuların dahī suları kesildiğinden, sene-i merkūme yevm-i arefesinde bir parmak kuvvetiyle kaldırılması mümkün olan bir matariyye su, tamâm bir altına satıldı ve itāş-ı muvahhidîn, Cebelü'r-Rahme sâha-i sa'â-det-mesâhasında susuzlukdan cân verme derecelerine vardı idi. Muzāyaka-i mâ, ta'rîf olunan mertebeye resâ oldukda, zamân-ı vakfe rû-nümûn ve âteş-i atşla ciğerleri yanmış olan hüccâc-ı zevi'l-ibtihâc vakfe-gîr-i sükûn olarak, mahzûn mahzûn nüzûl-i rahmet-i Rabb-i Rahîmi intizār ve bi'l-ittifâk yağmur du'âsı tilâvetine ibtidâr eylediler.

Hüccâcın du'âsı *–bi-fazlillâhi te'âlâ–* rehîn-i kabûl ve icâbet olup oralarca misli görülmemiş ve hattâ ihtiyârlardan dahī işidilmemiş yağmurlar nâzil ve ayaklar altından seyelân edecek kadar seyl suları hâsıl olduğundan, bi'l-cümle ehl-i îmân itfâ-yı âteş-i atş etdiler ve kırbalarını doldurdukdan sonra hayvânât ve devâblarını iskā ve sâ'ika-i fahr u mesâr ile rehîn-i hayret olup bükâ eylediler. **[739]**

Ehl-i îmânın su muzāyakasıyla meydân-ı Arafât'da rehîn-i ıztırâb ve sâlifü'z-zikr suların mecrâları ta'rîf olunduğu vechile harâb u yebâb olduğu, pâdişâh-ı zamân Sultān Süleymân Hān hazretlerinin sâmi'a-hırâş-ı şâhâneleri olması üzerine, hem Ayn-ı Arafât ve hem de Ayn-ı Huneyn yollarının tathîr ve tesviyesini ve bu husūsun mücâvirîn-i Beldetullâh'dan Muslihuddîn Efendi'nin uhde-i istîhâl ve nezāretine ihâle edilmesini emr u fermân buyurduklarından, keyfiyyet Bâb-ı Âlî cânib-i sâmîsinden Mekke-i mükerreme emâret-i celîlesine iş'âr u beyân ve emâret-i müşâ-run-ileyhâ taraf-ı zî-şeref-i âlîsinden mûmâ-ileyh Muslihuddîn Efendi celb edilip uhdesine kıbel-i âlî-yi pâdişâhîden tefvîz buyurulan me'mûriyyet zikr u ityân kılındı.

Muslihuddîn Efendi, ber-tıbk-ı iş'âr 931 (m. 1525) senesi levâzımât-ı muktezıyyeyi bi't-tedârik îfâ-yı me'mûriyyete ibtidâr edip kanavât ve mecrâları alâ-vechi'l-matlûb ta'mîk u tathîr ve Arafât'la Mekke-i mükerreme'de vâki' bi'l-cümle birke ve çeşmeleri ıslâh ve ta'mîr etdikden sonra, Ayn-ı Huneyn'i bi'l-icrâ, sükkân-ı Haremullâh'ı reyyân ve ihyâ etdi ve birtakım siyâh köleler[805] alıp ile'l-ebed tathîr-i mecrâ ve kanavât hizmetinde bulunmak üzere tavzīfle, keyfiyyeti bi'z-zât derbâr-ı şevket-karâra arz eylemek içün bender-i Süveyş'e müteheyyi-i azîmet olan bir sünbûka râkiben yola çıkıp bahr-i Kulzüm[806] sularında müstağrak-ı deryâ-yı rahmet oldu; fî sene 937 (m. 1530-31).

Muslihuddîn Efendi, Bedr-i Huneyn ve Arafât sularının mecrâlarını ıslâh ve ta'mîr eylediği esnâda, mecrâ ve kanavâtın her neresi bozulur

---

805 Muslihuddîn Efendi bu kölelere birer de câriye-i zenciyye alıp akd u tezvîc etmiş idi. Bunlardan hâsıl olan evlâd ü ahfâd batnen-an-batnin tathîr-i mecrâ hizmetini der-uhde ederler ve cümlesi vezâ'if-i mukannene-i mahsūsa ile geçinirler idi. Şimdi nesilleri munkatı' olup kimseleri kalmamışdır.

806 [Kızıldeniz'in bir diğer adıdır. Süveyş körfezinin kuzey ucundaki Kulzüm şehrinden dolayı bu adla da isimlendirilegelmiştir. Mufassal mâlûmât için bkz. Bkz. Mustafa L. Bilge, "Kızıldeniz", *DİA*, XXV, s. 558.]

ise hemen ta'mîr **[740]** u ıslâh edilmek içün bir mi'mâr ile bir kâtib ve bunların üzerine bir de nâzır nasb u tavzīf etdikden sonra, mecrânın maksem ittihāz edilen mahalline bir kubbe-i sengîn te'sîs ve kırk beş levhalı bir oluk tarh u tertîb eyledi. Bu oluğun herhangi bir levhasının suyu munkatı' olur veyâ azalır ise o cihetin mecrâsında bozukluk olduğunu anlayıp hemen ta'mîr ederler idi.

Tertîb-i ma'rûz sâyesinde, ehl-i Mekke bir müddet kaht-ı âb beliyyesine uğramadılar ise de Muslihuddîn Efendi'nin vefâtından takrîben otuz sene sonra zuhûr eden seylâb sademesiyle, mecrâ-yı mâ'nın ekser yerleri harâb olduğundan, şehr-i şehîr-i Mekke çeşmelerinin ara sıra suları kesilmeğe ve sükkân-ı kirâm-ı belde-i Bekke, yine su muzāyakasıyla meşâkk ve ta'ab çekmeğe başlamış idi. Husūs-ı mezkûr, emâret-i celîle-i Mekke cânib-i âlîsinden Dersa'âdet'e arz u beyân kılınmış ve ta'mîri iktizā eden yerlerin ba'de'l-keşf muvazzahan beyân ve iş'ârı cevâben emâret-i müşârun-ileyhâya yazılmış olduğundan, şerîf-i Mekke bi'l-cümle eşrâf u a'yân-ı şehr-i Bekke'yi celb ü cem' ile akd-i encümen-i meşveret ve şeref-tevârüd eden emr-i âlîyi feth u kırâ'at eyledi.

Bunun üzerine Mekke kādīsı Abdülbâkī b. Alî el-Mağribî Efendi, Cidde mutasarrıfı Hayreddîn Beğ ile bunlara mümâsil birtakım erbâb-ı vukūf u ma'lûmâtdan mürekkeb olarak akd u teşkîl olunan hey'et-i şûrâda Mekke-i mükerreme su yollarının sūret-i keşf u îzâhı hakkında haylice müddet müzâkere ve idâre-i kü'ûs-ı kīl ü kāl ve müşâvere olundukdan sonra, ârâ-yı ittihâd ile; "Uyûn-ı Arafât, miyâh-ı sâ'ireden kuvvetlice olup mecrâsı ma'lûmdur. Erbâb-ı vukūfun beyân ve ifâdesine bakılır ise bu su eğerçi "Evcer" denilen yerden bed' ile Vâdî-i Na'mân ve Arafât tarîkıyle Mina'dan geçirilip Bi'r-i Zübeyde'ye getirilir ve yolları güzel bir hâlde tathîr ve ta'mîr **[741]** edilir ise 30 bin altın sarfı iktizā ve bu hesâba göre sâlifü'z-zikr Evcer'den batn-ı Mekke'ye değin 45 bin zirâ'-ı mi'mârî mahallin tanzīm ve tesviye olunacağını, tersîm olunan keşif harîtası îmâ vü inbâ eder" denildi.

Hey'et-i şûrâ, bu re'yi hüsn-i kabûl ve telâkkīye müsâra'atla, netîce-i karârı bâ-mazbata emâret-i müşârun-ileyhâya beyân ve bu yolda yapılacak olan yolun suver-i âhara müreccah idüğünü zikr u ityân eylediklerinden, şerîf-i Mekke karâr-ı mezkûru derbâr-ı şevket-karâr-ı Süleymânî'ye ber-tafsīl arz u iş'âr etmiş ve îfâ-yı muktezâsı pâdişâh-ı müşârun-ileyhin kerîmesi sāhibetü'l-hayrât, iklîletü'l-muhadderât, tâcü'l-muhsanât Mihrümâh Sultān taraf-ı aliyyesinden iltizâm buyurulup hem bozulmuş olan yerleri ta'mîr ile suyu dâhil-i Mekke'ye kadar icrâ ve hem de Kâ'betullâhi'l-ulyâ harem-i hürremine yakın yerlerde müte'addid çeşmeler inşâsıyla, ahâlî-yi beledullâhı ihyâ etmek husūsāt-ı mu'tenâ-bihâsı emrinde irâde-i meberrât-âde-i şehinşâhî istihsāl eylemiş olduğundan, sâbık Mısr-ı Kāhire defterdârı İbrâhîm Beğ'e 50 bin altın verilip cânib-i feyz-câlib-i Mekketullâh'a gönderildi.

İbrâhîm Beğ, 964 (m. 1557) yâhūd 969 (m. 1561) ve kavl-i diğere göre 970 senesi zi'l-ka'desinin 22'nci cum'a günü (m. 13 temmuz 1563)[807] Cidde'ye ve ertesi günü şerîf-i Mekke Seyyid Hasan b. Nümey hazretlerinin Merru'z-Zahrân vâdîsinde kâ'in sayfiyyesine vâsıl ve şerîf-i müşârun-ileyh refâkatiyle Mekke-i mükerreme'ye gidip ba'de't-tavâf kendisine mahsūsen tehiyye kılınmış olan konağa nâzil oldu. Ba'dehû birçok amele tedârikiyle beş on gün içinde suları çekilen kuyular ile Ayn-ı Arafât mecrâsını ta'mîk u tathîre ikdâm ve ihtimâm ederek, ba'de'l-hac Cebelü'r-Rahme tarîkını ta'mîr içün Vâdî-i Arafât'da nasb-ı hıyâm-ı ârâm ve tanzīf-i mecrâ umûrunda dört yüz kadar amele istihdâm etdi ve Dersa'âdet'den mütefennin mi'mârlar, görgülü üstâd ve bennâlar celbiyle, günden **[742]** güne amelenin adedini artırıp mecrâ-yı aynı Bi'r-i Zübeyde'ye değin ıslâh ve tesviye etdi. Fakat mecrâ-yı kadîmin Bi'r-i Zübeyde'den ilerisini bulamadı.

---

807 [Mîlâdî karşılığı salı gününe denk gelmektedir.]

İbrâhîm Beğ'in istihdâm etdiği dört yüz nefer amele köle kısmından ve bunların cümlesi ameliyyât-ı hafriyyeye yarar takımdan olmağla, mecrâ-yı aynı Evcer'den Müzdelife hudûduna kadar tathîr ve ta'mîk etdiler ve Müzdelife'den ilerisinin hafrı müşkil olduğundan, biraz amele daha getirilmesini istediler idi.

İbrâhîm Beğ, aded-i ameleyi bine kadar iblâğ etdi ve bu yolda 500 bin altından ziyâde para sarfıyla pek çok gayret ve fedâkârlık gösterdi ise de iş gün-be-gün gerilemeğe başladığı, ya'nî Müzdelife ile Mekke-i mu'azzama arasındaki mecrânın ta'mîki imkânsız göründüğü cihetle, derbâr-ı şevket-karâra arz-ı keyfiyyet ve Sa'îd-i Mısır'la Şâm ve Haleb ve Yemen ve Dersa'âdet'den lüzûmu kadar kuyucu, suyolcu, demirci, dîvârcı, taşcı ustaları celb ü ihzārına gayret ile her biri içün mikdâr-ı kâfî mevkı' tefrîk ve ta'mîk etdi ve fakat mecrâ-yı mâ'nın Bi'r-i Zübeyde'de rehîn-i hitâm ve olduğunu anlayıp deryâ-yı hayret ve nedâmete daldı idi.

Çünki Zübeyde Hātûn, kendi nâmına mensûb olan bi'rin aşağısından 2 bin zirâ'-ı mi'mârî kadar yerin hafrine muvaffak olamadığından, o ciheti terkle Arafât suyunu mecrâ-yı Huneyn'e icrâ etmiş ve bu vechile iki dereyi birleşdirip Mekke sekenesini idâre edebilecek kadar bir su tedârik eylemiş idi. Eğer tahvîl-i cihet ederek Ayn-ı Arafât'ı mecrâ-yı Ayn-ı Huneyn ile birleşdirmemiş olsa idi, 2 bin zirâ'-ı mi'mârî tülünde ve 50 arşın arz u umkunda yek-pâre bir taşın nakb u sakbiyle uğraşması lâzım gelir idi. Bu ise hem beyhûde yere para sarf u telef etmek ve hem de ihtimâlin hāricinde bir iş içün it'âb-ı efkâr **[743]** eylemekdir. Onun içün orasını terkle, mecrâ-yı Ayn-ı Arafât'ı Huneyn suyu mecrâsıyla birleşdirmeğe karâr verip cânib-i maksada kesdirme bir yoldan gitmiş idi.

İbrâhîm Beğ, kemâl-i hayret ve ıztırâbından Zübeyde Hātûn'un muvaffak olamadığı emr-i müşkili meydâna getirmeğe kalkışıp zikr olunan tarîk-ı sengîni diğer bir yolda sakb u kesr etmek tasavvuruyla ibtidâ tûlen 7, arzen 5 arşın kadar mahalli hafr u ta'mîk edip bu mahallin üzerinde

bulunan toprağı kaldırdı. Ba'dehû Cezel Dağı'ndan yüz deve yükü hatab celb ve mahall-i mahfûr içinde hark ederek, bu yolda 50 zirâ' kadar mahal ta'mîk eylemek istedi. Fakat bir gecede ancak 2 parmak kadar yeri yakabildi idi.

İbrâhîm Beğ leylen yakmış olduğu 2,5 parmak mevkı'i, sabâhısı edevât-ı âhenîn ile sakb u kesr etdi ve bu gidişle 2 bin arşın tūlünde bir yerin 50 arşın ta'mîki, ömr-i Nûh ve mâl-i Kārûn'a tevakkuf edeceğini anladığı hâlde, nâmûs-ı saltanat-ı seniyyeyi vikāye etmek sevdâ-yı hāmıyla hesâbsız paralar sarf u istihlâk ve ol sūretle hafr-i mecrâya bezl-i mesâ'î ve iktidâr etmekden çekinmedi ise de yine 20 arşın yerden ileri geçemediğinden, âkıbet nukūd-ı mevcûdu bitirip keyfiyyeti arz u beyân ve ne yolda hareket edeceğini istîzân eylemek içün Dersa'âdet'e mahsūs âdemler gönderdi idi. Lâkin İstanbul'a i'zâm etdiği me'mûrların bulunduğu sünbûk Bahr-i Ahmer'de gark ve bu müddet içinde Mekke'de bulunan üç nefer oğlu biribiri ardınca fevt olup bi'l-âhare kethudâsı ve kölelerinin birçoğu vefât ve bunları müte'âkıb kendisi dahī azm-i gülşen-sarây-ı cennât ederek, 974 senesi recebinin 2'nci pazar-ertesi gecesi (m. 13 ocak 1567) kable'l-vefât Makbere-i Mu'allâ'da tehiyye eylemiş olduğu kabre defn olundu.[808] **[744]**

İbrâhîm Beğ'in vefâtından sonra tathîr-i mecrâ me'mûriyyet-i mu'tenâ-bihâsı, Cidde mutasarrıfı Kāsım Beğ'e ihâle buyuruldu idi. Hasbe'l-hikme iki sene mürûrunda o dahī irtihâl eylediğinden, hizmet-i mukaddese-i mezkûre, Mekke-i mükerreme Şâfi'î müftîsi Kādī Hüseyin b. Ebû Bekir el-Hüseynî'ye havâle olundu.

Hüseyin Efendi, müte'ahhid olduğu me'mûriyyet-i cesîmeyi hüsn-i îfâya kıyâm ve seleflerinin on iki senede ikmâl edemedikleri hizmeti

---

808 Bu takdîrce, İbrâhîm Beğ, kavl-i evvele göre on (bu kavl mu'teberdir) ve kavl-i sânîye nazaran beş ve üçüncü kavle göre yalnız dört sene kadar mecrâ-yı mezkûr tathîriyle uğraşmış olur.

beş ayın içinde resânîde-i hadd-i gāyet ü itmâm edip merhûm Sultān Süleymân Hān-ı gayûr asrından beri bezl-i makderet ve sarf-ı mesâ'î ve miknet edilmekde olan –ya'nî on yedi seneden ziyâde mecrâsının hafr u ta'mîkıyle uğraşılan– Ayn-ı Arafât'ı müteveffâ İbrâhîm Beğ'in murâd etmiş olduğu yoldan geçirmek şartıyla, 976 ve alâ-kavlin 979 (m. 1571-72) ve rivâyet-i âhara göre 981 senesi zi'l-ka'desinin aşere-i ahīri (m. 14-23 mart 1574) içinde derûn-ı sa'âdet-meşhûn-ı Mekketullâh'a getirdi ve dâhil-i şehirde büyük büyük havuzlar, cesîm cesîm sahrınclar hafr ve inşâsıyla, bunları doldurup âlem-i İslâmiyyet'i ihyâ etdi.

Sultān Süleymân zamânında başlanılan su yolları, ahd-i Selîm-i lâzımü't-tekrîmde gāyet-pezîr olduğu ve Beldetullâhi'l-emîn kesret-i miyâhla mağbût-ı memâlik ve büldân, ya'nî mâ-i Arafât'ın alâ-vechi'l-matlûb ol şehr-i şehîr dâhiline kadar getirilerek itāş-ı hüccâc ve ahâlî sîrâb u reyyân kılındığı ecilden, ahâlî-yi kirâm ve mücâvirîn-i zevi'l-ihtirâm hazerâtı, ale'l-umûm, "Selâtīn-i pîşîn ve hulefâ-yı mütekaddimînden hiçbirine mukadder olmayan hayrât-ı cemîl, bu iki pâdişâh-ı vâcibü't-tebcîle müyesser oldu" diyerek icrâ-yı şehr-âyîne müsâra'at ve yek-diğeri şehinşâh-ı müşârun-ileyhin de'avât-ı hayriyyesinde bulunmağa sevk ve teşvîke müsâberet eylediler.

Suyun şehr-i mukaddese-i Mekketullâh'a vâsıl olduğu gün, sâlifü'z-zikr müftî Hüseyin **[745]** b. Ebû Bekir el-Hüseynî Efendi, Vâdî-i Ebtah bağçelerinde bi'l-cümle ahâlîye mükemmel bir ziyâfet keşîdesiyle, nâm-ı şevket-irtisâm-ı hazret-i hilâfet-penâhîyi yâd ve çeşmelerin cümlesini küşâd etdi ve açılan çeşmelerin hazînelerini şerbetle doldurup ahâlîye sebîl ederek devlet-i ebed-müddet-i Osmâniyye hakkında celb-i de'avât eyledi.

Kaviyyen nakl ü rivâyet olunduğuna göre, ziyâfet-i mezkûre et'ımesi içün yüz re's deve ile bir o kadar koyun zebh ve tabh edilerek, a'yân u eşrâf-ı Mekke ile ulemâ vü sulehâ-yı şehr-i mufahhame-i Bekke'nin kâf-

fesi, mertebelerine göre tertîb olunan çadırlara iclâs ü ik‘âd edilmiş ve ba‘de't-ta‘âm mühendisler ile amelenin ileri gelenlerinden ba‘zı zevâta ilbâs-ı hil‘at ve kusūruna atāyâ-yı seniyye tevzî‘ ve i‘tāsıyla celb-i kulûb-ı ibâda himmet olunduğu hāk-pây-i mekârim-ihtivâ-yı hazret-i pâdişâhî-ye arz u iş‘âr kılınmış olduğundan, gerek ayn-ı mezkûr umûrunda müs-tahdem ve gerek beyne'l-ahâlî meşhûr ve müsellem olan zevâta mahsūs olmak üzere, Dersa‘âdet'den hıla‘-ı fâhire ve atāyâ-yı kesîre gönderilmiş ve umûr-ı me'mûre-i mebrûresinde sa‘y ü gayret ve sıdâkı inde'l-umûm musaddak olan sâbıku'z-zikr Şâfi‘î müftîsi Kādī Hüseyin el-Hüseynî Efendi hazretleri dahī fevka'l-me'mûl taltīf ve tesrîr buyurulmuşdur.

Vâkı‘â, Mekke ahâlîsi Arafât suyu gibi cârî bir suya muhtâc idi. Eğer Mihrümâh Sultān, Ayn-ı Zübeyde'yi Mekke şehrine kadar getirmemiş olaydı, Mekke sekenesinin ya bilâd-ı etrâfa nakl ü hicret yâhūd el birli-ğiyle Ayn-ı Zübeyde yollarını bi't-tathîr, içecekleri suyu Cebelü'r-Rah-me'den celb ü ihzāra sarf-ı mâ-hasal-i kudret eylemeleri iktizā eder idi. Ol asırda ise şıkk-ı sânîye muvaffak olabilmek gayr-ı kābil ve belki müs-tahîl olduğundan, sekene-i Ümmü'l-kurâ iclâ-yı vatan illet-i vahīmine mübtelâ olup her biri bir diyâra azîmet edecekler ve kâffesi birer dürlü mihen ü meşâkka uğrayacaklarından başka, âteş-i firkat-i Kâ‘betullâh ile yanıp yakılacaklar **[746]** idi. Mâ-i Arafât'ın Harem-i şerîf'e kadar getirilmesi, müşârun-ileyhimi yeniden ihyâ ve evlâd ü iyâlleriyle vatan-ı kadîmlerinde iskân u ibkā etdiğinden, şimdi Mekke ahâlîsinden hiç bir kimse yokdur ki serşâr-ı câm-ı sürûr olup bekā-yı devlet-i ebed-müd-det-i Osmâniyye du‘âsında bulunmasın!

Makāle-i âtiyye, mâ-i Arafât'ın ne kadar latīf ve hafîf bir âb-ı nâb oldu-ğunu ve ehl-i Mekke'nin bu suya ne derecelere kadar muhtâc olup Mih-rümâh Sultān-ı aliyyetü'ş-şânın bu husūsdaki muvaffakıyyet-i celîleleri mahsûd-ı ashâb-ı berr ü ihsân bulunduğunu bi-hakkın nâtık ve tamâmıyla mu‘arrif olmasına mebnî, teberrüken işbu mahalle derc u tezyîl etdik.

Makāle

Mâ-i Arafât, bir nehr-i kevser-cereyândır ki hemser-i âb-ı hayvân ve ayn-ı tesnîm-i cinân, mevkıf-ı Arafât yanında revân olup rûymâl-i harem-i mükerreme teşne-leb cûyân ve ahâlî-yi Mekke-i müşerrefe arzû-yı zülâl-i visāli ile âb-ı der-dehân idi.

Beyt:

Aceb muhtâc idi âb-ı revâna halkı ol şehrin
Akardı ağzı suyu lüle-veş su görse atşânı

Duhter-i sa'd-ahter-i pâdişâh-ı cihân Sultān Süleymân Hān, sāhibetü'l-hayrât Mihrümâh Sultān, emvâl-i cezîle sarf edip ol nehri şehre icrâ ve itāş-ı müslimîni irvâ eylemişdir. El-hakk bir himmetdir ki hulefâ-yı Mağrib-zemîn ve Dârü's-selâm ve hükkâm-ı Yemen ve selâtīn-i Mısır ve Şâm, âteş-i reşkinde harîk ve bir hizmetdir ki şâhân-ı rub'-ı meskûn ve mülûk-ı fermân-fermâ-yı sevâlif-i kurûn, girdâb-ı arzû-yı muhâlinde garîkdir. **[747]**

970[809] (m. 1562-63) senesi ibtidâ olunup samîm-i sahre-i sammâdan dest-yârî-i üstâdân-ı elmâs-tîşe-i Ferhâd-pîşe ma'ûnet-i zihn-i sâkıb-ı mi'mârân-ı dürüst-endîşe ile dokuz sene[810] tamâmında hâsıl ve akçayı su yerine harc edip ol şehr-i sâ'il-i hem-ayâr-ı sîm-i müzâb-ı zîbende cedâvil olmuş idi;

«ع» [Mısra']:

شكر الله سعي مجريها[811]

(Zeyl-i Şakā'ik-ı Nu'mâniyye)

---

809 Üçüncü kavle göredir.
810 İkinci kavle göredir.
811 [Kanalı yapanın Allah sa'yini meşkûr eylesin.]

Ayn-ı Zübeyde mecrâsı, Sultān Mustafâ b. Sultān Ahmed Hān merhûmun devr-i âlîsinde (h. 1181/m. 1767-68) dahī ta‘mîr ve tathîre muhtâc olduğu, Mekke-i mükerreme emâretinden vukū‘ bulan arz u iş‘ârdan anlaşılmış olması üzerine, merkez-i saltanat-ı seniyyeden Feyzullâh Efendi isminde bir me’mûr irsâliyle, sūret-i lâyıkada tathîr ve îcâb eden yerleri 86 bin kuruş sarf u harcıyla tesviye vü ta‘mîr edilerek, üç sene zarfında itmâm u ikmâl olunmuşdur; sene 1184 (m. 1770-71).

Müddet-i mezkûre zarfında yalnız Ayn-ı Zübeyde mecrâsı değil, Ayn-ı Arafât ve uyûn-ı sâ’ire mecrâları ve Ayn-ı Huneyn ile Ayn-ı Arafât arasında vâki‘ su yolları, serâpâ ıslâh ve ta‘mîr ve her cihetin suları teksîr edilmişdir.

Bu ta‘mîr ve tesviye elli dört sene kadar devâm etdi ve bu müddet içinde Mekke ahâlîsi bir dereceye kadar su muzāyakası çekmedi ise de 1235 (m. 1820) senesi mecrâ-yı aynın ba‘zı tarafları ta‘mîre muhtâc olduğu ve Mısır vâlîsi Mehmed Alî Paşa, Haremeyn’in her neresi olur ise olsun ta‘mîr ve termîm olunmak iktizā eylediği takdîrde, bilâ-istîzân icrâ-yı iktizāsına cânib-i âlî-yi Mahmûd Hān-ı Adlî’den me’mûr u me’zûn bulunduğu cihetle, paşa-yı müşârun-ileyh ayn-ı mezkûr mecrâsının bozulmuş olan yerlerini bi’t-tecdîd, Ayn-ı Zübeyde’yi yeniden ihyâ ve keyfiyyeti Dersa‘âdet’e arz u inbâ eylemişdir; sene 1235 (m. 1820). **[748]**

Mehmed Alî Paşa merhûmun ta‘mîrinden sonra, Ayn-ı Zübeyde mecrâsına Ayn-ı Za‘ferân isminde diğer bir su daha katılıp ayn-ı mezkûrun suyu artdırılmış ve buna züvvâr-ı Hindiyye’den ve ashâb-ı berr ü hayrdan Elmâs Ağa’nın zülâl-i himmeti sebeb olmuşdur. Çünki Elmâs Ağa mecrâ-yı ayna yakın bir kuyu hafrine tîşe-zen-i şürû‘ olmuş ve bu kuyunun suyunu çoğaltmak fikriyle, hafîre-i bi’ri ziyâdece kazdırmış idi. Esnâ-yı hafrde tahte’t-türâb bir mâ-i cârî zuhûr etmiş olduğundan, Elmâs Ağa bu akar suyu “Aynü’z-Za‘ferân” nâmıyla tevsîm ile Ayn-ı Zübeyde mecrâsına akıtıp iki suyu bir etmişdir; sene 1263 (m. 1847).

Mısır vâlîsi Mehmed Alî Paşa merhûmun taht-ı nezāretinde olarak Sultān Mahmûd Hān-ı Adlî zamânında ihyâ etdirilmiş olan mecrâya 35 sene kadar bakılamayıp hiçbir tarafı tathîr ve ta'mîr edilmemiş ve binâ'en-aleyh birçok yerleri bozulup hac mevsimlerinde az çok su muzā-yakası gibi bir alâmet-i fâci'a rû-nümâ olup keyfiyyet, makām-ı hilâfet-i İslâmiyye'ye dahī sūret-i muvazzahada[812] arz u iş'âr olunmadığından, Ayn-ı Zübeyde suyunun bütün bütün inkıtâ' edeceği hātıre, Haremeyn ahâlîsi hātırlarına ilkā-yı havf u dehşet etmeğe başlamış idi. Hele züv-vâr-ı Hindiyye'den ve Meymen kabâ'ili efrâdından Şeyh Abdurrahmân Sirâc yevmiyye ikişer yüz nefer amele istihdâmıyla mecrâ-yı mezkûru iki ay zarfında tathîr ve ta'mîr ederek, hātıre-i vâkı'ayı hātır-ı ahâlîden def' u ref' eylemişdir; fî sene 1295 (m. 1878).

Şeyh Abdurrahmân Sirâc, hayrı sever bir zât olduğu cihetle, yalnız Ayn-ı Zübeyde mecrâsını tathîr ve ta'mîre kanâ'at edemeyip Harem-i şerîf dâhilinde sarf olunan zemzem-i şerîf-i müsta'meli hāric-i haremde ba'îd bir mahalle icrâ içün **[749]** sadr-ı devlet-i İslâmiyye'de yapdırıl-mış ve mürûr-ı a'sār u eyyâmla harâb olup kalmış olan mecrâ-yı kebîr ve medîdi dahī fevka'l-âde bir sūretde ta'mîr etdirdiler ve bi'l-âhare Mescidü'l-Harâm harem-i şerîfinin dâhil ve hāricinde muhtâc-ı ta'mîr ve tesviye olan taptap ve sâ'ir ufak tefek yerleri dahī tesviye vü ıslâhla hey'et-i mu'azzama-i İslâmiyye'ye pek büyük ve mes'ûd bir hizmetde bulundular.

Haber verildiğine göre, Şeyh Abdurrahmân Sirâc gerek mecrâ-yı zemzem ve gerek taptap ve mevâkı'-i sâ'ireyi ancak üç dört ayda ikmâl edebilip bu müddet içinde beher gün ikişer üçer yüz amele istihdâm eyler ve yapılan işlere bi'z-zât nezāret ederek nihâyet derecelere kadar metânet ve rasānet üzere i'mâl edilmesini tavsiye ve ricâ ederler idi! Hakk

812 Çünki Evkāf-ı hümâyûn hazîne-i celîlesinden, tathîr-i mecrâ masrafı nâmıyla senevî epeyce paralar verilmekdedir.

sübhânehû ve teʿâlâ hazretleri kendisinden râzı olup bu gibi daha pek çok hayrât-ı hasene ihyâsına muvaffak buyursun.

Şeyh Abdurrahmân Sirâc-ı Hindî taʿmîrinden iki sene sonra mecrâ-yı mezkûru bütün bütün taʿmîr ve taʿmîk içün nüvvâb-ı Hindiyye'den Ganî Efendi 4 bin lira-yı Osmânî vermiş ve işbu meblağ, îcâbı takdîrde sarf olunmak üzere müdîriyyet hazînesinde hıfz edilmişdir; fî sene 1297 (m. 1880).

Ayn-ı Zübeyde'nin en son taʿmîri

Vehhâbî Vakʿası'ndan sonra, Ayn-ı Zübeyde mecrâsı dahī ânifen beyân olunduğu üzere, Mısır vâlîsi Mehmed Alî Paşa devrinde baʿzı mertebe taʿmîr edildi ise de bu taʿmîr, yolların mehmâ-emken tesviye vü tathîri gibi taʿmîrât-ı cüz'iyye kabîlinden idi. **[750]**

Hicâz kıtʿa-i mukaddesesinin cümle-i havâssından olmak üzere, sık sık zuhûr eden seylâb, mecrâ-yı mâ'nın ekser mevâkıʿini hedm ü harâb ederek küllî bir taʿmîre muhtâc etmiş ve gavâ'il-i mütevâliye-i devlet, evliyâ-yı umûrun Hicâz mesālihiyle iştigāline haylûlet eylemiş olduğundan, Ayn-ı Zübeyde mecrâsı müddet-i medîde taʿmîr edilemedi ve refte refte yolların yıkılıp yapılamaması ve kemerlerin taʿmîrsiz kalması, ahâlînin mâ-bihi'l-hayâtı olan suyun gün-be-gün eksilmesini intâc etdi idi.

Mecrânın bütün bütün bozulan yerlerinde hâsıl olan rahnelerden cereyân eden sular mahv u nâ-yâb olmağa ve kanavâtın bir müddet daha bu hâlde terk ve ibkāsı, Mekke ahâlîsini ileride su yüzünden şiddetli bir muzāyakaya dûçâr edeceği inde'l-umûm hiss ü derk olunmağa başlayıp vukūʿ bulan arz u istîzân üzerine, isâbet-pîrâ-yı sünûh olan irâde-i mülhemiyyet-âde-i hazret-i hilâfet-penâhî mûceb-i âlîsiyle, Ayn-ı Zübeyde mecrâsının tathîr ve tesviye ve termîmi zımnında, Mekke ve Cidde aʿyânından mürekkeb bir taʿmîrât komisyonu teşkîl edildi ve komisyon-ı mezkûr riyâsetine Ayn-ı Zaʿferân'ı yüzlerle Fransız liraları sarf ederek

ihyâ etmiş olan Şeyh Abdurrahmân Sirâc Efendi me'mûr ve ta'yîn olundu; fî 6 muharrem sene 1296 (m. 1879).

Mecrâ-yı mezkûrun kemâl-i metânet ve rasānet üzere ta'mîriyle sarfiyyât-ı vâkı'ada sû-i isti'mâl vukū'a getirilmeyerek, masrafının hazîne-i celîleden ahz ü sarf edilmesi, komisyonun mükellef olduğu vezā'if-i mukaddesesinden idiyse de hey'et-i komisyon, Mâliyye hazîne-i celîlesinin gāyet buhrânlı bir zamânda hazîneye bâr olmayacak sūretde îfâ-yı me'mûriyyet etmesini tasavvur etmiş ve zâten Ayn-ı Zübeyde ta'mîrine i'âne etmeği mütemevvilîn-i İslâm öteden beri arzû etmekde bulunmuş olduğundan, komisyon hey'etinin semere-i gayret ve teşvîkiyle Cidde ve Mekke ahâlîsi kibârından birçok i'âne cem' olunduğu ve yalnız hey'et-i **[751]** mezkûre re'îsi Şeyh Abdurrahmân Sirâc tarafından 500 rubye (5 bin kuruş) i'tā kılındığı gibi memâlik-i İslâmiyye ashâb-ı hayrâtı dahī derece-i servet ve iktidârlarına mütenâsib i'âne akçaları gönderdiler.

Hattâ nüvvâb-ı Hindiyye'den Râmpûr hâkimi Kelb Alî[813] Hān 100 bin ve Behupal [Bhopal] melikesi Seyyide Şâh Cihân Bigim [Begüm] 20 bin ve meşâhîr-i ashâb-ı hayrâtdan Hoca Abdülganî Bahâdır Hān ile oğlu Muhammed Ahsenullâh Hān Bahâdır yirmişer bin ve Kalküta'da mukīm Seyyid Abdülvâhid b. Yûnus 2 bin 500 aded rubye[814] i'âne ederek, mebâliğ-i merkūmeyi *el-Cevâ'ib* gazetesinin Hind vekîli Hâcı Nûr Muhammed Zekeriyyâ vâsıtasıyla Cidde'ye irsâl eylediler.

Hind nüvvâb-ı kirâmının işbu i'âneleri, Mekke ahâlîsince bâ'is-i hoşnûdî vü mesâr olmağla, 1 milyon 625 bin kuruşdan ibâret olan i'âne-i Hindiyye'den Cidde'ye vüsūlünde, ta'mîrât komisyonu hey'etiyle

---

813 Kelb Alî Hān hazretleri, 1289 (m. 1872-73) senesi îfâ-yı farîza-i hacc ederek, fukarâ-yı Haremeyn'e atāyâ-yı kesîre ihsân eylediği gibi Hücre-i mu'attara'ya sitâyiş-i nebeviyyeyi şâmil kendi te'lîfi olarak bir de kitâb ihdâ buyurmuşdur.

814 1 rubye, 10 kuruşdur.

cemm-i gafîr ahâlî, i‘âne-i mevrûde mu‘tīlerini zikr-i cemîl ile yâd edip haklarında du‘â-yı hayr etdiler.

Ayn-ı Zübeyde mecrâsının ta‘mîr ve ıslâhı husūsuna bakmak üzere, Mekke-i mükerreme'de teşekkül eden komisyon-ı mahsūs, yukarıda ta‘rîf olunduğu üzere, çâr-cihet-i aktār-ı memâlik-i İslâmiyye ahâlîsine sūret-i me'mûriyyetlerini işâ‘a vü iş‘âr eylediklerinden, Hind müslümânları gibi Mısr-ı nâdiretü'l-asr ashâb-ı hayrâtı dahī âhâd-ı ahâlîyi teşvîk içün Mısır Ma‘ârif Nezāreti himmetiyle der-akab bir komisyon teşkîl etdiler ve hıtta-i Mısriyye müdîriyyetlerinde birer de şu‘be tedârik ederek, **[752]** az bir zamân zarfında 15 bin 167 ve küsûr aded Mısır altını cem‘ine muvaffak olup Mekke-i mükerreme'ye gönderdiler.

Mebâliğ-i mersûlenin 4 bin 200 lirası Garbiyye ve bin 600 lirası Menûfiyye ve bin 226 lirası Kalyûbiyye ve 600 lirası Kinâ ve 78 lirası Cîze müdîriyyetlerinden ve kusūru dahī hıdîviyyet-i Mısriyye devâ'ir me'mûrlarıyla nefs-i Mısır erbâb-ı hamiyyeti taraflarından i‘âne edilmişdir. Matbû‘ât-ı Mısriyye tarafından verilen ma‘lûmâta göre, Garbiyye müdîriyyetinin i‘ânesi 5 bin liraya iblâğ olunacağı ve henüz i‘âne gönderilmemiş olan müdîriyyetlerden dahī haylice i‘âne gönderileceği kaviyyen ümîd olunmakdadır.

Fî 26 zi'l-hicce sene [12]97 (m. 29 kasım 1880) târîhiyle *Vakit* gazetesinin neşr eylediği nüshada Hind ahâlî-yi müslimesinden bu âna kadar 600 bin rubye[815] toplanıp bir tarafdan dahī cem‘ edilmekde olduğu, tahkīkāt-ı vâkı‘a üzerine haber verilmişdir. *Cerîde-i Havâdis*'in Mısır evrâk-ı havâdisinden *Vatan* nâmıyla müsemmâ olan gazeteden ahzla 4489 ve 4503 numrolu nüshalarına derc eylemiş olduğu fıkralara göre, Hind i‘ânesi 67 bin Mısır altınına bâliğ olup İ‘âne-i Hindiyye Cem‘iyyeti'nin re'îsi Abdüllatīf Hān, Mısır İ‘âne Cem‘iyyeti'yle akd-i mukāvele zım-

815 [Metinde «ربله».]

nında, mahdûmunu Süveyş'e göndermiş ve Mısır Cem'iyyeti'nden dahī Ayn-ı Zübeyde masārif-i lâzımesini mukāyese içün Mekke-i mu'azzama'ya Ahmed Nâşid Beğ i'zâm kılınmışdır.

Hıdîviyyet-i Mısriyye'den Ayn-ı Zübeyde ta'mîrâtının tahkīki zımnında Mekke'ye gönderilen Ahmed Nâşid Beğ'in *el-Cevâ'ib* gazetesine gönderip neşr etdirdiği mektûbun me'âline göre, Ayn-ı Zübeyde, Cebel-i Arafât'dan Mekke'ye takrîben 6 bin zirâ' **[753]** olup bunun ıslâhı cem'iyyet tarafından ta'yîn kılınan mühendisin[816] uhdesine havâle kılınmışdır.

Islâh olunan yerden başka, Arafât'dan Vâdî-i Na'mân'a kadar 3 bin 350 zirâ'dır. Bu tarîkın umûmu, beher zirâ'ın 16 riyal, 3 çâryek olmak üzere, mühendis-i mûmâ-ileyh ile taht-ı mukāveleye alınarak, sūret-i matlûbede i'mâl ve ıslâh edilmişdir; fî 29 receb sene 1300 (m. 5 haziran 1883).

Hind hüccâcıyla ahâlî-yi Mekke ve gayrıdan bu âna kadar vârid olan i'ânenin mikdârı, 82 bin 168 altına bâliğ olup bunun 67 bin altını, Bombay Sandığı'ndan gönderilmişdir. Bu masraf; riyal 28 ve lira 154 kuruş hesâbıyla sarf u harc olunmak şartıyla, 55 bin 878 kuruşu Ayn-ı Zübeyde'ye katılan Ayn-ı Za'ferân mecrâsının ıslâh ve ta'mîrine ve kusūru Ayn-ı Zübeyde yollarına sarf edilmişdir.

Komisyonu bu kadar altın harc u sarfına icbâr eden sebeb, Ayn-ı Zübeyde'nin ikinci menba'ının, ya'nî Huneyn ve Na'mân vâdîlerinde bulunan suların birleşdiği mecrâ-yı vâsi'in sedd ü bend olmak derecelerde harâb olması idi. Mecrâ-yı mezkûr Vâdî-i Na'mân tarîkıyle Kahvetü'l-Arafât'a kadar tahte'l-arz gelip ba'dehû ba'zen rûy-i zemînden ve ba'zen dahī dâhil-i zemînden giderek, Fakīru'd-debîl [فقير الدبيل] denilen vâsi' lağıma ve bu lağım vâsıtasıyla Hūme ve Hāsıra mevkı'lerinden bi'l-mürûr, "Bâzânü'l-cedîd" ıtlâk olunan suvata ve burada sath-ı arza çıkarak Kantara-i Âbidiy-

---

816 Bu mühendis, Erkân-ı Harbiyye kā'im-makāmlarından Sādık Beğ'dir.

ye ve Müzdelife suvatlarından Rakamü'l-Vebere'ye ve ondan Mefcere'ye, ba'dehû Mina'da vâki' Bâzânü'l-cenne ve onu müte'âkıb Bâzânü'l-kādī suvatlarına **[754]** uğradıkdan ve Şerîf Abdülmuttalib hazretlerinin konağı hizâlarına indikden sonra, Mekke-i mu'azzama şehrine müntehî olur ki bu mesâfe mesâha olunsa 30 kilometreye bâliğ olabilir.

Komisyon, Ayn-ı Zübeyde'yi inşâ ve i'mâr husūsunda dâhil ve hāric i'tibârıyla iki kısma taksîm etmişdir. Birinci kısım, hāricen ta'mîr ve inşâ edilen mevâkı'dir. Bu kısmın ihyâsına, mecrânın Vâdî-i Na'mân cihetinden başlanılmışdır. Mecrâ-yı mezkûr, vâdînin meydândan 15 metre kadar mahalli zîr-i zemînde kalıp bütün bütün mahv u münderis olmuş idi. Komisyon, buradan başlayıp 400 metreye karîb tūlde eskisinden vâsi' ve derûnunda bir âdemin meşy ü hareketine müsâ'id sūretde kârgîr olarak yeni bir mecrâ açıp rasānet ve metânet-i matlûbede i'mâl etdirmişdir.

Komisyon, bu mecrâ ameliyyâtını resîde-i hadd-i ikmâl etdikde, Vâdî-i Na'mân'dan Arafât Kahvesi'ne ve oradan Cebelü'r-Rahme'ye ve buradan Hūme, Hāsıra, Bâzânü'l-cedîd, Kantara-i Âbidiyye, Müzdelife'yi ve Müzdelife'den Mefcer nihâyetinde vâki' Bi'r-i Zübeyde'ye kadar olan mecrânın her tarafını açdırmış ve ekser yerlerinin bütün bütün harâb olduğundan, suyu hıfz u zabt edemeyeceğini anlamış olmak hasebiyle, bu gibi harâb yerlerin kadîm mecrâlarını terk ile yeni mecrâlar açdırdı ve ta'mîre müsâ'id olan cihetlerinin sularını çıkarıp hāric ve dâhilini ba'de'l-mu'âyene, tecdîd sūretinde ta'mîr ve içlerini çimento harçla sıvadıp fevka'l-gāye teşyîd etdirdi ve mecrânın üzerini boyuna kapak taşlarıyla kapatıp iktizā eden mevkı'lerde mârrîn u âbirînin ve bi'l-hāssa urbân-ı bevâdî mevâşîlerinin kolaylıkla suvarılmaları mülâhazası üzerine, birtakım büyük ve küçük havuzlar ve bacalar küşâd etdirdi. **[755]**

Mecrânın Bi'r-i Zübeyde'ye kadar olan mahallinin sūret-i meşrûha vechile ta'mîr ve ıslâh edilmesinden, sular çoğalıp dar olan yerlerini taz-

yîk ile ba'zı mahallerini bozmuş olduğundan, bu gibi mevkı'leri dahī küşâd ve tevzî' ve Müzdelife mescidi yanında ve Müzdelife ile Arafât arasında iki tarafdan inilip çıkılır gāyet derin birer havuz küşâd ve nerdübân ile inilip çıkılır birer büyük çeşme bünyâd edilip eskileri alâ-hey'eti'l-kadîm ta'mîr ve te'yîd olundu.

Mecrânın bu sūretle ta'mîr ve ıslâhı semere-i bâhiresi olmak üzere, şimdi Mekke-i mükerreme'ye beher dakīkada 5 bin küsûr kıyye su cereyân etmekde ve bu suyun nısfı ahâlî-yi Mekke'yi kâmilen irvâ vü iskāya derece-i kâfiyyede olduğundan, nısf-ı diğeri Mesfele meydânı nihâyetinde vâki' birke-i Emâcid'e akıp gitmekde olmak hasebiyle, fazlasıyla Mâcid meydânı civârında birçok cesîm bostânlar husūle gelmişdir.

İkinci kısım, dâhilen ta'mîr ve icrâ kılınan mevâkı' olup şehr-i şerîf-i Mekketullâh içinde yapılan dokuz aded kebîr ihtiyât sahrınclarından ve daha birtakım su hazîneleriyle hanefiyyâtdan ibâretdir.

İhtiyât sahrınclarına, ibtidâ Mesfele'den başlanılıp buraya 150 metre murabba'ında büyük bir sahrınc inşâ edildi. Bu sahrınc, tamâm 447 bin kıyye su istî'âbına kâfî bir hacimdedir. Ba'dehû Şübeyke mahallesinde ve 36 metre murabba'ında olan sahrınc yapıldı. Bu sahrınc 100 bin kıyye su istî'âb eder. Bu sahrınc tamâm oldukda, Şeyh Mahmûd mevkı'ine muttasıl olan mahallede, ya'nî Hâretü'l-bâb'da ve 64 metre murabba'ında bir sahrınc inşâ olundu. Bu sahrınc 312 bin kıyye su istî'âb eder. Bundan sonra Ciyâd mahallesindeki sahrınc i'mâl edildi. Bu sahrınc 225 metre murabba'ında ve 1 milyon 294 bin **[756]** kıyye su istî'âb edecek bir hacimde olmak cihetiyle, yapılan sahrıncların cümlesinden büyükdür. Ciyâd sahrıncı itmâm edilmesini müte'âkıb, Dekketü'l-hâre denilen, ya'nî Hâretü'l-bâb mahallesine muttasıl olan sahrınc binâ olundu. Bu sahrıncın sathı 36 metre murabba'ında olup 100 bin kıyye su alır. Ba'dehû Şâmiyye mahallesinde ve 187 metre murabba'ındaki sahrınc inşâ edildi. Şâmiyye sahrıncı 260 bin kıyye su istî'âb eder. Bu sahrıncın

ameliyyâtı tamâm oldukda, Şi'b-i Âmir sahrıncını yapdılar. Bu sahrınc devletlü siyâdetlü Şerîf Avnürrefîk Paşa hazretlerinin ikāmet etmekde olduğu emâret konağının arkasında ve 84 metre murabba'ında olup 854 bin kıyye su alır.

Şi'b-i Âmir sahrıncının ikmâlinde Kaşşâşiyye mahallesinde ve 48 metre murabba'ında olan sahrıncı inşâ eylediler. Bu sahrınc 400 bin kıyye su istî'âb eder. Ba'dehû "Şi'b-i Benî Hâşim" mahallesindeki sahrıncı yapdılar. Bu dahī Şi'b-i Âmir sahrıncı hacminde, ya'nî 48 metre murabba'ında olmak hasebiyle, 400 bin kıyye su istî'âb eder.

Zikr olunan dokuz kıt'a sahrınc tamâm oldukda, "Bâbü'l-Umre" hazînesini yıkıp yeniden yapdılar. Sonra Ciyâd Kal'ası altında vâki' mîrî fırını yanına üç aded büyük hazîne yapıp gerek bunlar ve gerek mîrî hazînesinin her iki taraflarına havuzlar inşâ ve tahte'z-zemîn büyük ve cesîm bir sahrınc binâ etdikden ve Mes'â cihetine on beş aded vasat ve imâret cihetine dört aded büyük musluk vaz' eyledikden sonra, Bâbü's-Safâ'da te'sîs kılınan yeni kara[g]ol-hānenin kısm-ı tahtânîsiyle yanı başına birer fıskıyeli iki aded havuz hafr ve i'mâl eylediler.

Bi'l-âhare Bâbü's-Safâ tarafına yedi ve Bâbü's-Safâ'nın alt tarafında vâki' medreseden ibâret olan Şirvânî Mehmed Rüşdî Paşa Kütüb-hānesi dîvârına yirmi iki ve Bâbü'l-Vedâ'ın taraf-ı **[757]** hāricîsi tarafeynine kırk altı ve Bâbü'l-Umre'ye karîb bir mevkı'e yirmi ve Dâvûdiyye Medresesi vasatına yirmi beş aded musluğu hâvî ve suları sūret-i dâ'imede cârî olmak üzere altı kıt'a kârgîr hanefiyyât i'mâl ve inşâ etdiler. Bu hanefiyyâtın ebniyeleri gāyet rasīn u metîn olup ehl-i îmân evkāt-ı hamsede ahz-ı vuzū' ederek tezâyüd-i kuvvet ve şevket-i İslâmiyye du'âsıyla ratbü'l-lisân olmakdadır.

Hanefiyyât ebniyeleri resîde-i hadd-i gāyet ü hitâm oldukda, Bâbü's-Safâ'ya mukābil bir mahalde esâs-efgen-i istikrâr olan Mısır İmâreti'nin ortasında bulunan su hazînesine ve bu hazîneden fıskıyeli havuza kurşun

borular vâsıtasıyla su verdiler ve Sûku'l-Leyl'de inşâ edilmiş olan taksîm-den demir borular ile Gurebâ Hasta-hānesi'ne mikdâr-ı kâfî su verip matbah ve eczâ-hānesiyle hamâm ve câme-şuy hānelerine büyük büyük musluklar vaz'ıyla sūret-i dâ'imede icrâ ve hastaların gezinecekleri bağçe-ye dahī yeni bir havuz inşâ ve buradan Hasekî Sultān İmâreti'ne imrârla, o civârları cennet-âsâ eylediler.

Şimdi Ayn-ı Zübeyde küçük bir dere hükmünü aldığından, Mekke içine cârî olan suyun yarısından ziyâdesi ale'd-devâm boş boşuna cereyân etmekdedir.

Komisyon, mecrânın bir ucunu Şeyh Mahmûd'a muttasıl olan Hâ-retü'l-bâb'a kadar îsāl etmiş ve burada birde ihtiyât sahrıncı i'mâl ve inşâ eylemiş idi. Ehl-i Mekke, suyun buraya kadar getirilmesinden istifâde ederek, Şeyh Mahmûd meydânına doğru hāneler, [dü]kkânlar te'sîsine başladıklarından, ol şehr-i mukadessin bu ciheti başka bir şeref kesbiyle, âdetâ büyücek bir kasaba şekline girdi ve bu karîne ile Mekketullâh'ın oralara kadar tevessü' edeceği anlaşıldığından, Ayn-ı **[758]** Zübeyde mecrâsının Şeyh Mahmûd meydânına değin temdîdine karâr verilip ic-râ-yı ameliyyâta tîşe-zen-i müsâra'at olundu.

Ameliyyâtın buraya resîde olmasına kadar 75 bin Mısır altını sarf olunmuşdur. Şehrin suver-i mebsûta vechile tezyîn edilmesine yalnız Ayn-ı Zübeyde komisyonunun değil, Hicâz vâlîsi Osmân Nûrî Paşa hazretleri ile mühendis Sādık Beğ Efendi'nin dahī himmetleri sebeb olmuşdur.

Sultān Süleymân'ın Mekke'de yapdırdığı medâris-i erba'anın sūret-i idâre ve tevcîhi

Sultān Süleymân Hān –*tābe serâhu*– hazretleri, Ayn-ı Zübeyde'yi i'mâr ve ihyâ etdiği sırada, mezâhib-i erba'a ulemâsına mahsūs olmak üzere, dört bâb medrese-i cesîme binâ ve bunların her birine on beşer

talebe ile birer mu'îd ve birer de müderris îvâ ederek, müderrislere senevî ellişer ve mu'îdlere dörder, talebeleriyle ferrâşlara ikişer birer Osmânî altın vazîfe-i dâ'ime ta'yîn edildikden sonra, mezheb-i Mâlikî'ye mahsūs ve bevvâblara olan medresenin[817] ki medâris-i erba'a-i mezkûrenin en büyüğü idi, vazīfe-i seneviyyesine elli altın zammıyla Harem-i şerîf nâzırı nasb olunan sâlifü'z-zikr Kādī Hüseyin b. Ebû Bekir b. el-Hüseynî Efendi'ye ve mezheb-i Hanefî medresesini **[759]** dahī Mekke-i mu'azzama müverrihlerinden Hanefî müftîsi[818] Şeyh Kutbî-i Mekkî'ye ve Şâfi'î ulemâsı içün yapılan medreseyi dahī ulemâ-yı Şâfi'iyye'den Abdülazîz ez-Zemzemî'ye tevcîhle medrese-i Hanefiyye'de ilm-i tefsîr, ilm-i tıb, ilm-i usūl ve Şâfi'î medresesinde dahī fıkh-i Şâfi'î okudulmak ve Hanbelî medresesinin[819] dârü'l-hadîs ittihāzıyla *Kütüb-i sitte-i şerîfe* tedrîs olunmak husūslarını şart kıldılar; fî sene 972 (m. 1564-65).

Sultān Süleymân merhûmun, işbu medâris-i erba'asından biri, ânifen beyân olunduğu üzere kudāt-ı Mekke ikāmetine hasr edilmiş ve diğerleri mütegallibe-i zamânın eyâdî-i istimlâkine geçerek, şart-ı vâkıfın hükmü kalmamış olmak hasebiyle, esbak Mısır vâlîsi Mehmed Alî Paşa mer-

817 Sultān-ı şu'arâ-yı Rûm Mevlânâ Bâkī merhûm, Mekke mollası iken işbu medresede oturmuş ve müşârun-ileyhden sonra Mekke'ye giden mollalar medrese-i mezkûrede ikāmeti usūl ittihāz eylemiş olduğundan, medrese-i mezkûre, mahkeme-i kudāt-ı Mekke olmuşdur. Mekke kādīları hâlâ zikr olunan medresede ikāmetle icrâ-yı me'mûriyyet ederler ki Bâb-ı Ziyâde-i Nedve'nin Bâbü's-Selâm ciheti ittisālinde büyük bir medresedir.

818 807 (m. 1404-05) senesine gelinceye değin Mekke-i mükerreme'de mezâhib-i erba'a müftîliği olmayıp yalnız Şâfi'î müftîliği var idi. Sene-i merkūme hilâlinde Hanefî ve Mâlikî ile mezheb-i Hanbelî cemâ'atleri için dahī birer müftî ta'yîn edildi. Bunun sebebi, "Makāmât-ı erba'a" bahsinde mezkûrdur.

819 Ol vakit Mekke'de Hanbelî mezhebinde tedrîs-i ulûma muktedir bir âlim olmadığından için medrese-i mezkûrenin dârü'l-hadîs ittihāzıyla, ciheti Kādī Hüseyin b. Ebû Bekir b. el-Hüseyn'in dâmâdı Ma'în b. Âsaf Hān'a tevcîh olunmuş idi. Şimdi medâris-i erba'a-i mezkûrenin dördü dahī ulemâ-yı Hanefiyye elindedir.

hûmun yeğeni Ahmed Paşa Mekke-i mükerreme muhâfızlığında iken, medâris-i mezkûreyi eyâdî-i mütegallibeden kurtarmak üzere, ferâğ-ı kat'î sûretiyle iştirâ ve a'lâ bir dâ'ire binâ ederek, mücâvirîn-i müslimîn îvâsına hasr eylemiş idi.

Vehhâbî istîlâsında sanâdîd-i mütegallibe, gerek bu dâ'ireyi ve gerekse devâ'ir-i sâ'ire-i mîriyyeyi zabt u temellük eylediklerinden, zuhûr eden tālibleri maktū' bir icâre ile iskân u îvâ ederek, ashâb-ı hayrâtın fukarâ vü zu'afâ içün yapdırdıkları hayrâtdan istifâde etmeği câ'iz görürler idi.

Mehmed Alî Paşa merhûm, iklîm-i mes'ûd-ı Hicâz'dan Vehhâbîleri tard u teb'îde muvaffak olduğu esnâda, gerek Süleymâniyye ve Dâvûdiyye ve gerek Şehîd Mehmed Paşa medreselerini **[760]** eyâdî-i mütegallibeden istirdâd ile mücâvirîn-i kirâm ikāmesine hasr eyledi; *–rahmetullâhi aleyh–*.

Süleymâniyye Medresesi'nin kırk altı odası ve beher odasının üçer irdeb hınta cerâyesi ve Dâvûdiyye Medresesi'nin kırk yedi odası ve kezâlik beher odanın üçer irdeb hınta seneviyyesi ve Şehîd Mehmed Paşa Medresesi'nin on altı odası ve beher odanın üçer irdeb hıntası olup bunların ba'zılarında talebe-i ulûm ve ba'zılarında bîvâye-gân-ı gurebâ vü fukarâ ârâm u ikāmet ederek, mürettebât-ı mevkūfesiyle ta'ayyüş eylemekdedir.

Tekâyâ

Mekke-i mu'azzama'da biri Hālidî, diğeri Nakşî ve biri de Şâzelî olmak üzere üç bâb tekke vardır. Hālidî tekkesi, Cebel-i Ebû Kubeys üzerinde ve Nakşî tekkesi kezâlik Ebû Kubeys fevkınde olup Şâzelî hānkâhı Ciyâd tarafındadır.

SŪRET
«6»

Tecdîd-i harem-i Mescidü'l-Harâm
der-asr-ı Sultān Selîm-i firdevs-makām

Harem-i şerîf'in sakıflarıyla revâkları bütün bütün ahşâb ve zamân-ı inşâsından beri ta'mîr ve termîm olunmadığı ecilden, pek çok yerleri müşrif-i inhidâm u harâb olarak, sundurmalarının birtakımları oynayıp Harem-i şerîf sâhası tarafına yıkılmak sūretin göstermiş ve dîvâr-ı şarkīsindeki revâkları dahī [761] Kâ'betullâh'a doğru eğilip sakıflarının kirişleri dîvârdan ayrılmış olduğundan, düşecek râddelere gelmiş idi.

Mesâğ-ı şer'î mes'ele-i mühimmesine tevfîkan, akdemce sukūf-ı mezkûre altından birtakım payanda dayakları dikilip biraz müddet ol hâl-i harâbîde muhâfaza olunabildi ise de sakıflar gün-be-gün harâb ve inhidâma mâ'il ve giderek sukūf-ı şerîfe altında namâz kılınmak gayr-ı kābil olmağa başladı.

Bu hâlin devâmı muhātaradan hālî olamayacağından, keyfiyyet emâret-i şehr-i Mekke ve nezāret-i harem-i şerîf-i Kâ'be taraflarından, derbâr-ı şevket-karâra arz u i'lâm kılınmış ve Sultān Selîm Hān-ı sânî b. Sultān Süleymân Hān cânib-i âlîsinden dahī Harem-i şerîf'in rasānet ve metânet-i fevka'l-âde üzere binâ ve ahşâbdan yapılmış olan revâklarla sakıfların kâmilen nakz u hedmiyle, yerlerine mermerden masnû' direkler ve bu direklerin üzerine dahī müzehheb alemli kubbeler i'mâl ve inşâ edilmesi emr u fermân buyurulmuş olduğundan, ol bâbda zîbâyiş-bahş-ı sahîfe-i sudûr olan emr-i âlî, Sadâret-i uzmâ makām-ı sâmîsinden Mısr-ı Kāhire mîrimîrânı Sinân Paşa'ya izbâr ve münâsib bir zâtın Ebniye-i Mukaddese Emâneti'ne ta'yîniyle, edevât ve levâzımât-ı muktezıyyenin serî'an tehiyye vü tedârik edilmesi emr u iş'âr kılınmış ve Ebniye-i Mukaddese Emâneti ümerâ-yı Mısriyye'den Ahmed Beğ'in uhdesine ihâle

ve mühimmât-ı binâ dahī kâmilen tedârik ve tehiyye olunduğu cevâbı alınmış olması üzerine, mîr-i mûmâ-ileyhe Cidde sancağı tevcîhiyle tesrîr ve emânet-i binâ me'mûriyyet-i cesîmesinin sūret-i ihâlesini âmir tastīri iktizā eden emr-i âlî yazdırılıp paşa-yı müşârun-ileyhe gönderildiğinden, mîr-i mûmâ-ileyh vürûd eden fermân-ı âlî ile tehiyye kılınan levâzımât-ı binâyı istishâb ederek, "bender-i Süveyş"e azîmet ve techîz olunan sefîneye binip 979 senesi evâhirinde (m. 1572) ma'mûre-i Cidde'ye ve oradan dahī Mekke-i mükerreme'ye muvâsalat edip fermân-ı âlîde umûr-ı binâya nezāreti **[762]** ta'yîn buyurulmuş olan Harem-i şerîf nâzırı Kādī Hüseyin b. Ebû Bekir el-Hüseynî Efendi ile mülâkāt etdi ve Bâb-ı Âlî çavuşlarından olup mi'mârlık sıfatıyla gönderilmiş olan mühendis Mehmed Efendi'nin re'y ü tasvîbi üzere 980[820] senesi rebî'u'l-evvel evâsıtında (m. 22-31 temmuz 1572) hedm-i binâ-yı atîk ve tesviye-i imâret-i cedîde tîşe-zen-i şürû' olup Mescidü'l-Harâm'ın dîvâr-ı şarkīsini Bâb-ı Alî'den Bâbü's-Selâm'a değin kâmilen hedm ederek yerini temizletdi ve sene-i merkūme cemâziye'l-evvelîsinin 6'ncı cum'a günü kâffe-i ahâlî muvâcehesinde du'â etdikden sonra vaz'-ı esâs eyledi.

Ol târîhde Harem-i şerîf'in cevânib-i erba'asını muhît olan revâkların cümlesi, nesak-ı vâhid üzere mermer direkler fevkıne mevzū' ahşâb sundurmalardan ibâret olmak hasebiyle, sutūr-ârâ-yı sünûh olan hatt-ı hümâyûn-ı hikmet-mazmûn-ı pâdişâhî mûceb-i âlîsince, zikr olunan sundurmaların üzerlerine birer kubbe-i bî-bedel yapdırılmak lâzım gelip ancak hey'et-i kadîme direkleri, yapılacak olan kubbeleri tahammüle gayr-ı muktedir ve esâtîn-i mezkûreye mütenâsib ufak tefek kubbeler i'mâl olunsa bile, aranılan rasânet ve metânetin husūlü müte'assir olduğundan,

---

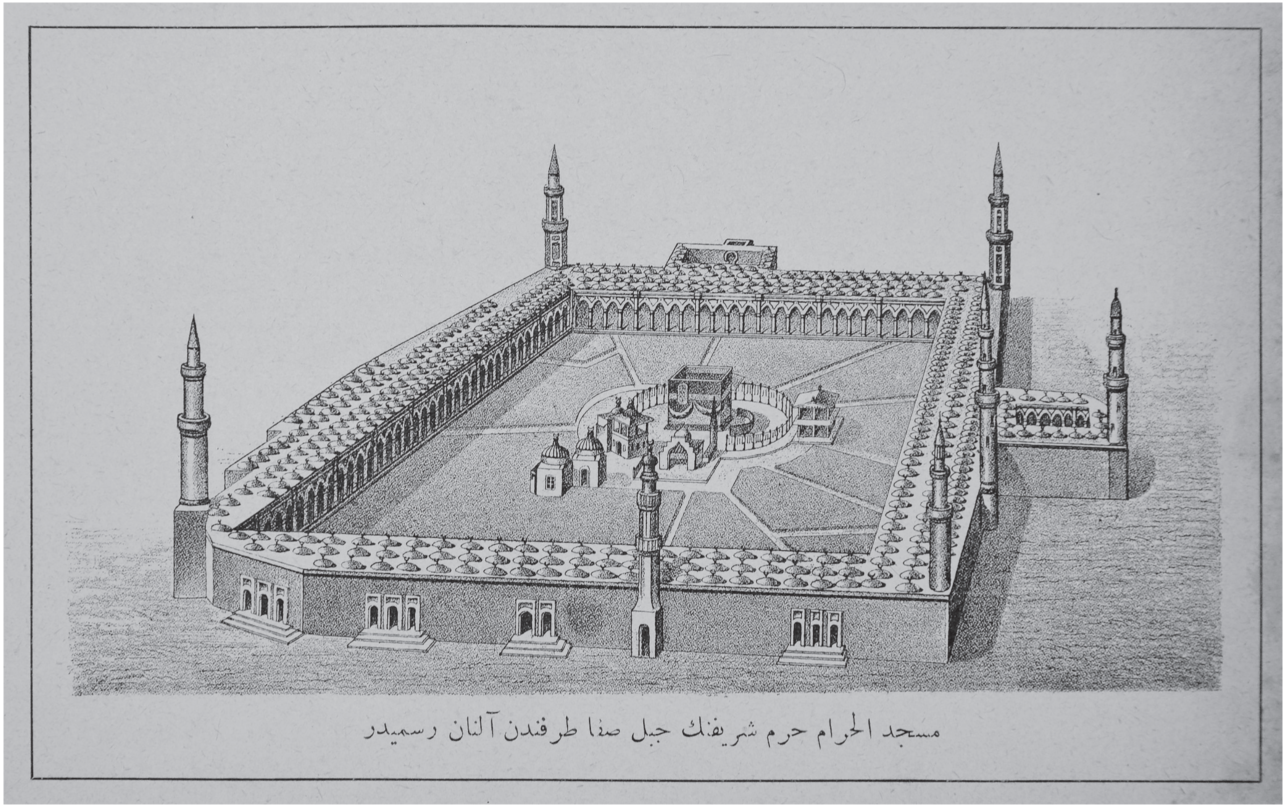
820 Sene-i merkūmede azīm bir seyl zuhûr ederek seylâb-ı vâride Harem-i şerîf dâhiline girip 2 arşın kadar irtifâ'la ehl-i Mekke'yi rehîn-i ıztırâb ve halecân eylemişdir.

efendi-yi mûmâ-ileyh her üç direk aşırı "hacer-i şemsî"[821] ıtlâk olunan sarı taşdan müretteb birer ayak i'mâliyle, imâret-i cedîdeyi tarsīn ve fırdolayı birer kubbe-i zîbende-edâ inşâsıyla, Harem-i şerîf sukūfunu lâyıkı vechile tahkîm ve terzîn etmeğe karâr verdi ve bu karâra tevfîkan Bâb-ı Alî'den Bâbü's-Selâm'a ve buradan dahī dîvâr-ı şimâlî nihâyetinde kâ'in Bâb-ı Umre'ye kadar şark ve şimâl cihetlerini bi'l-i'mâl, ciheteyn-i mezkûreteyn ameliyyâtını hadd-i kemâl ü gāyete îsāl eyledi; fî sene 982 (m. 1574-75).

Bu esnâda, Sultān Selîm-i vâcibü't-ta'zīmin binâ-yı ömrü rehîn-i hitâm olmağla, **[763]** müteveccih-i dârü'n-na'îm ve pâdişâh-ı nev-câh Sultān Murâd-ı sâlis –*tābe serâhu*– hazretleri, serîr-i şevket-masīr-i Osmânî'de mukīm olduğundan, binâ-yı mukaddese ameliyyâtına az bir müddet sekte-i ta'tīl ârız oldu ise de bi'l-âhare Ahmed Beğ tecdîd-i me'mûriyyet emr-i âlîsini ahz ile yeni başdan îfâ-yı me'mûriyyete ikdâm ve iki sene zarfında ameliyyât-ı binâyı îsāl-i hadd-i gāyet ü encâm etdi ve Harem-i şerîf'in der ü dîvâr ve ahcâr-ı sa'âdet-ihticârını nâm-ı şevket-irtisâm-ı cenâb-ı hilâfet-penâhî ile terzîn ve tāk-ı mu'allâ-nitāk-ı sukūf ve revâkı nukūş-ı müzehhebe-i gûn-â-gûn ile tenvîr u tezyîn eyledi; fî sene 984 (m. 1576-77).

Ahmed Beğ, tecdîd-i me'mûriyyete dâ'ir makām-ı celîl-i hilâfetden aldığı ta'lîmât-ı âlîde, "münâsib olan mevâkı'in hutūt-ı nefîse-i müzehhebe ile tezyîn edilmesi" dahī münderic olmak mülâbesesiyle, mîr-i mûmâ-ileyh hitâm-ı ameliyyâtda Mescidü'l-Harâm dîvâr-ı şarkīsinin iç yüzü sıvalarının üzerine 4 parmak kalınlığında hurûf-ı celî-yi nefîs ile ism-i celâl ve ism-i Resûl-i Melik-i müte'âl ile hulefâ-yı râşidîn isimlerini ve dîvâr-ı mezkûrun dış tarafında vâki' Mîleyn-i ahdareyn arasına dahī oraya münâsebeti olan âyetleri yazdırıp Mescidü'l-Harâm'ın hem dâhilini ve hem de hāricini tezyîn etdi ve her kapının kemeri üzerine ebvâb-ı

821 [Metinde «شمليس». Ayrıntılı mâlûmât için bkz. Takıyyüddîn el-Fâsî, *Şifâ'ü'l-ğarâm*, I, s. 310.]

Şekil 16: Mescidü'l-Harâm harem-i şerîfinin hey'et-i hâzırası. (Mescidü'l-Harâm harem-i şerîfinin Cebel-i Safâ tarafından alınan resmidir.)

mescide müte'allık âyetleri ve kumlukdan birinci sırada vâki' direklerin bâlâlarına dahī kezâlik "ismullâh" ve "ism-i nebiyyullâh" ile hulefâ-yı râşidîn isimlerini yazdırdı.

Zikr olunan yazıların kâffesi hatt-ı nefîsle yazılmış ve fevka'l-gāye tezyîn ve tezhîb edilip hattâ her beşinci direğin bâlâsına ism-i Nebî *–aleyhi's-selâm–* tesādüf edecek derecede musanna' bir hâlde tertîb edilmiş bulunduğundan, ashâb-ı **[764]** seyr u temâşâ Mescidü'l-Harâm'ın hiçbir ta'mîr ve tecdîdinde bu mertebe tezyîn edilmediğini ikrâr ve i'tirâfdan kendilerini alamazlar idi.

Bu imâret-i celîlede Bâb-ı Alî ve Bâbü's-Selâm ile Bâb-ı Umre ve Bâbü'l-Vedâ' minâreleri dahī güzel güzel birer sūretde ta'mîr ve termîm kılınmış ve Mescidü'l-Harâm harem-i hürremi el-ân meşhûd-ı uyûn-ı ibtihâc-ı müslimîn olan tarz-ı bihîn üzere tezyîn ve tarsīn edilmişdir.

Ahmed Beğ, Harem-i şerîf'in cenûb ve garb cihâtı dîvârlarını yıkmazdan mukaddem, mecrâ-yı seyli tevsî' içün ibtidâ Mescidü'l-Harâm'ın dîvâr-ı cenûbîsinin dış tarafını dahī mebâliğ-i kesîre sarfıyla hafr etdirmişdir. Çünki mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı şühûr u a'vâm ile mesîl-i seyl dolup zemîn-i mecrâ, Harem-i şerîf'in dîvâr-ı cenûbîsinde vâki' kapıların on ikinci kademelerine kadar irtifâ' eylemiş olduğundan, Harem-i şerîf'e üçer kademe ile girilir idi.

Ara sıra zuhûr eden seylâb, eğerçi hufre-i mecrâyı imlâ ve harâb etmemek mümkün değil ise de mecrâ-yı seylin her on senede bir def'a hafr u ta'mîk ve türâb-ı müstahsalin hāric-i şehre nakl ü idrâcla mesîlin zemîn-i kadîme kadar tathîr ve tanzīf edilmesi âdet-i mer'iyyeden iken otuz sene kadar bu usūle ri'âyet edilememesi, mecrânın ol derece dolmasını ve seylâbın Harem-i şerîf'e değin umûm ahâlîyi dûçâr-ı halecân ve ıztırâb etmesini iktizā eylemiş idi.

Hattâ 983 cemâziye'l-evvelîsinin 5'inci (m. 12 ağustos 1575) yâhūd 10'uncu çehârşenbe gecesi dehşet-res-i zuhûr olan seyl-i azīm, Harem-i

şerîf içine girdi ve biriken sular Hacerü'l-esved'i, ba'dehû bâb-ı âlî-cenâb-ı Kâ'be kuflünü setr edecek kadar çoğalıp bir gün bir gece kadar Harem-i şerîf'de ârâmla yedi vakit namâzın edâ edilememesini iktizā etdi idi. Seylin dehşet-i hücûmu zâ'il ve suların **[765]** içinde yürümek salâhiyyeti hâsıl oldukda, mecrâ-yı seyli ve tarîk-ı kadîm-i mesîli bi't-tathîr, ötede beride birikip kalmış olan tıyn u ahcârı ihrâcla, Beyt-i şerîf'in ve sâ'ir emâkin-i latīfin hāric ve dâhilini yıkadılar ve sâha-i sa'âdet-mesâha-i Harem-i şerîf'e eski üslûb üzere hurde taşlı kum döşediler.

Seyl-i mezkûr, ta'mîk-i mecrâdan evvel zuhûr etmiş olduğundan, sâlifü'z-zikr Ahmed Beğ'in re'y ü tasvîbi ve şerîf-i Mekke ile sâdât u a'yân-ı ahâlînin tertîb ve tensîbi üzere, hufre-i mecrâyı seyl suları Harem-i şerîf'e giremeyecek derecelerde ta'mîk etdiler ve bundan sonra mesîlin her iki senede bir kerre tathîr ve tanzīfini usūl ittihâz etdiler.

Gerek selâtīn-i Osmâniyye ve gerek hulefâ-yı Bağdâdiyye ve mülûk-ı Mısriyye'den, bu âna gelinceye değin hiçbir ferde müyesser olmamış olan âsâr-ı azīme ve fezâ'il-i kerîme, zikr olunan iki pâdişâh-ı me'âlî-efkârın semere-i sa'y ü ikdâm ve gayretleriyle dört sene zarfında rehîn-i hitâm olup idâre-i Mısriyye cânibinden Ahmed Beğ'e gönderilen âlât ve mesâmîr-i âheniyye ve levâzımât-ı sâ'ire-i ahşâbiyye ile kubbelerin üzerine konulan alâyim-i zehebiyyenin kâffesi hesâbın hāricinde olmak üzere, yalnız Hazîne-i hāssa-i hazret-i pâdişâhîden 110 bin altın harc u sarf edilmiş olduğunu, mûmâ-ileyh Ahmed Beğ'den naklen ve mevsûkan rivâyet ederler.

Harem-i şerîf'in ta'mîri ve mecrâ-yı seylin sūret-i matlûbe vechile tanzīf ve tathîri rehîn-i hitâm oldukda, keyfiyyet Dersa'âdet'e arz u iş'âr olunmuş ve bu hâl, hey'et-i mu'azzama-i İslâmiyye'yi mahzūziyyet ve mesrûriyyet-i fevka'l-âdeye îsāl eylemiş olduğundan, imâret-i mezkûre ve mes'ûdenin alâ-vechi'l-matlûb resânîde-i hadd-i encâm ve gāyet olduğunu mübeyyin elsine-i muhtelife üzere müte'addid târîhler söylenilip der-

gâh-ı cihân-penâh-ı hazret-i pâdişâhîye takdîm edildi ise de söylenilen târîhlerin **[766]** kâffesini tākāt-ı ebvâb-ı Mescidü'l-Harâm'a ta'lîk etmek usūl-i mer'iyye hilâfında bulunduğundan, takdîm olunan târîhlerin en güzîdesi intihāb buyurulup münâsib bir mevkı'e hakk ü ta'lîk edilmek tasavvur-ı âlîsiyle cânib-i seniyyü'l-menâkıb-ı mülûkâneden Mekke-i mükerreme emâret-i celîlesine gönderildi idi.

Mekke ulemâsı, makām-ı celîl-i hilâfet-penâhîden gönderilen târîhi bi'l-mütāla'a, ale'l-umûm tahsîn etdiler ve şeref-sânih olan fermân-ı pâdişâhî mûceb-i âlîsi üzere bir mermere kazdırıp lâyıkı vechile tezhîb u tezyîn eyledikden sonra, Mescidü'l-Harâm'ın dîvâr-ı şarkīsinde vâki' Bâb-ı Alî ile Bâb-ı Abbâs mâbeynine vaz' u ilsāk eylediler.

Târîh-i selîs-i mezkûrun mukaddimesi mensûr ise de şâyân-ı mütāla'a nefâyis-i âsâr-ı belîğadan olmağla ve manzūm olan üç beyt-i ahīri bi'z-zât cânib-i âlî-yi hazret-i hilâfet-penâhîden inşâd edilmiş bulunmağla, bir sūretinin buracığa tahrîrini münâsib gördük. Sultān Murâd Hān-ı sâlis zamânında rehîn-i hitâm olan Mescidü'l-Harâm imâreti içün, ol vakit tanzīm olunarak, bâlâda beyân olunduğu vechile, Mescidü'l-Harâm'ın dîvâr-ı şarkīsine yazılmış olan târîh-i selîs-i bî-nazīrin sūretidir.

Arabî:

الحمد لله الذي أسس بناء الدين المتين بنبي الرحمة والرشاد، وخصصه بمزيد الفضل والكرامة والإسعاد، وجعل حرم مكة مطافا لطواف الطائفين من أقاصى الممالك والبلاد، صلى الله عليه وسلم وعلى أصحابه الأجلاء والأمجاد، ووفق عبده المعتدّ بأحكام الشريعة وتشييد أركانها على الوجه المراد، والمدخر ذخر المستزيد من زاد المعاد، ظله الممدود على مفارق البلاد، السلطان ابن السلطان **[767]** ابن السلطان «مراد » خان جعل الله الخلافة فيه وفي عقبه إلى يوم التناد، ولتجديد معالم المسجد الحرام الذي ﴿سَوَاء الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ﴾[822]، في فاتحة سلطنته العظمى لا زال للحرمين المحترمين خادما، ولأساس الجور والاعتساف هادما، وتجدد حرم بيت الله – عز وجل – بأمر

822 ["… yerli ve dışarıdan gelenler için müsâvî …" Hacc, 22/25.]

العزيز المبجل، وعَمَّرَ عامرُ جوده، ما تضعضع من أركانه، بعدما انتقض عالي جدرانه، مجدد جدران حرم البيت العتيق وسوره بأكمل الزينة وأجمل صورة، بعدما أبلاها الجديدان وأكل عيدان سقفها الأرضة والديدان، فرفع القباب موضع السطوح المبنية بالأخشاب، وابتهج بهذه الحسنة الكبرى كل شيخ وشاب، فأذعنوا له بالشرف الباهر والمجد الفاخر تالين قوله تعالى: ﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللهِ مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ﴾[823] داعين له بالثواب الجزيل والذخر الزاخر، قائلين اللهم أدمه في سرير الخلافة محروسا بحفظك من كل آفة، وظاهرْ مشيد المجالس والمدارس، مجدد كل منهدم ودارس، واجعل بابه للراجين حرما آمنا، وجنابه للمحتاجين كفيلا ضامنا، يأتون إليه من كل فج عميق بحرمة البيت العتيق، تقبل الله معطي السؤال بجاه الرسول، هذا الدعاء الحري بالقبول، «فلما أسس بنيانه على التقوى»[824] من الله والرضوان جاء مشيد الأركان، محاكيا روضات الجنان، وصار هذا عنوان خلافته وبراعة استهلال النشور لسعادته وفي سنة أربع وثمانين وتسع مائة من الهجرة، وكان الابتداء بذلك التجديد، بأمر والد الماجد الدارج إلى مدارج المجد السلطان السعيد. ﴿يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى اللهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾[825]

السلطان سليم ابن السلطان بايزيد بن السلطان محمد بن السلطان مراد بن السلطان جلبي سلطان محمد بن السلطان يلديرم بايزيد بن السلطان أورخان بن السلطان عثمان، مكنهم الله تعالى سرور الجنان إلى انقراض الزمان، وكان الشروع في الرابع عشر من ربيع الأول من شهور سنة ثمانين وتسعمائة.

---

823 ["Allah te'âlâ'nın mescidlerini ancak Allah te'âlâ'ya ve âhiret gününe îmân eden ve namaz kılan ve zekâtı veren ve Cenâb-ı Hak'tan başkasından korkmayan kimse îmar eder." Tevbe, 9/18.]

824 ["O halde binâsını Allah te'âlâ'dan bir korku ve bir rıza, üzerine kurmuş olan kimse mi hayırlıdır, yoksa binâsını yıkılmakta bulunan bir yarın kenarı üzerine kurup da onunla beraber cehennem ateşi içine yuvarlanan kimse mi? Allah te'âlâ da zâlimler olan bir kavmi hidâyete erdirmez" meâlindeki Tevbe sûresinin 109'uncu âyetine telmih vardır. ﴿أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَم مَّنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾]

825 ["O gün, ne mal fâide verir; ve ne de oğullar. Ancak Allâh'a selim bir kalp ile varan kimse müstesnâ." Şu'arâ, 26/88-89.]

فلما سلم السلطان سليم وديعته بأحسن التسليم، وارتحل من دار القصور إلى**[768]** ما هيأ الله في الجنة من القصور قبل تمام ما رام من تجديد المسجد الحرام، وأجلس على سرير الخلافة نجله النجيب أحسن إجلاس، وجعل حرمه ﴿مَثَابَةً لِلنَّاسِ﴾،[826] يسر له إتمامه بلطفه إقبال وجوه الليالي والأيام وأنام الأنام في مهد عدله إلى قيام الساعة وساعة القيام، ونظم راقم هذا الأرقام تاريخا يليق أن يُكتب في هذا المقام وهو هذا:

نظم:

جدّد السلطان مراد بن سليم *** مسجد البيت العتيق المحترم

سرّ منه المسلمون كلهم *** دام منصور اللواء والعلم

قال روح القدس في تاريخه *** عمّر سلطان مراد «هذا الحرم»

سنة 984 (m. 1576) [827]

---

826 [“… nâs için bir sevâb-gâh …” Bakara, 2/125.]

827 [Rahmet ve irşad peygamberi ile dîn-i metînin binâsını te’sis eden, mezîd-i fazl ü kerâmet ve saâdeti O’na tahsis eden, Mekke harem-i şerîfini memleket ve beldelerin en ücrâ köşelerinden gelen tâifînin tavâfı için metâf kılan Allâh’a hamd olsun ve O’nun Peygamberi’ne ve şan ve şeref sahibi ashâbına salât ü selâm olsun. Allâh’a hamd olsun ki O, sultânı muvaffak kıldı. O öyle bir sultandır ki şerîatın rükünlerini Allâh’ın murâd ettiği sûrette teşyid etmiş, azığını âhiret azıklarıyla ziyâdeleştirip cem‘ etmiştir.

Allâh’ın gölgesi, birçok beldeye hükmeden es-sultan ibnü’s-sultan ibnü’s-Sultan Murâd Han –*Allah te‘âlâ hilâfetini kıyâmet gününe dek bâkî kılsın*–, yerli ve dışarıdan gelenler için müsâvî olan Mescid-i Harâm’ın önemli yerlerini, alemlerini, yüce saltanatının bidâyetinde tecdîd etti. O hâlâ Harem’in hizmetkârıdır, zulüm ve cevrin köklerini kurutandır, Allâh te‘âlâ’nın evi Harem’i, aziz ve mübeccel buyruğuyla tecdîd edendir. Beyt’i, temelleri çatlayıp harap olmaya yüz tuttuğu ve yüce duvarı yıkıldığı evânda cömertliğiyle inşa etti. Uzun zaman boyunca ahşap çatısı ve direklerini kurtlar kemirip çürüttükten sonra, Beyt-i atîk’ın duvar ve surlarını en müzeyyen şekilde ve en güzel sûrette tecdîd etti ve kubbelerini ahşapla çatısına kadar yükseltti. Genç ihtiyar herkes bu büyük ihsan ve lütuftan sevince gark oldu ve herkes şu âyet-i kerîmeyi okuyarak, bu işin apaçık bir şerefi ve övünülecek bir şânı hâiz olduğunu îtiraf etti:

“Allah te‘âlâ’nın mescidlerini ancak Allah te‘âlâ’ya ve âhiret gününe îmân eden ve namaz kılan ve zekâtı veren ve Cenâb-ı Hak’tan başkasından korkmayan kimse îmar eder.” (Tevbe, 9/18.)

Mekke-i mükerreme Şâfi'î müftîsi Mevlânâ Seyyid Hüseyin b. Ebû Bekir el-Hüseynî hazretlerinin dahī mensûren yazmış ve nefâset ve selâseti cihetle Mekke-i mu'azzama ahâlî-yi kirâmı nezdinde kabûl olunarak,

---

Herkes Allah'tan sultâna mebzul sevaplar ihsan etmesi dilekleriyle münâcâtta bulundu ve şöyle dedi:
Ey Allâh'ım! Sultânı hilâfet tahtında ibkâ eyle, onu her türlü âfet ve belâlardan muhâfaza eyle, yıkılmış, harap olmuş her meclis ve medresenin müceddidi olan sultâna meclisler ve medreseleri takviye ve teşyid etmede yardımcı ol, onun kapısını sığınanlara güvenli bir liman kıl ve onun âlî-cenâbını, Beyt-i atîk'ın hürmeti için dünyânın dört bir bucağından gelen muhtaçlara kefil eyle. Allah, Resûlü'nün yüzü suyu hürmetine, muhtaçların ihtiyaçlarını gideren kimsenin duâlarını kabul etsin, bu duâ müstecab duâlar cümlesinden olsun.
O, saltanatını takvâ ve rızâ ile inşâ ettiğinden çok kavî ve sağlam oldu. Sanki cennetteki ravzaları andırmaktadır. 984 senesinde tamamlanan bu tecdîd, onun hilâfetinin unvânı ve saltanatının berâ'at-i istihlâli olmuştur ki bu tecdîd uğurlu sultânın şerefli babasının emriyle başlamıştır.
"O gün, ne mal fâide verir; ve ne de oğullar. Ancak Allâh'a selim bir kalp ile varan kimse müstesnâ." (Şu'arâ, 26/88-89.)
Sultan Selîm b. Sultan Bâyezîd b. Sultan Mehmed b. Sultan Murâd b. Sultan Çelebi Sultan Mehmed b. Sultan Yıldırım Bâyezîd b. Sultan Orhan b. Sultan Osmân –*Allah te'âlâ onları kıyâmete dek sürûr cennetlerinde mukîm kılsın*–. Bu tecdîdin bidâyeti, 980 senesi rebîülevvelinin 14'üdür.
Mescidü'l-Harâm'ın tecdîdinin tamamlanmasından evvel, Sultan Selîm emânetini en güzel bir sûrette teslim ederek, dünyâdaki saraylardan cennette Allah te'âlâ'nın tahsis eylediği saraylara rihlet etti. Böylece saltanat tahtına necib oğlu en iyi bir sûrette cülûs etti ve Harem'i insanlar için bir sevab-gâh eyledi ve bu, Allâh'ın lutfuyla kolaylıkla tamamlandı. Onun adâleti kıyâmete dek devam etsin.
Bu makâma münâsip sûrette nazmedilmiş târih şöyledir:

Nazm:

Sultan Murâd b. Sultan Selîm, muhterem Beyt-i atîk'ı yeniledi.
Bütün müslümanlar bundan çok memnun oldu.
Bayrağı ve sancağı dâim mansûr ola,
Rûhu'l-kudüs ona târih düşürdü: "Bu harem"i Sultan Murâd îmâr etti.
Sene 984 (m. 1576).]

harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm'ın yine dîvâr-ı şarkîsine yazılmış olan târîh-i latîfin sûreti de şudur:

Arabî:

باسمه سبحانه: ﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللهِ مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ﴾[828]

في عمارة هذا المسجد الشريف وتجديده من اختار الله سبحانه من خلقة وعبيده **[769]** المقدس المرحوم المغفور له الشهيد سلطان الإسلام والمسلمين، خاقان خواقين العالمين، العازم بفضل الله ظلال دار النعيم حضرة الملك الأعظم السلطان سليم – نور الله تعالى ضريحه، وروح بروائح الجنات روحه –.

وأتم بناءه وأكمله ولقنه ونقشه وجمله، وارث الأفخم الإمام الأعظم وشقيقه الأكبر المعظم، والملك القاهر العرمرم، من ملّكه الله تعالى شرق البلاد وغربها، وجعل طلوع يديه عجم الرعايا وعربها، وأطلعه سراجا منيرا في المشارق والمغارب، وملكا مرفوع المقام على هرم الكواكب، ومشيد الإسلام حصنا حصينا محيطا، وجعل ظله يخيم على كافة الأنام بسيطا، وعدله الفريد في جميع الوجود مبسوطا، وقمع سلطنته الشريفة طوائف الكفر والغلاء، وجمع له بين اليأس والنداء، وصار ملكه الشريف بعون الله سبحانه مفردا، خليفة الله على كافة العباد، ورحمته شاملة بجميع البلاد، سلطان سلاطين الزمان، خلاصة خواقين آل عثمان السلطان ابن السلطان السلطان الخنكار الأعظم «مراد خان» لا زال الوجود بدوام خلافته عامرا، وبدا برج الإيمان في أيام سلطنته قويا ظاهرا، وزاده الله قوة ونصرا، وشد بملائكته الكرام له إزرا –، فتاريخ إتمامه قد جاء «أطال الله من أتمه عمرا» في سنة 984 (m. 1576).[829]

---

828 [“Allah te‘âlâ'nın mescidlerini ancak Allah te‘âlâ'ya ve âhiret gününe îmân eden ve namaz kılan ve zekâtı veren ve Cenâb-ı Hak'tan başkasından korkmayan kimse îmar eder. Artık umulur ki, bunlar hidâyete ermiş olanlardan olacaklardır.” Tevbe, 9/18.]

829 [Her kusurdan münezzeh olan Allah te‘âlâ'nın ismiyle!
“Allah te‘âlâ'nın mescidlerini ancak Allah te‘âlâ'ya ve âhiret gününe îmân eden ve namaz kılan ve zekâtı veren ve Cenâb-ı Hak'tan başkasından korkmayan kimse îmar eder. Artık umulur ki, bunlar hidâyete ermiş olanlardan olacaklardır.” (Tevbe, 9/18.)
Bu şerefli mescidin îmârı ve yenilenmesi için Allâh'ın kulları arasından seçtiği kişi; muazzez, merhum ve şehid, İslâm ve müslümanların sultânı, hanlar

Zeyl

Sultān Murâd Hān-ı sâlis merhûmun imâretinden otuz altı sene mürûrunda ilcâ-yı zamân üzerine Sultān Ahmed Hān-ı evvel merhûm, harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm'ın ba'zı yerlerini ta'mîr ve ıslâh etdirdiler; sene 1020 (m. 1611).[830] **[770]**

Sultān Ahmed Hān merhûmun ta'mîrât-ı celîlesinden az bir müddet sonra, Kâ'be-i mu'azzama ebniye-i mufahhamesiyle Harem-i şerîf ebniye-i âliyyesinden ba'zı yerlerin lüzûm-ı ta'mîri arz u istîzân olunduğundan, Sultān Mustafâ Hān-ı sânî hazretleri Beyt-i mu'azzam'ın îcâb eden

---

hânı, Allâh'ın fazlıyla cennetin gölgesini hedefleyen büyük Sultan Selîm Han hazretleridir, –*Allah onun kabrini tenvîr eylesin ve rûhunu cennet reyhânıyle ferahlatsın*–.

Sultan Selîm Han hazretlerinin binâsını itmâm, ikmâl, tenkîş ve tecmîl eden, en ulu imâmın vârisi ve onun en büyük kardeşi, şedid ve kâhir hâkân; Allâh'ın şark ve garb diyârına mâlik, Arap ve Acem reâyâya hâkim eylediği, maşrık ve mağrib beldelerinde parlak bir ışık olarak gösterdiği, yıldızlar piramitinin de üstünde bir makâma mâlik eylediği, İslâm'ı korunmuş bir kale olarak teşyîd eden, gölgesi Allah tarafından tüm insanları örten bir çadır kılınan, misli görülmemiş adâleti tüm varlıklar üzerine yayılan, şerefli saltanatı bütün küfür ve azgınlık tâifelerinin belini kıran, Allâh'ın korku ile ümidi üzerinde cem' eylediği, Allâh'ın izniyle saltanatı yegâne olan, cümle insanlar üzerinde Allâh'ın halîfesi, rahmeti bütün beldeleri kuşatan, devrin sultanlarının sultânı, Osmanoğulları'nın hâkanlarının zübdesi, sultan ibnü's-sultan, hünkâr-ı a'zam, Sultan Murâd Han'dır –*hilâfeti devâm ettikçe dünyâ mâmur olsun; onun devr-i saltanatında îman burcu kavî ve parlak olsun. Allah onun kuvvetini ve nusretini artırsın; melekleriyle onu desteklesin, gücünü pekiştirsin*–.

Bu tâdîlâtın tamamlanma târihi şöyle düşürüldü: "Allah, bu binâyı tamamlayanın ömrünü mezîd kılsın".

984 senesinde (m. 1576).]

830 Sultān Ahmed merhûm, Haremeyn-i muhteremeyn'e fevka'l-âde bir hizmetde bulunmak fikr-i hālisānesi üzerine, Kâ'betullâh'ı bir taşını altından ve bir taşını gümüşden olarak tecdîd etmek istedi idi. Lâkin ol vakit şeyhü'l-İslâm bulunan Sa'deddîn Efendi-zâde Mehmed Efendi, "Eğer Allâh te'âlâ istese idi, yâkūtdan halk eder idi" cevâbını verdiğinden, o fikirden geçdi.

yerlerini ta'mîr ve sakf-ı şerîfden beş aded kiriş eskimiş olduğundan, karâr-ı vâki' üzerine bunları dahī birer birer tebdîl ve sath-ı şerîf-i Kâ'be-tullâh'a çıkılacak nerdübânın yedi kademesini mermer ve kusūrunu da ahşâb olarak tecdîd etdirdiler ve Hacerü'l-esved'in cihât-ı erba'asında âsâr-ı vehn târî olduğundan, burasını yıkdırıp yeniletdiler. Buna (ya'nî bu ta'mîrâta) ne kadar para sarf olunmuş ise pâdişâh-ı müşârun-ileyhin vâlide-i muhteremeleri vermişdir.

Sultān Hamîd Hān-ı evvel asrında dahī harem-i Mescidü'l-Harâm'ın ba'zı sütûnları ile birtakım kubbeleri sakatlanmış idi. Sādır olan fermân-ı cihân-mutā' üzerine mezkûr sütûnlar tebdîl ve kubbeler ta'mîr edildi ve Bâbü'l-Umre minâresiyle minârât-ı sâ'ire dahī birer parça termîm olundu ise de sonradan yine harem-i Mescidü'l-Harâm ebniye-i mes'ûdesinin ba'zı yerleri muhtâc-ı ıslâh ve tesviye olmuş idi.

Sultān Murâd Hān-ı râbi' hazretleri, Beytullâh'ı tecdîde muvaffak olduğu sâl-i meymenet-işmâlde Harem-i şerîf'in muhtâc-ı ta'mîr olan yerlerini mükemmel sūretde ıslâh ve termîm etdirdi; fî sene 1045 (m. 1635-36).

Murâd-ı râbi' merhûmun ta'mîrinden, ya'nî 1045 (m. 1635-36) senesinden 1188 (m. 1774) senesine değin Mescidü'l-Harâm'ın şer'an ta'mîrine mesâğ gösterilen yerleri îcâb eyledikçe, teşyîd ve ihkâm edilerek büyücek bir ıslâh ve tesviyeye hâcet bırakılmadı ise de Vehhâbî melâ'în-i bâğıyyesi Haremeyn-i muhteremeyn'i vücûd-ı **[771]** habâset-âlûdlarıyla telvîs etdikleri esnâda, gerek Mescidü'l-Harâm ebniye-i mes'ûde-i şerîfesine ve gerek Mekke-i mu'azzama şehrinin sâ'ir mevâkı' ve me'âsir-i latīfesine bakılamamış ve melâ'în-i merkūme dahī kâffe-i me'âsir ve etrâb-ı şerîfe kubbelerini yıkıp harâb eylediğinden, "Ümmü'l-kurâ" mevâkı'-i mukaddesesi külliyyet üzere ta'mîr ve ıslâha kesb-i ihtiyâc eylemiş idi.

Sultān Mahmûd Hān-ı Adlî hazretleri, zikr olunan ihtiyâc-ı sahîh-i şer'î üzerine, Mısır vâlîsi Mehmed Alî Paşa'yı Haremeyn-i şerîfeyn'in

sūret-i matlûbe-i mergūbe üzere iʻmâr ve ihyâsına bi't-taʻyîn, yıkılıp yapılacak yerlerin bilâ-istîzân hedm ü tecdîd edilmesini emr u fermân buyurmuş olduklarından, paşa-yı müşârun-ileyh 1235 senesi evâsıtında (m. şubat-mayıs 1820) halel-yâb olan sakf-ı Kâʻbetullâh'ı keşf u muʻâyene etdirmekle, ol bukʻa-i mufahhamenin sath-ı şerîfi üzerinde baʻzı mermerlerin fersûdeliği ecilden, nüzûl-i bârânda sath-ı şerîfe biriken sular yol bulup dâhil-i Beytullâh'a akdığı anlaşılmış ve Harem-i şerîf dâ'iresi hāricinde birçok yerlerin taʻmîr ve termîme ihtiyâcı olduğu tebeyyün eylemiş olduğundan, vukūʻ bulan arz u işʻâr üzerine, Dersaʻâdet'den sakf-ı şerîf içün gönderilen mücellâ mermerler ferş edilerek, ahcâr-ı kadîme meşâhîr-i sulehâdan Şeyh Ömer Abdürresûl –*kuddise sirruh*– hazretlerinin re'y ü tasvîbiyle, Bi'r-i Zemzem kurbunda kazdırılan hufreye gömdürülmüşdür.

Mescidü'l-Harâm taʻmîri hitâm buldukdan sonra, Mina sâha-i saʻâdet-mesâhasında kâ'in "Mescid-i Hayf" harem-i latīfinde vâkiʻ hayme-gâh-ı nebevî kubbesiyle "Meşʻari'l-Harâm"[831] mescidinin minâresi, "Mescid-i Nemire"[832] denilen Mescid-i **[772]** İbrâhîm, Gār-ı Mürselât,[833] Mescidü'l-İcâbe,[834] Mescidü'l-Cin,[835] Mescid-i Tenʻîm,[836] Mescidü'l-Hudeybiyye,[837] Mevlidü'n-Nebî,[838] Merkad-i şerîf-i Hadîcetü'l-kübrâ,[839] Merkad-i latīf-i Âmine,[840] etrâb ve kıbâb-ı şerîfeleriyle saʻâdet-hāne-i

---

831 Bu mescid-i latīf Müzdelife'dedir.
832 Arafât sâhasındadır.
833 Mina'da Mescid-i Hayf'ın cebel cihetindedir.
834 Muʻallâ'dadır.
835 Muʻallâ cihetindedir.
836 Umre'dedir.
837 Cidde ile Mekke tarîkı vasatındadır.
838 Dâhil-i Mekke'dedir.
839 Cennetü'l-Muʻallâ Makberesi'ndedir.
840 Bu dahī makbere-i şerîfe-i mezkûrededir.

Hadîcetü'l-kübrâ,[841] Dâr-ı Hayzürân,[842] türbe-i Meymûne[843] me'âsir-i münîfeleri birer birer tecdîd ve ihkâm edilip dâhilleri nefîs kālîçeler ferşiyle tezyîn ve hāricleri nukūş-ı gûn-â-gûn ile telvîn edilmiş ve mu'ahharan Mescidü'l-Harâm üstuvânelerinden müşrif-i harâb olan birkaç üstuvâne-i şerîfe dahī değişdirilmişdir; fî sene 1235 (m. 1820).

Sultān Abdülmecîd Hān b. Sultān Mahmûd Hān-ı Adlî hazretleri dahī 1259 (m. 1843) senesi, derûn-ı feyz-meşhûn-ı Kâ'betullâh'ın ve Hacerü'l-esved-i es'ad etrâfının halel-yâb olan taşlarını tebdîl ve ba'zı kubbelerle, bu kubbeleri hâmil olan direkleri tecdîd edip Harem-i şerîf kumluğunda Bâb-ı Alî ile Medrese-i Süleymâniyye'ye giden kaldırımları[844] ihdâs etdi ve bir sene sonra Mescidü'l-Harâm kumluğunun cihât-ı erba'asına hurma ağacı resminde birer şam'dân-ı mürtefi'a irsâliyle, Harem-i şerîf'i tenvîr eyledi. **[773]** Bu şam'dânlar gönderilmezden evvel, kumluk sâhasında mum veyâ kandîl îkādı âdet olmadığından, buralarda bulunan cemâ'at karanlıkda edâ-yı salât ederler idi.

Sultān Abdülmecîd Hān merhûm, Kâ'be-i mu'azzama etrâfını sūret-i muharrere üzere izā'e vü tenvîr buyurdukdan sonra, esâtīn-i kıbâbdan ba'zı direklerin müşrif-i harâb olduğuna kesb-i ıttılâ'la, bunların kâffesini ihkâm u teşyîd ve Cennetü'l-Mu'allâ Makberesi dîvârlarını dâ'iren-mâ-dâr tecdîd ve Hatīm-i latīf dîvâr-ı zâhiru'l-envârını ıslâh ve te'yîd buyurdular.

Hatīm-i latīf dîvârı yeni olmak hasebiyle tecdîdine mesâğ-ı şer'î olmadığı ahâlî-yi Mekke tarafından beyân ve ifâde olundu ise de Cidde vâlîsi Osmân Paşa –ki binâ emîni idi– ahâlînin sözüne kulak asmayarak, dîvâr-ı mezkûru istediği vechile tecdîd etmiş idi.

---

841 Nefs-i Mekke şehr-i şehîrindedir.

842 Bu dahī Mekke-i şehr-i müştehiri dâhilindedir. [Metinde «دار خزيران».]

843 Vâdî-i Fâtıma ile Mescid-i Umre arasındadır.

844 Bu kaldırımların biri kumluk idi.

Osmân Paşa, Hatīm-i şerîf dîvârını ba'de'l-ikmâl, Mescidü'l-Harâm sâha-i cennet-mesâhasında esâs-gîr-i istikrâr olan iki aded mühimmât[845] mahzenlerinin birini muvakkıt-hāne ve diğerini kütüb-hāne[846] olmak üzere ta'mîr ve Dersa'âdet'den birçok kütüb-i nefîse celbiyle, zikr olunan ebniyeleri tezyîn etmiş ve bi'l-âhare Mescid-i Hayf ebniyesini ve daha sonra Tā'if belde-i pür-letā'ifinde vâki' mescid-i şerîfi ve Abdullâh b. Abbâs *–radıye anhümâ Rabbü'n-nâs–*ın türbe-i şerîfesiyle Tāhir b. Resûl ve Muhammed Hanefî b. Alî *–radıyallâhu anhüm–*ün merkad-i aliyyelerini fevka'l-âde bir metânetde tecdîd ü tahkîm eylemişdir; fî sene 1262 (m. 1846). **[774]**

Ta'mîr-i mezkûrdan bir müddet sonra şeref-sânih olan irâde-i kerâmet-âde-i hazret-i pâdişâhî üzerine, Mevlidü'n-Nebî *–aleyhi's-selâm–* ile Mevlid-i Sıddîk-ı ekber ve Mevlid-i Haydar-ı kerrârî *–radıyallâhu anhümâ–*yı ve Dâr-ı Hayzürân ile Yemen birkesini ve Mevlid-i Hamza *–radıyallâhu anh–*ı ve Şeyh Mahmûd türbesiyle umre yolunda kâ'in mekābir-i şühedâ etrâb-ı şerîfesini ve Meymûne hazretlerinin türbe-i nefîselerini ve Mezbah-ı İsmâ'îl[847] Mescid-i latīfini tecdîd etdiler ve helâ ittihāz edilmiş olan Bâbü's-Safâ sebîlini ta'mîr ve Bâbü's-Selâm'da bulunan Ebû Cehil'in nikbet-hānesiyle Bâbü'n-Nebî'de kâ'in Ebû Leheb'in hānesi arsalarına birer helâ yapdırdılar ve Hazret-i Meymûne *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizin sandûkası pûşîdesini yenileyip türbe-i münîfeleri pîşgâhına bir de sebîl binâ eylediler ve Mevlid-i Ebû Bekir *–radıyallâhu anh–*ın ittisāline, hademelere mahsūs olmak üzere birkaç göz oda ilâvesiyle, Mevlid-i Hamza ittisālinde bulunan büyût-ı hademeyi tecdîd etdiler; fî sene 1262 (m. 1846).

---

845 Bu mahzenlerin ismi, Kubbetü'l-Ferrâşîn idi.

846 [1]298 (m. 1881) senesi muvakkıt-hāne ile kütüb-hāne buradan kaldırılmışdır.

847 Mina'dadır.

Osmân Paşa'nın rü'yâsı

Osmân Paşa, Hazret-i Hamza *–radıyallâhu anh–*ın mevlid-i mes'ûdu ameliyyâtını ikmâl eylediği sırada, rü'yâsında Hazret-i Hamza'nın mevlid-i şerîflerine teşrîf-bahş-ı ikbâl olduklarını görmüş ve işbu rü'yâ, mu'abbirler tarafından Hazret-i Hamza'nın tecdîd-i mevlidinden mahzûz olmasıyla ta'bîr edilmiş olduğundan, paşa-yı müşârun-ileyh taraf-ı âlî-yi pâdişâhîden olmak üzere, Mevlid-i Hamza kurbunda birçok kurbânlar kesip fukarâya tevzî' u taksîm eylemiş ve Mezbah-ı İsmâ'îl me'âsir-i latîfi etrâfında o âna değin dîvâr olmadığı cihetle, ol mahall-i mes'ûdun yeniden ihyâ ve süknâ-yı Benî Şeybe'yi yıkıp yeniden inşâ ile gerek ahâlî ve gerek züvvâr-ı kirâmdan cânib-i **[775]** seniyyü'l-menâkıb-ı hazret-i pâdişâhîye de'avât-ı hayriyye celbine muvaffak olmuşdur; fî sene 1262 (m. 1846).

Bu imâret, otuz dört sene kadar Mescidü'l-Harâm ebniyesini halelden muhâfaza edebildi ise de müddet-i mezkûre zarfında Metāf-ı sa'âdet mermerleriyle daha ba'zı yerlerin ta'mîre gösterdiği ihtiyâc üzerine, zikr olunan mermerler ile kubbelerin altlarına müsādif döşeme taşları ve zemîn-i Beyt-i Hudâ'da mefrûş ahcâr-ı sa'âdet-disârdan ba'zıları ta'mîr ve ba'zıları tecdîd edilip fakat ebniye-i mübâreke-i Mescidü'l-Harâm'ın hiçbir mahalline dokunulmamışdır; fî sene 1293 (m. 1876).

Bâtın-ı Kâ'be ahcârının ta'mîr ve tecdîdine, Mekke-i mu'azzama Şâfi'î müftîsi fekāhetlü Ahmed Dahlân Efendi hazretleri şu târîhi söylemişdir.

Nazm:

لسلطاننا عبد الحميد[848] محاسن *** ومن ذا الذي بالخضر يقوى يعدد

وقد حاز تعميرا لباطن كعبة *** وتاريخه بيت مزيد يجدد

بناء بدا زهوا لداخل كعبة *** وسلطاننا عبد الحميد المجدد[849]

---

848 [Metinde «عبد المجيد».]

849 [Sultânımız Abdülhamîd'in birçok ihsânı vardır. Bu ihsanları kim sayabilir ki!

Belediyye mühendisi muhavvel-i uhdesi olan me'mûriyyet sâ'ikasıyla, ba'zı mevâkı'-i mukaddesenin müşrif-i harâb olduğunu görüp îcâb edenlere arz etmiş ve hattâ mutlakā ta'mîr olunması lâzım gelen yerleri keşifle, çizdiği harîtayı iktizā **[776]** edenlere takdîm ve irâ'eden geri durmamış ise de vakt ü zamân müsâ'id olmadığından, yalnız sathîce bir ta'mîr ve tesviye ile büyücek bir masraf kapısı açdırılmaması ciheti iltizâm edilmişdir.

Mescidü'l-Harâm harem-i şerîf-i mağfiret-elîfinin tanzīm edilen harîtasında, "Şâfi'î mü'ezzin" mahfiliyle, Dâvûdiyye Medresesi ve Bâb-ı İbrâhîm ziyâdesi önünde birkaç direğin lüzûm-ı tecdîdi, ya'nî Bâbü'l-Umre cihetinin kumluk sâhası ittisālinde üç aded kârgîr kubbe ile Bâb-ı İbrâhîm ziyâdesinin Medrese-i Yemânî'ye mülâsık bulunan, kezâlik üç aded kârgîr kubbeleri hâmil olan dörder aded mermer sütûnlar, (ya'nî zikr olunan altı aded kubbe kemerlerinin ayakları demek olan direkler) bütün bütün şâkûllerinden çıkıp birdenbire düşecek bir hâle geldiği irâ'e kılınmış ve keşif varakasında dahī zulle-i mezkûre 50 ve sâlifü'z-zikr direkler 75 bin kuruş masraf ile vücûda geleceği gösterilmiş ise de Şâfi'î zullesi eski hâlinde bırakılıp Dâvûdiyye Medresesi önünden üç ve Bâb-ı İbrâhîm ziyâdesinin nakībü's-sâdât kasrı tarafında vâki' direklerden üç ki cem'an altı direğin mâ'il-i sukūt u inhidâm oldukları ve hey'et-i asliyyeleri üzere ibkā ve isti'mâle gayr-ı kābil bulundukları cihetle, bunları mümkün mertebe teşyîd içün ârızī direkler dikilmek ve îcâbı kadar desteklerle payandalarurulmak sūretiyle bir müddet daha o hâlde ibkālarına karâr verilip iktizā-yı hâlin icrâsıyla hal-

---

Hızır *–aleyhi's-selâm–* ile takviye edilen kimse dahî sayamaz.

Kâ'be'nin içini tâmir etmek şerefi ona nasîb oldu. Beyt'in târihi ilâvelerle yenilensin.

Kâ'be'nin içi güzel, süslü bir şekilde ortaya çıktı. Sultânımız Abdülhamîd onu tecdîd edendir.]

kın münselib olan emniyyeti bir dereceye kadar i‘âde edilmişidi; fî sene 1296 (m. 1879).

Karâr-ı ma‘rûzun icrâsından iki sene sonra, zikr olunan altı aded direğin bağteten düşeceği anlaşıldığından, bunların Mescidü'l-Harâm'da ol hâl ile ibkāları gayr-ı münâsib ve ma‘a-mâ-fîh hüccâc-ı müslimîn ve husūsıyle ecnebî idâresinde bulunan ihvân-ı dîn hakkında te'essür ve ıztırâbı dâ‘î vü müstevcib olacağına binâ'en, Hicâz **[777]** vilâyet-i celîlesi vâlîsi ve umûm Hicâz kumandanı Osmân Nûrî Paşa, Mekke-i mu‘azzama'da bulunan Erkân-ı Harbiyye zābitleri vâsıtasıyla sâlifü'z-zikr direkleri tekrâr keşf u mu‘âyene etdirerek, ol bâbda tanzīm kılınan harîtayı leff ile keyfiyyeti derbâr-ı şevket-karâra arz u istîzân etmiş ve şeref-sādır olan irâde-i meberrât-âde-i seniyye mûceb-i âlîsiyle, mevâkı‘-i mezkûrenin hemen yıkılıp yeniden yapdırılmasına, "Ayn-ı Zübeyde" ser-mühendisi Kā'im-makām Sādık Beğ me'mûr ve ta‘yîn edilmişdir.

Sādık Beğ, [1]299 senesi recebü'l-ferdinin 1'nci günü (m. 19 mayıs 1882) îfâ-yı mâ-vecebe-i me'mûriyyete –ya‘nî kıbâb-ı mezkûreyi hedm ü tecdîde– tîşe-zen-i şürû‘ olarak, kemer ayaklarından ibâret olan mermer direkleri cerr-i eskāl vâsıtasıyla ve kemâl-i sühûlet ile şâkūllerine alıp demir kirişler ile bağladıkdan sonra fenn-i mi‘mârî kā‘idesine tevfîkan kubbeleri üzerlerine vaz‘ u i‘mâl ile Harem-i şerîf dâhilinden muhātara-i melhûzayı def‘ u ref‘ eyledi; fî sene 1299 (m. 1882).

Kıbâb-ı mezkûre i‘mâl olunurken, Sādık Beğ, Bâb-ı Alî pîşgâhında ve kumluk ittisālinde iki kubbenin çatlayıp mevzū‘ oldukları sütûnların şâkūllerinden çıkdığını dahī görüp ihbâr etmiş ve Osmân Paşa tarafından bu kubbelerin dahī ta‘mîr ve ıslâh edilmesi emrini almış olduğundan, mezkûr kubbeleri de fenn ve kā‘ideye tevfîkan kemâl-i metânet ve rasānet üzere hedm ü tecdîd eyledi; fî sene 1299 (m. 1882).

Bâb-ı İbrâhîm'den Harem-i şerîf'e girilmezden evvel, birer metre irtifâ‘ında üçer aded basamağı hâmil iki büyük eşik vardır ki bu iki atebe-i

aliyyenin ortasında vâki' taşın her iki tarafından aşağı yukarı inilip çıkılır. Bu eşiklerin basamakları, usūle gayr-ı muvâfık ve gāyet yolsuz ve dayyık bir tarzda yapılmış bulunduğundan, bunlardan inip çıkan cemâ'at-i müslimîn fevka'l-gāye zahmet **[778]** ve meşakkat çeker ve hattâ cenâze geçirilir iken ba'zı zu'afâ ile ihtiyârlar düşüp ayaklar altında kalarak feryâd ü figān ederler idi. Ahâlî ve mücâvirîn-i kirâm taraflarından keyfiyyet Osmân Paşa'ya arz u ifâde edilmesi üzerine, orasının hedmiyle gāyet vâsi' ve sühûletle su'ûd u nüzûle müsâ'id bir sūretde tecdîd etdirildi; fî sene 1299 (m. 1882).

Buk'a-i mukaddese-i Kâ'betullâh'ın taraf-ı şarkīsinde ve Bi'r-i Zemzem-i mükerremin Bâb-ı Alî cihetinde, mülûk-ı mâziyye zamânlarından kalmış ve her biri altışar metre murabba'ında inşâ olunmuş iki aded kubbe var idi. Vâlid-i kesîru'l-mehâmid-i hazret-i hilâfet-penâhî cennet-mekân Sultān Abdülmecîd Hān *–tābe serâhu–* efendimizin nâm-ı şevket-irtisâm-ı şâhânelerine mahsūs olmak üzere, asr-ı âlî-yi şehriyârîlerinde, 1262 (m. 1846) senesinde, bunların biri muvakkıt-hāne ve diğeri kütüb-hāneye tahvîl edilmiş idi. Bu kubbeler, Harem-i şerîf'in haylice mahallini ibtāl etmiş ve Bâb-ı Alî ile Bâb-ı Abbâs önlerinde namâza duranların Kâ'be-i mufahhame'yi görmelerine haylûlet etmekde bulunmuş oldukdan başka, ziyâdece yağmur yağdığı evânda Vâdî-i İbrâhîm'de terâküm eden seyl suları Harem-i şerîf'e dâhil oldukça, kütüb-hānede bulunan kütüb-i nefîseyi harâb ederdi.

Binâ'en-alâ-zâlik, bundan on yedi sene mukaddem, 1284 (m. 1867-68) senesi, mezâhib-i erba'a müftîleri mezkûr kubbelerin hedmiyle, arsalarının ibâdullâhın namâz kılınmalarına hasr edilmesi ve muvakkıt-hāne sâ'atleriyle kütüb-hānede mevcûd kitâbların her dürlü avârızdan emîn ve münâsib birer mahalle nakl olunması husūsuna müttehiden bir fetvâ vermişler idi. Husūs-ı mezkûr, ol vakit Bâb-ı Âlî'ye arz u istîzân olunmuş ve îfâ-yı muktezāsına irâde-i isābet-âde-i hazret-i pâdişâhî dahī şe-

ref-sünûh u sudûr buyurulmuş olduğu hâlde, her ne esbâba mebnî ise bu âna kadar vülât-ı izām bu teşebbüsde bulunmamışlar idi. Osmân Nûrî Paşa, kütüb-hāneyi Medrese-i Süleymâniyye ve muvakkıt-hāneyi **[779]** dahī Bâbü'n-Nebî cihetlerinde münâsib birer mevkı'e nakl etdirip yerlerine ba'de't-tesviye kum döşetdirdi; fî sene 1299 (m. 1882).

Kütüb-hānenin nakl olunduğu mahal, Süleymâniyye Medresesi'ne girilir iken sağ tarafda vâki' Dârü'l-hadîs denilen büyük bir kubbedir ki bu kubbe, zamânımızda Ahmed Paşa konağı demekle müte'ârifdir.

Dârü'l-hadîs'in iktizā eden cihetleri ta'mîr ve îcâbı kadar dolap ve câmekân ve sâ'ire ilâvesiyle kapısı tevsî' ve eski kütüb-hāne kapısı üstünde bulunan târîh taşı dahī bu kütüb-hāne kapısı üzerine vaz' u ilsāk ile tezyîn edilmiş ve binâ'en-aleyh eskisine nisbetle gāyet müzeyyen bir dârü'l-kütüb olmuşdur:[850]

Târîh-i kütüb-hāne:

Du'â vâcibdir etmek rûz u şeb hep ehl-i İslâm'a
Bakıp âsâr-ı hayr-ı Hazret-i Abdülmecîd Hān'a

O düstûr-ı güzîni dâ'imâ sa'y eyleyip böyle
Eder celb-i du'â-yı dûdmân-ı âl-i Osmân'a

Şerîf Paşa-yı ekrem hazret-i şeyhü'l-harem unvân
Gününde olmamış nâ'il bulunmaz lutf u ihsâna **[780]**

Ne ra'nâ oldu bu dârü'l-kütüb hakkā ki himmetle
Küşâd oldu mahall ü mevkı'inde pek latīfâne

850 Bu kütüb-hāne ittisālinde bulunan ikinci kubbe şimdilik Hicâz hazînesi ittihāz edilmişdir. Der-dest-i inşâ olan hazîne dâ'iresi tamâm olduğu zamân, hazînenin oraya nakliyle burasının dârü'l-ulûm olmasına hükûmetçe karâr verilmişdir. Süleymâniyye Medresesi'nin bunlardan başka iki kubbesi daha var ise de bunlar öteden beri mahkeme-i şer'iyye ittihāz olunmuşdur.

Dedi cevherle târîhin bülend-âvâz ile Şevkī
Salâ erbâb-ı irfâna açıldı çün kütüb-hāne
Sene 1262 (m. 1846)

Adl-âşiyân Gāzî Abdülmecîd Hān *–tābe serâhu–* efendimizin, sâlifü'z-zikr kütüb-hānede 3.553 cild kütüb-i nefîsesi mevcûd ve bu kitâbların muhâfazasına Harem-i şerîf müderrislerinden Şeyh Mahmûd Efendi ile iki refîki me'mûrdur.

Sadr-ı esbak Şirvânî Mehmed Rüşdî Paşa'nın dahī hâfız-ı kütüb Dağıstânî Mehmed Rüşdî ve Seyyid Alî efendilerin hıfz u idârelerine mevdû' 1.362 cild kitâbı var ise de kütüb-i mezkûre bu kütüb-hānede olmayıp Harem-i şerîf'e nâzır bir medrese-i mahsūsa dâ'iresindedir.

Muvakkıt-hānenin yeni mevkı'i, Süleymâniyye minâresinin Harem-i şerîf dâhilinde vâki' nerdübânı ittisālinde olup muvakkıt-hāneye bu nerdübândan girilir. Muvakkıt-hānenin ebniyesi ise revâk altında ve "Dekketü'n-nisâ" fevkında, Harem-i şerîf dîvârından iki metre kadar Harem-i şerîf dâhiline çıkmış şibh-i münharif şeklinde ve gāyet mazbût ve muntazam bir hey'etde tarh u te'sîs olmuşdur.

Muvakkıt-hāne-i mezkûrenin, birer metre arzında ve ikişer metre tūlünde üç aded penceresi olup bunların biri Harem-i şerîf'in dîvârı delinerek Hasekiyye Medresesi'ne ve ikisi Harem-i şerîf dâhilinde buk'a-i mukaddese-i Kâ'betullâh'a nâzır olarak açılmış olduğundan, Mes'â-yı şerîf'den gelip geçenler sâ'atlerini **[781]** Hasekiyye Medresesi'ne nâzır pencereden ve Harem-i şerîf dâhilinde bulunanlar dahī Kâ'betullâh cihetinde bulunan pencerelerden bakıp ayâr ederler.

Muvakkıt-hāneye mahsūs eski târîh taşı, Mes'â-yı şerîf câddesine açılmış olan pencere üzerine geçirilip gerek bu taşın ve gerek kütüb-hāne kapısı üstüne konulan târîh taşının yaldızları ile boyaları tecdîd edilmişdir.

Bâb-ı Umre ile Bâbü'z-Ziyâde-i İbrâhîm ve Bâb-ı Alî taraflarında tecdîd ü ta'mîr olunan kıbâb esâtīninin esnâ-yı ameliyyâtında kumluğa

nâzır olan revâkın boyaları silinmiş ve ba‘zı yazılar da okunmaz bir hâle gelerek, binâ-ber-în Harem-i şerîf dâhilinde çirkin bir manzara husūle gelmiş olduğundan, manzara-i mezkûreyi tahvîl içün revâkın boyalarını yenileyip her iki revâk arasında bulunan ism-i celâller ile Bâbü's-Selâm ve Bâb-ı İbrâhîm taraflarında vâki‘ kitâbelerin zemîni koyu yeşil ve esâmî-i şerîfe ile yazılar altına şebîh bir nev‘ sarı boya ile tılâ edilmiş ve bozulan sıvalar ile taptaplar dahī ta‘mîr ve termîm olunmuşdur; fî sene 1299 (m. 1882).

Osmân Paşa buralarını ikmâle muvaffak oldukdan sonra, Hacerü'l-esved'e mukābil bir noktada bulunan Hanbelî makāmını, Hacerü'l-esved ile Rükn-i Yemânî arasına, ya‘nî Makām-ı Hanefî mukābelesine almış ve harem-i Mescidü'l-Harâm'ın mahâll-i sâ'iresini dahī mükemmel sūretde ta‘mîr ve ıslâh ederek her tarafını boyatmışdır; fî sene 1300 (m. 1883).

Harem-i şerîf, şimdi şibh-i müstatīl tarzında olup Kâ‘be-i mu‘azzama, mescid-i şerîf-i mezkûrun tâ ortasında ve "Bi'r-i Zemzem", bâb-ı bülend-cenâb-ı Kâ‘betullâh'ın cihet-i şark-ı cenûbîsinde olup "Makām-ı şerîf-i İbrâhîm", bâb-ı mu‘allâ-elkāb-ı Beytullâh'ın cihet-i şimâliyyesinde ve "Hicr-i İsmâ‘îl", buk‘a-i mufahhamenin şimâl tarafında, Makām-ı Hanefî dahī onun karşısında, Şâfi‘î makāmı ise Makām-ı **[782]** İbrâhîm'in arkasında ve Makām-ı Mâlikî Beyt-i şerîf'in taraf-ı garbîsinde, Makām-ı Hanbelî dahī cihet-i cenûbiyyesinde ve "minber-i münîr-i şerîf", Makām-ı İbrâhîm'in taraf-ı garbîsi ittisālinde kalmışdır.

Bâbü'l-Ciyâd tarafında, Mısır İmâreti'ne muttasıl ve nâ-tamâm Mecîdiyye Medresesi var idi. Osmân Paşa bu medreseyi hükûmet konağına tahvîl etdi ve Hindî Kal‘ası'nı Gayretiyye nâmında bir kışla şekline koyup Topçu Kışla-i hümâyûnu'yla Bâb-ı Alî pîşgâhında vâki‘ baş-karagol-hâneyi yeniden tarh u te'sîs ile nizāmiyye cünûd-ı zafer-mev‘ûd-ı şâhânesi ikāmesine hasr eyledi. Gayretiyye Kışlası, şehr-i müştehir-i Mekke'nin garb cihetinde vâki‘ Türk Cebeli bitişiğindeki tepe üzerinde

ve Ciyâd Kal'ası şehr-i şerîf-i mezkûrun cihet-i cenûbiyyesindeki tepe üzerindedir. Topçu Kışla-i hümâyûnu ise Ciyâd'da vâki' vâdî-i askerde ve Fülfül Kal'ası Hasta-hānesi, Türk Dağı'nın cihet-i şarkīsinde ve yeni yapılan "baş-kara[g]ol-hāne" Safâ'da ve "Hamîdiyye Kışla-i hümâyûnu" ile "hükûmet dâ'ire-i cismiyyesi" dahī Bâb-ı Ümmühânî'ye karîb bir yerde kâ'indir.

VECHE-İ RÂBİ‘A

Dört sūreti hâvî olup tezyînât ve me‘âlîk-ı atîka ile Kâ‘be-i mu‘azzama'ya ta‘lîk-ı kisve ve kanâdîl edenler ve ol buk‘a-i mukaddeseyi arz-ı hedâyâ-yı girân-bahâ ile ta‘zīm ve cevâzî-yi kisve-i şerîfe mesâ'il-i mühimmesini şerh ve tefhîm eyleyenler kimler olduğu ve lisân-ı avâmda "mahmil-i şerîf" denilen şey neden ibâret bulunduğu ta‘rîfât-ı mufassalasını muhtevîdir.

[783]

SŪRET
«1»
Kâ'betullâh'ı arz-ı hedâyâ ile tezyîn edenlerin ve bi'l-îcâb ta'mîr ve tarsīn eyleyenlerin zikrindedir.

Kâ'betullâh kapısının kanadları, Mefhar-ı âlem –*sallallâhu aleyhi ve sellem*– efendimiz hazretlerinin Medîne-i münevvere'yi teşrîflerinden yedi yüz sene evveline değin kanadsız idi. Ebû Kerib b. Es'ad el-Himyerî ki iklîm-i Yemen pâdişâhı idi, hicret-i nebeviyyeden yedi yüz sene mukaddem bâb-ı mu'allâ-cenâb-ı Kâ'be'ye kilîdi üzerinde olarak bir kapı kanadı takdı.

Ebû Kerib'in takdığı kanad yek-pâre olup isti'mâlinde nev'ammâ su'ûbet çekilir idi. Kusayy b. Kilâb zikr olunan su'ûbeti ref' u teshîl içün Ebû Kerib'in takdığı kanadı ikiye taksîm etdi. Lâkin Kusayy b. Kilâb'dan sonra gelenler yine bir kanada tahvîl eylediler.

Abdullâh b. Zübeyr hazretleri Kâ'betullâh'ı tecdîd ederken, kapısını iki kanadlı olmak üzere tertîb ve bâb-ı bülend-cenâb-ı Kâ'be ile üstuvânât-ı dâhiliyyeyi ve sath-ı latīfle sakf-ı münîf-i Beyt-i muhterem'i tezhîb edip kilîd-i bâb-ı Kâ'be'ye bir de "miftâh-ı zerrîn" yapdırmış idi; fî sene 64 (m. 683-84).

Haccâc-ı Zālim, Abdullâh b. Zübeyr'in yapdırdığı kanadları değişdirip âsitâne-i feyz-âşiyâne-i bâb-ı şerîfi zemînden 6 kadem, 4 pus yukarı kaldırarak **[784]** tûlünü 9 kadem, 2 pus yapıp yaldızlatdı;[851] sonraları mülûk-ı Benî Ümeyye'den Abdülmelik b. Mervân def'a-i sâlisede olarak, bâb-ı mu'allâ-cenâb-ı şerîfi ve oğlu Velîd Mekke vâlîsi Hālid b. Abdullâh'a 36 bin dînâr irsâliyle mîzâb-ı latîf ve bâb-ı şerîf ve üstuvânât-ı dâ-

---

851 İbn Zübeyr zamânında bâb-ı mu'allâ-cenâb-ı Kâ'be'nin eşiği zemîn-i metāf ile berâber olup kapının âsumâna irtifâ'ı 1 arşın (15 kadem, 7 pus) ve arzı 4 arşın (6 kadem, 4 pus) idi.

hiliyye yaldızlarını tecdîd (h. 89'da/m. 708) ve hulefâ-yı Abbâsiyye'den Hârûnu'r-Reşîd'in oğlu Muhammed Emîn dahī (h. 195'de/m. 810-11) Mekke vâlîsi Sâlim b. el-Cerrâh'a 18 bin altın irsâliyle bâb-ı sa'â-det-me'âbın mismârlarıyle halkalarını sırf altına tebdîl ve ba'dehû Velîd b. Abdülmelik tarafından tezhîb edilmiş olan direklerin altınlarını kal' ve tahvîl ile güzelce bir hâlde tezhîb ve te'yîd ve teşyîd eylediler.

Sâlim b. el-Cerrâh, Bağdâd'dan vârid olan 18 bin altın ile zikr olunan yerleri ta'mîr ve tezyîn eyledi ise de bâb-ı sa'âdet kanadlarının eski altın levhalarını dahī eritip isti'mâl eylediğinden, bâb-ı şerîf-i mezkûr kanadlarına geçirilen levâyihe 33 bin altın gitmiş ve kanadların altın levhaları söküldüğü vakit üzerlerine sarı kumaşdan birer perde geçirilmişdir.

Mütevekkil-billâh-i Abbâsî devrine kadar Kâ'betullâh'ın iki zâviye-i dâhilîsi gümüşden ve diğer ikisi altın idi. Hademe-i Beytullâhi'l-a'lâ gümüşden olan iki zâviyenin dahī altına tahvîl edimesini ricâ eylemiş olduklarından, Mütevekkil-billâh[852] 244 (m. 858-59) senesi İshâk b. Seleme nâmında mütefennin bir zerger irsâliyle zevâyâ-yı erba'a-i Beytullâh'ı nesak-ı vâhid üzere tarsī' ve sitâre-i dâhilîye **[785]** 3 arşın arzında gümüşden ma'mûl bir kuşak i'mâl ve ta'lîkıyle tezyîn etdirdi ve mezkûr kuşağa sırf altından masnû' bir de kemer geçirtip mukaddemâ sâc ağacından yapıldığı cihetle ta'mîri iktizā eden âsitâne-i füyûzāt-âşiyâne-i bâb-ı şerîfi dahī yeniletip gümüş levhalarla kaplatdı.

Zerger-i mûmâ-ileyhden naklen rivâyet olunduğuna göre, zevâyâ-yı erba'a ile tavk-ı zerrîn-i Kâ'be'ye 80 bin miskāl altın ve kuşakla bâb-ı şerîf elvâhına dahī 60,5 vukıyye,[853] ya'nî 2 bin 420 dirhem gümüş sarf u harc edilmişdir.

Mütevekkil-billâh'dan sonra Beytullâh'a alâ-vetîreti't-ta'zîm gönderilmiş olan hedâyâ ile tezyînât-i girân-bahâ-yı Kâ'be'yi ve ebvâb ve zevâyâ-

852 Hulefâ-yı Bağdâdiyye'den Şâfi'î mezhebini en evvel bu zât kabûl etmişdir.
853 1 vukıyye, 40 dirhemdir.

da bulunan sîmîn ü zerrîn levhaları Mekke vâlîleri kalʿ u ahz ederek, zerr ü nukūda tahvîl ve 281'de (m. 894-95) şerâre-rîz-i zuhûr olan âteş-i âşûb u fitneyi ol sûretle teskîn içün Kâʿbetullâh'ı âdî bir ebniye hükmünde bırakmışlar idi.

Muʿtazıd-billâh, evvelce kalʿ ve sarf edilmiş olan tezyînât-ı Kâʿbetul-lâh'ı kemâ-fi's-sâbık tecdîd eyledi; fî sene 283 (m. 896). Muktedir-billâh halîfenin vâlidesi tarafından taʿyîn ve iʿzâm kılınan Lü'lü' nâm gulâm-ı saʿd-encâm dahī 310 (m. 922-23) senesi Beyt-i şerîf'in derûn u bîrûnu ile üstuvânât-ı latîfi ve 549 (m. 1154-55) senesi mülûk-ı Mısriyye vü-zerâsından Cemâleddîn Cevâd 5 bin altın irsâliyle cüdrân-ı Kâʿbe'nin iç yüzü sıvalarını fevka'l-âde birer sûretde tanzīm ve tezhîb ve Mesci-dü'l-Harâm kapılarının cümlesini tecdîd eylediler.

Cemâleddîn Cevâd, Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'nin bâb-ı Kâʿbe'ye geçirmiş **[786]** olduğu kanadları dahī değişdirip Haremeyn-i muh-teremeyn emîri Kāsım b. Hâşim'in tavsiyesi üzerine eskisini Mısır hâkimi Muktefî-billâh'a[854] göndermiş ve bu kanadların üzerinden çı-karılan gümüşleri halîfe-i müşârun-ileyhin emr u işʿârına imtisâlen Mekke-i muʿazzama emîri Kāsım b. Hâşim'e bahş u hibe eylemiş idi. Muktefî-billâh, Cemâleddîn Cevâd'ın gönderdiği bâb-ı Kâʿbetullâh kanadlarından teberrüken bir tâbût yapdırıp onunla berâber defn edilmesini vasıyyet etmiş ve hîn-i vefâtında muktezā-yı vasıyyeti icrâ edilmişdir.

---

854 Muktefî-billâh'ın ismi, Muhammed Ebû Abdullâh olup babasının ismi Müs-tathir'dir. Bu zât, evreng-i hilâfete cülûs etmezden altı gün evvel, rü'yâsında Sultān-ı kişver-i Acem ve Arab ve Şehsüvâr-ı hayl-i rusül-i ebtahî-lakab –*aley-hi ve alâ âlihi't-tahıyye*– efendimiz hazretlerini görmüş olduğundan, Pâdişâh-ı enbiyâ efendimiz, kendilerine tevcîh-i veche-i hitāb ile "Yâ Muhammed! Ya-kında ismine menşûr-ı hilâfet imlâ olunsa gerekdir. O hâlde sünnet-i müs-tahseneye sülûkda bana ıktıfâ eylemelisin" buyurmuş ve binâ'en-aleyh lakabı "Muktefî-billâh" kalmıştır. *(Gülşen-i Hulefâ)*

659'da (m. 1261) Yemen hâkimi Melik Muzaffer Gassânî ve ba‘dehû Melik Muzaffer'in hafîdi Melik Mücâhid ve 735'de (m. 1334-35) Mısır meliki Nâsır b. Muhammed b. Kalavun es-Sālihî[855] 35 bin zer-i Mısrî ve 770'de (m. 1368-69) dahī Melik Nâsır'ın hafîdi Melik Eşref, nukūd-ı bî-hesâb sarfıyla tecdîd-i tılâ-yı zerrîn ve birbiri ardınca buk‘a-i mukaddese-i Kâ‘betullâh'ı tezhîb u tezyîn etdiler ki Melik Muzaffer Gassânî, sâlifü'z-zikr Cemâleddîn Cevâd'ın ve Nâsır b. Muhammed b. Kalavun es-Sālihî dahī Melik Muzaffer'in yapdırmış oldukları kapı kanadlarını dahī yenilediler idi.

Mekke müverrihlerinden Kutb-i Mekkî, Melik Eşref'in gümüş levhalarla kaplatmış **[787]** olduğu bâb-ı Kâ‘betullâh kanadlarını, eser-i hāmesi târîh-i nefîsinde ber-tafsīl ta‘rîf ve fevka'l-gāye bir ziynet ve metânet üzere yapılmış olduğunu zikr u tavsīf eyledikden sonra demişdir ki:

Ba‘zı eşkıyâ fırsat bulup levâyih-i sîmîn-i bâb-ı şerîfi kal‘ ve sirkat ederler idi. Âsitâne-i feyz-âşiyâne-i Beytullâh giderek kâmilen soyulup uryân kaldı. Mütecâsirleri defe‘âtle tutulup pençe-i şikenceye verildi ise de bir tarafdan tezyînât-ı hāriciyye-i Beytullâh çalınmakda ve bir tarafdan sath-ı latīf-i Kâ‘betullâh harâb u tebâh olmakda bulunduğu cihetle, katarât-ı bârân sakf-ı şerîfe rîzân ve bu hâle kesb-i vukūf u ma‘lûmât eden ehl-i basīret-esîr; feryâd ü figān olmağa başladı.

Hele 958 (m. 1551) yâhūd 961 (m. 1554) senesi, Mısr-ı Kāhire mollası Hamdullâh Efendi niyyet-i hacc ile Mekke-i mükerreme'ye gelerek harâbî-i sath-ı şerîfi görüp Mekke kādısı Hoca Kaynı Mahmûd Çelebi ile ba‘de'l-müşâvere, keyfiyyetin Dersa‘âdet'e arz u iş‘âr edilmesi lüzûmunu Mekke-i mükerreme emâret ve Hicâz-ı mağfiret-tırâz vilâyet-i celîlelerine tavsiye eylediler. Onlar dahī derbâr-ı şevket-karâra beyân-ı keyfiyyet ve lüzûm-ı ta‘mîri derece-i vücûba vardığını arz u i‘lâma himmet etdiler idi; fî sene 959 (m. 1552).

---

855 Melik Nâsır'ın yenilediği kapı kanadlarının kadîmi sâc ağacından olup her tahtasının arzı 1 zirâ‘ idi.

Sultān Süleymân b. Sultān Selîm Hān dahī ilcâ-yı zarûretle Beytullâh'ın ta'mîri câ'iz olduğunu nâtık, sultānü'l-ulemâ Ebü's-su'ûd Efendi tarafından yazılan fetvâ-yı şerîfenin leffiyle ta'mîr-i Beytullâh'a müsâra'at edilmesini Mısır beğlerbeğisi Alî Paşa'ya emr u iş'âr ve paşa-yı müşâ-run-ileyh vârid olan fermân-ı cihân-mutā'-ı hazret-i pâdişâhî ve fetvâ-yı şerîf-i cenâb-ı meşîhat-penâhîyi Mekke kādīsına irsâl ve izbâr etdi; fî sene 959 (m. 1552).

Vârid olan emr-i âlî üzerine, Mekke kādīsı, Harem-i şerîf nâzırı Ahmed **[788]** Çelebi[856] ile birleşip keyfiyyeti müddet-i medîde müşâvere etdikden sonra, a'yân u ekâbir-i Mekke ile eşrâf u efâzıl-ı ulemâ-yı Hanefiyye ve Şâfi'iyyeyi celb ü cem'le, evvelâ vürûd eden fermân-ı âlî-yi mülûkâneyi okuyup ba'dehû infâz ve icrâsını müzâkere ederek, 959 senesi rebî'u'l-evvelinin 14'üncü cum'a günü (m. 10 mart 1552), cum'a namâzı kılındıkdan sonra mu'âyene-i sath-ı şerîfe karâr verilmiş ve cümlenin ittifâkıyla ta'yîn kılınan keşif me'mûrlarından biri, ba'de'l-mu'âyene; "Bir kıt'a kirişin çürüyüp sâ'ir tabanların hizâsından 12 linye aşağı düşmüş ve bâb-ı şerîf tarafından bir ağaç dahī 9 linye yerinden düşerek isti'mâle kābiliyyeti kalmamış olduğundan, eğer şu aralık ta'mîr ve ıslâh olunmaz ise ileride sakf-ı şerîfin kâmilen ve bağteten sukūt etmesi melhûzdur" demiş ve diğeri dahī refîkinin tamâmî-i ifâdesini takrîr ve tasdîk eylemiş olmasına binâ'en, rebî'u'l-evvelin 15'inci cum'a-ertesi günü, ta'mîr-i sath-ı şerîfe şürû' eylediler.

Ulemâ-yı Mekke'den ba'zıları bu mes'eleye muhālefet[857] ederek; "Beytullâh'ın hiç olmaz ise bir tarafı sukūt etmedikçe, berây-ı ta'zîm terk-i

---

856 Bu zât Mısır vâlîsi tarafından imâret-i mes'ûde nezāretine ve Solak Mustafâ Çelebi dahī imâret-i mezkûre kitâbetine me'mûr ve ta'yîn edilmiş idi. Kendilerine Mukāta'acı Ahmed Çelebi denir. *Ravzatü'ş-şühedâ* tercümesi *Sa'âdet-nâme* bu zâtın eseri ve mahlasları dahī Câmî'dir.

857 [Metinde «مخالف».]

ta‘arruz ve termîm olunmak lâzım gelir" diye avâmm-ı nâsı îkā‘-ı nizâ‘a teşvîk ve müdde‘âlarını îrâd eyledikleri mesâ'il-i kīl ü kāle tevfîk etmeğe kadar yürüdüler. Az kaldı ki büyük bir fitne zuhûr ve hudûs edecekdi. Meşâhîr-i ulemâ-yı kirâmdan Mevlânâ Şeyh Şehâbeddîn Ahmed b. Hacer el-Heytemî eş-Şâfi‘î, mesâ'il-i muhālifîni redd ü cerh içün *el-Menâhilü'l-'azbe fî ıslâhi mâ vehâ mine'l-Kâ'be* isminde bir kitâb-ı belâgat-nisāb te'lîfiyle Muhibb-i Taberî'nin *İstiksā'ü'l-beyân fî mes'eleti'ş-şâdervân* nâm kitâbında ve kütüb-i sâ'ire-i eslâfda münderic olan mesâ'il cevâzı nakl ü ta‘rîf etdi ve Hazret-i Â'işe *–radıyallâhu* **[789]** *anhâ–* vâlidemizin Kâ‘be-i mu‘azzama ta‘mîri cevâzını mutazammın olarak nakl ü rivâyet eylediği hadîs-i şerîfi dahī ilâve eyledi ise de muhālifîn-i ulemâ tarafdârlarını iskât ve iknâ‘ edemediğinden, keyfiyyet-i nizâ‘ı o aralık beriyyede bulunan arz-ı Hicâz emîri Mevlânâ Seyyid Şerîf Ahmed b. Ebû Nümey hazretlerine îsāl u iş‘âr etdiler ve emîr-i müşârun-ileyh hazretleri beriyyeden avdet ederek, meşâhîr-i ulemâ-yı Mekke'den Mevlânâ Şeyh Muhammed b. Şeyh Ebû el-Hasan el-Bekrî hazretlerini celble, huzūr-ı fâ'izu'n-nûr-ı Kâ‘betullâh'da ﴿وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ﴾[858] âyet-i celîlesinin nakl ü tefsîr edilmesini ricâ eylediler.

Bu meclis-i âlîde ol asrın ecille-i ulemâsından sâlifü'z-zikr Şeyh Şehâbeddîn Ahmed b. Hacer eş-Şâfi‘î ile Şeyh Nûreddîn b. İbrâhîm el-Aselî ve Kādī el-Hasenî b. Fâyiz b. Zuheyr ve Hanefî müftîsi Kutbüddîn b. Alâeddîn hazerâtı dahī mevcûd idi.

Şerîf Seyyid Şehâbeddîn Ahmed b. Ebû Nümey hazretleri tarafından vâki‘ olan ricâ üzerine, Şeyh Ebü'l-Hasan el-Bekrî hazretleri bir lisân-ı fasīh ve beyân-ı sahîh ile âyet-i sâlifü'z-zikri güzelce tefsîr ve mesâ'il-i cevâz-ı ta‘mîri nakl ü takrîr ederek derse hitâm verdi. Müte‘âkıben Harem-i şerîf nâzırı Mevlânâ Ahmed Çelebi ayağa kalkıp fermân-ı lâzı-

858 ["O vakti yâd et ki, İbrâhim Beytullâh'ın temellerini İsmâîl ile berâber yükseltiyor." Bakara, 2/127.]

mü'l-mutā'-ı hazret-i pâdişâhî ve fetvâ-yı şerîfe-i cenâb-ı meşîhat-penâhî-yi takdîm eylediğinden, şeyh-i müşârun-ileyh hazretleri ikisini dahī alâ-mele'in-nâs feth u kırâ'atle ve, "Sakf-ı şerîfin ta'mîri mahz-ı hak ve ayn-ı savâb olduğunu ihbârdan ibâret olan işbu "fetvâ-yı şerîfe"nin infâz-ı ahkâmına muhālefet ile ezhân-ı avâmmı tahdîşe cür'et eden kimlerdir? Bu fetvâ-yı şerîfin hükmü sahîh ve müfâd-ı mündericesi ahkâm-ı şer'-i şerîfe tamâmıyla muvâfık olduğu emr-i vâzıh ve sarîhdir. Hemen îfâ-yı muktezāsına müsâra'at ve sūret-i muntazamada i'mâl **[790]** ve inşâsına dikkat edilsin" dedi.

Binâ'en-aleyh akdemce tedârik ve tehiyye edilmiş olan amele sath-ı şerîf üzerine çıkarılıp keşif varakasında işâret olunan mahalleri keşf ile mârru'z-zikr mi'mârların mu'âyeneleri vechile sakıfdan birkaç kiriş şi-kest ve diğerleri birbiri hizâsından pest olup bağteten sukūta kesb-i is-ti'dâd eylemiş olduğu görülmesiyle berâber ta'mîr[859] ve Metāf-ı şerîf'in muhtâc-ı ıslâh olan mermerlerini ba'de't-tesviye Metāf-ı sa'âdet etrâfın-da mefrûş hurde taşlı kumu tecdîd ederek, keyfiyyeti Dersa'âdet'e arz u iş'âr eylediler. Bu ta'mîre Mevlânâ Kutbî Efendi «مُجَدِّدُ بَيْتِ اللهِ مَالِكُ الدُّوَلِ سُلَيْمَانُ»[860] mısra'-ı bercestesini târîh düşürmüşdür.[861]

Bir müddet sonra Dersa'âdet'den mikdâr-ı kâfî gümüş gönderilip mîzâb-ı şerîf ile bâb-ı mu'allâ-cenâbın ta'mîrine dahī irâde-i mevhi-bet-âde-i hazret-i pâdişâhî sâdır olduğu bildirilmiş olduğundan, vürûd eden sîm-i hāmla bâb-ı Kâ'be levâyihini tecdîd ve üzerlerini mismâr-ı sîmîn-i bihîn ile tesviye vü te'yîd ederek dört kıt'ada halka-i sîmîn ge-

---

859 Sath-ı şerîf-i Kâ'betullâh, bundan evvel 814 (m. 1411-12) ve 824 (m. 1421) ve 826 (m. 1423) ve 843 (m. 1439-40) senelerinde olmak üzere dört ve bundan sonra da 1021 (m. 1612-13) ve 1043 (m. 1633-34) ve 1044 (m. 1634-35) ve 1115 (m. 1703-04) ve 1235 (m. 1819-20) senelerinde olarak, beş def'a daha ta'mîr edilmişdir.

860 [Beytullâh'ı yenileyen, devletler hükümdârı Süleymân'dır.]

861 Bu târîhin ta'miyesi olmalıdır.

çirdiler ve Mîzâbü'r-Rahme'yi gümüşe kaplayarak üzerini yaldızlatıp irâde-i mehâsin-âde-i cenâb-ı hilâfet-penâhîyi yerine götürdüler; fî sene 959 (m. 1552).

960 (m. 1553) senesi Dersa‘âdet'den bir kıt‘a mîzâb-ı sîmîn daha gönderildi idi. Vüsūlünde mîzâb-ı atîkı ref‘ ile yeni gelen gümüş oluğu onun yerine vaz‘ ederek, sūret-i münîfi âtîde muharrer olan nâme-i hümâyûnda fermân buyurulduğu vechile, li-ecli't-teberrük Mîzâbü'r-Rahme'nin eskisini hazîne-i celîle-i hazret-i **[791]** pâdişâhîde bulundurmak üzere, Dersa‘âdet'e izbâr ve ol buk‘a-i mufahhame ta‘mîrinin rehîn-i hitâm olduğunu arz u iş‘âr eylediler.

Meşhûr Gubârî Efendi'nin tecdîd-i mîzâb içün tanzīm eylediği târîh-i latīfdir:

Kıt‘a:

خداوندا تویی فیاض عالم *** مرا منما درین میزاب غیضی

بکن سیرابم از میزاب فیضت *** چو شد تاریخ او «میزاب فیضی»

في سنة 960 (m. 1553) [862]

Mîzâb-ı sîmîn vüsūlünde Metāf-ı şerîf ve harem-i latīf mermerleriyle sâ'ir yerlerini ve Mevlidü'n-Nebî hāne-i sa‘âdet-âşiyânesini dahī ta‘mîre başlayıp 962'de (m. 1555) ikmâl etdiler.

[Sultān Süleymân Hān tarafından Mekke şerîfine irsâl edilen nâme-i hümâyûn]

Kâ‘be-i mu‘azzama Mîzâbü'r-Rahme'sinin tecdîdi zımnında birer kıt‘a levha-i sîmîn ve meyân-bend-i lâzımü't-tekrîm ile Mekke-i mükerreme emîri Seyyid Şerîf Şehâbeddîn Ahmed Nümey hazretlerine iki

862 [Ey Allâh'ım! Feyyâz-ı âlem olan sensin; bana bu mîzâbda susuzluk gösterme. Feyz mîzâbınla beni suya kandır; zîrâ onun târihi "mîzâb-ı feyzî" olmuştur. Sene 960 (m. 1553)]

sevb-i bihîn irsâl kılındığını ve li-ecli't-teberrük mîzâb-ı atîkın Dersa'â-det'e gönderilmek arzû buyurulduğunu şâmil, Sultān Süleymân Hān b. Sultān Selîm Hān cânib-i âlîsinden şerîf-i müşârun-ileyhe hitāben sahî-fe-zîb-i sutūr olan nâme-i hümâyûnun sūret-i münîfesidir:

"Hâlâ bi-avni'l-Meliki'l-müte'âl bu sâl-i ferhunde-fâl-i mey-menet-me'âlde memâlik-i mahrûse-i İslâmiyye'de hacc-ı Beytullâ-hi'l-Harâm ve ziyâret-i Ravza-i mutahhara-i Hazret-i Seyyidü'l-enâm –*aleyhi* **[792]** *efdalü't-tahiyyeti ve's-selâm*–a teveccüh-i tâm eden hüc-câc-ı müslimîn ve hāk-i pâk-i Harem-i muhterem-i sāhib-i levlâke[863] yüz sürmek sa'âdetine nâ'il olmağa rağbet ve ihtimâm üzere olan züv-vâr-ı muvahhidîn, bi-avni'l-Meliki'l-mu'în kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek, menzil-i vahy-i mübîn ve mehbıt-ı rûhu'l-emîn olan Haremeyn-i şerîfeyn ve makāmeyn-i münîfeyn sa'âdetine vâsıl ve safâ-yı hātır ile kelâm-ı müşkîn-hitâm-ı ﴿وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ﴾[864] dâ'iyye-sine sa'y ü ikdâm ederek, vücûh-ı devlete nâ'il olup ol Beyt-i Hudâ-yı ekrem ki metāf-ı mu'azzam ve mükerremdir, arsa-i izzetine rûy-i niyâ-zı sâyîde ve ruh-ı ubûdiyyeti mâlîde kılmağla, her biri mânend-i şâh-ı cihân-müftehir ve sāhib-i unvân olmuşlar iken, envâ'-ı huzū' u zilletle piyâdeler gibi kisvet-i nahvetden mücerred ve sâde ihrâm-ı ihtirâm birle zâr ve giryân-ı bürhene ve uryân-ı azîmet edip ol bârgâh-ı a'lâ-da refâh-ı hâl ve ferâğ-ı bâl ile devâm-ı devlet-i ebed-ittisālimiz içün ed'iye-i icâbet-me'âle müdâvemet ve iştigāl üzere olmalarına sâ'î olup ve mîzâb-ı şerîfle meyân-bend-i lâzımü't-tekrîmi mahalline vaz' ve ih-titâmı husūsunda küllî müzâheret olunup hāssaten ulemâ-yı dîndâr ve eşrâf ve ahbâr ve sulehâ-yı ümmet-i Resûl-i muhtâr ve etfâl-i ehl-i

---

863 ["Sen olmasaydın" anlamındadır. "(Habîbim!) Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım" kudsî hadîsini telmîhen dîvân edebiyâtında sıklıkla işlenmiştir.]

864 ["Ve Allah için haccı da umreyi de tamam yapınız." Bakara, 2/196.]

İslâm ve âmme-i ibâd-ı Rabbü'l-enâm ile ale'd-devâm emkine-i müteberreke-i aliyye ve makāmât-ı müteyemmene-i seniyyede Furkān-ı kerîm ve Kur'ân-ı azîm tilâvet ve hatm-i dergâh-ı çâre-sâzdan envâ‘-ı tazarru‘ ve niyâz ile berren ve bahren cünûd-ı zafer-nümûdumun galebe ve intisârı ve a‘dâ-yı li'âmın hızlân u inkisârı içün du‘â vü senâya muvâzabet olunup ve mahrûse-i Mısr-ı Kāhire'de olan galâl-ı hayrât ve meberrât ve cânib-i izzet-simâtımızdan mu‘ayyen olan nüzûr u sadakāt Cidde ve Yenbu‘ iskelelerine vâsıl oldukda, develerle Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere'ye nakl ü îsâlde bezl-i himmet ve fukarâ-yı Haremeyn-i şerîfeyn'in intizām-ı ahvâllerine sarf-ı dikkat olunduğu cânib-i cenâb-ı vâlâ rütbemizden ol hizmet-i hayr-hātime ta‘yîn olunup min-cemî‘i'l-vücûh hüsn-i i‘timâd-ı hümâyûnumuz olmağla, mekârim-i âliyyemizden hâlâ Habeş beğlerbeğliği inâyet olunan emîrü'l-ümerâ'i'l-kirâm Hasan *–dâme ikbâlühû–* tarafından arz u inhâ olundukdan sonra, **[793]** vech-i meşrûh üzere zikr olunan termîm-i Beyt-i şerîf'in temşiyet ve tetmîmi içün mücidd ü sâ‘î ve dâ'imâ eslâf-ı büzürg-vâr ve ecdâd-ı âlî-tebârınızdan ziyâde rızā-yı yümn-iktizāmızdan mürâ‘î olduğunuz ol etrâfda olan hükkâm-ı zevi'l-ihtirâm taraflarından arz u inhâ olunmağın, silk-i zuhûra getirilen mesâ‘î-i cemîleniz mesâmi‘-i aliyyemize ilkā ve meclâ-yı suver-i hakāyık-ı eşyâ olan mir'ât-ı sāf-ı hūrşîd-i leme‘ânımıza cilve-nümâ olup hîn-i zuhûrda âmâde olan hidemât-ı meşkûre ve müzâherât-ı mevfûreniz izz-i huzūr-ı fâyizu'n-nûrumuzda müstevcib-i re'fet-i gayr-ı mahsūr vâki‘ olmuşdur.

Müstedâm-ı ömr ü devlet ve şerâfet ve berhurdâr-ı emâret ve siyâdet olup hemîşe ihyâ-yı sünnet-i âbâ-i büzürg-vâr eyleyip dâ'imâ Devlet-i Aliyye'mize hayır-hāhlıkda sâbit-kadem ve üstüvâr olmakla, a‘tāf-ı şâmiletü'l-eknâf-ı şehriyârîmizle ser-efrâz olmakdan hâlî olmayasız ve hakkınızda envâ‘-ı inâyât-ı aliyyemiz zāhir ve sādır olup hıla‘-ı fâhire-i seniyye-

mizden postin-i semmûr kaplı bir sevb-i hil'at-i mûrisü'l-behcet-i sultānî ve bir sevb dahī hil'at-i kisvet-i mûcibü'l-meserret-i cihân-bânî inâyet ve erzânî kılınıp nâme-i hümâyûnumuzla dergâh-ı ma'delet-penâhımız çaşnigîrlerinden kıdvetü'l-emâcid ve'l-ekârim Mustafâ –*dâme mecdühû*– irsâl olunmuşdur.

Lede'l-vüsūl gerekdir ki cebelinizde merkûz ve nihâd-ı sa'âdet-mu'tâdınızda mermûz olan vüfûr-ı gayret ve hamiyyet ve sadâkat ve eben-an-ceddin dûdmân-ı aliyyemize edegeldiğiniz kemâl-i inkıyâd ve mütâba'at mûcebince bu bâbda tamâm-ı dikkat ve ihtimâm edip ve ihsân olunan hıla'-ı fâhiremizi envâ'-ı ta'zīm ve ikrâmla der-ber kılıp fermân-ı hümâyûnumuz üzere levh-i şerîf-i es'ad-i sâ'âtde cây-ı refî'üd-derecâta vaz' u istihkâm ve teberrüken hıfz içün mîzâb-i atîkı huzūr-ı şerîfemize îsāle ihtimâm olunup âdet-i marzıyyeniz üzere eşrâf u ulemâ ve âmme-i sulehâ ile ol emâkin-i müteberrekede ed'iye-i devâm-ı devlet-i rûz-efzûn ve esniye-i sebât-ı saltanat-ı izzet-meşhûnumuza müdâvemet ve temşiyet-i umûr-ı Haremeyn-i şerîfeyn'e ihtimâm u dikkat ve hıfz u sıyânet-i velâyet ve ra'iyyet **[794]** bâbında mesâ'î-i cemîleniz zuhûra getiresiz ki fevka'l-had manzūr-ı nazar-ı ikrâm ve melhûz-ı lahzât-ı ihtirâm olmanız mukarrer mülâhaza oluna." (İntehâ)

Mîzâb-ı şerîf gümüşe tahvîl olundukdan altmış bir sene sonra (h. 1021/m. 1612), Sultān Ahmed Hān merhûm sırf altın yaldızlı gümüşe tebdîl ve yirmi iki sene sonra Sultān Murâd Hān hazretleri bi't-tahliye tezyîn etdiler ve iki yüz elli iki sene mürûrunda vâlid-i kesîrü'l-mehâmid-i hazret-i pâdişâhî cennet-mekân Sultān Abdülmecîd Hān merhûm dahī 1273 (m. 1856-57) târîhinde kezâlik altın olarak tecdîd ile üzerine âti'z-zikr târîhi tahrîr etdirdiler.

Târîh:

جدد هذا الميزاب المنير لوجه الله الكريم الخبير سلطان البرين والبحرين المفتخر بخدمة الحرمين الشريفين، السلطان الغازي عبد المجيد خان ابن السلطان الغازي محمود خان ابن السلطان عبد الحميد خان، بعد ما وهن الميزاب الذي جدده جده السلطان الأعلى أحمد خان – عليه رحمة الله المنان – في سنة 1021 (m. 1612-12).

اللهم رب أدم هذا البيت الحرام ببقاء دولة الإسلام، ما طاف ببيتك الأنام واحفظه من جميع الآلام، بجاه نبينا – عليه الصلاة والسلام – وهذا التجديد سنة ثلاث وسبعين ومائتين وألف، في سنة 1273 (m. 1857).[865]

Bu ta‘mîrin hitâmında bâb-ı kadîm-i lâzımü't-tekrîm-i Beytullâh'ın kanadları üzerine gümüş levhalar kapladılıp bir de altın yaldızlı tahta ve dört aded gümüş halka geçirilmiş ve bâb-ı şerîf-i mezkûr kanadının birine;

﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

﴿رَّبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلْطَانًا نَّصِيرًا﴾[866]

ibâresi ve diğerine dahī **[795]**;

---

865 [Sultan Abdülmecîd'in ceddi, en yüce sultan Ahmed Han –*hadsiz nîmet veren Allah ona rahmet eylesin*– 1021 senesinde yenilediği oluğun yıpranıp eskimesinden sonra, iki kara ve iki denizin sultânı, Haremeyn-i şerîfeyn'in hizmetkârı olmakla iftihâr eden Sultan Gâzi Abdülmecîd Han b. Sultan Gâzi Mahmûd Han b. Sultan Abdülhamîd Han, sonsuz kerem sâhibi ve her şeyden haberdâr olan Allâh'ın rızâsı için bu parıldayan oluğu yeniledi.
Ey Rabbimiz! İnsanlar senin evini tavaf ettiği müddetçe, bu Beyt-i Harâm'ı İslâm Devleti'nin bekāsıyla dâim eyle. Ve onu her türlü musîbetten Hz. Peygamber –*Allah ona salât ü selâm etsin*– hürmetine muhafâza et. Bu tâdîlât 1273 senesinde yapılmıştır.]

866 ["Rahmân ve Rahîm olan Allah te‘âlâ'nın ismiyle (tilâvete başlarım).
Yâ Rabbî! Beni bir sıdk medhaline idhal et ve beni bir sıdk mahrecine ihrac eyle ve benim için kendi tarafından bir yardımcı kuvvet (nasîb) kıl." İsrâ, 17/80.]

أمر بتجديد هذا الباب العالي الجناب، الفقير إلى الله تعالى الملك الوهاب، عبده الذي من عليه بسلطنة العرب والعجم وجعله خادما بهذا للحرم السلطان سليمان خان ابن السلطان سليم خان في سنة تسع وخمسين وتسعمائة 959 (m. 1552)[867] terkîb-i bedî'ü't-tertîb-i belîği yazılmışdır.

Bâb-ı mu'allâ-elkāb-ı mezkûrun tecdîdine şu'arâ-yı zamândan bir zât şu târîh-i selîsi tanzīm eylemiş idi.

Manzūme:

فاز مولانا سليمان الذي *** باب بيت الله فض وصفحا

في زمان قيل في تاريخه *** قف في باب الله علّ تفلحا

في سنة 960 (m. 1553)[868]

Sultān Süleymân merhûmun tecdîdine muvaffak olduğu bâb-ı mu'allâ-elkāb-ı şerîfin atebe-i fevkānîsine geçirilen levha-i sîmîn üzerinde hatt-ı celî-yi müsennâ ile *"Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûllullâh"* cümle-i münciyesi muharrer idi. Ol vakit bâb-ı sa'âdet-nisāb-ı Beytullâh'ın müseddesü'ş-şekl gāyet büyük ve tūlânî bir demir kilîdi var idi. Sultān Süleymân hazretleri bu kilîdi dahī sîmîn levhalarla ta'mîr ve bu levhalara hatt-ı müsennâ ile «يَا مُفَتِّحَ الْأَبْوَابِ اِفْتَحْ لَنَا بَابَ رَحْمَتِكَ وَمَغْفِرَتِكَ»[869] cümle-i du'â'iyyesini tahrîr u tastīr etdirdi.

Sakf-ı şerîf ve Metāf-ı latīf ta'mîri rehîn-i hitâm olduğu vakit, meşâhîr-i **[796]** şu'arâ-yı asırdan Gubârî Efendi'ye tanzīm etdirilmiş olan târîh-i

867 [Melik ve Vehhâb olan Allâh'a muhtaç, Arap ve Acem milletlerinin sultânı ve Harem-i şerîf'in hâdimi Sultan Süleymân Han b. Sultan Selîm Han, 959 senesinde bu şerefli yüce kapının yenilenmesini emretti.]

868 [Efendimiz Süleymân, Beytullâh'ın kapısını süslemek ve güçlendirmek sûretiyle kazandı.
Ve o zaman târihi (düşürüldü) ve hakkında şöyle dendi: "Allâh'ın kapısına dayan, onu yücelt, böylece iflah ol."
Sene 960 (m. 1553)]

869 [Ey kapılar açan! Rahmet ve mağfiret kapılarını bana aç.]

selîs-i Arabî ki sūret-i zîrde sebt ü tezbîr kılınmışdır, mermer bir levha üzerine hakk ü tezhîble Harem-i şerîf dâhilinde münâsib bir yere vazʻ u tesbît eylediler:

Sūret-i Târîh:

﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

الحمد لله رب العالمين، قال الله تعالى: ﴿وَلِلّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ اللهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾[870]

تقرب إلى الله تعالى بتعمير بيت الله الحرام، من اختاره الله تعالى لخدمة الحرمين الشريفين، سلطان البرين والبحرين خادم الحرمين الشريفين، ملك العرب والعجم والروم والعراقين، السلطان ابن السلطان ابن السلطان العاشر من سلاطين آل عثمان، الملك المظفر أبو الفتوحات السلطان سليمان بن السلطان سليم خان بن السلطان بايزيد خان تقبل الله أعماله وبلغ في الدارين آماله.

بيت:

خان سليمان خادم الحرمين *** عمّر بالعطاء قبلته

في سنة 961 (m. 1554) [871]

---

870 [“Ve onun yoluna gücü yeten kimseler üzerine de o beyti haccetmek Allah teʻâlâ için bir haktır. Ve her kim inkâr ederse şüphe yok ki, Allah teʻâlâ bütün âlemlerden ganîdir.” Âl-i İmrân, 3/97.]

871 [Rahmân ve Rahîm olan Allah teʻâlâ’nın ismiyle (tilâvete başlarım).
Âlemlerin Rabbi olan Allâh’a hamd olsun. Allah teʻâlâ hazretleri şöyle buyurdu: “Ve onun yoluna gücü yeten kimseler üzerine de o Beyt’i haccetmek Allah teʻâlâ için bir haktır. Ve her kim inkâr ederse şüphe yok ki, Allah teʻâlâ bütün âlemlerden ganîdir.” (Âl-i İmrân, 3/97.)
Allah teʻâlâ’nın Haremeyn-i şerîfeyn’e hâdim olarak ihtiyâr ettiği, iki deniz ve iki karanın sultânı, Haremeyn-i şerîfeyn’in hizmetkârı, Arap, Acem, Rûm ve Irâkeyn diyârının pâdişâhı, Osmanlı sultanlarının onuncusu, sultan ibnü’s-sultan ibnü’s-sultan, ebü’l-fütûhât, melikü’l-muzaffer, Sultan Süleymân b. Sultan Selîm Han b. Sultan Bâyezîd Han –*Allah amellerini kabul etsin ve onu iki cihanda emellerine nâil eylesin*– Beytullâhi’l-Harâm’ı tâmir ederek Allâh’a yakınlaşmayı murâd etti.

Kâ'betullâh kapısını ikinci vechenin on üçüncü sūretinde yerâ'a-güzâr-ı beyân olunduğu üzere 1045 (m. 1635-36) senesi Sultān Murâd Hān-ı râbi' b. Sultān Ahmed Hān Gāzî dahī tecdîd eylemişdir. Çünki Sultān Süleymân asrında bâb-ı şerîf-i Beytullâh'ın kanadları bütün bütün tecdîd değil, mükemmel bir sūretde ta'mîr ve tezyîn edilmiş idi. 1045 (m. 1635-36) senesi Beytullâh ebniye-i mes'ûdesini tecdîde me'mûr buyurulmuş olan Rıdvân Ağa, bâb-ı bülend-cenâb-ı Kâ'betullâh kanadlarını **[797]** tecdîd etmek emrini dahī aldığından, sakf-ı şerîf ta'mîri içün ehl-i Mekke'den mübâya'a eylemiş olduğu ılgın "söğüd" ağaçlarının bir mikdârını tefrîk ile biçdirip bâb-ı mezkûr kanadlarını i'mâl etdirdi ve eski kanadları çıkardığı zamân bâb-ı sa'âdet-me'âb-ı Kâ'betullâh'a kutnîden ma'mûl bir de perde asdırdı idi. Sökülen kanadların üzerinde 31 bin 800 dirhem gümüş çıkdığından, Rıdvân Ağa bu gümüşü eritip iki levha i'mâliyle birini bir kanadın, diğerini öbür kanadın üzerine mıhlatdıkdan sonra bin altın sarfıyla yaldızlatdı ve 37 bin 95 dirhem gümüş sarfıyla bâb-ı şerîf-i mezkûra bir eşik ile iki halka yapdırıp Kâ'be-i mufahhame kapısını fevka't-ta'rîf tezyîn eyledi.

Bu hesâba göre Kâ'be-i mufahhame'nin bâb-ı füyûzāt-nisābı dokuz def'a tecdîd ve on iki def'a zeheb-i hālisu'l-ayâr ile tezhîb edilmiş, ya'nî Sultān Murâd Hān-ı râbi' merhûmdan evvel sekiz kerre tecdîd olunup ondan evvel ve sonra olmak üzere on üç kerre tezhîb sūretiyle tezyîn kılınmışdır. Bâb-ı şerîf-i mezkûrun 6 arşın, 10 parmak tūlü ve 3 arşın, 18 parmak arzı vardır.

Mîzâbü'r-Rahme'ye Altınoluk ıtlâk olunmasının sebebi

Beytullâh'ın onuncu def'a tecdîdine müsâ'ade etmiş olan Abdülmelik'in oğlu Velîd, sandalî-nişîn-i hükümdârî olduğu vakit, Mekke vâlî-

---

Beyt:
Hâdimü'l-Haremeyn Sultan Süleymân Han, kıblesini ihsân ile tâmir etti.
Sene 961 (m. 1554).]

si Hālid b. [Abdullâh-ı] Kasrî'ye 30 bin altın gönderip bunların izâbesiyle levhalar yapılıp bâb-ı mu‘allâ-cenâb-ı Kâ‘betullâh'ın kanadlarıyla Mîzâbü'r-Rahme'nin altın levhalara kapladılmasını emr u iş‘âr eylemiş idi.

Hālid b. Abdullâh aldığı emir mûcebince icrâ-yı me'mûriyyete şitâb ile vürûd eden altınları eritip birçok levhalar **[798]** i‘mâliyle evvelâ Mîzâbü'r-Rahme'yi, ba‘dehû bâb-ı felek-cenâb-ı Kâ‘betullâh kanadlarını kaplatdı ve artan altın ile Kâ‘betullâh'ın derûn-ı feyz-meşhûnunda kâ'in direkleri ve erkân-ı erba‘asının iç yüzü sıvalarını tezhîb u tezyîn eyledi.

Mîzâbü'r-Rahme'ye altın levhaların kaplanmasıyla gāyet parlak bir hüsn-i müşa‘şa‘ târî olduğundan, halk zer ü zîver-i zāhirîye dil-şîfte olup mîzâb-ı şerîf-i Kâ‘betullâh'a "Altınoluk" demeğe başladı ve elsine-i enâmda Mîzâbü'r-Rahme'nin ismi "Altınoluk" kaldı idi. 542 (m. 1147-48) senesi Muktefî-billâh-i Abbâsî mezkûr levhaları yeniledi ve 717 (m. 1317-18) târîhinde Melik Mü'eyyed mîzâb-ı şerîf-i mezkûru ahşâba tahvîl ve 843 (m. 1439-40) senesi Emîr Zeyneddîn, Melik Mü'eyyed'in eseri olan ahşâb mîzâbı, yine ahşâb olarak tecdîd edip fakat altın yaldız ile tılâ vü tezyîn eylediği ecilden, Mîzâbü'r-Rahme'nin ara sıra ol vechile ta‘mîr ve ıslâhı âdet-i mülûk hükmüne girdi ve 960 (m. 1553) senesi hilâlinde Sultān Süleymân –*tābe serâhu*– hazretleri tarafından gümüş levhalarla tezyîn olunduğundan mîzâb-ı şerîf-i mezkûra "gümüş oluk" ismi verildi ise de Sultān Ahmed Hān merhûm 1021 (m. 1612-13) târîhinde gümüş levhalara kaplı olan Mîzâbü'r-Rahme'yi çıkartıp gümüş üzerine altın ve lâciverdî mînâ ile mutallâ olarak gāyet musanna‘ ve fevka'l-âde müşa‘şa‘ bir mîzâb i‘mâl ve irsâl etdiğinden, mîzâb-ı mezkûrun bâb-ı latîf-i Kâ‘betullâh'a vaz‘ u telsîk olunduğu günden i‘tibâren gümüş oluğun ismi Altınoluk'a tahvîl olundu.

Sultān Ahmed Hān merhûmun Kâ‘betullâh'a arz u takdîm eylemiş olduğu mîzâb-ı şerîf yerine vaz‘ u nihâde olundukdan sonra, eskisinin teberrük maksad-ı hālisıyle Dersa‘âdet'e gönderilmesi hākān-ı mağfûr-ı

müşârun-ileyhin cümle-i irâdât-ı seniyyelerinden **[799]** olmak hasebiyle, Şâm kāfilesi emîrü'l-hâccı Mekke'den hareket edeceği gün, mîzâb-ı şerîf-i atîkı kemâl-i ta'zīm ve tevkīr-i azīm ile tehiyye edilmiş olan taht-ı revâna koyup üzerini mahmil-i şerîf kisve-i zerbeftiyle örtmüş ve zikr olunan taht-ı revânın önünde birçok müsellah asker bulundurduğu hâlde, Mekke-i mu'azzama şehr-i mukaddesinden nehzat eylemiş idi.

Şâm kāfilesinin yevm-i hareketinde, Mekke-i mükerreme eşrâf u a'yân ve sâdât u ulemâsının kâffesi ve ahâlî ile mücâvirînin hemen cümlesi mîzâb-ı atîk-ı mezkûru teşyî' şerefine mazhar olmak içün kāfile-i mezkûre ile berâber yürümüş olduklarından, şehr-i şehîr-i beledullâh içinde fevka't-ta'rîf bir dehşet-i ma'neviyye ve hâlet-i acîbe-i sūriyye hâsıl olmuş ve hattâ o sene Mısır mahmiliyle îfâ-yı farîza-i hacc-ı şerîf eylemiş olan *Letā'ifü'l-ahbâr*[872] mü'ellifi Şeyh Muhammed b. İshâk, "Ben o gün gördüğüm hâli tasvîr ve ta'rîfe muktedir değilim" demişdir.

Adl-âşiyân Sultān Murâd Hān hazretleri, zikr olunan Altınoluk'u 1043 (m. 1633-34) senesi çıkarıp altın ile yaldızlatarak yerine vaz' etmiş ve 1273 (m. 1856-57) senesi vâlid-i kesîru'l-mehâmid-i hazret-i hilâfet-penâhî Sultān Abdülmecîd Hān merhûm dahī altın olarak tecdîd eylemiş olmalarına mebnî, Mîzâbü'r-Rahme'ye el-ân "Altınoluk" denilmekdedir.

Müverrihlerin beyân ve ta'rîf eylediklerine göre, Velîd b. Abdülmelik'in Mîzâbü'r-Rahme içün Hālid b. Abdullâh'a gönderdiği altınlar, Tuleytula cenginde iğtinâm olunan evânî-i zehebiyyeden izâbe edilmişdir. Bu evânî, Hazret-i Süleymân –*aleyhi's-selâm*–a nisbet edilen, ya'nî "mâ'ide-i **[800]** Süleymânî" denilen tabla olup müverrihlerin ta'rîfine nazaran, envâ'-ı yâkūt ve zebercedden ma'mûl, gāyet musanna' ve murassa' idi ve otuz altı ayağıyla iki kemeri var idi. Alâ-rivâyetin Süleymân b.

872 Mısır'a dâ'ir güzel bir târîhdir.

Dâvûd –*aleyhime's-selâm*– tarafından i'mâl etdirilip Mescid-i Aksā hazînesine vaz' u nihâde edilmiş ve bi'l-âhare mülûk-ı Benî İsrâ'îl hazînelerine nakl edildiğinden Buhtünnasr, Kudüs'ü feth eylediği sırada müttefiki bulunan mülûk-ı etrâf tarafından ahz ü iğtinâm olunmuşdur.

Çünki Benî İsrâ'îl eşirrâsının Hazret-i Zekeriyyâ ve Yahyâ –*aleyhime's-selâm*–ın şehâdetlerine cür'et edişleri seyyi'esi olmak üzere Buhtünnasr, mülûk-ı etrâfla akd-i ittifâk ve hübût-ı Ebü'l-Beşer –*aleyhi's-selâm*–dan 4868 sene sonra bilâd-ı Benî İsrâ'îl'e sevk-i ketâ'ib-i dehşet ile Kudüs-i şerîf'i harâb ve ahâlîsini gāret ve bî-tâb etmiş ve bu esnâda mülûk-ı müttefika dahī berâber bulunmak hasebiyle, iğtinâm olunan emvâl ale'l-iştirâk taksîm edilmişdir. Bu taksîmde Hazret-i Süleymân'ın zikr olunan mâ'ide-i nâdiresi İspanya hükümdârına ve hülle-i Âdem[873] ile asā-yı Mûsâ, Rûm pâdişâhına ve arş-ı Belkıs Antakya melikine ve yâkūte-i Zü'l-karneyn, Ermeniyye meliki hissesine isābet etmişidi.

Ba'zı müverrihlerin kavline göre Buhtünnasr, mâ'ide-i mezkûreyi iğtinâm etdiği zamân Bâbil'e getirmiş ve Bâbil esâretine netîce veren Keyhusrev, cemîle olmak üzere, yine Benî İsrâ'îl'e i'âde etmiş idi. Ba'de-zamânin Roma kayserinden Titus, Kudüs'ü feth ü tahrîb ve Benî İsrâ'îl'i bilâd-ı sâ'ireye tard u teb'îd eylediğinden, mâ'ide-i Süleymânî'yi Roma hazînesine nakl etmiş idi. Sonraları vest-gotların [vizigot] eline düşmüşdür.

Müverrihlerin çoğu bu tablanın, vest-gotların eline Roma'yı yağma eden **[801]** vandalların vâsıtasıyla geçdiğine hükm ediyorlar. Hâlbuki bu hükmü kabûl, "rivâyetin za'afiyyeti cihetle" mümkün olamadığından, târîh-i umûmî mü'ellifi Murâd Beğ Efendi'nin dediği gibi bu tablayı, ya Roma'yı yağma eden vest-got kralı Alarik ahz ü iğtinâm etmiş, yâhūd Alarik'in yerine kral olan Ataulf, tezevvüc eylediği kayserin kız karındaşı Plasidiya'nın cihâzı içinde bulup hazînesine koymuşdur.

---

873 [Hz. Âdem'in elbisesi; incir yaprağı.]

Her ne ise Mûsâ b. en-Nusayr,[874] Hazret-i Süleymân'ın "mâ'ide"sini Endülüs fethinde iğtinâm ile Şâm'a getirmiş ve Abdülmelik oğlu Velîd dahī tezhîb-i mîzâb içün Mekke-i mükerreme vâlîsi sâlifü'z-zikr Hālid b. Abdullâh Kasrî'ye göndermişdir. Bu rivâyet eğer mukārin-i sıhhat ise Velîd b. Abdülmelik pek güzel bir hizmetde bulunmuş olur.

İfâde-i mahsūsa:
[Nukūd-ı kadîme]

Mir'ât'ın ba'zı vechelerinde hasbe'l-münâsebe adedi ta'yîn edilen dînâr ve dirhem sikkelerinin vezn u kıymetleri bilinmek ve Haremeyn-i muhteremeyn ebniye-i âliyyelerini tecdîd ü ta'mîr maksadıyla selâtīn-i izām taraflarından sarf olunan akçanın mikdâr ve kemmiyyeti ona göre tahmîn ve takrîb edilmek içün nukūd-ı muhtelifetü'l-evzân-ı **[802]** kadîmenin esbâb-ı mücbire-i kat'ıyle tevârîh-i darbına dâ'ir bir nebzecik ma'lûmât i'tāsını tasvîb etdik, şöyle ki:

Sikke: Beyne'n-nâs te'âtī ve te'âmül olunagelen nukūd-ı râyiceden altın veyâ gümüş üzerine darb olunan nakş-ı mahsūsa sikke[875] denir. Evâ'il-i zuhûr-ı İslâm'da kesilen meskûkâtdan altın sikkelere dînâr ve gümüş sikkelere dirhem ismi verilmişdir.

Müverrihlerin ittifâklarına göre sikke darbı, bundan 2600 sene evvel Yunânîler tarafından ittihâz olunmuşdur. Gerek Yunânîlerin sikke

---

874 Mûsâ b. en-Nusayr ki bilâd-ı Endülüs fâtihidir, kendileri tâbi'în-i kirâmdan Temîm-i Dârî hazretleri ile mülâkāt eylemiş idi. 94 sene-i hicriyyesinde (m. 713) sâbıku'z-zikr mâ'ide ile birçok mebâliğ ve mülûk-ı Efrenc'e mahsūs ba'zı mücevher tâclar ve haylice esîr ile Endülüs fethinden avdet ve üç sene sonra ıskāt-ı farîza-i hacc içün Mekke-i mu'azzama'ya müteveccihen ihrâm-bend-i azīmet olup beyne'l-Haremeyn memleket-i bekāya rihlet eylemişdir; *–rahmetullâhi aleyh–*.
[Metinde sehven «النضير».]

875 Bu ta'bîr, âlet-i darb olan mıtraka-i hadîdiyyeye mahsūs bir isim olup fi'l-asl Arabî'dir.

kesdikleri vakitlerde ve gerek onlardan sonra sandalî-nişîn-i hükümdârî olan milel-i muhtelife[876] mülûku zamânlarında kesilen nukūdun birazlarında "hükümdârân" ve birazlarında birer "hayvân" sūreti ve birazlarında dahī birer "kal‘a" veyâhūd başka birer "şekil" bulunur idi.

Vaktâ ki sikke-i sahîhu'l-ayâr-ı İslâm zuhûriyle denânîr-i pazar-ı küfr ü dalâl, kâsid ve derâhim-i vak‘ u haysiyyet-i müşrikîn, gışş u fâsid oldu; tavr-ı bedâvet üzere imrâr-ı zamân ve tedârik-i umûr-ı dünyeviyyeden sarf-ı efkâr u ezhân eylemiş olan tavâ'if-i Arab, kable'l-bi‘se miyânelerinde tedâvül eden nukūd-ı gayr-ı meskûkeyi te‘âmül ederek, meskûk olan zeheb ve fıddayı nukūd-ı gayr-ı meskûke-i Arabiyye gibi vezinle alıp vermeğe başladı ve bu te‘âmülün hükmü haylice zamân cârî oldu.

Hattâ asr-ı âlî-yi Fârûkī'de iğtinâm olunan künûz-ı Kisrâ nukūd-ı meskûkesinin bile râyic-i mahsūsuna i‘tibâr etmeyerek, ma‘dûdu mevzûna redd ü nakl ile te‘âtī eylediler. Lâkin mülûk-ı pîşîn, darb-hânelerinde kesilmiş olan **[803]** meskûkâtın evzân u envâ‘ı mütehālif ve Haremeyn-i muhteremeyn havâlî-yi mübârekesinde sâkin olan kabâ'il-i Arab beyninde, yalnız Bağlî, Taberî, Yemenî ıtlâk olunan sikkeler mütedâvil olup bunlardan Bağlî sikkesi 8, Taberî sikkesi 4, Yemenî sikkesi de 2 denk vezn ü sıkletinde bulunmak hasebiyle, nukūd-ı meskûkenin zeheb ve fıddaya nakl ü redd edilmek husūsunda su‘ûbet çekilir idi. Hazret-i Fârûk, çekilen su‘ûbeti tehvîn maksad-ı âlîsiyle, Haremeyn ahâlîsi beyninde nukūd-ı Yemâniyye'den ervec ve mu‘teber olan Taberî, Bağlî sikkeleri vezn u sıkletinin nısf-ı mecmû‘u bulunan 6 denki «خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا»[877] hükmünce 1 dirhem farzıyla, dirhem-i vâhidi 14 cüz'e taksîm etdi ve hâsıl-ı taksîmin 3 süb‘ünü 1 dirhem i‘tibâr edilen 6 denke ilâve ile dirhemi miskāle ref‘ u tahvîl ve miskāl-i vâhidin 3 öşrünü

---

876 Mülûk-ı yehûd müstesnâdır. Çünki onların dahī meskûkâtında eşkâl yok idi.

877 ["İşlerin en hayırlısı, orta yollu olandır." Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, s. 273, hadis no: 6319.]

ıskāt sūretiyle miskāli dirheme ba'de't-tenzîl, nukūd-ı râyicenin memâlik-i İslâmiyye'de ol vechile te'âmül ve te'âtī edilmesini tasvîb eyledi.

Fârûk-ı a'zam efendimizi meskûkât-ı mütedâvile içün bir vezn-i ma'lûm ta'yîn etmeğe sevk u icbâr eden esbâbın en büyüğü, mülûk-ı pîşîn zamânlarında kesilmiş olan nukūdun ma'lûmât-ı şer'iyyeye adem-i tevâfuk u tetābuku idi. Çünki mülûk-ı Fürs zamânlarında tedâvül edegelen ecnâs-ı nukūdun fî'ât-ı mevzū'ası kimi 20, kimi 12 ve kimi de 10 kırat vezninde maktū' idi. Fî'âtları yek-diğere müsâvî olup da kıratları mübâyin olan sîm ü zerden zekât-ı emvâl i'tāsı gayr-ı meşrû' olduğundan, Hazret-i Fârûk beher 2 kıratı 1 denk i'tibâriyle 4 kıratı 6 denke tenzîl ve beyne'n-nâs müte'ârif olan vezn-i kadîm kıratı tahvîl ederek miskāl-i vâhidi takdîr içün 1 dirhemi terkîb eylemiş olan 14 kırata 6 kırat daha ilhâk ile meblağ-ı kıratı 20'ye iblâğ ederek, bunun mecmû'unu miskāl-i vâhid i'tibâr eyledi. **[804]**

Fârûk-ı a'zam hazretlerinin zikr olunan karârı, hicretin 28'inci (m. 648-49) senesine değin devâm etdi ise de bu müddet içinde müslümânların çoğalması cihetle, meskûk olan zeheb ve fıddanın gayr-ı meskûk olan altın ve gümüşe redd ü naklindeki güçlük artmış ve bu keyfiyyet, ahz ü i'tā emrinde gerek dükkâncıların ve gerek alışveriş etmek mecbûriyyetinde bulunan kabâ'il efrâdının râhat ve emniyyetlerini selb eylemiş olduğundan, Osmân b. Affân *–radıye anhüllâhi'l-mennân–* efendimiz Hertek[878] şehrinde mikdâr-ı kâfî sikke darbıyla halkın zihnini tırmalamakda olan alışveriş güçlüğünü kaldırdı. Devr-i İslâm'da en evvel kat' olunan meskûkât, işte burada kesilen sikkelerdir.

Müverrihlerin bir fırkası, gerek sene-i merkūmede kesilen ve gerek hicretin 37'nci (m. 657-58) ve 38'inci (m. 658-59) ve 39'uncu (m. 659-60) ve 40'ıncı (m. 660-61) senelerinde kat' olunan meskûkatı hiç kāle

878 Hertek, Taberistân'da bir belde-i meşhûre ismidir.

almayarak, "Devr-i İslâm'da en evvel sikke darb eden Abdullâh b. Zübeyr'dir. Hicretin 68'inci (m. 687-88) ve 70'inci (m. 689-90) seneleri birâderi Mus'ab b. Zübeyr'i memâlik-i Irâk'a vâlî nasbıyla, sikke darbına terhīs etmiş ve Cenâb-ı Mus'ab îcâbı kadar sikke kat'ıyla pazar-ı tedâvüle çıkarmışdır. Ol vakit kesilen nukūd-ı meskûkenin birer tarafında *"Bereket"* ve birer tarafında *"Allâh"* lafızları menkūş idi. Bir sene sonra Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî, bu usūlde sikke darbını fesh ü ilgā edip başka bir usūlde kat' eyledi; onun zamânında kat' olunan nukūdun birer yüzünde *"Bereket"* ve birer yüzünde *"Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî"* kelimeleri yazılmış idi" dediler ve bir fırkası da İbn Zübeyr'in sikke kat' **[805]** u darb eylediğini de inkâr ile mülûk-ı İslâmiyye'de ilk ibtidâ sikke darb eden Abdülmelik b. Mervân olduğuna zâhib oldular.

İkinci fırkanın zehâbına nazaran, Abdülmelik memâlik-i İslâmiyye hükümdârlığına mâlik olduğu esnâda, nukūd-ı mütedâvileden Rûm, Acem, Hind hükûmetlerine mensûb olan meskûkâtın cins ve mikdârı çoğalmış ve bunların içinde gışş u fesâd zuhûruyla mu'âmelât-ı câriyeyi sekte-dâr ve binâ'en-aleyh vücûhunda mülûk-ı eslâf meskûkâtı gibi birtakım suver ve eşkâl bulundurmamak[879] şartıyla, İslâm'a mahsūs bir nev' sikkenin vücûb u vücûdunu îmâ vü ihtār eylemiş olduğundan, kalem-rev-i hükm-i İslâm'da râyic olan nukūd-ı "Rûmiyye" ve "Kisreviyye" ile meskûkât-ı "Hindiyye" endâhte-i beyâbân-ı ibtāl kılınmak, ya'nî vücûh-ı denânîr ve derâhim nukūş-ı İslâmiyyet'le tezyîn kılınmak içün sikke darbına karâr verilip birer taraflarında *"Allâhu Ehad"* ve birer taraflarında *"Allâhu's-Samed"* kelimât-ı şerîfesi mastūr olarak birtakım altın ve gümüş sikkeler kat' u darb edilmişdir.

---

879 Karîben tercüme ve neşrine başlayacağımız *Medeniyyet-i Arabiyye* nâm târîhin mü'ellifi, nukūd-ı İslâmiyye'den bulmuş olduğu sikkelerde bir nev' resm ü şekl bulunduğunu iddi'â eylemiş ise de bu iddi'â külliyyen mecrûh ve merdûddur.

İkinci fırkanın medâr-ı istinâdı *Muhâdaratü'l-evâ'il* mü'ellifinin kavli ise de *Vefiyyetü'l-eslâf ve tahiyyetü'l-ahlâf* sâhibi, gerek birinci ve gerek ikinci fırkayı teşkîl eden müverrihlerin iddi'âlarını cerh u reddle, "İbtidâ darb-ı sikke eden Hazret-i Osmân b. Affân *–radıye anhüllâhi'l-mennân–*dır" dedi ve ba'zı delâ'il-i mukni'a ityânıyle isbât-ı müdde'â eyledi.

Muhâdaratü'l-evâ'il mü'ellifinin tedkīk ve tahkīk eylediğine göre, Abdülmelik devrinde kat' u darb olunan meskûkâtdan ba'zı sikkelerin birer taraflarında *"Lâ ilâhe* **[806]** *illallâh Muhammedün Resûlullâh"* cümlesi ve birer taraflarında dahī kendi ismiyle, darb olunduğu mahal menkūş idi. Sonraları Haccâc-ı Zālim, *"Muhammedün Resûlullâh"* cümle-i cemîlesi zeyline *"erselehû bi'l-hüdâ"* ibâresini ilâve etmiş ve *Tahiyyetü'l-eslâf* sāhibi zehâbınca, mülûk-ı Emeviyye devrinde Haccâc-ı kabîhu'l-minhâcdan başka hiçbir melik kat' u darb eylediği sikkelerde ismini zikr etmeyip yalnız nerede ve hangi târîhde darb u kat' olunduğunu beyânla iktifâ eylemişdir.

Gerek Abdülmelik b. Mervân asrında ve gerek Osmân ve Haydar ve Abdullâh b. Zübeyr *–radıye anhümüllâhi'l-ekber–* efendilerimizin zamân-ı şerîflerinde kesilip mevzū'-ı hemyân-ı tedâvül olan denânîr ve derâhimin kâffesi, Ömer b. el-Hattāb *–radıye anhüllâhi'l-meliki'l-vehhâb–* efendimizin devr-i âlî-yi hilâfetlerinde verilen karâr mûcebince, altışar denk farz ve beher 6 denki 1 dirhem ve dirhem-i vâhidle 3 süb' dirhemi vezn ü mikdârca 1 miskāl add olunarak, 10 dirhem 7 cüz'e taksîm olunmuş ve hâsıl-ı eczânın beherine 3 süb' dirhem ilâvesiyle, bunun mecmû'u 1 miskāl i'tibâr edilmişdir. Hesâb-ı mezkûra, ya'nî miskāl-i vâhidin 1 dirhemden 3 süb' ziyâde olduğuna göre, beher 7 miskālin 10 dirhemle mütevâzin olması iktizā eder.

Darb-ı nukūd hakkında tutulan usūl, beyne'l-halk mazhar-ı hüsn-i telâkkī ve kabûl olduğuna ve Abdülmelik devrinde şekl ü sūreti dahī ta'dîl ve ıslâh kılındığına binâ'en, asran-ba'de-asrin, mülûk u selâtīn-i

İslâmiyye darb-hānelerinde ol vechile sikke darbı kānûn-ı mahsūs olmuşdur.

Abdülmelik devrinde ıslâh olunan dirhem ve dînârın şekli müstedîr olup her nev‘inin iki yüzlerinde ve sağīr u kebîr birbirine muvâzî devâ’ir-i mütedâhıle **[807]** üzerlerinde tehlîl ve temcîd cümleleri ile Abdülmelik’in nâmı ve zamân-ı kat‘ u darbını şâmil hutūt bulunur idi. Bu karâr diyâr-ı garbda erîke-pîrâ-yı saltanat olan mülûk-ı Muvahhidîn zuhûruna değin pâyidâr olup yalnız halîfe-i asrın nâmıyla, kat‘ olunduğu mevkı‘ ve târîh tebdîl olunur idi.

Mülûk-ı Muvahhidîn, eşkâl-i nukūdu tağyîr içün mümehhid-i bünyân-ı hükûmetleri olan Muhammed b. Tûmert-i Mehdî’nin tasvîb ve ta‘rîfi vechile, dirhemi murabba‘, dînârı müstedîr bir hey’ete tahvîl ile dînârın vasatına bir şekl-i murabba‘ tersîmiyle, gerek dînârın ve gerek dirhemin birer yüzüne tehlîl ve temcîdi mutazammın birer cümle-i müfîde tahrîr ve birer yüzüne de melik-i asrın ismini ve onun zeyline nâm-ı halîfeyi nakş u tastīr ile darb u kat‘ edip fakat vezn u mikdârını karâr-ı sâbık üzere ibkā eylediler.

Müverrihlerin ba‘zıları, Muhammed Mehdî asrında madrûb olan meskûkâtın birer taraflarında *“beleğat hüccetullâh”* ve birer taraflarında *“teferraka a‘dâullâh”* kelimelerinin mastūr olduğunu haber verdiler.

Dînârın vezni 48[880] şa‘îre sıkletine, ya‘nî dirhem-i vâhidin 16 cüz’ünden 12 cüz’üne müsâvî idi. Meskûkât-ı Osmâniyye’nin râyic-i nizāmîsi i‘tibârıyla, mecîdiyye altını 100 kuruşa hesâb edildiği takdîrde, 1 dînârın 33 kuruş kadar kıymeti **[808]** olmak lâzım gelir ise de dînâr-ı kadîmin ayâr-ı hakīkīsi ma‘lûm olmadığından, takdîr olunan fi’âtın tamâmî-i sıhhati te’mîn olunamaz.

---

880 Bu kavil, Zemahşerî’nin rivâyetidir. Ulemâdan bir fırka, dînâr-ı vâhidin 84 ve bir fırka dahī 72 şa‘îre-i mu‘tedileye müsâvî olduğuna zâhib olmuşlar ise de inde’l-cumhûr Zemahşerî’nin kavli müreccahdır.

[Dînâr:] Ba'zı müverrihler; dînâr, Latince "dînâros"un galatı olup bir zamân Roma'da 10 ve sonraları 16 "âs"[881] kıymetinde tedâvül eder idi. Hattâ üzerinde 10 rakamı madrûb idi. Şarlman'ın [Charlemange] devrinden sonra terkîbine biraz bakır karışdırdıkları cihetle kıymeti eksildi ve daha sonraları bütün bütün bakıra kalb edildi, dediler.

Filori: Dînârın bir ismi de filori olduğunu haber veriyorlar ise de filori, dînâr-ı kadîmin değil, akdemleri her tarafda tedâvül etmiş ve yaldız altınına mu'âdil bulunmuş olan Venedik altınının ismidir. Sonraları sikkeler teğayyür eylediği cihetle, filori ta'bîri unutulmuşdur. Ol vakit filori dedikleri Venedik altını, 10 kuruşa tedâvül eder idi. Şimdi 50 kuruş kadar etse gerekdir.

Dirhem; kütüb-i felâsife rivâyetince, Yunânîlerin drahmisinden mu'arreb ve 48 arpa vezninde müretteb idi.

Sîm-i Mecîdi, 20 kuruş i'tibârıyla dirhem-i vâhidin 2 kuruş kıymeti olmak lâzım geleceğinden, dirhem denilen gümüş sikke, evâ'ilde akça nâmıyla tedâvül eden fıdda-i meskûke nev'inden bir nakd-ı hālisu'l-ayâr olmalıdır.

İbn Fazl, Mısır mu'âmelâtını ta'rîf eylediği sırada, "Mu'âmelât-ı Mısriyye dirhem ile olup derâhim-i mütedâvilenin nısfı gümüş ve nısf-ı diğeri bakır idi. Her dirhemin vezni de 18 habbe-i harrûbeye ve 1 harrûbe 3 kamhaya ve kıymeti dahī 48 fülse müsâvî idi" demişdir. (İntehâ) **[809]**

Gerek dînâr ve gerek dirhem meskûkât-ı kadîmesi kat' u darb olunduğu zamân 48 aded arpa 1 dirheme ve dirhem-i vâhid 6 denke ve 1 denk, 2 kırata ve kırat-ı vâhid 2 tassûca ve 1 tassûc 2 habbeye ve habbe-i vâhide 1 dirhemin 48 cüz'ünden 1 cüz'üne müsâvî i'tibâr edilmişdir.

Bu hesâba göre, 1 dînârın 24 habbe yâhūd 6 denk vezninde bir nakd-i meskûk olması iktizā eder ki 24 habbenin 288 hardala ve 288 hardalın

---

881 [Âs; mısır, tahıl, zahîre mânâlarına gelmektedir.]

3 bin 456 fülse ve 3 bin 456 fülsün 20 bin 736 fetîleye ve 20 bin 736 fetîlenin 124 bin 416 nakīre ve 124 bin 416 nakīrenin 195 bin 325 kıtmîre ve 195 bin 325 kıtmîrin 1 milyon 943 bin 936 zerreye müsâvî ve dînâr-ı vâhid veznen 1 dirhemle mütesâvîdir.

Hutūt ve eşkâl-i nukūd-ı kadîme

Hicretin 28'inci (m. 648-49) senesinde ve Hazret-i Osmân *–radıyallâhu anh–* efendimizin zamân-ı hilâfetlerinde kesilen nukūd üzerlerinde hatt-ı kûfî ile *"Bismillâhi Rabbî"* cümlesi mastūr ve 30'uncu sene darb olunan sikkelerin vücûhunda yalnız *"Veliyyullâh"* ibâresi ve 38 (m. 658-59), 39'uncu (m. 659-60) seneleri hilâlinde kat' olunanların birer yüzünde kezâlik *"Bismillâhi Rabbî"* ve birer yüzünde *"Veliyyullâh"* cümleleri ve 40'ıncı sâl-i hicrîde kesilen nukūdun birer yüzünün orta yerlerinde sûre-i şerîfe-i İhlâs ve etrâfında dâ'iren-mâdâr *"Muhammedün Resûlullâh; erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-hakkı li-yuzhirahû ale'd-dîni küllihî velev kerihe'l-müşrikûn"*[882] ve diğer yüzlerinin orta yerlerinde *"Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh"* ve dâ'iren-mâdâr etrâfında dahī *"duribe hâze'd-dirhemü bi'l-Basrati fî seneti erba'în"* ibâreleri menkūş idi. **[810]** Bunların kâffesi Haydar-ı kerrâr *–radıye anhüllâhi'l-gaffâr–* efendimizin zamân-ı hilâfetlerinde kesilen nukūd cümlesindendir.

Hicretin 70'inci (m. 689-90) senesinde Cerd ve 71'inci (m. 690-91) senesi Yezd şehirlerinde basılan paraların birer yüzünde hatt-ı kûfî ile *"Bismillâh"* ve birer yüzünde hatt-ı ta'lîk ile *"Abdullâh b. ez-Zübeyr; Emîrü'l-mü'minîn"* ibâresi var idi. 79 (m. 698-99) senesi Hürmüz ve 80 (m. 699-700) senesi Reyy ve 91 (m. 710) ile 95 (m. 713-14) seneleri Cerd ve 97 (m. 715-16) ve 98 (m. 716-17) seneleri Erdeşir, Harre

---

882 [Tevbe sûresinin 33'üncü âyetine telmih vardır:
﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾]

ve 96 (m. 714-15) senesi Nemre ve 97 (m. 715-16) senesi Merv ve 98 (m. 716-17) senesi Cerd ve 103 (m. 721-22) senesi Kirman şehirlerinde darb u kat' olunan meskûkât-ı mütenevvi'anın birer tarafları ortalarında sûre-i şerîfe-i İhlâs ve etrâfında *"Muhammedün Resûlullâh; erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-hakkı li-yuzhirahû ale'd-dîni küllihî velev kerihe'l-müşrikûn"* [883] ve bir tarafları ortalarında dahī *"Lâ ilâhe illallâhu lâ şerîke leh"* ibâresi ve bu ibârenin fırdolayı etrâfında darb u kat' olunduğu memleket ile kesildiği târîh muharrer idi.

Seffâh-ı Abbâsî devrinde (sene h. 134/m. 751-52) darb olunan bir nev' derâhimin birer tarafı dâ'iresinde *"Bismillâh; duribe hâze'd-dirhemü bi'l-Basrati fî seneti erba'a ve selâsîn ve mi'e"* ve ortasında *"Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh"* ve diğer tarafları dâ'iresinde üç satır üzerine *"Muhammedün Resûlullâh"* ve bu dâ'irenin ortasında *"Muhammedün Resûlullâh; erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-hakkı li-yuzhirahû ale'd-dîni küllihî velev kerihe'l-müşrikûn"*[884] yazılmış ve 136 (m. 753-54) senesinde Kûfe şehrinde zikr olunan dirhemlerin aynı şekilde iki nev' dirhem daha kat' u darb olunmuşdur.

Mansūr-ı Devânikī, 144 (m. 761-62) senesi Basra ve 151 (m. 768) senesi Bağdâd darb-hânelerinde **[811]** darb etdirdiği dirhemlerin ortalarına *"mimmâ emera bihî el-Emîr el-Mehdî Muhammed ibn Emîrü'l-mü'minîn"* ibâresini yazdırmış ve Mehdî Halîfe dahī 160 (m. 776-77) senesi Bağdâd'da darb edilen bir nev' dirhemin ortasına *"Muhammedün Resûlullâh –sallallâhu aleyhi ve sellem– li'l-Halîfeti el-Mehdî"* ve Muhammediyye'de kesilen bir nev' dirhemin ortasına da *"bi'l-Muhammediyye; senete sittîn ve mi'e"* cümlelerini nakş etdirmişdir.

---

883 [Tevbe sûresinin 33'üncü âyetine telmih vardır:
﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾]

884 [Tevbe sûresinin 33'üncü âyetine telmih vardır:
﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾]

Hâdî zamânında kat‘ olunan bir nev‘ dirhemin ortasında ise *"bi-Medîneti's-Selâm;*[885] *senete seb'a ve mi'e; Muhammedün Resûlullâh –sallallâhu aleyhi ve sellem– li'l-Halîfeti'l-Hâdî"* ibâresi ve Hârûnu'r-Reşîd devrinde kat‘ olunan nukūdun ba‘zılarında *"bi'l-Muhammediyye; senete sitte ve seb'în ve mi'e; Muhammedün Resûlullâh –sallallâhu aleyhi ve sellem– li'l-Halîfeti'r-reşîd Behlûl"* ve ba‘zılarında *"bi-Medîneti's-Selâm; senete tis'a ve seb'în ve mi'e"* ve bu nukūdun birer tarafı orta yerlerinde *"Muhammedün Resûlullâh; mimmâ emera bihî el-Emîru'l-emîn Muhammed ibnü Emîrü'l-mü'minîn Ca'fer"* ve birer tarafı ortalarında *"bi'l-Muhammediyye; senete sitte ve seb'în ve mi'e"* ve ba‘zılarında *"bi'l-Muhammediyye; senete ve semânîn ve mi'e; mimmâ emera bihî el-Emîru'l-emîn Muhammed ibnü Emîrü'l-mü'minîn fî velâyeti Muhammed ibnü Yahyâ Ca'fer"* ve ba‘zılarında *"bi'l-Muhammediyye; senete tis'în ve mi'e"* ve bunların ortalarında *"Muhammedün Resûlullâh"* mastūr idi.

Me'mûn zamânında kesilen nukūddan ba‘zılarında *"duribe bi-medîneti Belh; senete hamse ve seb'în ve mi'e; Muhammedün Resûlullâh; mimmâ emera bihî Emîri'l-mü'minîn el-Me'mûn veliyyü ahdi'l-müslimîn Abdullâh ibnü Emîrü'l-mü'minîn el-Fazl"* ve ba‘zılarında dahī *"bi-medîneti Belh; senete sitte ve semânîn ve mi'e; Muhammedün Resûlullâh; veliyyü ahdi'l-müslimîn"* cümleleri yazılmışdır.

Emîn-i Abbâsî'nin Ermeniyye'deki hilâfeti evânında kesilen nukūdun ortalarında **[812]** *"Yâ Seyyidî Muhammed Resûlullâh; el-Emînü'l-halîfe Muhammed Emîrü'l-mü'minîn"* ve birer taraflarının ortalarında *"duribe bi-medîneti Semerkand; senete tis'a ve tis'în ve mi'e; lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh"* ve öbür tarafının kenârında dahī *"Allâh; Muhammedün Resûlullâh"* yazılmış idi.

Me'mûn'un hilâfeti zamânında kat‘ olunan bir nev‘ sikkenin bir tarafı ortasında *"Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh; Bin İbrâhîm"* ve

885 Medînetü's-Selâm, Bağdâd'ın nâm-ı diğeridir.

etrâfında *"Bismillâh; duribe hâze'd-dirhemü bi-Herât; senete sitte ve mi'eteyn"* ve diğer tarafının ortasında *"Muhammedün Resûlullâh el-Emîn"*[886] ve etrâfında *"Muhammedün Resûlullâh; erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-hakkı li-yuzhirahû ale'd-dîni küllihî velev kerihe'l-müşrikûn"*[887] ve iki nev' sikkenin bir yüzü ortasında *"Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh"* ve etrâfında *"Bismillâh; duribe hâze'd-dirhemü bi-Merv; senete seb'a ve aşere ve mi'eteyn"* ve bu hattın hāricinde ve bir dâ'ire dâhilinde ﴿لِلّٰهِ الْأَمْرُ مِن قَبْلُ وَمِن بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ اللهِ﴾[888] ve öbür yüzü ortasında *"lillâhi Muhammedün Resûlullâh"* ve bunun etrâfında *"Muhammedün Resûlullâh; erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-hakkı li-yuzhirahû ale'd-dîni küllihî velev kerihe'l-müşrikûn"*[889] ve bu hattın dâ'iren-mâ-dâr etrâfında *"duribe bi-Semerkand; senete tis'a ve mi'eteyn"* ve ortasında *"lillâhi Muhammedün Resûlullâh; el-Me'mûn Halîfetullâhi Talha"* yazılmış ise de 217 (m. 832) senesi yine Semerkand darb-hānesinde kat' u darb olunan bir nev' sikkede ne "Me'mûn" ve ne de "Talha" zikr olunmamışdır.

Vâsık-billâh zamânında kesilen nukūdun dâ'irelerinde *"bi'l-Muhammediyye; senete seb'a ve işrîn ve mi'eteyn"* ve ortalarında *"lillâhi Muhammedün Resûlullâh; el-Vâsık-billâh"* ibâreleri mastūr ve el-Kāhir-billâh'ın asrında darb olunan dînârların ortalarında *"Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh"* ve dış dâ'irelerinde ﴿لِلّٰهِ الْأَمْرُ مِن قَبْلُ وَمِن بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ اللهِ﴾[890] ve iç dâ'irelerinde *"Bismillâh; duribe hâze'd-dînâ-*

---

886 [Metinde «محمد رسول الله اليمنين».]

887 [Tevbe sûresinin 33'üncü âyetine telmih vardır:
﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾]

888 ["Önceden de, sonradan da emir Allah'a âittir ve o gün mü'minler şâd olacaklardır. Allâh'ın nusretiyle…" Rûm, 30/4, 5.]

889 [Tevbe sûresinin 33'üncü âyetine telmih vardır:
﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾]

890 ["Önceden de, sonradan da emir Allah'a âittir ve o gün mü'minler şâd olacaklardır. Allâh'ın nusretiyle…" Rûm, 30/4, 5.]

ru bi-Nîsâbûr; senete ihdâ ve işrîn ve selâse-mi'e" ve ikinci yüzleri ortaların-da **[813]** *"Muhammedün Resûlullâh; el-Kāhir-billâh Nasr b. Ahmed"* ve dâ'iresinde *"Muhammedün Resûlullâh; erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-hakkı li-yuzhirahû ale'd-dîni küllihî velev kerihe'l-müşrikûn"*[891] cümleleri ve el-Mutīʿ-lillâh devrinde katʿ edilmiş olan bir nevʿ fülsün bir tarafı dâ'iresin-de *"Bismillâh; duribe hâze'l-felsü bi-Buhārâ; senete semânin ve hamsîne ve selâse-mi'e"* ve ortasında *"fe-etûbü lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh, el-Mührec* [المهرج] *"* ve diğer tarafında *"Muhammedün Resûlullâh; Mansūr b. Nûh"* kelimeleri menkūş idi ki 1280 (m. 1863-64) senesi zikr olunan meskûkâtın kâffesi Fizân kıtʿasının baʿzı karyelerinde keşf u müşâhede olunduğunu *Tahiyyetü'l-ahlâf* mü'ellifi *Târîh*'inde haber vermişdir.

Meskûkât-ı kadîme, zikr u taʿrîf olunan nukūddan ibâret olup Asr-ı saʿâdet tebâʿüd etdikçe mülûk-ı İslâmiyye, taʿaddüd ve nukūş-ı nukūd, zamân u asrın meşreb ve mizâcına göre tebeddül etmiş ve hele Devlet-i Aliyye *–sānehallâhu teʿâlâ ani'l-âfât ve'l-âhât ve'l-beliyye–* devr-i âlîsinde pazar-ı tedâvüle çıkarılan meskûkât-ı mütenevviʿanın tarz u hey'etleri nazar-ı dikkati câlib olacak bir hâle getirilmişdir.

Kalem-rev-i hükûmet-i Osmâniyye'de râyic olan ecnâs-ı nukūd, eğer-çi cennet-mekân Sultān Orhān Gāzî devrine kadar selâtīn-i Selçûkıyye esâmîsiyle meskûk kalmış idiyse de vücûh-ı derâhim ve denânîr, 729 (m. 1329) senesi hilâlinde selâtīn-i Osmâniyye nâm-ı nâmîleriyle tezyîn ve tenvîr edilmişdir.

Meskûkât-ı Osmâniyye'nin birer taraflarında pâdişâh-ı asrın tuğrâ-yı garrâsı ve onun altında cülûsun kaçıncı senesinde katʿ u darb olundu-ğu merkūm ve birer taraflarında dahī *"duribe fî Kostantıniyye"* yâhūd *"fî Burûsa"* veyâ *"Edirne"* veyâ *"Mısır –azze nasruhû–"* ibâresi ve bu ibârenin zeylinde sâl-i meyâmin-fâl-i cülûs târîhi menkūş u mersûm olup hutūt-ı

---

891 [Tevbe sûresinin 33'üncü âyetine telmih vardır:

﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾]

mezkûre dâ'iren-mâ-dâr incecik bir çiçek resmiyle müzeyyen ve muhât-dır. **[814]**

Nukūd-ı mütedâvile-i Osmâniyye'nin ta'rîf olunan resm ü hey'eti, vâlid-i kesîru'l-mehâmid-i hazret-i hilâfet-penâhî muhassenât-ı asriyye-sindendir. Ol vakitler meskûkât-ı zehebiyye beş ve gümüşden maktū' sikkeler altı nev' üzerine kat' u darb edilerek, bunların kâffesine "Me-cîdiyye" nâmı verilmiş idi ki zikr olunan on bir nev' sikkenin evzân u mikdârı cedvel-i âtîde muharrerdir.

Osmânlı Meskûkâtı				
Kıymeti		Vezni Kırat – Dirhem		
Kuruş	Aded	Aded	Aded	
500	1	4	11	Altın
250	1	10	5	
100	1	4	2	
50	1	2	1	
25	1	9	0	
00	5	00	00	
20	1	8	7	Gümüş
10	1	12	3	
5	1	14	1	
2	1	12	0	
1	1	6	0	
0,5	1	3	0	
00	11	00	00	

İşbu cedvelde mastūr meskûkâtdan başka, "Fındık, Atîk Sultān Mahmûd, Sultān Mustafâ altını, Mısır barbun altını, Mısır cüneyhi,[892] Atîk **[815]** ve Cedîd-i Hayriyye" ve daha sâ'ir isimlerle müte'ârif birçok

892 [Metinde «جينه».]

nukūd-ı atîka-i Osmâniyye dahī var ise de bunların vezn u ayârları birbirine muhālif ve mübâyin olduğundan, ahz ü i‘tāda meskûkât-ı cedîde kadar mu‘teber değildir.

Nukūd-i mezkûre ta‘rîf-nâmesinde gösterilen ayârları vechile alınıp verilmekde ve daha eski sikkelerle Kāhire-i Mısır ve Bağdâd darb-hānelerinde kesilmiş eski paraların ayârları sâlifü'z-zikr ta‘rîf-nâme ahkâmına mutābık olmadığından, bu misillü sikkeler nukūd-ı gayr-ı meskûke gibi te‘âtī edilmekdedir.

Halk beyninde tedâvül eden meskûkât-ı ecnebiyyenin ayâr u mikdâr u vezinleri yek-diğere mübâyin olduğundan, bunlar dahī ta‘rîf-nâme-i mahsūsa mûcebince ahz ü sarf edilir ise de nukūd-ı râyic-i ecnebiyye, meskûkât-ı cedîde-i Osmâniyye fi'âtına tahvîl edilmiş olmasına mebnî, bunların te‘âtîsinde meskûkât-ı mağşûşe kadar güçlük çekilmez.

Dirhem-i şer‘î

Şer‘-i şerîfe müteferri‘ mu‘âmelât-ı nakdiyyenin tesviye-i muktezâsı, nukūd-ı meskûke te‘âtîsine merhûn bulunmuş ve nukūd-ı mütedâvile-i kadîmenin vezn u ayârı, bâlâda güzâriş-pezîr-i tafsîl olduğu vechile, her asr u mısırda nesak-ı vâhid üzere olmayıp asr u mekânın ihtilâfıyla tebâdül ve tehālüf eylemiş olmakdan nâşî, dînâr ve dirhemin vezn u mikdâr ve cevdet ü ayârı mi‘yâr-ı kavîm-i dîn-i metîne tevfîk ve tatbîki lâzım gelip binâ'en-aleyh fukahâ-yı izām 10 misli 7 miskāl zeheb veyâ fıddaya müsâvî vü muvâzin olan nakd-i sahîhu'l-ayârın 1 dirhem-i şer‘î i‘tibâr edilmesine ve bu dirhem ile vezn olunan zeheb ve fıddanın kıymet u bahâsı gayr-ı müsâvî olup lâkin vezn u mikdâr i‘tibârınca biribiriyle mütesâvî ve mütevâzin bulunmasına icmâ‘-ı **[816]** ümmet ârâ vü ittifâkıyla i‘tā-yı karâra ihtimâm ederek, 40 dirhem-i şer‘îye "vukıyye" nâmını verdiler.

Bu takdîrce dirhem-i vâhid-i şer‘î, 1 miskālin 7 öşrü demek olacağından, miskāl-i vâhid 1 dirhemle 3 süb‘ dirhem mikdârına ve 1 miskālin

vezni mu'tedil mütevassıt arpadan 72 şa'îre ağırlığına ve miskāl-i vâhidin 7 öşrü 1 dirhem i'tibâr edilmiş olması cihetle, dirhem-i vâhid-i şer'înin 50 aded habbe-i şa'îre ile 2 hums habbe veznine müsâvî olması iktizā eder.

Sultān Orhān Gāzî devrinde, dirhem-i şer'î rub'unun 1 dirhem-i örfî ve 1,5 dirhem-i örfînin 1 miskāl ve 266 ve 2 sülüs miskālin, aded cihetiyle 400 dirhem-i örfî ve 400 dirhem-i örfînin 1 kıyye i'tibâr olunmasına karâr verdiler idi. 2 zerrenin 1 kıtmîr ve 2 kıtmîrin 1 nakīr ve 2 nakīrin 1 fetîl ve 4 fetîlin 1 buğday ve 4 buğdayın 1 kırat ve 4 kıratın 1 dirhem add ü i'tibâr edilmiş olması da karâr-ı mezkûr teferru'âtındandır. Bu i'tibâra göre 100 lodra, 1 kantar ve 4 kantar, 1 çeki ve 1 çeki, 176 kıyye-i atîkadır.

SŪRET
«2»

Kâ‘be-i mu‘azzama'ya takdîm-i me‘âlîk ve sitâre-i şerîfe-i mâ-yelîk arz u ta‘lîk eylemiş olanları zikr u ta‘rîf eder.

Mülûk-ı A‘câm, ezmine-i kadîmede Kâ‘be-i mu‘azzama'ya takdîm-i hedâyâ vü me‘âlîk ile **[817]** kadr-i celîl-i Beytullâh'ı tevkīr u i‘zām ederler idi.

Beyt-i izzet'i tevkīr u ta‘zīm içün Kâ‘betullâh'a en evvel hediyye arz u takdîm eden kim olduğu, târîh nazarında eğerçi mechûl ise de Arabların "Gazâletiye'l-Kâ‘be" ıtlâk eylemiş oldukları iki altın "ceylân" buzağısını mülûk-ı Fars'dan İsfendiyâr'ın ve alâ-kavlin Sâsân b. Bâbek'in gönderdiği muhakkakdır. Hattâ Kâ‘be-i mu‘azzama'ya takdîm edilen hedâyânın en birincisi bu geyik buzağıları olduğuna, beyne'l-Arab bir i‘tikād-ı kavî vardır. Sâsân b. Bâbek'in Kâ‘betullâh'a zikr olunan iki altın ceylândan başka birçok altın ve cevâhir-i gûn-â-gûn dahī arz u ihdâ eylediğini ve Câhiliyye-i Arab zamânında Kureyş kabîlesinden "Mürre b. Kâ‘b b. Lü'ey b. Gālib b. Fihr b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne"nin oğlu Kilâb'ın iki kabza seyf-i müzehheb ta‘lîkıyle, Beyt-i mufahham'a arz-ı hedâyâ eden a‘yân-ı Arab içinde kesb-i kıdem etdiğini dahī pek kuvvetli delâ'il ile rivâyet ederler.

Kilâb b. Mürre'yi Cezîretü'l-Arab sekenesi eşrâf u a‘yânının cümlesinden evvel bu şerefi ihrâza sevk eden vâsıta, kā'in-pederi tarafından aldığı kılınçların beyne'l-Arab derkâr olan kıymet ü i‘tibârı idi. Bu müzehheb kılınçları, Câhiliyye-i Arab vaktinde beyne'l-Arab tarsī‘-i süyûf san‘atını ihdâs ve ihtirâ‘ eylemiş olan "Sa‘d b. Seyel b. Hammâle b. Avf b. Ganm b. Âmir el-Câder b. Amr b. Haş‘ame b. Yeşkur b. Beşîr b. Sa‘b b. Dehmân b. Nadr b. el-Ezd" i‘mâl ederek, bir kabzasını kerîmesi Fâtıma'ya, diğerini dâmâdı Kilâb b. Mürre'ye vermiş idi. Onlar dahī Kâ‘be-i

mufahhame'ye ta'zīm-i mahsūs olmak üzere, hızâne-i Kâ'betullâh'a arz u takdîm eylediler.

Muhteri'inin dest-gâh-ı i'mâlinden çıkmış ve Câhiliyye-i Arab devrinde yeni görülmüş **[818]** bir müzeyyen silâhın, Arab silâhşorları indinde rağbet ve i'tibârı fevka'l-âde olmak lâzım geleceğinden, İbn Mürre'nin iki kıt'a müzeyyen kılıncını Kâ'betullâh'a ihdâ etmesi, ol vakte göre pek büyük bir fedâkârlık olmak mülâbesesiyle, Kilâb b. Mürre bu fedâkârlığı sâyesinde, asrında bulunan eşrâf u sanâdîd-i Arab'ın en büyüğü add olundu.

Kilâb b. Mürre'den sonra Hâşim b. Abdümenâf'ın oğlu Abdülmuttalib'in asrına gelinceye kadar Kâ'betullâh'a hediyye arz eden olmadı ise de Abdülmuttalib, Bi'r-i Zemzem'den çıkardığı iki gazâle-i zerrîn ve bir kabza murassa' samsām-ı bihîn ile altınların kâffesini Kâ'betullâh'a arz u takdîmle, izhâr-ı alâyim-i muhabbet eyledi ki bu iki gazâle, sâlifü'z-zikr Sâsân b. İsfendiyâr'ın hediyyesi idi.

Devlet-i İslâmiyye'de ise en evvel Beytullâh'ı tezyîn eden Hazret-i Fârûk, ba'dehû Abdullâh b. Zübeyr hazretleridir. Cenâb-ı Fârûk, Medâyin fethinde iğtinâm eylediği iki altın "hilâl"i dâhil-i Kâ'betullâh'a ta'lîk etmiş ve Abdullâh b. Zübeyr dahī esâtīn-i Kâ'betullâh'ı altın safâyih ile ba'de't-tahliye, miftâh-ı beyti sırf altından i'mâl etdirmişdir.

Beni Cefne mülûku benâtından Mâriye binti Erkam dahī bir çift nefîs ve kıymetdâr küpe arz etmişdir. Bu küpelerin güğercin yumurtası büyüklüğünde ve tahmînen 40 bin dînâr kıymetinde iki şeh-dâne incisi olup bunun misli nadîde olduğu cihetle, mûmâ-ileyhâya "Zâtü'l-kurtayn" nâmı verilmiş idi.

Mezkûr küpeler bir aralık eyâdî-i mülûka geçerek, nihâyet Abdülmelik b. Mervân-ı Emevî'ye intikāl etmiş ve Abdülmelik, kerîmesi Fâtıma'yı Ömer b. Abdülazîz'e **[819]** tezvîc eylediği sırada, zikr olunan küpeleri müşârun-ileyhâya vermiş idi. Ömer b. Abdülazîz, zamân-ı emâretinde

zevcesinden alıp hazîneye terk etdi ve zevcesinin birâderi Yezîd b. Abdülmelik, zamân-ı saltanatında, ya'nî Ömer b. Abdülazîz'in hîn-i irtihâlinde hazîneden ahzla, yine hemşîresine verdi; lâkin Cenâb-ı Fâtıma kabûl etmemiş olduğundan Yezîd kendi zevcesine bahş eyledi ise de ondan sonra kime verildiği ve şimdi kimin hazîne-i temellükünde idüğü târîh nazarında mechûldür.

Müverrihīn-i pîşîn-i Mekke'den İmâm Takıyyüddîn-i Fâsî, *Târîh*'inde Kilâb b. Mürre'nin seyf-i mücellâ ta'lîkıyle Kâ'be'yi ne sūretle tezyîn eylediğini beyân eyledikden sonra, İmâm Ezrakī *Târîh*'inden nakl ü rivâyet tarîkıyle, ol buk'a-i mukaddeseye eşyâ-yı mütenevvi'a arz edenlerin isimlerini zikr u yâd ve arz etdikleri eşyâyı birer birer ta'rîf ve ta'dâd etmişdir. Bu cümleden olmak üzere, Ömer b. el-Hattāb hazretleri memâlik-i Kisrâ ganâ'im-i mevrûdesinden iki kıt'a hilâl-i zerrîn ve hulefâ-yı Abbâsiyye'den Seffâh b. Zâ'id zebercedden[893] tırâşîde bir kâse-i girân-bahâ-yı bihîn ihdâ eylediler.

Hârûnu'r-Reşîd ise esnâ-yı haccında şâh-zâdeleri Muhammed Emîn ve Abdullâh Me'mûn'un ahd ü mîsâkını tecdîd ile o yolda bir kıt'a hüccet tenmîk ve ricâl-i devletine imzā etdirdikden sonra, ta'zīm-i Beytullâh murâdıyla sakf-ı Kâ'betullâh'a ta'lîk eyledi; fî sene 186 (m. 802).

İstitrâd:
[Hârûnu'r-Reşîd'in sakf-ı Kâ'betullâh'a ta'lîk etdiği hüccet]

Hârûnu'r-Reşîd'in sakf-ı Kâ'betullâh'a ta'lîk etdiği hüccet, tasvîb **[820]** edilen mahalle asılırken, her nasılsa yere düşürülmüş idi. Keyfiyyet beyne'n-nâs şüyû' bulduğundan halk, "Bu hüccetin mevâdd-ı mündericesi, ahkâm-ı kadre muvâfık olmamalıdır" dediler. Fi'l-vâki' öyle oldu; ya'nî Muhammed Emîn, babası Hârûn'un vefâtını müte'âkıb

---

893 Zeberced, zümürrüd gibi yeşil renkli bir taş ise de rengi açık olduğundan fıstıkī ta'bîr olunan renk ile mülevvendir.

Fazl b. er-Rebî'u'l-vezîrin[894] re'y ü tedbîri üzerine, mezkûr ahid-nâmeden nâm-ı Me'mûn'u hakk ve kendi küçük oğlu Mûsâ'nın ismini pîrâye-zîb-i sahîfe-i sakk edip sakf-ı âlî-yi Beyt-i atîk'a ta'lîk ve alâ-kavlin yeni bir menşûr yazıp ahid-nâme-i atîkı şakk u temzîk etdi. (İntehâ)

Hârûnu'r-Reşîd'den sonra oğlu Muhammed Emîn, Kâ'betullâh'ı tezyîn içün 18 bin altın gönderdi; fî sene 195 (m. 810-11). Muhammed Emîn'in gönderdiği altınların vürûdunda, ehl-i Mekke bâb-ı Kâ'betullâh'ın gümüş levhalarını sökdüler ve daha ilâve ile bâb-ı şerîf-i mezkûr kanadlarını tezyîn eylediler ve kapı halkalarını sırf altından i'mâl ile üzerine takdılar.

Me'mûn-ı Abbâsî, mevâsim-i hacda altın zincîrlerle, bâb-ı rahmet-nisāb-ı Kâ'betllâh üzerine ta'lîk olunmak içün gāyetü'l-gāye büyük bir yâkūt-ı ahmer ve Mütevekkil-billâh-i Bağdâdî dahī vech-i münîr-i Beytullâh'a asılmak üzere envâ'-ı yevâkīt ve aksâm-ı le'âlî-yi zebercedden müretteb ve murassa' bir "şemse-i müzehheb" ve müşa'şa' gönderdiler;[895] fî sene 244 (m. 858-59).

Mütevekkil-billâh, miftâhdâr-ı Beytullâh'ın ifâdesi üzerine zevâyâ-yı Kâ'betullâh'ı altın ile tezyîn edip dâhil-i Kâ'be-i müşerrefe'de vâki' sitâre üzerine gümüşden 3 arşın tūlünde bir kuşak asdırdı ki bu kuşağın altından bir kemeri var idi. **[821]** Mütevekkil-billâh, bundan sonra bâb-ı şerîf eşiğine dahī gümüş bir tahta kaplatmış ve zikr olunan kuşak ile tahta-i sîmîn tamâm 18 bin miskāl altın masrafla vücûda getirilmişdir.

Mu'tasım-billâh-i Abbâsî, bin miskāl altın kıymetinde bir kilîd-i nefâset-bedîd i'mâliyle, Mekke-i mükerreme vâlîsi Sālih b. Abbâs'a sevk

894 [Metinde sehven «فضل بن الربيب الوزير».]

895 Bunlar hulefâ-yı Abbâsiyye a'sārı mevâsim-i haccında vech-i Kâ'be'ye asılır idi.

u irsâl edip kilîd-i atîkın li-ecli't-teberrük makarr-ı hilâfete gönderilmesini emr u iş‘âr etmiş idi; fî sene 217 (m. 832). Hademe-i Beyt-i atîk, yek-diğeriyle ba‘de'l-mukāvele kilîd-i atîkın Bağdâd'a gönderilmesi emrinde Mu‘tasım-billâh'ın vâki‘ olan re'y ü tasvîbi şâyân-ı kabûl ve infâz olmadığını, Sālih b. Abbâs'a beyân ve ifâde etmiş ve keyfiyyet dergâh-ı semâhat-penâh-ı hilâfete arz u iş‘âr kılınmış olduğundan, vârid olan cevâb üzerine kufl-i atîk mahall-i kadîminde ibkā ve kilîd-i vârid-i cedîd, hademe-i Kâ‘betullâh'a bahş u ihdâ edilmişdir.

Kâ‘betullâh'a ta‘lîk ricâsıyle Sind hâkimi tarafından dahī bir kemer-i safâ-küster gönderilmişdir. Mezkûr kemer, zümürrüd ve yâkūt ile murassa‘ bir eser-i güzîde-i müşa‘şa‘[896] olduğundan, vech-i latīf-i Beytullâh'a ta‘lîk edilmişdir; fî sene 259 (m. 873).

İstitrâd:
[Sind eyâleti]

Sind, Hindistân'da büyük bir eyâletin ismidir. Taraf-ı garbîsi Îrân, cihet-i şimâlîsi Kandehar, şark-ı şimâlîsi Seyk eyâletinin cihet-i şarkīsinde kâ'in çöl, taraf-ı cenûbîsi Kac mevâkı‘iyle muhât olup 25 ve 26 derece arz-ı şimâlî beyninde vâki‘dir. Bu eyâletin etval-i tūlü 160 mîl olup en meşhûr beldesi derûnundan **[822]** mürûr eden Sind nehr-i kebîrinin mecrâsına muhâzî ve nehr-i mezkûr menba‘ından 300 mîl mesâfe-i ba‘îdede vâki‘ Multan mevkı‘ine kadar mümted olduğundan, "Sind" nâmıyla müte‘ârifdir.

Nâm-ı diğeri "Hindus" olan Sind nehri, suyu gāyet enfa‘ ve ahlâ bir büyük deredir. Çin kıt‘asından Tataristan'ı fasl u tefrîk eden Bolur[897] cibâl-i müteselsilesinde 38 ve 39 derece arz-ı şimâlî beyninde bulunan

---

896 Bu kemerin ortasında büyük ve yeşil bir yâkūt var idi.

897 Buna beyne'l-enâm "Belur" denir.

Tibed[898] nâm mevkı'den nebe'ân ve garb-ı cenûba doğru cereyân ile 35 derece arz-ı şimâlîde kâ'in Hindistân arâzîsine vüsûlünde feyezân edip memâlik-i Hindiyye'nin ta'arruzı hâlinde garben üssü'l-harekâtı ve tedâfu'u takdîrde hatt-ı müdâfa'ası makāmında bulunur.

Menba'ından 60 mîl ba'îd olan Kâbil şehrinde geçid vermeyecek kadar çoğalır ise de hem-nâm olduğu Sind eyâletinde iki kısm-ı a'zama inkısâm eder. Ve bu iki kısmın garb cihetinde vâki' kısm-ı ekberi, giderek birçok şu'abâta dağılıp Nil, Ganc nehirleri mansablarında müteşekkil yerler gibi bir nev' müsellesü'ş-şekl arâzī teşkîl eyler. Tabakātü'l-arz ulemâsı, şekl-i mezkûra "Zelta"[899] ve Arablar "Zâliyye"[900] ta'bîr ederler. Şu'abât-ı meşrûha mecârîsi, eğerçi sefâ'in-i cesîme seyrine kābil olacak derece derin değil ise de ufak tefek kayıklar gidip gelebilirler. **[823]**

Sind şehrinin mebde'-i menba'ından merkez-i mansabına değin 1.350 mîl mesâfedir. Ekser yerleri iki yüz Tuna cesâmetinde, gemiler seyr edecek derece derin ise de kenâr mecrâsında kâ'in bilâd ahâlîsi ticâret-i nehriyye ilminden bî-behre olduklarından, bu yoldaki ticâretleri pek cüz'îdir. (İntehâ)

Sind hâkimi tarafından mersûl kemerin Mekke-i mu'azzama'ya vüsûlünü müte'âkıb, Mu'temid-alellâh-i[901] Abbâsî gâyet güzel ve her vechile mükemmel bir sandıkçe-i sîmîn i'mâl ve oğlu Ca'fer, ba'dehû birâderi Muvaffak'ın vâris-i taht-ı hilâfet olmaları hakkında bi't-tastîr vükelâ-yı dârü'l-hilâfeye tasdîk etdirmiş olduğu hücceti, zikr olunan sandıkçe derûnuna vaz'la Fazl b. Abbâs'a verip Kâ'betullâh'a irsâl etdi; fî sene 261 (m. 875). Sandıkçe-i mezkûre, kalemdân şeklinde ve sîmîn bir zarf için-

898 Buna Arablar, Tibet ıtlâk ederler.

899 Rûmcada "Δ" [delta] şekliyle bulunan delta harfinden me'hūzdür.

900 Arabca "dâl-i mühmele" (د) harfinden me'hūzdür.

901 [Metinde sehven «معتمد بالله».]

de olduğundan, vefk-ı müselles gibi üç kıt‘a gümüş zincîr-i le’âlî-yi bî-nazīr ile enderûn-ı Kâ‘betullâh’a ta‘lîk edildi.

Müverrihler, Kâ‘betullâh’a arz u ihdâ olunan daha birçok eşyâ-yı nefîse haber veriyorlar ise de bunların ale’l-müfredât yazılması kāri’în-i kirâm içün câlib-i melâl olacağından, en meşhûrlarının sebt ü tenmîkıyle iktifâ olunduysa da hayfâ ki gerek zikr u ta‘dâd edilen ve gerek zabt u tenmîk edilmemiş olan me‘âlîk ve hedâyânın kâffesi, zuhûr eden nâ’ire-i şûr u âşûb-ı Haremeyn intıfâsı zımnında, vülât-ı fihām taraflarından alınıp sarf u istihlâk olunmuş ve binâ’en-aleyh hızâne-i Beytullâh, müddet-i medîde hedâyâ-yı mülûk u selâtînden hâlî kalmışdır.

Selâtīn-i izām-ı Osmâniyye’den Murâd Hān-ı sâlis b. Sultān Selîm Hān-ı sânî hazretleri dahī üç kıt‘a kandîl-i[902] bî-adîl gönderdiler idi. **[824]** Mekke ahâlîsi, kanâdîl-i mezkûreyi Mekke-i mükerreme’ye getirmiş olan Mehmed Çavuş’u ihtirâmât-ı fevka’l-âde ile bi’l-istikbâl, harem-i şerîf-i Mescidü’l-Harâm’a îsâl edip hâmil olduğu fermân-ı âlî-şân-ı hazret-i hilâfet-penâhîyi kürsî-i mahsūsa üzerinde kırâ’at ve huzūru mu‘tâd olanları ale’l-âde hıla‘-ı fâhire iksâsıyla rehîn-i huzūz u meserret eylediler; fî sene 985 (m. 1577-78).

Mehmed Çavuş,[903] imâret-i cedîde-i Selîm Hānî’de ebniye-i mukaddese kâtibi idi. Bi’l-âhare Sultān Murâd Hān-ı sâlise lâlâ olmuş ve bu münâsebetle zikr olunan kanâdîli ve hizmet-i meşhûdelerine mükâfât olmak üzere Şerîf Ebû Nümey b. Berekât ve Kādī Hüseyin b. Ebû Bekir b. el-Hüseynî ve Mekke mollası Lütfî Beğ-zâde ile binâ emîni Ahmed Beğ’e cânib-i seniyyü’l-menâkıb-ı hazret-i hilâfet-penâhîden ihsân buyurulan

---

902 Bu kandîller altından ma‘mûl olup ahcâr-ı semîne ile murassa‘ ve fevka’l-gāye müzeyyen ve musanna‘ idi.

903 Lâlâ Mehmed Paşa demekle müte‘ârif olan zât, işte bu Mehmed Çavuş’dur ki Sultān Murâd Hān-ı sâlise lâlâ olduktan sonra rütbesi terfî‘ edilerek, nihâyet rütbe-i vezâret ihsân buyurulmuşdur.

hıla'-ı fâhireyi îsāle me'mûr buyurulmuş olduğundan, 984 (m. 1576-77) senesi[904] hilâlinde Mekke-i mükerreme'ye vâsıl olmuşdur.

Zeyl

Cânib-i seniyyü'l-menâkıb-ı hazret-i hilâfet-penâhîden vârid olan hedâyâ-yı Kâ'betullâh, ta'zīmât-ı lâyıka ve tekrîmât-ı fâ'ika ile istikbâl olunmak ve evâmir-i âliyye-i hazret-i pâdişâhî, bir kürsî-i mahsūs-ı muvakkar üzerinde okunmak, Mekke ahâlîsi beyninde âdet-i kadîme hükmüne girmişdir. Tebâdül-i vülât merâsim-i celîlesi dahī ol sūretle icrâ olunur.

Câmi'u'l-hurûf, 1289 (m. 1872-73) senesinde Hicâz vilâyet-i celîlesine ta'yîn **[825]** buyurulan Mehmed Paşa'nın sūret-i me'mûriyyetini mutazammın olan emr-i âlînin resm-i kırâ'atinde bulundum. Ahâlînin kâffesi Hacerü'l-esved rüknüyle "Zemzem"-i şerîf kuyusu arasında kâ'in "Makām-ı Hanbelî" önüne toplanıp şerîf-i Mekke ile vâlî-yi şehr-i Bekke'yi intizār eylediler.

Vaktâ ki müşârun-ileyhümâ iki taraflarında birer bölük zabtiyye ve rikâblarında birçok zābitān-ı askeriyye olarak kemâl-i fer ü ihtişâm ve nihâyet debdebe ve intizām ile Bâbü's-Selâm medhalinden geçerek kıble-gâh-ı cem'iyyete girdiler. Beyt-i mu'azzam ile Bi'r-i mübârek-i "Zemzem" beyninde evvelce tertîb ve tehiyye kılınmış olan kürsî üzerine bir kırâ'at me'mûru çıkıp paşa-yı müşârun-ileyhin me'mûriyyet fermân-ı âlîsini ibtidâ "Arabî", ba'dehû "Türkî" olarak kırâ'at eyledi ve emr-i âlî kırâ'at olunurken mezâhib-i erba'a müftîleriyle huzūru mu'tâd olan ulemâ-yı zevi'l-ihtirâma birer hil'at-i fâhire giydirildi.

Fermân-ı âlî kırâ'ati rehîn-i hitâm oldukda, a'lem-i ulemâ ve eslah-i sulehâdan bir zât, kürsî-i mevzū' üzerinde ve miftâhdâr-ı Beyt-i Girdi-

---

904 Ba'zı kavle göre Mehmed Çavuş'un Mekke'ye vüsūlü 985 (m. 1577-78) senesinde idi.

gâr olan Şeybe Efendi hazretleri dahī Kâ‘betullâhi’l-müte‘âl içinde bulunarak, temâdî-i ömr ü ikbâl ve rûz-ı efzûnî-i azamet ve iclâl-i hazret-i şehinşâhî ve hüsn-i muvaffakıyyet-i velâyet-penâhî içün uzun uzadı bir du‘â etdiler.

Gerek du‘â olunduğu ve gerek fermân-ı âlî okunduğu esnâda, bâb-ı rahmet-me’âb-ı Kâ‘betullâh açık idi. Kārî ve dâ‘î olan zevâtın yüzleri Makām-ı âlî-yi İbrâhîm’e karşı olduğundan, Beyt-i muhterem mûmâ-i-leyhimin sol ve Bi’r-i Zemzem-i şerîf dahī sağ taraflarında kaldı. Du‘â hitâmında ashâb-ı seyr u temâşânın cümlesi tavâf etdiler. Şerîf Abdullâh Paşa merhûm ile vâlî-yi müşârun-ileyh dahī mutavvifîn arasında idi. (İntehâ) **[826]**

Sultān Murâd Hān-ı sâlis cânib-i âlîsinden vürûdu ta‘rîf olunan kandîllerin alay-ı istikbâli icrâ ve kırâ’at-i emr-i âlî merâsim-i mer‘iyyesi îfâ olundukdan sonra, Mekke-i mu‘azzama şerîfi Seyyid Şerîf Hasan b. Ebû Nümey hazretleri, kendine mahsūsen gönderilmiş olan hil‘at-i fâhire-i zîbende, dûş-ı siyâdet-pûşende olarak Beyt-i mu‘azzam’ı tavâf ve ser-mü’ezzin efendi dahī du‘â-yı vâcibü’l-edâ-yı şehinşâhîyi arz-ı bârgâh-ı Cenâb-ı Hafiyyü’l-eltāf eylediler.

Şerîf hazretleri ba‘de’t-tavâf, bi’l-cümle sâdât u eşrâfla derûn-ı sa‘âdet-meşhûn-ı Kâ‘betullâh’a girip Fâtih-i iklîm-i risâlet *–aleyhi a‘zamü’t-tahiyyet–* efendimiz hazretlerinin feth-i Mekke rûz-ı fîrûzunda ibtidâ namâz kılmış, ya‘nî Beytullâh’a dâhil olan şahsın en evvel gözüne tesādüf etmekde bulunmuş olan mahall-i şerîf-i mes‘ûdu bi’l-ihtiyâr, ihzār edilen nerdübâna çıkıp kandîl-i mevrûdun iki adedini ta‘lîk ve Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye’nin devâm ve bekāsı içün du‘â-yı mâ-yelîk eyledi.

Bi’l-âhare ber-mûceb-i emr u iş‘âr, kandîlin biri Hücre-i mu‘attara-i Hazret-i Risâlet-penâhî’ye ta‘lîk olunmak üzere me’mûr-ı sâlifü’z-zikre

teslîm ve kendisine müte'addid me'mûrlar terfîk ile Medîne-i münevvere'ye sevk u izbâr ve muktezā-yı serî'asının icrâsı Medîne-i Dârü's-sekîne muhâfızlığına emr u iş'âr olundu; fî sene 984 (m. 1576-77).

Sultān Murâd Hān-ı sâlis hazretleri, selâtīn-i Osmâniyye'den Haremeyn-i şerîfeyn'e ta'lîk-ı kanâdîl şeref-i cihân-bahâsına nâ'il olanların birincisidir. Şehinşâh-ı mağfûr-ı müşârun-ileyh, işbu üç aded kandîli gönderdikden sonra, Mısır defterdârı İbrâhîm Beğ ile zeheb-i hālisu'l-ayârdan masnû' diğer bir kandîl-i acîbü'ş-şekl gönderdiler (h. 997/m. 1589) idi. Bu kandîlin içinde altın ile **[827]** işlenmiş bir çevre derûnuna mevzū' hatt-ı dest-i hazret-i pâdişâhî ile mastūr bir arzuhâl var idi. Kandîl-i mezkûr Mekke-i mu'azzama'ya 998 senesi muharremi evâ'ilinde (m. 11-20 kasım 1589) vâsıl olduğundan, dâhil-i Beytullâh'a ta'lîk eylediler.

1024 (m. 1615) senesinde adl-âşiyân Sultān Ahmed Hān-ı evvel dahī Kâ'be-i mu'azzama dâhiline ta'lîk olunmak arzû-yı şâhânesiyle, Mekke-i mükerreme'ye iki kıt'a elmâs-pâre[905] irsâl ve ihdâ eylediler.

Cennet-mekân Abdülazîz Hān ibnü's-Sultān el-Gāzî Mahmûd Hān-ı Adlî hazretlerinin vâlideleri ise birazları Makāmât-ı erba'a önlerinde ve birazları da Harem-i şerîf kumluğunda îkād olunmak üzere, 1289 (m. 1872-73) senesi birçok şam'dân-ı dırahşân irsâliyle, derûn-ı sa'âdet-meşhûn-ı Mescidü'l-Harâm'ı nücûm-ı zâhire-i âsumân ile hem-hâl eylediler.

Buk'a-i mufahhame-i Beytullâh'a, zikr olunan eşyâ-yı nefîseden başka daha birçok hedâyâ arz u ihdâ edilmiş ise de mürûr-ı zamânla vâkıf ve mühdîlerinin isimleri unutulmuş olduğundan tahkīki mümkün olamadı.

---

905 Bu hediyye 80 bin altın kıymetinde ve gāyet güzel bir tarz ve hey'etde idi. Hücre-i mu'attara'ya ithâfı tensîb kılındığından, sâdır olan irâde-i seniyye-i pâdişâhî üzerine Medîne-i münevvere'ye gönderilip zarîh-i sa'âdetin kıble cihetinde dırahşân olan "kevkeb-i dürrî" üzerine vaz' etdirilmişdir.

Mes’ele

Kâ‘be-i mu‘azzama’yı altından ve gümüşden ma‘mûl me‘âlîk ile tezyîn etmek câ’iz olup olmamak husūsunda, ulemâ-yı eslâf iki vech-i vecîh beyân etmişlerdir ki vecheynin biri harâm, diğeri câ’iz olmakdır. Bu takdîrce, Beyt-i şerîf ile Hücre-i mu‘attara’yı dîbâlarla setr u tezyîn cevâzı, vech-i sânîden alınmış bir hüküm olmalıdır. **[828]**

Hātıra

Kâ‘be-i müşerrefe’nin kadr-i celîli indallâh âlî olduğu, Habîb-i ekrem’inin ol taraf-ı vâzıhu’ş-şerefe secde etmesiyle derkâr ve mesâcid-i sâ’ire hakkında «اَلْمَسَاجِدُ بُيُوتُ اللهِ»[906] şerefi hüccet-i kātı‘a olacağı âşikâr ise de ma‘a-mâ-fîh ebnâ-yı zamânın ta‘zīm ve ihtirâmda kusūr edecekleri melhûz olduğundan, halkı bu varta-i nâgehânîden kurtarmak içün gerek Kâ‘be-i mufahhame’nin ve gerek Hücre-i mu‘azzama’nın tefrîş ü tezyîni emrinde ne derecelere kadar i‘tinâ edilse becâdır.

---

906 [Câmiler, Allâh’ın evleridir.]

SŪRET
«3»
Kâ'betullâh'a ibtidâ ne sūretle kisve ta'lîk olunmuş, mu'ahharan iksâ-yı sitâre şerefini kimler ihrâz eylemiş, ta'lîk olunan kisveler ne dürlü kâlâ ve kumaşlardan tertîb ve ta'lîk edilmiş olduğunu ve mehâfil-i şerîfe alaylarının ne sūretlerle icrâ edilmekde bulunduğunu zikr u tafsīl eder.

Beyt-i şerîf'e ibtidâ kisve ta'lîk eden, mülûk-ı Tebâbi'a'dan Yemen pâdişâhı Kerib b. Es'ad b. Amr Zi'l-ez'âr b. Ebrehe Zi'l-menâr b. er-Râ'iş b. Adî b. Sayfî[907] b. Sebe'i'l-asgar b. Kâ'b b. Zeyd el-Cumhûr b. Sehl b. Amr b. Kays b. Mu'âviye b. Cüşem b. Abdişems b. Vâ'il b. el-Gavs b. Katan[908] b. Arîb b. Züheyr b. el-Hemeysa' b. el-Arencec[909] Himyer b. Sebe'i'l-ekber b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtān'dır.

Kerib b. Es'ad'ın Kâ'be-i mu'azzama'ya kisve ta'lîk etmesine "Feytūn" isminde bir hükümdâr sebeb olmuşdur. **[829]** Müverrihlerin nakl ü hikâye edişlerine göre, bilâd-ı Sebe ahâlîsinden Evs ve birâderi Hazrec b. el-Hâris b. Sa'lebetü'l-Ankā, [910] hicret-i nebeviyye *–aleyhi efdalü't-tahiyye*–den yedi yüz sene mukaddem Medîne-i münevvere'ye hicret etmişler idi. Evs ve Hazrec'in Ensār-ı kirâm'ın âbâ vü ecdâdından ibâret olan evlâd ü ahfâdı çoğalıp her biri birer kabîle teşkîl etdikleri esnâda, Feytūn isminde biri Medîne-i Yesrib hükümdârı idi.

Feytūn, dûn-ı eşirrâ-yı eşrâr-ı yehûddan bir mel'ûn-ı şekāvet-nümûn olduğundan, Yesrib-zemîn yahûdîlerinden ere verilecek kızların bikrlerini bi'z-zât izâle etmedikçe, dâhil-i beytü'z-zifâf olmalarına müsâ'ade etmemek yolsuzluğunu iltizâm ve bu emr-i müstehcen ve müstekrehi,

---

907 [Metinde sehven «حيفي».]
908 [Metinde sehven «قطني».]
909 [Metinde sehven «العرفج».]
910 [Metinde sehven «ثعلبة العنيقا».]

giderek kabâ'il-i Evs ve Hazrec kerâ'imi hakkında dahī icrâya kıyâm etdi. Lâkin bu hükmün icrâ-yı iktizâsı, kabâ'il-i Evs ve Hazrec dilâverlerine gāyet ağır geldiğinden, Feytūn'un tarîk-ı helâkini aramağa başladılar.

Ahfâd-ı Hazreciyye'den Mâlik b. Aclân ki o aralık hemşîresini ere vermesi ve binâ'en-aleyh mezbûreyi nikbet-hāne-i Feytūn'a göndermesi iktizā etmiş idi. Merkūmun helâkine bir yol bulmak fikriyle ziyy-i nisâya girip gelin olan hemşîresiyle berâber dâr-ı belâ-bâr-ı Feytūn'a gitdi ve ol düşmân-ı ırzı dar bir yerde kısdırıp işini bitirdi. Fakat ondan sonra Yesrib-zemînde ikāmet edemeyeceğini anladığından, hemen iklîm-i Yemen'e azîmet ve hıtta-i Yemâniyye pâdişâhı olan Tübba' Es'ad b. Es'ad'ı bulup arz-ı keyfiyyet eyledi.

Tübba' Es'ad, zâten efkâr-ı âdile ve müstakīme ashâbından olmak hasebiyle, Mâlik b. Aclân'ın verdiği ma'lûmât-ı müteneffire vukū'undan rencîde-dil olmağla, Medîne **[830]** yahûdîlerini ale'l-umûm zîr ü zeber ve mesken ve me'vâlarını hāke berâber etmek niyyetiyle tehiyye-i esbâb-ı seyr u sefer ve hudûd-ı Yesrib ve Bathâ'ya sevk-i leşker edip hîn-i vüsūlde vücûh-ı belde-i Yesrib'den alâ-kavlin üç yüz kimseyi kantara-i tîğ-ı satvet ve celâdetden geçirdi.

Bu hâl-i dehşet-efzâ, bakıyyetü's-süyûf yehûd kulûbuna bir haşyet-i fevka'l-âde ilkā etmekle, sinîn-i ömrü iki yüz elliye varmış olan "Şâmûl" nâmında bir yahûdî, Melik Es'ad'ın meclisine ruhsat-yâb-ı dühūl olup "Ey pâdişâh-ı nâmdâr ve şehinşâh-ı sāhib-i iktidâr! Bu şehr-i şehîr-i mükerrem, kütüb-i mukaddesede mastūr olduğu üzere, Âhir zamân peygamberi'nin Dârü's-sekîne-i hicretleri olacakdır. Peygamber-i müşâ-run-ileyhin ism-i şerîfleri "Ahmed"dir. Zât-ı Risâlet-penâhîleri Mekke-i mükerreme'de nesl-i nesîl-i İsmâ'îl b. İbrâhîm *–aleyhimü't-tahiyyetü ve't-teslîm–* sulbünden revnak-bahş-ı mehd-i zuhûr ve kâffe-i edyânı fesh u ibtāl ederek, "Hātemü'l-enbiyâ" lakab-ı celîliyle meşhûr olsa gerekdir! Binâ'en-alâ-zâlik, bu belde-i muhteremenin hedm ü tahrîbi zımnında

derkâr olan niyyet-i şâhâneniz, hilâf-ı takdîr-i Rabb-i kadîr ve bu tasavvuru terkle izhâr-ı nedâmet vü peşîmânî buyursanız, her vechile becâ vü cedîrdir!" nutk-ı vâcibü't-takdîrini zîver-i zebân-ı takrîr eyledi.

Şâmûl'un îrâd etdiği nutk-ı cân-güdâz, Melik Es'ad'a te'sîr ve nûr-ı muhabbet-i Mustafaviyye, fânûs-ı fevâ'idini izâ'e vü tenvîr eylemiş olduğundan, muhârebe-i yehûdu terkle Medîne-i münevvere ahâlîsine bezl-i atāyâ ve kalbinde hâsıl olan muhabbet-i mahbûb-ı Kibriyâ'yı ol sūretle dahī îmâ eyledikden sonra, zikr olunan ihtiyâr ve alâ-rivâyetin yehûd-ı Medîne tā'ifesinden birkaç ahbâr-ı[911] zehâdet-mişvâr refâkatiyle Kâ'be-i mu'azzama ziyâretine ihrâm-pûş-ı azîmet ve ba'de'z-ziyâre, Benî Nadīr kabîlesi ahbârından İbn Yâmîn b. Umeyr'i ve alâ-kavlin sâlifü'z-zikr Şâmûl'u ve bir rivâyetde Suhayt veyâ Münebbih'i alıp Yemen diyârına müteveccihen hatve-cünbân-ı mu'âvedet oldu. **[831]**

Bu rivâyete göre yehûd tā'ifesinin Medîne-i münevvere'ye vürûdları, Evs ve Hazrec kudûmünden akdem olmak lâzım gelir ise de İbn İshâk, bu rivâyetin hilâfına zâhib olup dedi ki; "Medîne-i münevvere, âsâr-ı imâretden hâlî bir vâdî iken mülûk-ı Yemâniyye'den "Tübbân" nâm tübba'-ı sāhib-i şân, mevcûd ma'iyyetiyle vürûd etdi ve yanında bulunan ulemâ-yı yehûd, ol mahall-i mukaddesde ikāmeti kendisinden istid'â eyledi idi. Melik Tübbân ulemâ-yı fetānet-intimâ-yı yehûdun, öyle bir vâdî-i hevl-nâk-i hālîde ikāmeti istek edişlerini isti'câbla, maksad u merâmlarını istîzāh edip "Bu mevkı'-i âlî-menzilet, Âhir zamân peygamberi'nin hicret-gâhı olacağını me'ânî-i âyât-ı Tevrâtiyye'den istinbât eyledik. Bizim, eğerçi müşârun-ileyhin zamân-ı zuhûrunu idrâke mazhar olamayacağımız derkâr ise de müsâ'ade buyurulduğu takdîrde, bu zemîn-i dil-nişînde kalıp ol zât-ı mevhibet-simâtın Asr-ı sa'âdet-hasrını idrâke muvaffak olan ahfâdımızın dîn-i Hanîf-i müşârun-ileyhi bi'l-ka-

---

911 [«احبار» imlâsı ile "âlimler, yahûdi bilginleri" anlamındadır.]

bûl, uğrunda fedâ-yı cân etmek hizmet-i müftehiresiyle meşgūl olmalarını tavsiye etmek isteriz” cevâbını aldı.

Melik Tübbân, bu cevâb-ı acâyib-me’âlden müte’essir olduğundan, Bâ‘is-i îcâd-ı mâ u tıyn *–aleyhi selâmullâhi’l-mu‘în–* efendimiz hazretlerinin hâl ü şânını sorup öğrendikden sonra, dört yüz nefer âlimin orada kalmasına müsâ‘ade ve kalbinde hâsıl olan Muhabbet-i hidâyet-gāyet-i nebeviyye *–aleyhi es‘adü’t-tahiyye–* ilcâsıyle, her birine birer menzil-i Havernak-mu‘âdil[912] mahsūs binâ ve birer de câriye-i bî-mümâsil i‘tā edilmesini emr u irâde etdi.

Melik-i müşârun-ileyhin nezdinde bulunup hāk-i Yesrib’de kalmasını istemiş bulunan ulemâ-yı yehûdun en fâzıl ve mütebahhiri olan zâta gösterdiği ebniye-i âliyyeyi, Sultānü’l-enbiyâ *–aleyhi ezke’t-tehâyâ–* efendimiz hazretleri içün yapdırıp kemâl-i şevk ve ihlâsından; **[832]**

Arabî:

شهدت على أحمد أنه *** رسول من الله بارِئِ النَسَم

فلو مد عمري إلى عمره *** لكنت وزيرا له[913] وابن عم[914]

kıt‘asını inşâd ile Şehriyâr-i kişver-güşâ-yı şefâ‘at *–aleyhi ekmelü’t-tahiyyet–* efendimiz hazretlerine arz u takdîm olunmak üzere müzeyyen bir levha tanzīm ve fâzıl-ı sâlifü’z-zikre tevdî‘ ve teslîm ederek, bi‘set-i

912 [Kasr-ı Havernak, Irak meliki Nu‘mân b. Münzir’in Sinimmâr adlı bir mîmara Kûfe şehrinde yaptırdığı fevkalâde güzellikteki köşktür. Günün farklı vakitlerinde, bukalemun gibi çeşitli renklere büründüğü rivâyet edilir. Dîvân edebiyâtında kullanılan mazmunlardandır. Bkz. Ahmet Talât Onay, Cemâl Kurnaz, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 199.]

913 [Metinde «له» yok.]

914 [Ben şehâdet ederim ki Hz. Ahmed, insanoğlunun yaratıcısı olan Allâh’ın Resûlü’dür.
Eğer ömrüm onun ömrüne yetişmiş olsaydı, elbette O’nun ve amcaoğlunun (Hz. Alî’nin) vezîri olurdum.]

Hayru'l-verâ *–aleyhi efdalü't-tehâyâ–*dan yedi yüz sene mukaddem Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerine îmân eylediğini iş'âr içün âti'z-zikr nutku îrâd eyledi:

Sūret-i nutk-ı Melik Tübbân

Ey fâzıl-ı yegâne-i rûzgâr! Zât-ı me'âlî-sıfât-ı Muhammediyye *–aleyhi ekmelü't-tahiyye–* efendimiz hazretleri içün tehiyye etdiğim işbu hāne-i bî-bahânede sen ve senin evlâd u ahfâdın sâkin ve ber-karâr olup neslinden her kim ki müşârun-ileyhin zamân-ı hidâyet-nişân-ı bi'setini idrâk eyler ise yed-i hıfzında bulunan, ya'nî zât-ı fâzılânenize emâneten verilen levha-i nâçizânemi huzūr-ı lâmi'u'n-nûr-ı Cenâb-ı Risâlet-penâhîleri'ne takdîm ile ihlâs-ı sıdk-ihtisās-ı derûnumu arz u inhâ ve bu ez'afü'l-ibâdın ümmetliğe kabûl buyurulmasını ricâ etsin! (İntehâ)

İbn İshâk'ın rivâyetine nazaran, levha-i mebhûse fâzıl-ı müşârun-ileyhin neslinden gelen Hālid b. Zeyd *–radıyallâhu anh–*a vâsıl ve Cenâb-ı Hālid, arz u takdîmle **[833]** mihmândârlık şeref-i kevneyn-bahâsına nâ'il olmuşdur. Hâlbuki *Hulâsatü'l-vefâ* mü'ellifi İmâm Semhûdî, bu kavli redd edip *Mir'ât-ı Medîne* fusūlünde muharrer olduğu üzere, "Hālid b. Zeyd, fâzıl-ı sâlifü'z-zikrin neslinden olduğu pek de musaddak değildir" dedi. Çünki Ensār-ı kirâm'ın kâffe-i ecdâdı evlâd-ı Arab ve bunların cümle fürû'u sahîhu'n-neseb olmağla, İbn İshâk'ın zehâbı gayr-ı sahîh ve "Cins-i yehûd, ecdâd-ı Ensār'a ihtilât etdi" demesi ise sehv-i sarîh olduğu derkâr olup hattâ Cenâb-ı Hālid'in pederi Zeyd b. Küleyb b. Sa'lebe b. Abd [b.] Avf b. Ganm b. Mâlik b. en-Neccâr Teymullâh b. Sa'lebe b. Amr b. Hazrec ve vâlidesi Hind binti Seyyid'in babası ise Amr b. İmruülkays b. Mâlik b. Kâ'b b. el-Hazrec olduğu dahī kendisinin ulemâ-yı yehûd silsilesinden olmadığını isbât eder.

Maʿa-mâ-fîh Alî el-Kārî, akvâl-i mebsûtanın kâffesini cerhle, *Dürretü'l-mudī'e*[915] nâm kitâbında gevher-keş-i rişte-i beyân ve rivâyet olup "Cenâb-ı Süleymân *–alâ nebiyyinâ ve aleyhi selâmullâhi'l-müsteʿân–* hazretleri Medîne-i münevvere sahrâ-yı rûh-efzâsından geçer iken, "Âhir zamân peygamberi, buraya defn olunacakdır" dedi ve biʿset-i müşârun-ileyhi intizār eylemek üzere maʿiyyet-i meʿâlî-menkabet-i âlîlerinde bulunan ahbâr-ı[916] Benî İsrâ'îl'den dört yüz nefer ulemâyı, Medîne-i münevvere zemîn-i dil-nişîninde bırakıp gitdi idi. Ne çâre ki Sultān-ı mısr-ı risâlet *–aleyhi aʿzamü't-tahiyyet–* hazretleri, Medîne-i Dârü's-sekîne-i âlîye hicret buyurdukları evân-ı meymenet-iktirânda, ulemâ-yı Benî İsrâ'îl'in ahfâdı, izhâr-ı rûy-i muhālefet ve inkâr eylediler" demişdir.

E'imme-i eslâf, Melik Tübbân'ın sübût-i îmânı mes'elesinde dahī birçok ihtilâf etdiler ise de Vehb[917] b. Münebbih,[918] müşârun-ileyhin sübût-i îmânını bi'l-iddiʿâ, **[834]** "Hazret-i İbrâhîm *–aleyhi selâmullâhi'r-rahîm–* efendimize îmân etdi" demiş ve İmâm Süheylî «لَا تَسُبُّوا تُبَّعًا فَإِنَّهُ كَانَ مُؤْمِنًا»[919] hadîs-i şerîfini dermeyânla, melik-i müşârun-ileyhin Şâhü'l-enbiyâ *–aleyhi akve't-tehâyâ–* efendimiz hazretlerine îmân eylediğine hükm eylemişdir.

Müverrihînin bir kısmı da kable'l-biʿse îmân eden Melik Tübbaʿ Ebû Kerib b. Esʿad el-Himyerî ve Mekke-i mükerreme'ye taʿlîk-ı kisve eyleyen Tübbaʿ dahī bunun, yaʿnî Ebû Kerib b. Esʿad el-Himyerî'nin pederi

---

915 [Kitabın tam adı, "*ed-Dürretü'l-mudī'e fi'z-ziyâreti'l-Mustafaviyye*"dir. Metinde sehven «دار المضيئة» (Dârü'l-mudī'e) yazılmıştır.]

916 [«احبار» imlâsı ile "âlimler, yahûdi bilginleri" anlamındadır.]

917 Müşârun-ileyh, tâbiʿîdir.

918 Sahâbe-i kirâmdandır.

919 ["Tübbaʿa sebbetmeyiniz, zîrâ o mü'min idi." Kurtubî, *el-Câmiʿ li ahkâmi'l-Kur'ân = Tefsîr-i Kurtubî*, XVI, s. 145. Ayrıca «لَا تَسُبُّوا تُبَّعًا فَإِنَّهُ قَدْ كَانَ أَسْلَمَ» lafzıyla Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVII, s. 519, hadis no: 22880.]

olduğuna zâhib oldular ve bir kısm-ı diğeri "Melik Tübbân'ın tarh-efgen-i esâs olduğu menzil-i âlü'l-âl ile levha-i mebhûse her ne sûretle ise kable'l-hicre Hālid b. Zeyd el-Ensārî'ye intikāl ve Cenâb-ı Hālid arz u takdîmle, mihmândârlık şeref-i celîlini istihsāl etdi" hükmüyle ihtilâfât-ı akvâl mâbeynini tevfîk eylediler.

Her ne ise işin doğrusunu Âlimü's-sırr ve'l-hafâyâ hazretleri bilir. Bizim asıl murâd ve maksadımız, Tübba'-ı Himyerî'nin Kâ'be-i mu'azzama'yı kisve ta'lîkıyle tezyîn eylediğini bi't-tahkīk hikâye etmekdir.

Müverrihînin ta'yîn-i ism ü îmânı emrinde bir alay ihtilâfâta düşüp uzun uzadıya uğraşdıkları Melik Tübba', bâlâda beyân olunduğu üzere, Medîne'den avdet edip Mekke-i mufahhame'ye vâsıl olduğu gün, ba'de't-tavâf kurbân keserek tıraş oldu ve ol belde-i mukaddesede altı ve alâ-kavlin on gün kadar ikāmet edip Mekke ahâlîsini kâmilen da'vet ve ba'de't-ta'âm tevzî'-i atāyâ ve ilbâs-ı hıla'-ı girân-bahâya müsâra'at eyledi idi. Bu esnâda bir gece rü'yâsında Beyt-i şerîf'i iksâya me'mûr olup sabâhısı "hasīf" isminde bir nev' kumaşdan tertîb eylediği kisveyi ta'lîk etdi. Fakat ertesi gece kisve-i şerîfenin "hasīf"den daha makbûl bir kâleden i'mâl edilmesi ilhâm **[835]** olunduğundan, ertesi günü hasīfden ma'mûl olan sitâreyi indirip onun yerine "meğāfir"den mensûc bir kisve tehiyyesiyle ta'lîk eyledi. Ma'a-mâ-fîh o gece dahī rü'yâsında kisve-i şerîfenin magāfirden daha kıymetdâr bir kumaş-ı tâbdârdan tertîb ve ta'lîkı iktizā eylediği ihtār kılındığından, sitâre-i şerîfe-i Kâ'betullâh'ı zî-kıymet ve saçaklı kumaşlar ile bi't-tecdîd, bâb-ı rahmet-nisāb-ı beyt-i a'lâyı bir kilîd-i musanna' ile galk u te'yîd eyledikden ve;

Arabî:

وكسونا[920] البيت الذي حرم الله *** مُلاء ومغافرا وبرودا
وأقمنا به[921] من الشهر عشرا *** وجعلنا إليه إقليـدا[922]
وخرجنا منه نُؤَمُّ[923] سهيلا *** قد رفعنا لواءنا منصورا [924]

nazmını inşâd etdikden sonra, kalem-rev-i hükûmetine müteveccihen feres-rân-ı azîmet oldu.

Hulâsa, İmâm Vâkıdî, Melik Es'ad'ın en evvel Kâ'betullâh'a kisve ta'lîk eylediğini, Hazret-i Ebû Hüreyre'den naklen rivâyet eylemiş ise de Abdurrezzâk, İbn Cüreyc'den[925] rivâyet ederek, "Beytullâh'a cümleden evvel sitâre ta'lîk eden Hazret-i İsmâ'îl'dir" dedi ve Zübeyr b. Bekkâr, e'imme-i ruvâtdan ba'zı zevâtın ihbârı üzerine, Kâ'be-i mu'azzama'yı cümleden evvel iksâ eden zâtın, Adnân yâhūd onun asrında diğer bir zât olduğunu iddi'â eyledi. (İntehâ)

Melik Tübba'ın avdetinden sonra, Beyt-i mükerrem'e aktār-ı âlem-den dürlü dürlü **[836]** kisveler gönderilmeğe başladığından, vürûd eden kisvelerin birtakımı ta'lîk olunur ve birazları da hızâne-i Kâ'be'de bi'l-hıfz ara sıra tecdîd edilir idi. Lâkin eski kisveler Beytullâh'ın üzerinden çıkarılmayıp cedîdi atîkı üzerine geçirilir idi.

---

920 [Metinde «وكسوت».]

921 [Metinde «به» yok.]

922 [Metinde «إقليلا».]

923 [Metinde «توأما».]

924 [Allâh'ın haram kıldığı Beyt'ine; mülâ'e, meğâfir ve bürûd kumaşlarından elbise giydirdik.
On gün kadar orada sâkin olduk ve ona bir anahtar kıldık.
Oradan çıktık ve sühûletle yola revân olduk.
Bayraklarımızı zafer-yâb olarak göğe kaldırdık.]

925 [Metinde sehven «ابن جريج».]

Kisve ta'lîkı yalnız zükûra münhasır olmayıp kadınlardan da Beytullâh'ı iksâ edenler vardır. Hazret-i Abbâs b. Abdülmuttalib'in vâlidesi Nüteyle yâhūd Netle ise Kâ'be-i mu'azzama'ya ta'lîk-ı kisve eden kadınların birincisidir. Müşârun-ileyhâdan akdem, akvâm-ı Arab nisvânından hiçbir kadın bu şerefe mazhar olamamış idi. Cenâb-ı Nüteyle'nin bu şerefe mazhariyyetine sebeb ise oğlu hakkında eylediği nezirdir.

Nüteyle, Cenâb b. Küleyb b. Mâlik b. Amr b. Âmir'in kızıdır. Hazret-i Abbâs'ı sıgar-ı sinninde gayb etmiş ve "Eğer bulur isem Kâ'be'ye bir kisve takdîm edeyim" diye nezr eylemiş olduğundan, nâ'il-i emel olduğu, ya'nî Cenâb-ı Abbâs'ı bulduğu cihetle, dîbâ ve sâ'ir kumaş-ı gālî-bahâdan bir kisve-i müzeyyene tertîbiyle Kâ'betullâh'a ta'lîk edip îfâ-yı nezr eyledi.

Kureyşîler, sitâre-i şerîfe ta'lîkını münâvebe usūlüyle, ya'nî efrâd-ı kabâ'ile tarh-ı vergi ederek, hâsıl olan akça ile icrâya karâr verdiler ve bu karâr hükmüne Kusayy b. Kilâb b. Mürre devrinden, "Ebû Rebî'a b. el-Muğīre b. Abdullâh b. Mahzûm" asrına kadar usūl-i sâlifü'z-zikre ri'âyet eylediler ise de Ebû Rebî'a eskiden olduğu gibi "Bir sene cümleniz tarafından ve bir sene benim tarafımdan tecdîd edelim" diye efrâd-ı kabîleyi kandırmış olduğundan, kisve-i Kâ'betullâh onun vefâtına değin bir sene Kureyşîler ve bir sene yalnız Ebû Rebî'a tarafından ta'lîk olunur idi. **[837]**

Evâ'ilde ta'lîk olunan kisvelerin kumaşları mütenevvi' idi. Tübba'-ı Himyerî zamânında "hasafe, magāfir, mülâ'e, hasā'il, asab, müsûh, serrâ, tetābih" ıtlâk olunan kumaşlardan ve onun devrinden Asr-ı sa'âdet'e gelinceye kadar Câhiliyye-i Arab ahdinde, "hatārif, haz, hadar, safer, kerrâr, nemârik-ı Irâkıyye, haberât-ı Yemâniyye" denilen ma'mûlât-ı nesciyyeden i'mâl olunur idi. Aşağıda ta'rîf olunduğu üzere, sonraları her bir kisvenin ikinci parçasına, ya'nî Metāf-ı sa'âdet mermerliği cihetinde bulunan parçasına "izâr" ıtlâk etdiler. Zamânımızda ta'lîk edilen kisveler, eski vakitlerdeki asılan kisveler gibi iki parçadan müretteb değildir. Fakat

ihrâm vaktindeki kisve-i beyzāyı hesâb eder isek, bu dahī iki parçadır. Çünki hüccâc, Arafât'a çıkarken Beyt-i a‘zam'a ihrâm giydirilir; ya‘nî Kurbân bayramı hulûlünden birkaç gün evvelce Beytullâh'a bir beyâz kisve ta‘lîk olunur ki bu kisve-i beyzānın ismi örf-i belde ta‘bîri üzere "ihrâm" olup evâ'ilde "izâr" denilen kisvenin bedelidir.

Müceddid-i bünyân-ı şerî‘at *–aleyhi akve't-tahiyyet–* efendimiz hazretlerinin zamân-ı sa‘âdet-nişân-ı peygamberîlerinde "kâlâ-yı Yemâniyye" ve hulefâ-yı râşidîn asırlarında dahī "dîbâ-yı zîbâ" ile değişdirildi ve giderek, yevm-i Terviye ve yevm-i Âşûrâ'da olmak üzere, senede iki def‘a tecdîdi âdet hükmüne girdi.

Ebû Arûbe, kabâtī denilen kumaşdan, ibtidâ Sultānü'l-enbiyâ *–aleyhi ekmelü't-tehâyâ–* efendimizin ve ba‘zıları da Hazret-i Ömer ile Osmân *–radıyallâhu anhümâ–* efendilerimizin birer kisve ta‘lîk eylediklerini ve İmâm Bâkır dahī sitâre-i Kâ‘betullâh'ı dîbâya tahvîl eden Yezîd b. Mu‘âviye ve İmâm Ezrakī dahī Abdullâh b. **[838]** Zübeyr[926] olduğunu rivâyet eylediler. İmâm Fâkihî ise, "Beyâz dîbâ ta‘lîk edenlerin birincisi Hârûnu'r-Reşîd'dir. Kisvenin Mahmûd Sebük Tegin devrine kadar beyâz dîbâdan i‘mâli, usūl-i câriyeden idi. Mahmûd Sebük Tegin, sarı dîbâya ve Nâsır-ı Abbâsî yeşil kumaşa tebdîl ve sonra aşağıda ta‘rîf olunacağı üzere siyâh kumaşa tahvîl eylediler" dedi.

Terviye: Iyd-ı Adhâ arefesinden birgün evvel gelen rûz-ı fîrûza denir. Akdemleri yevm-i mezkûrda sath-ı Beytullâh'a birtakım dîbâ-yı girân-bahâ ta‘lîk olunup fakat îsāl-i dest-i hasâr olmamak mülâhazasıyla, kisve hey'etinde dikilmez ve izârı dahī geçirilmez idi. Yevm-i Âşûrâ hulûlünde Terviye günü asılmış olan kumaşlar yek-diğerine dikilerek kisve hey'etine konulup ramazānın 27'inci gününe değin alâ-hâlihî bırakılır ve bu kisvenin üzerine "kabâ-yı kabâtī"den diğer bir kisve dahī asılırdı.

---

926 İbn Zübeyr, sitâre-i şerîfeyi 64'üncü sene-i hicriyyede (m. 683-84) tecdîd eylemişdir.

Me'mûn-ı Abbâsî devrinde, kisve-i şerîfenin senede üç def'a tecdîdine karâr verildiğinden, yevm-i Terviye'de "kumaş-ı ahmer"den ve receb-i şerîf gurresinde kabâ-yı kabâtīden ve ıyd-i Fıtr'ın birinci gününde dahī "dîbâ-yı beyzā"dan ma'mûl kisveler ta'lîkına başlanılıp mu'ahharan dîbâ-yı ahmere mülâsık olan izârın Âşûrâ gününde tecdîdi usūl ittihāz kılındı ise de bu izâr-ı nadîde-âsâr gāyet nâzik ve nermîn ve binâ'en-aleyh bir sene kadar tahammül edebilmesi gayr-ı mümkün olduğundan ıyd-i Fıtır'da tecdîdi mukarrer olan "dîba-yı beyzā-renk" ile onu dahī tecdîd eder oldular.

Mütevekkil-billâh zamânında, izâr-ı sâlifü'z-zikr tevessül-i ibâdul-lâh ile pâre pâre olup şehr-i recebe değin dayanmamağa başladığından, vukū' bulan arz u istîzân **[839]** üzerine, dârü'l-hilâfe-i Bağdâd'dan iki izâr gönderilip "kamîs" ıtlâk olunan dîbâ-yı ahmerin zemîn ile berâber olması ve her iki ayda bir kerre tecdîd-i izâr edilmesi usūl ittihāz olundu.

İzârın her iki ayda bir kerre tecdîde karâr verilmiş olmasının sebebi, kamîsin gāyet kısa yapılmış olmasıdır. Zîrâ Mütevekkil-billâh asrında "kamîs" denilen sitâre parçası, el yetişemeyecek derece kısa yapılır ve herkes izâra tevessüle mecbûr olduğundan, bi'z-zarûre izâr-ı şerîf çâpuk çâpuk es-kidilip pâre pâre edilir idi. Çünki evâ'il-i devlet-i İslâmiyye'de ve husūsıyle Mütevekkil-billâh-i Abbâsî asrında, Beyt-i a'zam'ın kisve-i şerîfesi "kamîs, izâr" denilen iki parça kumaşdan müretteb olup bu sitâre-i celîlenin sath-ı latīf cihetinde olan parçasına, gömleğe teşbîhen "kamîs" ve Metāf-ı sa'âdet tarafında bulunan parçasına dahī dona teşbîhen "izâr" ıtlâk edilmişdir.

Lâzıme

Bedenin belden aşağısını setr edecek libâsa, kesr-i hemze ile "izâr" ve belden yukarısını örtecek sevbe dahī 'râ'nın kesriyle "ridâ" denir. Ara-bistân'da "ridâ" ile "izâr" giymek kā'ide-i mer'iyyeden olduğu cihetle, Sāhibü'l-makāmi'l-mahmûd *–aleyhi ve alâ âlihî salavâtüllâhi'l-vedûd–* efendimiz hazretleri dahī iktisâ etdiler. Hattâ rûh-i pür-fütûh-ı mübâ-

rekleri âlem-i gaybı teşrîf buyurdukları zamân, vücûd-ı kevneyn-sûd-ı şerîflerinde yamalı bir ridâ-i latīf ile gāyet kalın iplikden dokunmuş bir izâr-ı şerîf var idi. Mefhar-ı mevcûdât *–aleyhi a'zamü't-tahiyyât–* efendimiz hazretlerinin iktisâ buyurdukları izâr-ı zâhiru'l-envârın **[840]** tūlü, nısf-ı sâklarına[927] kadar iner, ya'nî zât-ı âlî-yi peygamberîleri bundan, uzun izârın isti'mâlini tekrîh ederler idi.

Birgün Huzeyfetü'l-Yemânî *–radıyallâhu anh–*a izârın ne kadar uzun olmak lâzım geleceğini ta'rîf içün müşârun-ileyhin ve alâ-kavlin kendi sâk-ı şerîflerinin nısfına işâret ile, "İzârın mevzı'i işte burasıdır. Efdal ile amel etmemek ister isen izârının tūlü nısf-ı sâkdan aşağı, fakat topukdan yukarı olmalıdır. Eğer daha uzunca izâr giymek, ya'nî izârının tūlünü topuklarına kadar indirmek ister isen, bilmiş olasın ki izârın topuklarda hakkı olmadığından, topuklara kadar îsāl-i izâr etmek câ'iz değildir" buyurdular.

Efdalü'l-halâ'ik *–aleyhi ve alâ âlihî salavâtüllâhi'l-hālık–* efendimiz hazretlerinin giydikleri izâr-ı şerîfin kaç arşın tūlü olduğunu ta'yînde beyne'l-e'imme ihtilâf edilmiş olduğundan, İbn Cevzî, Peygamberimiz efendimiz hazretlerinin giydikleri izârın 4 arşın tūlü, 2,5 arşın arzı; ve İbn Kayyım, 4 arşın, 1 karış tūlü, 2 arşın arzı; ve İmâm Vâkıdî, 6 arşın tūlü, 3 arşın, 1 karış arzı olduğunu rivâyet eylediler.

İzârın ne kadar uzun olacağı hakkında ta'rîf olunan rivâyâtın hükmü, ricâl-i ümmete mahsūs olup nisvân izârının tūlü, ricâl izârından bir şibr yâhūd bir zirâ' ziyâde olmak lâzım gelir ve kamîs ile melbûsât-ı sâ'ire dahī bu hükümde bulunur.

İzâr ile ridânın sūret-i iktisâsı ise hâcıların ma'lûmudur. Zîrâ hüccâcın ihrâma girdikleri vakit bellerine kuşandıkları ihrâma (havluya) izâr ve arkalarına aldıkları ihrâma (havluya) ridâ denir. (İntehâ) **[841]**

927 Diz ile topuk arasındaki inciğe "sâk" denir.

Me'mûn-ı Abbâsî devrinden Nâsır-li-dînillâh asrına gelinceye değin ki tahmînen üç yüz yetmiş sene kadar bir müddetdir, Kâ'betullâh'a ta'lîk olunan kisveler ak dîbâdan nesc ü i'mâl edilirdi. Nâsır-li-dînillâh devrinde siyâh kumaşdan i'mâl edilmesi usūl ittihāz olundu. El-ân siyâh kumaşdan nesc ü i'mâl edilir.

Nükte

Sitâre-i şerîfenin rengi, bilâ-mûcib siyâha tebdîl edildiğine ol vakit herkes bir dürlü ma'nâ vermiş ve keyfiyyet epeyce güft [ü] gû vukū'unu intâc eylemiş idi. Fâzıl-ı Kastallânî, husūs-ı mezkûru latīf bir nükteye haml edip "Kisve-i şerîfe-i Kâ'betullâh'ın bilâ-sebeb siyâha tahvîl edilmiş olması, Beyt-i mu'azzam'ın kıllet-i züvvâr içün ihrâm-pûş-ı hüzn ü elem olduğunu îmâ etmek hikmetine mübtenîdir" dedi. (İntehâ)

Vâzıha

Fâzıl-ı Kastallânî'nin şu latīf nüktesi, vâkı'a mutābıkdır. Fakat Nâsır-li-dînillâh'ın maksadı, o nükte-i latīfeyi îmâ etmek değil, ebnâ-yı asrına Abbâsîlerin şi'âr-ı kadîmini bildirmek idi. Çünki kevkeb-i devlet-i Benî Ümeyye'nin üfûlü ve mihr-i cihângîr-i ikbâl-i Abbâsiyye'nin tulû'u, halk-ı âleme siyâh renkli sancaklarla bildirilmiş ve hattâ "siyâh cübbe, siyâh imâme" isti'mâli usūl ittihāz olunmuş idi. Bu usūlün te'sîsinden sonra, siyâh sancak isti'mâl etmek, siyâh imâme sarınmak, Abbâsîlerin arasında âdet oldu. Bunun sebebi ise Mervân'ın habsinde İbrâhîm b. Muhammed'in telef edilmesine izhâr-ı hüzn ü elem edenlerin siyâh-pûş-ı mâtem olmalarıdır. Zîrâ Ebâ Müslim-i Horâsânî, halkı İbrâhîm b. Muhammed'in bî'atine da'vet ve idhāl içün dehşet-nümâ-yı zuhûr olduğu esnâda Mervân-ı **[842]** bî-iz'ân, Cenâb-ı İbrâhîm'i tutup habs etmiş idi. İbrâhîm, Mervân'ın elinden kurtulmanın çâresi olmadığını anladığı cihetle, birâderi Seffâh'ı istihlâfla, evvelce kendine bî'at edenlerin buna, ya'nî Seffâh b. Muhammed'e bî'at etmeleri lüzûmunu bildirmiş ve onun üzerine Mervân-ı Himâr,

Cenâb-ı İbrâhîm'i boğup atmış olduğundan, Seffâh'a bî‘at eylemiş olanlar ile hānedân-ı Abbâs b. Abdülmuttalib'e münâsebet peydâ etmiş bulunanlar, İbrâhîm b. Muhammed'in telef edildiğine izhâr-ı hüzn ü esef içün ale'l-umûm siyâh elbise giydiler[928] ve siyâh sancaklar i‘mâliyle ehl-i îmânı ahz-ı sâr u intikām husūsuna sevk ve terğīb eylediler.

İşte bu sırra mebnî, siyâh cübbe giymek, siyâh imâme sarınmak, Me'mûn b. Hârûn asrına kadar hulefâ-yı Abbâsiyye'nin şi‘ârı olup hâlbuki Me'mûn b. Hârûn, hubb-i âl-i Resûl'ü izhâr etmek azm-i sahîhiyle İmâm Aliyyü'r-Rızā hazretlerine arz-ı bî‘at ve ol zât-ı kudsî-sıfâtı dâmâd eyledikden sonra, velî-ahd-i hilâfet etdiğinden, bu vesîle ile siyâh cübbeyi çıkarıp yeşil cübbe giyerek, şi‘âr-ı kadîm-i hānedânını terk etdi idi. Ve ba‘de-zâ eşrâf u sâdât-ı izāmın Abbâsîlerle Ce‘âfire ve sâ'ir fırak-ı mü'minîn-i mümtâz olmaları içün elbise-i hadrâ giyinmeleri lâzım geleceğini remzen i‘lân eyledi idi.

Me'mûn b. Hârûnu'r-Reşîd'in yeşil cübbe, imâmeyi sâdât-ı kirâm iktisâsına hasr eylediği zamân, İbn Hacer'in *Savâ‘ık*'da haber verdiğine göre, Abbâsîler siyâh ve mü'minîn-i sâ'ire beyâz ve yahûdîler sarı renkli libâs iktisâsının hürmetinde ihtilâf olduğundan, Me'mûn, sâdât içün yeşil rengi intihāb eylemiş idi. Sonra hilâfet yine Benî Abbâs'da kaldığından, eşrâf-ı Aleviyyûn yeşil renkli libâs giymeğe devâm eylediler. Şerîf olanların el-yevm yeşil sarık sarınmaları, Me'mûn'un zamânından kalmış bir âdetdir. **[843]**

Hayfâ ki Cenâb-ı İmâm çok geçmeden irtihâl edip Me'mûn'un yine siyâh cübbe giymesine sebeb oldu. Râvîlerin ekserîsi, "Me'mûn b. Hârûn yeşil cübbe giydiği zamân Horâsân'da idi. Vaktâ ki Cenâb-ı İmâm vefât etdi, muhtârı olan câme-i sebz-renk ile dâhil-i Bağdâd ve dûr-endîşân-ı vükelâdan ba‘zı zevâtın sevk ve ilhâh u ibrâmları üzerine sekiz gün sonra yine lâbis-i libâs-ı sevâd oldu" dediler ise de İbn Hallikân'ın tedkīk ve

928 Elbisesini en evvel siyâha tebdîl eden Abdullâh b. Alî b. Abdullâh b. Abbâs idi.

zehâbına göre, Me'mûn b. Hârûn Hazret-i İmâm'ın irtihâlinden sonra üç sene kadar siyâh cübbe giymemek fikrinde ısrâr ve bu müddet zarfında şi'âr-ı Abbâsiyye'den olan lebs-i sevâdı iktisâdan müteneffir olduğunu i'lân u işâ'aya ibtidâr edip bi'l-âhare hîşâvend ve ekāribinin ibrâm u ilhâhları üzerine siyâh-pûş oldu; fî sene 204 (m. 819-20).

Müverrihlerden bir fırka, "Me'mûn'un yeşil sarık sarınması, âl ü evlâd-ı peygamberîye muhabbetinden değil, zimâm-ı saltanatı Alevîlerin eydî-i galebesine vermemek gayretinden" neş'et eylediğini iddi'â eylediler ve müdde'âlarını isbât içün Me'mûn b. Hârûn'un zamân-ı hilâfetinde, Alevîler ale'l-ittifâk da'vâ-yı hilâfete kıyâm etmiş olduklarından Me'mûn, Alevîlerle Abbâsîlerin arasını bulmak sūretiyle, Alevîleri da'vâlarından geçirmek içün vâlidesinin birâderi Recâ b. Dahhâk'ı Medîne-i münevvere'ye gönderip İmâm Aliyyü'r-rızā b. Mûsâ Kâzım hazretlerini Bağdâd'a da'vet ve müşârun-ileyhin vürûdunda Bağdâd'da bulunan Alevîlerle Abbâsîlerin kâffesini celb ü ihzāra müsâra'at ederek, cümlesinin huzūrunda "Ey müslümânlar! Âl-i Alî ile âl-i Abbâs içinde İmâm Alî hazretlerinden gayrı, kendime velî-ahd edecek bir âdem bulamadığımdan, kendilerini velî-ahd nasb u ta'yîn eyledim!" me'âlînde bir nutk-ı belîğ ve mü'essir îrâdından sonra, o yolda bir hüccet yazdırıp imâm-ı müşârun-ileyh **[844]** hazretlerine takdîm ve kerîmesi Ümmü'l-Fazl'ı Cenâb-ı İmâm'ın oğlu Muhammed Takī hazretlerine i'tā ve tezvîc eyledi ve Abbâsîlere mahsūs olan siyâh câmeyi çıkarıp iktisâsını sâdât-ı kirâma hasr eylediği yeşil câmeyi giydikden sonra, Hazret-i İmâm'a siyâh renkli câme giydirip umûm-ı sâdâtın libâs-ı sevâd giymeleri emrini verdi.

Me'mûn'un bu vaz'ından, ehl-i îmânın kâffesi mahzūz olup her biri sitâyiş ve medâyihle ratbü'l-lisân oldular ise de Abbâsîlere tâbi' olan kabâ'il rü'esâsı bir fırka-i rezîle teşkîliyle, Me'mûn'u kürsî-i hilâfetden iskāta gayret ve amcası İbrâhîm'i ta'm-kâr-ı hilâfet eylediler. Bu haber-i dehşet-eser, Horâsân'da bulunan Me'mûn b. Hârûn'u ziyâdece muztar

eylediğinden, hemen Bağdâd'a avdet ve İmâm Aliyü'r-rızā hazretleri dahī Tus'a azîmet edip burada irtihâl eylediler.

Me'mûn, Bağdâd'a girerken arkasında yeşil cübbe var idi. Halk kendisine tecdîd-i bî‘at eylediler ise de imâmesiyle cübbesinden hoşlanmadıkları cihetle, sekiz gün sonra hayır-hāhân-ı hānedânı delâletiyle yeşil cübbe ve imâmeyi çıkarıp siyâh-pûş olarak, Alevîlerin yine yeşil renk giymelerini emr u i‘lân eyledi, dediler.

Ehl-i dikkate ma‘lûm olmak lâzım geleceği vechile, bu fırkanın zehâb u iddi‘âlarında yanlışlık vardır. Me'mûn b. Hârûn'un muhibb-i hānedân-ı peygamberî olduğu, müverrihīn-i merkūmenin kendi sözleriyle dahī sâbitdir.

Me'mûn, sâdât-ı kirâm-ı Aleviyye'nin yeşil imâme sarınmaları usūl-i mehâsin-şümûlünü vaz‘ eylediğinden, Alevîler yeşil imâme sarınmağı i‘tiyâd eylemişler idi. Usūl-i mezkûre bir müddet sonra terk edilmiş ve binâ'en-aleyh evlâd-ı Resûl, ebnâ-yı sâ'ireden fark u temyîz olunmaz dereceye gelmiş idi. Mülûk-ı Çerâkise-i Mısriyye'den **[845]** Melik el-Eşref Şa‘bân b. Hasan, sâdât-ı mekârim-simât-ı kirâmın câme-i sebz giyip imâme-i hadrâ sarınmaları usūl-i kadîmesini tecdîd ile âl ü evlâd-ı Resûl'e ibrâz-ı âsâr-ı muhabbet ve hürmet eyledi;[929] fî sene 772 (m. 1370-71).

Evlâdü'n-Nebî'nin amâ'im-i hadrâ sarınmalarına ikinci def‘a olarak karâr verildiği zamân, şu‘arâ-yı bedîhe-gûyân-ı asırdan Ebû Abdullâh el-Endelüsî[930] âti'z-zikr kıt‘ayı inşâd eylemişdir:

Arabî:

جعلوا لأبناء الرسول علامة *** إن العلامة شأن من لم يشهر

نور النبوة في كريم[931] وجوههم *** يغني الشريف عن الطراز الأخضر

929 İmâm Süyûtī dahī bu kavli tasdîk eylemişdir.

930 Bu zât a‘mâ idi.

931 "Kerîm" yerine, "vesîm" dahī mervîdir.

Tercümesi:

Sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin evlâd-ı tāhirelerine mahsūs bir alâmet-i fârika vaz' eylediler. Hâlbuki böyle alâmetler şöhreti olmayanlar içündür. Sülâle-i mutahharaya mensûb olanların vücûh-ı münîrelerinde, nûr-ı nübüvvet tâbân ve bu alâmet kâffe-i sâdât vücûhunda nümâyân olacağı cihetle, şerîf olan kimse tırâz-ı ahdardan müstağnîdir. Onların yeşil sarık sarınmalarına lüzûm ve ihtiyâc yokdur. **[846]**

Melik Eşref'in bu husūsdaki isābet-i fikrini üdebâ-yı Dımaşkıyye'den Şemseddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Bereket ed-Dımaşkī dahī kıt'a-i âtiyyeyi inşâd ile tasdîk eylemişdir:

Kıt'a:

أطراف تيجان أتت من سندس *** خضر بإعلام على الأشراف
والأشرف السلطان خصهم بها *** شرفا ليفرقهم من الأطراف

Tercümesi:

Tâcların, "imâme"lerin yanları hâlis ipekden yapılmışdır. Bu ipek ise şerîflere "sâdât"a alâmet-i mahsūsa olmak üzere yeşil renkdendir. Sultān Eşref, bunlara "eşref-i kirâm"a böyle mümtâz bir imâme tahsīs etmesi, müşârun-ileyhimi şerefle etrâfdan, "âmme-i nâsdan" tefrîk eylemek içündür.

Mütāla'a

Melik Eşref-i Mısrî'nin isābet-i fikrini tasdîka herkes mecbûrdur. Çünki sâdât-ı kirâmın vâcibü'l-ihtirâm olduklarına şübhe yokdur. Hattâ Cenâb-ı Üftâde –*kuddise sirruh*– hazretleri, "Meclisimde âl-i Resûl'den bir zâtı görecek olsam, ne sūretle ta'zīm u tevkīr edeceğimi bile şaşırırım" buyururlar imiş!

İbn Hacer, *Savâ‘ık* nâm risâlesinde, ta‘zīm u tevkīr-i ehl-i beyt hakkında ıtnâb ve ma‘a-mâ-fîh âl-i Resûl’ün ve emn-âlûde-i çirkâb-ı ma‘âsī olmamaları iktizā-yı hâlden olduğunu dahī işrâb eylemişdir. **[847]** Manzūme-i âtiyye, *Gencîne-i Râz* sâhibinin âsârından olup bu mebhasa münâsebet-i tâmmesi olduğundan derc olundu.

Manzūme:

Olsun ol âle hemîşe salavât
Ki zuhûr eyleye andan hasenât

Oldu ol âl evveline remz ü tenbîh
Nükte-i "el-Veledü sırru ebîh" [932]

Âl-i kâzibler olur hakka ba‘îd
Hiç hurma vere mi şâh-ı pelîd [933]

Ca‘l ile olamaz her gümrâh
La‘l ile bir olamaz seng-i siyâh
‘an *Ferahi’r-rûh*

Siyâh elbise giymek, siyâh sarık sarmak usūlü, Abbâsîler nâ’il-i sa‘âdet-i hilâfet olmazdan birçok zamân evvelleri dahī mevcûd idi. Müverrihler, Cenâb-ı Haydar ve Hasan *–radıyallâhu anhümâ–* gibi hayli zevât-ı izāmın siyâh elbise iktisâ etdiklerini ve Osmân b. Affân *–radıye anhüllâhi’l-mennân–*ın şehîd edildiği rûz-ı dil-sûzda Hazret-i Haydar’ın eğininde siyâh elbise, başında siyâh dil-dâde olarak bir hutbe-i belîğa-i sûziş-me’âl îrâd eylediklerini rivâyet ederler. **[848]**

---

932 [“Çocuk, babasının sırrıdır.” Aclûnî, Sehāvî’den nakille bu sözün hadis olarak sâbit olmadığını ifâde eder. Bkz. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, s. 412, hadis no: 2911.]

933 [«شاخ» imlâsı ile “meşe, palamut dalı, budağı” anlamındadır.]

İbn Zübeyr dahī hutbe îrâd edeceği zamânlar, siyâh imâme sararlar ve Enes b. Mâlik ile Abdullâh b. Cüz' ve Ammâr b. Yâsir *–radıyallâhu anhüm–* hazerâtı, siyâh elbise ile siyâh cübbe, siyâh imâme, siyâh dil-dâde isti'mâl ederler idi. İbnü'l-Müseyyeb bayram günlerinde, Abdullâh b. Abbâs ise ta'allüm-i ulûm edeceği zamânlarda siyâh elbise giyip siyâh sarık sarınırlardı, *–radıyallâhu anhümâ–*. Cibrîl-i emîn *–aleyhi selâmullâhi'l-mu'în–* hazretleri dahī siyâh elbise giyip siyâh sarık sardılar.

Haberde geldiğine göre, Cenâb-ı Cibrîl birgün elbisesiyle imâmesi siyâh olduğu hâlde huzūr-ı fâ'izu'n-nûr-ı Cenâb-ı Risâlet-penâhî'ye geldiler idi. Resûl-i ekrem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimiz hazretleri, Cibrîl-i emîn'i bu elbise ile birinci def'a olarak görmüş olduklarından, "Bu nasıl sūretdir ki senin bu âna değin siyâh renkli elbise giydiğini görmemiş idim" diye beyân-ı ta'accüb eylediler ve Cenâb-ı Cibrîl tarafından, "Bu sūret amcanız Abbâs b. Abdülmuttalib evlâdından kürsî-nişîn-i hükûmet olacak zevâtın kılığıdır" cevâbı verilmiş ve "Onlar hakk üzere midir?" su'âlini dahī "ne'am" lafzıyla mukābele edilmiş olduğundan, haklarında «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْعَبَّاسِ ...»[934] nehcinde du'â buyurdular idi.

Abbâsîlerin siyâh elbise giymeği i'tiyâd edişlerinin bir sebebi de işte bu mes'ele olup Nebî-yi sādıku'l-kavl efendimiz hazretleri, amm-i celîl-i mükerremleri Abbâs b. Abdülmuttalib ile zevcesi Ümmü'l-Fazl'a hitâben "Sizin evlâd ü ahfâdınız yakın bir zamânda minber-i münîr-i hilâfete urûc etseler gerekdir" diyerek, Hazret-i Cibrîl'in arz u ifâdesini haber vermiş ve bu haber-i meserret-küster, müşârun-ileyhümânın evlâd ü ahfâdını zamân-ı saltanatın vakt-i hulûlü intizārına düşürmüşdür. (İntehâ) **[849]**

---

934 ["Allâh'ım! Abbâs'ı ve çocuklarını görünür ve görünmez olarak işledikleri her türlü günahlardan hiçbirşey bırakmayacak şekilde bağışla. Allâh'ım çocukları konusunda da onları kolla gözetle" anlamındaki hadîs-i şerîfin devâmı şöyledir: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْعَبَّاسِ وَوَلَدِهِ مَغْفِرَةً ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً لاَ تُغَادِرُ ذَنْبًا، اللَّهُمَّ احْفَظْهُ فِي وَلَدِهِ» Tirmizî, V, s. 653, hadis no: 3762; Bezzâr, *Müsned*, XI, s. 381, hadis no: 5213.]

Kisve-i şerîfe ta‘lîkı, mine'l-kadîm mülûk u selâtīn-i asra münhasır idi. 533 (m. 1138-39) senesi mülûk-ı zamân, muhâcemât-ı a‘dâyı müdâfa‘aya hasr-ı kuvvet-i evkāt ü evân ile ta‘lîk-ı kisve hizmet-i müftehiresini îfâ edemediklerinden, o sene ta‘lîk olunan sitâre-i Beyt-i a‘zam, mütehayyizîn-i ehl-i ticâret tarafından "ârifâne"[935] tarîkıyle tertîb edildi.

643 senesi evâhirinde (m. şubat-mayıs 1246) hubûba başlayan riyâh-ı şedîde, 644 senesi rebî‘u'l-âhirinin 18'inci salı günü (m. 2-4 eylül 1246) fevka'l-âde bir şiddetle hubûb ederek, Kâ‘be-i müşerrefe'nin sitâre-i mübârekesini hezâr-pâre etmiş ve bu vak‘adan sonra Kâ‘be-i mu‘azzama 21 gün kadar kisvesiz kalmışdır.

Devlet-i Abbâsiyye inkırâzının birçok mukaddemâtı var idiyse de halk, sitâre-i şerîfe-i Kâ‘betullâh'ın bu sūretle pârelenmesini dahī şi‘âr-ı siyâh-ı Abbâsiyye'nin irtifâ‘ına, ya‘nî devlet-i Abbâsiyye'nin inkırâzına bir mukaddime-i vâzıha add eylediler. Fi'l-vâki‘ az bir zamân mürûrunda devlet-i Abbâsiyye münkariz olmuşdur.

Vak‘a-i mezkûreden sekiz sene sonra, cibâl-i Mekke'den "Aden" denilen silsile-i cibâlden bir âteş zuhûr etmişdir. Bu âteş, deniz cihetine doğru seyelân eder ve geceleri kara bir duman izhâr eylerdi. Ahâlî bu âteşin zuhûrundan rehîn-i havf u halecân olup harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm'a devâmla tâ'ib ve müstağfir oldular ve mezālim ü fesâdı terk ile zekâtlar, sadakalar verip ef'âl-i hayr işlemeğe başladılar. (*Hüsnü'l-muhâdara fî ahbâri Mısrı'l-Kāhire*) **[850]**

Kisve-i şerîfe i‘mâli içün vakf edilmiş olan kurâ-yı seb‘anın hâsılât-ı seneviyyesi

Şems-i hilâfet-i âl-i Abbâs, mütevârî-i sehâb-ı inkırâz u zevâl olduğu esnâda, ta‘lîk-ı kisve nevbet-i müstelzimü'l-mefharet-i celîlesi, selâtīn-i etrâf ve mülûk-ı Yemâniyye'ye intikāl etmiş olduğuna binâ'en, kisve-i

935 Bu kelimeyi "herîfâne" sūretinde dahī yazarlar.

şerîfe-i Kâ'betullâh ba'zı kerre mülûk-ı Yemâniyye ve ba'zı kerre de selâtīn-i sâ'ire taraflarından tecdîd olunurdu.

Melik Sālih İsmâ'îl b. en-Nâsır Muhammed b. Kalavun-ı Mısrî, 750 (m. 1349-50) senesi hilâlinde arâzī-i Mısriyye'nin "Kalyûbiyye" cihetinde kâ'in Sündüs ve Ebü'l-gays ve Beysûs [936][بيسوس] nâm karyelerin tekâlîf-i mîriyyesini kisve-i şerîfe i'mâline vakf u tahsīs eylediğinden, selâtīn-i Mısriyye kurâ-yı mezkûre ahâlîsine her yıl birer siyâh sitâre i'mâl etdirip irsâl ederler ve tebeddül-i saltanat vukū'unda irsâli mu'tâd olan siyâh kisveye bir kıt'a kisve-i ahmer dahī ilâvesiyle Beytullâh'ın dîvâr-ı dâhilîsine asılmak üzere Mekke-i mu'azzama'ya gönderirler idi.

Kırmızı sitârenin üzerinde nesîcen *"Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh"* ibâre-i münciyesi bulunmak usūlden idiyse de ba'zı def'alar âyât-ı celîle-i Kur'ân ve esâmî-i ashâb-ı me'âlî-unvân yazılır ve selâtīn-i Mısriyye'nin sinîn-i cülûslarında Ravza-i mutahhara-i Cenâb-ı Risâlet-penâhî'ye dahī birer yeşil pûşîde gönderilir idi.

Sultān Selîm Hān b. Sultān Bâyezîd Hān *–aleyhime'r-rahmetü ve'l-ğufrân–* hazretleri, iklîm-i Mısır'ı eyâdî-i mülûk-ı Çerâkise'den halâs ve Haremeyn-i şerîfeyn hizmet-i müstevcibü'l-mefharetine medîd-i ihtisās buyurdukları zamân-ı mes'adet-nişânda, **[851]** minvâl-i muharrer üzere Beytullâh ve Hücre-i mu'attara-i Cenâb-ı Risâlet-penâh kisve-i mes'ûdelerini eşkâl-i mülevvene ile yapdırıp irsâl eylediler ve Kâ'be-i mu'azzama kisvesinin kemâ-fi's-sâbık siyâh renkli olarak i'mâl ve irsâl edilmesini irâde etdiler.

Çünki Sultān Selîm hazretleri, Mısır'da olan hānedân-ı Abbâsî şu'besini ortadan kaldırıp mülûk-ı Osmâniyye'yi halîfe-i enâm etmiş ve kıt'a-i mukaddese-i Hicâziyye idâresini yed-i iktidârına alıp memâlik-i Osmâ-

---

936 [Metinde sehven «بيبوس».]

niyye'yi kıble-gâh-ı İslâm eylemiş olduğundan, mülûk-ı Çerâkise eserine gitmeği, ya'nî kisve-i şerîfe-i Kâ'betullâh'ı Melik Sālih'in vakf eylediği karyeler ahâlîsine i'mâl etdirmeği tasvîb buyurmadılar.

Cennet-mekân Sultān Süleymân ise kisve-i şerîfenin yine sâlifü'z-zikr köyler ahâlîsi tarafından i'mâl ve irsâl edilmek cihetini tercîh buyurdular. Lâkin Melik Sālih'in Mısır'da kisve-i şerîfe i'mâline vakf eylediği karyeler, mürûr-ı zamânla müşrif-i harâb olup vâridâtları azaldığından, kisve-i şerîfe i'mâli içün daha ne kadar meblağ sarf olunmak lâzım gelir ise hazîne-i Mısriyye'den bi'l-ikmâl kurâ-yı ma'mûre-i Mısriyye'den mikdâr-ı kâfî karyenin daha vakfıyla, vâridâtın nisāb-ı kemâle îsāl ve kisve-i şerîfenin kemâ-fi's-sâbık Melik Sālih vakfından i'mâl ve irsâl olunmasını irâde buyurdular.

Sultān Süleymân Hān hazretlerinin Melik Sālih evkāfına ilâve eylediği kurâ-yı ma'mûre, yedi pâre köy idi. Bu karyelerin ol asırdaki hâsılâtlarının mikdârıyla, mebâliğ-i müstahsalenin sūret-i sarf u idâresini mübeyyin Mısr-ı Kāhire evkāfı defâtirine kayd u sebt olunarak, mûceb-i âlîsiyle amel olunmak içün ol vakit Mısır vâlîsine gönderilmiş olan vakfiyyenin bir sūreti ele geçirilmiş olduğundan, teberrüken işbu mahalle kayd u tezbîr kılındı. **[852]**

Sūret-i vakfiyye-i kisve-i şerîfe

﴿بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

الحمد لله الذي رفع القبة الخضراء،[937] ووضع بساط الغبراء،[938] وسمك[939] في سمائه الأفلاك، وملك في أرضه الأملاك، ففتح مناهج[940] الملك والدولة الغراء، بيمن وقاية السلاطين، وحسن رعاية الأمراء، وجعل الكعبة البيت الحرام لشعائر الدين الزهراء،

937 el-Kubbetü'l-hadrâ; terkîb-i tavsīfî olup bundan gök murâd olunmuşdur.
938 Bisât-ı gabrâ; kürre-i arzdan kinâyet olmak üzere terkîb-i izāfîdir.
939 Semeke; ref' ma'nâsınadır.
940 Menâhic; tarîk ma'nâsına gelen menhecin cem'idir.

﴿فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ﴾[941] وأستسعد بحجة يوم الجمراء، ثم الصلاة والسلام على سيد الأنبياء، محمد اعلم الرسل الأعلام والأبناء، وعلى آله الكرام الأتقياء وأصحابه العظام الأصفياء.

نمقه العبد المحتاج إلى عفو ربه الصمد، محمد بن قطب الدين محمد القاضي بالعساكر المظفرة المنصورة في ولاية أناطولي.

أما بعد؛ فهذا وثيقة أثيقة بديعة المعاني والبيان، هادية منمقة أنيقة[942] بليغة المباني والتبيان، تواري[943] عباراتها راحًا[944] رحيقًا،[945] بل هي أصفى، وتجاري[946] استعاراتها مسكًا سحيقًا[947] بل هي أزكى، يشعر عما هو الحق القاطع، ما حواه[948] فحواها، ويخبر[949] عما هو **[853]** الصدق الساطع، ما أداه مؤداها، وهو أنه قد بان[950] لكل ذي عقل سديد، أن الدنيا الدنية قنطرة[951] العابرين، ورباط[952] المسافرين، يحل[953] هذا ويرحل[954] ذاك،

---

941 ["Artık her kim hac veya umre niyetiyle Beytullâh'ı ziyâret ederse tavâfı bu ikisiyle berâber yapmasında kendisi için hiçbir günah yoktur." Bakara, 2/158.]

942 Enîka; temâşâ edenleri iʿcâb edecek sūretde hâ'iz-i hüsn ü letāfet olan şeye denir.

943 Tüvârî; setr eder maʿnâsına muzāriʿdir.

944 Şarâb ve sürûr maʿnâsınadır.

945 Rahîk; şarâb-ı hālis demekdir.

946 Tücârî; yarış eder maʿnâsına muzāriʿdir.

947 Sahîk; baʿîd maʿnâsına ise de burada "misk"e muzāf olmak karînesiyle ezip yumuşatmak maʿnâsına olan "seheka"dan faʿîl bi-maʿnâ mefʿûldür.

948 Mâ-havâhu; hâvî oldu maʿnâsına ism-i mevsūldür.

949 Yuhbiru; ifʿâl bâbından fiʿil-i muzāriʿdir; seçilmek maʿnâsınadır. [İbârenin akışına göre haber vermek, bildirmek mânâsında kabul edilmesi daha uygun gözükmektedir.]

950 Bâne; "zahera" demekdir ki zāhir oldu maʿnâsındadır.

951 Kantara; köprü demekdir.

952 Ribât; burçları dökülmüş köhne kalʿa maʿnâsına ise de burada "hān" demekdir.

953 Hulûl eder demekdir.

954 Yerhalü; rihlet eder, yaʿnî göçer demekdir.

ولا يدري[955] أحد إلا ويمتطي[956] صهوتي[957] أدهم[958] الليل وأشهب[959] النهار ويسير مع السائرين إلى منتهى الآجال[960] والأعمار،[961] وهي للموعظة ما قال سيد الكائنات – عليه أفضل الصلوات – «وَاسْتَمَعُوا وَعُوا، مَنْ عَاشَ مَاتَ، وَمَنْ مَاتَ فَاتَ، وَكُلُّ مَا هُوَ آتٍ آتٍ»،[962] فلا ريب أن العاقل من أعتبر من الرواحل[963] وأتخذ فيها لرحيله ذخيرة وزادًا، وأدخر لمقامه الباقي عدة[964] وعتادًا،[965] بالصدقات التي ينال بها النجاة ويتوسل بها إلى الجنات، على ما نطق به القرآن، وحديث رسول الرحمن، حيث قال عز من قائل ﴿إِنَّ اللّٰهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ﴾[966] والمتصدقات، وقال عليه الصلوات التامات «إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ: صَدَقَةٌ جَارِيَةٌ أَوْ عِلْمٌ يُنْتَفَعُ بِهِ أَوْ وَلَدٌ صَالِحٌ يَدْعُو لَهُ»[967] ألا وهي الوقف. **[854]**

فلما تفكر في جميع ذلك السلطان الأعظم، والخاقان الأكمل الأكرم، ظل الله في أرضه وخليفته على خليقته في رفعه وخفضه،[968] علوي العلا، من آل عثمان عثماني المحيا، من سلاطين الزمان سلطان البحرين والبرين، العرض[969] القائم بالسنة والفرض

---

955 Hiss etmez demekdir.

956 Yemtetī; rükûb eder ma‘nâsınadır.

957 Sahve; kahve vezninde atın iki tarafına denir.

958 Siyah at ma‘nâsınadır.

959 Süt kır at ma‘nâsınadır.

960 Ecelin cem‘idir.

961 A‘mâr; ömr'ün cem‘idir.

962 ["Dinleyin, kulak kesilin ki her yaşayan ölecek, her ölen de yok olup gidecektir. Her gelecek olan da gelecektir." Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-kebîr*, XII, s. 88, hadis no: 12561; Bezzâr, *Müsned*, XI, s. 470, hadis no: 5347.]

963 Revâhil; göçmek ma‘nâsına olan rihletin cem‘idir.

964 Udde; levâzım ve mühimmât ma‘nâsınadır.

965 Atâd; tedâriki mühim olan şey demekdir.

966 ["Şüphe yok ki, Allah te‘âlâ tasaddukta bulunanları mükâfâta erdirir." Yûsuf, 12/88.]

967 ["İnsanoğlu öldüğü zaman, bütün amellerinin sevâbı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnâdır: Sadaka-yı câriye, istifâde edilen ilim, kendisine duâ eden hayırlı evlat." Müslim, III, s. 1255, hadis no: 1631; Ebû Dâvûd, II, s. 131, hadis no: 2880; Tirmizî, III, s. 660, hadis no: 1376.]

968 Hafd; huzūr ve râhata denir ki eser-i vüs‘at ma‘nâsınadır.

969 Irz; zât ma‘nâsına olup «اَلعِرْضُ القَائِمُ بِالسُّنَّةِ وَالفَرْضِ» terkîbi, "Zâtı sünnet ve farz

عاشر المجددين لدين الإسلام بأحسن المعاشر، وعاشر السلاطين العثمانية كالعقد العاشر، السلطان بن السلطان بن السلطان، السلطان «سليمان» شاه بن السلطان «سليم» خان بن السلطان «بايزيد» خان، لا زالت حديقة حقيقة العالمين منضرة[970] بماء حياته، ونماء ذاته، وحدقة[971] العالمين منوّرة بضياء صفاته وبيضاء سناء حسناته وبلغ أرواح آبائه وأجداده الرحمة وسقاهم بالكوثر وأسبغ[972] عليهم نعم غفرانه، وأنذر منها ورأى في نفسه النفيسة نعم الله تعالى جزيلة، لا يسع شكرها على ذاته الكريمة، منه منة جميلة ليس في طوقه[973] ذكرها أراد استقرارها بالأوقات القارّة،[974] وإستمرارها بالإدارة الدارّة،[975] متفكرا في قول الملك الخلاق ﴿مَا عِندَكُمْ يَنفَدُ[976] وَمَا عِندَ اللهِ بَاقٍ﴾ [977] ونظر في قول الحج المبرور ليس له جزاء إلا الجنة، وعالمًا بأن تعظيم الكعبة المستورة بالإستار الشريفة العالية وتشريفها في الحج يوجب الجنة، ويصير الهدف الساتر من العذاب والجنة،[978] وسائمًا في قلبه **[855]** الفسح[979] من قول الرسول «مَنْ زَارَنِي وَجَبَتْ لَهُ شَفَاعَتِي»[980] أن يستشفع منه بتكريم قبره بالإستار بل بتشريف مراقد الأتباع، وستر مراشد الأشياع، أيضا بالأزار تنزيلا إياه منزلة الزيارة الدائمة، والخدمة القائمة على مر الدهور والأعصار فإن تلك المواضع وإن كانت جرت العادة بسترها لكنها كانت بالأموال المتطرقة، والأثمان المتفرقة، فأحب أن يكون ما يصرف على الآثار الشريفة من الأموال المتميزة المتبركة المنيفة، فعين لهذا أجمل أملاكه وأسبابه، وأجمل أمواله وأكسابه، فلذلك قد قال لدى

---

ile kā'imdir; ya'nî sünnet ve farza ziyâde ri'âyeti vardır" demek olur.

970 Nedāretlenmiş, ya'nî yeşillenmiş demekdir.

971 Hadeka; sevâd-ı çeşm demekdir.

972 Esbağa; du'â mevkı'inde vâki' olduğundan, "aleyhim" terkîbi "Ni'meti onların üzerine firâvân etsin" demekdir.

973 Tavk; gerdân etmekdir.

974 Kāre; karâr kılmak, dâ'im olmak demekdir.

975 El-idâretü'd-dârrati; vâridât-ı kesîre ma'nâsınadır.

976 Yenfedü; "nüfûd"dan, yok olmak ma'nâsınadır.

977 ["Sizin katınızdaki fenâ bulur, Allâh'ın katındaki ise bâkîdir." Nahl, 16/96.]

978 Cünne; kalkan demekdir.

979 Füsuh; zammeteynle vâsi' ma'nâsına olup deryâ-dil olan âdeme dahī ıtlâk olunur.

980 ["Kabrimi ziyâret edene şefâatim vâcib oldu." Dârekutnî, *es-Sünen*, III, s. 334, hadis no: 194; İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhīsu'l-habîr*, II, s. 569, hadis no: 1075.]

المولى الفاضل، النحرير الكامل، مصباح رموز الدقائق، مفتاح كنوز الحقائق، كشاف المشكلات، حلال المعضلات، الموقع أعلى هذا الكتاب، يسر الله له حسن المآب، بقوله الشريف، ولطفه اللطيف، العاري عن الاعتساف،[981] الحاوي على الاقرار والاعتراف، الذي يجوزه الشرع، لاحتوائه على ما يغير الأصل والفرع، وحكي بأنه قد وقف أوقافًا وسبلها وحبس أملاكًا وكملها، على النمط[982] الأكفى الأشمل، وعلى الطريق المشروع الأكمل، لتكون لهذه المصلحة أوقافًا قارة، وإدرارات دارّة، في الدنيا العاجلة، ومفيدة له في يوم الجزاء والآجلة وتكون عدّة معدة[983] لغده عن أمسه، ومزيه منورة لا تفارقه في رمسه،[984] وتصيرها جسرة من العذاب وجنة، ويكون جزاها مثل جزاء الحج المبرور الجنة، وتكون باعثة للرفاعة[985] وموجبة للشفاعة، منها جميع القرى الثلاث المسماة «بيسوس» و «أبو الغيث» و «حوض بقمص» الواقعة بالولاية المصرية التي كان حاصل منها في السنة الواحدة مبلغ **[856]** ٨٩٠٠٠ درهم ومنها جميع القرى السبع الجديدة الواقعة في الولاية الشرقية بالديار المصرية؛ أولها قرية «سلكه» كان حصل منها في تلك السنة مبلغ ٣٠٤٩٦ درهمًا وثانيها قرية «سيروبجنجة»[986] حاصلها فيها مبلغ ٧١٨٢٠ درهمًا وثالثها قرية «قريش الحجر» حاصل ما فيها مبلغ ٥١٣٠٤ درهمًا ورابعها قرية «منايل وكوم ريحان»[987] حصل ما فيها مبلغ ٣٧٨٤٠ درهمًا وخامسها قرية «بجام» وحصل ما فيها مبلغ ١٤٩٣٤ درهمًا وسادسها قرية «منية النصارى» وحصل ما فيها مبلغ ٦٠٨٥٨ درهمًا وسابعها قرية «بطاليا» وحاصلها فيها ١٠٤٨٤ درهمًا يكون جميع النقود المزبورة في تلك السنة المسفورة مبلغ ٣٦٥١٥٢ درهمًا فضيًا محاذيًا بنصف القطعة رايجًا في الوقت أيد الله تعالى دولته من سكها باسمه السامي، ورفه رعاياه بعد

---

981 Yolundan çıkmak maʻnâsınadır.

982 Nemat; tarîk maʻnâsınadır.

983 Maʻide; atın sırtının teğelti gelen iki tarafına denir.

984 Rems; kabir demekdir.

985 Rifâʻa; zeheb maʻnâsınadır.

986 [Metinde «سير ونجنجه». Ayrıca «سر بججه»، «سرو بجنجة» ve «ساروبجنجة» varyasyonlarına da muhtelif eserlerde rastlanmaktadır. Meselâ bkz. Muhyiddîn Ahmed İmâm, *Fî Rihâbi'l-Beyti'l-atîk*, s. 212; Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *en-Nüsükü'l-hacc ve'l-umre*, s. 20.]

987 [Bâzı eserlerde «منايل وكوم رحان» olarak da zikredilmektedir. Meselâ bkz. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *en-Nüsükü'l-hacc ve'l-umre*, s. 20.]

له المتوفر النامي، وقف جميع القرى المزبورة المستغنية عن التحديد والتعريف، والتبيين والتوصيف، لشهرتها في مكانها عند أهاليها وجيرانها، ولكونها مشروحة ومعلومة في الدفاتر السلطانية والمناشير الخاقانية بجملة مالها، من الحدود والحقوق وما ينسب إليها بالأصالة والحقوق، والمراسم والمرافق، والمداخل والطرايق، خلا ما يستثنى منها شرعًا من المساجد والمعابد والمنابر والمعابر، والمراقد والمقابر، والأملاك والأوقاف، وسائر ما يعرف مبينًا بينه بالأسامي والأوصاف، وسلم جميعها إلى من ولاه عليها بموجب الشرع المنصوص، ونصبه للخدمة بالأمانة والاستقامة في هذا الخصوص، وتسلمها هو منه للتصرف فيها بالوجه السداد، على ما هو المراد، تسليمًا وتسلمًا صحيحين شرعيين.

ثم عين السلطان الفائق على حذافير[988] السلاطين في الآفاق، بالإستهلاك والإستحقاق، والسابق في مضامير[989] التدابير بمكارم الأخلاق، ومراسم الأشفاق، لا زالت شموس سعادته أبدية الإشراق، وما برحت[990] نجوم سلطته محمية عن **[857]** الإنمحاق،[991] مما يحصل من تلك القرى الموقوفة المذكورة على حسب التخمين التي مدارها حصل السنة المشروعة المزبورة فالتعيين على هذه النسبة في جميع الأعوام، قلت المحصولات أو حلت بتفاوت الشهور والأيام، مبلغ مائتي ألف درهم وستة وسبعين ألف درهم ومائتي وستة عشر درهمًا لإستار ظاهر الكعبة الشريفة شرفها الله تعالى في كل سنة مرة على ما جرت به العادة القديمة في السنين الماضية القديمة طبقًا على هذا التخمين بعد الصرف المذكور في السنة مبلغ ثمانية وثمانين ألف درهم وتسعمائة درهم وستة وثلاثين درهمًا وشرط أن يحفظ ذلك الباقي بحفظ المتولي تمام خمسة عشر عامًا فيكون عدد الجمع في هذا العام على التخمين التام مبلغ ثلاثة عشر مرة مائة ألف درهم وأربعين درهمًا فعين من هذا الباقي في المحفوظ المجموع المسطور لإستار المواضع التي تجدد في انقضاء كل خمسة عشر عامًا مرة، وبعد تجديدها المزبور لا تجدد كل سنة بل تروح إلى انقضاء خمسة عشر عامًا أخر ثم تجدد مرة أخرى كذلك ثم فثم إلى أن ينقضي الدهر ويتم لكل مرة من تلك المرات، وفي كل كرة من هذه الكرات، بالتخمين المزبور والتعيين المذكور مبلغ سبعمائة ألف درهم وواحد وخمسين ألف درهم وثلثمائة درهم وسبعين درهمًا فضيًا رايجًا في الوقت وتلك المواضع التي يصرف

988 Cânib ma'nâsına olan "hizfâr"ın cem'idir.
989 Meydân ma'nâsına olan "mizmâr"ın cem'idir.
990 Berehat; du'â mevkı'inde vâki' olduğundan, zâ'il olmasın demekdir.
991 İnmihâk; bir şeyin bereketi zevâl kabûl etmek ma'nâsınadır.

إليها هذا المقدار في خمسة عشر عامًا مرة وهي داخل الكعبة الشريفة (١) والروضة المطهرة المنيفة، أعني بها التربة المنورة لسيد الكونين ورسول الثقلين نبينا محمد – عليه أفضل الصلاة والسلام – إلى يوم القيام، بالمدينة المنورة (٢) والمقصورة المعمورة في الحرم الشريف (٣) والمنبر المنيف (٤) فيه ومحرابه ومحراب التهجد (٥) والإستار الأربعة لنفس الحرم الشريف (٦) ومحراب إبن العباس (٧) وقبره (٨) وقبر عقيل بن أبي طالب (٩) وحضرة الحسن (١٠) وحضرة عثمان ابن عفان (١١) وفاطمة بنت أسد (١٢) – رضوان الله تعالى عليهم أجمعين – وما زاد بعد هذا وهو مبلغ خمسمائة ألف درهم وأثنين **[858]** وثمانين ألف درهم وستمائة وسبعين درهمًا لإحتمال أن يقع في بعض السنين النقصان، بسبب الشراقي وطوارق الحدثان، لأن هذا بالتخمين، وإن لزم في بعض السنين، جبر النقصان، فليجبر من هذا الفضل ذاك الزمان، وإن وجد في إنقضاء المدة وبعد الصرف شيئا مما يزيد ويفضل سواء كان هذا المقدار أو أكثر منه أو أقل فليشتر بالموجود المزبور الملك المناسب للوقف من العقار الواقع في موضع الرغبة والاشتهار، ليكثر محصول الوقف، وتوفير مواضع الصرف بإلحاق هذا المشترى والمتاع بسائر الأوقات وإستغلاله معها وصرف غلاته إلى المصارف المبينة بالأوصاف وتنمية الوقف وتقويته بهذا التكثير وتمشيته وتوسعته بذلك التوفير، وهذا بعد رعاية شرط إنه ان وقعت المضايقة في هذا الوقف أو في الوقف الأخر الذي أوقفه السلطان أيضًا على مصالح الفقراء الذاهبين إلى الحجاز وعلى حمالهم وعلى سائر مهماتهم وكتب له وقفية مستقلة مشتملة على هذه الشروط والقيود، تكون مرعية بالخلود والأبود،[992] يلزم أن يعين كل واحد الآخر من الجانبين بزوائده، وبفضائل عوائده، بإتمام ما يهم ويلزم له وبتكميله لدفع مضايقته وضرورته وإسعاده واجتهاده إقرارًا واعترافًا صحيحين شرعيين، مصدقين محققين مرعيين، وقفًا صحيحًا شرعيًا وحبسًا صريحًا مرعيًا، حاويًا على الحكم بصحته أصلاً وفرعًا، على وجه يعتد به دينًا وشرعًا وغب[993] رعايته شرائط الحكم والتبجيل وفي حصول الوقف والتسبيل، لدى المولى الفضل والنحرير الكامل الموقع أعلا هذا الصك الديني، والحفظ اليقيني وفتح الله تعالى أبواب الحقوق بمفاتيح أقلامه، واحكم الأمور بثبوت أحكامه، فصار وقفًا لازمًا مسلسلاً متفق عليه على مقتضى الشرع ومرتضى

---

992 Ubûd; hemzenin zammıyla, zamân-ı tavîl ma'nâsına olan "ebed"in cem'idir. Bir cem'i de hemzenin meddiyle "âbâd" gelir.

993 Gıbb; gayn-ı mu'cemenin kesri ve 'bâ'nın teşdîdiyle bir nesnenin âkıbetine ve encâmına denir.

أحكامه بحيث لا يرتاب[994] صحته وابترامه لوقوع حكم المولى المومى إليه على رأي من رآه **[859]** من الأئمة الماضين المجتهدين – رضوان الله تعالى عليهم أجمعين – عالمـًا بالإختلاف الجاري بينهم في مسألة الوقف فعلم خلوده بخلود السموات وأبوده بأبود الكائنات إلا أن يرث الله الأرض ومن عليها وهو خير الوارثين فلا يحل بعد ذلك لأحد يؤمن بالله ورسوله واليوم الآخر ينقضه أو يبطله أو يحول أو يبدله فلا يملك بعد ذلك المؤمن أو خائفًا من الله المهيمن بعد ما سمع قول رب العالمين ﴿أَلاَ لَعْنَةُ اللّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾[995] واجر الواقف بعد ذلك على أرحم الراحمين جرى ذلك.

وحرر الأمر العالي الخاقاني لا زال عاليًا في صفر المظفر المنخرط[996] في سلك شهور سنة سبع وأربعين وتسعمائة من هجرة من لا نبي بعده. وصلى الله عليه وعلى آله وصحبه الذين وفوا عهده.

Zeyl

Sūreti bâlâda muharrer vakfiyyenin mâl-i belâgat-iştimâlinden anlaşıldığı üzere, Melik Sālih tarafından vakf olunan üç karyenin hâsılât-ı seneviyyesi Sultān Süleymân *–tābe serâhu–* asrında 89 bin akçaya resîde olup şehriyâr-i müşârun-ileyhin vakf etdiği yedi pâre kurâ-yı ma'mûreden Seleke [سلكه] karyesinin 30 bin 496 ve Seyrubecence [سيروبجنجة] karyesinin 71 bin 28 ve Kureyşü'l-hicr[997] karyesinin 51 bin 304 ve [Menâyil ve] Kûm-Reyhân [منايل وكوم ريحان] karyesinin 37 bin 48 ve Becâm [بجام] karyesinin 14 bin 934 ve Minyetü'n-nasārâ [منية النصارى] karyesinin 60 bin 858 ve Battāliyye [بطاليه] karyesinin 10 bin 484 akça hâsılât-ı seneviyyesi olmağla, kurâ-yı selâse ile berâber umûm hâsılâtın yekûnu 365 bin 152 akçaya bâliğ olur. **[860]**

994 Lâ-yertâbu; şübhe olunmaz ma'nâsına fi'il-i muzāri' nefs-i müstakbelin mebnî li'l-mef'ûlüdür.

995 ["Haberiniz olsun ki, Allah te'âlâ'nın lâneti zâlimler üzerinedir." Hûd, 11/18.]

996 Münharat; infi'âl bâbından ism-i mef'ûl olup ipliğe boyuncak dizilmek ma'nâsınadır.

997 [Metinde «فريس الحجر».]

Sultān Süleymân hazretleri, mebâliğ-i merkūmenin 276 bin 216 akçasını, beher sene tecdîdi iktizā eden Beytullâh'ın kisve-i hāriciyyesi masārifine çıkarıp kusūr 88 bin 936 akçanın, on beş sene âle't-temâdî evkāfı hazînesi tarafından bi't-terbîh tezyîd edilmesini fermân buyurdular idi.

Mebâliğ-i merkūme, tahdîd kılınan sene nihâyetinde 1 milyon 334 bin 40 akçaya bâliğ olup buna ale't-tahmîn 666 bin akça nemâ dahī zamm u ilâve olunur ise on beş sene hitâmında kisve-i şerîfe hazînesinin 2 milyon 40 akça kadar mevcûdu olmak lâzım geleceğinden, bunun 751 bin 370 akçasını, her on beş senede bir def'a tecdîdi usūl-i câriye-i kadîmeden olan âti'l-beyân mevâzı‘-i muhtereme-i pûşîdeleri masārifâtına çıkarılıp kusūr 1 milyon 248 bin 670 akçanın, 582 bin 670 akçası, tecdîdi lâzım gelen merâkıd-i sâ'ire pûşîdelerine ve tenâkus-ı hâsılât ihtimâline mebnî bi't-tenzîl, 666 bin akçanın dahī kurâ-yı mevkūfe i‘mârıyla, îcâbı takdîrde şehinşâh-ı müşârun-ileyhe mensûb olan müsakkafât-ı sâ'ire i‘ânesine şart edilmiş olduğu anlaşılır ki bu vakfiyyenin ahkâm-ı mündericesi ilâ-yevminâ-hâzâ mer‘iyyü'l-icrâdır.

Her on beş senede bir kerre tecdîd olunan mevâzı‘-i şerîfe şunlardır

Dâhil-i Kâ‘betullâh, Ravza-i mutahhara, maksūre-i Harem-i nebevî, minber-i nebevî, mihrâb-ı teheccüd, ebvâb-ı Ravza-i mutahhara, mihrâb-ı İbn Abbâs, sandûka-i İbn **[861]** Abbâs, türbe-i Akīl b. Ebû Tālib, türbe-i şerîfe-i Hasan b. Alî, türbe-i şerîfe-i Osmân b. Affân, türbe-i Fâtıma binti Esed ve etrâb-ı sâ'ire-i münîfe.

Selâtīn-i Osmâniyye hazerâtı, "Hādimü'l-Haremeyn" unvân-ı celîliyle mu‘anven oldukları rûz-ı fîrûzdan, Sultān Ahmed Hān *–aleyhi'r-rahmetü ve'l-ğufrân–* devr-i âlîsine kadar, her biri vâhiden-ba‘de-vâhidin erîke-pîrâ-yı hilâfet oldukça, Kâ‘be-i mu‘azzama ile Hücre-i mu‘attara'nın

tecdîdi kānûn-ı kadîm iktizāsından olan sitâre-i dâhiliyyeleri, kurâ-yı sâlifü't-tezkâr-ı Mısriyye'de işlenip mahalline gönderilir ve fakat tedkīk-i sınâ'atda nev'ammâ müsâhele vukū'a getirilirdi. Sultān Ahmed Hān hazretleri, kisve-i şerîfelerin nesc ü i'mâlinde daha ziyâdece dikkat ve ihtimâm edilmek tasavvur-ı âlî-cenâbânesiyle, bunların Dârü's-saltana fabrikalarında işletdirilmesini irâde buyurduklarından, Kâ'be-i mu'azzama'nın astâr-ı dâhilîsi kemâl-i nefâset ve letāfetle Dersa'âdet'de nesc ü i'mâl ve 1018 senesi cemâziye'l-ûlâsı evâhirinde (m. 22-31 ağustos 1609) alâ-vechi't-ta'zīm Mısr-ı nâdiretü'l-asr tarîkıyle cânib-i feyz-câlib-i Hicâz'a sevk ve îsāl kılındı.

Pâdişâh-ı müşârun-ileyhin Dersa'âdet'de i'mâl etdirdiği sitâre-i şerîfe, 48 bin dirhem ağırlığında bir kumaş-ı safâ-pâş olup 1060 endâze-i Halebî harîr-i bî-nazīrden nesc ü i'mâl edilmiş ve sūret-i nesc ü i'mâlinde Dersa'âdet'çe, "O âna kadar misli görülmedi idi" denilecek derece tekellüf olunmuş idi.

Sene-i merkūmede Kâ'be-i mu'azzama'nın ve Hazret-i Fâtıma *–radıyallâhu anhâ–* merkad-i âliyyesinin kuşaklarıyla Beyt-i mu'azzam dâhilinde bulunan üstuvânelerin[998] ve merkad-i müşârun-ileyhânın kisveleri nescine dahī başlanıp bunların cümlesi 1019 (m. 1610-11) senesi hilâlinde resânîde-i hadd-i ihtitâm ve her biri ayrıca ayrıca birer sandûka-i **[862]** ta'zīm ve ihtirâma konularak, sene-i merkūme rebî'u'l-âhirinin 15'inci günü, me'mûr-ı mahsūsuna tevdî'le, ol makām-ı vâcibü'l-ihtirâma sevk u i'zâm olundu.

Kâ'be-i mu'azzama'nın dört parçadan ibâret olan nitāk-ı letāfet-tākı, Haleb endâzesiyle tūlen 51, arzen 1 ve 5 rub' zirâ' ve 51 kıt'adan müretteb olan Ravza-i mutahhara kisvesinin tūlü, cem'an 745 zirâ' ve arzı 6 rub' zirâ' olup Hazret-i Fâtıma *–radıyallâhu anhâ–* merkad-i

---

998 Hannân, Mennân direkleridir.

şerîfinin on parçadan ma‘mûl olan kisve-i şerîfe kumaşı, tūlen 100 ve ol merkad-i münevver kuşağının kezâlik tūlen 10 ve 1 rub‘ zirâ‘ ve arzen 3 zirâ‘ birer rub‘ ve 1 kerâh olarak, bunların cümlesine 17.692 ve dâhil-i Beyt-i mu‘azzam'da bulunan üstuvânelerin tūlen on beşer zirâ‘ olan 3 kıt‘a zerbeft kisve-i bihînine dahī 459 miskāl hālis sırma sarf olunmuşdur.

Kâ‘be-i mu‘azzama üstuvânât-ı dâhiliyyesi üç aded olup kisveleri üzerinde nesîcen "Hannân, Mennân" ism-i celîl-i şerîfleri menkūş ve mastūr olduğu cihetle, bunlara beyne'n-nâs "Hannân, Mennân" direkleri denir.

El-hâletü hâzihî, cülûs ve hacc-i ekber vukū‘unda Beyt-i a‘zam'ın sitâre-i dâhiliyyesiyle Hücre-i mu‘attara'nın ve Fahru'n-nisâ Hazret-i Fâtıma *–radıyallâhu anhâ–* türbe-i münevveresinin pûşîde-i şerîfeleri Dersa‘âdet'den ve sinîn-i sâ'irede Kâ‘be-i müşerrefe'nin kisve-i siyâh-renk-i hāricîsi olan sitâre-i latīfe dahī Evkāf-ı hümâyûn hazînesi hesâbına mahsûben, hıdîviyyet-i celîle-i Mısriyye idâresi cânibinden, Mısır ve Şâm hüccâc kāfileleri önünde giden mihfe develerine tahmîlen irsâl buyurulmakda ve eşyâ-yı nefîse-i mezkûreyi ta‘biyeye mahsūs olan "mahmil" mihfesine, galat-ı avâm olmak üzere "mahfil"-i şerîf denilmekdedir. **[863]**

Kâ‘be-i mu‘azzama bâb-ı mu‘allâ-elkābının miftâh kîsesi dahī Mısır'da Cenâb-ı İbrâhîm *–aleyhi't-tahiyyetü ve't-ta‘zīm–* efendimiz hazretlerinin makām-ı sâmîlerine mahsūs pûşîde-i dil-keş ve perde-i müzerkeş ile Beyt-i ekrem kisve-i şerîfesinin nesc olunduğu yerde i‘mâl edilmekde ve bu eşyâ-yı mübâreke, kemâl-i behcet ve nefâset üzere ikmâl ü itmâm olunarak, mevkı‘-i nescinden kaldırıp âlây-ı vâlâ ile Mısr-ı Kāhire muhâfaza dîvânında tehiyye kılınan mahall-i ta‘zīm ve ihtirâma nakl olunup vakt-i mahsūsu hulûlünde "mahmil-i şerîf" ile Mekke-i mükerreme'ye gönderilmekdedir.

Nitāk-ı Kâ'betullâh

Nitāk-ı Kâ'betullâh ki sitâre-i şerîfenin ortasında ve 1 arşın, 5 rub' arzında bir kuşakdan ibâretdir, yukarıda ta'rîf ve ifâde olunduğu üzere, bu kuşak dört parçadan müretteb olup her parçası Kâ'betullâh'ın bir yüzüne mahsūs ve her bir parçanın vasatında bir de dâ'ire vardır ki bu dâ'irenin içinde ve yek diğeri altında "Yâ Hannân, Yâ Mennân, Yâ Sübhân, Yâ Deyyân" esâmî-i şerîfesi muharrer ve mastūrdur. Sitârenin rengi gibi kuşağın zemîni dahī siyâh ise de üzerindeki hutūt sırma ile yazılmışdır. Makām-ı Şâfi'î'ye mukābil olan parçanın yüzünde;

﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَن لَّا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾ وَأَذِّن فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ[999] ﴿٢٧﴾ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾ [1000]

ve Makām-ı Hanbelî'ye karşı olan parçanın yüzünde;

﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْناً وَاتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ[1001] **[864]** ﴿١٢٥﴾

---

999 Burası dâ'ire mahallidir.

1000 ["Rahmân ve Rahîm olan Allah te'âlâ'nın ismiyle (tilâvete başlarım).
Ve yâd et ki, İbrâhim'e Beyt-i şerîf'in yerini bir makam kılmıştık, "Bana bir şeyi şerik koşma ve Benim beytimi tavaf edenler için ve mukim olanlar için ve rükû ve secde edenler için tertemiz tut," diye (hazırlamıştık). Ve nâs arasında haccı ilân et, sana piyâde olarak ve her bir geniş, uzak yoldan gelen zayıf develer üzerine binmiş olarak geliversinler. Tâ ki, kendileri için birtakım menfaatlere şâhid olsunlar ve kendilerini merzûk etmiş olduğumuz dört ayaklı kurbanlık hayvanlar üzerine malum olan günlerde Allâh'ın ismini ansınlar. Artık onlardan yeyin ve yoksul fakirlere yediriniz. Sonra kirlerini gidersinler ve adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atîk'i tavaf etsinler." Hacc, 22/26-29.]

1001 Burası dahī dâ'ire yeridir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَـذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُم بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلاً ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِن ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَآ إِنَّكَ أَنتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾[1002]

ve Makām-ı Mâlikî'ye mukābil olan parçanın yüzünde dahī;

﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

﴿قُلْ صَدَقَ اللّهُ فَاتَّبِعُواْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٥﴾ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ[1003] وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ الله غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللّهِ وَاللّهُ شَهِيدٌ عَلَى مَا تَعْمَلُونَ﴾[1004]

1002 ["Rahmân ve Rahîm olan Allah te'âlâ'nın ismiyle (tilâvete başlarım).
Ve o vakti de yâd ediniz ki, Biz Beyt-i şerîf'i nâs için bir sevab-gâh ve bir dârü'l-emân kıldık. Siz de Makām-ı İbrâhim'den bir namaz-gâh ittihaz ediniz. Ve Biz İbrâhim'e ve İsmâîl'e kat'i emir vermiştik ki, "Benim beytimi, tavaf edenler için ve orada mücâvir bulunanlar için ve rükū'a, sücûda varacaklar için tertemiz bulundurunuz." Ve o vakit İbrâhim, "Ey Rabbim, burasını güvenli bir belde kıl, halkından Allâh'a ve âhiret gününe îman edenleri çeşitli meyvalarla rızıklandır" diye yalvardı. Allah buyurdu ki: "Küfredeni dahī rızıklandırır da hayattan biraz nasîb aldırırım, sonra da onu ateş azabına uğratırım ki, orası ne yaman bir duraktır!" O vakti yâd et ki, İbrâhim Beytullâh'ın temellerini İsmâîl ile berâber yükseltiyor, "Ya Rabbenâ! Bizden kabul buyur, şüphe yok ki Sen semî' ve alîmsin," diyordu. "Ya Rabbenâ! Bir de bizleri Sana iki muhlis müslüman kıl ve zürriyetimden de senin için bir müslüman ümmet (vücûda getir). Ve bizlere haccın usûlünü göster, tevbelerimizi de kabul buyur. Şüphe yok ki Sen tevvâbsın, rahîmsin" diye de duâda bulunuyordu." Bakara, 2/125-128.]

1003 Burası da üçüncü cihetde bulunan dâ'ire mahallidir.

1004 ["Rahmân ve Rahîm olan Allah te'âlâ'nın ismiyle (tilâvete başlarım).
De ki: "Allah te'âlâ sâdıktır. Artık Hanîf olan İbrâhim milletine tâbi olunuz.

ve Makām-ı Hanefî'ye karşı olan parçanın yüzünde;

«es-Sultānü'l-a'zam ve'l-hākānü'l-mu'azzam, mâlik-i memâliki'l-Arab ve'l-Acem, es-Sultān el-Gāzî «Abdülhamîd» Hān b. Gāzî Sultān Abdülmecîd Hān b. Gāzî Mahmûd Hān b. Abdülhamîd Hān b. Ahmed Hān b. Gāzî Mehmed Hān b. İbrâhîm Hān b. Murâd Hān b. Osmân Hān»[1005]

ibârât-ı celîlesi mastūr ve sitâre-i mezkûrenin işbu kuşakdan gayrı yerlerinde ise şeklinde gösterildiği üzere siyâh ibrişim ile *"Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh"* cümle-i cemîle-i münciyesi mensûcdur.[1006]

Mısır'ın kisve-i şerîfe âlây-ı vâlâsı

Mısır'da kisve-i şerîfe-i Kâ'betullâh eşyâ-yı nefîsesinin nakli alayı, her sene şâyân-ı seyr u temâşâ bir derecede icrâ olunur. **[865]** Şöyle ki:

Beyt-i şerîf'in sekiz parçadan ibâret olan kisve-i mübârekesiyle müzerkeş kuşaklarının ve bâb-ı mu'allâ-cenâb-ı Beytullâh'ın iki parça mutallâ ve müzehheb örtüsünün ve Hazret-i İbrâhîm *–alâ nebiyyinâ* ve *aleyhi't-tekrîm–* efendimizin makām-ı mübârekleri pûşîdesiyle makām-ı

Ve o asla müşriklerden olmamıştır". Şüphe yok ki, insanlar için ilk tesis edilmiş olan ev, Mekke'deki o çok mübârek ve âlemler için hidâyet olan Beyt-i muazzama'dır. Onda açık alâmetler, İbrâhim'in makâmı vardır. Ve her kim ona girerse emîn olur. Ve onun yoluna gücü yeten kimseler üzerine de o beyti haccetmek Allah te'âlâ için bir haktır. Ve her kim inkâr ederse şüphe yok ki, Allah te'âlâ bütün âlemlerden ganîdir. De ki: "Ey ehl-i kitap! Ne için Allah te'âlâ'nın âyetlerini inkâr ediyorsunuz? Hâlbuki Allah te'âlâ yaptıklarınıza hakkıyla şâhiddir." Âl-i İmrân, 3/95-98.]

1005 Burası Altınoluk'un hizâsına müsādif olan dâ'ire olup fakat bu dâ'irede "Yâ Hannân, Yâ Mennân, Yâ Deyyân, Yâ Sübhân" esâmî-i şerîfesi değil ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلاً﴾ (De ki: "Herkes kendi kâbiliyetine göre amelde bulunur. Rabbin ise doğru yolu tâkip edenleri daha ziyâde bilendir." İsrâ, 17/84.) kerîme-i celîlesi mastūrdur.

1006 [Buraya "Şekil 19" ifâdesi eklenmesine karşın, bu kısma derç edilecek münâsip bir şekil yâhud resim bulamadık.]

mezkûr kapısı örtüsünün ve bâb-ı füyûzât-nisāb-ı Kâ'betullâh'ın miftâh-ı şerîfi kîsesinin sūret-i nesc ü i'mâli resîde-i hadd-i hitâm ve ikmâl olduğu sırada, muhâfaza-i Mısriyye dîvânında güzel bir mahall-i ta'zīm tahsīsiyle tehiyye ve ta'zīm olunarak, nakl edileceği gün bi'l-cümle turuk-ı aliyye meşâyıhı ve ulemâ-yı fihām-ı Mısriyye celb ü da'vet buyurulup mikdâr-ı kâfî asâkir-i nizāmiyye ve müstahfaza tertîb ve huzūru lâzım olanlar ile eşyâ-yı mübâreke-i mezkûrenin nesc edildiği mahalline sevk u tesrîb olunur.

Me'mûrîn ve asâkir-i müstahfaza-i müstahzara, sâlifü'z-zikr eşyâ-yı mes'ûdu mevkı'-i nescinden alıp ihtirâmât-ı fâ'ika ve ta'zīmât-ı lâyıka ile zikr u tehlîl ve mârrîn u âbirîn dahī îfâ-yı merâsim-i tevkīr u tebcîl ederek, muhâfaza dîvânında müretteb olan makām-ı ta'zīme îsāl ve cem'iyyet-i meşrûha dîvân-ı mezkûr dâ'iresine takarrub eyledikde, muhâfız paşa dahī teberrüken istikbâl edip akdemce tertîb ü tezyîn kılınmış olan dîvân-hāneye koydukdan sonra, meşâyıh-ı zevi'l-ihtirâm ve alayda bulunan zevât-ı kirâm mevcûd ve hâzır oldukları hâlde tezâyüd-i ömr ü ikbâl ve tevâfür-i şân u iclâl-i hazret-i hilâfet-penâhî de'avât-ı hayriyyesine ilâveten du'â-yı bi'l-hayr-ı cenâb-ı hıdîvîyi yâd u tezkâr ederler.

Kisve-i şerîfenin muhâfaza dîvânı dâ'iresine nakl olunduğu günün **[866]** gecesi ihyâ edilmek dahī âdât-ı müstahsene-i Mısriyye'den olmak mülâbesesiyle, alay günü ulemâ-yı a'lâm ve meşâyıh-ı izām ve bi'l-cümle zevât-ı fezā'il-simât-ı kirâm ile me'mûrîn-i mülkiyye ve vücûh-ı belde ve a'yân-ı memleket, muhâfaza dîvânı dâ'ire-i fâhiresine da'vet kılınır ve ale'l-umûm zikr olunan teberrükât-ı nefîse-i mukaddese ziyâret ve müşâhedesiyle muğtenim olup ba'de't-ta'âm cem'iyyet-i müteyemmene-i mebsûtaya med'uvv bulunan meşâhîr-i kurrâ Kur'ân-ı azīmü'ş-şân tilâvetine ve turuk-ı aliyye ashâbı dahī *Delâ'il-i hayrât* ve sâ'ir evrâd ve ahzâb-ı şerîfe kırâ'atine devâm ederek, leyle-i mezkûre bir sūret-i tevkīr u ihtirâm-kârîde ihyâ edilir.

Ertesi günü Kâ'be-i mu'azzama'nın gerek pûşîdesi ve gerek eşyâ-yı sâ'ire-i nefîsesiyle miftâh-ı şerîf kîse-i mensûcesi, ol bâbda tertîb edilen alay-ı mutantan-ı mahsūsla muhâfaza dîvânı dâ'iresinden kaldırılıp Mehmed Alî meydânında kâ'in cem'iyyet mahalline getirilerek, Beyt-i mu'azzam kisve-i latîfesiyle mahmil-i şerîf pûşîde-i nefîsesi mekşûfen bırakılır ve herkes seyr u temâşâ ve ziyâretleriyle tenvîr-i uyûn-ı mesâr ve ibtihâc etdikden ve resm-i teslîm ve tesellüm kā'ide-i mazbûtası bi'l-icrâ mu'tâd-ı mer'iyye-i kadîme üzere toplar atıldıkdan sonra, gāyet mükemmel ve muntazam sūretde tertîb olunan alay ile İmâm «Hüseyin» efendimiz hazretlerinin nâm-ı sa'âdet-irtisâm-ı sâmîlerine mensûb olan câmi'-i nûr-ı lâmi'-i[1007] şerîfe îsāl olunur.

Câmi'-i şerîf-i mezkûr, "Hān Halîl"-i meşhûrun kıble ciheti yakınında gāyet şîrîn, güzel, rûhâniyyetli bir ma'bed-i feyz-müebbed olup derûnunda imâm-ı müşârun-ileyh efendimiz hazretlerinin makām-ı sâmîleri vardır. Ehl-i vukūf tarafından nakl ü rivâyet eylediğine göre, makām-ı şerîf-i **[867]** sâlifü'z-zikr İmâm Hüseyin efendimiz hazretlerinin 548 (m. 1153-54) senesi hilâlinde defn edilen re's-i şerîflerine mahsūs bir me'âsir-i münevverdir.

Kurretü'l-ayn Sultānü's-sakaleyn, ya'nî imâm-ı hümâm Hüseyin hazretleri deşt-i Kerbelâ'da sîrâb-ı sahbâ-yı şehâdet oldukları vakit, mübârek re's-i şerîf-i mes'ûdları bir müddet ol makāmda kalmış ve ba'dehû Dımaşk-ı Şâm'a ve ondan Askalân'a nakl olunmuş ve Askalân beldesi ecânib tarafından istîlâ olunduğu sırada Mısır'a gönderilmişdir. Lâkin *Menâkıb-ı Evliyâ-yı Mısır* mü'ellifinin kavli, bu rivâyete bütün bütün mübâyindir. Mü'ellif-i mûmâ-ileyhin kavline bakılır ise şehîd-i sa'îd-i müşârun-ileyhin re's-i mübârekleri Yezîd-i la'în tarafından verilen emir üzerine memleketden memlekete gezdirilip teşhîr edilirdi. Mısır'a gön-

---

1007 Bu câmi'-i şerîf Hasaneyn Câmi'i demekle müte'ârifdir.

derildiği sırada ehl-i Mısır bi-ecma'ihim hāric-i şehirden istikbâl edip "Bir re's ki sıbt-ı Seyyidü'l-kevneyn Hazret-i İmâm-ı Sa'îd Hüseyin efendimizin ser-i serâser-i sa'âdetidir; onun teşhîri lâyık değildir! Biz ne size muvâfakat eder ve ne de bu işi icrâ içün müsâ'ade eyleriz" diyerek ve Yezîd-i pelîd tarafından ta'yîn kılınmış olan melâ'îni tard u def' edip ellerinden ol re's-i şerîf-i mübâreği aldılar ve kemâl-i i'zâz u ta'zīmle el-yevm ma'rûf olan mahalle defn eylediler.

Nûru'l-ayn fî meşhedi'l-Hüseyn kitâb-ı sıhhat-nisābında ise re's-i şerîf-i müşârun-ileyh hakkında şöyle yazılmışdır: Yezîd, re's-i mübârek-i Hüseyn'i misk ü kâfûrla tatyîb edip cesediyle birleşdirilmek üzere Kerbelâ'ya gönderdiğinden, müşârun-ileyhin cesed-i es'ad-i şerîfleri medfûn olan kabre defn etdiler.

Hâlbuki ba'zı râvîler, "Süleymân b. Abdülmelik, hızâne-i Benî Ümeyye'de re's-i şerîf-i müşârun-ileyhi beyâz kemik olduğu hâlde bulup ba'de't-tekfîn mekābir-i müslimîne defn etdirdi" dediler ve ba'zıları da sülâlesi mülûk-ı Fâtımiyye'ye müntehî bir şahısdan **[868]** nakl ile, re's-i şerîf-i mezkûrun mülûk-ı Fâtımiyye eline geçdiğini ve binâ'en-aleyh şimdi Mısır'da Hüseyin Câmi'-i şerîfi dâhilinde meşhûr-ı enâm olan kabre defn edildiğini rivâyet eylediler.

Bu mes'ele-i mükeddire biraz daha tafsīl ve îzâha muhtâc ise de bahsimizin hāricinde olmağla, tatvîl-i makālden ihtirâzen sükûnu evlâ gördük. Akdemleri câmi'-i mezkûr, şâyân-ı sitâyiş ve sâpâş olacak derece metîn ve müzeyyen değil idi. Sâye-i meberrât-vâye-i hazret-i pâdişâhîde himem-i aliyye-i hıdîvi ile 1289 (m. 1872-73) senesi tecdîd ve tevsî' edilmiş ve pek aşırı bir hâlde tarsīn ve tezyîn kılınmış olduğundan, şimdi ne kadar medh u sitâyiş olunsa becâdır.

Câmi'-i nûr-lâmi'-i mezkûru ziyâret edenlerin ve ale'l-husūs evkāt-ı hamsede edâ-yı salavât-ı mektûbe eyleyenlerin tezâyüd-i ömr ü şevket ve iclâl-i hazret-i hilâfet-penâhîyi vird-i zebân etmemeleri ve Kāhire-i

Mısır'da ol mertebe rasīn ve müzeyyen bir câmi'-i şerîf daha tasavvur etmeleri gayr-ı mümkündür denilse, bi-hakkın îrâd edilmiş bir söz olacağından, pâdişâhımız efendimiz hazretlerine umûm İslâm tarafından arz-ı vecîbe-i şükrân ile berâber daha bunun gibi nice nice âsâr-ı hayriyyeye muvaffak buyurulmalarını temennî ederiz.

Hasaneyn Câmi'-i şerîfi, kisve-i şerîfe ve mahmil-i latîf alayları mevsimlerinde fevka'l-had tezyîn ve tanzīm olunarak, Dâhiliyye nâzırıyla serdâr ve muhâfız paşalar ve lâzımu'l-huzūr olan zevât-ı kirâm ve kâffe-i vücûh u a'yân-ı zevi'l-ihtirâm-ı belde hâzır oldukları ve meydân-ı sâlifü'l-beyânın nihâyetine kadar asâkir-i nizāmiyye-i Mısriyye iki taraflı saf-beste-i ta'zīm ve selâm bulundukları hâlde, muntazır olan alayın vürûdunda mevâkı'-i merkūme önündeki geniş meydân-ı efvâc-ı müteferricîn ve efrâd-ı **[869]** züvvâr-ı ihlâs-ı karîn ile dolup alay-ı mezkûr şâyân-ı seyr u temâşâ bir hey'et-i mükemmele ve sūret-i cemîle-i muntazamada icrâ olunur.

Âlây-ı vâlâ-yı mezkûrun ilerisinde piyâde asâkir-i nizāmiyye mûsîkalarıyla ve bunların arkasında meşâyıh-ı turuk-ı aliyye sancaklarıyla zikr u tehlîl ederek fırka fırka geçerler ve bunları müte'âkıb Beyt-i mu'azzam'ın sekiz kıt'a olmak üzere kisve-i şerîfesiyle sekiz kıt'a müzerkeş kuşakları ve iki kıt'a müzehheb ve mutallâ örtüleri ve Cenâb-ı İbrâhîm *–alâ nebiyyinâ ve aleyhi't-teslîm–* efendimizin makām-ı mukaddesleri pûşîdesiyle makām-ı mezkûr kapısının örtüsü, ayrıca ayrıca levhalar ve sallar üstünde ve bu sallar ile levhalar dahī a'nâk-ı ihtirâm ve tevkīr üzerinde olarak takım takım giderler ve bunlardan sonra kisve-i şerîfe amelesi me'mûru dest-i ibcâlinde Beyt-i mu'azzam miftâhının kîse-i mensûcesi olduğu ve dîvân-ı muhâfaza vekîliyle ve zābitān-ı sâ'ire dahī râkib-i esb ve ester bulunduğu hâlde güzer edip arkalarından turuk-ı aliyye meşâyıhı rengârenk ve müte'addid alemleriyle zikr u tehlîl ederek ve makāma münâsib ilâhîler îrâd ve şi'rler inşâdıyla bölük bölük geçip ba'dehû mahmil-i şerîf develeri güzer eyler.

Bu âlây-ı vâlâ öteden beri Mısır'da icrâ olunmakda, ya'nî Devlet-i ebed-müddet-i aliyye tarafından tecdîdi mu'tâd olan Kâ'be-i mu'azzama pûşîde-i mes'ûdesi beher sene Mısr-ı Kāhire'de nesc ü i'mâl ve Mısır hüccâcıyla sevk u irsâl kılınmakda idiyse de 1213 (m. 1789-90) senesi Kāhire-i Mısır, Fransızların elinde bulunduğundan sene-i merkūmede tecdîdi lâzım gelen pûşîde-i Kâ'betullâh Dersa'âdet'de ve Sultān Ahmed Câmi'-i şerîfinin şâdırvân havlîsinde i'mâl etdirilmiş ve 1213 senesi recebinin 11'nci günü (m. 19 aralık 1798) âlây-ı vâlâ-yı mahsūs ile sarây-ı hümâyûna nakl edilip ertesi günü Surre-i hümâyûn ile Üsküdar'a geçirilmiş olduğundan, kisve-i şerîfeye mahsūs olan **[870]** alay, Dersa'âdet'de icrâ olundu. Şimdi kemâ-fi's-sâbık Mısr-ı Kāhire'de icrâ olunmakdadır.

Mısır mahmil-i şerîfinin Mekke-i mükerreme'ye sūret-i dühūlü

Mahmil-i şerîf-i Mısrî,[1008] Kāhire-i Mısır'dan berren nehzat ve Medîne-i münevvere'ye uğramaksızın Mekke-i mu'azzama cânib-i âlîsine azîmet eder ve bu mahmilin sevk ve îsāline her kim me'mûr edilmiş ise o zât Mekke-i müşerrefe'ye gireceği günü ve hattâ o günün sâ'atini Vâdî-i Fâtıma ıtlâk olunan konak mahalline vüsūlü anda ahâlî-yi Kâ'betullâh'a ihbâr eyler.

Ehl-i Mekke, Mahmil-i şerîf-i Mısrî, Mekke-i mükerreme şehrine gireceği gün, cânib-i emâretle Hicâz vâlîsi tarafından gönderilen asâkir-i nizâmiyye ve zabtiyye ile birlikde istikbâle çıkarlar ve ekser-i me'mûrîn berâber giderek Mescid-i Â'işe'den karşılayıp Zî-Tuvâ[1009] meydânına kadar getirirler.

Mahmil me'mûru Mescid-i Â'işe'den Zî-Tuvâ meydânına gelinceye kadar top u tüfenk atarak yürüyüp Mısır mahmiline mahsūs olan sâha-i vesî'ada rekz-i hıyâm-ı ârâmla Şâm mahmili vürûduna hasr-ı nazar eyler.

1008 Şâm mahmili, Surre emîni bulunan zâtın refâkatinde olan hacc-ı şerîf Kilâr emîninin taht-ı zımân u muhâfazasında olup mikdâr-ı kâfî asâkir-i nizāmiyye-i şâhâne ile gidip gelir.

1009 Tuvâ, âbâr-ı mübâreke-i me'sûreden olup vâki' olduğu mahalle, açıklık olduğu cihetle Zî-Tuvâ meydânı denir.

Mahmil-i Şâmî dahī tıbkı Mahmil-i Mısrî[1010] gibi, vürûdunu ehl-i Mekke'ye evvelce ihbâr eylediğinden, ahâlî-yi kirâm-ı Mekke, Şâm mahmilini dahī Mısır mahmili gibi Mescid-i **[871]** Â'işe'den istikbâl edip "kubûr-ı şühedâ"[1011] pîşgâhında vâki' mevkı'-i mahsūsuna îsāl ederler ve şerîf-i Mekke ile vâlî paşa ve eşrâf u a'yân-ı siyâdet-ittisāf-ı belde, ale'l-umûm îfâ-yı merâsim-i hoş-âmedîye giderler.

Bu iki mahmil-i şerîf, sūret-i muharrere vechile zikr olunan mevkı'lere darb-ı hıyâm ve müstakbilîn-i Mekke ile icrâ-yı merâsim-i hoş-âmedîyi itmâm etdikden sonra, mutantan ve mükemmel bir alay ile Mescidü'l-Harâm harem-i şerîfinin dış tarafından geçerek ve zikr u tehlîl ederek, önlerinde asâkir-i şâhâne, arkalarında du'â-gûyân-ı hazret-i mülûkâne olduğu hâlde, kemâl-i vakār ve sükûnet ile Mina sahrâ-yı safâ-efzâsına ve oradan mevkıf-ı şerîf-i Arafât'a azîmet ve hitâm-ı vakfede Müzdelife'ye[1012] ve ferdâsı günü dahī Mina'ya ric'at edip burada üç gün, üç gece ikāmet ve icrâ-yı şehr-âyîn-i meserret ederler ve Arafât'dan Müzdelife'ye vâsıl oluncaya kadar meşâ'il-i müte'addide îkād ve add ü ihsādan hāric top u tüfenk ve havâ-yı fişenk endâhtıyla, ale't-temâdî zât-ı şevket-simât-ı hazret-i hilâfet-penâhî du'â-yı vâcibü'l-edâsını zikr u yâd eylerler.

Vâzıha

Mekke-i mu'azzama'ya iki aded mahmil-i şerîf gider, ki Mekkîler bunun birine "Mahmil-i Mısrî" ve diğerine "Mahmil-i Şâmî" ıtlâk ederler. Yukarıda dahī zikr olunduğu üzere Mahmil-i Mısrî, Mekke'ye Şâm mah-

---

1010 Mısır mahmili, Fârûk-ı a'zam *–radıye andüllâhi'l-ekrem–* hazretlerinin alem-i şerîflerini dahī hâmildir.

1011 Kubûr-ı şühedâ, Abdullâh b. Ömer *–radıyallâhu anhümâ–*nın medfûn olduğu makberenin ismidir.

1012 Arafât'dan nehzat olunduğu zamân, Mekke-i mükerreme şerîfiyle Hicâz vâlîsinin ve Surre emînlerinin önlerinde iki üç dakīkada bir kerre toplar ve havâ-yı fişekler atılması, âdât-ı mer'iyye-i kadîmedendir.

milinden mukaddem vâsıl olup Şeyh Mahmûd denilen mahallin cebhesinde vâki' Zî-Tuvâ **[872]** meydânına rekz-i hıyâm-ı ikāmet ve çend aded top endâhtıyla vüsūlünü i'lâna müsâra'at eder. Sonra Şâm mahmili dahī gelip Abdullâh b. Ömer *–radıyallâhu anhümâ–*nın medfen-i sâmîleri olan "kubûr-ı şühedâ" pîşgâhında vâki' Zâhir nâm mevkı'de tertîb-i hıyâm-ı ârâm ve bu dahī keyfiyyet-i vürûdunu birkaç top atarak işâ'a vü i'lâm eyler.

Mısır mahmili, şehr-i zi'l-hiccenin 8'inci günü ale's-sabâh Mekke'den hareketle, ba'de'z-zevâl Arafât'a ve Mahmil-i Şâmî dahī kezâlik yevm-i mezkûr zuhrundan evvelce Mekke-i mu'azzama'dan kalkıp ikindi üzerleri Cebelü'r-Rahme sâha-i feyz-mesâhasına muvâsalat ve ba'de'l-vukūf ikisi birden hareket ile Müzdelife'ye doğru tevcîh-i veche-i azîmet ederler. Arafât'dan kalkıldığı gün, Müzdelife'ye varıncaya değin top u tüfenk ve envâ'-ı fişenk endâhtıyla icrâ-yı şehr-âyîn-i meserret edip bayramın birinci günü her ikisi ayrılıp Mina'ya ve üçüncü günü dahī Mina'dan Mekke-i mükerreme'ye avdet ve kezâlik top u tüfenk atarak muvâsalatlarını Mekke-i mu'azzama sekenesine i'lân u işâ'at ederler.

Mısır mahmili, ba'de'l-hac Mekke'ye girdiği sırada, Harem-i şerîf dâhiline girip kalır ve zi'l-hiccenin 27'nci günü işbu mahmil-i şerîfe mahsūs olan deve tehiyye vü tezyîn edilerek, hükûmet konağı önüne getirilip büyük üniformasını iktisâ eylemiş olan vâlî paşanın yed-i emânetine teslîm olunur. Ol esnâda vâlî bulunan zât dahī kendine teslîm olunan devenin kadife ve sırmadan ma'mûl olan yularından tutarak gülbâng-i tekbîr ile Safâ önünden aşağı yukarı dolaşdırdıkdan sonra ba'de't-takbîl, Mahmil-i Mısır'ı emîrü'l-hâccının eline verip birkaç hatve teşyî'[1013] eder. Ba'dehû Mısır kāfilesi kalkıp Medîne-i **[873]** münevvere'ye ve oradan Mısr-ı Kāhire'ye avdet eyler ki Mısır'ın vücûh u a'yânı, mahmil-i vâridi Abbâsiyye mevkı'inden bi'l-istikbâl, me'mûrîn-i fihâm ve ulemâ-yı vâci-

---

1013 Bu sırada mûsîkalar çalınır ve mahmil-i şerîflere mahsūs olan kösler, nakkâreler urulur.

bü'l-ihtirâmın sūret-i resmiyyede ictimâʿ eyledikleri Mehmed Alî meydânına îsāl edip li-ecli't-teşekkür mikdâr-ı kâfî top atarlar.

Mısır mahmilinin Mekke-i muʿazzama'dan hareketini müteʿâkıb, yaʿnî zi'l-hiccenin 28'inci günü Mahmil-i Şâmî dahī hareket ve Mısır mahmili gibi alay-ı mahsūs icrâsından sonra Medîne-i münevvere'ye tevcîh-i veche-i azîmet eder. Gerek Mısır ve gerek Şâm mahmillerinin Mekke'den hareketleri içün tertîb ve icrâ olunan âlây-ı vâlâ, nizāmiyye asâkir-i şâhânesi saf-beste-i selâm oldukları hâlde icrâ olunur.

Mahmil-i şerîfler, baʿde'l-hac Harem-i şerîf'e idhāl olundukları vakit, mahmillere Beyt-i şerîf'i tavâf etdirmek usūl-i kadîmedendir. Fakat bu usūl 1292 sene-i hicriyyesine (m. 1875) değin yalnız Mahmil-i Mısrî hakkında icrâ olunduğu cihetle, Mahmil-i Şâmî sene-i merkūme hilâline kadar ne Harem-i şerîf'e idhāl edilir ve ne de Beyt-i şerîf tavâf etdirilir idi. 1292 (m. 1875) senesi, Hicâz vâlîsi Takıyyüddîn Paşa'nın himem-i aliyyeleriyle Mahmil-i Şâmî dahī Harem-i şerîf'e idhāl olunup baʿde't-tavâf vâlî paşa tarafından teşyîʿ olunmak usūlü ittihāz edilmiş ve ol vakitden beri bu usūle riʿâyet edilmekde bulunmuşdur.

Beyt-i şerîf ve sâ'ir me'âsir-i münîf sitâre-i nefîseleri Mahmil-i Mısrî ile gönderilmekde olduğundan, gerek Mekke-i mükerreme ve Arafât'a ve gerek Medîne-i münevvere'ye dühūl ü hurûcda Mahmil-i Mısrî'nin ileride bulunması, yaʿnî ibtidâ Mısır mahmilinin, baʿdehû Şâm mahmilinin dühūl ü hurûc etmesi Hicâz sekenesi beyninde âdet hükmüne girmiş ve bu **[874]** usūle riʿâyet edilmek, Haremeyn içün müstelzim-i feyz ü bereket olacağı iʿtikādı riyâz-ı kulûb-ı ahâlî-de kök salmış olmasına binâ'en, ahâlî dâ'imâ Mısır mahmilinin ileride bulunmasını arzû ederler ve kazıyye münʿakis olur, yaʿnî Mahmil-i Şâmî, Mısır mahmilinden evvel vürûd etmiş bulunur ise o seneye "Âmü'l-kaht"[1014] ıtlâk ederler.

1014 [Kıtlık yılı.]

Vâkı'â kisve-i sa'âdeti hâmil olan devâbbın kudûmü min-külli'l-vü-cûh mebrûk ve mes'ûd olacağına şübhe götürür yer olmadığından, Haremeyn ahâlî-yi kirâmının bu yoldaki i'tikādları bir dereceye kadar şâyân-ı sâpâş u takdîrdir.

Lâyiha

Bu lâyiha, mahfil-i şerîfin ne demek olduğunu ve ne zamânlar îcâd ve ihtirâ' olunduğunu zikr u beyân eder.

Elsine-i enâmda "mahfil" demekle mezkûr olan kelime, "mahmil"in muharrefidir. İki kişinin birden deveye binmelerine mahsūs olarak "mihfe" tarzında ve iki parçadan ibâret bir şekilde i'mâl edilmiş olan, bir nev' oturacak şeye "mahmil" denir ve bu iki parça şey deveye çatıldıkdan sonra her iki tarafına birer âdem bindirilir.

Esfâr-ı sa'âdet-âsâr-ı nebeviyyede Nûr-ı dîde-i âlem –*sallallâhu aley-hi ve sellem*– efendimiz hazretlerinin hırka-i şerîf ve misvâk-ı latîfleriyle berîk ve dav' ve na'leyn-i envereyn gibi eşyâ-yı nefîselerini hâmil olan "hevdec"e "mahmil-i şerîf" ıtlâk ve ma'iyyet-i me'âlî-menkabet-i Cenâb-ı Risâlet-penâhîleri'nde bulunan ezvâc-ı tâhirât, "hevdec"-i mezkûra irkâb olunurdu. Sonraları teberrüken bir "mahmil" devesi tertîb ve sitâre-i şerîfe-i Kâ'betullâh ile ba'zı hedâyâ tahmîl olunarak, hüccâc-ı zevi'l-min-hâc **[875]** kāfileleri önünde gönderilmesi tasvîb olundu. Şimdi biri Mı-sır'dan ve biri de Dersa'âdet'den olarak iki mahmil-i şerîf çıkarılır ki Mı-sır'dan çıkarılan mahmil-i şerîf, Hazret-i Fâtıma ve İstanbul'dan çıkarılan mahmil-i şerîf Cenâb-ı Sıddîka –*radıyallâhu anhümâ*– vâlidelerimizin nâm-ı şerîflerine müretteb ve mensûbdur.

967 (m. 1559-60) senesi Yemen'den dahī bir "mahmil" gönderilmesi karârlaşdırılıp Mustafâ Paşa merhûmun vâlîliği zamânında gönderilme-ğe başladı idi. Bu mahmilin bir emîrü'l-hâc ve bir başbuğ ile kabîle-i Benî Merzûk'dan bir şeyhi var idi. Târîh-i mezkûrdan evvel, Yemen hüc-

câcı ise tayyâre kâfileleri ile gidip gelirler idi. Ol vakit Yemen'den çıkarılan mahmilin ismi "Mahmil-i Hays" idi. Bunun sebebi dahī Mahmil-i Yemânî'nin "Hays" denilen şehirden çıkarılmış olmasıdır. Hays, Zebîd kasabasının bir menzil cihet-i cenûbiyyesinde vâki' gāyet ma'mûr bir şehir idi.

Ta'rîf etdiğimiz mahmillerin aslı Haccâc-ı Zālim devrinde muhaddisîn-i kirâmdan "Ebü'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. el-Kāsım b. Muhammed b. İsmâ'îl el-Mehâmilî" ile oğulları Muhammed ve Yahyâ ve birâderi Ebü'l-Kāsım el-Hüseyin taraflarından îcâd ve ihtirâ' edilip zirvesi mahrûti'ş-şekl yapılmış idi. Giderek güzel bir hey'ete vaz' olunup fâtih-i Mısr u Şâm, Sultān Selîm-i firdevs-makām zamânında zerrîn kisveler, nermîn pûşîdelerle tezyîn kılındı.

Sultān Selîm hazretleri 923 senesi şevvâlinin 8'inci günü (m. 24 ekim 1517) **[876]** Dımaşk-ı Şâm şehrinde kemâl-i ta'zīm ve ihtişâm-ı azīmle bir mahfil-i bî-bedel tertîb ve o sene hacca giden kāfileye tevdi'le, Mekke-i mükerreme'ye sevk u tesrîb eylediler ki mahmil-i mezkûr nizām u intizāmının kalemen ta'rîfi mümkün değildir. Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'de ibtidâ Hicâz'a gönderilen mahmil, tâbdâr-ı şehinşâh-ı müşârun-ileyhin tertîb ü tesrîb eylediği mahfil-i sâlifü't-tezkâr olup el-ân ol hey'et üzere gönderilmekdedir.

Sultān Selîm hazretlerinin tertîb ve tasvîb buyurdukları mahmil, dört köşeli, üzeri sivri kubbeli bir mihfe olup kubbesiyle zevâyâ-yı erba'ası üstünde bir top sîmîn ve kubbesi üstünde olan topun fevkında bir de alem-i zerrîn olup kubbenin pûşîde-i zerbâfında nesîcen *"Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh"* ibâre-i münciyesi mastūr idi.

Zamânımızda mihfe-i mezkûre, cânib-i ğufrân-câlib-i Hicâz'a irsâli âdet-i kadîme ve usūl-i müstahsene-i Devlet-i Aliyye'den olan Surre-i hümâyûn çıkarıldığı gün, gāyet mutantan ve muhteşem bir alay ile sâhil-sarây-ı hümâyûndan çıkarılıp vapur-i mahsūsa tahmîlen Üsküdar ya-

kasına nakl ü inhâc olunur ve birtakım zevâta tevzî‘ ve i‘tāsı usūlden olan atāyâ-yı seniyye ihsân buyurulur.

Surre-i hümâyûn'un Şâm'a vüsūl ve hurûcu

Surre emîni Dımaşk-ı Şâm'a vüsūlünde, yed-i idâresine tevdî‘ kılınan Surre-i hümâyûn'u gösterilen mevkı‘e vaz‘la bir müddet istirâhat eder ve zamân-ı nehzat ve hareketi hulûlünde mevkib-i hacc-ı şerîfi bi'l-istishâb semt-i maksūda tevcîh-i veche-i şitâb ederek yola çıkar. **[877]**

Mevkib-i hacc-ı şerîfi teşyî‘ etmek âdet-i belde cümle-i cemîlesinden olmak hasebiyle, mahmil-i şerîf Şâm'dan hurûc edeceği gün, Câmi‘-i Emevî mü'ezzinleriyle bi'l-cümle me'mûrîn ve hademe ve asâkir-i nizā-miyye ve zabtiyye-i şâhâneden mürekkeb bir hey'et-i muvakkara, resm-i kadîm-i güzîn ve de'b-i dîrîn-i bihîn üzere Şâm Kal‘ası derûnunda ve Hazret-i Ebü'd-Derdâ efendimizin makām-ı âlîleri civârında mahfûz olan livâ-yı sa‘âdet-ihtivâ-yı peygamberîyi mahall-i mahsūsundan alıp kemâl-i ta‘zīm ve hürmet-i azīmle hükûmet konağı önünden bi'l-imrâr dâ'ire-i âlî-yi müşîrîde tehiyye kılınmış olan mevkı‘-i tevkīr u ihtirâma îsāl ederek, ferdâsı günü livâ-yı şerîf ve mahmil-i mes‘adet-redîf, âlây-ı vâlâ-yı mezkûr arasında salavât-ı münciye-i mekârim-ihtivâ ve tekbîr ü tehlîl-i Cenâb-ı Kibriyâ zîver-i zebân-ı tezkâr ve edâ olduğu ve kâffe-i me'mûrîn-i mülkiyye ile ümerâ ve zābitān-ı askeriyye ve bi'l-cümle ulemâ vü mütehayyizân-ı vücûh-ı belde elbise-i resmiyyelerini lâbis olarak mahmil-i şerîf önünde gitmekde ve Mızıka-i hümâyûn terennüm etmekde bulunduğu hâlde, mevkib-i hacc-ı şerîf Şâm'a bir sâ‘at ba‘îd olan "Kadem-i şerîf" karyesi civârında merkûz çadıra îsāl ve burada mahmil-i mezkûrun kudûmü intizārında bulunan vâlî ve a‘yân-ı memleket ile me'mûrîn-i hükûmet ve ümerâ-yı askeriyye taraflarından bi'l-istikbâl kā‘ide-i mer‘iyye-i teslîm ve tesellüm icrâsından sonra, kıt‘a-i mukaddese-i Hicâz cânib-i feyz-câlib-i âlîsine sevk u i‘zâm olunur.

Surre-i hümâyûn Dersa'âdet'den ihrâc olunurken, huzūr-ı mekârim-mevfûr-ı hazret-i pâdişâhîde, 14 bin 446,5 kuruş atāyâ-yı seniyye tevzî'i mu'tâd olup bu atāyâ-yı seniyyenin bin 525 kuruşu Surre-i hümâyûn emâneti me'mûrlarıyla huzūru mu'tâd olan hutabâ ve e'imme ile ba'zı meşâyıh ve fukarâya ve 600 kuruşu akkâmlara ve 7 bin 200 kuruşu masraf ve sergi müdîriyyetleri me'mûrlarına ve 5 bin 121,5 kuruşu dahī sarây-ı hümâyûn dâhilinde ictimâ' etmiş olan kesâna tevzî' ve ihsân buyurulur. **[878]**

Masraf ve sergi müdîriyyetlerine mahsūs olan 7 bin 200 kuruşdan Hicâz mukayyidinin atıyyesi olan bin kuruşun 500'ü Surre Emâneti tarafından verilir. Masraf ve cihât kalemleri mukayyidlerine mahsūs olan bin 200 kuruşun 370 kuruşu, sergi odası ketebesiyle sergi odacısının ve 80 kuruşu dahī Hicâz mukayyidi refîkinin ve 750 kuruşu hazîne veznedârları refîklerinin atāyâ-yı kadîmelerindendir.

Sarây-ı hümâyûn dâhilinde tevzî'i mu'tâd olan mârru'z-zikr 5 bin 121,5 kuruş, mü'ezzinân-ı hazret-i şehriyârî ile bekçiyân ve hademe-i sarây-ı hümâyûna mahsūs olup Surre-i hümâyûn çıkarıldığının ferdâsı günü dahī masraf idâresi ma'rifetiyle orta kapıda müctemi' olan fukarâya lâ-ale't-ta'yîn 4 bin 900 kuruş daha tasadduk olunur.

Surre-i hümâyûn çıkarıldığı sırada tevzî'i usūlden olan bâlâda muharrerü'l-mikdâr mebâliğin yekûnu, min-haysü'l-mecmû' 19 bin 346,5 kuruşdan ibâret ise de meşâyıh-ı tekâyâ ile e'imme ve hutabâ efendilere i'tâsı mukannen olan para, bu hesâbın hāricindedir.

Surre-i hümâyûn, sarây-ı pâdişâhîden Üsküdar'a ve oradan sevâd-ı mu'azzama-i Şâm'a îsāl edilinceye değin Surre Emâneti tarafından i'tâsı mu'tâd olan â'idât ve eşyânın mikdârı dahī tahmînen 17 bin 860 kuruşa bâliğ olabilir.

Sâlifü'z-zikr 17 bin küsûr kuruş, huzūr-ı hümâyûnda mahmil develerini gezdirenlerin, alkış ağalarının, yol hademelerinin, hās-âhur hademelerinin, mahmil-i şerîf hırmendârlarının, dolap ocağının, alkış **[879]**

çavuşlarının, yol neferâtıyla Harem-i hümâyûn kapıcılarının, hayvân getirenlerin, Surre-i hümâyûn alayında bulunan neferâtla paşa dâ'iresi hademesinin, ser-akkâm ve buhūr sandıkları me'mûrlarının, Haremeyn tercümânlığıyla kapı çukadârlarının, Evkāf-ı hümâyûn ruznamçe ve sergi hulefâsıyla mühimme kapı çukadârının, taht-ı revânla hayvânât vaz'ına mahsūs olan ma'ûnelerin, ba'zı etrâb-ı şerîfe türbedârlarının ve sâ'ir îcâb edenlerin â'idât-ı kadîmeleridir.

Mısır'da mahmil-i şerîf alayı resminin sūret-i icrâsı

Mahmil-i şerîf-i meyâmin-elîf-i Mısriyye dahī şevvâl-i şerîf evâhirinde Hicâz-ı mağfiret-tırâz cânib-i âlîsine sevk u tesrîb ve zamân-ı sevk u ihrâcı hulûlünde gāyet mutantan bir mahmil alayı i'dâd ve tertîb olunmak usūl-i kadîmeden olduğu cihetle, mevsim-i mahsūsu hulûl eylediği vakit, Dâhiliyye ve Cihâdiyye ve Dîvân-ı Eşgāl nâzırlarıyla Mısır muhâfızı paşalar ve zevât-ı kirâm-ı sâ'ire ve ba'zı vücûh u a'yân-ı belde Mehmed Alî meydânında tanzīm ve tehiyye kılınan mahall-i mahsūsda mevcûd ve hâzır bulundukları ve meydân-ı mezkûrun dört tarafında asâkir-i nizāmiyye saf-beste-i selâm-ı ihtirâm oldukları hâlde, mahmil-i şerîf kemâl-i âdâb ve tevkīr ile "emîrü'l-hâc" nasb u ta'yîn kılınmış olan zâtın yed-i emânetine verildikden ve keyfiyyetin cümleye i'lân ve tebşîri zımnında toplar atıldıkdan sonra, zevât-ı müşâr u mûmâ-ileyhim mahmil-i şerîfi âlây-ı vâlâ-yı mezkûr ile Abbâsiyye ıtlâk olunan yere kadar teşyî' ederler.

Bu mutantan alayın ilerisinde turuk-ı aliyye meşâyıhı, cemâ'atleriyle berâber zikr u tehlîl ve salavât-ı şerîfe tilâvet ve tertîl ederek giderler. Bunların **[880]** arkalarında mızıkalarla iki alay asâkir-i piyâde ve onların akabinde zābitān-ı askeriyye ve bunlardan sonra mahmil-i şerîf ve ba'dehû süvârî asâkir-i muntazaması mürûr ederler. Yollar seyirci kesretiyle gāyet kalabalık olduğundan muhıll-i âdâb bir hâl ve hareket vukū' bulmamak içün iktizā eden yerlerde asâkir-i zabtiyye bekledirler.

Mısır'da mahmil-i şerîf alayı icrâsı eğerçi âdet-i kadîmeden ise de akdemleri pek de muntazam ve mükemmel değil idi. Biraz müddetdir tezyîn-i ihtifâline pek aşırı ihtimâm gösterilmiş ve hele şu zamân-ı terakkī-nişân-ı âlîde Mısır mahmili intizām ve ihtişâm cihetiyle hayret-bahş-ı ukūl olacak bir dereceye getirilmişdir.

Sâye-i meberrât-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde, 1293 (m. 1876) senesi mahmil-i şerîf-i mezkûrun müzerkeş pûşîdesi gāyet müşa'şa' ve muntazam olarak müceddeden nesc ü i'mâl edilmiş ve üzerinde nesîcen mersûm bulunan âyât ve ehâdîs-i şerîfenin yazıları meşâhîr-i hattātīn-i kirâmdan Abdullâh Zühdî Beğ'in hattına taklîden nakş u tasnî' edildiğinden, hey'et-i mer'iyye-i latīfesi sūret-i meşhûde-i sâbıkına her vechile fâ'ik ve ale'l-husūs merkez-i vasatına tesādüf etdirilmiş olan tuğrâ-yı garrâ-yı şehinşâhînin vaz'iyyeti ve zât-ı hamîdetü's-sıfât-ı hazret-i pâdişâhînin nâm-ı şevket-irtisâm-ı şehriyârîlerinin resm-i bihîn-i hey'eti câlib-i nazar-ı dikkat denilmeğe lâyık olduğundan, müşâhedesiyle tenvîr-i bâsıre-i ibtihâc edenlerin istiğrâbını mûcib olmamak gayr-ı mümkündür.

Mahmil-i şerîf-i mezkûr kafes hâlinde olarak ağaçdan ma'mûl ise de pûşîdesi düz siyâh ipekden mensûc ve üzerinde sırma ile nesîcen ba'zı âyât-ı celîle ve ön tarafında Mekke-i mu'azzama ve bâlâsında dahī tuğrâ-yı garrâ-yı cemîle resimleri menkūş olup sütūh-i erba'ası kezâlik sırmadan mensûc birtakım çiçeklerle tarsī' edilmişdir. Ba'zı mahalleri kenâr gibi yeşil ve kırmızı ipekle i'mâl **[881]** edilip etekleri som sırma saçaklarla tezyîn ve dört köşesiyle vasat-ı fevkānîsine gümüşden ma'mûl birer aded kebîr "kürre" ve bunların üzerine birer de "alem"-i zerrîn vaz' u ta'yîn kılınmış ve merkez-i re'si fevkıne gāyet nefîs ve müzehheb bir mahfaza derûnuna mevzū' iki kıt'a kelâm-ı kadîm-i vâcibü't-ta'zīm ta'lîk olunmuşdur.

Zeyl

Umûm müslümânların hüsn-i teveccühünü kazanmağa sebeb-i müstakil olan mahmil-i şerîf pûşîdesinin tecdîdi ki şehinşâh-ı cihân-penâh efendimiz hazretlerinin nukūd-ı saʻâdet-nümûd lutfuyla sâha-pîrâ-yı husūl olmuşdur, mahkeme-i vicdâna mürâcaʻat olunduğu takdîrde, zât-ı meberrât-âyât-ı hilâfet-penâhîlerine mevhibe-i ilâhiyye ve atāyâ-yı celîle-i sübhâniyye olan himmet-i kerrûbî-pesendin netîce-i meşkûresi olduğuna hükm edilmemek kābil olamaz.

Şehriyâr-i Bâyezîd-girdâr hazretlerinin âsâr-ı hayriyye hakkında ibzâl buyurmakda oldukları nukūd-ı lutf u himmetin kadri gāyet âlî ve hasāʼis-ı celbiyye-i insâniyyenin en eşref ve ecmeli denilecek bir mürüvvet-i celîlenin meziyyet-i mahsūsası olduğundan, zât-ı melik-sıfât-ı şâhânelerini her an ve zamân envâʻ-ı mehâsine inâle ile ihrâz-ı şeref ü şân etdirmekdedir.

Pâdişâh-ı Fârûkī-câh-ı müşârun-ileyh hazretlerinin muttasıf oldukları evsāf-ı lutf u himmetin meziyyetini uzun uzadı tavsīfe hâcet olmadığından, burada ihyâsına muvaffak oldukları hayrât ve meberrâtı taʻdâd ve taʻrîfden sarf-ı nazar ederek, yalnız mahmil-i şerîf-i meyâmin-redîf-i mezkûru fevkaʼl-matlûb bir derece-i âlüʼl-âle îsāl buyurduklarını beyân ile iktifâ etdik.

Cenâb-ı Vâcibüʼl-lutfi veʼl-atāyâ hazretlerinden mesʼûldür ki Hādim-i Haremeyn-i muhteremeyn ve hâmî-i havme-i dîn-i mübîn, halîfe-i rûy-i zemîn, Sultān Gāzî **[882]** Abdülhamîd Hān-ı sânî efendimiz hazretleri mezîd-i fer ü şevket ü azametle, taht-ı âlî-baht-ı mülûkânelerinde dâʼim ve ber-karâr olarak, beher sene Surre-i hümâyûn irsâliyle beldeteyn-i şerîfeteyn sekenesinin ceyb-i âmâl ü ümîdlerini mâl-a-mâl sürûr ve Hicâz-ı mağfiret-tırâz arâzī-i mukaddesesinde neşr-i envâr-ı adl-i vedâdla uyûn-ı muvahhidîni eşiʻʻa-pâş-ı huzūz u hubûr buyursun; *âmîn*.

SŪRET
«4»
Taksîm-i kisve-i Beytullâh mes'ele-i mühimmesi beyânındadır.

Zamân-ı Câhiliyye-i Arab'da Kâ'betullâh üzerinde birikmiş birçok eşyâ-yı gālî-bahâ var idi. Evâ'il-i devlet-i İslâmiyye'de beytü'l-mâl tarafından bir kisve tedârikiyle, zikr olunan eşyâ-yı nefîse-i müterâkimeyi Kâ'betullâh üzerinden indirip beyne'l-müslimîn taksîm eylediler ve Ömer b. Hattāb hazretleri ise zamân-ı hilâfetinde her sene kisve-i atîk-ı Beytü'l-atîk'ı indirip cedîd bir sitâre ta'lîkıyle atîkını li-ecli't-teberrük hüccâc-ı müslimîne taksîm ve Osmân b. Affân hazretleri dahī Kâ'betullâhi'l-ulyâ'ya iki kıt'a kisve iksâsıyla, ibrâz-ı merâsim-i tevkīr u ta'zīm etdiler.

Cenâb-ı Mu'âviye b. Ebû Süfyân, ta'lîk olunmak üzere Şâm'dan birtakım kâlâ-yı girân-bahâ gönderip kisve-i atîk-ı Beytullâh'ı tenzîl ve cüdrân-ı erba'a-i Kâ'be'yi ba'de't-tanzīf, zikr olunan kumaşların ta'lîk edilmesini Şeybe b. Osmân *–radıyallâhu anh–*a iş'âr ve Şeybe b. Osmân dahī vârid olan kumaşların ba'de't-ta'lîk eski **[883]** sitâreyi pâre pâre ederek İbn Abbâs *–radıyallâhu anhümâ–* huzūrunda sükkân-ı Haremullâh'a tevzî' u taksîme ibtidâr eyledi idi. Abdullâh b. Abbâs hâzır olup da Şeybe b. Osmân'ın vaz'ını tekrîh veyâ takbîh etmemiş olması ise kisve-i şerîfenin taksîmine cevâz-ı şer'î olduğunu îmâ eder. İnde'l-ba'z kerâheti bile yokdur.

Şeybe b. Osmân hazretleri Kâ'betullâh'ın kisveleri çoğaldığı zamân, halîle-i celîle-i Sultān-ı enbiyâ Cenâb-ı Â'işe *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemize gidip "Yâ Â'işe! Beytullâh'ın üstünde kisveler çoğaldı. Hâ'iz kadınlar ve cünüb olanlar ahz ü iktisâ etmesinler içün fersûdelerini çıkarıp bir çukura defn etsek olur mu?" demiş ve müşârun-ileyhâdan "Bu âna kadar defn etdiniz ise bundan sonra ol vaz'ı terk edin. Kimler alıp iktisâ ederler ise ahz ü iktisâ etsinler; be'is yokdur. Ma'a-mâ-fîh

eğer satıp da parasını fî-sebîlillâh sarf etmiş olsanız, daha güzel, daha iyi olur" cevâbını almışdır.

E'imme-i Hanefiyye, "Kisve-i Kâ‘betullâh, müfevvaz-ı re'y-i pâdişâh-dır" dediler. *Fetâvâ-yı Kādīhānî*'de "Kâ‘be'nin kisvesi eskidiği zamân, asrın pâdişâhı alıp umûr-ı mukaddese-i Beytullâh'a sarf etsin" ibâresi mastūr ve İmâm Muhammed *–rahimehullâh–*ın "Bir kimseye pûşîde-i Kâ‘betullâh'dan bir parça verilmiş olsa, eğer ol parça zî-kıymet ise almamalıdır. Kıymeti az ise almakda be'is yokdur" dedikleri *Tetimme-tü'l-fetâvâ*'da mukayyed ve mezkûrdur. E'imme-i Şâfi‘iyyeden İmâm Zerkeşî merhûm ise sitâre-i Beytullâh'ı bey‘den men‘ edip "Alanların redd ü i‘âde etmelerini tavsiye ederim" demişdir. **[884]**

İbn Salâh, "Bu keyfiyyet, pâdişâh-ı zamânın re'y ü irâdesine tefvîz olunmak mes'elesinden ibâret olup selâtīn-i eslâf Benî Şeybe'ye terk ve bahş etmekde ve onlar da her sene kisve-i atîkı satıp esmânını kendi umûrlarına sarf eylemekde idi" diyerek kisvenin [bey‘inin] cevâzında şübhe olmadığını îmâ vü işâret eylemişdir.

Kutb-i Mekkî'nin re'y ü hükmüne göre, beytü'l-mâl tarafından i‘mâl olunan kisvenin sūret-i idâre ve tasarrufu re'y-i pâdişâha ve eğer Evkāf hazînesinden gönderilmiş ise şart-ı vâkıfa â'iddir. Ne vechile re'y ü irâde olunur ise muktezâsı icrâ olunur. Şart-ı vâkıf eğer gayr-ı mazbût ise evkāf-ı sâ'ire ahkâmına tevfîk-ı hareketle, ondan evvel ta‘lîk olunan kisvenin hükmü icrâ kılınır. Asr-ı hâzırda kisve-i şerîfe Evkāf-ı hümâyûn hazîne-i celîlesinden gönderilmekde ve şart-ı vâkıf mechûl hükmündedir. Âdet-i müstemirre-i Benî Şeybe ise cedîdini bi't-ta‘lîk, atîkını temlîk ve temzîk ile fürûht etmekdir. Binâ-ber-în üslûb-ı kadîmi üzere terk ve ibkā edilmek lâzım gelir.

Bâb-ı mu‘allâ-elkāb-ı Kâ‘betullâh'ın müzerkeş perdesiyle kuşağı, şerîf-i Mekke bulunan zâtın ve sitâre-i şerîfe-i Beytullâh, miftâhdâr-ı buk‘a-i mukaddese olan Şeybe Efendi'nin olmak âdet hükmündedir. Kâ‘betullâh

kapısının perdesi, hacc-ı ekber seneleri Dersa'âdet'e gönderilir ve sinîn-i sâ'irede kuyumculara satılır. Bâsūr içün Mekke-i mu'azzama'dan celb edilen halka yüzükler işte bu kuşağın sırmasından ma'mûldür. Perde-i şerîfe, bâb-ı mu'allâ-cenâb-ı Kâ'betullâh'ın perdesi şeklinde görülecek ise de burada mücmelen ta'rîfine lüzûm görüldü. **[885]** Şöyle ki:

Perde-i şerîfe, yeşil atlasdan ma'mûldür. Etrâfında palamut yaprağından mürettеb ve sırma ile mensûc bir su[1015] vardır ki bu sunun iç tarafına fırdolayı sûre-i şerîfe-i Fâtiha ve sâ'ir âyât-ı celîle yazılmış ve Fâtiha-i şerîfenin araları müte'addid ism-i celâl ile tezyîn edilmişdir. Perdenin üst tarafında, ya'nî bâb-ı Kâ'betullâh cihetinde;

﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاء فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾[1016]

âyet-i kerîmesi ve onun zeylinde;

﴿إِنَّهُ مِن سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾[1017]

﴿رَّبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَل لِّي
مِن لَّدُنكَ سُلْطَانًا نَّصِيرًا﴾[1018]

âyet-i celîlesi ve onun altında [1019]﴿لَقَدْ صَدَقَ اللهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ﴾ kerîme-i münîfesi muharrer olup bu âyetlerin tarafeyninde ve kat'-ı nâkıs şeklinde dört mahalle çifte besmele yazılmış ve bundan sonra dört satır üzerine

---

1015 ["Kenar süsü, bordür" anlamındadır.]

1016 ["Biz senin yüzünün semâya doğru çevrilip durduğunu muhakkak görüyoruz." Bakara, 2/144.]

1017 ["O muhakkak ki, Süleymân tarafından ve şüphe yok ki o, 'Rahmân, Rahîm olan Allâh'ın ismiyle' (başlanarak) yazılmıştır" Neml, 27/30.]

1018 ["Ya Rabbî! Beni bir sıdk medhaline idhal et ve beni bir sıdk mahrecine ihrac eyle ve benim için kendi tarafından bir yardımcı kuvvet (nasîb) kıl." İsrâ, 17/80.]

1019 ["Şânıma kasem olsun ki Allah te'âlâ, Peygamberine rüyâsını bi-hakkın sâdık kılmıştır." Fetih, 48/27.]

Âyetü'l-kürsî tertîb edilerek, bu hutūtun vasatına da kezâlik katʿ-ı nâkıs şeklinde iki mahalle İhlâs-ı şerîfe sebt ü imlâ olunmuşdur.

Âyetü'l-kürsî'nin zeylinde iki satır olarak "Li-îlâfi" [Kureyş] sûre-i şerîfesi yazılıp onun zîrinde pâdişâhımız Gāzî Sultān Abdülhamîd Hān-ı sânî efendimiz hazretlerinin nâm-ı şevket-irtisâm-ı şâhâneleri ve bunun tarafeyninde dahī *"Lâ ilâhe illallâhu'l-melikü'l-hakkı'l-mübîn; Muhammedün Resûlullâhi sādıku'l-vaʿdü'l-emîn"*[1020] cümel-i cemîlesi nakş u tenmîk edilmişdir.

1020 [Melik, Hak ve Mübîn olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur; emîn ve vaadinde sâdık olan Muhammed Allâh'ın resûlüdür.]

VECHE-İ HĀMİSE

Dört sūreti câmi‘ olup Mescidü’l-Harâm ebniye-i mukaddesesinin vaz‘iyyet ve hey’et-i kadîmesiyle, kapılarının ve üstuvânâtıyla şürefâtının aded ve resimlerini mu‘arrifdir.

SŪRET
«1»
Mescidü'l-Harâm harem-i muhtereminin vaz'iyyet-i kadîmesi ta'rîfindedir.

Hazret-i İbrâhîm *–aleyhi selâmullâhi'l-azīm–* efendimiz Kâ'betullâh'ı te'sîs buyurdukları zamân, etrâf-ı erba'a-i Beytullâh'da büyût u mesâkin ve menâzil ü dekâkîne dâ'ir hiçbir şey yok idi. Amâlika ve Cerâhime tavâ'ifiyle Huzâ'a akvâmı dahī berây-ı ta'zīm te'sîs-i büyût u mesâkine rağbet göstermediler. Fakat Kusayy b. Kilâb, umûr-ı mu'azzama-i Beytullâh'a müstevlî ve şehr-i şehîr-i Mekke'ye vâlî olup kilîd-i mes'adet-bedîd-i Kâ'betullâh'ı keff-i kifâyetine ve temşiyet-i mesālih-i kabâ'ili uhde-i istîhâl ve dirâyetine aldığı zamânlar, ikinci vechenin sekizinci sūretinde nigâriş-pezîr-i tahkīk ve beyân olduğu üzere, Kureyş kabîlesi efrâdını celb ü cem'le Kâ'be-i mufahhame'nin etrâfında esâs-efgen-i büyût olmalarını beyân ve ifhâm ve bi'z-zât "Dârü'n-Nedve" dâ'iresini te'sîse kıyâm eyledi.

Kusayy b. Kilâb'ın bünyâd eylediği Dârü'n-Nedve'nin yeri el-ân "Rükn-i Şâmî" **[887]** denilen kûşe-i mübârekenin hizâsında ve Metāf-ı sa'âdet-ittisāf-ı şerîf ittisālinde bulunan Makām-ı Hanefî'nin arsasıdır ki mezheb-i Hanefî imâmı evkāt-ı hamse namâzlarını makām-ı mezkûr dâhilinde kıldırır.

Kabâ'il-i Kureyşiyye efrâdı, giderek vâsıl-ı hadd-i nisâb ve cevânib-i erba'a-i Kâ'betullâh'da yapılan büyût u menâzilin adedi, hāric-i havsala-i add ü ihsā vü hesâb olup Mekke-i mükerreme bir şehr-i azîm ve belde-i cesîm şekline girmekle, şu'ab u mahallâtı çoğalarak şimdiki hâl-i intizāma girdi. Nûr-ı dîde-i kâ'inât *–aleyhi elma'u't-tahiyyât–* efendimiz hazretleri, şehr-i mezkûrun Şi'b-i Alî nâmıyla mersûm harîta-i iştihâr olan mahallesinde ve Mevlidü'n-Nebî denilen hāne-i sa'âdet-âşiyâne-i bî-bahâne içinde tenvîr-i kımât-ı vücûd edip bi'l-âhare Şi'b-i Benî Hâşim'de kâ'in Ümmü'l-mü'minîn Hadîcetü'l-kübrâ *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizin devlet-hāne-i cennet-nişânelerini teşrîf buyurdular.

SŪRET
«2»
Mescidü'l-Harâm'ın üstuvânât-ı kadîmesini zikr u ta'dâd eder.

Dârü'n-Nedve ziyâdesiyle, Bâb-ı İbrâhîm ziyâdesi sütûnları hāric olmak üzere, Mescidü'l-Harâm'ın kable't-tecdîd 496 aded üstuvânesi olup bunların yirmi yedisi kapılarında ve dört yüz altmış dokuz adedi sukūf-ı şerîfesi altında idi. Sukūf-ı şerîfe altında bulunanların seksen sekiz adedi şark, yüz kırk beş adedi şimâl, yüz kırk adedi cenûb, seksen yedi adedi garb taraflarında olup üstuvânât-ı şarkıyyenin seksen yedisi yek-pâre mermerden ve bir de tuğladan ve üstuvânât-ı şimâliyyenin **[888]** on dört adedi yonma taşdan ve kezâlik üstuvânât-ı cenûbiyyenin yirmi beş adedi ve üstuvânât-ı garbiyyenin cümlesi taşdan ve bunların kusūru kâmilen mermerden masnû' idi. Dârü'n-Nedve ziyâdesinin cevânib-i erba'asında dahī altmış altı aded üstuvâne var idi. Bunların kâffesi hacer-i gaşîmden ma'mûl idiyse de üzerleri kireçli harçla güzelce sıvanıp mermere benzedilmişidi.

Sultān Gavrî-i Mısrî, 917 (m. 1511) senesi hilâlinde Mescidü'l-Harâm'ın ba'zı ıslâh olunacak yerlerini ta'mîr ve termîm içün me'mûrîn-i Mısriyye'den Hayrî Beğ'i bi't-ta'yîn, Mekke-i mu'azzama'ya göndermiş idi. Hayri Beğ, Bâb-ı İbrâhîm ziyâdesini ba'de't-ta'mîr, üzerine bir kasr-ı Havernak-mu'âdil ve mescid-i şerîf hāricinde birkaç bâb-ı mesâkin ve menâzil ve bunlara müteferri' lâzım-hâne ve mağsel ve mahzenü'l-mâ gibi ba'zı şeyler ilâve ve te'sîs edip Sultān Gavrî nâmına vakf eyledi ve bâb-ı mezkûr ziyâdesi dâhilinin iki tarafına altlı üstlü hücreler yapdırarak, fukarâ ve sulehâ gürûhunu îvâ ve nüzûl-i bârânda doldurulmak üzere mezkûr kapının cânib-i cenûbunda ma'a-sahrınc bir de sebîl-i bî-adîl inşâ etdi.

947 (m. 1540-41) târîhinde, Sultān Süleymân cânib-i mülûkânesinden şeref-sânih olan emr u fermân üzerine, Cidde vâlîsi Hoşgeldi Beğ

dahī 815 (m. 1412-13) senesi hilâlinde binâ edilmiş olan makām-ı lâzımü'l-ihtirâm-ı Hanefiyye'yi ve kanâdîl-i Beytullâh malzemesi muhâfazasına mahsūs olan iki göz mahzeni[1021] inşâ ve bunları müte'âkıb bütün bütün mermerden ma'mûl olan ziyâde-i Bâb-ı İbrâhîm sütûnlarını binâ eyledi. Hoşgeldi Beğ'in Bâb-ı İbrâhîm ziyâdesindeki yapdırdığı direklerin **[889]** on biri revâk-ı cenûbî ve altısı revâk-i şimâlî taraflarında olup bunların kâffesi yonma taşdan ma'mûl idi.

Hoşgeldi Beğ, makāmât-ı sâ'ireyi dahī ta'mîr ve tecdîd eyledi ise de Hanefî makāmını makāmât-ı selâseden bir sene sonra ikmâl etmişdir. Çünki Hanefî makām-ı sâmîsinin ebniye-i müteyemmenesi, sâ'ir makāmlara nisbetle gereği gibi büyücek olduğundan, 947 (m. 1540-41) senesi tecdîdine başlanılıp 949 (m. 1542-43) senesi itmâm ve e'imme-i sâ'ire makāmâtı 948 (m. 1541-42) senesi resânîde-i hadd-i encâm edilmişdir.

Hoşgeldi Beğ'in eser-i binâsı olan Makām-ı Hanefî, eğerçi 68 sene kadar kullanılabildi ise de refte refte Hanefî cemâ'ati artmış ve binâ'en-aleyh mahfil-i mezkûr darlaşmış idi. Keyfiyyet, 1017 (m. 1608-09) senesi Dersa'âdet'e bildirildiğinden, tevsî'i hakkında kerâmet-fermâ-yı sünûh u sudûr olan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî üzerine, Mısır vâlîsi Mehmed Paşa makām-ı mezkûru yıkıp yeniden yapdırdı. Metāf-ı şerîf mermerlerini dahī ta'mîr ile Arafât mecrâsını tathîr ve Beyt-i şerîf'in a'mide-i dâhiliyyesi kisvelerini tecdîd ve Harem-i muhterem etrâfında birikip kalmış olan süpründüleri kaldırtıp civâr-ı füyûzât-bedîdâr-ı Kâ'betullâh'ı tanzīf eyledi.

Mehmed Paşa'nın tevsî' etdirdiği Hanefî makām-ı mes'ûdunun mihrâbı, bir mikdâr Metāf-ı şerîf arsası üzerine te'sîs edilmiş olduğundan, havl-i Beytullâh'da kılınan ferâ'iz-i salâtda sufûf-ı müslimîn, hāricden

---

1021 Bu mahzenler Sultān Süleymân'ın irtihâlinden sonra hedm edilerek arsaları Harem-i şerîf sâhasına ilâve edilmişdir.

gayr-ı muntazam görünüyordu. Târîh-i tevsî'den 284 sene sonra, ya'nî 1301 (m. 1884) senesi, Hicâz vâlîsi Osmân Paşa zikr olunan mihrâbın zemîn-i metāfa tesādüf eden cihetini Bâbü'z-Ziyâde cihetine çekdirdi. Şimdi cemâ'atin o noktaya rast gelen safında **[890]** dahī matlûb olan intizām hâsıl ve bu sevâba sâye-i meberrât-vâye-i hazret-i pâdişâhîde hâlâ Hicâz vâlîsi bulunan Osmân Paşa hazretleri nâ'il oldu.

Lâzıme

Makāmât-ı erba'a, mezâhib-i erba'a e'immesine mahsūs birer mahfil ise de evzā'-ı şer'iyyeden olmayıp sonradan ihdâs edilmiş muhaddesât cümlesindendir. Târîh-i te'sîsleri ise Kāhire-i Mısır'da hüküm-fermâ olan mülûk-ı Çerâkise'den Ferec b. Berkuk b. Enes'in zamân-ı hükûmeti olan 815 (m. 1412-13) senesidir. Nâdir Şâh dahī teba'a-i Îrâniyye içün bir makām inşâsıyla makāmât-ı e'imme adedinin beşe iblâğına müsâ'ade edilmesini, ya'nî mezheb-i Ca'ferî'de bulunanlar içün dahī ayrıca bir makām yapdırılmasını taleb eyledi ise de nâ'il-i maksad olamadı. (İntehâ)

SŪRET
«3»
Şürefât-ı kadîme-i Mescidü'l-Harâm'ın aded ve hey'etini ta'rîf eder.

Şürefât; şerefe kelimesinin cem'idir. Şerefe, denilen şey ise ziynet-i ebniye nev'inden olarak kal'a dîvârları üstüne yapılan zirve ve küngüreye ıtlâk olunur ki cem'i "şüref" ve "şürefât" gelip buna lisân-ı Türkîde "beden" denir ve iktizāsına göre bunların arkalarında gizlenilip harb olunur.

Mescidü'l-Harâm'ın kable't-tecdîd dört yüz aded bütün ve yedi aded yarım şürefât-ı dâhiliyyesiyle elli iki aded bütün ve bir aded yarım şürefât-ı hāriciyyesi var idi. Lâkin şürefât-ı hāriciyyesi şürefât-ı dâhiliyyesi gibi bir iki yerde müctemi' olmayıp **[891]** ebvâb-ı mu'allâ-cenâbı üzerlerinde olarak müteferrik bir hâlde idi. Ya'nî her bir kapıda birkaç şerefe bulunup bunların aralarına birtakım mesâkin ve menâzil ile ribât ve medreseler yapılmış olduğundan, bunların bulunduğu mahallerde şerefeye dâ'ir bir şey yok idi. Dârü'n-Nedve ziyâdesinde yetmiş iki ve Bâb-ı İbrâhîm ziyâdesinde kırk dört aded şerefe olup bunların kâffesi Harem-i şerîf'in iç yüzünde görünür idi.

Velîd b. Abdülmelik devrine gelinceye kadar Mescidü'l-Harâm harem-i firdevs-tev'eminde şerefe olduğunu bilen müverrih olmadığından, Harem-i şerîf-i mezkûrun şürefât ile tezyîni Velîd b. Abdülmelik'in eseri olduğuna hükm edilmişdir.

SŪRET

«4»

Mescidü'l-Harâm'ın ebvâb-ı kadîmesini ta'rîf ve ta'dâd eder.

Mescidü'l-Harâm'ın mukaddemâ ikişer tāk-ı gerdûn-nitāk üzerine kurulmuş on dokuz aded bâb-ı bülend-cenâbı olup her bir kapı iki gözlü köprü gibi ikişer kemer üzerine yapılmış idi ki bu kapıların birazları el-ân mevcûd ve hey'et-i kadîmeleri vechile bâkī vü meşhûddur.

Her bir bâb-ı mu'allâ-nisāb eğerçi ikişer gözden ibâret ise de bunların ikisi dahī bir isimle anılırdı. Yan yana iki kapı olduğu hâlde ikisine birden "Bâbü's-Selâm" ıtlâk olunduğu gibi bu hesâb, Mescidü'l-Harâm kapıları kemerlerinin otuz sekiz aded olacağını îmâ vü işrâb eder ise de Süleymâniyye Medresesi'nin **[892]** mi'mârı, kapının birine bir tāk-ı âlî-nitāk daha zamm u ilâve ile tākāt-ı ebvâbı otuz dokuz adede iblâğ eylemiş idi.

VECHE-İ SÂDİSE

Altı sūret üzerine müretteb olup hey'et-i cedîde-i Mescidü'l-Harâm'ın kıbâb u ebvâbıyla şürefâtının aded ve hey'etini ve ol mevkı'-i mukaddesin birtakım cedvelleriyle harîta-i musattahasını câmi'dir.

SŪRET
«1»
Mescidü'l-Harâm'ın ba'de't-tecdîd hâsıl olan hey'etini ta'rîf eder.

Mescidü'l-Harâm harem-i latīfinin resm-i kadîmi veche-i hāmisede ta'rîf olunduğu tarz u hey'etde olup fakat fî-zamâninâ Bâbü's-Selâm'dan Bâb-ı Umre'ye kadar 537 kadem tūlü ve Bâb-ı Safâ'dan Dârü'n-Nedve ziyâdesi kapısına değin 500 kadem arzı olup altmış yedisi şark, seksen bir adedi şimâl, otuz altısı garb, otuz üç adedi dahī cenûb cihetlerinde ve beş adedi Dârü'n-Nedve ve altısı Bâb-ı İbrâhîm ziyâdelerinde olarak, 218 aded üstuvânât-ı ruhāmiyyesi vardır. Garb tarafında olan üstuvânelerin **[893]** altısı ve cenûb cihetinde bulunanların on biri ve Dârü'n-Nedve ziyâdesindekilerin bir adedi hacer-i savvândan[1022] ve bunların kusūru kâmilen mermerden ma'mûldür.

Hacer-i şemsî[1023] denilen parça parça yonma taşlardan ma'mûl üstuvâneler dahī 244 aded olup bulundukları mevkı'lerin iktizāsına göre, bu sütûnların kimisi müseddes ve kimi de müsemmenü'ş-şekldir. Her bir sütûn-ı sengîn-kāmetinin zemînden i'tibâren mikdâr-ı sülüsü "savvân" ıtlâk olunan ufak sarı taşdan ve yukarısı büyücek büyücek yonma sarı taşdan mürettebdir. Bu misillü ahcâra, aktār-ı Hicâziyye ahâlîsi beyninde hacer-i şemsî denilir.

Bu taşlardan harem-i şerîf-i Beytullâh'ın bâb-ı rahmet-nisābına karşı gelen cihetinden ibâret olan taraf-ı şarkīsinde otuz ve Altınoluk'a mukābil olan taraf-ı şimâlîsinde vâki' kıbâbı altında kırk dört ve taraf-ı garbîsinde, ya'nî Bâb-ı Mesdûd-ı Garbî ile Müstecâr-ı şerîf'e karşı olan cihetinde otuz altı ve taraf-ı cenûbîsinde, ya'nî Hacerü'l-esved'e mukābil

---

1022 [Metinde «صنوان». Ayrıntılı mâlûmât için bkz. Takıyyüddîn el-Fâsî, *Şifâ'ü'l-ğarâm*, I, s. 310.]

1023 [Metinde «شمليس». Ayrıntılı mâlûmât için bkz. Takıyyüddîn el-Fâsî, *Şifâ'ü'l-ğarâm*, I, s. 310.]

olan kubbelerin tahtında yetmiş altı ve Dârü'n-Nedve ziyâdesinde otuz altı ve Bâb-ı İbrâhîm ziyâdesinde on sekiz ve mescid-i şerîfin dört köşelerinde dört aded üstuvâne vardır ki inde'l-hesâb bunların yekûnu 244 aded olacağı bî-şekk ü irtiyâbdır.

SŪRET
«2»
Mescidü'l-Harâm'ın kubbelerini ta'rîf ve kaç aded olduğunu beyân eder.

Mescidü'l-Harâm'ın tamâm beş yüz aded kubbe-i zîbendesi vardır. Ahâlî-yi Mekke **[894]** ıstılâhında bunların yüz elli adedine "kubbe" ve iki yüz seksen adedine "tavâcin" ve altmış ikisine "musalleyât" ıtlâk olunur. Kubbelerin yirmi dört adedi şark ve otuz altı adedi şimâl ve otuz altı adedi cenûb ve yirmi iki adedi garb ve bir adedi Hazvere minâresi ve bir adedi ziyâde-i Dârü'n-Nedve minâresi ve on altı adedi dahī ziyâde-i Bâb-ı İbrâhîm cihetlerinde olarak yüz elli adeddir.

Tavâcin, "tācen" kelimesinin cem'i olup bir nev' kubbe ismidir. Tācen, "dâmen" vezninde olarak "tâbe", ya'nî "tāve" denilen ma'lûm bir kaba denir. Bundan murâd ise tâbe şeklinde yapılmış olan kubbelerdir. Bunların mecmû'u otuz sekiz adedi şark, elli dokuz adedi şimâl, kırk üç adedi garb, altmış dört adedi cenûb taraflarında ve iki adedi mi'zene-i Bâbü's-Selâm altında, bir adedi Bâbü's-Selâm cihetindeki rükn-i mescidde, bir adedi Bâb-ı Umre'de, yirmi dört adedi Dârü'n-Nedve ziyâdesinde, kırk yedi adedi Bâb-ı İbrâhîm ziyâdesinde olarak 288 adeddir.

Musalleyât denilen kubbelerin üç adedi şark, yirmi dört adedi şimâl, on sekiz adedi garb, on yedi adedi dahī cenûb taraflarında olarak altmış iki aded ise de bunların şekilleriyle heye'âtlarını kalemen ta'rîf mümkün değildir. Mutlakā görmeğe muhtâcdır.

SŪRET
«3»

Mescidü'l-Harâm şürefât-ı cedîdesinin cihât ve kemmiyyâtını beyân eder.

Mescidü'l-Harâm'ın yüz altmış iki adedi şark, üç yüz kırk bir **[895]** adedi şimâl, yüz dört adedi garb taraflarında ve yüz kırk altı adedi Bâb-ı İbrâhîm ziyâdesinde, yüz doksan bir adedi ziyâde-i Dârü'n-Nedve'de ve kusūru cenûb cihâtında olarak 1.380 aded şerefesi vardır. Şark cihetinde bulunanların yirmi yedisi mermerden ve yüz otuz beşi hacer-i şemsîden olup mermer olanların biri diğerlerinden uzuncadır. Şimâl cihetinde bulunanların dahī yetmiş sekizi mermerden ve kusūru şemsî taşından olarak, mermerden olanlarının üçü diğerlerinden uzuncadır. Garb tarafındakilerin yirmi ikisi mermerden ve bunların kusūruyla Ziyâdeteyn ve cenûb cihâtında bulunanların kâffesi hacer-i şemsî denilen taşdan ma'mûldür.

SŪRET
«4»
Mescidü'l-Harâm'ın aded ve hey'et-i ebvâbı ile bulundukları cihâtı beyân ve bu kapıların kaçar şerefesi olduğunu ve zamân-ı Câhiliyye-i Arab'da kangı [hangi] isimlerle ma'rûf bulunduğunu zikr u ityân eder.

Mescidü'l-Harâm'ın on dokuz aded bâb-ı bülend-cenâbı vardır ki bu kapıların dördü şark, yedisi cenûb, üçü garb, beşi şimâl cihetlerine açılır.

Ebvâb-ı şarkıyye

Ebvâb-ı şarkıyye: 1. Bâbü's-Selâm; 2. Bâbü'n-Nebî; 3. Bâbü'l-Abbâs; 4. Bâb-ı Alî'den ibâret olup bu kapıların dokuz aded dâhilî ve beşer aded hāricî kademeleri vardır.

Gerek bu kapının ve gerek sâ'ir kapıların hāric ve dâhilinde bulunan kademeleri **[896]** 1092 (m. 1681) senesi Mîrâhur Süleymân Ağa meydâna çıkarmışdır. Ondan evvel umûm kapıların alt eşikleri yer ile berâber olduğundan, azıcık yağmur yağsa Harem-i şerîf dâhili su içinde kalır idi.

1. Bâbü's-Selâm:

Bu kapı, vakt-i Câhiliyye'de "Bâb-ı Benî Abdüşşems b. Abdümenâf" nâmıyla meşhûr idi. Şimdi "Bâb-ı Benî Şeybe" dahī denir ise de nâm-ı meşhûru "Bâbü's-Selâm" olup üç tākı vardır. Vaz'-ı kadîmi gāyet metîn ve rasīn olduğundan, hîn-i tecdîdinde alâ-hey'eti'l-kadîm bırakılmışdır.

İmâm Ezrakī *Târîh*'inde mastūr olduğuna göre, evâ'ilde îfâ-yı hacc içün Mekke-i mükerreme'ye giden hulefâ ve bi'l-hāssa Mekke-i mu'azzama emâret-i celîlesiyle mübeccel olan şürefâ, harem-i Mescidü'l-Harâm'a bu kapıdan girip çıkarlar idi.

2. Bâbü'n-Nebî:

Bâbü'n-Nebî'ye, "Bâbü'n-Nisâ, Bâbü'l-Cenâ'iz" dahī ıtlâk ederler. Bu kapının iki kemeri ve yirmi dört şerefesi vardır. Şürefât-ı kadîmesi rehîn-i harâb ve indirâs olmuş ve esnâ-yı ta'mîrde yalnız şerefeleri ta'mîr edilmiş olduğundan, el-ân mevcûd olan şerefeler imâret-i cedîde âsârındandır.

Sultānü'l-mürselîn *–aleyhi selâmullâhi'l-mu'în–* efendimiz hazretleri, sa'âdet-hāne-i Hadîce *–radıyallâhu anhâ–*yı dâ'imâ bu kapıdan teşrîfi i'tiyâd buyurmuş olmaları, "Bâbü'n-Nebî" ıtlâkına sebeb olmuşdur.

3. Bâbü'l-Abbâs:

Bâbü'l-Abbâs, üç tāk-ı me'âlî-nitāk üzere mü'esses ve "Bâbü'l-Cenâ'iz" nâmıyla dahī müte'ârif ise de Hazret-i Abbâs b. Abdülmuttalib'in hāne-i bî-bahânesi karşısına tesādüf etmiş olduğundan, zamânımızda Bâbü'l-Abbâs denilmekdedir. **[897]**

Mîleyn-i ahdareyn ıtlâk olunan alâmetler, işte bu kapının hāricine mevzū'dur.

4. Bâb-ı Alî:

Bâb-ı Alî'nin üç tākı ile yüz on beş şerefesi var ve beyne'l-müverrihīn "Bâb-ı Benî Hâşim" demekle şöhret-şi'ârdır. İmâret-i ahîre esnâsında gāyet mükemmel olarak tecdîd edilmiş ise de târîhler resm-i kadîminin daha muntazam ve muhkem bir hey'etde olduğunu haber veriyorlar.

Ebvâb-ı cenûbiyye

Ebvâb-ı cenûbiyye: 1. Bâb-ı Bâzân; 2. Bâb-ı Bağle; 3. Bâb-ı Safâ; 4. Bâb-ı Ciyâd; 5. Bâb-ı Mücâhid; 6. Bâb-ı Medrese-i Şerîf Aclân; 7. Bâb-ı Ümmühânî'den ibâret olup bunların dokuzar aded dâhilî ve beşer aded hāricî kademeleri vardır.

5. Bâb-ı Bâzân:

Bu kapı "Ayn-ı Bâzân" denilen bi're yakın olmak alâkası üzerine, "Bâb-ı Bâzân" nâmıyla meşhûr ve Câhiliyye-i Arab zamânında "Bâb-ı Benî Â'iz" ıtlâk olunageldiği, tevârîh-i atîkada mastūrdur. Bâb-ı Bâzân'ın iki tâkı ile on altı şerefesi olup resm-i kadîminden güzel bir hey'etde tecdîd edilmişdir.

6. Bâb-ı Bağle:

Sadr-ı İslâm'da bu kapıya "Bâb-ı Benî Süfyân b. el-Esed, Bâb-ı Hayyâtīn" dahī denir idi. Bâb-ı Bağle'nin iki tâkı var ise de şerefesi yokdur. **[898]**

7. Bâbü's-Safâ:

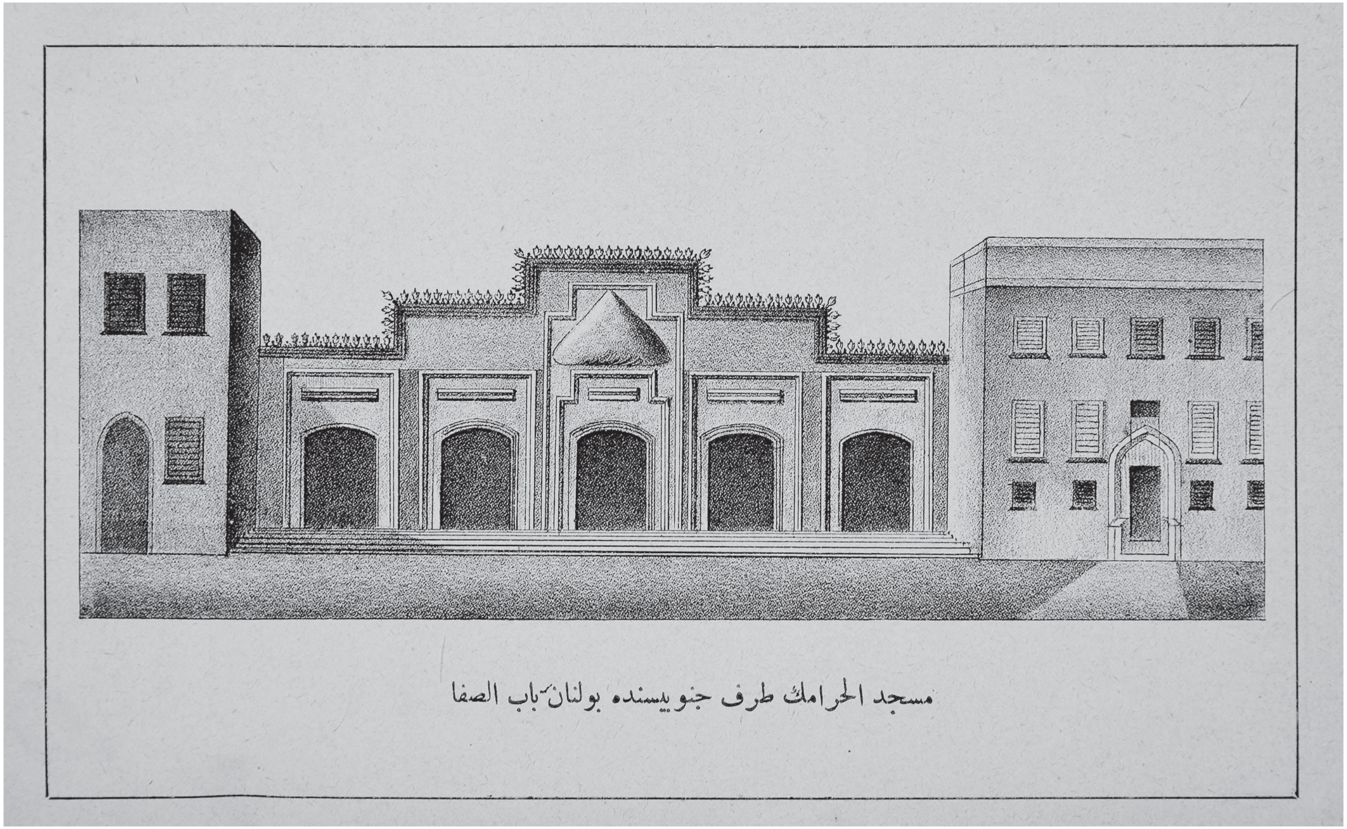
Bu kapının asıl ismi "Bâb-ı Benî Mahzûm" idi. Tāk-ı Safâ'ya karşı olduğundan, sonraları "Bâb-ı Safâ" ıtlâk edildi. Bu kapının beş tâkıyla otuz dokuz şerefesi vardır. Şeklinden anlaşılmış olacağı üzere Bâb-ı Safâ, hey'et-i vaz'iyyet ve metânet-i imâret cihetiyle Harem-i şerîf ebvâb-ı mu'allâ-elkābının kâffesinden ekber ve ahsendir.

8. Bâb-ı Ciyâd:

Bâb-ı Ciyâd'ın iki tâkıyla on dokuz şerefesi olup bir tarz-ı bihîn ve üslûb-ı nevîn üzere tecdîd edilmişdir. Bu kapıya beyne'l-ahâlî "Bâb-ı Ciyâd-ı sağīr" denir.

9. Bâb-ı Mücâhid:

Bâb-ı Mücâhid'in iki tâkıyla yirmi aded şerefesi vardır. Bâbü'r-Rahme dahī Bâb-ı Ciyâd'ın ism-i diğeridir. Bu kapı dahī Bâb-ı Ciyâd gibi bütün bütün tecdîd edilmişdir. Gerek bu kapı ve gerek Bâb-ı Ciyâd, vakt-i Câhiliyye'de "Benî Mahzûm" kabâ'ili efrâdına mensûb olduğundan, kabâ'il-i mezkûre efrâdı bu iki kapıdan girip çıkarlar idi.

Şekil 17: Mescidü'l-Harâm'ın taraf-ı cenûbîsinde bulunan Bâbü's-Safâ'nın hāricen alınan resmidir.

10. Bâb-ı Medrese-i Şerîf Aclân:

Bu kapının iki kemeriyle yirmi şerefesi olup evâ'ilde Bâb-ı Benî Temîm, Bâbü'l-Alâkīn [باب العلاقين] isimleriyle mevsûm idi. Şerîf Hasan b. Aclân'ın ihyâ-gerdesi olan medreseye muttasıl bulunduğu cihetle, sonraları "Bâb-ı Medrese-i Şerîf Aclân" nâmıyla iştihâr etmiş ve pek güzel bir hey'etde tecdîd edilmişdir. **[899]**

11. Bâb-ı Ümmühânî:

Bâb-ı Ümmühânî'nin nâm-ı kadîmi Bâb-ı Mellâ'iyye [باب ملاعية], Bâbü'l-Vülûc, Bâbü'l-Urûc, Bâb-ı Ciyâd-ı kebîr,[1024] Bâb-ı Ebû Cehil idi. Ümmühânî binti Ebû Tālib *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizin devlet-hāneleri ittisālinde olduğuna binâ'en, sonraları "Bâb-ı Ümmühânî" ıtlâk edildi ve esnâ-yı imâretde gâyet metânet ve rasānet üzere tecdîd olundu. İki kemeri ile on üç şerefesi vardır.

Cenâb-ı Ümmühânî'nin devlet-hāneleri, bâb-ı mezkûrun sol tarafı ittisālinde, ya'nî cihet-i cenûbunda idi. Bi'l-âhare arsası üzerine bir medrese yapdırılmışdır.[1025] İmâmü'l-enbiyâ *–aleyhi ekmelü't-tehâyâ–* efendimiz hazretleri, sa'âdet-hāne-i mezkûrede âsûde-nişîn-i hāb oldukları

1024 Ecyâd, sağīr ve kebîr olarak Mekke'de iki mahallenin ismidir. Bunların vech-i tesmiyesinde iki sebeb rivâyet ederler.
1. Sebeb: Ağır bahâlı güzel atlar bu mahallelerde terbiye edildiğidir. Bu takdîrce, "ceyyid" lafzının cem'i olmak lâzım gelir.
2. Sebeb: Bu iki mahallede birgün yüz şahsın boynunu urdukları olup bu hâlde "cîd" lafzının cem'i olur.

1025 Burası her ne kadar medreseye tahvîl edilmiş ise de şimdi Mekke-i mükerreme medreselerinin hemen çoğu vekâleye tebdîl kılınmış olduğundan, bu medrese dahī vekâleye denilerek kirâya verilmekdedir. Muharrir-i fakīr, Mekke'de bulunduğum esnâda devlet-hāne-i Ümmühânî Medresesi'nde Şâfi'î müftîsi meşhûr Ahmed Dahlân Efendi ikāmet eder idi. Tūlânî bir hāne-i bî-müdânî olup esbak Mısır vâlîsi Mehmed Alî Paşa hāne-i mezkûre pîşgâhında bir imâret yapdırmışdır.

gece, Miʿrâc-ı şerîf muʿcize-i kübrâsı vukūʿa geldiğinden, hāne-i mezkû-renin ziyâreti uşşâk-ı Muhammedî içün vücûb derecesindedir.

Ümmühânî-i müşârun-ileyhâ, Hazret-i Haydar'ın hemşîresi ve amm-i Nebiyy-i ekrem olan Ebû Tālib'in kerîmesidir. Nâm-ı aslîsi Hind yâhūd Cemîle veyâ Âtike veyâ Hammâme veyâhūd Remle veyâ Fâtı-ma veyâ Fâhıte ve fakat zevci Hübeyre **[900]** b. Amr el-Mahzûmî firâ-şından husūle gelmiş olan oğlu Hânî'ye izāfetle meşhûredir. Hübeyre b. Amr, feth-i Mekke günü firâr edip İslâmiyyet'i kabûl etmedi ise de zât-ı sâmiyeleri rûz-ı fîrûz-i mezkûrda dâhil-i râhat-sarây-ı îmân olmuş ve Aleyhi's-selâm efendimiz hazretlerinden 46 kadar hadîs-i şerîf rivâyet eylemişdir.

Zevci müşrik olarak âzim-i dârü'l-karâr olduğundan, Fahr-i âlem –*sallallâhu aleyhi ve sellem*– efendimiz hazretleri cebr-i hātır içün tezvîc buyurmak istediler idi ise de kendileri kesret-i evlâda mübtelâ bulun-duklarından, îfâ-yı hüsn-i hizmet edememek havfıyla özür-hāh oldular.

Ebvâb-ı garbiyye

Ebvâb-ı garbiyye: 1. Bâb-ı Hazvere; 2. Bâb-ı İbrâhîm; 3. Bâbü'l-Um-re kapılarından ibâret olup bu kapıların dörder häricî ve on birer dâhilî kademeleri vardır.

12. Bâb-ı Hazvere:[1026]

Bâb-ı Hazvere'nin iki tākı var ise de hiçbir şerefesi yokdur. Taʿmî-re ihtiyâcı olmadığından, imâret-i cedîde esnâsında hey'et-i kadîmesi üzere terk ve ibkā olunmuşdur. Hazvere, ümerâ-yı Mekke'den Vekîʿ b. Seleme'nin vâlidesinin ismidir. Vekîʿ, vâlidesini vefâtında bâb-ı mezkûr nezdine defn etdirmiş ve binâ'en-aleyh bu kapı "Bâb-ı Hazvere" nâmıyla iştihâr eylemişdir. Nâm-ı kadîmi "Bâb-ı Hazvere, Bâb-ı Benî Hakîm b.

1026 [Metnin birçok yerinde sehven «باب خروره».]

Hizâm,[1027] Bâb-ı Benî Zübeyr b. el-Avvâm, Bâb-ı Hızâmiyye" idi. Mu'ahharan "Bâb-ı Hazvere" ve daha sonra "Bâbü'l-Vedâ'" dediler. **[901]**

Hazvere, inde'l-ba'z asr-ı Câhiliyye'de bir çarşının ismi idi. Mescidü'l-Harâm tevsî' olunduğu zamân, bu çarşının arsası Harem-i şerîf'e idhāl edilmiş ve Bâbü'l-Vedâ' minâresi, bu çarşının arsası üzerine tarh u te'sîs kılındığından, minâre-i mezkûre ittisālinde olan kapıya "Bâb-ı Hazvere" nâmı verilmişdir. Diğer bir rivâyete nazaran, zikr olunan Vekî' b. Seleme, Mekke-i mükerreme vâlîsi idi. Bunun vâlîliği zamânında Harem-i şerîf'in ba'zı yerleri ta'mîr edilmek lâzım gelmiş ve kendisine binâ emâneti tevcîh edilmiş olduğundan, Bâb-ı Hazvere yanında kendine mahsūs bir köşk yapdırmış ve ara sıra bu kasırda oturup îfâ-yı vazīfeyi i'tiyâd ederek, kasr-ı mezkûru muhâfazaya Hazvere isminde bir gulâmını me'mûr ve ta'yîn eylemiş olduğundan, bâb-ı mezkûr bi'l-âhare bu gulâmın ismiyle meşhûr oldu.

Hüccâc-ı zevi'l-minhâcın tavâf-ı vedâ'ı ba'de'l-îfâ, bâb-ı mezkûrdan hurûc etmekde olmaları da bu kapıya Bâbü'l-Vedâ' denilmesine sebeb olmuşdur. Şimdi hüccâc-ı zevi'l-minhâcın tavâf-ı vedâ'ı hîn-i ikmâlde Bâb-ı Vedâ'dan çıkıp bir dahī Harem-i şerîf'e girmemek şartıyla, Mekke-i mükerreme'den kıyâm ve hareket etmeleri usūl-i mer'iyyedendir.

Usūl-i vedâ'ı Bâbü'l-Vedâ'da bi'l-itmâm Harem-i şerîf dâhilinden Bâb-ı İbrâhîm'e avdet ve bu kapıdan çıkıp mahall-i maksūda azîmet eylemekde olanların bir def'a daha hacc içün Mekke-i mükerreme'ye avdet edegeldikleri tecrübe edilmiş mevâddan ve bu usūle ri'âyet edenlerin behemehâl bir daha hacc etmeleri mukadder olacağı delîl efendilerin cümle-i i'tikādâtındandır.

Ol makām-ı vâcibü'l-ihtirâmı re'yü'l-ayn görüp ziyâret edenler de Kâ'betullâh'ı mükerreren gidip ziyâret eylemek dâ'iyye-i kalbiyyesi hâ-

---

1027 [Metinde sehven «حكم بن خرام».]

sıl olacağı îrâd-ı **[902]** delâ'il ve berâhînden müstağnî olmak hasebiyle, delîl efendiler ekser-i hüccâcı bâb-ı âlî-nisāb-ı İbrâhîm'den çıkarırlar. Câmi'u'l-hurûf dahī bâb-ı mezkûr nezdinde veda'-hān-ı Beyt-i Yezdân oldum ise de el-ân nâ'il-i emel olamadım. İnşâ'allâh, Cenâb-ı Hakk mukadder buyurur.

13. Bâb-ı İbrâhîm:

Bu kapıya "Bâb-ı İbrâhîm Ebû Ubeyde-i Bekrî" deniyordu. Yanında müddet-i medîde terzilik eden İbrâhîm nâmında bir şahsın ismiyle meşhûrdur. *Nisbetü'l-a'mâl* denilen kitâbın mü'ellifi Şeyh Sa'deddîn-i İsferâyînî, Terzi İbrâhîm'in Isfahânlı olmasına kā'il ise de ba'zı efâzıl, "Buradaki İbrâhîm'den murâd, Hazret-i Halîl –*aleyhi selâmullâhi'l-celîl*–dir" dediler. İmâm Ezrakī dahī kavl-i ahīri cerhle, bâb-ı mezkûrun evâ'ilde "Bâb-ı Hayyâtīn" nâmıyla ma'rûf olunduğunu iddi'â eylediler.

Bâb-ı mezkûrun nâm-ı kadîmi, İmâm Ezrakī'nin iddi'âsı vechile "Bâbü'l-Hayyâtīn" olup evâ'ilde iki medhali var idi. Mu'ahharan bir tāk-ı rasīn ve üzerine Sultān Gavrî asrında bir de kasr-ı metîn-i bihîn yapılmış olduğundan, imâret-i cedîde esnâsında hey'et-i kadîmesi üzere ta'mîr ü teşyîd edilmişdir. Şimdi yalnız bir medhali ile bir de tāk-ı me'âlî-nitākı olup üzerinde bulunan kasr-ı sâlifü'z-zikr, re'îsü's-sâdât olanların ikāmetlerine mahsūs ve münhasırdır.

14. Bâbü'l-Umre:

Bu kapının bir kemeri ile sekiz şerefesi vardır. Nâm-ı kadîmi "Bâb-ı Benî Sehm" idi. Umre içün Vâdî-i Ten'îm'e giden hüccâc-ı kirâmın bâb-ı mezkûrdan hurûc ve dühülleri âdet-i belde hükmüne girmiş olduğundan, "Bâbü'l-Umre" **[903]** nâmı verilmiş ve imâret-i ahīre esnâsında fevka'l-matlûb bir tarz u hey'etde tecdîd edilmişdir.

Ebvâb-ı şimâliyye

Ebvâb-ı şimâliyye: 1. Bâbü's-Südde; 2. Bâbü'l-Acele; 3. Bâbü'l-Kutbî; 4. Bâb-ı Ziyâde-i Dârü'n-Nedve; 5. Bâbü'd-Düreybe'den ibâret olup bunların dâhilen on üçer ve hāricen dörder kademeleri vardır.

15. Bâbü's-Südde:

Bu kapıya evâ'ilde "Bâb-ı Amr b. el-Âsī, Bâbü'l-Atîk" denirdi. Şimdi "Bâbü's-Südde" nâmıyla müte'ârif olup sekiz şerefesi ve bir de kemeri vardır. Harem-i şerîf ta'mîrinde bütün bütün yıkılıp yeniden yapılmışdır.

16. Bâbü'l-Acele [باب العجلة]:

Bâbü'l-Acele, Abdülbâsıt Medresesi ittisālinde olmak mülâbesesiyle "Bâbü'l-Basîta" nâmıyla dahī müte'ârifdir. Bir tākı ile dokuz şerefesi olup asr-ı meberrât-hasr-ı Süleymân Hānî'de yeniden binâ edilmişdir.

17. Bâbü'l-Kutbî:

Bu kapı tāk-ı vâhid üzere mebnî bir bâb-ı sa'âdet-nisāb olup Bâbü'z-Ziyâde-i Nedve'nin cânib-i garbîsindedir. Ta'mîr ve tecdîde ihtiyâcı olmadığından, imâret-i ahīre zamânında alâ-resmi'l-âtîk terk ve ibkā edilmişdir.

18. Bâb-ı Ziyâde-i Nedve:

Bâbü'z-Ziyâde'nin iki tākıyla yirmi iki şerefesi olup Bâb-ı Kutbî'nin cânib-i şimâlîsinde vâki'dir. Medâris-i erba'a-i Süleymâniyye binâ **[904]** emânetinde bulunan Kāsım Beğ, medâris-i mezkûreyi yapdırdığı esnâda, Bâb-ı Ziyâde'nin hey'et-i kadîmesini tağyîr içün bir tāk-ı diğer daha ilâve etmiş idi. Harem-i şerîf'in tecdîdi sırada mezkûr kemerlerin üçü dahī yıkılıp resm-i atîkı tarzında iki tāk-ı gerdûn-nitāk üzerine bir kapı bünyâd edilmiş ve li-ecli't-tezyîn yirmi iki de şerefe yapdırılmışdır.

Şeybe b. Osmân hazretleri bâb-ı mezkûrdan girip çıkmağı mu'tâd edinmiş olduğundan, evâ'ilde "Bâb-ı Dâr-ı Benî Şeybe b. Osmân" nâmıyla meşhûr idi.

19. Bâbü'd-Düreybe:

Bâbü'd-Düreybe, Süleymâniyye Medresesi'nin ebniyesi altında bir kemer kapı olup esâs-efgen-i istikrâr olduğu mevkı', Bâbü's-Selâm kurbunda ve Medrese-i Süleymâniyye ittisālindedir. Medrese-i mezkûre binâ emîni Kāsım Beğ, tāk-ı vâhid üzere tecdîd eylemişdir.

SŪRET
«5»
Mescidü'l-Harâm minârelerinin adediyle, mukaddemleri Mekke-i mu'azzama'da kaç minâre olduğunu ve bu minârelerin nerelerde bulunduğunu ta'rîf ve tafsīl eder.

Zamânımızda Mescidü'l-Harâm'ın yedi minâresi olup bunların birine "Bâbü'l-Umre" minâresi, birine "Bâbü's-Selâm" minâresi, birine "Bâb-ı Alî" minâresi, birine "Bâbü'l-Vedâ'" minâresi, birine "Bâbü'z-Ziyâde-i Nedve" minâresi, birine "Medrese-i Kayıtbay" minâresi, birine de "Süleymâniyye" minâresi denir ve minârât-ı mezkûrenin cümlesi el-ân mevcûd ve ma'mûr olmağla, üzerlerinde ezân-ı Muhammedî okunur. **[905]**

1. Bâbü'l-Umre minâresi:

Bâbü'l-Umre minâresi, kimin eseri olduğu ma'lûm değil ise de en evvel hulefâ-yı Abbâsiyye'nin ikincisi olan Ebû Ca'fer-i Mansūr-ı Devânikī ta'mîr[1028] etmişdir.

155 (m. 772) senesi sāhib-i Musul'un vezîri Muhammed el-Cevâd b. Alî b. Mansūr el-Isfahânî ıslâh ve te'yîd ve 931 (m. 1524-25) senesi Sultān Süleymân Hān hazretleri yıkdırıp Sultān Murâd-ı sâlis hazretleri tecdîd eyledi. Yıkılmazdan evvel Mısr-ı Kāhire minâreleri resm ü şeklinde idi ise de gāyet köhne olduğundan, zemîn ile berâber hedm edilip memâlik-i Rûm minâreleri tarzında yapdırılmışdır. Hey'et-i cedîdesinin iki şerefesi var ve müseddes bir şekilde olduğundan, binâsının letāfet ve nefâseti derkârdır.

İmâm Fâkihî zamânında Harem-i muhterem baş mü'ezzini, ezâna Bâbü'l-Umre minâresinden ibtidâ ve minârât-ı sâ'ire mü'ezzinleri ona iktidâ ederler idi. Bu usūl, müverrihīn-i kirâm-ı Mekke'den Takıyy-i

---

1028 Ba'zı kavle göre bu minârenin bânîsi Ebû Ca'fer-i Mansūr olup 139 (m. 756-57) senesi yapdırmışdır.

Fâsî zamânına değin mümted olup müşârun-ileyhin asrında, ser-mü'ezzin Bâbü's-Selâm minâresinden ibtidâ ve sâ'ir mü'ezzinler Bâbü's-Selâm minâresinden okunan ezâna ittibâ' ve iktidâ etmeğe başladılar. Bizim zamânımızda Şâfi'î ser-mü'ezzini Bi'r-i Zemzem üzerinde kâ'in Şâfi'î mahfilinden, ba'dehû Bâbü'l-Vedâ' minâresinden ibtidâ ve sâ'ir minârelerdeki mü'ezzinler bunlara iktidâ ederler.

Tesbîh ve temcîdle tezkîr ve tevdî' ve teshîr usūl-i mehâsin-şümûlünün mecmû'u, uslûb-ı bihîn-i muharrere üzere îfâ olunur. **[906]**

Geceleri minârelerde okunan evrâd

Harem-i şerîf minârelerinde sabâha yakın okunan evrâd u ezkârın bir nüshası ele geçirilmiş ve bunun mütāla'ası herkes içün fâ'ide-bahş olacağı vâreste-i kayd-ı tezkâr ve îzāh bulunmuş olduğundan, hasbe't-teberrük buracığa derc ü tastīr etdik.

Âhir-i leyâlde mü'ezzin efendilerin Harem-i şerîf minârelerinde okudukları tezkîr ve tehlîlin sūret-i sahîhasıdır

لا إِلَـهَ إِلا اللهُ سَـيِّدُنَا مُحَمَّـدٌ رَسُـولُ اللهِ، (٣)؛ لا إِلَـهَ إِلا اللهِ وَلا نُؤْمِـنُ إِلا بِـاللهِ (٣)؛ لا إِلَـهَ إِلا اللهُ وَلا مُتَـوَكِّلُ إِلا عَلَـى اللهِ (٣)؛ لا إِلَـهَ إِلا اللهُ وَلا نَسْـتَعِينُ إِلا بِـاللهِ (٣)؛ لا إِلَـهَ إِلا اللهُ إِيمَانًا وَخَوْفًا مِنْ عَذَابِ اللهِ (٣)؛ لا إِلَـهَ إِلا اللهُ يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللهِ (٣)؛ لا إِلَـهَ إِلا اللهُ اَلْحَكِيمُ الْكَرِيمُ الَّذِي إِذَا سُئِلَ أَعْطَى وَإِذَا اسْتَعِينُ أَعَانَ؛ لا إِلَـهَ إِلا اللهُ الْحَكِيمُ الْكَرِيمُ الَّـذِي إِذَا قَطَرَ قَاطِرَةً مِنْ بَحْرِ جُودِهِ وَكَرَمِهِ مَلاءٌ بِهَا الأَكْوَانِ؛ لا إِلَـهَ إِلا اللهُ الْحَكِيمُ الْكَرِيمُ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ؛ لا إِلَـهَ إِلا اللهُ يَا سَعَادَةَ مَنْ قَامَ مِنْ مَنَامِهِ وَلَذِيذِ أَحْلامِهِ وَذَكَرَ اللهُ الْعَظِيمُ بِقَلْبِهِ وَلِسَانِهِ وَقَالَ لا إِلَـهَ إِلا اللهُ سَيِّدُنَا مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ اَلنَّبِيُّ الصَّادِقُ الْفَاتِحُ الْخَاتِمُ وَسِيلَتُنَا الْعُظْمَى إِلَى اللهِ يَوْمَ العَرْضِ عَلَى اللهِ؛ عَلَى هَذِهِ الشَّهَادَةِ نُحْيِي وَعَلَيْهَا نَمُوتُ وَبِهَا نَبْعَثُ إِنْ شَاءَ اللهُ مِنَ الآمِنِينَ الْفَائِزِينَ الْمُسْتَبْشِرِينَ بِرَحْمَةِ اللهِ وَكَرَمِهِ مَا شَاءَ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ رَبُّنَا الْكَرِيمُ لَمْ يَكُنْ وَلا حَوْلَ وَلا قُوَّةَ إِلا بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ.

İhtār

Tehlîl-i sâbıku't-tezkîr hitâmında, sūreti âtîde mastūr istiğfâr okunur. Ba'dehû minâreler yirmi def'a devr olunarak, her devrede âti'z-zikr **[907]** tesâbîh-i şerîfe tilâvet edilip yirmi devrin nihâyetinde sabâh ezânları okunur. (İntehâ)

Sūret-i şerîf-i istiğfâr

أَسْتَغْفِرُ الله العَظِيمَ الَّذِي لاَ إِلَهَ إِلا هُوَ الحَيُّ القَيُّوم وَأتُوبُ إِلَيهِ وَاَسْأَلُهُ التَّوْبَةَ وَالْمَغْفِرَةَ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِوَالِدِ وَالِدَيَّ وَلِمَنْ أَحْسَنَ لِي وَلِمَنْ أَسَاءَ إِلَيَّ وَلأَصْحَابِ الْحُقُوقِ عَلَى وَلِجَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ الأَحْيَاءِ مِنْهُمْ وَالأَمْوَاتِ؛ إِنَّكَ يَا مَوْلاَنَا يَا رَبِّ سَمِيعٌ قَرِيبٌ مُجِيبُ الدَّعَوَاتِ؛ اَلْقَائِلُ تَعَالَى فِي مُحْكَمِ الآيَاتِ الْبَيِّنَاتِ عَلَى لِسَانِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ السَّادَاتِ؛ ﴿إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ﴾؛[1029] ﴿يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ ﴿٢١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾.[1030]

1. Devrin tesbîhi:

سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى إِلَهٌ عَزِيزٌ جَبَّارٌ وَمَلِكٌ عَفُوٌّ غَفُورٌ قَوِيٌّ قَادِرٌ مُقْتَدِرٌ قَهَّارٌ. لِلذُّنُوبِ غَافِرٌ وَلِلْعُيُوبِ سَاتِرٌ وَلِلْقُلُوبِ الْمُنْكَسِرَةِ جَابِرٌ وَنَاصِرٌ، سُبْحَانَهُ وَعَلَى الْجَبَابِرَةِ مَلِكٌ جَبَّارٌ.

2. Devrin tesbîhi:

سُبْحَانَ مَنْ أَوْهَبَ اللَّيْلَ وَأَوْجَدَ النَّهَارَ وَأَظْهَرَ الْعَلاَمَةَ وَشَعْشَعَ الأَنْوَارَ اَلرَّعْدُ يُسَبِّحُهُ بِصَوْتِهِ الْهَدَّارِ وَالْبَرْقُ يَلْمَعُ مِنْ خِيفَتِهِ كُلَّ مَا أَوْمَضَ وَاسْتَنَارَ، يَتَجَلَّى رَبُّنَا فِي الأَسْحَارِ وَيُنَادِي الْمُنَادِي جَلَّ الْمُنَادَى. يَا عِبَادِي! أَنَا الْغَفَّارُ. يَا عِبَادِي! أَنَا السَّتَّارُ. يَا عِبَادِي! أَنَا الْقَهَّارُ. يَا عِبَادِي! أَنَا خَالِقُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، اَلْعَارِفُونَ وَاقِفُونَ عَلَى قَدَمِ الْخَوْفِ وَالاِفْتِكَارِ، لا يَسْتَقِرُّ لَهُمْ قَرَارٌ كُلَّمَا جَدُّوا وَجَدُوا وَكُلَّمَا جَاهَدُوا شَاهِدُوا جَمَالٌ وَكَمَالٌ مَنْ لا تُدْرِكُهُ الأَبْصَارِ.

1029 ["Şüphe yok ki güzellikler, kötülükleri giderir." Hûd, 11/114.]

1030 ["Onları, Rabbileri kendinden bir rahmet ile ve bir razı olmakla ve cennetler ile müjdeler. Onlar için o cennetlerde ebedî nîmetler vardır. Şüphe yok ki, Allah te'âlâ'nın indinde pek büyük bir mükâfaat vardır." Tevbe, 9/21-22.]

3. Devrin tesbîhi:

سُبْحَانَ مَنْ لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَلَا تُحِيطُ بِعَظَمَتِهِ الْأَفْكَارُ وَلَا يُغَيِّرُهُ اللَّيْلُ وَلَا يُبَدِّلُهُ النَّهَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ اَلْحَلِيمُ الْمُنْعِمُ السَّتَّارُ، وَهُوَ مَوْلَانَا وَمَوْلَاكُمْ، فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ. **[908]**

4. Devrin tesbîhi:

أَحَاطَ رَبُّنَا الْكَرِيمُ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا وَوَسِعَتْ رَحْمَتُهُ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا وَكَرَمًا وَمَغْفِرَةً مِنْهُ وَحِلْمًا، سُبْحَانَهُ رَفَعَ السَّمَاءَ بِقُدْرَتِهِ وَبَسَطَ الْأَرْضِينَ بِحِكْمَتِهِ وَأَجْرَى السَّمَاءَ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ، سُبْحَانَهُ أَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا.

5. Devrin tesbîhi:

يَقُولُ إِلَهُ الْعَرْشِ جَلَّ جَلَالُهُ لِعَبْدٍ؛ نَشْأَتُهُ فِي الْعِبَادَةِ فَانْتَشَأَ، تَذَكَّرْ جَمِيلِي مُذْ خَلَقْتُكَ مُضْغَةً، وَلَا تَنْسَ تَصْوِيرِي وَلُطْفِي فِي الْحَشَاءِ وَسَلِّمْ إِلَيَّ الْأَمْرَ وَاعْلَمْ بِأَنَّنِي أَنْفُذُ أَحْكَامِي، وَأَفْعَلُ مَا أَشَاءُ.

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٥﴾ هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ﴾[1031]

6. Devrin tesbîhi:

﴿فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ﴾[1032] قَادِرٌ رَبُّنَا الْكَرِيمُ عَلَى مَا يَشَاءُ، لَهُ الْمُلْكُ وَالْقَضَاءُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَالثَّنَاءُ وَلَهُ الْعِزَّةُ وَالْبَقَاءُ وَبِيَدِهِ الْخَيْرِ وَالْجُودِ وَالتَّوْفِيقِ وَالْعَطَاءِ وَنَسْأَلُهُ الْعَفْوَ عَمَّا سَلَفَ وَمَضَى وَهُوَ سَرِيعُ الرِّضَا سُبْحَانَهُ لَا دَافِعًا لله فِيمَا قَضَى.

7. Devrin tesbîhi:

كُنْ عَنْ هُمُومِكَ مُعْرِضًا وَسَلِّمْ أُمُورِكَ لِلْقَضَاءِ وَابْشِرْ بِخَيْرٍ عَاجِلٍ، تَنْسَى بِهِ مَا قَدْ مَضَى فَلَرُبَّمَا اتَّسَعَ الْمُضِيقَ وَلَرُبَّمَا ضَاقَ الْقَضَا وَلِرَبِّ أَمْرٌ مُتْعَبٌ لَكَ فِي عَوَاقِبِهِ رِضَا، الله عُودُكَ الْجَمِيلُ فَقِسْ عَلَى مَا قَدْ مَضَى، الله يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ فَلَا تَكُنْ مُعْتَرِضًا.

1031 ["Şüphe yok ki, Allah te'âlâ'ya ne yerde ve ne de gökte hiç bir şey gizli kalmaz. O, o Halık-ı zîşandır ki, sizleri döl yataklarında dilediği gibi tasvir eder." Âl-i İmrân, 3/5-6.]

1032 ["Dilediğini hakkıyla yapandır." Burûc, 82/16.]

8. Devrin tesbîhi:

يَا مَنْ إِذَا أَبْصِرْنِي مُعْرِضًا وَلَيْسَ فِعْلَيْ عِنْدَهُ مُرْتَضَى بِحُرْمَةِ التَّوْحِيدِ وَيَا سَيِّدِي! يَا رَبُّ أَنْتَ الَّذِي تَسْمَعُ لِي بِالرِّضَا دَبِّرْ أُمُورِي أَنَا وَجَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ، يَا رَبُّ! يَا مَنْ إِذَا دَبَّرَ أَمْرًا قَضَى.

9. Devrin tesbîhi:

يَا أَيُّهَا الرَّاضِي بِأَحْكَامِنَا لَا بُدَّ أَنْ تَحْمِدَ عَقَبِي الرِّضَا فُوضِيَ إِلَيْنَا الْأَمْرُ مُسْلِمًا فَالرَّاحَةُ الْعُظْمَى لِمَنْ قَدْ فُوضًا، إِنْ تَعَلَّقْتُ بِأَسْبَابِنَا فَلَا تَكُنْ عَنْ بَابِنَا مُعْرِضًا، لِأَنَّ فِينَا خَلَفًا بَاقِيًا مِنْ كُلِّ مَا يَأْتِي وَمَا قَدْ مَضَى وَلَا يُنْعِمُ الْمَرْءُ عَجِّبُوا بِهِ حَتَّى يَرَى الْخِيرَةَ فِيمَا مَضَى. **[909]**

10. Devrin tesbîhi:

اَلْعُمْرُ وَلَى وَالزَّمَانُ قَدِ انْقَضَى، أَتَرَى يُسَامِحُنَا الْكَرِيمُ بِمَا مَضَى وَعَلَى دَيْنٍ قَدْ عَجَزْتُ عَنِ الْوَفَاءِ وَمَتَى دُيُونِي يَا إِلَهِي تُقْتَضَى؟ وَأَفُوزُ مِنْ ذَاكَ الْجَنَابِ بِنَظْرَةٍ وَأَرَى سَوَادُ الصُّحُفِ أَصْبَحَ أَبْيَضًا؛ يَا قَلْبُ مَالِكِ رَاحِمٍ إِلَّا الَّذِي لَمَا أَسَاءَتْ وَثَبَتَ عَامِلٌ بِالرِّضَا، يَا قَلْبُ لَا تَغْفَلْ عَنْ بَابِهِ إِيَّاكَ عَنْ أَبْوَابِهِ أَنْ تُعْرِضَا، لَوْ كُنْتَ لَازِمْتَ الْوُقُوفَ بِبَابِهِ لَكَسَاكَ مِنْ إِحْسَانِهِ حَلَّلَ الرِّضَا، لَكِنْ غَفَلْتَ وَبَاتَ طَرَفُكَ نَائِمًا، يَا لَيْتَهُ عَنْ رَبِّهِ لَا يُغْمِضًا.

11. Devrin tesbîhi:

إِلَيْكَ بَسَطْتُ الْكَفَّ، أَسْأَلُكَ الرِّضَا، أَنْتَ الَّذِي تَعْفُو وَتَغْفِرُ مَا مَضَى، أَنْتَ الَّذِي تُرْجِي لِكُلِّ مُهِمَّةٍ، إِذَا ضَاقَتِ الْأَفْلَاكُ مُتَّسِعَ الْقَضَاءِ.

12. Devrin tesbîhi:

أَتَيْتُ إِلَى مَوْلَايَ أَسْأَلُهُ الرِّضَا وَوَقَفْتُ عَلَى أَبْوَابِهِ مُتَعَرِّضًا وَقَدَّمْتُ تَقْصِيرِي وَذُلِّي وَفَضَاحَتِي وَمَا كَانَ مِنِّي فِي الزَّمَانِ الَّذِي مَضَى فَعَامِلْنِي مَوْلَايَ بِلُطْفٍ وَقَالَ لَكَ الْبُشْرَى غُفِرَتِ الَّذِي مَضَى فَمَنْ مَثَلُهُ فِي الْكَوْنِ يَخْشَى وَيَرْتَجِي، إِذَا ضَاقَ بِالْمَلْهُوفِ مُتَّسِعُ الْقَضَاءِ، يُعَذِّبُ تَعْذِيبًا وَيَعْفُو تَكَرُّمًا وَلَيْسَ لِلْمَخْلُوقِ أَنْ يَتَعَرَّضَا، وَيَا سَيِّدِي قَدْ ضَاعَ عُمْرِي بَاطِلًا وَوَلَّى زَمَانِي فِي الْمَعَاصِي وَانْقَضَى فَإِنْ كَانَ ذَنْبِي عَنْ جَنَابِكَ مُعْرِضًا فَعَفْوُكَ يَأْتِي بِالْأَمَانِ وَبِالرِّضَا وَمَا لِيَ شَفِيعٌ غَيْرَ جَاهِ مُحَمَّدٍ نَبِيُّ الْهُدَى أَزْكَى رَسُولٌ وَمُرْتَضَى عَلَيْهِ سَلَامُ اللهِ مَا هَبَتِ الصَّبَاءِ وَمَا لَاحَ نَجْمٌ فِي السَّمَاءِ وَقَدْ أَضَاءَ.

13. Devrin tesbîhi:

لَا دَافِعًا للهِ فِيمَا قَضَاهُ وَحُكْمٌ وَلَا مَانِعًا لَهُ فِيمَا أَعْطَاهُ وَقَسَمٌ رَبَّنَا يَفْعَلُ فِي مُلْكِهِ مَا يُرِيدُ وَيَحْكُمُ فِي خَلْقِهِ بِمَا يَشَاءُ وَيَرْضَى جَلَّ سُبْحَانَهُ فَسُبْحَانَ اللهُ. **[910]**

14. Devrin tesbîhi:

لَيْسَ للهِ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَا مُدَبِّرٌ لَهُ فِي الْأُمُورِ لَا يَرْجُو ثَوَابًا وَلَا يُهَابُ عِقَابًا وَلَا عَلَى بَابِ جُودِهِ وَكَرَمِهِ حَاجِبًا وَلَا بَوَّابًا كُلُّ نِعْمَةٍ مِنَ اللهِ الْكَرِيمِ فَضْلٌ وَكُلُّ نِعْمَةٍ مِنْهُ عَدْلٌ و﴿لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ﴾[1033].

15. Devrin tesbîhi:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَاحِدٌ مُنْفَرِدٌ فِي مُلْكِهِ لَا شَرِيكَ لَهُ وَلَا صِنْوٌ لَهُ وَلَا نَدَّ لَهُ، هُوَ الْحَنَّانُ الْمَنَّانُ الرَّحِيمُ الرَّحْمَنُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ جَلَّ الْبَاقِي سُبْحَانَهُ وَمَا سِوَاهُ.

16. Devrin tesbîhi:

يَا رَبِّ عَفْوُكَ أَسْأَلُ حِلْمِكَ أَسْأَلُ جُودِكَ أَسْأَلُ رِضَاكَ أَسْأَلُ وَبِسَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ أَتَوَسَّلُ. يَا رَبِّ! عَبْدٌ ضَعِيفٌ وَاقِفٌ بِبَابِكَ يَسْأَلُ وَبِالذُّنُوبِ مِثْقَلٌ. اغْفِرْ ذُنُوبِي وَسَامِحْ يَا خَالِقِي وَتَفَضَّلْ بِحُرْمَةِ خَيْرِ الْبَرَايَا إِنِّي بِهِ أَتَوَسَّلُ.

17. Devrin tesbîhi:

قُمْ فِي الدَّيَاجِي وَنَاجِي مَوْلَاكَ مَا شِئْتَ فَاسْأَلْ وَادْعُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ لَعَلَّكَ تَنْجُو وَتُقَبَّلْ وَاَصفَى وَصَافَى وَوَحِّدْ مَوْلَى عَلَيْنَا أَنْعَمَ وَتَفَضَّلَ مُعْطِي الْعَطَايَا كَرِيمٌ بِالْخَيْرِ أَنْعَمَ فَأَجْزَلَ.

18. Devrin tesbîhi:

سُبْحَانَ مَنْ أَنْعَمَ فَأَجْزَلَ وَحَكَّمَ فَعَدَّلَ جَادَ وَلَمْ يَبْخَلْ، رَبُّنَا الْكَرِيمُ عَلَى عِبَادِهِ وَتَفَضَّلَ يَقُولُ الْقَائِلُ فِي حَقِّ عَظَمَتِهِ وَلَا يَتَأَوَّلُ سُبْحَانَ رَبُّنَا الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ الْعَظِيمُ هُوَ الْأَوَّلُ.

19. Devrin tesbîhi:

يَا أَوَّلًا قَبْلَ كُلِّ أَوَّلٍ وَآخِرٍ، مَا لَهُ مُحَوِّلُ، سُبْحَانَ الْكَرِيمُ فَلَا يَبْخَلْ، سُبْحَانَ الْحَلِيمُ فَلَا يَعْجَلْ، سُبْحَانَ الْقَدِيمُ فَلَا يَتَحَوَّلْ. يَا رَبِّ! عَبْدٌ ضَعِيفٌ وَاقِفٌ بِالْبَابِ يَسْأَلُ أَنْعِمْ عَلَيْنَا بِجُودِكَ وَإِحْسَانِكَ يَا خَالِقِي وَتَفَضَّلْ يَا مَنْ هُوَ قَبْلَ كُلِّ أَوَّلٍ. **[911]**

1033 ["O'nun (Allah te'âlâ'nın) yapacağından sual olunmaz. Onlar ise sual olunur." Enbiyâ, 21/23.]

20. Devrin tesbîhi:

أَوَّلٌ بِلَا بِدَايَةٍ وَآخِرٌ مَا لَهُ نِهَايَةً سُبْحَانَ رَبِّ الْبَرَايَا سُبْحَانَ مُعْطِي الْعَطَايَا سُبْحَانَ كَاشِفُ الضُّرِّ وَالْبَلَايَا سُبْحَانَ مَنْ لَهُ اللُّطْفُ وَالْعِنَايَةُ وَبِيَدِهِ الْخَيْرِ وَالْجُودِ وَالتَّوْفِيقِ وَالْهِدَايَةِ سُبْحَانَ مَنْ لَهُ فِي كُلِّ شَيْءٍ آيَةً تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ [1034] ﴿وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ [1035] ﴿إِنَّ اللهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾[1036].

Ba'de't-tesâbîh okunan salât ü selâm

اَلصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا سَيِّدَنَا وَحَبِيبَنَا وَشَفِيعَنَا يَا رَسُولَ اللهِ، اَلصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مَنْ بِهِ بِرَحْمَةِ اللهِ، اَلصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَكْرَمَ الْخَلْقِ عَلَى اللهِ، اَلصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا نُورَ عَرْشِ اللهِ، اَلصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَوَّلَ خَلْقِ اللهِ وَخَاتَمَ رُسُلِ اللهِ، اَلصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ الْكَرِيمُ وَالرَّسُولُ السَّيِّدُ الْهَاشِمِيُّ الْعَظِيمُ وَالرَّؤُفُ الرَّحِيمُ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ، اَلصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ صَلَّى اللهُ عَلَيْكَ وَعَلَى آلِكَ وَأَصْحَابِكَ وَسَلِّمْ وَرَضِيَ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَنْ سَادَاتِنَا وَأَئِمَّتِنَا وَمَوْلَانَا أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَعُثْمَانَ وَعَلِيٍّ وَرَضِيَ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَنْ كُلِّ الصَّحَابَةِ أَجْمَعِينَ.

Mü'ezzin efendiler, işte bu salât-ı şerîfi bitirdikleri sırada, hem yirmi devrin tesbîhleri tamâm ve hem de ezândan evvel okunan salât ü selâm rehîn-i hitâm olup namâz vakti dahī hulûl etmiş olacağından, bir ağızdan ezân-ı Muhammedî okuyup minârelerden inerler ve mevcûd olan cemâ'at-i tahrîme-bend-i namâz olup salât-ı subhu edâ ederler.

1034 ["O, evveldir ve âhirdir ve zâhirdir ve bâtındır ve O, her şeye alîmdir." Hadîd, 57/3.]

1035 ["Ve melekleri görürsün ki, Arş'ı etrâfından kuşatmışlardır. Rablerine hamd ile tesbihte bulunurlar ve aralarında hak ile hükmolunmuştur. "Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun" denilmiştir." Zümer, 39/75.]

1036 ["Muhakkak ki Allah te'âlâ ve melekleri Peygamber üzerine salâtta bulunurlar. Ey îmân etmiş kimseler! O'nun üzerine salâtta, teslîmiyetle selâmda bulunun." Ahzâb, 33/56.]

Lâzıme

Hazret-i Mûsâ zamânında sabâha yakın cehren tesbîh edilmek usūl ittihāz olunmuş idi. Bu usūl-i mehâsin-şümûl, zamân-ı Dâvûd *–aleyhi's-selâm–*a **[912]** değin müstemir olduğundan Cenâb-ı Dâvûd, mahsūs me'mûrlar ta'yîniyle sülüs-i leylden subh-ı sādıka değin tesbîh etdirir idi. Bu sünnet, Beyt-i makdis'in harâbına kadar mer'iyyü'l-icrâ olup ondan sonra yahûdîler Hazret-i Mesîh'in aleyhine kıyâm ile şerâyi'-i Benî İsrâ'îl'i ibtāl etdiklerinden, tesbîh usūl-i müstahsenesi Mesleme b. Muhalled b. Sāmit b. Niyâr[1037] es-Sahâbî'nin Mısır'da i'tikâfa girdiği zamâna kadar îfâ edilmedi.

Cenâb-ı Mesleme, 48 sene-i hicriyyesinde (m. 668) Hazret-i Mu'âviye tarafından Mısır vâlîsi[1038] ta'yîn kılınmış idi. Vaktâ ki Mısır'a gidip Amr b. el-Âs'ın binâ-gerdesi olan mescidin muhtâc-ı ta'mîr olduğunu gördü, güzel bir sūretde ta'mîr edip bir de minâre ilâve[1039] etdi ve mescid-i mezkûrun ta'mîri rehîn-i hitâm oldukda i'tikâfa girip fakat çan sesinden râhatsız olarak, keyfiyyeti mü'ezzinlerden Şurahbîl b. Âmir'e hikâyet eylediğinden, Hazret-i Şurahbîl buna bir çâre-i münferid düşünerek, nihâyet sabâh oluncaya kadar uzatmak şartıyla gece yarısı ezân okumağa başlayarak, Mesleme b. Muhalled'i bu sūretle memnûn etdi idi. Bu usūl Ahmed b. Tolun zamânına kadar devâm etmiş ve müşârun-ileyh birçok kimselere evkāfdan ma'âşlar tahsīsiyle sabâhlara değin zikr u tesbîh etdirmek usūlünü vaz' eylemişdir. Sultān Selâhaddîn b. Eyyûb ise bu hizmeti cevâmi'-i şerîfe mü'ezzinlerine ihâle eylemiş olduğundan, mü'ezzinler tâ-be-sabâh akā'id-i Eş'ariyye'ye tevfîkan tesbîh u tezkîr etmeğe başladılar.

Aktār-ı Mısriyye ve Şâmiyye'de el-ân mü'ezzinler minârelerde zikr u tesbîh ederler ise de Selâhaddîn zamânında olduğu gibi akşamdan sa-

---

1037 [Metinde sehven «نیاز».]

1038 İbn Muhalled, Benî Ümeyye tarafından Mısır'a gönderilen hükkâmın dördüncüsüdür.

1039 İslâm'da en evvel yapılan minâre budur.

bâha kadar **[913]** değil, sabâha yakın bir vakitde zikr ederler. Mekke-i mu'azzama'da ise âhir-i leylden bed' ederler. Memâlik-i sâ'ire-i İslâmiyye'de, geceleri cevâmi'-i şerîfe minârelerinde zikr u tesbîh edilmek âdeti olmayıp yalnız ramazān geceleri temcîd olunur. *(Muhâdaratü'l-evâ'il)*

2. Bâbü's-Selâm minâresi:

Bu minârenin dahī bânîsi kim olduğu mechûldür. Hulefâ-yı Abbâsiyye'den Mehdî b. Mansūr, harem-i Mescidü'l-Harâm'ı tevsî' etdiği sırada, 162 senesinde (m. 778-79), bu minâreyi de iki şerefeli olarak tecdîd ü ta'mîr eylediler idi. Lâkin müverrihlerin bir fırkası, "Bu minâreyi Mehdî Halîfe ta'mîr değil, te'sîs etdi; evvelden Bâbü's-Selâm minâresi yok idi" dediler.

Mezkûr minâre mürûr-ı zamân ile hedm ü harâb olduğundan, 810 (m. 1407-08) senesi hilâlinde mülûk-ı Çerâkise-i Mısriyye'den Melik Nâsır Ferec Berkuk bütün bütün yıkıp tecdîd ve 983'de (m. 1575-76) Sultān Murâd Hān-ı sâlis hazretleri ta'mîr ve te'yîd etmişdir. İlâ-yevminâ-hâzâ, müşârun-ileyhin yapdırdığı tarz u hey'ettedir. Hey'et-i mer'iyyesi müdevver bir şekilde olup külâhı Arabistân minârelerine ve fakat alemi İstanbul minârelerindeki alemlere taklîden yapdırılmış olduğundan, tuhaf bir manzarası vardır.

Haber-i mu'teber

Minâre külâhlarında hilâl –yarım ay– bulundurulması, mukteziyyât-ı şer'iyyeden değil, zuhûr-ı İslâm'dan evvel ittihāz olunmuş bir âdetdir. İskender'in babası Filibos'un İstanbul şehrine hücûm ile mağlûb olması, hilâlin tulû'una tesādüf etmiş ve İstanbul sekenesi bundan mahzūz olarak, hilâlin tulû'unu **[914]** fâl-i hayr addiyle bayraklarında birer hilâl resmi bulundurmağı usūl ittihāz eylemişler idi. Bu âdet, bi'l-âhare kayâsire mülûküne ve ba'dehû selâtīn-i İslâmiyye'ye intikāl etmekle, hem sancaklarda ve hem de minâre külâhlarında birer hilâl resmi bulun-

durmak usūlü vaz‘ edildi ve bu usūl refte refte memâlik-i İslâmiyye'nin kâffesine ta‘mîm olundu. (İntehâ)

3. Bâb-ı Alî minâresi:

Bâb-ı Alî[1040] minâresinin bânî-i evveli mechûl ise de hey'et-i kadîmesi bir şerefeli idi. Mehdî-i Abbâsî, Bâbü's-Selâm minâresini ta‘mîr eylediği sırada, ya‘nî 162'de (m. 778-79), Bâb-ı Alî minâresini dahī ta‘mîr etmişdir. Ba‘zı müverrihler, bu minârenin bânîsi Mehdî-i müşârun-ileyh olduğunu iddi‘â eylediler ise de sened-i kavî ibrâz edemediler.

İnkılâbât-ı devr u zamân minâre-i mezkûreyi dahī yıkıp harâb ve vîrân eylediğinden, Sultān Süleymân hazretleri bütün bütün hedm edip hacer-i şemsî[1041] denilen sarı taşla tecdîd ve iki şerefeli olarak bilâd-ı Rûm minâreleri tarz u hey'etine tatbîk eylediler. El-ân ol hey'etde bâkī vü nümâyândır.

4. Bâbü'l-Vedâ‘ minâresi:

Bâbü'l-Vedâ‘ minâresi, hulefâ-yı Abbâsiyye'den Mehdî-i Bağdâdî'nin eser-i binâsı olup iki şerefesi vardır. Minâre, sāhib-i Musul Şa‘bân b. Hüseyin zamânında bir parça ta‘mîr olunmuş idi. 771 (m. 1369-70) senesi **[915]** hiçbir ferde ziyânı dokunmaksızın kendi kendine yıkılıp yere düşmüş olduğundan, Musul hâkimi Eşref b. Şa‘bân, sene-i merkūme hilâlinde tecdîdine başlayıp 772 senesi muharremü'l-harâmında (m. 26 temmuz-24 ağustos 1370) resânîde-i zirve-i ikmâl ü itmâm etmiş ve 983 (m. 1575-76) senesi huld-âşiyân Sultān Murâd Hān-ı sâlis devrinde ıslâh ve ta‘mîr edilmişdir. Hâlâ ol hey'et üzere kalıp şekli müsemmen ve fevka'l-gāye musanna‘ ve müzeyyendir.

1040 Bu kapıya Bâb-ı Alî denilmesi, Hazret-i Alî –*radıyallâhu anh*–ın nâm-ı nâmî-i âlîsine nisbetle inşâ edilmiş olduğundandır.

1041 Bu taşın çıkarıldığı mahallin ismine "Şemsiyye" denilmesi, vech-i tesmiyedir.

5. Bâbü'z-Ziyâde minâresi:

Bâbü'z-Ziyâde-i Nedve minâresi, ziyâde-i mezkûre bânîsi Mu'ta-zıd-billâh-i Abbâsî'nin eser-i hayrı olup iki şerefesi vardır. Bu minâreyi 838 (m. 1434-35) senesi Melik Eşref Barsbay-ı Mısrî hedm ü tecdîd etmiş ve 983 (m. 1575-76) senesi Murâd Hān-ı sâlis hazretleri sūret-i mükemmelede ıslâh ve ta'mîr eylediğinden, ilâ-hâza'l-ân ol vakit yapıldığı hey'etde kalmışdır.

6. Sultān Kayıtbay minâresi:

Bu minâre, Sultān Kayıtbay Medresesi'nin Mes'â-yı şerîf'e nâzır olan kapısı kemerinin üzerinde ve fevka't-ta'rîf güzel bir hey'etde olup Sultān Kayıtbay merhûmun eser-i binâsı olarak iki şerefelidir.

7. Süleymâniyye minâresi:

Süleymâniyye minâresi üç şerefeli ve sâ'ir minârelere nisbetle gāyet ince boyludur. Bâbü's-Selâm'la Bâbü'z-Ziyâde arasındaki Süleymâniyye Medresesi'ne muttasıl olup şemsî denilen ahcârdan yapılmış ve kırmızı altınla tezhîb u tezyîn edilmişdir. **[916]** Harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm'da en sonra yapılan minâre işte bu minâre olup Cidde mutasarrıfı ve medâris-i Süleymâniyye binâ emîni Kāsım Beğ'in taht-ı nezāretinde olarak yapılıp 973 (m. 1565-66) senesi resânîde-i zirve-i ihtitâm olmuşdur.

Minârât-ı seb'a-i mebsûtanın cümlesi, Mescid-i şerîf haremi etrâfında olup üzerlerinde evkāt-ı hamse ezânları okunmakdadır.

Fâkihî merhûm *Târîh*'inde, "Bâb-ı İbrâhîm ziyâdesi üzerinde savma'a kılıklı bir minâre var idi. Eşrâf-ı Mekke'den ba'zı zevât, hānelerine nâzır olduğu cihetle yıkdılar" ve İbn Cübeyr dahī "Bâb-ı Safâ, üzerinde küçük bir minâreceğiz olup gāyet dar ve su'ûd u hübûtu düşvâr olduğundan hedm etdiler" demiş ve İmâm Fâkihî, Mîleyn-i ahdareyn beyninde diğer bir minârenin daha vücûdunu beyân ve ta'rîf eylemiş ise de bunların ne bânîlerini haber verebilmişler ve ne de hādim ve hāriblerinin isimlerini ta'yîn edebilmişlerdir.

Mekke müverrihleri, sâlifü'z-zikr yedi minâreden başka olmak üzere, şehr-i şehîr-i Mekketullâh'da birçok minârelerin daha vücûdunu ta'rîf eylemişlerdir. Lâkin bizim zamânımızda bunların nâm u nişânları kalmamışdır. Biz müverrihīn-i eslâfın Mekke'de vücûdunu iddi'â eyledikleri minâreler kimlerin âsârı olduğunu hâkî bir târîhe dest-res olamadık ise de ezmân-ı kadîmede harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm'a ba'îd olan mahallerde ba'zı kasīru'l-kāme minârelerin mevcûd olabilmek ihtimâlini teb'îd edemeyiz. Çünki Sâlâr-ı kāfile-i enbiyâ *–aleyhi akve't-tehâyâ–* efendimiz hazretlerinin, feth-i Mekke rûz-ı nusret-bürûzunda sancak dikdikleri "Mescid-i Râye"de dahī rivâyet olunduğuna göre iki şerefeli kadîm bir minâre var idi ki ramazān günleri iftār vakti hulûlünü civârında bulunan muvahhidîne i'lâm içün **[917]** bu minârede îkād-ı kanâdîl edilir ve akşam ezânı okunup ba'de's-sahûr kandîller söndürülür idi.

Takıyy-i Fâsî kavlince, eski zamânlarda Mescidü'l-Harâm'dan başka haylice mevkı'de minâreler olup bunların muvazzaf mü'ezzinleri var idi. Tahkīkāt-ı sahîha ve rivâyât-ı mevsûkaya nazaran bu minârelerin bânîleri Hârûnu'r-Reşîd-i Abbâsî olup gerek bunlar ve gerekse Ebû Kubeys Dağı'nda ve Cebel-i Ecyâd'a mukābil olan dağın tepesinde ve yan tarafında ve Meczere'ye[1042] müşrif yerde ve Şi'b-i Benî Âmir'de ve Cebel-i Tüffâha'da[1043] ve Cebel-i Ahmer üzerinde bulunan kadîm minârelerin kâffesi hesâb olunsa, şi'âb-ı Mekke'de tamâm elli üç aded minâre olduğu tebeyyün eder. Hâlbuki takallübât-ı dehr-i bî-bekā, bunların kâffesini imhâ vü ifnâ eylemiş olduğundan şimdi hiçbirinin nâm u nişânı yokdur.

Evâ'il-i zuhûr-ı İslâm'da bu minârelerin cümlesinde ezânlar okunur ve leyâlî-yi ihyâ ile ramazān gecelerinde kanâdîl-i mahsūsa îkād olu-

---

1042 [Metinde sehven «المجزر». Ayrıntılı mâlûmât için bkz. Takıyyüddîn el-Fâsî, *Şifâ'ü'l-ğarâm*, I, s. 320; Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsihî*, III, s. 67.]

1043 [Metinde sehven «التناجة».]

nurdu. Zamânımızda bu minâreler yokdur. Fakat ramazān-ı şerîf isbât olunduğu geceler, kıla'-ı hākānîden toplar atılıp i'lân-ı keyfiyyet ve her yerde "kunne" [قنة] usūl-i kadîmesi icrâsına müsâra'at olunur. Ya'nî cibâl-i mürtefi'a üzerlerinde kanâdîl ve meşâ'il îkādıyla ve yer yer âteşler yakılmasıyla urbân-ı bâdiyeye ramazān-ı şerîfin hulûlü işâret edilir ki bu usūlün ta'rîf olunan minârelerde yakılan kanâdîlden bedel olmak üzere ittihāz edilmiş olması ihtimâlden ba'îd değildir.

1275 (m. 1858-59) senesi Cebel-i Ebû Kubeys'e Hindî'nin biri, bir mescid ile iki minâre ve Cebel-i Nûr üzerinde kâ'in şakk-ı sadru'n-Nebî mevzı'-i mukaddesesine dahī Hicâz vilâyet-i celîlesi muhâsebecilerinden zâtın biri güzel bir mescid yapdırmışlardır. Fakat bu minârelerde ezân okunmak usūl-i mu'tâdeden değildir. **[918]**

Manzūme:

ای که ز الطاف عمیم اله *** یافتهٔ در حرم قرب راه

چشم گشا صنع الهی ببین *** حسن ازل نا متناهی ببین

در رهش از دیدهٔ جان کش قدم *** از پی تعظیم در آور حرم

هر طرفش صف ز ستون رخام *** همچو ملائک که بود در قیام

خانه بود چشم سیاه بتان *** گشته ستونها صف مژگان[1044] آن

هر طرفش منظر عالی فری *** گشته عیان خوبتر از دیگری

آمده این خانه در آفاق طاق *** گرد بگردش همه طاق رواق

خانه پراز نور حرم با صفا *** هر که ازان سنگ چه کوه وفا

جملگی از سیم و زر آراسته *** خوبتر از و یکدیگر آراسته

چتر مقامات رباعی در آن *** برسر هر قوم شده سایبان

در صفت طول قد هر منار *** طعنه زده بر فلک زرنگار

سایه ز اوج فلکش مرتفع *** با شجر سایه شده مجتمع

سایه اش از غایت اعلای چرخ *** غاشیه افکنده ببالای چرخ

آورد از سدره بوقت نماز *** روح قدس بر سر او نغمه ساز

1044 [Metinde «مزگان».]

بر در بامش ز کمال وداد *** طوف[1045] کنان بر صفت گردباد **[919]**
تازه گلی رسته زباغ خلیل *** روشن از و چشم چراغ خلیل
گشته ملقب بسرکوی دوست *** پرشده سرتابسر از بوی دوست
تافته انوار الهی در او *** فیض ازل نا متناهئ او
زمزمش از غایت صافی لطیف *** منبر با رفعت بیت شریف
طوق نه گردن جان موی او *** نورده چشم جهان روی او
سایه ده طوبئ باغ ارم *** خلوتئ پرده سرای قدم
پرده بظلّ کرمش خلق راه *** مشعله دار حرمش مهر و ماه
گر بصفت جامه سیاه آمده *** نور ده طلعت ماه آمده
آمده با طلعت عنبر سرشت *** غنچۀ مشکین ریاض بهشت
کسوتش آمد ز ازل مشکسای *** در ظلمات آب خضر کرد جای
خانه چه گویم که یکی کوه نور *** ساتر آن پرده عفو غفور
خال سیاهش که بود مشک ناب *** مردمک دیده از و نور یاب
نقطۀ نه دائرۀ آسمان *** نقطه صفت هست سیاهش از آن
گر شرف مهر و مه افسانه اند *** خلقه بگوش در این خانه اند[1046]

(Fütûhu'l-Haremeyn)

[920]

1045 [Metinde «طوق».]

1046 [Ey Allâh'ın sonsuz lütuflarından bu yakınlık haremine yol bulan kişi!
Gözünü aç! Allâh'ın san'atını gör; ezelî güzelliği temâşâ et.
Onun yolunda canından vazgeç; hürmet göstermek için ihram giyin.
Onun her tarafı mermer sütundandır; sanırsın ki melekler kıyâma durmuşlar.
Kâ'be, sanırsın güzel sevgililerin kara gözü; sütunlar ise bu gözün kirpikleridir.
Her cânibinin manzarası muhteşemdir; öyle ki her bir cihet diğerinden daha âlâ görünür.
Bu ev tüm ufukların kubbesi mesâbesinde yapılmıştır; bu kubbenin her tarafı ise revaktır.

Kâ'be, haremin ışığıyla dolmuştur; oradaki her bir çakıl taşı ise bir vefâ dağıdır.
Tamâmı zer ü sîm ile süslenmiştir; bu süslerin her biri yekdiğerinden daha güzeldir.
Orada Makāmât-ı erba'a'nın şemsiyesi her bir kavim için gölgelik olmuştur.
Her minârenin uzunluğu ise altın kaplı feleğe ta'n etmiştir.
Onun üzerine hiçbir gölge düşmez; orası (cennet) ağacının gölgesiyle birleşmiştir.
Gölgesi çarkın, âlemin en âlâ mertebesini dahi kuşatmıştır.
Namaz vakti Rûhu'l-kudüs, Sidre'den ona saz ve nağme getirmiştir.
Onun kapısında, kemâl-i vedâd ile ve hortum gibi tavaf ederek, Halîl bağından bir tâze gül bitmiş, yeşermiştir. Ayın gözünün ışığı ise onun nûruyla rûşen olmuştur.
Dost'un beldesi olarak tesmiye edilmiştir; baştanbaşa her yanı Dost'un kokusuyla dolmuştur.
İlâhî nurlar onda tecellî etmiştir; ondaki ezelî feyz nâ-mütenâhîdir.
Onun zemzemi gâyet saf ve latiftir; Beyt-i şerif'in rif'atli minberidir.
Dünyâ gözüne onun yüzü ışık verir; can gerdânının kolyesi onun saçıdır.
İrem bağının Tûbâ'sına gölge düşürür; kıdem sarayının perdesinin mahremidir.
Onu ziyârete gelen insanlar, kereminin gölgesiyle perdelenmiştir. Onun hareminin meş'alecisi ise ay ve güneştir.
Giysisi siyah olsa da aslında aya ışık veren odur.
O cennet bahçelerinin siyah (misk kokulu) goncasıdır; onun yüzü amber fıtratlıdır.
Kisvesi ezelden beri misk gibidir, (siyahtır); Hz. Hızır *–aleyhi's-selâm–*ın izini sürdüğü âb-ı hayat onun karanlıklarındadır.
Ona ev diyemem, zîrâ onun af ve mağfiret perdesini bir 'ışık dağı' (Cebel-i Nûr) örtmüştür.
Onun siyah beni, katıksız misk gibidir; gözbebeği ondan ışık bulur.
Gökyüzündeki dokuz dâirenin noktaya benzeyişi, onun karalığından neş'et etmiştir.
Şerefi bir efsâne olan ay ve güneş, bu evin kapısının kölesidir.]

SŪRET
«6»
Mescidü'l-Harâm'ın dâhilen ve hāricen mesâhâtıyla harîta-i[1047] musattahasını şâmildir.

Harem-i şerîf dîvârları üzerinden mesâha edilmek üzere mütecâvir kapıların dâhilen yek-diğere olan bu'diyyeti[ni] hâvî cedveldir

	Kadem	Pus	Mülâhazāt
Harem-i şerîf dîvârlarının muhît-i dâhilîsi	2.119	6	Şark ciheti kapılarıdır.
Bâbü's-Selâm'dan Bâbü'n-Nebî'ye	59	0	
Bâbü'n-Nebî'den Bâbü'l-Abbâs'a	45	0	
Bâbü'l-Abbâs'dan Bâb-ı Alî'ye	67	0	
Bâb-ı Alî'den Bâb-ı Bâzân'a	97	0	
Bâb-ı Bâzân'dan Bâb-ı Bağle'ye	51	6	Cenûb cihetinde bulunan kapılardır.
Bâb-ı Bağle'den Bâbü's-Safâ'ya	45	0	
Bâbü's-Safâ'dan Bâb-ı Ciyâd'a	43	0	
Bâb-ı Ciyâd'dan Bâb-ı Mücâhid'e	58	0	
Bâb-ı Mücâhid'den Bâb-ı Medrese-i Aclân'a	47	0	
Bâb-ı Medrese-i Aclân'dan Bâb-ı Ümmühânî'ye	35	0	
Bâb-ı Ümmühânî'den Bâbü'l-Vedâ'a	72	0	Garb cihetinde bulunan kapılardır.
Bâbü'l-Vedâ'dan Bâb-ı İbrâhîm'e	149	0	
Bâb-ı İbrâhîm'den Bâbü'l-Umre'ye	268	0	
Bâbü'l-Umre'den Bâbü's-Südde'ye	120	0	Şimâl tarafında bulunan kapılardır.
Bâbü's-Südde'den Bâbü'l-Acele'ye	120	0	
Bâbü'l-Acele'den Bâbü'l-Kutbî'ye	145	0	
Bâb-ı Kutbî'den Bâbü'z-Ziyâde'ye	49	0	
Bâbü'z-Ziyâde'den Bâbü'd-Düreybe'ye	268	0	
Bâbü'd-Düreybe'den Bâbü's-Selâm'a	56	0	

[921]

1047 Bu harîta son cilde vaz' olunmuşdur.

Harem-i şerîf dâhilinin mesâha cedvelidir

	Kadem	Mülâhazāt
Bâbü's-Selâm'dan Bâb-ı Umre'ye	537	
Bâb-ı Alî'den Bâbü'l-Vedâ'a	525	Tūlü
Bâbü'l-Abbâs'dan Bâb-ı İbrâhîm'e	611	
Bâbü's-Südde'den Bâb-ı Ümmühânî'ye	380	
Bâbü'z-Ziyâde'den Bâbü's-Safâ'ya	500	
Bâb-ı Acele'den Bâb-ı Mücâhid'e	420	Arzı
Bâb-ı Kutbî'den Bâb-ı Ciyâd'a	481	
Bâbü'd-Düreybe'den Bâb-ı Bâzân'a	398	

Harem-i şerîf dâhilinin sathen ve müteferrikan mesâhası cedvelidir

	Terbî'an	Mülâhazāt
	Kadem	
Kıbâb-ı şarkıyye altı	14.855	
Kıbâb-ı garbiyye altı	13.855	
Kıbâb-ı şimâliyye altı	21.618	
Kıbâb-ı cenûbiyye altı	19.496,5	Harem-i şerîf kubbelerinin mesâha-i sathiyyesi
Bâbü'z-Ziyâde kubbelerinin altı	5.472	
Bâb-ı İbrâhîm kubbelerinin altı	2.194	
Kâffe-i kıbâbın mesâha-i sathiyyesi	27.489,5	
Ziyâde-i Bâbü'n-Nedve	5.058	Ziyâdeteyn'in dâhilen mesâhası
Ziyâde-i Bâb-ı İbrâhîm	4.840	
Ez-gayr-ı kıbâb Harem-i şerîf'in sath-ı dâhilîsi	140.472	Kaldırımlarla Beytullâh ve sâ'ir ebniyelerin kâffesi, bu hesâbın dâhilindedir.
Min-haysü'l-mecmû' Harem-i şerîf'in mesâhası	177.869,5[1048]	

[922]

1048 [Cedveldeki sayılar hesap edildiğinde toplamın –müellifin zikrettiğinin aksine– 255.349 kadem tuttuğu anlaşılmaktadır.]

Harem-i şerîf minâreleri kāʻidelerinin mesâha-i sathiyyelerini şâmil cedveldir

	Terbîʻan	Mülâhazāt
	Kadem	
Bâbü's-Selâm minâresi	470	Şark ciheti
Sultān Kayıtbay minâresi	517	
Bâb-ı Alî minâresi	380	
Bâbü'l-Vedâʻ minâresi	400	Garb ciheti
Bâbü'l-Umre minâresi	437	
Bâbü'z-Ziyâde-i Nedve minâresi	420	Şimâl ciheti
Süleymâniyye minâresi	42	

Harem-i şerîf kumluklarının mesâha cedvelidir

	Terbîʻan	Mülâhazāt
	Kadem	
Birinci kumluk	4.207,5	İşbu kumluklar, Harem-i şerîf kubbeleri mesâhasının hāricinde ve Metāf-ı saʻâdet etrâfında bulunan kaldırımların havlinde olup beher kumluğun numrosu harîta-i musattahasında gösterilmişdir.
İkinci kumluk	4.312	
Üçüncü kumluk	3.433,5	
Dördüncü kumluk	11.241,5	
Beşinci kumluk	26.994	
Altıncı kumluk	15.015,5	
Yedinci kumluk	12.355	
Sekizinci kumluk	7.604	
Dokuzuncu kumluk	13.344,5	
Onuncu kumluk	90	
On birinci kumluk	10.624,5	
Bâb-ı İbrâhîm kumluğu	2.666	
	99.357 [1049]	Umûm Harem-i şerîf kumluklarının mesâhası

[923]

1049 [Cedveldeki sayılar hesap edildiğinde toplamın –müellifin zikrettiğinin aksine– 111.888 kadem tuttuğu anlaşılmaktadır.]

Beytullâh'ın hāricen mesâhası

	Kadem	Mülâhazāt
Ez-gayr-ı "Hicr-i İsmâ'îl", Kâ'betullâh'ın mesâha-i devriyyesi	143	
Hicr-i İsmâ'îl ile berâber Kâ'betullâh'ın mesâha-i devriyyesi	158	
Hāric-i Hatīm'den Kâ'betullâh'ın mesâha-i devriyyesi	147 (3 pus)	[1050]

Harem-i şerîf kaldırımlarının mesâha cedvelidir

	Terbî'an	Mülâhazāt
	Kadem	
Birinci kaldırım	810	
İkinci kaldırım	890	
Üçüncü kaldırım	38	
Dördüncü kaldırım	738	
Beşinci kaldırım	805	
Altıncı kaldırım	1.230	
Yedinci kaldırım	811	
Sekizinci kaldırım	1.038	
Dokuzuncu kaldırım	330	
Onuncu kaldırım	476	
Metāf-ı şerîf kaldırımı	7.267	Beytullâh ebniye-i mukaddesesiyle Hatīm-i şerîf, bu hesâbdan hāricdir.
Makāmât-ı erba'a etrâfındaki vâsi' kaldırım	19.444,5	
Metāf-ı şerîf etrâfındaki kaldırım	1.510	Bu vâsi' kaldırıma ehl-i Mekke beyninde "balât" ıtlâk olunur ki Makāmât-ı erba'a ile Bi'r-i zemzem ve muvakkıt-hāne ebniyeleri dahī mezkûr kaldırımın dâhilindedir.
Bâbü'z-Ziyâde kaldırımı	1.672	
Bâb-ı İbrâhîm kaldırımı	132	
	37.527[1051]	Mecmû'an Harem-i şerîf kaldırımlarının mesâhası

[924]

1050 Hāric-i Hatīm, tavâf edilmesi câ'iz olan mahall-i şerîfdir ki dîvâr-ı müstedîrin dış tarafı demek olacakdır.

1051 [Cedveldeki sayılar hesap edildiğinde toplamın –müellifin zikrettiğinin aksine– 37.191,5 kadem tuttuğu anlaşılmaktadır.]

Beyt-i muhterem'in dâhilen mesâhası

	Terbî'an Kadem	Pus	Mülâhazāt
Kâ'betullâh'ın dâhilen sathı	656	0	1052
Sath-ı şerîf nerdübânının sathı	48	0	
Kâ'betullâh'ın cenûb dîvârından birinci sütûna	Kadem 2	17	
Birinci sütûndan ikinci sütûna	2	17	1053
İkinci sütûndan üçüncü sütûna	1	3	
Üçüncü sütûndan dîvâr-ı şimâlîye	3	4	
Dîvâr-ı şarkīden sütûnlara	4	11	
Dîvâr-ı garbîden sütûnlara	6	8	

Şâdırvân-ı Kâ'be'nin mesâhası

	Kadem	Pus	Mülâhazāt
Şâdırvân-ı Kâ'be'nin cenûb tarafından arzı	4	2	1054
Şâdırvân-ı Kâ'be'nin garb cihetinden arzı	4	0	
Şâdırvân-ı Kâ'be'nin şimâl tarafından arzı	3	0	
Şâdırvân-ı Kâ'be'nin şark tarafından arzı	3	0	
Şâdırvân-ı Kâ'be'nin zemînden irtifâ'ı	1	9	

[925]

1052 Zemîn-i Beytullâh'dan dîvâr-ı garbînin dâhilen 6 arşın yüksekliğinde siyâh ve beyâz hatlarla mahtūt ve menkūş bir cez'a vardır. Bu cez'anın 12 arşın tūlü olup sağ cihetinin 3 parmak yerine altın geçirilmişdir. Resûl-i ekrem efendimizin buraya mübârek kaşlarını sürdükleri mervîdir.

1053 Bu sütûnlara beyne'l-avâm, "Hannân, Mennân" direkleri denir. Çünki pûşîdeleri üzerinde nesîcen "Hannân, Mennân" ism-i şerîfleri yazılmışdır.

1054 Rükn-i Irâkī'ye Rükn-i Şâmî ve Rükn-i Şâmî'ye Rükn-i Irâkī dahī denir.

Beytullâh'ın hāricen eb'âdı

	Kadem	Pus	Mülâhazāt
Kâ'be-i mu'azzama dîvârlarının irtifâ'ı	56	0	
Hacerü'l-esved rüknünden Rükn-i Irâkī'ye Rükn-i Şâmî'den Rükn-i Yemâniyye	39 42	0 0	Tūlü [1055]
Rükn-i Irâkī'den Rükn-i Şâmî'ye Rükn-i Yemânî'den Rükn-i Hacerü'l-esved'e	29 23	0 0	Arzı [1056]
Bâb-ı Kâ'be'nin irtifâ'ı Bâb-ı Kâ'be'nin arzı Zemîn-i metāfdan âsitâne-i bâb-ı Kâ'betullâh'a kadar olan irtifâ' Bâb-ı Mesdûd'un arzı	9 5 5 3	0 8 6 9	Bâb-ı Mesdûd ile Rükn-i Yemânî arasına "Müstecâr" denir.

Hatīm-i kerîm'in dâhilen ve hāricen mesâhası

	Kadem	Pus	Mülâhazāt
Dîvâr-ı Hatīm'in irtifâ'ı	4	1	Kâ'betullâh'ın Makām-ı Hanefî tarafında ve yarım dâ'ire şeklinde olan dîvâra Hatīm denir.
Dîvâr-ı Hatīm'in arzı	1	11	
Dîvâr-ı şimâlî-yi Kâ'be'den dîvâr-ı Hatīm'e olan bu'd	25	1	
Hatīm'in bir kapısından diğer kapısına olan bu'd	19	0	
Hatīm-i kerîm kapılarının arzı	10	0	
Hatīm-i şerîf dîvârı dâhilinin devren tūlü	39	0	
Hatīm-i kerîm dîvârı hāricinin devren tūlü	47	0	
Hatīm'in gayr-ı ez-Hicr dâhilen mesâha-i sathîsi	Kadem-murabba' 643	1	
Hatīm-i kerîm dîvârı kā'idesinin mesâha-i sathîsi	107	0	

[926]

1055 Hacerü'l-esved, Rükn-i şarkī-i Kâ'betullâh'da olup insân başı gibi görünür, zemîn-i Metāf'dan 5 kadem kadar yüksekdir.

1056 Kadem-i şerîf nişânesinin kutru gümüşe kapladılmış ve şebeke-i makāmın arkası ki musallâ-yı e'imme-i Şâfi'iyye'dir, iki amûd-ı sengîn üzerine binâ edilmişdir.

Makām-ı şerîf-i İbrâhîm mesâhası

	Kadem	Pus	Linye	Mülâhazāt
Makām-ı şerîf sandûkasının irtifâ‘ı	1	4	0	
Kadem-i şerîf[1057] mevzı‘-i latīfinin umku	0	0	8	
Musallâ-yı e’imme-i Şâfi‘iyye’nin arzı	7	1	0	
Musallâ-yı e’imme-i Şâfi‘iyye’nin tūlü	7	0	0	
Sandûka-i makāmdan şâdırvân-ı Kâ‘be’ye olan bu‘d	28	0	0	
Sandûka-i makāmdan tāk-ı Safâ’ya olan bu‘d	462	0	0	
Sandûka-i makāmdan Bi’r-i Zemzem-i şerîfe olan bu‘d	35	0	0	
Bi’r-i Zemzem-i şerîfden şâdırvân-ı Kâ‘be’ye olan bu‘d	27	0	0	

Makāmât-ı erba‘a ve muvakkıt-hāne ile kütüb-hāne ebniyelerinin mesâha-i sathiyyeleri

	Kadem	Mülâhazāt
Makām-ı Hanefî’nin terbî‘an mesâhası	375	
Makām-ı Mâlikî’nin terbî‘an mesâhası	255	
Makām-ı Hanbelî’nin terbî‘an mesâhası	285	
Makām-ı Şâfi‘î musallâsının terbî‘an mesâhası	58	
Bi’r-i Zemzem ebniyesinin terbî‘an mesâhası	162,5	
Muvakkıt-hāne ebniyesinin terbî‘an mesâhası	120 [1058]	
Ma‘a-dolap kütüb-hāne ebniyesinin terbî‘an mesâhası	138 [1059]	
Makām-ı şerîf şebekesi dâhilinin terbî‘an mesâhası	48	

[927]

1057 Muvakkıt-hāne, 1299 (m. 1882) senesi Süleymâniyye minâresinin harem dâhilinde vâki‘ nerdübân ittisālinde bir mevkı‘e nakl edilmişdir.

1058 Kütüb-hāne, 1299 (m. 1882) senesi Ahmed Paşa Konağı demekle müte‘ârif olan kubbeye nakl edilmişdir.

1059 Mîzâbü’r-Rahme, Kâ‘betullâh dîvâr-ı şerîfinin ortasında olup 4-5 kadem kadar dışarıya mümteddir. Arzıyla kenârlarının irtifâ‘ı sekizer parmakdır.

Buk'a-i mukaddese-i Kâ'betullâh'ın Harem-i şerîf dâhilindeki mevâkı'e olan bu'du

	Kadem	Pus	Mülâhazāt
Mîzâbü'r-Rahme altından Makām-ı Hanefî'ye	56 [1060]	0	
Mâlikî makāmından şâdırvân-ı Kâ'be'ye	44	0	
Hanbelî makāmından şâdırvân-ı Kâ'be'ye	35	0	
Hacerü'l-esved'den Bâbü's-Safâ'ya	206	0	
Hicr-i İsmâ'îl'den Bâbü'z-Ziyâde'ye	378	0	
Bâb-ı âlî-yi Kâ'be'den Bâbü's-Selâm'a	316	0	
Bâb-ı âlî-yi Kâ'be'den Bâb-ı Benî Şeybe'ye	53	0	
Bâb-ı âlî-yi Kâ'be'den Bâb-ı Alî'ye	285	0	
Hacerü'l-esved'den Bâb-ı Alî'ye	282	0	
Rükn-i Şâmî'den Bâb-ı Umre'ye	275	0	
Rükn-i Irâkī'den Bâbü's-Selâm'a	306	6	
Rükn-i Yemânî'den Bâb-ı Ümmühânî'ye	255	0	
Rükn-i Irâkī'den minber-i şerîfe	24	0	
Bâb-ı Kâ'be'den nerdübân-ı Kâ'be'ye	85 [1061]	0	

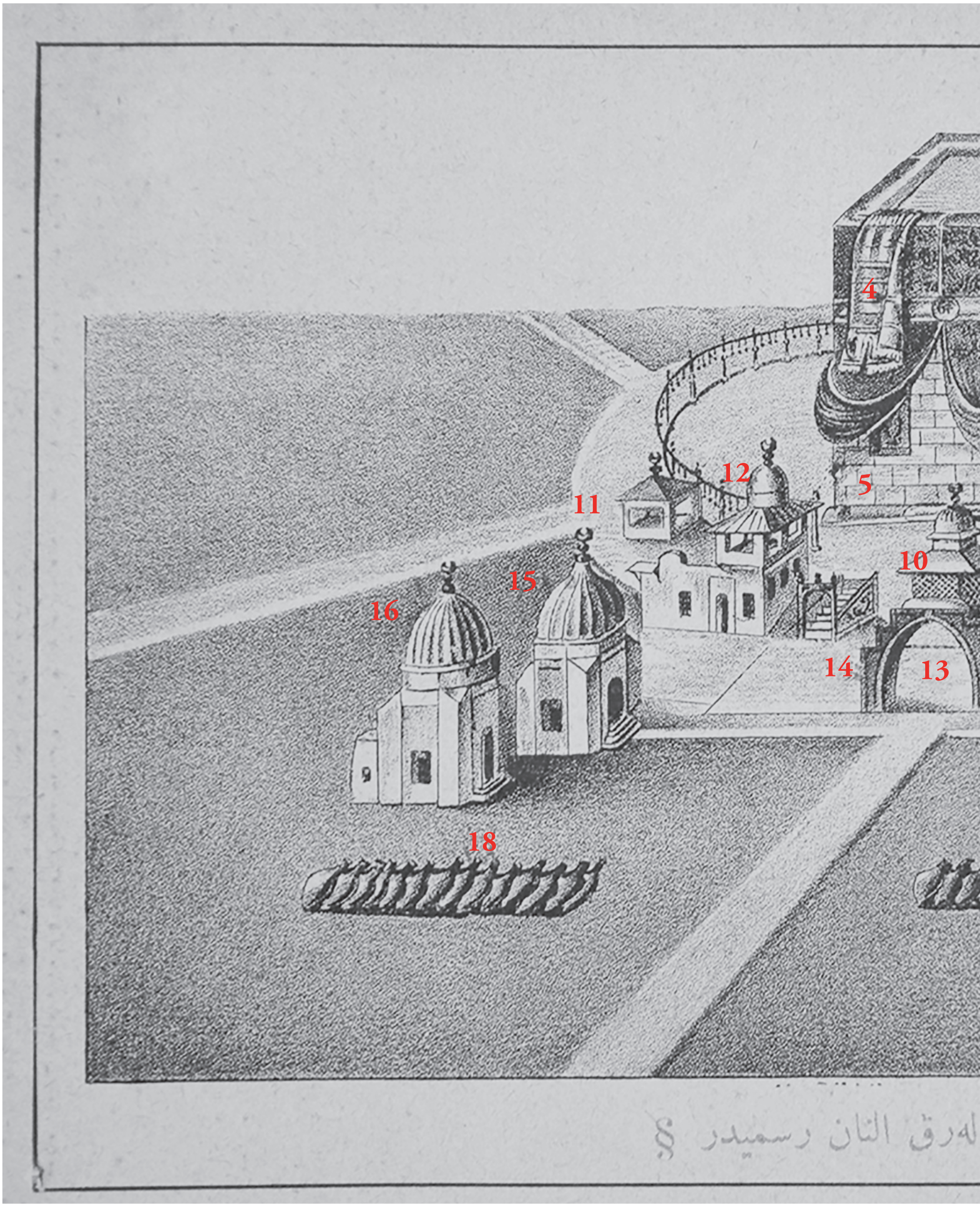
Harem-i şerîf dîvârları adlâ'-ı hāriciyyesinin tūlen mesâhası

	Kadem	Mülâhazāt
Bâbü's-Selâm minâresinden minâre-i Sultān Kayıtbay'a	116	
Sultān Kayıtbay minâresinden minâre-i Bâb-ı Alî'ye	237	
Bâb-ı Alî minâresinden minâre-i Bâbü'l-Vedâ'a	487	
Bâbü'l-Vedâ' minâresinden minâre-i Bâbü'l-Umre'ye	413	
Bâbü'l-Umre minâresinden minâre-i Bâbü'z-Ziyâde'ye	428	
Bâbü'z-Ziyâde minâresinden minâre-i Süleymânî'ye	144	
Süleymâniyye minâresinden minâre-i Bâbü's-Selâm'a	100	
Harem-i şerîf dîvârlarının muhît-i hāricîsi	2.229,5	

[928]

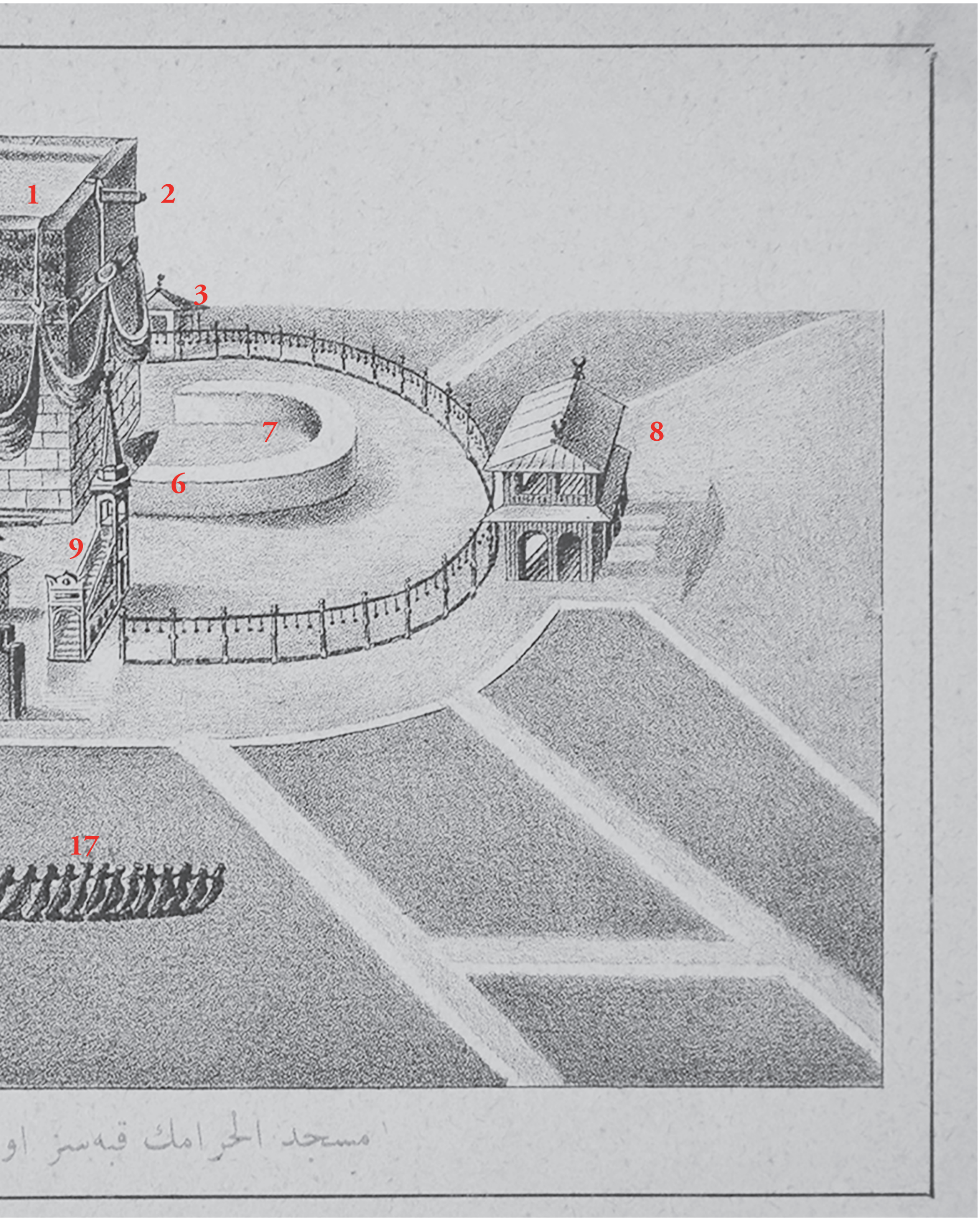
1060 Bu nerdübân, Makām-ı İbrâhîm'le Bi'r-i Zemzem ebniyesi arasındadır.

1061 Bâbü'd-Düreybe kademesiz bir kapı olup üzerinde uzun bir kemer vardır ki Medrese-i Süleymâniyye ebniyesi, bu kemerin fevkındedir.

Şekil 18: Mescidü'l-Harâm'ın kubbesiz olarak alınan resmidir.

1. Sath-ı şerîf-i Kâ'betullâh; 2. Altınoluk; 3. Makām-ı Mâlikî; 4. Perde-i Bâb-ı Kâ'betullâh; 5. Hacerü'l-esved; 6. Hicr-i İsmâ'îl; 7. Hatīm-i şerîf; 8. Makām-ı Hanefî; 9. Minber-i şerîf; 10. Makām-ı İbrâhîm; 11. Makām-ı Hanbelî; 12. Zemzem-i şerîf ebniyesi; 13. Bâb-ı Benî Şeybe, ya'nî eski Bâbü's-Selâm; 14. Nerdübân-ı Bâb-ı Kâ'betullâh; 15. Muvakkıt-hāne kubbesi; 16. Kütüb-hāne kubbesi; 17. Zevraklar; 18. Zevraklar.

[929]

Mescidü'l-Harâm kapıları medhallerinin arzen mesâhası

	Tāk-ı evvel Kadem	Tāk-ı sânî Kadem	Tāk-ı sâlis Kadem	Tāk-ı râbi' Kadem	Tāk-ı hāmis Kadem
Bâbü's-Selâm	7	5	9	0	0
Bâbü'n-Nebî	6	5	0	0	0
Bâbü'l-Abbâs	5	5	5	0	0
Bâb-ı Alî	7	6	7	0	0
Bâb-ı Bâzân	6	7	0	0	0
Bâb-ı Bağle	6	6	0	0	0
Bâb-ı Safâ	5	4	5	4	4
Bâb-ı Ciyâd	5	6	0	0	0
Bâb-ı Mücâhid	5	5	0	0	0
Bâb-ı Ümmühânî	6	8	0	0	0
Bâb-ı Medrese-i Şerîf Aclân	8	7	0	0	0
Bâbü'l-Vedâ'	5	5	0	0	0
Bâb-ı İbrâhîm	10	0	0	0	0
Bâb-ı Umre	8	0	0	0	0
Bâb-ı Südde	9	0	0	0	0
Bâbü'l-Acele	9	0	0	0	0
Bâbü'z-Ziyâde	7	5	0	0	0
Bâbü'd-Düreybe[1062]	5	0	0	0	0
Bâbü'l-Kutbî	6	0	0	0	0

1062 Bâbü'd-Düreybe kademesiz bir kapı olup üzerinde uzun bir kemer vardır ki Medrese-i Süleymâniyye ebniyesi, bu kemerin fevkındedir.

VECHE-İ SÂBİ‘A

Üç sūreti müştemil olup Mekke-i mükerreme'de vâki‘ emâkin-i mukaddese ve mesâcid-i me'sûre ile cibâl ve evkāt ve sâ‘ât-i du‘â ta‘rîfât-ı mücmelesini şâmildir.

SŪRET
«1»

Emâkin-i mukaddese ve mevâkı'-i müteyemmeneyi zikr u ta'rîf eder.

Mütekaddimîn-i ulemâ, Mekke-i müşerrefe dâhilinde du'â kabûl olunacak mahâll-i mübârekeyi birer birer ta'yîn ve beyân ve bu mevkı'lerde hangi günlerin kaçıncı sâ'atlerinde du'â edilmek lâzım geleceğini ta'rîf ve ityân zımnında müte'addid risâleler yazmışlardır. Bu husūsa dâ'ir nazar-ı mütāla'amızdan geçen kitâbların ahkâmına göre, Hasan-ı Basrî hazretleri Mina ve cemreler[1063] dâhil olmak üzere müstecâbü'd-da've olan mevâkı'in adedini on beşe iblâğ etmiş ve *Kitâbü'n-nehr* sāhibi mevâkı'-i mezkûre isimlerini işbu;

دعاء البرايا يستجاب بكعبة *** وملتزم والموقفين[1064] كذا الحجر
طواف وسعى مروتين[1065] وزمزم *** مقام[1066] وميزاب[1067] جمارك[1068] تعتبر[1069]

1063 Mina ve cemreler Mekke dâhilinde değil ise de «مَا قَارَبَ الشَّيْءَ كَالشَّيْءِ» [Bir şeye yakın olan, onun gibidir.] kabîlinden olarak, Mekke dâhilinden ma'dûddur.

1064 Mevkıfeyn, Cebel-i Rahme ile Cebel-i Kuzah'dan kinâyedir ki buralarda vakfeye dahī durulur.

1065 Merveteyn; Merve ile Safâ demek olup zarûret-i vezn için mü'ennes, müzekker üzerine tağlîb olunmuşdur.

1066 Bu makāmdan murâd, e'imme-i Şâfi'iyye'nin namâz kıldırdıkları yer, ya'nî Makām-ı İbrâhîm şebekesinin taraf-ı şarkīsinde vâki' olan mahall-i enverdir.

1067 Mîzâb'dan Altınoluk'un altı murâd olunmuşdur.

1068 Cemerâtdan murâd, Mina'da vâki' cemerât-ı selâse nişâneleridir.

1069 [İnsanların duâları Cenâb-ı Hakk katında, Kâ'be, Mültezem, Mevkıfeyn (Cebel-i Rahme ile Cebel-i Kuzah), Hicr-i İsmâ'îl, Metāf, Sa'y, Merveteyn (Merve ile Safâ), Zemzem, Makām (Makām-ı İbrâhîm şebekesinin şark cihetindeki yer), Altınoluk('un altı) ile Cemerât'ta makbuldür.]

[930] nazmında zikr u ta'dâd eylemiş olduğundan, Şeyh Abdülmelik b. Cemâleddîn Efendi, zikr olunan mevkı'lerde du'â edilmesi îcâb eden eyyâm u sâ'âti Nakkāş-ı müfessir'in tedkīk ve ta'yîni üzerine âti'z-zikr manzūmede i'lâm ve ifâde etmişdir.

Mesnevî:

قد ذكر النقاش[1070] في المناسك *** وهو لعمري عمدة للناسك[1071]
إن الدعاء في خمسة وعشره *** في مكة[1072] يقبل ممن ذكره
وهي[1073] المطاف مطلقا والملتزم *** بنصف ليل فهو شرط ملتزم
وداخل البيت بوقت العصر *** بين يدي جذعته[1074] فاستقر
وتحت ميزاب له وقت السحر *** وهكذا خلف المقام المفتخر
وعند بئر[1075] زمزم شرب الفحول *** إذا دنت شمس النهار للأفول
ثم الصفا ومروة والمسعى[1076] *** بوقت عصر فهو قيد يرعى
كذا منى[1077] في ليلة البدر إذا *** ينتصف[1078] الليل فخذ ما يحتذى
ثم لدى[1079] الجمار والمزدلفه *** عند طلوع الشمس ثم عرفه
بموقف عند مغيب[1080] الشمس قل *** ثم لدى[1081] السدرة ظهرا وكمل
وقد روى هذا الوقوف طرا *** من غير تقييد بما قد مرا

1070 Bundan, Müfessir Nakkāş murâd olunmuştur ki bu zât 351 (m. 962) senesi vefât eden Ebû Bekir Muhammed'dir.
1071 [Metinde «للسالك».]
1072 [Metinde «بمكة».]
1073 [Metinde «وهو».]
1074 [Metinde «جذعبه».]
1075 [Metinde «شرب».]
1076 [Metinde «والمسقى».]
1077 [Metinde «متى».]
1078 [Metinde «انتصف».]
1079 [Metinde «لذى».]
1080 [Metinde «لموقف مغيب».]
1081 [Metinde «لذى».]

بحر العلوم الحسن البصري عن *** خير الورى ذاتا ووصفا وسنن
صلى عليه الله ثم سلما[1082] *** وآله والصحب ما غيث هما[1083]

[931]

Lübâbü'l-menâsik mü'ellifi, Hasan-ı Basrî tarafından haber verilen on beş mevkı'e üç dört mahal daha ilâve etmiş ve ulemâ-yı sâ'irenin her biri birer kavl-i sahîh ve mütevâtire istinâden me'âsir-i mebrûke ve mes'ûde adedini yüze kadar îsāl ederek, "Bu me'âsir ve mevâkı'de olunan du'â, *bi-fazlillâhi te'âlâ* hedef-resâ-yı kabûl ve icâbet olur" demiş ise de mürûr-ı zamânla zikr olunan me'âsir ve emkineden birazlarının mevâkı' ve cihâtı unutulmuş ve birazları da Mu'allâ Makberesi dâhilinde kalmış olduğundan, fî-zamâninâ mevcûd ve beyne'l-ahâlî ma'lûm ve ma'rûf olanların adedi, aşağıda zikr u ta'dâd olunacağı üzere, ancak yetmiş beşe bâliğ olabilir.

1082 [Metinde «صلى الله عليه وسلما».]

1083 [Müfessir Nakkāş, hacılar için sağlam bir kaynak olan eseri *Kitâbü'l-Menâsik*'inde demiştir ki,
Mekke'deki on beş yerde yapılan duâlar müstecabdır.
Bunlar; Metāf için her dâim, Mültezem'de ise gece yarısıdır ki bu Mültezem için şarttır.
Kâ'be'nin içinde ise ikindi vakti; sütunların arasında duâ et.
Seher vakti Altınoluk'un altı; kezâ övülmüş Makām-ı İbrâhîm'in arkası,
İçeceklerin en fazîletlisi Zemzem kuyusunda ise güneş batmazdan evvel,
Ve Safâ, Merve ve Mes'â'da ikindi vaktinde, bu vakte riâyet et.
Kezâ Mina'da dolunaylı gecelerde, gece yarısı olduğu vakit, muktezâsınca amel eyle.
Cemerât'da ve Müzdelife'de gün doğumunda, Arafât'ta ise güneşin batımında dur ve duâ et. Daha sonra Sidre'de öğle vakti duâ eyle ve duâlarını tamamla.
Bu yerleri güzellikle ve hiçbir eksiği fazlası olmaksızın, zikredildiği şekilde ilim deryâsı Hasan-ı Basrî, zât, sıfat ve sünnetleri îtibâriyle Verâ sâhiblerinin en hayırlısı'ndan *–salât ve selâm onun, âlinin ve ashâbının üzerine olsun ki onların duâları Allah katında makbuldür–* rivâyet etti.]

Müstecâbü'd-da‘ve olduğuna cumhûr ulemâ tarafından karâr verilen mevâkı‘ şunlardır:

(1) Metāf-ı sa‘âdet; (2) Mültezem-i şerîf; (3) Altınoluk'un altı; (4) Makām-ı İbrâhîm; (5) Hufre-i Mu‘accin; (6) Dâhil-i Kâ‘betullâh; (7) Bi'r-i Zemzem; (8) Safâ; (9) Merve; (10) Mes‘â; (11) Mina; (12) Cemerât-ı selâse; (13) Half-i Makām; (14) Türbe-i İbn Zübeyr; (15) Türbe-i Zâtü'n-nitākayn; (16) Türbe-i Abdurrahmân; (17) Mescid-i Ebû Bekir; (18) Mescid-i Sahre; (19) Mescid-i Meş‘ar; (20) Hacerü'l-esved; (21) Beytullâh'ın göründüğü mahal; (22) Hicr-i İsmâ‘îl; (23) Müstecâr; (24) Hacerü'l-esved ile Makām-ı İbrâhîm arası; (25) Cebelü'r-Rahme; (26) Bâb-ı Benî Şeybe; (27) Bâb-ı İbrâhîm; (28) Bâbü'n-Nebî, (29) Bâbü's-Safâ; (30) Mescid-i Hayf; (31) Mescid-i Menhar; (32) Mescid-i Bey‘a; (33) Gār-ı Mürselât; (34) Mağāratü'l-Feth; (35) Dârü'l-Hadîce; (36) Mescid-i Şecere; (37) Mescidü'n-Neml; (38) Rükn-i Yemânî; (39) Kabr-i Hadîce; (40) Kabr-i Süfyân b. Uyeyne; (41) Kabr-i Âmine; (42) Kabr-i Fudayl **[932]** b. Iyâz; (43) Kabr-i İmâm Abdülkerîm b. Hevâzin-i Kuşeyrî; (44) Kabr-i Şeyh Abdullâh b. Es‘ad el-Yâfi‘î; (45) Kabr-i Şeyh Dilâ'î;[1084] (46) Bâbü'l-Cerîr; (47) Dâr-ı Erkam; (48) Mevlidü'n-Nebî; (49) Mevlid-i Alî; (50) Mevlid-i Hamza; (51) Mevlid-i Ömer; (52) Mevlid-i Ca‘fer; (53) Dükkân-ı Ebû Bekir; (54) Hacer-i mütekellim; (55) Hacer-i mütteka; (56) Dâr-ı Abbâs; (57) Ribât-ı Muvaffak; (58) Makbere-i Mu‘allâ; (59) Mescid-i Zî-Tuvâ; (60) Mescid-i Ten‘îm; (61) Mescid-i Â'işe; (62) Mescidü'l-Cin; (63) Mescid-i Râye; (64) Mescid-i Müdde‘â [مدعا]; (65) Kubbetü'l-Kebş; (66) Mescid-i Nemire; (67) Mescid-i Ci‘râne; (68) Mescidü'l-Feth; (69) Mescid-i Cüneyd; (70) Mescidü'l-İcâbe; (71) Cebel-i Ebû Kubeys; (72) Cebel-i Nûr; (73) Gār-ı Sevr; (74) Cebel-i Handeme; (75) Cebel-i Sebîr.

1084 [Metinde «دلامي» yazmakla birlikte, «دلائي» olması kuvvetle muhtemeldir.]

Me'âsir 1:
Metāf-ı şerîf

Burası Kâ'be-i mu'azzama'nın cevânib-i erba'asını muhît olan kaldırımdır. Bu kaldırımın mesâha-i sathiyyesi terbî'an 2.762 kadem olup "Metāf-ı şerîf" denilen mahall-i muhterem, işte bu kaldırımın etrâfındaki sütûnlara dizilmiş olan kandîllerin iç tarafından ibâret bulunan mevkı'-i mes'ûd-ı muhteremdir ki hüccâc-ı zevi'l-minhâc ale'l-umûm bu mahall-i mübârekde tavâfa sa'y ederler.

Beşinci vechede dahī gösterilmiş olduğu üzere, şebeke-i Makām-ı İbrâhîm'den şâdırvân-ı Kâ'be'ye 28 ve Makām-ı Hanefiyye'den dîvâr-ı Hatīm-i kerîm'e 33 ve Makām-ı Mâlikî'den şâdırvân-ı Kâ'be'ye 44 ve Makām-ı Hanbelî'den Hacerü'l-esved altında kâ'in şâdırvân-ı Kâ'be'ye 35 kadem olup bu hesâba göre Metāf-ı sa'âdet-ittisāf-ı Kâ'betullâh'ın en vâsi' ciheti, Mâlikî makāmı tarafıdır.

Şâdırvân

Mekke ahâlîsi beyninde "şâdırvân-ı Kâ'be-i mu'azzama dîvârlarının **[933]** zemîn-i metāfa mülâsık olan yerlerindeki çıkındı taşlara" denir ki bu çıkındı taşlar "istihkâm-ı binâ içün sedd şeklinde ma'mûl küçük bir dîvârcağız" olup mânend-i halhāl-i pây-i arûs, dâ'iren-mâ-dâr Beyt-i şerîf'i muhît ve sivâr-ı mi'sam-ı ebkâr gibi rabt-ı kisveye mahsūs, üzerinde müte'addid halkalar mevcûddur.

Zikr olunan çıkındı taşlardan ibâret bulunan şâdırvân dahī Beyt-i a'zam ebniye-i mukaddesesinin yalnız cihet-i selâsesinde, ya'nî şark, garb, cenûb taraflarında olup şimâl cihetinde yokdur. Eğerçi "Hicr-i İsmâ'îl" tarafında dahī Kâ'be-i mu'azzama dîvâr-ı pür-envârına mülâsık birtakım ahcâr-ı zâhiru'l-envâr görünür ise de burası Kâ'be-i mu'azzama dâhilinden ma'dûd olduğu cihetle, ahcâr-ı mezkûre şâdırvân-ı Kâ'be cümlesinden add olunmaz.

Şâdırvân dîvâr-ı lâmi‘u'l-envârının ba‘zı yerleri 1 kadem, 11 pus ve ba‘zı tarafları 1 zirâ‘, 1 kadem, 8 pus irtifâ‘ında olup arzının ba‘zı yerleri 11 pus ve ba‘zı tarafları da dokuzar pusdur.

Mesâ'il-i mühimme

1. E'imme-i Hanefiyye indinde şâdırvân dîvârçesi Kâ‘be-i mu‘azzama dâhilinden ma‘dûd olmayıp tahkîm-i binâ içün cüdrân-ı Kâ‘be'ye mülâsık olarak yapılmış ârızī bir dîvârcağız ise de Şâfi‘iyyûna göre dâhil-i Kâ‘betullâh'dan ma‘dûd olup Beytullâh dîvârının geniş olması cihetle esâsının arz-ı hāricîsinden terk olunmuş bir yerdir. Kureyş tā'ifesi Kâ‘be-i mu‘azzama ebniye-i mufahhamesini tecdîd eyledikleri zamân, Beytullâh'ın esâsını zemînden 3 parmak kadar kaldırıp ba‘dehû dîvâr-ı Kâ‘be'yi dış tarafından inceltdiler idi.

2. Kâ‘betullâh'ı tavâf etmek, mutlakā Mescidü'l-Harâm harem-i şerîfinin iç tarafında bulunmağa mütevakkıfdır. Zîrâ Mescidü'l-Harâm'ın dış tarafından tavâf **[934]** edilir ise Kâ‘be-i müşerrefe değil, Mescidü'l-Harâm devr u tavâf edilmiş olacağından, câ'iz değildir.

3. Cenâze namâzı yâhūd salavât-ı mefrûza kılmak yâhūd cenâze teşyî‘inde bulunmak veyâ abdest almak içün tavâfdan çıkılsa ve ba‘dehû yine bırakılan yerden başlanılsa, tavâfa nakz tareyân etmez. Lâkin bunlardan gayrı bir şey içün çıkılır ise o tavâf bâtıl olacağından, yeniden başlanılmak lâzım gelir.

Kandîller

Metāf-ı şerîfin etrâfında otuz beş aded sütûn-ı mevzûn merkûz ve bunların ikisi mermerden olup kusūru tuncdan ma‘mûldür. Mermer olan direkler Makām-ı İbrâhîm ebniye-i şerîfesine yakın yerlerde ve tunc direkler dahī Kâ‘betullâh'ın cevânib-i erba‘asında olarak, ta‘lîk-ı kanâdîl içün rekz edilmişdir.

Kandîl asılmak içün dikdirilmiş olan sâlifü'z-zikr direklerin tepelerine mevzū' "alemler", mürûr-ı zamân ile pek fenâ bir hey'et kesb etmiş ve hele birtakımı düşerek yerlerine öbürlerine gayr-ı şebîh bir teneke "alem" geçirilmiş olduğundan, 1296 (m. 1879) senesi hilâlinde Harem-i şerîf müdîri Ahmed Efendi bu direklerin ale'l-umûm alemlerini sökdürerek, sâye-i meberrât-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde a'lâ birer "alem" dökdürüp yerlerine takdırmışdır.

Hazret-i Mu'âviye devrine gelinceye değin Harem-i şerîf'in hiçbir tarafında kandîl yok idi. Cenâb-ı Mu'âviye 44 (m. 664-65) târîhinde harem-i Mescidü'l-Harâm dâhilinde îcâbı kadar kandîl îkād ve bu kandîller içün mikdâr-ı kâfî revgan-ı zeyt i'tā edilmek usūlünü vaz' etmiş ve otuz bir sene sonra geceleri tavâf edenler içün Metāf-ı sa'âdet'i tenvîr ü izā'e maksadıyla, Abdülmelik b. Mervân dahī zemzem-i şerîf yanına bir direk rekziyle tepesine büyük bir kandîl asdırmışdır. **[935]**

İbn Süfyân kandîl îkādı usūlünü vaz' etdikden sonra, her namâz akabinde Kâ'betullâh ta'tīr edilmek içün birer rıtıl tıyb ta'yîn eylemiş idi. İbn Zübeyr bu usūlü ibkā edip fakat eyyâm-ı âdiyyede birer, cum'a günlerinde ikişer rıtıl tıyb isti'mâl edilmesini tasvîb etdiler. Bu sünnet el-ân mevcûd ise de zamânları değişmişdir.

Vâsık-billâh-i Bağdâdî asrına kadar Metāf-ı şerîf etrâfına ne bir direk dikilmiş ve ne de kandîl îkādı âdet edilmiş idi. 231 (m. 845-46) senesi Vâsık-billâh'ın emriyle on aded ahşâb amûd dikilip her bir amûdun arasına sekizer aded büyük âvîze ta'lîk ve ol târîhden i'tibâren Metāf-ı sa'âdet'in iç tarafı izā'e vü tenvîr edildi idi. Zikr olunan ahşâb direklerin adedi 720 (m. 1320) târîhinde otuz ikiye ve bunların aralarına ta'lîk olunan kandîllerin adedi dahī yüz doksan altıya iblâğ edilip yirmi dokuz sene sonra bu direklerin kâffesi taşa tahvîl olundu.

Eğerçi 750 (m. 1349-50) senesi gâyet şedîd ve mahūf bir rûzgâr eserek Metāf-ı şerîf etrâfına merkûz olan mermer direklerin cümlesini

devirmiş ve her birini parça parça etmiş ise de bilâ-te’hīr taşdan olarak tecdîd ve az bir müddet mürûrunda bu direklerin hepsi tunca tahvîl edilerek, hem ba‘de-mâ zuhûr edecek miyâhdan muhâfaza olunmak ve hem de üzerlerine kandîl asılmak içün her iki direğin arasına birer kalın demir uzatıldı ve 1270 (m. 1853-54) târîhinde adl-âşiyân Gāzî Sultān Mecîd Hān b. Sultān Gāzî Mahmûd Hān-ı Adlî hazretlerinin emr u irâde-i ilhâm-âde-i hümâyûnları ile direklerin adedi otuz beşe[1085] ve kandîllerin adedi iki yüz ona îsāl edilip 1273 (m. 1856-57) senesi hilâlinde dahī eşhür-i hacc ile ramazān gecelerinde ve leyâlî-yi ihyâda îkād olunmak üzere boydan boya kıbâb-ı şerîfe demirlerine **[936]** birçok kanâdîl-i[1086] encüm-adîl ta‘lîkıyle maşrık-ı envâr-ı füyûzāt-ı ilâhiyye olan harem-i hürrem-i Mescidü’l-Harâm derûn-ı bihişt-nümûnu izā’e kılındı ve on dokuz sene mürûrunda Makāmât-ı erba‘a pîşgâhlarında ve Harem-i şerîf kumluğunun münâsib olan yerlerinde yakılmak içün cennet-mekân Sultān Abdülazîz Hān merhûmun vâlide-i muhteremeleri Pertevniyâl[1087] Vâlide Sultān-ı aliyyetü’ş-şân tarafından müte‘addid şam‘dânlar gönderildi; fî sene 1289 (m. 1872-73).

Metāf-ı şerîf direklerinin her ikisi arasında yedişer kandîl vardır. Bu kandîllerin umûmu birden hesâb olunsa, Metāf-ı sa‘âdet direklerinin kandîlleri iki yüz ona ve kanâdîl-i sâ’irenin mikdârı dahī fihrist-i âtîde gösterildiği üzere bin 822’ye bâliğ olur.

1085 El-yevm mevcûd olan direklerin otuz üçü tuncdan ve üçü beyaz mermerdendir.

1086 Bu kandîllerin zincîrlerini 807 (m. 1404-05) târîhinde mülûk-ı Çerâkise’den Berkuk-ı Mısrî tecdîd eylemiş idi.

1087 [Metinde sehven “Pertevpiyâle”.]

Mevâsim-i hacda îkādı mu'tâd olan kandîllerin mahâll ve mikdârı

Kandîl aded			
324	Metāf-ı sa'âdette	Makāmât-ı erba'a'da îkād olunan seksen altı kandîl, bu adede dâhildir.	
370 600	Kıbâb-ı şerîfe altında Direklerin arasında		
54 36 10 16	Kapılarda Şecerelerde Mahkeme önünde Safâ ile Merve arasında	Bunlara "sıra kandîller" ıtlâk olunur ki Harem-i şerîf kubbelerinin kumluk tarafından birinci sıra kemerleri altında mu'allakdır.	
1.410	Yekûn	**[937]**	
1.410	Nakl-i Yekûn	Beher minârede	Aded-i minâre
		Aded	Aded
412	Minârelerde	64 46 ―― 00	5 2 ―― 7
1.822	Cem'an Yekûn		

Hatīm

Hicr-i İsmâ'îl'in etrâfında nısf dâ'ire sūretinde müdevver bir de dîvârcağız vardır ki bu dîvâra "Hatīm" denir.

Hatīm-i şerîf'in sebeb ve târîh-i te'sîsi

Metāf-ı şerîfin etrâfı 64 sene-i hicriyyesine (m. 683-84) değin kumluk idi. Abdullâh b. Zübeyr hazretleri, sene-i merkūme içinde Beytullâh ebniye-i âliyyesinden fazla kalan ahcâr ile Metāf-ı şerîf'in cihât-ı erba'asını fırdolayı 10 arşın bir vüs'atde tefrîş etdi. Ve sekiz sene sonra Haccâc-ı Zālim,

İbn Zübeyr'in yapdırdığı dîvâr-ı Şâmî-i Kâ‘betullâh'ı yıkıp mahallinde beyân ve ta‘rîf olunduğu vechile, 6-7 arşın kadar dâhil-i Kâ‘betullâh cihetine çekip buradan hâsıl olan mevkı‘i[1088] mutavvifînden muhâfaza içün şekli yukarıda ta‘rîf olunan dîvârcığı yapdırdı; fî sene 82 (m. 701).

Haccâc-ı Zālim'in yapdırdığı dîvâr, 941 sene kadar ara sıra ta‘mîr ve termîm edilmek sūretiyle isti‘mâl olunabildi ise de 1039 (m. 1629-30) senesi dehşet-nümâ-yı zuhûr olan seyl-i azīm sadmesiyle fenâ bir hâlde zedelenmiş olduğundan, adl-âşiyân Sultān Murâd Hān-ı râbi‘ hazretleri tâ-be-zemîn yıkıp yeniden yapdırdı ve 1262 (m. 1846) senesi hilâlinde dahī firdevs-mekân Sultān Abdülmecîd Hān hazretleri sūret-i mükemmelede tecdîd etdirdi. **[938]**

Hatīm-i kerîm dîvâr-ı pür-envârı iç yüzünün sathı, Ebû Ca‘fer-i Mansūr asrından evvel âdî ve siyâh taşlarla mefrûş idi. Ebû Ca‘fer hacc eylediği sene (h. 139/m. 756) Hatīm-i şerîf dîvârı taşlarının ve dîvâr-ı mezkûrun iç ve dış yüzü "Hatīm ile Metāf-ı şerîf zemîni" döşemelerinin gayr-ı muntazam bir hey'etde bulunmasından müte'essir olmuş ve Mekke vâlîsi Ziyâd b. Abdülhâris'i celb ü ihzār ile, "Bu dîvâr-ı şerîf, ahcâr-ı âdiyyeden örülmüşdür. Ben isterim ki bu cây-ı mübârek, hemen bu gece mücellâ ve muntazam mermerlerle döşensin. Şimdiden îfâ-yı muktezāsına himmet edin. Sabâh gelip mu‘âyene edeceğim" demiş olduğundan Ziyâd b. Abdullâh lüzûmundan ziyâde amele ve taşcı ihzār ve müte‘addid meş‘ale ve kanâdîl îkād ile evvelâ dîvârı, ba‘dehû döşemeyi tecdîde ibtidâr edip ameleyi sabâhlara kadar çalışdırdı. Ve Mansūr'un tasvîb ve fikrine muvâfık olarak, hem Hatīm-i şerîf dîvârını ve hem de Metāf-ı şerîf'de mefrûş olan siyâh taşları sökdürüp yeniden mücellâ mermerler tefrîş ile o gece itmâm etdi (sene h. 141/m. 758-59); ve yirmi bir sene sonra Mehdî-i Abbâsî dahī Metāf-ı sa‘âdet'in gerek Hatīm-i şerîf dîvârı dâhilinde ve gerek hāricinde

---

1088 Bu mevkı‘-i şerîf, Kâ‘betullâh dâhilinden ma‘dûd olduğu cihetle, esnâ-yı tavâfda mevkı‘-i şerîf-i mezkûrdan geçmek, tavâfı ifsâd eder.

bulunan mermer taşlardan muhtâc-ı ta'mîr ve ıslâh olanları birer birer sökdürüp mücellâ mermerler[1089] tefrîş eyledi; fî sene 162 (m. 778-79).

Mehdî-i Bağdâdî'nin Metāf-ı şerîf'de olan âsârı 472 sene devâm etdikden ve 559 (m. 1164) senesi Müstencid-billâh b. Muktefî-billâh tarafından Hicr-i İsmâ'îl denilen yeşil taş değişdirildikden sonra, Metāf-ı şerîf'çe büyücek bir ta'mîre ihtiyâc göründüğünden, Müstansır-billâh-i Abbâsî, Mehdî Halîfe devrinde tecdîd edilmiş olan mermerleri kâmilen değişdirdi ve zamânında Harem-i şerîf'in daha nereleri ta'mîr ve ıslâh edildi ise cümlesini mâ'î levnde bir mermere yazdırıp Beytullâh'ın **[939]** cüdrân-ı zâhiru'l-envârından birine ilsāk etdirdi; fî sene 634 (m. 1236-37).

Müstansır-billâh'ın tefrîş etdiği mermerler, iki yüz dokuz sene sonra (h. 843/m. 1439-40) Melik Çakmak-ı Mısrî tarafından değişdirilmiş idiyse de otuz yedi sene mürûrunda Metāf-ı sa'âdet'in ekser mermerleri tesviye vü ıslâha ihtiyâc lüzûmunu göstermiş olduğundan, 881 senesi (m. 1476-77) Sultān Kayıtbay-ı Mısrî tecdîd ve seksen altı sene sonra (h. 917/m. 1511-12) Sultān Gavrî-i Mısrî, Sultān Kayıtbay devrinde tefrîş edilen mermerleri ale'l-umûm tebdîl ve Sultān Süleymân *–aleyhi'r-rahmetü ve'l-ğufrân–* hazretleri, gerek Sultān Gavrî asrında değişdirilmiş ve gerek daha evvelleri tefrîş edilmiş olanları, tahakkuk eden lüzûm ve iktizā üzerine sökdürüp yeniden tefrîş ile Metāf-ı sa'âdet'in nizām u intizām-ı ruhāmiyyesini ahsen bir hâle tahvîl etdi; fî sene 959 (m. 1552).

Seksen dört sene sonra (h. 1043/m. 1633-34) Sultān Murâd Hān-ı râbi' hazretleri, Metāf-ı şerîf ile mevâkı'-i sâ'ire mermerlerini bütün bütün değişdirdi idi. El-ân mefrûş olan mermerler, ya'nî Hatīm-i kerîm dîvârının dâhilinde ve hārici olan Metāf-ı şerîf'deki taşlar Sultān Murâd-ı râbi' asrında tefrîş edilen ahcârdan ibâretdir. Bu taşlar mürûr-ı zamân ile gayr-ı muntazam bir hâle gelmiş ve hattâ birçoğu

---

1089 Hicr-i İsmâ'îl mevkı'inin ne vakit yeşil taşla ta'yîn kılındığı ma'lûm değilse de, Ziyâd b. Abdülhâris'in bu imâretde ta'yîn eylemiş olması lâzım gelir.

yerinden oynayıp birbirinden birer parmak sığacak kadar açılmış olduğundan, tavâf eden hüccâcın ayakları âzürde olmakdan hâlî değil idi. Sâbık Harem-i şerîf müdîri Ahmed Efendi, her iki mermer arasına eridilmiş kurşun akıtmak sûretiyle, hem Metāf-ı şerîf'de ve hem de dâhil-i Hatīm-i latīf'de bulunan mermerleri ıslâh ve tesviye etdiler; fî sene 1296 (m. 1879).

Hatīm-i şerîf, Mescidü'l-Harâm'ın neresinden ibâret olmak lâzım geleceğine beyne'l-ulemâ ihtilâf edilmişdir. Ba'zı akvâle göre Hatīm, ta'rîf olunan dîvârcığın iç tarafında ve Beyt-i a'zam'ın dîvâr-ı zāhiru'l-envâr-ı şimâlîsi ittisālinde **[940]** vâki' "Hicr-i İsmâ'îl"e veyâhūd "Hacerü'l-esved rükn-i şerîfi ile zemzem ve makām-ı muhterem arasına" ve inde'l-ba'z "Makām-ı hümâm-ı İbrâhîm ile bâb-ı mu'allâ-yı Beyt-i a'zam aralığına" ve bir kavilde "Hacerü'l-esved rüknü ile Beytullâh'ın Makām-ı İbrâhîm hudûduna varıncaya kadar olan meydâna" denir. Kavl-i ahīr, akvâl-i merviyye-i sâ'ireden kuvvetlice olup binâ'en-aleyh halk bu meydân-ı şerîfde ictimâ' ve arz-ı du'â vü münâcâta devâm ederler. Ehl-i Câhiliyye dahī meydân-ı mezkûrda birikip tehālüf ve te'âhüd ederler idi. Zamânımızda "Hatīm" denilen mahall-i mübârek ise zikr olunan dîvârçe-i müteberrekdir.

Hatīm-i şerîf dediğimiz dîvârın irtifâ'ı 3 kadem, 4 pus olup iki medhali vardır. Bu medhallerin arzı 10 kadem ve her ikisinin arasından ibâret olan fâsıla 29 kadem ve Kâ'be-i mufahhame estâr-ı şerîfi altından dîvâr-ı Hatīm'e kadar olan fâsıla dahī 22 kadem, 6 pusdur. Hatīm-i mezkûr dîvârının tedvîr-i dâhilîsi 35 kadem, 5 pus ve tedvîr-i hāricîsi 44 kadem, 4 pus olup Hicr-i İsmâ'îl arzıyla berâber mesâha olunduğu takdîrde, Kâ'be-i müşerrefe ebniye-i mes'ûdesinin etrâf-ı erba'ası tamâm 147 kadem, 3 pusdur.

Mezâhib-i erba'a e'imme-i kirâmının edâ-yı salât etmekde oldukları makāmât-ı ma'rûfe, zikr olunan Metāf-ı şerîf'in etrâf-ı erba'asında, ya'nî Hanefî makāmı Kâ'be-i şerîfe'nin şimâl cihetinde vâki' Mîzâbü'r-Rahme

mukābelesinde ve Şâfi'î makāmı şark cihetinde, vech-i Kâ'betullâh'a karşı olan Makām-ı şerîf-i İbrâhîm arkasında, Mâlikî makāmı dahī zahr-ı Kâ'betullâh'da ve Makām-ı Hanbelî cenûb tarafında, Hacerü'l-esved'e mukābil bir yerde ve bunların dördü dahī Metāf-ı sa'âdet-ittisāfın hudûd-ı hāriciyyesi ittisālinde olup 663 (m. 1264-65) senesinden 790 (m. 1388) senesine değin her mezhebin imâmı tertîbsiz olarak namâz kıldırdı ise de 790'dan (m. 1388) i'tibâren sabâh namâzlarını **[941]** en evvel Şâfi'î ve en sonra Hanefî imâmları ve evkāt-ı sâ'ire namâzlarını dahī ibtidâ Hanefî, ba'dehû Şâfi'î ve ondan sonra Hanbelî ve bi'l-âhare Mâlikî e'immesi kıldırır.

Mescidü'l-Harâm e'immesinin usūl-i mebsûta vechile namâz kıldırmaları, 790 (m. 1388) senesi içinde tasvîb edilmişdir. Hâlbuki bu usūl ittihāz olunduğu zamân, akşam namâzını dört mezhebin imâmı birden edâ etdirmeğe başladığından, Harem-i şerîf'in cihât-ı erba'asında e'imme-i erba'aya iktidâ olunur ve fakat bu e'immenin sesleri biribirine karışıp fesâd-ı salâtı mûcib olacak uygunsuzluklar vukū'a gelir idi. Hıyâr-ı ulemâdan birtakım kimseler, "Akşam namâzını dört imâma birden iktidâ ile edâ edilmek usūlünden vaz geçilse, ya'nî e'imme-i erba'anın ibtidâ biri, ba'dehû birer birer diğerleri kıldırsa güzel ve hayırlı olurdu" ifâdesiyle zikr olunan usūl-i gayr-ı ma'kūlün imhâ vü ilgāsına kalkışdıklarından, Melik Nâsır Ferec, akşam namâzlarını yalnız bir imâm kıldırmak usūlünü vaz' etdi.

Bu usūl on bir sene kadar devâm eyledi ise de sonraları bozuldu ve hele 816 (m. 1413-14) senesi hilâlinde bütün bütün eskisi gibi dört imâm bir zamânda namâz kıldırmağa başladı. Nihâyet usūl ve tertîb-i hâzırayı vaz' eylediler. Şimdi yalnız ramazān-ı şerîflerde kırk elli mahalde ayrı ayrı cemâ'atler ile terâvîh namâzı kıldırılır. Bu dahī cemâ'atin şu'ûr u ukūlünü ihlâl etmekde ise de âdet-i belde hükmünü almış olduğundan, bunu ahâlîye terk etdirmek mümkün değildir.

Terâvîh namâzı kılan cemâ'atin kimi iki ve kimi dört rek'atde bir selâm verip Beytullâh'ı tavâf etdikden sonra yine terâvîh namâzı edâsına mübâderet ederler ve kimisi de tavâfsız olarak âdetâ terâvîh namâzı kılarlar; fakat yatsı namâzının farzını cemâ'at-i vâhide ile kılmak herkesce mültezemdir. Seslerin birbirine karışmasıyla ba'zen ifsâd-ı salâtı mûcib ahvâl zuhûra gelir ise de her imâmın önünde müte'addid elvân fenerler olduğundan, Harem-i şerîf'de başka bir revnak hâsıl olur. **[942]**

Harem-i şerîf müdîriyyeti hazînesinden alınıp bir sûreti aşağıya derc edilmiş olan fihriste nazaran, Hanefî makām-ı sâmîsinin yetmiş beş ve Makām-ı Şâfi'î'nin yirmi beş ve Makām-ı Mâlikî'nin on beş ve Hanbelî makām-ı mes'ûdunun yalnız beş nefer hatîb ile imâmı ve Mescidü'l-Harâm'ın yüz yetmiş iki nefer hademe-i sâ'iresi vardır.

Mescidü'l-Harâm harem-i cennet-tev'eminde mevcûd olan Makāmât-ı erba'a e'imme ve hutabâsı ile hademe-i sâ'irenin mikdâr ve envâ'ını mübeyyin fihristdir

Makām-ı Hanefî

Neferen aded		
36 7	E'imme ve hutabâ Mülâzımîn-i e'imme	Muvazzaf[1090]
43		
32	Mülâzımîn-i e'imme	Gayr-ı muvazzaf
75	Yekûn	

1090 Muvazzaf olan e'imme ve hutabâ ile mülâzimîn-i e'imme dört sınıfdır. Birinci sınıf efrâdının ikişer yüz, ikinci sınıf efrâdının yüzer kuruş, üçüncü sınıf efrâdının kırkar kuruş vazîfeleri olup dördüncü sınıfın efrâdı mülâzım olduğu cihetle bilâ-vazîfe hizmet ederler.

Makām-ı Şâfi'î

Neferen aded		
6 12	Hatīb ve e'imme Mülâzımîn-i e'imme	Muvazzaf [1091]
18		
7	Mülâzımîn-i e'imme	Gayr-ı muvazzaf
25	Yekûn	

Makām-ı Mâlikî

Neferen aded		
7	Hatīb ve e'imme	Muvazzaf [1092]
8	Mülâzımîn-i e'imme	Gayr-ı muvazzaf
15	Yekûn	

Makām-ı Hanbelî

Neferen aded		
2	Hatīb ve e'imme	Muvazzaf [1093]
3	Mülâzımîn-i e'imme	Gayr-ı muvazzaf
5	Yekûn	

[943]

1091 Bunlar dahī dört sınıf olup birinci sınıfın ikişer yüz, ikinci sınıfın yüzer, üçüncü sınıfın kırkar kuruş vazīfeleri var ise de mülâzımların vezāyifi yokdur.

1092 Mâlikî hutabâ ve e'immesi üç sınıfdır. Birinci sınıf ikişer yüz, ikinci sınıf kırkar kuruşla, üçüncü sınıf dahī mülâzemetle hizmet ederler.

1093 Hanbelî e'imme ve hutabâsı Mâlikî e'imme ve hutabâsının aynı sınıf ve ma'âşdadırlar.

Hademe-i Mescidü'l-Harâm

Neferen aded		
15	Mü'ezzinân [1094]	Harem-i şerîf'e mahsūsdur.
7	Mükebbirân	
7	Murahhimân	
8	Vekkādîn	
37		
12	Ferrâşîn	
10	Müşeyyidân	
20	Kennâsîn	
26	Bevvâbîn	
12	Ciyâdîn	
117		
55	Ağavât	Beyt-i a‘zama mahsūsdur. [1095]
172	Yekûn	

Mezâhib-i erba‘a makāmâtında istihdâm olunan e'imme-i kirâm ve hutabâ-yı zevi'l-ihtirâmın adedi yüz yirmiye bâliğ olup bunların yetmiş neferi berât-ı âlî-şân ile ve elli neferi Harem-i şerîf müdîriyyeti ilmühaberiyle me'mûrdur.

Hitâbet ve imâmet cihetlerine bâ-berât-ı âlî mutasarrıf olan yetmiş nefer e'imme ve hutabânın kırk üçü Hanefî ve on sekizi Şâfi‘î ve yedisi Mâlikî mezheblerinden olup ikisi Hanbelî'dir.

1094 Mescid-i İmâm Alî ve Cebel-i Kâ‘be mü'ezzinleriyle Hanefî ve Şâfi‘î makāmlarının mübelliğleri ve gūrî sebîlcisi dahī bunlara dâhildir.

1095 Hazret-i Mu‘âviye zamânına gelinceye kadar Kâ‘betullâh umûrunda ağavât istihdâmı mesbûk değildir. Cenâb-ı Mu‘âviye, Beytullâh'ı sūret-i dâ'imede temiz bulundurmak fikri üzerine buk‘a-i mukaddese-i Kâ‘betullâh hizmetine birkaç ağa me'mûr ve ta‘yîn etdiler ve sonradan gelenler ağavâtın adedini artıra artıra elli beşe kadar çıkardılar.

Müderrisîn-i Harem-i şerîf

Neferen aded	
60 60	Bunlar bâ-berât-ı âlî-şân muvazzafdır.[1096] Bunlar müderrislerin ilmühaberiyle me'mûrdur.
120	Yekûn

[944]

Berât-ı âlî ile tasarruf olunan cihetler "asālet", "mülâzemet" kısımlarına inkısâm eder ise de bu kısımların herhangisinde bulunan zevât ale'l-umûm muvazzafdır.

Hitābet veyâ imâmet cihetine bâ-berât-ı âlî mutasarrıf olan yetmiş nefer e'immenin on sekizi Hanefî, dördü Şâfi'î, dördü Mâlikî ve biri de Hanbelî hatībi olup bunlara şehriyye ikişer yüz kuruş ve cihetinde asāleti olup fakat müdîriyyet ilmühaberiyle ta'yîn kılınmış olan e'imme-i kirâma ale'l-umûm yüzer ve kezâlik bâ-ilmühaber mülâzım olanlara dahī kırkar kuruş ma'âş verilir.

İstitrâd:
Makāmât-ı erba'a

Her mezhebe mensûb cemâ'ate ayrı ayrı namâz kıldırılmak içün Beytullâh'ın dört tarafında mezâhib-i erba'a e'immesine mahsūs birer makām vardır. Bu makāmların üzerlerindeki ebniyelerin hangi târîhde

1096 Bâ-berât-ı âlî muvazzaf olan müderrisler beş sınıfdır ki sınıf-ı evvel efrâdı on beş nefer olup mezâhib-i erba'a müftîleri bunların dâhilinde olmak üzere her birinin vezā'if-i seneviyyesi beşer yüz kuruşdur. İkinci sınıf efrâdı altı nefer olup bunların vezā'if-i seneviyyeleri dörder yüz kuruşdur. Üçüncü sınıf efrâdı otuz beş nefer olup bunların vezā'if-i seneviyyeleri üçer yüz kuruşdur. Dördüncü sınıf müderrisler dört neferdir. Bunların beherine senede ikişer yüz kuruş verilir. Beşinci sınıfa dâhil olanların adedi sekiz nefer olarak bunların beher sene yüzer kuruş avā'idleri vardır.

tarh u te'sîs edildiği ma'lûm değil ise de mülûk-ı Mısriyye'den Melik Zāhir Baybars-ı Bundukdârî asrında olduğu ağleb-i ihtimâldir.

Çünki 663 (m. 1264-65) senesi Mekke-i mükerreme'de her mezheb içün birer imâm nasb **[945]** u ta'yîn kılınmış ve kezâlik her mezheb imâmının ayrıca birer yerde namâz kıldırması husūsuna beyne'l-ulemâ karâr verilmiş olduğundan, el-ân mevcûd olan makāmların mevkı'leri intihāb olunup mezâhib-i erba'a e'immesinin evkāt-ı hamse namâzlarını oralarda edâ etdirmesi tavsiye ve tenbîh olunmuş idi.

Mefâtî-i erba'a

Mescidü'l-Harâm harem-i hürreminde mezâhib-i erba'a e'immesine mahsūs birer makām olduğu gibi Mekke-i mu'azzama'da her mezheb efrâdına mahsūs birer de müftî vardır. Bu müftîlerin en evvel ve hangi târîhde ne gibi bir lüzûm üzerine nasb u ta'yîn kılındığını haber vermek isteyen müverrihlerin nakl ü ifâdelerine nazaran, kabâ'il-i Arab sîrâb-ı zülâl-i îmân oldukları sırada, dergâh-ı füyûzât-iktinâh-ı Hazret-i Risâlet-penâhî'ye elçiler irsâliyle ta'lîm-i ahkâm-ı şer'iyye zımnında kabîlelerine birer mu'allim gönderilmesini istirhâm ve i'zâm buyurulan ulemâ-yı ashâb dahî Hāce-i kâ'inât *–aleyhi şerâ'ifü's-salavât–* efendimiz hazretlerinden bi'z-zât işidip hıfz etdikleri âyât-ı münîfe ve ehâdîs-i şerîfeyi alâvechi't-teblîğ nakl ü ifhâm ve gavâmız-ı mesâ'il-i dîniyyeyi efrâd-ı kabâ'ilin anlayabilecekleri ta'bîrât ile îzāh ve i'lâm eylediklerinden, gerek zamân-ı yümn-iktirân-ı sa'âdetde ve gerek ashâb-ı kirâm hazerâtının ber-hayât bulundukları evân-ı hidâyet-nişânda nusūs-ı kātı'a ve hücec-i sâtı'adan istinbât-ı ahkâm-ı şer'iyye içün sa'y ü ictihâda hâcet yok idi.

Ehl-i îmân, asr-ı âlî-yi Hazret-i Risâlet-penâhî'de herhangi bir mes'elede şübhe etseler, mutlakā Risâlet-me'âb efendimiz hazretlerine mürâca'atla sorarlar ve ba'de-irtihâli'n-Nebî, a'lem-i ashâb olan "Abdurrahmân b. Avf, Abdullâh b. Mes'ûd, Übeyy b. Kâ'bü'l-Ensârî, Mu'âz b.

Cebel, Ammâr b. Yâsir, Huzeyfetü'l-Yemân, Zeyd b. Sâbit el-Ensārî el-Buhārî, Ebü'd-Derdâ, Ebâzer-i Gıfârî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Selmân **[946]** el-Fârisî[1097] *–radıyallâhu anhüm–*den ve bunların hall edemediği mesâ'ili, bi'z-zât halîfe-i zamân olan zâtdan istiftâ ederler idi.

İhtār

Hulefâ-yı erba'adan sonra müftîlîkde seyyidü'l-Abâdile[1098] Abdullâh b. Abbâs hazretleri şöhret bulmuş ve Abdullâh b. Ömer dahī Resûl-i ekrem efendimizin irtihâlinden sonra tamâm altmış sene fetvâ vermişdir. (İntehâ)

Bu hâl, Osmân b. Affân *–radıye anhüllâhi'l-mennân–* efendimizin rûz-ı ciğer-sûz-ı şehâdetlerine değin müstemir olup ondan sonra ârâ-yı muvahhidîn tehālüf etmiş ve Asr-ı sa'âdet'in tebâ'üdüyle, gerek ashâb-ı kirâmın ve gerek tâbi'îlik şeref-i celîlini ihrâz edenlerin adedi eksilip zamânın gün-be-gün inkılâbı, ârânın an-be-an teşettütü ve hele ârâ-yı mütegallibeye ittibâ'a temâyül eyleyenlerin tekessürü gibi esbâb-ı müc-bire ile milletin etvâr u evzā'ı değişerek, mesâ'il-i şer'iyye fürû'unda akvâl ve ârâ çoğalmış olduğundan, e'imme-i dîn hazerâtı sîret-i nebeviyye ile zevâhir-i nusūsu kemâl-i yüsr ü sühûletle ve unutulmayacak bir sūretle tefehhüm olunmak içün kitâbullâh ve sünnet-i Resûlullâh'dan "tā'ât, ibâ-dât, ukūbât, mu'âmelât"a â'id ahkâm-ı şer'iyye istihrâc ederek, her biri ayrı ayrı birer mezheb ve meslek ittihâz eylediler ve âyât-ı Kur'âniyye ile

---

1097 Burada isimleri ta'dâd olunan zevât-ı fekāhet-simât hazerâtı, Asr-ı sa'âdet'de dahī i'tā-yı fetvâya me'zûn idiler. Ma'a-mâ-fîh kendilerine mürâca'at edenleri hasbe'l-edeb Sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize gönderirler idi.

1098 Abâdile, ashâbdan bir tā'ife olup beyne'l-ashâb fetvâ verirler ve kādīlık dahī ederler idi ki bu fırkayı teşkîl edenler Abdullâh b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Abdullâh b. Zübeyr'dir.

ehâdîs-i nebeviyyenin örf-i şer'î ile ma'nâ-yı lügavîlerini ayırıp hatādan ittikā ve mücânebet ve emr-i asîr-i ictihâdda hakka vüsūl ve isâbet içün birtakım usūller, kā'ideler vaz'ıyla bir ilm-i mahsūs tedvîn edip ismine "ilm-i usūl-i fıkıh" ve bu usūl ve kavâ'id ile istinbât olunacak mesâ'il-i fer'iyyeyi cem' u tertîb ile buna "ilm-i fıkıh" dediler. **[947]**

İlm-i usūl-i fıkıh; kitâb, sünnet, icmâ', edille-i selâseden kavâ'id-i mahsūsa-i mazbûta ile ahkâm-ı ilâhiyye istinbât ve bu ahkâm ile fürû'-ı mesâ'il-i fıkhiyye istihrâc etmekden ve "ilm-i fıkıh" dahī her bir nefis kendini ve kendi aleyhinde olan şeyleri bilmekden ibâret olup mesâ'il-i müstahreceye ta'alluk eden ma'rifete vukūfu olan ulemâya "fukahâ" denir.

Ecille-i fukahâ, Irâkī ve Hicâzî olarak iki fırka olup Irâkī fırkasının muktedâsı İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî ve Hicâzî fırkasının pîşvâsı İmâm Mâlik b. Enes el-Medenî ile İmâm Muhammed b. İdrîs el-Muttalibî eş-Şâfi'î hazerâtıdır. İmâm Şâfi'î'den sonra İmâm Ahmed b. Hanbel dahī bir meslek-i diğer ittihāzıyla mezâhib-i erba'a e'immesinin dördüncüsü olmuşdur.

İmâm-ı A'zam hazretleri "aklı nakilden asıl" tutarak ve İmâm Mâlik hazretleri "nakli aslü'l-esâs" ittihāz ederek ve İmâm Şâfi'î hazretleri "akl ile nakli" müsâvî add ü i'tibâr eyleyerek ictihâd etmiş ve İmâm Ahmed b. Hanbel hazretleri "nusūsu her şeye esâs" ittihāz ile merâtib-i ictihâdın dördüncü mertebesine irtikā edip fakat mezhebini pek az kimseler taklîd eylemişdir.

İmâm Mâlik'in zuhûrundan bir müddet sonra "mezheb-i Zāhirî" nâmıyla bir mezheb daha zāhir olup bu mezhebi taklîd edenler, "kıyâs"la ahkâm-ı şer'iyye iktibâsına i'tirâz ederek o yolda ameli terk ve ibtāl etdiler ve onları müte'âkıb bir de "mezheb-i fıkh-ı Ehl-i beyt"[1099] ihdâs edilip

---

1099 Ehl-i beyt cümlesi karînesiyle mezheb-i mezkûrun mezâhib-i hakka cümlesinden olması hātıra gelir ise de mezâhib-i bâtıla cümlesinden olduğu târîh nazarında müsbetdir.

fakat gulüvv ü ifrâtı cihetle mezâhib-i ehl-i **[948]** cumhûra muhālif olduğundan, imâmlarının irtihâli ve mezâhib-i hakka mukallidleri ulemâsının redd ü inkârı üzerine münderis olmuşdur.

Fıkh-ı ehl-i beyt mezhebi, sonraları ba'zı kimseler tarafından yine meydâna çıkarılmak istenildi ise de mezâhib-i erba'aya muhālefetden başka bir şeye yaramadığından, diyâr-ı Irâk'da Hanefî, diyâr-ı Hicâz'da Mâlikî ve Şâfi'î mezhebleri hüküm-fermâ olmuşdur.

Hanefî mezhebi, iklîm-i Irâk ve memâlik-i Hind ve Çin ve Mâverâ'ü'n-nehr ile bilâd-ı Acem'e ve Mâlikî mezhebi Endülüs ve umûm memâlik-i Megāribe'ye ve Şâfi'î mezhebi evâ'il-i zuhûrunda bilâd-ı Irâk ve Horâsân ve Mâverâ'ü'n-nehr'e ve Hanbelî mezhebi ibtidâ Şâm ve Irâk, ba'dehû Bağdâd ve civârında kâ'in beldelere münteşir olmuşdur.

Abdülvehhâb-ı Şa'rânî hazretleri, *Mîzân-ı kübrâ*'sında mezâhib-i erba'adan gayrı, "mezheb-i Âişe, mezheb-i Abdullâh b. Mes'ûd, mezheb-i Abdullâh b. Ömer, mezheb-i Atā b. Ebû Rebâh,[1100] mezheb-i İmâmü'l-Leys, mezheb-i Mücâhid b. Cebr,[1101] mezheb-i Dâvûd-ı Isfahânî, mezheb-i Ömer b. Abdülazîz, mezheb-i Süfyân es-Sevrî, mezheb-i Süfyân b. Uyeyne, mezheb-i Muhammed b. Cerîr, mezheb-i Şa'bî, mezheb-i İshâk, mezheb-i A'meş" olmak üzere on dört mezheb daha ta'dâd ve bu takrîb ile mezâhib-i hakka adedini on sekize iblâğ etmiş ise de bu mezhebler, "tâbi' olanların kılleti veyâhūd yalnız müctehidlerine inhisārı cihetle" münderis olup aktār-ı arzda yalnız dört mezheb kalmışdır.

Haremeyn ahâlîsi, 358 (m. 969) târîhine değin mesâ'il-i fıkhiyyece vâki' olan şübheleri mezâhib-i erba'aya mensûb ulemâdan kendi hüsn-i zanlarını her kim kazanmış ise onlara mürâca'atla hall ederler idi. Hıtta-i Mısriyye, 358 (m. 969) senesi mülûk-ı Fâtımiyye idâresine geçmiş ve iki

---

1100 [Metinde «سراح».]

1101 [Metinde «حنين».]

yüz bu kadar seneden ibâret olan devr-i Fâtımiyye'de mezâhib-i **[949]** erba'a e'immesinin hükm-i ictihâdı amelden ıskāt olunarak "fıkh-ı ehl-i beyt" ahkâmına tevfîkan tasnîf edilen kitâblar meydâna çıkarılmışdır. Devr-i mezkûrda mezâhib-i erba'a ashâbına muhabbet etmek kaviyyen memnû' ve bu dört mezhebden herhangi birine mensûb olanlar hükûmet nazarında gāyet menfûr u mebgūz idi.

Târîhin sinîn-i merkūme sahâyifini telvîs eden vukū'ât-ı şenî'adandır ki ehl-i sünnetden bir zâtın kütüb-hānesinde *Kitâb-ı Muvattā* olduğu haber alınıp sāhibiyle berâber celb ü ihzār edildikden ve kitâb-ı şerîf-i mezkûr zabt u temzîk olundukdan sonra, "Sen bu kitâbı niçün hıfz ve i'tibâr ediyorsun?" diye şetm ü ta'zîr ve fenâ bir hâlde darb u tekdîr olunmuşdur.

Fukahâ-yı ehl-i sünnetden Kādī Abdülvehhâb ki Bağdâd'da sâkin idi, mi'eti râbi'a (h. 104/m. 723) evâhirinde Mısır'a gelip Mâlikî mezhebini neşr u tervîce gayret etdi ve birçok ehl-i sünneti idhāl-i dâ'ire-i münciyye-i teba'iyyet eyledi ise de 568 (m. 1172-73) senesine kadar bilâd-ı Mısriyye ve aktār-ı Hicâziyye ve Şâmiyye'de yine "fıkh-ı ehl-i beyt" mezhebi hükmüyle amel olunur idi. Mülûk-ı Fâtımiyye vaktâ ki münkariz olup aktār-ı Irâkıyye'de olan ulemâ-yı Şâfi'iyye sevâd-ı ma'mûre-i Mısır'a avdet etdi, fıkh-ı ehl-i beyt kitâblarının hükmü amelden sâkıt ve mezheb-i Şâfi'î münteşir olup gerek ahâlî-yi memleket ve gerek selâtīn ve me'mûrîn-i hükûmet, Şâfi'î mezhebini taklîd eyledi.

Mülûk-ı Mısriyye'den Şâfi'î mezhebini taklîd edenlerin biri de Selâhaddîn-i Eyyûbî'dir. Bu zât, Cebel-i Mukattam Kal'ası'nı tarh u te'sîs eylediği sene (h. 572/m. 1176-77) İmâm Şâfi'î hazretlerinin mezâr-ı zâhiru'l-envâr-ı şerîflerine mensûb olan medreseyi ihyâ ve halkı istiftâ edecek âlim-i âmil aramak mecbûriyyetinden kurtarmak fikr-i musībi üzerine, Mısr-ı Kāhire'ye bir nefer Şâfi'î müftîsi nasb u ta'yîn eyledi. Ondan sonra **[950]** Haremeyn'de dahī birer nefer Şâfi'î müftîsi bulundurulması, beyne'l-ulemâ tasvîb olunup îcâbı icrâ etdirildi.

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin nasb etdiği Mısr-ı Kāhire Şâfi'î müftîsi, her mezheb ulemâsından birer nâ'ib tedârikiyle mürâca'at edenlere mezâhib-i erba'aya tevfîkan fetvâ vermeğe başladığından, her mezheb efrâdı refte refte artıp hele 658 (m. 1260) senesi mezâhib-i erba'a kâmilen meydâna çıkdı.

Haremeyn ahâlîsi ve Mısr-ı Kāhire ile bilâd-ı Şâmiyye sekenesi, Selâhaddîn-i Eyyûbî devrinden 663 (m. 1264-65) târîhine kadar yalnız Şâfi'î müftîsine mürâca'ata mecbûr oldular ise de dört mezheb içün fetvâ i'tâsı her müftî hakkında kābil olamayacağından, Melik Zāhir Baybars-ı Bundukdârî sene-i merkūme hilâlinde Mısr-ı Kāhire'ye mahsūs olmak üzere, her mezheb içün ayrı ayrı birer kādī[1102] ta'yîn etdi. Bundan sonra mezâhib-i erba'a efrâdı hall-i mesâ'il ve şübühât emrinde mensûb oldukları mezheb müftîlerine mürâca'at eder oldular. Ma'a-mâ-fîh memâlik-i sâ'irede kemâ-fi's-sâbık yalnız Şâfi'î müftîsi bulunur idi.

İlâve

Hazret-i Sıddîk'ın hilâfetinde Cenâb-ı Ömer ve onun hilâfetinde Yezîd b. Uhtünnemir ile Şüreyh ve Osmân b. Affân hazretlerinin hilâfetinde Kâ'b b. Süvâr ve Hazret-i Haydar'ın hilâfetinde Şüreyh b. el-Hâris *–radıyallâhu anhüm–* kādīlık eyledikleri muhakkak ise de Medîne-i münevvere'ye hāricden ta'yîn olunan kudātın birincisi Abdullâh b. Nevfel b. el-Hâris b. Abdülmuttalib olup 42 (m. 662-63) târîhinde Hazret-i Mu'âviye tarafından gönderilmişdir.

Selâtīn-i Osmâniyye devrinde, ibtidâ kādī olan Tursun Efendi nâmında bir zât olup Osmân Gāzî tarafından ta'yîn **[951]** edilmiş idi. İstanbul'a nasb olunan kudātın birincisi ise Kādī Mecdüddîn Efendi'dir. *(Muhâdaratü'l-evâ'il)*

1102 Ol vakit kādīlar, hem müftîlik ve hem de kādīlık umûrunu îfâ etmek üzere ta'yîn olunurlar idi.

Melik Zāhir'in Mısır'da dört mezheb içün birer müftî ta‘yîn eylediği târîhden kırk beş sene sonra mülûk-ı Mısriyye'den Melik Nâsır Ferec, Mekke-i mu‘azzama'ya bir nefer Hanefî ve bir nefer Mâlikî müftîsi gönderdi; (h. 708/m. 1308-09). Ve az bir zamân mürûrunda bir nefer de Hanbelî müftîsi ta‘yîn ve irsâl olundu. Ol vakitden –ya‘nî 708 (m. 1308-09) senesinden– beri, gerek Mekke-i mükerreme ve gerek Medîne-i münevvere'de her mezheb efrâdına mahsūs birer müftî bulundurulmakdadır.

Hıtta-i mukaddese-i Hicâziyye'nin zimâm-ı idâresi, eyâdî-i âdile-i Osmâniyye'ye intikāl eylediği sâl-i ferhunde-fâle değin Haremeyn-i muhteremeyn'de ba‘zen her mezheb içün birer müftî bulunduruldu ve ba‘zen yalnız birer veyâ ikişer müftî ile idâre-i maslahat olundu ise de 923 (m. 1517) senesinden sonra hiçbir vakit mefâtî-i erba‘anın adedi eksilmemişdir.

Fî-zamâninâ Mekke-i mükerreme'de Hanbelîler, "Hanâbile'den âdem kalmamışdır" denilecek kadar azaldığı hâlde bile bir nefer Hanbelî müftîsi mevcûddur.

Mütāla‘a

Mülûk-ı Osmâniyye devrinden evvel, Haremeyn'de ba‘zen birer veyâ ikişer müftî bulundurulmasının sebebi, mülûk-ı mâziyye-i İslâmiyye'nin Haremeyn ahâlîsinin her mes'ûlünü is‘âfa izhâr-ı isti‘dâd eylemiş olmalarıdır. Çünki eslâf-ı mülûk-ı İslâm, Haremeyn'i ele geçirmeğe fevka'l-gāye i‘tinâ edip ahâlînin is‘âf-ı mes'ûlünü bu maksadın husūlüne hizmet edecek esbâbın en a‘zamı olduğuna i‘tikād ederler ve râbıta-i ma‘neviyye-i İslâmiyye her nerede bulunur ise bulunsun, mâdem ki amûd-ı nisbet Haremeyn'e merbûtdur, **[952]** bu iki belde-i mes‘ûde elde bulunduğu takdîrde, siyâseten pek büyük fâ'ideler husūle geleceği zehâbında bulunurlar idi. Bu zehâb ve i‘tikād vehleten şâyân-ı sitâyiş ve takdîr gibi

görünür ise de "ahâlînin her mes'ûlünü is'âf etmek hudûd-ı şer'iyyeyi tecâvüz ile hâsıl olabileceğinden" zehâb-ı mezkûrun hatā-yı mahz olduğuna şübhe yokdur.

A'sār-ı sâbıkada Haremeyn'i cüyûş-ı cehâlet istîlâsı, mezâhib-i bâtıla ashâbının kutr-ı Hicâz'da mazhar-ı himâye olması, urbânın birer şeyhe arz-ı teba'iyyet ile mensûb oldukları devlete inkıyâd etmemek fikrine düşmesi, ahâlînin zāhiren devlete, bâtınen sanâdîd-i kabâ'ile münkād görünmesi, devlet tarafından mansūb vülât ve kudāt emriyle değil, beyne'l-urbân tertîb edilmiş olan kavânîn ve nizāmât-ı urbâniyye[1103] ahkâmıyla âmil bulunması, hep o zehâb-ı bî-hâsıl ve i'tikād-ı bâtıl eseri değil midir? Mülûk-ı münderise-i İslâmiyye'nin bidâyet-i zuhûrlarından nihâyet-i inkırâz ve indirâslarına değin cereyân eden mu'âmelât-ı külliyye ve cüz'iyyeye im'ân-ı nazarla bakılır ise ya şerî'atda bedâ'ate meyl yâhūd a'mâl ve harekât-ı meşrû'ayı terk etdikleri içün rehîn-i inkırâz oldukları tahakkuk eder.

A'del-i mülûk oldukları kütüb-i mu'tebere-i İslâmiyye'de mansūs olan selâtīn-i Osmâniyye'nin bekā ve istimrârlarının kütüb-i mevsûka-i mezkûre mündericâtıyla ta'yîn ve tebşîr edilmiş olması, selâtīn-i müşâ-run-ileyimin a'mâl ve harekâtlarında ahkâm-ı şer'iyyeyi esâs ittihâz eylediklerine mebnî değil midir? Eğerçi mukteziyyât-ı zamân ilcâsıyle ba'zen asl-ı mebnâ-yı mülkleri olan şer'-i şerîfe tamâmıyla inkıyâd ve ahkâmını icrâya dikkat edilmediği ve binâ'en-aleyh ba'zı halelât vukū'uyla ıztırâb çekildiği görülmemiş şeylerden değil ise de pek az bir zamân mürûrunda ahkâm-ı şer'iyyeye ve esâs-ı mülklerine muvâfık sūretde olan temessüklerinin teceddüdüyle, yine kudret ve şevketlerinde **[953]** i'tilâ-yı matlûbe hâsıl ve az bir vakit zarfında yine kütüb-i mezkûrede mastūr olduğu üzere, hükümleri ekser-i kıta'ât-ı arza sârî ve şâmil olmuşdur.

1103 Birkaç yüz sene evvel sanâdîd-i kabâ'il tarafından tanzīm edilip beyne'l-urbân el-ân ahkâmı mer'î olan kavânîn ve nizāmât-ı urbâniyye, *Cezîretü'l-Arab* cildinde mündericdir.

Selâtīn-i Osmâniyye, Hicâz-ı mağfiret-tırâz kıt'a-i mübârekesini elde etdikleri zamân kutr-ı Hicâz'da amelen ve i'tikāden ne kadar uygunsuz ârâ vü efkâr var ise tedâbîr-i hakîmâne ile cümlesini mahv u izâle ederek kutr-ı Hicâz sekenesinin kâffesini mezheb-i hakk u savâb olan ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at fırka-i nâciyyesi dâ'iresine idhāl etdiler ve mezâhib-i selâse müftîlerine talâk, nikâh ve emsâli misillü mes'elelerde ve Hanefî müftîsine dahī mesâ'il-i mühimme-i sâ'irede esahh-ı akvâl-i fukahâ ile i'tā-yı fetvâya me'zûniyyet verip hıtta-i Arab'da ve bi'l-hāssa Haremeyn-i muhteremeyn'de kâffe-i ârâ vü i'tikād ve bi'l-cümle mu'âmelât ve ukūbât-ı fıkhiyyenin cemî'-i cihâtında şer'an lâzım olduğu vechile halîfe-i rûy-i zemîn olan pâdişâh-ı cihân-penâhın re'y ü nüfûzuna ittibâ'la hakīkaten ihyâ-yı şerî'at-i Ahmediyye ve icrâ-yı ahkâm-ı ilâhiyye buyurdular.

Melik Zāhir'in Mısır ahâlîsine her mezheb içün birer müftî ta'yîn etmesine, Şâfi'î müftîsi Tâceddîn İbn Bintü'l-e'az[1104] sebeb olmuşdur. Melik Zāhir, "Her mes'elede müfti'l-enâm[1105] olmak cihetiyle" Tâceddîn b. Bintü'l-e'azz'e mürâca'at eder. Ve Şeyh Tâceddîn kendisinden sorulan mesâ'ile cevâb-ı muvâfık vermek fikri üzerine her mezheb ulemâsı a'leminden birer nâ'ib intihābıyla su'âl edilen mesâ'ilin cevâblarını bu nâ'iblerle karârlaşdırıkdan sonra i'tā eylerdi.

Her ne esbâba mebnî ise bir def'a Melik Zāhir'in sorduğu mes'eleye cevâb **[954]** vermekden imtinâ'la, "Bu mes'elenin Hanefî nâ'ibinden su'âl olunması iktizā eder" demiş ve bu karîne ile her mezheb içün bir müftî ta'yîn edilmek zamânı geldiğini îmâ vü îhâm eylemiş olduğundan, Melik Zāhir, râbıta-i ittifâk-ı muvahhidîne halel-i tatarruk etmemek içün bilâ-tereddüd her mezheb içün bir müftî ta'yîn edilmek ve bunlara

---

1104 [Metinde sehven «نبت الأعز».]

1105 Müfti'l-enâm, "kādı'l-kudāt" demek olup Mısır'da en evvel nasb olunan kādı'l-kudāt Ebü'l-Hasan Alî b. Nu'mân'dır. Devlet-i İslâmiyye'de en evvel ta'yîn edilen kādı'l-kudāt ise İmâm Ebû Yûsuf hazretleridir.

"kādı'l-kudāt" nâmı verilip îcâb eden memâlike, taraflarından birer nâ'ib gönderilmek husūsunu emr eylemişdir.

Dört müftî ta'yîn olunduğu zamân, kasīde-i meşhûre-i "Bür'e" sāhibi İmâm Bûsīrî hazretleri hücre-nişîn-i medrese-i hayât idiler. Her mezheb içün birer müftî ta'yîninden mahzūz olup âti'z-zikr manzūmeyi inşâd eylediler.

Manzūme:

غدا جامع ابن العاصي كهف أئمّة *** فلله كهف للأئمة جامع
لقد سرّنا أنّ القضاة ثلاثة *** وأنك تاج الدّين للقوم رابع
بهم بنية الإسلام صحّت وكيف لا *** تصحّ وهم أركانها والطبائع
فهم رُخَص أبدوْا لنا وعزائمٍ *** هدينا بها فهي النجومُ الطوالع
فلا تلتبس إنْ وسع الله في الهدى *** مذاهبنا بالعلم والله واسعُ
تفرقتِ[1106] الآراء والدين واحد *** وكلّ إلى رأي من الحقّ راجع
فهذا اختلاف جرّ للخلق راحة[1107] *** كما اختلفت في الراحتين الأصابع

İmâm Bûsīrî hazretlerinin şu manzūmesi «إِتِّفَاقُ أُمَّتِي حُجَّةٌ قَاطِعَةٌ، وَاخْتِلَافُهُمْ رَحْمَةٌ وَاسِعَةٌ»[1108] **[955]** hadîs-i şerîfinin mazmûn-ı münîfini tazammun eylemiş olmağla, ber-vech-i âtî tercüme olunmuşdur.

Tercüme-i manzūme:

İbnü'l-Âsī'nin câmi'-i latīfi e'imme-i kirâmın melce'i olmuşdur. Doğrusu bu câmi'-i şerîf öyle bir melce'dir ki e'imme-i mezâhibi câmi'dir. Biz, kādīların üç olduğuna, ya'nî her mezheb içün birer müftî ta'yîn olunduğuna memnûn olduk. Ey Tâceddîn! Ehl-i îmân içün o üç kādīnın dördüncüsü, şimdi sen oldun.

1106 [Metinde «تفرق».]
1107 [Metinde «راجع».]
1108 ["Ümmetimin ittifâkı sağlam bir hüccet; ihtilâfı ise geniş bir rahmettir" anlamındaki bu söz, hadîs-i şerif olarak sâbit değildir. Bkz. Alî el-Kārî, *el-Esrâru'l-merfû'a*, s. 84, hadis no: 17.]

Binâ-yı İslâm, e'imme-i izām hazerâtıyla istihkâm bulmuşdur. Nasıl müstahkem olmasın ki e'imme-i müşârun-ileyhim hazerâtı İslâm'ın erkân ve tabâyi'i menzilesindedir.
Bize ol kadar ruhsatlar, ol kadar himmetler gösterdiler ki o vesâ'it-ı hasene envârı ile hidâyet-i asliyyemizde sühûlet bulduk; onlar âsumânda tulû' eden kevâkib-i münevvere ve sevâbit-i mudī'e gibidir.
Hakk te'âlâ hazretlerinin hidâyetde mezheblerimizi tevsî' eylediğine şübhe ârız olmasın! Zîrâ e'imme-i dîni «عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ»[1109] *fehvâ-yı celîli üzere ilm ü kemâl ile tevsî' etmişdir. Te'âlâ ve tekaddes hazretleri ise vâsi'u'l-ilmdir.*

Ulemâ-yı izāmın zāhirde re'yleri her ne kadar müteferrik gibi görünür ise de dîn yine birdir. E'imme-i kirâm ârâ-yı sā'ibesinin her biri asl-ı dîn ve meslek-i Nebî-yi güzîn olan re'y-i hakīkīye rücû' eder.
Beyne'l-e'imme derkâr olan ihtilâf, öyle bir ihtilâfdır ki halkın salâh **[956]** *ve râhatını müncer olmuşdur. Nitekim avuçda parmakların ihtilâfıyla vücûdu râhat istîlâ eder.*
(İntehe'l-istitrâd)

Fezā'il-i Hatīm

Hatīm-i şerîf'de –Bi'r-i Zemzem ve makām-ı muhterem hizâsından Hacerü'l-esved'e kadar mümted olan mahalde– enbiyâ-yı izāmdan 99 nebî-yi zî-şân medfûn olduğunu ve bunların cümlesi ıskāt-ı farîza-i hacc-ı şerîf ile azm-i cennât-ı âliyyât eylemiş bulunduğunu hadîs-i şerîf ityânıyla rivâyet ederler.

1109 ["Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir." Bu söz, hadîs-i şerif olarak sâbit değildir. Bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, s. 74; hadis no: 1744.]

Ümmetleri helâk olan peygamberlerin cümlesi âhir-i ömürlerine kadar Mekke-i mükerreme'de ikāmet ile Te'âlâ ve tekaddes hazretlerine ibâdet ve ol şehr-i şehîr-i şerîfde rihlet eylemiş olduklarını, Muhammed b. Sâ'it, Sāhib-i sa'âdet *–aleyhi ekmelü't-tahiyyet–* efendimiz hazretlerinden naklen rivâyet eylemişdir. Nûh, Hûd, Sālih, Şu'ayb *–aleyhimü's-selâm–* hazerâtı dahī ol belde-i mes'ûde-i mübârekede irtihâl etmiş olan enbiyâ-yı izām *–aleyhimü's-salâtü* ve's-selâm– hazerâtı cümlesinden olup müşârun-ileyhim Kâ'be-i mu'azzama'nın Makām-ı İbrâhîm ile Bâbü's-Safâ'ya mukābil olan cihetlerinde medfûndur.

Me'âsir 2:
Müstecâr

Müstecâr denilen mahall-i şerîf, Kâ'betullâh'ın dîvâr-ı garbîsinde kâ'in bâb-ı füyûzāt-nisāb-ı mesdûd ile Rükn-i Yemânî[1110] arası ve Mültezem-i şerîf'in karşısı olup 6 kadem arzında bir mevkı'-i mübârekdir.

Bâb-ı Mesdûd, İbn Zübeyr'in 4 kadem, 11 pus arzında olarak açdığı kapıdır. Haccâc-ı Seffâk, İbn Zübeyr'i şehîd eyledikden sonra, müşârun-ileyhe rağmen sedd ü bend eylemiş idi. **[957]**

Me'âsir 3:
Mültezem

Bâb-ı mu'allâ-cenâb-ı Kâ'betullâh ile Hacerü'l-esved'in arasına Mültezem denir. Bu makām-ı mübârek, 6 kadem, 4 linye arzında bir mevkı'-i pâk ve müteberrek olup eşvât-ı seb'a-i tavâfı ikmâl edenler, buraya gelip du'â ederler ki bâb-ı Kâ'betullâh'ın Hacer-i esved cihetidir.

Hazret-i Peygamber'in, "Her kim bâb-ı Kâ'be mukābilinde dört rek'at namâz kılsa, Vâcib te'âlâ hazretlerine cemî'-i mahlûkâtın ibâdetini

---

1110 Rükn-i Yemânî, 515 (m. 1121-22) senesi zelzelesinde mütezelzil ve münşak olmuş idi. Bilâ-te'hīr hüsn-i nizām üzere te'sîs ve ihkâm eylediler.

etmiş gibi olacağından, 70 bin melek ol kimse içün istiğfâr eder"[1111] buyurdukları mervîdir.

Câhiliyye-i Arab devrinde mahall-i şerîf-i mezkûr indinde tehālüf edilmesi ve yalan yere yemîn edenlerin ve haklarında beddu'â olunanların birer ukūbete giriftâr olması vech-i tesmiyedir.

Manzūme:

جانب باب و[1112] حجر آور خرام *** ملتزم آمد بلقب این مقام
ملتزم از شوق در آغوش گیر *** زنده بجانان شو از خود بمیر
آتش پروانه ز دل بر فروز *** خویش بر آن شمع زن خویش سوز[1113]
عادت پروانه ندانی مگر *** چرخ زند اوّل سوزد[1114] دگر
دست بتعظیم بر آن پرده زن *** تکیه نما بر کرم ذوالمنن
روی خود و سینه بر آن در بسای *** نور دل و دیده از آن در فزای **[958]**
دست در آویز در استار او *** اشک فرو ریز بدیدار او
در برش آور ز ره اشتیاق *** اصبحت الوصل بروج الفراق[1115]

(Tuhfetü'l-Haremeyn)

1111 [Benzer bir rivâyet için bkz. Gazzâlî, *İhyâ'u ulûmi'd-dîn*, I, s. 193; Ebû Abdullah Haddâd, *Tahrîcu ehâdîsi İhyâ'i ulûmi'd-dîn*, II, s. 70; Şerefeddin Mağribî, *el-Bedrü't-temmâm şerhu Bülûği'l-merâm*, III, s. 238.]

1112 [Metinde «و» yok.]

1113 [Metinde «پوز».]

1114 [Metinde «سوز».]

1115 [Yüzünü kapı ile Hacerü'l-esved arasına çevir; bu baktığın makâmın ismi Mültezem'dir.
Mültezem'i şevkle kucakla; kendinden geçerek öl ve sonra sevgiliyle hayat bul.
Gönlünde pervâne ateşi yak ve kendini o ateşe at.
Pervânenin âdetini bilmez misin; önce ateşin etrâfında dolaşır, sonra kendini yakar.
Ta'zīm ile o perdeye elini koy; minnetler sâhibi –Zü'l-minen– Allâh'ın keremine bel bağla.
Yüzünü ve göğsünü o kapıya sür ki gönlünün ve gözünün nûru ziyâdeleşsin.
Onun eteğine yapış; onu görünce göz yaşı akıt.
İştiyakla ona sarıl, zîrâ firkat burçları kavuşmuştur.]

Me'âsir 4:
Tahte'l-Mîzâb

Tahte'l-Mîzâb'ın ism-i meşhûru "Hicr-i İsmâ'îl"dir ki Beyt-i muhterem'in Makām-ı Hanefî cihetinde ve Altınoluk'un altında nısf dâ'ire şeklinde yeşil bir taşdır. Bu taşın ekser mahalli ve alâ-kavlin biraz yeri dâhil-i Beyt'de idi. Kureyşîler Kâ'betullâh'ı tecdîd eyledikleri esnâda hārice bırakdılar.

Rivâyet

Her kim ki Mîzâbü'r-Rahme altında oturup da hulûs-ı kalble du'â eder ise tîr-i du'âsı hedef-res-i icâbet olup anadan yeni doğmuş gibi günâhsız kalır ve her kim ol mevkı'-i pâk-i müteberrekde iki rek'at namâz kılıp da esnâ-yı secdede bir nesnenin husūlü içün du'â eder ise nâ'il-i emel olur. Bu rivâyetin sıhhatine şübhe edilmemelidir. Çünki Kâ'be-i mu'azzama'nın dîvâr-ı şimâlîsi cihetinin iki köşesinden i'tibâren Hatīm-i kerîm'e doğru 6 zirâ' kadar mahallin dâhil-i Beyt-i şerîf'den olduğu hadîs-i sahîhle[1116] mervîdir.

Hadîs-i şerîfle haber verilmiş olan, ya'nî üzerinde namâz kılınıp du'â edilmesi lâzım gelen mahall-i mübârek, şekli yukarıda ta'rîf olunan, ya'nî mevkı'i yeşil ve müdevver bir taş ile irâ'e kılınmış bulunan Hicr-i İsmâ'îl mahall-i müteberrekidir. Diğer bir hadîs-i şerîf hükmünce, Hicr-i İsmâ'îl'in Rükn-i Şâmî cihetinde her kim iki rek'at namâz **[959]** kılar ise 70 bin geceyi ihyâ etmiş ve Beyt-i a'zam'ı mebrûr ve makbûl olarak kırk kerre tavâf eylemiş kadar me'cûr ve müsâb olur.[1117]

1116 [İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhīsu'l-habîr*, II, s. 531, hadis no: 1013. Ayrıca Hicr-i İsmâ'îl'in Kâ'be'ye dâhil olduğuna dâir rivâyetler için bkz. Buhārî, II, s. 573, hadis no: 1507; Müslim, II, s. 968, hadis no: 1333; Nesâ'î, V, s. 240, hadis no: 2912; Tirmizî, III, s. 225, hadis no: 876.]

1117 [Hasan el-Basrî, *Fezā'ilü Mekke*, s. 39.]

Me'âsir 5:
Hufre-i Mu‘accin

Müstecâbü'd-da‘ve olan mevâkı‘-i mukaddesenin biri de "Mu‘accin-i şerîf"dir. Mu‘accin denilen mevkı‘-i şerîf, Kâ‘betullâh'ın dîvâr-ı şarkīsine mülâsık 7 kadem tūlünde ve 5 kadem, 6 pus arzında bir hufre-i murahhame olup bir kademden fazlaca umku vardır. Hazret-i İbrâhîm *–aleyhi selâmullâhi'l-azīm–* efendimiz, Beyt-i şerîf'in çamurunu bu hufrede kazdılar.

Ol hufre-i latīf-i mübârek, namâz farz olduğu zamân Cenâb-ı Cibrîl'in İmâmü'l-enbiyâ *–alâ nebiyyinâ ve aleyhimü't-tehâyâ–* efendimiz hazretlerine iki gün beşer vakit namâz kıldırdığı mahall-i müteberrekdir. Hazret-i Cibrîl'in birinci günü evkāt-ı hamsenin ibtidâ-yı hulûlünde ve ferdâsı günü dahī evkāt-ı mezkûre nihâyetinde mahall-i şerîf-i sâlifü'z-zikre gelip imâmet eylemiş olduğu mervîdir.

Hufre-i mezkûre içinde ve dîvâr-ı Kâ‘betullâh cihetinde mülâsık bir kırmızı taş vardır ki "Bu hacer-i mübârek, za‘af-ı basar illetine devâ-yı mü'essir olup göz illetine dûçâr olanlar, ellerini bu kırmızı taşa mesle gözlerine sürüp şifâ-yâb" olurlar idi.

Hacer-i mezkûr, 1213 (m. 1798-99) senesi sirkat olundu ve sekene-i Beldetullâh'a bir hastalık ve kaht-ı müfrita ârız olup çok kimseler vefât etdi idi. Bir müddet sonra hacer-i mefkūdu, vefât etmiş bir zâtın terekesinde bulup yine mahalline koydular **[960]** ve bu sâyede giriftâr oldukları belâ-yı kaht ü emrâzdan kurtuldular. Bu taş, el-yevm mevcûddur.

İbn Hacer kavline göre, gerek ol hacer-i ahmer ve gerek Beytullâh'dan sâ'ir bir şey her ne vakit sirkat olunur ise Mekke-i mükerreme ahâlîsine mühlik bir hastalık ârız olup kâffe-i memâlike sirâyet ve intişâr eder. Bir def‘a ahcâr-ı Beytullâh'dan bir taş çalınmış ve Mekketullâh'da mühlik hastalıklar zuhûr ederek, ekser-i bilâda intişâr eylemiş idi. Nihâye-

tü'l-emr sârikin dili tutulup vefât etmiş ve zikr olunan hacer-i mesrûk onun terekesinde bulunup yerine bırakılmış olduğundan, ol dâhiye-i dehyâ ibâdullâh üzerinden kalkmışdır.

Me'âsir 6:
Makām-ı İbrâhîm

Kâ'be-i mu'azzama buk'a-i mufahhamesinin tarh u te'sîs buyurulduğu esnâda, Cenâb-ı İbrâhîm *–alâ nebiyyinâ* ve *aleyhi't-ta'zīm–* efendimizin iskele makāmında kullandıkları hacer-i şerîf-i mübâreğe "Makām-ı İbrâhîm" denir.

Şu ta'rîfden anlaşılmış olacağına göre Makām-ı şerîf ıtlâk olunan mübârek taş, Hazret-i İbrâhîm'in Kâ'betullâh dîvârlarını örerken iskele olmak üzere isti'mâl etdikleri hacer-i latīfdir. Hazret-i Halîl, Kâ'be-i mu'azzama dîvârlarını örmek içün üzerine çıkdığı zaman Kādir-i mutlak hazretleri hacer-i şerîf-i mezkûru hamîr gibi yumuşatdığından Halîlullâh efendimizin mübârek ayakları topuklarına kadar sîne-i hacere batmış ve yere indikde "hacer"-i latīf-i mezkûr yine hey'et-i asliyyesine irticâ'la kaskatı bir taş kesilmiş idi.

Bedâyi'u'z-zühûr'da tedkīk ve rivâyet edildiğine göre, Enes b. Mâlik hazretleri, hacer-i mezkûrda Hazret-i Halîl'in mübârek ayaklarından hâsıl olan **[961]** izi görmüş ve su'âl edenlere, "Ben Makām-ı şerîf üzerinde Halîlullâh efendimizin nişâne-i kademeynini gördüm. İki ayağının parmak izleri mevcûd idi. Fakat halkın kesret-i lemsinden bu nişâne-i müteyemmene artık mahv olmak derecelerindedir" diye ta'rîf eylemişdir.

Makām-ı şerîf seng-i cevher-denginin hey'et-i mer'iyyesi beyâz mermere yâhūd küfeki veyâ âdî beyâz ve kara taşlara şebîh olmayıp üzerinde câ-be-câ siyâha ve ba'zen sarıya mâ'il damarlar vardır. Levn ü rengi hām şeker levn ü rengine yakın ise de dünyâda öyle latîf levn ve hilkatde bir

taş daha görülmemiş ve belki yaradılmamış denilse becâdır. Hacm-i aslî-si 21 parmak irtifâ‘ında olarak, Nebî-yi müşârun-ileyh efendimizin mü-bârek ayaklarının izini hâmil olan tarafı 18 parmak arzındadır. Cisminin nokta-i vustâsı tarafeynine nisbetle azıcık ince ve kerpiç şekline müşâbih olan altı ile mesâfe-i devrîsi 4 kademden biraz fazlacadır.

Hazret-i Halîlullâh efendimizin Makām-ı şerîf-i mezkûr üzerinde olan nişâne-i kademeyni li-ecli't-ta‘zīm gümüş bir mahfaza içine alınmış ise de bu mahfaza hangi târîhde, kimin emriyle i‘mâl olunduğu târîh na-zarında mechûldür. Hacer-i şerîf-i mezkûr, şimdi Kâ‘be-i mu‘azzama'nın taraf-ı şarkīsinde ve bâb-ı mu‘allâ-elkāb-ı Beytullâh hizâsında te'sîs edil-miş olan ebniye-i mahsūsa içinde mahfûzdur. Feth-i Mekke rûz-ı fîrû-zuna değin Kâ‘be-i mufahhame ebniye-i mes‘ûdesine mülâsık bir mev-kı‘de[1118] durur idi. Serdâr-ı mücâhidîn *–aleyhi selâmullâhi'l-mu‘în–* efen-dimiz hazretleri, ba‘de'l-feth el-ân bulunduğu mahalle nakl etdirdiler. Etrâfını muhît olan demir şebeke hāricinden i‘tibâren Kâ‘be-i müşerrefe şâdırvânına 28 **[962]** ve Hacerü'l-esved rükn-i mes‘ûduna 35 ve Cebel-i Safâ hudûduna 225 kadem uzakdır.

Makām-ı şerîf hacer-i mübâreğinin altında, taşdan örülmüş bir suf-fe ve bu suffenin üstünde bir sandûka vardır ki sandûka-i mezkûreyi muhît olan demir şebeke, musallâ-yı Şâfi‘iyye'nin sağından ve solundan geçerek vech-i Kâ‘be'ye doğru 5 arşın, 10 parmak tūlünde ve 1 arşın, 7,5 parmak arzındadır. Şebeke-i mezkûrenin cihet-i şarkıyyesi e'imme-i Şâ-fi‘iyye'nin, el-ân Şâfi‘î cemâ‘atine namâz kıldırdıkları mahall-i şerîf olup iki mermer sütûn üzerinde ve 7 kadem, 4 pus tūlündedir.

1118 Bu mevkı‘, Kâ‘betullâh kapısının sağ tarafıdır. Hazret-i İbrâhîm, Beytullâh ebniye-i mes‘ûdesini ikmâl buyurduğu zaman orada bırakmış idi.

Mes'ele

E'imme-i kirâmdan bir cemâ'at [1119] ﴿وَاتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ nass-ı celîlinde mezkûr olan Makām-ı şerîf'den murâd, ta'rîf olunan iki mermer direğin mâbeyni olduğunu ve bir cemâ'at dahī Mescidü'l-Harâm harem-i şerîfinin tamâmıyla Makām-ı şerîf'den ma'dûd bulunduğunu beyân ve ifhâm etmişler ve hattâ İmâm Mâlik hazretleri, tavâf namâzının mahall-i şerîf-i mezkûrda kılınmasının farziyyetine kadar hükm eylemişlerdir.

Müjde

E'imme-i dîn hazerâtı, Cenâb-ı Hakk'ın "Makām-ı şerîf-i İbrâhîm arkasında iki rek'at namâz kılanların geçmiş günâhlarını afv u mağfiret edeceğini ve mahlûkātından musallî olanların adedince hasene ihsânıyla berâber kendilerine feza'-ı ekberden berât-ı emân ihsân ve Cenâb-ı Cibrîl ile Mîkâ'îl *–aleyhime's-selâm–*ın **[963]** ilâ-yevmi'l-kıyâm ol kimesneler içün istiğfâra devâm etmelerini emr u fermân eyleyeceğini", Nebî-yi sādıku'l-akvâl *–aleyhi selâmullâhi'l-meliki'l-müte'âl–* efendimiz hazretlerinden ehâdîs-i sahîha ityânıyla nakl ü rivâyet ederler.

Makām-ı şerîf'in en evvel yapdırılmış olan ebniye-i mes'ûdesi ahşâb parmaklık üzerine mebnî bir zulleden ibâret olmak hasebiyle, ahd-i âlî-yi Fârûkī'de zuhûr eden seyl suları hem bu ebniyeyi ve hem de makām-ı hümâm-ı şerîfi alıp birke-i Yemânî vâdîsine kadar getirmiş idi. Fârûk-ı

1119 Bu âyet-i kerîmenin ziynet-bahş-ı sahîfe-i nüzûl olmasına, Ömer b. el-Hattāb *–radıyallâhu anh–* efendimiz hazretleri sebeb olmuş ve Makām-ı şerîf onun tensîbiyle musallâ ittihāz edilmişdir. Çünki birgün Peygamber-i zî-şân *–sallâ aleyhi ve âlihi'l-mennân–* efendimiz hazretlerine, "Yâ Resûlallâh, Makām-ı İbrâhîm'i musallâ ittihāz etseniz olmaz mı?" demiş ve müte'âkıben ﴿وَاتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ ["Siz de Makām-ı İbrâhim'den bir namaz-gâh ittihaz ediniz." Bakara, 2/125.] âyet-i celîlesi nüzûl ederek, Makām-ı şerîf-i mezkûr, Hazret-i Ömer'in arzûsu vechile musallâ ittihāz buyurulmuşdur.

a'zam hazretleri, ol vaktin hükmünce metîn bir zulle tarh u te'sîs ile Makām-ı şerîf'i yine makām-ı kadîmine vaz' u nihâde buyurdular.

160'da (m. 776-77) hulefâ-yı Bağdâdiyye'den Mehdî ve 235'de (m. 849-50) Mütevekkil-alellâh b. Mu'tasım-billâh ve 256 (m. 870) senesi hilâlinde dahī Mühtedî-billâh b. Vâsık-billâh, Makām-ı şerîf'in asr-ı âlî-yi Fârûkī'de te'sîs kılınmış olan zullesini birçok altın sarfıyla tezyîn eylediler.

Mehdî Halîfe, Makām-ı şerîf'i fevka'l-gāye tezyîn etdikden mâ'adâ, makām ıtlâk olunan taşın kırılmış olan parçasını ilsāk içün bin aded altın sarf etmiş ve İmâm Ezrakī, Mehdî'nin bu himmetini îmâ içün Abdullâh b. Şa'bî'den naklen, "Makām-ı şerîf gāyet yumuşak olduğu cihetle, esnâ-yı ta'mîrde bir mikdâr yeri kopmuş idi. Keyfiyyet, Mehdî b. Mansūr'a arz olundukda, bin altın izâbesiyle ilsāk etdirdi" demişdir.

Mütevekkil-billâh devrinde 8 bin ve Mühtedî asrında dahī bin 992 miskāl altın sarf edilmiş idi. Hâlbuki Ca'fer b. Fudayl ile Muhammed b. Hātem bu altınları Makām-ı şerîf'den kal' u ahz edip İsmâ'îl Alevî Vak'a-sı'nda sarf içün sikke darbıyla levâzımât-ı harbiyyeye sarf eylediler. **[964]**

Zulle-i mezkûre dâhilindeki parmaklığın vech-i Kâ'be'ye nâzır olan kapısı, ziyâret-i züvvâr içün açık bırakılmış ve birkaç asırlar hiç bir ciheti tağyîr edilmemiş olduğundan, herhangi bir âdem her ne vakit istese, Makām-ı şerîf hacer-i mübâreğine yüzünü, gözünü sürerek ziyâret edebilirdi. Makām-ı şerîf yanında olunan du'â rehîn-i icâbet ve kabûl olacağı vâreste-i kayd-ı ta'rîf ve inhâ olduğundan, zikr olunan parmaklığın kapısı vech-i Kâ'be'ye mekşûf bulunduğu evânda ashâb-ı hâcât, ol hacer-i cevher-berâbere mütevessilen Cenâb-ı Kādı'l-hâcât hazretlerine arz-ı merâsim-i niyâz ve münâcât ederek, nâ'il-i aksa'l-metālib oldukları ve hulûs-ı kalble du'â edenlerden hiçbir dâ'înin, hiçbir vakit me'yûs olmadığı görülüp binâ'en-aleyh birtakım müfsidler, garazkârlar, eşrâf-ı sanâdîd ve a'yân-ı kabâ'il aleyhine du'âya başladıkları mertebe-i sübû-

ta varmış ve hattâ ba'zı fenâlıklar dahī yüz göstermiş olması üzerine, bir zamân hıtta-i Hicâziyye ve Yemâniyye'de hükümrân olan zevâtdan birine, –ismi Yûsuf olmak üzere mervîdir– zulle-i mezkûreyi hedmle Makām-ı şerîf hacer-i mübâreğini bir kubbe-i âhenîn dâhiline almış ve cihât-ı erba'asında bulunan ahşâb parmaklığı demir şebekeye tahvîl etmişdir.

Zamânımızda Makām-ı şerîf-i mezkûr üzerinde ılgın ağacından ma'mûl bir sandûka ve bu sandûkayı muhît demir bir kafes mevcûd olup kafes-i mezkûr sengîn bir kubbe-i metîn altında ve bu kubbenin cihât-ı erba'ası dâ'iren-mâ-dâr şebeke-i âhenîn içindedir. Sandûka-i mezkûrenin şark cihetinde bir kapısı ve cihât-ı erba'asını muhît bir de pûşîde-i zerbefti vardır. Kâ'be-i mufahhame'nin dâhilî sitâreleri tebdîl ve tecdîd olundukça, Makām-ı şerîf'in zikr olunan pûşîde-i şerîfesi dahī değişdirilir.

Sandûka-i meşrûhayı muhît olan şebekeyi 728'de (m. 1328) Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun-ı Mısrî değişdirip bir tarafına ismini yazdırmış ve seksen iki sene sonra, 810'da (m. 1407-08), dahī kubbesi dâhiline bir sakf-ı latīf yapılıp bir mahalline târîh-i i'mâliyle **[965]** âmilinin ismi yazılmış ve 843 (m. 1439-40) senesi dahī Sultān Çakmak-ı Mısrî, kubbe-i mezkûrenin üzerini kurşun ile örtmüşdür. Mürûr-ı zamânla ba'zı yerleri muhtâc-ı ta'mîr olduğundan, 915 (m. 1509-10) senesi Melik Eşref Gavrî îcâb eden yerlerini ta'mîr ve zer ü zîverle tezyîn edip üç sene mürûrunda, 918 (m. 1512-13) senesinde dahī kubbesi üzerine kurşun kaplatmışdır.

Gerek Makām-ı şerîf sandûkası ve gerek bu sandûka üzerinde olan demir şebeke ve onu muhît kubbe, fevka'l-âde denilecek kadar bir rasānetde i'mâl edilmiş ve ânifen ta'rîf olunduğu üzere, bi'd-defe'ât ta'mîr ve teşyîd edilmiş ise de yine ba'zı mahalleri çürüyüp ve hattâ sıvaları ve ba'zı ahşâb yerleri sukūt etmiş ve o hâlde makām-ı hümâm-ı mezkû-

run muhâfazası güçleşmiş olduğundan, vukū‘ bulan arz u istîzân üzerine Sultān Süleymân b. Sultān Selîm Hān merhûm devrinde (h. 947/m. 1540-41) ve gāyet matbû‘ ve muhkem bir tarz u hey’etde i‘mâl ve tecdîd edilmiş ve şebeke-i mes‘ûdeyi teşkîl eden demir kafesler sökülüp yerlerine bakır kafesler geçirilmişdir.

Şehinşâh-ı müşârun-ileyhin eser-i binâsı olan ebniye-i mübâreke dahī refte refte eskiyip müşrif-i harâb u inhidâm olmuş ve keyfiyyet, derbâr-ı şevket-karâra arz u i‘lâm edilmiş bulunması üzerine, Sultān Murâd-ı râbi‘ *–tābe serâhu–* hazretleri cânib-i seniyyü’l-menâkıbından ber-vech-i ekmel tezyîn ve tecdîd edilmiş (h. 1045/m. 1635-36) ve yetmiş sene sonra dahī nişâne-i dü pây-i Şerîf İbrâhîm *–aleyhi’t-tahiyyetü ve’t-tekrîm–*i hâmil olan hacer-i mes‘ûd ve mübâreğin altında kâ’in suffe-i sengîn fenâ-pezîr olduğu miftâhdâr-ı Kâ‘be-i mu‘azzama Şeyh Muhammed Şeybî Efendi tarafından bâ-takrîr, Mekke-i mu‘azzama vâlîliğine ve oradan dahī takrîr-i mebsûtun leffiyle Bâb-ı Âlî cânib-i sâmîsine bildirildiğinden, gerek zikr olunan dîvârları ve gerek makām-ı latîf-i mezkûrun ahşâb sandûkası yeniden i‘mâl ve daha îcâb eden yerleri bi’t-tesviye ıslâh ve i‘mâr etdirilmişdir; fî sene 1115 (m. 1703-04).

Şeyh Muhammed Şeybî Efendi’nin takrîr-i mersûlünde, Makām-ı hümâm-ı İbrâhîm **[966]** hacer-i muhteremini muhît olan sandûkanın kisve-i şerîfesiyle bu sandûkayı tezyîn eden sîm kapağın dahī lüzûm-ı tecdîdi arz u inhâ edilmiş idi. Sultān Mustafâ Hān-ı sânî b. Sultān Mehmed Hān-ı râbi‘ merhûmun karîha-i ilhâm-sabîha-i şâhânelerinden sâniha-pîrâ-yı sudûr olan emr u fermân-ı vâcibü’l-mutā‘ mûceb-i âlîsi üzere iktizā-yı hâlin icrâsı, Mekke-i mükerreme’de bulunan ta‘mîrât müdîri İbrâhîm Efendi’ye emr u iş‘âr buyurulmuş olduğundan, İbrâhîm Efendi şerîf-i Mekke ve kādī-yı şehr-i Bekke ve sâ’ir huzūru lâzım gelen zevâtla Makām-ı şerîf-i mezkûru bi’l-mu‘âyene, verilen karâr üzerine Makām-ı şerîf sandûkasını ta‘mîr etdirip tecdîd edilen gümüş kapağın eskisini ve

makām-ı mes'ûd hacer-i mübâreğinin etrâfında bulunan türâb-ı latīfin aynını alıp li-ecli't-teyemmün Dersa'âdet'e getirmiş ve bu hediyye-i girân-mâye, usūlü dâ'iresinde huzūr-ı ri'âyet-mevfûr-ı hümâyûna arz u takdîm kılınmış olmağla, keyfiyyet, mahzūziyyet ve memnûniyyet-i şâhâneyi müstelzim olup ba'de'z-ziyâre bir sūret-i muhteremede hıfz edilmesi emr u fermân buyurulduğundan, kemâl-i ta'zīm ve ihtirâmla hızâne-i mülûkâneye vaz' u hıfz edilmişdir.

Makām-ı şerîf'in etrâfından alınıp Dersa'âdet'e gönderilmiş olan türâb-ı şerîf, Hazret-i İbrâhîm *–aleyhi't-tahiyyetü ve't-ta'zīm–* efendimizin nişâne-i dü pây-i mübârekleri etrâfında tahaccür eylemiş olan balçıkdan ibâret idi. Çünki evâ'il-i devr-i İslâm'da, içine zemzem-i şerîf konulup teberrüken içilmek içün Nebî-yi müşârun-ileyhin nişâne-i dü pây-i şerîfleri etrâfına bir karış irtifâ'ında alçıdan bir dîvârcağız çekilmiş ve bu dîvârın hāricen dört tarafı gümüşe kapladılmış idi. Hâlâ ta'rîf edilen hey'etde olup züvvâr ve hüccâc, şebeke-i âhenîn kapısı açıldıkça zikr olunan alçı dîvârçenin içine zemzem-i şerîf koydurup teberrüken içerler ve birkaç kuruş bırakıp bi'l-âhare bu parayı ahzla li-ecli't-teberrük kîselerinde hıfz ederler.

Dîvâr-ı mezkûrun içinde zemzem-i şerîf var iken **[967]** akça dahī vaz' edilir ve az bir müddet sonra çıkarılıp da akça kîsesi içinde hıfz olunur ise mûcib-i feyz u bereket olacağı beyne'l-ahâlî mütevâtir olduğundan, bu rivâyeti öğrenmiş olan hüccâc, Makām-ı şerîf kapısı açıldığı zamânlar, dîvârçe-i mezkûr dâhiline ufak çil mecîdiyyeden yâhūd meskûkât-ı zehebiyyeden bir mikdâr akça bırakıp ba'dehû ahzla kîselerinde hıfz u zabta müsâra'at ve böyle bir akçaya mâlik olan kimselerin hiçbir zamân parasız kalmayacağını mevsûkan rivâyet ve i'tikād ederler ki bu dahī Hazret-i İbrâhîm *–aleyhi's-selâm–* efendimizin ehl-i Mekke hakkında olan du'âsının nezd-i ilâhîde kabûl buyurulmuş olduğunu iş'âr eder.

1043 (m. 1633-34) senesi adn-âşiyân Sultān Murâd Hān-ı râbi' ve yetmiş iki sene sonra (h. 1115/m. 1703-04) Sultān Mustafâ Hān-ı sânî b. Sultān Mehmed Hān-ı râbi' taraflarından tecdîd ü ta'mîr edilen Makām-ı hümâm-ı İbrâhîm ebniye-i mes'ûdesi, yüz seksen bir sene kadar devâm etmiş ve ara sıra vukū' bulan ta'mîrât-ı cüz'iyye dahī ebniye-i şerîfe-i mezkûrenin bu güne kadar mevcûd olmasına sebebiyyet vermiş ise de ekser mahalleri çürüyüp bağteten düşecek râddelere varmış idi.

Harem-i şerîf müdîri Ahmed Efendi bi'l-istîzân, gerek sandûka-i şerîfe ile üzerine örtülen pûşîdeyi ve gerek sandûka-i mezkûreyi muhît olan şebeke ile Makām-ı Şâfi'î cihetini mümkün mertebe ve hele bir müddet daha devâm edecek bir hâlde ta'mîr eylemişdir; sene 1296 (m. 1879). Sultān Murâd-ı râbi' hazretleri, Makām-ı şerîf-i mezkûr ebniyesinin 1043'de (m. 1633-34) kapısını ve şebekesinin çürümüş olan yerlerini tecdîd edip yeşile boyamış ve iktizā eden yerlerini altın ile tılâ etdirmiş ise de bir sene sonra derkâr olan ihtiyâc üzerine ebniye-i mezkûreyi bütün bütün yenilemişdir.

Me'âsir 7:
Dâhil-i Beyt-i mu'azzam

Kâ'betullâh'ın derûn-ı füyûzāt-meşhûnundan ve 1.860,5 kadem-murabba' yerden ibâretdir. Beyt-i a'zam dîvârlarının iç **[968]** yüzleri mülevven mermerlerle ve sath-ı dâhilîsi, kezâlik ruhām-ı menkūşe ile mefrûş ve müzeyyendir. Rükn-i Irâkī hizâsında sakf-ı şerîfe urûc edilmek içün minâre nerdübânı gibi mu'avvec, yirmi yedi kademeli ağaçdan ma'mûl bir nerdübân vardır. Bu nerdübânı 817 (m. 1414-15) senesi Mısır'dan Melik Mü'eyyed göndermiş idi. Elli bir sene mürûrunda Melik Mü'eyyed'in eseri olan nerdübân muhtâc-ı tecdîd olduğundan, Melik Zāhir Hoşkadem gāyet musanna' bir nerdübân i'mâl ve 868 (m. 1463-64) senesi hilâlinde irsâl etmişdir. Melik Zāhir'in eseri olan nerdübânı ise 1115

(m. 1703-04) târîhinde Sultān Mustafâ Hān hazretleri, yedi kademesi mermerden ve kusūru ağaçdan olmak üzere yenilediler idi.

Beytullâh'ın dâhilinde miftâhdâr-ı Kâ'betullâh olan Şeybî Efendi'ye mahsūs olmak üzere müzeyyen bir kürsî vardır ki bu kürsî, Sultān Gavrî tarafından ihdâ edilip 1043'de (m. 1633-34) Sultān Murâd Hān-ı râbi' tarafından tecdîd olunmuşdur.

Beyt-i a'zam dâhiline girenlerin bir kulaç sağlarında kalır bir de hazîne hufresi vardır. Bu hufre, târîh nazarında gā'ib olduğu üzere, Hazret-i Halîl *–alâ nebiyyinâ ve aleyhi't-tebcîl–* efendimizin hedâyâ-yı vârideyi vaz' u ta'biye içün kazdıkları hafîredir. Dîvârlara ta'lîk kılınmış olan perdelerin üzerinde beyâz ibrişimden mensûc birtakım kelimât-ı tayyibe ve ed'iye-i me'sûre vardır. Kapısının iki buçuk adım boyunda sırma ile işlenmiş ve kezâlik sırma ile ba'zı resimler nesc edilmiş bir perdesi olup gerek bu perde ve gerek hāricen mu'allak olan sitâre-i şerîfe her sene değişip eskileri hademe-i Beytullâh beyninde taksîm olunur ki bu taksîmde sitâre-i şerîfenin kemeriyle kapının perdesi Şeybî Efendi'ye â'iddir.

Beytullâh'ın beyne'l-ahâlî ağavât ıtlâk olunur, kırk nefer zenci **[969]** hademesi vardır. Kırkların adedi tezâyüd ü tenâkus kabûl etmediğinden, hall-i vukū'unda kabûl olunmak içün birçok mülâzemet edenler bulunur. Hattâ şimdi ağavâtın adedi elli bir neferdir.[1120]

Beytullâh kapısının açıldığı zamânlar

Bâb-ı rahmet-me'âb-ı Beytullâh, muharremin 10'uncu Âşûrâ ve rebî'u'l-evvelin 12'nci ve recebü'l-ferdin 15'inci ve şa'bânın 27'nci ve ramazān-ı şerîfin ilk cum'asıyla 27'nci ve zi'l-ka'denin 15'inci ve 27'nci ve zi'l-hiccenin 10'uncu günlerinde üçer sâ'at olmak üzere, senede dokuz kerre açılır ve def'a-i tâsi'ada bayram namâzı kılındıkdan ve sâ'ir def'alar

---

1120 Kâ'be-i mu'azzama ile Hücre-i mu'attara'da ağavât istihdâmı hangi târîhde, ne sebeb üzerine usūl ittihâz edildiği *Mir'ât-ı Medîne* cildinde muharrerdir.

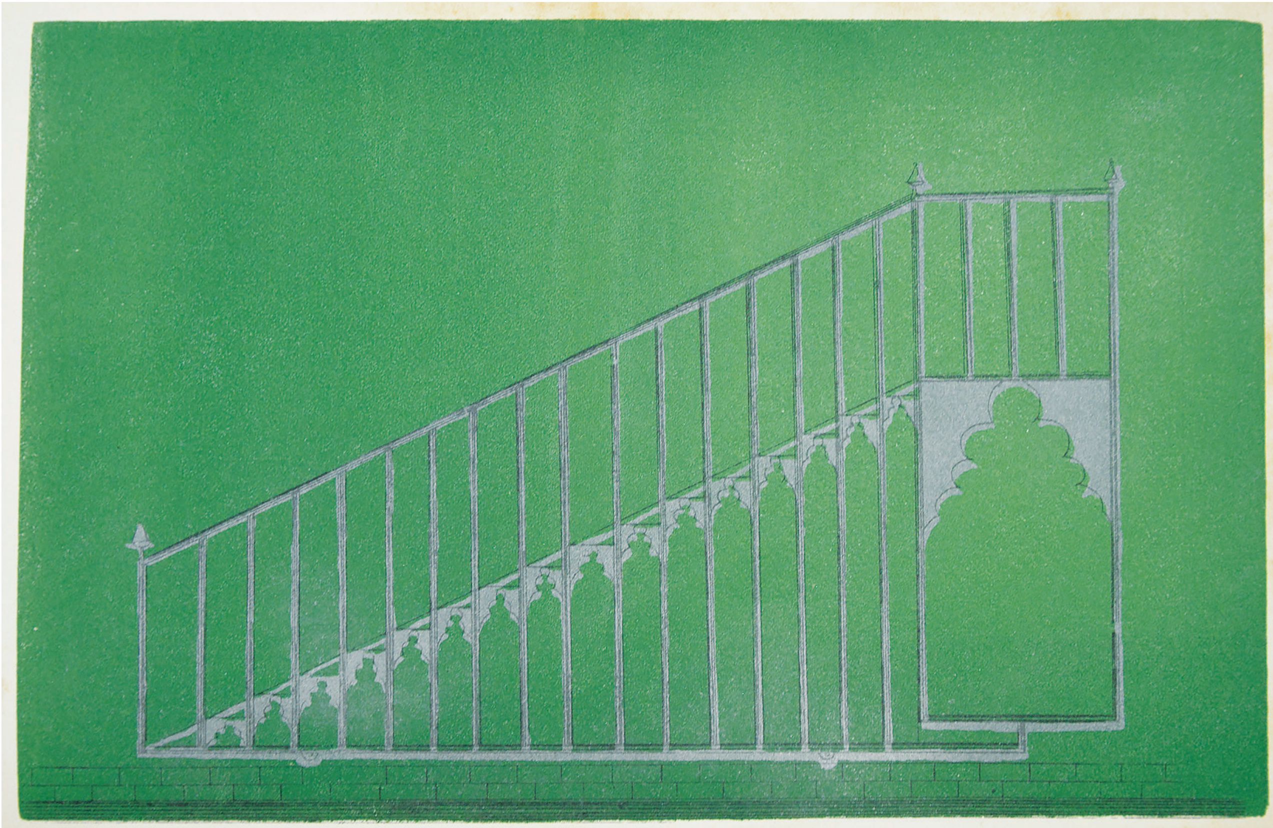
güneş doğdukdan sonra açılmak usūl-i mer'iyyeden olmağla, bu usūle umûm tarafından ri'âyet olunur.

Bâb-ı mu'allâ-cenâb-ı Kâ'betullâh'ın açılması, hüccâc-ı kirâmın girip dâhil-i Beytullâh'ı ziyâret etmeleri maksad-ı hayr-mirsadına mübtenî olduğundan, zikr olunan evkātın birer günü ricâl ve birer günü de nisvân-ı hüccâc dühūlüne münhasırdır. Zi'l-hiccenin 7'nci günü Beytullâh'a ihrâm giydirilmek ve şehr-i recebin 15'inci gecesiyle ramazān-ı mağfiret-resânın 27'nci gecesi, miftâhdâr-ı Beytullâh olan Şeybî Efendi tarafından dâhil-i Beytullâh'da pâdişâh-ı âlî-câh içün du'â edilmek âdât-ı müstahsene-i kadîmeden olmak hasebiyle, leyle-i mezkûrede edilen du'ânın hitâmında dâ'î efendiye taraf-ı vâzıhu'ş-şeref-i hazret-i hilâfet-penâhîden hil'at giydirilir. Beyt-i şerîf açılacağı günlerde, ibtidâ Bi'r-i Zemzem yanında bulunan müteharrik nerdübân, bâb-ı mu'allâ-elkāb-ı Kâ'betullâh'a getirilir, ba'dehû her delîl **[970]** hâcılarını alıp dâhil-i Beytullâh'a girmeğe müteveccih olur. Lâkin burada fevka'l-âde zahmet çekilir; zîrâ hüccâcın kâffesi bir uğurdan hücûm ederek haylice âdemleri cerîha-dâr ederler.

Nerdübân-ı Beytullâh

Kâ'be-i mu'azzama kapısı nerdübânının ibtidâ vâzı'ı kim idüğü ma'lûm değil ise de 817 (m. 1414-15) senesi Melik Mü'eyyed-i Mısrî müzeyyen bir nerdübân göndermiş ve ol zamândan beri Hind nüvvâbları tarafından tecdîd edilmekde bulunmuşdur. Şimdi Kâ'be-i mu'azzama kapısının mevcûd iki nerdübân-ı refî'u'ş-şânı olup bunların biri 1240 (m. 1824-25) senesi Medâris hâkimi Münevver Hān tarafından ve diğeri 1297 (m. 1880) senesi Rampur hâkimi Kelb[1121] Alî Hān tarafından arz u ihdâ edilmişdir. Yenisinin ba'zı aksâmı demirden ma'mûl ve dingilli iki tekerlek üzerine mevzū'dur.

1121 Bu zât, 1289 (m. 1872-73) senesi haccında bulunmuşdur.

Şekil 19: Nisvân-ı hüccâc dühūlüne mahsūs olan nerdübân-ı dırahşândır.

Şeklinde gösterilmiş olduğu üzere, her tarafı ve hattâ nerdübân basamaklarıyla irtifâ‘ları ve parmaklıkları ve hāricen görünen mahallerinin kâffesi gümüş levhalara kaplanmış ve altı yerinde vâki‘ gümüş saksılar ile parmaklık küpeşteleri ve her basamak tahtında bulunan mihrâblarla samanlık tahtında olan kebîr mihrâb etrâfları ve kakmaları ale'l-umûm altın suyuyla tılâ edilmişdir. Nerdübân-ı mezkûrun zîb u ziynet ve zîver ü behceti fevka'l-âde bir derecede olduğundan, ulemâ-yı zevi'l-ihtirâmın ârâ vü ittifâkıyla nisvânın Kâ‘betullâh'a dühūl ü hurûcunda isti‘mâl olunmasına karâr verilmişdir.

Vürûdundan beri Beyt-i mu‘azzam kapısı nisvân içün ne vakit açılır ise bu nerdübân Beyt-i şerîf-i mezkûrun bâb-ı felek-cenâbı **[971]** önüne getirilir; ta‘rîf edilen nerdübânın gümüş levhaları birer milimetre[1122] sihanında olup gümüşü Hindistân rubyesi ayârındadır. Eskisinin üzerinde “Abdühû Münevver”[1123] cümlesi mahkûk olup şeklinde irâ'e olunduğu üzere, korkuluk parmaklıkları gāyetü'l-gāye musanna‘ olarak pirinçden dökülüp üzerleri altın ile yaldızlanmış ve âbnûs [abanoz] ağacından ma‘mûl olan çarçûbeleri tahmîn-i beşerden ince bir avadanlık ile i‘mâl edilmişdir. Pirincden dökülmüş olan kısımları bakır ma‘denine yakın bir nisbetde, bakırı çok bir halîta olduğundan, üzerine sürülen yaldızı bugün tılâ olunmuş gibidir. Basamakları sâc (ılgın) ta‘bîr olunur gāyet serd bir ağaçdan ve hāricen çarçûbesi makāmında bulunan ahşâbın kâffesi müzeyyen bir sūretde âbnûs ağacından i‘mâl ve üç tekerlek üzerine vaz‘ u ik‘âd olunmuşdur.

Kelb Alî Hān'ın ihdâ eylediği nerdübânı Mekke-i mu‘azzama'ya îsāl eden me'mûr-ı mahsūs, Münevver Hān tarafından ihdâ edilmiş olan nerdübânın li-ecli't-teberrük kendilerine verilmesini taleb eylemiş idi.

1122 Milimetre, bir aded-i sahîh bin taksîme, ya‘nî bir zirâ‘-ı a‘şârînin bin cüz'ünden bir cüz'üne denir.

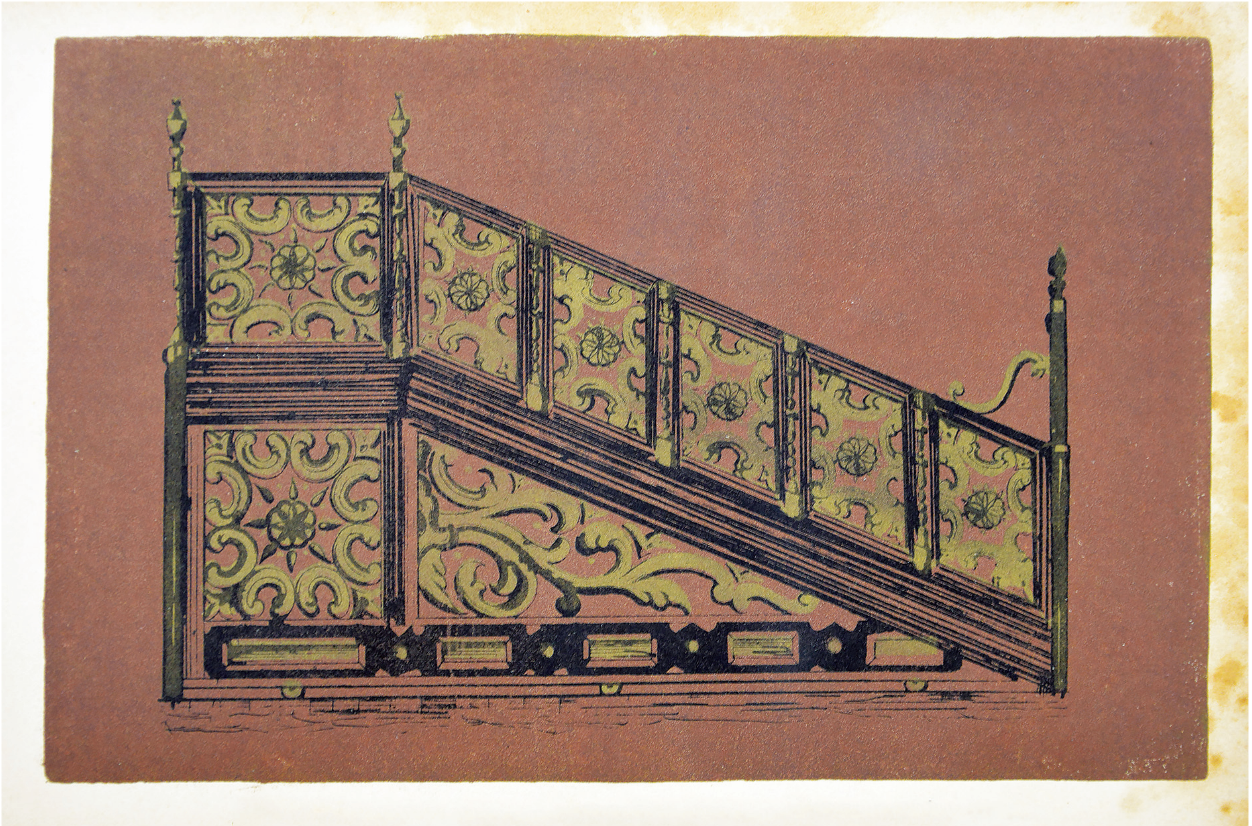
1123 [Onun kulu Münevver.]

Makām-ı celîl-i hilâfetden vukū' bulan istîzân üzerine, ikisinin dahī ibkāsıyla münâvebeten isti'mâli fermân buyurulduğundan, Münevver Hān'ın hediyyesi olan nerdübân erkeklerin ve Kelb Alî Hān tarafından arz u takdîm kılınan nerdübân dahī yukarıda ta'rîf olunduğu üzere kadınların dühūl ü hurûcuna tahsīs edilmişdir. Binâ'en-aleyh Beytullâh, erkekler içün açıldığı günlerde Münevver Hān'ın ve kadınlar içün küşâd olunduğu eyyâmda Kelb Alî Hān'ın nerdübânları isti'mâl olunmakdadır.

Nasīhat

Beyt-i ekrem dâhiline girmeği arzû etmemek mümkün değil ise de mes'ele-i **[972]** âtiyyeye tevfîk-ı hareket etmek iktizā eder. Her kim bu mes'elenin hakīkatini gözetmeyerek ale'l-amyâ girer ise hem harâmı irtikâb etmiş ve hem de göz göre [göre] kendini sakat etmeğe rızā göstermiş olur. Sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin, ba'de'l-hicre Beyt-i şerîf dâhiline dört def'a girip namâz kıldığını *Şifâ'ü'l-ğarâm* mü'ellifi nakl ü rivâyet etmişdir. İmâmü'l-enbiyâ efendimiz hazretleri, Beytullâh dâhilinde namâz kıldıkları eyyâm-ı erba'anın biri "feth-i Mekke" günü ve biri feth-i Mekke vukū'unun ikinci günü olup biri "Haccetü'l-Vedâ'" biri de "Umretü'l-Kazā" seneleri idi.

Ezhedü'r-rusül efendimiz hazretleri, Kâ'betullâh'a girdikleri zamân, Cenâb-ı Bilâl ile Üsâme b. Zeyd ve Osmân b. Talha nezd-i peygamberîlerinde idi. Bunlardan nakl edilen rivâyete nazaran, Sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri dâhil-i Beytullâh'da vâki' direklerin ikisini sol ve birini sağ taraflarına ve üçünü arkalarına alıp namâz kıldılar ki ol vakit Kâ'betullâh'ın altı direği var idi. Ol buk'a-i mukaddeseye akdemleri pâpûş ile girerler idi. Velîd b. Muğīre ta'zīmen pâpûşlarını çıkarmış olduğundan, onu görenlerin hepsi pâpûşlarını çıkarmağa başladılar. Ondan sonra Kâ'be-i mu'azzama dâhiline pâpûş ile giren olmadı. *(Muhâdaratü'l-evâ'il)*

Şekil 20: Ricâl-i hüccâcın Beytullâh'a girip çıkmalarına mahsūs olan nerdübân-ı refî'u'ş-şândır.

Manzūme:

رو بحرم کن که در آن خوش حریم *** هست سیه پوش نگاری مقیم
صحن حرم روضۀ خُلد برین *** او بچنان صحن مربع نشین
قبلۀ خوبان عرب روی او *** سجدۀ شوخان عجم سوی او
باد چو در دامنش آویخته *** غالیه در جیب جهان ریخته
باد شکن دامن شب رنگ او *** دیدۀ جان سرمه کش از سنگ او[1124]

(Tuhfetü'l-Haremeyn)

[973]

Mes'ele

İzdihâm olmayıp da râhatça ve huzūr-ı kalble namâz kılınmak mümkün olabildiği takdîrde, Beytullâh'a girilmek helâldir. Fakat zamân-ı izdihâm ve tengîde Beyt-i şerîf'e girmek harâmdır. Kâ'be-i mufahhame'nin "Hicr-i[1125] İsmâ'îl" tarafından 6 zirâ'-ı şer'î kadar yeri dâhil-i Kâ'betullâh'dan ma'dûd olduğu cihetle, kalabalık zamânlarda Hicr-i İsmâ'îl üzerinde du'â edilmek evlâdır. Zâhidî ve Ahī Çelebi, *Şerh-i Kudûrî*'de ve İmâm Mâlik ile İmâm Şâfi'î bir kavilde, "Kâ'betullâh içinde ferâ'iz edâsı câ'iz değildir" dediler ve ba'zı e'imme-i kirâm, "nevâfilin edâsı dahī câ'iz olmadığını" i'lâm eylediler.

1124 [Yüzünü Harem'e dön; zîrâ o güzel beldede kara giyinmiş bir sevgili (Kâ'be) mukîmdir.
Harem'in orta yeri, avlusu ebedî cennetin ravzasıdır. Kâ'be ise böylesi bir sahında dörtgen şeklinde oturmuştur.
Onun yüzü Arap güzellerinin kıblesidir. Acem şuhları da ona doğru secde ederler.
Rüzgar onun eteğine asılınca, dünyâya güzel kokular yaymış olur.
Onun gece renkli eteği ferahlatıcı bir meltemdir; can gözü onun taşından sürme çekmiştir.]

1125 Bu kelime 'hâ'nın kesri ve 'cîm' ile 'râ'nın sükûnuyla okunur.

Hâlbuki Nebî-yi kerîm *–aleyhi efdalü't-ta'zīm–* efendimiz hazretlerinin dâhil-i Kâ'betullâh'da dört def'a edâ-yı salât buyurduğu ve bu mes'elede vâcib olan, Beyt-i a'zam'ın ba'zı cihetini istikbâl olduğu cihetle, Kâ'be-i şerîfe içinde gerek yalnız ve gerek cemâ'atle ferâ'iz veyâ kazā ve nevâfil edâsı e'imme-i Hanefiyye indinde câ'iz ve sahîhdir. Bu mes'eleye tevfîkan Kâ'betulllâh'ın üzerinde dahī namâz kılınması câ'iz olmak lâzım gelir ise de terk-i ta'zīm edilmiş olacağından mekrûhdur. Hattâ namâz kılınması, taraf-ı celîl-i peygamberîden nehy olunan mevâzı'-i seb'anın altıncısı, fevk-ı Kâ'betullâh'dır ki mevâzı'-i seb'a-i mezkûre, işbu nazmda cem' u ta'dâd olunmuşdur:

Arabî:

نهى الرسول أحمد خير البشر *** عن الصلاة في بقاع تعتبر
معاطن الجمال (1) ثم المقبرة (2) *** مزبلة (3) طريقهم (4) ومجزرة[1126] (5)
وفوق بيت الله (6) والحمام (7) *** والحمد لله على التمام[1127]

[974]

Me'âsir 8:
Karîb-i Bi'r-i Zemzem

Burası zemzem-i şerîf kuyusu ebniyesiyle Makām-ı İbrâhîm şebekesinin arası olup her ne vakit murâd olunsa du'â edecek hālî mahal bulunmak mümkündür.

Zemzem kuyusunun 134 kadem, 3 pus umku vardır. Ağzı 8 kadem, 2 pus kutrunda olup bileziğinden Kâ'be-i mu'azzama'nın dîvâr-ı

1126 [Metinde «ومجزرة».]

1127 [İnsanların en hayırlısı Peygamberimiz Ahmed *–Allah ona salât ü selâm etsin–* bâzı yerlerde namaz kılınmasını nehyetmiştir.
Bunlar deve ahırları, mezarlık, çöplük, kasap dükkânı ile Kâ'be'nin üstü ve hamamlardır. Allâh'a hamd olsun, böylece tamam oldu.]

sâtı'u'l-envârına 47 kadem, 9 pus ve Makām-ı İbrâhîm'e 29 kadem, 9 pusdur.

Sikāyet

Peygamber-i âhiru'z-zamân efendimiz hazretleri, zemzem-i şerîf sikāyetini amm-i mükerremleri Abbâs b. Abdülmuttalib *–radıye anhül-lâhi'l-gālib–* hazretlerine tevcîh ve ihsân buyurdukları cihetle, evâ'ilde zemzem-i şerîf sakālığı Benî Abbâs'ın evlâd u ahfâdına intikāl eder ve Mekke'de adem-i ikāmeti ihtiyâr eden Abbâsîler, meşâyıh-ı Zübeyriyye'den birinin vekâletiyle îfâ-yı hizmet eyler idi. Zimâm-ı hilâfet, eyâdî-i Benî Abbâs'a geçdiği evânda dahī hizmet-i sikāyet müddet-i medîde vekâlet ile îfâ edildi. Sonraları meşâyıh-ı Zübeyriyye'den biri dârü'l-hilâfe-i Bağdâd'a azîmet ve sikāyet hizmet-i meşkûresinin bi'l-asāle ihsân buyurulmasını bâ-arzuhâl istirhâm edip o yolda bir kıt'a berât dahī istihsāliyle avdet eylediğinden, hizmet-i sikāyet bir aralık Abdullâh b. Zübeyr'e müntehî olan sülâle-i kerîme kibârı tarafından idâre olunmağa başladı.

Sikāyet hizmet-i mukaddesi, minvâl-i meşrûh üzere birkaç asır idâre olundu ise de sonraları hüccâc-ı vâride ve ahâlî-yi mütehaşşideye nisbetle hizmet-i sikāyetin Hazret-i Abbâs'ın asrında ve Zübeyr b. Avvâm evlâdından şeyhü'z-zemzem bulunan zevâtın devr u ahdinde olduğu gibi şahs-ı vâhide inhisārı, **[975]** ya'nî bir âdem ile umûm hüccâc ve ahâlînin iskā vü irvâsı gayr-ı mümkün olduğu anlaşıldığından, itâş-ı muvahhidîn lâyıkı vechile irvâ edilmek için şeyhü's-sikāye tarafından Harem-i şerîf'in her köşesinde birer sakā bulundurulması usūl ittihâz edildi idi. Bir asır sonra bu usūl dahī gayr-ı kâfî görünmüş, ya'nî efrâd-ı Mekkî ve Âfâkī'nin adedi artıp birkaç sakānın daha lüzûm-ı vücûdu hiss ü idrâk edilmiş olduğundan, hem itâş-ı müslimîn susuzluk beliyyesine uğradılmamak ve hem de bu yolda birtakım zevâtın çoluk ve çocuğu i'âşe olunmak için memâlik-i İslâmiyye'den her bir vilâyet hüccâcı için birer

sakā tefrîk ve ta'yîn ve sakāların riyâseti meşâyıh-ı Zübeyriyye'den hizmet-i mes'ûde-i sikāyeti usūlen der-uhde etmiş olan zâta ihâle ve tevcîh olundu.

Şimdi her beldenin mahsūs birer sakāsı vardır. Her biri, idâresine â'id belde hüccâcını hüsn-i idâreye me'mûr ve her belde hüccâcı dahī kendi sakālarına mürâca'ata usūlen mecbûr olduğundan, hem hüccâc-ı vâride zemzem-i şerîf istihsāli husūsunda râhat eder ve hem de bu vesîle-i cemîle ile Mekkîlerden epeyce âdemler refâh-ı hâl ile geçinip gider. Her sakānın senevî az çok, ya'nî beş on ve ba'zen otuz kırk veyâ daha ziyâde hâcısı gidip gelmekde ve her sakā yeni gelen hâcılarını hasbe'l-usūl birer def'a da'vet ederek hâlince ziyâfet vermekde olduğundan, hâcılar birer def'a Mekke'ye vüsūlde ve birer def'a da ıyd-i Fıtır hulûlünde sakālarına birer mikdâr akça i'tā ve esnâ-yı avdetde kezâlik herkes iktidârı nisbetinde sakāsını tatyîbe dikkat ve i'tinâ eder ve bundan başka her hafta birer mikdâr-ı mu'ayyen meblağ takdîmiyle, sakāsının idâre-i beytiyyesini teshîl eyler.

Sakālar, hâcılarını güzel vekâlelerde îvâ vü iskâna gayret ve hastalarına her sūretle hüsn-i hizmet etmekde ve hele yeni vürûd eden hâcıların seccâdelerini ahz ile evkāt-ı hamse namâzlarını nerede kılacaklar ise o mevkı'i bi'l-irâ'e salavât-ı mefrûza evkātı hulûlünden evvelce zikr olunan seccâdeleri irâ'e edilmiş olan **[976]** mevkı'e sermekde ve her bir hâcı dahī ezân-ı Muhammedî okunmazdan evvel kendisine mahsūsen ferş edilen seccâdeyi bulup bilâ-mezâhim namâzını edâ eylemekde olduğundan, her bir hâcı sakāsına bâlâda yazıldığı vechile mukābele etmeğe, ya'nî gördüğü hizmetin karşılığı olmak üzere, hâline göre biraz akça vermeğe ve sakāların dahī kâffesi hüccâcını tatyîb içün mevâsim-i hacda aded-i hüccâca göre müte'addid hademe istihdâm eylemeğe borçludur. Sakāların hademesi evkāt-ı namâz hulûlünde hâcıların seccâdelerini yerli yerine yayıp vürûdlarına intizār ve her hâcıya birer def'a vürûdları anda ve

birer kerre de salât-ı ferâ'iz edâsı akabinde birer tas soğudulmuş zemzem takdîmine ibtidâr ederler. Bundan başka her sabâh hâcıların hücrelerine birer zevrak zemzem dahī getirirler.

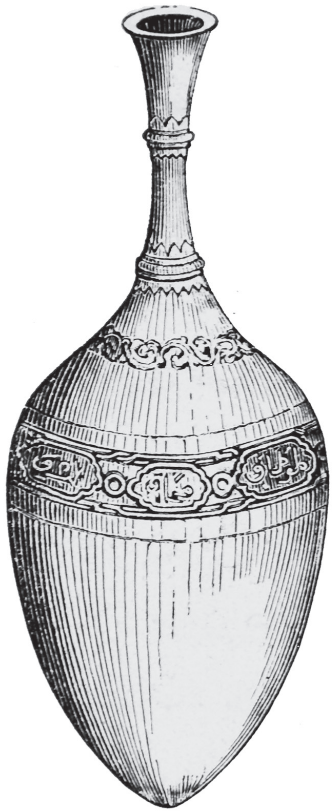
Harem-i şerîf dâhilinde zemzem içmek, yalnız sakāların bulunduğu mevâkı'e münhasır değildir. Mescidü'l-Harâm'ın şark ve garb cihetlerinde birkaç ârızī sebîller bulunduğu cihetle, itāş-ı mü'minîn hem bu sebîllerden, hem de istek etdikleri hâlde Bi'r-i Zemzem ebniyesi dâhilindeki kovalardan içip izâle-i âteş-i atş edebilirler.

Hüccâc-ı kirâmın Mekke'de bulundukça sakālarına verecekleri mebâliğ, sakāların esnâ-yı ziyâfetde vukū' bulan ta'âm ve mevâsim-i hacda kullandıkları huddâm masrafına tekābül etmez ise de bir kerre ıskāt-ı farîza-i hacc etmiş olanlar, sakālarına her sene birer mektûb irsâliyle birer mikdâr surre-i mukannene isbâl etmekde olduğundan, bu mebâliğ mevâsim-i haccın gayrı eyyâmda bir dereceye kadar mûmâ-ileyhimi i'âşeye medâr olur.

Eyyâm-ı hârrede sakāyân-ı Harem-i muhterem, tebrîd-i zemzem-i mükerrem ederek hâcılarına tevzî' ve bu sūretle dahī hüccâcı şermende ve hacîl ederler. Bu suların soğudulmasına sebeb ise sakālara mektûb irsâlini i'tiyâd etmiş olan hüccâc-ı **[977]** zevi'l-ibtihâcın zevraklarıdır. Çünki hâcılar Mekke-i mu'azzama'da iken kendilerinin ve ba'zı ahbâblarının isimlerini, sâbit mürekkeble birer zevraka yazdırıp sakālarına bırakırlar. İşte bu zevraklar sāhibleri tarafından irsâli i'tiyâd edilen mektûblar gönderilince her gün doldurularak li-ecli't-tebrîd Harem-i şerîf kumluğuna yatırılıp üzerleri hasırlarla örtülür ve fevka'l-gāye bir derecede soğudulup evkāt-ı namâz hulûlünde hüccâc-ı zevi'l-ibtihâca dağıdılır.

Sikāyet hizmet-i mebrûresi, el-ân usūl-i muharrere vechile idâre edilmekde, ya'nî her bir sakā Bi'r-i Zemzem'den hâcılarını idâreye kâfî âb-ı hayât ahzıyla, zevraklarını bi'l-imlâ hem hücürât-ı hüccâca birer zevrak zemzem götürmekde ve hem de zemzem doldurulmuş birçok zevrakı

tebrîd ile evkāt-ı namâz hulûlünde itāş-ı muvahhidîni reyyân eylemekdedir. Fakat Bi'r-i Zemzem idâresi yine kemâ-fi's-sâbık meşâyıh-ı Zübeyriyye'den birinin taht-ı nezāretinde bulunduğundan, zemzem-i şerîf kuyusu ebniyesinin kapısı Zübeyriyyûn tarafından galk u küşâd ve sakāyân-ı Zübeyriyye'den biri "şeyhü'z-zemzem ve re'îs" isimleriyle yâd olunur.

Şekil 21: Zevrak denilen zemzem destisidir.

Şâfi'î ser-mü'ezzinliği dahī şeyhü'z-zemzem bulunan zâtın uhdesinde olduğuna ve sabâh namâzları ibtidâ Şâfi'î imâmları tarafından kıldırılmakda bulunduğuna mebnî, şeyhü'z-zemzem efendi her gece vakti hulûlünde Bi'r-i Zemzem ebniyesi kapısını bi'l-ikfâl hānesine azîmet ve sabâhları zamân-ı mu'tâdesinde avdet ederek, bi'r-i şerîf bâb-ı felek-cenâbını fethle, sakāyân-ı Harem-i şerîf'e ahz-ı zemzem zamânı hulûl etmiş olduğunu îmâ vü işrâb eder. **[978]**

Şeyhü'z-zemzem olanlar sabâhları bi'z-zât içmek ve ba'zen ahbâblarına içirmek içün Bi'r-i Zemzem ebniyesi kapısını açmazdan mukaddem birer bakraç zemzem alırlar ki bu zemzem-i şerîf, zemzem-i mükerrem bi'rinin kaymağı olduğundan, ta'mı gāyet lezîz ve levni parlak ve latīf olmak hasebiyle, sâ'ir sakāların aldıkları zemzemin levn ü ta'mına benzemez. İçenlerin ma'lûmu olmak lâzım geleceği üzere Bi'r-i Zemzem-i muhterem ayn-ı tesnîm-i cennât ve âb-ı hayvân ol mâ-i kevser-mâye kaymağının katre-i vâhidesi hulâsasından kinâye olmağla, kaymak ıtlâkına vücûhla şâyândır.

Zemzem-i mükerrem kaymağından içmek, tasfiye-i deme ve binâ'en-aleyh idâme-i sıhhat-i benî Âdem'e sebeb-i mutlak olup Mekke-i mu'azzama'da bulunup da bu devlet-i câvîde mazhar olmak arzû-yı vicdânîsinde bulunanların şeyhü'z-zemzem bulunan zât-ı âlî-kadre hulûl etmeleri lâzım gelir.

Asrımızda şeyhü'z-zemzem "Şeyh Abdullâh[1128] b. Abdullâh b. Alî b. Muhammed b. Alî b. Abdüsselâm b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdüsselâm b. Abdüllatīf b. Abdüsselâm b. Ebû Bekir b. Ebü'l-hayr b. Ebû Abdullâh b. Abdüsselâm b. Alî b. Ebû Bekir b. Abdülazîz b. Ebû Abdullâh b. Ebü'l-me'âlî b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdülmü'min b. Muhammed b. Zâkir b. Abdülmü'min b. Ebü'l-me'âlî b. Ebü'l-hayr b. Zâkir b. Ahmed b. Hüseyin b. Alî b. Ebü'l-me'âlî b. Ahmed b. Muhammed

---

1128 Bu zât, [1]297 (m. 1880) senesi hilâlinde irtihâl-i dâr-ı bekā etmişdir; *–Allâh'ın rahmeti üzerine olsun–*.

b. Abdullâh b. Zâkir b. Ali b. Abdullâh b. Yahyâ el-Hasan b. Muhammed Abbâd b. Abdullâh b. ez-Zübeyr” *–radıyallâhu anhüm–* hazretleri olup hizmet-i meşkûre-i sikāyeti 1282 (m. 1865-66) senesi der-uhde etmişlerdir.

Câmi‘u’l-hurûf, Abdullâh Efendi hazretleriyle mülâkāt ederek müddet-i **[979]** medîde meclis-i fâzılânelerine devâm ve delâlet-i aliyyeleriyle her sabâh zemzem-i şerîf kaymağı içip ihrâz-ı merâtib-i kâm etdim. Abdullâh Efendi merhûm, hasā’il-i âliyye ve fezā’il-i celiyye ashâbından ve ezkiyâ-yı ulemâ-yı Mekkiyye’den hızâne-i ilm ü ma‘rifet, yegâne-i hilm ü hikmet bir zât-ı melekü’s-sıfât idi. Şeref-i sohbetlerine mazhar düşen sa‘â-det-mendler lâl ü deng olarak, yanından bir dakīka ayrılmamak isterler idi.

Zemzem-i şerîf bi’rinin tathîri

Zemzem-i şerîf, Mansūr-ı Abbâsî devrinde gāyet azalıp munkatı‘ olmak derecelerine varmış idi. Muhammed b. Âl-i Dahhâk nâmında bir dîvârcıya 9 arşın kadar ta‘mîk etdirildiğinden, bir daha suyu tenâkus etmedi.

Mekke ahâlîsi zemzem-i şerîfin Berât geceleri çoğalıp taşdığına ve hattâ o gecelerde Bi’r-i Zemzem’e âb-ı kevser karışdığına i‘tikād eyler ve bu i‘tikādla Berât geceleri ba‘zı mertebe sakatlık îkā‘ edecek derecelerde ahz-ı zemzem husūsuna hücûm ve iktihâm ederler. Hâlbuki bizim tahkīkātımız o yolda değildir.

Biz, Bi’r-i Zemzem’in taşması hakkında iki rivâyete zafer-yâb olduk. Biri, Bi’r-i Zemzem’e, rehîn-i sübût olduğu üzere, ba‘zı miyâh-ı câriye karışdığı ve leyâlî-yi Berât’da vakt-i asrdan akşama kadar bi’r-i mezkûr kapısı kapadıldığı cihetle, mevcûd olan suyun bir karış kadar irtifâ‘ etmesi ve diğeri de Berât geceleri âb-ı zemzem ta‘mının değişmesidir. Rivâyet-i sâniye, bi’r-i mezkûrun zamân-ı insidâdında rûhâniyyûnun tevârüdünü îmâ eder ki o gece zemzem-i şerîf ta‘mının tahavvülü, rûhâniyyûn artığının bi’r-i şerîfe dökülmesinden hâsıl olma bir hâlet olup hikâye-i âtiyye bu rivâyeti tasdîk ve te’yîde sened-i kâfîdir. **[980]**

Hikâye

Meşâyıh-ı Zübeyriyye'den bir fâzıl-ı kâmil, leylen-mine'l-leyâl, terhîm vakti hulûl etmişdir zannıyla câme-hābından kıyâmla, Harem-i şerîf'e gidip ba'de't-tavâf Bi'r-i Zemzem fevkınde Şâfi'î ser-mü'ezzinlerine mahsūs olan mahalle çıkmış ve fakat Bi'r-i Zemzem ebniyesi açılmış ve kandîller yakılıp birçok âdemler dahī girmiş olduğunu gördüğüne ve Bi'r-i Zemzem kapısının miftâhı şeyhü'z-zemzem nezdinde bulunmak usūl-i câriyeden idüğüne mebnî, bu hâlin vukū'una merâk etmekle berâber, "Belki ben geç kalkdım da gelip hānemden miftâhı almışlardır" mülâhazası üzerine tedkīk-i hâle kalkışmamışidi.

Ma'a-mâ-fîh istîlâ-yı dehşet-i hayret sâ'ikasıyla sâ'ate bile bakmak hātırına gelmemiş ve bir aralık mü'ezzinlerin daha vürûd etmediklerini anlamış olması üzerine, makām-ı mahsūsunda oturup kaldı ve "Bu ne hâldir?" diye düşünür iken uykusu galebe etmekle kendinden geçdi. Bir müddet sonra uyanır ki ne kandîl kalmış ve ne de Bi'r-i Zemzem açılmışdır. Hemen kalkıp bir kandîl yakar ve ceybinden sâ'ati çıkarıp bakar ki vakt-i terhîme daha epeyce vakit vardır! Bu hâlden mütevehhim olup okumağa başlar ve bir zamân sonra pederi geldiğinden, keyfiyyeti nakīr u kıtmîr arz u takrîr edip "Oğlum! Bizim sabâhları kaymak diye alıp içdiğimiz o tatlı zemzem-i şerîf, rûhâniyyûn-ı kirâm artığı olduğundan, sâ'ir sakālaların aldıkları zemzeme benzemez! Zîrâ geceleri züvvâr çekilip Harem-i şerîf hâlî kaldıkça, rûhâniyyûn gelip Beyt-i ekrem'i ba'de't-tavâf Bi'r-i Zemzem ebniyesi dâhiline girerek tâ-be-sabâh zemzem içerler. Onlara kapı baca olmaz" cevâbını ahzla, o sırr-ı ser-be-mühre vâkıf oldu." (İntehâ)

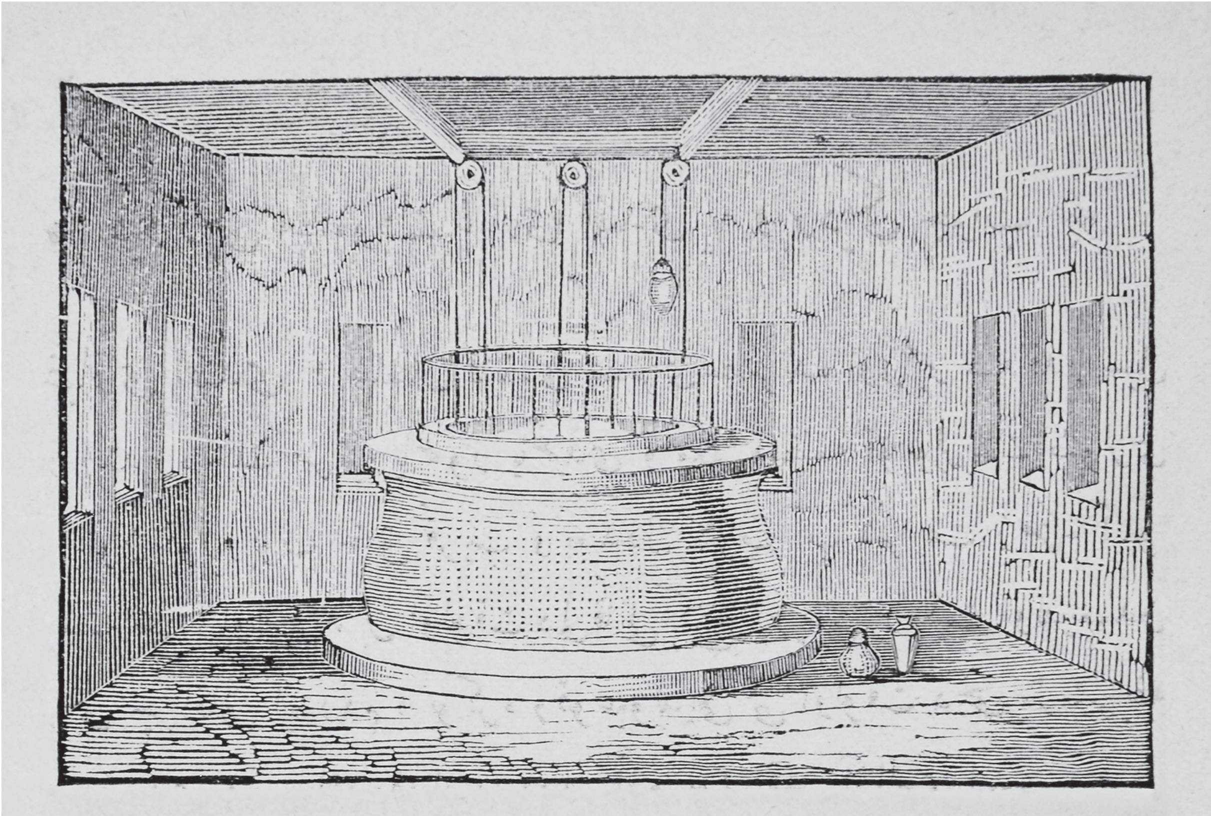
Vâkı'â, ânifen ta'rîf olunuğu üzere kaymak ta'bîr olunan zemzem-i şerîfin hem ta'mı, hem de rengi, gündüz alınan zemzem-i şerîfe müşâbih değildir. Kaymağın ta'mı gāyet elezz ve rengi fevka't-ta'rîf şeffâf ve eltafdır.

Ba'zı müdekkıklar, "Âb-ı nâb-ı zemzemde, zeytinyağı hāssası vardır. Zemzem-i **[981]** şerîf miyâh-ı câriye ile kābil-i mezc olmadığından, bi'r-i şerîfin ebniyesi kapısının zamân-ı insidâdında zeytinyağı gibi suyun üzerine çıkar. Onun içün sabâhları alınan zemzemin ta'mı başkadır" dediler. Bu tevcîh-i vecîh dahī kābil-i i'tirâz değildir. Çünki husūs-ı mezkûrda zemzem-i şerîfe mahsūs ayrıca bir hāssa-i celîle olup sâ'ir sular ne kadar latīf ve hafîf olsa yek-diğere karışmamak mümkün değildir. Hattâ bir bardak acı suya iki üç bardak tatlı su katılsa, tatlı suyun ta'mı elbette bozulur ve her ne kadar vakit bir yerde bırakılsa tatlı suyun acı su üzerine çıkıp eski lezzeti vermesi mümkün olamaz.

Zemzem-i şerîf bi'r-i mes'ûdu, Kâ'be-i mu'azzama'nın bâb-ı sa'â-det-nisābı karşısında ve bir ebniye-i sengîn[1129] içinde olup ebniyesinin bâb-ı Kâ'betullâh'a mukābil **[982]** üç aded penceresi vardır. Kapısı şark tarafına nâzır ve üzeri Şâfi'î mü'ezzinlerine ve bi'l-hāssa şeyhü'z-zemzem, ya'nî Şâfi'î ser-mü'ezzinliğine münhasır olup evkāt-ı hamse ezânları buradan işâret olunur.

Evâ'ilde Bi'r-i şerîf-i zemzem ağzında bilezik olmayıp etrâfı yalnız taşdan örülmüş kasīru'l-kāme bir dîvârla muhât idi. Hulefâ-yı Bağdâdiyye'den Ebû Ca'fer-i Mansūr devrinde, hademe-i zemzemden biri kazā'en dâhil-i bi're düşmüş olduğundan, bu misillü kazāların önü alınmak içün halîfe-i müşârun-ileyh tarafından vârid olan emr u irâde üzerine bi'r-i şerîf-i mezkûrun ağzına bir bilezik geçirmeğe karâr verdiler ve bi't-taharrî 6 kadem, 3 pus irtifâ'ında ve devren 25 kadem kutrunda bir taş bularak ortasını delip geçirdiler. Ba'dehû dâ'iren-mâ-dâr etrâfına bir de âhenîn parmaklık çekdiler.

1129 Sultān Murâd Hān-ı sâlis, 985 (m. 1577-78) senesi bu ebniyeyi tecdîd ve Sultān Murâd-ı râbi' dahī 1043'de (m. 1633-34) kapısını değişdirip iç tarafının sıvalarını ıslâh ve ta'mîr etmişdir.

Şekil 22: Zemzem ebniyesinin dâhilen alınan resmidir. (Zemzem kuyusu bileziğidir.)

Ma‘a-mâ-fîh aşk ve şevk ashâbından birtakım zevât, kendilerini bi’r-i mezkûra atıp boğulurlar idi. Sultān Ahmed Hān-ı evvel bu hâle kesb-i vukūf u ma‘lûmât etdikde, o yolda telef-i nefse meydân verilmemek tasavvur-ı âlî-cenâbânesiyle bi’r-i mezkûr içine konulmak üzere, Dersa‘âdet’de demir bir kafes yapdırıp 1024 (m. 1615) senesi Mekke-i mükerreme’ye gönderdiğinden, kafes-i mezkûru kuyunun içine indirip suyun birkaç arşın aşağısında bir yere demir zincîrlerle rabt u bend etdiler. Hamd olsun, ondan sonra o gibi mükeddir vukū‘ât zuhûr etmedi.

Bi’r-i şerîf-i mezkûrun el-yevm mevcûd olan ebniyesi, kapısının üzerinde olan târîhe nazaran, Sultān Abdülhamîd Hān-ı evvel merhûmun cümle-i âsârındandır.

Zemzem-i mükerrem kuyusunun, ânifen beyân olunduğu üzere 99 kadem, 3 pus umku ve her ân u zamân 45 kadem mevcûd suyu vardır. Sakālardan sözlerine i‘timâd olunan ihtiyârların rivâyât-ı vâkı‘alarına nazaran gece-gündüz **[983]** bilâ-fâsıla ve müddet-i medîde su çekilecek olsa, mikdâr-ı mezkûrun tenkīs ve taklîli müte‘assirdir.

Mesâha-i Beytullâhi’l-ekrem nâmıyla be-nâm olan risâlenin mü’ellifi Gubârî Efendi merhûm, ehibbâsından birine demişdir ki:

“Sultān Süleymân b. Sultān Selîm Hān zamânında, zemzem-i şerîf kuyusuna bir âdem düşdü idi. Şer‘-i şerîfe tevfîk-ı mu‘âmele içün kuyunun suyunu boşaltıp tathîr etmek istediler ve sekiz kova ile beş on günler ale’d-devâm su çekdiler. Hâlbuki mevcûd suyun iki parmak kadar bile tenkīsine muvaffak olamadılar. Ol vakit bi’r-i mezkûrda dokuz kulaç kadar mevcûd su var idi. Bu su ne tezâyüd ve ne tenâkus etdi. Ben bu hâlden fevka’l-gāye müte‘accib olup “Bu kadar müddet gece-gündüz su çekilsin de yine mikdâr-ı sâbıkından azalmasın! Acabâ bunda hikmet nedir!” diyerek hüsn-i zannım olanlardan keyfiyyeti pey-der-pey su’âl etmeğe başladım idi. Birgün yüz yaşını mütecâviz ve yalan söylememek sıfat-ı makbûlesini hâ’iz **[984]** olan Dîvârcı Mahmûd’a, yanında birkaç

ihtiyâr âdem olduğu hâlde rast gelip bi'r-i mezkûr hakkında olan merâkımın gitdikçe artdığını beyânla şu cevâbı aldım:

Dîvârcı Mahmûd'un Gubârî Efendi'ye verdiği cevâb

"Gubârî Efendi! Sultān Kayıtbay-ı Mısrî asrında on bir sene kadar seyl zuhûr etdirecek mertebe yağmur yağmadı ve Mekke-i mu'azzama kuyularının suları bütün bütün kuruyup halk karîb u ba'îdden gelip âb-ı şerîf-i zemzem almak husūsuna mecbûr oldu. Ben ol vakit delikanlı genç irisi bir yiğit olduğumdan, dîvârcı çıraklığı ederdim. Bu kerre vukū' bulduğu gibi ol vakit dahī bi'r-i şerîfe bir âdem düşdü ve suyun mikdârı dört âdem boyu kadar azaldı idi. Karâr-ı eşrâf üzerine hem düşen âdemi çıkarmak, hem de zemzem-i şerîf kuyusunu temizlemek içün üstâdım Dîvârcı Ahmed'in re'y ü tedbîriyle bi'rin çıkrığına sekiz aded büyücek kova takıp suyu boşaltmağa başladılar. Ben de üstâdım Dîvârcı Ahmed'in yanında bulunup birlikde çalışırdım. Biraz vakit mürûrunda suyu azıcık tenkīse muvaffak olduğumuzdan, dâhilini tathîr içün üstâdımla berâber dâhil-i bi're indik. Meğer kuyunun hazînesi fevkınde ikisi Beyt-i a'zam'a ve biri Cebel-i Ebû Kubeys'e muhâzî olarak üç yerden bilek kalınlığında birer su gözü var imiş, ya'nî zemzem-i şerîfe karışdığı rivâyet olunan miyâh-ı câriye bu gözlerden zuhûr eder imiş."

Dîvârcı Mahmûd'un şu sözleri, Abdullâh b. Mübârek'in "Hacerü'l-esved rüknü cihetinden Bi'r-i Zemzem'e cereyân eden mâ'-i mübârek uyûn-ı **[985]** cinândan bir ayn-ı müteberrekdir" ve İbn Şa'bân'ın, "Zemzem-i şerîf kuyusuna Hacerü'l-esved tarafından mansab olan su, uyûn-ı safâ-nümûn-ı cennetdendir" dediklerini tasdîk eder.

"Kuyudaki su, zikr olunan gözlerden aşağı kalmış olduğundan, biraz yağlı üstüpü tedârikiyle sâbıku'z-zikr gözleri muhkemce sedd ü bend ederek, mâ-i mevcûdu ba'de'l-itmâm ol âna kadar birikip kalmış olan çamurları kovalara doldurup hazîne-i bi'ri tathîr etdik. Çıkarılan çamu-

run içinde iki billûr ve bir tûtiyâ ve üç nuhâs kâse ile dört aded fağfûrî ve iki kıt'a murassa' sîne-bend zuhûr etdi. Bunlardan başka âbnûs [abanoz] kesilmiş ağaç parçalarıyla hırdavât-ı mütenevvi'a-i mütekâsire dahī var idi. Çamurun arkası alındıkdan ve hazîne-i bi'r, bir katre su kalmayacak râddelerde silinip süpürüldükden sonra, sath-ı bi'rde teberrüken ikişer rek'at namâz edâsıyla sâlifü'z-zikr gözleri açıp hāric-i bi're çıkdık. Biz çıkdıkdan sonra gözlerden cereyân eden sular ol derece kuvvet ile akdı ki hazîne-i bi'ri hemen o gün içinde doldurup mikdâr-ı sâbıkını bir karış kadar geçdi." (İntehâ)

Dîvârcı Mahmûd'un söylediğini, yanında bulunan ihtiyârların cümlesi, "Fi'l-vâki' bu sözlerin kâffesi sahîhdir. Ol vakit biz de hâzır idik" hātimesiyle tasdîk eylediler. İşte bu hikâye-i sahîha, Bi'r-i Zemzem'e miyâh-ı sâ'ire-i câriye karışdığına dâ'ir rivâyet olunan kavli tamâmıyla te'yîd ve tasdîk eder.

Dîvârcı Mahmûd, bi'r-i şerîfin hey'et-i dâhiliyyesini dahī ta'rîf ile ol bi'r-i mübâreğin 66 kadem, 8 pus kadar yeri lökün ile sıvanmış ve 10 kadem, 8 pus mahalli yonma taşlarla örülüp bu hazînenin yağlıca toprak içinde bir hafîreden ibâret olduğunu söylemişdir. Zikr olunan yağlı toprak, hamâmlarda nisvân tarafından isti'mâl edilen balçığa (kile) şebîh **[986]** olup sâbıku'z-zikr üç göz su bu toprakdan nebe'ân etmekde ve ma'a-mâ-fîh bu gözler hazînenin bir mikdâr hāricinde bulunmakda imiş. (İntehâ)

Bi'r-i Zemzem ebniye-i cesîmesinin arkasında "Kubbetü'l-Ferrâşîn" ve onun arkasında dahī "Kubbetü'l-Abbâs" nâmlarıyla müte'ârif iki kubbe-i zîbende vardır. Ferrâşîn kubbesinde Beyt-i şerîf kanâdîli hıfz olunur

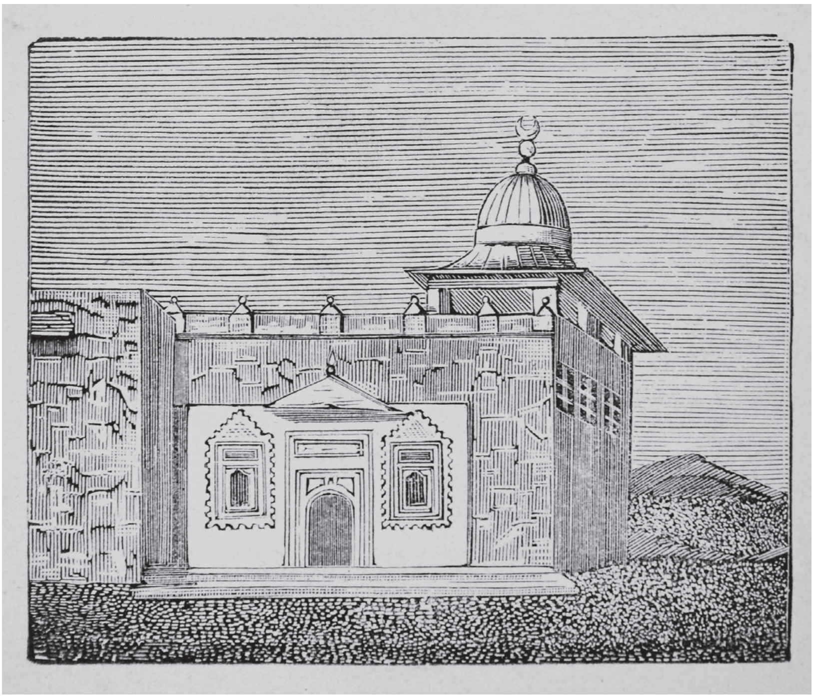
ve zamân-ı sa'âdetde Hazret-i Abbâs'ın sebîli olan "Kubbetü'l-Abbâs" dâhilinde dahī hüccâc-ı kirâma su dağıdılır idi.

Kubbetü'l-Ferrâşîn, muvakkıt-hāne ile kütüb-hāne ebniyelerinin Bâb-ı Safâ cihetlerine muttasıl bir mahzendir ki ağavât-ı Beyt-i a'zam buraya Kâ'be-i mufahhame'ye mahsūs olan şam'dânlarla buhūrdânlar içün mum ve sâ'ire gibi birtakım teberrükât ve levâzımâtı vaz' u ta'biye ile hıfz ederler idi. Kütüb-hāne ve muvakkıt-hāne ebniyelerini hedm eyledikleri zamân, bu mahzeni dahī yıkıp mevkı'ini tastīhle harem-i Mescidü'l-Harâm'a ilâve etdiler. Şimdi burası arsa-i hāliyye tarzında olup cemâ'ât-ı müslimîn edâ-yı salavât ederler. Şimdi sâlifü'z-zikr mahzende hıfz edilmesi usūlden olan teberrükât ile levâzımât-ı Beytullâh, Bi'r-i Zemzem ebniyesine muttasıl bulunan Sikāyetü'l-Abbâs, ya'nî Kubbetü'l-Abbâs'a vaz' edilmekdedir. Kubbetü'l-Abbâs'ın sakfı yüksek olduğundan, "Kubbetü'l-Ferrâşîn" hedm olunduğu sırada (h. 1299/m. 1882) Erkân-ı Harbiyye mühendislerinden Kā'im-makām Sādık Beğ'in keşf u ta'rîfiyle fevkānî bir döşeme ilâve edip teberrükât-ı Beyt-i a'zam'ı altlı üstlü olmak üzere o mevkı'e vaz' u ta'biye eylediler.

Bi'r-i şerîf-i zemzem üzerinde "zulle-i mi'zene-i Şâfi'iyye" nâmıyla kubbeli bir mevkı'i vardır. Bu mevkı'-i şerîf, Şâfi'î mü'ezzinlerinin mahfilidir. Evâ'ilde kubbesi olmayıp yalnız sakfı var idi. 882'de (m. 1477-78) zulle-i mezkûre ebniyesi sakfıyla berâber birden bire sukūt eylediğinden, Melik Mü'eyyed-i Mısrî güzel bir hâlde yapdırmış **[987]** ve Sultān Murâd-ı sâlis hazretleri, Mescidü'l-Harâm harem-i şerîfini tecdîd ederken (h. 985/m. 1577-78) zulle-i mezkûreyi dahī yenileyip üzerine bir de kubbe-i zîbende i'mâl etdirmiş idi. Fakat haylice bir müddet ta'mîr ve ıslâh görmediğinden, bağteten düşecek kadar harâb olmuş ve buna hiçbir tarafdan medd-i nazar edilmemiş olduğundan, 1296 (m. 1879) senesi Harem-i şerîf müdîri Ahmed Efendi hem kubbe-i mezkûreyi matbû' bir hâlde teşyîd ve ta'mîr ve hem de dâhil ve hāricini ıslâh ve te'yîd ve tezyîn eylediler.

İhtār

Hârûnu'r-Reşîd zamânına değin, mü'ezzinler gerek yaz ve gerek kış günlerinde tahte'ş-şems mü'ezzinlik ederler idi. Müşârun-ileyh Mekke vâlîsi Abdullâh b. Muhammed b. Ömer'i ta'yîn ile küçük bir zulle yapdırıp mü'ezzinleri harâret-i şemsden muhâfaza etdiler.

Şekil 23: Bi'r-i Zemzem ebniyesi üzerinde vâki' zulle-i Şâfi'iyye'nin hāricen görünüşüdür.

[988]

Me'âsir 9:
Half-i Makām-ı İbrâhîm

Burası Makām-ı İbrâhîm ebniye-i mukaddesesinin arkası ve Bi'r-i Zemzem ile Makām-ı şerîf-i mezkûrun arasıdır. Asıl du'â olunacak mahall-i şerîf, dâhil-i makāma girilmek içün mevzū' kapının miftâhı doğruluğuna mukābil olan mermer taşın üzeri olup mahall-i akdes-i mezkûr Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin namâz kılıp du'â buyurdukları mevkı'-i meşhûrdur.

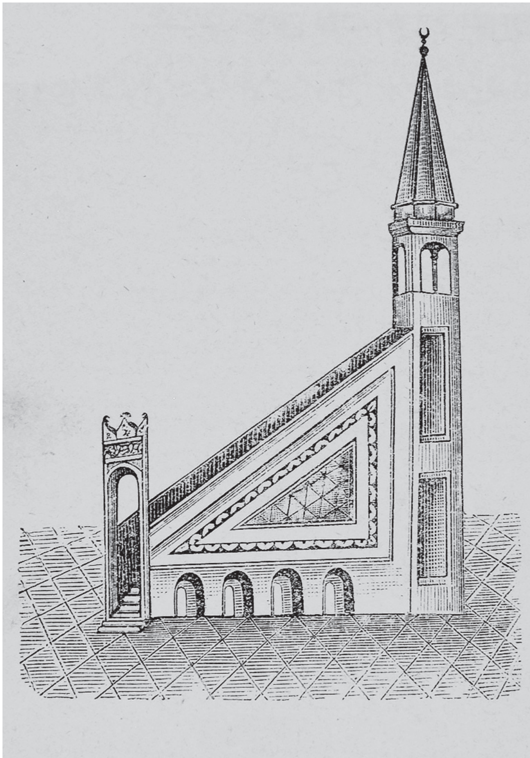
Bu mahall-i latīf, Harem-i şerîf minberinin sol tarafına müsādifdir. Burada murâd edildiği zamân namâz kılıp du'â edilmek eğerçi müşkilce ise de biraz nöbet beklenildiği hâlde, husūl-i matlab me'mûl ve bu mahall-i latîfde seher vakitleri du'â olunsa eser-i icâbetin der-akab zuhûr edeceği, beyne'l-ulemâ meşhûrdur.

Minber-i şerîf, Makām-ı İbrâhîm ebniyesinin cânib-i şimâlîsine tahmînen 3 zirâ' uzak bir yerde, mermer taşdan i'mâl edilmiş gāyet müzeyyen ve mürtefi'dir.

Hazret-i Mu'âviye, Şâm'dan gelip Kâ'betullâh'ı ziyâret eylediği târîhe değin, Mescidü'l-Harâm sâha-i füyûzāt-mesâhasında minber yok idi. Müşârun-ileyh üç ayaklı bir minber yapdırıp üzerinde hutbe okudu; sene 44 (m. 664-65). Ondan evvel gerek hulefâ ve gerek vülât-ı izām, Hicr-i İsmâ'îl'de oldukları ve Kâ'be-i mufahhame'ye müteveccih bulundukları hâlde ayak üzerinde îrâd-ı hutbe ederler idi. *(Muhâdaratü'l-evâ'il)*

İbn Süfyân'ın yapdırdığı minber, Hârûnu'r-Reşîd devrinde Mısır vâlîsi tarafından gelen minber üzerine Harem-i şerîf'den çıkarılmış ve 766'da (m. 1364-65) Mısır meliki Melik **[989]** el-Eşref ve 797'de (m. 1394-95) Berkuk-ı Mısrî ve 818 (m. 1415-16) senesi Melik Mü'eyyed ve 881 (m. 1476-77) senesi de Sultān Kayıtbay taraflarından[1130]

1130 Kayıtbay-ı Mısrî'nin Mısır'dan gönderdiği minber, gāyet musanna' ve zeheb-i mütenevvi'a ile mülevven ve müşa'şa' idi.

Şekil 24: Minber-i şerîf.

gönderilen ahşâb minberlerle mübâdele edilerek ve harem-i Mescidü'l-Harâm ebniyesi tecdîd ü ta'mîr edildikçe minber-i münîr-i şerîfin vaz'iyyet ve hey'eti dahī değişdirilerek, nihâyet Sultān Süleymân Hān –*tābe serâhu*– asrında şimdiki bulunduğu hey'et ve mevkı'e getirilip 956 (m. 1549) senesi Dersa'âdet'den güzel bir minber gönderilmişdir. Minber-i mezkûr mermerden masnû' olup tasnî'iyyetde ol kadar mahâret ve çîre-destlik gösterilmişdir ki fenn-i mermer-tırâşîde izhâr-ı i'câz edenler bile görseler ibrâz-ı veleh ü hayret ederler.

Me'âsir 10:
Safâ

Cebel-i Ebû Kubeys'e mülâsık bir tepeceğizin ismidir. Vech-i tesmiyesi, Âdem safiyyullâh efendimizin Mekke-i mükerreme'ye ibtidâ-yı vürûdunda, zikr olunan tepe **[990]** üzerine nâzil olmasıdır. Şimdi tepe fülân kalmamış ise de me'âsir olan mahall-i mes'ûd, Ebû Ca'fer-i Mansūr'un yapdırdığı kârgîr kemer ile gösterilmişdir.

Nazm:

طاق صفا رشک رواق فلک *** بر سر آن صف زده خیل ملک
روی بسوی حجر الاسودش *** پشت بکوه از کرم سرمدش[1131]
(Fütûhu'l-Haremeyn)

Sa'y içün ibtidâ buraya gidilip tāk-ı Safâ denilen sâbıku'z-zikr kemerin kademelerine su'ûd ile sa'ya başlanılır. Tāk-ı Safâ ile Kâ'be-i mu'azzama'nın arası 162 ve Merve ile tāk-ı Safâ'nın arası dahī 760 arşındır.

Du'â edecek olan âdem, zikr olunan kemerin üst kademesine kadar çıkıp Beyt-i muhterem'e teveccüh niyyetiyle, zikr olunan kemeri bi'l-istidbâr du'âya şürû' u ibtidâr etmelidir. Burada her ne vakit istenilse du'â edilmek mümkün ise de vakt-i mahsūs-ı du'â, ikindi üzerleridir.

Me'âsir 11:
Merve

Harem-i şerîf'in Gurebâ Hasta-hānesi cihetinde ve Süveyka yâhūd Şâmiyye denilen uzun çarşı ittisālinde kâ'in bir dağcağızdır. Hem-hābe-i

---

1131 [Feleğin revâkı Safâ'nın tâkını kıskanır; zîrâ melekler topluluğu orada saf bağlamıştır.
Onun yüzü Hacerü'l-esved'e doğrudur; sırtı ise sonsuz keremiyle dağa yaslanmıştır.]

Şekil 25: Safâ kemerinin Bâbü's-Safâ câddesinden hey'et-i mer'iyyesi

Ebü'l-enbiyâ Cenâb-ı Havvâ *–aleyhime's-selâm–*ın Mekke-i mükerreme'yi teşrîflerinde, ibtidâ bu dağa nüzûl etmiş olmaları vech-i tesmiyedir ki "Mer'e"den galat olacakdır. **[991]** *Kāmûs*[1132] mü'ellifine göre, bu dağcağızın gâyet çetin ve metîn taşlardan müteşekkil olması ve bu cins taşlara "merv" ıtlâk edilmiş bulunması vech-i tesmiyedir.

Beyne'l-Merveteyn sa'y eden hüccâc-ı zevi'l-ibtihâc, Safâ'dan hareket eyledikde buraya kadar gelir, burada dahī bir tāk-ı me'âlî-nitāk eteğinde birkaç kadem olduğu cihetle, dâ'î bu kademelerin üst başına kadar çıkıp Safâ'ya müteveccihen du'â eder.

Nazm:

مروه که آمد فلک نیلگون *** بر لب طاقش قدح سرنگون[1133]

همچو تو کر ماه بر آید بکوه *** بشکند القصه فلک را شکوه[1134]

(Fütûhu'l-Haremeyn)

Burada her ne zamân istenilse du'â edilmek mümkün ise de vakt-i mu'ayyeni, her gün ikindi üzeridir. Bu ta'rîfden Safâ ile Merve'nin cibâl-i Mekke'den iki küçük dağcağız olduğu anlaşıldı.

Rivâyet

Müşrikîn-i Mekke, zamân-ı Câhiliyye'de işte bu iki ufak dağlardan Safâ üzerine İsâf nâmında ve Merve üzerine dahī Nâ'ile isminde birer put koyarak, bu dağları tavâf ederler ve o putları mess eylerler idi. Feth-i Mekke rûz-ı müşrik-sûzundan sonra müslümânlar bu fi'ili âdât-ı Câhiliyye'den olmak hasebiyle işlemeğe âr etdiler, ya'nî beyne'l-Merveteyn

---

1132 [*el-Kāmûsü'l-muhît* adlı sözlüğün müellifi Mecdüddîn Fîrûzâbâdî (ö.817/1415) kasdedilmektedir.]

1133 [Metinde «سرگون».]

1134 [Merve'ye gelirsek, mâvi gökyüzü onun tâkının dibinde ters çevrilmiş bir kadeh gibidir.
Hâsılı, senin gibi bir ay dağın arkasından doğarsa, feleğin haşmeti sönük kalır.]

sa'y etmek istemediler. Onun üzerine ﴿فَلَا جُنَاحَ﴾[1135] emriyle ol iki küçük dağcağızın arasında sa'y edilmesi vücûb-ı menâsikden oldu.

A'sār-ı Câhiliyyet Arabları, menâsik-i haccı ba'de'l-edâ bu iki dağın eteklerine çıkarak, içlerinde diğerlerine fahr edecek bir meziyyeti olanlar rif'at-i neseb **[992]** ve şöhret-i hasebden bahisle tefâhur ederler ve ba'zıları da Cenâb-ı Hakk'dan mâl-i dünyâ taleb eylerler idi. (İntehâ)

Bu iki dağcağızın tepelerinde Ebû Ca'fer-i Mansūr asrına kadar ebniye fülân olmadığından, sa'y etmek isteyen hüccâc, bu dağların tepelerine kadar çıkıp inerler idi. Ebû Ca'fer, Safâ'ya on iki kademeli Merve'ye dahī on beş kademeli birer sengîn kemer yapdırıp hüccâc-ı zevi'l-minhâcı zikr olunan dağların üzerine kadar çıkıp inmek içün ihtiyâr etdikleri zahmetden kurtardı ve 802 (m. 1399-1400) senesi hilâlinde Merve kemeri harâb ve mâ'il-i sukūt u inhidâm olduğundan, Sultān Ferec b. Berkuk-ı Mısrî, hem zikr olunan Merve ve hem de Safâ kemerlerini tecdîd ü ta'mîr ederek, güzel bir hey'ete koydu idi.[1136]

Ferec b. Berkuk-ı Mısrî, Ebû Ca'fer devrinde yapılmış ve mu'ahharan defa'âtle ta'mîr ve tecdîd edilmiş olan kemerler ara sıra ıslâh ve tesviye edilmiş ise de mürûr-ı zamânla bunların ikisi dahī ta'mîre muhtâc olduğundan, Harem-i şerîf müdîri Ahmed Efendi ba'de'l-istîzân, gerek Merve ve gerek Safâ kemerlerini güzel bir hey'etde ta'mîr ve tenkīş eyledi; fî sene 1296 (m. 1879).

Mîleyn-i ahdareyn

Sâlifü'z-zikr dağcağızların arasında "Mîleyn-i ahdareyn mâbeyni" ıtlâk olunur 122 zirâ'-ı mi'mârî tūlünde mukaddes ve mübârek bir ma-

---

1135 ["… bir günah yoktur …" Nisâ, 4/128.]

1136 Ulemâdan Sincârî merhûmun, "Bu kemerlerin vaz'ına lüzûm yok idi ise de irâ'e-i hudûd için vaz' olunmuştur" dediği mervîdir.

hal vardır ki bu mahall-i şerîf, Hazret-i Hâcer'in Cenâb-ı İsmâ'îl *–aleyhi's-selâm–*ı görmek içün sür'atle koşduğu mevkı'-i latīfdir.

Mevkı'-i şerîf-i mezkûr, 347 (m. 958-59) senesine gelinceye kadar geceleri karanlık bırakıldığından, gāyet mahūf ve ne kadar mahalde koşulmak lâzım geleceği, alâmet-i mahsūsa **[993]** olmamak mülâbesesiyle mechûl idi. Sene-i merkūmede mülûk-ı Çerâkise-i Mısriyye'den Melik Çakmak, Harem-i şerîf'in ba'zı cihâtını ta'mîr içün Sevdûn el-Muhammedî nâm zâtı me'mûren Mekke-i mükerreme'ye göndermiş ve Sevdûn el-Muhammedî mahall-i şerîf-i mezkûrun mechûl bir hâlde kaldığını görmüş olduğundan, koşarak gidilmesi cümle-i menâsik-i hacdan olan 122 arşın yerin her iki tarafına birer yeşil mîl (alâmet) vaz'ıyla ve üzerlerine geceleri yakılmak içün birer de kandîl ta'lîkıyle hem Mes'â-yı şerîf'i izā'e vü tenvîr etmiş ve hem de Hazret-i Hâcer'in hervele etdiği mevkı'-i mukaddesin ne kadar yerden ibâret olduğunu ta'yîn eylemiş olduğundan, işbu iki mîlin arasına "mâbeyn-i Mîleyn-i ahdareyn" nâmı verildi.

Nazm:

صورت میلین وی اندر صفات *** قامت[1137] خضر و لب آب حیات

یک طرفش مروه و[1138] یک سو صفا *** ساعئ او نیست جز اهل وفا

جملهٔ عالم همه در آن مقام *** در تک و پویند بسعی تمام

پرّ ملک بس که تنیده بهم *** نیست درین کوی مجال قدم[1139]

(Fütûhu'l-Haremeyn)

1137 [Metinde «فامت».]

1138 [Metinde «و» yok.]

1139 [Onun Mîleyn'inin evsâfı Hızır'ın boyu posu ve âb-ı hayâtın kenârıdır.
Bir tarafı Merve, diğer ciheti ise Safā'dır. Orada sa'y eden, ehl-i vefâdan başkası değildir.
Cümle âlem o makamda var gücüyle sa'y etmekle meşguldür.
Bu mahalde meleklerin kanatları birbiriyle ihtilat ettiğinden adım atmaya yer yoktur.]

Me’âsir 12:
Mes‘â-yı şerîf

Bu cây-ı latīf, Safâ ile Merve kemerlerinin arası olup hem yol ve hem de iki keçeli büyücek bir çarşıdır. Mescidü’l-Harâm, Merve’den Safâ’ya müteveccih olan şahsın sağ cihetinde ve Safâ’dan Merve’ye gidenlerin sol tarafında kalır. Burası gāyet kalabalık olmak ve hālî bir vakti bulunmamak hasebiyle, esnâ-yı meşy ü hareketde du‘â olunmalı ve bu tarîk-ı **[994]** sa‘âdet-refîkin kadrini fevka’l-gāye i‘zāmla dünyâya ne kadar enbiyâ-yı izām ve evliyâ-yı kirâm gelip geçmiş ise bu mahall-i mübârekde sa‘y edip gitmiş olduklarını der-hātır ile “İlâhî! Buraya sa‘y içün gelip gitmiş olan bi’l-cümle enbiyâ-yı izām ve evliyâ-yı kirâmın akdâmı hürmetine” diye niyâz-mend-i eltāf-ı Hudâ olmalıdır.

Nazm:

وادئ مسعی است که خاک از شرف *** گشته در و سرمهٔ اهل سلف
نقش کف پای تو بر آن زمین *** روضهٔ فردوس بود روز دین
چون قدمت در ره صدق و صفاست *** بر اثر او قدم مصطفاست
بر اثر پای کسی پا نهی *** کر قدمش عرش گرفته بهی
هیچ نبی هیچ ولی هم نبود *** کو قدم سعی در آن جا نسود[1140]
(Fütûhu’l-Haremeyn)

1140 [Mes‘â vâdîsi ki şeref toprağıdır, ehl-i selefin kapısı ve gözünün sürmesi olmuştur.
Senin o topraktaki adımının izi kıyâmet günü firdevs cenneti olacaktır.
Senin adımının sıdk u safâ yolunda olması, senden evvel Hz. Mustafa –*sallallâhu aleyhi ve sellem*–in o topraklara adım atmış olmasındandır.
Adımıyla arşın bile büyüklük bulduğu kişinin adım attığı yere ayak basıyorsun.
Hiçbir nebî ve velî yoktur ki orada sa‘y etmemiş olsun.]

Rivâyet

Mes'â-yı şerîf'de yetmiş nebî-yi zî-şân medfûn olmağla, beyne'l-Merveteyn sa'y eden kimse yetmiş kul âzâd eylemiş kadar nâ'il-i ecr u mesûbât olur ve Safâ ile Merve, ebvâb-ı cinândan iki bâb-ı rahmet-me'âb olduğundan, burası du'â kabûl olunacak bir mevzı'-i mes'ûd-ı mübârek ve bu rivâyetlerin kâffesi ehâdîs-i nebeviyyeden mütercem olmağla, sıhhati vâreste-i reyb ü şekdir.

İstitrâd:
[Ehl-i Mekke hakkında hüsn-i zan edilmesi]

Fakīr, mazanne-i kirâm-ı ehl-i Mekke'den Kâ'be-i ilm ü dâniş, hulâsa-i vera' u hilm ü bîniş, fâzıl-ı bî-müdânî Şeyh Ahmed Duhānî Efendi hazretlerini ziyâret içün bi'l-vâsıta sa'âdet-hānelerine gitmiş idim. Musāhabet esnâsında iltifât-ı mahsūsa olmak üzere buyurdular ki:

"Ehl-i Mekke a'sār-ı sâbıka ahâlîsine nisbetle pek de ri'âyet olunacak âdemler değil gibi görünürler. Hâlbuki cîrân-ı Beytullâh **[995]** bulundukları cihetle, bunların en kadrsizini, gāyet kadrli i'tikād etmelidir. Bu niyyet-i hālisada bulunanların metālib-i fevka'l-âdeye mazhar olacaklarını ta'rîfe hâcet göremem.

Sözüne inanılır bir zâtın rivâyetine göre, evâ'ilde beyne'l-ahâlî gāyet kadrsiz haşşâş, esrâr-hor, ömründe secdeye baş koymamış bir Mekkeli var idi. Bu zât birgün esrâr-keşân kahve-hānesine gidip elindeki esrârı kahveciye i'tā ile güzel bir nargile doldurulmasını emr etdi ve kahveci nargile doldururken, "İlâhî! Ben müddet-i ömrümde sana secde etmedim. Huzūr-ı izzetine ne yüzle varacağım? Eğer Mekkeli'yim diyecek olsam, hâlimi bildikleri cihetle hemşehrîlerim beni tekzîb ederler" zemîninde ömrünün beyhûde yere güzerân eylediğine izhâr-ı hayf u esef ederek, nihâyet bir sadâ-yı bülend ile "Allâh" deyip enfâs-ı ma'dûdesini ikmâl eyledi.

Bu zâtın vefâtı daha şüyû‘ bulmamış idi ki mazanne-i asırdan birine, “Fülân yerde biri vefât etmişdir. Eğerçi cenâzesini güzel bir hâlde techîz eder ve tâbûtu altına girer isen mazhar-ı rızâ’ullâh olursun. Yoksa senin a‘mâlin rehîn-i kabûl olmaz” makālesi ilhâm olunmuş ve lede’t-tahkīk herkesin nazarında mezmûm ve merdûd olan sâlifü’z-zikr esrâr-horun kahve-hāne köşesinde sūret-i ma‘rûza vechile vefât eylediği anlaşılmış olduğundan, müşârun-ileyh vâridât-ı kalbiyyesini hatāya atıfla, ser-be-ceyb-i hayret oldu.

Lâkin hüsn-i zann eylediği birkaç kimseler gelip sâlifü’z-zikr makāle-nin bunlara dahī ilhâm olunduğunu haber vermeleri üzerine, bi’z-zarûre müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin cenâzesini gasl u techîze mecbûr olup on-ların ittifâkıyla ve usūl-i mehâsin-şümûl-i mesnûne üzere cenâzeyi gasl u techîz ile namâzını edâ ve alıp Mu‘allâ’da tehiyye kılınan kabre ilkā eylediler. Hattâ cenâze namâzına hâzır olan cemâ‘atin kesretini ve öyle mütehālifü’l-eşkâl birtakım zevât-ı mechûlü’l-ahvâlin vücûdunu a‘yân-ı belde-i mükerremeden hiçbir ferdin cenâzesinde görmediler **[996]** ve tâbût altında Mu‘allâ’ya giderken, “Tahkīk, mağfiret olundunuz” sadâ-yı hâtifîsiyle mübeşşer oldular!”

İşte bu rivâyet-i acîbeden dahī anlaşılmış olacağına göre, ehl-i Mek-ke’nin zāhir-i ahvâline bakıp da tahvîl-i efkâr eylemekden ise hüsn-i zann etmek evlâdır. Bu acîbe, eğerçi benim idrâk etdiğim asırda vukū‘ bulmuş vekāyi‘den değil ise de hüsn-i i‘tikād cihetiyle tasdîkinde tered-düd etmem!

Bundan akdem Mekke’de gāyet dehşetli vebâ hastalığı oldu idi. Ge-rek hüccâc ve gerek ahâlî yollarda gidip gelirler iken bağteten düşüp vefât ederler idi. Cenâze kesretinden, yollar Mescidü’l-Harâm’a gidilmek mümkünsüz bir hâle geldi. Hastalığın en ziyâde icrâ-yı dehşet eyledi-ği günlerde, fakīre dahī havf u haşyet ârız olduğundan, birgün evkāt-ı hamse namâzlarını fakīr-hānemde kılmağı kurdum. Fakat ikindi namâzı

cemâʿatini fedâ edemediğimden Harem-i şerîf'e gitdim ve namâzı kıldıkdan sonra ber-muʿtâd Bâb-ı Safâ'dan çıkıp güç hâl ile Cebel-i Safâ tākı kademelerine kadar gidebildim. Yolun iki geçesinde birçok kimseler yatıp kalmış ve nuʿûş-ı mağfiret-nukūş-ı müslimînden Mesʿâ-yı şerîf câddesinde basacak yer kalmamış idi.

Cenâzelerin ol kadar çokluğunu ve Zeyd ve Amr'ın yek-diğeri üzerine yatıp kalmış olduğunu görünce, fenâ bir hâlde ürküp tāk-ı Safâ'dan ileri hareket edemedim ve cemâd-ı bî-rûh gibi derecât-ı Safâ'ya dayanıp kaldım. Bir müddet sonra kulağıma "Sen utanmaz mısın? ve ﴿فَإِذَا جَاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾[1141] âyet-i celîlesi müfâd-ı kerîmine inanmaz mısın? Oldukça âlimsin. Epeyce tefsîr gördün. Kütüb-i ehâdîs mütālaʿa etdin. Şecere-i îmân, ravza-i kalbinde rîşe-gîr-i istikrâr olmuşdur. Eğer kuvve-i vâhime ilkāsıyla dûçâr olduğun vartadan rehâ-yâb [u] halâs olup da "Li-îlâfi Kureyş" sûre-i celîlesini kırâ'ate devâm eder isen, hiçbir şeyden ihtirâz etmezsin ve bu sırrı her kime telkīn etsen, ilkā'ât-ı vehmiyye belâsından onu dahī **[997]** kurtarmış olursun. Vâh vâh ayıpdır! Hem de günâhdır!" me'âlini mutazammın bir sadâ girdi.

Sanki ol sâʿate kadar cansız imişim de bu ses kulağımdan nefh-i rûh etmiş gibi vücûd-ı lerze-nâkime hayât-ı tâze bahş etdi. Giriftâr olduğum havâtırdan hiç bir eser kalmadı. Etrâfıma bakındım; ferd-i mü[te]neffis yok. Yine pençe-i evhâma düşüp deryâ-yı tākat-rübâ-yı ıztırâba daldım. Nihâyet sesin telkīnât-ı ilhâmiyye cümlesinden olduğunu anlayıp sûre-i mübâreke-i mezkûreyi tilâvete başladım. Kuvve-i vâhime delâletiyle rûnümâ olan birtakım suver-i acîbe ve hey'ât-ı mahūfe refte refte zâ'il ve cism-i nâ-tüvânımda hareket edecek kadar bir kudret ve kuvvet hâsıl olduğundan, sûre-i mübâreke-i mezkûreyi okuyarak sâkin olduğum hâneye avdet edip ehl-i beytimin cümlesine "Li-îlâfi" sûre-i celîlesine devâm

---

1141 ["Onların ecelleri geldiği vakit ise onlar ne bir saat geri kalabilirler ve ne de öne geçebilirler." Nahl, 16/61.]

etmelerini tenbîh eyledim. Âsâr-ı havf u haşyetin ehl-i beytimden dahī zâ'il olduğunu görünce, artık her kime tesâdüf etdim ise emr olunduğum üzere sûre-i şerîfe-i mezkûrenin tilâvet edilmesini tavsiye ederdim. Bi-hamdillâhi te‘âlâ, bu sûre-i mübârekeye devâm edenlerin hiçbirinde ilkā'ât-ı vehmiyye eseri kalmadı. Ol günden beridir ki her namâz akībinde Cebel-i Safâ'ya azîmet ve ol cây-ı mukaddesde bir müddet ârâm u ikāmet etmeği âdet edindim.

Evet! Mes‘â-yı şerîf gāyet mes‘ûd ve latīf bir mahaldir. Bu câdde-i şerîfede nice enbiyâ-yı kirâm medfûn oldukdan başka, Merveteyn beyninde sa‘y etmemiş bir peygamber yokdur. Burada sa‘y eder veyâhūd gelip geçerken, enbiyâ-yı izām hazerâtını der-hâtır edip du‘â etmelidir; ve değil yalnız Mekke'de herhangi bir mahal ve memleketde havf u haşyet ârız olur ise “Li-îlâfi” sûre-i celîlesini tilâvete devâm eylemelidir. Bu sûre-i kerîmeye devâm, def‘-i haşyet hāssasını şâmil bulunduğuna i‘tikād edenlere, kuvve-i vâhime hiçbir vakit ilkā-yı vehm u hirâs edemez. (İntehâ)

Mes‘â-yı şerîf câdde-i mes‘ûdesinin her iki ciheti dükkân olmak ve bu dükkânların arası mevkı‘-i ibâdet bulunmak cihetiyle, aklen biraz insâna durgunluk **[998]** verir; ya‘nî çarşının oradan kaldırılması münâsib olacağını hātıra getirir ise de bu çarşının Asr-ı sa‘âdet'de dahī mevcûd olduğu hâlde Aleyhi's-selâm efendimizin diğer bir mevkı‘e naklini fermân buyurmadıklarını bi'l-mülâhaza, “Bunda bir hikmet olmalıdır” diyerek hasbe'l-edeb sükût edilmek ve ef‘âl-i nebeviyyeyi tasvîb ile bu keyfiyyeti bir hikmete haml eylemek iktizā edeceğini teslîm, her müslim içün zarûrât-ı dîniyyedendir.

Me'âsir 13: Hacerü'l-esved

Kâ'be-i mu'azzama Rükn-i şarkī'sinin 3 kadem, 10 pus irtifâ'ına mevzū', insân başı şeklinde mübârek ve mes'ûd bir taşdır. Bu hacer-i şerîfin bir parçası Kureyşîlerin asrında düşmüş ve âl-i Benî Şeybe'den bir âdemin hānesinde kalmış idi. Abdullâh b. Zübeyr hazretleri Beyt-i şerîf'i yenilediği zamân, 64'de (m. 683-684) getirtip gümüş ile ilsāk etdi ve Hârûnu'r-Reşîd, hacc eylediği sene hacer-i mezkûru sîmîn bir mahfaza içine aldırdı idi. 413 (m. 1022-23) senesi hilâlinde melâhide-i Mısriyye'den edebsizin biri, esnâ-yı tavâfda ol hacer-i me'âlî-gevhere bir topuz darbıyla şikest ederek, "Daha ne vakte kadar taşa perestiş ve ubûdiyyet edilecekdir. Hazret-i Muhammed –*aleyhi's-selâm*– ve Cenâb-ı Alî –*radıyallâhu anh*– beni bu haceri kesrden men' ederler. Ben ise işte urup hem Hacerü'l-esved'i, hem de Beyt-i Hazret-i Ehad'i şikest ü hedm etdim" demişdir.

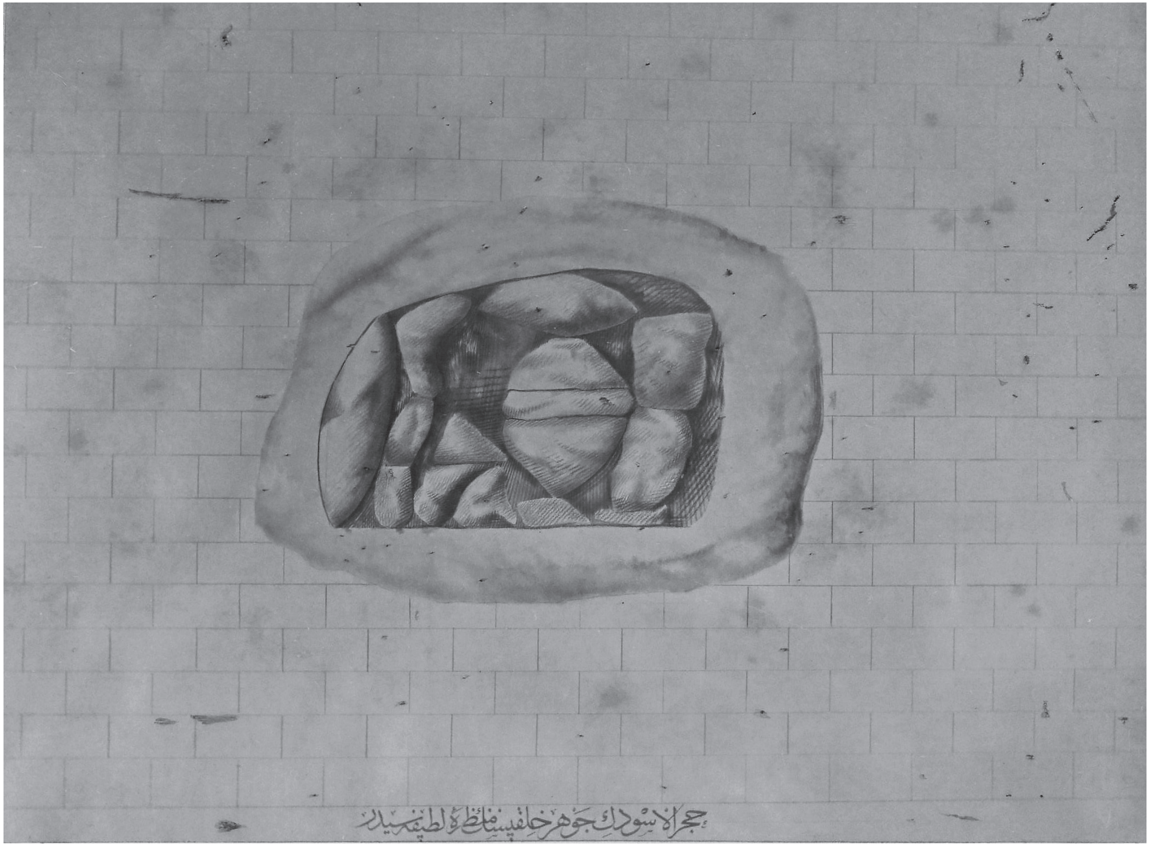
Metāf-ı sa'âdet'de bulunan muvahhidîn, herîfin üzerine hücûmla katl ü telef eylediler ise de hayfâ ki ebvâb-ı Mescidü'l-Harâm'da bulunan on dört nefer süvârî ki dārib-i merkūma teveccüh edecek belâyı müdâfa'a içün vakt-i fırsat gözedirler idi; hücûm-ı muvahhidîni gördükleri ve ol mülhid-i bî-dînin telef olduğunu anladıkları anda hayvânlarından inip dal-kılınç **[999]** olarak Harem-i şerîf'e yürüdüler ve dâhil-i Haremullâh'da çoğalıp büyük bir cem'iyyet teşkîliyle ba'zı mahallere âteş vererek epeyce nüfûs telefine sebeb oldular. Sandûka-i ahd ü mîsâk olan Hacerü'l-esved, bu kargaşalıkda yere düşüp iki gün kadar Metāf-ı şerîf mermerleri üzerinde kalmış idi. Üçüncü günü Benî Şeybe dilâverleri hacer-i şerîf-i mezkûru yerden kaldırıp misk ve lökün ilsāk ve tehiyye kılınan gümüş mahfazaya vaz'la, mahall-i kadîmine i'âde etdiler. Mekke ahâlîsi dahī yekbâr Mısır kāfilesini ta'kībe ibtidâr ile yetişip emvâl ü eşyâlarını nehb ü gāret ve ekserîsini küşte-i seyf-i meslûl-i şerî'at eylediler.

Hacer-i şerîfi urup yere ıskāt eden herîf-i şekāvet-elîf kırmızı yüzlü, uzun boylu, şişman bir habîs-i bî-dîn ü îmân idi. Muhammed b. Alî b. Abdurrahmân el-Alevî tarafından zabt olunan rivâyete göre, bu hâdise 413 (m. 1022-23) ve İbn Kesîr kavline nazaran 414 (m. 1023-24) senesi vukū‘ât-ı mü’ellimesindendir.

421 (m. 1030) senesi dahī melâhide-i A‘câm’dan (Bâbîler) bir denî-i cehennemî şeşperiyle urup ol hacer-i mes‘ûdun bir tarafını kırdığından, sîm-i hāmla ilsāk etdiler ve etrâf-ı erba‘asını muhît olmak üzere bir de gümüş çenber geçirdiler idi. Yüz elli bir sene sonra (h. 572/m. 1176-77) dehşet-nümâ-yı zuhûr olan Şerîf Dâvûd b. Îsâ b. Füleyte, hacer-i şerîf-i mezkûrun üzerindeki gümüş çenberi nez‘ etmiş ve adn-âşiyân Sultān Murâd Hān-ı râbi‘ hazretleri, 1043 (m. 1633-34) senesi hey’et-i hâliyyesi üzere yerine vaz‘ ile etrâfını güzelce derz ü teşyîd ve 1115 (m. 1703-04) târîhinde Sultān Mustafâ Hān merhûm dahī cihât-ı erba‘ası dîvârlarını yıkıp yeniden tecdîd eylemiş idi.

Yüz altmış bir sene mürûrunda, ya‘nî 1204 (m. 1789-90) senesi vak‘asında, bir tarafı 3 parmak kadar kırılmış ise de siyâh **[1000]** lökün ile yapışdırıp belirsiz etdiler. Vak‘a-i sâlifü’z-zikre sebeb, Şerîf Gālib ile birâderi Şerîf Abdullâh’ın mukātelesidir. Çünki sene-i merkūme saferü’l-hayrının 29’uncu günü (18 kasım 1789), Şerîf Gālib ile birâder-zâdesi Şerîf Abdullâh beyninde azīm bir mukātele vukū‘ bulup kal‘adan üç gün kadar top u tüfenk atılarak Harem-i şerîf içinde on sekiz vakit ezân-ı Muhammedî okunmamış ve evkāt-ı mezkûre namâzları dahī cemâ‘atle kılınamamışdır.

Vak‘a-i mezkûre esnâsında atılan kurşunlardan biri Hacerü’l-esved’e isābet edip 3 parmak kutrunda bir parçasını ıskāt eylemiş olduğundan, sukūt eden parçayı lökün ile yapışdırdılar ve adn-âşiyân Sultān Abdülmecîd Hān hazretleri dahī 1259 (m. 1843) târîhinde etrâfına gümüş bir mahfaza geçirip hacer-i mezkûr lökünlerini gāyet mükemmel bir sūretde

Şekil 26: Hacerü'l-esved'in cevher-i halkīsinin manzara-i latīfesidir.

ıslâh ve ta'mîr eylediler. Hâlâ ol hey'et üzere ise de fark u temyîz olunmayacak derece dikkatli yapışdırılmış olduğundan "ekli değildir" zann olunur. Hey'eti, müdevvere karîb murabba' ve hacmi bir karışdan büyücek ve evsa'dır.

Lâhika:

Hacerü'l-esved hakkında ma'lûmât-ı dîniyye

Hacerü'l-esved nâm-ı şerîfiyle ma'lûm-ı âlemiyân olan siyâh taş, hızâne-i cinândan çıkmış bir yâkūt-ı müşa'şa' olup bir rivâyete göre yeryüzüne indirildiği zamân, neşr-i ziyâ etdiği mevâkı'-i ma'lûmeyi, hudûd-ı meyâmin-mahdûd-ı harem add eylediler.

Cenâb-ı Hakk, Hacerü'l-esved'i yevm-i kıyâmetde iki göz ve bir lisân ile **[1001]** ba's edeceğinden, hacer-i şerîf-i mezkûr dünyâda kendisine ihlâs-ı tâmla istilâm edenler içün "hayr" ile ve alâ-tarîkı'l-istihzâ mess eyleyenler içün "şer" ile şehâdet eyleyecekdir.

Hacerü'l-esved ile Rükn-i Yemânî'yi mess etmek, mahv-ı hatî'âta sebeb olur. Hasan-ı Basrî *–rahmetullâhi aleyh–* kavlince, Rükn-i Yemânî ile Hacerü'l-esved indinde ebvâb-ı cinândan bir kapı vardır. Beyne'r-rükneyn her kim du'â eder ise rehîn-i kabûl ve icâbet olur. Mîzâbü'r-Rahme'nin altı dahī mahall-i icâbet ve kabûldür.

Ba'zı kavle göre, Rükn-i Yemânî yanında iki ve Hacerü'l-esved yanında hesâbsız melekler vardır. Bu melekler, o mübârek mevkı'lerde münâcât edenlerin kabûl-i du'âları niyâzıyla "âmîn" demeğe me'mûrdurlar. Bu iki rükn-i şerîfin arasında 99 nebî-yi kerîm medfûn bulunduğu ve o mübârek mevkı'in riyâz-ı cinândan bir bağçe olduğu hadîs-i şerîfle müsbetdir.

Hacerü'l-esved, fi'l-asl bir melek idi. Hallâk-ı kâ'inât, ol melek-i sütûde-mesleği Ebü'l-Beşer *–aleyhi selâmullâhi'l-ekber–* efendimizi şecere-i menhiye semeresini ekilden men' ve sıyânete ta'yîn ve "Eğer mütesaddî-i

ekl ü tenâvül olur ise onu ekilden memnû' idüğünü ihtār eyle" diye tenbîh buyurdular idi. Zikr olunan melek, füshat-sarây-ı cinânı geşt ü güzâr ve acâyibât-ı ferâdîse atf-ı nazar-ı i'tibâr eylediği esnâda, Cenâb-ı Âdem hasbe'l-hikme, şecere-i mezkûre semeresini ekle cür'et ile cinândan çıkarılmış ve akībinde, "Ey melek! Âdem'in cennetden hurûcuna sebeb oldun" hitāb-ı itâb-âmîzi sā'ika-bürûz-ı sudûr etmiş olduğu cihetle, korkusundan taş kesildi ve binâ-ber-în rûy-i zemîne gönderildi.

Bu rivâyet, *Târîh-i Hamîs*'de muharrer olan hikâyât-ı nefîseden mütercem ise de fakat Hacerü'l-esved'in iki gözlü bir ferişteh olmak üzere ba's edileceği müfâdında olan hadîs-i şerîfin sıhhatini te'mîn eder. **[1002]**

Hallâk-ı âlem hazretlerinin ervâh-ı benî beşeri halk u îcâd buyurduğu zamân ﴿أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ﴾[1142] nehciyle hitāb ve ervâh-ı muhātab ﴿بَلَى﴾[1143] kavliyle i'tā-yı cevâba şitâb eylediği inde'l-umûm müsbet ve musaddakdır. İşte o sırada ahlâ-mine'l-asel bir nehr-i ebred ve ecmel yaradılıp ﴿بَلَى﴾ cevâbını vermiş olan ervâhın i'tirâf ve ikrârlarını mutazammın bir hüccetin ketb ü imlâ olunması emr u irâde buyurulmuş ve hāme-i hikmet-câme-i kudret-nehr-i sâlifü'z-zikri midâd ittihāzıyla netîce-i ikrâr-ı ervâhı yazıp Hacerü'l-esved'in içine vaz' u ta'biye eylemişdir. Şimdi Hacerü'l-esved'i istilâm etmek, sâlifü'z-zikr ikrâr-ı ezelîyi îhâm ve tasdîk eylemekdir. Onun içündür ki İmâm Bâkır hazretleri esnâ-yı istilâmda «اللَّهُمَّ أَمَانَتِي أَدَّيْتُهَا ، وَمِيثَاقِي وَفَّيْتُ بِهِ ، لِيَشْهَدَ لِي عِنْدَكَ بِالْوَفَاءِ»[1144] diyerek ikrâr-ı ezeliyyesini te'yîd eyler idi.

Hacerü'l-esved, sâhire-i gabrâ-yı zemîne nüzûl eylediği zamân, rengi gāyet ak ve fevka'l-gāye sâf ve berrâk idi. Benî beşerin hatāyâ-yı mütevâliyesi ve alâ-kavlin Câhiliyye-i Arab asrında hâ'iz hātûnların lems ve

---

1142 ["Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" A'râf, 7/172.]

1143 ["Evet, şâhid olduk (ki Rabbimizsin)." A'râf, 7/172.]

1144 [Ey Allâh'ım; emânetimi edâ ettim, sözüme vefâ ettim. Şâhit ol ki ben vazîfemi îfâ ettim.]

istilâm etmiş olması, onun levnini tağyîr ede ede bu hâle getirdi; ya'nî simsiyâh etdi.

Abdullâh b. Ömer *–radıyallâhu anh–* hazretleri, "Cenâb-ı Cibrîl, Hacer-i sevâd-gevheri hızâne-i cinândan getirdi. Ol seng-i cevâhir-deng içinizde oldukça âsâr-ı hayr u bereket artar. Onu tahfîf ve tahkīr etmekden ihtirâz ve ictinâb edin! Hazret-i Cibrîl, yine buradan ref'le mahall-i kadîmine îsāl etse gerekdir" makālesiyle ehl-i Mekke'ye icrâ-yı nush u pend edip hacer-i şerîf-i mezkûrun kadr u meziyyetini i'zām ve ifhâm eyler idi.

Vâkı'â ol hacer-i mübârek akvâm-ı Cerâhime ve Amâlika ve Huzâ'a zamânlarında birer müddet gaybûbet etmiş ve hattâ Mudād b. Amr b. Hâris Cürhümî, hükûmet-i mu'azzama-i Mekketullâhı ahfâd-ı Benî İsmâ'îl'e terkle, kendi kavm-i vâcibü'l-levmi efrâdını alıp memâlik-i etrâfa dağıldığı zamân, hilye-i cemâl-i Kâ'betullâh olan **[1003]** hāl-i siyâh-ı Hacerü'l-esved'i yerinden çıkarıp Bi'r-i Zemzem'e atmışdır.

İbtidâ-yı lâhikadan beri, keşîde-i harîr-i tahrîr kılınan rivâyâtın cümlesi ehâdîs-i sahîha ve esânîd-i mevsûka ile nakl ü hikâyet edilmiş olduğundan, sahîh olduklarında şübhe yokdur.

İstitrâd:
[Mülûk-ı Cerâhime]

Hacerü'l-esved'i Bi'r-i Zemzem'e ilkā eden Mudād b. Amr b. Hâris, kutr-ı Hicâz'da hükümdârlık eden mülûk-ı Cerâhime efrâdının on ikincisidir.

Mülûk-ı Cerâhime'den en evvel sandalî-nişîn-i hükûmet olan zât Kahtān b. Âbir'in oğlu Cürhüm'dür. Birâderi Ya'rub, Yemen'de babası Kahtān'ın yerine hükümdâr olduğu vakit, kendisi arz-ı Hicâz'a müstevlî olmuşdur.

Hıtta-i Hicâziyye hükûmetinin zimâm-ı idâresi, sâlifü'z-zikr Cürhüm'ün vefâtında oğlu Abdiyâleyl'e ve onun irtihâlinde Cürşüm b. Yâ-

leyl'e ondan sonra Abdülmedân b. Cürşüm, ba'dehû Sakīle b. Abdülmedân'a, onun vefâtında Abdülmesîh b. Sakīle'ye, ba'dehû Mudād b. Abdülmesîh'e, sonra Amr b. Mudād'a ve bunun vefâtında birâderi Hâris b. Mudād'a, ondan sonra Amr b. Hâris'e, bunun irtihâlinde birâder-i Bişr b. el-Hâris'e ve Bişr'in vefâtında Mudād b. Amr b. Hâris'e intikāl etmiş ve Mudād'ın hayâtında Huzâ'îlerin eyâdî-i galebesine geçmişdir. (İntehâ)

Ta'accüb

Mu'tasım-ı Bağdâdî'nin siyâh bir taşı, Hacerü'l-esved makāmında halka ziyâret etdirdiğini nakl ü rivâyet ederler. Musta'sım'ın halka ziyâret etdirdiği taşın yanında bir de kemer var imiş! Nakl edildiğine göre, zikr olunan taş Hacerü'l-esved hacm u tarzında siyâh bir taş olup yanındaki kemerin üzerine siyâh atlasdan ma'mûl bir pûşîde örtülmüş idi. Mu'tasım'ın cümle-i âdât-ı nahvet-âyâtından olmak üzere kendisiyle mülâkāt etmek arzûsunda olan selâtîn ve mülûk-ı **[1004]** etrâfı, sâlifü'z-zikr kemer ile siyâh taşı bûs ve ziyâret etmedikçe kabûl etmez idi.

Atabeğ Sa'îd Muzaffereddîn Ebû Bekir asrında, akda'l-kudāt Mecdüddîn İsmâ'îl risâlet tarîkıyle bârgâh-ı Musta'sım'a gönderilmiş idi. Bağdâd'a vüsūlünde huzūr-ı halîfeye çıkacağı gün, ma'hûd hacer ile kemerin telsîm ü istilâmı ta'rîf edildi. Mecdüddîn, gāyet sûfî ve müttakī bir zât-ı zehâdet-simât olduğu cihetle, hacer-i mezkûru istilâmdan çekinip Musta'sım'ı görmeyerek avdet etmek istedi ise de erkân-ı devlet ricâ etdiğinden eline bir mushaf-ı şerîf alıp Musta'sım'ın yanına girdi ve mushaf-ı şerîf-i mezkûru hacer-i sâlifü'z-zikrin üzerine vaz'la onu mess ü telsîm edip bu sanî'a ile îfâ-yı risâlet eyledi.

Hacerü'l-esved'in diyâr-ı Hecer'e nakli

Melâhide-i Karâmita, 317 (m. 929) senesi Hacerü'l-esved'i rükn-i celîl-i Kâ'be'den söküp kendi memleketlerine getirdiler ve 339

(m. 950-51) senesi yine i‘âde eylediler idi. Karmâtîler, Hacerü'l-esved-i es‘adı mıknatıs-ı beşer zann u iddi‘âsıyla kulûb-ı halâ'ıkı kendilerine cezb içün almışlar ve buna cür'etin sebebini su'âl edenlere, “Biz Hacerü'l-esved'i me'mûren aldık, yine me'mûren i‘âde eyledik” cevâbını vermişlerdir. Karmatīlerin hacer-i şerîf-i mezkûra insân mıknatısı ıtlâk etmeleri pek yolunda bir ta‘bîr ise de kuvve-i câzibesi, Cenâb-ı Halîl'in vaz‘ u nihâde buyurduğu mahalde bulunmasına münhasırdır.

Hacerü'l-esved'in insân cezb eylediğini, fakīr re'yü'l-ayn gördüm. Hüccâc-ı **[1005]** kirâmın Arafât'a azîmetlerinden birkaç gün evvelce etrâf u nevâhî-i Mekke'de mütevattın olan urbân-ı bâdiye vehleten mütevârid olup cümlesi birden Kâ‘betullâh'ı tavâfa sa‘y ü ikdâm ve her biri bu izdihâm-ı fevka'l-âde ile;

Beyt:

Hacerü'l-esved imiş Kâ‘be yüzünde kara ben
Hâcıyım sa‘y ederim ol haceri öpmeğe ben

diyerek hacer-i şerîf-i mezkûru telsîm ü takbîle iktihâm ederler; bir hâlde ki uzakdan görenler birçok âdemin ru'ûsu urbân üzerinde yürümekde olduğuna zâhib olurlar. Çünki urbân-ı bâdiye, takbîl-i hacer esnâsında cân vermeğe râzı olup kable't-takbîl avdet etmeğe, ya‘nî istilâmla ikmâl-i tavâf eylemeğe kā'il olmazlar ki bu alâmet, Hacerü'l-esved'in kuvve-i câzibe-i beşeriyye hāssasına mâlik olduğunu isbâta kifâyet edebilir. Bu temâşâda bulunmak isteyen, ya‘nî Hacerü'l-esved'in kuvve-i câzibesini re'yü'l-ayn görmek arzûsunda olan hüccâcın, urbân-ı bâdiyenin vürûdunu müte‘âkıb Bi'r-i Zemzem üstünde kâ'in ve Şâfi‘î mü'ezzinlerine mahsūs mahfilde bulunmaları iktizā eder.

Târîhler, Hacerü'l-esved'in diyâr-ı Hecer'e ne sūretle nakl ü îsāl edildiğini hikâyet eyledikleri sırada derler ki:

Hârûnu'r-Reşîd yâhūd Me'mûn ve alâ-kavlin Muktedir-billâh-i Abbâsî devrinde zāhir ve aşağıda tafsīl olunacağı üzere, refte refte memâlik-i Şâm ve Irâk ve Hicâz ahâlîsini ızrâra mütecâsir olan Karmatiyân-ı bed-kîşân tā'ife-i bâğıyyesi rü'esâ-yı şekāvet-peymâsından Ebû Tāhir Süleymân b. Ebû Sa'îd cenâbı 313 (m. 925-26) ve alâ-re'yin 301 (m. 913-14) senesi Hecer[1145] nâhiyesinde bir hāne-i şekāvet-nişâne bünyâd **[1006]** ve "Dârü'l-Hecere" nâmıyla yâd ederek, pazar-ı sa'âdet-âsâr-ı Kâ'betullâh'a kesâd vermek ve tarîk-ı feyz-refîk-ı haccı nâhiye-i Hecer'e sarf u tahvîl eylemek hayâl-i muhâliyle, başına topladığı birçok eşkıyâ-yı habâset-intimâyı bi'l-istishâb, Mekke-i mükerreme belde-i mukaddesesini istîlâya inân-tâb-ı şitâb oldu ve 317 (m. 929) senesi yevm-i Terviye'sine müsādif olan pazar günü, ale'l-gafle dârü'l-emn-i Haremullâh'a girip Metāf-ı sa'âdet-ittisāf içinde ve Mescidü'l-Harâm harem-i şerîfinin dâhil ve hāricinde ve ale'l-husūs Kâ'be-i mu'azzama buk'a-i mufahhamesi dâhilinde 30 bin kadar Mekkî ve âfâkī[1146] müslümânı katl ü telef[1147] etdikden ve ecsâm-ı şühedâyı Bi'r-i Zemzem ve sâ'ir âbâr-ı mükerrem içine ilkā eyledikden sonra, savt-ı bülend ile "Ey 'Harem-i Kâ'betullâh'a dâhil olanlar içün havf u hasâr yokdur; onlar emn ü emândadır' i'tikādında bulunanlar! Emn ü emânı görün ki ben size neler etdim" hezeyânıyla zebân-ı alay-ı mel'anet olarak, eşekler gibi bağırıp çağırmağa başladı.

Bu esnâda şüc'ân-ı muvahhidînden bir zât-ı celâdet-simât, Ebû Tāhir-i nâ-pâkin zimâm-ı dâbbesini tutup "Ey Allâh'ın zālimi! ﴿وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا﴾[1148] âyet-i celîlesinin ma'nâ-yı latîfi anladığın gibi de-

---

1145 Hecer'in nâm-ı diğeri Bahreyn'dir.

1146 [Mekkeli ahâlîsinden olmayıp bu şehre başka bir diyardan gelenleri ifâde eder bir tâbirdir.]

1147 Bunların bin yedi yüzü, Harem-i şerîf'de ihrâm-pûş olarak tavâf ederken katl olundular.

1148 ["… ve her kim ona girerse emîn olur." Âl-i İmrân, 3/97.]

ğildir" dediğinden, Ebû Tāhir-i bî-pâk, terk-i kelime-i nâ-pâk ile bâb-ı mu'allâ-cenâb-ı Kâ'be tarafına tevcîh-i matıyye ederek ol muvahhid-i sādıku'l-kavle îsāl-i dest-i hasâr ve mazarrat edemedi. Ma'amâ-fîh derece derece cür'etini artırıp kuruyası eliyle bâb-ı rahmet-me'âb-ı Kâ'betullâh'ın levayıh-ı müzeyyenesini kal' ve sitâre-i şerîfe ile hızâne-i Beyt-i latīf'de bulunan hedâyâ-yı girân-bahâyı ahz ü kam' etdikden ve asâkir-i dûzah-makarrına tevzî' u taksîm eyledikden sonra, Altınoluk'u indirmek içün sath-ı münîf-i Kâ'be'ye, Karmatiyân-ı bed-kîşândan birini çıkardı ve Karmatī-yi mezbûrun Cebel-i Ebû Kubeys'den atılan tîr-i ciğer-esîr ile yere düşürüldüğünü görüp diğer bir Karmatī'nin su'ûd etmesini emr etdi. **[1007]**

Def'a-i sâniyede sath-ı şerîfe çıkan la'în-i nâ-pâk dahī baş aşağı düşüp helâk olduğundan, mîzâb-ı zeri kal' edemeyeceğini anlayıp Makām-ı İbrâhîm hacer-i cevâhir-berâberini aradı taradı ve bulamadığına hiddet ederek, zemzem-i şerîf kuyusuyla emâkin-i mukaddese-i sâ'ire ebniye-i âliyyelerini yıkıp harâb ve ba'de'l-asr Hacerü'l-esved emânet-i kübrâsını kal' ve istishâbla Mekke-i mükerreme'ye pâ-nihâde-i şekāvet olduğunun altıncı ve alâ-kavlin on birinci günü diyâr-ı Hecer'e müteveccihen yıkılıp gitdi idi.

Ol sene ölümünü ihtiyâr etmiş birkaç nefer-i muhlis-i bî-pervâdan gayrı Arafât sahrâ-yı feyz-efzâsına çıkıp tekmîl-i nüsük-i hacc eden olmadı. Ol mel'ûn-ı bî-dîn, Hacerü'l-esved'i istishâbla nâhiye-i Hecer'e vâsıl ve zu'munca mâ-fi'z-zamîrine nâ'il olup keyfiyyeti mülûk-ı Fâtımiyye'den Abdullâh el-Mühtedî'ye arz u iş'âr ve ba'de-zâ nâm-ı müşârun-ileyhe hutbe-hān olmak tasavvurunda bulunduğunu beyân ve tezkâr edip fakat "Acâyib! Sen beledullâhi'l-emînde dürlü dürlü fezāhat ve Hacerü'l-esved'i mahall-i mahsūsundan kal'la Hecer nâhiyesine getirmeğe kadar cür'et etdin. Beytullâh'ın vakt-i Câhiliyye ve zamân-ı İslâmiyye'de ale'l-istimrâr mu'azzez ve mükerrem tutulagelen sitâre-i hürmetini hetk u izâle eyledin. Ma'a-hâzâ benim nâmıma hutbe-hān olmak ister-

sin; Allâh sana la'net etsin!" cevâb-ı savâbını aldığından, müşârun-ileyhin dahī itā'atinden çıkdı ve Hacerü'l-esved emânet-i kübrâsını yirmi iki seneye dört gün kalıncaya kadar diyâr-ı Hecer'de alıkoyup hüccâcın li-ecli'z-ziyâre oraya azîmetini murâd etdi. Hâlbuki hükm-i kazā, Ebû Tāhir'in [1149]«اَلْجَزَاءُ مِنْ جِنْسِ الْعَمَلِ» seyfine uğramasını iktizā eylediğinden, ol seg-i cehennemî illet-i "âkile"ye[1150] dûçâr ve ol derd-i mühlik sebebiyle üftâde-i çâh-ı bevâr oldu. **[1008]**

Lâhika

Cenâzelerin karınlarını yarıp bağırsaklarını yıkamak ve ba'dehû şarâbla doldurmak, kandîli puf diyerek söndürenlerin dillerini kesmek, Lûtîlik etmek, ifrâtla îlâc etmemek, ifrâtla îlâc edenleri 40 arşın kadar yerde yüzü üzere sürüklemek, livâtadan imtinâ' eden gençleri öldürmek, âteşe ta'zīm eylemek, Ebû Tāhir-i nâ-pâkin cümle-i evâmirinden olduğu mervîdir.

Hacerü'l-esved'in Mekke-i mükerreme'ye i'âde olunduğu

Karâmita tā'ife-i bâğıyyesi, Ebû Tāhir'in âzim-i dârü'l-bevâr olup sūret-i efkârlarının mir'ât-ı husūlde cilve-nümâ-yı teyessür olmadığını görünce Hacerü'l-esved'i Sebîr yâhūd Senber b. el-Hüseyin-i Karmatī nâmında bir herîfle Mekke-i mükerreme'ye göndermeğe karâr verip keyfiyyeti Sebîr-i sâlifü'z-zikre beyân ve ihbâr eylediler idi. Karmatī-yi merkūm, 339 senesi evâhirinde (m. 951) yola çıkıp sene-i mezkûre yevmü'n-Nahr'inde[1151] Mekke-i mükerreme'ye vâsıl ve Hacerü'l-esved'i eski yerine koymak şerefine nâ'il oldu.

1149 [Bir işin karşılığı, işin türüne göredir.]

1150 Âkile, lisân-ı etıbbâda saratān ta'bîr olunan yenirce illet-i mühlikesine denir ki bu illet bir nev' yara açıp etrâfını yiyerek marîzı helâk u telef eder.

1151 [Kurban bayramının ilk günü.]

Mekkîler, Hacerü'l-esved'in vürûdundan pek aşırı memnûn olup öyle bir fecî‘a daha zuhûr eder mülâhazası üzerine ol hacer-i sevâd-gevheri derûn-ı Kâ‘betullâh'a vaz‘la, ba‘de-zamânin 3 bin 37 dirhem sıkletinde bir tavk-ı sîmîn tedârikiyle onun içinde olduğu hâlde mahall-i kadîmine yerleşdirdiler ki tavk-ı mezkûru cennet-mekân Sultān Abdülmecîd Hān hazretleri tecdîd etmiş olduğundan, şimdi pâdişâh-ı müşârun-ileyhin tuğrâ-yı garrâsıyla müşârun-bi'l-benândır.

Garîbe

Sebîr b. el-Hüseyin, Hacerü'l-esved'i Mekke'ye getirdiği zamân, "Biz-de Hacerü'l-esved çokdur. Kâ‘betullâh'ın haceri hangisi ise tefrîk edin" diyerek **[1009]** meydâna birkaç aded kara taş bırakmış ve bu taşların cümlesi Hacerü'l-esved'in aynı olup yek-diğerinden zerre kadar fark u temyîz olunmaz bir hilkatde bulunmuş idi.

Ehl-i Mekke tefrîk-i hacer husūsunda izhâr-ı acz edip keyfiyyeti mazanne-i kirâm-ı asırdan bir azîze arz eylediler. Azîz-i müşârun-ileyh Sebîr'in irâ'e eylediği ahcârı su ile memlû bir havuza atdırdı ve suya atı-lan taşların kâffesi batıp yalnız bir dânesi suyun yüzünde seyâhat et-meğe başladığından, "Bizim aradığımız Hacerü'l-esved, işte bu hacer-i me‘âlî-gevher-i es‘addır" diye suyun üzerinde yürümekde olan hacer-i mübâreke işâret buyurdu. Meğer Sebîr-i Karmatī, Hacerü'l-esved'den gayrı ahcârın kâffesine birer nişâne-i hafiyye vaz‘ etmiş imiş. Azîz-i müşârun-ileyhin intihāb eylediği haceri ba‘de'l-mu‘âyene, "Fi'l-hakīka Ebû Tāhir'in diyâr-ı Hecer'e nakl eylediği Hacer-i meyâmin-gevher-i es-ved, işte bu hacer-i es‘ad-i mübârekdir. Ben li-ecli't-tecrübe, öbür taşlara birer alâmet koymuş idim" diye beyân-ı mâ-fi'z-zamîr eyledi.

Hikmet

Karmatīler, Hacerü'l-esved'i diyâr-ı Hecer ıtlâk olunan memleketle-rine götürürler iken, ol emânet-i kübrânın altında kırk ve alâ-kavlin üç

yüz ve bir rivâyetde beş yüz kadar dinç ve tüvânâ deve telef olmuş ve Sebîr b. el-Hüseyin'in Kâ'be-i mu'azzama'ya i'âde eylediği sırada, fevka't-ta'rîf lâgar u za'îf bir deveceğiz tahammül ederek, hattâ işbu devenin sakatlanıp telef olmasından kat'-ı nazar, esnâ-yı râhda zerre kadar yorulmayıp nihâyet derecelerde kesb-i semânet ve dahāmet etmişdir.

Abbâsîler, Hacerü'l-esved'i dest-i Karâmita'dan harben istirdâd edemediklerinden, bilâ-nizâ' Kâ'be-i mu'azzama'ya i'âde etmeleri zımnında Bağdâd hükûmeti hazînesinden Ebû Tāhir'e 50 bin dînâr vermeği ta'ahhüd eylediler idi. Ol mel'ûn-ı bî-dîn kabûl etmedi ise de avanesi âkıbet parasız getirip teslîm eylediler; ﴿وَاللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[1152]. **[1010]**

Karâmita habîslerinin mezālim ve ta'addiyyâtı

Karâmita tā'ife-i menhûsesinden ibtidâ râyet-güşâ-yı hurûc olan mel'ûn Ebû Sa'îd Hüseyin b. Behrâm Cennâbî'dir. Bu herîfin ne sūretle zuhûr ve nerelerde îkād-ı nâ'ire-i şerr ü şûr eylediğini ta'rîf edenlerin nakl ü ifâdelerine göre, Karâmita mezhebinin sāhib ve muhteri'i olan Yahyâ b. Zikreveyh hınzırı 278 (m. 891-92) yâhūd 289 (m. 904) senesi Katīf[1153] beldesine nakl-i kilim-pâre-i sıklet ve Katīf beldesi a'yânından Alî b. Ya'lâ'nın konağına bast-ı hasır-pâre-i müsâferet edip kendisinin İmâm Muhammed Mehdî tarafından gönderilmiş ve Hazret-i İmâm'ın zamân-ı zuhûru takarrub eylemiş olduğunu sūret-i hafiyyede nakl etdi ve Katīf ahâlîsini da'vete başlayıp gerek Katīf beldesi ve gerek Bahreyn nevâhîsi sekenesinden birtakım kesân-ı bî-mağzânı kandırdıkdan ve küberâ-yı kabâ'ilden Ebû Sa'îd Cennâbî'yi dahī mezheb-i bâtılı dâhiline aldıkdan sonra, kûşe-gîr-i ihtifâ olup göze görünmedi idi.

1152 ["Ve Allah te'âlâ her şeye hakkıyla kâdirdir, gücü yetendir." Mâ'ide, 5/40.]

1153 Katīf, Ahsâ şehrinin cânib-i şimâlinde ve Basra'nın altı konak bu'dunda kâ'in Halîc-i Fars sâhilinde bir beldedir.

Bir müddet sonra tekrâr zuhûr ile İmâm Mehdî cânibinden halkı da‘vet etmeğe ve müşârun-ileyhe îsāl olunmak üzere halka-i teba‘iyyetine dâhil olanlardan altışar dirhem ve dörder dânik[1154] akça ahz eylemeğe me’mûriyyet-i mahsūsası olduğunu mutazammın, imâm-ı müşârun-ileyh tarafından yazılmış bir mektûb-ı musanna‘ gösterdi ve bu hud‘a sâyesinde hesâbsız para iddihārıyle yine biraz zamân daha saklandıkdan sonra meydâna çıkıp bu def‘a, “Hazret-i İmâm’a götürmek içün dâ’ire-i tâbi‘iyyetinde bulunanlar mâllarının humsunu kendisine teslîm etmeleri” irâdesini şâmil diğer bir sahte mektûb irâ’esiyle add ü ihsādan bîrûn emvâl-i gûn-â-gûn istihsāline muvaffak **[1011]** olmuş ve hattâ bu sırada bir gece Ebû Sa‘îd Cennâbî’nin hāne-i nikbet-âşiyânesinde kaldığından, Ebû Sa‘îd fevka’l-gāye ikrâm edip menkûhasıyla bir döşekde yatırarak izhâr-ı diyâset eylemişidi.

Ebû Sa‘îd’in Yahyâ b. Zikreveyh’e ta‘rîf olunmaz derecede ri‘âyet ve menkûhasını bile ferâşet-i şekāvet-pâşına irsâl ile ibrâz-ı merâsim-i ilhâd u ibâhat eylediği şüyû‘ bulup beyne’l-ahâlî bâ‘is-i kīl ü kāl oldukda, Yahyâ b. Zikreveyh hükûmet tarafından celb ü terzîl ve ba‘de-zamânin Bahreyn hudûdundan tard u tenkîl edildi idi. Ol mülhid-i seg-meşreb ber-takrîb Benî Kilâb yurduna düşerek oralarda dahī mezheb-i bâtılını neşr u ta‘mîme gayret ve kilâb-ı kabâ’il-i Benî Kilâb’dan birtakım akvâm i‘ânesiyle teksîr-i kuvvet eylediğinden, havâlî-yi Şâm’ı bi’l-istîlâ sefk-i dimâ-ı müslimîn ve hetk-i perde-i nisvân-ı muvahhidîn ve îkā‘-ı mezālim-i mefsedet-âyîn ile zirve-i bağy u şekāvete irtikā etdi.

İbn Zikreveyh, kuvvet ve şevketi hulefâ-yı Bağdâdiyye ricâlini ürkütecek dereceye vardıkda, bilâ-pervâ Dımaşk-ı Şâm’a hücûm edip Tuğac b. Ceff[1155] kumandasında olarak karşısına çıkan fırka-i askeriyyeyi dûçâr-ı hezîmet ve perîşânî etdikden sonra, Dımaşk-ı Şâm beldesini muhâsara eylemiş idi; fî sene 290 (m. 903).

1154 Dânik, 1 dirhemin 6 kısmından 1 kısmıdır.

1155 Tuğac b. Ceff, Dımaşk-ı Şâm beldesi emîri idi.

Şâm'dan ikinci def'a olarak sevk olunan asker, İbn Zikreveyh'i katl ü telef eylediler ise de Karâmita kumandanlığı İbn Zikreveyh'nin birâderi Hüseyin Ahmed Şâme'ye geçmiş ve Hüseyin Ahmed Şâme birçok Karâmita celb ü ihzār eylemiş olduğundan, Şâm'ı muhâsarada epeyce şiddet gösterdi ve nihâyet ahâlînin ricâ ve talebi üzerine birçok paralar alıp geri çekildi. Fakat Dımaşk'dan çekildiği **[1012]** vakit, haşerât-ı tevâbi'i Haleb üzerine yürüyüp birinci hamlede zabt etdiler ve Sāhibü'ş-şâme'nin ismi emîrü'l-mü'minîn Mehdî olduğunu i'lân ile aldıkları ta'lîmât üzerine bu herîfin ismine hutbe okutdular. Bu muzafferiyyet üzerine Sāhibü'ş-şâme, amca-zâdesi Abdullâh'ı veliyyü'l-ahd edip "Müddessir" nâmını verdi. Bundan maksadı, Kur'ân-ı kerîm'de mezkûr olan Müddessir'in sâlifü'z-zikr Abdullâh'dan ibâret olduğunu iddi'â ile halkı o yolda kandırıp dâ'ire-i şevket ve satvetini tevsî' etmek idi. Fakat muvaffak olamadı.

Sāhibü'ş-şâme, Haleb'den sonra Hama ve civârında bulunan köylerle kasabalara hücûm edip ahâlîden her kime rast geldi ise de evlâd u iyâliyle berâber katl etdi ve bi'l-âhare Selemiyye beldesine gidip bilâ-müdâfa'a teslîm olan ahâlîsini mekteb çocuklarına varıncaya kadar telef eyledi.

Sāhibü'ş-şâme'nin zulm ü gadri Muktefî-billâh-i Bağdâdî'nin sâmi'a-hırâş-ı ıttılâ'ı oldukda, aleyhine olarak techîz eylediği külliyyetli askerle bi'z-zât Bağdâd'dan hareket ve Rakka beldesine muvâsalat edip ma'iyyetinde bulunan askeri buradan Karâmita fırkaları üzerine gönderdi ve Bağdâdîler Hama'ya 12 mîl uzak bir yerde Karmatîlere rast gelip kanlı bir muhârebeye başladı idi.

Karmatîler, Bağdâdîlerin şiddet-i savlet ve hücûmuna dayanamayıp münhezimen firâr etdiler ise de Bağdâdîler ta'kībi elden bırakmadılar ve nihâyet Sāhibü'ş-şâme'yi veliyyü'l-ahdi olan Müddessir[1156] ile berâber yakalayıp Rakka'da netîce-i hâle nigerân olan halîfe Muktefî-billâh'a

---

1156 Müddessir, Sāhibü'ş-şâme'nin kölesi olup Rûmiyyü'l-asıldır.

teslîm eylediler. Cenâb-ı Halîfe, fırka-i mansūre-i Bağdâdiyye'nin tamâmen arkası alındıkda muzafferen avdet ve Bağdâd'a muvâsalat edip Sāhibü'ş-şâme'yi refîkleriyle berâber salb ü teşhîr eyledi; fî sene 291 (m. 904). **[1013]**

Bağdâdîlerin bakıyyetü's-süyûfu olan Karâmita'dan bir fırka-i rezîle Irâk yolunu tutup mârrîn u âbirîne îsāl-i gezend [ü] hasâr içün gece-gündüz gezerler ve hükûmet-i Bağdâdiyye tarafından üzerlerine sevk olunan askerî fırkalarına görünmeyerek gizli gizli yerlerde ihtifâ ederler idi. Bu fırka-i habîse efrâdı, 294 (m. 906-07) senesi Irâk hüccâcı kāfilesine hücûm edip 20 bin kadar bî-günâhı katl ile bî-çârelerin emvâl u eşyâsını yağma vü gāret etdiler.

Muktefî-billâh, bu vak'a-i mü'ellimeye vâkıf oldukda der-akab mücehhez bir fırka sevkıyle fırka-i rezîle-i mezkûreyi ta'kīb ve kumandanlarıyla haylicesini esîr ve birçoğunu kahr u tedmîr etdi. Fırka-i mezkûrenin esîr edilen kumandanı[1157] mecrûh olduğundan altı gün mürûrunda müte'essiren vefât etdi.

Sāhibü'ş-şâme'nin vefâtından sonra umûm Karâmita idâresi Ebû Sa'îd Hüseyin b. Behrâm Cennâbî'ye intikāl etmiş olduğundan, Ebû Sa'îd cem' u techîz edebildiği efrâd-ı habâset-i'tiyâd ile cerâd-ı münteşire gibi Şâm havâlîsine yayılıp üzerlerine taraf-ı hükûmetden sevk olunan kuvve-i külliyye-i askeriyye ile vukū' bulan muhârebelerde gâh gālib ve gâh mağlûb olarak fırak-ı müte'addideye inkısâm ve refte refte çoğalıp ayak basdıkları yerlerde katl-i âm etdiler. Hattâ kavâfil-i Hicâziyye'den birini basıp 20 binden mütecâviz nüfûs-ı İslâmiyye'yi ferd-i müteneffis kalmayıncaya kadar kılıçdan geçirdiler. Bu vak'a-i mü'ellime üzerine, Sāhibü'ş-şâme gadr u zulmü artırdığından, başına toplanan kilâb-ı Karâmita av'avesiyle Katīf beldesini eyâdî-i Abbâsiyye'den nez' u teshīr ve

1157 Bundan murâd, Sāhibü'ş-şâme'dir.

mezheb-i ilhâd u ibâhat hāricinde bulunan muvahhidîni katl ü tedmîr etdikden sonra, Bahreyn ve nevâhîsini yağma ve ehl-i îmân hakkında zikri müstehcen sūretde ihânetler icrâsına bi'l-ictirâ Basra ve mülhakātına müstevlî **[1014]** ve dâ'ire-i rafz u ilhâda girmiş olan haşerât-ı eşkıyâya vâlî olup bu sūretle tevsî'-i halka-i ibâhat ve tefsîh-i âyîn-i hubs ü şekāvet eyledi.

İstitrâd:
[Bahreyn]

Bahreyn, Basra körfezinde 49 derece, 5 dakīka tūl-i şarkī ile 26 derece, 20 dakīka arz-ı şimâlî beyninde 25 mîl tūlünde vâki' olan Bahreyn cezîresinin garb cihetinde ve Lâşe nâm mevkı'in 70 mîl şark-ı şimâlîsinde kâ'in gāyet metîn ve müstahkem bir şehr-i şehîr-i mu'azzam olup şarken bahr-i Fars, şimâlen Basra eyâleti, garben Necd-i Ârız, cenûben Umân ile mahdûddur.

Sekenesi Abdükays sülâlesindendir. Bu kıt'ada enhâr ve uyûnun kesreti olup derelerinin her iki ciheti hınnâ, kutn, süsen eşcârıyla müzeyyendir. Her neresi 2 arşın hafr edilse su çıkar. Yemişin envâ'ı vardır. Hele hurma, pirinç pek çokdur. Bu kıt'ada bir meyve vardır ki suyunu her kim içse, elbisesi sapsarı kesilir. Ahâlî mevâsim-i hârrede 1 mîl kadar memleket hāricinde bulunan bağçelere gidip tenezzüh ederler. Kıt'a-i mezkûrede kum deryâsı ıtlâk olan rimâl-i seyyâle vardır ki birgün dağ görünen yerler ertesi günü düzlük görünür. Bugün ma'mûr olan mevkı'ler yarın harâb olur. Hattâ Bahreyn'den Umân'a müntehî olan büyük câddeyi kum basdığından o yoldan mürûr u ubûr kābil değildir. Halk şimdi bahren gidip gelirler.

Bahreyn memâliki, akdemleri Portekizlilerin yed-i zabtına geçmiş idi. Fî-zamâninâ Ebû Şehr şeyhinin zîr-i idâresindedir. Ma'a-mâ-fîh Bahreyn yalnız mezkûr adanın ismi olmayıp etrâfında inci çıkarılmakda olan cezâyir-i müte'addideye dahī Bahreyn denir. O civârda garba mümted olan diğer bir eyâletin dahī ismi Bahreyn olup buralara "Bahreyn" denil-

mesinin sebebi, Lahsâ kurbunda vâki‘ buhayre ile bahr-i Fars'ın kesb-i ittisāl eylemiş olmasıdır. (İntehâ) **[1015]**

Ebû Sa‘îd'in neşr-i mezheb-i ilhâd ve tahrîb-i kurâ vü bilâd eylediği zamânlar, Muktedir-billâh-i Abbâsî asrına müsādif olduğundan, halîfe-i müşârun-ileyh Ebû Sa‘îd'in cem‘iyyetini tefrîk içün üzerine Abbâs b. Ömer el-Ganevî kumandasıyla bir mikdâr asker sevk eylemiş idi. Ebû Sa‘îd bunlara galebe çalıp Abbâs b. Ömer el-Ganevî'yi yedi yüz nefer ma‘iyyetiyle esîr ve Abbâs'dan gayrı üserânın kâffesini küşte-i tîğ-ı tedmîr eyledikden sonra, Abbâs'ı celble;

"Ey Abbâs! Biz Karmatīler sahrâ ve beyâbânda gezer ve pek az bir şeye kanâ‘at eder birtakım kimseleriz. Zabt-ı memâlik tasavvurunda değiliz. Umûm askerinizi bir yere getirip de üzerime sevk etseniz, Allâh'a kasem ederim ki ben galebe ederim! Benim askerim envâ‘-ı beliyyâta sîne gerip ni‘am-ı râhat ve âsâyişin harâm olduğunu i‘tikād ederler! Sizin askeriniz kemâl-i safâ ve râhatla imrâr-ı vakt etmeğe ve et‘ıme-i lezîze-i gûn-â-gûn yemeğe alışmış ve sâye-i halîfede râhatla yaşamakda bulunmuş olduklarından benimle muhârebe edemezler! Askeriniz terk-i râhat edecek, ya‘nî bizimle ceng ü cidâl içün çöllere düşecek olsalar, sudan çıkmış balık gibi hemen cân verirler. Bu def'a üzerime sevk olunan asâkir-i mûr-şümâr Bağdâd'dan ayrıldıkları sâ‘at bî-tâb u tüvân ve der-ceng-i evvel mahv u bî-nişân oldukları benim içün isbât-ı müdde‘âya delîl-i kâfî olabilir. Eğer bu askerden eşca‘ ve benim techîz edeceğim leşkerden ezyed bir asker gönderilir ise ben onların önlerinden kaçarım ve gereği gibi yordukdan sonra dar bir boğazda kısdırıp hatt-ı ric‘atlerini keserek haklarından gelirim! Benimle uğraşmakdan vaz geçip beyhûde yere asker telef etmemek evlâdır! Bu sözleri tamâmıyla hātırında tutup huzūr-ı halîfede bilâ-noksān nakl ü beyân etmek içün senin kanından geçdim" dedi ve sebîlini tahliye edip salıverdi.

Abbâs b. Ömer el-Ganevî, Ebû Sa'îd'in elinden kurtuldukda kemâl-i hayret **[1016]** ve isti'câl ile Bağdâd'a avdet ve Ebû Sa'îd'in ifâdât-ı vâkı'ası-nı Muktedir-billâh-i Abbâsî huzūrunda beyân ve tafsîle müsâra'at etdiğin-den, halîfe rehîn-i havf u halecân olup birçok zamân nâm-ı bed-fercâm-ı Karâmita'yı âverde-i zebân edemedi. Ma'a-mâ-fîh birkaç sene sonra Kûfe şehrinde görünerek ızlâl-i ahâlîye kıyâm etmiş olan Karâmita cem'iyyetini merkez-i hilâfetden sevk eylediği kuvve-i askeriyye ile perîşân edip Kûfe sekenesini mezheb-i Karâmita'yı kabûl etmek isâ'etinden kurtardı. Ebû Sa'îd, 301 (m. 913-14) senesi hulûlüne değin eğerçi pek çok fenâlıklarda bulundu ise de sene-i merkūme hilâlinde âzim-i dârü'l-bevâr[1158] olup mey-dân-ı habâset ve şekāveti büyük oğlu Sa'îd'e bırakdı.

Ebû Sa'îd'in vefâtında yerine velî-ahdı ve büyük oğlu Sa'îd geçdi idi. Fakat babası gibi kıyâm ve halkı ızrâra ihtimâm etmediğinden, gāyet hūn-rîz ve bî-insāf olan küçük oğlu Süleymân Ebû Tāhir zimâm-ı idâreyi ele alarak, Ahsâ ve Katīf ve bilâd-ı sâ'ire-i Bahreyn ile nâhiye-i Hecer'e müstevlî oldu ve on sene sonra leylen Basra beldesini basarak on yedi gün ikāmet ile rast geldiğini katl ü telef etdi ve umûm ahâlîyi soyup so-ğana dönderdi (sene h. 311/m. 923-24). Ve bu vak'a-i mü'ellimeden bir sene sonra kāfile-i hüccâcı dahī nehb ü gāret ile der-zincîr etdiği zükûr ve inâsa bir sūret-i fevka'l-âde-i şenî'ada icrâ-yı ihânet ve üzerine giden askeri dûçâr-ı hezîmet etdi; fî sene 312 (m. 924-25).

Ebû Tāhir, kāfile-i hüccâcı urdukdan bir sene sonra Kûfe sevâd-ı mu'azzamasına **[1017]** hücûmla, burada dahī katl-i âm ve altı gün ka-dar ikāmet u ârâmla eline geçirdiği emvâl u eşyâyı ahz ü gasb eyledi; fî sene 313 (m. 925-26). Vekāyi'-i mü'essife-i mebsûta, Muktedir-bil-

---

1158 Bu herîfin ne sūretle telef olunduğunu nakl edenlerin beyân ve ifâdelerine göre Ebû Sa'îd, sene-i merkūme hilâlinde birgün hamâma girmiş ve isâ'e-tinden bîzâr olan hademesinden biri başına bir balta urup gebertmişdir. Bu hizmetçi, habîs-i merkūmu telef etdikten sonra rü'esâ-yı Karâmita'dan birini, ba'dehû diğerini celb ü i'dâm etmek şartıyla dört nefer zālimi daha öldürmüş ise de nihâyet iş duyulup işâ'a kılındığından, onu dahī telef etdiler.

lâh'a arz u ifâde olundukda, Ebû Tāhir'in üzerine Yûsuf b. Ebi's-Sâc kumandasıyla mükemmel bir kolordu sevk edilmesini tasvîb eylediler. Yûsuf b. Ebi's-Sâc ol vakit Âzerbaycân'da idi. Halîfenin emrini aldığı anda tehiyye kılınmış olan askeri alıp Kûfe'ye müteveccih oldu. İbn Ebi's-Sâc'ın kumandasına verilen Bağdâd ordusu 40 bin ve Ebû Tāhir'in refâkatinde bulunan Karmatīler yedi yüzü süvârî, kusūru piyâde olmak üzere bin 500 neferden ibâret idi.

Yûsuf b. Ebi's-Sâc, kendi askerinin çokluğuna güvenerek mağrûr olmuş ve Karâmita haşerâtını müstahkem bir mevkı‘de kısdırmış olduğundan, Ebû Tāhir'e bir elçi izbârıyla askerinin çokluğundan bahs ederek, halîfeye itā‘at etmesini tavsiye ve ihbâr etdi ise de Ebû Tāhir tevâbi‘inden birine hitāben, "Kendi silâhınla benim hâtırım içün kendini telef et" demiş ve ol it dahī der-akab fedâ-yı cân eylemiş olduğundan, "Ey kişi! Benim askerim verilen emre ne yolda itā‘at eylediğini gözünle gördün! Yûsuf'a söyle, hâzır olsun, inşâ'allâh yarın onu tutup şu köpekle ikisini bir ipe bağlarım!" diye çadırının kazığına bağlanmış olan köpeğe işâret ile elçiyi def‘ u i‘âde edip ertesi günü Yûsuf b. Ebi's-Sâc'ı tevâbi‘iyle berâber der-dest ve kocaman bir zincîre rabt ile evvelce elçiye gösterdiği köpeğin yanına bağladı. **[1018]**

Ebû Tāhir, muhârebeyi bu sūretle kazandıkdan sonra, üç yüz Karmatī ile nehr-i Fırat'ı geçip dârü'l-hilâfe-i Bağdâd'ın cihet-i garbîsinde ve 60 kilometre yukarısında vâki‘ Enbâr[1159] beldesini cebren zabt ve sevk olunan kuvve-i askeriyyeyi iki def‘a bozarak, zincîr-bend-i esâreti

---

1159 Enbâr, Fırat nehrinin garb cihetinde küçük bir kasabacağız ise de akdemleri gāyet büyük bir şehir idi ki bu şehrin bânîsi Buhtünnasr olduğunu ve Hîre ehlinin buraya nakl olunduğunu rivâyet ederler. Şehr-i mezkûr, Hazret-i Sıddîk'ın zamân-ı hilâfetinde ve sinîn-i hicretin 12'nci (m. 633-34) senesinde Hālid b. Velîd *–radıyallâhu anh–* tarafından feth olunmuşdur. Hulefâ-yı Abbâsiyye'nin birincisi olan Ebü'l-Abbâs-ı Seffâh hicretin 132'nci senesi (m. 749-50) Hîre'den şehr-i mezkûra nakl-i hükûmet eyledi ise de Mansūr-ı Hâşimiyye ve bi'l-âhare Bağdâd'ı pâyitaht ittihâz etmişdir.

olan Yûsuf b. Ebi's-Sâc'ı rüfekāsıyla berâber helâk ve bu sūretle kulûb-ı mer'ûb-ı ahâlîye ilkā-yı havf u hirâs u bâk ederek ehl-i Enbâr'ı beher nüfûs içün senevî bir altın vermek üzere harâca rabt eyledikden sonra, havâlî-yi mübâreke-i Hicâziyye'yi istîlâ fikriyle Mekke-i mükerreme'ye hücûm ve Mescidü'l-Harâm harem-i bihişt-tev'emine pây-i güzâr-ı şûr u şûm olup bâlâda ta'rîf olunduğu vechile 30 bin kadar bî-günâhı, ekserîsi ihrâm-pûş oldukları ve birazları cevf-i Kâ'betullâh'da bulundukları hâlde kantara-i tîğ-ı gadr u cefâdan geçirdikden ve ol şehr-i şehîr-i mükerremin birçok ebniye-i âliyyesini yıkıp harâb u tebâh eyledikden sonra Hacerü'l-esved'i kal' u ahzla memleketi olan Hecer beldesine avdet eyledi; fî sene 315 (m. 927-28).

Suver-i mebsûta vechile, 103 (m. 721-22) senesi şerâre-rîz-i habâset ve mefsedet olan nâ'ire-i şu'le-keş-i zulm-i Karâmita 373 (m. 983-84) ve alâ-re'yin 384 (m. 994-95) senesi âb-ı şemşîr-i şerî'at ile bütün bütün muntafî olup fakat tâ'ife-i merkūme dâ'ire-i mel'anetlerine birçok sebük-mağzı idhāle muvaffak oldukları cihetle 278 (m. 891-92) senesi Kûfe ve 286 (m. 899) senesi Bahreyn ve 289 (m. 902) senesi Şâm ve 290 (m. 903) senesi Dımaşk ve 293 (m. 906) senesi **[1019]** def'a-i sâniye olarak Şâm ve 307 (m. 919-20) senesi Basra ve 313 (m. 925-26) senesi Kûfe ve 315 (m. 927-28) senesi Enbâr ve bir sene sonra Rahbe ve Rakka ve Hayt ve 317 (m. 929-30) senesi Mekke-i mu'azzama ve 360 (m. 971) senesi def'a-i sâniyede Dımaşk bilâd-ı meşhûresine hücûmla hem ahâlî-yi memâlik-i mezkûreyi katl ü gāret ve hem de ihrâb-ı menâzil ve ihlâl-i nizām-ı âsâyiş ve ârâmişe cesâret eylediler ve 294 (m. 906-07) ve 312 (m. 924-25) ve 355[1160] (m. 966) ve 361[1161] (m. 971-72) seneleri dahī hüccâc-ı Irâk kāfilelerini istîsāl ve hele 314 (m. 926-27) ve 356 (m. 967)

1160 361 (m. 971-72) senesi Benî Hilâl urbânı dahī Karmatīlerle müttefik oldular idi.

1161 Bu sene Benî Süleym urbânı dahī Karmatīlerle müttefik olup Mısır ve Şâm kāfilelerini urdular.

ve 363 (m. 973-74) ve 384 (m. 994-95) seneleri tarîk-ı feyz-refîk-ı Beyt-i atîk'ı sedd ü bend ile fenn-i şekāveti ikmâl içün dokuz sene kadar farîza-i haccı îfâya mümâna‘at eylediler; –*le‘anehumullâhu te‘âlâ*–.

Karâmita tā'ifesinin sūret-i zuhûru

Müverrihler alâ-ihtilâfi'r-rivâyât hulefâ-yı Abbâsiyye'den Hârû-nu'r-Reşîd'in yâhūd Me'mûn Halîfe'nin zamân-ı hilâfetinde zuhûr ederek haylice müddet meydâna çıkamayıp ihtirâ‘ eyledikleri mezheb-i bâtıla sebük-mağzân-ı halâ'ıkı hafiyyen da‘vet ve gide gide tevsî‘-i dâ'i-re-i mel‘anet eden Karâmita tā'ifesinin esbâb-ı zuhûrunu ve nerelerde ne sūretlerle zāhir olduklarını ve akāyid-i bâtılaları neden ibâret bulun-duğunu ta‘yîn ve ta‘rîfde epeyce ihtilâf ederek her biri bir vechile ta‘rîf etdiler. Ya‘nî bu yolda it‘âb-ı efkâr eden müverrihlerin birtakımı "Karâ-mita'dan ibtidâ telvîs-i sâha-i zuhûr eden herîf da‘vâ-yı nübüvvetle zâhir olup mahsūl-i karîha-i kerîhesi bulunan kitâbın kütüb-i semâviyyeden olduğunu inandırmağa kalkışdı" ve birazları da "Karâmita'dan en evvel arz-ı vücûd-ı mel‘anet-âlûd-ı zuhûr eylemiş olan şahs-ı cehennemî, ken-disinin e'imme-i İsmâ‘îliyye'den olup İmâm Mehdî tarafından me'mûr bulunduğunu tasdîk ve kabûl etdirmeğe çalışdı" dediler. **[1020]**

Bu iki rivâyetin hangisi istiknâh edilse, Karmatīlerin neşr u işâ‘a et-miş oldukları mezheb-i bâtıl, küfr ü dalâlet ve ilhâd u ibâhat mesâ'il-i makbûhası ahkâmıyla âmil olmağı tavsiyeden ibâret olduğu meydâna çıkar. Fakat biz rivâyet-i sâniyede, rivâyet-i evvelden ziyâde kuvvet ve metânet gördüğümüzden, onu beyânla iktifâ etdik.

Karmatīlere "Karâmita" tesmiyesinin sebebi

Müverrihler, Karmatīlerin sūret-i zuhûrunda ihtilâf eyledikleri gibi mensûb oldukları Karâmita lafzının vech-i tesmiyesinde dahī ihtilâf ey-lediler! Ba‘zı rivâyete göre Karmatīleri vâdî-i rafz u ilhâda sevk ve îsâl eden mülhid-i bed-âyînin ismi "Ebû Sa‘îd Cennâbî-i Karmat" olması sebeb-i tesmiyedir. Bu herîf-i dalâlet-elîf, kasîru'l-kāme bodur bir dîn-

siz olup hurde hurde yürür idi. Onun eserine ıktıfâ edenlere, ya'nî Ebû Sa'îd Cennâbî'nin açdığı tarîk-ı rafz u ilhâd u ibâhat çığırından gidenlere "Karâmita" dediler.

Diğer bir rivâyete nazaran Karmatīlerin ser-mezhebi olan şahs-ı kerî-hü'l-manzar, neşr-i mezheb-i ilhâd u ibâhat içün karye-be-karye gezerdi. Kûfe muzāfâtından bir karyede hastalanarak Kermetiyye (kırmızı gözlü demekdir) nâmında birinin hānesinde yatıp kalmış ve bir müddet sonra ifâkat bulup ayağa kalkmış olduğuna mebnî, hāne sāhibinin nâmıyla be-nâm olup "Şeyhü'l-Kerâmite" nâmını kazandı. Sonraları Kermetiyye lafzını tahfîf ve ta'rîb ederek "Karmata" dediler. Başka bir rivâyet müfâdına bakılır ise Karmatīlerin büyüklerinden bir herîf-i şekāvet-redîf, mukarmıt (hatt-ı girift demekdir) hattı tahrîrinde kesb-i iştihâr eylediğinden, tā'ife-i mezbûreye zikr olunan şahsa nisbetle "Karmatī" ıtlâk eylediler. **[1021]**

Sūret-i âyîn ve mezheb-i Karâmita

Melâhide-i Karâmita tā'ife-i habîsesi, eğerçi Muhammed b. İsmâ'îl b. Ca'fer-i Sādık *–radıyallâhu anhüm–*ün imâmetini kā'il olup zāhirde kendilerini İsmâ'îliyye tā'ifesinden göstermiş iseler de bâtınen muharremât-ı şer'iyyenin mübâh ve sefk-i dimâ-ı müslimînin helâl olduğuna i'tikād ederler ve mezheb-i bâtılları hāricinde bulunan muvahhidîni tekfîr eylerler idi. Bevl, meniden ences olduğu hâlde, "Tebevvül edene gusül lâzım gelmesine sebeb nedir?" gibi halkı ızlâl edecek sözler söylemek dahī tā'ife-i merkūmeye mensûb kelimât-ı küfriyyedendir. Bunların indinde "salavât-ı mefrûza", İmâm-ı Ma'sūm'a itā'at, tarîk ve ilhâd u ibâhatın gayrıdan münkerleri men' u nehy eden zevâtı bilip emirlerine mutāva'at etmek; ve "zekât", malın humsunu İmâm-ı Ma'sūm'a vermek ve bir rivâyetde kelimât-ı ilhâd ile tezkiye-i nefs etmek; ve "savm" esrâr-ı mezhebi muhâfaza etmek; ve "zinâ", esrâr-ı mezhebi ifşâ ve râyegân eylemekden ibâretdir.

Ma'a-mâ-fîh melâ'ikenin muktedâ olduğunu ve şeyâtînin hilâfında bulunduğunu iddi'â ederler ve abdest almak, imâma ibrâz-ı muhabbet

ve muhādenet etmek; ve ihtilâm, nâ-ehle izhâr-ı râz eylemek; ve gusül, tecdîd-i ahd ü mîsâk etmek; ve Kâ'be ile Safâ, peygamberden; ve Merve, Bâb-ı Alî'den; ve telbiye, muhātabın icâbetinden; ve tavâf, kezâlik e'immeye muhabbetden; ve cennet, tekâlîf-i şer'iyyeden istirâhatden; ve cehennem, tekâlîf-i mezkûre meşakkatini ihtiyâr eylemekden kinâyedir derler ve terk-i dîn edip bütün bütün mülhid olanlara "hal'" ve dînden çıkmaklığa "selh" ıtlâkıyla, bu râddeye vâsıl olanlara muharremâtın her nev'i mübâh olduğunu söylerler. Şübhe yokdur ki i'tirâf-ı küfr ü ilhâd ederler!

Şürb-i hamrı istihlâl etmek, cenâbetden gusül etmemek, savmı **[1022]** senede iki güne[1162] hasr eylemek, hacc içün Kudüs'e gitmeği farz bilmek, ezân-ı Muhammedî'de «أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنِ الْحَنَفِيَّةِ رَسُولُ اللهِ»[1163] demek dahī cümle-i i'tikādât-ı bâtıliyyelerindendir.

Târîh-i Nizāmü'l-mülk'de beyân ve tafsīl edildiğine göre, Karâmita tā'ife-i rezîlesi her ne vakit zuhûr ve iş'âl-i nâ'ire-i şerr u şûr etmiş ve âteş-i celâdet ve şekāvetlerinin dûd-ı memdûdu her nerede âfâk-gîr olmuş ise kendilerini birer nâm-ı diğerle yâd etdirmişlerdir. Meselâ, Haleb, Mısır taraflarında İsmâ'ilî olduklarını ve Fars ile bilâd-ı Taberistân'ı herc ü merc eyledikleri zamân, tavâ'if-i Seba'iyye'den bulunduklarını i'lân etmişler ve Bağdâd ile Mâverâ'ü'n-nehr'de Karmatī nâmıyla meydâna çıkmışlar idi. Kûfe havâlîsini ise Mübârekî [مباركي] ve Basra memâlikini Revendî [روندي], Berkı'î [برقعي] nâmlarıyla ve Şâm'ı Mübeyyeza [مبيضة] ismiyle istîlâ eylemişlerdir.

Mağrib-zemîne hücûm eyledikleri vakit Sa'îdî ve Lahsâ ile Bahreyn'de Cennâbî ve Isfahân'da Bâtınî elkābıyla yâd olunmuşlardır. Hürremiyye, Bâbekiyye, Muhameriyye dahī tā'ife-i merkūmeye mahsūs esmâdandır. Hürremiyye denilmesi, kendilerine muharremât ve mehârimi mübâh kıldıkları ve Bâbekiyye ıtlâk edilmiş olması, Bâbek nâmındaki Hāri-

---

1162 Mihricân, Nevrûz günleridir.

1163 [Ben şehâdet ederim ki Muhammed b. el-Hanefiyye, Allâh'ın peygamberidir.]

cî'ye dahī bir müddet tâbi' oldukları ve Muhammeriyye ismi verilmesi, Bâbek'e tâbi' oldukları müddet libâs-ı ahmer iktisâ eylemiş bulundukları ecildendir.

Karmatīlerin kendilerini İsmâ'îliyye'den add ü şümâr etmelerine sebeb, İmâm Muhammed b. İsmâ'îl'in kölesi Mübârek'e karîn olan Abdullâh Meymûn isminde bir la'în idi. Hârûnu'r-Reşîd devrinde İmâm Ca'fer hazretleri, Muhammed b. İsmâ'îl ile Bağdâd'ı teşrîf etmiş ve Cenâb-ı Muhammed b. İsmâ'îl vefât etdikde, kölesi Mübârek hazîn hazîn gezinip her vardığı yerde eşk-i hūnîn dökmeği âdet **[1023]** edinmiş idi. Bu Mübârek, kalemini hatt-ı bârîk ile işgāle harîs olduğundan, beyne'l-emâsil Karmatī demekle meşhûr ve müte'ârif idi.

Ahvâz kabîlesi efrâdından sâlifü'z-zikr Abdullâh Meymûn Kaddâh[1164] ismiyle müsemmâ olan merd-i bî-felâh, Mübârek'e dostluk ve sūret-i zühd ü salâh irâ'esiyle karîn olmuş ve refte refte kendini sevdirip Mübârek'i her sözüne inandırmağa başlamış idi. Birgün "Ey Mübârek! Senin veliyyü'n-ni'metin ve sebeb-i devletin olan İmâm Muhammed b. İsmâ'îl, benim sırdaşım ve her hâlime vâkıf karındaşım idi. Bana hayâtında ol kadar serâ'ir-i ulûm ta'lîm ve tedrîs etdi ki onları ne sen ve ne de sâ'ir bendegânı bilir!" dedi. Mübârek, Abdullâh'ın bu sözlerine aldanıp serâ'ir-i mezkûrenin kendisine ta'lîm olunmasını ricâ etmiş ve Abdullâh dahī hurûf-ı mu'ceme ve kelimât-ı gayr-ı mesmû'a ve elfâz-ı felâsife ile müretteb ve kelimât-i e'imme ile müzehheb birtakım şeyler öğretmiş olduğundan, Mübârek, Kûfe ve Abdullâh, Kûhistân-ı Irâk taraflarına seyâhat ve buralarda neşr-i âyîn-i ibâhat etmeğe başladılar.

Sūret-i zuhûr-ı Vehhâbiyyûn

Kutr-ı Hicâz'a müstevlî olan Vehhâbiyyûn tâ'ife-i habîsesi dahī melâhide-i Karâmita enkāzından teşekkül ederek, 1222 (m. 1807-08) senesi harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm'a ilkā-yı raht-ı kesâfet ve Şerîf Gālib hazret-

---

1164 [Metinde sehven «قدح».]

lerine teklîf-i bî'at ile bir nice zamân arâzī-i Hicâz ve Tihâme'de[1165] alem-güşâ-yı şekāvet olup Sultān Mahmûd Hān-ı Adlî hazretlerinin zamân-ı sa'd-iktirân-ı saltanatlarında bir küşte-i tîğ-ı meslûl-i şerî'at oldular.

Mufassalât-ı vak'aya iktisâb-ı vukūf u ma'lûmât etmek isteyenlerin, 1295 (m. 1878) senesi *Tercümân-ı Hakīkat*'in yeni kütüb-hāne desteleri meyânında *Târîh-i Vehhâbiyân* **[1024]** ser-levhasıyla tab' u neşr edilen risâlemize mürâca'at buyurmaları ihtār olunur.

İstitrâd:
[Urbân köylerinden ba'zılarına birkaç nefer hoca gönderilmesi]

Fukahâ-yı Mekke-i mu'azzama, Pâdişâh-ı enbiyâ *–aleyhi ve aleyhi-mü't-tehâyâ–* efendimiz hazretleri belde-i mukaddeseyi fetihden sonra, Huneyn ve Tā'if beldelerini dahī bir âverde-i dest-i teshīr buyurdukları cihetle, kütüb-i siyerde şöhretleri mastūr olan ba'zı yehûd ve nasārâ tā'ifelerinden gayrı hıtta-i mukaddese-i Hicâziyye sekenesi ale'l-umûm müslümân olup Câhiliyye-i Arab'ın butlânî-i diyânet ve akā'idini i'tirâf-la, Haremeyn-i muhteremeyn arâzī-i mes'ûdesini telvîs eden eşkıyâ-yı Vehhâbiyye'nin Mekke-i mu'azzama şehr-i mübâreğine ilkā-yı levs-i vücûd eyledikleri zamâna (h. 1222/m. 1807) değin takallübât ve tekābülât-ı dehriyyeden her ne gibi sadmeye tesādüf etdiler ise kemâl-i sabr u sükûnet ile sîne-keş-i tahammül olarak hiçbir vakit ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at mezhebi i'tikādından ayrılmamışlar idi.

Vehhâbîler, vaktâ ki Haremeyn-i şerîfeyn'in etrâf u eknâf u civârına yayılıp dem-i fâsid gibi urbân-ı bâdiyenin urûk u a'sābına hulûl ederek, her bir kabîle efrâdının ahlâk u etvâr u i'tikādını birer dürlü vesvese vü hiyel ü şeytanetle ifsâd eylediler; bâdiye-nişîn olan kabâ'ilin akīdeleri bu fesâdın netîce-i vahīmesi olmak üzere, her bir kabîle efrâdı asr-ı Câhiliyye ahlâk ve i'tikādının adem-i butlânına zehâbla namâzı, orucu terk etdiler. İçlerinde zekât, sadaka vermek isteyenler zuhûr etdikçe men' ve

---

1165 Tihâme, Hicâz'ın nevâhî-i cenûbîsine ıtlâk olunur.

tehdîd edip kendilerince hâsıl olan fikr-i meşrû'dan geçirdiler. Her kabîle gözüne kesdirebildiği diğer kabîleyi ve bi'l-hāssa ebnâ-yı sebîli nehb ü gāret ve darb u katl ile kat'-ı tarîkı âdet edindiler. Vülât ve ümerâ-yı Beldetullâh taraflarından edilen vesāyâ vü nesāyıhı kabûl etmeyip silâhla mukābeleye kadar cesâret gösterdiler. **[1025]**

Urbânın ta'rîf olunan ahlâk bozukluğu, şerîf-i Mekke Abdullâh Paşa merhûmun sekizinci sene-i emâretine, ya'nî 1282 sene-i hicriyyesine (m. 1865-66) kadar devâm etmiş ve gün-be-gün artıp hele sene-i merkūme hilâlinde hadd-i ifrâtı bile geçmiş olduğundan, Mekke-i mu'azzama ulemâsı bir yere toplanıp büyücek bir meclis akdiyle müddet-i medîde idâre-i akdâh-ı müzâkereden sonra, "Urbânın fesâd-ı ahlâkı kendilerini devletin değil, bizim dahī tahammül edemeyeceğimiz derece bir itā'atsizliğe sevk etdi. Şu hâle biraz daha sükût edilir ise derecesini tahmîn edemeyeceğimiz bir fenâlığın zuhûru tabî'îdir. Ceyş-i cehl ü nâdânî bâdiye-nişîn olan kabâ'il cemâ'atini öyle bir sūretde istîlâ etmişdir ki kendilerine savm u salâtı ve ferâ'iz-i sâ'ire-i dîniyyeyi terk ve inkâr etdirmişdir. Bunların ıslâh-ı ahvâli ise her kabîleye birer ikişer hoca ta'yîn ve i'zâm edilip Kur'ân-ı kerîm okutmak ve şe'â'ir-i dîniyye ve mesâ'il-i fıkhıyyeyi öğretmek tarîkıyle mümkün olabilir. Urbân eğer tashîh-i i'tikād eder ise fesâd-ı ahlâkı terk eder" dediler ve bu me'âlde iki kıt'a arzuhâl[1166] yazıp birini Şerîf Abdullâh Paşa'ya, diğerini ol vakit Hicâz vâlîsi bulunan Vecîhî Paşa'ya takdîm etdiler.

Şerîf Abdullâh Paşa, Mekke-i müşerrefe ulemâsının bâ-arzuhâl beyân etdikleri tedbîr-i melik-pesendi ma'a-ziyâdetin beğendi ise de kable'l-arz tecrübe kabîlinden olmak üzere urbân köylerinden ba'zılarına birkaç nefer hoca gönderilmesi ve bunların ta'yîninden hâsıl olacak ma'lûmâta göre arz-ı keyfiyyet edilmesi daha münâsib olacağı cihetle, ba'zı kurâda sâkin urbâna "fukahâ" nâmıyla birer ikişer hoca i'zâmıyla bu hocaların

1166 Bu arzuhâllerde, ahâlînin bir arz-ı mahzar tanzīmiyle Bâb-ı Âlî'ye göndermek fikrinde bulunduklarına dâ'ir ba'zı fıkarât-ı mü'essire dahī var idi.

i'âşesini ta'yîn kılındıkları karyeler ahâlîsinin zenginleriyle ehl-i Mekke'den birtakım ashâb-ı berr ü ihsâna havâle etdi. **[1026]**

Fukahânın ta'yîn ve i'zâmından iki ay sonra edilen teftîş ve mu'âyene üzerine, fukahâ ta'yîn kılınmış olan köylerin sekenesinde tashîh-i ahlâk ve husūl-i i'tikād-ı fevâ'id manzarası fevka'l-me'mûl bir hâlde zuhûra geldiği tahakkuk eylediğinden, keyfiyyet bilâ-te'hīr derbâr-ı şevket-karâra arz u istîzân edildi ve şeref-sādır olan irâde-i mülhemiyyet-âde-i hazret-i hilâfet-penâhî mûceb-i âlîsince altmış nefer fakīhin bi'l-intihāb ta'yîn ve irsâli husūsu Bâb-ı Âlî cânib-i sâmîsinden makām-ı celîl-i emârete bâ-tahrîrât-ı sâmiye bildirildi idi. Fukahânın ta'yîni irâdesi[1167] vürûdunda (h. 1285/m. 1868-69) Hicâz vâlîsi Mu'ammer Paşa idi.

Şerîf Abdullâh Paşa tarafından vukū' bulan teblîğ üzerine Mu'ammer Paşa, ulemâ-yı Mekke-i mükerreme'yi celb ü da'vet ile sâniha-pîrâ-yı sudûr olan irâde-i seniyye mûcebince hey'et-i ulemânın intihābıyla altmış nefer fakīh tefrîk edip iktizā eden köylere ta'yîn ve i'zâm etmiş ve bu tedbîr-i dil-pezîr, meşâyıh-ı urbân tarafından dahī hüsn-i kabûl ve telâkkī edilmiş olduğundan, urbânın kâffesi mahzūz olup çocuklarını karyelerine gönderilen fukahâ taraflarından açılan derslere gönderdiler idi.

Derse bed' eden etfâl-i urbân, tahsīl-i ilme sa'y ü verziş ederek, pek az bir zamân içinde sarf, nahiv, fıkıh ve akā'ide dâ'ir birçok kütüb-i mu'tebere okuyup ezberlediler ve ifâde-i merâm edecek kadar yazı yazmağı dahī öğrendiler. Binâ'en-aleyh kurâ-yı mezkûre dâhilinde ezân, namâz, oruç ve sâ'ire gibi şe'â'ir-i dîniyye ve ferâ'iz-i ilâhiyyenin hakīkati anlaşılıp urbânın kâffesi zarûrât-ı dîniyye mesâ'ilini bellediler ve içlerinden yetişen ulemâ sâye-i şerî'atde refte refte harâmîlik edenleri ve daha sâ'ir fenâlıkda bulunanları men' ve tehdîd ve yer yer dağılıp hutabât-ı belîğa-i mü'essire îrâdıyla, dâ'ire-i şerî'at hāricinde dolaşan eşkıyâ-yı kabâ'ili vâdî-i tā'at u inkıyâda sevk ve teşvîk etmeğe başladılar.

1167 [Metinde "idâresi".]

En evvel derse besmele-keş-i **[1027]** müsâberet olan talebeden beş yüz kadar fakīh-i fatīn ve hatīb-i hakāyık-bîn yetişmiş idi. Bunların her biri mensûb oldukları kabâ'il efrâdını celb ü cem'le va'z u nasīhat ve pâdişâh-ı İslâm'la onun tarafından gönderilen ümerâ ve hükkâma itā'at ve inkıyâdın lüzûm-ı şer'îsini bir sūret-i mü'essirede teblîğ ve tefhîme gayret etmişlerdir.

Fukahânın sūret-i tertîbi

Karyelere gönderilmek üzere tertîb ve ta'yîn kılınan fukahâ, şerîf-i Mekke Abdullâh Paşa'nın taht-ı riyâsetlerinde in'ikād eden şûrâ-yı ulemâda intihāb olunmuş ve bu şûrâda vâlî-yi vilâyet ile vücûh-ı belde ve sâdât u eşrâf ve urbân-ı kabâ'il ahvâline vâkıf bulunan zevâtın kâffesi bulundurulmuşdur.

Hey'et-i şûrâ, fakīh ta'yîni iktizā eden köylerin adedini karârlaşdırdıkdan sonra, ol mikdâr fakīhin emr-i intihāb ve tedârikini re'îsü'l-ulemânın re'yine havâle etdiler ve re'îs-i müşârun-ileyh dahī hey'et-i hâzıra-i ulemânın ittifâk ve intihābıyla ol mikdâr fakīhin isimlerini yazıp hey'et-i muhtereme-i şûrâya verdiler idi.

Ta'yîn kılınan fukahâdan biri vefât eder veyâhūd isti'fâ eyler ise onun yerine yine re'îsü'l-ulemâ tarafından biri ta'yîn ve i'zâm kılınmak ve bunların ta'yîni, ya'nî vefât etmiş veyâ isti'fâ eylemiş olanların yerlerine diğerlerinin bi'l-intihāb gönderilmeleri emri, emâret ve vilâyet-i celîle taraflarından verilecek emir üzerine icrâ olunmak, hey'et-i şûrânın cümle-i karârından idi.

1285 (m. 1868-69) senesi bâ-irâde-i seniyye ta'yîn ve i'zâm kılınan fukahânın isimlerini şâmil olmak üzere cedvel-i âti'z-zikr tertîb edildi. Bu cedvel, zikr olunan fukahânın ta'yîn kılındıkları köyleri ve bu köylerde mütevattın ahâlînin mensûb oldukları kabîleleri dahī gösterir.

[1028]

Cedvel-i fukahâ

Esâmî-i Fukahâ	Esâmî-i Kurâ	Esâmî-i Kabâ'il	Mütâla'ât
Şeyh Abdurrahîm Bâkays	Dârü'l-gurbe	Benî Mîr [مير]	İşbu on üç köy ale'l-umûm Tâ'if'in üç sâ'at Mekke-i mükerreme cihetinde ve belde-i mukaddese-i Mekketullâh'ın on beş sâ'at Tâ'if tarafında vâki' Cebel-i Kurâ denilen dağın sırtında bulunan Hedâ [هدا] nâm mahal ile bu mahallin etrâf u cevânibinde kâ'in olup Dârü'l-beyzā nâmıyla müte'ârif olan karyede me'âsir-i mukaddeseden olmak üzere bir de mescid-i şerîf vardır.
Şeyh Ahmed b. Kāsım	Lemassa [لمصة], Havle [حولة]		
Şeyh Mehdî el-Yemânî	el-Kümmel [الكمل], en-Nebî [النبي]		
Şeyh Abdülkādir Mağribî	el-Hadra		
Şeyh Muhammed Mekkî	Dârü'l-beyzā		
Şeyh Muhammed b. Tālib	Mültevâ		
Şeyh Muhammed el-Garbî	Mübeyrîz [مبيريز]		
Şeyh Ahmed Bâvezîr	Memleke [مملكة]		
Şeyh Muhzî es-Sahrî [مخزي الصخري]	Benî Sahre	Kureyş	
Şeyh Sālih Bâkaysî	Katrân [قطران], Kaşâmire [قشامرة]		
Şeyh Muhammed Bâ-imâd [باعماد]	A'mak [اعمق]		
Şeyh Sālih es-Seyfânî	Ğadîreyn [غديرين]		
Şeyh Hammâd el-Mağribî	Şürfe [شرفة]	Benî Hudeyle	

Şeyh Abdülkādir Bâkaysî	Huleysa	Hudeyle	Bu karyeler Tâ'if-i pür-letâ'if belde-i ma'mûre-i meşhûresinin birer ikişer sâ'at kadar şark ve şimâlî cihetlerinde vâki'dir. **[1029]**
Şeyh Alî el-Mağribî	Şerîf		
Şeyh İbrâhîm el-Mağribî	Kadîr	Uteybe	
Şeyh Hâmid el-Mağribî	Safâh, Ümmü Sad'ayn [صدعين]		
Şeyh Muhammed b. el-Mehdî	Ğanâmeyn [غنامين], Necâteyn [نجاتين]		
Şeyh Abdurrahmân el-Fakīh	Bilâd b. Şidyân [شديان]		
Şeyh İbrâhîm el-Bekrî	Urec [عرج]		
Şeyh Ahmed el-İbâdî [العبادي]	Şürb [شرب]		
Şeyh Abdülhafîz er-Rübeydî [الربيدي]	Ubeylâ [عبيلا]		
Şeyh Sefer b. Müsfir	Celîl		
Şeyh Muhammed b. Sâlim el-Meşûlî [المشولي]	Nahb [نخب]		
Şeyh Sa'îd b. Nâsır	Müleyse [مليسة]	Sakīf	
Şeyh Alî b. Kınâ [قنا]	İyhdar [ايخضر]		
Şeyh Kāyid el-Yemânî	Süveyd [سويد]		
Şeyh Mahmûd el-Mansūrî	Mescidü'l-Hâdî	Benî Sakīf	Mescidü'l-Hâdî[1168] ve Müsennâh ile Vaht [1169] karyeleri Tâ'if'in yarımşar sâ'at bu'dunda gāyet sulu ve bağçeli birer mahal olduğundan, ehl-i Tâ'if ara sıra buralara çıkıp tenezzüh ederler.
Şeyh Abdülme'âlî[1170] Ebû Harbe	Müsennâh [مثناه]		
Şeyh Sa'îd b. Alî el-Muhāvî [المخاوي]	Vaht		

1168 Ashâb-ı kirâmdan Hazret-i İkrime burada medfûndur.
1169 Bu mescidin bânîsi Hâdî nâmında bir zât olmağla, bulunduğu karye onun ismiyle müte'ârifdir.
1170 [Metinde « عبد المعالمي ».]

<table>
<tr><td>Şeyh Muhammed Bahrûş [بخروش]</td><td>Kamle [قملة]</td><td rowspan="4">Uteybe</td><td rowspan="7">Bu karyeler Tā'if şehrinin birer ikişer sâ'at cihet-i cenûbîsinde vâki'dir.</td></tr>
<tr><td>Şeyh Abdülvâhid el-Hudâyidî [الحدايدي]</td><td>Zevrân</td></tr>
<tr><td>Şeyh Sālih el-Yemânî</td><td>Besel [بسل]</td></tr>
<tr><td>Şeyh Muhammed Ahmed el-Yemânî</td><td>Külâh</td></tr>
<tr><td>Şeyh Sālih b. Sa'îdî</td><td>Dârü'l-ğanem</td><td rowspan="3">Benî Sakīf</td></tr>
<tr><td>Şeyh Abdüllatīf el-Hudâyidî [الحدايدي]</td><td>Suhayre [صخيرة]</td></tr>
<tr><td>Şeyh Alî b. Muhsin el-Yemânî</td><td>Benî Sâlim</td></tr>
<tr><td>Şeyh Duhayl eş-Şimâlî</td><td>Âl-i Mukbil, Âl-i Zeyd, Âl-i Tuvâl</td><td rowspan="7">Benî Süfyân</td><td rowspan="9">Âl-i Mukbil karyesinden Ayle [عيلة] karyesine kadar mümted olan on pâre köy, Tā'if'in dörder beşer sâ'at cihet-i garbîsinde vaki' olup bunların kâffesi kesret-i akārîb ve hayyât ile meşhûrdur.
Kureyş kabâ'ilinin sâkin oldukları kurâdan Ziyemâ ile Sevle, Mekke'den Tā'if'e giden yolcuların birinci konağı olup sâ'ir karyeler Vâdî-i Fâtıma ve civârında vaki'dir.
[1030]</td></tr>
<tr><td>Şeyh Seyfeddîn el-Yemânî</td><td>Âl-i Sâ'id Şemmâle</td></tr>
<tr><td>Şeyh Sālih b. Ubeyl</td><td>Âl-i Hacce [حجة]</td></tr>
<tr><td>Şeyh Îsâ b. Mûsâ el-Yemânî</td><td>Âl-i Sâ'id</td></tr>
<tr><td>Şeyh Sâlim b. İvaz Bâzûrî</td><td>Âl-i Â'işe</td></tr>
<tr><td>Şeyh Gālib b. Kāri'</td><td>Büceydî</td></tr>
<tr><td>Şeyh Muhammed Rahîm</td><td>Benî Ömer</td></tr>
<tr><td>Şeyh Alî b. Ömer el-Me'âbizî [المعابذي]</td><td>Talhât [طلحات]</td><td rowspan="2">Hudeyle</td></tr>
<tr><td>Şeyh Sālih b. Semîh</td><td>Âl-i Hālid</td></tr>
</table>

Şeyh Alî b. Ömer el-Meʻâbizî [المعابذي]	Talhât [طلحات]	Hudeyle	
Şeyh Sālih b. Semîh	Âl-i Hālid		
Şeyh Hālid el-Yemânî	Ubeyle	Uteybe	Bu Kureyş karyelerinin çoğunda akarsular, hurmalıklar, limon, turunç ağaçları olduğundan, ehl-i Mekke teferrüce giderler. Letāfet ve ciyâdet-i âb u hevâları ise oralarca kābil-i inkâr değildir. Gerek bu karyelerin ve gerek sâʼir köylerin cesâmet ve maʻmûriyyetleri seyyân olmayıp baʻzıları üçer beşer onar hāneyi ve baʻzıları da kırkar ellişer altmışar hāneyi şâmildir. Nüfûs ve maʻmûriyyetleri dahī yolundadır. En büyücekleri Dârü'l-beyzā, Vâdî-i Fâtıma, Şenâbire fi's-Saʻdiyye, Hüseyniyye, Müsennâh, Vaht karyeleri olup letāfet ve ciyâdet-i âb u hevâ cihetiyle ise Ziyemâ, Sevle, Mazīk, Hüseyniyye, Şenâbire fi's-Saʻdiyye köyleri, sâʼir karyelere müreccah ve Şenâbire fi's-Saʻdiyye denilen köy, merkez-i şürefâ ve makarr-ı sâdât olmak hasebiyle cümlesinden muʻteberdir.
Şeyh Sālih b. Cemâl	Ziyemâ [زيما]	Kureyş	
Şeyh Abbâd b. Sālih	Sevle [سولة]		
Şeyh Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ	Mazīk		
Şeyh Ahmed el-Abbâsî	Hidâ [حدا]		
Şeyh Abdurrahmân ez-Zebîdî	Hedâ [هدا] bilâd-ı Benî Ömer fi'l-Vâdî		
Şeyh Büşrâ el-Hayretî	Herâmiz		
Şeyh Zeynelâbidîn Cemelü'l-leyl	Berâbir [برابر], Hamî-me [حميمة]		
Şeyh Sālih b. Şuʻayb	Harâçil		
Şeyh Vehak b. Reşîdân	el-Ferʻ [الفرع] inde Benî Rebîʻa		
Şeyh Ahmed el-Küleybî	Ebû Şuʻayb		
Şeyh Sıddîk b. Abdülkādir	Hamîd el-Hādim		
Şeyh Abdullâh Bâ Semîh	Hüseyniyye		
Şeyh Ahmed İbrâhîm	Şenâbire fi's-Saʻdiyye		

Me'âsir 14:
Bâbü'l-Cerîr

Bu kapıya Bâbü'l-Kafes dahī denir ki Bâbü'n-Nebî denilen bâb-ı mu‘allâ-cenâb olup Ebû Süheyl en-Nîsâbûrî iş‘ârınca müstecâbü'd-da‘ve olan mahâll-i mukaddesedendir. Bu mübârek kapıda ne zamân du‘â edilmek lâzım geleceği ma‘lûm olmadığından, sulehâ-yı eslâf, "Her ne vakit ihtilâs-ı vakt olunur ise gidip du‘â edilmelidir" dediler. **[1031]**

Me'âsir 15:
Sa‘âdet-hāne-i Hadîcetü'l-kübrâ

Sokaku'l-Hacer (bu sokağa akdemleri Sokaku'l-Attār denir idi) ta‘bîr olunan kuyumcular çarşısı içinde esâs-gîr-i istikrâr ve halvet-hāne-i Resûl-i Girdigâr olup hicret-i nebevî vukū‘unda Akīl b. Ebû Tālib *–radıyallâhu anh–*a bahş u hibe edilmişidi. Ba‘de-ba‘de Cenâb-ı Mu‘âviye ahz ü tevsî‘ ve bi'l-âhare mescid şekline tahvîl edip pederi Ebû Süfyân b. el-Harb'in ittisālinde bulunan hānesine bir de kapı açdırdı. Ebû Süfyân'ın zikr olunan hānesi, asr-ı âlî-yi Abdülmecîd Hānî'de Gurebâ Hasta-hānesi ittihāz edilmişdir.

Hem-hābe-i Nebî-yi emced Hadîce binti Huveylid *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizin mescide tahvîl edilen ismet-sarây-ı âlîleri bir aralık Nâsır el-Abbâsî ve sonraları Melik Muzaffer-i Yemânî ve ba‘dehû mülûk-ı Çerâkise-i Mısriyye ve şâhân-ı Yemen taraflarından ta‘mîr ve termîm olundu ise de hey'et-i kadîmesi tağyîr edilmemiş idi.

935 (m. 1528-29) senesi ki asr-ı meberrât-hasr-ı Süleymân b. Selîm Hānî'dir, olduğu hey'etde ta‘mîr edilip üzerine bir kubbe-i şevk-efzâ ve dâhiline iki de mihrâb-ı mu‘allâ binâ olunmuş ve 1043 (m. 1633-34) senesi ta‘mîre ihtiyâc gösteren mevkı‘leri bi'l-keşf tecdîd edilmişdir. Sultān Süleymân zamânında (sene h. 953/m. 1546-47) yapılan kubbenin dâhili 144 kadem-murabba‘ı bir mahall-i mukaddes olup cihât-ı erba‘ası on ikişer kademdir.

Seyyidetü'n-nisâ Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemiz, bu sa'âdet-hānenin sağ ciheti ittisālinde kâ'in hücre-i münevverede gehvâre-i zîb-i vücûd **[1032]** olduklarından, velâdet-i bâhiru's-sa'âdetleri mahalli, hücre-i mezkûre vasatında ve bir külbe-i (kulübe) sebzpûş içinde vâki' müdevver nâkısu'ş-şekl bir hacer-i beyzā-renk alâmetiyle ta'yîn edilmişdir. İşbu hücre-i şerîfe-i mes'ûde iki kubbe-i zîbende altında bir mahall-i mübârek olup şimâl ve cenûb cihetleri sekizer ve şark ve garb tarafları on beşer kademdir.

Hazret-i Fâtıma'nın doğdukları mevkı'-i enveri irâ'e içün vaz' edilmiş olan kulübe ara sıra ta'mîrât-ı cüz'iyye icrâsıyla üç yüz elli yedi sene kadar muhâfaza edilebildi ise de ta'mîrât-ı vâkı'a dahī çürüyüp bütün bütün yenilenmesi lâzım gelmiş ve hattâ sa'âdet-hāne-i Hadîce ebniyesi bile ta'mîr ve termîme kesb-i ihtiyâc eylemiş idi. 1296 (m. 1879) senesi harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm müdîri bulunan Ahmed Efendi, zikr olunan kulübeyi sâc ağacından ma'mûl bir şebekeye tahvîl ve ebniyesinin iktizā eden cihetlerini ta'mîr edip mahall-i velâdet alâmeti olan beyâz taşın üzerine bir sandûka ve onun üstüne de yeşil atlasdan ma'mûl ve gāyet zarîf bir pûşîde-i zerbeft vaz' u nihâde eylemişdir.

Ta'rîf edilen kulübenin önünde ve 1 arşın irtifâ'ında olarak dîvâr-ı zāhiru'l-envâr-ı cenûbîye mülâsık bir sofa ve bu sofanın üzerinde dahī siyâha mâ'il musattah [ve] müdevver bir taş vardır ki ahâlî-yi kirâm-ı Mekke'den ba'zı kimseler bu taşın Hadîcetü'l-kübrâ *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizin tahn-ı dakīk buyurdukları değirmen taşı olduğunu iddi'â ederler.

Mescid-i şerîf-i mezkûrun dîvâr-ı şimâlîsine muttasıl bir hücre-i mukaddese daha vardır ki bu hücre-i mes'ûde-i münevvere tā'ât u ibâdât-ı Cenâb-ı Risâlet-penâhî'ye mahsūs olduğu âsâr-ı mevsûka delâletiyle ma'lûm bulunduğundan, mihrâbının orta yerine mevzū' arşın parmağı kutrunda ve müseddes-i muntazam şeklinde bir hacer-i me'âlî-gevher

ile **[1033]** secde-gâh-ı Hazret-i Peygamberî ta‘yîn kılınmış ve bu mihrâb-ı felek-cenâbın karşısında etrâf-ı selâsesi ahşâb parmaklık ile muhât ve üzeri kapaklı olan mahallin dahī mevzı‘-i vuzū-ı peygamberî olduğu cihetle, burası da sūret-i muharrere üzere irâ’e ve işâret edilmişdir.

Diğer bir rivâyete göre, üzeri kapaklı dediğimiz mahall-i eltaf ki hücre-i şerîfe-i mezkûreye dâhil olan eşhāsın karşılarına gelir, nüzûl-i vahy esnâsında Risâlet-me’âb efendimiz burada ve Hazret-i Cibrîl-i emîn, el-ân mevcûd ve mer’î olan mihrâb-ı mukaddes-elkāb içinde otururlar idi. Bu hücre-i şerîfe üzerindeki kubbeye “Kubbetü’l-Vahy” denir. Bunun vech-i tesmiyesi düşünülür ise her hâlde ikinci rivâyetin tasdîki lâzım gelir. Fakat Risâlet-me’âb efendimiz esnâ-yı tā‘ât u ibâdâtda mihrâb-ı mezkûr mahallinde ve Cibrîl-i emîn vürûd etdikçe sâlifü’z-zikr üzeri kapaklı mevkı‘-i enverde bulunmuş olmaları dahī ihtimâlden ba‘îd olmadığından, gerek mihrâb-ı mezkûr ve gerek mevkı‘-i vuzū’ hakkında nakl olunan rivâyetlerin ikisi de sahîh olmak iktizā eder. İşbu sa‘âdet-hāne-i arş, âsitâne-i Kâ‘be-i mu‘azzama’dan sonra Mekke-i mükerreme’ce efdalü’l-emâkin ve binâ’en-aleyh ol cây-ı mübârek ve mahall-i müteberrekde ihlâsla edilen du‘ânın karîn-i icâbet ve kabûl olmaması gayr-ı mümkündür.

Hazret-i Hadîce *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizin bi’l-cümle evlâd-ı mekârim-nihâd-ı aliyyeleri ol sarây-ı şevk-ârâ-yı âlîde mehd-ârâ-yı vücûd oldular ve Sultānü’l-enbiyâ *–aleyhi ve aleyhimü’t-tehâyâ–* efendimiz hazretleri, hicret-sarây-ı Medîne-i tayyibe’yi teşrîflerine değin ol hāne-i sa‘âdet-âşiyâne derûn-ı feyz-meşhûnunda imrâr-ı vakt ü zamân ve Hazret-i Cibrîl-i emîn, defa‘âtle lâmi‘a-bahş-ı nüzûl olup evâmir-i celîle-i ilâhiyyeyi teblîğ ve beyân buyurdular. Gerek burası ve gerek hāne-i felek-âsitâne-i mezkûrenin mahall-i mübâreke-i sâ’iresi, müstecâbü’d-da‘ve olan mevâkı‘-i mes‘ûde-i ma‘dûdeden olmak hasebiyle, Mekke-i mükerreme ahâlîsi cum‘a günleri asr-ı evvele ve selâse **[1034]** geceleri sabâhlara

kadar burada zikr u ibâdet ve zamân-ı du'ânın pazar-ertesi olacağını nakl ü rivâyet ederler.

[Gurebâ Hasta-hânesi]

Gurebâ Hasta-hānesi olan mevkı'-i şerîf, feth-i Mekke rûz-ı fîrûzunda Ebû Süfyân'ın «مَنْ دَخَلَ دَارَ أَبِي سُفْيَانَ فَهُوَ آمِنٌ»[1171] hadîs-i münîfinin mâ-sadakı bulunan hāne-i bî-bahâne arsasıdır. Bu arsa-i kadîme, inkılâbât-ı zamân ilcâsıyle bin dürlü kalıba döküldükden sonra bir iki asır akdemleri esâfil-i nâs eline geçerek 1282 (m. 1865) senesi hilâline değin Mes'â ve Müdde'â çarşıları dükkâncılarının âdetâ süprüntülüğü olmuş idi. Sene-i merkūmede merzā-yı gurebâ îvâsına tahsīs edilip akdemce firdevs-âşiyân Sultān Abdülmecîd Hān'ın vâlide-i muhteremeleri Bezm-i Âlem Sultān tarafından i'tâsı taht-ı karâra alınan eczâ ve etıbbâ gönderildi idiyse de yine dört sene kadar taht-ı intizām ve inzıbâta alınamamış olduğundan, li-ecli't-tedâvî yatırılan hastaların et'ımesi ittisālinde vâki' imâretden alınır ve umûr-ı tedâvîleri memleket tabîbi Muhammed Efendi nâmında bir doktorun nezāret ve idâresine muhavvel olmağla, merzā-yı vârideye uygunsuz bir hâlde bakılır idi.

Muhammed Efendi, 1282 senesi evâhirinde (m. 1866) vefât etdiğinden hasta-hāne-i mezkûre tabâbeti Hicâz vâlîsi Vecîhi Paşa merhûmun ma'iyyet tabîbi Âkif Efendi'ye tevcîh olundu. Hâlbuki Âkif Efendi, âdâb-ı insâniyyeyi muhil bir seciyye-i nâ-marzıyye ile mütehallık olup bu tabî'atle me'lûf olanların Mekke-i mu'azzama gibi bir mevkı'-i mes'ûdda vâki' hasta-hānenin hizmet-i tabâbetini îfâ edebilmeleri kābil olmadığından, uhdesine ihâle kılınan me'mûriyyeti hüsn-i idâreden min-külli'l-vücûh âciz idi. Binâ'en-aleyh Âkif Efendi'nin hasta-hāne me'mûriyyeti dört seneden ziyâde imtidâd edemedi. Çünki Âkif Efen-

---

1171 ["Ebû Süfyan'ın evine giren emin olur, öldürülmekten kurtulur." Müslim, III, s. 1406, hadis no: 1780; Ebû Dâvûd, III, s. 123, hadis no: 3023, 3024.]

di'nin zamân-ı me'mûriyyetinde, hasta-hāne **[1035]** idâresi sâ‘at-be-sâ‘at muhtel ve ahâlî-yi kirâm-ı Beldetullâh ale'l-umûm kendisine muğber olmağa başladığından, hasta-hāneye yatırılan merzā değil, bütün ahâlî-yi Mekke'nin gönlü kırılıp hasta-hāne ismini bir nefret-i fevka'l-âde ile yâd ederler idi.

Esbak Hicâz vilâyeti muhâsebecisi Hâcı İzzet Efendi, 1286 (m. 1869-70) senesi Vecîhi Paşa'ya vekâlet ve bu sırada hasta-hāne-i mezkûrenin ta‘dîl ve ıslâhına sarf-ı mesâ‘î ve himmet ederek, binâ'en-aleyh zikr olunan hasta-hāneyi muntazam hasta-hāneler hey'etine koymak içün Âkif Efendi'yi azl ve yerine etıbbâ-yı Hindiyye'den Muhammed Vezîr Hān isminde bir hekîmi nakl ile Mekke-i mükerreme'ce lüzûmu inde'l-umûm musaddak olan bir hakīkati Dersa‘âdet'e arz u inbâ eylemişdir.

Hâcı İzzet Efendi'nin bu yoldaki hizmeti Bâb-ı Âlî'ce takdîr olunmakla berâber arîzası hasbe'l-usūl Tıbbiyye Nezāreti'ne havâle buyurulmuş ve Mekteb-i Tıbbiyye tarafından binbaşı Bekir Sıdkī Efendi bi'l-intihāb Mekke-i mükerreme'ye i‘zâm olunarak, Muhammed Vezîr Hān'ın derece-i hazâkati Tıbbiyye idâresince gayr-ı mazbût olduğundan, istihdâmı uyamayacağı cevâben bildirilmişdir.

Bekir Sıdkī Efendi[1172] vaktâ ki Mekke-i mükerreme'ye vâsıl oldu, me'mûriyyetine â'id müteferri‘ât-ı usūl-i idâre ve tedâvîyi celb ü ikmâl ederek hoşnûdî-i merzā ve hüsn-i nazar-ı ahâlîyi celb ve hasta-hāne hakkında derkâr olan sû-i zann-ı avâmmı selb ile ibrâz-ı me'âsir-i hamiyyet ve hasāfet eylediğinden, hem hasta-hānenin hey'et-i gayr-ı muntazaması kesb-i inzıbât ve intizām etdi ve hem de tedâvî-i merzā usūl-i hikmet-şümûlü yoluna girdi. Şimdi bu hasta-hāneyi görenler, bayağı Dersa‘âdet hasta-hānelerine müşâbih olduğunu bilâ-tereddüd tasdîk ederler. **[1036]**

1172 Bu zât, şimdi Mekke-i mu‘azzama emâret-i celîlesi yâveridir.

Ta'rîf olunan Gurebâ Hasta-hānesi'nin yetmiş yatak istî'âb eder on iki koğuşuyla, bir eczâ-hānesi ve bir bağçe ile bir havuzu, bir de matbahı olup bir tabîb, bir eczâcı, bir cerrâh, bir mu'âvin cerrâh, bir müdîr, bir vekîl-i harc, bir imâm efendi, bir aşçı, dokuz hademe, bir bevvâb, bir depocu, bir kābile ile, ya'nî yirmi nefer me'mûr ile idâre olunmakda ve masārifât-ı vâkı'anın kâffesi cennet-mekân Bezm-i Âlem Sultān evkāfından tesviye vü i'tā kılınmakdadır. Gerek hüccâc ve misâfirîn ve gerek ahâlî ve mücâvirîn hastalarına îcâb eden mu'âlecât-ı mütenevvi'a, bu hasta-hāne eczâ-hānesi mevcûdundan meccânen verilir ve hasta-hāneye yatmak arzûsunda olanlar dahī meccânen kabûl olunup müdâvât edilir.

Hasta-hāne-i mezkûre idâresince tutulan defâtirden mütāla'a-güzâr-ı âcizânem olan bir defterde gösterildiğine göre, [12]86 senesi rebî'u'l-evvelinden (m. haziran 1869) [12]90 senesi zi'l-ka'desine (m. aralık 1873) değin hasta-hāne koğuşlarında 48 bin 828 nefer hasta tedâvî olunup bunlardan 718 kimse vefât ederek kusūru şifâ-yâb olmuş ve müddet-i mezkûre zarfında me'mûrîn ma'âşâtından gayrı, 21 bin 496 kuruş 22 para masraf vukū' bulmuşdur ki bu hesâba göre birbiri üstüne beher nefer hasta 4 kuruş 16 para masrafla tedâvî edilmiş demekdir.

Mina Hasta-hānesi

Bu hasta-hāne hakkında bi'l-münâsebe ba'zı vechelerde bir nebze ma'lûmât verilmiş idi. Pâdişâh-ı cihân-penâh efendimiz hazretleri, peder-i cennet-makarları eserine sâlik olarak Haremeyn-i şerîfeyn'in ikmâl-i âsâyişi emrinde birçok fedâkârlık etmiş ve el-ân etmekde bulunmuş oldukları cihetle, burada tafsīlât-ı mükemmele i'tāsı lâzım geldi.

Mu'ahharan aldığımız ma'lûmâta göre zikr olunan hasta-hāne ebniyesi, bi'l-âhare **[1037]** kârgîre tahvîl ve bir de Sıhhiyye dâ'iresi tarh u te'sîs edilmişdir. Bu hasta-hāne kırk yatağı şâmil olup etıbbâsı, mürâca'at edenleri meccânen mu'âyene ve bilâ-istisnâ tedâvî ederler. Fukarâ-yı

hüccâcı kabûl etdikden başka, meccânen yedirirler, içirirler; me'kûlât ve meşrûbâtın kâffesi taraf-ı zî-şeref-i hilâfet-penâhîden tesviye olunur.

Mevkı'i gāyet havâdâr bir mahalde olmak hasebiyle, merzā-yı vâride pek çabuk ifâkat bulur. Herkes her vakit mürâca'ata muvaffak olmak içün gündüzleri hasta-hāneye sancak çekip geceleri kırmızı fener yakarlar. Fakat bu hasta-hāne âdî hastalıklara tutulan hüccâca mahsūsdur. İlel-i mühlikenin sirâyeti zamânlar, bu hastalığa giriftâr olan fukarâ yatırılmak ve sâ'ir hastalar ile ihtilâtdan men' olunmak içün diğer bir hasta-hāne açılır ve fennen îfâsı iktizā eden tedâbîr-i sıhhiyye, bu hasta-hānede ma'a-ziyâdetin icrâ edilir.

Sıhhiyye me'mûrları ve me'mûriyyetleri

Hicâz Sıhhiyye me'mûrları Mina sahrâsını tanzīfe me'mûr olduklarından, her sene Arafât dönüşünden beş on gün evvel yeni yeni mezbahalar inşâ ederler ve kesilen kurbânların müzahrefâtını ilkā içün 5-6 metre umkunda çukurlar açdırırlar. Su sahrınclarını dahī temizletip yeniden doldurturlar. Sıhhiyye me'mûrları tarafından açdırılan çukurlara uzak olan yerlerde kurbân kesilmek memnû' olduğundan, her nerede koyun sürüsü görülür ise asâkir-i nizāmiyye vâsıtasıyla mezbahalara sürülür.

Ba'zı memâlik ahâlîsi ve bi'l-hāssa Tekrûrî[1173] ve Mağribî hâcıları, hüccâcın kesdikleri kurbânların etlerini alıp kızgın taşlar üzerinde kurutmağı âdet edinmiş olduklarından, bunları men' etmek ve çadır aralarında kurbân kesdirmemek içün Sıhhiyye me'mûrları idâresinde olarak üç dört yüz amele ile mikdâr-ı kâfî demir araba tedârik edilip Mina sahrâsının her nev' ta'affünden tathîri içün gezdirilir ki bu amele her nerede

1173 [Tekrûr, Batı Afrika'da hüküm süren devletler ve bunların başkentleri ile Senegal'in alçak ovalarının bir kısmı ve Bundu'nun büyük kısmında yaşayan zenci halkı ifâde etmek üzere kullanılagelen bir ifâdedir. Ayrıntılı mâlûmât için bkz. Hatice Uğur, "Tekrûr", *DİA*, XL, s. 387.]

kesilmiş koyun bulurlar ise arabalara doldurup derhâl kuyulara **[1038]** nakl ederler ve akşamları bu kuyulara kireç doldurup ağızlarını ehemmiyyet-i fevka'l-âde ile kapatırlar.

Helâların men'-i ta'affünâtı içün dahī tedâbîr-i lâzıme-i tıbbiyye icrâ olunur ve kurbânların derileri toplatdırılıp Sıhhiyye'nin ta'yîn etdiği mahalle ve oradan dahī Mekke-i mu'azzama'ya uğratılmaksızın Cidde belde-i ma'mûresinin hāricinde bir yere gönderilir. Fakat bu derilerin Mina'ya gāyet uzak dağlarda tuzlatdırılıp kurutdurulması dahī me'mûrîn-i tıbbiyye tedâbîri cümlesindendir. Değil yalnız Mina'da, Mekke-i mükerreme'nin gerek dâhil-i şehrinde ve gerek Arafât ve sâ'ir mecma'-ı hüccâc olan yerlerinde tevlîd-i ilel ü emrâz edecek esbâb-ı tabî'iyye, sâye-i şâhânede tedâbîr-i sıhhiyye eseri olmak üzere hemen yok gibidir.

Arafât'ın ve sâ'ir mecma'-ı hüccâc olan mevâkı'in meşrûbât ve me'kûlâtı hakkında takayyüdât-ı kâmile-i lâzıme icrâ ve hüccâcın vürûdundan evvel, içecekleri suları şâmil olan havuzlar boşaltdırılıp sūret-i lâyıkada tanzīf ve tathîr etdirildikden sonra yeniden imlâ edilmekde ve Arafât dönüşüne kadar bu havuzların emr-i muhâfazasına asâkir-i nizāmiyyeden kollar gezdirilmek vâsıtasıyla dikkat ve i'tinâ edilmekdedir.

Şehrin dâhilinde ise her gün ta'yîn kılınmış olan ikişer üçer me'mûr ma'rifetiyle umûm mahalleler ile çarşılar ve pazar kurulan yerler süpürdülür ve husūle gelen süprūndü, demir arabalar ile memleketin hāricine getirilerek bir mahalle defn edilir. Hüccâcın vekâleleri birer birer gezilip havâdâr olmayan yerlerdeki hâcılar, havâdâr yerlere nakl ü îvâ edilir. Aşçı dükkânlarında tabh olunan yemeklerin tencere ve sahanları kalaysız ise der-akab kalaylatdırılır. Çarşıda çürük ve ham yemiş satdırılmaz. İshâli dâ'î olan me'kûlât ile meşrûbât çarşılara uğradılmaz. Umûm içün açık olan abdest-hāneler, her gün yıkatdırılıp kireç ve sâ'ir eczâ dökülerek men'-i ta'affünâta çalışılır.

İmâretlerle ribâtlar

Mekke-i mu‘azzama şehr-i mukaddesi dâhilinde birtakım imâretler **[1039]** ile fukarâ-yı mücâvirîn ve gurebâ-yı müslimîn îvâsına ve dul kadınlar iskânına münhasır yüz elli kadar ribât vardır. Fakat en meşhûrları şunlardır:

1. Hasekî Sultān İmâreti:

Hasekî Sultān'ın meşhûr-ı âfâk olan cesîm imâreti, sâlifü'z-zikr Gurebâ Hasta-hānesi ittisālindedir. Bu imâretin vâkıfesi Hasekî Sultān ve müsakkafât-ı mevkūfesi etrâf u cevânibinde esâs-gîr-i istikrâr olan otuz dört bâb dükkândır. Bu dükkânların icâreleri Harem-i şerîf müdîriyyeti tarafından istihsāl edilip iktizāsına göre sarf u idâre olunur.

Mekke-i mu‘azzama'da mevcûd olan zu‘afâ vü fukarâ, beher gün imâret-i mezkûrede tabh edilen fodla ile etli çorbayı ekl ü tenâvül ederek selâtīn-i Osmâniyye'ye du‘â ederler. Ramazān-ı şerîfde her gece pilav dahī tabh ve tevzî‘ olunur ise de eyyâm-ı âdiyyede yalnız cum‘a geceleri tabh olunur. Fodlaların beheri ellişer dirhemlik olup beher gün 1 irdeb (108 kıyye) hınta ile 50 kıyye pirinç ve 12 kıyye lahm sarf edilir.

2. Ribât-ı Seyyidinâ Ebû Bekir es-Sıddîk:

Bu ribât, Sokaku'l-Hacer denilen mevkı‘de olup nisvâna mahsūsdur. Fakat bir odası ile 1,5 irdeb hınta mürettebi vardır.

3. Ribât-ı Seyyidinâ Osmân *–radıyallâhu anh–*:

Ribât-ı mezkûr, Sûku'l-Fîl denilen mahalde olup kırk sāhib-i hücre ile dört mülâzım odası ve beher odanın 1,5 irdeb hıntası vardır. Fakat ricâle mahsūs olduğundan, gurebâ-yı nisvân burada ikāmet ve iskân edemez.

4. Ribât-ı Hâris:

Ricâle mahsūsdur. Bu ribât, harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm **[1040]** ittisālinde olup on sekiz odası ve beher odanın üçer irdeb hıntası vardır.

5. Ribât-ı Alî b. Sultān:

Bu ribâtın yirmi dört odası ve her bir odanın 1 irdeb hıntası olup ricâle mahsūsdur. Mevkı'i, Şâmiyye denilen yerdedir.

6. Ribât-ı İbn Süleymân:

İbn Süleymân Ribâtı'nın otuz odası ve her bir odanın 1,5 irdeb hıntası vardır. Ricâle münhasır olup Bâb-ı İbrâhîm yanında bir mahaldedir.

7. Ribât-ı Şeyh Tâceddîn:

Ricâle mahsūs olan Şeyh Tâceddîn Ribâtı'nın on beş odası ve her bir odanın 1 irdeb ve 9 müd hıntası olup mevkı'i Bâb-ı Umre civârındadır.

8. Ribât-ı Merve:

Merve civârında bulunan Ribât-ı Merve'nin beş odası ve 3 irdeb hıntası olup bu dahī ricâlîdir.

9. Ribât-ı Hazārime:

Hazārime Ribâtı dahī ricâlî olup kırk beş odası ve 1,5 irdeb hınta mürettebi vardır. Mevkı'i, Ciyâd semtindedir.

10. Efendiyye Ribâtı:

Bu ribât Şübeyke civârında ricâlî bir ribât olup yirmi odası ve her bir odanın senevî üçer irdeb hıntası vardır.

11. Hoşkadem ez-Zimâmî Ribâtı:

Bu ribâtın ricâle mahsūs olmak üzere dört odası var ise de mürettebi yokdur.

12. Ribâtu'd-Devrî:[1174]

Ribât-ı mezkûr nisvâna mahsūs olarak yirmi bir odası ve beher odanın birer irdeb hınta-i seneviyyesi vardır. **[1041]**

1174 [Metinde «الدورلى» yazmakla birlikte, doğrusu «الدورى» olmalıdır. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dârü'l-Fikr, XII, s. 145.]

Me'âsir 16:
Mevlidü'n-Nebî

Mevlidü'n-Nebî dâr-ı sa‘âdet-medârı, Mekke-i mükerreme belde-i mes‘ûdesinin cihet-i şarkīsinde ve Şi‘b-i Ebû Tālib câddesinde, (bu câddeye şimdi Şi‘b-i Benî Hâşim, Sokaku'l-Mevlid denir) Sûku'l-Leyl denilen çarşıda vâki‘ bir hāne-i âsumân-âsitâne olup Asr-ı sa‘âdet'de Dârü't-Tebâbi‘a nâmıyla meşhûr ve müte‘ârif idi.

Ulemâ-yı a‘lâm ve a‘yân-ı kirâm-ı Mekke'nin her sene rebî‘u'l-evvelinin 12'nci gecesi akşam namâzı akībinde iş‘âl-i meşâ‘il ve îkād-ı kanâdîl ederek umûm cemâ‘atle Mescidü'l-Harâm'dan çıkıp mahall-i mübârek-i mezkûra azîmet ve icrâ-yı merâsim-i tā‘at u ibâdet eyledikden sonra harem-i şerîf-i Kâ‘betullâh'a avdet eylemesi âdât-ı kadîmedendir. Leyle-i mezkûrede Mevlidü'n-Nebî hāne-i arş-âsitânesinden harem-i Mescidü'l-Harâm'a avdet eden cemâ‘atin Şâfi‘î makām-ı dil-ârâmı arkasında saf-ârâ-yı ârâm ve re'îsü'z-zemzem olan zât-ı zehâdet-simât kāmet-nümâ-yı kıyâm olup pâdişâh-ı âlî-câh içün du‘â etmesi ve huzūru mu‘tâd olanlar teşrîfât kā‘idesine tevfîkan hıla‘-ı fâhire giydikden ve yatsı namâzları edâ edildikden sonra herkesin yerli yerine gitmesi dahī âdet-i mebsûtaya müteferri‘ usūldendir.

Bu cem‘iyyet-i bâhiru'l-meymenet, diyâr-ı Rûm'da tertîb olunan menkıbe-i mevlid-i şerîf kırâ'ati cem‘iyyetinin aynıdır. Cem‘iyyet-i mezkûre Sultān Mustafâ Hān-ı sânî b. Sultān Mehmed Hān-ı râbi‘ devrine gelinceye değin in‘ikād etmezdi. Pâdişâh-ı müşârun-ileyh kesb-i zâd-ı âhiret ve neyl-i devlet-i şefâ‘at dâ‘iye-i hālisasıyla cem‘iyyet-i mezkûreyi usūl ittihâz etdirdiler. Ba‘dehû her sene ramazān-ı şerîfin 17'nci gecesi ta‘zīm-i bi‘set-i Fahr-i âlem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* fikriyle Mekke-i mükerreme'de bir meclis-i âlî ve şehr-i rebî‘ü'l-evvelin 12'nci gecesi dahī tebrîk-i velâdet-i Resûl-i ekrem **[1042]** *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* niyyetiyle Medîne-i münevvere'de bir bezm-i müte‘âlî tertîb ve icrâ edilmesini murâd

ederek, işbu iki meclis-i fâ'izu's-sürûr ve bezm-i lâmi'u'n-nûrun levâzımât ve mühimmât-ı seneviyyeleri içün Mısır'ın öşr-i bahâ mukāta'ası iltizâmından senevî 3 bin 300 kuruş i'tā edilmesini fermân buyurdular.

İrâde-i isâbet-âde-i hazret-i pâdişâhî, 1113 (m. 1701-02) senesi sâniha-zîb-i sudûr olmuş ve bir müddet ramazān-ı şerîfin 17'nci geceleri icrâ kılınmış idi. Şimdi her ne esbâba mebnî ise rebî'u'l-evvelin 12'nci geceleri icrâ olunmakdadır. Bu iki cem'iyyet içün tahsīs buyurulan 3 bin 300 kuruş, ilâ-yevminâ-hâzâ idâre-i Mısriyye hazînesinden verilmekde ve zikr olunan cem'iyyetler, suver-i meşrûha üzere akd u icrâ edilmekdedir. Tebrîk-i velâdet cem'iyyet-i pür-mes'adetinin ne vechile icrâ edilmekde olduğu ise *Mir'ât-ı Medîne* on birinci faslının üçüncü makālesinde muharrerdir.

Âdât-ı kadîme-i ehl-i Mekke

Mekke-i mu'azzama ahâlîsi beyninde ramazān geceleri terâvîh namâzlarını hatimle kılmak, âdât-ı mer'iyye cümlesinden idi. Hattâ ramazānın 21'inci gecesi oldukda Hanbelî imâmı ve 25'inci gecesi Şâfi'î imâmı ve 27'nci gecesi Hanefî imâmı ve 29'uncu gecesi Mâlikî imâmı Kur'ân-ı kerîm'i itmâm u ikmâl eyler ve her birinin hatm edeceği gece, mensûb oldukları mezheb efrâdı Mescidü'l-Harâm harem-i şerîfini dürlü dürlü kanâdîl ve fenerlerle tezyîn ederler idi. Bu âdet el-ân mevcûd ise de mezâhib-i erba'a e'immesine münhasır olmayıp istek edenler bir fırka olup ayrıca kılarlar. Ma'a-mâ-fîh hatim indirileceği geceler Harem-i şerîf'de azīm cem'iyyetler olur.

Evâ'ilde her sene ramazānın 27'nci gecesi Harem-i şerîf'in cihet-i **[1043]** şarkīsi kubbeleri altında ve mahkeme-i şer'iyye önünde azīm bir cem'iyyet teşekkül ederek hatim du'âsı edilir ve hitâm-ı hatm-i şerîfde şerbetler içilerek, huzūr-ı fâ'izu'n-nûr-ı Beyt-i mu'azzam'a gidilip du'âlar olunur idi. Bu cem'iyyetde umûm eşrâf-ı izām ve sâdât-ı kirâm ve ulemâ-yı zevi'l-ihtirâm hazerâtı dahī mevcûd olup şerbetler nâ'ibü'l-ha-

rem vâsıtasıyla tevzî‘ kılınır ve esnâ-yı du‘âda Kâ‘be-i mufahhame bâb-ı felek-cenâbı açık bulunur idi. Bu cem‘iyyet-i meşkûre ânifen ta‘rîf olunan ta‘zīm-i bi‘set cem‘iyyet-i mes‘ûdesi olup el-ân mer‘iyyü'l-icrâdır.

Mevlid-i şerîf geceleri, Mevlidü'n-Nebî sa‘âdet-hânesi civârında sâkin bulunan zevât, hânelerinin dâhil ve hāricini ve hele alt katlarıyla dehlîzlerini kandîller, sancaklar, nev‘an-nev‘ kumaşlar ta‘lîkıyle tezyîn eyler ve birbirine gelip giderek velâdet-i bâhiru'l-meymenet-i Hazret-i Peygamberî'yi tebrîk ve tehniye ederler. Misâfirîn-i vârideye tabak tabak şekerler, helvalar takdîmiyle icrâ-yı merâsim-i şükr-güzârî eylemek dahī âdât-ı kadîmeden olup el-ân mer‘iyyü'l-icrâdır. 1300 senesi leyle-i Mevlûd'unda (m. 21 ocak 1883) çarşılar, pazarlar, dükkânlar ale'l-umûm tezyîn ve bu âna kadar misli görülmedik denilecek sūretde icrâ-yı şehr-âyîn edilmişdir.

Gerek mevlid-i sa‘âdet ve gerek ta‘zīm-i bi‘set cem‘iyyet-i pür-meymenetlerinde emîr-i Mekke ile vâlî-yi şehr-i Bekke hazerâtı dahī bulunur ve şerîf paşa hazretleri içün bir de alay-ı mahsūs tertîb olunur. Bu alayı teşkîl edenler nizāmiyye, zabtiyye, bîşe asâkir-i şâhânesiyle emâret-i celîle kavvâs ve ağalarından ibâret olup adedleri sayılsa bin neferi tecâvüz eder ve bu efrâd emâret-i celîle konağından Harem-i şerîf'in Bâb-ı Alî demekle müte‘ârif olan kapısına kadar iki keçeli dizilip ahâlî bunların arkasından seyr u temâşâ eder.

Efrâd-ı merkūme îstâde-i mevkı‘-i ta‘zīm ve ihtirâm oldukda, kürsî-nişîn-i makām-ı **[1044]** emâret olan zât-ı Hâşimî-nijâd, büyük üniformasını lâbis olduğu ve taraf-ı zî-şeref-i hilâfet-penâhîden ihsân buyurulmuş olan nişân-ı zî-şân-ı hümâyûnlar sîne-i bî-kîne-i iftihārında bulunduğu hâlde endâm-nümâ-yı teşrîf olup Hanefî makām-ı şerîfi arkasında tehiyye kılınmış olan mevkı‘-i âlü'l-âle nüzûl edip cem‘iyyet zamânı hulûl edinceye kadar burada ibâdât u tā‘ât ile meşgūl olur.

Mekke-i müşerrefe ahâlîsi beyninde el-yevm mevcûd olan âdât-ı kadîmeden biri de yeni ta‘yîn buyurulan şürefâ-yı izāmın vürûdun-

da ve kürsî-pîrâ-yı emâret olan zevât-ı kirâmla sandalî-nişîn-i vilâyet olan vülât-ı izām hazerâtına, cânib-i seniyyü'l-menâkıb-ı pâdişâhîden ihsân buyurulan nişânların vüsūlünde ve leyâlî-yi cülûs ile velâdet-i hümâyûn gecelerinde şehr-âyîn etmek ve "rekb" kāfilesiyle avdet eden züvvâr içinde Medîne-i münevvere'ye ilk ibtidâ gitmiş bulunan var ise bunları bi'l-istikbâl, kemâl-i tevkīr u ihtirâmla hānelerine kadar getirmekdir.

Mekke-i mu'azzama emâret-i celîlesine yeni ta'yîn buyurulan herhangi bir zât-ı Hâşimî-nijâd, makām-ı mahsūsuna oturduğu zamân her mahalle ahâlîsi, her kabîle efrâdı en yeni elbiselerini giyerek emâret-i celîle konağı etrâfında ictimâ'la icrâ-yı merâsim-i hoş-âmedî zımnında beyne'l-Arab makbûl ve müte'ârif olan oyunlarla tüfenkler atarlar ve şeyhleriyle söz anlar ihtiyârları huzūra çıkıp el öptükden sonra ber-mu'tâd hil'at giyip avdet ederler.

Herhangi bir vakit gerek şerîf paşa ve gerek vâlî paşa hazretlerine saltanat-ı seniyye cânib-i seniyyü'l-menâkıbından bir nişân gönderilse, esvâk ve pazarları tezyîn ve üç gün, üç gece icrâ-yı şehr-âyîn ile ibrâz-ı alâyim-i huzūz u şâdımânî ederler. Hâlâ Hicâz vâlîsi Osmân Paşa'ya ihsân buyurulan nişân-ı zî-şânın vürûdunda, tamâm altı gün şehr-âyîn edilip ve en fakīr bir âdem bu yolda 4-5 riyal kadar sarf etdikden başka, her biri tezyînât-ı beytiyyeden her neye **[1045]** mâlik ise evlerinin dış taraflarına, sokaklara ta'lîk eyleyip dükkânlar, çarşılar, pazar yerleri, cihâz odalarına müsâbakat edercesine donadılmışdır. Osmân Paşa, ahâlînin masrafa girmelerini men' etmek teşebbüsünde bulundu ise de "Bu işler emir tahtında değil, kendi isteğimizledir" cevâbını verip fikirlerinden dönmediler.

Ahâlî, ramazânın aşere-i ahīrinde karîbü'l-ahd olan vefeyât-ı eşrâf içün başka başka hatim cem'iyyetleri tertîb ile helva tabh ve tevzî' ve meşhûr şeyhlerin her sene yevm-i vefâtlarına müsādif olan günlerde,

kezâlik hatim cem'iyyetleri teşkîl ederler. Ramazāndan iki gün evvel Harem-i şerîf sütūhlarını silip süpürüp süslerler ve Kâ'betullâh'a muhâzî olan dağları sancaklarla donatarak her mahallede şenlikler icrâsıyla izhâr-ı ferah u şâdî ederler. Ramazān geceleri fevc fevc toplanıp tâ-be-seher kasīdeler, ilâhîler okuyarak mahallâtı dolaşırlar.

Recebü'l-mürecceb ayının ibtidâsından muharremü'l-harâm şehrine kadar Harem-i şerîf kandîllerini yakarlar. Herkes birbirine gidip sahûr vaktine değin musāhabet ederler. Safâ ile Merve arasından ibâret olan Mes'â-yı şerîf çarşısını tezyîn ederler. Recebden muharreme kadar umreye gidip gelirler ve şehr-i recebde "rekb" denilen kāfileyi çıkarırlar. Bu kāfile yalnız hecîn, ester, merkebden ibâret olduğu ve gāyet müzeyyen ve mutantan bir sūretde tertîb olunduğu cihetle "rekb" demekle müte'ârifdir.

Rekb kāfilesinde ehl-i Mekke'den Ravza-i mutahhara'yı ilk def'a ziyâret etmişler var ise ulemâ vü meşâyıhdan ibâret bir cem'iyyetle sancaklar keşîde ederek o zâtı mahall-i mahsūsunda istikbâl ve kasā'id ve ebyât okuyarak hānesine kadar îsāl ederler. O şahıs dahī bu cemâ'ate mükemmel bir ziyâfet keşîde eder. **[1046]**

[Iydü'l-Fıtır nöbeti]

En garîb âdetlerden biri de ıydü'l-Fıtır nöbetidir. Bu nöbet pek tuhaf bir yolda îfâ edilir. Çünki harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm'da yirmi dört hatīb vardır. Bunların içinde dördü Hanefî ve dördü Şâfi'î olmak üzere sekiz neferi diğerlerinden mu'teberdir. Iydü'l-Fıtır hutbesini işte bu sekiz hatībden birinin münâvebeten okuması âdet-i kadîme iktizāsından olmak hasebiyle, bir hatībe tamâm sekiz senede bir kerre nöbet gelir.

Binâ'enleyh nöbeti gelen hatīb efendi bayram hulûlünden üç beş gün evvel bâdem, leblebi, fındık, fıstık ve sâ'ire şekerlemeleri bi't-tehiyye, tedârik edebildiği şeyleri tabaklara vaz' u nihâde eder ve bunların her tabağını anberden ma'mûl habbelerle tezyîn eyler. Vaktâ ki ıyd-i Fıtır gecesi

hulûl eder, Mekke'nin ale'l-umûm eşrâf ve sâdât ve ulemâsıyla a'yân ve ekâbiri birer ikişer hatîb efendinin hānesine giderler. Hatîb efendi hazretleri vârid olan züvvâra müzeyyen bir tepsi içinde olarak birer ikişer tabak şekerleme takdîm eder ve misâfirler bu şekerlemenin birer mikdârını ekl ü tenâvül edip kusūrunu çevrelerine vaz'la alıp giderler. Misâfirlerin uşakları var ise onlara dahī birer ikişer tabak şekerleme i'tâsı usūldendir.

Bayram namâzını edâ etdikden sonra akşamdan hānesini teşrîfle şekerleme almış olan zevât, iki sıralı bir saff-i medîd teşkîl ve iki alem ile güzel bir alay tertîb ederek hatîb efendinin önüne düşüp hānesine kadar getirirler ve hatîb efendi tarafından evvelce tehiyye kılınmış olan et'ıme-i nefîseyi ekl ü tenâvül edip dönerler. Hatîb efendinin bu ziyâfeti i'tādan sonra, zât-ı âlî-yi emâret-penâhî ile kendi ziyâfetinde bulunan zevâtın birer birer hānelerine gidip mu'âyede etmesi dahī âdât-ı kadîme cümle-i cemîlesinden olmağla, ba'de't-ta'âm doğruca emâret dâ'ire-i celîlesine, ba'dehû vâlî-yi vilâyet konağına ve daha sonra mahkeme-i şer'iyye dâ'iresine ve oradan akdemce kendi hānesine gelip gitmiş olan ekâbir-i a'yân ve sâdât-ı ulemâ hānelerine gidip her biriyle mu'âyede eder **[1047]** ve her birinden hâllerine mütenâsib bahşîşler alıp avdet eyler idi. Zamânımızda bu âdetler mevcûd ise de hatîb efendiye atıyye vermek usūlü mülgādır. Şimdi gerek şerîf ve gerek vâlî paşalar ile Mekke kādîsı tarafından birer kürk giydirilir. (İntehâ)

Mevlidü'n-Nebî hāne-i sa'âdet-âşiyânesi, Bâ'is-i îcâd-ı âlem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimiz hazretlerinin zîbâyiş-bahş-ı kımât-ı şühûd oldukları mevkı'-i latîfdir. Sultânü'l-enbiyâ *–aleyhi ve aleyhim ecmelü't-tehâyâ–* efendimiz hazretleri, bu hāne-i felek-âsitâneyi esnâ-yı hicretde Akīl b. Ebû Tālib'e verdiler ve Cenâb-ı Akīl'in ahfâdı, Haccâc-ı Zālim'in birâderi Muhammed b. Yûsuf es-Sekafî'ye satdıklarından, Mu-

hammed b. Yûsuf, Beyzā nâmındaki hānesine ilâve etdiler idi. Ol hāne-i gerdûn-kıbâb bu alâka ile müddet-i medîde Muhammed b. Yûsuf'un nâmına izāfetle şöhret-yâb oldu ise de bir aralık Hârûnu'r-Reşîd'in vâlidesi Hayzürân ve bir kavl-i za'îfe göre müşârun-ileyhin zevcesi Zübeyde Hanımlar temellük ederek mescid hey'etinde tecdîd ve karn-ı sâdisde Nâsır-ı Abbâsî ve 340 (m. 951-52) senesi Melik Mücâhid Alî b. el-Mü'eyyed ta'mîr ve teşyîd eylemiş olduklarından, Muhammed b. Yûsuf es-Sekafî nâmına izāfetden kurtulup Mevlidü'n-Nebî ismiyle yâd olundu ve adn-âşiyân Sultān Süleymân devrinde hedm edilip şimdiki tarz-ı bihîn üzere yeniden yapıldı; fî sene 964 (m. 1557).

Mescid-i mes'ûd-ı mezkûrun iki kubbesi ve arsasının cihât-ı erba'a i'tibârıyla otuz birer kadem mesâha-i sathiyyesi olup ortasında ve aynı tennûre şeklinde bir kulübe-i hamrâ-pûş vardır ki bu kulübe dâhilinin Nûr-ı dîde-i kâ'inât *–aleyhi ecmelü't-tahiyyât–* efendimiz hazretlerinin mevzı'-i mukaddese-i velâdetleri olduğu mervîdir.

Sāhib-i sa'âdet efendimizin Dâr-ı Rezm [رذم], Dâr-ı Affân ıtlâk olunan **[1048]** hānelerde mehd-ârâ-yı şühûd olduğunu dahī rivâyet ederler ise de bu rivâyetlerin asl u esâsı yokdur. Meşhûr ve sahîh olan kavil, hāne-i füyûzât-âşiyâne-i sâlifü'z-zikrde tenvîr-i gehvâre-i vücûd eylemiş olmalarıdır.

Mevlidü'n-Nebî hāne-i gerdûn-âsitânesinin pencereleriyle bâb-ı rahmet-nisābı perdeleri ve sâlifü'z-zikr kulübe pûşîdesi birçok def'alar değişdirildiyse de mürûr-ı a'vâm u şühûrla bunların cümlesi gayr-ı kābil bir dereceye vardığı, 1234 (m. 1819) senesi derbâr-ı şevket-karâra arz olunmuş idi. Cennet-mekân Sultān Mahmûd Hān-ı Adlî hazretleri, sâlifü'z-zikr perdelerle pûşîdenin Mısr-ı Kāhire fabrikalarında, ya'nî sitâre-i şerîfe-i Beytullâh'ın nesc ü i'mâl olunduğu karyelerde bi'l-i'mâl lüzûmu kadar hasır-ı münîf ilâvesiyle gönderilmesini ve makām-ı şerîf-i mezkûrla emâkin-i mes'ûde-i sâ'ireyi tebhīr içün iktizā eden ûd ve anber ve misk-i ezher bahâ-

sı olmak üzere Evkāf-ı hümâyûn hazînesinden mikdâr-ı kâfî bir meblağ tahsīs ve irsâl edilmesini emr u fermân buyurmuş oldukları ecilden, muktezāsı icrâ ve levâzımât-ı ma'rûza bi't-tedârik sevk u isrâ kılındı. Hâlbuki kulübe-i mezkûre pûşîdesi gāyet kaba ve kırmızı bir çukadan olarak yapılıp gönderilmiş ve aradan haylice de zamân mürûr eylemiş olduğundan, şimdi pûşîde denilecek yeri yokdur. Kulübe ise ahşâb parmaklıkdan ibâret olup bu da kâr-i kadîm bir usūlde tasnî' kılındığı cihetle, görenlerin izhâr-ı hayf u esef etmemeleri gayr-ı kābil idi.

Bu misillü mevâkı'-i mukaddesenin görülen ahvâl-i esef-iştimâlini ve me'mûrîn-i mahalliyyenin derbâr-ı şevket-karâra arz u iş'âr ve ta'mîr u tecdîdleri içün evâmir-i seniyye istihsāl etmeleri lâzıme-i zimmet-i me'mûriyyet iken, bu âna değin bu husūsda izhâr-ı gaflet edilmişdir. Cenâb-ı Hakk, sâbık Harem-i şerîf müdîri Ahmed Efendi'den hoşnûd olsun ki zamân-ı müdîriyyetinde, ya'nî 1296 senesinde (m. 1879), vâlî paşa ile bi'l-istişâre Mevlidü'n-Nebî mevkı'-i muhtereminin ta'mîr ve tezyîni derece-i **[1049]** vücûbu geçdiğini makām-ı hilâfete arz u iş'âr etmiş ve icrâ-yı iktizāsı irâde-i seniyyesini istihsāl ile ol hāne-i arş-âsitâneyi lâyıkı vechile ta'mîr ve tezyîn eylemişdir. Şimdi Ahmed Efendi'nin eser-i himmeti olmak üzere kulübe-i sâlifü'z-zikrin mevkı'inde a'lâ sâc ağacından ma'mûl ve musanna' bir şebeke ve bunun içinde bir sandûka ve sandûkanın üzerinde sırma ile münakkaş ve yeşil atlasdan ma'mûl bir pûşîde-i güzîde olup kubbesinin dâhil ve hārici nazar-ı rağbeti celb edecek derece müzeyyen ve çâr cihet-i cüdrânı nukūş-ı gûn-â-gûnla menkūş ve mülevven olup pencerelerin perdeleri dahī değişdirilmişdir.

Pencere ta'bîr etdiğimiz yerler, âdetâ pencere olmayıp perde ile mahfûz üç aded tūlânî dolapdır. Bu dolaplar velâdet-i bâhiru'l-bereket-i Cenâb-ı Risālet-penâhî'de hizmet-i mukaddese-i peygamber[î]lerinde bulunmak üzere me'mûren vürûd eden melâ'ik-i selâsenin cây-ı medhal ve mahreci olduğundan, harîr-kârî yeşil birer perde ta'lîkıyle îfâ-yı

merâsim-i ta‘zīm ve tekrîm edilmişdir. Bu mübârek mevkı‘lerin dahī ziyâretleri usūl-i kadîme ve âdâb-ı İslâmiyye'den olup Nakkāş-ı müfessir kavlince Mevlidü'n-Nebî hāne-i bî-bahânesinde yevm-i isneynin vakt-i zevâlinde du‘â olunmak iktizā eder.

Müfessir-i müşârun-ileyhin ismi, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Mevsılî el-Bağdâdî el-Makberî olup asrının şeyhü'l-kurrâsı idi. Sinîn-i ömr-i şerîfleri, 315 (m. 927-28) senesi resîde-i hadd-i gāyet olmuşdur; –*rahmetullâhi aleyh*–.

Me'âsir 17:
Sûku'l-Leyl

Sûku'l-Leyl, gāyet mübârek ve mes‘ûd bir mevkı‘-i müteberrekdir. Mevlidü'n-Nebî ile Mevlid-i Alî hāne-i sa‘âdet-âşiyâneleri ve Sıddîk-ı ekber'in hāne-i bî-bahâneleri o mahall-i şerîfde vâki‘ olmak hasebiyle, âsâr-ı envâr her cihetinde bedîhî vü âşikârdır. **[1050]**

Nazm:

نکهت جنت دمد از سوق لیل *** خارکن کوچهٔ او گل بذیل

سر زده خورشید جهان تاب ازو *** روضهٔ رضوان شده پر تاب ازو

دیدهٔ دل هر دو درو منجلی *** کوچهٔ مولود نبی و ولی

بوالعجبست این که شده یک مقام *** منزل قرصی خور و مه تمام

این چه مقام است که آن آفتاب *** بوده شب و روز در و بی حساب

این چه زمینست که درّ نجف *** پرورش او شده در این صدف

طالع از آن برج شده اختری *** کز اثر اوست ثرا تا ثری[1175]

خانهٔ زهراست در آن شعب هم *** پهلوی صدیق بیک دو قدم

مشتری و[1176] زهره و[1177] شمس و قمر *** بوده قران شان همه با یکدگر

1175 [Metinde «سرا پا ثرى».]
1176 [Metinde «و» yok.]
1177 [Metinde «و» yok.]

سربسر این کوی نشیب و فراز *** بوده خرامش گه آن سرو ناز[1178]

(Fütûhu'l-Haremeyn)

Me'âsir 18:
Dârü'l-Hayzürân

Dârü'l-Hayzürân sa'âdet-hānesine, evâ'ilde Dâr-ı Erkam b. Ebû Erkam el-Mahzûmî denir idi; bu dâr-ı pür-envâr, Cebel-i mübeccel-i Safâ'nın cihet-i şarkıyyesinde vâki' dâr-ı Benî Şeybe'ye muttasıl gāyet dar bir sokak içindedir. Hazret-i Hadîce *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizin dâr-ı sa'âdet-medârlarından sonra Mekke-i mu'azzama şehr-i mufahhamesinde kâ'in mevâkı' ve me'âsirin kâffesinden akdes ve efdal bir mevkı'-i ecmeldir. **[1051]**

Dârü'l-Erkam mevkı'-i mukaddes[i], Seyyidü'l-verâ *–aleyhi akve't-tehâyâ–* efendimizin otuz dokuz sahâbe-i kirâmla verâ-nişîn-i perde-i hafâ oldukları mahall-i mes'ûd-ı meşhûrdur. Ömer b. el-Hattāb, ol hāne-i felek-cenâb dâhilinde şeref-i İslâm'la kâm-yâb olup tekmîl-i erba'în eylediler idi. Ol dâr-ı bî-misâl, bir aralık Hârûnu'r-Reşîd'in vâlidesi Hayzürân Hanım'ın yed-i temellüküne intikāl eylemiş oldu-

---

1178 [Sûk-ı Leyl'den cennet kokusu yayılır. Gül bile onun sokağında diken toplar.
Dünyâyı tenvîr eden güneş ondan doğmuştur. Ravza-i Rıdvân da onun nûruyla parıldar.
Gönlün her iki gözü de oradan ışık bulmuştur ki orası Hz. Peygamber *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* ile Hz. Alî'nin doğduğu sokaktır.
Bu makâmın hem güneş, hem de dolunayın evi olması ne acâyiptir!
Burası nasıl bir makamdır ki güneş hesapsızca ve gece-gündüz orada ikâmet etmektedir.
Burası ne biçim bir makamdır ki Necef incisi bu sedefte yetişmiştir.
Tâlih, o burçtan yükselmiştir; çünkü yeryüzünden gökyüzüne kadar herşey onun etkisindedir.
Orada birbirine bir-iki adımlık mesâfede Hz. Zehrâ ile Hz. Sıddîk'ın evi vardır.
Müşterî, zühre, güneş ve ay, hepsi bir arada bulunmaktadır.
Bu mahallenin her tarafı o Nazlı selvi'nin dolaştığı yerler idi.]

ğundan, müşârun-ileyhâ dâhil-i dârda vâki' muhtebî kayasının etrâf-ı erba'asında esâs-gîr-i istikrâr olan büyût u menâzili bi'l-iştirâ, dâr-ı füyûzāt-âsâr-ı mezkûr sâha-i mesâhasına ilâve ve ilhâk etdiler. Sonraları elden ele geçerek bir aralık eşrâf-ı Benî Hasen'e intikāl etmiş ve nihâyetü'l-emr Mısr-ı Kāhire defterdârı İbrâhîm Beğ alıp Sultān Selîm Hān-ı sânî *–aleyhi rahmetü's-samedânî–* hazretlerine takdîm ve ihdâ eylemiş olduğundan, şehinşâh-ı müşârun-ileyhin necl-i necîl-i hümâyûnları Sultān Murâd Hān-ı sâlis hazretleri, mescid tarzında tecdîd etdiler; fî sene 999 (m. 1590-91).

Mescid-i mezkûr, binâ emânetinde bulunan Cidde emîni Mustafâ Çavuş, mescidin hîn-i ihyâsında Dersa'âdet'e celb edilmiş olduğundan, etrâfında bulunan büyût-ı kibârı ahz ü ilhâka muvaffak olamadılar. Eğerçi biraz daha azl edilmemiş olsalar idi, Dârü'l-Hayzürân Mescid-i şerîfini daha güzel bir hey'etde ihyâ edecekler idi.

Dârü'l-Erkam Mescid-i mes'ûdu arsasının cihât-ı selâsesi 14 kadem olup yalnız dîvâr-ı şarkīsi 24 kademdir. Dört kubbe-i zîbendesi ve bir mikdâr da arsa-i mekşûfesi olup lâkin minâresi yokdur.

Sahre-i muhtebî ki mescid-i şerîf-i mezkûr dâhilinde ve mihrâbına müteveccih olanların sağ cihetlerine müsādif bir yerdedir, hâlâ mer'î vü nümâyândır. Bu kayanın zeyli, Serdâr-ı **[1052]** asfiyâ *–aleyhi ezke't-tehâyâ–* efendimiz hazretlerinin cülûs-ı sa'âdet-me'nûs-ı nebevîlerine mahsūs olduğu, ya'nî Sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz otuz dokuz sahâbe ile verâ-nişîn-i perde-i ihtifâ oldukları zamânlar, bu kayanın altında imrâr-ı vakt ü zamân eylemiş bulunduğu, rivâyât-ı mevsûkadandır.

Hayzürân Hanım ki Dârü'l-Erkam mescidinin bâniyesidir, Mehdî Halîfe'nin sevgili bir câriyesi olup 159 (m. 775-76) senesi âzâd edilmişdir.

Me'âsir 19:
Mevlid-i Alî

Mevlid-i Alî, Şi'b-i Alî'de Cebel-i Ebû Kubeys'e yakın olan Mevlidü'n-Nebî kurbundadır. Bu hāne-i füyûzāt-lâne, dâr-ı zāhiru'l-envâr-ı Ebû Tālib demek olduğundan, zamân-ı kadîmde bir kubbe-i hoş-edâ dâhiline alınıp mescid ittihāz kılınmış ve Cenâb-ı Murtezā'nın mahall-i mevlidi, zikr olunan mescidin sol tarafında vâki' kulübe içinde müselleseü'ş-şekl bir taş alâmetiyle gösterilmişdir. Kulübe-i mezkûrenin hāricinde ve şimâl cihetinde diğer bir taş daha vardır ki bu taş Fâtıma binti el-Esed *–radıyallâhu anhâ–*nın Hazret-i Haydar'ı ba'de't-tevlîd ittikâ buyurdukları mahalli irâ'e içün mevzū'dur.

Hazret-i Haydar'ın Kâ'be içinde zîver-ârâ-yı mehd-i şühûd oldukları dahī mervî ise de mevlid-i şerîflerine mescid-i mahsūs binâ edilmiş olmasına bakılır ise rivâyet-i mezkûrenin bî-esâs olduğu anlaşılır. Bu mescid-i şerîf dîvârlarının birinde bir hacer-i sa'âdet-gevher daha olduğunu ve bu taşın Resûl-i kâ'inât *–aleyhi ekmelü't-tahiyyât–* ile mükâleme eylediğini nakl ederler. Fakat câmi'u'l-hurûf, hacer-i menkūl-i mezkûru görüp ziyâret edemediğimden, bu rivâyeti tasdîkde tereddüd ederim.

Mevlid-i Alî Mescid-i şerîfinin bânîsi ma'lûm değildir. Altı kubbesi olup **[1053]** arsasının kırk beşer kadem tūlü ve otuzar kadem arzı olup üzerinde altı aded kubbe vardır. Sâbık Harem-i şerîf müdîri Ahmed Efendi, bu me'âsir-i latīfi dahī 1296 (m. 1879) senesi matlûb vechile ihyâ ve ta'mîre muvaffak olmuşlardır.

İstitrâd:
[Hz. Alî b. Ebû Tālib'in kabri]

Cenâb-ı Haydar'ın Necef-i eşref'de medfûn olduğunu nakl ederler. Zât-ı sâmîleri ramazān ayının 17'nci cum'a günü urulup iki gün sonra rihlet eylediler. Namâzını oğlu İmâm Hasan hazretleri kıldırıp dâ-

rü'l-imâreye defn eylemiş ve ba‘dehû buradan çıkarıp Necef-i eşref'e nakl ü defn etmişdir ki rivâyât-ı mevsûkaya göre bir kabirden diğer kabre nakl edilen emvâtın birincisi Cenâb-ı Haydar'dır. Kabr-i şerîflerini Hârûnu'r-Reşîd keşifle üzerine bir kubbe yapdırmışdır. Müşârun-ileyhin sūret-i keşfini şu vechile nakl ederler:

Hârûnu'r-Reşîd birtakım vuhûşun Necef-i eşref'de bir noktaya ictimâ‘ eylediklerini görüp "Bunların burada ictimâ‘larına sizce ne ma‘nâ verilir" diye o nokta kurbunda vâki‘ bir karye ahâlîsini celble su'âl eylemiş idi. İçlerinden gāyet ihtiyâr ve mütefennin bir âdem huzūr-ı halîfeye gelip "Efendim; su'âl buyurduğun mahallin Nûh *–aleyhi's-selâm–* ile Alî b. Ebû Tālib'in kabri olduğunu rivâyet ederler" demiş ve bu haber üzerine Hazret-i Haydar içün bir türbe inşâ edilmişdir. *(Muhâdaratü'l-evâ'il)*

Rivâyet

Mütevekkil-alellâh, 234 (m. 848-49) senesi Alevîlere ibrâz-ı adâvet fikriyle, Cenâb-ı Haydar ile oğlu Seyyidü'ş-şühedâ *–radıyallâhu anhümâ–*nın türbelerini ve bu türbelere mensûb ebniyeleri kâmilen yıkıp hâke berâber eyledi idi. Dokuz sene sonra Ebû Ca‘fer Müstansır-billâh, babası Mütevekkil'in mesleğini istihcân ile yıkdığı türbeleri ve bunlara nisbet edilen hâneleri yeniden binâ ve bu tarîk ile kulûb-ı sâdât-ı izāmı ihyâ etdi; fî sene 243 (m. 857-58). **[1054]**

Me'âsir 20:
Mevlid-i Hamza

Mevlid-i Hamza, Mekke-i mu‘azzama'nın cihet-i Yemâniyye'sinde ve Mesfele ıtlâk olunan mahalde birke-i Yemânî'ye yakın olan pazar yerinde, ya‘nî Bâb-ı Hayyâtīn nezdinde kâ'in Ayn-ı Bâzân yanında bir hāne-i feyz-âşiyâne olup zamânımızda Mescidü'l-Hamza demekle müte‘ârifdir. Arsa-i mukaddesesinin yirmişer arşın tūlü ile on beşer arşın arzı olup karşısında beş on menzil ve üç dört dükkân vardır.

Me'âsir 21: Mevlid-i Ömer b. el-Hattāb

Mevlid-i Ömer b. el-Hattāb mevkı'-i enveri, Cebel-i Nûnî denilen dağın zirvesindedir. Mekke ahâlîsi bu mevkı'-i şerîfe çıkıp teferrüc ederler ve ba'zen mahsūs ziyâret içün dahī giderler. Ulemâ-yı eslâf her sene rebî'u'l-ûlâsının 14'üncü gecesi gidip ziyâret etmeği i'tiyâd eylemiş iseler de zamânımızda her ayın 14'üncü geceleri ziyâret edilmesi âdet hükmüne girmişdir.

Me'âsir 22: Mevlid-i Ca'fer

Mevlid-i Ca'fer, Bâb-ı Acele'ye karîb dâr-ı Ebû Sa'îd'e yakın bir yerdedir. Kapısının üzerinde «هَـذَا مَوْلِـدُ جَعْفَـرِ بْـنِ أَبِي طَالِـبٍ؛ دَخَلَـهُ النَّبِيُّ صَلَّـى الله عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ»[1179] ibâresi mastūr olduğuna bakılır ise Seyyidü'l-beşer efendimiz hazretleri, sa'âdet-hāne-i mezkûreye sâye-bahş-ı iclâl olmuşlardır. 623 (m. 1226) senesinde mücâvirîn-i Mekke'den zâtın biri ta'mîr etmiş ve hüccâc-ı kirâm el-yevm ziyâret eylemekde bulunmuşdur.

Me'âsir 23: Dükkân-ı Ebû Bekir es-Sıddîk

Kuyumcular çarşısında Hadîcetü'l-kübrâ **[1055]** *–radıyallâhu anhâ–* hazretlerinin ismet-sarây-ı aliyyeleri karşısındadır. Sultān-ı kişver-i dîn *–aleyhi selâmullâhi'l-mu'în–* efendimiz hazretleri, ekser vakitler ol mahall-i mübârekde ârâm u ikāmet buyururlar idi. Dükkân-ı mezkûru, sāhibü'l-Yemen Nûreddîn b. Ömer b. Alî b. el-Mes'ûdî 623 (m. 1226) senesi mescide tahvîl eylediği cihetle, cum'a günleri içinde teberrüken hatm-i hāce edilir. Üzerinde iki kubbesi olup arsası arzen on ikişer, tūlen yirmi beşer kademdir. Bu makām-ı şerîf, Sıddîk-ı a'zam *–radıye anhüllâ-*

1179 [Burası Ca'fer b. Ebû Tālib'in doğduğu yerdir; Sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz oraya girmişti.]

hi'l-ekrem– efendimizin sa‘âdet-hāneleridir. Akdemleri kapısının üzerinde «هَذَا دَارُ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ»[1180] ibâresi mastūr idi. İşte bu alâmet, dükkân-ı mezkûrun sa‘âdet-hāne-i Sıddîk olmasını te'yîde kifâyet eder.

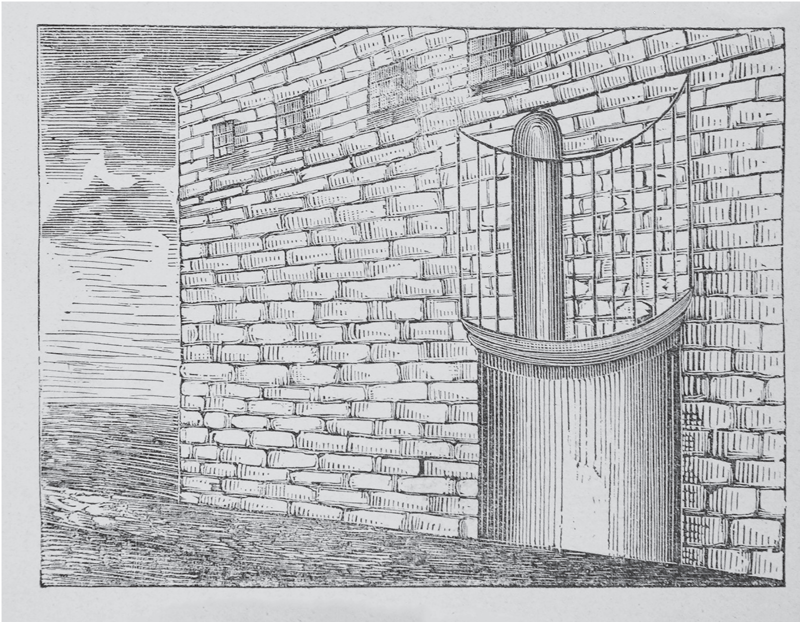
Mevsûkan rivâyet olunduğuna göre, Hazret-i Sıddîk bu hāne-i çarh-âsitânenin bir odasına "haz" denilen kumaş-ı safâ-pâşı vaz‘la fürûht ederler idi. Dükkân ıtlâkının sebeb-i mahsūsu budur. Zât-ı sâmîleri, bu odada hem ahz ü i‘tā ederler, hem de ehibbâsıyla birleşip bi‘set-i nebeviyyenin sıhhat-i vukū‘unu söyleşirler idi.

Hazret-i Osmân b. Affân ile Cenâb-ı Talha ve Zübeyr b. el-Avvâm ve sâ'ir ba‘zı berere-i ashâb-ı kirâm *–radıyallâhu anhüm–*, mezkûr oda dâhilinde nûr-ı îmân ile tenvîr-i kulûb eylediler.

Fâ'ide

Haz, evâ'ilde beyne'l-Arab yün ve tiftikden ma‘mûl olan kumaşa denirdi ki bu kumaşın arışı ipek ve argacı yün yâhūd tiftikden olur idi. Zamânımızda argacı iplikden olana "hallâlî, kutnî" denir. Haz dahī kutnî ve hallâlî nev‘inden olmak mülâbesesiyle, ashâb-ı kirâm ve tâbi‘în bundan be-nâm elbise i‘mâliyle isti‘mâl ederler idi. Sonradan nehy olundu. Bi'l-âhare hem argacı ve hem de arışı ipekden mensûc kumaşlara dahī haz dediler ki bunun isti‘mâli mutlakā **[1056]** harâmdır. İnde'l-baz, haz, deniz koyunu ıtlâk olunan ve ba‘zı büyücek derelerde dahī bulunan hayvânın ismi olmak hasebiyle, tiftikden masnû‘ sevbe "haz" dediler. Bu takdîrce haz iki nev‘ kumaş olup birinin isti‘mâli harâm, diğerinin helâldir. Harâm olan argaç ve arışı ipekden olandır. Helâl olan ipek ile mezkûr hayvân tiftiğinden masnû‘ olandır.

1180 [Burası Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk *–radıyallâhu anh–*ın evidir.]

Şekil 27: Hacer-i mütekellim.

Me'âsir 24:
Hacer-i mütekellim

Hacer-i mütekellim, dükkân-ı sâbıku'z-zikr dîvârının Harem-i şerîf cihetinde ve bir hāne dîvârının zemînden bir metre yüksekde mevzū' olup züvvâr teberrüken istilâm ederler.

Hacer-i mütekellim, 1 mi'mâr arşını uzunluğunda ve 8 parmak kutrunda ve nısf **[1057]** üstuvâne şekl ü hey'etinde olarak mevzū' bulunduğu dîvârdan 6 parmak kadar çıkıntılıdır. Fahr-i âlem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimizin, "Ben bir taş bilirim ki bana kable'l-bi'se gelip geçerken selâm verir idi" buyurdukları ol seng-i mücevher-deng hakkında olması maznûn ve bu taşın üzerinde kıt'a-i âtiyye mahkûkdur.

Arabî:

أنا الحجر المسلّم كل حين *** على خير الورى فلي[1181] البشارة
ونلت فضيلة من ذي المعاني *** خصصت بها وإني من الحجارة[1182]

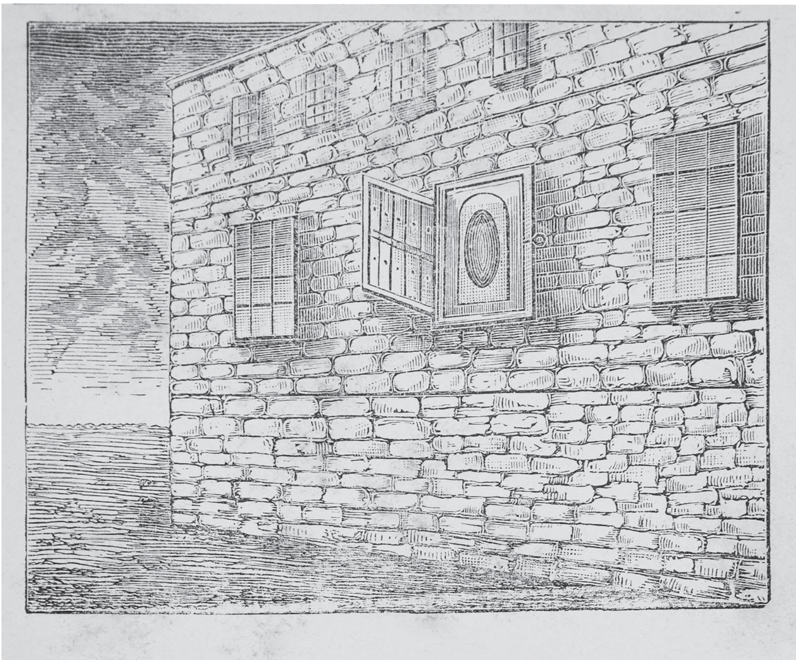
Erzincânî Hâcı İzzet Paşa'nın son Hicâz vâlîliğine kadar hacer-i mezkûr açıkda kalmış idi. Paşa-yı müşârun-ileyh, Hicâz'a son me'mûriyyetlerinde üzerine mukavves bir demir kafes geçirtip hıfz etmişler ve keyfiyyeti başkaca bir taşa yazdırıp Hacer-i mütekellim'in üzerine vaz‘ u nihâde eylemişlerdir.

Me'âsir 25:
Hacer-i müttekâ

Hacer-i müttekâ, Hacer-i mütekellim'in karşısında vâki‘ sa‘âdet-hâne-i Hadîcetü'l-kübrâ sırasındadır. Bu taşın sîne-i bî-kînesinde bir hücre-i latīfe vardır ki bu hücrenin Şâh-ı levlâk efendimizin mübârek dirseklerinin eser-i nişânesi olduğunu nakl ü rivâyet ederler. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri, birgün dükkân-ı Ebû Bekir'i bi't-teşrîf, hacer-i mezkûra dayanıp "Yâ Ebâ Bekir" diye İbn Ebû Kuhâfe hazretlerine iltifât buyurmuş olduklarından, seng-i mezkûr üstünde mübârek dirseklerinin yeri kalmışdır. **[1058]**

1181 [Metinde «قلي».]

1182 [Ben, Verâ sâhiplerinin en hayırlısı'na –*Allah ona salât ü selâm etsin*– her zaman selâm veren bir taşım.
Mânâlar sâhibi'nce nice fazîletlere nâil oldum. Bir taş olsam da mübârek kılındım.]

Şekil 28: Hacer-i müttekâ.

Hacer-i şerîf-i müttekâ, akdemce Cenâb-ı Sıddîk'ın hāne-i feyz-âsitâneleri dîvârında idi. Sonraları oradan söküp ta'rîf olunan mevzı'e vaz' u nihâde etmişlerdir. Taşın mevzū' olduğu dîvâr, Harîrî Mustafâ Efendi merhûmun konağı dîvârlarından idi. Bu konak, 1300 senesi evâ'ilinde (m. kasım-aralık 1882), hüccâc Arafât'da bulunduğu gece yanıp fakat hacer-i mezkûra bir şey olmadığından, el-ân mevcûd ve bâkī ve üzeri ahşâb kapaklı bir çarçûbe ile mahfûz bulunmuş ve konak dahī ta'mîr edilmişdir.

Me’âsir 26:
Dârü’l-Abbâs

Dârü’l-Abbâs, Mes‘â-yı şerîf câddesinde ve Mîleyn-i ahdareyn indinde kâ’in Bâbü’l-Abbâs’a mukābil idi. Şimdi mesâkin-i fukarâ, ya‘nî ribât-ı mesâkîn ve gurebâ olmuşdur. **[1059]**

Me’âsir 27:
Ribâtu’l-Muvaffak

Ribâtu’l-Muvaffak,[1183] Mesfele cihetinde Sokaku’l-Makarr-ı Âriye [المقر آريه] câddesindedir. 604 (m. 1207-08) senesi Kādī Muvaffak Cemâleddîn Alî b. Abdülvehhâb el-İskenderî ahz ü ta‘mîr ile vakf etmişdir. Derûnunda yâhūd kapısı önünde du‘â olunsa rehîn-i kabûl ve icâbet olur.

Meşâhîr-i evliyâdan Şeyh Abdullâh b. Mutarrif hazretleri, “Ribât-ı Muvaffak kapısının halkalarına medd-i yed etdikçe, bu halkaya birçok ehlullâhın vaz‘-ı dest eylediğini hiss eder idim” derler imiş. Fukarâ ve mesâkîn-i memâlik-i Meğāribe, ribât-ı mezkûrda kā’im ve sâkin olurlar. Ekser ehlullâh du‘â etmek ve mahzan ziyâret eylemek üzere ribât-ı şerîf-i mezkûra devâm etmekde olduklarından, mülâzemet-i evliyâdan hâlî değildir.

Me’âsir 28:
Mina

Mina, Mekke-i mükerreme’nin cânib-i şarkīsinde vâki‘ Cebel-i Sebîr ile Gār-ı Mürselât arasındadır. Bu mevkı‘-i akdes gāyet büyük ve latīfü’l-manzar bir sahrâ-yı şevk-âver olup 305 arşın mesâfe-i tūlânîsi vardır ki mebde’i cemre-i Akabe ve müntehâsı cemre-i sâlise olarak Mekke-i mu‘azzama şehrine 4 mîl uzakdır. Cesîmce bir kasaba gibi iki ciheti büyük büyük dekâkîn ve büyût ile müzeyyen ve nihâyeti Mescidü’l-Hayf

---

1183 Şimdi buraya Ribâtu’l-Osmân denir.

hudûdu ile mu'ayyen ise de zikr olunan menâzil ve dekâkîn, mevâsim-i haccın gayrı vakitlerde hâlî ani'l-ahâlî olduğundan, ma'mûrluğu mevâsim-i hacca münhasırdır. Hüccâc-ı zevi'l-ibtihâc, Arafât'dan ba'de'l-avde burada birer hāne istikrâ ve Şâm ve Haleb ve Bağdâd diyârlarından vürûd eden tüccârlar ile ahz ü i'tā eder. **[1060]**

Zamân-ı du'â her ayın leyâlî-yi büdûru nısfında olmak üzere mukayyed ve mastūr ise de mevkı'en gayr-ı ma'mûr olduğundan, her ne zamân muvaffak olunsa du'â edilmelidir.

Surre Emâneti'yle taraf-ı müstecmi'u'l-mecdi ve'ş-şeref-i hazret-i pâdişâhîden Mekke şerîfi bulunan zât-ı Hâşimî-nijâda beher sene irsâli mu'tâd olan emr-i âlî bu mevkı'-i mübârekde alenî olarak kırâ'at olunur. 1301 (m. 1884) senesi devletlü siyâdetlü Şerîf Avnürrefîk Paşa hazretlerine irsâl buyurulan nâme-i hümâyûnun bir sūreti elde edilmiş olduğundan, teyemmünen buraya derc edildi.

Sūret-i nâme-i hümâyûn

الحمد لله الذي جعل سرة البطحاء صدف درة البيضاء، وحلى بها أجياد عرائس الصنوعات، من الثرى إلى سدرة المنتهى، وصير أم القرى مَخْتَدَ نبيه المجتبى وصفيه المرتضى، وأوحى إلى خليله إبراهيم أن يرفع القواعد من البيت، وأمرنا أن نتخذ من مقامه مصلى، وتوجهت الوفود المتوشحة بوشاح الهدى، ورفعوا أصواتهم بالتهليل والتلبية، وقصدوا نحو منى، فطوبى لمن سعى بين الصفا والمروة، وصلى بمقام إبراهيم بخضوع القلب، وانتهج نهج القربى والزلفى، وبيض وجهه باستلام الحجر الأسود متلألئا كسناء ذكاء.

والصلاة والسلام على من بُعث رحمة للورى، وصارت زيارة قبره من أرقى مدارج السعادة في الدنيا والعقبى، وعلى آله وصحبه الطيبين الذين طهروا الكعبة العليا من أدناس الأوثان، وأحكموا بنيان الشريعة المصطفوية بإقامة أحكام القرآن ما ناحت الحمائم بتسبيح الله تعالى وتقديسه جل وعلا...

أما بعد؛ فهذا خطابنا الشريف الخاقاني وكتابنا المنيف السلطاني النافذ حكمه بعناية الله المعين في أقطار الأرضين، مطاعا لأساطين الملوك والسلاطين، **[1061]**

لا زال ناشرا فوائح العدل والأمان وما برح زاهرا بين حدائق البر والإحسان وما سجعت الطيور ورتعت الغزلان، أصدرناه منطويًا بفرائد التحيات الرائقة، ومحتويًا على قلائد التسليمات الفائقة، مُظهرا عَرْفَ رياحين المحبة والاستئناس، وممهدا لمباني المودة المحفوظة عن الاندراس، إلى جناب الأمير الأمجد الأجل الأوحد، المقتفي آثار أسلاف الأشراف، من آبائه الغر صناديد آل عبد مناف، وأجداده الحميدِي السير، الجميلي الأوصاف، فرع الشجرة الزكية النبوية، طراز العصبة العلوية المصطفوية، المنتمي إلى أشرف جرثومة علا عنصرها، والمنتسب إلى أنفس أُرومة غلا جوهرها، زبدة سلالة الزهراء البتول، عمدة آل بيت الرسول، المحفوف بصنوف عواطف الملك الصمد، من أفاخم وكلاء دولتنا وأعاظم وزراء سلطنتنا السنية، الحامل النيشان المرصع بالعثمانية والمجيدية، أمير مكة المكرمة الشريف «عون الرفيق باشا»، لا زالت العناية الربانية له ملاحظة، والكلات الصمدانية عليه حافظة، ننهي إلى نادي الشريف أن الله جل شأنه وعز برهانه، اصطفانا من بين عباده خلفاءَ للأنام، وأعطانا سيف الجهاد، وأمرنا بتأسيس ركن الإسلام، وشرّفنا على الملوك بسدانة بيت الله الحرام، والركن والمقام، وزيّن منشور سلطنتنا بخدمة روضة نبينا وشفيعنا – عليه أسنى التحية وأزكى السلام –.

نحمد الله على ذلك بأتم الشكر وأكمل المحامد. ونُحَلِّي ترائب عرائس هذه النعم من جواهر الأثنية بأغلى القلائد وأنفس الفرائد، فلا جرم وجهنا وجهة النهمة الواسعة ونخبة الهمة الشائعة، لرفع رايات الشكر فوق القمة التاسعة، وصرفنا أزمة صريمتنا الجليلة إلى طريق إيفاء ما وهبنا الله من المواهب الجزيلة، وامتطينا صهوة مطايا الإقدام، في تنفيذ مصالح الشريعة، جاريا مجاري الجد والإهتمام، لا سيما مهام الأوقاف المشروطة لفقراء الحرمين المحترمين، والأرزاق المعينة المضبوطة للشرفاء شرفهم الله تعالى في الدارين، وللعباد العاكفين في المقامين المكرمين، وأرسلنا من شامل عنايتنا على الرسم القديم في العام السابق، وهو عام ثلاثمائة وألف من هجرة من أسس قواعد الإسلام. صبت على ضريحه سجال**[1062]** التحية والسلام كافةَ الأموال المحصلة من ريع الأوقاف الموقوفة المربوطة، والنقود المعروفة والوظائف المضبوطة التي خصصت بلائذي الحرم ويثرب ممن سكن فيهما، واخترنا الجواد من حيثما المشارق والمغارب، وجملتها مثبته وأعدادها مفصلة ومقررة كما هو مسطور ومرقوم في الدفتر المعلوم والمختوم جميعها الدنانير التضاد والخالصة الصافية من النقود الرائجة في عامة البلاد الدانية

والقاصية، وسلمنا تلك الصرر إثر ما وضع في الأكياس الموسومة بختمنا الشريف دفعا للالتباس إلى يد حامل ذلك المنشور السلطاني، وناقل هذا المثال الخاقاني، المنتسب لسدتنا السنية، من خدام عتبتنا العلية السلطانية، المأمور لخدمة الحميدية الخاقانية، الحامل نيشان المجيدية من الرتبة الرابعة، أمير الكرام السيد «بسيم باشا» دامت معاليه. وعمدة أصحاب التحرير والتقرير، كاتب الدفتر قدوة الأماثل والأقران – زيد قدره – بعد ما قلدناهما تلك الخدمة الجليلة، وأعطيناهما دفترا مختوما بختمنا المبارك السلطاني، لا زال عنوانه زينة على صحيفة مناشير الأماني، مخبرا عن المصاريف المعينة، متضمنا بالمواهب المقننة، فأمرناهما بإيصال تلك الصرر إلى خزانة المديرية المأمورة بالسعي مع الاهتمام على جري الأصول المؤسسة في سوالف الأيام في الصور المقررة، في مصاريفها المحررة المقدرة، على ما صرح ونص عليه في الجريدة التي هي في جيد الأمانة الله ﴿إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤَدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا﴾.[1184]

واغترافا من مشارب الأجواد الجزيلة قراح عذبها، ونهلها وتوزيعها إلى مستحقيها من السادات والعلماء والضعفاء ساكنى مكة المكرمة، وقاطني المدنية المعظمة، المستمسكين بأذيال سرادقات بيت الله الحرام، والمتشرفين بجوار نبينا شفيع الأنام – عليه أفضل الصلاة والسلام –.

ورسمنا ألا يفض خاتم أكياس هذه المبرة، ولا توزع على أصحابها إلا بمعرفة المأمورين الذين وجب حضورهم، ولا يستنسخ دفتر مستقل غير هذا الدفتر، بل يعلم على اسم كل من وصل إليه نصيبه بالمداد الأحمر، فإن غاب واحد منهم أو قضى نحبه ولم يوجد مسميات بعض الأسماء يعلم على اسمه بالدفتر حسبما يظهر، وتحفظ حصصهم ونصيبهم مفرزة محرره، كيلا يحتال أحد لأخذ الصرة المقررة، بأن يؤتي نصيب من توفي أو غاب لأشخاص توافقت أسماؤهم وألقابهم **[1063]** ونسبهم، وتشابهت الأسماء والألقاب والنسب والأنساب.

هذا وقد أهدينا إلى جنابكم العالي، مغرس شجرة المفاخر والمعاني في صحبة حامل كتابنا اللطيف وخطابنا المنيف خلعة من تشريفاتنا البهية، واكساءاتنا السنية تجديدا لمراسم الموالاة، وتأكيدا بمعاقدة المصافاة، فلا بد من استقبالها بتقديم

1184 ["Muhakkak Allah te'âlâ size emrediyor ki, emânetleri ehline veriniz …" Nisâ, 4/58.]

مراسم الإكرام والتعظيم والتزيين، والإكتساء بها علامة الاحترام والتكريم، وبذل القدرة الكاملة في رعاية الرعية وصيانة الحجاج والمجاورين والمسافرين والمقيمين من العنت والشقاوة، لإفاضة الأمن والراحة وحراسة تلك الطرق والممالك، واستجلاب الأدعية الصالحة من العلماء العالمين والسادات المهديين، والفقراء الصالحين، والمواظبة على الدعوات بمزيد التضرع والابتهال، لإعلاء أعلام دولتنا العلية، وثبات أركان سلطنتنا السنية، إنه سبحانه لجدير بالسؤال، وقدير على تبليغ الآمال، تعالت ذاته عن المضاهي، وجل جوده عن التناهي، وفضلهُ حسبَ من بجنابه لاذُ وطوله كفاية من به استعاذ.

وصلى الله على سيدنا محمد الذي تأسست قواعد شريعته البيضاء بأركان المواهب الربانية، ناشرا ظلال سدتها فوق الثرى، واستهل بأرجاز نعوته الملائكة المقربون على العرش سربا فسربا، وعلى آله وعترته الذين فتحوا بسيوفهم البلاد شرقا وغربا، ولمن تبعهم من أمته إلى يوم الدين عجما وعربا، رضوان الله تعالى عليهم أجمعين.[1185]

1185 [Bu nâme-i hümâyûnda meâlen şöyle denmektedir:

“Hamdele ve salveleden sonra...

Emmâ ba‘dü;

Bu, hitâb-ı şerîf-i hâkânîmiz ve kitâb-ı münîf-i sultânîmizdir ki hükmü, mu‘în olan Allâh’ın inâyetiyle arzın her ikliminde nâfizdir; önde gelen sultanlar ve melikler ona mutîdir. Hitâb ve kitâbımız adl ü emânın güzel kokularını etrâfa dâimâ yaymaya devâm etmekte, iyilik ve ihsan bahçeleriyle kuşların öttüğü, ceylanların sektiği çayırlarda hâlâ parıltısını devam ettirmektedir.

Bu nâme-i hümâyûnu, saltanatımızın büyük vezirlerinden ve devletimizin fehâmetlü vekillerinden, murassâ Mecîdî ve Osmânî nişanlarını hâmil, birçok güzel sıfatlarla muttasıf, Mekke emîri Şerîf Avnürrefîk Paşa’ya ısdâr ettik. Allah, bizi kulları arasından insanlar üzerine halîfe olarak seçti, cihad kılıcını bize verdi, İslâm’ın rükünlerinin te’sisini bize emretti ve Beytullâh’a bizi hizmetkâr kılarak diğer meliklerden daha fazîletli kıldı. Peygamberimiz efendimiz şefaatçimiz –*aleyhi’s-selâm*–ın ravzasına hizmet etme şerefini bize bahşederek saltanatımızın menşûrunu tezyîn etti.

Allâh’a hamd ediyor, O’na en güzel senâ ve övgülerle şükrediyoruz. Şüphesiz biz de en büyük gayretlerle şükür sancaklarını yüceltmeye cehd ediyoruz. Biz, O’nun mebzûl nîmetleri karşısında şükretmekte, umûru Allâh’ın arzu ettiği

Me'âsir 29:
Cemerât-ı selâse

Cemerât-ı selâse, sâlifü'z-zikr Mina vâdîsinin üç mevkı'inde birer alâmet-i mahsūsa ile ta'yîn olunmuşdur.

---

tarzda yapmaya gayret etmekte, şerîatın maslahatını yerine getirmek üzere teşebbüste bulunmakta ve bilhâssa Haremeyn-i muhteremeyn fakirlerine şart koşulan vakıflarla, bu iki makâmın şerîflerine ve burada kendini ibâdete hasredenlere tahsis edilen erzâkı yerlerine ulaştırma hususunda ihtimam göstermekteyiz. Eskiden olduğu gibi geçen sene de –İslâm'ın esaslarının te'sis edildiği hicretin 1300'üncü yılında– ihsanlarımızı gönderdik. Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere'de ikâmet edenlere tahsis edilen aynî ve nakdî vakıflar ve tâyin kılınan paralarla maaşlar bütünüyle gönderildi. Bu gönderilenler, maşrık ve mağribdekilerin en vasıflılarından seçildi ve ne gönderildi ise mufassal sûrette sayılarak tesbit edildi, kayıt için belirlenen mühürlü deftere kaydedildi. Gönderilen dinarların, paraların tamâmı en iyilerinden seçildi.
Bu surreleri, birbiriyle karışmasın diye şerefli mührümüzle ayrı ayrı damgalanmış keselere koyarak, elinde sultânî menşûru bulunduran, hâkânî fermânı taşıyan kişiye teslim ettik ki bu kişi südde-i şerîfemize mensub, yüce saltanatımızın eşiğinin hâdimlerinden, medhe lâyık bu hâkânî hizmete me'mur kılınmış, dördüncü rütbeden Mecîdî nişânını hâiz emîrü'l-kirâm Seyyid Besîm Paşa'dır.
Ve defter kâtibini de bu yüce hizmetle vazîfelendirdik ve ikisine mübârek mühürlü sultânî defterleri verdik ki bu defter masrafları müş'ir ve tâyin kılınan ihsanları madde madde mütezammındır. İkisine bu surreleri mer'î usûlü vechile ilgili müdürlük hazînesine îsâl etmelerini emrettik.
Bu müdürlük, kararlaştırılan surreleri, takdir edilip yazılan masrafları, eskiden icrâ edildiği sûrette harcayacak, îfâ edecektir. Bu emânetler onların boynunun borcudur: "Muhakkak Allah te'âlâ size emrediyor ki, emânetleri ehline veriniz …" (Nisâ, 4/58.)

Mes'ele

Ulemâ-yı Hanefiyye, "Cemre-i[1186] ûlâ ile cemre-i sâniyeye taş atıldığı, yaʿnî birinci ve ikinci şeytān taşlandığı yerlerde duʿâ içün birer mikdâr durmak **[1064]** lâzım gelir ise de cemre-i sâlise denilen yerde vukūf iktizā etmez" dediler. Bu karâra göre üçüncü cemre yanında duʿâ içün durulmayarak, hem yürüyüp geçmek ve hem de esnâ-yı meşyde duʿâ edilmek

---

Gönderilen surrelerdeki malların ve paraların en iyisi mebzûlen istihkak sahipleri olan Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevvere'de mukîm sâdât, ulemâ ve zuafâya tevzî edilmelidir.

Emr olunmuştur ki bu mühürlü surre keseleri, hâzır ve nâzır olmakla muvazzaf görevli me'murlar olmaksızın açılamaz ve istihkak sâhiplerine dağıtılamaz. Kayıtlar bu defterden gayrı, hiç bir deftere istinsah edilemez. Surrelerden hissesini alanlar kırmızı kalemle işâretlenir. Ayrıca surreye müstehak olan biri ölür veyâhud gâib olur ise bu dahî defter üzerinde işâretlenir ve bunların hisseleri mahfûz kalır. Bundan maksad, bir başkasının ölen yahud gâib olan kişiye tahsis edilen surre hissesini gasb etmesine mâni olmaktır. İsim isme, elkâb elkâba ve neseb nesebe benzeyebilir ve bir karışıklık zuhur edebilir. Bunlara mahal vermemek adına, kemâl-i dikkat ve îtinâ ile defterdeki isimlerin yanlarına işâret koyun.

Yüce zâtınıza (Avnürrefik Paşa'ya), hâmil-i surre ile birlikte, hediye olarak bir hilʿat gönderdik ki bu, sizi tekrar bu göreve tâyin ettiğimizi göstermektedir. Bunu bir merâsim ile, tâzimen, tekrîmen ve tezyînen karşılayın ve ihtiramla giyin. Tüm cehdinizi, reâyâyı idâre ve hüccâc, mücâvirîn, misâfirîn ve mukîmîni zorluk ve kötülüklerden muhâfaza etmek hususlarında sarf edin ki böylece emniyet ve huzur yayılsın, beldeler ve yollar korunup gözetilsin. Ayrıca ilmiyle âmil olanların sâlihlerinden, sırât-ı müstakîm üzere olan sâdâttan ve günahtan ictinâb eden fukarâdan, Devlet-i Aliyye'nin bekâsı ve saltanat-ı seniyye erkânının devâmı hususlarında, duâlarında sebât edip devamlılık göstermelerini sağlayın. Cenâb-ı Mevlâ bütün bunları yapmaya kâdirdir.

Allah teʿâlâ, Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya salât ü selâm eder ki o Rabbânî mevhibelerin rükünleriyle şerîat-i beyzânın kâidelerini te'sis etmiştir. İlâ-âhirihî..."]

1186 Cemre, ateş koru maʿnâsında ise de ufak taş müfâdını dahī şâmil olup bu alâka münâsebetiyle Mina'da remy olunan taşlara ıtlâk edilmiştir ki remy-i cimâr menâsik cümlesindendir.

iktizā edeceği anlaşılır. Zîrâ Hasan-ı Basrî burada dahī du'ânın kabûl olunacağını, ya'nî cemre-i sâlise alâmetinin merkûz olduğu yer dahī müstecâbü'd-da've olan mevâkı'den bulunduğunu nakl ü tavsiye etmişlerdir.

Cemre-i Akabe: Cemre-i Akabe, üçüncü cemre olup Kubbetü'l-Kebş kurbunda tūlen 5, arzen 2 zirâ' tahmînî kutrunda beyâz bir dîvârçedir. Şeytān, Hazret-i Halîl'e ibtidâ burada görünüp recm olunduğu cihetle ilâ-kıyâmi's-sâ'a recmi mukarrerdir.

Cemre-i sâniye: Cemre-i sâniyeye, cemre-i vustā dahī denir. Cemre-i Akabe'nin tahmînen 150 hatve kadar Mescid-i Hayf tarafındadır. Şeytānın Cenâb-ı İbrâhîm'e def'a-i sâniyede görünerek recm olunduğu mahal olduğundan, cemre-i Akabe gibi ufak bir dîvârcağız ile irâ'e olunmuşdur.

Cemre-i ûlâ: Cemre-i ûlâ, ikinci cemrenin kezâlik 150 hatve Mescid-i Hayf tarafındadır. Şeytānın, İbrâhîm *–aleyhi's-selâm–* efendimize def'a-i sâlisede görünerek taşlandığı yer olmağla, yukarıkiler gibi bir dîvârçe ile ta'yîn edilmişdir. Umûm hüccâc bu cemrelerin üçüne dahī taş atarlar. Taş atılması piyâde bulunmağa mütevakkıf ise de râkiben dahī câ'iz olup râkiben remy-i cimâr edenlerin birincisi Hazret-i Mu'âviye'dir.

Rivâyet

"Haccı kabûl olan şahsın cemresi ref' olunur"[1187] ma'nâsını şâmil bir hadîs-i sahîh rivâyet ederler. E'imme-i ehâdîsden bu hadîs-i şerîfi duymamış olan bir zât, Sa'îd b. Cübeyr hazretlerinden "Bu âna değin hüccâcın atmış olduğu **[1065]** taşlardan niçün bir cebel-i azīm hâsıl olmamışdır?" diye su'âl edip "Her kimin haccı makbûl olur ise o hâcının cemresini emr-i Hudâ ile melâ'ikeler ref' u i'lâ ederler" cevâbını almışdır. İmâm Mücâhid, "Ben Sa'îd b. Cübeyr'in verdiği cevâbı duyduğum sene, atdığım taşlara birer alâmet-i mahsūsa koydum. Ba'de'l-hac arayıp bu-

---

1187 [İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhīsu'l-habîr*'inde bu hadîsin merfû' olarak sahih olmadığını ifâde eder. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhīsu'l-habîr*, II, s. 557, hadis no: 1056.]

lamadığımdan Sa'îd b. Cübeyr'in verdiği cevâbın hadîs-i şerîf müfâdına muvâfık olduğunu tasdîk eyledim!" demişdir.

İstitrâd:
[Şeytān taşlamanın fazīletleri]

Bu taşların atılmasında birçok fezā'il olduğunu rivâyet ederler. *Nüzhetü'l-mecâlis* mü'ellifi *Kitâbü'l-hakāyık*'dan naklen hikâyet eder ki:

"Bir mü'min-i hālisu'l-bal, cemerât-ı mezkûreyi taşlar iken elindeki yedi aded taşa tevcîh-i veche-i hitābla, "Ey taşlar! Şâhid olunuz, ben Allâh te'âlâ hazretlerinden başka ulûhiyyete lâyık bir ilâh olmadığına ve Muhammed –*aleyhi's-selâm*– onun Resûl'ü olduğuna şehâdet ederim" demiş idi. Bu zât o gece rü'yâsında görür ki kıyâmet kopar, hîn-i muhâsebede seyyi'âtı hasenâtından çok olduğu cihetle, cehenneme getirilmesine emr u fermân-ı ilâhî sādır olup binâ'en-aleyh kendisini cehenneme getirirler. Fakat zebânîler cehennem kapılarının Arafât'da cemerâta atdığı taşlar ile sedd ü bend edildiğini görüp hayretde kalırlar! Ve bu kapıları açmağa çabalayıp muvaffak olamadıklarından arz-ı keyfiyyet içün arşullâh altına giderler. Taşlar ise zebânîlerden evvel giderek kendisinin günâhlarını afv etdirip cennete gönderilmesi emr-i ilâhîsini alırlar ve her biri cennet kapılarından bir kapı yanında durup "Yâ fülân! Cennete benim olduğum kapıdan gir!" diye yalvarırlar." (İntehâ)

Lâhika

1303 sene-i hicriyyesi evâsıtına değin (m. mart-nisan 1886) Mina'da suyun nedreti olduğundan hüccâc su muzāyakası çekerler idi. Cümle-i muvaffakıyyât-ı hazret-i pâdişâhîden olmak üzere, hâlâ Hicâz vâlîsi Osmân Paşa'nın semere-i sa'y ü gayreti **[1066]** ve Ayn-ı Zübeyde komisyonunun hüsn-i hizmet ve himmeti olarak, kavâfil-i hüccâcı idâreye kâfî su getirilip gāyet büyük bir sahrınc ile on altı musluklu cesîm bir çeşme yapdırılmışdır.

Osmân Paşa'nın Medrese-i Mecîdiyye arsası üzerine güzel bir hükûmet konağı ile metîn bir kışla tarh u te'sîs ve Hindî Kal'ası'nı Gayretiyye nâmında bir kışlaya tahvîl edip baş-karagol-hāne ile Topçu Kışla-i hümâyûnu'nu yıkıp yeniden yapdırdığı ma'lûmât-ı ibtidâ'iyye olmak üzere, üçüncü vechenin altıncı sūretinde, ya'nî *Mir'ât*'ın 782'nci sahîfesinde yazmış idik.

Bu kerre Mekke-i mükerreme'den vârid olan fî 1 cemâziye'l-âhire sene 1303 (m. 7 mart 1886) târîhli bir mektûb-ı mufassalda, mârru'z-zikr hükûmet dâ'iresinin emr-i inşâsı resîde-i hadd-i hitâm olup güzel bir hâlde tefrîş olunduğu ve Ciyâd Kal'ası'nın ba'zı yerleri bozularak, bir tarafına cebe-hāne yapılıp üzerine paratoner konulduğu ve diğer tarafına da vâsi' bir kışla inşâsına başlanıldığı ta'rîf ve ihbâr olunmuşdur. Zikr olunan medrese arsası vâlid-i kesîru'l-mehâmid-i hazret-i hilâfet-penâhî Sultān Abdülmecîd Hān *–tābe serâhu–* hazretleri taraf-ı vâzıhu'ş-şerefinden iştirâ buyurulup bir tarafına bir bâb medrese ve ittisāline bir sebîl ve bir de kütüb-hāne ve hâfız-ı kütüb efendilere mahsūs birkaç hāne yapılmak üzere taksîm olunmuş ve o yolda inşâ'âta başlanılıp temeller dahī atılmış olduğu hâlde, şehriyâr-i müşârun-ileyhin vukū'-ı irtihâli ta'tīl-i ameliyyâta bâdî olarak, arsa-i mezkûre memleketin mezbeleliği hükmüne girmiş idi.

Mekke-i mükerreme muhâfazasında bulunan asâkir-i şâhânenin çadırlar altında imrâr-ı zamân etmeleri, "âmâl-i merâhim-iştimâl-i hazret-i pâdişâhîye cidden muhālif olduğu cihetle" Osmân Paşa'yı vicdânen râhatsız etdiğinden, Medrese-i Mecîdiyye arsa-i hāliyyesi üzerine bir tabur asâkir-i nusret-me'âsir-i şâhâne istî'âb edecek bir kışla inşâsını karârlaşdırıp ba'de'l-istîzân [12]99 sene-i mâliyyesi evâhirinde (m. mart 1884) **[1067]** ameliyyât-ı hafriyyeye besmele-keş-i ibtidâr oldular idi. Bi'l-âhare hükûmet dâ'iresinin dahī kışla-i mezkûre ittisālinde bulundurulması tasvîb ve ameliyyât-ı hafriyyesine başlanılan kışla-i hümâyûn-ı mezkûr harîtası bir tarafı hükûmet ve bir tarafı fırka-i askeriyye dâ'iresi olmak

üzere ta'dîl ve tashîh ve gāyet mükemmel ve müzeyyen bir kışla tarh u te'sîs olunup "Hamîdiyye" nâmı verilmişdir.

Hamîdiyye Kışla-i hümâyûnu'nun keşf-i evveli bin 400 ve hükûmet dâ'iresinin ilâvesi üzerine edilen keşf-i sânîde bin 800 lira zamm edildiği hâlde, cem'an 6 bin 200 lira ile vücûda geleceği anlaşılıp mebâliğ-i merkūme celb edilen havâle-nâme mûcebince Yemen vilâyet-i celîlesinden getirilmiş idi. Lâkin ebniye-i mezkûre gerek hāricen ve gerek dâhilen bir sūret-i fevka'l-âde üzere tezyîn edilmiş olduğundan, 1 milyon kuruş kadar bir meblağ sarf olunmuşdur.

Gayretiyye Kışla-i hümâyûnu, Şerîf Gālib merhûmun zamân-ı emâretinde tarh u te'sîs ve Tatar Osmân Paşa tarafından bir bölük asâkir-i müstahfaza istî'âb edecek derece tevsî' edilmiş olan kal'acık harâbesi üzerine inşâ olunmuşdur. Bu kal'acığın dört burcu var idi. Garb cihetindeki burcları hedm edilip hafîf müdâfa'alı bir kışla hey'etine tahvîl edildiğinden, şimdi bir tabur asâkir-i şâhâne istî'âb edebilir. Asâkir-i şâhânenin fi'ilen hizmeti ve ashâb-ı hamiyyetin nakden himmeti vech-i tesmiye olup mu'âvenet-i fi'iliyye-i askeriyyeden mâ'adâ tamâm 120 bin kuruş sarf olunmuşdur.

Topçu Kışla-i hümâyûnu, dört dîvâr ile muhât bir mahal idi. Osmân Nûrî Paşa'nın himmeti ve asâkir-i şâhânenin fi'ilen hizmeti ile bir topçu bölüğü istî'âbına sālih iki koğuş ve üç zābit ve bir topçu kumandarı odası ve bir **[1068]** matbah ilâve olundu. Ashâb-ı hamiyyet, bu kışlanın inşâsına dahī 80 bin kuruşa yakın bir meblağ i'âne etmişlerdir.

Baş-karagol-hāne, yirmi nefer asker istî'âb eder bir dâ'ire-i metînedir. Bundan başka bir de Hâretü'l-bâb karagol-hānesi vardır ki bu da yirmi nefer istî'âb eder bir ebniye-i rasîne olup bu iki ebniye-i emîriyye tamâm 100 bin kuruş masrafla vücûda gelmişdir.

Osmân Nûrî Paşa tarafından verilen emir üzerine, [1]302 sene-i hicriyyesi (m. 1885) Mısır Surre Emâneti refâkatinde bulunan Erkân-ı Harbiyye mîralaylarından Sādık Beğ, zikr olunan ebniyelerin fotoğrafla

resimlerini ahz etmiş ve bu resimlerin birer kıt'ası elde edilerek *Mir'ât*'ın münâsib olan cüz'lerine derc olunmuşdur.

Ayn-ı Zübeyde mecrâsı, Şeyh Mahmûd türbesine kadar tahdîd edilmek üzere Hâretü'l-bâb'a değin hafr olunduğu ve mahall-i mezkûrda bir de ihtiyât sahrıncı yapdırıldığı, *Mir'ât*'ın 757'nci sahîfesinde yazılmış idi. Mekke-i mükerreme'den vürûd etmiş olan mektûb-ı sâlifü'z-zikrde mecrâ-yı mezkûrun Şeyh Mahmûd türbesine kadar îsāl ve türbe-i şerîfe-i mezkûre önünde zarb maslaklarını hâvî büyük bir su hazînesi i'mâl edildiği ve Ayn-ı Zübeyde'nin buralara kadar icrâsı, beldetullâhi'l-emîn sekenesini min-külli'l-vücûh ihyâ ile Mekke-i mu'azzama şehr-i mufahhamını tevsî' eylediği dahī mastūr idi.

Mir'ât'ın 337'nci sahîfesinde "Beher sene üç dört yüz bin hâcı gelir gider" denilmiş idi. Mekke'den mevrûd bir mektûbda, "Hacc-ı ekber seneleri bile hüccâcın adedi 200 bini tecâvüz etdiği yokdur" demek istenilmiş ise de urbân-ı bâdiye ile yerliler bu hesâba idhāl edilmemişdir. Zikr olunan mektûb sāhibi, emâret-i celîle dâ'iresinde ziyâfet i'tāsı usūlünün Şerîf Abdullâh Paşa **[1069]** merhûmun vefâtından üç dört sene sonra terk olunduğunu dahī haber veriyor ki buna te'essüf etmemek elden gelmez.

Nazm:

خاك معلاست كه تاج سر است *** نوردِهِ ديدهٔ ماه[1188] و خورست

بركهٔ آبي كه[1189] در آن منزل است *** هر طرفش راه بجوي دلست

در تك آن آب، عيان ريگ آن *** همچو نجوم از پس هفت آسمان

از تن سيمين بَدَنان پاك تر *** وز دل عشاق صفاناك تر

مصرى اگر آب خورد زان سبيل *** تلخ نمايد بلبش رود نيل

آب خضر باشد[1190] از آن آب دور *** منبع آن ظلمت اين كوه نور

1188 [Metinde «ما».]
1189 [Metinde «كه» yok.]
1190 [Metinde «همت».]

شامي اگر بر لبش آرد گذر *** كرده در آيينه حُسْنش نظر
ور گذراند بزبان[1191] نام او *** صبح سعادت دمد از شام او
يابد[1192] از آن ديده معنيش نور *** نور و[1193] صفا در دلش آرد حضور
هست زمينش بصفا باغ دل *** تخم محبت بفشانش به گِل
هر چه بر آرد سر ازين آب و[1194] خاك *** گرچه گياهست شود نور پاك
سر بسرش معدن نور صفاست *** موضع رايات رسول خداست
مسجد رايت بود آن جا عيان *** گشته منوّر چو رياض جنان
هر طرفش مغرب صد آفتاب *** پرده گل گشته بروشان[1195] نقاب
بوي مسيحا دمد از خاكشان *** نور فروزد ز دل پاكشان
فسحت آن ساحت با زيب و فر *** وسعت آن عرصه دولت اثر
گشته حريم حرم مصطفى *** باغ جهان يافته از وى صفا
هست ز عين شرف آن خاك در *** نوردِهِ ديده اهل نظر
يك طرفش مشهد ابن عمر *** بر زده مانند خور از كوى سر
يك طرفش تربت ابن زبير *** بر زده نورش بحوالى چو طير **[1070]**
پرتو علمش بجهان تافته *** عالم ازو نور و[1196] صفا يافته
كوچهٔ آن تربت عنبر سرشت *** غنچهٔ مشكين رياض بهشت
هست در آن عرصه ز همسايگان *** شيخ سماعيل كه از شيروان
آمده چون شير ژيان در خروش *** با دل پر جوش و[1197] زبان خموش
آمده سوى حرم كردگار *** يافته در ساحت آن عرصه بار
مقبره خواجه فضيل عياض *** روضه كه آمد چو بهشت رياض
سر بفلك برزده بنيان او *** قرص قمر شمسه ايوان او
هر كه بدين جا ره و رو يافته *** فيض دل از دركه او يافته

1191 [Metinde «بزمان».]
1192 [Metinde «بايد».]
1193 [Metinde «و» yok.]
1194 [Metinde «و» yok.]
1195 [Metinde «پريشان».]
1196 [Metinde «و» yok.]
1197 [Metinde «و» yok.]

تربت او كآمده نورانيست *** شيخ علي[1198] الحق كرمانيست
ز آب و گل او شجره سر زده *** وز شرفش سر بفلك بر زده
گوشه نشين گشته درين[1199] خاكدان *** شيخ عمر مرشد اعرابيان
جمله در آن امكنه آسوده اند *** روي بخاك در او سوده اند
هست در اخبار كه روز پسين *** كآمده از حق لقبش يوم دين
ارض معلا و زمين بقيع *** كآمده اند[1200] از ره معنا رفيع
هر دو ملاقئ ملاحق شوند *** با تبع[1201] و خيل علايق شوند
در طيران تا بفضاى بهشت *** طوف نمايان بهواى بهشت
گوش نهاده به پيام سروش *** چشم به راه دل و جان در خروش
منظرۀ رحمت پروردگار *** خاطر شاد و دل اميدوار
حكم شود ز آنچه ز پير و جوان *** باشد از اموات دريشان نهان
تا بفشانند هزاران هزار *** همچو شكوفه ز نسيم بهار
هر كه در آنجا شده مدفون تنش *** گلشن فردوس شود مسكنش[1202]
چون دل شان مائل محمل شود *** بيطلب آن خواسته حاصل شود
از پى بزم طرب افزايشان *** سدره شده بر صفت سايبان
ساقئ ايشان شده غلمان و حور *** كرده قدح پر ز شراب طهور **[1071]**
گشته همه سال ز رب جليل *** جرعه كشان از عسل و سلسبيل[1203]

(Fütûhu'l-Haremeyn)

Sultān Süleymân b. Sultān Selîm *–aleyhime'r-rahmetü'l-kerîm–* asrına değin etrâfına dîvâr veyâhūd tahta perde gibi bir şey çekilmemiş olduğundan, kilâb ve sâ'ir vuhûş ve devâbb kabristân dâhilinde gezip

---

1198 [Metinde «علاء».]
1199 [Metinde «وزان».]
1200 [Metinde «زند».]
1201 [Metinde «طبع».]
1202 [Metinde «مرتبۀ حاجى شود ما پرش».]
1203 [Muallâ'nın toprağı baştacıdır. Bu toprak ay ve güneşin ışık kaynağıdır. Oradaki çeşmenin, gönül nehrine her taraftan yolu vardır.

O suyun dibinde çakıllar, yıldızların yedi semânın ardından görüldüğü gibi ayân beyândır.
Onun suyu sîmîn tenli güzellerden bile daha temiz ve âşıkların gönüllerinden bile daha safâlıdır.
Mısırlı o sebilden su içerse, artık Nil nehrinin suyu ona acı gelir.
Hızır'ın suyu, bu suyun yanına bile yaklaşamaz; onun kaynağı karanlıklardır, bununki ise Nur Dağı'dır.
Şamlı onu kenarından geçse, güzelliğinin aynasına bakmış gibi olur.
Dil onun ismini zikrederse, karanlık gecesinden saâdet sabâhına erişir.
Mânâ gözü ondan ışık bulur; onun nur u safâsı kalbe huzur getirir.
Onun toprağı Safâ'da gönül bağıdır; onun çamuruna muhabbet tohumu saç.
Bu su ve toprakta yeşeren her şey, bitki görünse de esâsında temiz bir nurdur.
Baştan başa Safâ nûrunun mâdeni ve Hz. Resûlullâh –*sallallâhu aleyhi ve sellem*–in sancaklarının mevziidir.
Mescid-i Râye oradan görünür; orası cennet bahçeleri gibi münevverdir.
Onun her tarafı yüzlerce güzel yüzlü sevgilinin, yüce zâtın mağribidir; gül perdesi güneşlerin örtüsü olmuştur.
Onların toprağından Hz. Îsâ'nın kokusu gelir ve temiz gönüllerinden ziyâlar saçılır.
O güzel ve süslü toprağın füshati, yüce bir devletin vüs'ati kadardır.
Orası Hz. Mustafa –*sallallâhu aleyhi ve sellem*–in hareminin bulunduğu yer, dünyâ bağının safâsını bulduğu yerdir.
O toprak şerefin kaynağıdır; ehl-i nazarın gözüne ışık veren de bu topraktır.
Onun bir tarafı İbn Ömer'in şehid edildiği yerdir ki bu meşhed o mahalle bir güneş gibi doğmaktadır.
Bir tarafı ise İbn Zübeyr'in türbesidir; onun nûru kuşun uçması gibi her tarafa yayılmıştır.
Onun ilminin ışığı cihânı aydınlatmıştır; dünyâ da nûr u safâsını onda bulmuştur.
O anber gibi türbenin bulunduğu sokak, cennet bahçelerinin misk kokulu goncasıdır.
O arsanın komşuluğunda Şirvanlı Şeyh İsmâîl yatıyor.
Öfkeli arslan gibi coşkun yüreği ve sessiz diliyle kükremektedir.
Allâh'ının haremine doğru gelmiş ve o arsada meyve vermiştir.
Fudayl b. Iyâz'ın türbesi, cennet bahçelerinden bir ravza gibidir.

kubûr-ı kibâr u sıġārı telvîs ederler idi. Sultān Süleymân hazretleri 950 (m. 1543-44) senesi dâ'iren-mâ-dâr bir dîvâr içine alıp dühūl ü hurûcu birkaç kapıya hasrla, mekābir-i şerîfeyi muhâfaza buyurdular. Ol vakit açılan kapılardan idhāl-i cenâ'iz içün yalnız cenûb cihetine meftûh olan kapı sūret-i dâ'imede açık bulunur.

Mekke'de ganî, fakīr, küçük, büyük, asker, garîb, her kim olursa olsun, vefâtında ba'de'l-gasl Harem-i şerîf'e getirilerek bâb-ı felek-cenâb-ı Kâ'be-tullâh önünde namâzı kılınıp ba'dehû Mu'allâ'ya defn olunur. Ne a'lâ âdet! Bâb-ı sâlifü'z-zikrin idhāl-i cenâ'iz içün sūret-i dâ'imede açık bırakılmasına

---

Onun temeli gökyüzüne kadar yükselmiş, dolunay onun eyvânının nakışları olmuştur.
Buraya gelebilen herkesin gönlü, onun kapısından feyz almıştır.
O münevver türbe, Şeyh Aliyyülhakk-ı Kirmânî'nindir.
Ağaçlar onun su ve çamurundan yeşermiş ve onun şerefiyle başları göklere yükselmiştir.
Bu toprakta bedevîlerin mürşidi Şeyh Ömer kûşe-nişîndir.
Herkes o topraklarda huzûra ermiş ve yüzünü onun kapısının toprağına sürmüştür.
Haberlerde, târih kitaplarında geçmektedir ki eski zamanlarda bu topraklara "yevm-i dîn" lakabı Hakk tarafından verilmiştir.
Mânâ yolunda yüceltilmiş olan Bakî ve Muallâ topraklarının her ikisi mülâkî ve mülâhık olur; böylece alâikın gürûhuna dâhil olurlar.
Cennete kadar uçarlar; cennet havasıyla tavaf ederler.
Meleğin peyâmını dinlerler; heyecanla gözleri yoldadır.
Allâh'ın rahmetinin nazar-gâhıdır ki orada insan mutlu, gönlü umutludur.
Orada medfûn genç-ihtiyar herkesin kabrine, bahar rüzgârıyla binlerce tomurcuğun saçılmasına hükmedilir. Böylece orada medfûn herkesin evi gülşen-i firdevse dönüşür.
Onların gönlü mahmile meyl edince, daha talep etmeden istekleri hâsıl olur.
Her an artan sevinçlerine Sidre gölgelik olmuştur.
Onların sâkîsi gılmân ile hûrî olmuş ve kadehlerini "şarâb-ı tahûr" ile doldurmuştur.
Rabb-i celîl'in inâyetiyle, her dâim bal ve cennetteki selsebil pınarından yudumlamaktalar.]

karâr verildiği zamân, ebvâb-ı sâ’irenin kapadılarak iktizā etdikçe açılması usūl ittihāz edilmiş idi. Bir müddet sonra mesdûd olan ebvâbın birer birer meftûh bırakılmasına karâr verilip refte refte kâffesi açılmışdır.

Zamânımızda cümlesi gece-gündüz açık bulundurulmakdadır. Bu kapıların ne efkâr üzerine açık bırakıldığı bizce ma‘lûm değildir. Fakat zamânımızda Mu‘allâ mahallâtı kahve-hānelerinde imrâr-ı zamânı i‘tiyâd eylemiş olan cehele takımı, zikr olunan kabristân-ı şerîf dâhiline bî-muhâbâ girmek edebsizliğini âdet hükmüne koymuşlardır. Eğer bu kahve-hānelere yakın olan ebvâbın açılması zamân-ı hâcete hasr edilse, hem ashâb-ı kubûra hizmet ve hem de hıfzu’s-sıhha kānûnu ahkâmına ri‘âyet edilmiş olur.

Mir’ât’ın 328’inci sahîfesinde, bayramlarda züvvârın erkek-kadın **[1072]** karışık olarak Mu‘allâ Makberesi’ni ziyâret eylemekde oldukları yazılmış idi. Bu kerre Mekke’den aldığım bir mektûbda; “Bi-hamdillâhi te‘âlâ birkaç sene mukaddem halk, esnâ-yı ziyâretde ihtilâtdan men‘ olunmuşdur. Şimdi hükûmet erkeklere mahsūs günlerde kadınları ve kadınlara mahsūs eyyâmda erkekleri bulundurmamak üzere, Mu‘allâ Makberesi kapılarında zabtiyye nöbetçileri bulundurmakdadır. Fakat kaldırılacak bir âdet vardır ki o da her hānenin çirkâb-ı lağımıdır. Zîrâ her hānenin matbahıyla gasil-hānesinin mecrâsı tahâreye müntehî olur ki bundan büyük fenâlık olamaz. Mekke-i mu‘azzama’da on bâb hāne yokdur ki mecrâ-yı çirkâbı tahâreye müntehî olmasın! ‘Ne fenâ âdet!’ Lağım-ı kebîr dahī olmadığından, ya‘nî lağımlar çukura alınmış bulunduğundan, ba‘zı mahallerde câ-be-câ ta‘affün husūlü tabî‘îdir” diye yazılmış olmasına nazaran, erkeklerle kadınların bir günde ziyâret etmelerinin taht-ı memnû‘iyyete alındığı anlaşılır ki bu da cümle-i muvaffakıyyât-ı hazret-i pâdişâhî âsâr-ı meşkûresindendir.

Makbere-i mezkûrede matmûre-nişîn-i dâ’ire-i memât olanların kâffesi ma‘lûm olmadığından, beyne’l-ahâlî meşhûr ve tevârîh-i atîka-i

Mekke mücelledâtında isimleri mezkûr olanların türbelerini beyânla iktifâ etdik.

Türbe-i Hadîce

Bu türbe-i tâbdâr, hemser-i Nebî-yi emced Hadîce binti Huveylid b. Esed *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizin mezâr–ı lâmi'u'l-envârları olup Fudayl b. İyâz *–kuddise sirruh–*un kabr-i şerîfleri yanındadır. Ol mâh-ı münîr, Burc-ı ismet-neyyir-i âsumân-ı risâlet *–aleyhi elma'u't-tahiyyet–* efendimiz hazretleriyle yirmi dört sene ve alâ-kavlin yirmi beş seneden birkaç ay ziyâdece bir müddet Kur'ân üzere olup altmış beş yaşında oldukları hâlde hicret-i nebeviyyeden üç yâhūd beş ve bir kavle göre yedi ve kavl-i sahîh hükmünce on sene evvel, ya'nî nübüvvet-i Muhammediyye'nin onuncu senesi, ufk-ı ukbâya irtihâl buyurdular. **[1073]**

Sultān-ı dîn ü dünyâ *–aleyhi efdalü't-tehâyâ–* efendimiz hazretlerine cümleden evvel îmân getirmiş ve kırk yaşında oldukları hâlde, henüz yirmi beş yaşında bulunan Pâdişâh-ı enbiyâ *–aleyhi a'zamü't-tehâyâ–* efendimiz hazretlerinin hücre-i izdivâclarına arz-ı dehālet eylemiş olduğuna ulemâ-yı a'lâm ittifâk eylemişlerdir. Vâlide-i aliyyeleri Âmir b. Lü'ey evlâdından Zâ'ide el-Esam'ın kızı Fâtıma'dır. Hadîcetü'l-kübrâ hazretlerine hengâm-ı Câhiliyye'de bile Tāhire denirdi. Müşârun-ileyhâ vâlidemiz, kerâyim-i seniyye-i peygamberiyyenin ve Cenâb-ı İbrâhîm'den gayrı encâl-i aliyye-i nebeviyyenin vâlide-i muhteremeleridir. Seyyidü'l-enbiyâ efendimiz hazretlerine şeref-iktirânı ve nübüvvet-i Muhammediyye ile vahdâniyyet-i Rabb-i izzete îmânı hasebiyle, zevcât-ı tāhirâtdan efdal ve inde'l-cumhûr cümlesinden eşref ve ekmeldir. Kabr-i sa'âdetleri 729 (m. 1329) senesine gelinceye değin gayr-ı ma'rûf idi.

Târîh-i mezkûrda sulehâ-yı ümmetden bir zât-ı zehâdet-simât, kuvve-i kâşife ve alâ-kavlin rü'yâ-yı sāliha sâ'ikasıyla bulup meydâna çıkardı ve etrâfına bir dîvârcağız çevirtip sandûka-i mahsūsa vaz'ıyla müşârun-ileyhânın mezâr-ı lâmi'u'l-envârı olduğunu bildirdi. Kubbe-i şerîfeleri

görüldüğü anda insânın vücûduna mutlakā bir ra‘şe-i safâ ve te’essür ârız olur. Şu hâle medd-i nazar-ı dikkat olunur, ya‘nî kabr-i şerîflerini hîn-i müşâhede ve rü’yetde hâsıl olan dehşet-i ma‘neviyyeye bakılır ise kâşif-i sâlifü’z-zikrin isābet-i keşfine, ya‘nî Hazret-i Hadîce’nin *–Allâhu a‘lem–* ol kabr-i latīf dâhilinde olduğuna hükm edilebilir.

Ehl-i Mekke, Hazret-i Hadîce *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizin kerâmât-ı zâhire ve işârât-ı bâhireleri cümlesinden olmak üzere nakl ü rivâyet ederler ki herhangi bir kadın bir şeyde âciz kalıp da müşârun-ileyhânın türbe-i münevveresine gidip rûhâniyyet-i aliyyelerinden istimdâd ve istiğāse etse, her hâlde nâ’il-i maksad ve emel **[1074]** olduğu hâlde avdet eyler ki bu dahī Hazret-i Hadîce’nin bu türbe-i münîfe dâhilinde medfûne olduğuna alâmetdir.

Müşârun-ileyhânın sandûkası üzerine, bir müddet sonra ashâb-ı hayrdan biri bir de pûşîde ta‘lîk eylemiş idi. Fakat üzerinde bir ebniye veyâ kubbe olmadığından, asr-ı meberrât-hasr-ı Süleymân b. Selîm Hānî’ye gelinceye kadar âdî bir sandûka ile kaldığından, 950 (m. 1543-44) senesi Mısır defterdârı Mehmed b. Süleymân Beğ, isābet-efzâ-yı sünûh olan fermân-ı ilhâm-beyân-ı pâdişâhî mûceb-i âlîsi üzere, kabr-i şerîf-i müşârun-ileyhâyı bir kubbe-i zîbende-edâ altına alıp sandûka-i şerîfelerini bir kisve-i zerbeft ile tezyîn ve mâhiyyeleri Evkāf-ı hümâyûn hazînesinden verilmek şartıyla müte‘addid hademe ve türbedârlar ta‘yîn eyledi. Türbe-i nefîse-i mezkûrenin sathen şimâl ciheti 14, cenûb tarafı 11, şark ciheti 17, garb ciheti 13 kademdir.

Mekke ahâlîsi her ay başında gidip akd-i cem‘iyyet ile hatemât-ı şerîfe kırâ’at ve akīb-i hatemâtda manzūme-i Mevlidü’n-Nebî tilâvet ederler.

Ebniyece ta‘mîr ve termîme ihtiyâcı yok ise de sandûkasının pûşîdesi fenâ bir hâlde eskimiş ve etrâfında bulunan ahşâb şebeke, bağteten sukūt edecek râddelerde çürüyerek, pûşîdesinin sırmaları sıyrılıp yalnız mukavvâları kalmışdır.

Türbenin ebniyesi gāyet sâde ve zer ü zîverden âzâde olduğundan, li-ecli't-tezyîn yetmiş seksen kadar devekuşu yumurtası ta'lîk olunmuş ve bu yumurtalar dîvârların iç yüzünü tathîr ve tanzīfe mâni' olmakda bulunmuşdur.

Ezvâc-ı mutahharâtın en güzîdesine ve Seyyidetü'n-nisâ Fâtıma *–radıyallâhu anhâ–*nın vâlide-i muhteremesine mahsūs olan bir türbenin bu hâlde ibkāsına efrâd-ı ümmetden hiçbir kimsenin rızāsı olmadığından, züvvârın her ferdi bir tarafdan ta'mîr edilmesini **[1075]** intizār ederler idi. Hele 1296 (m. 1879) senesi Harem-i şerîf müdîriyyetinde bulunan Ahmed Efendi, züvvâr ve ahâlînin matlab ve maksadı üzere ta'mîr ve tevsî'e muvaffak oldu. Bi'z-zât Ahmed Efendi'den tahkīk ve istihbâr etdiğime göre, türbe-i mebhûsenin dîvârları gāyet kalın idi. Kubbeyi eğreltiye alıp dîvârları münâsib bir sahında tecdîdle 1,5 arşın kadar yer kazanılmış ve mezâr-ı şerîfin üzerine mevzū' sandûkayı bir mikdâr temdîdle etrâfındaki şebeke sâc ağacından olarak tecdîd edilmişdir. Şebekenin etrâfını tezyîn eden oymalar o kadar zarîf ve ince düşmüşdür ki Fahrî Dede[1204] merhûma dahī havâle olunsa bu kadar oyabilir idi. Kubbe-i şerîfenin iç yüzü sıvaları dahī yenilenmiş ve her tarafı kemâl-i dikkat ve i'tinâ üzere kalem-kârî nakışlarla tezyîn edilmişdir.

1204 [Fahrî Dede, kâğıt oyma san'atı katı'ın Osmanlı'daki en meşhur temsilcilerindendir. Bursalıdır. Doğum tarihi bilinmemekle birlikte, kaynaklarda vefat târihi 1604, 1611 veyâhud 1618 olarak zikredilmektedir. Mevlevî olan Fahrî el-Bursevî'nin san'atı, sahasının uzmanları tarafından taklit edilemez olarak ifâde edilmektedir. Bu eserde Eyüb Sabri Paşa'nın bir teşbihle atıfta bulunduğu gibi, Evliyâ Çelebi tarafından da Fahrî Dede'ye atıfta bulunulmuş ve Ulu Câmiî minberi ile Selimiye Câmiî minârelerinin şerefelerinin korkuluklardaki ince taş oyma bezemelerinin sanki Fahrî Dede'nin makasla kâğıttan oyduğu desenler gibi olduğu dile getirilmiştir. Ayrıntılı mâlûmât için bkz. Ahmet Süheyl Ünver, Gülbün Mesara, *Türk İnce Oyma Sanatı: Kaat'ı*, s. 11-12; Gülbün Mesara, *Türk Sanatında İnce Kağıt Oymacılığı: Katı'*, s. 12-14.]

Türbe-i şerîfe medhali olan kapının dış tarafında sakf-ı mahsūsu yok idi. Ahmed Efendi buraya dahī 6 arşın tūlünde ve 4 arşın arzında güzel bir sakıf yapdırmış ve kabr-i şerîf sandûkasının pûşîdesini dahī değişdirmişdir. Bu ta'mîrde Hazret-i Hadîce vâlidemizin iki kerâmeti rû-nümâ olup halkı hayretde bırakmışdır. Şöyle ki; sakf-ı sâbıku'z-zikrin dâhili vâsi'ce olmak içün dikilecek direklerin demir olmasına karâr verilmiş idi. Hâlbuki bu direklerin biri 4, diğeri 6 arşın tūlünde olması ve Mekke-i mu'azzama'da o büyüklükde demir direk bulunması gayr-ı kābil olduğuna binâ'en, sakf-ı mezkûrun nâ-tamâm kalması lâzım geldiği cihetle, Ahmed Efendi mütehayyir kalmış idi. Nâgâh bir âdem gelip "Fülân mahalde iki demir direk vardır, belki sizin işinize yarar" demiş ve gönderilen me'mûr mu'âyene edip birinin 4 ve diğerinin tamâm 6 arşın tūlünde olduğunu ve fakat ikisi de toprak içine gömülmüş bulunduğunu görüp ihbâr-ı keyfiyyet eylemiş olduğundan, hemen çıkardılıp mahalline vaz' edilmişdir. Meğer bu direkler birçok seneler akdem Cidde limanında gark olan bir vapurun silindirleri imiş! **[1076]**

Hazret-i Hadîce *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizin zâhir olan cümle-i kerâmâtından biri de sakf-ı mezkûru tezyîn ile meşgūl olan ameleden İskenderânî nâmında birinin bilâ-veca' arkasındaki urun kendi kendine çıkmış olmasıdır. Çünki mühendis Ahmed Beğ, zikr olunan ameleye "Şurasını şöyle, burasını böyle yapmalıdır" diye ta'rîf ederken iskele yıkılıp bî-çâre amele sukūtla arkası türbe kapısının eşiği olan taşa çarpmış idi. Ahmed Beğ buna telâş ederek, amelenin arkası kan içinde kaldığını görünce, ciğeri hārice çıkmışdır zannıyla merkūmu dest-gîreye vaz'la hasta-hâneye göndermişdir. Meğer merkūmun belinde büyük hacimde bir ur var imiş. Düşdüğü anda bir tarafı patlayıp ve içinde olan mâddeler hārice fırlamış olduğundan, hekîmler etrâfını kesip kendisini otuz senelik koskocaman bir ur yükünden kurtardılar. Merkūmun ifâdesine

nazaran, gerek düşdüğü ve gerek hekîmlerin icrâ-yı ameliyyât eylediği vakit, zerre kadar ağrı duymamışdır!

Demir direkleri rekz içün zemîne bir dîvâr ayak inşâsı fenn-i miʻmârî iktizāsından olmağla, Müdîr Ahmed Efendi bu ayak içün açılması lâzım gelen temel hufresinin gāyet erken hafr edilmesini tenbîh eylemiş idi. Ale's-sabâh makbereye gidip fakat umûm amelenin açılan hufreye birer birer başlarını sokup zîr-i zemîni şemle izhâr-ı ferah etmekde olduklarını gördükde, kemâl-i telâşla yanlarına gidip açılan temel çukurundan, ittisālinde bulunan kabre bir gedik açılmış ve bu gedikden gāyet dilâvîz bir râyiha-i şevk-âmîz zuhûr eylemekde olduğunu görüp der-akab mezkûr gediği kapatdırmışdır.

Ahmed Efendi, gerek müşârun-ileyhânın ve gerek Âmine *–radıyallâhu anhâ–* ile Muʻallâ Kabristânı'nda bulunan mekābirin kâffesini, alâmâ-hüve'l-matlûb taʻmîr ve termîm eyledikden **[1077]** ve ahâlîyi daʻvet ile bir de Mevlidü'n-Nebî kırâ'at etdirdikden sonra, Cidde'ye azîmet ve orada müdîriyyetden infisāli emrini alıp Dersaʻâdet'e avdet eylemişdir.

Hazret-i Hadîce'nin türbesi açıldığı –yaʻnî Mevlidü'n-Nebî manzûmesi kırâ'at olunacağı gün– umûm ahâlî medʻuvv olduğundan, halk fevcen-fevc Makbere-i Muʻallâ'ya azîmet etmiş ve her fırka gûn-â-gûn sancaklar ile tevhîd ederek ve kasā'id ve ilâhiyyât îrâd eyleyerek gidip gelmiş oldukları cihetle, Muʻallâ Makberesi nümûne-nümâ-yı mahşer olmuş idi. Türbe-i şerîfesinin taʻmîri 27 bin kuruşa keşf olunmuş iken, mekābir-i sâ'ire etrâbı dahī o sırada ıslâh ve tesviye kılındığından, bâ-defter 52 bin kuruş sarf olunduğunu ve bu akça Şehîd Mehmed Paşa'nın vakfı olan umre hamâmı vâridâtından tesviye kılındığını, bi'z-zât Ahmed Efendi'den işitdim. Ahmed Efendi'nin ifâde-i şifâhiyyesinden anlaşıldığına göre, zamânında Metāf-ı saʻâdet ile sâ'ir me'âsir-i mebrûke taʻmîrâtına dahī 35 bin kuruş sarf olunup fakat bu akçanın 28 bin kuruşu müdîriyyet hazînesine vârid olan paranın akça farkından te'diye

edilmesine mebnî, yalnız 7 bin kuruşu Evkāf-ı hümâyûn hazîne-i celîlesinden verilmişdir.

Mûmâ-ileyh Ahmed Efendi Haremeyn tercümânı iken, 1295 (m. 1878) senesi zi'l-ka'desinde Mekke-i mükerreme Harem-i şerîf'i müdîrliği tevcîh buyurulmuş ve Hazret-i Hadîce'nin türbesi ta'mîrâtını ikmâl etdikde, müdîriyyetden infisāli vukū' bulmuşdur; fî sene 1296 (m. 1879). Kendi lisânından işitdiğime göre, müdîr olup da Mekke'ye vüsūlünde türbe-i müşârun-ileyhâyı ziyâret ve, "Yâ seyyidetî! Senin türbeni ta'mîre muvaffak olmadıkça me'mûriyyetimden infisāl etmeği arzû etmem" diye beyân-ı ubûdiyyet eylemiş imiş!

Fi'l-vâki' öyle olmuşdur! Zât-ı hilâfet-simât-ı hazret-i pâdişâhînin muvaffakiyyât-ı celîleleri cümle-i cemîlesinden olmak üzere, 1301 (m. 1884) senesi Hadîcetü'l-kübrâ *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizin mezâr-ı lâmi'u'l-envâr-ı aliyyeleri üzerinde bulunan eski ve gāyet değersiz pûşîde **[1078]** değişdirilmişdir. Pûşîde-i mezkûrenin nesc ü i'mâlinde fevka'l-gāye dikkat ve i'tinâ edilmiş ve Mekke-i mu'azzama'ya vüsūlünde hâlâ Hicâz vâlîsi Osmân Paşa'nın himem-i cihân-pesendâneleri eseri olarak mükemmel ve mutantan bir alay-ı mahsūs ile istikbâl ve mahalline vaz' u nihâde olunduğu gün dahī kezâlik bir alay tertîb ile ibcâl olunmuşdur.

Zikr olunan pûşîde, Dersa'âdet'den Vahîd Efendi'ye tevdî'an gönderilmiş idi. Vahîd Efendi, Mekke-i mu'azzama'ya vüsūlünde pûşîde-i mezkûreyi harem-i Mescidü'l-Harâm dâhilinde tehiyye edilmiş olan mahalle koymuş idi. Türbe-i müşârun-ileyhâya getirilip yerine vaz' olunacağı gün, Harem-i şerîf'de mevzū' olan mahalden çıkarıp Bâb-ı Alî hāricinde müretteb olan alay-ı mahsūsa tevdî' etmiş ve alay-ı mezkûr alıp Mu'allâ Makbere-i cennet-manzarasına getirmişdir. Hazret-i Hadîce *–radıyallâhu anhâ–*nın pûşîdesi alayı umûm ulemâ ve ashâb-ı turuk-ı aliyye ile eşrâf u sâdât-ı ahâlîden ve ba'zı me'mûrîn ile mu'teberân-ı memleketden ibâret olup Şerîf Avnürrefîk Paşa hazretleriyle, Osmân Paşa hazretlerinin yâverle-

ri dahī mevcûd idi. Alay-ı ma'rûz sekiz on parçadan müteşekkil olan pûşî-de-i mevrûdeyi mekşûf olarak baş üzerinde getirdiler ve Harem-i şerîf'den Mu'allâ Makberesi'ne îsāl edinceye kadar tehlîl ve tekbîr etdiler idi. Ahâlî ve mücâvirîn ve me'mûrînin cümlesi seyr u temâşâda ve güneşin isābetiyle pûşîdenin parlaklığı mele-i a'lâ sâkinlerinin bile gözlerini kamaşdırmışdır.

Türbetü'l-Âmine[1205]

Bu türbe-i sa'âdet-âsâr, Seyyid-i evlâd-ı Âdem *–sallallâhu aleyhi ve sel-lem–* efendimizin vâlide-i müşfikası, ya'nî Vehb[1206] b. Abdümenâf b. Zühre b. Kilâb b. Mürre'nin kerîme-i muhteremesi Âmine *–radıyallâhu anhâ–*nın mezâr-ı sâti'u'l-envârlarıdır. **[1079]** Hadîcetü'l-kübrâ *–radıyallâhu anhâ–*nın türbe-i mes'ûdesiyle Abdümenâf b. Zühre'nin mezârı arasında ve bir kubbe-i mahsūsa-i mu'allâ altında olup arsasının cihât-ı erba'ası on üçer kademdir. Ebniyesi 1296 (m. 1879) senesinde ve fevka'l-gāye bir sūretde ta'mîr ve tezyîn edilip sandûkasının pûşîde-i zerbefti dahī değişdirilmişdir.

Cenâb-ı Âmine,[1207] asrında ecmel ve efsahu'n-nisâ idi. Hâlet-i ihtizā-rında ebyât-ı âtiyye ile risâlet-i nebeviyyeyi îhâm içün, "Her bir diri ölür, her yeni eskileşir, her çok fenâ bulur; ben de rihlet edeceğim. Lâkin tâhir ve mutahhar bir evlâd doğurup dünyâya büyük bir hayr bırakdığım içün nâmım ile'l-ebed bâkī kalır!" dedikden sonra cür'a-nûş-ı câm-ı ecel olup Ebvâ'ya defn olunmuşdur.

1205 [Metinde «امينه».]

1206 Vehb b. Abdümenâf, Benî Zühre cemâ'atinin seyyidü'l-kavmi idi.

1207 Müşârun-ileyhânın vâlidesi Abdül'uzzâ b. Osmân b. Abdüddâr b. Kusayy'ın kerîmesi Berre ve Berre'nin vâlidesi Esed b. Abdül'uzzâ b. Kusayy'ın kerîmesi Ümmü Habîb ve bunun vâlidesi Avf b. Ubeyd b. Uveyc b. Adî b. Kâ'b'ın kızı Berre olmağla ve pederi Vehb tarafından cedd-i a'lâsı Zühre dahī eşrâf-ı Kureyş'den olan Âl-i Hâşim'in ceddi Kusayy b. Kilâb'ın birâderi bulunmağla, silsile-i neseb-i Âmine üç batın yukarıda nesl-i kerîm-i mahdûmuyla kesb-i ittisāl eder.

Nazm:

بارك فيك الله من غلام *** يابن[1208] الذي من حومة الحمام

نجا بعون[1209] الملك المنعام *** فودي غداة الضرب بالسهام[1210]

بمائة من إبل سوام *** إن صح ما أبصرت في المنام

فأنت مبعوث إلى الأنام *** تبعث في الحل وفي الحرام

تبعث في التحقيق والإسلام *** دين أبيك البر إبراهام

فالله أنهاك عن الأصنام *** أن لا تواليها مع الأقوام[1211]

[1080]

Cenâb-ı Âmine, işbu manzūmesinde yüz deve fedâsıyla büyük bir ölümden kurtulan bir zâtın mahdûm-ı cemîli olan ve kendinin gördüğü delâ’il ve alâyime nazaran rahmeten li’l-âlemîn olmak üzere meb‘ûs bulunan Hazret-i Peygamber’in perestiş-i esnâm cerîmesinden min-kıbeli’r-Rahmân masūn u ma‘sūm bulunacağını ve halka dîn-i Hanîf-i İbrâhîm üzere helâl ve harâmı ve Hakk ve İslâm’ı tefhîm ve ta‘rîf buyuracağını zikr u isbât etmişlerdir. Gerek nazm-ı mezkûru ve gerek nutk-ı sâlifü’z-zikri îrâd buyurdukları zamân ki rihlet etmelerine iki üç dakīka kalmış idi, Dürr-i yetîm-i risâlet *–aleyhi ekmelü’t-tahiyyet–* efendimiz hazretleri beş yaşında ve mâder-i müşfikalarının başı ucunda idiler ki

---

1208 [Metinde «بابن».]

1209 [Metinde «تجا يعون».]

1210 [Metinde «بالهام».]

1211 [Allah seni mübârek kılsın ey gelip göçenin oğlu!
Çokça nîmet bahşeden (Kâinâtın) Efendisi’nin yardımıyla kurtuldu o.
Yüz besili deve fidyesi karşılığında, (Abdülmuttalib’in) nezirde bulunduğu kurban olmaktan…
Rü’yâmda bana gösterilen şâyet doğru ise Sen mahlûkâta gönderildin; yeryüzündeki tüm insanlığa (Hill ve Harem bölgelerindekilere).
Sen itâatkâr ceddin Hz. İbrâhîm’in dîni İslâm’ı beyân etmek üzere gönderildin.
Allah seni putlardan alıkoydu; (diğer) kavimlerle birlikte putlardan medet ummayasın diye.]

bu vak'a, fîl-i demân-ı Mahmûd Vak'ası'ndan dört sene sonra idi. Zât-ı sâmîleri on sekiz ve alâ-kavlin yirmi yaşında oldukları hâlde hırâmân-ı harem-i sarây-ı ukbâ olduklarından, irtihâllerinde tavâ'if-i cinniyân bile nevha vü feryâd eylediler.

Mersiye-i âtiyye ki "fetât" remziyle Cenâb-ı Âmine'nin tâzeliğini iş'âr eder, ol vakit tâ'ife-i cinniyân tarafından inşâd olunduğunu rivâyet ederler.

Mersiye:

نبكي الفتاة البرة الأمينه *** ذات الجمال العفة الرزينه[1212]
زوجة عبد الله والقرينه *** أم نبي الله ذي السكينه[1213]
وصاحب المنبر بالمدينه *** صارت لدى حفرتها[1214] رهينه[1215]

Hazret-i Âmine, asrının şi'r ve fesāhatda kesb-i iştihâr eylemiş edîbelerinden olup hattâ zevc-i mükerremleri Abdullâh b. Abdülmuttalib'in irtihâlinde mersiye-i âtiyyeyi söylemişlerdir. **[1081]**

Nazm:

عفا جانب البطحاء من آل هاشم *** وجاور لحدا مدرجا[1216] بالغماغم
دعته المنايا دعوة فأجابها *** وما تركت في الناس مثل ابن هاشم
عشية راحوا يحملون سريره *** تعاوره أصحابه في التزاحم
فإن تك غالته المنون وريبها *** فقد كان معطاء كثير التراحم

1212 [Metinde «الزرينه».]
1213 [Metinde «السلينة».]
1214 [Metinde «صفرتها».]
1215 [Genç kadına ağlıyoruz, sâdık ve emîne,
Cemâl, iffet ve vakar sâhibine,
Abdullâh'ın sırdaşı ve zevcesine,
Sekînet sâhibi Nebiyyullâh'ın annesine,
Ve dahî sâhibü'l-minber bi'l-Medîne,
O genç kadın artık tutsak bir kabirde.]
1216 [Metinde «خارجا».]

Ma'nâsı; "Eşrâf-ı Kureyş'in sâkin oldukları Bathâ-i Mekke, âl-i Hâşim b. Abdümenâf'dan boş kaldı. Ya'nî Benî Hâşim içinde Abdullâh b. Abdülmuttalib'in yerini tutacak diğer bir âdem olmadığından, onun gaybûbet ve fikdânıyla Mekke-i mu'azzama dâhili bütün bütün âl-i Benî Hâşim'den boşaldı. Sa'âdet-hânesinden kefenli ve örtülü olduğu hâlde çıkıp sarây-ı lahde kadar giderek, da'vet-i mevte icâbet etdi ise de mevt onun yerine, onun gibi birini terk edemedi. Na'aş-ı mağfiret-nakşını alıp getirdikleri rûz-ı ciğer-sûzda yârân ve ashâbı çokluk cihetiyle elden ele nakl etmekde idiler. Halk, esef-i azīm ve keder-i elîm etsinler ki ecel onu ale'l-gafle alıp götürdü. Hâlbuki kesîru'l-atā bir civanmerd-i kerîm ve merâhim-pîrâ idi" demekdir.

Sâl-i irtihâlleri, Server-i sütûde-siyer efendimiz hazretlerinin velâdet-i bâhiru's-sa'âdetlerinin altıncı senesi hilâlinde olup sene-i merkūmede Benî Adî b. en-Neccâr Harzeciyye yurdunda mütevattın dayılarını ziyâret kasdıyla Medîne-i münevvere'ye azîmet ve bir ay kadar Dârü'n-Nâbiğa menzilinde ârâm u ikāmet etmişler idi. Avdet ederler iken Ebvâ nâm mahalde irtihâl-i dâr-ı bekā buyurdular. Bu rivâyet, İmâm Taberî'nin kavlidir. E'imme-i sâ'ireye göre Mu'allâ Makberesi'ne defn edilmişdir. Hâlbuki "ibtidâ Ebvâ'ya defn olunup ba'de-zamânin Mu'allâ'ya nakl edildi" denilse, **[1082]** iki kavl-i mütehâlifü'l-me'âlin mâbeyni tevfîk edilmiş olur idi. Meşhûr ve sahîh olan kavl de budur.

Rivâyet

Netîce-i iktirân-ı Havvâ ve Âdem *–aleyhi ve aleyhimâ salavâtüllâhi'l-a'zam–* hazretleri, vâlide-i mâcideleriyle berâber Medîne-i münevvere'de bulundukları müddet içinde Adî b. en-Neccâr havuzunda yüzmeği ta'lîm ederler idi. Birgün etfâl-i Medîne'den ba'zı çocuklar ile bir mahalde otururlar iken yanlarından birkaç yahûdî geçmiş ve içlerinden biri Edeb-âmûz-ı debistân-ı hikmet *–aleyhi eblağu't-tahiyyet–* efendimiz haz-

retlerine işâret ederek, "Bu çocuk Âhir zamân peygamberi olup ba'de'l-bi'se bizim beldemize hicret etse gerekdir" diye arkadaşlarına göstermişdir. Bu kıssayı, ol vakit Cenâb-ı Âmine'nin hizmetinde bulunan Ümmü Eymen *–radıyallâhu anhâ–*, yahûdînin ağzından işitdiğini bi'z-zât rivâyet ve ba'de'l-hicre Dânâ-yı âlem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* hazretleri müşârun-ileyhâdan naklen beyân ve hikâyet buyurdukları, rivâyât-ı mevsûka ile menkūldür.

Lâzıme

Ulemâ-yı eslâf, Server-i enbiyâ *–aleyhi mine's-salâti ezkâhâ–* hazretlerinin peder ve mâderleri Cenâb-ı Abdullâh ile Âmine *–radıyallâhu anhümâ–*nın îmânı mes'ele-i mühimmesini beyânda ihtilâf edip birtakımları zamân-ı fetretde terk-i câme-i hayât edenlerin[1217] ehl-i necât olduklarına ve birazları da bu re'yin hilâfına zehâbla, mes'eleyi tahkīkde üç fırkaya inkısâm ederek, birinci fırka ashâbı, "Ehl-i fetret, mükellefün-bi'l-îmândır" ve fırka-i sâniye takımı, "Mükellefün-bi'l-îmân değildir" dediler. Fırka-i sâlise efrâdı ise mes'eleyi ta'yînde ihtiyâr-ı sükût ve tevakkuf ile hiçbir şey söylemediler.

Birinci fırka tā'ifesi ki bunlara "Eşâ'ire" denir, "Ehl-i fetretin cümlesini **[1083]** tekfîr ile bunların küfr ü dalâletleri fürû'-ı nesillerine îrâs-ı naks etmez" dediler. Ve bu bahisde birçok delîl ityânıyla tenvîr-i müdde'âya çalışdılar ise de îrâd eyledikleri delâ'il, şâyân-ı iltifât ve istimâ' değildir.

Delîl

Ömer b. Abdülazîz ki a'del-i Benî Ümeyye'dendir, bir meclisde Arabiyyü'l-asl bir kâtibin tedârikini emr u irâde buyurdular idi. Huzzārdan biri müşârun-ileyhin verdiği emre isti'câb ve makām-ı temsîlde Seyyi-

---

1217 Hazret-i Abdullâh ve Âmine dahī dâhildir.

dü'l-beşer efendimiz hazretlerinin peder-i vâlâ-güherleri Cenâb-ı Abdullâh'ın küfrünü îmâ ve işrâb eylediğinden, Cenâb-ı Ömer bilâ-te'hīr herîfi me'mûriyyetinden çıkardılar. Maksadları akvâl-i Eşâ'ire'nin şâyân-ı kabûl ve i'timâd olmadığını bildirmek idi; *–rahmetullâhi aleyhi rahmeten vâsi'aten–*.

Ehl-i fetretin mükellefün-bi'l-îmân olduğuna zâhib olanlar dahī üç tā'ifedir:

1. tā'ife: "Ehl-i fetret, min-kıbeli'r-Rahmân tecrübe ve imtihân olunacaklardır" iddi'âsında bulunan tā'ifedir. Bu tā'ifenin istinâdgâhı hem-hābe-i Seyyidü'l-verâ Hazret-i Â'işe *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizden menkūl olan hadîs-i tavîlü'z-zeyl olup hadîs-i mezkûrun mücmelen ma'nâsı şudur:

Ehl-i fetret, kıyâmet gününde putlarını arkalarına yüklenip huzūr-ı izzete vürûd edecekler ve kıbel-i ilâhiyyeden, "Siz niçün bana şirk eylediniz?" nehcinde vâki' olan su'âle, "Bizim zamân-ı hayâtımızda peygamber yok idi. Eğer bize de reh-nümâ-yı rüşd ü savâb olacak bir peygamber gönderilmiş olsa idi, ibâd-ı sâ'ireden ziyâde münkād ve mutī' olurduk!" zemîninde cevâb vereceklerdir. Bu cevâb üzerine, "Şimdi size birşey teklîf etsem itā'at eder misiniz?" hitāb-ı izzeti sādır ve ehl-i Câhiliyye, "Evet! İtā'at eyleriz!" cevâbını i'tāya mütebâdir olup "Öyle ise emr etdim, cehenneme girin!" müfâdında sā'ika-bürûz-ı sudûr olan fermân-ı Hudâ üzerine cümlesi birden dârü'l-bevâra gitmek içün yerlerinden hareket **[1084]** edip nezd-i cahîme kadar gidecekler ise de şiddet-i harâret-i sa'î-re tahammül edemeyip ricâ-yı afv u mağfiret fikriyle bilâ-istîzân avdet ve sâ'ika-i nakz-ı ahd ü mîsâkla nâr-ı cehenneme dehālet eyleyeceklerdir! Eğerçi fermân-ı Hudâ'ya imtisâlen ibtidâ-yı emirde dâhil-i nâr olsalar idi, âteş-i siccîni berd u selâm bulup nâ'il-i kâm olurlar idi.

Sikāt-i e'immeden ba'zı zevâtın ictihâdına göre, kable'l-bi'se vefât eden müte'allıkāt-ı nebeviyyenin cümlesi delâlet-i tevfîk-ı ni'me'r-refîk ile fermân-ı ilâhiyyeye imtisâl edip fırka-i nâciyyeden olmaları me'mûldür.

2. tā'ife: Ehl-i fetretin mükellefün-bi'l-îmân olmadıklarına zâhib olan tavâ'ifin ikinci fırkası şî'iyyûndur. Bu tā'ife efrâdı, Hazret-i Âdem'e varıncaya kadar müte'allıkāt-ı Seyyidü'l-beşer'in kâffesi ehl-i îmândır; Âzer, Hazret-i İbrâhîm'in babası olmayıp amcasıdır, diye iddi'â ederler.

3. tā'ife: İkinci fırkanın üçüncü tā'ifesi, "Nehc-i Câhiliyyet üzere müte'âzim-i dâr-ı bekā olan peder ve mâder-i Hayru'l-verâ, du'â-yı icâbet-pîrâ-yı Cenâb-ı Mustafâ berekâtıyla dirilip ba'de'l-îmân rihlet eyledi" diyenlerdir.

Muhaddisîn-i kirâmdan Ebû Şâhîn ve Hâfız Ebû Bekir el-Hatīb el-Bağdâdî ve Süheylî ve Muhibb-i Taberî ve İbnü'l-Münîr ve daha bunlara nazīr olan berere-i a'lâm, Hazret-i Â'işe'nin, "Zât-ı âlî-yi nebevî hacc-ı vedâ' buyurdukları sene ben de hevdec-nişîn-i refâkat idim. Hacûn denilen Akabe'den ki Makbere-i Mu'allâ buradadır, geçerken Seyyidü'z-zâhidîn *–aleyhi selâmullâhi'l-mu'īn–* efendimiz hazretleri, bir hüzn-i müfrita ile devesinden nüzûl ve biraz müddet gezindikden sonra nâsıye-i sa'âdetlerinde envâr-ı beşâşet ve sürûr leme'ân eylediği hâlde avdet ve kufûl buyurdular. Sebeb-i bükâ ve bâ'is-i mesârr-ı safâ-efzâlarından su'âl etdim. Şükr-rîz-i mısr-ı risâlet hazretleri buyurdular ki; "Vâlideynimin **[1085]** kabrine gidip hayât-ı tâze bulmasını Cenâb-ı Muhyi'l-emvât hazretlerinden ricâ etdim. Sübhânehû ve te'âlâ hazretleri onları der-ân-ı sâ'at ihyâ ve bana îmân getirdikden sonra yine âlem-i bekāya i'âde vü isrâ buyurdu!"[1218] me'âlinde nakl ü hikâyet eylediği hadîs-i şerîfi hüccet ittihāzıyla fırka-i mezkûre mezhebini tercîh eylediler ki bu mezhebin mezâhib-i sâ'ireye tercîh ve takdîmi iktizā eder.

Ta'rîfât-ı mebsûtadan münfehim olduğuna göre, ehl-i fetret mes'elesi beş kısma inkısâm etmiş olur ise de gerek bu mes'ele-i mühimmede tevakkuf edenlerin, gerekse "Onlar mükellefdir yâhūd mükellefseler de

---

1218 [Aclûnî, bu rivâyetin hadis olarak sâbit olmadığını ifâde eder. Bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, s. 70-71, hadis no: 150.]

akrabâ-yı Cenâb-ı Risâlet-penâhî ehl-i îmândır" diyenlerin ve esnâ-yı imtihânda "İrâde-i ilâhiyyeye bi'l-imtisâl necât buldular yâhūd Sallallâhu aleyhi ve sellem'in du'âsıyla dirilip îmân getirdiler" iddi'âsında bulunanların îrâd eyledikleri delâ'ile nazaran, ebeveyn-i Seyyidü'l-mürselîn'in hiçbir azâbla mu'azzeb olmadıkları anlaşılır. Vicdân-ı âcizî dahī bu kavli tasdîk ederek "lutf-i Hakk'la akrabâ-yı nebeviyyenin azâb olunmayacakları" hükmüne imzā-nüvîs-i zehâb olmuşdur.

Süleymân b. Mukātil, Dahhâk'dan nakl ü rivâyetle, "Nüzûl-i Hazret-i Mesîh'e müte'allık olan hükm-i hafiyye-i ilâhiyyeyi beyân eylediği sırada, Hazret-i Îsâ b. Meryem'in âhir zamânda nüzûl etmesinin bir hikmeti de ebeveyn-i Sultānü'l-enbiyâ'nın dirilip îmân etmeleri içündür. Cenâb-ı Hakk ol vakit onları ihyâ edecek ve onlar dahī Hazret-i Îsâ huzūrunda İslâm olup bir müddet îfâ-yı mâ-vecebe-i[1219] tâ'at u ibâdet eyledikden sonra rihlet eyleyecekdir" demiş ise de hadîs-i Â'işe –*radıyallâhu anhâ*–yı tasdîk edenlerin zâhib oldukları mes'elenin sıhhati tasdîka daha ensebdir. El-hâsıl, müşârun-ileyhim ehl-i nâr olmasınlar da mesâ'il-i meşrûhanın kâffesi tasdîk olunsun! Zîrâ bu kadar ihtilâfdan maksad, ancak müşârun-ileyhimin ehl-i nâr olmadıklarını tasdîka medâr olacak bir sened bulmak içündür. **[1086]**

Mısra':

بَا خُدَا دِيوَانَه بَاشْ وَ بَا پَيَمْبَرْ بَا اَدَبْ [1220]

Muhammediyye sāhibi Yazıcı-zâde, kitâb-ı müstetāb-ı şerîfinde ebeveyn-i peygamberînin ihyâ buyuruldukları rivâyeti İmâm Kurtubî'den naklen beyân ve ifâde etdikden sonra, Ebû Tālib b. Abdülmuttalib'in bile mü'min olduğunu isbât eylemiş olduğundan, bahsimize ta'alluku cihetle aynen buraya nakl etdik.

1219 [Metinde "mâ-vecîbe".]

1220 ["Allah te'âlâ ile dîvâne ol, ammâ Cenâb-ı Peygamber'e karşı da edebli ol.".]

Nazm:

Gel ey cân iste cânânı kim odur matlab-ı a'lâ
Habîbinden gözet ânı ki odur maksad-ı aksā

İşit bir hoş rivâyet kim demişdi Kurtubî ânı
Anı tezkerede yazmış musahhah nakl ile iclâ

Demiş kim Â'işe dedi Resûlullâh ki hacc etdi
Dönüben Mekke'yi der-kef idüben şehrine ric'â

Hacûn'a uğradı yolu varıcak anda ağladı
Mübârek hātırından gam gidip açılmadı kat'â

Anın ağladığın gördüm anınla bile ağladım
Pes indi nâkadan derhâl o sükkerden sözü eclâ

Buyurdu yâ Humeyrâ kim devenin tut zimâmını
Gidip gözden ırağ oldu zamân geçdi olup ihfâ

Deveye yasdanıp durdum biraz müddet karâr etdim
Görem kim ay gibi doğdu yüzü bessâm ferah-ebhâ

Dedim atam, anam sana fedâdır Yâ Resûlallâh
Sebeb n'oldu kim ağladın melâletde çekip belvâ

Seninle bile ağladım yüreğim oda dağladım
Bu kez geldin geri şâdân dağılmış gussa-i şekvâ

Dedi vardım anam kabrin çü gördüm diledim Hakk'dan
Kim ânı dirgüre Allâh pes etdi anamı ihyâ

Çü gördüm anamın yüzün, dedim getir bana îmân
Getirdi sıdk ile îmân inâyet eyledi Mevlâ

Geri gönderdi cânını anın cennet sarâyına
Sevindiğim budur Allâh ki fazl idi ana evlâ

Dahī der Kurtubî bir söz Süheyl'den nakl eder ânı
Sahîh isnâd ile söyler anı isbât edip akvâ

Dedi kıldı diri Allâh atasını, anasını
Getirdiler ana îmân, pes oldu yerleri me'vâ

Dahī eder rivâyet kim işitdim kim Resûlullâh
Diriltdi ammisin, adı Ebû Tālib'dir râsihâ

Getirdi ol dahī îmân bu sözü etmegil inkâr
Diriltdi eyledi mü'min buları ol yüzü asfâ

Aceb midir Muhammed ger ölüleri diri kılsa
Ki nice ölü diriltdi işitdin dünyâda Îsâ

Husūsen kim âna Kur'ân gelicek hikmetullâhdan
Dirildi nice ölmüş cân, şifâ buldu nice merzā

Sağırlar işidir oldu, nice dilsiz dile geldi
Nicenin gözleri gördü yürürken küfr ile aʿmâ

Niceler oldular ashâb, niceler oldular ahbâb
Niceler oldu feth-i bâb bulup dünyâ ile ukbâ

Niceler âlim oldular, hakīkat Hakk'ı bildiler
Kemâlât ile doldular buluben cevher-i mesnâ

İmâm Şaʿrânî merhûmun *Yevâkīt*'inde mastūr olan "Fahr-ı kâ'inât **[1087]** efendimiz hazretlerinin ebeveyni hakkında hükm edip etmemek" ser-levhalı makāle, bu mes'ele hakkında ashâb-ı mütālaʿaya maʿlûmât-ı kâfiyye ve îzāhât-ı vâfiyye iʿtā edeceğinden, makāle-i mezkûreyi bi't-ter-cüme buraya nakle mecbûr olduk.

İmâm Şaʿrânî hazretleri buyururlar ki:

Hazret-i Peygamber'in îmân-ı ebeveyni hakkında Şeyh Celâled-dîn-i Süyûtī'nin yazdığı altı cild kitâbı ben serâpâ okudum. Celâ-

leddîn-i müşârun-ileyhin iʻtikādına göre, Resûl-i ekrem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimiz hazretlerinin hakk-ı şerîflerinde edeb-i âmm ve ihtirâm-ı tamâm vâcib olmak hasebiyle, zât-ı âlî-yi peygamberîye eziyyet verenler, Sübhânehû ve teʻâlâ hazretlerine eziyyet vermiş olurlar. Allâh teʻâlâ hazretleri Kur'ân-ı kerîm'inin bir mahallinde ve ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا﴾[1221] bir mahallinde dahī ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا﴾[1222] buyurmuşlardır. Birinci âyet-i celîlenin hulâsa-i me'âlî, "Hakk teʻâlâ hazretlerine, Resûl-i ekrem'ine cevr u eziyyet edenlere Vâcibü'l-vücûd hazretleri dünyâ ve âhiretde laʻnet eder; ve onlar içün bir azâb-ı mühîn tehiyye eyler". Ve ikinci âyet-i kerîmenin müfâd-ı münîfi, "Peygamber göndermediğimiz kavme azâb vermeyiz" demekdir. Bu iki âyet-i kerîmeden istidlâl olunur ki bir kavim ki Hazret-i Peygamber'in risâletini duymuşdur, eğer ol zât-ı âlî-kadre eziyyet verecek olurlar ise azâb-ı ilâhîye kesb-i istihkāk eylemiş olurlar.

Abdülmuttalib b. Hâşim Bi'r-i Zemzem'i hafr ederken, oğlu Abdullâh'ı boğazlamak istemiş idi. Bu sırada Abdülmuttalib'den sādır olan sözleri işidenler, onun muvahhid olduğuna şehâdet ederler. Aşağıda "Ehl-i fetreteyn" bahsinde görüleceği üzere, bir muvahhidin tevhîdi her ne vechile olursa olsun, o muvahhid (saʻîd)'dir.

Celâleddîn-i Süyûtī demişdir ki:

[1088] Haberde «إِنَّ اللهَ تَعَالَى أَحْيَا أَبَوَيْهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى آمَنَا بِهِ»[1223] vârid olmuş, yaʻnî Teʻâlâ ve tekaddes hazretleri, ebeveyn-i peygamberîyi oğluna îmân etmek içün diriltmişdir. Bu hadîs-i şerîfi, Hatīb-i Bağdâdî,

---

1221 ["Şüphe yok ki o kimseler ki, Allah'a ve Peygamberi'ne ezâda bulunurlar, onlara Allah teʻâlâ dünyâda ve âhirette lânet etmiştir ve onlar için pek hakâretli bir azâb hazırlamıştır." Ahzâb, 33/57.]

1222 ["… ve Biz bir resûl gönderinceye kadar azâb ediciler olmadık." İsrâ, 17/15.]

1223 [Süyûtî'de şu ibâre ile geçmektedir: «إِنَّ اللهَ تَعَالَى أَحْيَى لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالِدَيْهِ حَتَّى آمَنَا بِهِ» Bkz. Süyûtī, el-Müceddidî, el-Hanefî, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, I, s. 113.]

Ebü’l-Kāsım b. Asâkir, Ebû Hafs b. Şâhîn, Süheylî, Kurtubî, Muhibbüddîn-i Taberî, İbnü’l-münîr, İbn Seyyidü’n-nâs Safevî, İbn Nâsır ed-Dımaşkī gibi birtakım huffâz-ı ehâdîs nakl ü rivâyet eylemişlerdir.

İmâm Süheylî, İbn Mes‘ûd’un hadîsini Hâkim’den tashîh etdikden sonra demişdir ki:

Resûlullâh *–sallallâhu aleyh–* efendimiz hazretleri, ebeveyn-i kirâmından su’âl edenlere «مَا سَأَلْتُهُمَا رَبِّي فَيُعْطِينِي فِيهِمَا وَإِنِّي لَقَائِمٌ يَوْمَئِذٍ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ»[1224] cevâbını vermişlerdir. Hadîs-i şerîf-i mezkûr sahîh ve mütevâtir olup müfâd-ı latīfi, “yevm-i kıyâmetde Risâlet-me’âb efendimizin ebeveyninin tā‘ate muvaffak olmaları içün şefâ‘at edeceklerini” işrâb eder.

Muhibbüddîn-i Taberî der ki:

Hazret-i Mu‘tı’l-atāyâ’nın Habîb-i ekrem’ine vâki‘ olan ikrâmâtının biri de ebeveynini ihyâ etmeğe kādir olmasıdır.

İmâm Kurtubî demişdir ki:

Allâh te‘âlâ kātilini söyletmek içün Benî İsrâ’îl’in katîlini ihyâya kādir olduğu gibi Habîb-i ekrem’inin ebeveynini ihyâya ve onların Risâlet-me’âb efendimize îmân etmelerini takdîre dahī kādirdir. Bu hakāyık, ba‘de’l-irtihâl ihyâ-yı emvâtın vukū‘unu tasdîk eder. Hakk te‘âlâ hazretlerinin emr u irâdesiyle bunların dirilmeleri, ecellerini ikmâl içün ihyâ kılınan kimselerin dirilmeleri gibidir. Öyle ise Hātemü’l-enbiyâ efendimiz hazretlerinin ebeveyni, teklîf olundukları vakit îmân etmiş ve binâ’en-aleyh ölmeden îmâna gelmiş oldular. Bu dakīkaya mebnîdir ki muhakkıklardan ba‘zıları, “Ehl-i a‘râfın mîzânları, secdeleri sebebiyle râcih olacağından, onlar cennete dâhil olacakdır” dediler ve yevm-i kıyâmeti bir yüzü dünyâya, diğeri âhirete karşı bir berzaha benzetdiler.

Fakīh, muhaddis demekle müte‘ârif **[1089]** olan Ebû Bekir b. el-Arabî Mâlikî der idi ki:

1224 [Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, II, s. 365, hadis no: 3385.]

Bence Resûl-i muhterem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimize en ziyâde mü'ezzî olan şey, ebeveyninin cehennemî olduklarını iddi'â eylemekdir. «لَا تُؤْذُوا الأَحْيَاءَ بِسَبِّ الأَمْوَاتِ»[1225] hadîs-i sahîhi ise, "Fahr-i enâm *–aleyhi's-salâtü ve's-selâm–* efendimiz hazretlerinin ebeveyni cehennemîdir" denilmesini kat'iyyen nâhî vü mâni'dir.

Kāhire-i Mısır huffâz-ı ehâdîsinin hātimesi olan Şeyh Celâleddîn-i Süyûtī derler ki:

Mâdem ki ebeveyn-i peygamberînin zamân-ı hidâyet-nişân-ı da'vete bâliğ olmadıkları birçok cemâ'atin şehâdetleriyle müsbet ve musaddakdır, onlar ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا﴾[1226] hükm-i celîlinde tasrîh buyurulduğu üzere, da'veti bilmeyip azâbdan nâcî ve cennete dâhil olanlar gibi ehl-i cennetdirler. E'imme-i Şâfi'iyye muhakkıklarının usūl-i fıkıhda zâhib oldukları mezheb de budur. İmâm Şâfi'î hazretleri, bu mes'ele üzerine ictihâd edip ashâbı ona tâbi' olmuşlardır. Sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin peder-i mükerremleri Abdullâh b. Abülmuttalib on sekiz ve mâder-i muhteremleri Âmine binti Vehb dahī yirmi yaşlarında iken vefât eylediler.

Hazret-i Peygamber'e îmân etmeleri zımnında, "Te'âlâ ve tekaddes hazretleri müşârun-ileyhümâyı ihyâ etmedi" denilecek olursa, onların yaşları kendilerini tevhîd-i matlûbu aratdırmağa kâfî değildir. Hâlbuki bulundukları zamân, cehl ü fetretin tamâmıyla ta'ammüm eylemiş olduğu bir zamân idi. Ebeveyn-i peygamberînin ehl-i fetreteyn aksâmının en şerîf olan kısmı dâhilinde bulunduklarını isbât içün fetreteyn-i mezkûreteyn ehli hakkında mukarrer olan ahkâmı zikr edelim:

Ma'lûm-ı ulü'n-nühâ olduğu üzere, muvahhid olan kimse hiçbir kitâb ve resûle îmân etmediği hâlde, tevhîdi ne vechile olursa olsun, mutlakā sa'îd ve cennete dâhil olur. "Îmân" denilen şey, peygamberle-

---

1225 ["Ölülere söverek dirilere ezâ etmeyiniz." «لَا تَسُبُّوا الْأَمْوَاتَ فَتُؤْذُوا الْأَحْيَاءَ» lafzıyla; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 150, hadis no: 18210.]

1226 ["… ve Biz bir resûl gönderinceye kadar azâb ediciler olmadık." İsrâ, 17/15.]

rin Te‘âlâ ve tekaddes hazretleri cânib-i akdesinden teblîğine me’mûr-ı mürsel oldukları bir habere müte‘allıkdır. Ehl-i fetreteyne teblîğ-i evâmir içün ne bir kitâb ve ne de bir resûl gönderilmiş olduğundan, onlar îmân **[1090]** etmemeleriyle mu’âheze olunmazlar. Onun içün nûr-ı kalbiyle vücûd-ı Vâcibü’l-vücûd’u tevhîd eden kimseler hakkında, “Onlar îmânsız olarak cennete dâhil olurlar” denilir. Lâkin bu söz mu‘ammâ gibidir. *Fütûhât*’ın onuncu kitâbında Şeyh Muhyiddîn-i Arabî –*kuddise sirruhu’l-âlî*– hazretleri, fetreteyn ehlini on üç kısma ayırıp bunlardan altı kısmın “sa‘âdet”ine ve dört kısmın “şekāvet”ine hükümle üç kısmın hükmünü meşiyyetullâha bırakmışdır.

Su‘adâ-yı ehl-i fetreteynin aksâmı

1. kısım: Nûr-ı vicdân sevkıyle vücûd-ı Vâcibü’l-vücûd’u kalben tevhîd edenlerdir. Kus b. Sâ‘ide, Sa‘îd b. Zeyd, Amr b. Nüfeyl bu kısma dâhil olan su‘adâdandır. Kus b. Sâ‘ide, kendisine “Bu âlemin ilâhı var mıdır?” diye soranlara «اَلْبَعْرَةُ تَدُلُّ عَلَى الْبَعِيرِ وَأَثَرُ الْأَقْدَامِ عَلَى الْمَسِيرِ، فَسَمَاءٌ ذَاتُ أَبْرَاجٍ وَأَرْضٌ ذَاتُ فِجَاجٍ وَبِحَارٌ ذَاتُ أَمْوَاجٍ أَ مَا تَدُلُّ عَلَى اللَّطِيفِ الْخَبِيرِ» cevâbını vermiş idi ki ma‘nâsı “Deve fazalâtı deveye ve ayak izi dahī yürüyüşe delâlet eder ise burclarla memlû olan gök, feclerle memlû olan yer, mevclerle memlû olan deniz, latīf ve habîr olan Vâcibü’l-vücûd’un vücûduna delâlet etmek lâzım gelmez mi?” demekdir.

Sahîh-i Buhārî rivâyetince, Sa‘îd b. Zeyd başını secdeye koyup “Benim Allâh’ım Hazret-i İbrâhîm’in Allâh’ı ve benim dînim onun dînidir” diyerek arz-ı münâcât eyler ve halka-i musāhabetinde bulunanlara, “Ben Hazret-i İsmâ‘îl –*aleyhi’s-selâm*–ın neslinden ve Abdülmuttalib’in evlâdından bir nebî-yi zî-şânın zuhûru intizārındayım. O nebî-yi kerîmin zamân-ı bi‘setini idrâk edemeyeceksem de ona îmân ile risâletini **[1091]** tasdîk etdim. İçinizde o vakte yetişip zât-ı sâmî-i risâlet-penâhîlerini gören olur ise benden selâm etsin” zemîninde ricâ eder idi.

Vâhid-i mutlak hazretlerini Kus b. Sâ'ide gibi tevhîd edenlere, mahlûkātın vücûduyla vücûd-ı Vâcibü'l-vücûd'u isbâta sa'y ü ikdâm etdikleri cihetle, "fikirle mümtezic delîl sāhibleri" denir ve bunlar ne tâbi' ve ne de metbû' olduklarından, kendi kendilerine birer ümmet add olunur.

2. kısım: Hiçbir fikr ü rü'yet ve nazar u istidlâli olmaksızın def'ine muktedir olamamak şartıyla kalblerine tecellî eden nûr-ı hakīkat ziyâsıyla Te'âlâ ve tekaddes hazretlerini tevhîd edenlerdir. Bu kısımda bulunanlar, ekvânda hiçbir şeyin fikriyle mümtezic olmayarak, taraf-ı ilâhîden bir nûr-ı münîr-i hālis ile müstenîr olduklarından, yevm-i haşrde ebrâr u asfiyâ makāmında haşr olunurlar.

3. kısım: Hazret-i Âdem *–aleyhi's-salavâtü ve's-selâm–* zamânından kendi bulundukları vakte kadar Nebî-yi ekrem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimiz hazretlerinin uluvv-i menzilet ve risâlet ve sümüvv-i siyâdet ve şerâfetini safâ-yı sır ve hulûs-ı yakīn kuvve-i bâtıniyyesiyle keşf ederek, âlem-i gaybda kendi şehâdetleriyle ve ﴿أَفَمَن كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ﴾[1227] kerîme-i celîlesi müfâdı üzere, Rabb-i celîl-i müste'ân tarafından ihsân buyurulan niyyet vâsıtasıyla îmân edenlerdir. Bu kısımdan ma'dûd olan ehl-i tevhîd, kıyâmet gününde Muhammed Mustafâ *–sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem–* efendimiz hazretlerinin fırka-i bâtıniyyesiyle haşr olunur.

4. kısım: Kendilerinden evvel gelip Hakk-perest olan, ya'nî yehûdiyyet veyâ nasrâniyyeti yâhûd millet-i İbrâhîmiyye'yi kabûl eylemiş bulunan milletlerden birine tâbi' olan fırka efrâdıdır. Ashâb-ı kemâle hafî olmadığı üzere, kıbel-i ilâhiyyeden meb'ûs olan rusül-i kirâmın her biri cânib-i celîlü'l-menâkıb-ı ilâhîye birer tā'ife-i mahsūsa **[1092]** da'vet eder. Her kim ki rusül-i müşârun-ileyhimden birine teba'iyyetle îmân ve

---

1227 ["Rabbinden açık bir delil üzerinde olan, O'nun tarafından bir şâhidin izlediği, ayrıca kendisinden önce bir rehber ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitâbı bulunan kimse onlara benzer mi?" Hûd, 11/17.]

onun sünnetiyle âmil olmağı iz'ân eder ise metbû'u onun içün meb'ûs olmadığı ecilden, emr etdiği şehrâh istikāmete sülûk eylediğine mebnî rûz-ı cezâda tâbi' olduğu Resûl-i kerîm'in şerî'ati zāhirde takarrur eylediği takdîrde teba'asıyla berâber haşr ve zümre-i zāhiriyyesiyle temyîz olunur.

5. kısım: Evvelce hiçbir peygamberin şerî'atini tanımayıp fakat kütüb-i enbiyâ mütāla'asıyla Fahru'r-resûl efendimiz hazretlerinin ve onun da'vet edeceği dîn-i celîlin şerefini ve ona arz-ı teba'iyyet edenlerin sevâbını bilip risâlet-i Muhammediyye'yi îmân ve tasdîk edenlerdir. Fırka-i mebsûta efrâdından olup da Hakîm b. Hizâm[1228] gibi mekârim-i ahlâkı icrâ edenler, kıyâmet gününde Fahr-ı kâ'inât *–aleyhi ecmelü't-tahiyyât–* efendimiz hazretlerinin zāhiriyyetine îmân eden mü'minler ile haşr olunurlar.

6. kısım: Kendilerine meb'ûs olan peygambere ve asr-ı âlî-yi Cenâb-ı Risâlet-penâhî'ye yetişdikleri cihetle, Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerine îmân edenler olup bunların ecri muzā'afdır. Aksâm-ı sitte-i mezkûreyi teşkîl eden efrâd-ı îmân ile muttasıf olmasalar dahī vücûd-ı Vâcibü'l-vücûd'u tevhîd eylemiş olduklarından, yevm-i kıyâmetde ve nazar-ı ilâhîde "sa'îd"dirler.

Eşkıyâ-yı ehl-i fetreteynin aksâmı

1. kısım: Taklîden câhıd olanlardır. Bu kısma dâhil bulunan efrâd, şakī-i mutlakdır.

2. kısım: İstıksā-yı nazar etmemek şartıyla müşrik olanlar olup bunlar dahī şakīdir. **[1093]**

3. kısım: İ'tikād etdikden sonra istıksā-yı nazar veyâ taklîd etmeyerek câhıd olanlardır ki bunlar da şakīdir.

1228 [Metinde sehven «حكيم بن خرام».]

4. kısım: Taklîd-i mahz ile müşrik olanlardır. Bunlar dahī aksâm-ı sâ'ire-i eşkıyâ efrâdı gibi şakīlerdir.

Hükümleri meşiyyetullâha bırakılan ehl-i fetreteynin aksâmı

1. kısım: Za'af-ı mizâcları ecilden nazar-ı kāsır sâ'ikasıyla câhıd olanlardır.

2. kısım: Kuvvetlerinin yetdiği kadar tarîk-ı hakkı bulmağa çalışırlar iken dûçâr oldukları ba'zı hatāyâ sebebiyle müşrik olanlardır.

3. kısım: Mâ-fevklerinde bulunanlara nisbeten za'îf ve fakat aksā-yı kuvvetleriyle râh-ı istikāmete vüsūl müyesser oldukdan sonra câhıd olanlardır.

Ve'l-hâsıl Hazret-i İdrîs ile Hazret-i Nûh ve Cenâb-ı Îsâ ile Hazret-i Muhammed *–aleyhimü's-salâtü ve's-selâm–* efendilerimizin aralarındaki ehl-i fetreteyn, zikr olunan kısımlara inkısâm etmiş olduklarından, fetreteyn ehlinin hepsi hükm-i umûmî ile mahkûm edilir ise tarîk-ı savâbdan çıkılmış olur. Kendi zamânına gelinceye kadar hiçbir zâtın muvaffak olamadığı şu taksîme, Hazret-i Muhyiddîn'in muvaffakıyyeti, kendilerinin si'a-i ıttılâ'ına delîl-i kâfîdir. Allâh te'âlâ onu garîk-ı deryâ-yı rahmet buyursun. (İntehâ)

İfâde-i mahsūsa:
[Hazret-i Muhyiddîn-i Arabî]

Mir'ât'a derc olunan mesâ'il-i müşkile gavâmızını hall ü keşfde Hazret-i Muhyiddîn-i Arabî'nin *Fütûhât*'ına mürâca'ata mecbûr oldum. Zât-ı kudsî-sıfâtları **[1094]** fâzıl-ı kâmil ve mürşid-i müctehid-i bî-mu'âdil olup havârık-ı âdâtı ve musannefât u mü'ellefâtı "ekser min-ahsā"dır. İdrâki müşkil olan ba'zı akvâli içün ehl-i zāhir hakk-ı âlîlerinde ba'zı mertebe ıtlâk-ı lisân etmişler ise de Kemâl Paşa-zâde merhûmun âtîde mastūr olan fetvâsına nazaran müşârun-ileyhin ma'nâsı anlaşılmayan akvâli hakkında sükût edilmelidir.

Şeyh Muhyiddîn-i Arabî –*kuddise sirruhu'l-azîz*– hazretleri hakkında Kemâl Paşa-zâde merhûm tarafından yazılan fetvâ-yı şerîfin sūretidir

Sūret-i fetvâ

الحمد لله لمن جعل عباده من العلماء المخلصين وورثة الأنبياء والمرسلين، والصلاة على محمد لإصلاح الضالّين والمضلين وعلى آله وأصحابه المحدثين لإجراء الشرع المبين.

وبعد؛ أيها الناس اعلموا أن الشيخ الأعظم والمقتدى الأكرم قطب العارفين وإمام الموحدين محمد بن علي العربي الطائي الحاتمي الأندلسي، مجتهد كامل ومرشد فاضل له مناقب عجيبة وخوارق عادية وتلاميذة كثيرة مقبولة عند العلماء والفضلاء ومن أنكر فقد أخطأ ومن أصرّ في إنكاره فقد ضل يجب على السلطان تأديبه وعن هذا الإعتقاد تحويله إذ السلطان مأمور بالأمر بالمعروف والنهي عن المنكر وله مصنفات كثيرة منها فصوص حكمية وفتوحات مكية بعض مسائلها معلوم اللفظ والمعنى وموافق للأمر الإلهي والشرع النبوي وبعضها خفي عن إدراك أهل الظاهر دون أهل الكشف والباطن فمن لم يطلع على المعنى المرام يجب عليه السكوت في هذا المقام لقوله تعالى ﴿وَلاَ تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُولاً﴾. والله الهادي إلى سبيل الرشاد وإليه المرجع والمآب في يوم الحساب.

[حرره الفقير احمد بن سليمان بن كمال عفي عنه الملك المتعال[1229]]

1229 ["Bismillahirrahmânirrahîm;

Kulunu ihlaslı âlimlerden ve peygamberler ve resullerinin vârislerinden kılan Allâh'a hamd olsun. Salât, sapıtan ve saptıranların ıslahı için gönderilen Muhammed'e ve apaçık nurlu şeriatı uygulamaya çalışan onun yakınlarına ve ashabına olsun.

Ey insanlar! Biliniz ki, büyük şeyh, değerli önder, âriflerin kutbu, muvahhidlerin imamı Endülüslü Hâtem Tayy kabîlesinden Muhammed b. Arabî, kâmil bir müctehid ve fâzıl bir mürşiddir. Şaşılacak menkıbeleri, olağan üstü hâlleri/kerametleri ve âlimler nezdinde makbul pek çok talebesi bulunmaktadır.

Fâ'ide

Ba'zı kavle göre ehl-i fetret, ehl-i a'râfdan olup âkıbet cennete dühūl edecekdir. ﴿وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ﴾[1230] işâreti üzere ehl-i fetret secde-i **[1095]** Rahmân ehli oldukları ecilden dûzahī değillerdir. Ebû Tālib'i defn içün pederi Abdülmuttalib'in kabrini açdıkları vakit, Abdülmuttalib'i kıbleye müteveccihen oturur olduğu hâlde buldular ve o hâlde ibkā edip oğlu Ebû Tālib'i, yanında hālî buldukları mahalle bırakıp üzerini örtdüler. İşte bu işâret, ehl-i fetretin cehennemî olmadığına delâlet eder. Zîrâ zamân-ı fetretde şerî'at-i Îseviyye ehli kalmamış olduğundan, ol vakitlerde bulunan ehl-i fetret, Hazret-i İbrâhîm *–alâ nebiyyinâ ve aleyhi't-ta'zīm–* efendimizin şerî'atine ri'âyet ve mütâba'at ederek ehl-i tevhîd oldular. Şerî'atimizde ise ehl-i taklîd ma'zûrdur.

Ebû Leheb, birgün Ukbe b. Ebû Mu'ayt ile Ebû Cehil'in ta'lîm ve ta'rîfi üzerine, "Abdülmuttalib ehl-i nâr mıdır?" diye A'lemü'l-enbiyâ *–aleyhi ve alâ âlihî ekmelü't-tehâyâ–* efendimiz hazretlerinden su'âl edip

---

Onu inkâr eden hata etmiştir; inkârında ısrar ederse, dalâlete düşmüş olur. Bu durumda sultâna gereken onu terbiye etmesi ve inancından çevirmesidir. Çünkü sultan doğruyu yaptırmak ve kötüden menetmekle memurdur.
İbnü'l-Arabî'nin birçok eseri vardır; *Fusûsu'l-hikem* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* bunlardandır. Bu eserlerde yer alan meselelerin bir kısmının sözü ve mânâsı açık, ilâhî buyruğa ve şer'-i nebeviyyeye uygundur. Bir kısmı ise zâhir ehlinin anlayışına göre gizli olup keşf ve bâtın ehlinin anlayışına göre açıktır. Şeyhin merâmını anlamayana bu durumda susmak düşer. Zira Allah te'âlâ: "İlmin olmadığı şeyin ardına düşme, çünkü kulak, göz ve kalbin her biri bu davranıştan sorumludur." (İsrâ, 17/36) buyurmaktadır. Allah doğru yola götürür, dönüş ve varış O'nadır.
Bu fetvâyı Ahmed b. Süleymân b. Kemâl yazmıştır. Yüce Melîk onu affetsin."
Fetvânın tercümesi, Abdurrezzak Tek, "İbnü'l-Arabî'yi Müdâfaa Amacıyla Kaleme Alınan Fetvâlar", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*, yıl: 10 [2009], sayı: 23, s. 296, 297.'den alınmıştır.]

1230 ["Ve secde edenler arasındaki dönüşünü de (görüyor)." Şu'arâ, 26/219.]

"Kavmiyle berâberdir!"[1231] cevâb-ı savâbını aldı idi ki bu cevâb-ı müstetāb, "Abdülmuttalib'in kavmi ehl-i fetretden olup ehl-i fetretin hükm-i mahsūsu vardır" nüktesini işrâb eder.

Ebû Leheb'in Server-i enâm *–aleyhi ve alâ âlihi's-salâtü ve's-selâm–* efendimiz hazretlerine adâvet etmesi, Abdülmuttalib hakkında su'âl etdiği mes'eleye i'tā buyurulan cevâb-ı âlîyi anlayamamış olmasındandır. Eğer bu cevâbı yalnış olarak telâkkī etmemiş olsa idi, belki adâvet etmez idi. Bu adâvetin başlıca sebebi, Ebû Cehil ile Ukbe'nin Resûl-i ekrem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimiz hazretlerinin "Abdülmuttalib kavmiyle berâberdir!" buyurduğunu hüsn-i telâkkī edemedikleridir! Gerek Ebû Cehil ve gerek Ukbe, zikr olunan cevâb-ı şerîf-i mücmeli "Abdülmuttalib, kavmiyle berâber cehennemdedir" diye tevcîh edip Ebû Leheb'i kızdırdıklarından kemâl-i hiddet ve gazab ile tekrâr nâ'il-i izz-i müsûl olup mes'eleyi bir daha istifsâr ve Ebû Cehil'in te'vîl ve tevcîhini beyân ve tezkâr eylemiş ve Sāhib-i sa'âdet *–aleyhi ecmelü't-tahiyyet–* efendimiz hazretlerinden, "Eğer butlân üzere gitdi ise gerek **[1096]** Abdülmuttalib ve gerek onun gibiler ale'l-umûm cehennemdedir. Yok eğer takrîr-i sâbıka muvâfık olarak irtihâl etdiler ise hiç birisi dûzahī değildir"[1232] cevâbını almış olmasına mebnî, lehîb-i gazabı şu'lelenip muhabbeti adâvete tebeddül etmişdir.

Ehl-i fetretin îmânı hakkında olan da'vâ yalnız Asr-ı sa'âdet'de hüküm sürmüş garâ'ibden değildir. Zamânımızda bile o da'vâyı edenler ve ısrâr-ı mes'elede Ebû Leheb'den daha ileri gidenler vardır. İsbât-ı müdde'â içün iki üç sene evvel Mekke-i mu'azzama'da meydân-ı aleniyyete çıkarılan bir mes'eleyi zikr edelim:

1231 [İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, s. 147.]
1232 [İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, s. 147.]

Bâtıl bir da'vâ

Ümerâ-yı sa'âdet-ihtivâ-ı Hâşimiyye'den Şerîf Avnürrefîk Paşa hazretlerinin ahd-i emâretlerinde ashâb-ı ağrâzdan biri Ebû Tālib b. Abdülmuttalib'in küfr üzere vefât eylediğine hükm etmiş ve bu hükümle teşeffî-i sadr edemeyerek müşârun-ileyhin mezârını yıkdırmak fikr-i fâsidi üzerine iğfâl edebildiği sâde-dillere "Şu kâfirin türbesini yıkalım" gibi lâyıksız ba'zı sözler söylemişdir. Herîfin cür'et-i bî-edebânesi ağızdan ağza gezerek, nihâyet aleniyyete dahī çıkdığından ehl-i Mekke iki taraf olup birtakımı Ebû Tālib'i ve birtakımı da müşârun-ileyhe vefâtından 1300 bu kadar sene sonra ibrâz-ı adâvet eden herîfi iltizām eylemiş olduklarından, hükûmet me'mûrları husūs-ı mezkûru muhâkeme zımnında teşekkül eden encümen-i ulemâya Ebû Tālib'in aleyhinde bulunmak isteyenleri celb ü ihzār ile ve her birini şer'-i şerîf-i Ahmedî ahkâmına muvâfık temhîdât ile ilzâm ve iskât ederek, gerek o herîfi ve gerek tarafdârlarını Mekke-i mükerreme şehr-i mübâreğinden tard u teb'îd edip def'-i fitneye muvaffak oldular.

Ebû Tālib tarafdârları mes'ele-i mebsûta hakkında bir su'âl îrâdıyla hey'et-i muhtereme-i encümenden istiftâ etmiş ve makām-ı cevâbda Hanefî ve Şâfi'î müftîleri taraflarından birer fetvâ-yı şerîf verilmiş olması üzerine, hey'et-i mezkûrenin erkân-ı celîlesi **[1097]** fetvâ-yı şerîfleri tasdîk ile Ebû Tālib aleyhinde zebân-dırâzlık edenlerin birer tarafa nefy olunmaları lâzım geldiğine hükm eylemişdir. Ahâlî tarafından tertîb ve îrâd edilen su'âl ile makām-ı cevâbda i'tā kılınan fetvâların mütercem sūretleri şunlardır:

Ahâlînin su'âli: Ey ulemâ-yı a'lâm! Allâh te'âlâ hazretleri denî ve alçakların erzelini ve erâzilin denîsi sizin seyf-i kātı' makāmında olan re'y-i rezîn ve hükm-i sedîdiniz ile helâk etsin. Kendini ashâb-ı ilimden ve Beldetullâhi'l-Harâm'da vâcibü'r-ri'âye olan zevâtdan zu'mla, Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin amcası Ebû Tālib b. Abdülmuttalib'in

kabrini yıkmağa ve hükûmete takdîm içün yazdığı arzuhâl ile ba‘zı ulemâ ve avâm kapılarını dolaşıp “Şu kâfirin kabrini yıkalım!” gibi elfâz-ı şenî‘a ve ta‘bîrât-ı galîza îrâdıyla halkı kandırmağa çalışan ve bu uygunsuz hareketleriyle, “Uykuda olan fitneyi uyandıran kimseye Allâh te‘âlâ la‘net etsin!”[1233] hadîs-i şerîfi müfâdına mâ-sadak olmak gayret-i câhilânesinde bulunan kimse hakkında re’y ü kavliniz nedir?

Benî Hâşim ve sâ’ir kabîlelere mensûb birçok ehl-i sünnet, Ebû Tālib’in ehl-i necâtdan olduğunu i‘tikād ederler! Halk içün huzūr-ı ilâhîde hüccet ve sened ittihāzına şâyân olan İmâm Sübkî, İmâm Şa‘rânî, İmâm Kurtubî gibi muhakkıklardan nakl ü rivâyet olunan akvâle göre, Sübhânehû ve te‘âlâ hazretleri Ebû Tālib’i ihyâ etdi ve Ebû Tālib birâder-zâdesi Muhammed Mustafâ *–sallallâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem–*e îmân etdikden sonra müslümân olduğu hâlde vefât eyledi.

Muhakkık Sühaymî hazretleri ki bu rivâyetin nâkil ve râvîsidir, şeyhinden aldığı ma‘lûmâtı haber verdikden sonra “Ebû Tālib’in i‘tikādı bu merkezde olup Allâh’a bu i‘tikād ile vâsıl oldu” demişdir. Bu takdîrce Ebû Tālib’in azâbı kable’l-ihyâ olmak lâzım gelir. Kıyâmetden murâd, Ebû Tālib’in kıyâmeti olup o da cesedinden rûhunun hurûcudur. Ebû Tālib hakkında nusūs-ı şer‘iyyeden olan **[1098]** şeyleri “İmâm Sübkî ve İmâm Şa‘rânî ile e’imme-i sâ’ire bilememişlerdir” iddi‘âsında bulunan garaz-kârın bu da‘vâsında gerek Resûl-i ekrem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimiz hazretlerine ve gerek ona muhabbeti olanlara eziyyet vardır.

Acabâ! Üzerine elzem olmayan bir şeyi iddi‘âya kıyâm eden şahsın cehli özür sayılır mı? Ve o mübgaz ile tarafdârlarını îkā‘-ı fitneye ve kulûb-ı muvahhidîni tenfîre sebeb olan bu gibi harekâtdan men‘ edecek mücâzât ile te’dîb etmek, hükûmet me’mûrları üzerine vâcib olur mu?

1233 [Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, s. 97, hadis no: 1817.]

Bu belde-i şerîfede Ebû Tālib'in necâtına zâhib olan zevât ekseriyyetle şevket ve şekîme ashâbındandır. Ey ulemâ-yı a'lâm! Bizi bu mes'ele hükmünden haberdâr edin! Allâh te'âlâ hazretleri sizin ile İslâm'a avn ü nusret verip kanâdîl-i ulûm u fezā'ilinizle zulümât-ı cehl ü nâdânî meydânını tenvîr ve izā'e eylesin!

1. Cevâb:[1234] Her dürlü hamd ü senâ Rabbü'l-âlemîn olan Mevlâ'ya mahsūsdur. Yâ Rabb! Bana ilmi ihsân ve tezyîd eyle.

Ba'zı müfessirler, ﴿قُل لاَّ أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلاَّ الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى﴾[1235] âyet-i kerîmesine, "Teblîğ-i risâlet emrinde sizden ecr taleb etmem. Fakat karâbeti muhâfaza etmenizi ve bana muhabbet eylemenizi, sıla-i rahimde bulunmanızı taleb ederim" diye ma'nâ vermişlerdir. Kureyş'de hiçbir kabîle yokdur ki Risâlet-me'âb efendimiz hazretlerine min-vechin o kabîlenin karâbeti olmasın! Gûyâ ki Resûl-i ekrem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimiz hazretleri, "Bana îmân etmez iseniz, bâri size olan karâbetimi muhâfaza ediniz de bana cevr u eziyyet etmeyiniz!" demiş ve Sübhânehû ve te'âlâ hazretleri ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاَعَدَّ لَهُمْ عَذَاباً مُهِيناً﴾[1236] âyet-i kerîmesinde küfr ü ma'âsī irtikâbıyla Allâh'a ve Resûl'üne eziyyet edenlerin matrûd-ı bâb-ı rahmet olacağını ve azâb-ı mühînin onlara münhasır bulunduğunu zikr u beyân **[1099]** buyurmuşdur.

Ebû Tālib'e buğz u adâvet eden kimsenin Cenâb-ı Hakk'a küfür ve isyân edici olduğunu, İbn Vahşî, Şeyh Ebû Tāhir'den nakl ile *Şihâb* şerhinde zikr etdi ve Ebü's-Su'ûd Efendi *Ma'rûzātü'l-müftî* nâm kitâbında âti'z-zikr

---

1234 Bu cevâb, Hanefî müftîsi tarafından verilmişdir.

1235 ["De ki: Ben bunun üzerine sizden akrabâlık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum." Şûrâ, 42/23.]

1236 ["Şüphe yok ki o kimseler ki Allah'a ve Peygamberi'ne ezâda bulunurlar, onlara Allah te'âlâ dünyâda ve âhirette lânet etmiştir ve onlar için pek hakâretli bir azâb hazırlamıştır" Ahzâb, 33/57.]

iki fetvâ ile İbn Vahşî'nin beyân ve ifâdesini te'yîd ve tasdîk eyledi.

1. Fetvâ: Tālib-i ilim indinde hadîs-i şerîf zikr olundukda, ehâdîs-i nebeviyyenin kâffesi sādık mıdır, diyen kimseye ne lâzım gelir?

Cevâb: İki vecihle küfür lâzımdır. Vech-i evvel; istifhâm-ı inkârî sebebiyle, vech-i sânî dahī Risâlet-me'âb *–sallâ aleyhillâhü'l-vehhâb–* efendimiz hazretlerine şübhe ve noksāniyyet ilhâkıyledir. *(Dürr-i Muhtâr)*

2. Fetvâ: Bir kimse kelime-i küfr olduğunu bilmeyerek söylese ne lâzım gelir?

1. Cevâb: Ba‘zılara göre cehli özür sayıldığından küfür lâzım gelmez. Fakat ba‘zı ulemâya göre cehil, özürden ma‘dûd olmadığından küfür lâzım gelir. *(Tenkīh)*

Ve'l-hâsıl ihtirâzı vâcib olan şeyden hıfz-ı lisân olunmalıdır. Hazret-i Peygamber *–aleyhi ve alâ âlihî salavâtüllâhi'l-ekber–* efendimiz hazretleri, "Allâh'a ve yevm-i âhirete îmân eden hayr söylesin. Eğer buna kādir olamaz ise sükût etsin" müfâdını şâmil olan «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ»[1237] hadîs-i şerîfiyle vâcibü'l-ihtirâz olan sözlerden sakınmak iktizā edeceğini emr u tavsiye buyurdular. İnsâna teveccüh eden belâyâ ağızdan çıkan sözü sebebiyle teveccüh eder. Onun içün Ebû Tālib'in aleyhinde söz söyleyen âdemin terbiyesi, me'mûrîn-i hükûmet içün vâcibdir. Tâ ki bâb-ı cür'et kapanıp ehl-i fesâdın fesâd ve fitnesine meydân verilmemiş olsun! *–Vallâhu a‘lem–*.

Harrerehû Ahmed b. Abdullâh Mîrganî;
müfti'l-Ahnâf bi-Mekketi'l-mükerreme
[1100]

1237 ["Allâh'a ve âhiret gününe îmân eden kimse, ya hayır söylesin veyâ sussun." Buhārî, VIII, s. 11, hadis no: 6018, 6019; VIII, s. 100, hadis no: 6475; Müslim, I, s. 68, hadis no: 47.]

2. Cevâb:[1238] Bu mes'eleye muttali' olan kimse bilmiş olsun ki ba'zı zevât, "Peygamberimiz'in amcası Ebû Tālib'in adem-i necâtına ehl-i sünnetden ittifâk edenler vardır" diye iddi'â etdiler ise de bu ittifâka dâhil olanlar "kitâb" ve "sünnet"in zāhirine temessük edenlerden olmak hasebiyle da'vâları sahîh değildir. Sâ'ilin su'âlinde dahī işâret olunduğu üzere İmâm Kurtubî, İmâm Sübkî, İmâm Şa'rânî gibi birçok kimseler Ebû Tālib'in ehl-i necâtdan olduğuna hükm etdiler.

Ben, Şeyh Abdullâh el-Lekānî merhûmun *Cevheretü't-tevhîd* ismindeki manzūme[1239] üzerine yazdığı şerhin İmâm Sühaymî hazretleri tarafından kaleme alınan hâşiyesine mürâca'at etdim. Cenâb-ı İmâm, nâzımın şefâ'at bahsinde olan işbu «وَوَاجِبَ شَفَاعَةُ اَلْمَشَفَّعُ»[1240] mısra'ını şerh ve te'vîl eylediği sırada, "İmâm Kurtubî, İmâm Sübkî, İmâm Şa'rânî'nin Sübhânehû ve te'âlâ hazretleri Ebû Tālib'i diriltdi, Ebû Tālib, Hazret-i Peygamber'e îmân edip ba'dehû müslümân olduğu hâlde vefât etdi" dediklerini beyân ve hikâye eyledikden sonra, "İşte Ebû Tālib'in i'tikādı bu idi. Bu i'tikād üzere vâsıl ilallâh oldu" diye hükm etmişdir.

Allâme-i Sühaymî hazretleri mısra'-ı mezkûrun daha yukarısında ve nâzımın «وَمُنْجِزٌ لِمَنْ أَرَادَ وَعْدَهُ»[1241] kavlinin şerhinde demişdir ki:

Abdullâh b. Abbâs hazretleri, Nebî-yi ins ü cân *–aleyhi ve alâ âlihî salavâtüllâhi'l-mennân–* efendimiz hazretlerine, "Yâ Resûlallâh; Ebû Tālib hakkında ricâ ve me'mûlünüz nedir?" diye[1242] su'âl edip "Onun hakkında hayrın kâffesini Rabbimden ricâ ederim"[1243] cevâbını almış-

---

1238 Bu cevâb, Şâfi'î müftîsî tarafından verilmiştir.

1239 Bu manzūme, Şeyh Abdullâh el-Lekānî hazretlerinin pederlerine nisbet olunur.

1240 [Şefâati makbul Hz. Peygamber *–sallallâhu aleyhi ve sellem–*in şefâati mutlaka tahakkuk edecektir.]

1241 [Ve dilediği kişi için vaadini gerçekleştirir.]

1242 Bu hadîs-i şerîfi İbn Sa'd ile İbn Asâkir nakl etmişlerdir.

1243 [İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, I, s. 124-125; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXVI, s. 336.]

dır. İmâm Şa‘rânî, İmâm Sübkî, İmâm Kurtubî, ekâbir-i ehl-i sünnetden ve her birisi kavliyle ihticâc olunur zevâtdan ve İmâm Sühaymî **[1101]** o gürûha dâhil olan e’immedendir. Bu takdîrce mübgaz-ı ma‘hûdun, “Ehl-i sünnet, Ebû Tālib’in adem-i necâtı mes’elesinde müttefikdir” dediği da‘vâ-yı bâtıl ve “Ebû Tālib’in necâtına kā’il olanlar vardır” diyenlerin sözleri mertebe-i sıhhat ve sübûta vâsıldır. Her nerede ihtilâf olunsa ihtiyât-kârâne hareketde bulunmalıdır. İhtiyâtın ednâ mertebesi ise Te‘âlâ ve tekaddes hazretlerine tefvîz-i[1244] umûrla sükût ve tevakkuf edip mülâhazasız söz söylememek ve bu yolda vârid olan ehâdîs-i nebeviyyeyi gāyet havf u edeble telâkkī etmekdir. İhtiyâtı vera‘dan add ederler. Sāhib-i şerî‘at *–aleyhi ekmelü’t-tahiyyet–* efendimizin “Sana şübhe veren şeyi, şübhe vermeyen şeye terk ve tercîh eyle”[1245] nehcinde vâki‘ olan fermân-ı nebeviyyelerine nazaran şübhe îrâs eden şeyleri icrâdan çekinip şübhesiz olan şeylere temessük etmek lâzım gelir. «أَلَيْسَ وَقَدْ قِيلَ»[1246] hadîs-i celîli ise bize her şeyde ihtiyâta ri‘âyeti emr eder ki Ukbe b. el-Hâris bu hadîs-i şerîfle tarîk-ı vera‘ ve ihtiyâta da‘vet buyurulmuşdur.

Cenâb-ı Ukbe tezevvüc etmiş ve siyâh bir kadın her ne sebeb üzerine ise “Ben sizin ikinizi de süt verdim idi” diye Ukbe’ye bir söz atmış idi. Ukbe zenciyye kadının sözü yalan olduğunu bildiğinden, huzūr-ı âlî-yi risâlet-penâhîye rûmâl olup husūs-ı mezkûr hakkında istiftâ etdikde, aldığı avretin ıtlâkıyla emr olundu ve Ukbe’nin, “Efendim o sözü söyleyen siyâh kadın sözünde kâzibdir, onun kavliyle amel câ’iz olur mu?”

1244 [Metinde sehven «تقويض».]

1245 [Tirmizî, IV, s. 668, hadis no: 2518; Nesâ’î, VIII, s. 327, hadis no: 5711.]

1246 [“Bu söz söylenmiş değil mi?” anlamındaki bu hadîs-i şerîf için benzer lafızlarla bkz. Buhārî, III, s. 173, hadis no: 2660; VII, s. 10, hadis no: 5104; Tirmizî, III, s. 457, hadis no: 1151.]

demesine «أَلَيْسَ وَقَدْ قِيلَ»[1247] cevâb-ı şerîfiyle mukābele buyuruldu ki bu kelâm-ı hikmet-insicâm, kadının sizce ma'lûm ba'zı ahvâli üzerine şehâdeti makbûl değil ise de "Ben onlara süt verdim idi" demesi, "Ukbe kendi mahremini hibâle-bend-i nikâh etmişdir" sözünün şüyû' bulmasına sebeb olacağından, "Hasbe'l-ihtiyât aldığı kadını terk etmek senin içün evlâdır!" müfâdını îhâm eder.

Mâdem ki Ebû Tālib'in îmân ve necâtına kā'il olan e'imme vardır, **[1102]** vera' ve ihtiyâta ve daha doğrusu Sultān-ı dîn *–aleyhi selâmullâhi'l-mu'în–* efendimiz hazretlerinin emr u fermânlarına ri'âyet içün Ebû Tālib'in şânına îrâs-ı nakīsa edecek sözleri söylemekden sakınmalıdır. Çünki Ebû Tālib'e ta'arruz ve hakkında kelimât-ı şenî'a ve galîza tefevvüh etmek, Hazret-i Peygamber'e eziyyet vermekdir. Ebû Tālib ol nûr-ı dîde-i kâ'inâtı, evlâdı gibi terbiye etmiş ve ol habîb-i Hudâ'ya sulbî evlâdlarından ziyâde muhabbet eylemişdir. Zamân-ı bi'setinde Kureyşîlerin revâ görmek istedikleri cevr u cefâdan muhâfazaya gayret ve olunan eziyyeti men' ve müdâfa'aya sa'y u himmet eder idi. Şimdi ona ta'arruz etmek, Resûl-i ekrem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimize eziyyet ve ma'a-mâ-fîh dünyâda ve âhiretde buluan ekāribine cevr u hakāret eylemekdir. Bu ise ﴿قُل لاَّ أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلاَّ الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى﴾[1248] nass-ı kātı'ıyle memnû' ve "Karâbetim olanlar haklarında bana eziyyet edenlere Allâh'ın gazabı müşted oldu" müfâd-ı mücmelini şâmil olan «اِشْتَدَّ غَضَبُ اللهِ عَلَى مَنْ آذَانِي فِي قَرَابَتِي»[1249] hadîs-i sahîhi dahī bu mes'ele-i mühimmeye dâ'ir olup Ebû Sa'îd el-Hudrî'den menkūldür.

1247 [Bu söz söylenmiş değil mi?]

1248 ["De ki: Ben bunun üzerine sizden akrabâlık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum." Şûrâ, 42/23.]

1249 [«اِشْتَدَّ غَضَبُ اللهِ عَلَى مَنْ آذَانِي فِي عِتْرَتِي» lafzıyla; Süyûtī, *Câmi'u'l-ehâdîs*, IV, s. 412, hadis no: 3450.]

İmâm Taberânî ve Beyhakī'den mervîdir ki Sübey'a[1250] binti Ebû Leheb müslümân olup Medîne'ye hicret eylemiş idi. Babası Ebû Leheb'in Resûl-i ekrem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimize etmiş olduğu eziyyete vâkıf olanlardan ba'zı kimseler, "Sen Ebû Leheb'in kızı değil misin? Senin için hicret müfîd olur mu?" dediler ve bu sözler Sübey'a'nın gücüne gitdiğinden zât-ı âlî-yi peygamberîye arz-ı şikâyet eylediler idi.

Risâlet-me'âb efendimiz hazretleri minber-i münîrlerine su'ûd edip "Kim ki benim zevî-rahmıma eziyyet eder ise bana eziyyet etmiş ve bana eziyyet eden Sübhânehû ve te'âlâ hazretlerine ezâ eylemiş olur"[1251] me'âlinde bir hutbe-i belîğa îrâdıyla, Sübey'a'ya o sözü söyleyenleri zımnen tekdîr buyurdular. **[1103]**

Resûl-i müctebâ efendimiz hazretlerinin bu hutbe-i şerîfe me'âlini te'yîd edecek birçok hadîs-i şerîfleri daha vardır. Hattâ bir kerre "Benim kabîlemden birine ezâ eden bana eziyyet eder. Bana eziyyet veren ise Allâh'a eziyyet eylemiş olur" [1252] ve bir def'a da "Ey benim ümmetim! Siz emvât sebebiyle ahyâlara eziyyet etmeyiniz" [1253] buyurdular. Mecâlis-i süfehâ ve avâmda bu gibi söz söyleyerek sühan-perdâzlık etmek, Haydar-ı kerrâr efendimizin hem ber-hayât olan ve hem de azm-i gülşen-sarây-ı bekā eylemiş bulunan evlâd-ı kirâmına ve bu vesîle ile Risâlet-me'âb efendimiz hazretlerine cevr u cefâ etmekdir ki

---

1250 Sübey'a'nın ismini Dürre olmak üzere dahī rivâyet ederler.

1251 [Muhammed b. Tāhir el-Makdisî, *Zahīretü'l-huffâz*, II, s. 913, hadis no: 1873.]

1252 Bu hadîsi İbn Asâkir, Hazret-i Haydar'dan rivâyet eder. [İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LIV, s. 308, hadis no: 6788.]

1253 Bu hadîsin râvîsi İmâm Taberânî ve İmâm Ahmed ile İmâm Tirmizî olup Muğîre b. Şu'be'den nakl ederler. [Tirmizî, IV, s. 353, hadis no: 1982; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, s. 150, hadis no: 18209-10.]

﴿وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾[1254] ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاَعَدَّ لَهُمْ عَذَاباً مُهِيناً﴾[1255] nusūs-ı celîlesi bu yolda fesāhat-fürûş olanların hâllerini beyân sadedinde sā'ika-bürûz-ı nüzûl olmuşdur.

"Ebû Tālib'e buğz eden kâfir olur" diyenlerin mütāla'aları her hâlde nusūs-ı celîleye mütâba'atdır. Zîrâ Ebû Tālib'e buğz edilmekde, Hazret-i Peygamber'e eziyyet vardır. Bu ise küfürdür. Mü'ezzî tövbe etmez ise katl olunur. İmâm Mâlik b. Enes'e göre tövbe etse dahī katl olunmalıdır.

İşte Ebû Tālib'e dâ'ir size bir nebze ma'lûmât verdim. Bundan Ebû Tālib'in Hazret-i Peygamber'e ve Mefhar-ı mevcûdât efendimiz hazretlerinin dahī amcasına, Ebû Tālib'e olan vüdd ü muhabbet ve muhādeneti ne derecede olduğu anlaşılıp bundan Ebû Tālib'e buğz u adâvet etmek, Hazret-i Peygamber'e mûcib-i cevr u eziyyet olduğu meydâna çıkar. İmâm Kurtubî ile İmâm Sübkî ve Şa'rânî merhûmların bu mes'eledeki zehâbları pek doğru ve musībdir.

Ebû Tālib, Hazret-i Peygamber'i sūret-i lâyıka ve müstahsenede terbiye **[1104]** edip her cihetde sulbî evlâdına takdîm ve tercîh etmişdir. Mes'eleyi biraz daha tafsīl ve îzāh mı edeyim? Mu'annidîn-i Kureyş, Resûl-i ekrem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimiz hazretlerine cevr u cefâya ibtidâr eyledikleri zamân,[1256] Ebû Tālib anede-i kabâ'ile hitâben, "Birâder-zâdem benim himâyetimdedir. Benim ona olan himâyetimi sizin hiçbiriniz redde muktedir olamaz!" dediler ve sözüne kulak asmamak isteyenlere irâ'e-i tîğ-ı satvet etdiler idi.

Hazret-i Peygamber vaktâ ki halkı âşikâre olarak da'vet etmeğe başladı, Kureyşîler pirelenip bir yere toplandılar ve Ebû Tālib'i İbn Velîd'in

---

1254 ["Ve o kimseler ki, Allah te'âlâ'nın Peygamberi'ni incitiverirler, onlar için pek acıklı bir azâb vardır." Tevbe, 9/61.]

1255 ["Şüphe yok ki o kimseler ki Allah'a ve Peygamberi'ne ezâda bulunurlar, onlara Allah te'âlâ dünyâda ve âhirette lânet etmiştir ve onlar için pek hakâretli bir azâb hazırlamıştır." Ahzâb, 33/57.]

1256 Bu vak'a, sâl-i bi'set ibtidâlarında idi.

imâresinde bulup “Ey Ebû Tālib! Şu çocuğu Muhammed’e fedâ ve bedel olarak al da onu bize ver. Getirip öldürelim” dediler idi. Ebû Tālib buna hiddetlenip “Ey cemâ‘at-i Kureyş! Beni ne kadar munsif buluyorsunuz? Sizin verecek olduğunuz çocuğu alıp da öldürülmek üzere Muhammed’i size teslîm edeyim! Öyle mi?” cevâbını verdikden sonra Sāhib-i sa‘âdet *–aleyhi efdalü’t-tahiyyet–* efendimize hitāben ebyât-ı âtiyyeyi inşâd ve îrâd eyledi.

Manzūme:

Arabî: والله لن يصلوا إليك بجمعهم *** حتى أُوَسَّدَ في التراب دفينا[1257]

Ma‘nâsı: *Yâ Muhammed! Ben defn olunup toprağı yasdık ittihāz edinceye kadar onların mazarratı sana vâsıl olmaz.*

Arabî: فأصدع بأمرك ما عليك غضاضة[1258] *** وابشر بذاك، وقرّ منه[1259] عيونا

Ma‘nâsı: *Me’mûl olduğun emri hayyiz-i fi‘ile koy; sana kimsenin zillet ve noksāniyyeti olamaz. Bu kelâm ile mübeşşer ve mahzūz ol.*

Arabî: ودعوتني، وعلمت أنك ناصحي *** ولقد دعوت، وكنت ثمه أمينا

Me’âlî: *Sen, beni da‘vet etdin. Benim nâsıhım olduğunu ben bildim. Allâh’a yemîn ederim ki sen o da‘vetinde emîn olmadın.* **[1105]**

Risâlet-me’âb efendimiz hazretleri, Cenâb-ı Hadîce *–radıyallâhu anhâ*-yı tezevvüc edeceği zamân Ebû Tālib, Sıddîk-ı a‘zam ile rü’esâ-yı Kureyş huzūrunda şöyle bir hutbe îrâd eyledi idi:

“Sübhânehû ve te‘âlâ hazretlerine şükr ü senâ olsun ki bizi Hazret-i İbrâhîm *–aleyhi’s-selâm–*ın zürriyyetinden, oğlu İsmâ‘îl *–aleyhi’s-selâm–*ın neslinden, Me‘ad’in aslından, Mudar’ın unsurundan kıldı. Beytullâh’ın hâfızı, Harem-i şerîf’in hādim ve muhâfızı edip bizim içün ziyâret olunur bir beyt-i şerîf ve harem-i hürrem-i latîf etdi. İnsânların üzerine hâ-

---

1257 [Metinde «وفينا».]
1258 [Metinde «عضاضة».]
1259 [Metinde «منك».]

kim eyledi. Muhammed *–aleyhi's-selâm–* b. Abdullâh ki benim karındaşım oğludur, herhangi kimse ile muvâzene olunsa şeref-i akl u haseb, meziyyet-i fazl u neseb cihetiyle müreccah bulunur. Mâlı azdır; hâlbuki mâl, zıll-i zâ'il ve emr-i hâ'il ve hele insânda âriyet olduğundan, azlığına bakılmaz. Muhammed *–aleyhi's-selâm–* ol zât-ı âlî-kadrdir ki siz onun karâbeti şerefini bildiniz! İşte o Muhammed *–aleyhi's-selâm–* Huveylid'in kızı Hadîce'ye rağbet gösterdi ve şu kadar mu'accele ile mü'eccele sarf eyledi. Allâh te'âlâ hazretlerine yemîn ederim ki Muhammed *–aleyhi's-selâm–*ın hâl ü şânı büyük olacakdır." (İntehâ)

Varaka b. Nevfel ki Hazret-i Hadîce *–radıyallâhu anhâ–*nın amca-zâdesidir, ol vakit ser-âgāz-ı cevâb olup "Allâh'a şükür ki bizi senin dediğin gibi kıldı! Saydığın şeylerden ziyâde fezā'il ihsânıyla mümtâz eyledi! Biz Arab'ın rü'esâ ve sâdâtıyız! Siz de bizler gibisiniz! Aşîret ve fazīletinizi inkâr ve fahr u şerefinizi redde ısrâr mümkün değildir! Biz de sizinle iktisâb-ı karâbete meyl ü rağbet ederiz! Ey cemâ'at-i Kureyş! Siz şâhid olun ben ..... Hadîce binti Huveylid'i Muhammed *–aleyhi's-selâm–* b. Abdullâh'a tezvîc ve tenkīh etdim" makālesiyle Ebû Tālib'e mukābele edip sükût etdi ve Ebû Tālib'in "Hazret-i Hadîce'nin amcası **[1106]** Amr b. Esed'in sana şerîk olmasını ricâ ederim" demesi üzerine İbn Esed dahī ayağa kalkıp "Ey cemâ'at-i Kureyş! Ben dahī Hadîce binti Huveylid'i Muhammed *–aleyhi's-selâm–* b. Abdullâh'a nikâh etdim" deyip oturdu.

Ebû Tālib'in bu hutbede îmâ eylemiş olduğu dekāyık ve hakk-ı ehakk-ı peygamberîde zikr u ta'dâd eylediği evsāf ve zann u taleb etdiği hayr u kemâl bir kerre düşünülsün! Bu hutbe ise sâl-i bi'setden on beş sene mukaddem idi. Bir a'râbî belâ-yı kahtdan Sultān-ı rusül efendimiz hazretlerine arz-ı şikâyet edip birkaç beyt dahī okumuş idi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri hemen minbere çıkıp ve

mübârek ellerini kaldırıp du‘â etdiler. Âsâr-ı kavl der-akab rû-nümâ olup âsumânda bulutlar biribirine girdi; şimşekler çakdı. Boralı bir yağmur yağıp vâdîleri suya gark etdi. Ma‘hûd a‘râbî yağmurun çokluğundan ürkmüş olmalıdır ki birtakım refîkleriyle nâ’il-i izz-i müsûl olup yağmurun kesretinden iştikâ ederek feza‘ u feryâda başlayıp "Aman yâ Resûlallâh! Yağmurun inkıtā‘ına bir çâre bul, yoksa cümlemiz gark u telef olacağız!" dedi. A‘râbînin şu hâli Ma‘den-i melâhat efendimiz hazretlerinin hoşuna gitdiğinden, mübârek dişleri zāhir olurcasına tebessüm ederek, "Ebû Tālib'in zikri hayr olsun! Eğer şimdi hayâtda bulunsa idi, hakkımda inşâd eylediği kasīdenin isābet-i müfâdından mahzūz olur idi" buyurdular ve Cenâb-ı Haydar'ın "Yâ Resûlallâh; zann ederim ki;

وأبيض يستسقى الغمام بوجهه *** ثمال اليتامى عصمة للأرامل

beytini murâd buyurdunuz" demesine "Ne‘am, ne‘am" cevâbını verdiler. Beyt-i mezkûrun Türkçesi, "Muhammed *–aleyhi's-selâm–* beyâz ve nûrdur. Yağmurun yağması, onun yüzü suyu hürmetine taleb olunur" demek olur.

Beyt-i sahîhu'l-me'âl-i mezkûr, Kureyşîlerin, Peygamberimiz *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimize revâ görmek istedikleri cevr u cefâyı, Ebû Tālib'in men‘ ve redd eylediği **[1107]** vakit tanzīm eylemiş olduğu uzun bir kasīde cümlesinden olup aşağıki beytler dahī o kasīde-i tavîle ebyâtındandır.

Arabî: كذبتم وبيت الله نبزى[1260] محمدا *** ولما نطاعن دونه ونناضل[1261]

Ma‘nâsı: *Siz Muhammed –aleyhi's-selâm–ı tekzîb eylediniz! Ben Allâh'a kasem ederim ki biz, Muhammed –aleyhi's-selâm–ı o hāneden hâlî edemeyiz! Sizinle mücâdele edip sonra ok atışırız! Ya‘nî Muhammed –aleyhi's-selâm–ı buradan çıkarmamak içün sizinle muhârebeye hâzırız!*

1260 [Metinde «بذي».]
1261 [Metinde «وتناخل».]

Arabî: ولا نسلمه حتى نصرّع حوله *** ونذهل عن أبنائنا والحلائل

Ma'nâsı: *Biz, Muhammed –aleyhi's-selâm–ı etrâfında ölünceye ve evlâd u iyâlimizden zühûl edinceye kadar size teslîm edemeyiz! Çünki onu evlâd u ezvâcımıza takdîm ve tercîh ederiz.*

Arabî: لعمري لقد كلفت وجدا بأحمد *** وإخوته[1262] دأب المحبّ المواصل

Ma'nâsı: *Hayâtıma yemîn ederim ki muhabbet cihetinden Cenâb-ı Ahmed'e külfet ve mahbûbuna vâsıl olan muhib gibi muhabbet etdim! Onu terk ve fedâ etmek benim içün kābil değildir.*

Arabî: فمن مثله[1263] في الناس أيّ مؤمّل *** إذا قاسه الحكّام عند التفاضل

Ma'nâsı: *Ey çeşm-i hakāyık-bîn ile atf-ı nazar eden kimse! Muhammed –aleyhi's-selâm–ı hükkâm-ı fazīletde mukāyese eder ise onun misli kimdir? Fazl u kemâlde onun misl u nazīri bulunmaz.*

Arabî: حليمٌ رشيدٌ عاقلٌ غيرُ طائشٍ *** يُوالي إليها ليس عنه بغافل

Ma'nâsı: *Hazret-i Muhammed –aleyhi's-selâm– halîm ve reşîd ve âkıl olup hafîf-meşreb değildir. Ondan gāfil olmayan, ona her hâlde tâbi' olur.*

Arabî: لقد[1264] علموا أنّ ابننا لا مكذَّب *** لدينا ولا يُعنى بقول الأباطل

Ma'nâsı: *Benim hacr-ı terbiyetimde bulunan oğlum Muhammed –aleyhi's-selâm–ın yalancı olmadığını onlar bildiler. Onun içün akvâl-i bâtılaya sem' u i'tibâr olunmaz.*

Arabî: وأصبح فينا أحمد في أرومة *** تقصّر عنها سورة المتطاول

Ma'nâsı: *Hazret-i Ahmed –aleyhi's-selâm– aslında ve zamân-ı sabâvetinde bizimle berâber oldu. "Yetîmdir!" diye ta'allül ederek ona tâbi' olmayanların izhâr-ı şiddet eylemekde olmaları, ya'nî ona ta'n ve teşnî' etmeleri garazlarındandır! Yoksa Cenâb-ı Risâlet-me'âb efendimiz hazretlerinin necâbet ve şerâfeti kābil-i inkâr değildir.* **[1108]**

1262 [Metinde «واجبته».]
1263 [Metinde «فمثله».]
1264 [Metinde «ولقد».]

Arabî: وجدتُ نفسي[1265] دونه وحميته *** ودافعْتُ عنه بالطُّلى[1266] والكلاكل

Ma'nâsı: *Muhammed –aleyhi's-selâm–ın yolunda ve tarîk-ı muhâfaza ve himâyesinde kendimi tahdîb ve ifnâya devâm ve sıkletine tahammülüm hasebiyle ta'arruz edenlerin müdâfa'asına kıyâm etdim.*

Ebû Tālib'in bu kasīde-i senâ-nazīdesi tavîlü'z-zeyl olduğu gibi sitâyiş-i celîle ve medâyih-i cemîle-i Muhammedî'yi şâmil daha birçok kasīdeleri, nutukları, nush u pendleri vardır. Vefâtına yakın bir zamânda idi ki birgün eşrâf-ı Kureyş'i cem' u da'vet ile Hazret-i Peygamber'in risâletini tasdîk ve ona olan muhabbetini ta'rîf eder birçok sözler söyleyerek Kureyşîlere vasıyyet eylemişdir. Ebû Tālib'in yevm-i mezkûrda Kureyşîlere vasıyyet olarak söylediği sözler şunlar idi:

"Ey cemâ'at-i Kureyş! Siz Allâh'ın mahlûkātından sâfî ve hālissiniz! Arab size müteveccihdir! Seyyid-i Cihân-mutā' sizin içinizdedir! Şecâ'atde nokta-i müntehâya vâsıl ve şeref ü şân u keremi vâsi' olan zât sizdedir! Ey cemâ'at! Ma'lûmunuz olsun ki, sizler mekârim ve mefâhirde Arab'a hisse ve nasīb bırakmadınız! Cümlesini ihrâz etdiniz! Bir şeref yokdur ki siz ona ulaşmamış olasınız! Onun içün umûm insânların üzerine fazlınız var! Ve onların size ihtiyâcları bedîhî ve derkârdır.

Ey Kureyş! Şu Beyt-i şerîf'e ta'zīm etmenizi vasıyyet ederim. Ona ta'zīmde Allâh'ın rızâsı ve ma'îşetinizin kıvâmı vardır! Akrabâ ve ta'allukātınızla hüsn-i mu'âşeret ve müvâhāt edin! Kavm u kabîle ile muvâneset ve hüsn-i âmîziş ve ünsiyyet, ömrü artırır; adedi ziyâdeleşdirir! Bağy u ukūku terk edin! Sizden evvel gelip geçen kurûn, bu iki şey sebebiyle helâk oldular. Sizi da'vet edip çağıran kimse Muhammed *–aleyhi's-selâm–*a icâbet ve sâ'illerin is'âf-ı mes'ûllerine gayret edin!

Hayât ve memâtın şerefi bu iki şeydedir; doğru söze, edâ-yı emânete mülâzemet edin! Havâssın muhabbeti, avâmmın fi'il ve keremi bunlar-

---

1265 [Metinde «حديث بنفسي».]
1266 [Metinde «بالذري».]

dadır. Muhammed *–aleyhi's-selâm–*a mülâyemet ve hayr ile mu'âmele **[1109]** etmenizi başkaca vasıyyet ederim! Muhammed *–aleyhi's-selâm–* emîndir! Arab içinde sadakdır! Bir emirle gelmişdir ki o emir, kalbin kabûl edeceği şeydir! Lisânın inkârı buğz u adâvet edilmek korkusundandır. Lisân, onun getirdiği dîn-i İslâm'ı li-illetin inkâr eder ise de kalbin kabûl edeceğine şübhe yokdur. Yemîn ederim ki fukarâ-yı Arab'ın ve memâlik-i etrâf sekenesinin cümlesi onun da'vetini, sözlerini tasdîk ve kendini ta'zīm edeceklerini ve gamerât-ı mevte onun ile berâber dalacaklarını gûyâ ki görüyorum! Sanâdîd-i Kureyş hor ve zelîl ve hâneleri harâb olur. Zu'afâ-yı Kureyş, mâlik-i i'tibâr ve sāhib-i nüfûz olur.

Ey cemâ'at-i Kureyş! Siz Muhammed *–aleyhi's-selâm–* içün hâfız, cemâ'ati içün hâmî olun! Babanızın oğluna takarrub edin! Onu cemâ'atiyle berâber muhâfaza edici olun! Allâh'a kasem ederim ki tarîk-ı Muhammedî'ye sülûk eden kimse âkıl ve reşîd ve hidâyet-i Muhammediyye'yi ahz ü telâkkī eden bahtiyâr ve sa'îd oldu. Eğer ömrümün müddeti, ecelimin te'hīri olaydı, Muhammed *–aleyhi's-selâm–*dan fitne vü beliyyeyi ve ona meşakkat veren şeyleri men' eder ve dâhiyeleri ref' eyler idim." (İntehâ)

"Ey cemâ'at-i Kureyş! "Muhammed *–aleyhi's-selâm–*dan istimâ' eylediğiniz haberden ve onun emrine tâbi' olur şeylerden ayrılmayınız! Ona itā'atde olun, tâ kim irşâd olasınız!" kelimât-ı hikem-âyâtı dahī Ebû Tālib'in hakk-ı âlî-yi risâlet-penâhîde îrâd eylediği sözlerdendir. Ebû Tālib'e ta'n ve teşnî' edenler, bir kerre ondan sudûr eden sözlere ve mütehallık olduğu firâset-i sādıkaya bakıp ibret alsınlar! Ebû Tālib'in Hazret-i Peygamber'den ba'zı hadîs rivâyet eylediğini dahī nakl ederler.

Siyer-i Halebî'de mastūrdur ki birgün "Muhammed *–aleyhi's-selâm–* sıla-i erhâmla me'mûr olduğunu ve ibâdet ancak hālık-ı arz ve semâvât olan Allâh te'âlâ hazretlerine mahsūs bulunduğunu bi'z-zât bana haber

verdi" demiş ve birgün de "Cenâb-ı **[1110]** Mu‘tı'l-atāyâ hazretlerine şükr eyle ki, merzûk olasın, küfr etme ki mu‘azzeb olmayasın; ben bu nasīhati Hazret-i Muhammed *–aleyhi's-selâm–*dan işitdim" diye nakl ü rivâyet eylemişdir.

Hazele-i Kureyş, Cenâb-ı Peygamber'e Ebû Tālib'in hayâtında îsāle muktedir olamadıkları cevr u eziyyeti vefâtında icrâ etdiler. İçlerinden birtakımı re's-i sa‘âdet-i peygamberîye toz toprak saçmak gibi edebsizlik îfâsına muvaffak oldular. Ol vakit Risâlet-me'âb efendimiz hazretleri, "Kureyşîler Ebû Tālib rihlet edinceye kadar benim hakkımda bu şeylerin hiçbirine muvaffak olamadılar idi. Ey amcam! Sen eğer sağ olsan idi, ben bunların ezâlarını görmez idim" buyurdular.[1267]

Ebû Tālib ile Hadîcetü'l-kübrâ *–radıyallâhu anhâ–* birbirini müte‘âkıb vefât eylemiş ve Aleyhi's-salavâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri bu hâlden fevka'l-gāye müte'essir olup o seneye "Âmü'l-Hüzün" nâmını vermişdir. Bu mes'elede sözü bu kadar tatvîlden maksad, Ebû Tālib'in Hazret-i Peygamber'e ve Cenâb-ı Peygamber'in Ebû Tālib'e olan muhabbet ve meveddetini sūret-i lâyıkada anlatmak ve e'imme-i a‘lâmdan İmâm Kurtubî ve İmâm Sübkî ile İmâm Şa‘rânî ve İmâm Sühaymî'nin, "Cenâb-ı Allâh, Ebû Tālib'i ihyâ buyurdu, Ebû Tālib îmân etdi" demiş oldukları sözün sıhhatini meydâna çıkarmakdır.

İmâm Sühaymî, "Ebû Tālib'in i‘tikādı budur. Allâh'a bu i‘tikādla vâsıl oldu" dediler. Ben de Ebû Tālib'in i‘tikādı, İmâm Sühaymî'nin cezm ü ta‘yîn eylediği vechile olduğuna hükümle, Ebû Tālib'in müslümân olarak vefât eylediğini söyler ve bu sözümde sebât edip İmâm Sühaymî hazretlerinin sözü doğru olduğunu iddi‘â eylerim. Hazret-i Peygamber'e ve onun hîşâvend ve ekāribine muhabbeti olan kimsenin bu fikr ü i‘tikādda bulunması îcâb eder. Benim bu sözlerimi herkes kabûl **[1111]** ve

---

1267 [İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, s. 46; Taberî, *Târîhu Taberî*, II, s. 344.]

inkârda muhtâr ise de fesâd ve fitne zuhûrunu müstelzim esbâb-ı mûcibe tehiyyesiyle uğraşanların te'dîb ve tenkîllerine kā'ideten me'mûrîn-i hükûmete müteferri' vecâ'ib ü levâzımdandır.

Zeberehû Ahmed Zeynî Dahlân;
müfti'ş-Şâfi'î bi-Mekketi'l-mahmiyye
–*ğaferallâhu leh*–

Tekmile[1268]

Allâme-i Tilimsânî, *Şifâ-i şerîf* şerhinin mu'cizât bâbında, "Ebû Tālib, Hazret-i Peygamber'i himâyet ve kavl u fi'iliyle mu'âvenet eylediğinden, onun hakkında fenâ söz söylemek Peygamberimiz'e eziyyetdir. Cenâb-ı Hakk, Ebû Tālib'i diriltdi. Ebû Tālib, birâder-zâdesine îmân etdi.[1269] Peygamberimiz'in mu'cizât-ı bâhire ve kerâmât-ı tāhireleri ise ta'dâdı kābil olmayacak kadar çokdur". Hâfız Celâleddîn-i Süyûtī, bu mes'elede kitâb-ı mahsūs te'lîf edip huffâzdan on iki hâfızın Ebû Tālib'in îmânına hükm eylediğini zikr etdikden sonra, "Bizim de Allâh'a vâsıl olacağımız i'tikād budur" demiş ve bu sözleri Şeyh Allâme-i Cehverî-i Mâlikî'den nakl ü rivâyet eylediğini haber vermişdir.

Allâme-i Şetvâyinî,[1270] *Şerhu'l-Katr-ı Fâkihî* üzerine yazdığı hâşiyede, Ebû Tālib'in «وَدَعَوْتَنِي وَعَلِمْتُ أَنَّكَ نَاصِحِي»[1271] kavli delâletiyle Şeyhü'l-Berâvî'den nakl ü rivâyet edip der ki:

Allâh te'âlâ hazretleri, Ebû Tālib'i ihyâ etdi ve Ebû Tālib, Peygamberimiz efendimiz hazretlerine îmân eylediğinden, Allâh onu mü'min olarak imâte edip cennete koydu. Hazret-i Peygamber'e ve onun âl ü

1268 Mevlânâ Ahmed Zeynî Dahlân'ın hātime-i cevâbıdır.
1269 Bu hadîs, Mesleme b. Sa'îd'den menkūldür.
1270 [Metinde sehven «شتوايني».]
1271 [Beni (İslâm'a) dâvet ettin ve öğrendim ki sen benim nasihat edenim, yol gösterenimsin.]

evlâdına muhabbet edenler böyle i'tikād etsinler. Fâkihî merhûm, bu kavli on dört sahâbe-i celîlü'ş-şândan nakl ü rivâyet eyledi.

Bu mes'ele husūsāt-ı Ebû Tālib'den olmak hasebiyle, "Ebû Tālib, kâfir olarak **[1112]** vefât etdi" diyenlerin kavlini münâfî değildir. Biz deriz ki vefât etdikden sonra Allâh onu ihyâ edip ba'dehû mü'min olarak imâte etmişdir. (İntehâ)

Seyyidinâ el-Kāsım *–radıyallâhu anh–* hazretleri, Şâh-ı âlem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimiz hazretlerinin necl-i necîl-i sa'âdetleridir. Kable'l-bi'se doğup hicret-i nebeviyye vukū'undan mukaddem rihlet buyurmuş oldukları cihetle, kabr-i şerîfleri mechûldür. Ba'zı ulemâ, müşâ-run-ileyhin ismi Tāhir olduğuna ve İbn Abbâs, Resûl-i ekrem *–sallallâhu aleyhi ve sellem–* efendimizin Cenâb-ı Kāsım'dan başka bir de Tāhir nâmında oğlu bulunduğuna hükm etdiler ise de Ebû Nu'aym, bu rivâyetleri redd ü cerh etmiş ve İmâm Mücâhid, Cenâb-ı Kāsım yedi gün ve İmâm Zührî iki sene ve Katâde yürüyünceye kadar yaşadı demişdir.

Türbe-i Abdullâh b. Zübeyr

Bu türbe-i şerîfe Kâ'be-i mu'azzama'nın dokuzuncu bânîsi ve Aşere-i mübeşşere-i kirâm'dan Zübeyr b. el-Avvâm'ın mahsūl-i şecere-i sulbü olan Cenâb-ı Abdullâh'ın kabr-i şerîfleri üzerindedir. Cihât-ı erba'ası dîvâr ile çevrilmiş ise de kubbe ve sandûkası yokdur. Bu dîvâr ise 950 (m. 1543-44) senesi Sultān Süleymân b. Sultān Selîm Hān merhûmun emr u irâdesiyle te'sîs edilmişdir.

Türbe-i Zâtü'n-nitākayn

Bu türbe-i şerîfe baba-yı ümmet Cenâb-ı Sıddîk-ı âlî-himmet hazretlerinin büyük kerîmesi ve Abdullâh b. Zübeyr'in vâlidesi ve Aşere-i mübeşşere'den Zübeyr b. Avvâm'ın zevce-i pâkîzesi Esmâ Zâtü'n-nitākayn haz-

retlerinin mezâr-ı pür-envârları olup ebniyesi Sultān Süleymân b. Sultān Selîm Hān asrında te'sîs edilmişdir. Zâtü'n-nitākayn, oğlu Abdullâh'ın vukū'-ı şehâdetinden beş gün sonra vefât edip mahdûmu Abdullâh'ın kabr-i şerîfleri yanına defn olunmuşdur. Ba'zı kavle göre Cenâb-ı Abdullâh'ın na'aş-ı şerîfleri defn olundukdan yirmi yâhūd on gün mürûrunda, tamâm yüz yaşında olduğu hâlde **[1113]** vefât etmiş ve türbe-i nefîselerinin üzeri mekşûf bırakılmışdır. Zât-ı sâmiyeleri habîbe-i Habîb-i Kibriyâ, Â'işe *–radıyallâhu anhâ ve an ebîhâ–* vâlidemizin li-eb hemşîresi olup vâlidelerinin ismi Katle ve alâ-kavlin Kuteyle binti Abdül'uzzâ'dır.

Hicret-i nebeviyye gecesi berâber götürülecek olan sofranın bağı olmadığından, müşârun-ileyhâ nitākını yırtıp sofra-i nebeviyyeye bağlamış ve alâ-kavlin nitākı iki parça edip birini sofraya, diğerini su kırbasına bağ olmak üzere arz-ı huzūr eylemiş idi. Hazret-i Hayru'l-beşer, "Yâ Esmâ! Bu nitākına bedel olarak, Cenâb-ı Hakk cennetde sana iki nitāk ihsân buyuracakdır" nehcinde beşâret-bahş olduğundan, müşârun-ileyhânın şöhreti "Zâtü'n-nitākayn" kalmışdır. Nitāk, Arab kadınlarına mahsūs iş esvâbından bir nev' libâsdır.

Türbe-i Abdurrahmân b. es-Sıddîk

Bu mezâr-ı sâtı'u'l-envâr, Sıddîk-ı ekber hazretlerinin 53 sene-i hicriyyesinde (m. 673) füc'eten vefât eylemiş olan oğlu Abdurrahmân *–radıye anhü'l-mennân–*ın kabr-i şerîfleridir. Benî Ümeyye yâdigârları ahz-ı bî'at içün bin dirhem atıyye gönderdikleri vakit, zât-ı sâmîleri Cenâb-ı Abdurrahmân, "Ben dînimi dünyâya bey' edemem" cevâbıyla mebâliğ-i vârideyi kabûl etmeyerek, bilâ-tevakkuf Medîne-i münevvere'den nehzat ve Mekke-i mükerreme'ye 10 mîl bu'dü olan bir mevkı'de ve hâlet-i nevmde rihlet etmiş idi. Na'aş-ı âlîlerini Makbere-i Mu'allâ'ya getirip nakl ü defn etdiler. Kabr-i sa'âdetleri el-yevm ma'lûm ve ziyâret-gâh-ı umûm olup türbesinin cihât-ı erba'ası dîvârla muhât ise de üzerinde kubbe yokdur. Vefâtından bir

müddet sonra hemşîre-i kerâmet-müşîreleri Â'işe-i Sıddîka *–radıyallâhu anhâ–* hac veyâ umre kasdıyla Mekke-i mükerreme'ye ihrâm-bend-i azîmet olup kabr-i müşârun-ileyhi ziyâret ve ebyât-ı âtiyyeyi alâ-tarîkı't-temsîl îrâd ile ibrâz-ı râsime-i esef ve hasret eylediler. **[1114]**

Arabî:

فلما تفرقنا كأني ومالكا *** لطول اجتماع لم نبت ليلة معا
وكنا كندماني جذيمة حقبة *** من الدهر حتى قيل لن يتصدعا

Bu iki beyt, Mütemmem b. Nüveyre'nin, birâderi Mâlik hakkında söylemiş olduğu mersiye-i muhrika cümlesinden olup ma'nâsı; "Birâderim Mâlik ile birlikde ikimiz, "Cezîmetü'l-Vazzāh" denilen melike lâ-yenkatı' kırk sene münâdeme eden Mâlik ve Akīl gibi dehrden bir müddetde birbirimize mukārin idik. Hattâ halk, "Bunlar içün müfârakat yokdur" derler idi. Vaktâ ki ayrıldık, gûyâ ki ben ve Mâlik, tūl-i ictimâ'ımız vaktinde dahī bir gece berâber beytûtet etmemişiz gibi olduk" demekdir.

Attâb b. Üseyd

Attâb b. Üseyd[1272] feth-i Mekke günü izhâr-ı şi'âr-ı İslâmiyyet eden fuzalâ-yı ashâb-ı kirâmdan Ebû Abdurrahmân ve kavl-i diğere göre Ebû Muhammed künyesiyle müte'ârif olan Attâb b. Üseyd b. Ebü'l-Âs b. Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenâf b. Kusayy b. Kilâb b. Mürre el-Kureşî el-Emevî olup vâlidesi Zeyneb binti Amr b. Ümeyye binti Abdüşems'dir. Cenâb-ı Sıddîk-ı ekber'in irtihâli günü vefât edip Makbere-i Mu'allâ'ya defn edilmişdir. Kabr-i şerîfleri mechûl olduğundan, Mak-

---

1272 Mekke-i mu'azzama'da en evvel vâlîlik eden, bu zât-ı âlî-kadrdir. Pâdişâh-ı enbiyâ efendimiz hazretleri, Haccetü'l-Vedâ' senesi ta'yîn buyurmuşlar idi. Cenâb-ı Haydar dahī Sehl b. Huneyf'i kendileri Basra'yı teşrîf ederler iken Medîne-i münevvere'ye emîr ta'yîn eylediler idi ki Medîne ümerâsının en evveli de bu zâtdır.

bere-i Mu'allâ'yı ziyâret edenlerin müşârun-ileyhi dahī der-hātır ederek Fâtiha-hān olmaları iktizā eder.

Sahâbe-i kirâmdan Ebû Mahzûre Semüre dahī Mu'allâ Makberesi'nde olup fakat onun da mezârı ma'lûm değildir.[1273] Ebû Mahzûre'nin sesi mü'essir ve zât-ı âlîleri **[1115]** müslümânları ağlatacak derece muhrik ezân okumağa muktedir olduğundan, İmâmü'l-etkıyâ efendimiz hazretleri Huneyn gazâsı dönüşünde kendilerine Mescidü'l-Harâm mü'ezzinliğini tevcîh buyurdular idi. Binâ'en-aleyh Mekke-i mükerreme'de kalıp ilâ-âhiri'l-ömr mü'ezzinlik etdiler. 59 (m. 678-79) ve alâ-kavlin 79 (m. 698-99) senesi vefât edip mü'ezzinliği amca-zâdeleri Muhayrîz'in oğluna bırakdılar. Mescidü'l-Harâm mü'ezzinliği, İmâm Şâfi'î zamânlarına değin batnen-ba'de-batnin Ebû Mahzûre'nin ibn-i ammi ta'allukātına intikāl etdi ve bunların inkırâzında Rebî'a b. Sa'd b. Cumah'ın ahfâdı hānedânına geçdi. Beyne'r-ruvât, Ebû Mahzûre'nin asıl isminde ihtilâf vardır. Kavl-i meşhûr-ı sahîhe göre ism-i pederîsi Evs b. Mi'yer[1274] b. Levzân b. Rebî'a b. Ureyc b. Sa'd b. Cumah el-Kureyş olmakdır.

Halka-bendân-ı bezm-i nebeviyyeden Abdullâh b. Ömer,[1275] Safvân b. Ümeyye, Abdullâh b. Amr b. el-Âsī, Osmân b. Talha, Ebû Mûsâ el-Eş'arî *–radıyallâhu anhüm–* ile kibâr-ı tâbi'în-i kirâmdan Fudayl[1276] b. İyâz, Atā b. Ebû Rebâh, Süfyân b. Uyeyne, İmâm Abdullâh b. Es'ad el-Yâfi'î es-Sūfî el-Yemânî, Abdullâh b. Süleym, Ebû Kāsım b. Selâm, İmâm Nesâ'î, İmâm Takıyyüddîn-i Fâsî,[1277] İmâm Abdülkerîm, Şeyh

---

1273 Ebû Mahzûre hazretleri, inde'l-ba'z Şübeyke Makberesi'nde medfûndur.

1274 Mi'yer kelimesi «ايستر» [ister] veznindedir.
[Metinde sehven «معبر».]

1275 İbn Ömer b. el-Hattāb'ın Mu'allâ'ya defn edildiği menkūl ise de kavl-i meşhûra göre umre tarîkında bulunan şehîdlikde medfûn ve türbesi el-ân ma'lûm olup sath-ı dâhilîsi tūlen otuz beşer, arzen yirmi beşer kademdir.

1276 Hazret-i Hadîce *–radıyallâhu anhâ–*nın türbe-i müzehheresine yakın bir yerdedir.

1277 Müverrihīn-i Mekke-i mükerreme'den meşhûr İmâm Fâsî'dir.

Takıyyüddîn, Şeyh Abdullâh et-Tavâşî, İmâm Ahmed b. es-Sehmî eş-Şâfi‘î, Abdüllatīf el-Kuşeyrî, Şeyh Ebü'l-Hasan eş-Şevnî ve ulemâ-yı benâmdan Sultān Alî b. Muhammed el-Kārî *–rahimehumullâh–* ve ecdâd-ı mekârim-nijâd-ı Hazret-i Mustafaviyye'den Abdülmuttalib,[1278] **[1116]** Abdümenâf,[1279] Ebû Tālib[1280] ve küberâ-yı ashâb-ı sa‘âdet-is-tishâb-ı Cenâb-ı Risâlet-penâhî'den isimleri nâ-ma‘lûm daha nice nice zevât-ı kirâmın dâ'ire-i füyûzāt-ı bâhire-i mu‘allâda mütteka-pîrâ-yı visâde-i sükût oldukları mervî ve bu mezârlardan her birinin yanında hulûs-ı kalble edilen du‘ânın rehîn-i kabûl ve icâbet olacağı senedât-ı sahîha ile menkūl ve mahkî olup bi'l-hāssa kabr-i "Semâsiretü'l-Hayr" ıtlâk olunan mezâr-ı sâtı‘u'l-envâr nezdinde edilecek du‘â, şübhe yokdur ki makrûn-ı dergâh-ı Cenâb-ı Kibriyâ olur. Kabr-i Semâsire yanında du‘â etmesini istek edenler beyne'l-ahâlî ma‘lûm olan Melik Mes‘ûd türbesini sol tarafa alıp onun hizâsında kıbleyi bi'l-istikbâl arz-ı münâcât ve de‘avâta iştigāl etmelidirler.

Ashâb-ı kirâmdan Ebû Kuhâfe Osmân b. Âmir ile ricâl-i tâbi‘în-den Abdullâh el-Kebîr el-Yemânî ve Şeyh-zâde-i Yemânî *–radıyallâhu anhüm–* hazerâtı medfûn olan Şübeyke kabristânı dahī ziyâreti müstehab mekābir-i mukaddeseden olmağla, orası da ziyâret ve arz-ı du‘âya müsâra‘at edilmelidir.

Nazm:

ارض شبیکه که بجان پرورید *** داد روا حضرت او را خرید
درته آن خاک شد اندوخته *** سینهٔ بریان و دل سوخته

1278 Abdülmuttalib, Hâşim b. Abdümenâf'ın oğlu olup cedd-i sânî-i peygamberîdir.

1279 Abdümenâf, Kusayy b. Kilâb b. Mürre'nin oğlu olan cedd-i râbi‘-i Cenâb-ı Muvatta'ü'l-eknâf'dır. Menâf, zâten yüksek müfâdında idi. Bi'l-âhare esmâ-yı esnâmdan oldu.

1280 Ebû Tālib, Abdülmuttalib'in oğlu ve efendimizin ammidir.

بوی دل سوخته در این مقام *** میشنود هر که ندارد زکام
سر زد ازان باز چه شمس و قمر *** عمّ نبی حمزهٔ دیگر عمر
ساکن آن شیخ صغیر و کبیر *** قطب جهان شهره بعید الکبیر
گفت پیمبر که زسوی یمن *** بوی خدا دمبدم آید بمن
خاک رهش هست به از توتیا *** دیدهٔ جانرا بود از وی جلا[1281]

(Fütûhu'l-Haremeyn)

[1117]

Abdümenâf'la Abdülmuttalib, eğerçi bir kubbe tahtında iseler de Ebû Tālib'in türbesi ayrıcadır. Abdümenâf'ın türbesi dâhilinin şimâl tarafı 11, garb ciheti 14, cenûb tarafı dahī 13 ve Ebû Tālib türbesinin cihât-ı erba'ası on üçer kademdir.

Asr-ı sa'âdet'den beri Mekke-i mükerreme'de vefât edenler, gerek yerliden olsun, gerekse mücâvirîn veyâ hüccâc ve misâfirînden bulunsun, Mu'allâ Makberesi'yle Şübeyke Mezârlığı'na defn edilmiş ve el-ân bu iki makbereye defn edilmekde bulunmuş ise de buralara sıbyân defni usūlden değildir. Sıbyân içün Mu'allâ Makberesi'ne dâhil olmazdan evvel sol tarafa düşer ayrıca bir mezârlık vardır. Ma'a-mâ-fîh zamânımızda ahyânen Mu'allâ ve Şübeyke mezârlıklarına dahī emvât-ı sıbyân defn etdikleri mervîdir.

1281 [Şübeyke'nin toprağını Hz. Peygamber'in adâleti kuşattı.
O toprağın altında kebap olmuş göğüs ve yanmış gönüller medfundur.
Gönlünde hastalık olmayan herkes, bu topraklarda yanmış gönüllerin kokusunu alır.
Oradan Hz. Peygamber –*sallallâhu aleyhi ve sellem*–in amcası Hz. Hamza ve Hz. Ömer gibi nice aylar ve güneşler doğdu.
Orada küçük-büyük nice şeyhler medfûndur ki orası dünyânın kutbudur.
Hz. Peygamber –*sallallâhu aleyhi ve sellem*– dedi ki: "Yemen'den bana her an Allâh'ın kokusu gelir."
Onun yolunun toprağı sürmeden daha evlâdır; cân gözü onunla cilâlanır.]

SŪRET
«2»
Mekke-i mükerreme'de kâ'in mesâcid-i me'sûre-i mes'ûde zikrindedir.

Me'âsir 30:[1282]
1. Mescid-i Ebû Bekir

Mescid-i Ebû Bekir nâmıyla meşhûr olan mescid-i şerîf, Mekke-i mükerreme'nin cihet-i Yemânî'sinin Mesfele denilen yerinde olup üzerinde bir kubbe ve içinde de bir kulübe vardır. Hüccâc-ı kirâm burayı ziyâret ve ahâlî-yi izām-ı Mekke ba'zı kerreler buraya birikip zikr u ibâdet ederler. Sıddîk-ı ekber hazretleri bu sa'âdet-hānede doğduğundan, "Mevlid-i Ebû Bekir" nâmıyla dahī müte'ârifdir. Arsasının sathı tūlen yirmişer, arzen on beşer kadem ise de cihet-i cenûbîsinde dîvâr ile muhât 400 arşın kadar da bağçesi vardır. **[1118]**

Şâh-ı melâ'ik-sipâh *–sallâ aleyhi ve alâ âlihi'l-ilâh–* efendimiz hazretleri, Cebel-i Sevr'i ol hāne-i bülend-âsitâneden teşrîf buyurdular ki bu vak'a-i celîlenin tafsīli *Mahmûdü's-siyer*'in yirmi dördüncü makālesinde mastūrdur. Mürûr-ı zamânla mescid-i şerîf-i mezkûrun ebniyesi müşrif-i harâb olmak râddelerine varmış olduğundan, 1296 (m. 1879) senesi Harem-i şerîf müdîri Ahmed Efendi güzelce bir hâlde ta'mîr ve ihyâ etmişlerdir.

Me'âsir 31:
2. Mescid-i Zî-Tuvâ

Mescid-i Zî-Tuvâ, Mekke-i mu'azzama'nın cihet-i Şâmî'sinde ve hāric-i beldede, –ya'nî ehl-i Mekke ıstılâhı üzere, "Mâbeyn-i Hacûneyn"

1282 [Matbû nüshada mükerreren "Me'âsir 29" şeklinde yazılmış ve takip eden başlıklar da buna ittibâen kaymıştır.]

ıtlâk edilmiş olan vâdîde– Mahmil-i Mısrî ikāmetine münhasır bulunan yerde olup umre tarîk-ı sa'âdet-refîkinin sağ tarafına düşer.

Serdâr-ı asfiyâ *–aleyhi efdalü't-tehâyâ–* efendimiz hazretleri hacc-ı vedâ'da mescid-i mezkûr mahalline inip bir gece beytûtet ve sabâh namâzını ba'de'l-edâ Mekke-i mükerreme'ye azîmet buyurdular. Bâniyesi Zübeyde nâmında bir hātûn olduğunu *Ikdü's-semîn* mü'ellifi yazmış ise de bu Zübeyde'nin kim olduğunu ve ne vakit binâ eylediğini bildirmemişdir.

Me'âsir 32:
3. Mescid-i Ten'îm

Bu ma'bed-i şerîf, Mescid-i Â'işe'ye karîb bir yerde olup Beyt-i a'zam'a 3 yâhūd 4 mîl bu'du[1283] vardır. Arsasının cihât-ı erba'ası ellişer kademdir. Sağ tarafında Cebel-i Nu'aym ve sol tarafında Cebel-i Nâ'im bulunduğu cihetle, mescid-i mezkûrun esâs-efgen-i istikrâr olduğu vâdîye "Vâdi'n-Na'mân" ıtlâk edilmişdir. **[1119]**

Müverrihler, evâ'ilde bu mescide "Helîlece"[1284] ta'bîr edildiğini ve yanında kadîm bir şecere olduğunu haber veriyorlar ise de bu mescid-i şerîf, mîleyn-i Harem'den, ya'nî Mescid-i Â'işe'nin Cebel-i Nu'aym tarafında bulunan iki alâmetden haylice uzak olmak hasebiyle, müverrihlerin Helîlece dedikleri mescid, umre niyyetiyle iktisâ-yı ihrâm eden hüccâcın namâz kıldıkları Mescid-i Ten'îm'in gayrı bir mescid olmalıdır. Mescid-i Ten'îm şimdi harâb ve münhedim bir hâlde ise de hüccâc-ı zevi'l-ibtihâcdan ba'zı muhlisler harâbesini bulup içinde namâz kılarlar. Zann olunduğuna göre, Mescid-i Â'işe'nin şimâl tarafında vâki' Sinân Paşa sahrınclarının arkasındaki dağın zirvesinde kuru bir dîvâr ile etrâfı çevrilmiş olan mahall-i mukaddes, Mescid-i Ten'îm arsası olacakdır. Bu

1283 Hüccâc, bir sâ'atde giderler.
1284 [Helîle veya Hindistan eriği denen meyvenin ağacı.]

dîvâr, sadme-i rûzgâr ile sık sık yıkılıp harâb olmakda ise de zâ'irîn-i kirâm ta'mîr ve termîme ihtimâm ederler.

Me'âsir 33:
4. Mescid-i Â'işe

Mescid-i Â'işe, Mekke-i mükerreme'ye bir sâ'at kadar uzakça bir mahalde olup mesâha-i sathiyyesi arzen ellişer, tūlen altmışar kademdir. Sāhib-i şerî'at *–aleyhi ekmelü't-tahiyyet–* efendimiz hazretleri, hemser-i mükerremleri Cenâb-ı Â'işe *–radıyallâhu anhâ–*yı birâderi Abdurrahmân b. Ebû Bekir es-Sıddîk refâkatiyle iktisâ-yı ihrâm içün Cebel-i Ten'îm'de vâki' Şecere mevzı'ine gönderdiler ve müşârun-ileyhâ mahall-i mezkûrda ihrâmlanıp iki rek'at sünnetü'l-ihrâm namâzı edâ eylediler idi. Onun içün mahall-i mezkûrda binâ edilmiş ola mescide "Mescidü'l-Â'işe" ıtlâk edilmişdir.

Sinân Paşa sahrıncları

Akdemleri burada bir sahrınc olmağla, nüzûl-i bârânda doldurup abdest alırlar idi. Vezîr-i mu'azzam Sinân Paşa-yı âlî-himem, Yemen'den avdet, ya'nî Mekke-i mu'azzama'yı ziyâret eylediği esnâda (sene h. 987/m. 1579) **[1120]** sahrıncın suyu bitmiş ve yakınında bulunan bi'r-i pür-âbın suyu kesilmiş olduğundan, mu'temirîn [ve] hüccâc, değil abdest almağa, def'-i âteş-i atş içün bir içim suya bile izhâr-ı ihtiyâc ederler idi. Sinân Paşa bu hâlden müte'essir olup bi'r-i sâlifü'z-zikri hafrle sahrınc-ı mâru'l-beyâna bir mecrâ açdırıp müta'addid âb-keşler ta'yîn ve tavzīf eyledi.

Hayfâ ki şimdi ne âb-keş ve ne de mecrâ kalmış olduğundan, yağmur yağar ise sahrınc-ı mezkûr dolup fakat pek az bir müddet zarfında boşalıp yine tehî kalır. Sinân Paşa merhûm, sahrınc-ı mezkûrun suyunu getirdikden sonra Metāf-ı şerîf'e mermer[1285] ferş etdirdi. Ba'dehû Mescidü'l-Harâm sâhası kumluğunun kumunu değişdirtdi ve tarîk-ı umreye

1285 Çünkü o aralık Metāf-ı sa'âdet kum ile mefrûş olduğundan, mutavvifîn-i kirâm zahmet çekerler idi.

bir sebîl ile bir havz-ı bî-adîl yapdırdı. Ve bu havuz ile sebîli imlâ içün uzak uzak yerlerde vâsi' ve amîk kuyular hafriyle bir de mecrâ açdırdı idi. Hâlbuki bunların kâffesi mahv u münderis olup hiçbirinin eseri kalmamışdır. Ma'a-mâ-fîh ashâb-ı berr ü ihsân birçok kuyular hafriyle itāş-ı mu'temirîni iskā vü irvâ etmiş olduğundan, mu'temirîn-i kirâm evvelki gibi su içün ıztırâb çekmezler.

Lâhika

Şehr-i recebde 3 ve şa'bânü'l-mu'azzamda 2 ve ramazān-ı feyz-resânda 1 def'a umre niyyetiyle Mescid-i Â'işe'ye gidip iktisâ-yı ihrâm ile edâ-yı sünnetü'l-ihrâm ve tehlîl ve telbiyeye devâm ederek avdet ve Harem-i şerîf'e vüsūlde reml ü ıztıbâ'[1286] usūl-i hikmet-şümûlü üzere tavâf ve sa'ya himmet olunsa, min-kıbeli'l-Hakk, zât-ı âlî-yi peygamberî ma'iyyet-i müstelzimü'l-mağfiretiyle hacc edilmiş kadar sevâb verileceği rehîn-i sübût olduğundan, hüccâc-ı zevi'l-minhâc zikr olunan aylarda kesret üzere umreye gidip gelirler. **[1121]**

Dikkat

Ashâb-ı kirâmdan Âsım b. Sâbit *–radıyallâhu anh–* hazretleri, refâkatine verilmiş olan zevât berâber olduğu hâlde Recî'[1287] mevkı'inde Süfyân b. Hālid Hüzelî ve kafadârlarıyla harb ederken derdest olunup Cebel-i Ten'îm'de salb edilmiş olan Hâtim b. Adî *–radıyallâhu anh–*ın mahall-i salbi dahī Mescid-i Â'işe'nin cihet-i garbîsinde olmağla, burasını da ziyâret etmelidir. Cenâb-ı Hâtim'in musallebi minâre şeklinde bir alem ile irâ'e edilmişdir. Bu misillü alâyime, Haremeyn ahâlîsi "mîl" ıtlâk ederler.

1286 Bu usūlün suver-i icrâ'iyyesi, *Tekmiletü'l-menâsik*'in 13'üncü sahîfesinde muharrerdir.

1287 Recî' Vak'ası'nın tafsīli *Mahmûdü's-siyer*'in 220'nci sahîfesinde mastūrdur.

Hâtim b. Adî'nin musallebi, ehl-i Mekke indinde mechûl ise de Mescid-i Â'işe'ye gidenler, mescid-i mezkûrun Cidde tarafında ve iki dağ arasında mer'î vü meşhûd olan mîli ziyâret ederler ise musalleb mahallini ziyâret eylemiş olurlar. Zîrâ bu mîl, musalleb-i sâbıku'z-zikrin alâmet-i mahsūsası olup üzerinde hatt-ı atîk-ı Arab'la «هَذَا مُصَلَّبُ حَاتِمِ بْنِ عَدِيٍّ»[1288] ibâresi mastūrdur. Her sene sürülmesi âdet hükmüne girmiş olan badana, ibâre-i mezkûreyi mahv etmek râddesine getirmişdir. Fakat nüzûl-i bârânda yazının gölgesi görünür ve biraz dikkatlice bakılsa tamâmıyla okunur.

Câmi‘u'l-hurûf musalleb-i Hâtim'i ehl-i Mekke ulemâsından su'âl edip cevâb-ı şâfî alamadığımdan tedkīk-i hâle mütesaddî olup birgün Mescid-i Â'işe'de refîkim abdest alır iken etrâf-ı erba‘a-i vâdîye ihâle-i câsûs-ı nazar eyler ve "Hâtim b. Adî'nin musallebi acabâ neredir?" diye it‘âb-ı fikr eder idim. O aralık Cidde cihetinde minâre tarzında yapılmış kasîru'l-kāme bir mîl görüp "şeyhü'l-umre" denilen ser-hademe-i mescide hitāben, "Bu alâmet neye işâretdir? Eğer mîl-i Harem desek, mescid-i şerîfin vâdî cihetinde olması lâzım gelir! Hâlbuki bulunduğu mahal, hem Cidde tarafında ve hem de iki dağ eteğindedir. Acabâ musalleb-i Hâtim nişânesi desek, isâbet etmiş olur muyuz?" dedim. Lâkin mûmâ-ileyh, "Ben otuz senedir burada **[1122]** şeyhlik ediyorum. Ne öyle bir nişânenin burada olduğunu gördüm ve ne de ecdâdımdan işitdim" cevâbını verdi ve o sırada cüz'îce yağmur yağdığından Mescidü'l-Â'işe'de biraz tevakkuf edilmek iktizā eyledi idi.

Şeyhü'l-umre, Hâtim b. Adî musallebinin Vâdî-i Ten‘îm'de olmadığını ve gösterdiğim alâmetin iktisâ-yı ihrâm edecek mahalli iş‘âr içün yapılmış bir alâmet-i mahsūsa olduğunu kat‘iyyen kesdirerek ifâde eyledi ise de e'imme-i siyerin verdikleri ma‘lûmâta istinâden, Hâtim b. Adî'nin

---

1288 [Bu Hâtim b. Adî'nin gerildiği çarmıhtır.]

musallebi vâdî-i mezkûrda olduğunu bildiğim ve "alemeyn" ıtlâkı iki alâmeti işrâb edeceğinden kat'-ı nazar, iktisâ-yı ihrâm mahallini tahdîd edecek alemler behemehâl mescid-i şerîfin yanında ve yolun ortasında olması lâzım gelip ma'a-mâ-fîh mescidin cihet-i şarkîsi ittisālinde iki kıt'a alem dahī mevcûd olduğuna ve Cidde tarafında olup şeyhin "Alemeyndendir" diye iddi'â eylediği alâmet, mescid-i şerîf-i mezkûr alemlerinin hey'et ve vaz'iyyetine bütün bütün mugāyir bir hâlde bulunduğuna binâ'en, azīm bir şübheye düşdüğüm cihetle, yağmurun inkıtā'ında zikr olunan alâmetin yanına gitdim. Mezkûr alem zâten yağmurdan ıslandığı cihetle, zikr olunan yazıların gölgesi zāhire çıkmış idi. Lâkin yağmurun te'sîri alâmet-i meşrûhayı bukalemun gibi renkden renge sokmuş ve havânın karaltısı badana üzerinden eşkâl-i hurûfu teşhīse haylûlet eylemiş olduğundan, vakt-i zevâle kadar intizār etmeği tasvîb etdim. Tîr-i ictihâdım hedef-resâ-yı isābet ve hâdî-i tevfîk-ı reh-nümâ-yı tarîk-ı sa'âdet oldu. Çünki havâ açılıp şemsin harâreti iştidâd ve alâmet-i mezkûrenin badanası kurumağa kesb-i isti'dâd eyledikde «هَذَا مُصَلَّبُ حَاتِمِ بْنِ عَدِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ»[1289] ibâresini okudum ve şeyhü'l-umreyi celble gösterdim. Keyfiyyet, müstelzim-i vüfûr-ı mesâr ve mahzūziyyet olduğundan ve şeyh efendi arz-ı merâsim-i şükrân u mahmedet ederek, mu'temirîn-i vârideyi musalleb-i Hâtim ziyâretine dahī delâlet etmeğe başladı. **[1123]**

Me'âsir 34:
5. Mescidü'l-Cin

Mescidü'l-Cin, Mekke-i mükerreme belde-i mes'ûdesinin cihet-i Şâmî'sinde ve Mu'allâ Makbere-i meşhûresinin batn-ı vâdîye mülâsık olan dîvârçesi karşısında, ya'nî Cebel-i Hacûn mukābelesinde vâki' tahte'l-arz bir mescid-i şerîfdir. Cennetü'l-Mu'allâ zâ'irleri, kabristânı ba'de'z-ziyâre buraya avdet ve ikişer rek'at tahiyyetü'l-mescid edâsına

1289 [Bu Hâtim b. Adî –*radıyallâhu anh*–ın gerildiği çarmıhtır.]

müsâberet ederler. İki tarafı gāyet vâsi‘ birer câddedir. Mescid-i mezkûr arsasının şimâl ve cenûb cihetleri sekizer, şark tarafı 11, garb ciheti de 16 kadem olup Ferhâdiyye denilen yerin altında mü’esses olmak hasebiyle, ne kubbesi ve ne de minâresi vardır.

Cinnîlerden bir tā’ife, Nebiyyü’s-sakaleyn –*sallallâhu aleyhi ve sellem*– efendimiz hazretlerine Tā’if’den avdet buyurdukları gece, bu mescid-i şerîfin arsa-i mukaddesesi üzerinde arz-ı bî‘at edip dâ’ire-i münciye-i İslâmiyyet’e dehālet eylediler. Mekke-i mükerreme bekçilerinin, geceleri bu mevkı‘de ictimâ‘ etmeleri âdet-i kadîmeden olmak hasebiyle, mescid-i mezkûra Mescidü’l-Hares ve Mevzı‘u’l-Hatt dahī denir. Mevzı‘u’l-Hatt denilmesinin sebebi, Sultān-ı her dü serâ –*aleyhi efdalü’t-tehâyâ*– efendimiz hazretlerinin cinnîlerin bî‘at eyledikleri şeb-i bü’l-acebde hādim-i âkıbet-mahmûd Abdullâh b. Mes‘ûd’a işâretle kum üzerine birkaç hat çizmiş olmalarıdır.

Bu mescid-i latīfin bir ismi de Mescidü’l-Bey‘a’dır. Bu isimle iştihâr etmiş olmasının vechi ise cin tā’ifesinin mahall-i bî‘ati olduğunu îhâm içündür. Tā’ife-i merkūme Nasībîn [Nusaybîn] beldesine mensûb yedi nefer cinden ibâret olup isimleri Hayâ, Hasâ, Mesâ, Şâsar, Nâsar, el-Ered, el-İbyân, Ahkam idi. Ba‘zı râvîler el-Ered yerine el-Erdinyân ve el-İbyân yerine el-Ahkab isimlerini yazmışlardır.[1290]

Nebiyyü’s-sakaleyn efendimiz hazretlerine, cinnîlerden kable’l-bi‘se bî‘at edenler de **[1124]** vardır. Muhyiddîn-i Arabî –*kuddise sirruhû*– hazretleri bu hakīkati keşf u izhâr etmiş ve hattâ te’yîd-i müdde‘â zım-

---

1290 [Bu cinlerin isimlerine dâir rivâyetler oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Eyüb Sabri Paşa’nın imlâsına mutâbık bir rivâyet bulamadık ve İbn Kesîr’in tefsîrindeki isimleri esas kabul ederek esere derc ettik. Paşa’nın kayd u zabt ettiği isimler ise şu şekildedir: «حسأ», «مسأ», «سأصرا», «ناصرا», «ابن الارب», «ابنين», «اخصم», «ازريان» ve «احقاب». Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azīm*, VII, s. 297.]

nında Mu'âz b. Abdullâh b. Mu'ammer'in hilâfet-i âlî-yi Fârûkī'de cinnîlerden hâ'iz-i rütbe-i şehâdet olan Amr nâm cinnîyi bir zâtın hırkasına sarıp defn etdiğini Cenâb-ı Mu'âz'a müntehî âti'z-zikr hikâye ile nakl ü rivâyet eylemişdir.

Hikâye

Hazret-i Mu'âz demişdir ki:

Ben Osmân b. Affân'la birlikde otururdum. Bir racül gelip "Biz fülân yerden mürûr ederken reh-güzârımıza yakın bir yerde kasırgaya şebîh bir rûzgâr çıkıp meydânda olan has ü hâşâkı havâya savurdu ve bunu müte'âkıb gāyet dehşetli bir kasırga daha peydâ olarak evvelce zuhûr eden kasırgaya iltisāk ile âdetâ canlı hayvânlar gibi müddet-i medîde boğuşdu durdu idi. Bu iki kasırga ayrı ayrı birer dağ eteğinden kalkıp biribiri üzerine hücûm eylemiş olduklarından biz, "Bunda bir hikmet olmalıdır" diye biraz vakit olduğumuz yerde tevakkuf ederek, ne ileri ve ne de geri gidebildik idi. Bu iki müdhiş manzaralı kasırga biribiriyle epeyce müddet boğuşdukdan sonra yek-diğerinden ayrılıp biri bir dağa, diğeri bir dağa müteveccihen gaybûbet etdiler. Birbirinden ayrıldıkları vakit, biri diğerinden za'îf, kuvvetsiz, perâkende bir hâlde göründüğü cihetle, hâsıl olan merâk üzerine mahall-i telâkīlerine gidip birçok hayye ölüleri gördük. İçlerinde bir güzel râyiha dahī mevcûd idi. Bu râyihanın hangi hayyeden zuhûr etmekde olduğunu anlamak içün maktûlîn-i hayyâtı taklîbe başlayıp nihâyet sarı ve ince bir hayyenin beyâz renkli karnından misk râyihası zuhûr etmekde olduğunu anladık. Bu hayye-i misk-efşân, öyle bir hilkat-i acîbe üzere mahlûk idi ki ben ömrümde onun gibi bir hayye daha görmüş değil idim. Binâber-în ölüsünü sarığıma ve alâ-kavlin hırkama sarıp yolun bir tarafına defn ile arkadaşlarımın yanına avdet **[1125]** etdim.

Vaktâ ki müteheyyi-i nehzat ve hareket olduk, bulunduğumuz mevkı'in cihet-i garbîsinde dört kadın zāhir olup Amr'ı, ya'nî hayye-i maktûleyi her kim defn etdi ise gündüzleri sā'im, geceleri kā'im, Kur'ân-ı kerîm ahkâmıyla âmil bir zâtı defn eylemiş olduğunu bilmelidir. Bu zât, bi'set-i Nebiyyü's-sakaleyn'den dört yüz sene evvel Hazret-i Muhammed *–aleyhi selâmullâhi'l-ehad–*in nübüvvetine îmân ve ba'de'l-bi'se arz-ı bî'ate dâmen-i dermeyân edip istimâ'-ı vahy sa'âdetine mazhar olmuş idi" deyip gözden nihân oldular" diye nakl ü beyân etmişdir.

Bu vak'ayı İbn Hibbân dahī nakl etmişdir. İbn Hibbân demişdir ki:

Racül-i merkūm ba'de'l-hac, keyfiyyeti Ömer b. el-Hattāb *–radıye anhüllâhi'l-vehhâb–* hazretlerine dahī hikâye etmiş ve Cenâb-ı Fârûk-ı a'zam, "Evet! Risâlet-me'âb efendimiz 'Bana bi'setimden dört yüz sene mukaddem bî'at edenler de vardır'[1291] buyurdular idi; *–sadeka Resûlullâh–*" diyerek nâkil-i hikâyeyi tasdîk eylemişdir.

Ebü'l-Bekā Hanefî, eser-i hāmesi olan *Âkâmü'l-mercân fî ahkâmi'l-Cânn*'da yazdığına göre, Resûlü's-sakaleyn efendimiz hazretleri, Cebel-i Hirâ'da (1), Şi'b-i Hacûn'da (2), a'lâ-yı cibâl-i Mekke'de (3), Bakī'u'l-garkad'da (4), Tayyibe-i tıybe hāricinde (5), esfâr-ı şerîfelerinin birinde (6) olmak üzere, cin tā'ifesini altı def'a dârü'z-ziyâfe-i İslâm'a da'vet buyurdular. Abdullâh b. Zübeyr beşinci ve Abdullâh b. Mes'ûd dördüncü def'alarda mülâzım-i hizmet-i âlî-hazret oldukları ecilden, gerek İbn Zübeyr ve gerek İbn Mes'ûd müslümân olan cinnîleri görmüş ve hattâ İbn Mes'ûd lakırdılarını dahī işidip kendilerini kavm-i Zutt[1292] ricâline benzetmişdir.

1291 [Ebû Nu'aym Isfahânî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, s. 362-363, hadis no: 257; Ebü'ş-Şeyh Isfahânî, *Kitâbü'l-Azame*, V, s. 1657.]

1292 Zutt, siyâhîlerden gāyet uzun boylu ve korkunç manzaralı bir kavimdir.

Me'âsir 35:
6. Mescidü'r-Râye

Mescidü'r-Râye, Mekke-i mu'azzama belde-i tâhiresinin **[1126]** taraf-ı şarkīsinde vâki' Mescidü'l-Bey'a nâmıyla be-nâm olan mescid-i latīfin cenûb cihetinde, Cübeyr b. Mut'im b. Adî'nin bi'r-i meşhûru yanında olup cevânib-i erba'ası büyût-ı kesîre ve dekâkîn-i vefîreyi hâvî bir çarşıdır. Züvvâr-ı kirâm, Mescidü'l-Cinn'i ziyâret etdikden sonra Mescidü'r-Râye'ye azîmet ve edâ-yı rek'ateyn-i tahiyyet edip avdet ederler. Bu ma'bed-i münîfin arzen 10, tūlen 24 arşın mesâha-i sathiyyesi vardır.

Mescidü'r-Râye ma'bed-i şerîfi, Fâtih-i iklîm-i risâlet *–aleyhi akve't-tahiyyet–* efendimiz hazretlerinin rûz-ı fîrûz-ı feth-i Beldetullâh'da rekz-i râyet ve edâ-yı dü rek'at-ı tahiyyet buyurdukları mahall-i latīfdir. İmâm Ezrakī kavlince, mescid-i mezkûrun binâsını Abdullâh b. Ubeydullâh b. Abbâs b. Muhammed b. Alî b. Abdullâh b. Abbâs *–radıyallâhu anhümâ–* te'sîs ve Mu'tasım-billâh-i Bağdâdî ta'mîr ve termîm eylemişdir.

Me'âsir 36:
7. Mescid-i Müdde'â [مدعا]

Mescid-i Müdde'â, dâr-ı Ebû Süfyân b. Harb'e yakın bir yerde, Abdülkādir-i Geylânî'nin nazar-gâhı olmak üzere menkūl bir arsa-i füyûzât-şümûl olup tūlen 20, arzen 5 kadem mahalli hâvî bir mevkı'-i mukaddesdir. Beytullâhi'l-Harâm eski vakitlerde bu mahall-i şerîfden arz-ı endâm-ı dil-ârâm eyler idi. Beyt-i ekrem'in ibtidâ-yı rü'yetinde edilen du'â karîn-i icâbet olacağı vâreste-i kayd-ı şekk ü irtiyâb olduğundan, bu mahalde du'â olunmak sünnet-i seniyye-i nebeviyyedendir.

Nazm:

گوش کن از من صفت مدّعا *** زانکه اجابت شود آن جا دعا
بر سر آن راه بوقت وصول *** بهر دعا کرده توقف رسول
چون رسد[1293] آنجا ز سر افتقار *** دست بر آور بدعا زینهار **[1127]**
هر که دعا میکند آن جا رواست *** هر چه بخواهد همه بر مدعاست
خاک رهش هست به از توتیا *** دیدهٔ جان را بود از وی جلا
ریگ که افتاده بر آن رهگذار *** هریک ازان هست در و شاهوار
خار و خس او گل و ریحان بود *** مردمک دیدهٔ اعیان بود
رایحه اش زنده کند مرده را *** راحت از و خاطر افسرده را
اشک فشان از مژه بگشای لب *** حاجت خود را ز خدا کن[1294] طلب
پر ز نعیم است[1295] دکانهای او *** پیر و جوان مائل سودای او[1296]

(Fütûhu'l-Haremeyn)

Me'âsir 37:
8. Mescidü'l-Bey'a

Mescidü'l-Bey'a, Mekke-i mükerreme'nin cihet-i Şâmî'sinde ve Mina hudûd-ı meyâmin-mahdûdunu irâ'e eden Akabe'nin bir ok atımı kadar

---

1293 [Metinde «رس».]

1294 [Metinde «کش».]

1295 [Metinde «نعیمت».]

1296 [Müdde'â'nın, duânın kabul edildiği yerin sıfatlarını benden dinle!
Vusûl vaktinde Hz. Peygamber –*sallallâhu aleyhi ve sellem*– duâ etmek için orada tevakkuf etmiştir.
Sakın ha! Oraya vardığında fakr mertebesinde ellerini duâya kaldır.
Orada kim duâ ederse revâdır ve ne isterse müstecabdır.
Onun yolunun toprağı sürmeden daha evlâdır; can gözü onunla cilâlanır.
O toprağa düşen her çakıl taşı, taş parçası, birer dürr-i şehvârdır.
Onun dikeniyle çalısı, gül ve reyhândır ve âyânın gözbebeğidir.
Onun kokusu ölüyü diriltir; gönlü ölmüş herkese can verir.
Gözlerinden yaş akıt, dudağını aç ve Allah'tan hâcetini dile.
Onun dükkânları nîmetlerle doludur; genç-yaşlı herkes ona meyleder.]

Mekke tarafında olup Mekke'den Mina'ya giden şahsın sol tarafında ve Cebel-i Sarâsır'la Seyyid Ahmed el-Mehdelî mezâr-ı lâmi'u'l-envârının karşısında kalır. Mescid-i mezkûrun şimâl ciheti 58, cenûb tarafı 46, şark ciheti 100, garb tarafı da 108 kadem olup üstü mekşûfdur.

E'âzım-ı Ensār-ı kirâm'dan kütüb-i siyer ta'yîni üzere yetmiş ve alâ-re'yin yetmiş üç sahâbe Hazret-i Abbâs berâber olduğu hâlde, bi'set-i nebeviyyenin 12'nci senesi Sultānü'l-enbiyâ *–aleyhi ecmelü't-tehâyâ–* efendimize bu mescid-i şerîf mahallinde bî'at eylediler. Bî'at-i mezkûre akabinde ve "Ezebbü'l-Akabe" isminde bir şeytān, "Ey kavm-i Kureyş! Evs ve Hazrec kabîleleri hüccâcı, Hazret-i Muhammed *–aleyhi selâmul-lâhi'l-emced–*e arz-ı bî'at ve her bir umûrunda mu'âvenet etmeğe azm ü niyyet eylediler" nidâsıyla efkâr-ı Kureyşiyye'yi perîşân etmiş idi.

Kureyşîler eğerçi ashâb-ı müşârun-ileyhim hazerâtına dest-dırâz-ı ta'arruz ve tasallut olmak istediler ise de ashâb-ı **[1128]** kirâm uğur-ı sa'âdet-mevfûr-ı Hazret-i Risâlet-penâhî'de bi'l-cümle akvâm-ı Arab ve Acem'le harb u kıtâl içün müte'ahhid olduklarını îhâm edecek fıkarât-ı müdâfa'a-perdâzâne îrâdıyla hezele-i rezîle-i müşrikîne irâ'e-i hüsâm-ı hısām eylediler ve avn u inâyet-i Cenâb-ı Hayru'l-hâfızīn ile Ezebbü'l-Akabe'nin şerâre-i âteş-i şerr u şûrundan kurtulup sâha-i füyûzāt-mesâha-i Dârü's-sekîne'ye avdet etdiler.

Ehl-i Mekke, mescid-i mezkûra Mescidü'l-Aşere ıtlâkıyla Aşere-i mübeşşere'nin mescidi olmasına zâhib olmakda iseler de bu zehâbın hatâsı derkârdır. Çünki mescid-i mezkûr kable'l-hicre Medîne-i münevvere'den gelip İslâm olan nukabâ-yı Ensār'dan ibâret bulunan Es'ad b. Zürâre (1), Avf ve Mu'âz[1297] (2), Afrâ b. Mâlik[1298] (3), Râfi' b. Mâlik (4), Sa'd b. Ubâde (5), Münzir b. Ömer (6), Ubâde b. es-Sāmit[1299] (7),

---

1297 [Metinde sehven «عوف بن معاذ».]
1298 [Metinde sehven «غفرا ابن مالك».]
1299 [Metinde sehven «عبادة بن حصين».]

Yezîd b. Saʿlebe (8), Ukbe b. Âmir (9), Kutbe b. Âmir b. Hadîde[1300] (10), Ebü'l-Heysem b. et-Teyyihân (11), Uveym b. Sâʿide (12) hazerâtının mahall-i bîʿatleridir.

Mir'ât-ı Medîne'nin beşinci vechesinin ikinci süreti ahkâmına bakılır ise bu rivâyetin dahī hükmü çürük olmak lâzım gelir. Nukabâ-yı Ensār'ın bîʿat eyledikleri gün, kendilerinden başka altmış üç nefer arkadaşları da var idi. Eğer Mescidü'l-Aşere'den murâd, nukabâ-yı Ensār'ın yevm-i bîʿatinde bulunan zevât olmak lâzım geleydi, yalnız nukabâya hasr edilmez idi. Vâkıʿâ aşere karînesi, bu mescidin ibtidâ on kimsenin arz-ı bîʿat eylemiş oldukları mahallin arsası olduğunu hātıra getirir. Fakat bu hātıranın doğruluğuna hükm edecek olursak, bu on zâtın velâdet-i nebeviyyenin elli ikinci senesi vukūʿ bulan bîʿat-i sâniye ashâbından ibâret olması iktizā eder ki bîʿat-i mezkûre Mescid-i Aşere mevkıʿ-i mübâreğinde vukūʿ bulup bâyiʿleri tamâm on nefer Medîneli idi. Maʿa-mâ-fîh mescid-i mezkûrda vâkiʿ taş üzerine mahkûk olan işbu **[1129]** «إِنَّ الْمَنْصُورَ الْعَبَّاسِيَّ أَمَرَ بِبُنْيَانِ هَذَا الْمَسْجِدِ مَسْجِدِ الْبَيْعَةِ الَّتِي كَانَتْ أَوَّلُ بَيْعَةٍ بَايَعَ بِهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»[1301] ibâresi kavl-i evvelin sıhhatini te'yîd eder; *–vallâhu aʿlemü bi's-savâb–*.

Mescid-i mezkûru, 141 (m. 758-59) senesi Ebû Caʿfer el-Mansūr-ı Bağdâdî üzeri mekşûf olmak üzere binâ ve Mustaʿsım-billâh yâhūd Mustansır-billâh dahī taʿmîr ve termîmine iʿtinâ etmiş ve 963 (m. 1556) senesi Mısır defterdârı İbrâhîm Beğ tecdîd edip birtakım kubbeler ilâvesiyle kıble tarafını harâret-i şemsden vikāye eylemişdir. El-ân kıbâb-ı mezkûreden gayrı mahalli mekşûf ve cihât-ı erbaʿası bir dîvâr-ı metîn ile mahdûd olup minâresi yokdur.

1300 [Metinde sehven «قطبة جديده».]

1301 [Mansūr-ı Abbâsî bu mescidin inşâ edilmesini emretti. Bu, Resûlullâh'a *–Allah ona salât ü selâm etsin–* ilk bîat edilen yer olan Mescidü'l-Beyʿat'dir.]

Me'âsir 38:
9. Mescidü'n-Nahr[1302]

Mescidü'n-Nahr denilen ma'bed-i şerîf, Mina sahrâ-yı cân-efzâsının cihet-i şarkīsi ortasında ve cemre-i ûlâ ile cemre-i vustā arasında Dâ-rü'l-Menhâr denilen mevkı'in ittisālinde olup arsası tūlen altmış üçer, arzen kırk dokuzar kademdir. Mevkı'-i latîfi cemre-i ûlâ ve sâniye beyninde olduğundan, beyne'l-cemreteyn Arafât'a müteveccih olan kimsenin sağ tarafında kalır. Bânîsi mechûl ise de 645 (m. 1247-48) senesi sāhibü'l-Yemen Melik Mansūr ta'mîr edip kıble cihetine bir sıra kubbe yapdırmış ve mahâll-i sâ'iresini açık bırakmışdır. Dâhilinde mevcûd olan hacerde mahkûk ibâre me'âline nazaran, Ser-kāfile-i enbiyâ *–aleyhi ve aleyhimü't-tehâyâ–* efendimiz hazretleri, Haccetü'l-Vedâ' senesi, mescid-i mezkûr yerinde salât-ı duhâyı ba'de'l-edâ, bi'z-zât altmış üç ve bi'l-vâsıta[1303] otuz yedi deve zebh u kurbân eylediler. **[1130]**

Me'âsir 39:
10. Mescidü'l-Hayf

Mescidü'l-Hayf, Cebel-i Sebîr ile karşısındaki dağların arasında, ya'nî Mina meydânı cihet-i Şâmî'sinin orta yerinde gâyet büyük bir ma'bed-i meşhûrdur. Şimâl ve garb cihetleri dört yüz ellişer ve şark ile cenûb tarafları 390'ar kademdir. Mescid-i mes'ûd-ı mezkûrun cenûb ciheti, kıbâb-ı mu'allâ-cenâb ile mestûr ve cihât-ı sâ'iresi mekşûf olup çadır tarzında ve havlîsinin tamâm orta yerinde büyük bir kubbesi ve iki de kapısı vardır. Çadır hey'etinde bulunan kubbenin altı, Hazret-i Peygamber'in hayme-i zerrîn-tınâb-ı risâlet-penâhîlerine mahsūs olan mevkı'-i latîf bulunduğunu ve bu mevkı'-i mübâreğin medfen-i enbiyâ olduğunu rivâyet ederler ve bu alâka ile kubbe-i mezkûreye "Kubbetü'l-enbiyâ" derler ki kubbe-i

---

1302 Bu mescide, Mescid-i Menhar dahī denir.
1303 Bu vâsıta, Hazret-i Haydar'dır.

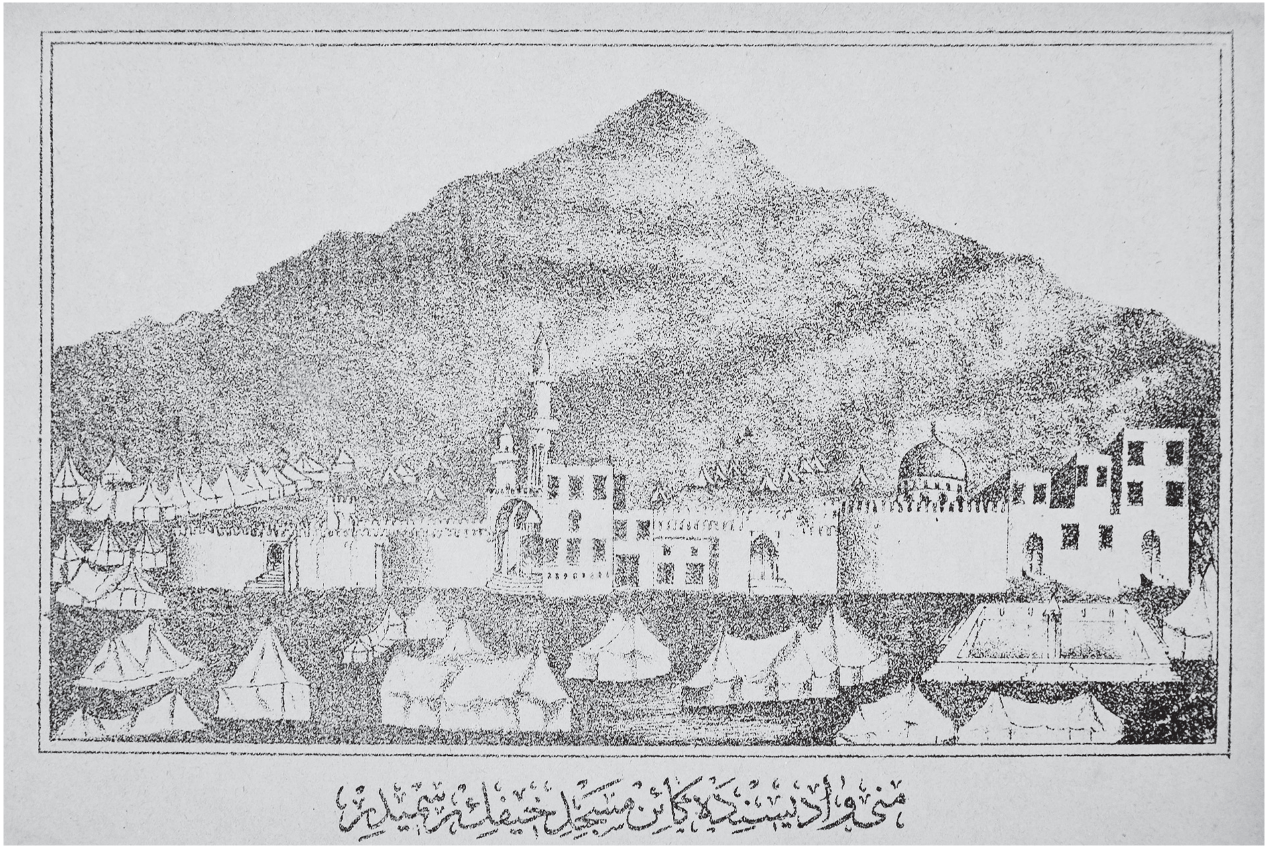
zîbende-i mezkûre, etrâfı açık amûdlar üzerine binâ edilmiş ve dâhili ziyâret edilmekde bulunmuşdur. Mescid-i şerîfin büyük kapısından giren şahsın sol tarafına gelir bir minâresi vardır ki Hazret-i Ebü'l-Beşer'in minâre-i mezkûrenin temeli altında medfûn olduğunu rivâyet ederler.

Haber

Hazret-i Ebü'l-Beşer *–aleyhi's-selâm–*ın cenaze namâzını oğlu Şît *–aleyhi's-selâm–* kılmış idi. Eğerçi ibtidâ Cebel-i Ebû Kubeys'e defn eylediler ise de Hazret-i Nûh esnâ-yı tavâfda sefînesine alıp ba'de't-Tūfân Mescid-i Hayf'ın olduğu mahalle defn etdi ki müverrihler sâlifü'z-zikr minârenin kā'idesi Hazret-i Âdem'in göbeği üzerinde olduğunu iddi'â ederler.

Mescid-i Hayf'ın evâ'ilde yirmi aded kapısı var idi. Şimdi bunların on sekizi mesdûd ve asıl bânî-i mescid nâ-ma'lûm ve mechûldür. Şu kadar ki 159 (m. 776) senesi Ebû Ca'fer-i Mansūr-ı Bağdâdî ve 559'da (m. 1164) Müstencid-billâh b. Muktefî-billâh-i Abbâsî ve bi'l-âhare Melik Âdil Zengî vüzerâsından Medîne-i münevvere'yi dâhil-i sûra **[1131]** alıp ahâlîsini mazarrat-ı eşkıyâdan kurtarmış olan Cemâleddîn Muhammed Ebû Mansūr-ı Isfahânî birer kerre ta'mîr etmişlerdir.

Sultān Kayıtbay-ı Mısrî dahī 874 (m. 1469-70) senesi ve alâ-kavlin 881 (m. 1476-77) senesi içinde gāyet rasānet ve nihâyet metânet üzere tecdîd edip ortasında ve çadır şeklindeki kubbe-i zîbende-edâyı ilâveten binâ ve bu kubbenin altı musallâ-yı peygamberî arsa-i mukaddesesi olduğunu îmâ etmişdir. Kayıtbay merhûm, mescid-i şerîf-i mezkûrun cihât-ı erba'asında bulunan dîvâr-ı kadîmi dahī hedmle, yeniden bir dîvâr-ı metîn ve dört aded dervâze-i rasīn-bünyâd ve bir mihrâbla üç katlı bir de kubbe-i mi'zene ve bunların ittisâlinde emîrü'l-hâc ikāmetine mahsūs bir dâr-ı lâmi'u'l-envâr ve dâr-ı mezkûrun kapısına bir sebîl ve bu sebîl içün yağmur suyuyla doldurulmak üzere derûn-ı mescid-i şerîfde bir de sahrınc-i bî-adîl yapdırıp Cebel-i Arafât'a nâzır bir

Şekil 29: Mina vâdîsinde kâ'in Mescid-i Hayf'in resmidir.

büyük ve Gār-ı Mürselât'a karşı açılır bir de küçük kapı küşâd eylemiş idi. Sonraları vukū‘ bulan ta‘mîrlerde her ciheti tağyîr ve tebdîl edilmiş olduğundan, fî-zamâninâ iki kapısıyla kubbeleri ve çadır hey'etinde olan kubbesi kalmışdır.

Mescid-i Hayf ma‘bed-i latīfi, gāyet mübârek ve mukaddes bir mahall-i mes‘ûd ve müteberrek olup Sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin, "Beytullâh'ı yetmiş nebî hacc etdi. Cümlesi Kâ‘be'yi ba‘de't-tavâf Mescid-i Hayf'da namâz kıldılar. Eğer kādir olur iseniz orada bulundukça fevt-i salât etmeyin"[1304] buyurdukları, *Mu‘cemü'l-büldân*'da mastūr ve Hazret-i Ebû Hüreyre'nin, "Ben ehl-i Mekke'den olsam idi, Mescid-i Hayf'da namâz kılmak içün her cum‘a-ertesi gecesi Mina'ya gitmeği i‘tiyâd eder idim" dediği beyne'l-ulemâ ma‘lûm ve meşhûrdur.

Behcetü't-takvâ mü'ellifi, Mescid-i Hayf'da dört yüz nebî-yi güzîn medfûn olduğunu ve İmâm Ezrakī dahī vasat-ı mescidde kırk bir kademeli bir minâre olup bu minârenin sekiz şerefesi bulunduğunu rivâyet ederler.

Mescidü'l-Hayf arsa-i **[1132]** mes‘ûdesi, Câhiliyye-i Arab zamânlarında dahī emâkin-i mukaddeseden ma‘dûd olduğundan, ehl-i Câhiliyye bu mescid-i şerîf arsasında akd-i cem‘iyyet ederler ve bu mescide karîb bir yerde yek-diğeri aleyhine kıyâm içün ahd ü peymân edip yemînleşirler idi. Bu kabîlden olmak üzere, Benî Kinâne ve Kureyş kabâ'ili mahall-i mezkûrda toplanıp ebnâ-yı Hâşim ve Abdülmuttalib aleyhine hareket ve biribirine kız alıp vermemek ve yek-diğerleriyle ahz ü i‘tā etmemek içün ahd ü mîsâka müsâra‘at edip küfr üzerine kasem eylediler.

1304 [Müellifin zikrettiğinin aksine, bu hadîs-i şerîfi *Mu‘cemü'l-büldân*'da bulamadık. Benzer lafızlarla bkz. Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, s. 420, hadis no: 4359; Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-kebîr*, XI, s. 452, hadis no: 12312.]

Me'âsir 40:
11. Mescidü'l-Kebş

Mescidü'l-Kebş, Mina'dan Arafât'a gidenin sol tarafında ve Cebel-i Sebîr eteğinde üstü açık bir namâz-gâh olup şimâl ile cenûb tarafları on sekizer, garb ciheti 22, şark tarafı da 12 kademdir. Namâz-gâh-ı mezkûr, Hazret-i İsmâ'îl *–aleyhi selâmullâhi'l-celîl–*in zebh olmak içün yere yatırıldığı mahall-i akdes olduğundan, beyne'l-ahâlî "Mezbah-ı İsmâ'îl, Mescid-i İsmâ'îl" isimleriyle müte'ârifdir.

Cenâb-ı İbrâhîm *–aleyhi efdalü't-tekrîm–* efendimizin, oğlu İsmâ'îl *–aleyhi's-selâm–*ı hîn-i zebhde bıçağıyla urup iki parça etmiş olduğu hacer-i sevâd-gevher el-ân mescid-i mezkûr önünde mevcûd ve nümâyandır. Bu namâz-gâhın cihet-i şimâlîsi ittisâlinde Mağaratü'l-Feth ismiyle müsemmâ bir gār-ı sa'âdet-ârâ ve bu gārın namâz-gâhı arkasında Sahretü'l-Â'işe nâmıyla müte'ârif, içi oyuk bir de büyücek kaya vardır. Dâhil-i sahrenin şark ve şimâl cihetleri yirmi birer, garb ve cenûb tarafları yirmişer kademdir.

Vâsıtatü'l-ıkd-ı kâ'inât *–aleyhi ekmelü't-tahiyyât–* efendimiz hazretleri ta'rîf olunan gār-ı sa'âdet-âsâr içinde ibâdet ve hemser-i muhteremleri Cenâb-ı Â'işe *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemiz dahī sahre-i mezkûre dâhilinde i'tikâfa müdâvemet buyurdukları rivâyât-ı mevsûkadandır. **[1133]**

Kubbetü'l-Kebş, sâlifü'z-zikr Mağaratü'l-Feth'in Mekke cihetinde ve Cebel-i Sebîr'in cemretü'l-Akabe tarafına mebsût eteğinde kâ'in cihât-ı erba'ası açık dört direk üzerine mebnî bir kubbe vardır ki bu kubbenin dâhili, kebş-i İsmâ'îl'in mahall-i nüzûlü olmak üzere meşhûr ve kubbe-i mezkûre beyne'l-ahâlî Kubbetü'l-Kebş nâmıyla müte'ârif ve mezkûrdur. Kubbetü'l-Kebş'in sath-ı dâhilîsi, arzen on dörder ve tūlen on beşer kadem olup ta'yîn-i müverrihīn üzere kebş-i İsmâ'îl, vak'a-i Tūfân'dan 1192 sene sonra nüzûl etmişdir. **[1134]**

Me’âsir 41:

12. Mescidü’l-Mürselât

Mescidü’l-Mürselât Mescid-i şerîfi, sâlifü’z-zikr Mescid-i Hayf’ın cihet-i cenûbîsinde, ya‘nî Mina’nın cihet-i Yemâniyyesinde vâki‘ dağın eteğinde, ebniyesiz bir namâz-gâh-ı latīfdir. “Ve’l-Mürselât” sûre-i celîlesinin lâmi‘a-bahş-ı nüzûl olduğu mahall-i mübârek, bu mescid-i müteberrek arsa-i mes‘ûdesi olup şimâl ve cenûb cihetleri yirmi altışar ve şark tarafı 16, garb ciheti dahī 12 kademdir. Mescid-i mezkûr âdî bir mağara olarak, sakfında bir taş var ve bu taşın sîne-i bî-kînesinde bulunan ser-i arş-efser-i nebevî alâmet-i mahsūsası, el-ân mer’î vü âşikârdır. Arsa-i mes‘ûdesi, Cebel-i Sebîr’e mukābil olan dağın eteğinde kebîru’l-hacim bir sahre-i cesîme-i yek-pâre cevfinden ibâret olup ashâb-ı kirâm harâret-i havâdan burada muhâfaza-i vücûd ve endâm ederler idi.

Hūrşîd-i âsumân-ı risâlet *–aleyhi enverü’t-tahiyyet–* efendimiz hazretleri, birgün gār-ı mezkûru teşrîf ederler iken ser-i arş-efser-i mübârekleri hacer-i sâlifü’z-zikre dokunmuş ve seng-i mezkûr re’s-i şerîf-i Cenâb-ı Risâlet-penâhî’yi incitmemek içün hamîr gibi yumuşadığından, üzerinde ser-i sa‘âdet-eser-i peygamberî nişânesi kalmışdır. Züvvâr-ı kirâm, başlarını âteş-i cehennemden kurtarmak ümîdiyle mahall-i mes‘ûda sürüp teberrük ederler ki ol cây-ı mes‘ûda sürülmüş olan yaşların fazl-ı Hakk ile nâr-ı dârü’l-bevârdan âzâd olmaları, eltāf-ı ilâhiyyeden me’mûldür.

Muhibb-i Taberî, hādim-i âkıbet-mahmûd Abdullâh b. Mes‘ûd hazretlerinden nakl ü rivâyet ile der ki:

Ser-kāfile-i enbiyâ *–aleyhi ve aleyhimü’t-tehâyâ–* efendimiz hazretleri, Mina’yı teşrîf buyurdukları evânda, gār-ı mezkûrda ikāmet buyururlar idi. Birgün sûre-i celîle-i Mürselât şeref-bahş-ı nüzûl oldu ve Cenâb-ı İbn Mes‘ûd sûre-i **[1135]** mübâreke-i mezkûreyi, fem-i muhsin-i peygamberîden ahz u telâkkīye başladı idi. Nâgâh azīmü’l-cüsse bir ef‘î zuhûr ile huzūr-ı sa‘âdetde bulunanların üzerine hücûm etdi ve bu hay-

yeyi telef etmeğe epeyce çalışıldı ise de kaçıp kurtulduğu ecilden, Zât-ı âlî-yi nebevî, "Cenâb-ı Hakk onun şerrinden sizi ve sizin şerrinizden onu muhâfaza etdi"[1305] buyurdular.

İmâm Fâsî der ki:

Şeyh Mecdüddîn Fîrûzâbâdî, birgün cemâ'atiyle berâber gār-ı mezkûr-ı mes'ûda girip sûre-i celîle-i Mürselât'ı tilâvete başlamış ve hemen bir yılan çıkıp üzerlerine yürüdükde, olunan mukāvemete tâb-â-ver-i tahammül olamayıp kaçmışdır. Ba'zı rivâyete göre zuhûr eden hayye cân tâ'ifesinden olmağla, taraf-ı âlî-yi peygamberîden katline müsâ'ade buyurulmamış ve hattâ hayye-i mezkûre, Fîrûzâbâdî Şeyh Mecdüddîn zamânına kadar yaşamışdır.

Me'âsir 42:

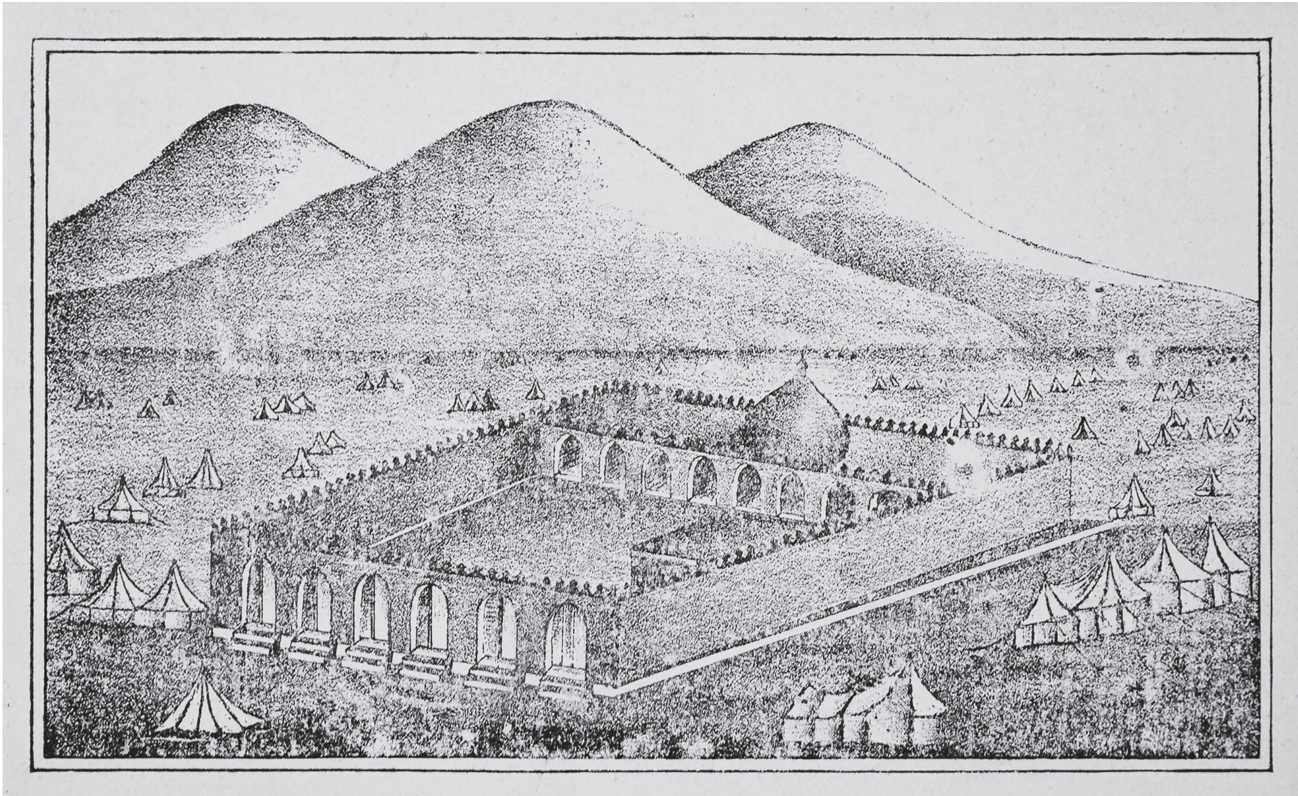
13. Mescid-i İbrâhîm

Mescid-i İbrâhîm, Mescid-i Nemire[1306] nâmıyla dahī müte'ârifdir. Bu mescid-i şerîf, Arafât-ı pür-berekât fezâ-yı sa'âdet-efzâsında, vakfe günü öğlen ve ikindi namâzlarının muttasılen edâ olunduğu mahall-i akdes olup Cebelü'r-Rahme'nin sağ cihetinde vâki'dir. Sultān Kayıtbay-ı Mısrî 873 (m. 1468-69) senesi ta'mîr edip hüccâcın gölgelenmesi içün iki büyük sundurma ve mescid-i mezkûrun yakınında hudûd-ı Arafât'ı irâ'e zımnında "alemeyn" ıtlâk olunur iki de alâmet-i fârika yapdırmışdır.

Şimdi kıble cihetinde altı saf alacak kadar yerinin üzeri mestûr ve mahâll-i sâ'iresi mekşûfdur. Şark cihetinde altı aded büyük kapısı ve cihât-ı erba'asında 4 metre irtifâ'ında dîvârı ve mihrâbı üzerinde bir de kubbesi vardır. Mescid-i mezkûrun cihât-ı erba'ası 280 **[1136]** kadem olup şeklinde işâret olunan mahallinde iskā-yı hüccâc içün kable'l-hac Ayn-ı Zübeyde mecrâsından imlâ olunur bir de muhkem sahrıncı vardır.

1305 [Buhārî, III, s. 14, hadis no: 1830; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, s. 45, hadis no: 3574.]

1306 Nemire, mescid-i mezkûr yanında bulunan bir dağın ismidir.

Şekil 30: Mescid-i İbrâhîm ma'bed-i latîfi olup nâm-ı diğeri Mescid-i Nemire'dir.

Nasīhat

Mescid-i mezkûr, mahall-i vakfeye yarım sâ'at ba'îdce olup şemsin gāyet şiddetli vaktinde, ya'nî zevâl-i şems esnâsında mescide gidilmek usūlden olmağla, gidenlerin vücûdlarını muhâfaza etmeleri tavsiye olunur. Zîrâ Arafât yerinin tahte'l-hıyâm 39 derece harâreti olduğundan, ekser-i hüccâc imtilâ-ı dimâğ ve sekte illetine tutulup pek çok fenâlık vukū' bulur. Hattâ birinin çıplak olarak iki üç parça çamaşırını yıkarken te'sîr-i şemsle arkası kaynar su dökülmüş gibi kabardığı mervîdir.

Me'âsir 43:
14. Mescidü'l-Meş'ar

Mescidü'l-Meş'ar ma'bed-i mes'ûduna, Mescid-i Âdem dahī denir. Mescid-i İbrâhîm'e 3 mîl uzak olan Müzdelife sâhasının Cebel-i Kuzah'a mukābil bir yerinde, ya'nî Müzdelife ıtlâk olunan mevkı'-i mübâreğin cihet-i Yemâniyyesindedir. Arsa-i mebrûkesi arzen onar, tūlen yüzer kadem mahalli şâmil ve bir minâre ile bir mihrâb ve yedi kapıyı müştemildir. Şekli müstatīl olup cihât-ı selâsesinden nerdübânlarla çıkılır. İnde'l-ba'z Cebel-i Kuzah'ın cümlesi Müzdelife'den ma'dûd ise de Müzdelife'nin hudûdu Arafât Me'zimeyn'inden Muhassir Me'zimeyn'ine kadar olan mahaldir.

Müzdelife, "izdilâf"dan ictimâ' ma'nâsınadır. Hüccâcın yek-diğeriyle yâhūd Hazret-i Âdem *–aleyhi's-selâm–*ın Cenâb-ı Havvâ *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemiz ile burada müctemi' olduğu ve inde'l-ba'z hüccâcın zülfe-i leylde vürûdu vech-i tesmiyedir. **[1137]** Cebel-i Kuzah'ın zirvesinde bir meykade (âteş yakılacak mahal) vardır ki vakt-i Câhiliyye Arabları bu mahallin Âdem *–aleyhi's-selâm–*ın ocağı olduğuna i'tikād ile üzerinde âteş yakarlar idi. Me'zimeyn, "menzel" vezninde "me'zim" kelimesinin tesniyesidir. Me'zim, her şeyin sıkışıp darlaşmasına ıtlâk edildiğine nazaran, Arafât ile Müzdelife mevkı'leri arasının dar bir mahal olması

vech-i tesmiyedir. Bu mevkı'-i latīfe tesniye sîgasıyla Me'zimân dahī denir ise de iki ciheti dağ olmak i'tibâriyle Mekke ile Mina arasında vâki' bir mevkı'e de Me'zimân denir. Arafât'dan avdet eden hüccâc, akşamla yatsı namâzını burada muttasılen edâ ederler.

Meşâ'ir

Arafât hudûdunu irâ'e içün vaz' olunan alemlerin dâhiline Meşâ'ir denir. Vakt-i Câhiliyye'de Arabların kâffesi Meşâ'ir'de ve fakat Kureyş kabâ'ili harem-i şerîf-i Mescidü'l-Harâm dâhilinde vakfe-gîr olurlar idi. Sāhib-i şerî'at *–aleyhi akve't-tahiyyet–* efendimiz hazretleri, ehl-i Câhiliyye'nin bu usūlünü redd ile umûm kabâ'ilin Meşâ'ir dâhilinde vakfe-gîr olmasını emr u irâde buyurdular.

Nasīhat

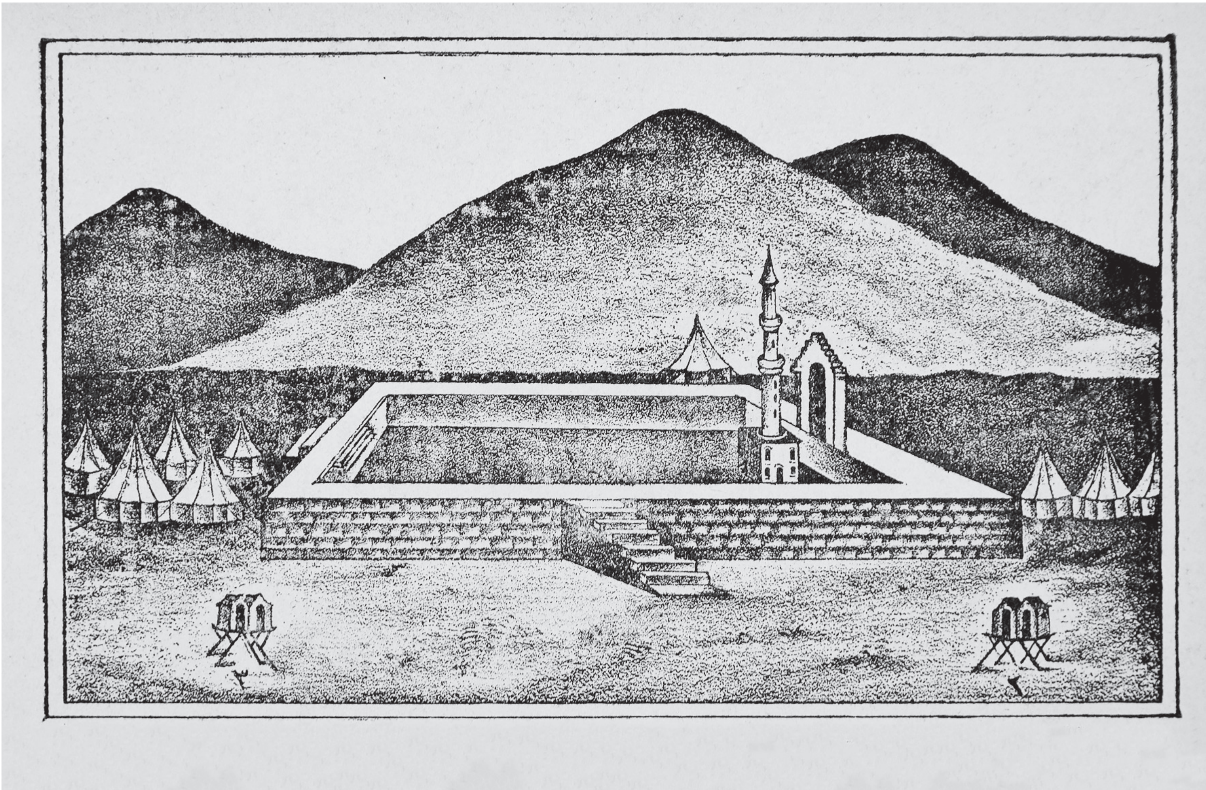
Burası leylen ekseriyâ serin olageldiğinden, müte'essir olup bir hastalığa uğramamak içün ol mevkı'-i mukaddesde vücûdu muhâfaza edecek kadar örtünmelidir.

Me'âsir 44:
15. Mescid-i Sahre

Mescid-i Sahre ma'bed-i latīfi Arafât'da Cebelü'r-Rahme ittisālinde ve bir kayalık içindedir. Mescid-i mezkûr tūlen otuzar, arzen sekizer kadem mahalli şâmil bir namâz-gâh-ı bî-mu'âdil olup İmâmü'l-enbiyâ *–aleyhi efdalü't-tehâyâ–* efendimiz hazretlerinin mahall-i vakfesi olmak üzere mervîdir. **[1138]**

Me'âsir 45:
16. Mescid-i Cebel-i Arafât

Mekke mollasının, vakfeye durulduğu gün Arafât hutbesini îrâd eylediği mahall-i mübârekdir.

Şekil 31: (1) Müzdelife vâdîsinde vâki‘ Meş‘arü’l-Harâm Mescid-i mukaddesidir.
(2 ve 3) Şutūf denilen şuğdüflerin resimleridir ki deveye yükledilip üzerine oturulur.

Lâzıme

Yevm-i vakfe, her sene zi'l-hiccesinin 9'uncu günüdür. Zi'l-hiccenin ilk on günü kâmilen efâzıl-ı eyyâmdan olmak hasebiyle, bu on gün içinde olan tā'ât u ibâdât eyyâm-ı sâ'irede edilen tā'ât u ibâdâtdan efdaldir. İmâm Nîsâbûrî'den menkūl olan kavl-i sahîh-i mu'teber hükmünce, eyyâm-ı aşere-i mezkûre, indallâh ramazāndan sonra umûm eyyâmın ehabb u efdali olup Mûsâ *–aleyhi's-selâm–*ın Fir'avnîlerden eyyâm-ı mezkûre dâhilinde necât bulmuş ve Ebü'l-Beşer *–aleyhi's-selâm–*ın tövbesi ve İsmâ'îl *–aleyhi's-selâm–*ın kurbânı ol günlerde kabûl buyurulmuş ve Hûd, Nûh *–aleyhime's-selâm–*ın eyyâm-ı aşere-i zi'l-hicce dâhilinde kurtulmuş ve Hazret-i Peygamber'in risâleti ve ashâb-ı rıdvânın bî'ati ve gazve-i Hayber'in fethi ve Hudeybiyye Vak'ası ve ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾[1307] âyet-i celîlesinin nüzûlü ve cemî'-i halkın ihrâma girmesi aşere-i evvel-i zi'l-hicceye tesādüf eylemiş olması buna delîl-i vâzıhdır.

Bu on günden bir günün orucu, bin gün orucuna ve bir gecenin ihyâsı, sinîn-i medîde hac ve i'timâr edenlerin ibâdetlerine mu'âdildir. Eyyâm-ı aşere-i mezkûrenin orucu gāyet makbûl ve müstehab ise de dokuzuncu günü oruç tutulmamak iktizā eder. Zîrâ yevm-i mezkûrda hüccâc-ı zevi'l-minhâc Arafât'da olduklarından, tā'ât-ı meşrû'a edâsına fütûr hâsıl olur. Arefe gününde, ya'nî yevm-i vakfede edilecek de'avât-ı me'sûrenin en hayırlısı; *"Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr"* du'â-yı şerîfidir. Hatību'l-enbiyâ *–aleyhi efdalü't-tehâyâ–* efendimiz hazretleriyle enbiyâ-yı sâ'irenin kâffesi yevm-i arefede bu du'â-yı şerîfe devâm buyururlar idi. (İntehâ) **[1139]**

1307 ["Tâ ki, Allah senin için günahından, geçmiş ve sonraya kalmış olanı mağfiret etsin." Fetih, 48/2.]

Cebel-i Arafât Mescid-i şerîfinin arsa-i mes'ûdesi tūlen 30, arzen 28 kadem olup Arafât'ın mebde'-i hudûdundan mevkıf-ı şerîf-i İmâm'a 1 mîl kadar uzakdır. Mevkıf-ı İmâm denilen mahal, sath-ı zemînden epeyce mürtefi' olduğu ve su'ûd içün kolaylıklı bir yolu olmadığı cihetle, Cemâleddîn-i Isfahânî beş on kademeli gāyet metîn bir nerdübân i'mâliyle, züvvârı zirve-i cebele çıkmak zahmetinden kurtarmış ve birkaç da havuz kazdırıp susuzluk belâ-yı mübremesini def' u ref' eylemişdir. Evâ'ilde su hazînesi ve nerdübân olmadığından hüccâc hem susuzluk çekerler ve hem de Mescid-i Cebel'i fevka'l-gāye zahmet ve meşakkatle ziyâret edebilirler idi.

Arafât, 'fetehât' ile arefe günü hüccâcın vakfeye durdukları mevkıfın, ya'nî Arafât denilen mescidin esâs-efgen olduğu cebel-i mübeccelin ismi olup Mekke-i mu'azzama'ya 12 mîl kadar uzakdır. Cebel-i mübeccel-i mezkûrun zirvesinde, ya'nî Mescid-i şerîf-i Arafât'ın taraf-ı şimâlîsinde vâki' tepe üzerinde kadîm bir ebniye vardır. Bu ebniyenin Hazret-i Âdem *–aleyhi's-selâm–*ın matbahı olmak üzere müte'ârif olduğuna nazaran, Cenâb-ı Âdem'in zevce-i muhteremesi Havvâ *–radıyallâhu anhâ–* ile bu mevkı'-i mübârekde mülâkī oldukları anlaşılır ki ol vakit Hazret-i Âdem, Beytullâh ebniye-i mes'ûdesini ikmâl etmiş ve yeryüzüne hübûtunun yüzüncü senesi olmuş idi.

Arafât Dağı, hacmen Haremeyn cibâl-i mevcûdesinin kâffesinden küçük ise de manzūme-i âtiyye müfâdından anlaşılmış olduğu üzere kadr ü menzilet cihetiyle umûm dağlardan büyükdür.

Nazm:

آن جبلی که عرفاتست نام *** هست فروتر ز جبلها تمام

گرچه بصورت ز جبال اصغر است *** لیک بمعنی ز همه اکبر است**[1140]**

پر بود از رحمت حق دامنش *** انس و ملک جمع به پیرامنش

قبّه که بر قلّهٔ کوه آمده[1308] *** نور فشان چون مه خرگه زده
دامنش از خیل شتر فوج فوج *** گشته چو دریا که درآید بموج
عرض وی از سینهٔ حجاج بیش[1309] *** هر که در آن مشتغل کار خویش
لیک برونست ز ارض حرام *** هست در آن قافلها را مقام
یک طرفش بین ز قوافل خیام[1310] *** دوخته از کسوهٔ مصری تمام
محمل مشکین دگر درمیان *** بر سرش از صفحه خور[1311] سایبان
ریگ مپندار بظاهر در او *** آب زلالست و جواهر در او
چشمه اش از پای جبل سر زده *** آب سر از عین صفا بر زده
مطبخ آدم بشمال جبل *** گشته سکون فقرا را محل[1312]

(Fütûhu'l-Haremeyn)

1308 [Metinde «قلّه که چون قلّهٔ کوه آمده».]
1309 [Metinde «نیش».]
1310 [Metinde «یک طرفش محمل مصری خیام».]
1311 [Metinde «سایهٔ سر».]
1312 [İsmi Arafât olan o dağ, diğer tüm dağlardan daha küçüktür.
O sûretâ dağların en küçüğü olsa da mânen onların en büyüğüdür.
Onun eteği, Hakk'ın rahmetiyle mâlâmâldir; ins ü melek etrâfında cem' olur.
Zirveye benzer kubbesi, geniş alana yansımış dolunay gibi nur saçıyor.
Onun eteğinde fevc fevc develer, denizin eteğine gelen dalgalar misâlidir.
Onun toprağı, hacılarının sînelerinden daha geniştir; orada herkes kendi işiyle meşguldür.
Lâkin orası haram toprakların hâricindedir; kâfileler orada ikâmet ederler.
Onun bir tarafına bak ki haymeler kafilesidir; her yanı Mısır elbiseleriyle dolmuştur.
Misk kokulu bir başka mahmil, onun ortasındadır; başında ise güneş safhasından bir gölgelik vardır.
Orada gördüklerini taş ve çakıl zannetme! Onlar, içinde mücevher olan âb-ı zülâldir.
Dağın dibinden bir çeşme doğmuştur; safâ gözünden berrak sular akıtmaktadır.
Hz. Âdem'in mutfağı dağın kuzeyindedir. Orası fukarânın meskûn olduğu mahaldir.]

Şârih-i *Buhārî* Kirmânî merhûm, "Arafât" lafzını ta'rîf sadediyle, "Arafât, mahall-i müta'addide i'tibâriyle hüccâcın vâkıf oldukları yerin ve arefe, ıyd-ı Adhâ'dan birgün evvel olan yevm-i arefenin ismidir" deyip bu ismi cebel-i şerîf-i mezkûrun bir mahalline tahsīs etmek istediyse de bu hükümde hatāsı olmak iktizā eder. Zîrâ bunlardan başka Arafât'ın vech-i tesmiyesi hakkında birçok kaviller rivâyet ederler.

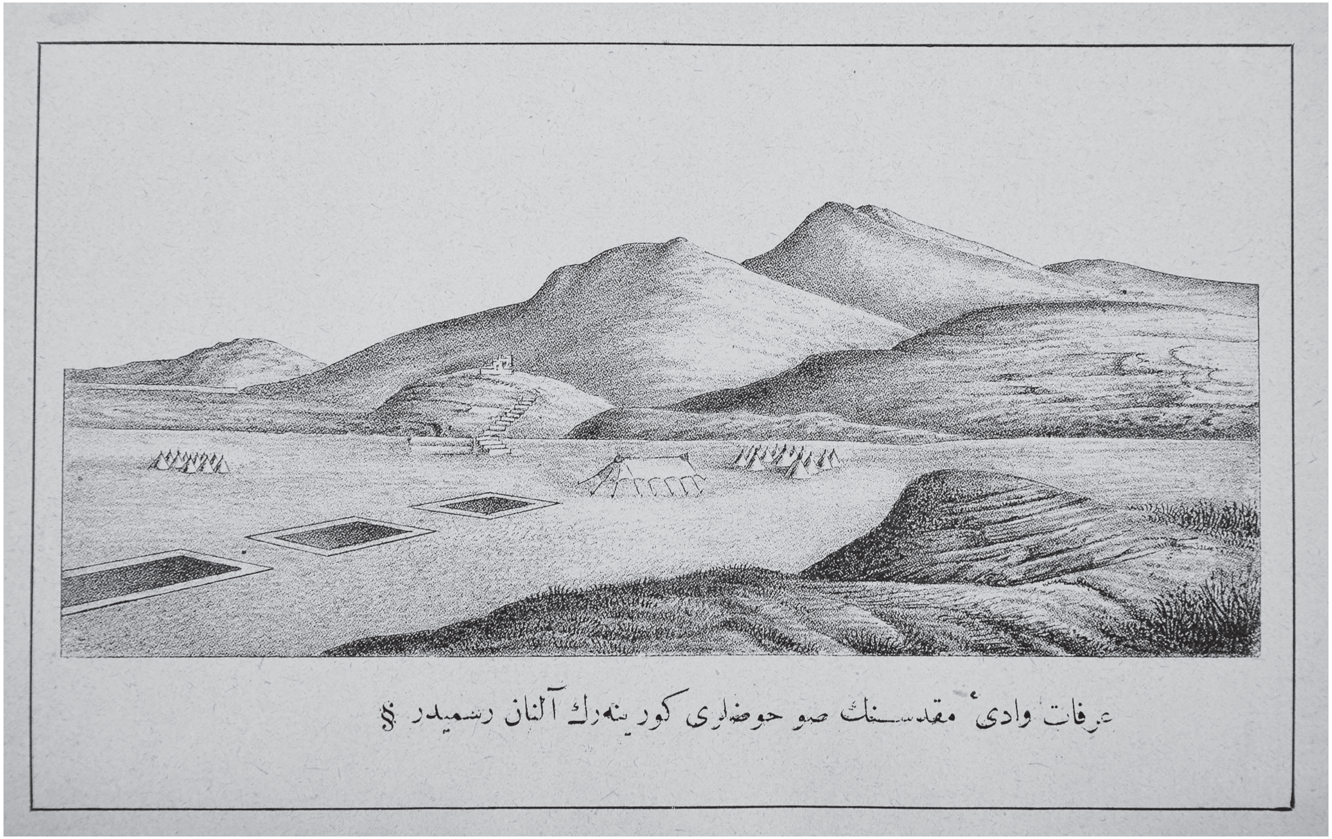
[Bu] cümleden biri, Hazret-i Âdem ve Havvâ *–aleyhime's-selâm–* yeryüzüne indikleri vakit, her biri bir tarafa inmiş ve ba'de-zamânin mahall-i mezkûrda yek-diğere telâkī vü te'ârüf eylemiş olduklarından, ol mahalle Arafât denildi. Biri de Cenâb-ı Cibrîl, İbrâhîm *–aleyhi's-selâm–*a mevzı'-i mezbûrda menâsik-i haccı ta'lîm ve Arafât'ın âhir meşâ'ir olduğunu ta'rîf ve tefhîm ederek «أَ عَرَفْتَ أَ عَرَفْتَ»[1313] istifhâmıyla müşârun-ileyhin anlayıp anlayamadığını sorup «عَرَفْتُ عَرَفْتُ»[1314] cevâbını almış olması bâ'is-i tesmiyedir. Biri de zemîn-i Arafât, arz-ı mukaddese-i muhteremeden olmak hasebiyle, gûyâ ki ta'rîf edilmiş, ya'nî râyiha-i tayyib ile tatyîb **[1141]** kılınmış olduğu vech-i ıtlâkdır. Bu bâbda daha birçok akvâl-i merviyye var ise de bunlardan gayrısının beyân ve tafsīli mûcib-i tatvîl olacağından, zikrinden sarf-ı nazar edildi.

Nasīhat

Arafât'da Ayn-ı Zübeyde denilen mâ-i cârîden başka birkaç da havuz vardır. Fakat Tekrûrî denilen tā'ifeden ba'zı âdemler ve daha sâ'ir idrâksiz birtakım kimseler çamaşırlarını ve birazları da kendilerini bu havuzlarda yıkayıp suyunu ol derece bulandırırlar ki görenler ikrâh etmemek mümkün değildir. Böyle sabunlu ve bulanık sulardan içilmek insân içün mu-

---

1313 [Bildin mi, bildin mi?]
1314 [Bildim, bildim.]

Şekil 32: Arafât vâdîsinin Alemeyn cihetinden alınan resmidir.
(Arafât vâdî-i mukaddesinin su havuzları görünerek alınan resmidir.)

zır olduğundan, hüccâc-ı zevi'l-ibtihâcın bu sulardan içmemeğe gayret etmeleri iktizā eder.

Garîb bir rivâyet

Cebel-i Arafât gāyet mukaddes ve mübârek bir dağ olup hakkında her ne rivâyet edilse, garâbetiyle berâber tasdîk edilmekde bulunduğu cihetle, cehele-i hüccâc ba'zı şeyler zikr u beyân ederler ki ashâb-ı ukūl kat'iyyen kabûl edemez. Bu kabîlden olmak üzere 1301 (m. 1884) senesi yevm-i arefesinde garîb bir hâdise vukū'unu rivâyet etdiler. Gûyâ ki yevm-i mezkûrda Cebelü'r-Rahme dâmenine bir yıldırım düşmüş ve birkaç kimseyi yakıp kavurmuş olduğundan, hîn-i mu'âyenede yanmış olan şahısların mecûsîlerden oldukları anlaşılmışdır. Bu rivâyeti İstanbul'a îsāl eden hâcılar, yıldırımın düşmesi müslümân kılığında olarak Arafât'a çıkmış olan mecûsîleri telef etmek hikmetine mebnî olduğunu dahī ilâveten söylemişler idi. Câmi'u'l-hurûf, bu vak'anın vücûduna bir dürlü ihtimâl veremediğinden, tahkīk-ı keyfiyyet içün Mekke-i mu'azzama'da bulunan rast-gû zevâtdan birine mektûb-ı mahsūs yazıp ol bâbda olan ma'lûmâtını sordum idi. İki ay sonra şöyle bir cevâb geldi: **[1142]**

Cevâb: Vakfe günü nüzûl eden yıldırımın sūret-i nüzûlünü ve kaç şahıs telef eylediği su'âlini hâvî olan mektûbunuzu aldım! Vak'anın sahîhi şöyledir:

Sâha-i Arafât'da hüccâc daha vakfeye durmamışlar idi ki havâ bulutlanıp fakat ra'd ü berk alâyimi olmadığı hâlde, cânib-i bahrden gelerek Cebelü'r-Rahme kurbunda ve suların yakınında bir mahalle, birdenbire gāyet gürültülü bir sā'ika inip Hindî bir müslümân ile iki deve telef etdi. Hakīkat-i hâl bundan ibâret olup nasārâ, mecûsî sözleri hep yalandır. Vâkı'â bendeniz bulunmadım ise de emrinizi aldığım sâ'at, tedkīk ve tahkīk-ı mâddeye ibtidâr edip vâlî paşa hazretlerinden ve daha pek çok sözlerine i'timâd olunur zevâtdan sordum. Sā'ikanın mevkı'-i nüzûlü,

vâlî paşa hazretlerine mahsūs olan çadıra gāyet yakın olup yıldırım düşdüğü sırada vâlî-yi müşârun-ileyh hazretleri ta‘âmda bulunduklarından fevka’l-âde ürkmüşlerdir.

Rivâyet edilen vak‘anın aslı olmadığı, işte bu mektûb ile tahakkuk etdi.

Me’âsir 46:
17. Mescid-i Ci‘râne

Ci‘râne Mescid-i şerîfi, Mekke-i mükerreme ile Tâ’if beldeleri arasında ve fakat Mekke’ye Tâ’if’den daha yakınca bir mahalde, ya‘nî Mekke-i mufahhame’ye 18 mîl uzak olan Ci‘râne deresi kenârındadır. ﴿وَلاَ تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا﴾[1315] âyet-i kerîmesiyle işâret buyurulan Rayta[1316] binti Sa‘d b. Zeyd b. Abdümenâf’ın lakabı Ci‘râne olmak ve mûmâ-ileyhâ mahall-i mezkûrda ihtiyâr-ı tavattun eylemiş bulunmak hasebiyle, mescid-i şerîf-i mezkûrun mevkı‘i, Rayta binti Sa‘d’ın lakabıyla meşhûrdur. Âyet-i celîle-i mezkûrede tasrîh buyurulduğu üzere, mezbûre Rayta’ya “harkā-i hamkā”[1317] denir idi. Çünki müddetü’l-ömr sabâhdan öğleye değin câriyelerine yünden ve kıldan iplik eğirterek, ba‘de’z-zuhr ol iplikleri çözdürmeği, ya‘nî **[1143]** her gün iplik i‘mâl ve nakz etmeği âdet edinmiş olduğundan, bu hamâkati beyne’l-Arab darb-ı mesel olup kalmışdır.

Pehlivân-ı kavâfil-i enbiyâ *–aleyhi akve’t-tehâyâ–* efendimiz hazretleri, 8’inci sene-i hicriyyede (m. 630) vâki‘ gazve-i Huneyn ganâ’imini burada taksîm etdiler ve sene-i merkūme zi’l-ka‘desinin 12’nci çehârşenbe günü, buradan ihrâm giyerek Mekke-i mükerreme’ye inân-tâb-ı azîmet olup

---

1315 [“Ve ipliğini sağlamca büküp yaptıktan sonra çözüp bozan kadın gibi olmayın.” Nahl, 16/92.]

1316 [Metinde sehven «ربطه».]

1317 [Metinde sehven «حرقاء» yazmakla birlikte, doğrusu «خرقاء» olmalıdır. Harkā-i hamkā, “yaptığı işi bozan, bir şey üretmeyen ahmak kadın” anlamındadır. Bkz. Cevâd Alî, *el-Mafsal fî târîhi’l-Arab kable’l-İslâm*, IX, s. 46.]

menâsik-i umreyi icrâ vü îfâ eylediler. Gāyet mübârek ve mes'ûd bir mahall-i müteberrekdir. Bu mahall-i mübârek ve müteyemmenden yetmiş nebî-yi zî-şân ihrâm giyip umre çıkardıkları Risâlet-me'âb efendimizden menkūldür. Ci'râne'de suyu gāyet hafîf bir de bi'r-i me'sûr ve mübârek vardır. Aleyhi's-selâm efendimiz, bu kuyuyu bi'z-zât dest-i mu'cize-peyvest-i şerîfleriyle hafr etdiler ve nezd-i nebeviyyelerinde bulunan ashâb-ı kirâm, etrâfını çevirdiler idi. Çünki mevkı'-i mezkûrun her neresi azıcık kazılsa, ya'nî bir ufacık çukur bile yapılsa su çıkar. Menba'-ı cûybâr-ı i'câz hazretleri, derkâr olan ihtiyâc üzerine yed-i feyz-mü'eyyed-i sa'âdetleriyle zemîni bir karış kadar çukurladıp suyun zuhûruyla def'-i ihtiyâc etmiş ve ashâb-ı kirâm teberrük içün o çukurun etrâfını taşla örüp kuyu hey'etine koymuş idi. Onun üzerine gün-be-gün derinleşip âbâr-ı müteberrekeden olmuş ve el-yevm teberrük ve teşerrüf edilmekde bulunmuşdur. Tā'if'in Yemen cihetinde bu mübârek kuyunun suyundan eltaf diğer bir su yokdur.[1318]

Me'âsir 47:
18. Mescidü'l-Feth

Mescidü'l-Feth, Vâdi'l-Mer'de ve Hacûn denilen mahalle yakın bir yerdedir. Bu mescid-i şerîfi, sāhib-i Mekke Ebû Nümey, ba'dehû Seyyid Hannâş **[1144]** b. Râcih ta'mîr etmiş ve Sāhib-i şerî'at *–aleyhi ekmelü't-tahiyyet–* efendimiz hazretleri, ol cây-ı mübârekde namâz kılmışdır.

Me'âsir 48:
19. Mescid-i Müttekâ

Mescid-i Müttekâ'nın ebniyesi mürûr-ı zamânla harâb olmuş ve arsasını bilen âdem kalmamış ise de Muhibb-i Taberî kavlince Ecyâd denilen

---

1318 [Buraya "Şekil 30" ifâdesi eklenmesine karşın, bu kısma derç edilecek münâsip bir şekil yâhud resim bulamadık.]

mahalde olacakdır. Ketîbe-rân-ı cüyûş-ı enbiyâ *–aleyhi ve aleyhim ekmelü't-tehâyâ–* efendimiz hazretleri, mescid-i mezkûrda namâz kıldıkdan sonra bir mahalle ittikâ ederek istirâhat buyurmuş oldukları mervîdir.

Me'âsir 49:
20. Mescidü'l-Cüneyd

Mescidü'l-Cüneyd, Cebel-i Ku'aykı'ân arkasında vâki' Cebelü'l-Ahmer üzerinde ve büyût-ı Mekke'ye mülâsık bir yerdedir. Sa'deddîn-i İsferâyînî kavlince, burası Cüneyd-i Bağdâdî ve İbrâhîm [b.] el-Edhem *–kaddesallâhu esrârahümâ–*nın ibâdet-gâhları olduğundan, mescid-i mezkûrda edilen du'â, hedef-i icâbet ve kabûle resâ olur. Burası âdî mescid değil, zemînlik gibi bir hafîre olarak Hazret-i Cüneyd'in çile-gâhı olmak üzere meşhûr ve mevkı' ve mahalli "Cebel-i Ebû Kubeys" bahsinde mastûrdur.

Me'âsir 50:
21. Mescidü'l-İcâbe

Bu mescid-i şerîf, Mina'ya gidenlerin sol tarafında vâki' Seniyyetü'l-ezâhır denilen mahalle yakın bir yerde, ya'nî belde-i mübârekenin cihet-i Şâmiyyesinde vâki' Me'âbide ıtlâk olunan mevkı'de olup seniyye-i mezkûreyi istikbâl edenlerin sol tarafında kalır. Ebniye-i kadîmesinin eser-i harâbesi bile kalmamış ise de arsası üzerinde «إِنَّهُ مَسْجِدُ الْإِجَابَةِ»[1319] ibâresi mahkûk bir taş olduğundan, bu taşın bulunduğu mahal, mescidü'l-İcâbe mevkı'-i mes'ûdu **[1145]** olmak ihtimâli vardır. Arsa-i mezkûre üstüne 720 (m. 1320) senesi güzelce bir mescid yapılmış ve bu mescid-i latîf, el-ân mevcûd olduğu görülmüşdür. Bu arsanın etrâfına urbân-ı bâdiyenin tarh-ı büyût u menâzil ederek, orasını büyücek bir mahalle şekline koymaları dahī ihtimâlât-ı ahâlîyi te'yîd eder.

1319 [Burası Mescidü'l-İcâbe'dir.]

Sokaku'l-Kutb'un Kendere [كندرة] ıtlâk olunan mahallinde bir mescid-i şerîf arsa-i hāliyyesi daha olduğunu ve bu cây-ı mukaddes ve mübârekde İmâmü'l-ezkiyâ efendimiz hazretlerinin bir ikindi namâzı kıldığını dahī rivâyet ederler. Bu mescid-i şerîfin arsası üzerine birkaç def'a dükkân yapılıp fakat îcâr ve istîcâr edenler râhat edememiş olduklarından, bir müddet alâ-hâlihî bırakılıp ba'dehû mescide tahvîl edilmişdir.

Muhâta ile Karn-ı Mukle mevkı'lerinde dahī birer mescid-i şerîf arsası vardır. Buralarının feth-i Mekke rûz-ı sa'âdet-bürûzunda ehl-i Mekke'nin bî'at-gâhı olduğunu ve Gurebâ Hasta-hānesi dâhilinde kâ'in mescid-i şerîfin dahī mesâcid-i me'sûreden bulunduğunu nakl ü rivâyet ederler.

İfâde-i mahsūsa:
[Mekke-i mükerreme zâviyeleri]

Mekke-i mu'azzama'da birtakım zevâyâ-yı şerîfe vardır ki bunların kâffesi mecma'-ı evliyâ ve rûhâniyyûn olduğundan, ziyâretlerini arzû eden uşşâka ma'lûmât-ı mücmele olmak üzere, zikr olunan zâviyelerin isimleriyle cihetleri, âti'z-zikr cedvelde gösterildi:

Zevâyâ-yı şerîfe

Zevâyâ Aded	Esâmî	Cihât
1	Alî el-Kārî	Cennetü'l-Muʻallâ'da, Hacûn kapısına muttasıldır.
2	Şeyh Abdülvehhâb Kebîr	Hacûn denilen mevkı'-i muhteremdedir.
3	Şeyh Abdülvehhâb es-Sağîr	Cennetü'l-Muʻallâ'nın Şuʻbetü'n-nûr denilen yerindedir.
4	İbn Ilvân	Muʻallâ'da, Süleymâniyye Makberesi'ndedir.**[1146]**
5	Abbâseyn	Nekā [نقا] nâm mahallin cihet-i garbiyyesindedir.
6	Abbâdî	Felak denilen mahaldedir.
7	Rufâʻî	Sûku'l-Muʻallâ'nın cihet-i garbiyyesindedir.
8	İmâm Nesefî	Sûku'l-Muʻallâ'nın cihet-i garbiyyesindedir.
9	Alî el-Bedrî	Şiʻb-i Âmir'in cihet-i şarkıyyesindedir.
10	Abdülkādir-i Geylânî	Müddeʻâ'nın cihet-i garbiyyesindedir.
11	İmâm Taberî	Müddeʻâ'nın Sûku't-Taberî denilen yerindedir.
12	Şeyh es-Semân	Bâbü'z-Ziyâde'nin cihet-i garbiyyesindedir.
13	Âdilî	Şâmiyye mahallesindedir.
14	Ahmed el-Bedevî	Cevderiyye'de...
15	Sâhibü'l-*Cevhere*	Gayret[iyye] Kışla-i hümâyûnu ittisālindedir.
16	Tâceddîn	Cebel-i Hindiyye'nin cihet-i garbiyyesindedir.
17	Şeyh Müsâfir	Şübeyke mahallesindedir.
18	Iyd-i Revsî [عيد روسي]	Şübeyke mahallesindedir.
19	Mahcûb	Şübeyke mahallesindedir.
20	Hâlid b. Velîd	Hâretü'l-Bâb'ın cihet-i garbiyyesindedir.
21	Şâh Mahmûd	Cervel denilen mahallin cihet-i garbiyyesindedir.
22	Şühedâ'ü'l-Feth	Şühedâ Mezârlığı'ndadır.
23	Seyyidinâ Ömerü'l-Fârûk	Cebel-i Ömer'in cihet-i Yemâniyyesindedir.
24	Seyyid el-Haddâd	Ciyâd nâm mevkıʻin cihet-i Yemâniyyesindedir.
25	Muhammed b. Îsâ	Safâ'da kâ'indir.
26	*Delâ'il-i şerîf* mü'ellifi Şeyh Cezûlî	Kaşşâşiyyede'dir.
27	Bahâeddîn	Sûku'l-Leyl'de vâkiʻdir.
28	Şeyh Hârûn	Sûku'l-Leyl'de emâret-i celîle dâ'iresi ittisālindedir.
29	Şeyh Şâzelî	Vâdî-i Şezzâ'da, yaʻnî Kalʻa mahallesindedir.

SŪRET
«3»

Mekke-i mu'azzama dağlarını beyân eder.

Mekke-i mu'azzama'yı muhît olan cibâl-i mes'ûde-i meşhûrenin ale'l-umûm **[1147]** zikr u ta'rîfi mümkün değildir. Müverrih Ezrakī, bu dağların adedi on iki bine bâliğ olduğunu, kendi *Târîh*'inde ve *Bahr-i amîk* mü'ellifi dahī İmâm Ezrakī'nin haber verdiği dağların tepeleri secde eder gibi buk'a-i mukaddese-i Kâ'betullâh'a mütemâyil olup Cebel-i Sebîr şâhikasından atf-ı nazar-ı dikkat edenlere, bu hakīkatin tamâmıyla zâhir olacağını ve kendisi bi'z-zât tecrübe eylemiş bulunduğunu, eser-i hāmesi olan kitâb-ı *Bahru'l-amîk*'de yazmışdır.

Müffesirîn-i kirâmdan İbnü'n-Nakkāş merhûm, "Cibâl-i mezkûre sudûrunda zeheb ü fıdda ve dürer ü cevâhirden pek çok şeyler meknûzdur. Min-indillâh, her kimler içün mev'ûd ise keşf u zâhir olur" dediler ve ekser-i müverrihīn bu dağların evsâf ve sitâyişinde uzun uzadı makālât yazdılar. Hayfâ ki mürûr-ı zamânla bu dağlardan ekserîsinin isimleri unutulmuş ve cihât ve fezâ'ili hātırlardan çıkmışdır. Biz yalnız zamânımızda meşhûr olanların zikr u ta'rîfiyle iktifâ etdik.

Me'âsir 51:
1. Cebel-i Ebû Kubeys[1320]

Ebû Kubeys Dağı, Cibâl-i Ahşebiyye'nin biri olup Mezhic kabîlesinden Ebû Kubeys İyâdî isminde bir demircinin cebel-i mezkûrda çadır kurup ikāmet etmiş olması vech-i tesmiyedir. Bu cebel-i mübeccel, Beyt-i muhterem'in şarka mâ'il cihet-i cenûbiyyesinde, ya'nî Mekke-i mu'azzama'nın taraf-ı şarkīsinde vâki' Cebel-i mukaddes-i Safâ üzerinde olarak, cibâl-i mevcûdenin kâffesinden akdem halk olunduğu mervîdir.

1320 Kubeys, "zübeyr" veznindedir.

Nazm:

از پی تمکین زمین ذوالجلال *** کرد بهر سو متمکن جبال
کوه نخستین که بروی زمین *** یافت تمکن چو بخاتم نگین **[1148]**
بود مسما جبل بو قبیس *** ارفع و اعلا جبل بو قبیس[1321]
(Fütûhu'l-Haremeyn-i Câmî)

Cebel-i mezkûrun nısfından ziyâdesi menâzil ile müzeyyen ve zirvesi bir mescid-i semâ-simâ ile mu'ayyendir. Cenâb-ı Hakk, Hacerü'l-esved'i bu dağın zirvesinde hıfz etmiş olduğundan, evâ'ilde Cebelü'l-Emîn nâmıyla müte'ârif idi. Müverrihler bu cebelin vech-i tesmiyesinde üç kavl rivâyet ederler.

Kavl-i evvel, sâlifü'z-zikr demircinin zirve-i cebelde ikāmet etmesi; kavl-i sânî, cebel-i mezkûrun Hacerü'l-esved'i Cenâb-ı Halîl'e ihbâr etmiş olması; kavl-i sâlis, akvâm-ı Cerâhime'den Kubeys b. Şâlih nâm kimsenin bu dağ üzerinde ihtifâ eylemesidir. Kavl-i sâlisin vech-i tesmiyesini beyânda denilmişdir ki Kubeys-i merkūm, Amr [b.] Mudād'la ma'şûkası Meyye'nin[1322] beynini tebrîd etmiş ve mezbûre İbn Mudād ile kat'-ı mükâleme eylemiş olduğundan ve zâten Mudād'ın mezbûre Meyye'ye şiddet-i ta'aşşuk ve muhabbeti bulunduğundan, ma'şûkasını kendinden tebrîde sebeb olan Kubeys'i katl ü telef etmeği Mudād nezr eylemişidi. Kubeys bu nezre, ya'nî Mudād'ın kendisini öldürmek tasavvurunda olduğuna vâkıf oldukda, korkusundan Cebel-i Ebû Kubeys'e kaçıp bir daha avdet etmemiş olduğundan, cebel-i mezkûr Ebû Kubeys nâmıyla meşhûr olmuşdur.

1321 [Zü'l-celâl, toprağı sağlamlaştırmak için her tarafta dağlar yarattı. Taşın yüzüğe konduğu gibi yeryüzüne konan ilk dağ, Ebû Kubeys Dağı olarak isimlendirildi; en yüksek ve en âlâ Ebû Kubeys Dağı.]

1322 Mudād'ın teyze-zâdesidir. [Metinde sehven «منيه».]

İnde'l-cumhûr kavl-i evvel musaddak olup kavl-i sânî ve sâlis galat yâhūd za'îf ve ehl-i Mekke indinde gayr-ı mu'teberdir. Cebel-i mezkûr, cibâl-i sâ'ireden evvel halk u îcâd edilmiş ve inşikāk-ı kamer mu'cize-i celîlesi bu cebel-i mübeccelin zirvesinde vukū' bulmuşdur.

Hazret-i İbrâhîm *–aleyhi efdalü't-ta'zīm–* efendimiz halkı eşher-i akvâl üzere Cebel-i Ebû Kubeys şâhikasında hacca da'vet etmiş ve rûz-ı kıyâmetde Kâ'be-i **[1149]** mu'azzama'nın bu dağ üzerinde gelin gibi tezyîn edileceği ahbâr-ı mevsûka cümlesinden bulunmuşdur. Bu dağın zirvesine İbrâhîm el-Kays tarafından minâresiz bir mescid yapdırılmışdır ki bu mescid-i latîfin arsası tūlen otuzar ve arzen yirmişer kadem olup 1277 (m. 1860-61) senesi ricâl-i Hindiyye'den ehl-i hayrın biri ta'mîr edip iki minâre ile bir de kubbe ilâve eylemişdir.

Şehriyâr-i kişver-i şefâ'at *–aleyhi efdalü't-tahiyyet–* efendimiz hazretleri, mescid-i mezkûr arsasında namâz kılmış ve Cenâb-ı Bilâl, feth-i Mekke rûz-ı sürûr-efrûzunda oraya çıkıp ezân vermişdir. Bu mescid mihrâbının mevkı'-i latîfi, Hazret-i Bilâl'in ezân okuduğu cây-ı mübârek ve bu mihrâbın karşısında bulunan hücre-i latîfe dahī Tūfân-ı Nûh'da Hacerü'l-esved'in hıfz olunduğu mevkı'-i şerîf-i müteberrekdir. Ta'rîf olunan mescidin tahmînen 2 bin hatve taraf-ı şarkīsinde vâki' bir tepeceğizin etrâfındaki kayalar kırılarak güzelce bir namâz-gâh yapılmışdır. Bu namâz-gâh, akdemleri bir şeyle mahdûd ve muhât değil idi. 1291 (m. 1874) senesi ashâb-ı berr ü ihsândan biri, etrâfına 1,5 zirâ' irtifâ'ında bir dîvârcağız çekdirip muhâfaza etmişdir. Namâz-gâh-ı mezkûr, Şakku'l-kamer mu'cize-i bâhiresi vukū'unda, Bedr-i münîr-i risâlet ve hürşîd-i felek-i nübüvvet *–aleyhi elma'u't-tahiyyet–* efendimiz hazretlerinin oturdukları mahall-i akdes olmak üzere mervî ve menkūldür ki bu tepenin üzeri arzen yirmi birer, tūlen otuzar kadem mahalli şâmil bir namâz-gâh-ı bî-mu'âdil olup Mescid-i Şakku'l-kamer nâmıyla müte'ârifdir.

Nazm:

کان وفا بین جبل بو قبیس *** سنگ غمش بر دل فرهاد و[1323] قیس
تیغ کشیدست بفرق سپهر *** سنگ زده بر قدح[1324] ماه و[1325] مهر
در کمرش موضع شقّ القمر *** گشته چو خورشید بعالم ثمر[1326] **[1150]**
قلّه اش از رفعت ممتاز او *** آمده با عهد برین رازگو
لاله نرستست چو بر دامنش *** هشت بهشت آمده پیرامنش
کوه صفا و همه اعیان او *** آمده یک سنگ ز دامان او
هر که دعا میکند انجا رواست *** هر چه بخواهد همه بر مدعاست
اشک فشان از[1327] مژه بگشای لب *** حاجت خود را ز خدا کن[1328] طلب
خاک رهش هست به از توتیا *** دیدۀ جانرا بود از وی جلا
خار و خس او گل و ریحان بود *** مردمک دیدۀ اعیان بود
رایحه اش زنده کند مرده را *** راحت از و خاطر افسرده را[1329]

(Fütûhu'l-Haremeyn)

1323 [Metinde «و» yok.]
1324 [Metinde «قدم».]
1325 [Metinde «و» yok.]
1326 [Metinde «اثر».]
1327 [Metinde «بر».]
1328 [Metinde «کش».]
1329 [Ebû Kubeys Dağı'na bak ki vefâ mâdenidir; onun gamının taşı Ferhad ve Mecnûn'un –Kays'ın– yüreğindedir.
Gökyüzünün kafasını yarmış; güneş ile ayın kadehine taş atmış ve kırmıştır.
Şakku'l-kamer'in vukû bulduğu yer onun eteğidir; güneş gibi dünyâya hayat kaynağı olmuştur.
Onun zirvesi o kadar yüksektir ki ahd-i berîn ile sırdaştır.
Eteğinde hiç lâle yeşermemiş olsa da etrâfında sekiz cennet vardır.
Safâ Dağı ve diğer tüm dağlar, onun eteğindeki birer çakıl tânesi mesâbesindedir.
Orada kim duâ ederse revâdır ve ne isterse müstecabdır.
Gözlerinden yaş akıt, dudağını aç ve Allah'tan hâcetini dile.
Onun yolunun toprağı sürmeden daha evlâdır; can gözü onunla cilâlanır.
Onun dikeniyle çalısı, gül ve reyhândır ve âyânın gözbebeğidir.
Onun kokusu ölüyü diriltir; gönlü ölmüş herkese can verir.]

Mescid-i sâlifü'z-zikr ile ta'rîf olunan namâz-gâhın arasında bir de hufre-i cesîme vardır. Bu çukurun içinde koyun başı büryânı ekl ü tenâvül olunmak, müddetü'l-ömr baş ağrısı görmemeğe sebeb olacağı beyne'l-avâm meşhûr ve bu kıssa elsine-i ehl-i Mekke'de bile mezkûr ise de aslı yokdur. Bu hufre, merkez-i ricâlüllâh olmak cihetiyle, Cüneyd-i Bağdâdî ve İbrâhîm [b.] el-Edhem ve Alâeddîn el-Attār gibi kibâr-ı ehlullâhın çile-gâhları olduğu ve alâ-kavlin Ebü'l-Beşer ve oğlu Şît *–aleyhime's-selâm–* hazerâtı hufre-i mezkûre dâhilinde medfûn bulunduğu, resîde-i nazar-ı mütâla'a olan târîhlerin ba'zılarında mastūrdur. Diğer bir rivâyete göre Hazret-i Âdem'in kabr-i şerîfleri, cebel-i mezkûrun Gār-ı Kenz[1330] denilen yerinde iken Cenâb-ı Nûh *–aleyhi's-selâm–*ın esnâ-yı Tūfân'da na'aş-ı sa'âdet-nakş-ı müşârun-ileyhi sefînesine alıp bi'l-âhare yine i'âde etmiş olduğu ve İbn Kesîr ile sikāt-ı müverrihînden ber-cemm-i gafîrin tedkīklerine nazaran Hazret-i Âdem'in arâzī-i Hindiyye'de ve İmâm Ezrakī müşârun-ileyhin Cenâb-ı İbrâhîm ve İshâk ve Ya'kūb ve Yûsuf *–aleyhimü's-selâm–* ile Cebel-i Ebû Kubeys'de yâhūd Beyt-i makdis'de medfûn bulunduğuna kā'il oldukları anlaşılır **[1151]** ise de bu rivâyetlerin hiçbirisi tasdîka medâr olacak bir sened üzerine mervî değildir.

Âdem ve Şît *–aleyhime's-selâm–*ın Mescidü'l-Hayf minâresi dibinde medfûn bulunduklarına dâ'ir bir rivâyet daha nakl ederler ve bu kavlin merviyyât-ı sâ'irenin en kuvvetlisi olduğunu iddi'â ederler. Fakat bu kavlinde sıhhatine hükm edilemez.

Ebü'l-Beşer *–aleyhi's-selâm–*ın medfeni hakkında ihtilâf olunduğu gibi kālıb-ı vücûdunu tahmîr içün alınan toprağın nerelerden alındığını ta'yînde dahī ihtilâf vardır. Şâyân-ı vüsûk u i'timâd olan akvâle

---

1330 Bu minârenin ciheti zamânımızda nâ-ma'lûmdur.
[Metinde sehven «كنن». Doğrusu "Kenz" olmalıdır. Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Cibâlu ve'l-emkine ve'l-miyâh*, s. 284.]

nazaran, Cenâb-ı Âdem'in vech-i mübâreği hāk-i ıtır-nâk-i Kâ‘be'den, sadr-ı şerîfiyle zahr-ı akdesi Beytü'l-makdis'den, fahzeyn-i latīfeyni arz-ı Yemen'den, sâkayn-ı mübâreketeyni türâb-ı Mısır'dan, kademeyn-i şerîfeyni zemîn-i dil-nişîn-i Hicâz'dan, dest-i hikmet-peyvest-i yemîni hāk-i Maşrık'dan, yed-i feyz-mü'eyyed-i şimâli zemîn-i Mağrib'den, mübârek başları türâb-ı Beytü'l-makdis'den, başının derisiyle saçları hāk-i cinândan, kirpikleri ile kaşları dahī havz-ı kevser türâb-ı atharından halk u îcâd edilmiş[1331] ve bir rivâyete göre Hazret-i Ebü'l-Beşer *–aleyhi's-selâm–*ın ciğeri hāk-i Musul'dan, tıhâli türâb-ı pâk-i Hicâz'dan, cism-i şerîfinin derileri zemîn-i Tā'if'den, cebhesi hāk-i Ken‘ân'dan, avret mahalli türâb-ı Bâbil'den, em‘â ve ahşâsı hāk-i Cezâyir'den, kemikleri dahī cibâl-i mütehālifeden terkîb[1332] olunmuşdur.

Evlâd u ahfâd-ı benî beşerin birbirinden mütefâvite ve tıbâ‘ u ahvâl u eşkâlde mütehālife olmasının hikmet ve sebebi işte budur. Ya‘nî Hazret-i Âdem'in evlâd u ahfâdının birbirine benzememeleri, toprağının zikr olunduğu vechile mevâkı‘-i mühtelifeden alınmış olmasıdır. (İntehâ) **[1152]**

Cebel-i Ebû Kubeys pek de yüksek değildir. Lâkin irtifâ‘ı amûdî olduğundan, su‘ûd edenler yorulur. Ma‘a-mâ-fîh beyt-i enver sath-ı mübâreğinin rü'yet ve müşâhedesi, hâsıl olan yorgunluğu birdenbire izâle eder. Çünki Kâ‘be-i mu‘azzama'nın sath-ı şerîfi görüldükde, insânın kalbinde ta‘rîf olunamayacak derece bir inbisât hâsıl olup vücûdu istîlâ eden yorgunluğu der-ân-ı sâ‘at giderir.

1331 Bu rivâyeti *Tefsîr-i münîr* mü'ellifi, İbn Abbâs'dan nakl ü beyân eylemişdir.
1332 Bu kavli *Cevâhiru't-tefsîr* mü'ellifi, *Tekmile*'den nakl ile yazmışdır.

Şekil 33: Cebel-i Ebû Kubeys

Me'âsir 52:
2. Cebel-i Sevr

Cebel-i Sevr, Mekke-i mükerreme'nin 9 ve alâ-eşheri'l-akvâl 3 veyâ 2 mîl cenûb cihetinde vâki‘ mübârek bir dağdır. Bu dağ, Cebel-i Nûr'dan büyücek ve sath-ı zemînden 2.500 zirâ‘-ı mi‘mârî kadar yüksek olup üzerinde müddet-i medîde iskân etmiş olan Sevr b. Abdümenâf'ın ismiyle müsemmâdır. Kıt‘a-i cesîme-i Hicâziyye'de her ne cins eşcâr ve ne kadar nev‘ nebâtât ve ezhâr var ise cebel-i mezkûrda cümlesinin mevcûd olduğunu rivâyet ederler. Hattâ bir ağaç vardır ki her kim o ağaçdan bir parça üzerinde bulundurur ise onu hevâmdan hiçbir mûzî tesmîm edemez. Bu dağın zirvesine yakın bir yerinde dühūlü düşvâr gāyet dayyık ve dar bir gār-ı lâmi‘u'l-envâr olup Gevher-i nüh-derec-i kâ'inât *–aleyhi elma‘u't-tahiyyât–* efendimiz hazretleri Medîne-i münevvere'ye hicret buyurdukları sırada, üç gün kadar gār-ı mezkûr içinde kaldılar.

Gār-ı Sevr'in kapısı gāyet za‘îf ve küçük bir çocuğun bile dühūlü muhâldir denilecek derece dar olduğu hâlde, hasbe'l-hikme en şişman âdemler bile girip çıkabilir. Şu kadar ki dühūl ü hurûc esnâsında salât u selâm getirilmek iktizā eder. Mağaranın kapısı hem dar ve hem de cihet-i dâhilîsi minâre içi gibi sağdan sola meskūb olduğundan, dehāleti **[1153]** murâd eden ehl-i sa‘âdet, ibtidâ bir mikdâr sağa, ba‘dehû sola meyl ve inhirâf ile girer ise hiçbir yere ilişmeyip miyâh-ı câriye gibi akar gider. Gār-ı şerîf-i mezkûra girenler iki rek‘at namâz kıldıkdan sonra cihet-i şarkīsinde kâ'in mahrec-i vâsi‘den çıkarlar ki mahrec-i gār iki üç kişi birden girip çıkabilecek kadar vâsi‘dir. Bu medhal, Server-i sütûde-siyer *–aleyhi salavâtüllâhi'l-ekber–* efendimiz hazretlerinin hîn-i hurûclarında ecniha-i Cibrîl vâsıtasıyla açılmış ve Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri ibtidâ gārın dar kapısından girip sonra Cibrîl'in açdığı kapıdan çıkmış olduğu cihetle, berere-i züvvâr teberrüken garb cihetinde bulunan medhalinden girip şark tarafındaki mahrecinden çıkarlar.

Nazm:

زو جبل ثور بر افلاک سر *** فرسخ دیگر ز حرم دورتر
آمده در غایت فرّ و شکوه *** نیست معظم تر از آن کوه کوه
پای نبی چون بسر او رسید *** پایه اش از فخر به گردون رسید
هست در آن کوه یکی غار تنگ *** کرده نبی نوبت آنجا درنگ
چون نبی از مکه سفر کرده است *** وز همگی قطع نظر کرده است
رفته در آن کوه بامر خدا *** کرده دو شب جای در آن مصطفی
بوده به همراهی آن یار غار *** ثانئ اثنین در آن غار یار
هر که زیارت کند آن غار را *** بیش برد از همه کس کار را [1333]

(Fütûhu'l-Haremeyn)

Cebel-i Sevr'in irtifâ'ı amûdî olduğu cihetle, dâmeninden gār-ı şerîfin bulunduğu noktaya ancak kırk beş dakīka zarfında su'ûd edilir. Fakat biraz gayret edenler, yarım sâ'atde çıkabilirler. Gār-ı şerîf-i mezkûrun taraf-ı cenûbîsinde, ön ciheti mekşûf bir mahall-i şerîf-i mübârek daha vardır ki Abdullâh **[1154]** b. Abbâs hazretleri, eser-i hāmesi olan *Tefsîr-i Kebîr*'i, ol mahall-i sa'âdet-iştimâlde yazdığını rivâyet ederler.

Gār-ı Sevr'in ziyâret edilmesi beyne'l-ahâlî cum'a-ertesi gününe hasr edilmiş ise de hüccâc içün her ne zamân mümkün olabilir ise ziyâret

---

1333 [Cebel-i Sevr, üstündeki mağaradan ötürü feleklerden bile daha yüksektedir. Bu mağara, Harem'e bir fersah uzaklıktadır.
O dağ, haşmetin doruğudur ve o dağdan daha muazzam bir başka dağ yoktur.
Hz. Peygamber –*sallallâhu aleyhi ve sellem*–in ayağı onun başına varınca, bu dağın eteği göklere yükseldi.
O dağda daracık bir mağara vardır; Hz. Peygamber –*sallallâhu aleyhi ve sellem*– o mağarada dinlenmiştir.
Hz. Peygamber, Mekke'den dışarı çıkıp herkesle irtibatı kestiğinde, Allâh'ın emriyle o dağa gitmiş, iki gece orada kalmıştır.
Oraya giderken "Sâni'ü'l-isneyn" –Ebû Bekir– onun mağara arkadaşı ve hem-râhı olmuştur.
O mağarayı ziyâret edenin işi, herkesten daha ziyâde rast gider.]

edilmek câ’izdir. Dâhil-i gāra girenler ebedü’d-dehr mahzûn ve gam-nâk olmazlar. Yukarıda dahī zikr olunduğu üzere Gār-ı Sevr’in iki kapısı vardır. Biri dar, diğeri ecniha-i Cibrîl vâsıtasıyla açılmış olduğundan gāyet vâsi‘ olup dühūle muvaffak olamayanlara beyne’l-avâm “Babasının oğlu değildir” denir.

Hikâye

Evâ’ilde gāyet zengin bir âdem var idi. Bir aralık evlâd u iyâli ve bi’l-cümle mâl ü menâli telef ü seref olup elinde avucunda hiçbir şey kalmadı. Ma‘a-hâzâ izhâr-ı hüzn ü keder etmez idi. Bu hâlet, mûmâ-i-leyhin kabîlesi efrâdına bâ‘is-i ta‘accüb ve hayret olduğundan, birgün “Yâhu! Senin cümle-i mâl ü menâlin rehîn-i fenâ ve evlâd u iyâlin âzim-i semt-i bekā oldu! Sen ise zerre kadar hüzn ü elem göstermezsin! Gālibâ müte’essir değilsin! Bu ne acâyib hâldir? Bu ne kadar kayıtsızlık, ne dürlü vüs‘at-i bâldir?” dediler ve ol âdemden, “Bir kimse Gār-ı Sevr’e dühūl eder ise mesā’ib-i dehr-i bî-bekādan gam çekmeyeceğini istimâ‘ ederek, i‘tikād-ı tâm ve ihlâs-ı tamâmla ben de gidip girmiş idim. Bi-hamdil-lâhi’l-kerîm, ol günden beri hiçbir musībetle müte’ellim ve müte’essif olmadım. Hattâ gam u gussa ve hüzn ü elem ne demek olduğunu bile ferâmûş etdim” cevâbını alıp isti‘câb eylediler.[1334]

Me’âsir 53:
3. Cebel-i Hirâ

Hirâ, mebde’-i hübût-ı Cibrîl olan Cebel-i Nûr’un nâm-ı diğeridir. Bu cebel-i mübeccel, Mekke-i mükerreme ile Mina beyninde, ya‘nî Bel-detullâh’ın cihet-i **[1155]** Şâmiyyesinde, Mescidü’l-Harâm’a 3 mîl, 1 sâ‘at kadar uzak bir yerdedir. Cebel-i mezkûrla karşısında bulunan Ce-bel-i Sebîr’in arasında bir vâdî-i sa‘âdet-mebâdî vardır ki bu dağların,

---

1334 Bu hikâye, *Behcetü’n-nüfûs*’da muharrer olan hikâyât-ı sahîhadandır.

Şekil 34: Cebel-i Sevr.

ya'nî Cebel-i Nûr'la Cebel-i Sebîr'in ikisi dahī Mekke-i mu'azzama'dan Mina'ya gidenlerin sol taraflarında kalır. Şakku's-sadr vak'a-i celîlesi Cebel-i Nûr'un üzerinde vukū' bulmuş ve bu cebelin, ya'nî şakku's-sadr vâki' olan mahall-i akdes arsasının üzerine bir mescid-i latîf bünyâd edilmişdir. Bu mescid-i şerîfin sath-ı dâhilîsi 60 kadem-murabba' olup ebniyesi üzerinde olan kubbe-i felek-mümâs iki sâ'at uzakdan karîn-i nazar-ı ihsâs olur. Mescid-i mezkûrun içinde tūlânî ve mücef bir kaya vardır ki burasının esnâ-yı şakk-ı sadrda Sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin ittikâ buyurmuş oldukları mahall-i ecmel olduğunu rivâyet ederler.

İkra' sûre-i celîlesinin lâmi'a-bahş-ı mevkı'-i nüzûl olduğu gār-ı latîf ise Mescid-i Şakku's-sadr'ın tahmînen 500 hatve cenûb tarafında olduğundan, züvvâr-ı kirâm gerek mezkûr gārı, gerekse mescid-i sâlifü't-tezkârı ziyâret ile vâsıl-ı merâm olmakdadır. Bu gārın cenûb tarafında bir menfezi olup Mekke-i mükerreme bu menfezden tamâmıyla görünür ve Sultān-ı nev-zuhûr *–aleyhi selâmullâhi'l-ğafûr–* efendimiz hazretlerinin kable'l-bi'se gār-ı mezkûrda ibâdet eyledikleri, akvâl-i mevsûka ile rivâyet olunur.

Mühimme

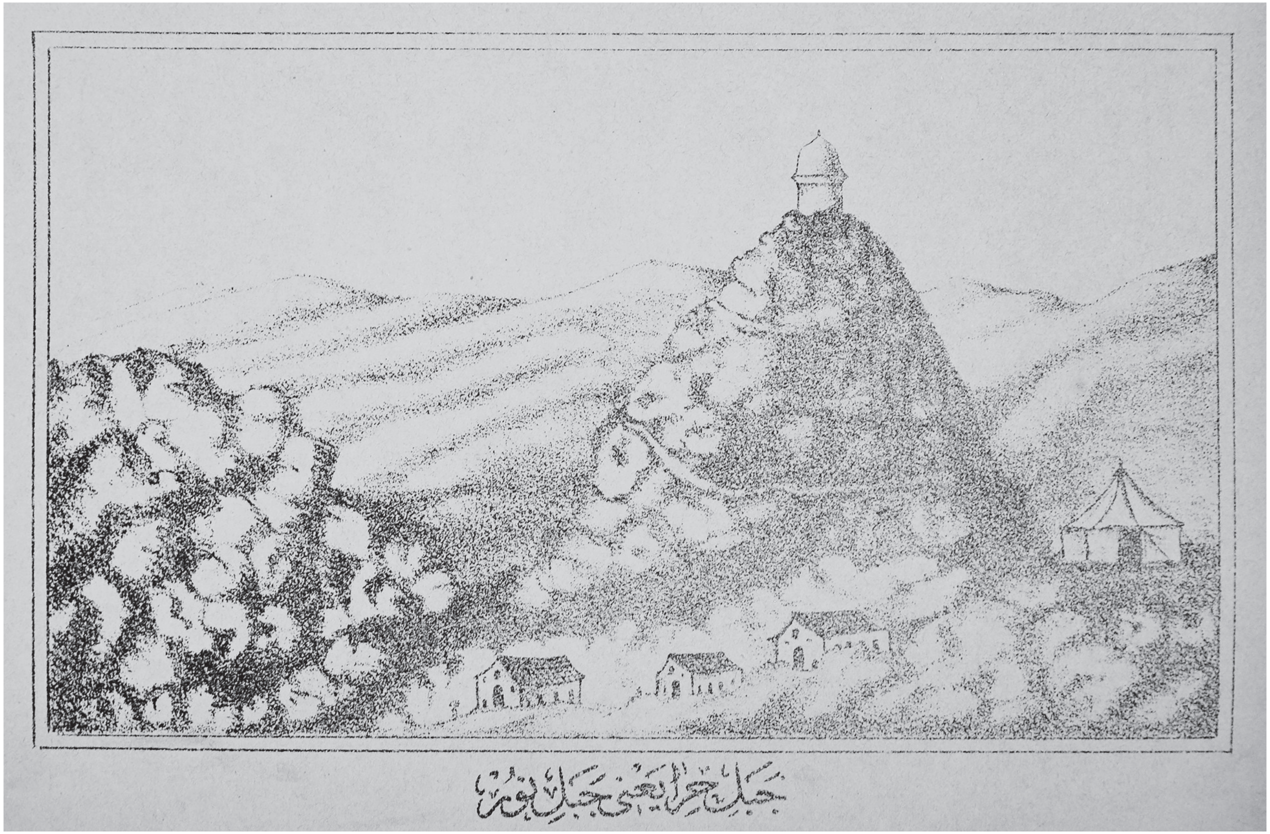
Ulemâ-yı eslâf, Ezhedü'l-enbiyâ *–aleyhi ve aleyhimü't-tehâyâ–* efendimiz hazretlerinin kable'l-bi'se ibâdet-i aliyyeleri neden ibâret olduğunu ta'yînde ihtilâf ederek, birtakımı "Resûlullâh, kable'l-bi'se masnû'ât-ı ilâhiyyeyi tefekkür eyler" ve birtakımı "Hilkat-i kâ'inâtı tezekkür eder idi" dediler. Birazları da "Şerî'at-i Mûseviyyeden gayrı mensûh olan a'mâli teessük" ve birazları "Hazret-i İbrâhîm'in şerî'atini temessük" etmiş olduğuna ve ba'zıları da "Sıhhati sâbit olan şerâyi'-i sâbıka ahkâmınca **[1156]** amel" etmekde bulunduğuna hükm eylediler. Kavl-i ahîr, akvâl-i sâ'ireye müreccah gibi görünür ise de en sahîh ve mu'teber olan rivâyet hükmün-

ce, Hazret-i İbrâhîm ve İsmâ'îl *–aleyhime's-selâm–* efendilerimizin şerî'atleri bakıyyesiyle amel eylemiş olmalarıdır. Çünki Arab tâ'ifesi, bekāyâ-yı dîn-i İsmâ'îl'den olmak üzere hacc etmek, sünnet olmak, bir veyâ iki talâk vukū'unda mutallakalarına rücû' ve diyeti yüz deve i'tibâr eylemek, cenâbetden iğtisâl ve mazmaza, istinşâk edip misvâk tutunmak, tahrîm-i zevât-ı mehârim, istincâ, taklîm-i ezfâr etmek, ustura tutunmak, hırsızların sağ ellerini kesmek gibi ahkâm-ı şer'iyyeye ri'âyet ederler idi.

Peygamber-i âhiru'z-zamân *–aleyhi ve alâ âlihî salavâtü'r-rahmân–* efendimiz hazretleri, akvâm-ı Arab'ın işte bu gibi ef'âl ü âdâtını bi'l-icrâ, bunların gayrıda taharrî ve ictihâd edip a'mâl-i haseneden olduğuna kanâ'at-ı kâmile husūlünden sonra amel eyler idi. Zât-ı âlî-yi risâlet-penâhîleri, zamân-ı sabâvetlerinde bile esnâm u evsâna iltifât etmediler ve bunların tahkīr edilmemesini ricâ edenlere yüz vermediler idi; *–sallallâhu aleyhi ve sellem–*. (İntehâ)

Dâmen-i cebelden Mescid-i Şakku's-sadr'ın bulunduğu noktaya ağırca gidilir ise yarım sâ'atde çıkılabilir. Fakat seyr-i mu'tedil üzere yirmi dakīkada su'ûd etmek mümkündür.

Cebel-i Nûr'un asıl ismi Cebel-i Hirâ idi. Hūrşîd-i âsumân-risâlet, en ibtidâ gār-ı şerîf-i sâlifü'z-zikrde tal'at eylemiş ve kable'l-bi'se birçok vakitler üzerinde ibâdet etmiş olduğu cihetle Cebel-i Nûr ıtlâk eylediler. Zamân-ı Câhiliyye-i Arab'da dahī cebel-i mezkûra ri'âyet olunur idi. Zirvesinde yağmur yağdıkça doldurulur eski ve harâb bir sahrınc vardır. Züvvâr, sahrınc-ı **[1157]** mezkûr indinde tecdîd-i vuzū' ederler ve yanında bulunan kahve-hānede oturup yorgunluk çıkarırlar. Lâkin bu kahve-hāne, âdetâ bildiğimiz kahve-hāneler gibi taşdan kerpiçden yapılmış ebniye cümlesinden olmayıp âdî bir çadırdır.

Şekil 35: Cebel-i Hirâ, ya‘nî Cebel-i Nûr.

Rivâyet

Sultān-ı kâ'inât efendimiz hazretleri, bir def'a Cebel-i Sebîr'de ihtifâ buyurmuşlar idi. Cebel-i mezkûr, "Yâ Resûlallâh! Benden uzak ol! Üzerimde ihtifâ edecek mahal olmadığından, korkarım ki Kureyşîler seni görüp îsāl-i mazarrat edeler" nidâsıyla Hazret-i Peygamber'in diğer bir dağa azîmet buyurmasını ricâ etmiş ve bunu müte'âkıb Cebel-i Hirâ'dan, "Yâ Resûlallâh! Buyurun ben seni muhâfaza ederim" sadâ-yı hâtifîsi zuhûr eylemiş olduğunu, İmâm Süheylî *Ravzu'l-ünüf*ünde nakl ü hikâye eder.

Bahru'l-amîk sāhibi, "Hazret-i Peygamber, Gār-ı Sevr'den başka bir yerde ihtifâ etmedi" diyerek bu rivâyeti cerh etmek istemiş ise de İmâm Ezrakī, "Sultānü'l-enbiyâ hazretleri Kureyşîler kendini aradıkları vakit Cebel-i Sebîr'de idi. Hattâ cebel-i mezkûr "Yâ Resûlallâh; üzerimde durma! Korkarım ki küffâr-ı Mekke hücûmla seni burada katl ederler de Cenâb-ı Hakk beni mu'âkabe eder" demiş ve Cebel-i Hirâ, "Yâ Resûlallâh! Bana gel" diye seslendiğinden, Sāhib-i sa'âdet efendimiz Hirâ Dağı'nı bi't-teşrîf, hazele-i Kureyş'den gizlenmiş idi. Bu vak'a, Cebel-i Sevr Vak'ası'nın gayrıdır" diyerek İmâm Süheylî'nin kavlini te'yîd eylemiş olduğundan, *Bahru'l-amîk* sāhibinin i'tirâzı mecrûhdur.

Cebel-i Nûr'un fezā'il ü acâyibâtına hadd ü nihâyet yokdur. *Behcetü'n-nüfûs* mü'ellifi Mercânî merhûm der ki:

"Ben ba'zı günlerde Cebel-i Nûr'u ziyârete giderdim! 753 senesi cemâziye'l-evvelîsinin 2'nci cum'a-ertesi günü (m. 16 haziran 1352) dahī ba'de'z-zuhr kemâ-fi's-sâbık ziyâret kasdıyla cebel-i mezkûr şâhikasına su'ûd etmiş idim. Ba'zı ahcârdan kulağıma esvât-ı acîbe vâsıl olduğundan, yerden bir iki taş kaldırdım. Aldığım taşlar avucumda sayha urur ve bu sayha zemînden bir insân boyu kadar **[1158]** yüksekden işidilir idi. Ahcâr-ı mezkûrenin Cenâb-ı Hakk'ı tesbîh ve takdîs etdiklerini anlayıp dilim döndüğü derece du'âya meşgūl oldum. Bu

vak‘a esnâsında güneş buluta girmiş idi. Vaktâ ki bir müddet sonra güneş zāhir oldu, sıyâh-ı ahcâr kesildi. Güneş biraz vakit sonra yine buluta girip dağın üzeri gölgelendiğinden, mevcûd olan ahcârın kâffesi sayhaurmağa başladı. Lâkin sâ‘at ona gelmiş olduğundan, artık duramayıp avdet etdim. Dâmen-i cebelden yüz hatve kadar tebâ‘üd eylediğim hâlde bile sıyâh-ı ahcârı işidirdim. Keyfiyyeti gelip pederime nakl etdim. Buyurdular ki; "Bu hâl, ba‘zı def‘alar bana da vâki‘ olmuşdur. Ba‘zı ricâl ile cebel-i mezkûru ziyârete gider idim. Küberâ-i zamândan birinin ahcâr-ı cebelden ba‘zı taşlar ahz u iltikāt eylediğini görüp su'âl etdim. 'Bunlar zeheb-i hālis olup bu sene içün benim nafakamdır' cevâbını verdiler."

Mercânî merhûm, cebel-i mezkûru birtakım ricâl ile birlikde ziyâret ederler iken ahcârın sıyâh-ı tesbîh ve takdîslerini ale'l-umûm işitmiş olduklarını dahī rivâyet ederler.

Nazm:

قرب دو میلی ز معلاست دور *** سر زده بر چرخ برین کوه نور

از گهرش لعل بدخشان بتاب *** در کمرش قرص مه و آفتاب

محو کند ریگ وی از فرط نور *** قصهٔ موسی و[1335] تجلی و[1336] طور

لعل اگر شد به بدخشان مقیم *** معتکف آن شده درّ یتم

آن در یکدانه بسی سال و ماه *** کرده چه یاقوت[1337] در آن جایگاه

قلّهٔ آن کوه که اوج سماست *** پیشگهش ساحت غار حراست[1338]

زاویهٔ خواجهٔ مولاست آن *** مهبط انوار تجلاست آن

طلعت جبریل ندیده رسول *** کرده در آن خانه به ناگه نزول

سینهٔ پاکش چو قمر کرده شق *** شسته در آن خانه بانوار حق **[1159]**

1335 [Metinde «و» yok.]
1336 [Metinde «و» yok.]
1337 [Metinde «یعقوب».]
1338 [Metinde «بر زبرست ساخت غار طرست».]

گوهر تحقیق بعالم نمود *** او در گنجینهٔ معنی گشود
در صدفش ریخت در شبچراغ *** داد جهان را ز کواکب فراغ
هر که درآن غار رود از نیاز *** از سر اخلاص گذارد نماز[1339]
(Tuhfetü'l-Haremeyn)

Me'âsir 54:
4. Cebel-i Handeme

Ebû Kubeys'in arkasında kâ'in Şi'b-i Âmir ve Ecyâd dağlarına mukābil büyük bir cebeldir. İbn Abbâs hazretlerinin, "Bu dağda yetmiş peygamber medfûndur. Mekke'ye yağmur onların şeref ve berekâtıyla nüzûl eder" dediğini İmâm Fâkihî, Ebû Bekir b. Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî'den nakl ü rivâyet eylemişdir.

Me'âsir 55:
5. Cebel-i Sebîr

Cebel-i Sebîr denilen cebel-i mübeccel, Mina'da kâ'in Gār-ı şerîf-i Mürselât'a mukābil olan dağların en büyüğü olup şimdi Mina'dan Mek-

---

1339 [Muallâ'ya iki mil mesâfedeki bu Nûr Dağı, en yüksek semâdan görünmektedir. Dolunay ve güneş onun eteğindedir; lâl-i Bedehşân, parlaklığını onun mücevherlerinden almıştır.
Onun bir çakıl taşı bile öylesine parlaktır ki Hz. Mûsâ'yı, Tûr Dağı'nı ve Tecellî Kıssası'nı kendi ışığında eritir.
Lâl, Bedehşân'da bulunur; bu dağın eteğinde ise Dürr-i yetîm îtikâfa girmiştir.
O Biricik inci, aylarca ve yıllarca yâkut misâli o dağda yaşamıştır.
O dağın zirvesi gökyüzünün doruğudur; ön tarafı Hirâ mağarası sahasıdır.
Orası Hâce-i Mevlâ'nın zâviyesi ve tecellî nurlarının indiği yerdir.
Hz. Resûl *–aleyhi's-selâm–* daha önce Cebrâîl *–aleyhi's-selâm–*ın tal'atini görmemişti ve Cebrâîl *–aleyhi's-selâm–* o mağarada ansızın nüzûl etti.
Onun pâk sînesini ay gibi ikiye böldü ve o evde Allâh'ın nurlarıyla onu yıkadı.
O, tahkîk mücevherini dünyâya gösterdi ve mânâ hazînesinin kapısını açtı.
Onun sedefine geceyi aydınlatan inciler serpildi ve o dünyâyı yıldızlarla tenvîr etti.
Her kim ki niyâz ile o mağaraya gire, ihlâs ile namaz kıla.]

ke-i mükerreme’ye müteveccih olan kimsenin sağ tarafına gelen dağların kâffesine Cebel-i Sebîr ve bu şahsın sol tarafına gelen dağlara Cebel-i Sakabe denir. Her iki taraf dağlarının zemînden altışar metre kadar irtifâ‘ları vardır. Benî Hüzeyl kabîlesinden Sebîr isminde bir kimsenin zikr olunan cebel-i mübeccel üzerinde vefât eylemiş olması, cebel-i mezkûrun Cebel-i Sebîr tesmiye edilmesine sebeb olmuşdur.

Kādī Mecdüddîn Fîrûzâbâdî, Nakkāş-ı müfessir’den naklen bu dağın dahī müstecâbü’d-da‘ve mevâki‘den olduğunu rivâyet eylemiş ise de zamân-ı du‘âyı ta‘yîn etmemiş olduğundan eslâf-ı kirâm “Her ne vakit du‘â edilse câ’izdir” dediler.

Nakkāş-ı müfessir, “Cebel-i Nûr ile Cebel-i Sevr ve Cebel-i Sebîr, Tūr Dağı parçalarındandır. Cenâb-ı Hakk, Cebel-i Tūr’a tecellî buyurduğu vakit, cebel-i mezkûrdan **[1160]** birkaç parça sâkıt olup bunların üç parçası Mekke-i mu‘azzama’ya düşmüş ve yukarıda ta‘rîf olunduğu üzere, Sāhib-i sa‘âdet efendimiz hazretleri Hirâ Dağı’nı bi’t-teşrîf hazele-i Kureyş’den gizlenmiş idi” demişdir.

Zeyl

İmâm Ezrakī’nin Mekke-i mu‘azzama havâlisinde on iki bin dağ olduğunu tahkīk etdim, dediği doğrudur. Beledullâhi’l-emîn etrâfında add ü ihsādan hāric cibâl var hâlbuki bu dağların cümlesi birbirine muttasıl ve müteselsil olduğundan mebde’-i makālede beyân olunduğu vechile zamânımızda çoğunun ismi mechûldür. Beyne’l-Arab yalnız cibâl-i mübâreke-i me’sûreden add olunan sâlifü’z-zikr dağlar ile Zerûd,[1340] Rakmeteyn, Sel‘, Şezza[1341] [شظى], Ku‘aykı‘ân,[1342] Hâcir, Ezâhır, Münhanî, Şâme, Tufeyl, Hacûn, Mesāfî, Safâ, Merve, Mu‘teriza, Arafât, Me’zi-

1340 Ebtah vâdîye müşrif olan dağdır.

1341 Bu dağa, Cebel-i Felak dahī denir.

1342 Ebû Kubeys’in yamacındadır. Cürhüm kabîleleri, eslihalarını buraya vaz‘la müteka‘kı‘ olması vech-i tesmiyedir.

meyn,[1343] Kuzah,[1344] Sarâsır, Mefcer, Mızyâk[1345] [مضياق], Seb'a'l-benât,[1346] Cebel-i Ömer,[1347] Cebelü'l-Kâ'be,[1348] Cîşe [جيشة], Nu'aym, Nu'aymân,[1349] Kedâ,[1350] Ahşebân,[1351] Cebelü'l-Kuhl, **[1161]** Sebîrü'l-hadrâ, Sebîrü'n-nıs',[1352] Sebîrü'z-zinc, Sebîrü'l-a'rec, Sebîrü'l-ğaynâ, Kurâ,[1353] Cebel-i Eyyûb, Cebel-i Sübû'[1354] dağlarının isimleri mazbûtdur.

Fî-zamâninâ İmâm Ezrakī'nin tahkīk etdiği on iki bin dağın ismini kâmilen haber verecek âdem olmadığı gibi elde buna dâ'ir bir târîh-i mufassal ve mevsûk dahī yokdur. Ma'a-mâ-fîh *Bahr-i Amîk* sāhibinin dediği gibi Cebel-i Sebîr'e çıkıp Mekke-i mükerreme'ye atf-ı nazar-ı dikkat olunsa, her bir dağın Kâ'be-i mufahhame buk'a-i mu'azzamasına mütemâyil bulunduğunu, ya'nî *Bahr-i Amîk* mü'ellifinin müşâhede ve rü'yeti vechile cibâl-i Mekke'nin ale'l-umûm Beytullâh'da secde-güzâr-ı ta'zīm olduğunu teslîm etmemek kābil değildir. (İntehâ)

1343 Bu dağlara Ahşebân dahī denir.
1344 Mescidü'l-Harâm dahī bu dağın ismi olup Müzdelife'dedir.
1345 Bu dağ, Vâdî-i Muhassir'de kâ'in Birketü's-Selâm havz-ı kebîri önündedir.
1346 Cibâl-i Ecyâd'dandır.
1347 Bu dahī cibâl-i Ecyâd'dan olup Ömer b. el-Hattāb hazretleri burada mehdârâ-yı vücûd oldular.
1348 Ta'mîr-i Beytullâh içün iktizā eden ahcâr-ı sa'âdet-âsâr, bu mübârek dağdan alınır.
1349 Bu iki dağ arasında bulunan ovaya, Vâdî-i Ten'îm denir ki Mescid-i Â'işe, bu iki vâdî arasında vâki'dir.
1350 Süleym vâdîsi, bu dağın ittisālindedir.
1351 Bunlar iki dağ olup biri Ebû Kubeys, diğeri Cebel-i Ahmer'dir ki Cebel-i Ku'aykı'ân'a müşrifdir. Bunlardan başka Mina dağlarından diğer iki dağa dahī Ahşebân denir.
1352 [Metinde sehven «ثبير النضع».]
1353 Bu dağ Aden'den başlayıp cenûben birçok şu'beler teşkîl ederek, Cebel-i Tūr'a ittisāl eyler ki Hicâz vilâyeti dâhilinde bulunan dağların en yükseği bu dağdır.
1354 Bu iki dağ dahī cibâl-i mürtefi'adan olup Mekke-i mükerreme'nin cihet-i şimâliyyesinde vâki'dir.

Evkāt ve sâ'at-i du'â

Ulemâ-yı a'lâm, emâkin-i mukaddesede du'â olunacak evkāt ve sâ'âti dahī alâ-vetîreti'l-ihtilâf beyân ve i'lâm etdiler. Ya'nî her biri diğer bir sûretle ifâde-i merâm edip "Bâb-ı Benî Şeybe'de Harem-i şerîf'e her ne vakit girilir ise, sa'âdet-hāne-i Hadîcetü'l-kübrâ *–radıyallâhu anhâ–*da cum'a geceleri ne vakit mümkün olur ise, Mevlidü'n-Nebî'de isneyn günleri inde'z-zevâl, Mescidü'ş-Şecere'de çehârşenbe günleri, Mescid-i Müttekâ'da pazar günleri ale's-sabâh, Cebel-i Sevr'le Cebel-i Ebû Kubeys'de cum'a-ertesi günleri inde'z-zuhr Cebel-i Nûr'la Cebel-i Sebîr ve Mescid-i Nemire ve Mescid-i Neml'de[1355] mümkün olduğu vakitler, Altınoluk altında ve Makām-ı İbrâhîm halfinde seher vakitleri, Rükn-i Yemânî indinde fecir zamânları,[1356] Hacerü'l-esved yanında nısfü'n-nehâr zamânları, Mültezem-i şerîf **[1162]** nezdinde nısfü'l-leyl zamânları, Merve ile Safâ'da ikindi üzerleri, Bi'r-i Zemzem ebniyesi dâhilinde gaybûbet-i şems vakitleri, dâhil-i Beytullâh'da vâki' mevkıfü'n-Nebî'de zevâl vakti, Dârü'l-Erkam'da beyne'l-ışâ'eyn, Mina'da leyâlî-yi büdûr mevsimleri, Müzdelife'de inde-tulû'i'ş-şems, Mescid-i Sahre-i Arafât'da inde-gurûbi'ş-şems, Metâf-ı sa'âdet'de inde't-tavâf du'â olunup emâkin-i sâ'ire-i mübârekede her ne zamân mümkün olabilir ise arz-ı hâcât ve münâcât edilmek lâzım gelir" dediler.

Mebrekü'n-Nâka

Bâbü'l-Umre kurbunda mezâr gibi tümsecik bir mahal olup halk burasının bir kabr-i meşhûr olmasına zehâbla ziyâret ederler. Hâlbuki bu tümsek mahal, türbe olmayıp Hazret-i Â'işe *–radıyallâhu anhâ–* vâlidemizin mebrek-i nâkaları, ya'nî develerinin çökdüğü yerdir. Zât-ı sâmîye-

1355 Zamânımızda Mescid-i Şe[ce]re ile Mescidü'n-Neml'in nerede olduğunu bilen yoktur.

1356 Fecir, sabâh namâzı edâsı câ'iz olan vakt-i ma'lûmdur. Seher ise kable's-subh zâhir olan karanlık zamândır. Ol vakit, sâ'imin ta'âm etmesi meşrû'dur. Bu ta'âma onun için ta'âm-ı sahûr denilmiştir. İşte seher ile fecrin farkı bundan ibâretdir.

leri umre çıkartdıkları vakit, nâka-i sabâ-reftârlarını mahall-i mezkûrda çökertdiler ve üzerinden inip Mescidü'l-Harâm harem-i şerîfine girerek tavâf etdiler idi. Burasının ziyâreti gerçi fâ'ideden hâlî değil ise de mezârdır zannıyla ziyâret edilmeyip müşârun-ileyhânın mebrekü'n-nâkaları olduğunu bilerek ziyâret edilmesi iktizā eder.

Delâletin sübût-ı lüzûmu

Mekke-i mu'azzama me'âsir-i mes'ûdesi hakkında târîhlerin haber verdiği ma'lûmât, bu kitâb-ı sıhhat-nisāb mündericâtından ibâret olduğuna ve bu ma'lûmât hüccâc-ı zevi'l-minhâcı delîl efendilerin delâletinden i'tinâ edemeyeceğine binâ'en, hacc-ı şerîfe ihrâm-bend-i azîmet olanlar içün behemehâl ehl-i Mekke'den olmak şartıyla bir delîle ihtiyâc lüzûmu vardır. Delîl efendilerin hemen kâffesi târîh görmemiş ve müverrihler tarafından haber verilen vukū'ât ve ma'lûmâtdan bî-haber bulunmuş oldukları, delîl-i mahsūs ityânından müstağnîdir.

Ma'a-mâ-fîh ehl-i Mekke'den bulundukları cihetle, me'âsir-i şerîfenin cihât ve mevâki'ini ve usūl-i ziyâret ile sa'y ve tavâfın âdâb ve erkân-ı mevzū'asını müverrihlerden daha iyi bildiklerinden, insân **[1163]** ne kadar târîh görmüş, menâsik mesâ'ilini öğrenmiş olsa ve ne kadar fâzıl ve mütebahhir bulunsa, me'âsir-i mebrûke-i Haremeyn'i ziyâret içün mutlakā bir delîle muhtâc olur ve ehl-i Mekke'den beş altı yaşında bir çocuk, asrın vahîd ve ferîdi olan mütebahhirleri usūl ve âdâb-ı ziyâret ameliyyâtında ve ta'yîn-i nikāt ve mevâkı'-i me'âsir ve emâkinde techîl edebilir. Asrımızda aranılsa İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe *–rahimehullâh–* gibi mütebahhir bir âlim bulmak şöyle dursun, Hazret-i İmâm'ın semere-i şecere-i ictihâdı olan mesâ'il-i şer'iyye dekāyıkını bi-hakkın tefhîm ve tahlîl edebilecek vücûd-ı kâmile tesādüf olunmak müşkil ve daha doğrusu müstahîldir.

İmâm-ı A'zam hazretlerinin fazl u kemâli, müsellem-i kâ'inât olduğu hâlde hüccâc içün delîlin lüzûmunu derece-i vücûbda gösterdiler. "Menâsik kitâbları elde ve ma'lûmât-ı târîhiyye cüzdân-ı hâfızada olduk-

ça delîle ne lüzûm vardır?" denilmesin. Vâkı'â menâsik kitâbları nüsük-i haccı ve ma'lûmât-ı târîhiyye vukū'ât ve nikāt-ı me'âsiri ta'rîf edeceğinden, hüccâc içün iki refîk-i şefîk oldukları münker değil ise de kütüb-i menâsik vâsıtasıyla mesâ'il-i haccı öğrenmiş ve târîh delâletiyle me'âsir-i şerîfe ahvâline kesb-i vukūf u ma'lûmât eylemiş olan herhangi bir fâzıl-ı mütebahhir kâffe-i eşyâsı mevcûd ve mükemmel olan bir sefîne kapudânına benzer. Öyle bir geminin kapudânı sefîne hesâbâtına me'mûr zâtın bidā'a-i fenniyyesine ve mevcûd olan harîtaların, âlât u edevât-ı sâ'irenin, sıhhat ve mükemmeliyyetine istinâdla bilmediği sevâhile takarrub edemez. Hesâb me'mûru harîta vâsıtasıyla sefîneye yol verebilir! Ta'yîn etdiği noktayı pusula kuvvetiyle bulur! Âlât u edevâtın mükemmeliyyeti zuhûru melhûz olan bora ve furtunadan gemiyi abrayarak mevsıl-i sâhil-i selâmet olur ise dahī adaları, boğazları, bankları teşhīs edecek ve demir tutmaz olan kumsal yerleri haber verecek bir kılavuza ihtiyâc lüzûmunu def' edemez! Ta'annüd-i câhilâne ve sā'ika-i hod-pesendâne ile **[1164]** kılavuz almaksızın denize çıkan herhangi bir kapudân gemisi içinde bulunanların cevâhir-i hayâtını bahr-i helâka ilkā eylemiş olur.

Kezâlik ehl-i mütāla'aya târîh ve menâsik kitâbları, ma'lûmât-ı mükemmele-i sahîha i'tā eder ise de bir me'âsir ziyâretine varıldığı vakit, o me'âsirin hangi me'âsir olduğunu ve âdâb-ı ziyâreti ne gibi harekât-ı ihtirâm-kârîden ibâret bulunduğunu ta'rîf ve tefhîm edecek delîlin hizmetini îfâ edemez! Delîl intihābının ahâlî-yi Mekke'ye inhisārı, işte bu dakīkaya mübtenîdir. Kıbletü'l-muvahhidîn olan Kâ'be-i mu'azzama buk'a-i mufahhamesi bir vâdî-i gayrı zî-zer'de vâki' olan şehr-i şehîr-i mukaddes vasatında bulunmuş olduğundan, sekenesinin kısm-ı a'zamı delâlet ve sikāyet-i hüccâc hizmet-i müftehiresiyle iştigāl ve kısm-ı asgarı hıyâtat ve ıtır-fürûşluk ve daha sâ'ir ufak tefek ahz ü i'tâlar ile imrâr-ı eyyâm u leyâl ederek geçinip giderler. Sadr-ı İslâm'da delâlet hizmet-i mühimmesi ahâlîden beş on kimseye münhasır idi. Sonraları bilâd-ı İs-

lâmiyye ta'addüd etmiş ve her bir memleket hüccâcı içün delîl-i mahsūs ta'yîni derece-i vücûba varmış olması üzerine, bilâd-ı İslâmiyye'den her bir memleket içün müstakil bir delîl tefrîk ve ta'yîn etdiler.

Zamânımızda gerek memâlik-i mahrûse-i Osmâniyye ve gerek ekālîm-i ecnebiyyede bulunan bilâd-ı İslâmiyye ahâlîsine mahsūs ayrı ayrı delîller vardır. Bir hâcı herhangi beldeye mensûb ise Mekke-i mu'azzama'ya vüsūlünde o beldenin delîl-i mahsūsu delâletine mürâca'at etmeğe kā'ideten mecbûrdur. Eğer bu kā'ide ve usūl-i beldeye ri'âyet etmeyip de diğer bir delîle mürâca'at edecek olur ise memleketine mensûb olan delîl ile mürâca'at eylemiş bulunduğu delîlin arasına ilkā-yı âteş-i husūmet etmiş olur. Evâ'ilde bu gibi husūmetler sıkça sıkça rû-nümâ olup bu yüzden umûm ahâlî yek-diğeri aleyhine kıyâm edecek dereceye varmış olmak hasebiyle, mevâsim-i hacda her bir delîlin mensûb olduğu belde hâcılarını istikbâl içün Cidde-i ma'mûre benderinde bir vekîl bulundurmasına karâr verilmiş ve fi'l-vâki' güzel bir usūl ittihāz edilmişdir.

Asâkir-i **[1165]** şâhâne içün berrî ve bahrî olarak bâ-fermân-ı âlî iki muvazzaf delîl-i mahsūs olduğundan, asâkir-i fevz-me'âsir-i hazret-i pâdişâhî mensûb oldukları memleketler delîllerine mürâca'at mecbûriyyet-i resmiyyesinden müstesnâdırlar. Askerden olan hâcı, nizāmiyyeden ise nizāmiyye delîline, bahriyyeden ise bahriyye delîline mürâca'ata mecbûrdur. Asâkir-i nizāmiyye delîli Şeyh Muhammed Efendi ve asâkir-i bahriyye delîli Şeyh Ahmed Havâtî Efendi'dir. Havâtî Efendi on beş sene kadar dâhil-i Beyt-i ekrem hizmetçiliğinde bulunmuş zevât-ı muhteremeden iken ihtiyârlığı cihetle o hizmet-i celîlede kusūr etmemek tasavvuru üzerine bahriyye delâletini ihtiyâra mecbûr olmuşdur. Gerek zābitān ve gerek neferâtdan her ne kadar bahriyye askeri hacca gider ise kâffesini hānesinde îvâ edip vekâle ücreti verdirmez. Gāyet sahī ve fakat fakīr bir mübârek zât olup 1299 (m. 1882) senesi rihlet ederek hizmet-i delâleti oğulları Abdülkerîm ve Yûsuf efendilere bırakmışdır.

Cidde şehrinde delîl efendilerin vekîlleri

Cidde vekîlleri mevâsim-i hacda vârid olan vapurları tahkīk ve tecessüs ederek kendilerine mensûb her kaçar hâcı bulurlar ise alıp hānlara, hānelere îvâ vü iskân ederler. Ertesi yâhūd Cidde'ye vüsūllerinin üçüncü veyâ dördüncü günü Cidde ziyâret-gâhlarını gezdirdikden ve iktizā eden develerini tedârik ve tehiyye etdikden sonra, ba'de'l-asr Mekke-i mükerreme'ye gönderirler. Cidde'den Mekke'ye merkeb yâhūd deve ile gidilir. Deve ile hareket edenler iki ve merkeb ile gidenler bir gecede Mekke'ye varabilir. Cidde'de bulunan delîl vekîllerinin her biri, kaç hâcısı vürûd etmiş ise isimlerini ve hangi deveci ile yola çıkarıldıklarını birgün evvel posta vâsıtasıyla Mekke-i mu'azzama'ya iş'âr etmesi dahī kā'ide-i mevzū'a iktizāsından olmağla, delîl efendiler Cidde'den vürûd edecek hâcıların mikdârıyla isimlerine ahz-ı ma'lûmât ve Mekke-i mu'azzama'ya vâsıl olacakları gece hāric-i şehre çıkıp mülâkāt ederler. **[1166]**

Mekke delîllerinin hüccâcı istikbâli

Hüccâcın Mekke-i mükerreme'ye leyâlen îsāli devecilerce usūl ittihāz edilmiş olduğundan, Cidde'den mektûb alan delîl efendiler kāfile vürûdundan birkaç sâ'at evvelce Şeyh Mahmûd türbe-i şerîfesine kadar çıkıp Cidde kāfilesini intizār ve gelen develerin önüne geçerek, "Fülân yerli fülân efendi var mıdır?" diye hâcılarını aramağa ibtidâr eder ve bulduğunu oğullarına yâhūd hizmetçilerine bi't-terfîk hānelerine sevk u i'zâm eyler. Her bir delîl kendine mahsūs memâlik hâcılarını bulup kemâl-i nevâziş ü ihtirâmla merâsim-i hoş-âmedîyi bi'l-icrâ hānesine gönderdikden ve develeriyle eşyâlarını alâ-mâ-hüve'l-matlûb yerlerine yerleşdirdikden sonra, cümlesini birden harem-i Mescidü'l-Harâm'a îsāl ile nüsük-i tavâf ve sa'yi icrâ ve çend gün mürûrunda birer vekâle tedârikiyle iskân u îvâ eder.

Şekil 36: Cidde şehr-i cesîminin deniz tarafından alınmış resmidir.

Delîllerin ziyâfet keşîdesi

Hâcılara ziyâfet vermek dahī delîller beyninde âdet-i kadîme-i ihtirâm-kârîden olmak mülâbesesiyle vürûd eden hâcılar vekâleye yerleştirildikden sonra, velev bir nefer dahī olsa ona delîl efendi tarafından mükemmel bir ziyâfet verilir ve bu hâcı Mekke'de bulundukça külle-yevm tavâf etdirilir.

Delîllerin hüccâca hizmeti

Hâcılar gerek tavâf ve ziyâret ve gerek ahz ü iʿtā ve nehzat ve hareket husūsunda delîllerinin delâletine mürâcaʿata muhtâc oldukları ve delîl efendiler hâcılarına ibrâz-ı hüsn-i hizmet ve sadâkat etmeği kendilerince hizmet-i müftehireden add eylemiş bulundukları cihetle, bir delîl her kaç hâcısı var ise her gün her birini ayrı ayrı görüp hâl ve hātırın su'âl ve tedârik-i havâyici ile iştigāl eder.

Hüccâcın delîllere mukābelesi

Delîl efendilerin hüccâca olan hizmetleri işte bu gibi şeyler olup hâcılar kendilerine olan hizmet ve hürmete para ile mukābele içün Mekke'ye vâsıl olan herhangi bir hâcı delîli tarafından **[1167]** keşîde kılınan ziyâfetde ve ıyd-i Fıtır'la memleketine avdet edeceği esnâda, hâline göre delîline birer mikdâr meblağ iʿtāsını ve haftadan haftaya da üçer beşer kuruş vermesini kendince deyn-i muʿayyen bilir ve delîlin Cidde vekîline dahī biraz para verilmesi lâzım geleceğinden, Cidde'den Mekke'ye hareket edeceği gün, vekîl efendinin hizmetine mukābil münâsib mikdâr bahşîş verir ki bu atāyâ-yı cüz'iyye, sadaka-i şerʿiyye nevʿindendir. Fakat bunların kâffesi âti'z-zikr hātimede taʿrîf ve isbât olunduğu üzere, imâmü'l-müslimîn ve halîfe-i rûy-i zemîn olan pâdişâhımız «Abdülhamîd» Hān-ı sânî efendimiz hazretlerinin zıll-i zalîl-i himâyetine ilticâ ile tezâyüd-i ömr ü ikbâl ve tevâfür-i şân u şevket ve iclâl-i şâhânelerine duʿâ ile kābil-i husūldür. Zîrâ Haremeyn-i muhteremeyn'in tasallut ve istîlâ-yı harâmiyândan masūnu's-sâha olması ve yeryüzünde bulunan umûm ehl-i îmânın ferîh [u] fahūr ıskāt-ı farîza-i

hac ve îfâ-yı râsime-i ziyâret edebilmesi, mutlakā zât-ı akdes-sıfât-ı hilâfet-penâhîlerinin evlâd u ahfâd-ı hümâyûnlarıyla ilâ-yevmi'l-âhire vücûd u bekālarına vâbeste olup binâ'en-aleyh ümmet-i Ahmediyye içün böyle bir pâdişâh-ı dûr-endîş-i âdile ihtiyâcın lüzûmu derkârdır.

HĀTİME:

Pâdişâhların lüzûm-ı vücûdu ve pâdişâhlara inkıyâd ve itāʻatin şerʻan vücûbu

Gerek tecellî-gâh-ı şu'ûn-ı kudret olan bu dâr-ı dünyâ ve gerek bekā-sarây-ı ukbâda şeref-yâfte-i felâh ve selâmet olmak, «اَلسُّلْطَانُ ظِلُّ اللهِ فِي الْأَرْضِ إِلَيْه يَأوِي كُلُّ مَظْلُومٍ»[1357] eser-i hakīkat-me'âli mâ-sadak hâl ü kāli olan halîfe-i asrın emr u nehyine itāʻat ve inkıyâd etmek ile mümkün olabilir. **[1168]**

Ulemâ-yı eslâf, hall-i şübhe ve ihtilâf içün asırlarında erîke-zîb-i hilâfet ve imâmet olan pâdişâhlara mürâcaʻat ederler idi. Ulemânın bu mürâcaʻatı mehâmm-ı umûrun her ân u zamânda halîfe-i asr olan imâmü'l-müslimînin ıttılâʻ-gâhına arzı her ferd içün vâcib olduğuna katʻiyyen delâlet eder. Lâkin bir halîfe-i mufahham tarafından verilecek cevâb-ı muvâfık, rızā-yı Rabbü'l-erbâb olmak içün maʻrûzātın her fıkrası kavâʻid-i şerʻ-i kavîme tevfîkan şerh ve îzāh edilmek lâzım gelir; tâ kim ilhâm-ı Hudâ ile mü'eyyed olarak sâniha-pîrâ-yı sudûr olacak ecvibe-i âliyye, maʻrûzātın adem-i vuzūhu sebebiyle nefsü'l-emre münâfî görünmek gibi şâ'ibe-i mübhemiyyet ve meşkûkiyyetden masūn bulunsun.

Bu cümle ile berâber hulefâ-yı izām hazerâtının nazar-ı hakīkat-perver-i ıttılâʻları mehâmm-ı umûrun hey'et-i mutlaka-i umûmiyyesini şâmil olabilip yoksa kâffe-i müfredât ve cüz'iyyâtının intihâ-gâh-ı istıtlâʻına iktirân edebilmesi "vedîʻa-i uzmâ-yı hilâfetin dûş-ı kudsiyyet-pûşlarına tahmîl eylediği nigeh-bânî-i saltanat haylûletiyle" gayr-ı mümkün ve müfredât-ı umûrun vesâ'it-ı tedkīkāt ve icrâ'âtı olan ulemâ ve vükelâ-yı kirâmın vukūʻ bulacak maʻrûzātın ahkâm-ı şerʻiyye ve kavânîn-i örfiyyeye muvâfakati husūsunda kāʻide-i meşrûʻa-i icmâʻa nazaran emîn ve mutma'in bulunduk-

---

1357 ["Sultan, Allâh'ın yeryüzündeki gölgesidir ve her mazlum ona sığınır." Bezzâr, *Müsned*, XII, s. 17, hadis no: 5383.]

larından, ıttılâ‘-gâh-ı şevketlerine arz olunan şeylerin ale’l-müfredât tedkīk ve muhâkemesi vezā’if-i mukaddeseleri hāricinde olup bunların mes’ûliyyet-i mâddiyye vü ma‘neviyyesi herhâlde arz edenlere râci‘dir.

Kütüb-hāne-i âlemde mevcûd olan tevârîh-i kadîmenin herhangi bir sahîfesi mütāla‘a ve ibret-sarây-ı dünyâya gelip giden akvâm-ı İslâmiyye’nin mu‘âmelât-ı câriyesi bir fikr-i amîk ile tedkīk ve muhâkeme olunsa, dünyânın dâr-ı sevâb u ikāb olmayıp mükâfât ve mücâzât-ı şer‘iyye ve örfiyye kānûnlarının ale’l-umûm enmûzec-i âhiret olduğu bilâ-tereddüd teslîm olunur. Kütüb-i şer‘iyye fehâvîsinden istinbât olunan mesâ’ilin hulâsatü’l-hulâsası işte bundan ibâretdir. **[1169]**

Dünyânın dâr-ı kesb ü terakkī olduğu eğerçi kābil-i inkâr değil ise de metālib-i sa‘âdetin “hem dünyâda ve hem de âhiretde terettüb edecek ni‘am-ı celîleden hisse-i vâfireye müstehak olacak sūrette” husūlü, herhâlde halîfe-i muktedâ-bihin tedâbîr ve evâmiri tahtında bulunmağa menût ve mutevakkıfdır. Zîrâ hilâfet, menâsıb-ı dîniyye vü dünyeviyyeyi câmi‘ bir asl-ı kavîm olup kānûn-ı şer‘-i mübîn üzere umûr-ı ibâdı tanzīmde alâ-vechi’l-umûm hüküm ve tasarruf şer‘an halîfenin yed-i iktidârına müfevvaz olduğundan, ricâl-i devlete tevcîh ve ihâle kılınan hidemât-ı dîniyye ve mesālih-i âmme-i dünyeviyyenin kâffesi, ol asl-ı câmi‘den münşa‘ib ve müteferri‘dir.

Nev‘-i benî beşerde havf-ı cezâ-yı siyâset olmasa, sâ’ika-i tabî‘at-i beşeriyyetle halk pek çok hâlât-ı gayr-ı marzıyyeye kıyâmla âsâyiş ve nizām-ı âlemi ihlâl eder. Her asr u zamânda muktedir ve muktedâ-bih bir halîfenin vücûduna ihtiyâc-ı sahîh olduğu ise ﴿يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ﴾[1358] nass-ı celîliyle müsbetdir.

Hakîm-i mutlak hazretleri, benî beşerin salâh ve nizām-ı me‘âd ü ma‘âşını ve vücûd u bekālarını tedâbîr-i halîfe ile fesâd ve halelden hıfz u sıyânet vesâ’itini hükm-i Rabbâniyyesine muvâfık tarz u nesakda halk

---

1358 [“Ey Dâvûd! Şüphe yok ki, Biz seni yeryüzünde halîfe kıldık.” Sād, 38/26.]

u tertîb buyurdular. İnsânların kendi hâllerine terk ve ibkāları, in'idâm ve zevâllerini ve zulm ü ta'addî ile zürriyyet ve nesillerinin inkıtā' ve infisāmlarını mü'eddî olur. Bu hâl-i münâfî ahkâm-ı meşiyyet olduğundan, cevâhir-i hayât-ı insâniyyeyi muhâfaza içün def'-i zulm ü ta'addîye kādir bir halîfe-i hakîm-i müdebbirin vücûdu elzemdir. Öyle olduğu takdîrde halîfenin salâhiyyet-i şer'iyyesi bilinmek ve halîfe nasıl bir zât-ı memdûhü's-sıfâta ıtlâk edilmek lâzım geleceğinin ta'rîfi iktizā etdi.

Hükemâ-yı ulemâ-yı İslâmiyye, benî beşerin intizām-ı ahvâl-i dünyeviyyelerine mütekeffil olan hükûmet ve siyâset-i mülûkü, "hilâfet, siyâset, tabî'î" olmak üzere üç kısma taksîm eylemişlerdir: **[1170]**

1. Aksâm-ı selâse-i hükûmetin biri "hilâfet" olup buna "imâmet" dahī ıtlâk ederler.

Hükûmet-i hilâfet, ehl-i şer'a mahsūs bir devlet-i âdile ve saltanat-ı fâzıladır. Bu devletin sāhibi, kâffe-i evâmir-i umûmiyye vü husūsiyyede şerî'at-i garrâyı nasb-ı ayn-ı rızā ve âmme-i mesālih-i dîniyye vü dünyeviyyede hükm ü tasarrufu, kavânîn-i şer' u adle tevfîkan icrâ eylediğinden, imâmet ve hilâfetde medâr-ı aslî-yi şer'-i mübîn ve hıfz-ı kavâ'id-i şerî'at ve zabt-ı siyâset-i ümmet emrinde Sāhib-i şerî'at *–aleyhi efdalü't-tahiyyet–* makāmına kā'im bir pâdişâh-ı şevket-âyîn olup binâ'en-aleyh mülk ü hükûmetin bu kısmına "hilâfet" dediler.

2. Hükûmât-ı selâse aksâmının ikincisine "siyâset" denir.

Bu hükûmet, siyâsî bir saltanat olup bunu teşkîl eden hey'et, i'mâl-i fikr ü nazarı düstûru'l-amel ederek, icmâ'-ı ukalâ vü hükemâ ile tertîb-i merâsim-i saltanat ve tanzīm-i kavânîn ü nizāmât-ı mülk ü devlet ederler. Akl-ı kāsır ve fikr-i fâtir-i beşer ile müretteb olan nizāmât ve kavânîn, ıslâh-ı ma'âş ve tanzīm-i emr-i me'âd husūsunda mürettiblerinin benî nev'ini te'mîn edemeyip

﴿يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ﴾[1359] nass-ı celîli mü'eddâsınca yalnız menâfi'-i dünyeviyyelerini tahsîle medâr olacağından, saltanatın bu nev'i nefsü'l-emrde ve müteşerri'în indinde şâyân-ı kabûl ve i'tibâr değildir.

3. Zikr olunan üç kısım hükûmetin üçüncüsüne "tabî'î" tesmiye olunur.

Tabî'î ıtlâk olunan hükûmeti teşkîle sâ'î olan fesede, mukteziyyât-ı akl u şer'i nazar-ı i'tibâra almazlar. Bunlar kuttā'-i tarîk ve bügāt-ı zālime gibi ilcâ-yı unf ü gazab ile gasb-ı emvâl ve katl-i nüfûs u ricâl harekât-ı gayr-ı meşrû'asıyla nüfûz-ı hükm ü tasarruflarını mezālim ve ta'addiyyâta hasr u kasr ederler. Bunların zimâm-ı re'y **[1171]** ü tedbîrleri, dest-i fa''âl-i nefs-i emmâreye müsellem ve basar-ı basīretleri gāyetle hīre ve muzlim olduğundan, ﴿وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ﴾[1360] medlûl-i münîfi üzere şehrâh-ı taleb ve cüst [ü] cûda hiçbir vakit habt u hatādan sâlim olamazlar.

Benî beşere akl u kudret ve rüşd ü basīret ihsân ve kütüb-i münzelede ma'âş u me'âda sālih menâfi' ve mesālih zikr u ityân ile, kendileri şürûr u mefâside inhimâkdan tahzîr buyurulmuş olduğu cihetle, hayr u şerrin ya'nî her fi'il ü amelin cezâ-yı sezâsı bi'z-zât âmiline râci' olup ef'âl-i mezmûme ve ahvâl-i gayr-ı meşrû'aları sahâyif-i kütüb-i tevârîhi telvîs eden mülûk-ı tavâ'if ve bügāt-ı İslâmiyye'nin selâtīn-i adl-âyîn-i Osmâniyye'nin salâbet-efzâ-yı zuhûr olmasıyla rehîn-i inkırâz oldukları, bu hakīkati isbâta delîl-i vâzıh-ı kat'îdir. Binâ-ber-în her ân u zamân hükûmet-i âdile ve saltanat-ı fâzıla idâresinde bulunmak içün bir imâm nasbı ümmet üzerine vâcibdir. Bunun vücûbu ise sahâbe-i izām ve tâbi'în-i

---

1359 ["Dünyâ hayâtından bir âşikâre olanı bilirler. Âhiretten ise gâfiller olanlar onlardır, onlar." Rûm, 30/7.]

1360 ["Ve her kim için ki, Allah bir nûr nasîb kılmamıştır. Artık onun için nûrdan bir şey yoktur" Nûr, 24/40.]

kirâm hazerâtının ârâ vü ittifâklarıyla sâbit olmuşdur ki ulemâ-yı a'lâm-ı şerî'at, bu ittifâkı "icmâ'-ı ümmet" diye ta'rîf ederler.

Cenâb-ı Fermâyende-i «كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ»[1361] *–aleyhi ve alâ âlihî selâmullâhi'l-mu'în–* efendimiz hazretleri serîr-ârâ-yı sarây-ı bekā oldukları zamân, ashâb-ı kirâm Sıddîk-ı ekber hazretlerine bî'at eylediler idi. Bî'at hakkındaki hâl ü şân ilâ-yevminâ-hâzâ bu nehc-i meşrû' üzere cereyân edip hiçbir asırda hiçbir ferd da'vâ-yı istiklâl ve infirâdla bu sünnet-i selâmet-gāyeti terk ve ihmâl etmemiş ve icmâ'-ı kat'î ise ahkâm-ı şer'iyyeye delâletde sened-i kavî olup binâ'en-aleyh her bir asırda akvâm-ı İslâmiyye içün bir halîfenin taht-ı idâresinde bulunmak vücûbu, inde'l-müslimîn delîl-i kat'î-i şer'î ile mertebe-i sübûta varmışdır.

Halîfe-i asr u zamânın şer'-i garrâ-yı mübîne ve bu mişkât-ı nûr-enver-i füyûzātdan iktibâsen tanzīm olunmuş olan kavânîn-i adâlet-karîne tevfîkan isābet-ârâ-yı sünûh olacak her emr u nehyine inkıyâd ve tā'at etmek şer'an lâzım ve li-maslahati'l-âmme mevkı'-i fi'il **[1172]** ü icrâ-ya vaz'ı makām-ı celîl-i hilâfetden emr u fermân buyurulan herhangi bir emr-i mübâhın icrâ-yı iktizāsıyla imâmü'l-müslimînin infâz-ı emr u irâdesi kezâlik şer'an vâcibdir. Vezâ'if-i hilâfeti dâ'imâ ef'âl ü icrâ'âtını ahkâm-ı şer'iyyeye tevfîk ve tatbîk sūretiyle îfâ eden herhangi bir halîfenin azm edeceği şeylerde "ukalâ-yı vakitle istişâreye me'mûr olmasıyla" berâber ﴿فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ﴾[1362] nass-ı kātı'ında istiklâl-i re'yi musarrah ve şu delîl-i celîle nazaran makām-ı celîl-i hilâfetde bulunan metbû'-ı mufahham her emr u nehyinde min-tarafillâhi te'âlâ mülhem

---

1361 ["Âdem su ile balçık arasında iken ben peygamberdim" lafzıyla hadîs-i şerif olarak sâbit değildir. Bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, s. 152, hadis no: 2007; II, s. 156, hadis no: 2017. "Âdem cesed ile ruh arasında iken ben peygamberdim" ifâdesiyle gelen hadîs-i şerif için bkz. Tirmizî, V, s. 585, hadis no: 3609; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVII, s. 176, hadis no: 16623.]

1362 ["… bir kerre de azmettin mi, artık Allah'a dayan." Âl-i İmrân, 3/159.]

ve mü'eyyeddir. İcrâ'ât ve harekâtda mülûk-ı eslâfdan vücûh-ı şettâ-yı şer'iyye delâletiyle a'del ve dîn-i kavîm-i mübîne hizmet ve ri'âyet emr-i mühimminde selâtīn-i mâziyye-i İslâmiyye'nin kâffesinden etemm ü ekmel olan selâtīn-i Osmâniyye'nin esâs-ı metîn-i saltanatları kavâ'id-i şer'-i kerîme mübtenî olmak hasebiyle, herhangi bir zamânda makām-ı celîl-i hilâfetlerinden şeref-sudûr eden evâmir ve nevâhîye itā'at ve in-kıyâdın derece-i lüzûm-ı vücûbu, ta'rîfe muhtâc değildir.

Matla'-ı envâr-ı dîn ü îmân ve nişân-gâh-ı İslâmiyân olan kıt'a-i mes'ûde-i Hicâziyye sekenesinin hall-i şübühât ve ihtilâfât husūsunda mine'l-kadîm Dârü'l-hilâfeti's-seniyye'ye ruhsâre-sâ-yı mürâca'at olmaları, bu hakīkati îzāha kâfî ve selâtīn-i müşârun-ileyhimin ale'l-umûm mukteziyyâtı dîn-i kavîme tevfîk-ı ef'âl ü ahvâl edecekleri zîver-bahş-ı dârü'l-kütüb-i âlem olan musannefât-ı mu'tebere-i eslâfla müstedil olup rumûz-âmûzân-ı ulûm-ı gaybiyye Osmân Gāzî hazretleri, sancak-güşâ-yı vücûd olmazdan birçok seneler evvel selâtīn-i Osmâniyye'nin ne vakit ve ne sūretle neşr-i envâr-ı adl-i vedâd edip taht-ı tâbi'iyyet ve himâyet-lerinde bulunacak ebnâ-yı âdemin mâddeten ve ma'nen ne vechile karî-ru'l-ayn-ı rifâ ve huzūr olacaklarına dâ'ir müta'addid kitâblar yazmışlar-dır. Tenvîr-i müdde'â içün sadr-ârâ-yı kudsî-sarây-ı ma'nevî Sadreddîn-i Konevî hazretlerinin kitâb-ı müstetāb-ı *Şecere*'ye yazdığı şerh-i latīfin bir makālesini aynen buraya derc etdik. **[1173]**

Sūret-i makāle

واعلم أن لهذه الدولة تأصيل نسب وعلو مرتبة بأصل صحيح، يعلم منه شرف مقاماتهم العالية، وذلك التأصيل في الآية الشريفة قوله تعالى: ﴿ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا﴾[1363]

1363 ["Sonra o kitabı kullarımızdan seçip ayırt ettiklerimize mîrâs kıldık." Fâtır, 35/32.]

فقد دخلوا ضمن الآية الشريفة لكونهم من أمة محمد – صلي الله تعالى عليه وسلم – مع من أشارت إليه الآية فلا شك أنهم في سلكها مدرجون ومن التأصيل المشار إليه أيضا قوله تعالى: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِن بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾ إِنَّ فِي هَـٰذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ﴾[1364] أي الصلاحية لهم، فهم بالنسبة لغيرهم من أصلح الدول بعد الصحابة والتابعين؛ لوجود النعت فيهم وانقيادهم للشرع الشريف، وتمكينهم من رتبة العبادة والخدمة كالصلاة والصيام والزكاة والحج والجهاد وملازمة الجماعة واتباع السنة وحسن العقيدة. وقَلَّ أن يوجد ذلك بكماله في دولة من الدول الذين تقدموا وأما لفظة «لبلاغا» فهي إشارة تفيد العلم بالوقت المنتظر، وكفى بذلك شرفا ورفعة فمن أيقظه الله تعالى وفتح عين بصيرته فرأى الصلاح فيهم ظاهرا، وسيظهر ذلك إن شاء الله تعالى ونشاهده عند ظهور دولتهم، فافهم.

فائدة عظيمة، لا يستغني عنها:

إعلم أن ظهور هذه الدولة قد حكاه ونبه عليه صاحب الأصل في خطبة البيان بإشارة واضحة. وذكر أن ظهورها الإحاطى في «بكظ» وإنتهاء ظهورها في «دسغ» وإنها ستظهر على غالب المعمور من وجه البسيطة ويقهرون من ناواهم، وينتهي سير جنودهم إلى الجزيرة الكبرى ويفتحها الله على يد «م و ح» من المدن المنسوبة إلى معنى الإشارة، وتفتح «م» بالتسليم وأخرى «و» بهول عظيم وأخرى [«ح»] بحسب رحيم وأخرى برعب عميم.

عن شرح شجرة لصدر الدين القنوي[1365]

1364 ["And olsun ki, Zebur'da Zikir'den sonra yazmıştık ki, muhakkak yere Benim sâlih kullarım vâris olacaklardır. Muhakkak ki, bunda (Kur'ân-ı mübîn'de) âbidler olan bir kavim için mükemmel bir mev'ize, bir öğüt vardır." Enbiyâ, 21/105, 106.]

1365 [Bil ki bu devletin sahih bir nesebi ve yüce bir mertebesi vardır ki bunlar bu devletin âlî makamlarının şerefini bildirir. Bu nesebin asil, köklü oluşu husûsunda, bir âyette Allah te'âlâ şöyle buyurmuştur:
"Sonra o kitabı kullarımızdan seçip ayırt ettiklerimize mîras kıldık." (Fâtır, 35/32)
Hz. Muhammed *–aleyhi's-selâm–*ın ümmeti olmaları hasebiyle, onlar, âyette işâret edilen kişilerle birlikte bu âyetin zımnına dâhil olmuşlardır. Bu husûsta

Mahz-ı ilhâm-ı Yezdân ve beşâret-bahş-ı erbâb-ı îmân olan işbu makāle-i kudsiyyet-leme'ândan, rûşen-nazarân-ı hakāyık-ı kevniyyenin iktibâs etdiği envâr-ı işâret-i ma'neviyyenin **[1174]** mutazammın olduğu fütûhât, ya'nî "bekaz" [بكظ] lafzının ebced hesâbınca mukābil olduğu 922 (m. 1516) târîhinde Mısr-ı Kāhire'nin dâhil-i havza-i teshīr ü fütûh ve "Hādimü'l-Haremeyn" unvân-ı celîlinin sâniha-pîrâ-yı sünûh olması ve emsâl-i adîde-i sâ'iresi gibi büyük büyük muvaffakiyyât, sahâbe-i izām ve tâbi'în-i kirâmdan sonra a'del ve eşref-i mülûk olan selâtīn-i salâbet-âyîn-i Osmâniyye'nin zamân-ı adâlet-nişânlarına müsādif olduğuna göre,

---

şüphe yoktur. Allah te'âlâ'nın buyurduğu şu âyette de âl-i Osmân'ın soyunun şerefli, asil kılındığı gösterilmiştir:

"And olsun ki, Zebur'da Zikir'den sonra yazmıştık ki, muhakkak yeryüzüne benim sâlih kullarım vâris olacaklardır. Muhakkak ki, bunda (Kur'ân-ı mübîn'de) âbidler olan bir kavim için mükemmel bir nasîhat vardır." (Enbiyâ, 21/105-106). Sâlihler; yâni salâhiyyetli kullar... Soylu bir nesebe sâhip olmaları, şer'-i şerîfe bağlılıkları, namaz, oruç, zekât, hac, cihad, cemâate devamlılık, sünnete ittibâ ve hüsn-i akîde gibi ibâdet ve hizmetlerdeki hassâsiyetleri sebebiyle âl-i Osmân, sahabe ve tâbiînden sonra, diğer devlet idârecilerine nisbetle en sâlih devlet idârecileri olmuşlardır. Geçmişteki devletlerin herhangi birinde bu hasletlerin bütünüyle bulunması pek nâdirdir. Buradaki "le-belâğan" (nasîhat) lâfzı, beklenen bir vaktin bilgisine dâir bir işârettir. Allâh'ın îkâz edip basîret gözünü açtığı ve kendilerinde salâhiyyeti âşikâr ettiği kişileri muvaffak kılması için bu kâfîdir. İnşâallâh, onların muvaffak kılınmaları zuhûr edecektir ve onların devleti zuhûr ettiğinde, biz bunu açıkça müşâhede edeceğiz.

Müstağnî kalınamayacak büyük bir fâide:

Bil ki Sâhibü'l-Asl, *Hutbetü'l-Beyân*'da bu devletin zuhûr edeceğini anlatmış ve sarih bir işâretle buna dikkat çekmiştir. Bu devletin kuşatıcı zuhûru "Bekaz"-da ve sonu ise "Desağ"da vukû bulacaktır. Yeryüzünün bereketli topraklarının kısm-ı a'zamı üzerinde zuhûr edecek ve onlar karşılarına çıkacak düşmanı ezip geçecek, mağlub edecekler. Ordularının yürüyüşü Cezîre-i kübrâ'ya kadar devam edecektir. 'Mim' 'vav' 'ha' remizleriyle işâret edilen beldelerin fethini Allah onlara nasîb edecek. 'Mim'i teslim ile, diğerini (vav) büyük bir korku ile, ötekini (ha) rahmet yoluyla ve öbürünü ise azîm bir korku ile fethedeceklerdir.

Sadreddîn-i Konevî'nin *Şerh-i Şecere*'sinden…]

makāle-i mebhûsün-anhânın müş'ir olduğu mübeşşirât-ı azīme ve husūsıyle hikmet-tırâz-ı mazmûn-ı bedâyi'-nümâsı olan âyât-ı celîle-i Kur'âniyye'nin tazammun etdiği ahkâm-ı kerîme, işbu devlet-i mü'eyyede-i Osmâniyye'nin asālet-i ezeliyye ve ind-i akdes-i ilâhîdeki memdûhiyyet-i asliyyesi içün berâ'at-ı istihlâl olup hakāyık-gûy-ı esrâr-ı lâhût u melekût olan şeyh-i müşârun-ileyhin makāle-i mezkûresinde «وَإِنَّهَا سَتَظْهَرُ»[1366] kelime-i istikbâliyyesiyle tebşîr buyurduğu me'âlî-yi umûr ve sunûf-ı fevz-i fütûhun dahī halîfe-i a'zam, sultān-ı mu'azzam, zıllullâh-i fi'l-âlem, gıyâs-ı benî Âdem, mefhar-ı selâtīn-i âl-i Osmân, te'eyyüd-pezîr-i âyât-ı Kur'ân, mahfûz-ı mahfaza-i Seb'a-mesânî, emîrü'l-mü'minîn, sultānü'l-muvahhidîn, el-Gāzî «Abdülhamîd» Hān-ı sânî efendimiz hazretlerinin asr-ı ma'delet-hasr-ı hümâyûnlarında cilve-pîrâ-yı meclâ-yı zuhûr olacağı ehline nümâyan olan işârât delâletiyle bî-reyb ü gümândır.

Makāle-i mezkûrenin tebşîrât-ı ma'neviyyesinden kat'u'n-nazar, nefsü'l-emrde bu binâ-yı devlet-i kaviyyü'l-esâs-ı masūnü'l-indirâsın teceddüd ve tekemmül-i kuvvet ve şevketi ile düvel-i mütemeddine beyninde bi-hakkın makāmı olan tabaka-i ulyâya irtikāsına irâde-i celîle-i ilâhiyye ta'alluk eylediğine delîl-i a'len u a'del, şehinşâh-ı hakāyık-âgâh –*eyyedallâhu te'âlâ mede'd-dehri ve ebkāh*– efendimiz gibi a'lem ve ahkem ve a'kal bir pâdişâh-ı hamiyyet-penâhın erîke-zîb-i hilâfet olmasıdır ki rûz-ı fîrûz-ı cülûs-ı hümâyûnlarından beri te'yîd-i mebânî-i şevket ve ihyâ-yı mülk ü devlet uğurunda leyl ü nehâr huzūr u râhat-ı hümâyûnlarını fedâ vü îsâr ile me'âsir-ârâ-yı muvaffakıyyet ve enzār-ı yâr u ağyâra karşı vahîden hak-nümâ-yı unvân-ı **[1175]** celîl-i muhyî-i millet olmuşdur.

Bundan başka halîfe-i Seyyidü'l-mürselîn efendimiz hazretlerinin hâ'iz oldukları "Hādimü'l-Haremeyn" unvân-ı kudsiyyet-beyânının dahī âsâr-ı fi'iliyye-i adîdesi her ân u zamân cilve-pîrâ-yı a'yün-i İslâmiyân olmakda olup mücâvirîn ve ahâlî-yi tayyibe ve harem-i na'mâ-yı lâ-tuh-

---

1366 [Şüphesiz ki o zuhur edecektir.]

sā-yı mülûkânesiyle dil-sîr ve hürrem oldukları gibi Mekke-i mükerreme –*şerrefehallâhu te‘âlâ ilâ yevmi'l-kıyâme*–nin meziyyet-i celîle-i asliyyesini takdîsen i‘mârât-ı nâfi‘a-i zāhire ile büldân-ı sâ'ireye pîrâye-nümâ-yı imtiyâz olması maksad-ı mühimmi emrinde dahī sarf-ı nakdîne-i himmet ve inâyet buyurmakdadırlar ki âsâr-ı münevvere-i meşhûdesi uyûn-ârâ-yı hüccâc-ı kirâm ve ale'l-müfredât ta‘rîf ve tafsīli havsala-sûz-ı kalem-i acz-irtisâmdır.

El-hâsıl, efkâr-ı adâlet-âsâr-ı hümâyûnu te'yîd, ahkâm-ı şerî‘at-i garrâ ve te'mîn-i refâh u sa‘âdet-i ahâlî vü berâyâya ma‘tūf ve himem-i bî-hemtâ-yı mekârim-makrûnu te'yîd-i mebânî-i devlete masrûf böyle bir şehinşâh-ı dil-âgâhın asr-ı celîl-i necât-encâmını idrâk eden efrâd-ı millet, kendilerini her ne mertebe bahtiyâr add eyleseler cedîr ü ahrâdır.

İşte bu muharrirü'l-hurûf öyle bir halîfe-i kudsiyyet-nişân ve cihân-bân-ı me‘âlî-unvânın asr-ı ma‘delet-neşr-i mülûkânesini idrâk ve *«Mir'âtü'l-Haremeyn»*in cild-i evveli olan işbu *Mir'ât-ı Mekke*'yi ikmâl ve tab‘ ile nazar-gâh-ı hümâyûnlarına arz u vaz‘ı muvaffakıyyetini istidrâk etdiğimden dolayı, nefs-i müstemendânemi mâddeten ve ma‘nen sa‘îd ve bahtiyâr add ü şümâr ve bu şeref-i âlü'l-âli her dürlü meziyyât-ı celîleye takdîm ve îsâr eyledim.

﴿وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى﴾ [1367]

وَصَلَّى اللّٰهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ وَعَلَى جَمِيعِ الْاَنْبِيَاءِ
وَالْمُرْسَلِينَ وَآلِهِمْ اَجْمَعِينَ وَعَلَى مَنِ اتَّبَعَهُمْ بِإِحْسَانٍ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ،
وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ [1368]

1367 [“Selâm ise hidâyete tâbi olan kimse üzerinedir.” Tâhâ, 20/47.]

1368 [Allâh te‘âlâ, Efendimiz Muhammed –*sallallâhu aleyhi ve sellem*–e, onun temiz ve pâk âl ü ashâbına, gelmiş geçmiş tüm nebîler ve resûllere, onun tüm ehline ve kıyâmete dek ona ihsân ile ittibâ edenlere salât ü selâm eylesin. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allâh'a mahsustur.]

Ma'ârif Nezāret-i celîlesinden tastīr buyurulan ruhsat-nâmenin sūretidir

(Ruhsat-nâme numrosu: 259)

Bahriyye Rüşdiyye Mektebi müdîri Mirlivâ sa'âdetlü Eyyûb Paşa hazretlerinin tanzīm ve tertîbine muvaffak olduğu «*Mir'âtü'l-Haremeyn*» nâm târîhin irâ'e vü i'tā olunan nüshası lede'l-mütāla'a rağebât-ı umûmiyyeye şâyân olarak bir eser-i nefîs görüldüğünden sezâvâr-ı tahsîn olan böyle bir eser-i cemîlin tab' u neşri hukūk u imtiyâzı nizāmının kâfil olduğu müddete kadar mîr-i mûmâ-ileyhe â'id olup âhar hiçbir kimsenin tab' u neşrine salâhiyyeti olmamak ve bu sūretle paşa-yı müşârun-ileyhin tab' etdireceği kitâbların üzerine usūl-i umûmiyyesine tevfîkan "Ma'ârif Nezāreti'nin ruhsatıyla basıldı" ibâresi ve ruhsat-nâme târîhiyle numrosu ve tab' olunan matba'anın isim ve mahalli yazılmak ve ba'de't-tab' üç nüshası te'lîf ve tercüme dâ'iresine irâ'e vü i'tā olunmak üzere tab' u neşrine bâ-imtiyâz me'zûn bulunduğu beyânıyla işbû ruhsat-nâme tanzīm ve i'tā kılındı.

Fî 22 zi'l-hicce sene 1298

Mir'âtü'l-Haremeyn nâmıyla mevsûm olan târîh-i husūsī;
Mir'ât-ı Mekke, *Mir'ât-ı Medîne*, *Mir'ât-ı Cezîretü'l-Arab* kısımlarına ve her kısmı dahī müte'addid cildlere münkasımdır.

***Mir'âtü'l-Haremeyn*'in merkez-i tevzî'i**

Bâb-ı Âlî câddesinde 46 numrolu kitâb-hāne ile Hakkâklar Çarşısı'nda 21 numrolu dükkândır.

Mü'ellifinin âsârından olan *Mahmûdü's-Siyer, Azîzü'l-Âsâr, Tekmiletü'l-Menâsik, Riyâzu'l-Mûkınîn, Tercümetü'ş-Şemâ'il, Târîh-i Vehhâbiyân* nâm kitâblar dahī zikr olunan dükkânlarda satılır.

LÜGÂTÇE

Âb-keş: Eskiden sebilhânelerde, tekkelerde kuyudan su çekmek, kaplara ve bardaklara su doldurmakla görevli kimse. Su çeken, sucu, saka.

Âb-ı zülâl: İçilmesi güzel, tatlı, latif, saf su.

Abede: İbâdet edenler, kullar.

Âbirîn: Gelip geçenler.

Âbnûs: Abanoz. Sıcak iklimlerde yetişen bir cins ağacın çok sert, koyu renkli, çok güzel cilâ kabul eden, tespih, kutu, ok, baston yapılan, câmi ve türbe kapı ve dolapları gibi sanatkârane işlerde kullanılan çok makbul tahtası.

Abramak: (Bir deniz vasıtasını) Fırtınalı havalarda en uygun şekilde kullanmak, yönetmek.

Abtāl: Cesurlar, bahadırlar.

A'câm: Arap olmayanlar, Acemler, Îranlılar.

Aceb: Garip, acâyip, tuhaf, şaşırtıcı (olan şey).

Aded-i sahîh: Tam sayı.

A'del: Çok (daha, en, pek) âdil.

Adîmü'l-indirâs: Adı sanı silinmesi mümkün olmayan, eseri dâim olacak (kişi).

Âfâk-gîr: Ufukları tutmuş, her tarafa yayılmış.

Âferîde: Yaratılmış, halkedilmiş.

Âferînende: Yaratıcı, yaratan (Allah).

Âgāze: Mûsikîye, âhenge başlama; fasıldan önce yapılan giriş, okuyucunun şarkıya başlaması.

Ağsān: Ağaç dalları.

Ağziye: Yenip, içilecek şeyler, gıdalar.

Âhâd-i nâs: Avam tabakası, sıradan kimseler.

Ahbâr: Âlimler, yahûdi âlimleri.

Âhenger: Demirci.

Âhenîn: Demirden yapılmış.

Âhir-i leyl: Gecenin sonu.

Ahkem: En iyi ve en doğru şekilde hüküm veren.

Ahlâ-mine'l-asel: Baldan daha tatlı, leziz.

Ahmâl: Yükler, ağır şeyler, ağırlıklar.

Ahmerü'l-levn: Kırmızı renkli.

Ahrâ: Çok (daha, en, pek) lâyık, uygun, münâsip.

Ahsenü'l-vech: Güzel sîmâlı.

Ahşâ: İnsan ve hayvanda göğüs ve karnın iç kısmında bulunan bağırsak, ciğer, dalak, yürek vb. organlar.

Ahyânen: Ara sıra, vakit vakit, bâzan.

Ahz ü i'tā: Alışveriş.

Akabe: Sarp, dar, tehlikeli geçit, boğaz.

A'kal: Çok (daha, en, pek) akıllı.

Akārîb: Akrepler, tehlikeli ve zehirli hayvancıklar.

Akbeh: Çok (daha, en, pek) çirkin, kabih.

Akkâm-başı: Deveci, deve ile yük taşıyan kimse. Osmanlı Devleti'nde her yıl Mekke ve Medîne'ye gönderilen âidat, bahşiş ve hediyeleri götürmek için düzenlenen Surre alayında hizmetçilik yapan Hicazlı, Şamlı, Halepli Araplar (Bunlar fakir hac yolcuları olup İstanbul mahallelerini dolaşır, dümbelek çalıp oynayarak, duâlar okuyarak sadaka toplarlardı. Halk arasında bunlara "hakkâm" denilirdi).

Akne'l-enf: İnce, ucu yumru burunlu ki Türkçede "doğan burunlu" olarak ifâde edilir.

Aktār-ı âfâk: Dış dünyânın her tarafı, kâinatın her bir yanı.

Akvâl: Kaviller, sözler.

Akviyâ: Kavîler, kuvvetliler, güçlüler.

Alaçehre: Sarı renk vermek için kullanılan bir kök, cehri.

Alâ-hâlihî: Olduğu gibi, kendi durumu üzerine, bulunduğu durumda.

A‘lâm: Önde gelenler.

Alâ-mâ-za‘amû: İddia ettikleri üzere.

Alâ-vechi'l-etem: Kusursuzca.

Alâyim: Alâmetler, nişanlar, izler.

Âlâyiş-i sifâh: Zinâya bulaşma.

Ale'l-amyâ: Gözü kapalı şekilde, körü körüne, sorup soruşturmadan.

Alem-efrâz: Bayrağı yücelten, yükselten.

Âlem-i nâsût: İnsanlık âlemi, insan ve insana âit şeyler.

Âlemiyân: İnsanlar, bütün dünyâ halkı.

A‘len: Aşikâr, apaçık, meydanda olma.

Âl-i Abâ: Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ve yakın akrabasından belli kişileri ifâde eden bir tâbir.

Alîf: Otlağa salınmayıp beslenen koyun, besi koyunu.

Âlihe: İlâhe, tanrıça.

Allâm: Her şeyi bilen, âlim-i kül (Sâdece Allah için kullanılır).

A‘mide: Sütunlar, direkler.

Amîmü'n-nevâl: Umûma âit, umûmî, yaygın yiyecek, içeçek, azık, nevâle.

Ammet: Hala.

A‘nâk: Boyunlar.

An-asıl: Aslından, aslında, aslı bakımından.

Anede: İnatçılar, çok inat edenler.

Ânen-fe-ânen: Gitgide, zamanla.

An-samîm: Samimiyetle.

Arabu'l-arbâ: Asâlet sahibi Araplar.

Ârâm: Bir yerde kalma, karar kılma.

Ârâmiş: Rahat, huzur, dinlenme.

Arasât: Mahşer yeri, bütün ölülerin kıyâmet günü dirilip toplanacağı meydan, haşir ve neşir meydanı.

Ârâste: Süslü, süslenmiş, bezenmiş.

Argac: Dokumacılıkta enine atılan iplik, atkı.

Arış: Dokumacılıkta yukarıdan aşağıya doğru atılan iplik, çözgü; eriş.

Ârızī: Aslında bulunmayıp sonradan olan. Gelip geçici, muvakkat.

Âriyet: Geçici olarak başkasından alınan veya başkasına verilen (şey), ödünç, eğreti.

Arşın: Metrenin resmen kabûlünden önce kullanılan eski uzunluk ölçüsü, orta parmak ucu ile omuz başı arasındaki mesâfe.

Arz: En, genişlik.

Arzīn: Arzlar, karalar, yerler.

Âsıf: Şiddetli, sert rüzgâr.

Âsim: Kabahatli, suçlu, günahkâr.

Asîru'l-husūl: Hâsıl etmesi zor, olması müşkil.

Âsûde-gî: Huzurlu olma, sükûnet, rahatlık.

Âşûb: Karışıklık, kargaşalık.

A‘tāf: Şefkatler, esirgeyişler, iyilik ve yardımlar.

Atāyâ: İhsan edilen şeyler, hediyeler, armağanlar, bahşişler.

Atebe: Eşik.

Âteş-i pota: İçinde mâden eritilen, ateş tuğlası toprağı, grafit, porselen, platin gibi ısıya dayanıklı maddelerden yapılmış kap.

Avadanlık: Bir şeyi onarmak veya bir işi yapmak için genellikle el ile kullanılan âlet takımı.

Avâ'id: Gelirler, îratlar.

Avâkıb: Âkıbetler, netîceler, sonuçlar.

Av‘ave: Havlama; sözle edepsizce hücum etme, saçma sapan konuşma.

Âvâze: Ses,seda.

Âverde: Getirilmiş.

Âyâ: Şaşırma, sorma, ümit ve istek ifâde eder, acaba.

Ayn-ı tesnîm: Cennetteki bir ırmağın adı.

A‘yün: Daha açık, âşikâr.

Az: Hırs

Azâbün-elîm: Elim, şiddetli bir azap.

Azamet-i lâhûtiyâne: Cenâb-ı Hakk'ın zâtına mahsus olan ilk ve en

yüce âlemle ilgili olan, Allâh'ın bütün sıfat ve isimlerinin zâtında mevcut olduğu, fakat sâdece zâtî sıfatlarının zuhûra geldiği, fiilî sıfatlarının ise henüz zuhur bulmadığı âlemle alâkalı; ulûhiyet âlemi, âlem-i lâhutla ilgili.

Azâ'im: Cinlerden, hastalık vb. tehlikelerden korunmak için okunan duâlar, efsunlar.

Azb: Tatlı, hoş (su).

Azbü'l-beyân: Tatlı, akıcı ifâde.

Azher: Çok (daha, en, pek) zâhir; çok açık, pek âşikâr, apaçık.

Azm: Kemik.

Âzürde: İncinmiş, kırılmış, gücenmiş.

Ba'de-vefâ'i'n-nezr: Adağını yerine getirdikten sonra.

Ba'de-zîn: Bundan sonra.

Bâdî: Sebep olan şey, sebep; ilk, evvel, başlangıç.

Bâdiye-peymâ: "Çölü ölçen". Çölde dolaşan.

Bâk: Korku, kaygı, çekinme.

Bâl: Kanat, kol.

Bâlâ-hāne: Bir binânın en üst katındaki yüksek kısım, cihannümâ.

Balât: Taş döşenmiş düz yer ve kaldırım.

Bâlâ-ter: Daha yüksek.

Bâm: Kubbe, gökkubbe.

Bank: Denizlerde taş ve mercan kayalarından oluşmuş tehlikeli sığlıklar.

Ba'r: Hayvan tersi, dışkısı.

Bârân-dîde: Görmüş geçirmiş, tecrübeli.

Bârî: Her şeyi takdir ettiği şekle uygun olarak yaratıp varlığa çıkaran, yaratan anlamında esmâ-i hüsnâdandır.

Bâri': Tam, mükemmel, mümtaz, seçkin.

Bârîk: İnce, nâzik, dakik.

Bârû: Kale duvarı, hisar burcu, sur.

Bast: Yayma, serme, döşeme, açma.

Batş: Şiddetle ve kuvvetle tutup yakalama.

Bâyezîd-girdâr: Bâyezîd gibi davranan.

-bâz: Oynatan, oynayan.

Bedâ'at: Bediî olma, güzel olma durumu, güzellik. Yenilik.

Bedâyi': Yeni, görülmemiş, güzel ve ender şeyler, bedîalar.

Bed-fercâm: Sonu kötü.

Bedîd: Meydanda ve görünür durumda olan, açık, belli, âşikâr, zâhir, pedid, pedîdar.

Bedîhe-gûyân: Hazırlıksız olarak, irticâlen güzel söz söyleyen (kimse)ler.

Bed-kîşân: "Kötü dinliler". Dinsizler, mülhidler.

Bed-nihâd: Kötü huylu.

Beğlik: Devlete âit, devlet malı olan, mîrî.

Be-heme-hâl: Ne olursa olsun, her halde, mutlaka.

Beht: Şaşakalma, şaşkınlık, hayret.

Bekâm: İsteğine kavuşan, merâmına, maksadına erişen, mesut.

Beksimâd: Peksimet. Dilimler hâlinde kesildikten sonra ısıtılmak sûretiyle gevrek duruma getirilerek uzun süre dayanması sağlanan kıtır ekmek.

Belağan-mâ-belağ: Fazlasıyle, bol bol, ferah ferah.

Belâhet: Kalın kafalılık, bönlük, alıklık, eblehlik.

Belîd: Aklı ve anlayışı kıt, bön, akılsız, ahmak.

Beliyye: Belâ, dert, keder, eziyet, sıkıntı.

Belvâ: Belâ, dert, keder, gam.

Bender: Liman.

Benefşe-zâr: Menekşe tarlası, menekşe bahçesi, menekşelik.

Bennâ: Binâ yapan kimse, mîmar, kalfa.

Berâ'at: Güzellik ve olgunluk bakımından benzerlerinden üstün olma.

Berâʻat-ı istihlâl: Güzel başlangıç, iyi alâmet.

Berây: … için, maksadıyle.

Berâyâ: Osmanlı Devleti'nde halkın vergi ve haraç vermeyen müslüman ve kılıç ehli kısmı.

Berdâşte: Çıkarılmış, ref' olunmuş, yükseğe kaldırılmış.

Berere: Sadık ve dindar kişiler.

Berevât: Beratlar; nişan, rütbe, memûriyet veya herhangi bir imtiyaz verildiğini gösteren fermanlar.

Berg ü bâr: Yaprak ve meyve.

Berîk: Işık, parıltı.

Berîn: Pek yüksek, yüce, âlâ, kadri yüksek olan.

Berî'ü'z-zimme: Zimmetinde bir şey olmayan.

Beriyye: Çöl, sahrâ.

Bernâ: Genç, delikanlı, civan.

Berr: Hayır sâhibi, iyi amel işleyen, sâlih kimse.

Berre: Burç, takımyıldız.

Ber-ter: Daha yüksek, pek yüksek, en yüksek.

Ber-vech-i meşrûh: Yukarda ayrıntılarıyle açıklandığı üzere.

Bessâm: Güler yüzlü, çok gülen (kimse), beşuş.

Beşâret: Müjde, iyi haber. Sevinç, memnûniyet.

Bevâdî: Çöller, sahrâlar, kırlar.

Bevâdî-nişîn: Çöllerde yaşayanlar, urbân, bedevî.

Beyâbân: Çöl, sahrâ, bâdiye.

Beyne'r-rükneyn: İki rükn arası.

Bezl-i makderet: Güç, kuvvet, kudret, iktidar sarfetme, harcama.

Bî-bahâne: Kusursuz.

Bîçûn: "Kendisine soru sorulamayan" anlamında olup sâdece Allah için kullanılır.

Bidaʻ: Bidʻatler.

Bidāʻa: Sermâye, mal; bilgi sermâyesi, bilgi hamûlesi.

Bîdâr: Uyanık, uyumayan, uykusuz.

Bî-direng: Durmayan, dinlenmeyen, karar kılmayan. Süratli, hızlı, çabuk.

Bi-ecmaʻihim: Hepsi, cümlesi.

Bî-enbâz: Eşsiz, ortaksız.

Bi-eyyi-hâl: Herhalde, mutlaka, elbette.

Bi-gayrı-hilâf: Hilafsız, aykırı olmaksızın.

Bihbûd: Sağlık, dirlik, iyilik, sıhhat.

Bî-hemâl: Eşsiz, benzersiz.

Bî-hemtâ: Eşi bulunmaz, eşsiz, benzersiz.

Bihîn: Çok iyi, çok beğenilen.

Bî-hod: Kendinden geçmiş olan, çılgın, bayılmış.

Bî-kerâne: Uçsuz bucaksız.

Bikr: Bir erkek tarafından dokunulmamış olma durumu, kızlık, bekâret.

Bilâd-ı hârre: Sıcak memleketler.

Bilâ-pâpûş: Ayakkabısız, pabuçsuz.

Bi'l-bedâhe: İspâtı gerektirmeyecek kadar açık bir şekilde, âşikâre.

Bilezik taşı: Kuyu ağzına konan taş.

Bi'l-ikfâl: Kilitleyerek.

Bi'l-irzā: Gönlünü ederek, hoşnut ederek, râzı ederek.

Bîm: Korku.

Bî-mağzân: Akılsız kimseler.

Bî-muhâbâ: Çekinmeden, sakınmadan, pervasızca.

Bî-müdânî: Eşsiz, benzersiz.

Binâ-ber-în: Bundan dolayı, bunun üzerine, bu sebepten.

Binâ-gerde: Binâ edilmiş, yapılmış.

Bî-nefâd: Bitmez, tükenmez.

Bîniş: Uyanıklık, basîret; atlı alay. Pâdişahların at veya kayıkla yaptıkları gezinti.

Bint: Kız.

Bî-reyb: Şüphesiz.

Birke: Suyun toplandığı çukur, havuz, kuyu gibi yer.

Birr: İyilik, hayır, güzel iş.

Bi't-tedhîn: Boyayarak.

Bi't-terbîh: Arttırma, kârlandırma.

Bî-vâye: Koruyucusu olmayan, hâmîsiz; nasipsiz, mahrum.

Bola ki: Belki, ola ki.

Buhl: Hasislik, pintilik.

Butlân: Bâtıl olma, haktan uzak, boş ve temelsiz olma.

Bügāt: Bâğîler, devlete isyan edenler, baş kaldıranlar, âsîler, serkeşler.

Bülegā: Beliğ kimseler, güzel ve düzgün söz söyleyenler.

Bürhene: Çıplak, açık, yalın.

Bürûz: Belirme, ortaya çıkma; âşikâr, meydanda.

Büzâk: Tükürük.

Büzürg-vâr: Saygı değer, hürmete lâyık, büyük mertebeli (kimse).

Câhıd: Bile bile inkâr eden inatçı (kimse).

Ca'liyye: Sonradan meydana getirilen, yapma, sun'î, samîmî olmayan.

Câm: Cam veya topraktan yapılmış bardak, içki kadehi.

Câme-hāb: Yatak.

Câme-şuy: Çamaşır yıkayan (kimse), çamaşırcı.

Cân-güdâz: Can yakan, can yakıcı.

Cây-gîr: Yer tutan, yerleşmiş bulunan.

Cebe: Zincir veya halkadan örülerek yapılmış zırh. Savaşla ilgili silâhlar, mühimmat.

Cebîn: Alın.

Cebîn-sâ': Yüz süren, secde eden.

Cebr-i hātır: Gönül alma, gönül yapma.

Cedâvil: Cetveller.

Cedîr: Uygun, yaraşır, lâyık, münâsip.

Celâ'il: Celiller, büyük olanlar, yüceler.

Celîd: Güçlü, kuvvetli, celâdet sâhibi, cesur.

Celîs: Sohbet arkadaşı, hemdem, refik.

Cemâd: Cansız varlık, bitki ve hayvan dışındaki cansız cisim.

Cemel-rân: Deve süren.

Cerâ-mâ-cerâ: Olduğu gibi; olan olmuş, olmuş bitmiş.

Cerâye: Bir vakıf tarafından fakirlere nakden veya yiyecek şeklinde yapılan yardım.

Cerb: Yağlı, semiz.

Cerî: Yürekli, cesur, gözü pek.

Cerîha-dâr: Yaralı, mecruh.

Cerr-i eskāl: Mekanik ilminin ağırlıkların çekilmesinden ve kaldırılmasından bahseden kısmı.

Cevâb-ı şâfî: Kâfî, yeterli cevap.

Cevârî: Câriyeler, halayıklar.

Cevârih: El, ayak, pençe, gaga vb. tutucu, koparıcı organlar.

Cevf: İç, kalb, boşluk, iç boşluğu.

Cevher-arâfet: Önde gelen, ileri gelen.

Ceyyid: İyi, hoş, latif, ter ü tâze.

Cez'a: Akik taşı.

Ceza' u feza': Sabırsızlık gösterme, şikâyet, sızlanma. Korkudan dolayı inleyip sızlama.

Cezm: Anlama, kavrama, bilme, idrak etme. Kesin karar verme, kat'î sûrette niyet etme.

Cibâh: Alınlar, cebheler.

Cibâl-i râsiyât: Azîm ve cesîm, muhkem dağlar.

Cîfe: Kokmuş ceset, leş, lâşe.

Cihân-bân: Cihânı bekleyen, cihânı koruyan (kimse), hükümdar.

Cihâniyân: Dünyâda yaşayanlar, insanlar.

Cihân-mutā': Dünyânın emrine boyun eğdiği (kimse).

Cihân-pesend: Dünyânın beğendiği, pek beğenilen.

Cihân-sâye: Dünyâyı gölgeleyen.

Cilve-ger: Cilveli, cilve-saz; tecellî eden, ortaya çıkan.

Cimâl: Cemeller, develer.

Cinniyân: Cinnîler.

Ciyâdet: İyilik, güzellik; tazelik.

Cûybâr: Nehir, ırmak, akarsu.

Cüdrân: Duvarlar.

Cüst ü cû: Aramak, araştırmak.

Çâh: Kuyu, çukur.

Çâh-ı bevâr: Cehennem çukuru.

Çâker: Kul, köle, bende.

Çâlâk: Çabuk hareket eden, hareketli, çevik.

Çâpuk: Çabuk, serî.

Çarh: Döndürme. Çark.

Çarh-ı berîn: Arş-ı âlâ.

Çarpâ: Dört ayaklı hayvan.

Çekîde: Damlamış.

Çengâl: Yırtıcı kuş veya hayvan pençesi.

Çerâgâh: Çayır, otlak, mer'a.

Çerâğ: Yağ kandili ve genellikle mum, meş'ale gibi ışık veren şey.

Çeşîde: Tatmış, tecrübe etmiş.

Çeşm-i merdüm: Göz bebeği.

Çîre-dest: Usta, elinden iş gelir, eli yatkın (kimse).

Çirkâb: Kirli su; çirkef.

Dâd-i'tiyâd: Adâleti alışkanlık edinmiş.

Dağarcık: İçine öteberi ve yiyecek konan meşin torba.

Dahīm: İri, kaba, şişman, kalın, büyük.

Dahīmü'l-batn: İri, büyük karınlı.

Dahīmü'l-ilyeteyn: Sağ ve sol but, kaba etleri iri olan; iri baldırlı.

Dâhiye: Büyük âfet, musîbet, belâ, felâket.

Dâhiye-i dehyâ: Çok büyük belâ.

Dâ'iren-mâ-dâr: Çepeçevre, fırdolayı.

Dakīka-şinâs: Güç şeyleri anlayan, incelikleri kavrayan.

Damân: Kefil olma, kefillik.

Dâmen-bûsî: Etek öpme.

Dâmen-çîn: Eteğini toplayan; nazlanan.

Dânâ: Âlim, bilgin, bilgili, bilen kimse.

Dânik: Dirhemin altıda biri.

Dâr: Îdâma mahkûm olanların asıldığı darağacı.

Darâ'at: Alçak gönüllülük, tevâzu, kendini hor ve hakir gösterme, tezellül.

Dârât: Debdebe, tantana, heybet, azamet.

Darb-ı hıyâm: Çadır kurma.

Dâre: Devre, döngü.

Dârû: İlaç.

Dârü'l-bevâr: Cehennem.

Dârü'n-na'îm: Nîmetler evi, cennet.

Dav': Işık, parıltı.

Dâver: Adâletli ve insaflı hükümdar, hâkim, vezir, vâli.

De'avât: Dâvetler, çağırmalar, duâlar.

De'âyim: Destekler, payandalar, direkler.

De'b: Usûl, tarz, âdet, gelenek.

Def'-i tab': Def'-i hâcet etmek, tuvaletini yapmak.

Dehân: Ağız.

Dehân-güşâ: Ağız açan, söz söyleyen, konuşan, îtiraz eden.

Dehn: Boya.

Dekke: Ufalanmak. Pâre pâre olmak. Vurmak, döğmek.

Demân: Bağırıp çağıran, saldıran, azgın.

Denes: Kir, pas, murdarlık.

Der: Kapı.

Der-anbâr eylemek: Ambara koymak.

Der-ber: Üzerine, üstüne.

Der-dehân: Ağızda, ağzında.

Der-kef: Elde, avuçta.

Dervâze: Kale ve şehirlerin, külliyelerin büyük giriş kapısı.

Dest-beste: El bağlamış, hizmete hazır.

Dest-dırâz: El uzatan, mütecâviz.

Dest-gâh: Tezgah.

Dest-i nuhûset-peyvest: Uğursuz el; uğursuzluğa erişmiş, ulamış el.

Dest-yârî: Yardım, muâvenet.

Devâbb: Dâbbeler, binek ve yük hayvanı.

Devâhî: Felâketler, musîbetler, büyük belâlar, âfetler.

Devât: Divit.

Dıl': Kaburga kemiği.

Dırahşân: Parlayan, parlak, ışıklı, aydınlık.

Dîbâ: Eskiden çok makbul tutulan, genellikle desenli, ağır dokuma ipekli kumaş, bir nevi canfes.

Dîhîm: Taç, iklil.

Dil-âgâh: Gönlü uyanık, kalp gözü açık, anlayışlı, basîretli.

Dil-âviz: Gönlü çeken, gönlü kendine cezbeden (güzel).

Dil-dâde: Gönül vermiş olan (kimse), âşık. Eskiden âşıklık alâmeti olarak belli bir biçimde başa sarılan boyalı mendil.

Dil-firîb: Gönül aldatan, gönül avutan, câzibeli.

Dil-gîr: Gücenmiş, kırgın, gönlü incinmiş.

Dil-güşâ: Gönüle ferahlık veren, iç açıcı, ferahlatıcı.

Dil-sîr: Gönlü gözü tok.

Dil-teng: Gönlü daralmış, kederli, içi sıkkın, sıkıntılı.

Dîrîn: Eski, kadim.

Dîv: Şeytan; dev.

Ducret: İç sıkıntısı, iç darlığı, zucret.

Dûdmân: Ocak, hânedan, sülâle, soysop, dûde.

Dûr-endîşân: İlerisini düşünen, tedbirli, akıllı.

Dûş: Omuz.

Dûzah-makarr: Mekânı cehennem olan.

Dü-bâlâ: İki kat, iki misli.

Dürûğ: Yalan.

Düşvâr: Zor, güç.

E'âlî: Şerefli, yüksek ve büyük kimseler.

Ebhıre: Buğular, dumanlar.

Ebkâr: Bâkireler.

Ebleh-firîb: Ahmak aldatan.

Ebnâ-yı sebil: Yolcular.

Ebred: Çok (daha, en, pek) soğuk.

Ebyazu'l-levn: Beyaz tenli.

Ecniha: Kanatlar, cenahlar.

Ed'iye: Yalvarmalar, niyazlar, duâlar.

Edviye: Devâlar, ilâçlar, çâreler.

Efdāl: Fazllar, güzel meziyetler.

Efhâm: Anlayışlar, idrakler

Ef'î: Engerek yılanı.

Ef'ide: Kalpler, yürekler.

Efnân: Fenler, türler, cinsler.

Efser: Taç, iklil.

Efsûn-ger: Büyücü, büyü yapan (kimse).

Efza': Daha kötü.

Eğerçi: Her ne kadar, … ise de, gerçi; nasıl ki, … olduğu, … yaptığı gibi.

Eğin: Sırt, arka.

Ehadühümâ: Her ikisinden biri.

Ehl-i hibre: Tecrübe sâhibi, bilir kişi.

Ehl-i siyer: Siyer ilmiyle uğraşanlar, İslâm tarihçileri.

Ekālîm: Diyarlar, memleketler, iklimler.

Ekârim: Çok kerim, çok cömert ve eli açık olanlar.

Ekâsire: Eski Îran hükümdarları, kisrâlar, şahlar.

E'ked: Daha iyi, kavi, emin.

Ekser min-ahsā: Sayılamayacak kadar çok.

Elîf: Ülfet olunmuş, alışılmış; âşinâ ve dost olan.

Eltaf: Çok (daha, en, pek) latif.

Elyak: Çok (daha, en, pek) lâyık, en liyâkatli, en uygun, çok münâsip.

Em'â: Bağırsaklar.

Emeksiz: Üvey evlat.

Emip sormak: Emmek, emerek içine çekmek.

Enâm: Yaratılmış olan bütün mahlûkat, halk.

Enâmil: Parmak uçları.

Ences: Daha pis.

Encüm-adîl: Yıldızlara benzer, yıldızlar gibi.

Endâht: Atma; (silâh) atma.

Endâhte-i beyâbân-ı ibtāl: Hükümsüzlük çölüne atılmış.

Endâze: Bez, kumaş gibi şeyleri ölçmekte kullanılan ve çarşı arşını da denen 65 santim uzunluğunda ölçü.

Endûh: Gam, keder, tasa, sıkıntı, üzüntü.

Enmûzec: Örnek, numûne, misal.

Ensâl: Nesiller, soylar, kuşaklar.

Enseb: Çok (daha, en, pek) lâyık, uygun, münâsip.

Erâmil: Bekârlar, dul kadınlar, kocaları ölmüş veya boşanmış kadınlar.

Erbâb-ı hibre: Tecrübe sâhipleri.

Erbita: Ribatlar.

Erîke: Taht.

Erîke-nişîn: (Tahtta oturan) Hükümdar, pâdişah.

Ervec: Daha fazla revaçta olan.

Erzânî: Lâyık, değer, uygun.

Esâkıfe: Piskoposlar.

Esânîd: Hadisleri rivâyet edenleri sırasıyle beyan etmeler, isnatlar.

Esbâta: Oğullar, torunlar (Yâkup peygamberin torunları olan Benî İsrâîl için kullanılır).

Escâ‘: Secîler.

Eser-i hāme: "kaleminin eseri" mânâsına gelir.

Esîle: Hüküm ve kuvvet sahibi, memduh ve şerif.

Eskāl: Yükler, ağır şeyler, ağırlıklar.

Eskām: Hastalıklar.

Esniye: Övmeler, methetmeler, senâlar, sitâyişler.

Estâr: Perde, örtü.

Ester: Katır.

Esvedü'l-lihye: Siyah sakallı.

Eşcâr-ı müsmire: Meyve veren, meyveli ağaçlar.

Eşhelü'l-ayneyn: Eşhel: Ala gözlü.

Eşi“a-pâş: Işık dağıtan, nur saçan.

Eşkâl-i müsellese: Üçgen; üç kısım veya üç parçadan oluşan, üçlü.

Eşrâr: Çok kötü kimseler, fesatçılar, şerirler.

Eşvât-ı seb‘a: Kâbe'nin etrâfında yapılan şavtlar; tavaf.

Eşvâk: Dikenler.

Eşyâ‘: Yardımcılar, hizmet edenler, yardım edenler.

Etkıyâ: Allah korkusuyle günah işlemekten çekinen, müttakî olan kimseler.

Etmek: Ekmek.

Evân: Zaman, vakit.

Evceb: Pek gerekli.

Evsân: Putlar.

Evzā‘-ı nâ-bercâ: Münâsip olmayan vaziyetler, durumlar.

Eydî: Eller.

Eyyâm-ı hârre: Sıcak günler.

Ez-ân cümle: O cümleden olarak.

Ezlâm: Oklar, kumar okları

Fağfûrî: Çin porseleni.

Fahzeyn: Kalça ile baldır arası, iki uyluk.

Fark-ı ferkadân: Yolcuların yönlerini tâyin ettikleri, Küçükayı burcundaki parlak iki yıldız.

Fart-ı gınâ: Aşırı zenginlik.

Fârûkī-câh: Hz. Ömer (r.a.) gibi, onun derecesinde olan.

Fâtir: Durgun (fikir, düşünce vs.).

Fazalât: Kazurat.

Feccü'l-amîk: Uzak yol.

Fe-illâ: Eğer olmazsa, olmadığı takdirde (gibi mânalara gelir.).

Fekāhet: Anlayışlı ve kavrayışlı olma, anlayışlılık. Fıkıh ilminde derin bilgi sâhibi olma, fakihlik.

Fehâvî: Anlamlar, mânâlar.

Fekk: Ayırmak, kurtarmak, kesmek, çözmek.

Fer: Şan, şeref, nüfuz, iktidar.

Ferah-efzâ: Ferahı arttıran, ferahlık veren.

Ferâmûş: Unutmak.

Feres-rân: At süren, ata binen (kimse).

Ferhâd-pîşe: Ferhad gibi dağ delmeyi âdet hâline getirmiş (kimse).

Ferîh u fahūr: İftihar ederek, sevinçli olarak.

Fermâyende: Emir veren, hükümdar.

Ferrâş: Yerleri süpürüp temizlemekle görevli kimse, hizmetçi (Kâbe'yi süpürenler, câmi, imâret vb. yerlerin temizliğiyle görevli olanlar için kullanılırdı).

Fersah: 3 millik uzaklık ölçüsü (Yaklaşık 5 kilometre olup kullanıldığı yere ve zamâna göre uzunluğu değişmiştir).

Fesede: Fesat çıkaranlar, ahlâkı bozuk, fenâ ve kötü kimseler.

Fevka-mâ-yetesavver: Tasavvur edilenin üstünde.

Fevkānî: Üst katı olan binâ.

Fevz: Zafer, muzafferiyet. Kurtuluş, selâmet, necat.

Feyâza: Su ve çeşme gibi akıp yol olmak.

Feyezān: Taşma, haddinden fazla olma. Coşkunluk, taşkınlık, bolluk.

Feyz-bâr: Feyiz yağdıran bulut.

Feza'-ı ekber: En büyük korku. Hesap günü korkusu.

Fıdda-i hālise: Hâlis gümüş.

Fırdolayı: Çepeçevre, dâiren-mâ-dâr.

Firâvân: Çok, aşırı, bol.

Firdevs-berîn: Kadri yüce Firdevs.

Firdevs-rukād: Firdevste uyuyan.

Firistâde: Gönderilmiş olan.

Fîrûz: Uğurlu, mesut, pîruz.

Fodla: Eskiden imâretlerde fakirlere, medreselerde talebelere ve görevlilere, yeniçeri ocaklarında askerlere dağıtılan, kepekli undan yapılmış pide şeklinde yassı ekmek.

Fuhûl: (İlim, şiir ve edebiyatta, fazîlet ve olgunlukta) En önde gelenler, başkalarına üstün olanlar.

Fûta: Vücûdun belden aşağı kısmını örtecek şekilde kuşanılan, genellikle ipekten bir nevi önlük, peştemal.

Fuzūl: Gereksiz fazla şey, söz, davranış. Haddi aşan, haddini bilmez kimse.

Füccâr: Fâcir olanlar, günahkâr ve sefih kimseler, fecere.

Fücûr: Ahlâk kurallarına aykırı yaşama, fuhuş ve zinâya dalma, sefâhat.

Fürce-yâb: Fırsat bulmak.

Füseyfisâ: Çini, fayans.

Füshat-sarây: Göz alabildiğince geniş yer.

Füsûk: Doğru yoldan sapmak; Allâh'ın emrini terk eyleyerek isyan etmek.

Füzûnî: Çokluk.

Gabrâ: Yer, yeryüzü.

Gadr: Haksızlık etme, bir kimsenin zarara uğramasına sebep olma. Hâinlik, zulüm, kıyıcılık.

Gā'iru'l-ayneyn: Batkın gözlü; batmış, neredeyse yok olmuş gözlü.

Galebe-i garâm: Olağanüstü sevgi, şiddetli arzu ve iştiyak, büyük aşk.

Gāliye: Misk ve amberden yapılma, siyah renkli, güzel kokulu, boya olarak saç ve kaşa sürülen bir mâcun.

Galk: Kilitleme.

Gamasu'l-ayn: Göz çapağı.

Gamerât-ı mevt: Ölüm ıztırabları.

Gamz: Gözle, kaşla işâret etme, göz kırpma.

Gār: Mağara.

Garaz-âmîz: Kötü niyet taşıyan, gizli maksadı olan.

Garka: Batmış, boğulmuş, garkolmuş.

Gark-âb: Suya batmış, boğulmuş; suya batma, boğulma âfeti.

Garrâ: Parlak, gösterişli, şâşaalı.

Gavâmız: Kolay anlaşılmayan, güç ve karışık şeyler. İncelikler, ince ve derin taraflar, nükteler, sırlar.

Gayâbetü'l-cübb-i adem: Yokluk kuyusunun derinlikleri.

Gayr-i müterakkab: Umulmayan, umulmadık.

Gazâle: Dişi geyik yavrusu.

Gehvâre: Beşik.

Gencîne: Hazîne.

Gerd: Toprak, toz.

Gerden/Gerdân: Vücûdun omuzlarla baş arasında kalan kısmı.

Gerden-dâde: Boyun vermiş

Gerden-i sîmîn: Gümüş boyun.

Gerdûn: Dönen, devreden.

Germ ü serd: İyilik ve kötülük, acılık ve tatlılık gibi hayâtın her çeşit tecellîsi; sıcak ve soğuk.

Gezend: Zarar, ziyan, hasar.

Gılâf: Kılıf, kın, zarf.

Gılzat: Galiz olma, galizlik, kabalık, çirkinlik.

Gışş: Aldatma, hîle, hîlekârlık. Karışıklık, saf olmama.

Gıyâs: Yardım, yardımcı.

Girân-bahâ: Çok değerli, pek kıymetli.

Girân-hāb: Uykusu ağır olan.

Girân-mâye: (Maddî ve mânevî) Değeri yüksek.

-girdâr: … davranışlı, … gidişli.

Girîve: İçinden çıkılması zor durum, güçlük, müşkülât.

Gökçek: Güzel, şîrin, hoş, latif.

Gulüvv: İleri gitme, taşkınlık, aşırılık. Saldırma, hücum, ayaklanma.

Gumûm: Gamlar, kederler, tasalar.

Gûnâ: Tür, nevi, çeşit, tarz.

Gûn-â-gûn: Türlü türlü, çeşit çeşit, renk renk.

Gūta-hor: Dalan, batan.

Güdâz: Yanıp yakılma.

Gül-bû: Gül kokulu.

Gümân: Zan, şüphe.

Güm-kerde-i râh-ı selâmet: Selâmet yolunu kaybetmiş.

Gümrâh: Bol, gür; Yolunu kaybetmiş, yolunu şaşırmış (kimse), dalâlete düşmüş, azgın.

Güzîdegân: Seçkin kimseler, seçilmişler.

Habâset-intimâ: Habis, kötü, alçak.

Habâyâ: Gizli işler, gizli şeyler; defineler

Hāb-hāne: Yatak odası.

Habt: Yanlış, hata.

Haccâr: Taş yontan işçi, taşçı.

Hacel: Utanma, utanç, haclet, hacâlet.

Hacer-i gaşîm: Yontulmamış taş.

Hacr: Kucak.

Hacr-ı terbiyet: Eğitiminde, terbiyesinde bulunma.

Hadâset-i sinn: Yaş küçüklüğü, gençlik.

Hadde-i nazar: En ince ayrıntısına kadar incelemek.

Hadşe: Mânevî tedirginlik ve huzursuzluk, vesvese, merak.

Hafâret: Utanmak.

Hafîre: Kazılmış yer, çukur. Mezar, kabir.

Haftân: Zırh üstüne giyilen bir çeşit pamuklu elbise. Kaftan.

Hâ'iben: İstediğini elde edemeden, mahrum ve nasipsiz olarak.

Hâ'im: Susamış, susuz.

Hâ'ir: Hayrette kalmış; şaşırmış.

Hāk: Toprak.

Hakāyık-bîn: Hakîkatleri gören.

Hāk-dân: Dünyâ.

Hakk: Kazımak.

Hakkā: Gerçekten, doğrusu, elhak.

Hak-nümâ: Hakkı, hakîkati gösteren.

Hāl: Vücuttaki küçük esmer benek, ben.

Halâvet: Tatlılık. Hoşluk, tatlılık, zevk.

Halel-yâb: Zarar gelen, bozulan, halel gören.

Hâlet: Teyze.

Hālisa: Hiçbir menfaat düşüncesine dayanmadan, temiz kalplilikle, samîmiyetle.

Hamâyim: Güvercinler.

Hamâme: Güvercin.

Hâme: Başın üst kısmı, tepe.

Hāme: Kalem.

Hamîs: Perşembe.

Haml: Gebelik.

Hānegî: Evde yaşayan, ev halkından olan, evcil.

Hānise: Yemînini bozan, verdiği sözü tutmayan (kimse).

Harâ'id: El dokunulmamış olanlar, bakireler.

Harâret-i sa'îre: Alevli, harlı ateş, cehennem ateşi.

Hareze/Haraza: Sığırın öd kesesinden çıkarılan ve halk arasında sarılığa ilâç olarak kullanılan taş.

Harf-endâz: Söz atan, sözle sataşan, lâfla sarkıntılık eden (kimse).

Hār-ı mugaylân: Deve dikeni.

Harîfâne: Esnafın yaptığı şekilde masrafı bölüşülerek gerçekleştirilen (ziyâfet, eğlence vb.).

Harîra: İpek kumaş parçası.

Hark-ı âdet: Alışılmışın dışında olan, olağanüstü hal, kerâmet, mûcize.

Has ü hâşâk: Çalı çırpı, çerçöp.

Hasā: Çakıl taşı.

Hasāfet: Hüküm ve fikirde sağlamlık, doğruluk, görüş isâbeti.

Hasâr-dîde: Zarar görmüş, zarara uğramış.

Hasbe: Kızamık.

Hasbeten-lillâh: Maddî mânevî hiçbir menfaat gözetmeksizin, yalnız Allah rızâsı için.

Hatā-pûşân: Hataları örten.

Hatb: Mühim iş, istemek; bir kimseye meded ve nusret eylemek.

Hātır-hırâş: Zihni tırmalayan, insana vesvese veren, rahatsız eden.

Hatī'ât: Günahlar, suçlar.

Hâtif: Gözle görülmeyen mânevî âlem, gayb.

Hatīl: Taş duvarlara belli aralıklarla yatık olarak konan ahşap çatkı veya tuğla tabakası. Çatı veya döşeme kirişlemesinin altına konan taban.

Hatīr: Tehlikeli, korkulu. Kadri ve kıymeti yüksek olan, şeref sâhibi. Büyük, ulu, yüce.

Hatīre: Bahçe duvarı, çit.

Hatm u kesr: Kesmek, kırmak.

Hatt-ı istivâ: Ekvator.

Havârık: Âdetin ve alışılmışın dışındaki şaşırtıcı, hayret ve hayranlık uyandırıcı olaylar ve durumlar, fevkalâde, olağanüstü haller, hârikalar.

Hāver: Güneşin doğduğu taraf, doğu, şark.

Havl: Yıl, sene; etrâf, çevre; güç, kuvvet.

Havme: Bir şeyin en önemli parçası.

Havsala-sûz: Tahammülü zor, dayanılmaz.

Havz-ı mâ': Su havuzu.

Haylûlet: Yolu kapama, mânî olma, araya girme.

Hayt: İplik, tire.

Hayyât: Yılanlar.

Hayye: Yılan.

Hazâ'in: Hazîneler.

Hazâkat: Ustalık, mahâret (Bilhassa hekimlik için kullanılır).

Hazele: Kalleş, bayağı, alçak kimseler, reziller, nâmertler.

Hâzim: Uzak görüşlü, basîretli, ihtiyatlı, kararlı, sebatkâr (kimse).

Hazînetü'ş-şümû': Mumların toplandığı yer.

Hecemât: Şiddetli hücumlar.

Hedef-res: Hedefe ulaşan.

Heder: Boşa gitme, yok yere harcanma, ziyan olma.

Hedy: Hidâyet.

Hem-ayâr: Denk, eşit, aynı vasıf ve seviyede olan (şey veya kimse).

Hem-hābe: Yatak arkadaşı.
Hem-kadr: Aynı değerde olan.
Hem-rehân: Yoldaşlar.
Hemser: Benzer, eş, müsâvi.
Hem-tâ: Eş, benzer, denk, müsâvî.
Hemyân: Kese, dağarcık, torba.
Her-bâr: Her defa, dâima, her vakit.
Hervele: Hacda Safâ ile Merve arasında sa'y ederken erkeklerin, belirli iki yerin arasını normal sa'y temposunun üstünde bir hızla geçmeleri.
Hetk: Yırtma, yarma, bozma.
Hevâm: Pire, karınca, akrep vb. zararlı böcekler.
Hevl-engîz: Korku uyandıran, korkunç.
Hevl-i cân: Can korkusu.
Hevl-nâk: Korkunç, korkulu.
Hezele: Piç.
Hıla': Hil'atler.
Hılkī: Tabîî, doğuştan, yaratılıştan.
Hılliyyet: Helâllik, helâl olma durumu.
Hınta: Buğday.
Hırâm: Salına salına, naz ve edâ ile yürüme.
Hıred-fersâ: Aklı yıpratan, yoran.
Hırs u az: Tamah, açgözlülük.
Hısām: Çekişme, mücâdele, düşmanlık, husûmet.
Hısset: Hasislik, cimrilik, pintilik.
Hıyâbân: İki tarafı ağaçlı yol.
Hıyâtet: Dikiş dikme işi, terzilik.
Hızlân: Yardımsız kalıp zayıf ve zelil olma, düşkünlük, zillet, sefâlet. İrâdesini kötülüğe kullanıp küfre sapması sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın ihsan ve lutfundan mahrum kalan kulun durumu.
Hibâle-bend-i nikâh: Nikâh bağıyla bağlamak, nikâhlamak.
Hiber: Meslekler.
Hibr: Âlim, bilgin.
Hicâre-i menhûte: Yontulmuş taşlar.
Hikmet-disâr: çok hikmetli.
Hirâs: Korku, korkma, ürkme.
Hirâset: Saklama, koruma, muhâfaza etme.
Hīre: Kamaşmış, donuk, fersiz. Şaşkın, hayran.
Hirre: Dişi kedi.
Hîşâvend: Akrabâ, soy sop, taallukat.
Huceste: Uğurlu, hayırlı, meymenetli.
Hudâ-dâd: Allah vergisi.
Huddâm: Cin çağıran hocaların belli duâlar okuyarak kendilerine bağladıkları ve istedikleri hizmeti gördürdükleri cin veya cinler; hizmet edenler, hizmetçiler, uşaklar.
Hullân: Sâdık dostlar.
Hullet: Gerçek dostluk, arkadaşlık.
Hulûd: Süreklilik, dâimîlik, ebedîlik, bâkîlik, huld.
Humûzat: Ekşilik, kekrelik.
Hūnî: Kan dökmeye alışık (kimse), zâlim, kātil.
Hurde: Ufak, küçük.
Hurde-bîn: Gözle görünmeyen ufak şeyleri gösteren âlet, mikroskop. Küçük ve ince şeyleri görebilen, inceliklerden anlayan (kimse), müdekkik.
Huyûl: Atlar, at sürüleri. Atlı askerler. Teşmil. Güruhlar, cemâatler, zümreler.
Hübûb: (Rüzgâr için) Esme.
Hüccâb: Kapıcılar, perdeciler.
Hücre-nişîn: Hücrede oturan.
Hüdâ: Hidâyet, doğru yol.
Hülle: Cennette giyilecek elbise.
Hülle-i Âdem: "Hz. Âdem'in elbisesi". İncir yaprağı.
Hümâm: Bir işe iyice sarılıp o işi başarmak için çaba gösteren, himmeti çok, gayretli kimse.
Hüsâm: Keskin kılıç.
Hüsn-dâr: Güzellik sâhibi.
Hüsnü'l-vech: Hoş sîmâlı.
Hüveydâ: Belli, apaçık, âşikâr, zâhir.
Iktifâ'en: İzinden yürüyerek, örnek tutarak.

Ilgār: Atla hücum etmek, ılgarlamak. Dizginleri bırakılmış atın dört nala koşması.

Ilgın: İki çeneklilerin ılgıngiller familyasından, çiçekleri açık eflâtun renkli ve sapsız, yaprakları pul biçiminde, kumlu nehir yataklarında, çorak yerlerde tabiî olarak yetişen veya bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen, çeşitli türleri bulunan, çalı veya ufak ağaç hâlindeki bitki.

Irzā': Emzirme, emzirerek süt verme, besleme.

Iskāt: Düşürme, düşürülme. Yok etme, silme, varlığını ortadan kaldırma. Hükümsüz bırakma.

Işâ: Akşamla yatsı arasındaki zaman: "Salâtü'l-ışâ: Yatsı namazı."

Işâ'eyn: Akşam ve yatsı (namazları).

Itır-nâk: Güzel kokulu, ıtırlı.

Itlâk: Denmek, denilmek, adlandırılmak. (Erkek) Karısını boşama.

Itmâ': Tamah uyandırma, isteklendirme, hırslandırma.

Itnâb: Sözü uzatma, gereksiz ayrıntıya boğma.

Ittılâ': Bilme, öğrenme, haberdar olma; bilgi.

Izrâr: Zarara sokma, zarar verme.

Iztıbâ': Hac ve umre ibâdetlerinde erkeklerin giydikleri dikişsiz iki parçadan meydana gelen ihramın üst parçasının bir ucunu sağ koltuk altına alıp diğer ucunu sol omuz üzerine atmak.

İbâhat: Mübah kılma, helal kılma, bir işin yapılıp yapılmamasını serbest kılma.

İbcâl: Saygı gösterme, ululama, tâzim, tebcil.

İbil: Deve.

İblâğ: (Bir şeyi) İstenen yere veya kimseye ulaştırma, eriştirme. Bir şeyin miktârını belli bir ölçüye çıkarma.

İbrişim: Bükülmüş ipekten iplik.

İbtihâl: Yalvarıp yakarma, niyaz, tazarru'.

İcâle: Gezdirip dolaştırma, cevelân ettirme.

İ'câz: Âciz bırakma, bir benzerini yapmada herkesi acz içinde bırakma.

İdâre-i kü'ûs-ı ihtilâf: İhtilaf kadehlerini çevirme, döndürme.

İdâre-i kü'ûs-ı müzâkere: Müzâkere kadehlerini çevirme, döndürme.

İdbâr: Tâlihin insana yüz çevirmesi, ters dönmesi, tâlihsizlik, bahtsızlık. Zıddı "ikbâl"dir.

İddihār: Biriktirme, toplayıp saklama.

İfhām: Büyültmek, ulu ve büzürg etmek.

İfrâz: Bir bütünden bir parça ayırma; bir parçanın ayrılması.

İğmâz-ı ayn: Görmezlikten gelme, bir kabahate göz yumma.

İğrâ: (Birini bir kimse aleyhine) Kışkırtma, tahrik etme, birbirine düşürme, ara bozma.

Îhâm: Şüphe, vehim ve tereddüde düşürme.

İhlâlün-bi'l-hac ve'l-umre: İhlâl; telbiye demektir. "Lebbeyk Allâhümme lebbeyk" demek.

İhrâm-pûş: İhram giyen.

İhticâb: Gizlenme, örtünme, perde arkasına saklanma.

İhticâr: Taşlaşma.

İhtifâl: Anma töreni.

İhtilâk: Huy ve ahlâk edinme.

İhtirâ':Daha önce benzeri olmayan bir şey îcat etme.

İhtişâd: Toplanmak, birikmek, yığılmak.

İhtitâm: Bitme, sona erme, hitam bulma.

İhtizār: Can çekişme.

İhtizâzât: Titreme, deprenme.

Îkād: Yakma, tutuşturma; yanma, yakılma.

İkdâm: Bir şeyi elde etmek için sebatla ve gayretle çalışma, sürekli çaba

gösterme.

İklîletü'l-muhadderât: Nâmuslu, iffetli kadınların tâcı.

İksâ: Giydirme.

İ'lâ: Yükseltme, yukarıya kaldırma.

Îlâc: Girme, dâhil olma, sokma, vülûc ettirme.

İlcâ: Zorlama, mecbûr etme.

İllet-i gā'iyye: Varılmak istenen sonuç.

İlliyyîn: Gökyüzünün ve cennetin en yüksek kabul edilen yeri.

İltikāt: Toplama, devşirme, seçme, kitaplardan bilgi toplama.

İmâd: Direk.

İmâme/Amâme: Sarık.

İmâme-hâ: Sarıklar.

İmâte: Öldürme.

İmsâk: Cimrilik.

İmtinân: İyiliği başa kakma.

İmtisâl: Boyun eğip itâat etme, emre göre hareket etme. Örnek olarak alıp ayak uydurma, uyma, uyulma.

İnân-tâb: Dizginini çevirip dönen.

İnâre: Nurlandırmak, aydınlatmak, ışıklandırmak.

İnâs: Kızlar, kadınlar.

İnâz: Dişi keçi.

İncikli: Bacağın diz kapağından topuğa kadar olan kısmı.

İncilâ: Parlama, aydın ve ışıklı olma.

İnd: Yan, kat, nezd.

İndî: Herkesin kabul edeceği bir temele dayanmayan, sâdece bir kimsenin kendi kanâatına, kendi görüşüne göre olan.

İnfikâk: Ayrılma, kopma, ayrı düşme. Yerinden, işinden ayrılma.

İnfirâd: Ayrılıp tek ve yalnız kalma. Yeteneğinden ve meziyetinden dolayı tek olma, başkalarından ayrılma.

İnfisām: Kırılma, kesilme.

İnhimâk: Bir şeyin üzerine büyük bir istekle düşme, fazla düşkünlük.

İnhisâf: (Ay için) Tutulma, husuf; parlaklığını kaybetme, sönükleşme.

İn'idâm: Yok olma.

İn'itāf: Bir tarafa dönme, bir yöne meyletme, yönelme, temâyül etme.

İnsıbâb: (Akarsu için) Başka bir suya karışma, dökülme.

İnsidâd: Tıkanma, kapanma, seddolma.

İntifâ': Faydalanma, yararlanma.

Îrâd: Söylemek; gelir, vâridât.

İrâhe: Rahatlandırma, rahat ettirme, yorgunluk aldırma, dinlendirme, ferahlandırma.

İrhā-yı inân: Dizginleri koyuverme, hayvanı serbest bırakma.

İrkinti: Toplanmış, birikmiş şey, özellikle birikmiş su.

İrtikā: Daha yüksek bir seviyeye çıkma, yükselme.

İrvâ: Sulama, suya kandırma

İsâ'et: Kötü iş işleme, kötülük etme.

İs'âf: Birinin isteğini kabul edip yerine getirme, yapma.

İsâğa: Kalıba dökme.

Îsāl-i gezend: Zarara, ziyana sokmak.

İsbâl: Gönderme, yollama.

İsmâ': İşittirme.

İsneyn: Pazartesi.

İspermeçet: Balinanın başından çıkarılan ve mum yapmakta kullanılan beyaz yağ, balık nefsi.

İsrâ: Yürütme, gönderme.

Îstâde-i mevkı'-i ta'zīm u ihtirâm: Saygı vaziyetinde durmuş.

İstebrak: Sırma ile dokunmuş bir cins kalın kumaş.

İstıksā: Bir şeyin aslını dikkatle araştırma.

İstıshâb: Birlikte götürme, yanına alma. Sâhip çıkma.

İsticlâb: Çekme, celbetme, cezbetme, cezb ve celbetmeye sebep olma.

İstidrâk: Anlaşılmasını, kavranmasını isteme.

İstîfâ: Tamâmıyle alma, tam olarak alınma.

İstif'âl: Hayra yorma.

İstifâza: Feyiz alma, feyizlenme.

İstifhâm-ı inkârî: Menfî cihetle sual sormak (İnkâr ettiğini bildirir şekilde "Olmaz" diyen birisine karşı, "Olur mu?" diye sormak gibi). Bir şeyin öyle olmayacağını soru sorma şekliyle ifâde etme. Olumsuzu pekiştiren soru şekli. "Hiç yapar mı?" ifâdesindeki gibi.

İstîhâl: Bir şeye lâyık ve ehil olma, liyâkat, ehliyet.

İstihcân: Kötü görme, çirkin sayma, ayıplama.

İstihkār: Hor görme, hakir görme, küçümseme.

İstiknâh: Bir şeyin hakîkatini araştırma, gerçeğini arama.

İstikrâ: Kirâ ile tutma, kirâlama.

İstiksâm: Bölüşme, taksim etme, paylaşma.

İstilâm: Öpmek veya el sürmek sûretiyle ziyâret etme (Kâbe'nin tavâfı sırasında yapılan hacer-i esved ziyâreti için kullanılır).

İstînâs: Alışma, ürkekliği kalmama.

İstinbât: Bir sözden, bir işten bir anlam çıkarma, dolayısıyle anlama.

İstishâb: Birlikte götürme, yanına alma; sâhip çıkma.

İstinsār: Yardım isteme.

İstisvâb: Doğru bulma, uygun görme, tasvip etme.

İstişmâm: Koklama, koku alma; uzakdan ve bâzı ipuçlarından mânâ çıkarma, karîne ile anlama, hissetme, sezinleme.

İstitâr: Gizlenme, örtünme.

İşâ'at: (Bir haberi) Yayıp herkese duyurma, şâyi etme.

İşkâl: Anlaşılma güçlüğü, güçlük.

İştimâl: Şâmil olma, kaplama, içine alma, ihâta etme.

İt'âb-ı fikr: Fikrini yorma, anlamak için gayret sarfetme.

İtāle: Uzatma, uzatılma.

İtāş: Susamışlar, susuz ve teşne olanlar.

İ'tisâf: Doğru yoldan sapma, yolsuzluk etme.

İttikā: Allah'tan korkma, Allah korkusu ile O'nun yapılmasını istemediği şeyleri yapmama. Dayanma, yaslanma.

Îvâ: Yerleştirme, barındırma, bir yere kondurma (İskân ile berâber bilhassa resmî yazışmalarda kullanılır).

İzâbe: Eritme.

İzā'e: Işıklandırma, aydınlatma.

İzâka: Tattırma.

İ'zâm: Gönderme, yollama.

İzbâr: Yazma, yazılma, yazıyle bildirme, bildirilme.

İzdirâ: Tahkîr, tahfîf etme. Hor görme.

Îzid: İslâmiyet'ten sonra Îranlılar'ın Allah anlamında kullandıkları kelimelerden biri.

İzlâl: Alçaltma, tahkir, tezlil.

Kabâle: Bir iş veya yere âit iltizâmın bir kimseye verildiğini gösteren belge, kadı tarafından verilen hüccet.

Kabes: Büyük bir ateşten alınan şûle, parlak ateş közü.

Kābile: Ebe, ebe kadın.

Kâbiran-an-kâbir: Babadan oğula; atadan ataya.

Kabt: El ile bir nesneyi toplamak, cem' etmek.

Kadd ü kāmet: Boy pos.

Kadem: Yardanın üçte biri kadar olan, 30, 48 santim veya 12 parmağa eşit İngiliz uzunluk ölçüsü, ayak.

Kadr: Bir yıldızın parlaklık bakımından bulunduğu basamak.

Kağşamak: Eskimek.

Kaht ü galâ: Kıtlık ve pahalılık.

Kā'il: Râzı olmak; inanmak, kabul etmek.

Kal': Kökünden söküp atma, söküp çıkarma.

Kâlâ: Kumaş, metâ, sermaye.

Kâle: Zirâate, tarıma hazırlanmış tarla.

Kalem-rev: Bir hükümdârın hükmü altında bulunan ülke, bir devletin hükmünü yürüttüğü yer.

Kālıb: Kalıp.

Kālîçe: Küçük halı, halı seccâde.

Kam': Ezme, kırma, zaptetme.

Kamer: Ay, mah.

Kâm-kâr: İsteğine kavuşmuş, devlet ve ikbal sâhibi.

Kâm-ver: İsteğine kavuşmuş, bahtiyar, mutlu.

Kanâtīr: ("Kantara"nın çoğulu) Kemerli köprüler, su kemerleri.

Kantara: Taştan yapılmış kemerli köprü. Su kemeri.

Ka'r: Deniz, kuyu vb. şeylerin dibi, dip.

Karâ'in: Karîneler, ipuçları, emâreler.

Kârgâh: İş yeri, fabrika, atölye. Dünyâ.

Kârger: Etkili.

Karîha: Kendiliğinden doğan fikir. Düşünüp kendiliğinden bir fikir ortaya koyabilme hassası, düşünce kuvveti.

Karîru'l-ayn: Gözü aydın.

Kārûre: Sırça kap.

Kârzâr: Savaş, savaş meydanı, cenk yeri.

Kāsıd: Haber götüren, postacı, ulak.

Kāsır: Kısa. Kusurlu, âciz.

Kâsid: Revaçta olmayan, sürümsüz, geçmez, aranmaz.

Kâsir: Kıran, kırıcı.

Kasr-ı yed: El çekme, ferâgat etme, sarf-ı nazar etme.

Kâşî: İlk olarak Îran'ın Kâşan şehrinde yapıldığı için bu isimle anılan, pişmiş kilden sırlanmış tabak, çanak, duvar kaplaması ve her türlü mâmûlât ["Porselen ve fağfur" anlamına gelen çini sözü zamanla kâşî kelimesinin yerini tutmuştur].

Katarât: Katreler, damlalar.

Kat-ön: Önüne katıp kovalamak.

Kavîm: Doğru, dürüst.

Kavvâs: Okçu, ateşli silâhların îcâdından önce büyüklerin önü sıra yürüyüp oklarını taşıyan kimse, keman-dâr.

Kayd-ı girân-fâka: Büyük fakr u zaruret, yoksulluk.

Kebîse: Artık, ziyâde. Dilimizde daha çok "Sene-i kebîse" (artık yıl) söyleyişinde geçer.

Keçe/Geçe: Taraf, yaka, yan.

Keder-fersâ: Keder bırakmayan.

Kefiyye: Arap erkeklerinin kullandığı, omuzları örtecek büyüklükte, kenarları püsküllü ipek baş örtüsü, ketfiye.

Kemâl-i germî: Tahammül ve harâretle dolu bir şekilde.

Kemâl-i humk: Ahmaklık, budalalık, hamâkat.

Kemâ-yelîk: Uygun şekilde, yaraşır biçimde.

Kemâ-yenbağī: Gereği gibi, lâyık olduğu gibi, uygun şekilde.

Kenâre-gîr: Kenarı tutan, kıyılarda giden.

Kenende: Kazıcı, kazan.

Kennâs: Süpürücü, çöpçü; tekke, han, misâfirhâne gibi yerlerde helâ temizleyicisi.

Kerâyim: Cömert, asil.

Kerkes: Akbaba.

Kerrûbî: Cenâb-ı Hakk'a en yakın olan, daima ibadetle meşgul olup Hak'tan başkasını tanımayan ve "melâ'ike-i mukarrebîn" denen meleklerden her biri; büyük melek.

Kerte: Gemilerde dört ana yöndeki rüzgârın (kıble, yıldız, batı, doğu) aralarından esen rüzgârların yönünü göstermek üzere pusula kadranının ayrılmış olduğu otuz iki kısımdan her biri (Her kerte 11 derece 15 dakîka ölçüsündeki bir açıya eşittir).

Kesb-i âmîziş: Bir arada bulunma, görüşüp kaynaşma, imtizaç.

Kesîru'ş-şa'r: Gür saçlı.

Kesîrü'z-zarr: Çok zararlı.

Kesret: Çokluk, bolluk.

Ketf: Omuz, omuz kemiği, kürek kemiği.

Ketîbe-rân-ı enbiyâ: Nebîlere, peygamberler bölüğüne hükmeden.

Kevkeb-i dümbâle: Kuyruklu yıldız.

Key: Ne vakit, ne zaman

Keyd: Hîle, oyun, desîse.

Keyvân: Zuhal gezegeni, Satürn.

Kıdve: Kendisine uyulacak, arkasından gidilecek kimse, bir sınıf veya topluluğun kendisine uyduğu, tâbî olduğu şahıs.

Kımât: Örtü, sargı; sarılacak bez.

Kırebât: Su kırbaları.

Kırışmak: Birbirini kırmak, öldürmek.

Kıtār: Birbiri arkasına sıralanmış hayvan veya taşıt dizisi.

Kilkim: Kalem, kamış kalem.

Kîne-cû: İntikam arayan, öç almaya çalışan.

Kîne-ver: Kin sâhibi, kindâr.

Kiyâset: Uyanıklık, anlayışlılık, akıllılık.

Kufl: Kilit.

Kufûl: Geri dönme, avdet.

Kûh-ken: Dağı delen, dağı kazan (Ferhat için kullanılır).

Kuhl: Göze sürme çekme.

Kulel: Kuleler. Dağ dorukları, tepeler.

Kûre: Mâden ocağı.

Kurretü'l-ayn: Göz nûru, göz aydınlığı.

Kurs: Ateşe konup güzel koku veya tütsü için yakılan misk ve amberden yapılmış ufak tâne.

Kûşe-be-kûşe: Her taraf, her yer, köşe-be-köşe.

Kûşe-gîr: Bir köşeye çekilmiş, insanlardan uzaklaşmış, münzevî.

Kûteh-bîn: İleriyi göremeyen, kısa görüşlü.

Kutnî: Pamuklu dokuma, kutnu, mukaddem. Elbiselerde ve daha sonra döşemelerde kullanılan, genellikle fes rengi zemin üzerine sarı çubuklu, pamuk ipliği karışık, atlas taklidi bir ipekli kumaş çeşidi.

Kutr: Dâirenin ve dâire şeklindeki cisimlerin çapı. Taraf, yön, cihet.

Kuttā'-i tarîk: Yol kesiciler, haydutlar.

Kuttān: Mukîm olanlar, sâkinler.

Ku'ûd: Oturma.

Kuvve-i derrâke: Anlayışı idraki çok kuvvetli.

Kuvve-i vâhime: Zihinde kurma gücü, vehim gücü, vehmetme gücü.

Küberâ: Büyükler, ileri gelenler, ulular.

Külle-yevm: Her gün.

Külzum: Deniz.

Küngüre: Kubbenin en yüksek yeri, her şeyin tabaka tabaka yüksek olan tepesi.

Kürûr: (Zaman için) Gelip geçme. Yılların birbirini tâkip etmesi.

-küster: Yayan, döşeyen.

Küşte: Öldürülmüş, maktul. Öldürülen kimsenin vücûdu, ceset.

Lâ-ale't-ta'yîn: Rastgele, gelişigüzel.

Lâ-büdd: Gerekli, lâzım, zarûrî, terkedilmesi mümkün olmayan.

Lâgar: Zayıf, etsiz, arık.

Lâhût: Cenâb-ı Hakk'ın zâtına mahsus olan ilk ve en yüce âlem, Allâh'ın bütün sıfat ve isimlerinin zâtında mevcut olduğu, fakat sâdece zâtî sıfatlarının zuhûra geldiği, fiilî sıfatlarının ise henüz zuhur bulmadığı âlem, ulûhiyet âlemi, âlem-i lâhut.

Lâl ü deng: Dilsiz ve sersem, şaşırmış.

Lâ-ya'kıl: Kendinden geçmiş, bîhûd, sarhoş.

Lâ-yeteğayyer: Değişmez.

Lâ-yuhsā: Sayılamayacak kadar çok, hesâba gelmez, pek çok, lâ-yuad.

Lâzib: Lâzım, şart. Yapışıcı ve yapışkan (şey).

Le'âlî: İnciler.

Lebbeyk-zen: "Lebbeyk" diyen.

Leccâc: Husûmetinde ısrarcı olan.

Lehîb: Alev, ateş, ateşin sıcaklığı.

Le'îm: Alçak, aşağılık (kimse, şey).

Lem'a: Parıltı, parlaklık.

Lems: Elle dokunma, elle dokunarak hissetme.

Lerze-nâk: Titreyen, titrek.

Letā'ifü'l-hiyel: Kurnazca oyunlar, hîleler.

Leyâlî-yi büdûr: Dolunaylı geceler.

Li'âm: Aşağılık ve pinti kimseler, alçaklar.

Li-illetin: Bir sebepten.

Lînet: Yumuşaklık, ishâl.

Linye: 'Pus'un (inç) sekizde birine denk gelen ölçü birimi.

Lisân-ı azbü'l-beyân: Tatlı, akıcı dil.

Livâhâ: Bayraklar, sancaklar.

Lökün: Kireç, zeytinyağı, pamuk, yumurta akının karıştırılmasından elde edilen, kırık, çatlak çanak, çömlekleri, künkleri birleştirmekte kullanılan macun.

Lübb: İç, mağz,birşeyin iç tarafı, öz, kalb, ruh, akıl, mânâ.

Lücce: Engin deniz, umman

Lüzûcet: Yapışıp uzayan, vıcık vıcık.

Ma'âşir: İnsan toplulukları, cemiyetler.

Ma'ber: Geçit.

Ma'delet: Adâletli ve insaflı olma, adâlet, hakkāniyet.

Maftūr: Fıtratlanmış, yaratılmış; tabiî, cibillî.

Mağbût: Gıpta edilen, imrenilen.

Mâ-halak: Yaratılanlar, mahlûkât.

Mahbûr: Memnun ve mesrur olan.

Mahkî: Hikâye edilen, ağızdan ağıza anlatılan, nakledilen.

Mahmedet: Şükür, şükran, teşekkür, övgü.

Mahmil: Deve, fil gibi hayvanların sırtına konan veya insanların omuzlarında taşınan, karşılıklı oturulacak şekilde yapılmış bir çeşit kapalı sepet, tahtırevan, mihfe. Her yıl hac mevsiminde halîfe ve bâzı İslâm hükümdarlarının kāfilelerle Mekke ve Medîne'ye gönderdikleri hediye takımlarından her biri

Mahrûkāt: Odun, kömür vb. yakılacak şeyler, yakıt.

Mahrûti'ş-şekl: Koni biçiminde olan, konik.

Mahsûd: Kıskanılacak bir halde veya bir mevkide bulunan, kıskanılan, haset edilen (şey veya kimse).

Mahsûs: Hissolunan.

Mahz: Saf, sırf, hâlis. Bir şeyin tâ kendisi, aslı.

Mahz-ı hak: Hakkın, doğrunun tâ kendisi.

Mâ-i azb-i latīf: Tatlı, hoş.

Makālid: Anahtarlar.

Makarr: Merkez, başşehir, pâyitaht.

Makhûr: Yenilgiye, bozguna uğramış, mağlûp olmuş.

Ma'kûsü'r-re's: Baş aşağı ters.

Mâlîde: Bulaşmış, sürülmüş.

Mânende: Benzeyen.

Mansab: Bir akarsuyun denize döküldüğü veya başka bir akarsu ile birleştiği yer, ağız, kavşak.

Mansūb: Dikilmiş, konmuş, nasbedilmiş; bir makāma, bir mevkiye getirilmiş, memur olarak tâyin edilmiş, memûriyette bulunan.

Mâr u mûr: Yılan ve karınca.

Mâric: Dumansız ateş, alev, şûle.

Mâ-sadak: Uygun, muvâfık, mutâbık.

Maslak: Su yolları üzerinde bulunan, içinde toplanan suyun ufak boru veya künklerle çeşitli yönlere dağıtıldığı küçük havuz.

Masūnü'l-indirâs: Yok olmaktan korunmuş, mahfûz tutulmuş.

Mâtem-gede: Mâtem evi, mâtem yeri, mâtemhâne.

Matmûre-nişîn: Toprak altında erzak saklanılan yer, depo. Mezar, kabir.

Ma'ûne: Mavna.

Mâ-yahtâcü ileyhi: İhtiyaç duyduğu, muhtaç olduğu şey.

Mâ-yelîk: Münasip olan, uygun düşen.

Mâyi': Su gibi akan, su hâlinde bulunan şey, sıvı.

Mazācı': Mezarlar, kabirler.

Mazanne-i kirâm: Evliyâdan olduğu zannedilen, ermiş sanılan, haklarında iyi zan beslenen kimseler.

Mazca': Mezar, kabir, hâbgâh.

Mazīk: Darlık.

Mazmûn: Kastedilen asıl mânâ, anlam, kavram, meal, mefhum.

Me'âd: Dönüp gidilecek, dönülecek olan yer. Dönüş, geri gidiş, avdet.

Me'âlî: Yücelikler, şerefler, ululuklar, yüce ve üstün dereceler.

Me'âlîk: (Kandil vb.) Asılan, sarkıtılan (şeyler).

Me'ârib: İhtiyaçlar, hâcetler, lüzumlu ve istenen şeyler. İstekler.

Me'âsī: Günahlar, isyanlar.

Meberrât: Karşılık beklemeden sırf Allah için yapılmış iyilikler, hayır eserleri, hayrât ve hasenat.

Mebgūz: İçten içe düşmanlık beslenen, nefret edilen, kin bağlanan, buğzedilen (kimse).

Mebhûsün-anh: Daha önce sözü edilen, kendisinden bahsedilmiş olan (kimse veya şey).

Mecbûl: … ile yaratılmış, yaratılışında … bulunan; (–e) alışık, (–i) huy hâline getirmiş.

Mecerre: Kehkeşan, Samanyolu denilen büyük, parlak yıldız kümesi.

Meclâ: Bir şeyin açığa çıkarıldığı veya açıkça göründüğü yer, zuhur ve tecellî yeri, tecellîgâh.

Mecma': Toplanılan yer.

Me'cûr: Yaptığı iyilik veya hizmetin karşılığını almış olan, sevap kazanan, ecir ve mükâfâta nâil olan.

Medâr: Dönme, dönüş. Bir şeyin döneceği, devredeceği yer.

Medd-i nazar: Bakışını uzatma, uzağa bakma.

Mede'z-zamân: Devirler, zamanlar boyunca, sonsuza kadar.

Medîd: Uzayıp giden, çok süren, uzun.

Medlûl: Mânâ, meal, mefhum.

Mefâsid: Kötülükler, fenâlıklar, fitneler, fesatlar, mefsedetler.

Meftūr: Yaratılıştan gelen, yaratılışta olan, doğuştan, fıtrî, tabiî.

Mefhar: Kendisiyle övünülen, övünme sebebi, iftihar vesîlesi olan kimse veya hal.

Mehâfil: Bir araya gelinerek konuşulup görüşülen ve çeşitli konularda fikir alış verişinde bulunulan yerler, toplantı yerleri, mahfiller, meclisler.

Mehâmid: Övgüler, medihler. Övgüye lâyık huy ve davranışlar.

Mehârim: Hakk te'âlâ'nın haram kıldığı, yasakladığı şeyler.

Mehbıt: İnecek yer, iniş yeri.

Mehçe: Yeni doğmuş ay, hilâl.

Mehd-ârâ-yı vücûd: "Beşik süsleyen varlık olmak." Doğmak, dünyâya gelmek.

Mehmâ-emken: Olabildiğince, mümkün mertebe.

Mehpâre: "Ay parçası". Yüzü ay gibi parlak ve güzel olan kimse.

Mekābir: Mezarlar, mezarlıklar, kabirler.

Mekârim: Cömertlik, kerem, şeref, asâlet vb. güzel huylar, övülmüş, beğenilmiş davranışlar.

Mekâtib: Mektepler, okullar.

Mekâtîb: Mektuplar.

Meknûnât: Saklı, gizli şeyler.

Mekremet: Cömertlik, el açıklığı, lutuf, ihsan, kerem.

Meks: Durma, durup dinlenme, bekleme, tevakkuf, sükûn.

Mekşûf: Açığa çıkarılmış, açık, âşikâr olarak.

Melâhide: Allâh'ı inkâr edenler, dinsizler, hak yoldan sapmışlar, mülhitler.

Melâz: Sığınacak yer, sığınak, melce, penah.

Melbûsât: Giyilecek şeyler, giyecekler, elbiseler.

Mele'-i a'lâ: Peygamber ruhları ile yüce meleklerin bulunduğu ulvî topluluk.

Melek-hū: Melek huylu.

Memerr: Yol, geçit, geçilecek yer, cadde.

Menâfi':Yararlar, faydalar, kârlar, menfaatler.

Menâhî: Dînin yasakladığı, nehyettiği şeyler, yasaklar, menhiyyat.

Menâl: Bir kimsenin ele geçirdiği, sâhip bulunduğu şey, mal mülk.

Menâşîr: Pâdişah tarafından verilen vezirlik, müşirlik gibi yüksek mevki ve rütbelerin fermanları, menşurlar.

Menâzım: Diziler, sıralar, saflar.

Menba'-ı menî': Erişilmesi zor kaynak, sarp yerdeki kaynak.

Mencûk: Sancakların, bayrak direklerinin başına, minâre, kubbe vb. yerlerin üzerine takılan mâdenî küçük ay, alem, mahçe.

Menhel: Otlaklarda, merâlarda hayvanların sulandığı yer, pınar, kuyu vb.; Konaklama yeri, durak, menzil.

Menkib: Kol kemiğinin omuzla birleştiği yer, omuz başı, omuz.

Menkûha: Nikâhlı kadın, karı, eş, zevce, refîka.

Menkūr: Delinmiş, oyulmuş.

Mensûc: (Kumaş vb. için) Dokunmuş, dokunarak elde edilmiş.

Menviyyât: Maksatlar, gâyeler.

Mercû: Umulan, ümit edilen, memul. Ricâ edilerek istenilen, ricâ ve niyaz edilen.

Merd-i murtâz: Nefsini terbiyeye çekmiş, riyâzete çekilmiş (kimse).

Merede: İnatçılar, muannidler, direnenler.

Meremmet: Tâmir etme, onarma veya üstünkörü onarma, merâmet.

Mergūb: İstenilen, arzu edilen, rağbet gösterilen (kimse veya şey).

Mer'î: Gözle görülen.

Mer'iyyü'l-hātır: Hatırı sayılır, îtibarlı.

Mermûz: Açıkça belirtilmeyip işâret ve îmâ yoluyle anlatılan, üstü kapalı ve dolaylı olarak ifâde edilen, remizli.

Merreten-ba'de-uhra: Birbiri ardınca, birkaç kere.

Mer'ûb: Ürkmüş, dehşete düşmüş, korkmuş.

Mervârîd: İnci, dür.

Merzā: Hastalar.

Mes: Değme, dokunma, temas.

Mesâ'ib: Musîbetler, felâketler, belâlar.

Mesâha: Arâzi, arsa, ev vb. yerleri alan ölçüleriyle ölçme. Bir yerin yüz ölçümü.

Mesâha-i sathiyye: Yüz ölçümü.

Mesâmi': Kulaklar, dinleme işinde kullanılan âletler.

Mesâmîr: Çiviler, mıhlar, mismarlar.

Mesâmmât: Cilt üzerindeki küçük delikler.

Mesdûd: Önüne çekilen bir setle kapanmış, kapalı.

Mesîl (مسيل): Akarsu yolu, suyun aktığı yer, yatak.

Mesîl (مثيل): Benzer, şebih, nazir, mânend.

Mesnûn: Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından söylendiği, yapıldığı veya tasvip edildiği için sünnet olmuş, onun sünnetinin gereği olarak kabul edilmiş.

Mesrûd: Söylenmiş, beyan edilmiş, serdolunmuş, mezkûr.

Mess: Değme, dokunma, temas.

Mest: Şarap.

Mes'ûl: İstenilen, talep edilen (şey).

Me'sûre: Eskiden gelen, eski, önceden yapılmış.

Me'ûnet: Yiyecek şeyler.

Meşhûn: Dolu, dopdolu, memlû, mâlâmal.

Meşiyyet: Dileme, isteme, istek, arzu, irâde. Allâh'ın irâdesi, takdîri.

Meşiyyetullâh: Allâh'ın irâdesi, takdîri.

Metāyâ: Binek hayvanları.

Metbû': Kendisine tâbi olunan, uyulan (kimse).

Mevdû': Emânet olarak verilmiş, üzerine bırakılmış, tevdî edilmiş.

Meveddet: Sevme, sevgi, muhabbet.

Mevkib: Atlı veya yaya olarak büyük bir zâtın yanında yürüyen, ona refâkat eden heyet, takım, alay.

Mevlid: Doğum yeri.

Mevlûd: Yeni doğmuş çocuk, bebek.

Mevsûku'l-kelim: Sözlerine inanılır, güvenilir.

Mevvâc: Çok dalgalı, pek dalgalı.

Mezâk: Tat alma, lezzet duyma, tat, lezzet.

Mezbah: Eski dinlerin mâbetlerinde kurban kesmeye mahsus yer.

Mısır: Büyük şehir, başşehir, hükûmet merkezi; ülke.

Mıstar: İnce bir mukavva üzerine eşit aralıklarla gerilmiş ipliklerden ibâret olan ve yazılacak kâğıdın altına konulup üstüne elle bastırılmak sûretiyle kâğıda çıkan çizgiler üzerinde düzgün yazı yazılmasını sağlayan âlet. Taşçıların kullandıkları cetvel, taşçı cetveli.

Mıtraka: Değnek, çöp, sopa; cenk sopası, tokmak; çekiç.

Micmere: İçinde tütsü yakılan kap, tütsü kabı, buhurdan.

Midâd: Yazı mürekkebi.

Mihribân: Şefkatli, muhabbetli, güler yüzlü (kimse), dost.

Mihver: Tekerlek, çark gibi yuvarlak bir cismin etrâfında döndüğü, cisme göre sâbit olduğu farzedilen gerçek veya var sayılan doğru, mil, eksen.

Mîl: Bir yolun uzunluğunu ölçmek veya gidilen mesâfeyi belirtmek maksadıyle belli aralıklarla dikilen sivri taş veya kazık, nişan taşı, işâret direği.

Milh-i ücâc: Tuzlu ve acı su.

Mîl-murabba': Milkare. Kilometrekareden bir miktar büyük ölçü birimi.

Mînâ: Altın, gümüş vb. mâdenî eşyâlar üzerine vurulan yeşil, lâcivert veya gök mâvisi renginde şeffaf yâhut donuk cama benzeyen sır tabakası, mine. Mineden yapılan veya mine renginde olan, sırça renkli.

Minassa: Görünme yeri, tecellî mahalli.

Mine'l-kadîm: Eskiden beri, eski çağlardan beri.

Minfah: Körük.

Min-gayri-nikābin: Örtüsüz.

Minkār: Gaga.

Min-vechin: Bir bakımdan, bir cihetten.

Mirkāt: Merdiven, basamak, derece.

Mi'sam: Kolun bilezik takacak yeri.

Mîşe-zâr: Meşelik yer.

Mişkât: İçine mum, kandil, lamba gibi şeyler konmak için duvarda açılan oyuk.

Mişvâr: Gidiş, tavır, tarz, edâ, üslûp.

Mîzânü'l-harâre: Sıcaklık ölçen âlet, termometre.

Mu'âlecât: İlâçlar; ilâç vermek sûretiyle yapılan tedâviler.

Mu‘allem: Öğretilmiş, yetiştirilmiş eğitilmiş, eğitimli. Tâlim görmüş, tâlimli.

Mu‘anven: Bir unvanla tanınmış, unvanlı.

Mu‘arrif: Bir şey veya bir kimse hakkında etraflıca bilgi veren, tanıtan, târif eden.

Mu‘âteb olmak: Azarlanmak, paylanmak.

Mu‘ayyenât: Devletin belirli zamanlarda asker, memur vb. kimselere dağıttığı yiyecek, giyecek gibi şeyler, eşyâ, erzak.

Mu‘ciz: Benzerini yapmak veya taklit etmek isteyen herkesi acze düşüren, âciz bırakan, kimsenin yapamayacağı şekilde olan.

Mu‘tekifîn: Îtikâfa çekilenler, mûtekifler.

Mu‘tenâ-bihâ: Önemli.

Mûceze: Kısa ve özlü bir biçimde söylenmiş (söz) veya yazılmış (yazı).

Mugayyebât: Beş duyu ile bilinemeyen gizli ve görünmez şeyler, haller, ilâhî sırlar, ledünniyat.

Muğaylân: Çölde yetişen bir nevi dikenli çalı. Deve dikeni.

Muhâdarât: Unutulmayan, yeri ve zamânı geldikçe tekrarlanan edebî, târihî fıkralar, hikâyeler, latîfeler veya ilimle, fenle ilgili bilgiler.

Muhaddere: Nâmuslu, iffetli kadın.

Muhādenet: Birbirine sevgi ve yakınlık duyma, yakınlık, dostluk, ahbaplık.

Muhālesat: Çıkarcılıkla ilgisi olmayan, katıksız bir sevgi üstüne kurulan gerçek dostluk, hâlis ve samîmî sevgi.

Muharremât: İslâm dîninde kesin olarak yasaklanan, haram edilen şeyler.

Muhassasāt: Bir kimse için ayrılmış, tâyin ve tespit edilmiş maaş, tayın vb. şeyler, tahsîsat. Bütçeden devlet dâirelerinin her biri için ayrılan paralar, ödenek.

Muhassılü’l-âmâl: Emellere kavuşan.

Muhavvel: Bir başkasına yükletilmiş, yüklenmiş, ısmarlanmış, sipâriş edilmiş.

Muhâzî: Aynı sırada, aynı hizâda olan. Paralel.

Muhtera‘ât: Îcat edilen şeyler, buluşlar.

Muhteri‘: Evvelce olmayan bir şeyi ilk defa ortaya çıkaran, yepyeni bir şey yapan, îcat eden, mûcit.

Mukaffâ: Kāfiyelenmiş, kāfiyeli.

Mukallibü’l-kulûb: “Kalpleri bir halden başka bir hâle geçiren” anlamında Allah için kullanılır.

Mukārenet-i zevcât: Cinsî münâsebet, cinsel birleşme.

Mukātil: Karşılıklı vuruşan, savaşan, mukātele edenlerden her biri.

Mukatta‘ât: Tamamlanmamış şiir parçaları, kıt‘alar, çeşitli gazel ve kasîdelerden alınmış beyitler ve dîvanlarda bunların bulunduğu bölüm.

Mukavves: Yay şeklinde olan, yay gibi bükülmüş, kemerli, kavisli, eğri.

Mukayyid: Yazan, kaydeden, kayıt yapan (kimse).

Muktedâ-bih: Örnek alınan, kendisine uyulan, tâbî olunan.

Munsif: Haktan, doğruluk ve adâletten ayrılmayan, vicdan ve insaf sâhibi, insaflı (kimse).

Muntafî: Söndürmek; cansız, etkisiz duruma getirmek.

Mûr u meges: Karınca ve sinek.

Murahham: Mermerle döşenmiş, süslenmiş.

Murahhim: Mevlâ rahmet etsin diyen, rahmetle yâd eden.

Murakkam: Yazıya geçirilmiş, yazılmış, yazılı, muharrer. Bir rakamla işâretlenmiş, numaralanmış.

Mûr-şümâr: Karınca sayısınca çok.

Musaddar: Başına ön söz yâhut dîbâce olarak konan bir beyit, mısrâ vb. ile başlanmış (şiir, yazı, kitap vb.).

Musāfât: Saf ve hâlis dostluk, samîmî sevgi.

Musalleb: Haç ve salîb gibi çapraz düzenek.

Musarrah: Açık açık söylenmiş, açıkça bildirilmiş, ayrıntılı biçimde ortaya konmuş, tasrih edilmiş.

Musattah: Sâdece eni boyu olup derinlik ve yüksekliği olmayan, düzlem hâlinde bulunan. Düz bir yüzey üzerine yayılmış, bir düzlem üzerine resmedilmiş.

Musaykala: Cilâlanmış, parlatılmış, mücellâ.

Musırr: Düşünce veya isteğinden bir türlü vazgeçmeyen, herhangi bir konuda sürekli direnen, ayak direyen, ısrar eden.

Musīb: İsabet eden, isabetli.

Musinn: Yaşlı, ihtiyar.

Mutallâ: Üzerine altın yaldız sürülmüş, yaldızlanmış, yaldızlı.

Mutāraha: Birbirine söz söyleme.

Mutarrâ: Tâze, körpe, tarâvetli; göz alıcı, parlak, revnaklı.

Mutasallıt: Sataşan, musallat olan.

Mutavvif: Tavaf eden.

Mutayyeben: Hatırı hoş edilerek, sevindirilerek. Güzel kokular sürünmüş bir halde.

Mutma'in: Şüphe, korku ve endîşelerden kurtulup rahatlamış, gönül huzuruna kavuşmuş, emniyete ermiş.

Muvâda'a: Vedâlaşma.

Muvakkar: Saygı gösterilmiş, ağırlanmış, yüceltilmiş. Ağırbaşlı, vakarlı.

Muvâlât: Karşılıklı sevgi, yardımlaşma, dostça davranma, dostluk.

Muvâneset: Karşılıklı yakınlaşma, arkadaşlık, ahbaplık etme.

Muvaşşah: Süslenmiş, süslü, giyinip kuşanmış.

Muvâza'a: Bir mes'elede bahse girişme, danışıklı dövüş.

Muvâzabet: Bir işi ara vermeden, aksatmadan yapma, bir işte ciddiyet, sebat ve devamlılık gösterme.

Muzāhî: Benzeyen, tekābül eden, benzer.

Muzī: Işık veren, aydınlatan; parlayan, parlak.

Mûzî: Meşakkata uğratan, ezâ veren.

Mûziyye: Rahatsız eden, inciten, eziyet veren, rahat bırakmayan.

Muzlim: Karanlık.

Muzmer: Gizlenmiş, saklanmış, dışarıya vurulmamış (şey).

Muztar: Bir işi, bir davranışı yapmak zorunda kalmış, zorlandığı için aksini yapamaz, başka türlü davranamaz duruma gelmiş, çâresiz (kimse), mecbur.

Mübâhât: Övünme, iftihar.

Mübâhî: Övünen, iftihar eden (kimse).

Mübeddel: Başka bir şekle konulmuş, değiştirilmiş, tebdil ve tağyir edilmiş.

Müberhen: Delille ispatlanmış olan, delilli ispatlı.

Mübeşşirât: Müjdeleyici, sevindirici haberler, hayırlı işâret ve alâmetler.

Mübgaz: Nefret edilen.

Mübteğā: İstenen, arzu edilen şey.

Mübtehic: Sevinen, sevinçli, memnun, mesrur.

Mücâb: İsteğine olumlu cevap almış olan, isteği, duâsı kabul edilen.

Mücâleset: Bir arada oturmak, toplantı yapmak.

Mücâz: Uygun ve câiz görülmüş, câiz, helâl, meşrû (şey).

Mücef: İçi boş olan, boşalmış veya boşaltılmış, oyuk (şey).

Mücellâ: Cilâlanmış, parlatılmış, cilâlı, parlak.

Mücidd: Ciddiyet ve gayretle çalışan, işini ciddî yapan (kimse).

Müdâm: Şarap, mey.

Müdâvât: Hastayı tedâvi etme, bakıp ilâç verme.

Müddehar: İleride ihtiyaç zamânında kullanılmak üzere biriktirilmiş, depolanmış.

Müdekkıkīn: İnceden inceye araştıranlar, tetkik edenler, müdekkikler.

Müdrir/Müdirr: İdrar veren.

Mü'eddâ: Anlam, kavram, mânâ.

Mü'ellim: Üzücü, elem veren, acı veren.

Mü'evvel: Zâhirî mânâsından başka bir mânâ ile tefsir edilen, açıklanan.

Mü'eyyed: Kuvvetlendirilmiş, sağlamlaştırılmış, güçlü, takviye edilmiş, sağlam. Yardım gören, desteklenen.

Müfâd: İfâde edilen şey, anlam, mânâ, mefhum.

Müfârik: Ayrılmış, ayrılan, mufârakat eden.

Müferrih: Ferahlık veren, ferahlatıcı, iç açıcı.

Müfevvaz: Bir kimseye görev olarak verilmiş, sorumluluğu yükletilmiş, ısmarlanmış, havâle edilmiş.

Müheyyâ: Hazır, âmâde.

Mühîn: İhânet eden, alçak, aşağılık (kimse).

Mühmelât: Anlamsız, boş sözler. Kendi başına bir anlam ifâde etmeyen kelimeler, takılar.

Mükâke: Kemiklerin iç kısmını dolduran yağlı madde, ilik.

Mükebbir: Tekbir getiren, "Allahü ekber" diyen.

Mükennâ: Künyelenmiş, künyeli.

Mükibb: Bir şeyin üzerine çok düşen, olması, elde edilmesi için çok uğraşan.

Mülâ'abât: Oynaşmalar, şakalaşmalar.

Mülâbese: Sebep, vesîle, münâsebet.

Mülâmese: Birbirine dokunma, temas etme, el ile tutma, dokunma.

Mülâzım: Bir kimse, şey veya yere bağlılık ve devamlılık gösteren, bir işte sürekli çalışan kimse. Osmanlı ilmiye teşkîlâtında müderris olabilmek için belli bir süre staj yapan medrese mezûnu.

Mülemma': Renk renk, alaca; parlak, parıltılı.

Müleyyin: Yumuşatan, yumuşatıcı.

Mülgā: Kaldırılmış, feshedilmiş, lağvolunmuş.

Mümehhid: Düzgün duruma getiren, düzelten, tertip eden (kimse).

Mümsik: Eli sıkı.

Mümteni':Çekinen, geri duran, kabûle yanaşmayan. Olması veya gerçekleşmesi imkânsız, mümkün olmayan, gayrimümkün.

Münâfât: Birbirine karşıt olma, karşıtlık, muhâlefet, mugāyeret.

Münâfî: Karşıt, aykırı, uymaz, uyuşmaz, muhâlif, mugāyir.

Münakkaş: Nakışlı, süslü, resimli.

Müncez: Tecrübe sahibi, işini bilir kimse.

Mündefi': Savulmuş, savuşturulmuş, atlatılmış.

Münderis: Adı sanı, izi eseri kalmamış, tamâmen yok olmuş.

Münharif: (Geometride) yamuk.

Münkād: Boyun eğen, boyun eğmiş, râm olmuş, tâbi, itâatkâr.

Münselib: (Huzur, rahat, emniyet vb. için) Ortadan kalkmış, kalmamış, kaçmış, kaçırılmış.

Münselik: İnsilâk eden, yola giren; bir tarîkate girmiş, bir meslek tutmuş.

Münşa'ib: Dallara, kollara, şûbelere ayrılan, dallanan budaklanan.

Münşakk: Yarılmış, çatlamış.

Münşerihü'l-bâl: Gönlü neşeli.

Müntehî: Bir yere, bir şeye varıp ulaşan, son bulan.

Müntesik: Düzgün bir sıraya dizilmiş, yerli yerine konmuş, düzgün, düzenli, muntazam.

Münteşir: İntişar etmiş, yayılmış, açılmış, dağınık.

Münzel: Yukarıdan aşağıya indirilmiş. Cenâb-ı Hakk'a âit yücelikten, peygamberlerine indirilmiş, vahiy yoluyle gönderilmiş, vahyedilmiş.

Mürâhik: On iki yaşını bitirip de bâliğ olmamış erkek çocuk.

Mürâ'î: Saygılı olan, saygı ile uyan, riâyet eden, gözeten (kimse).

Mürakkaş: Nakışlı, çeşitli boyalarla boyanmış, süslenmiş.

Müreşşah: Beslenip terbiye edilmiş.

Mürettebât: Belirli aylık erzak ve ücretler, tahsîsat.

Mürtesem: Resmedilmiş, çizilmiş, resmi çıkarılmış olan.

Mürüvvet: Yiğitlik, mertlik. İnsanca davranma, insanlık. İyilik ve ihsanda bulunma, cömertlik, lutufkârlık.

Müsâ'afe: Hoş görü ile gereken izni verme, müsaâde.

Müsâb: Sevab kazanan, ettiği iyiliğin Allah'tan karşılığını gören.

Müsâberet: Bir işle devamlı olarak uğraşma, sürekli çalışma.

Müsādeme: Çarpma, çarpışma.

Müsâhele: Kolaylık gösterme, yumuşak ve müsâmahalı davranma.

Müsahhar: Boyun eğdirilmiş, emir ve itâat altına alınmış.

Müsakkafât: Üzeri örtülü mülkler, dükkânlar vb. yapılar.

Müsakkafen: Üzeri tavanla örtülü olarak, tavanlı olarak inşa edilmiş (yapı).

Müseddesü'ş-şekl: Altıgen şekilli.

Müsellem: Doğruluğu, gerçekliği ispatlanmış, herkes tarafından kabul edilmiş, şüphe götürmez, inkâr edilemez.

Müselselen: Birbiri ardınca, zincirleme olarak.

Müsemmâ-yı Vâhid: Zât ve sıfatlarıyla bir olan ve birliği her bir şeyde tecelli eden şeklinde isimlendirilen Cenâb-ı Hak.

Müsevvağ: İzin verilmiş, câiz kılınmış.

Müskit: Susturan, sükûta mecbûr eden.

Müstağfir: Günahlarını bağışlaması için Allâh'a yalvarıp yakaran, tövbe eden, af ve mağfiret dileyen (kimse).

Müstahîl: Olması, gerçekleşmesi mümkün olmayan, imkânsız (şey).

Müsta'id: Bir işi veya şeyi yapabilme yeteneğine sâhip olan, yetenekli, kābiliyetli.

Müstatîl: Dikdörtgene benzer, dikdörtgenimsi.

Müstecâbü'd-da've: Cenâb-ı Hakk katında duâsı makbul olan, geri çevrilmeyen.

Müstedâm: Sürüp gitmesi istenilen, sürekli, devamlı, dâim, bâkî.

Müstedil: Delille ispatlanmış, delillerinden anlaşılmış.

Müstedîr: Dâire şekline giren, dâire şeklinde olan, yuvarlak.

Müstefâd: Kendisinden faydalanılan, faydalanılmış. Anlaşılmış, öğrenilmiş.

Müstekreh: Tiksinilecek nitelikte olan, iğrenç.

Müstemendâne: Zavallı, bîçâre, dertli kimseye yakışır tarzda, yalvarırcasına.

Müstemir: Devamlı, sürekli, kesintisiz.

Müstemlekât: Müstemlekeler, sömürgeler, koloniler.

Müstevfâ: Eksiksiz ve tam olarak alınmış.

Müstevlî: Bir yeri zapt ve istîlâ eden, hükmü, idâresi altına alan (kimse).

Müsûl: Saygı gösterme, tâzim maksadıyle bir büyüğün huzûrunda ayakta durma, ayakta durma merâsimi

Müşârun-bi'l-benân: "Parmakla gösterilen", meşhûr, ünlü.

Müşâteme: Karşılıklı küfürleşme, kaba ve çirkin sözlerle atışma.

Müşebbek: Ağ ve kafes gibi örülmüş olan.

Müşeyyed: Yüksek ve sağlam yapılmış, aşılmaz, muhkem.

Müş'ir: Bildiren, haber veren.

Müşkîn: Misk kokulu. Misk renginde, siyah, kara.

Müşrif-i inhidâm: Harap olmaya yüz tutan.

Müştâkīn: Şiddetle arzu eden, özleyen, hasretini çeken, gönülden isteyenler.

Müşterâ: Satın alınmış.

Müşterî: Dokuz uydusu bulunan ve güneşe yakınlığı bakımından beşinci sırada yer alan en büyük gezegen, Jüpiter, Erendiz.

Müte'affin: Bozulup fena kokan, kokmuş, çürük.

Müte'akkifîn: Îtikâfa girmiş olanlar.

Müte'assir: Zor, güç, zahmetli.

Müte'enniyâne: Müteennî bir kimseye yakışır tarzda, ihtiyatlıca.

Müteferri': Bir kökün, bir bütünün kol, dal, kısım ve şûbesi durumunda olan.

Müteferrik: Birbirinden ayrılmış, dağılmış. Çeşitli, muhtelif.

Mütehaccir: Taşlaşmış, taş gibi olmuş, taş kesilmiş.

Mütehālif: Birbirine uymayan, uyuşmaz, farklı.

Mütehālifü'l-me'âl: Anlamı birbirine uymayan, uyuşmaz, farklı.

Mütehallık: Bir davranışı, bir niteliği huy edinmiş, huy olarak kazanmış, onunla ahlâklanmış.

Mütehayyir: Şaşmış, şaşırmış, hayrete düşmüş.

Müteheyyi-i azîmet: Harekete hâzır.

Mütekallidü's-seyf: Kılıç kuşanan.

Mütekeffil: Kefil olan, kefil.

Mütelâşî: Telâş eden, telâşlı.

Mütelevvine: Renklenmiş, renkli, boyalı; rengârenk.

Mütemekkinân: (Bir yere) Yerleşmiş, yerleşik, mukim olanlar.

Mü'temen: Güvenilir, emniyetli, emin.

Mütemevvilîn: Mal ve servet sâhibi olan (kimseler), zenginler.

Mütenâsibü'l-kāme: Boylu poslu.

Müterâhî: Birbirine vedâ etmek kasdında olan, bir yere yönelen.

Müterâkibü'l-esnân: Birbiri üzerine binmiş veya birbirine kenetlenmiş dişli.

Müterassıd: Bir şeyin olmasını, gerçekleşmesini veya bir kimsenin gelmesini gözleyen, bekleyen, kollayan (kimse).

Müterettib: Sıraya konmuş, tertîbe, düzene girmiş, tertiplenmiş; âit olan, ilgili bulunan, tereddüp eden; –den dolayı, –den doğan, meydana gelen.

Mütesâvî: Birbirine eşit olan, eşit, müsâvî.

Müteşa''ib: Şûbelere, kollara, dallara ayrılmış.

Müteşerrifîn: Şereflenen, şeref duyanlar.

Müteşerri': Şerîata uyan, şerîat hükümlerine göre hareket eden. Şerîat ve fıkıh alanında geniş bilgisi olan (kimse).

Müteşevvık: Hasret çeken, rağbet eden.

Mütevahhiş: Ürkmüş, korkmuş, ürkek, korkak.

Mütevârî: Bir şeyin arkasına veya altına geçip saklanan, saklı, gizli.

Mütevâzin: Ölçüleri birbirine uyan, denk; dengeli, muvâzeneli.

Mütevehhim: Kuruntulu, vehimli, evhamlı.

Müteverri': Dînin emir ve yasaklarına uyan, şüpheli şeylerden, haramdan sakınan, Allah'tan korkan, takvâ sâhibi (kimse).

Müteyakkın: Bir nesneyi tahkik yoluyla şüpheden vâreste olarak bilen.

Müteyemmene: Uğurlu, kutlu, mübârek.

Müttehiden: Birlik olarak, birlikte, berâberce.

Müvâhāt: Karşılıklı olarak birbirini kardeş edinme, kardeş kabul etme, kardeşlik

Müvecceh: Herkesin teveccüh etdiği, makbul, münâsip.

Müveşşah: Süslü, süslenmiş, tezyin edilmiş.

Müyessirü'l-âmâl: Emellere erişmeyi kolaylaştıran (Allah).

Müzahrefât: Süprüntüler, pislikler.

Müzdâd: Artmış, çoğalmış, çok, ziyâde.

Müzerkeş: Altın sürme ile, sırmayla işlenmiş.

Müznib: Günah işleyen (kimse), günahkâr, suçlu.

Nâb: Hâlis, katıksız, sâfi.

Nâ-bekâr: İşe yaramaz.

Nâ-bûd: Bulunmayan, mevcut olmayan, yok olan, yok.

Nâdî: Bezm, meclis.

Nâhî: Meneden, önleyen, yasaklayan.

Nahs: Uğursuzluk.

Naht: Oyma, yontma, taş ve ağaç yonma.

Nahvet: Kendini büyük görme, ululanma, kibir, gurur, tekebbür.

Nâ'ire: Ateş, alev.

Nakā: Saf ve mükemmel kalitede olan.

Nakb: Delme, delik açma; lağım açma.

Nakdîne: Hazır para, peşin para. Değerli varlık, kıymetli mal.

Nakıyye: Temiz, pâk, hâlis.

Nakīr u kıtmîr: Büyük küçük, iğneden ipliğe kadar, en küçük ayrıntısına kadar.

Naks: Eksiklik, noksanlık.

Nâlende: İnleyen.

Na'mâ: Nimet.

Nân-pâre: Ekmek parçası, ekmek dilimi. Geçimi sağlayacak iş, memûriyet veya gelir.

Na'ra-zen: Nâra atan.

Narh: Çarşıda, pazarda satılan şeyler için resmî makamlarca tayin edilen fiyat.

Nâ-sipâs: Şükretmeyen, nankör.

Nâ-yâb: Bulunmaz, yok.

Nazra: Bakış.

Nebe'ân: (Su yerden) Fışkırıp çıkma, fışkırma.

Nebîl: Fazîlet sâhibi, zekâ, akıl, terbiye ve güzel huy gibi meziyetlere sâhip olan.

Nebş: Açmak. Kapalı nesneyi meydana çıkarmak.

Neccâb: Deveci.

Necîl: Temiz soylu evlât, asil sülâle.

Nedāret: Tâzelik, parlaklık, tarâvet.

Nedîd: Eş, benzer.

Nefha: Güzel koku.

Nefsü'l-emr: İşin aslı, hakîkati, ta kendisi.

Nehârîr: Erbâb-ı ilim ve kalemin mütebahhirleri.

Nehc: Doğru yol. Yol, usûl, tarz, minval, tarik.

Nehzat: Hareket, yola çıkma.

Nerdübân: Merdiven.

Nesak: Tarz, üslûp, yol, tertip, nizam.

Nevâl: Tâlih, kısmet, nasip.

Nev'ammâ: Bir tür; bir derece, bir suretle.

Nevân: Nağme, âhenk, ses.

Nev-âyîn: Yeni tarz, yeni üslûp.

-nevâz: Okşayan, okşayıcı.

Nevâziş: Okşama, gönül alma, iltifat etme.

Nev-be-nev: Tekrar tekrar. Yeniden yeniden.

Nevbet-sâz: Saray veya konaklarda günün belli zamanlarında, seferlerde, konak yerlerinde ve pâdişâhın otağı önünde çalınan askerî muzıka, nöbet.

Nevbet-zen: Belirli vaktin geldiğini bildiren, nöbet çalan.

Nevha: Ölünün arkasından sesle ağlama, mâtemle feryat etme.

Nevîn: Yeni, yepyeni.

Nev-şüküfte: Yeni açılmış.

Nevzâd: Yeni doğmuş. Yeni doğmuş çocuk.

Neyl: İsteğine ulaşma, merâma erme.

Nez': Çekip çıkarma, koparma, sökme; çekip çıkarılma, koparılma.

Nısfet-girdâr: Hak ve adâlete uygun davranış; insaflı, hakkāniyetli davranan.

Nısfü'n-nehâr: Gün ortası, öğle. Meridyen

Nigâriş-pezîr: Târif etme, tasvir etme.

Nigeh-bân: Bekçi, gözcü.

Nigerân: Bakan, seyreden.

Nigîn: Yüzük şeklinde mühür, mühür; yüzük, yüzük kaşı.

Nigûn-sâr: Baş aşağı.

Nihâd: Huy, yaratılış, tabiat.

Nihrîr: Tecrübeli, bilgili kimse, mâhir, âlim.

Nikbet-hāne: Tâlihsizlik, uğursuzluk evi.

Nîme: Yarı, yarım, buçuk.

Nuhâs: Bakır.

Nuhûset: Uğursuzluk, şeâmet.

Nukre: İşlenmemiş gümüş külçesi.

Numro: Numara.

Nûr-bahş: Etrâfa ışık veren, etrâfı aydınlatan.

Nûş: İçme, içiş. Tatlı şey.

Nücûm-ı zâhire: Parlak yıldızlar.

Nüket: Nükteler, akıl ve idrâke dayalı ince meseleler.

-nümâ: Sonuna geldiği kelimelere "gösteren, bildiren; benzeyen" anlamları katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar.

Nüşâbe: Ok. Temrenli ok.

Nüzûr: Nezirler, adaklar.

Özür-hāh: Özür isteyen, mâzeret beyan eden.

Pâ: Ayak. Dip, kök, temel.

Pâ-ber-câ: Yerinde duran, sâbit, berkarar.

Palaspâre: Eski püskü, kaba saba dokunmuş, yırtık pırtık kumaş parçası, paçavra ve bunun gibi giyecek.

Pâ-mâl: Ayaklar altına alınmış, çiğnenmiş, hakir duruma düşürülmüş, perîşan edilmiş.

Pâ-nihâde: Ayak basmış, vâsıl olmuş. Doğmuş, kadem-nihâde.

Pâpûş: Pabuç.

Pastal: (Pastav kelimesinin halk ağzındaki bir şekli.) Ucu yaldızlı çuha topu.

-pâş: Saçan, serpen, dağıtan.

Pâ-zede: "Ayak altında kalmış, çiğnenmiş". Mahvolmuş, perîşan olmuş, hor, hakîr, zelil, pâyimâl.

Pelîd: Pis, murdar, alçak kimse.

Perdâhte: Parlatılmış, cilâlanmış.

Perestiş: Tapma, tapınma.

Pergâr: Pergel kelimesinin eski metinlerde rastlanan asıl şekli.

Perhîz-kâr: Haram ve yasak olan şeylerden kaçınan, bunlara karşı kendini tutan (kimse), müttakî.

Perr: Kanat.

Perrân: Uçan, uçucu.

Pertev-nisâr: Saçma, saçılma, serpme, serpilme.

Pest: Aşağı, alçak.

Peşîmânî: Pişmanlık.

Peyker: Yüz, surat, çehre.

-peymâ: ölçen, ölçücü; çok hızlı giden.

Peyrev: (Birinin) Arkasından, izinden giden, (ona) uyan, tâbî olan kimse

Pezîrâ: Kabul eden, kabul edici.

Pîç-tâb: Sıkıntı, ıztırap.

-pîrâ: Donatıcı, süsleyici, donatan, süsleyen.

Pîrâmen: Çevre, etraf.

Pîrâye-nümâ: Süslü, ziynet gösteren.

Pister: Yatak, döşek.

Pîşdâr: Güvenliği sağlamak, keşif yapmak ve zaman kazandırmak için yürüyüş hâlindeki bir birliğin önünden giden kuvvet, öncü.

-pîşe: Alışmış, huy edinmiş.

Pîşîn: Önceki, evvelki, eski.

Postin: Yekpâre kıymetli posttan yapılmış üstlük.

Pus: Ölçü birimi. Parmak, inç.

-pûş: Giyen, örten.

Pûşende: Örten, örtücü.

Pûşîde: Örtülü, örtünmüş. Örtü.

Pür-cûd: Cömertlik dolu, büyük lutuf.

Püryân: Büryan, kebap.

Püser: Erkek evlâd, oğul.

Püşte: Tepe, yığın.

Râci': –e dönen, rücû eden; … ile münâsebeti olan, ilgili, âit, dâir.

Rahîk: Saf, duru ve kokulu şarap.

Ra'nâ: Güzel, hoş, latif, parlak, revnaklı; pek güzel, pek âlâ.

Rasānet: Sağlamlık, dayanıklılık.

Rasās: Kurşun, kalay.

Râsime: Töre, âdet. Tören, merâsim.

Rast-gû: Doğru söyleyen.

Ratbü'l-lisân: Yumuşak sözlü, güzel söz söyleyen.

Ra'y: Otlama, otlatma, gütme.

Refes: Yanaşma, mücâmaa, cinsî münâsebet.

Re'fet: Merhamet etme, acıma, esirgeme.

Refte refte: Gitgide, gide gide, azar azar, yavaş yavaş.

Rehâ: Kurtulma, kurtuluş; halâs.

Rehîn-i hitâm: Sonu yaklaşmış olan.

Reh-yâb: Yol bulan, yolunu bulabilen, ulaşan kimse.

Reh-yâb-ı gül-geşt: Gül fidanları ve çiçeklerle süslü olan gezinti yerine gitme, gül seyrine çıkma.

Rekb: Süvârî kâfilesi, atlılar alayı.

Rekîn: Yüce, yüksek, âlî, sağlam direk.

Remâd: Kül, ateş külü.

Reml: Hac ibâdeti yerine getirilirken, tavâfın (Kâbe'nin etrâfında dönmenin) ilk üçünde, erkeklerin kısa adımlarla, omuzları silkerek, çalımlı yürümeleri.

Remy-i cemerât: (Mina'da) Şeytan taşlama.

Resâ: Erişen ulaşan, yetişen.

Reşehât-ı kalem: "Kalem damlaları" Kalemden dökülen hikmetler, düşünce ürünü yazılar.

Reşk: Kıskanma, haset.

Retk ü fetk: "Bitiştirme ve ayırma". Onarma, düzeltme, iyi yönetip yoluna koyma, fetk ü retk.

Reviyyet-mend: İyice tartıp biçerek etraflıca düşünen.

Revnak: Göz alıcı güzellik, parlaklık, tâzelik, letâfet.

Revs: Hayvan tersi, dışkısı.

Revzene: Pencere, revzen.

Re'y-i rezîn: Sağlam, kavî görüş, düşünce.

Reyâhîn: Reyhanlar.

Reyyân: Suya kanmış, suya doymuş.

Rezîn: Sağlam.

Rızā-dâde: Râzı olunmuş.

Rifâ: Düzenlik ve barışıklık hâli.

Rîk: Salya, ağız suyu.

Rimâh: Mızraklar, süngüler.

Rimâl: Kumlar.

Rîşe-gîr: Kök salmış, köklenmiş.

Rîzân: Dökülen, akan.

Rîze: Kırıntı, ufak parça, döküntü.

Rub': Kumaş ölçmekte kullanılan 68 santim uzunluğunda çarşı arşınının sekizde biri miktârındaki uzunluk ölçüsü, urup.

Rub'-ı meskûn: "Oturulan dörtte bir kısım". Eski coğrafyacılara göre dünyânın, üzerinde hayat bulunan oturulmaya elverişli karalarla kaplı kısmı.

Rub'iyye/Rubye: Eskiden kullanılan altın paranın dörtte biri, çeyrek altın.

Rûhânî: Ruhlar âlemine mensup olan varlık, melek

Ruhsâr: Yanak, yüz.

Ruhsâre-sâ: Yanak süren, yüz süren.

Ruhsûde: Hürmet ve itaat etmek üzere yüzü yere sürülmüş olan.

Rûmâl/Rûymâl: Yüz süren, yüz sürme.

Rumûz-âmûzân: Remizleri, sembolleri öğrenenler, bilenler.

Rû-nümâ: Yüz gösteren, ortaya çıkan, rûnümun.

Rû-siyâh: Yüzü kara, ayıplı.

Ru'ûd: Gök gürültüleri.

Ru'ûnet: Bönlük, ahmaklık, bencillik. İnsana ağır gelecek davranışlarda bulunma.

Rüsûh: Sağlam olma, sağlamlık. Bir ilimde sağlam bilgi sâhibi olma, o ilmin derinliğine inme.

Sa'âdet-disâr: Çok mutlu, mutluluk verici.

Sa'âdet-enbûh: Ziyâde, çok, kalabalık.

Sa'âdet-i sermediyye-i îmân: Nihâî îman mutluluğu.

Sa'âdet-intimâ: Mesut, tâlihli.

Sa'bu's-su'ûd: Çıkması zor olan.

Sabâ-reftâr: Yürüyüşü sabâ rüzgârını andıran, çabuk ve âhenkli yürüyüşlü.

Sa'd-ahter: Yıldızı kutlu, tâlihli, uğurlu, bahtlı.

Sâde-dil: Temiz kalpli, hîle bilmeyen, saf, karşısındakine inanmaya hazır (kimse).

Sadr-ârâ: Sîne süsleyen, sadrı şenlendiren, kalp süsleyen.

Saf-ârâ: Katıldığı safları süsleyen.

Safâyih: Yassı ve düz şeyler, mâdenî levhalar, safîhalar.

Safh: Bağışlama, affetme, af.

Sahbâ: Şarap, al, kırmızı.

Sahın: Evin ortasındaki açıklık, avlu. Orta yer, sâha, meydan.

Sahīf: Zayıf, yetersiz, gevşek, boş.

Sâhire: Yer, zemin ve özellikle yeryüzü.

Sahn: Avlu, orta yer, sâha, meydan.

Sahrınc: Sarnıç.

Saht: Sağlam, muhkem.

Sâ'î: Çalışan, gayret eden (kimse).

Sā'ibe: Başka yöne sapmadan doğruca hedefe ulaşan. Doğru, isâbetli, yanlışsız, maksada uygun.

Sâ'ika: Sebep.

Sakā: Evlere dışarıdan su taşıyan kimse.

Sakb: Kemikte matkapla delik açma, delme.

Sako: Elbise üstüne giyilen, kısa ve bolca bir paltoyu andıran üstlük.

Salâbet: Katılık, sertlik.

Salb: Asarak îdam etme, asma, darağacına çekme.

Sâlib: Alıp götüren, yok eden, ortadan kaldıran (şey).

Sâmân-rübâ: Serveti, rahat ve huzûru kapan, kendine çeken.

Sâmi'a-hırâş: Kulak tırmalayan.

Samîm: En temel kısım, asıl, iç, öz.

Sammâ: Amansız, inatçı.

Samsām: Keskin kılıç.

Sanâdîd: İleri gelenler, büyükler, hâkim olan kimseler.

Sancak-güşâ: Sancak, bayrak açan.

Sandal: Sarımtırak renkli, çok dayanıklı, sert ve çok makbul bir odunu olan, çeşitli türlerinden çıkan yağlı ve reçineli esanslar lavantacılıkta, sabunculukta kullanılan, Afrika, Endonezya ve özellikle Hindistan'da yetişen ağaç. Bir yolu ipek, bir yolu pamuk olan parlak, yumuşak eski bir kumaş çeşidi.

Sanî'a: Hîle ile yapılan düzme iş, uydurma, tertip, tuzak.

Sâniha: Çok düşünmeden birden akla gelen, zihne doğan fikir, ilham, doğuş.

Sâniha-pîrâ: İlham süsleyen. Fikri donatan.

Sant: Mısır akasyası.

Sâpâş: Takdir etmek. Aferin.

Satvet: Karşı konulmaz derecede zorlu ve ezici kuvvet, sindirici, boyun eğdirici güç, kuvve-i kāhire.

Savâ'ık: Yıldırımlar.

Savb: Yön, yan, taraf.

Savla: Gemilerde bayrak, sancak ve

flamaları direğe çekmeye yarayan ince halat.

Savlet: Şiddetli hücum, saldırma.

Savma'a: İçinde ibâdet edilen ve uzlete girilen çeşitli dinlere âit tapınak. Halktan ayrı yaşayan hıristiyan râhip ve râhibelere mahsus ibâdet yeri, manastır.

Sâyebân: Gölgelik. Koruyup gözeten, himâye eden kimse, koruyucu, hâmî.

Sâyîde: Sürülmüş, yıpranmış, eskimiş.

Sâyis: Seyis. At bakımı ile görevli olan, at tımar eden kimse, at bakıcısı.

Sebt: Yazma, kaydetme, yazılma.

Sebük-mağz: Aklı kıt, akılsız, beyinsiz.

Secencel: Ayna, mir'ât.

Seciyye: Yaratılış, tabiat, tıynet, karakter.

Se'ele: Dilenciler, sâiller.

Seg-meşreb: Köpek meşrepli, yaratılışlı.

Seğirdiş: Koşmak.

Sehhâre: Özel bir şekli olan ahşap sandık.

Sekāmet: Yanlışlık, bozukluk, sakatlık.

Seken: Rahatlık huzûr veren. Hareketsizlik.

Sell-i şemşîr: Kılıç çekmek.

Semâhat-ı ca'liyye: Samîmî ve içten olmayan, yapmacıklı, sahte cömertlik.

Semânet: Semizlik, yağlılık.

Semm: Zehir.

Semmûr: Samur.

Seng: Taş.

Seng-endâz: Taş atan. Dokunaklı söz söyleyen.

Senglâh: Taşlık yer.

Sepmek: Serpmek.

Ser-âgāz: Başlama, başlangıç.

Ser-âmedân: İleri gelenler.

Serâser: Baştan başa, tamâmıyle.

Ser-be-ceyb: Kaderden, düşünceden veya hayâdan dolayı başını önüne eğmiş olan.

Ser-be-mühr: Ağzı mühürlü olan.

Serbesiyyet: Serbestiyyet, serbestlik.

Serdâb: Sıcak ülkelerde çok sıcak havalarda oturulan yer altı odası.

Seref: Bkz. Telef ü seref.

Ser-fürû: Baş eğmek, itâat etmek; yüz suyu dökmek, minnet etmek.

Ser-fürû-bürde: Baş eğmiş, düşünceye dalmış.

Ser-hayl: Bir zümrenin, bir grubun başı, önderi, baş, reis.

Sermedî: Sonsuz, ölümsüz, ebedî, bâkî.

Ser-nigûn: Ters dönmüş, baş aşağı, tepetaklak.

Ser-sâm: Sersem, insana sersemlik veren bir hastalık.

Serşâr: Ağzına kadar dolu, dopdolu. Çok fazla, haddinden ziyâde, aşkın taşkın.

Sertâser: Baştan başa, bütün, hep.

Sevâbit-i mudī'e: Gezegenler dışında kalan ve yerinde durur gibi görünen yıldızlar.

Sevâd-ı çeşm: Göz karası, göz bebeği.

Sevâlif: Geçmişler, geçmiş insanlar.

Sevret: Şiddet, kızgınlık.

Seyf-i sārim: İyi kesen, keskin (kılıç).

Seyr u meşy: Yürüme, yürüyüş.

Sezâvâr: Lâyık olan, lâyık, sezâ.

Sıfru'l-yed: "Elinde yalnız sıfır kalmış olan". Elinde hiçbir şey kalmamış, eli boş, mahrum.

Sımâh: Kulak, kulak deliği.

Sınâ'at: Sanat, sanatkârlık, ustalık, mahâret.

Sındırmak: Kırmak, parçalamak, bozmak, yenmek, mağlûp etmek.

Si'a: Genişlik, bolluk; güç, tâkat.

Sibâ': Yırtıcı hayvanlar.

Sidre-nişîn: Sidrede oturan meleklerden her biri.

Sihan: Kalınlık.

Sihr-âferîn: Sihir yapan, büyüleyen.

Sikkîn-i sertîz: Sivri uçlu, keskin bıçak.

Sîne-bend: At koşumunda eyerin geriye kaymaması için hayvanın göğsüne bağlanan enli kayış, işlemeli veya gümüşlü göğüslük, gömüldürük.

Sipâs: (Allah için yapılan) Şükür ve övgü, hamd ve senâ.

Sîrâb: Suya doymuş, suya kanmış; taze körpe.

Sivâr: Bilezik.

Siyyemâ: Özellikle, husûsiyle, bâhusus.

Somaki: Çok sert ve damarlı, kızıl ve yeşil renkli bir mermer. Bu mermerden yapılmış.

Su: Kumaş, halı, minyatür, yazı, levha vb. şeylerin kenarlarındaki, üzerine süsleme maksadıyle desenler, işlemeler yapılmış şerit gibi kısım, kenar süsü, bordür.

Subh u mesâ: Sabah akşam, her zaman.

Sûd: Fayda, kâr.

Sūf: Yün, sof. Yün dokuma, yünlü.

Sûhte: Yanmış, yanık. Bağrı yanık kimse, âşık. Medrese talebesi.

Sūret-bîn: Yalnız zahiri gören.

Suvarmak: Su vermek, sulamak.

Suvat: Derelerde su alınacak ve hayvan sulanacak yer, gölümsü, havuzumsu yer.

Suver: Sûretler, şekiller.

Suyolcu: Osmanlı devrinde şehre içme suyu getirilen su yollarıyle, maslakların ve su dağıtım şebekesinin bakım ve onarımıyle görevli olan kimse.

Sûzân: Yanan, yanıcı.

Sûzinâk: XVIII. Yüzyılın sonlarında tahmînen Vardakosta Ahmed Ağa tarafından düzenlenen, o günden bugüne sevilerek çokça kullanılan, rast beşlisiyle hicaz dörtlüsünün birbirine eklenmesinden meydana gelen ve rast perdesinde (sol) karar kılan basit makam.

Sûziş-me'âl: İçi yakan, yürek kavuran, büyük bir acı ve ıztırab ifâde eden.

Sübha-şümâr: Tesbih çeken.

Sühan-perdâz: Düzgün ve güzel söz söyleyen, fasih, beliğ.

Sühan-verî: Düzgün ve güzel konuşan (kimse).

Süheyl: Güney yarım kürede yer alan büyük ve parlak bir yıldız.

Sükkân: Bir yerde oturanlar, ikāmet edenler, o yerin sâkinleri.

Süknâ: Oturulan, ikāmet edilen yer, mesken. Oturma, ikāmet etme.

Sülüsân: Üçte iki.

Sümme't-tedârik: İş olduktan sonra düşünülmüş, sonradan uydurma.

Sümün: Sekizde bir.

Sümüvv: Yücelik, yükseklik.

Sünbûk: Daha ziyade Uman'ın Maskat şehrinde kullanılan bir tür deniz taşıtı.

Sünûh: Akla, hatıra gelme, içe doğma.

Sürâdık: Saray, konak vb. yerlerde haremle selâmlığı ayıran yâhut konak kapısına, ev veya çadır önüne çekilen büyük, kalın perde, serâperde. Pâdişah çadırı, çadır. Perde.

Sürre: Göbek.

Sütre: Perde, örtü.

Sütū': Ziyâ ve toz ve râyiha havâya münteşir olmak.

Şâdî: Sevinç, sevinçlilik, mutluluk.

Şâh: Dal, budak.

Şâhân: Şâha ait, şahla ilgili. Şahlara yakışacak şekilde olan, şahlara lâyık mükemmellikte, çok mükemmel.

Şa'îre: Arpa tânesi.

Şâlî: Tiftikten yapılmış ince kumaş.

Şarâb-ı kesîrü'z-zarr: Çok zararlı içecek.

Şâri': Şerîat koymuş olan (Allah (c.c.) ve Hz. Muhammed (s.a.v.) için kullanılır).

Şe'âmet: Uğursuzluk, nuhûset.

Şeb-i bü'l-aceb: Çok acayip, çok tuhaf, çok şaşılacak (şey).

Şebistân: Yatak odası, halvet yeri.

Şecâʿat-semîr: Cesûr.

Şedd-i rahl: "Semeri, yol malzemesini bağlama" Yola çıkma, yolcu olma.

Şefeteyn: İki dudak, alt ve üst dudak.

Şeğādif: Şuğdüfler.

Şehâmet: Zekâ ile berâber olan cesâret, aklın kontrolünde olan yiğitlik.

Şehrâh: Ana yol, ana cadde; doğru ve açık yol, selâmet yolu.

Şehristân: Büyük şehir.

Şehvâniyye: Şehvetle ilgili.

Şekîme: Kolay teslim olmama, dayanma, mukāvemet, gem.

Şel: Çolak.

Şemâtet: Birinin başına gelen felâketten dolayı sevinme, sevincini gösterme. Şamata.

Şemîm: Güzel koku.

Şemme: Çok az miktar, zerre miktârı.

Şemşîr-i demâr: Ölüm kılıcı.

Şerâ'it: Şartlar.

Şerâr: Kıvılcım.

Şeref-yâb-ı izz-i müsûl: Saygı gösterme, tâzim maksadıyle bir büyüğün huzûrunda ayakta durma, ayakta durma merâsimi.

Şermende: Utanılacak bir iş yapmış, mahçup duruma düşmüş olan.

Şerm-sârî: Utanma, mahcup olma.

Şerr u şûm: Uğursuz, meş'um.

Şerr u şûr: Kötülük, fenalık; kavga, gürültü patırtı, münazaa.

Şeşper: Ateşli silâhların îcâdından önce kullanılan altı dilimli bir savaş âleti; gürz, topuz, bozdoğan.

Şetm: Küfretme, sövme.

Şettâ: Türlü, çeşitli, ayrı ayrı, başka başka, değişik.

Şevâ'ib: Kusurlar, noksanlar, eksiklikler, nakîsalar.

Şevk-âver: Neşe veren, şevklendiren.

Şevk-zâ: Şevke getiren, şevk doğuran.

Şiʿâb: İki dağ arası, çatal yollar.

Şibʿ: Doyma, tokluk.

Şibh: Benzeme, benzeyiş. Benzeyen şey, benzer, nazir.

Şibr: Karış.

Şîfte: Aşırı derecede tutkun, aşkının şiddeti şuûruna dokunmuş (kimse), müptelâ, dîvâne.

Şirâʿ-güşâ: Yelken açan.

Şîr-âne: Aslana yakışır tarzda, aslanca.

Şitâb: Acele etmek, seğirtmek, çabukluk.

Şiyem: Huylar.

Şöhre-i âfâk: Herkesçe bilinen.

Şuʿab: Kollar, şubeler.

Şuʿabât: Şûbeler.

Şubara: Tepesi yuvarlak ve dilimli çuhadan yapılmış bir nevi başlık.

Şuğdüf: Devenin sırtına konan, umûmiyetle kadınlara mahsus, bir çeşit sepet; mihfe, şutuf, hevdec.

Şuhub: Kıvılcımlar, ateş parçaları, meteorlar.

Şuʿle-dâr: Alevli, alevlenmiş, ışıklı.

Şûm: Uğursuz, meş'um, şom.

Şûr: Karışıklık, gürültü, kavga, fitne.

Şûre-zemîn: Çorak, verimsiz arazi, toprak.

Şûrîde-dil: Gönlü perîşan.

Şûriş: Kargaşalık.

Şübühât: Şüpheler.

Şücʿân: Yürekli ve cesur kimseler, yiğitler.

Şühûr u aʿvâm: Aylar ve seneler.

Şükr-güzârî: İyilik bilen, iyiliğe şükreden, müteşekkir.

-şümâr: … sayan.

Şümûʿ: Mumlar, şemʿler.

Şürefât: Şerefeler. Kale ve duvar üzerinde olan burç, küngüre. Minarelerde ezan okunan mahal.

Şürfe: Şerefe.

Şürûr: Şerler, kötülükler.

Şüste: Yıkanmış.

Şüyû‘: Duyulma, yayılma, bilinme, dağılma.

Ta‘ab: Sıkıntı, zahmet, eziyet, meşakkat.

Ta‘allül: Yalandan bahâneler bularak bir işten kaçınma.

Tabakātü'l-arz: Yer bilimi; jeoloji.

Tâbân: Parlak, ışıklı.

Tabassur: Göz açıklığı ile, basîretle bakıp esâsını kavrama, künhüne varma.

Tâb-âver: Güç yetiren, tahammül eden, dayanan.

Tâbdârî: Parlaklık.

Tâbe: Tava.

Tâbi‘î: Hz. Muhammed (s.a.v.)'i görmüş olan sahâbeyi gören mümin ve müslüman kimse, tâbiînden olan kimse.

Tabî‘iyyûn: Tabiat ilimleriyle uğraşan âlimler.

Tābiyye: Bir istihkâmın siperlerinden dışarıya taşacak şekilde ve tek olarak yapılmış top yeri, küçük ve tek istihkâm. Tabya.

Ta‘biye: Yerli yerine koyup hazırlama, yerleştirme.

Tâcü'l-muhsanât: Nâmuslu, iffetli kadınların tâcı, önde geleni.

Tahaccür: Taş gibi katılaşma, taşlaşma, taş kesilme.

Tahassun: Korunmak için kale ve hisara kapanma, sarp bir yere sığınma.

Tahdîb: Kamburlaştırmak.

Tahdîş: Karıştırma, kurcalama, bulandırma.

Tahtânî: Alt kat. Alt katla alâkalı.

Tahtı'e: Yanlışını çıkarma, hatâsını bulup söyleme, yanlışından dolayı suçlama.

Tahzîr: Sakındırma, çekindirme.

Taka‘ku‘: Şiddetlice bir taraftan diğer tarafa çalkalanma, sallanma.

Takallübât: Değişmeler

Tākat-güdâz: Tâkatı eriten, yok eden.

Takattur: Damlama, damla damla akma.

Taklîm-i ezfâr: Tırnakları kesmek, kısaltmak, yontmak.

Taktī‘: Vezinli bir mısrâyı vezin kalıplarının cüzlerine göre ayırma.

Tāli‘: Talih.

Ta‘m: Yeme; tat, lezzet, zevk.

Tama‘-ı hām: Olmayacak istek, ham tamah.

Ta‘miyye: Ebced hesâbıyle düşürülen târihlerde hesâbı doldurmak için çıkarılacak veya eklenecek sayıları işâret etme.

Târâc: Yağma, çapul

Tarâvet: Tâzelik, körpelik.

Târe: Vakit, zaman. Kez, defa.

Tareyân: Ortaya çıkma, târî ve ârız olma.

Tarh-efgen: Kuran, düzenleyen, temelini atan.

Tārî: Birden bire ortaya çıkan, ansızın beliren.

Tarsī‘: Elmas, inci ve kıymetli taşlarla süsleme.

Taskīl: Cilâlama.

Tastīr: Satır hâline koyma, satır hâlinde yazma.

Tatarruk: Yol bulma, yol bulup ortaya çıkma.

Tatrîz: Bir şeyin etrafına oya veya dantela işlemek.

Tatyib: Birinin gönlünü hoş etme, ona karşı iyi davranma.

Tavîlü'r-ricleyn: Uzun ayaklı.

Taviyyet: Gönülde gizli olan kasıt, niyet.

Ta‘vîzan: Tâviz yoluyle, tâviz vermek sûretiyle.

Tayerân: Uçma, uçuş.

Tazammun: İçine alma, kapsama, hâvî ve şâmil olma. Kefil olma, taahhüt etme, tekeffül etme.

Tâzî: Arap, Arap kavmine mensup.

Te‘âruz: Birbirine zıt olma, aykırı olma, çatışma.

Tebâdür: Birden bire akla geliverme.

Tebâh: Yıkılmış, mahvolmuş, harap olmuş.

Tebelbül-i elsine: Dillerin karmakarışık olup anlaşılmaz hâle gelmesi.

Teberrâ: Ehl-i beyt'e kötülük ve haksızlık edenleri sevmeme, düşman bilme. Zıddı "tevellâ"dır.

Tebevvül: İşeme, idrarını yapma.

Tebk: Alçaltmak, tahkir etmek, kahretmek.

Tecemmülât: Süsler, süslenmek için kullanılan ağır pahalı eşyâ.

Tedâhül: Birbirinin içine girme.

Tedhîn: Boyama.

Te'eyyüd-pezîr: Kuvvetlendiren, sağlamlaştıran.

Tef: Sıcaklık, ısı, harâret.

Teferrüc: Eğlenmek için yapılan gezinti. Ferahlama, içi açılma, gamı gitme.

Tefevvuk: Üstünlük, üstün olma.

Tefevvüh: Söyleme, telaffuz etme, ağza alma; dil uzatma.

Tefhīm: Tâzim ve tebcîl etmek.

Tefrî': Asıl mes'eleden fer', bir dal oluşturmak.

Tefvîz-i umûr: İşleri (Allah'a) havale etme, teslim etme.

Teğayyür: Değişme, başkalaşma.

Teğelti: At sırtına konan örtü.

Tehāşî: Korkup çekinme, sakınma.

Tehî-dest: Fakir, züğürt.

Tehiyye: Hazırlama. Tehyi'e.

Tehvîn: Ehvenleştirme, kolaylaştırma, kolaylaştırılma, hafifletme, hafifletilme.

Tehzîz: Uzun uzun ve hafifçe titretme, harekete getirme.

Tekātur: Damla damla dökülme, damlama.

Teklîf-i mâ-lâ-yutâk: Dayanılmaz bir teklif.

Telâkī: Buluşma, kavuşma.

Telbîs: Doğrucu görünerek aldatma, gerçeği başka türlü gösterme, oyun, hîle.

Telef u seref: Boş yere harcama, israf.

Telsîm: Öpme.

Temâruz: Hasta olmadığı halde kendini hasta gibi gösterme.

Temelluk: Yaltaklanma, dalkavukluk.

Temeshur: Alaya alma, istihzâ etme.

Temşiyet: Yürütme, ilerletme.

Temzîk: Yırtma, parçalama, parça parça etme.

Tenâfür: Kulağa hoş gelmeyen seslerin kelime veya cümlede yan yana gelmesi, ses itişmesi, kakofoni.

Tenâküh: Nikâhlanmak.

Ten-dürüst: Sağlıklı, sıhhatli, dinç.

Tenessük: Hakk te'âlâ'ya kulluk etmek.

Tengî: Darlık.

Tenhâ-rev: Yalnız giden.

Tenhâyî: Yalnızlık, ıssızlık, tenhalık.

Tenkīhât: Bir dâirede gelirle gideri birbirine uydurmak için memur aylıklarında ve memur sayısında yapılan kısıntılar.

Tenkîl: Kovma, uzaklaştırma.

Tennûre: Mevlevî dervişlerinin giydikleri kolsuz, yakasız, bel kısmı kırmalı ve dar, belden aşağısı geniş, yırtmaçlı etekleri ayaklardan biraz yukarıda, iki parçadan ibâret giyecek.

Tensîr: Yayma, serpme, saçma; nesir yazı yazma.

Terâhī: Gayretsizlik ve gevşeklik gösterme, gevşeme, geri çekilme, geri durma.

Terbî'an: Dört köşeli olarak.

Tereşşuh: Terleme, sızma, sızıntı yapma.

Terettüb: (Bir iş, bir sorumluluk) Birinin üzerine düşme. Âit olma, gerekme, îcap etme.

Ters-nâk: Korkan.

Teshīr: Ele geçirme, emri altına alma, kendine tâbî kılma, zaptetme.

Tesmîm: Zehirleme.

Tesnîm: Cennetteki bir ırmağın adı.

Tesrîc: Kandil yakmak, güzelleştirmek.

Tesrîr: Sevindirme, sevinç verme.

Tesvîğ: Cevaz vermek, ruhsat vermek.

Tesvîl: Çirkin bir şeyi güzel göstererek karşısındakini aldatma, kandırma.

Teşeffî-i sadr: İntikam aldıktan sonra içi rahatlama.

Teşe"üm: Uğursuz sayma, şom görme, uğursuz gözüyle bakma.

Teşmîr: Yenleri sıvama; girişme. Büyük bir gayretle teşebbüs etme.

Teşmîr-i sâk: Paçaları (etekleri) sıvamak, büyük bir gayretle teşebbüs etmek, işe girişmek.

Teşne-gân: Susamışlar, susayanlar.

Teşne-leb: Dudağı kurumuş, susamış.

Teşnî': Ayıplama, kötü görme, ayıp ve çirkin bulma.

Tetâbu'-ı izāfât: Zincirleme isim tamlaması.

Tevaggul: Bir işle devamlı uğraşma, çok meşgul olma.

Tevâzün: Tartıda, ağırlıkta denk olma, birbirine denk olma, denklik.

Tevbîh: Azarlama, paylama.

Tevcîh-i matıyye: Binek hayvanının yönünü çevirmek.

Tevellâ: Ehl-i beyti, Hz. Ali'yi ve soyunu sevme, onlara uyma, onlardan yardım ve şefâat bekleme. Zıddı "teberrâ"dır.

Tev'em: İkiz.

Tevsîm: İşâret koyma, işâretleme. İsim koyma, adlandırma.

Tevşîh: Süsleme.

Tezbîr: Yazma, kaydetme, yazılma.

Tıhâl: Dalak.

Tılâ: Sürülecek veya sürünülecek sıvı veya merhem. Gümüş eşyâyı yaldızlamak için kullanılan sıvı altın, altın yaldız.

Tınâb: Çadırı kazığa bağlayan ip.

Tırâşîde: Tıraş olmuş.

-tırâz: Donatan, süsleyen.

Tıyb: Güzel koku.

Tîğ-ı meslûl: Kınından sıyrımış kılıç, bıçak.

Tîmârcı: Pansumancı.

Tīn: Balçık.

Tîşe: Keser, balta.

Tîz-per: Süratle uçan, hızlı uçan.

Tobra: Torba.

Tūl: Uzunluk, boy; boylam.

Tūlânî: Uzunluğuna, uzunlamasına, boyuna.

Turuk-ı mevâride: Varılacak, ulaşılacak yerler.

Tûtiyâ: Sürme taşının göze sürülen tozu, tutya.

Tutuk: Örtü, yüze tutulan örtü, peçe, yaşmak.

Tüklân: Tevekkül etmek.

Türbe-i müzehhere: Çiçekli türbe.

Tüvânâ: Güçlü, kuvvetli, dinç.

Ukāb: Kartal, tavşancıl kuşu, karakuş.

Ukūk: Anaya babaya karşı gelme.

Ukûl: Çok yiyen.

Ulü'l-ebsār: Kalp gözüyle gerçekleri görmesini bilenler, ileriyi görenler, basîret sâhipleri.

Ulü'n-nühâ: Akıllı kimseler.

Umk: Derinlik.

Unf: Şiddet, sertlik, kabalık, terslik.

Unnâb: Hünnap.

Usfûr: Serçe kuşu.

Uzûbet: Tatlılık, hoşluk, latiflik.

Übbehet: Büyüklük, ululuk, yücelik.

Üfûl: Batma, gözden kaybolma; mec. Ölme, ölüm.

Üstuvâne: Sütun, direk

Üstüpü: Gemi teknelerinin kalafatlanmasında, atölye, tâmirhâne vb. yerlerde temizlik işlerinde kullanılan, genellikle yoluntu ve artık pamuk ipliği veya didilmiş kenevir.

Üstüvâr: Sağlam, dayanıklı, kuvvetli.

Üstüviç/Üstübeç: Boyacılıkta kullanılan, kurşun karbonat ve kurşun hidroksitten ibâret zehirli madde.

Üşürmek: Saldırmak; yığmak, toplamak.

Vâcibü'l-mutā': Emrine uyulan, önünde boyun eğilen, sözü dinlenen, itâat edilen.

Vâdî-i gayrı zî-zer': Zirâ'at yapılmayan vâdî; Mekke.

Vahal: Bataklık, batak çamur.

Vâhibü'l-âmâl: "İstekleri veren", Allah.

Vak': Vakar, ağırbaşlılık, temkin.

Vaz'-ı girân: Sıkıntılı vaziyet. Ağır tutum.

Vazī': Alçak, bayağı, denî.

Veca': Ağrı, acı, sızı.

Vedd: Sevgi, muhabbet, vedat.

Vedî'a: Mülkiyeti sâhibinde kalmak şartıyle saklanmak, korunmak üzere bırakılan şey, emânet.

Vefk: Uygun olma, uygunluk.

Vegā: Gürültü, patırtı, kavga. Savaş, cenk.

Vehleten: İlk anda, evvelâ, önce; birdenbire, ansızın.

Vehn: Zaaf, zayıflık, çöküntü.

Vekâle: Han, kervansaray.

Velâyet: Kulun Hakk'a yakınlığı ve Hakk'ın kulu, kulun Hakk'ı dost edinmesi durumu, velî olma, velîlik, ermişlik.

Veleh: Şaşkınlık, şaşma, hayret.

Vely etmek: Birbiri ardınca gelmek, birbirini tâkip ederek ortaya çıkmak, tevâlî etmek.

Verâ: Bütün yaratılmış olanlar, âlem, kâinat.

Verziş: Çalışma, işleme, sa'y; meleke elde etmek için yapılan idman.

Vesâyıh: Kirler.

Vezân: Esen, esici.

Vuhûş: Vahşîler, yabanîler, yabânî hayvanlar.

Vukıyye: 400 dirhemlik Osmanlı ağırlık ölçüsü, okka.

Vukūf-mendân: Bilgili, vâkıf.

Vücûh: Yüzler, çehreler. Memleketin ileri gelenleri, tanınmış ve nüfuzlu kimseler, eşrâf.

Vüfûr: Bolluk, çokluk, kesret.

Vülûc: Girme, sokulma, dâhil olma.

Vürûd: Gelme, erişme, ulaşma, varma.

Yağma-gerân: Yağmacılar.

-yafte: Sonuna geldiği kelimelere "bulmuş, bulunmuş" anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar.

Yârâ: Güç, kuvvet, tâkat.

Yarlığ: Ferman, irâde, buyrultu.

Yarlığanmak: Bağışlanmak, mağfiret edilmek.

Yebâb: Yıkık, harap, vîran (Daha çok harāb kelimesiyle birlikte kullanılır).

Yeğrek: Daha üstün tutulan, tercih edilen, müreccah.

Yekbâr: Bir kere, bir defa.

Yekser: Baştan başa. Hep berâber, birlikte.

Yeke-süvâr: Ata iyi binen, binicilikte usta olan (kimse), yeksüvar.

Yeke-tâz: Düşmana yalnız başına hücum eden (kimse), mübâriz, bahadır.

Yek-sâk-ı ittifâk: Omuz omuza vermek, ittifak etmek.

Yek-zebân: Başkaları ile aynı fikri, aynı düşünceyi paylaşan (kimse).

Yenirce: Gittikçe genişleyen yara; cüzam, frengi, kanser.

Yerâ'a: Kamış kalem.

Yerâ'a-güzâr-ı beyân: Beyan edilen, açıklanan.

Yevmü'n-nahr: Kurban bayramının ilk günü.

Yevmü't-tenâd: Kıyâmet günü.

Yübs: Yaş nesneyi kurutmak, kuruluk.

Zâd: Azık, yiyecek, rızık.

Zağferân: Zâferan, safran.

Zâhil: İhmâl eden, unutan.

Zahîr: Yardım eden, destekleyen, arka çıkan (kimse), yardımcı.

Zamâ'im: Ekler.

Zâmile-bend: Küçük yük;yük taşımaya mahsus hayvan, deve.

Zamîme: Katma, artırma, ekleme.

Zânû-zede: Diz çökmüş.

Zarar-dîde: Zarar görmüş, zarara uğramış.

Zâr u zebûn: Ağlayıp inleyerek; perişan vaziyette.

Zârî: Ağlama, inleme.

Zarîh: Kabir, mezar.

Zârîlik: Ağlama, inleme.

Zavâbıt: Kurallar, nizamlar, usûller.

Zebân-dırâz: Dili uzun, haddini aşan, atıp tutan (kimse).

Zebâne-keş: Alevlenen, alevli.

Zebere: Yazmak.

Zeberehû: Bunu/onu yazdı.

Zecr: Engel olma, yaptırmama.

Zehî: Ne güzel, ne hoş, ne iyi.

Zehre-çâk: Çok korkmuş, ödü patlamış.

Zelel: Yanılma, sürçme, küçük günah, zelle.

Zemzeme: Nağmeli ses, nağme, ezgi.

-zen: Vuran, vurucu, atan.

Zerbâf: Altın tel ile kumaş dokuyan kimse. Bu şekilde dokunmuş kumaş.

Zerbeft: Sırmalı (kumaş).

Zer-endûde: Altınla parlatılmış, yaldızlı.

Zerger: Kuyumcu.

Zerî‘a: Bahâne, vesîle.

Zertâr: (Tel için) Altından olan, altın sırma.

Zevi’l-ibtihâc: Ferah ve sürûr sâhipleri, mesrûr, mutlu (kimseler).

Zevi’l-mes‘âdet: Mutluluk sâhipleri, bahtiyarlar.

Zevrak: Mekke’de yapılan, zemzem koymaya mahsus sırça kap, zemzem şişesi.

Zeyn: Süs, bezek.

Zîbâyiş: Süsleme, güzelleştirme.

Zîbende: Süslü.

Zîc: Yıldızların yerlerini ve hareketlerini gösteren cetvel.

Zîr ü zeber: Altüst.

Zirâ‘: Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsü.

Zirâ‘-ı a‘şârî: Metre.

Zirâ‘-ı mi‘mârî: Mîmârî arşını. Mîmarların ve dülgerlerin kullandığı yirmi dört parmaktan ibâret uzunluk ölçüsü. 75,8 santimdir.

Zişt-rû: Çirkin yüzlü.

Zîver: Süs.

Ziyy: Dış görünüş, kılık kıyâfet.

Zulle: Bir şeyi kaplayıp örten örtü, gölgelik.

Zûr: Yahudi ve hıristiyanların paskalyaları; yalan ve tezvirden ibaret dava, mes’ele; bir kavmin seyyid ve sergerdesi; put, akıl, rey, rüşd, bâtıl ve libasın temiz ve latif olması.

Zurzûr: Sığırcık, çekirge kuşu.

Zücâc: Sırça, cam şişe.

Zühre: Utarit’ten sonra güneşe en yakın gezegen, Çulpan, Venüs.

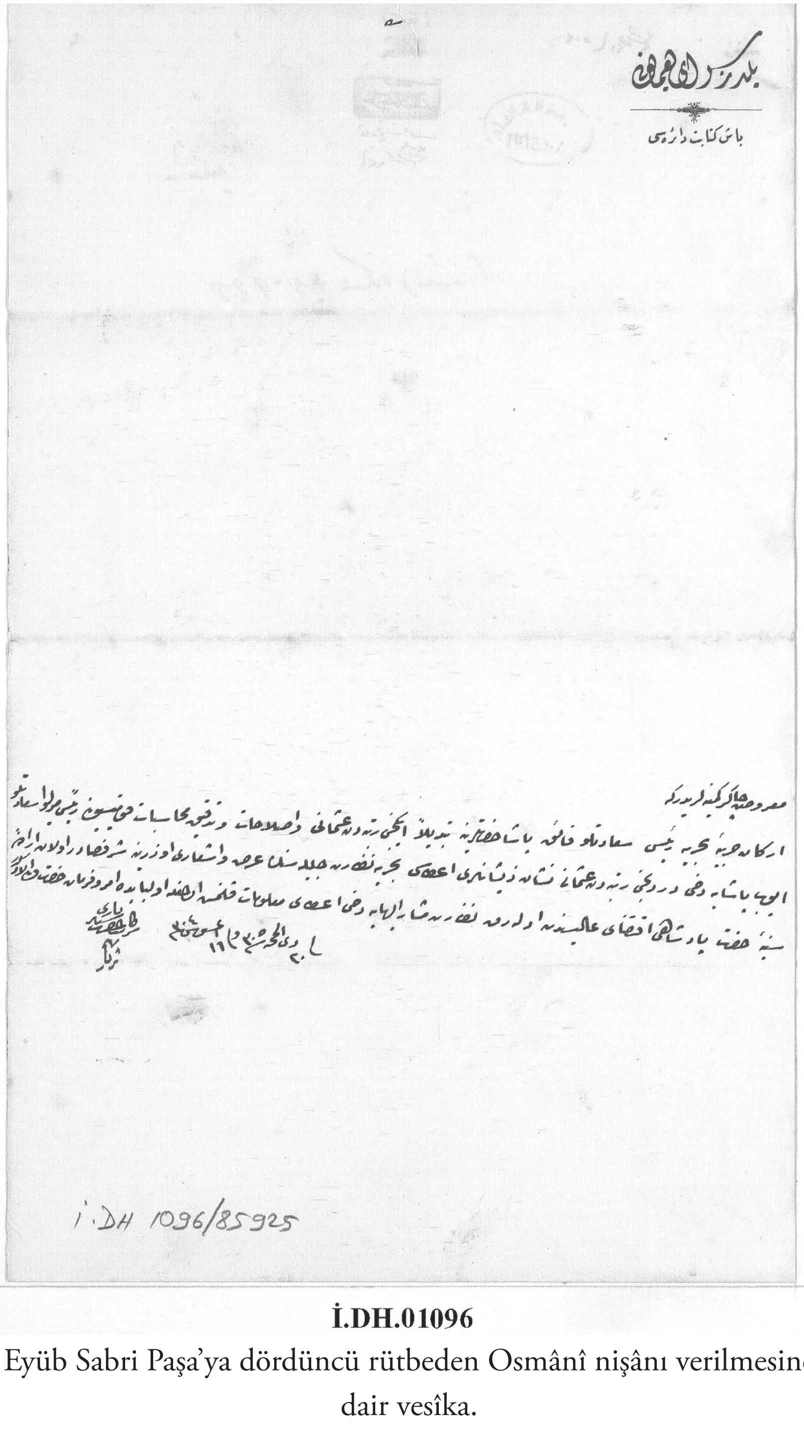
Zükâm-âlûd: Nezleli, nezle bulaşmış.

Zükûr: Erkekler.

Zülâl: İçilmesi güzel, tatlı, latif, saf su.

Züleyhā-firîb: Züleyhā aldatan, gönlünü çelen, kandıran.

EKLER

İ.DH 1096/85925

İ.DH.01096

Eyüb Sabri Paşa'ya dördüncü rütbeden Osmânî nişânı verilmesine dair vesîka.

Eyüb Sabri Paşa'nın Mezar Taşı Kitâbesi[703]

Bu hāk-dân-ı dehri kıl ser-te-ser temâşâ
Kalmış mı câvidânî kimse cihânda, hâşâ!

Âkıl odur ki eyler her bir dem-i hayâtın
Efʻâl-i hayra masrûf zikr-i Hudâ'da ifnâ

Şu hikmet-i Hudâ'ya tevfîk-i hâl ederdi
Bu zât-ı rahmet-âsûd gark-âb-ı feyz-i Mevlâ

Deryâ-dil-i hakīkat gavvâs-ı bahr-ı hikmet
Bahriyye Mîrlivâsı Eyyûb Sabrî Paşa

Te'lîfe himmet etdi nice kitâb-ı nâfiʻ
Dil-hāhı üzre kıldı tahsīl-i zâd-ı ukbâ

Âsâr-ı hāmesinden eylerdi istifâde
Erbâb-ı fazl ü irfân ashâb-ı zühd ü takvâ

Gülzâr-ı rahmet olsun sahn-ı mezâr-ı pâk[i]
Rûhu ola hemîşe ulvî-nişîn-i maʻnâ

Fevtine çekti bir âh *Muhtâr* yazdı târîh
"Firdevsi etdi mesken Eyyûb Sabrî Paşa"
Rûhîçün el-Fâtiha
Sene 1308

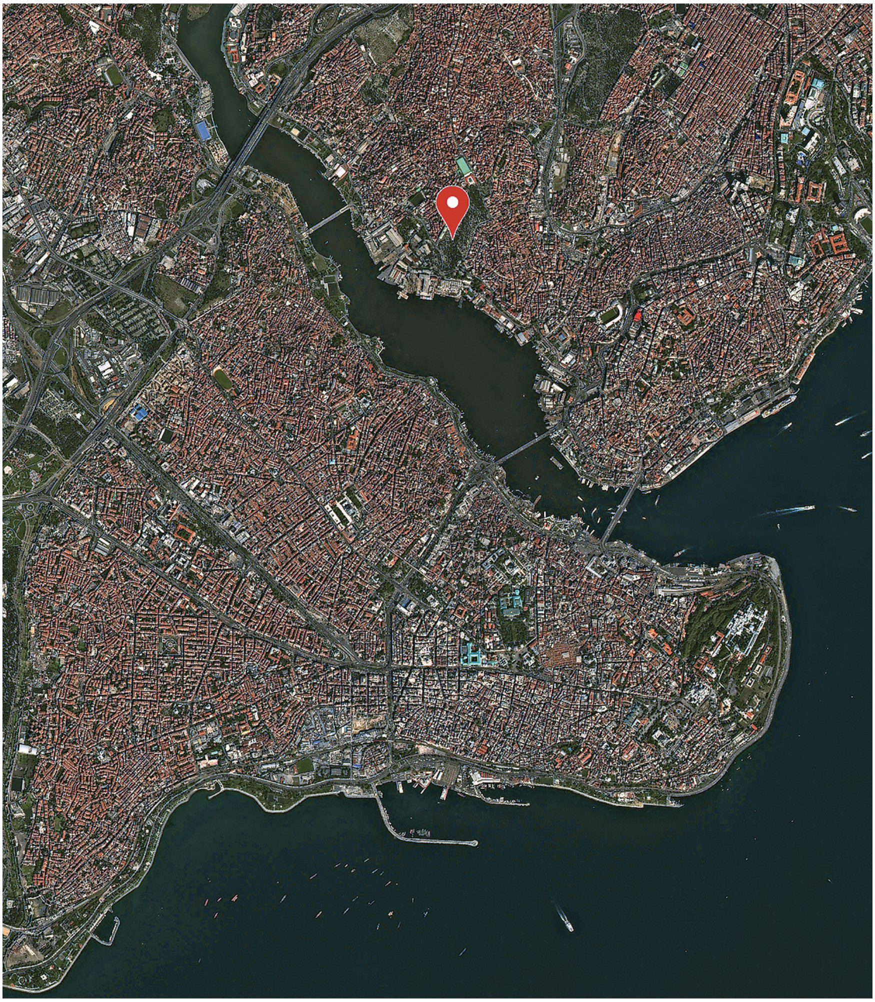
703 Kitâbe metni, Erkân-ı Umûmiye-i Harbiye Dâiresi Başkâtibi Muhtar Bey tarafından kaleme alınmıştır.

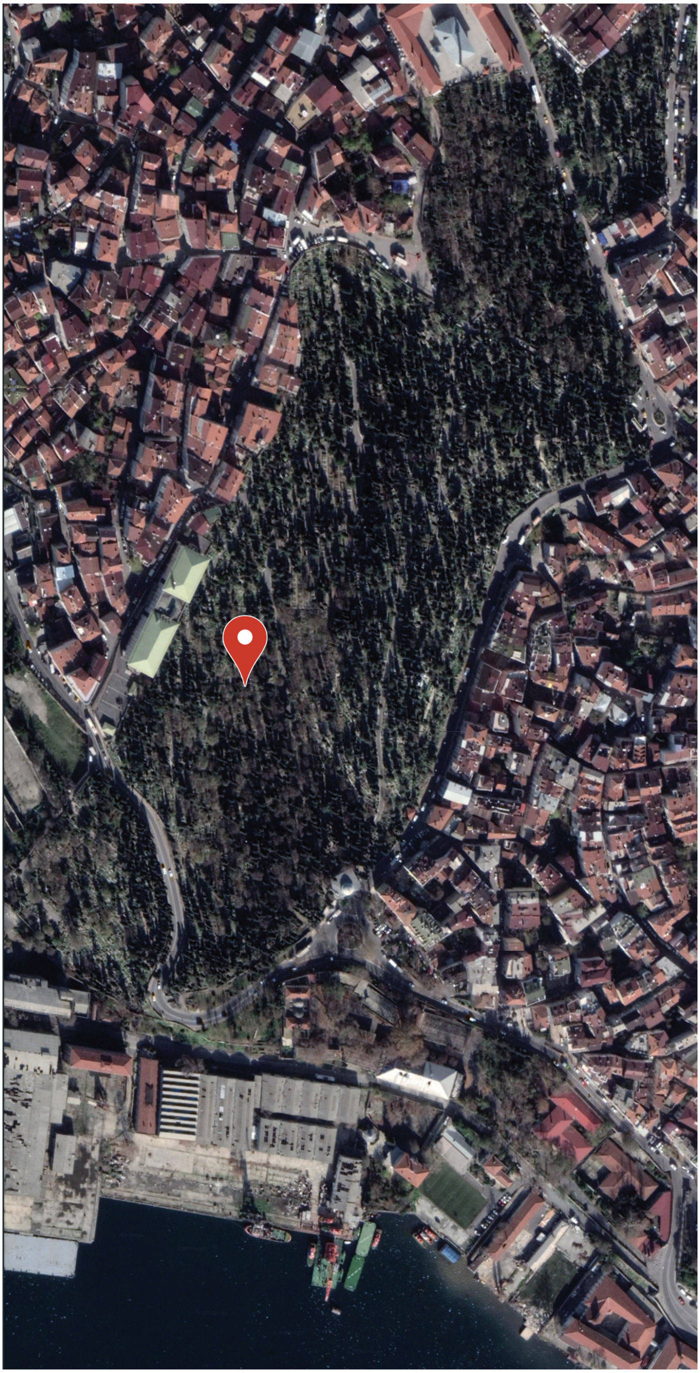
Eyüb Sabri Paşa'nın Kasımpaşa Kulaksız Kabristanı'ndaki mezarı (2017)

Eyüb Sabri Paşa'nın mezarının bulunduğu hazîre (2017)
(İdrîs-i Muhtefî (ö. 1615) hazretlerinin kabri sol diptedir.)

Eyüb Sabri Paşa'nın medfun bulunduğu Kasımpaşa Kulaksız Kabristanı'nın mevkii.

Eyüb Sabri Paşa'nın mezarının mevkii (Kasımpaşa Kulaksız Kabristanı).

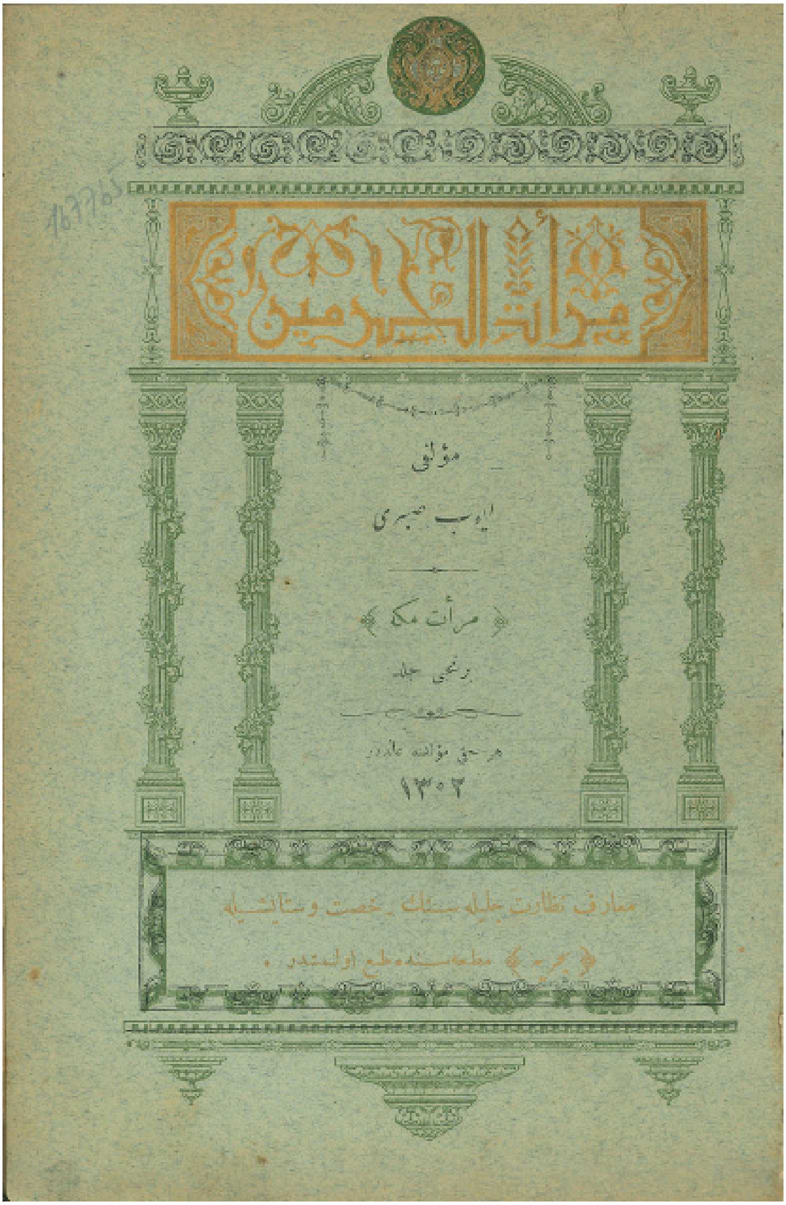
*Mir'ât-ı Mekke'*nin yazma nüshasının cildi.

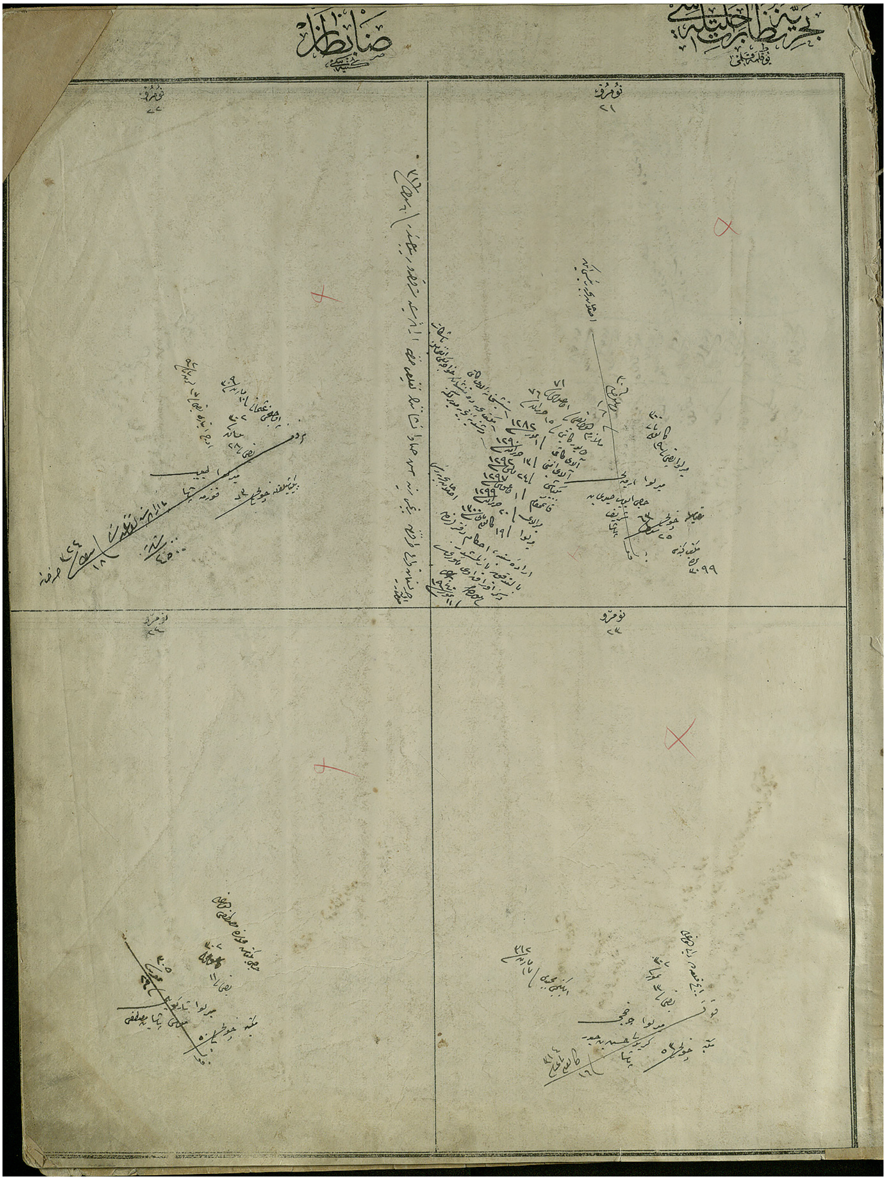
Mir'ât-ı Mekke'nin basmasının cildi.

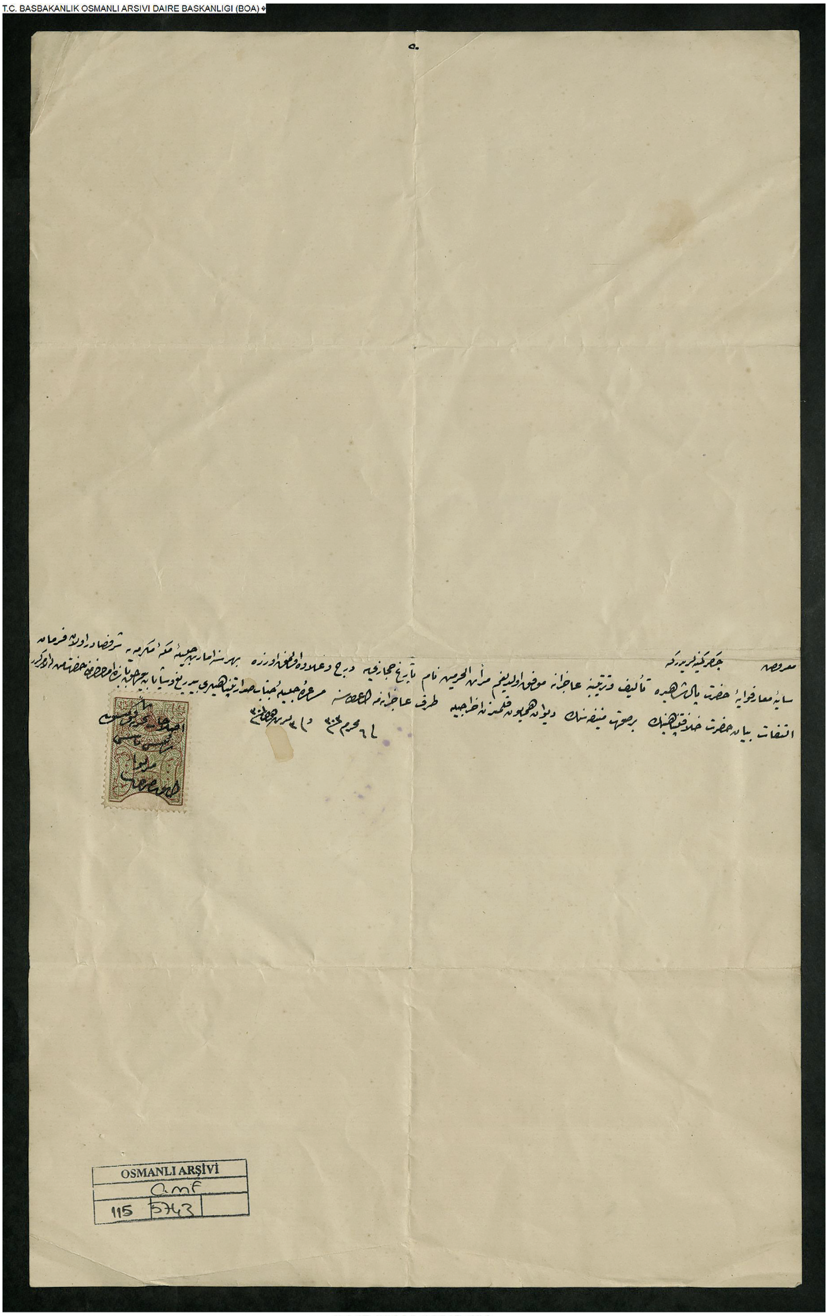
Cüz hâlinde basılan *Mir'ât-ı Mekke*'den bir görüntü.

Mir'âtü'l-Haremeyn'in *Mir'ât-ı Mekke* cildinin matbû nüshasının iç kapağı.

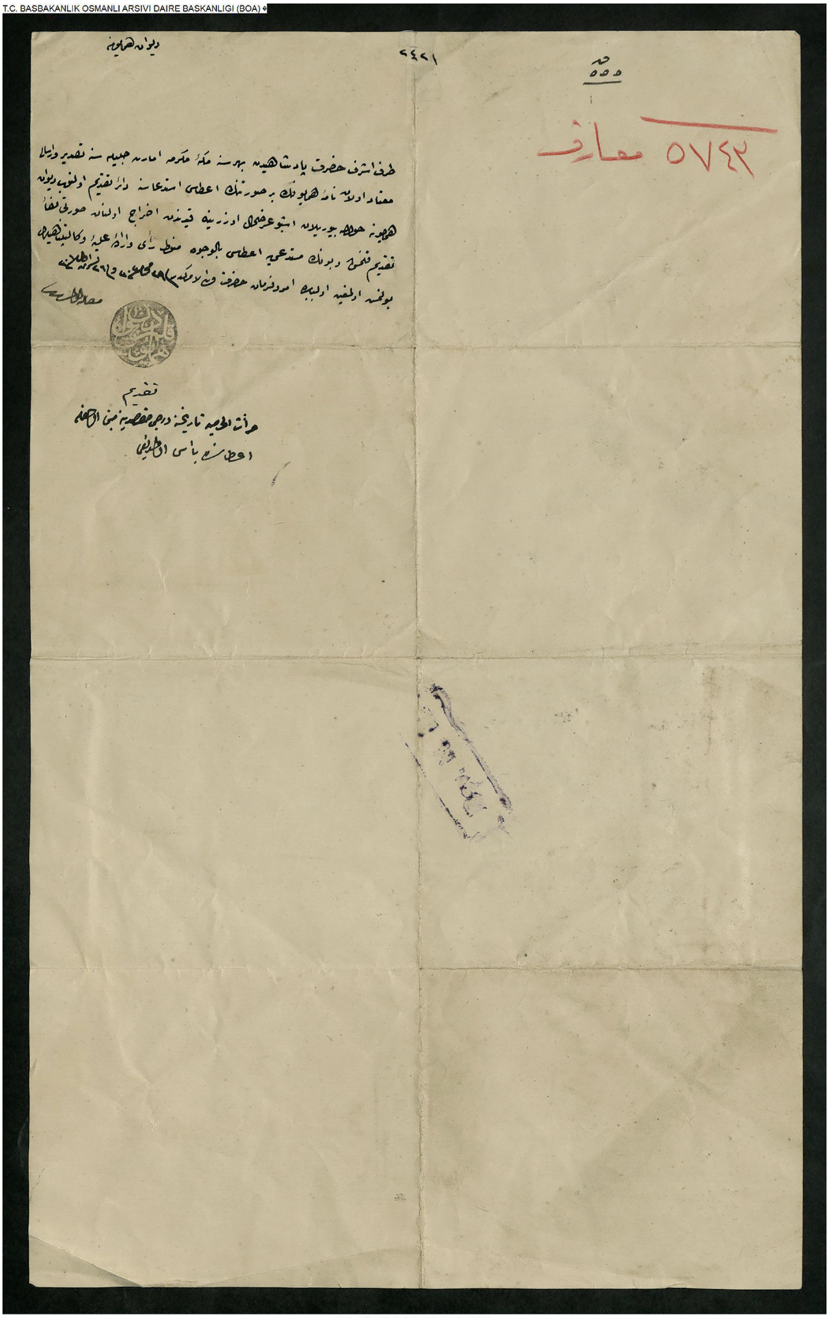

Eyüb Sabri Paşa'nın Rüşdiye Mektebi'ne girişinden vefâtına kadar aldığı rütbeleri gösterir künye defteri (DTA, Zâbitân Künyesi, 21/31).

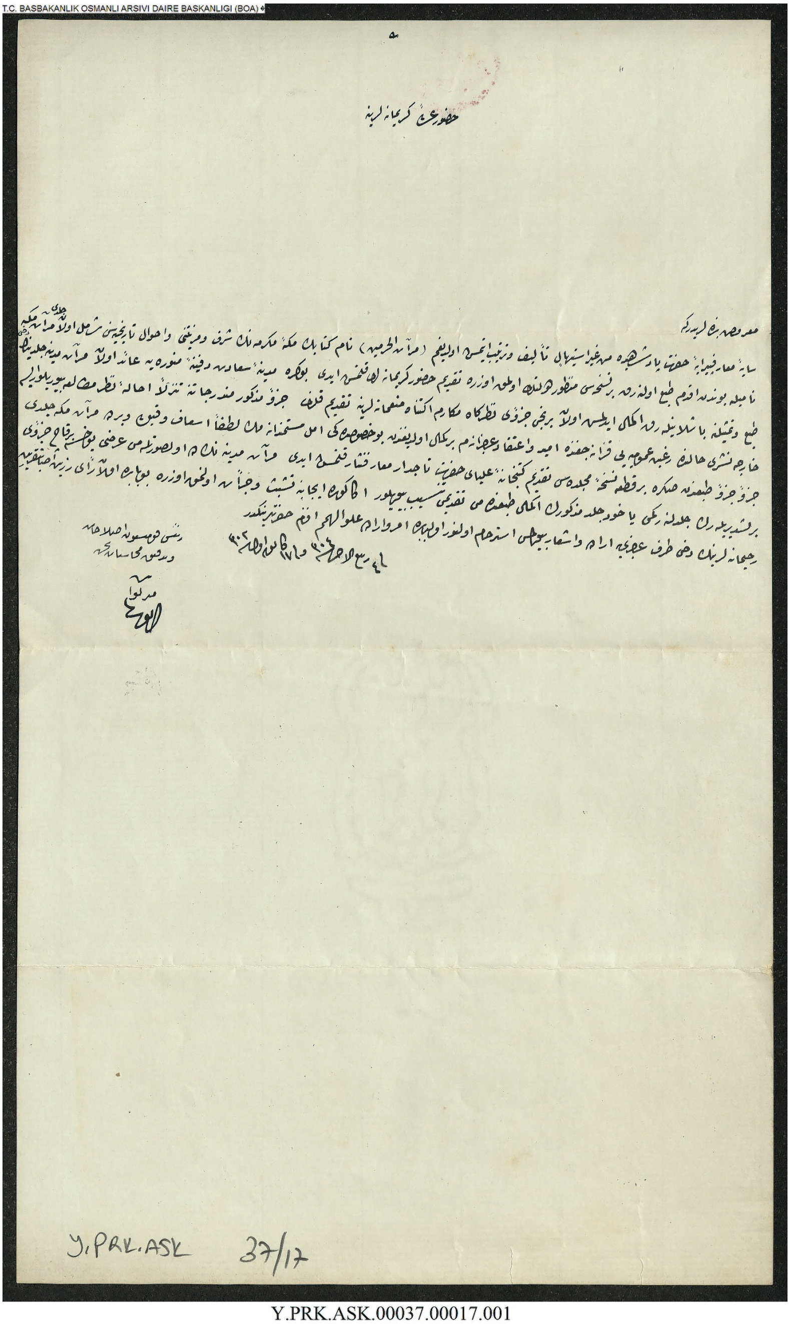
C.MF.00115.05743.001

Eyüb Sabri Paşa'nın *Mir'âtü'l-Haremeyn*'e derc etmek üzere Mekke emirlerine gönderilen fermanların birer suretini talep ettiği arzuhâli.

C.MF.00115.05743.001

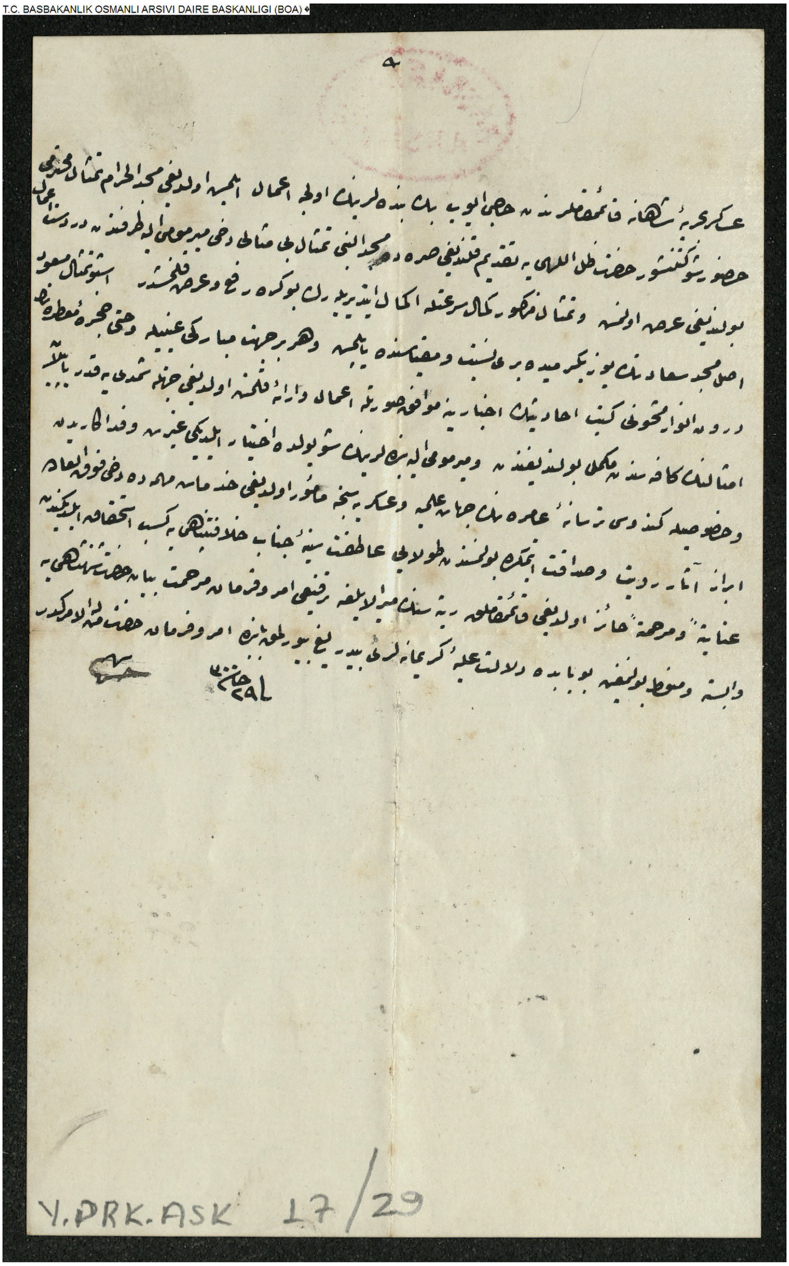
Eyüb Sabri Paşa'nın *Mir'âtü'l-Haremeyn*'e derc etmek üzere Mekke emirlerine gönderilen fermanların birer suretini talep ettiği arzuhâli.

حضور عالئ کبریانه لرینه

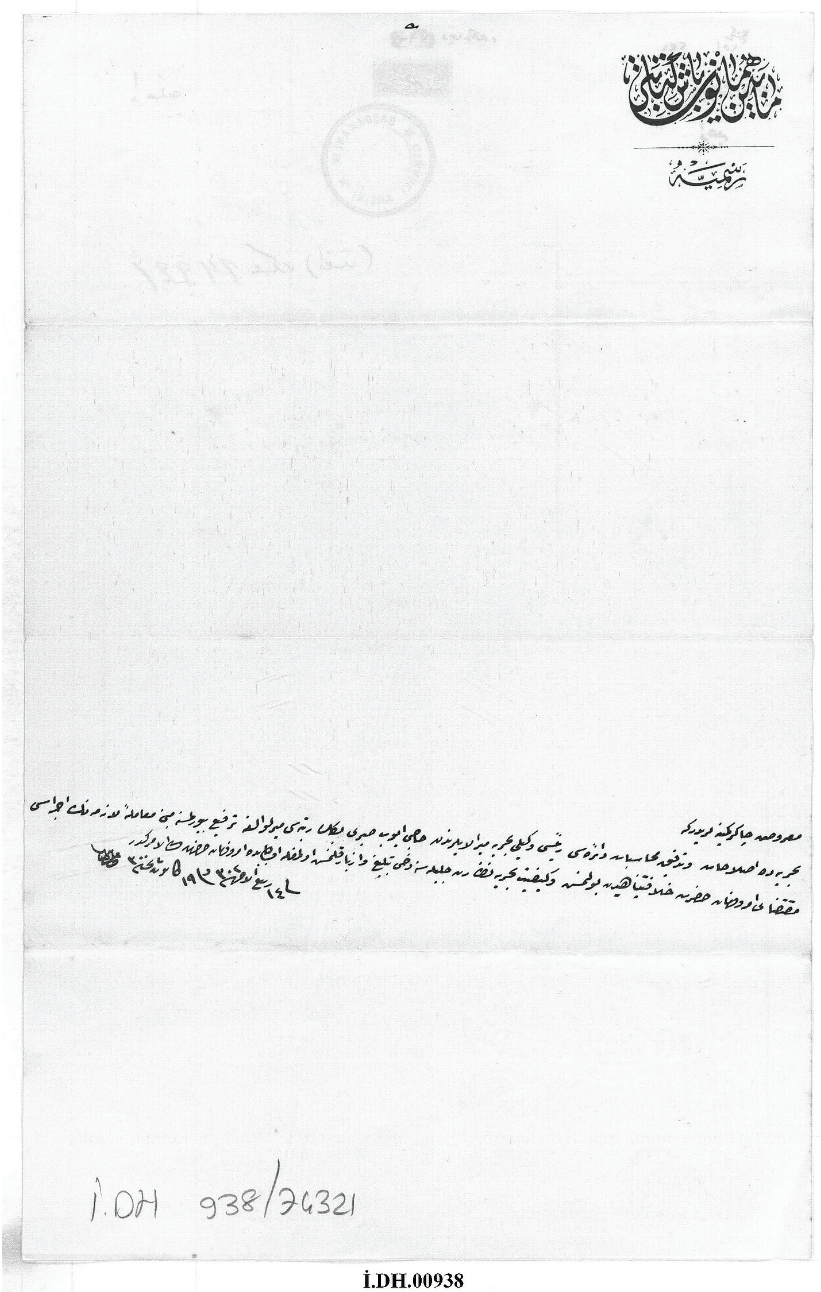
Y.PRK.ASK.00037.00017.001

Eyüb Sabri Paşa'nın *Mir'âtü'l-Haremeyn*'i takdimine dâir arzuhâli.

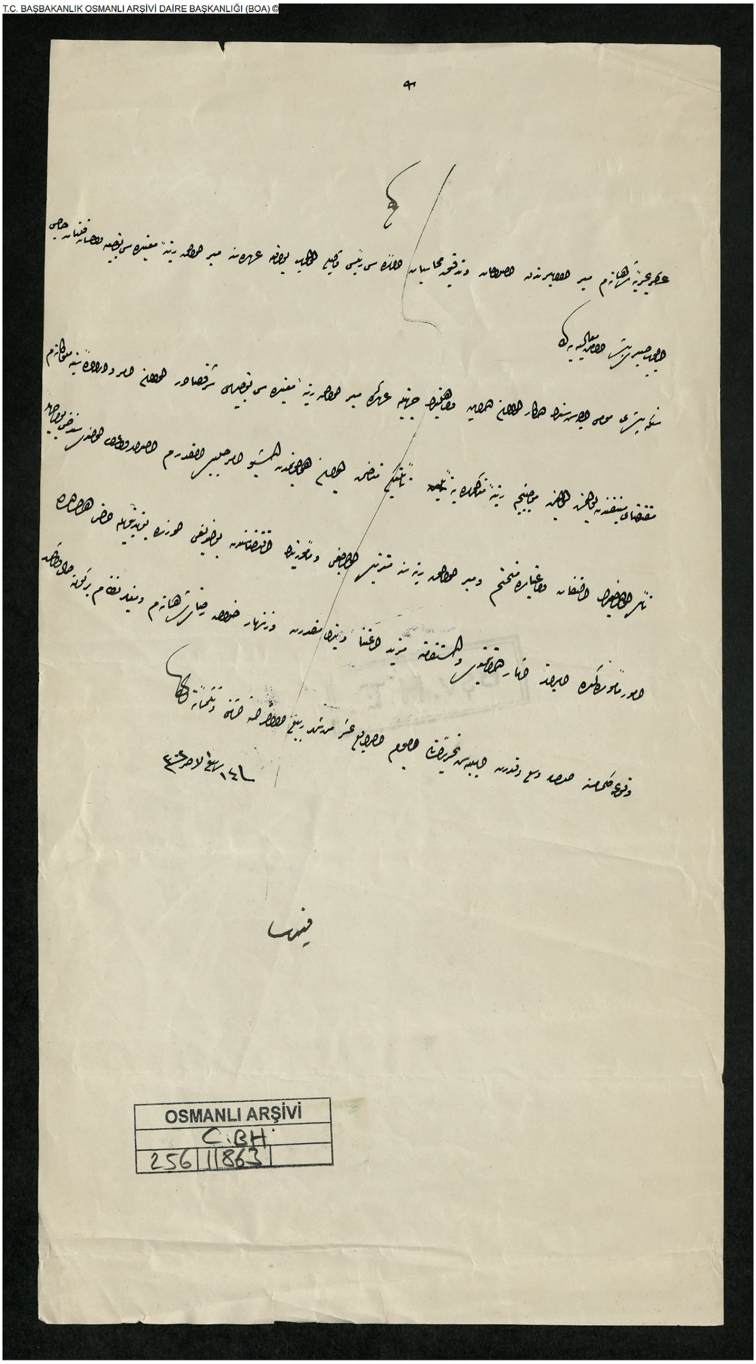
Y.PRK.ASK.00017.00029.001

Kaymakam Hacı Eyüb Sabri Bey'in Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî maketlerini/timsallerini takdimi.

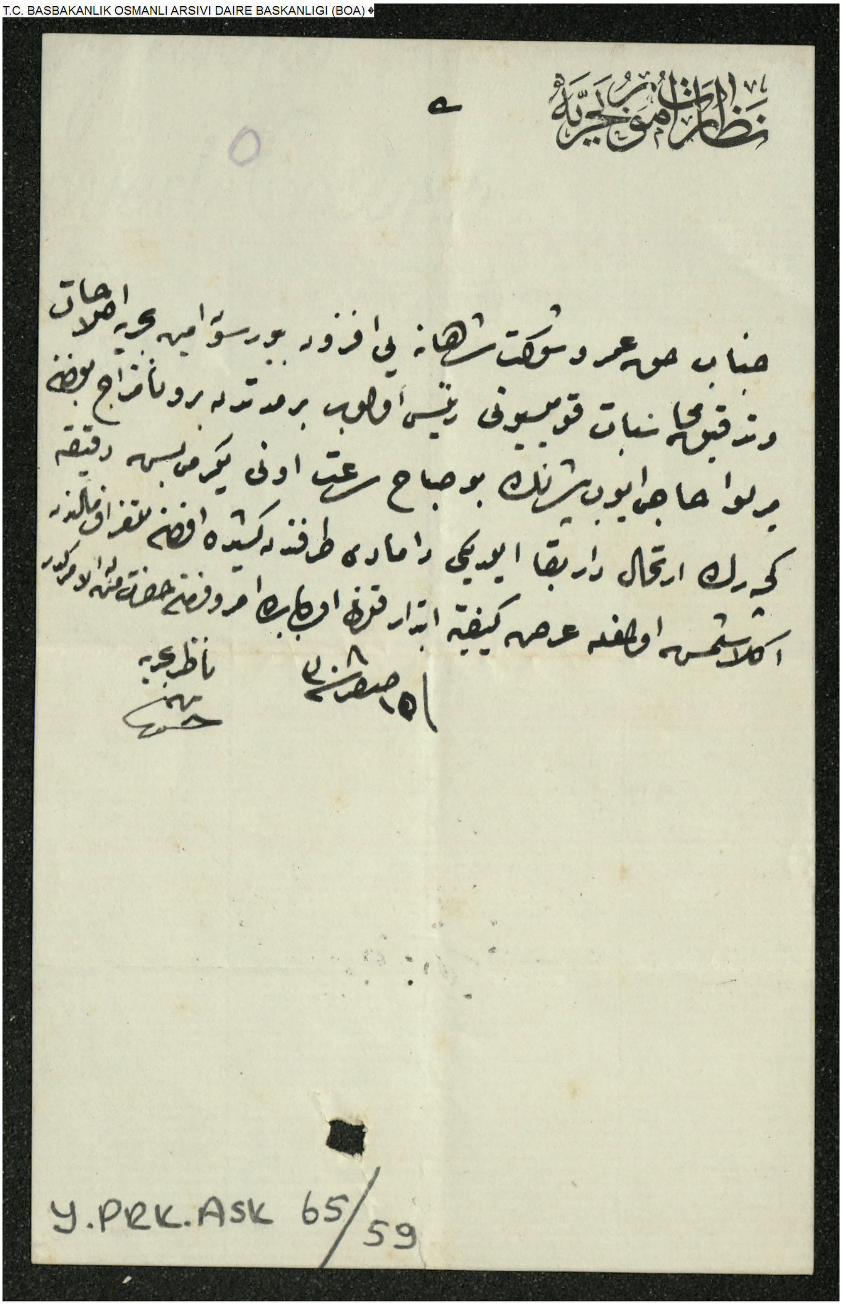
İ.DH.00938

Eyüb Sabri Paşa'nın mirlivalığa (paşalığa) terfî vesîkası.

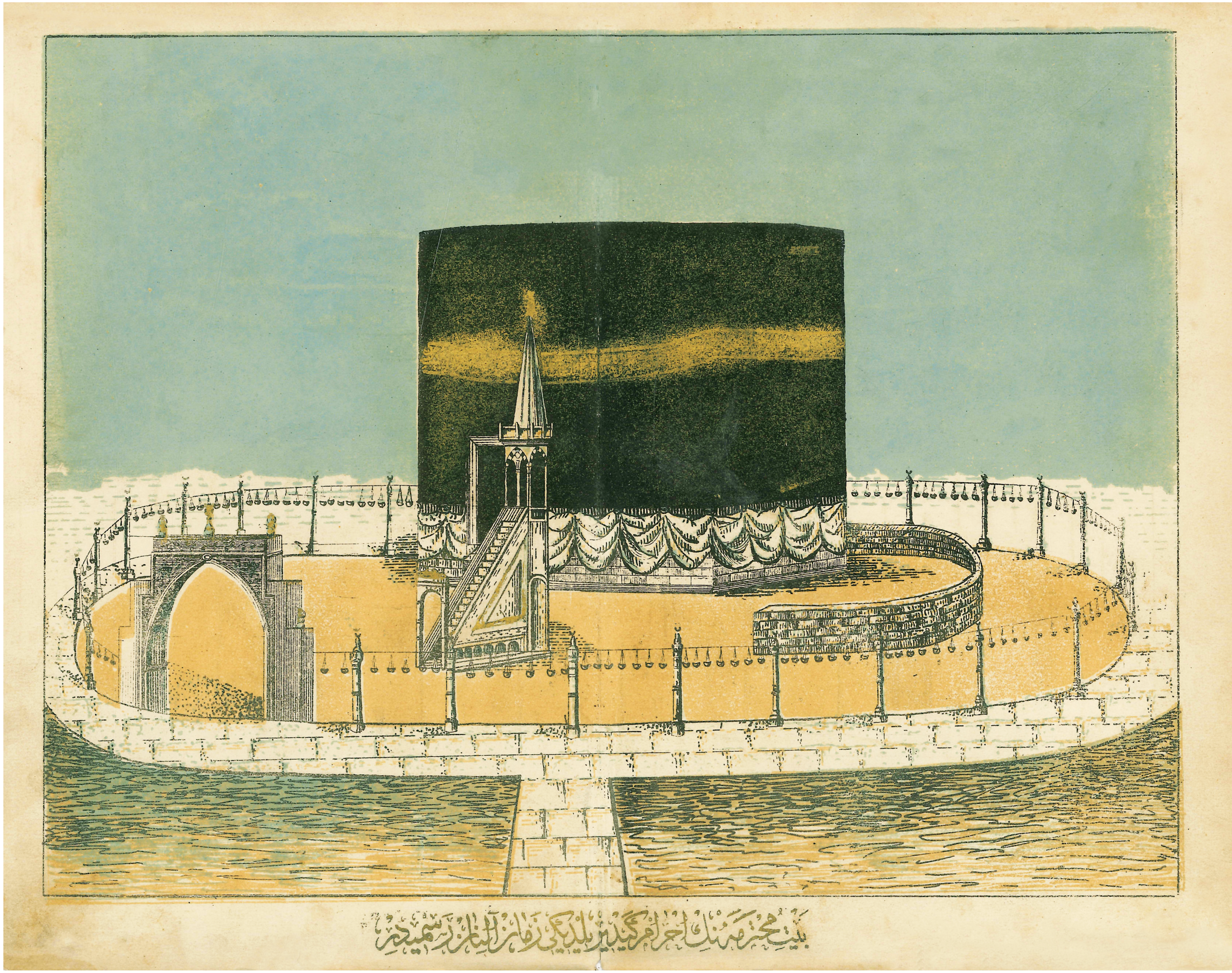
C.BH.00256.11863.001

Eyüb Sabri Paşa'nın mirlivâlık (paşalık) tevcihine dâir vesîka.

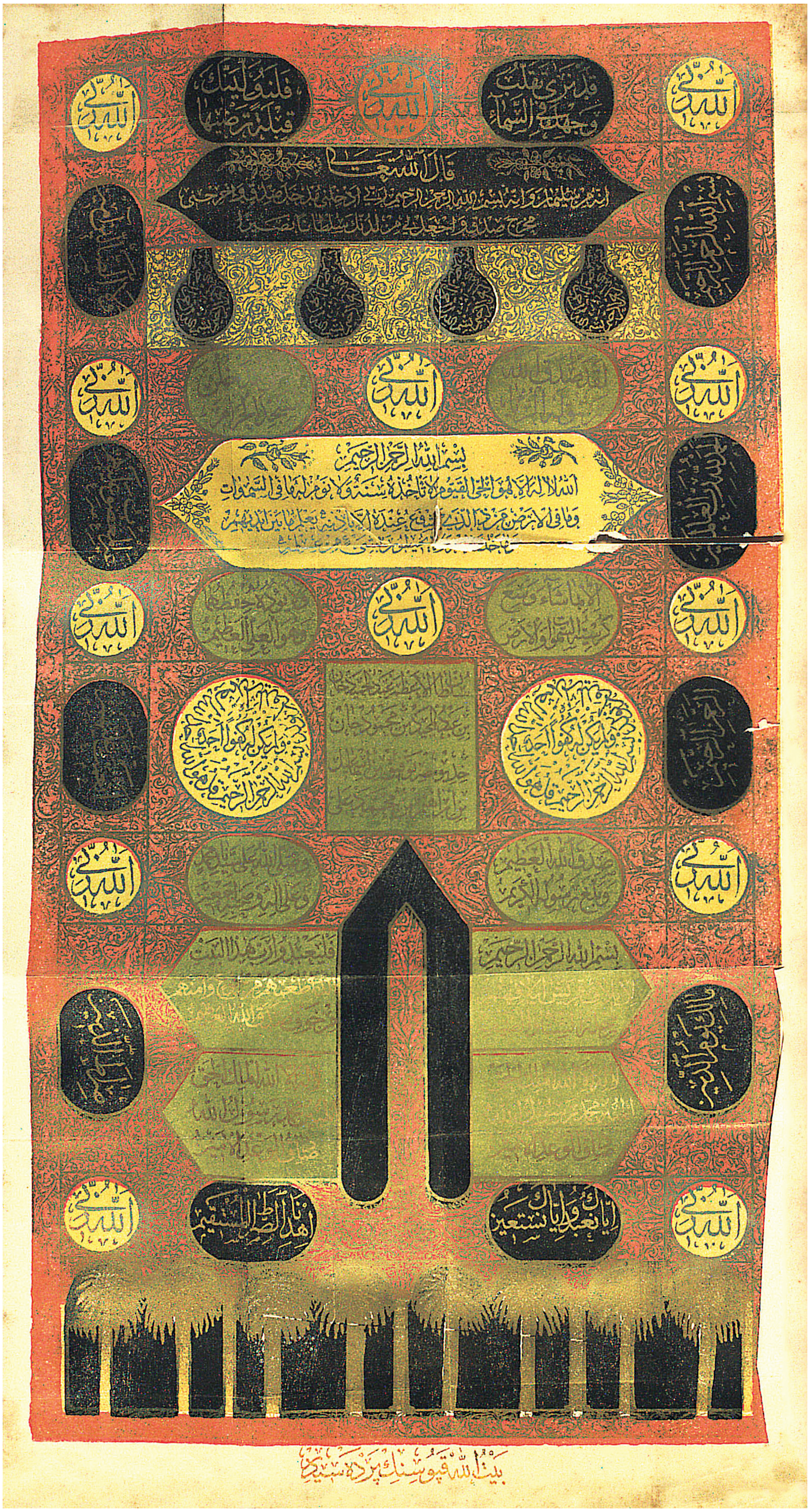

Y.PRK.ASK.00065.00059.001

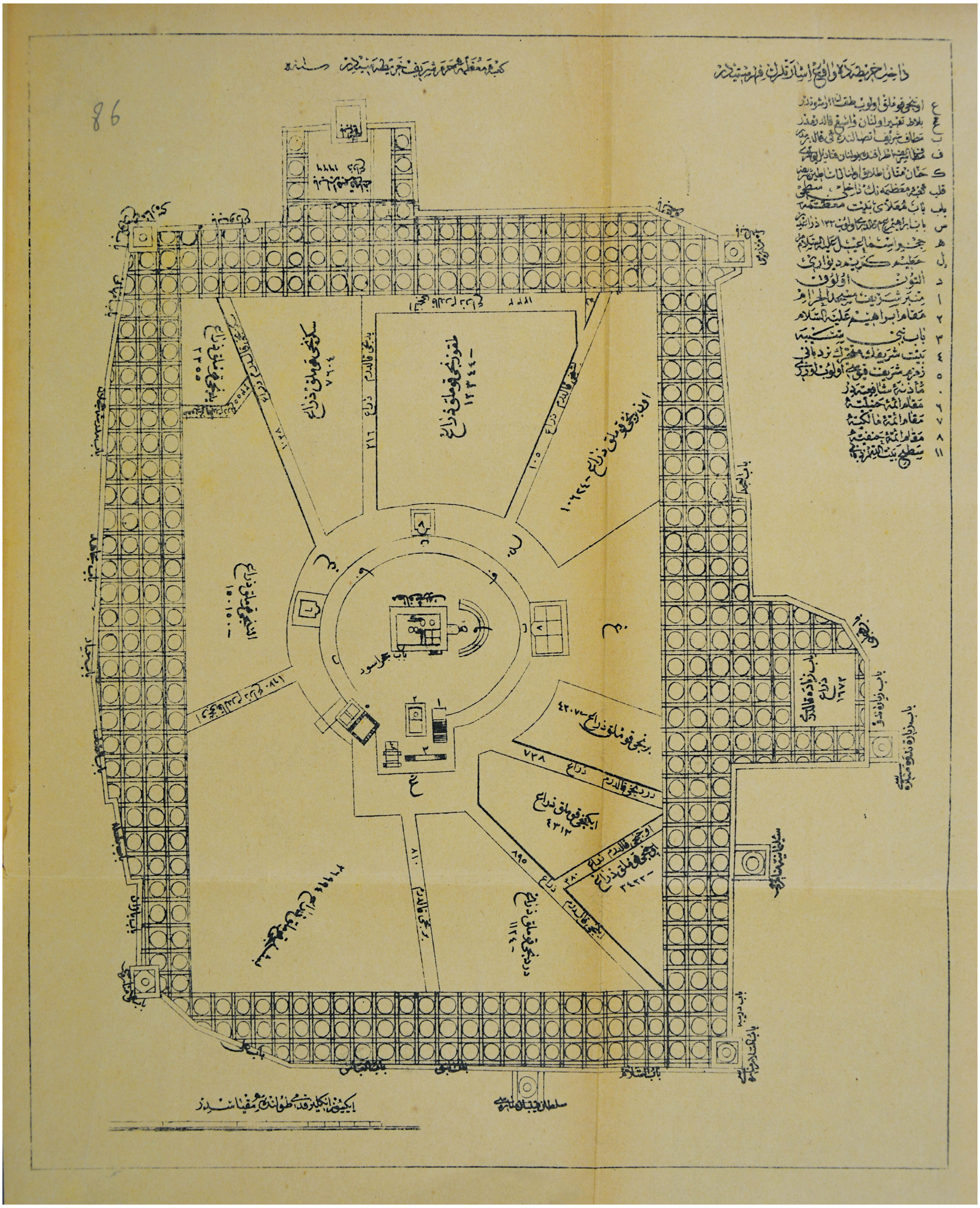
Eyüb Sabri Paşa'nın vefâtına dâir Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'nın arîzası.

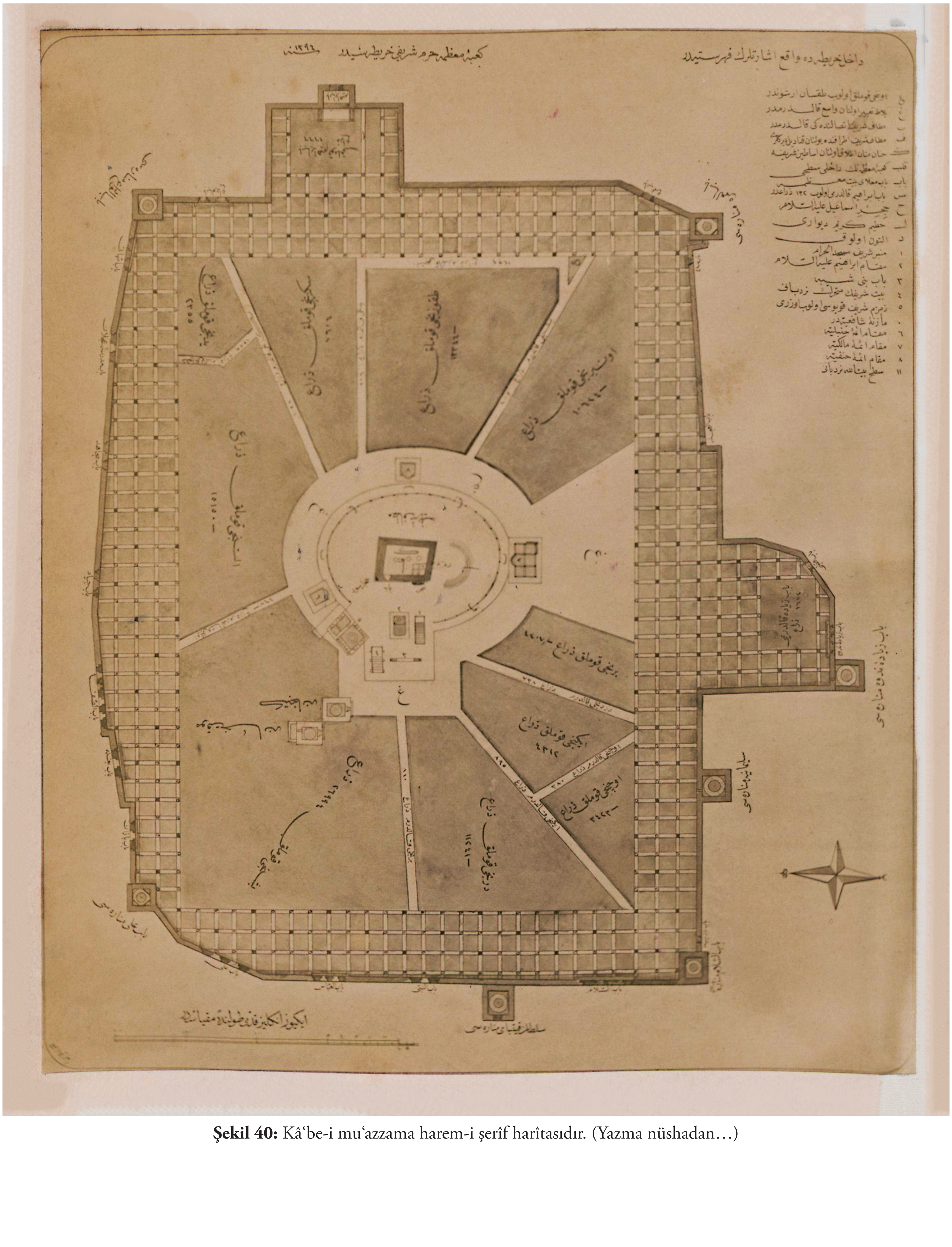
Şekil 37: Beyt-i muhtereme'nin ihrâm giydirildiği zamân alınan resmidir.

Şekil 38: Beytullâh kapısının perdesidir.

Şekil 39: Kâʻbe-i muʻazzama harem-i şerîf harîtasıdır. (Matbû nüshadan…)

Şekil 40: Kâʿbe-i muʿazzama harem-i şerîf harîtasıdır. (Yazma nüshadan…)